

БЗЗ(4чк)62
Р-88

Анатолій Русначенко

НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ В УКРАЇНІ

Середина 1950-х — початок 1990-х років

П-12 812
П-14 05
П-19

03.5(15кр)62-4

Р-88

Анатолій Русначенко

Національно-визвольний рух в Україні

Середина 1950-х — початок 1990-х років

Схвалено до друку вченою радою Інституту українознавства
при Київському національному університеті ім. Т.Шевченка

903597

7/3

Державна обласна
універсальна
наукова бібліотека
ім. Н.С.Жукавської
м. Луцьк

Національний
Інститут

Київ
Видавництво імені Олени Теліги
1998

ББК 63.3(4УКР)63-4

Р88

Рецензенти:

доктори історичних наук О.В.Гарань, Г.В.Касьянов,
доктор філософських наук М.М.Роженко

Русначенко А.М.

Р88 Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х — початок 1990-х років.— К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998.— 720 с.

ISBN 966-7018-28-8

Як і ким, якими людьми здобувалася незалежність України? Які труднощі і перешкоди були на цьому шляху? Відповідь на ці запитання містить ця книга. В ній розкриваються зміст та етапи розвитку українського визвольного руху в період, що передував цій незалежності в контексті антитоталітарних рухів в Центральній і Східній Європі. Використовуючи малодоступні і невідомі документи, автор показав масштаби, рівень, організацію і проблеми цього руху. В роботі висвітлена діяльність як підпільної течії руху у вигляді груп, гуртків, так і більш відкриті форми боротьби за незалежність і демократію проти імперіалізму і тоталітаризму. Монографія представляє і розвиток невідцензурної суспільно-політичної думки в ті роки. Також показано роль і місце соціального спротиву системі, робітничих протестів.

Оригінальні і вперше опубліковані документи і матеріали з цих питань читач знайде у другому томі книги.

ББК 63.3(4УКР)63-4

*Дослідження здійснене при сприянні програми
«Підтримка дослідницьких проектів» (Прага)*

*Часткове сприяння на I том отримане від програми
«Українознавство в системі освіти, науки, культури»*

Наукове видання

Русначенко Анатолій Миколайович

**НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ В УКРАЇНІ
СЕРЕДИНА 1950-х — ПОЧАТОК 1990-х РОКІВ**

Редактор О.П.Веремійчук

Коректор Г.Г.Бондарчук

Підписано до друку 14.07.98. Формат 60×90 1/16. Папір офсетний № 1.

Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 45.

Обл.-вид. арк. 45, 93. Наклад 1000 прим. Зам. 8-204.

Видавництво імені Олени Теліги

Реєстраційне свідоцтво № 21638468, видане 15.02.95.

252010, Київ-10, вул. Січневого повстання, 6.

Київське акціонерне товариство «Книга»

254655, МСП, Київ-53, вул. Артема, 25.

© Русначенко А.М., 1998

ISBN 966-7018-28-8

© Видавництво імені Олени Теліги, 1998

Зміст

Передмова	5
ТОМ I. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ І РОБІТНИЧИЙ СПРОТИВ В УКРАЇНІ	7
Розділ 1. Історіографія і джерела до вивчення проблеми	9
1.1. Історіографія, історії суспільних рухів і системи влади періоду дослідження	9
1.2. Джерела до вивчення руху	14
Розділ 2. Тоталітарна система і становище в СРСР, Україні в кінці 50-х — середині 80-х років	24
2.1. Система влади й управління в республіці	24
2.2. Служба КДБ в системі влади	35
2.3. Становище України в СРСР	40
2.4. Русифікація в Україні. Націоналізм	44
Розділ 3. Перехідні підпільні групи: кінець 50-х — початок 60-х років	63
3.1. Група “Об’єднання”	63
3.2. Український національний комітет	72
3.3. Українська національна партія	85
3.4. Ходорівська група	88
3.5. Українська робітничо-селянська спілка та інші групи	92
Розділ 4. Український національний фронт	105
4.1. Утворення. Організаційні і стратегічні засади УНФ	105
4.2. Львівська філія	118
4.3. Програма і статут УНФ	122
4.4. Завершення діяльності групи	132
Розділ 5. Національне відродження і національно-визвольний рух з кінця 1950-х до початку 1970-х років	141
5.1. Підстави і витоки	141

5.2. Організація і політизація руху	150
5.3. Оформлення політичного руху	165
Розділ 6. Національно-визвольний рух в 1970-ті — на початку 1980-х років	190
6.1. Кінець шістдесятництва?!	190
6.2. Підпільні групи 70-х років	196
6.3. Українська група сприяння виконанню гельсінкських угод. Національно-визвольний рух та інші антитоталітарні і національні рухи в Україні	209
Розділ 7. Робітничі протести і робітничий рух в Україні	226
7.1. Робітники України. Страйки 50-80-х років	226
7.2. Спроби організації руху	236
7.3. Робітничий рух відбувся	246
Розділ 8. Національно-визвольний рух в кінці 80-х — на початку 90-х років і незалежність України	258
8.1. Формування і перші кроки національної опозиції	258
8.2. Вибори 1990 року. До незалежності України	270
8.3. Український визвольний рух у східноєвропейському контексті	282
Висновки	292
Іменний покажчик	297
ТОМ II. ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ	309
Переднє слово	311
Тексти документів	312
Перелік документів	715
Summary	720

Передмова

У цій книжці я прагнув показати, що 1991 рік для України був результатом перш за все тривалих національно-визвольних змагань. Інші фактори, які сприяли цьому процесу, — внутрішня криза в колишньому СРСР, міжнародні впливи тощо — тут наведені тільки як тло до розглянутих подій, поле для наступних досліджень, які почасти вже й проводяться.

Антитоталітарний, дисидентський і правозахисний рухи в Україні я розглядаю в цій роботі як переважно прояви українського національно-визвольного руху. Що це був саме такий рух, свідчать наведені нижче програми, цілі, структурне оформлення його учасників, діяльність в напрямку поставленої мети. Автор зосереджує на цих аспектах основну свою увагу, тому що ці питання на сьогоднішній день ще не були, чи майже не були предметом наукового дослідження.

Я вважаю також правомірним розглядати соціальний спротив і перш за все — робітничі протести, а згодом і робітничий рух, страйки — як другу за значенням силу, що спричинила крах існуючої на той час Комуністичної партії і системи влади в республіці. Тому цілком логічною в книжці є поява розділу про робітничий рух.

Простежуємо розвиток національно-визвольного руху в цей період відповідно до його внутрішніх закономірностей і до еволюції тоталітарної системи в цей час в країні, звідси — і поділ на етапи руху.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з середини 50-х і до початку 90-х років, тому що це дійсно є окремою, цілісною частиною наших визвольних змагань. В середині 1950-х років завершується друга велика спроба здобуття незалежності Україною в ХХ ст. Вона відбувалася переважно у військовій формі. Мирні форми умов двох тоталітарних режимів — Радянського Союзу і Німеччини були досить обмеженими. Однак з погляду на ті ж умови, збройна боротьба, яка була успішною в інших країнах та на інших континентах, тут бажаного результату не дала. Сили сторін були надто нерівні. Рух того періоду існує як добре зорганізований, але досить швидко його базою залишається майже виключно Західна Україна. З середини 50-х років широкий збройний опір режимові був придушений. Але продовжували діяти ще десятки підпільних груп, організаційно пов'язаних з ОУН-УПА.

Водночас, з середини тих же 50-х, коли стало зрозумілим, що збройний рух вичерпав себе, виникають підпільні групи, які з попереднім періодом боротьби були пов'язані тільки ідейно. З діяльності цих груп і з національного відродження початку 1960-х років визрів новий період національно-визвольного руху в Україні. Суттю цього періоду був перехід від переважно збройних форм боротьби за незалежність до мирних засобів такого роду, в тому числі і легальних. Відбувалася певна ревізія ідейних, програмових засад руху в напрямі їхньої демократизації. Був використаний, хоч і не так виразно, й організаційний досвід попереднього періоду, швидше, правда, не безпосередньо, а через увібрання того досвіду новими поколіннями. Власне, з наступного покоління і вийшли майже виключно учасники цього періоду руху.

З кінця 1980-х років рух набуває масового характеру, в нього включаються й інші покоління борців. Підсумком цього періоду розвитку руху стає здобуття політичної незалежності Україною наприкінці 1991 р., що політично й історично слід вважати завершенням даного періоду національного руху в Україні.

В історичному плані 50—90-ті роки — це також період переходу від класичного сталінізму до його поліпшених тоталітарних форм в напрямі еволюції останніх до авторитаризму.

Пропонована читачам книжка — наукове дослідження. Я взявся до нього, однак, і свідомий моральної відповідальності, потреби сказати про тих людей і ту епоху, про сучасну Україну, український народ. Я хотів показати щонайперше — рух, а в ньому назвати як героїв, так і просто людей, борців. Люди ж бо не вважали себе героями, повсякчас дехто просто робив свою справу, не думаючи про героїзм. Зрозуміло, що в книжці названа лише невелика частина тих людей. Читач знайде прізвища тих, хто цілком свідомо і віддано служив попередній владі, дехто з них тепер заявляє про відданість ідеї національної незалежності протягом усього свого життя... Що ж, мусимо знати тих, хто за визволення боровся, і тих, хто цій боротьбі так чи інакше протистояв.

Автор вдячний за сприяння в підготовці до написання цієї книжки історико-просвітницькому товариству «Меморіал» ім. В.Стуса, працівникам державних архівів, архівів СБУ, учасникам подій. Висловлюю свою подяку працівникам ряду обласних організацій НРУ і УРП, зокрема п.п. І.Шулику, Л.Сенику, В.Левницькому та ін. Я вдячний за співпрацю на початковому етапі п. О.Лавриновичу, за технічну допомогу — п. М.Легкоступ, а також п. С.Лець. Особливо хочу подякувати за сприяння і підтримку до видання цієї книжки фундації ім. О.Ольжича та її голові М.Плав'юку, зусиллями яких ця книжка йде до читача.

**Том I. Національно-визвольний рух
і робітничий спротив в Україні**

Розділ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДжЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографія історії суспільних рухів і системи влади періоду дослідження

Проблематика національно-визвольного руху в Україні, а особливо періоду від середини 1950-х до початку 1990-х років є дуже важливою для дослідження, особливо і перш за все, — у вітчизняній науці. До кінця 1980-х років ці питання вивчалися, розглядалися об'єктивно тільки в зарубіжних публікаціях. За останні роки з'явився ряд статей і декілька монографій, що мають певне відношення до нашої теми, і з-під пера вітчизняних дослідників. Розглянемо розвиток вивчення проблем стосовно пропонованої теми, не поділяючи наукові публікації за політичними чи географічними ознаками.

Тою чи іншою мірою торкається теми нашого дослідження ряд узагальнюючих праць з історії України. Це, зокрема, книги-підручники А.Жуковського, О.Субтельного, С.Кульчицького, М.Ковалю, Ю.Курносова — з історії України в ХХ ст., праця В.Барана, роботи Б.Левицького і Я.Білінського¹.

Вивчення тоталітаризму як суспільного явища проводиться ще з довоєнних часів. Термін для означення поняття тоталітарного суспільства існує з 30-х років. Певний внесок у розуміння і з'ясування суті цього поняття внесли і українці: це перш за все праця М.Сціборського «Сталінізм» (1941), а згодом праці публіцистів 40-х років, які зіткнулися з реаліями цього феномену ХХ століття на власному досвіді. Так, відомий публіцист і член ОУН Ярлан (Ярослав Старух), оцінюючи більшовизм, стверджував, що той є системою всевладного і всеохоплюючого тоталітаризму і державного централізму, ще ніколи й ніде дотепер не баченого в такій бурхливій формі. Одночасно його, як завжди, супроводжує у всіх тоталітарних устроях тоталітарний терор. Він же вказував на близькість більшовизму і фашизму². Класичну розробку дане пи-

тання, чи швидше — поняття, отримало в книзі Карла Фрідріха і Збігнева Бжезінського «Тоталітарна диктатура і автократія» (1956). Ними ж було виділено шість критеріїв для тлумачення тоталітарного синдрому. Останній включав у себе: 1) офіційну ідеологію, що охоплює всі життєво важливі аспекти людського існування і підтримується всіма громадянами; 2) єдину масову партію; 3) систему терористичного поліцейського контролю, що підтримує партію; 4) повний контроль партії над засобами масової інформації; 5) такий же контроль над збройними силами; 6) централізоване керівництво всією економікою³. Недоліком такого набору ознак є повна відсутність соціальних, національних, історико-культурних факторів.

Вагомою за обсягом і змістом книгою з даного питання є праця, написана Ганною Арендт. Автор виводить виникнення тоталітарних режимів з тоталітарних рухів поч. ХХ ст. Тоталітарна держава застосовує для цілеспрямованого обману мас пропаганду і терор, які носять чи не абсолютний характер; прагнуть перетворити не лише суспільство, але й природу людини⁴.

З 50-х років поволі вже, мабуть, можна говорити і про авторитаризм як стадію розвитку тоталітаризму. Саме тоді з'являється дослідження системи «зсередини» в працях Мілована Джіласа і особливо — в роботі «Новий клас», визначена і роль компартії в системі влади⁵. Тоталітарна система, відмічав в 1975 р. Алекс Нув, виникла, можливо, тому, що отримала поштовх з бюрократичного деспотизму, з концепції змін, нав'язаних «згори» в переважно селянській країні⁶. Існували й інші спроби чи то розширеного трактування поняття тоталітаризму, чи то й повного його спростування.

Так, вже в роки перебудови говорилося про адміністративно-командну систему репресивного типу⁷. А. Бутенко писав про «сталінський деспотичний режим», В.Кисельов — про «деспотичний казармовий соціалізм», Л.Гордон і Е.Клопов писали про сталінізм як про «авторитарно-деспотичний режим» і говорили ще й про «адміністративно-командну систему»⁸. М.Капустін визначав цей устрій як «бюрократичний авторитаризм»⁹. Звичайними стали визначення командно-адміністративна чи адміністративно-командна система. На думку автора, дані терміни і розуміння понять так чи інакше виділяють якнайбільше одну якусь ознаку тоталітаризму, а в цілому, автори прагнуть осмислити явище перш за все на конкретно-історичному ґрунті, все-таки не виходять за межі рис, окреслених вже зарубіжними дослідниками, зокрема М.Кертисом¹⁰. Певний вклад у вивчення теоретичних та історичних оцінок системи внесений у попередні роки дисидентами¹¹.

Виникнення і розвиток тоталітарної системи на прикладі ко-

лишнього СРСР дуже добре висвітлений у роботі А.Авторханова «Технологія влади»¹².

Останнім часом в Україні з'явилося чимало публікацій з даної проблематики в теоретичному і історичному аспектах. В числі кращих, які безпосередньому стосуються теми нашого дослідження, є роботи Ю.Шаповала та І.Біласа¹³.

Націоналізм і національні проблеми — тема невичерпна для ХХ ст. Національна ідентичність і націоналізм в цьому столітті — в центрі досліджень Ентоні Д.Сміта¹⁴. В одній зі своїх робіт він намагається взагалі відкинути існування якоїсь однієї теорії (версії) націоналізму¹⁵. Ці теорії мають коріння в тому, вважає Сміт, що кожен народ сам проходить свій шлях до незалежності. Роботи Е.Сміта, однак, на наш погляд, носять дуже вже об'єктивістський характер, занадто абстраговані від конкретики історії.

Трохи упередженою до визвольних змагань народів, що не здобули своєї незалежності, виглядає робота Альфреда Кобана про підстави національного самовизначення¹⁶.

Порівняння двох ідеологій і практик — націоналізму і комунізму — від зародження, теоретичного оформлення до сучасності знайдемо в книзі Романа Шпорлюка «Communism and Nationalism»^{16a}.

В кінці 1940—на початку 1950-х років національні проблеми були в центрі уваги й відомих публіцистів ОУН-УПА¹⁷.

В 60—70-х роках проводились дискусії про національне питання в радянській науці, але вони звелись фактично до схоластики проблеми субординації ознак національного і визначальних чи не визначальних духовно-психологічних рис націй. Тепер з'являються вже й підручники з етнічної психології¹⁸. Політична сторона національних проблем в СРСР, в УРСР, як правило, в дослідженнях або оминалася, або була сфальсифікована до краю.

Приклади опору режимові з боку різних народів СРСР на фоні національної політики Кремля містяться у таких загальних роботах, як монографія Богдана Нагайла і Віктора Свободи, в останньому виданні книги Д.Армстронга «Український націоналізм», відомій роботі Богдана Кравченка, в книзі Хелен Д'Енкузе та в ряді інших робіт¹⁹.

Але в цілому і на Заході радянологи приділяли національним проблемам колишньої імперії не дуже багато уваги (що було пов'язано з переважаючими там тривалий час науковими теоріями про суть комуністичних режимів).

В статтях В.Савельєва, Ю.Шаповала, Д.Табачника подано портрети перших керівників УРСР на тлі епохи та тодішніх звичаїв²⁰.

Більш ніж суперечлива постать П.Шелеста в центрі уваги В.Савельєва і Я.Пеленського²¹. Ці автори подають протилежні

погляди на колишнього першого секретаря КПУ: Я.Пеленський вважає час перебування при владі Шелеста в Україні «періодом контрольованого українського автономізму», В.Савельєв заперечує цю думку.

В 70-х роках частина досліджень національного руху в республіці велась в рамках вивчення дисидентства в УРСР. Мабуть, найкраще такий погляд на ці проблеми відображений у збірнику статей «Україна семидесятих»²². Статті того часу носять ще досить фрагментарний характер стосовно як подій, так і осіб, джерельна база тих публікацій, за незначними винятками — обмежена²³. Вирізняються з того потоку статті Мирослава Прокопа, який дивився й аналізував етапи, форми руху опору як перш за все українського, національного²⁴.

Відкрито назвав рух опору системі в республіці національним його учасник Іван Гель в циклі статей 70-х років, що згодом увійшли в книгу «Грані культури»²⁵.

Грунтовнішим осмисленням подій і ширшою джерельною базою відзначається збірка статей Канадського Інституту українських студій «Україна після Шелеста» — по відношенню до попередніх збірок такого роду²⁶.

З середини 70-х з'являються перші роботи, в яких є спроби розглянути майбутнє визволення України з точки зору теорії модернізації²⁷. Ця теорія згодом знайшла продовження і в роботі Б.Кравченка та деяких інших в наступні два десятиріччя.

Цикл цікавих історичних есе стосовно різних сторін життя Радянської України того періоду написав І.Лисяк-Рудницький²⁸. Фактична сторона справи та й деякі ідеї цих есе потребують уточнень вже на теперішній час.

З питань мовної та освітньої політики режиму в Україні до 60-х років включно кращою є праця Івана Коляски «Освіта в радянській Україні»²⁹.

Російсько-українські відносини розглядаються Я.Білінським і І.Клейнером як на рівні ставлення метрополії до колонії, так і з боку опозиційних до режиму сторін³⁰.

Перші монографії з проблем національного руху в Україні в повоєнні десятиліття поодинокі з'являються лише з початком 1970-х років. Формально-аналітичний підхід до проблеми цього руху застосовано в роботі Ж.Бірча — з детальним розглядом усіх достовірних програмових праць цього руху³¹. Як конфлікт духовних та ідеологічних цінностей між дисидентами і державою розглядає національний рух К.Фармер³².

Дуже детальним є дослідження з цієї проблеми у Я.Білоцерковича³³. Він розглядає питання з точки зору відчуження між дисидентами і системою; в монографії зроблена спроба структуризації

проявів руху і групування його учасників. Але за аналізом автора, почасти зникає сприйняття руху як цілісного явища. Джерела вищевказаних досліджень, зі зрозумілих причин, обмежувалися лише матеріалами, опублікованими за кордоном чи зібраними на радіостанції «Свобода».

Нещодавно в нашій країні з'явилися дві книги — Ю. Курносова і Г. Касьянова, в яких розглядаються дисидентський рух та роль інтелігенції в русі 1960—1980-х років. Георгій Касьянов, мабуть, перший спробував залучити до розгляду недоступні раніше архівні матеріали³⁴. Автор докладно аналізує розвиток руху опору інтелігенції від культурно-національного відродження в 60-х роках до часу звільнення з таборів останніх політв'язнів-дисидентів. Прослідковано і ставлення влади до інакомислення та його носіїв. На жаль, в монографії майже відсутні згадки про інші, крім інтелігенції, соціальні верстви і групи, які брали участь у русі опору, що було зумовлено загальним задумом автора. Потребує розширення й джерельна база дослідження.

Ці ж переваги, а більше — і вади, присутні також в роботі Ю. Курносова³⁵.

Розвиток руху спротиву в Україні як, перш за все, національно-визвольного руху розглядається в статті В. Мороза³⁶. В ширших, ніж більшість його попередників, хронологічних рамках розглядає цей рух Ю. Зайцев, але знову ж таки він у нього є лише дисидентським рухом³⁷.

Найбільше в науці нагромаджено літератури, де описані події, що стосуються останнього етапу руху з кінця 1980-х років. Щоправда, серйозних монографічних досліджень поки що обмаль. Серед останніх вирізняється чіткою постановкою проблеми, ґрунтовними джерелами книга А. Камінського³⁸. О. Гарань подав добру і, мабуть, першу в своєму роді аналітичну оцінку недавніх подій³⁹. Погляди політологів на проблеми України поточних років знаходимо в роботах А. Білоуса і В. Литвина⁴⁰. Книга останнього є спробою певного узагальнення українських політичних змін за 10 останніх літ. Певною мірою до роботи В. Литвина долучається монографія Т. Кузьо і А. Вільсона. Досліджуючи витоки сучасного українського руху і, особливо, руху кінця 80-х — початку 90-х років, вони стверджують, що незалежність Україною була здобута як внаслідок розвитку національного руху, так і дій номенклатури⁴¹.

Стосовно робітництва і його становища — досліджень зовсім мало. Це перш за все розвідка Л. Алексеевої, відомої більше як автора серйозного і, мабуть, кращого на сьогодні дослідження з історії інакodomства в колишньому СРСР, з цілою главою, що стосується й України⁴². Робітники, їхні страйки в Союзі — тема статті Бетсі Гідвіц і циклу статей в «Сучасності»⁴³.

До всебічного висвітлення проблеми: робітники і влада, робітники і реформи — прагне в своїй монографії В.Коннер⁴⁴. Але попри значний обсяг виконаної ним роботи, це йому не завжди вдається, до того ж його праця має на увазі проблеми тільки на загальносоюзному рівні. Поряд з аналізом різних сторін українського життя в роки перебудови показує в своїй книзі Д.Марплз і становище у вугільній галузі, страйк 1989 року⁴⁵.

1.2. Джерела до вивчення руху

Джерелами до вивчення руху в нашому дослідженні є архівні матеріали, опубліковані документи та спогади, розповіді учасників руху, періодична преса.

Архіви, використані у цій книжці, можна поділити на: колишні партійні; Служби безпеки України; зарубіжних організацій; громадсько-політичних партій і рухів сучасності. Всього в даному дослідженні були використані документи з 29 архівів.

Під колишніми партійними архівами маємо на увазі Центральний державний архів громадських об'єднань України і обласні державні архіви, у відання яких перейшли колишні архіви обкомів партії. В останніх міститься чимало згадок про розвиток руху в різних областях України, про освітню політику влади, її реакції на прояви національних почуттів і вимог. Кращі з таких матеріалів — це документи первинних парторганізацій з місць, де відбувалися ті чи інші події. Певну інформацію можна також почерпнути з фондів відділів пропаганди й агітації, листування обкомів з вищестоящими організаціями. Звичайно ж, в тлумаченні такого роду подій в даних документах є велика частка перебільшень, перекручень, недомовок тощо, які треба враховувати при роботі з даними документами і матеріалами. Ці ж архіви містять і чимало об'єктивної інформації про національний рух з кінця 1980-х років. Матеріал вже до певної міри систематизований, хоч ця систематизація відбувалася не в партійних органах, а в обласних управліннях КДБ. Ясна річ, що більшість документів з цих архівів складають все-таки документи, які стосуються власне самої партії і системи влади в цілому. Названі види документів, використані в нашій роботі, подані у порівнянні (по можливості) з іншими джерелами, особливо — стосовно розвитку руху останніх років.

Важливе місце в системі колишніх партійних архівів займає Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), колишній архів ЦК КПУ. Там є документи органів, що приймали політичні рішення з тих чи інших питань, ЦК КПУ і частково ЦК КПРС. До них відноситься перш за все ряд постанов ЦК КПУ про органи безпеки й ідеологічні питання, організа-

ційні рішення щодо боротьби з українським рухом та іншими рухами опору.

В цих архівах, і особливо — в ЦДАГОУ, є в наявності і невелика кількість документів українського самвидаву, довідки з тих чи інших подій у русі, звернення-клопотання на ім'я перших осіб в компартії і республіці тощо. На документах ЦДАГОУ можна простежити і ставлення влади, партії до інтелігенції, української культури, церкви. Там є й повідомлення про робітничі страйки й заворушення в різних областях України. Чимало документів даного архіву добре характеризують правлячий клас, компартію як в цілому, так і конкретно по групах і особах.

Нами була використана з ЦДАГОУ також певна кількість документів стосовно виникнення і становлення НРУ і робітничого руху. Матеріали цього архіву порівняно з такими ж в областях відзначаються більшим ступенем достовірності, але певна кількість документів, повідомлень, звітів стосовно визвольного руху вимагає наукової критики і перевірки документами з інших джерел.

Значний інтерес для історика мають архіви Служби безпеки України⁴⁶. На жаль, дослідникові доступний (і то з чималими труднощами) лише один вид документів з цієї організації: кримінальні справи на учасників визвольного руху, які були засуджені, а тепер реабілітовані. Ці документи тому є дуже своєрідним джерелом до вивчення руху, оскільки, зрозуміло, подають виклад руху з точки зору переважно його прямих супротивників, тобто влади, КДБ. Звідси — в них багато перекручень, а то й прямих фальсифікацій. Деякі події, факти просто придумані слідством, щоб заповнити прогалини в його ході. Зрозумілим є і не менше прагнення підозрюваних чи звинувачених відмести пред'явлені їм звинувачення, підозри чи пом'якшити, спростити їх до безневинних речей...

Кримінальні справи є дуже часто об'ємними джерелами, що включають в себе від 10 до 40 томів, а в кожному томі від 300 і більше сторінок рукопису і машинопису. Матеріали цих справ іноді є майже єдиним джерелом у наших умовах до реконструкції діяльності підпільних груп, що існували в цей період і були викриті владою. Останнє твердження, в першу чергу, стосується перхідних підпільних груп спротиву режимові.

Основний масив необхідних для нашого дослідження документів у цих справах — це матеріали, здебільшого, процесуального характеру: речові і письмові докази, протоколи обшуків, допитів, очних ставок заарештованих і свідків. Уявлення про особу, інтереси людини дає коротка біографічна інформація, що знаходиться на початку кожної справи. Детальніші дані про особу арештованого дослідник може отримати з розповіді цієї людини, якщо така

є в протоколі допиту. Підстави для роздумів і оцінки рівня конспірації, загального розвитку учасників подій дають протоколи перших обшуків даних осіб.

Матеріали справи дають можливість відновити і програмові за-сади діяльності тих чи інших груп, особливо в тих випадках, коли ці документи до слідства не дійшли, були знищені перед арешта-ми. Щоправда, така реконструкція вимагає надзвичайної обережності і доскіпливості від історика, постійно присутня небезпека прийняти викладений у справі матеріал за цілковито достовірний. В цих та подібних випадках є завжди спокуса використати тільки обвинувачувальний вирок чи висновок. Але чинити так означає допустити грубу методологічну, а то й фактичну помилку в кожному конкретному дослідженні, оскільки названі вище документи є перш за все тим, що в них воліли б бачити слідчі й судді, а це далеко не тотожне тому, що відбувалося насправді.

Автор використав деяку кількість справ з архівів СБУ і для вивчення національно-визвольного руху в 60—70-х роках. Докладне студювання цих справ дає можливість зробити висновки про обсяг і масштаби руху, коло його учасників, організаційні зв'язки на підставі самвидаву, неформальних структур і т.п. Про ідейний розвиток руху свідчать матеріали самвидаву, що зустрічаються як речові докази у справах. З того ж джерела можна дізнатися про офіційне і про справжнє ставлення до інакомислячих — як з протоколів допитів, так і резолюцій керівників спецслужб різного рангу, різного роду експертів з даних питань. Врешті можна простежити і ставлення всієї служби КДБ до руху і його активних учасників, атмосферу змагань на вулицях і в кабінетах. При всьому тому слід враховувати і суб'єктивні мотиви слідчого і обвинуваченого, стосунки між ними, їхній життєвий досвід, силу волі, розуміння того, що документи слідчої справи склалися в особливій атмосфері самого суспільства, владних чинників до руху і його конкретних учасників, часто в умовах тиску, і фізичного і морального, до обвинувачених.

Певну кількість документів, що стосуються українського визвольного руху, авторові вдалося залучити в ході дослідження з архіву науково-дослідного інституту при радіо «Свобода» та радіо «Вільна Європа». До них належать матеріали українського самвидаву з Архіву Самвидаву (АС), повідомлення про арешти в Україні. Деякі документи, що стосуються дисидентства в межах всього Союзу, які виходили з Москви, теж можуть бути цікавим доповненням до вже відомих матеріалів. З того ж архіву автор використав і документи відносно проблеми церкви, а також інформацію про виникнення різних профспілкових структур та деякі інші матеріали. Ступінь вірогідності цих документів достатньо високий.

Нарешті, досить цікавим джерелом до вивчення руху на остан-

ньому (в нашому дослідженні) його етапові є архівні матеріали сучасних політичних організацій. В роботі були використані, перш за все, архіви Секретаріату і крайових рад НРУ, обласних організацій УРП, «Просвіти», робітничих страйкових комітетів, тобто тих структур, які залишили найпомітніший слід у русі.

Найбільше автора тут цікавили матеріали про початок утворення і організаційну структуру тих чи інших організацій, їхня реакція на політичні зміни в Україні, програмові документи — якщо такі не були опубліковані. Такі документи присутні в наведених архівах. Частина з одержаних і знайдених нами матеріалів побічно і прямо використана як у самій роботі, так і в ході підготовчих пошуків, чи як підтвердження до вже відомих фактів.

Велика кількість документів, що стосуються визвольного руху в Україні, — звернення, скарги, самвидав, вироки і т.п. — було опубліковано на Заході в 60—80-х роках. Це публікації переважно українських громадсько-політичних організацій, наукових інституцій, видавництва «Смолоскип». Майже всі ці документи були написані на Україні. З відомих і використаних нами публікацій слід назвати такі, як: «Українська інтелігенція під судом КДБ». — Сучасність, 1970; «Широке море України». — Документи самвидаву України — Париж—Балтимор, 1972; випуски «Українського вісника» з 1971 року та ін.

Значний за обсягом і різноманітний та цікавий для дослідника матеріал міститься в книзі «Ferment in the Ukraine», зі систематизацією й українського самвидаву⁴⁷.

Розвиток суспільно-політичної думки в Україні в ХХ столітті подано в однойменному збірнику документів видавництва «Сучасність»⁴⁸. Деяка частина документів, опублікованих в ту пору, стосується окремих постатей руху, наприклад В.Мороза, В.Чорновола та ін.⁴⁹.

Велику збірку документів українського правозахисного руху оприлюднило видавництво «Смолоскип» в 1978 році⁵⁰. Воно ж видало і збірку матеріалів Української Гельсінкської Групи⁵¹. Це найповніше документальне видання про цю групу.

Є документи, які дають змогу порівнювати діяльність національних рухів в СРСР — як за відповідними публікаціями в зарубіжній періодиці, так і за матеріалами окремої добірки документів⁵².

Закордонне представництво Української Гельсінкської Групи видавало інформаційні матеріали стосовно репресій в Україні⁵³. Про цю ж групу, а також про жінок-політв'язнів з України той же «Смолоскип» видав кілька брошур і англійською мовою⁵⁴. Свідчення про порушення прав людини, в тому числі і національних прав у СРСР, знаходяться в матеріалах і публікаціях декількох слухань урядових і громадських установ в 70—80-ті роки⁵⁵.

903591

Державна обласна
універсальна
науково-бібліотечна
центр. бібліотечна
Української

Значну кількість петицій, звернень, свідчень учасників українського руху можна знайти в публікаціях журналів «Сучасність», «Визвольний шлях» за ці ж роки, а також у публікаціях українських газет в діаспорі. Ці документи присутні частково і в перелічених вище збірниках документів самвидаву (з газет).

В Україні з проблеми національного руху цього періоду є виданим лише один документальний збірник з матеріалів, дібраних з ЦДАГОУ, що стосуються переважно дії самої КПУ в сфері національних відносин⁵⁶.

Опубліковані документи і матеріали з різних боків висвітлюють визвольний рух, але, зрозуміло, що до друку тоді дійшла менша частина документів, до того ж серед публікацій відсутні якраз документи, що стосуються програмових цілей руху, а особливо підпільних груп і течій руху, діяльності органів влади, особливо — правоохоронних.

Нам відомі тільки два збірники документів, що мають деяке відношення до робітничого спротиву в Україні в цей період. Перший з них підготовлений Валерієм Чалідзе російською мовою, другий — Віктором Гейнес і Ольгою Семеновою англійською і французькою мовами⁵⁷.

Стосовно розвитку руху в останні роки, то опублікованих збірок документів теж не багато. Це насамперед зібрані і видані О.Гаранем програмні документи нових політичних партій, а також видані партіями матеріали своїх з'їздів⁵⁸. Ці документи дають уявлення про діяльність учасників руху, сам рух в час організаційних його зібрань. Повсякденне життя різних структур руху в цілому можна відтворити, аналізуючи відомості вже з масових джерел і перш за все — з газетних публікацій. Особливу цінність тут становить неформальна преса періоду 1988—1990 років. Видань такого роду було в той час декілька десятків. Автор використав переважно газети осередків Народного руху України. Публікації даних видань важливі для оцінки еволюції тактики руху, його цілей за декілька років — від підтримки перебудови до підтримки курсу на незалежність. Статті цих газет відображають і прискорену еволюцію суспільних настроїв і прагнень, інші вимоги широких кіл руху. Ці ж характеристики стосуються, певною мірою, багатотиражних газет, які використовувались у роботі як джерело дослідження.

Спогади деяких учасників руху чи взагалі учасників подій з того чи іншого боку використані як джерело до вивчення теми і водночас аналітичний матеріал. Сказане, перш за все, стосується сповіді М. Хейфеца «Українські силуети», що заслуговує на документальну достовірність, та спогадів Петра Шелеста⁵⁹. Добре задокументовані і свідчення-розповіді Л.Лук'яненка⁶⁰. Тон і тло епохи відтворені і в спогадах про В.Стуса і Б.Антоненка-Давидовича⁶¹.

Меншими за обсягом, але досить цікавими є згадки про рух і людей, причетних до нього, — розповіді про Аллу Горську, Оксану Мешко, спогади С.Білоконя, О.Ставицького, Д.Шумука, та інші⁶².

Багатосюжетними були інтерв'ю, які брав автор в учасників і відомих діячів національного руху. Не все і не всі з цих інтерв'ю з різних причин включено до теперішньої роботи, але важливими були їхні оцінка і ставлення до деяких визначних подій і постатей руху.

Автор прагнув перевіряти факти, інформацію з різних джерел, зіставляти їх і подавати, наскільки це було можливо, найвірогідніші дані.

Підсумовуючи викладене вище, можна сказати, що відбувається становлення історіографії проблеми визвольного руху в Україні даного періоду. Фактори і сили, що так чи інакше сприяли наближенню незалежності республіки, на думку автора, — це модернізація її, націонал-комунізм (на завершальному етапі) і національно-визвольний рух. Відсутнім є, однак, комплексний підхід до питання незалежності, з показом реальної ваги кожного з наведених вище факторів. Майже немає і окремих робіт з оцінкою тої чи іншої сили впливу на цей процес. Є певна кількість робіт, що стосуються теми нашої монографії. Більшість з них, проте, писана політологами, а не істориками. Всім цим роботам, на думку автора, бракує логічної завершеності у висвітленні проблеми в хронологічних рамках даного періоду. Досить вузькою, з погляду на сьогоднішній день, є і джерельна основа досліджень, переважає киевоцентризм викладу (особливо у висвітленні останнього періоду руху). До викладу беруться, як правило, вже опубліковані джерела, майже незалученим залишається масив даних з архівів спецслужб, друкованих органів як компартії, так і нових партійних утворень. Практично відсутніми залишаються для досліджень інші рухи спротиву системі, зокрема соціальний, в тому числі — робітничий спротив. Певним поясненням такого стану сучасної історіографії може бути те, що це події ще недавнього минулого. До останнього часу такі дослідження були неможливі в Україні, західні історики були позбавлені важливих джерел та й тривалий час недооцінювали можливості національних рухів. Методологічно плідним було б звертання уваги науковців не лише на поверхню політичних процесів, але й на явища, які відбувалися всередині суспільства, в побуті, поведінці, на роботі. Це, в свою чергу, вимагає як залучення всієї різноманітності вже відомих архівних матеріалів, так і пошуків нових джерел. Не вважаючи, що його книга вичерпає розгляд тих питань, все ж автор сподівається, що його дослідження, певною мірою зможе покращити наукові студії з цих проблем.

ПРИМІТКИ

¹ Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. - Львів, 1992. — 230 с. Субтельний О. Україна. Історія. — К.: Либідь, 1991. — 510 с. Кульчицький С.В., Коваль М.В., Курносів Ю.О. Історія України: Матеріали до підручника для 10-11 класу середньої школи. — К.: Радуга, 1992. — Баран В.К. Україна після Сталіна: Нариси з історії. 1953-1985 рр. - Львів: МП «Свобода», 1992. — 123 с. Lewytzkyi V. Politics and Society in Soviet Ukraine. 1953-1980. -Edmonton: CIUS, 1984. — 219 p. Bilinsky Ya. The Second Soviet Republic: The Ukraine after World War II №.Y.: New Branswick, 1964.

² Ярлан І. Фашистське страшило // Літопис УПА. Вид. Літопис УПА. — Т.8. 1980. В оригіналі — польською мовою: Upior Faszyzmu. — 180—200 с.

³ Friedrich C.J., Brzezinski Z.K. Totalitarian Dictatorship and Autocracy. Cambridge (Mss), 1956: 324 p. Ю.И.Игрицкий. Концепция тоталитаризма: Уроки многолетних дискуссий на Западе // Отечественная история. — 1990. — № 6. — С. 172—190

⁴ Arendt Hanna. The Origin of Totalitarianism. — San Diego. New York, London, 1979. — 527 p.

⁵ Джилас М. Новый класс. — Лицо тоталитаризма. — М.: Новости, 1992. — С.197-360. Роль компартії див. також в: Alfred C.Meyer. The Communist World: a non-marxist View -The Communist World. Marxist and non-Marxist View. New York. 1967. — P. 13-31.

⁶ Nove A. Stalinism and After. — London; Ruskin House, 1975. — P. 205.

⁷ Бордюгов Г.А., Козлов В.А. Время трудных вопросов: история 20-30-х годов и современная общественная мысль // Правда. — 1989. — 30 сент. Бутенко А.П. Современный социализм: Вопросы теории. — М., 1989. — 249 с. Киселев В.П. Об эволюции модели социализма // Вопросы философии — 1989, № 10. — С. 117-129, 121.

⁸ Гордон Л.А., Клопов Э.В. Что это было? — М.: Изд-во полит. литературы. — 1989. — С. 319-140.

⁹ Капустин М.К. К феноменологии власти. Психологические модели авторитаризма: Грозный-Сталин-Гитлер//Осмыслить культ Сталина — М.: 1989. — С. 486-487.

¹⁰ Докладніше про це — в розділі 2. Curtis M.Totalitarianism. New Brunswick, London, 1980. Не виходять за межі цих ознак і ряд інших відомих авторів: Согрин В. Виноват ли марксизм // Аргументы и факты — 1900. — № 2. Афанасьев Ю. Перестройка и историческое знание — Иного не дано. — М.: 1988. — 489 с. Гозман Л., Эткінд А. Культ власти. Структура тоталитарного сознания // Осмыслить культ власти. — С. 338—339. Реабілітаційними в очах читача виглядають праці: XX съезд КПСС и его исторические реальности. — М: Изд-во полит. литературы, 1991. — 416 с. Аксютин Ю.В., Волобуев О.В. XX съезд КПСС: новации и догмы. — М.: Изд-во полит. литературы, 1991. — 224 с.

¹¹ Наприклад, Алексеев Г. Открытое письмо гражданам Советского Союза // Архів самвидаву (Мюнхен), № 80; Орлов Ю. Возможен ли социализм нетоталитарного типа? // АС, № 42. Оцінки українських дисидентів — в наступних розділах.

¹² Авторханов А. Технология власти // Вопросы истории. — 1991—1993.

¹³ Шаповал Ю. Людина і система. Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні. — К.: 1994. — 271 с. І.Білас. Репресивно-каральна система в Україні в 1917—1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. — К.: Либідь: Військо України. — 1994. — Кн.1. — 432 с. Кн.2. — 686 с. Матвійчук В.І., Ткаченко В.М. Концепції радянського тоталітаризму: порівняльний аналіз // Україна в ХХ ст.:

Проблеми національного відродження. — К.: Наукова думка. — 1993. — С. 4—49. Тоталітаризм і антитоталітарні рухування в Болгарії, СРСР і інших країнах Східної Європи (20–80 рр. ХХ століття) // Матеріали міжнародної наукової конференції. — Харків, 1993. — 21–23 вересня. — Харків, 1994. — Т.1 та ін.

¹⁴ Smith Anthony D. *Nationalism in the Twentieth Century*. — Oxford, 1979. — 257 р. Він же: *Національна ідентичність*. — К.: Основа, 1994. — 223 с. та ін.

¹⁵ Smith Anthony D. *Nationalism in the Twentieth Century*. — P. 13.

¹⁶ Coban Alfred. *The national State and national Self-Determination*. — N.Y.: Nomas Y. Crowell Company, 1970. — 318 p.

^{16a} Szporluk R. *Communism and Nationalism. Karl Marx versus Friedrich List*. №.Y., Oxford: Oxford University Press. 1991. — 307 p.

¹⁷ Полтава П. Збірник підпільних писань. — Мюнхен, 1959. — 296 с. *Political Thought of the Ukrainian Underground 1943–1951*. — Edmonton. CIUS, 1986. Див. також короткий огляд деяких їхніх ідей у: Андрусяк Т. Політична та правова думка українського визвольного руху 40–50-х років // *Республіканець*. — 1995. — № 1–2. — 72–77 с.

¹⁸ Вороноев А.О., Павлына В.Н. *Этническая психология*. — Санкт-Петербург, 1994. — 164 с.

¹⁹ Nahaylo Bohdan, Swoboda Victor, *Soviet Disunion. A History of nationalities Problems in the USSR*. — London. Pinguin Group, 1990. — 410 p. Armstrong John. *Ukrainian nationalism* — 2 ed. — Colorado, 1980. — 361 p. Bohdan Kravchenko. *Social Chandes and National Consciounes in Twentieth Century Ukraine*. — CIUS, 1987. — 3333 p. Helene Carrate D'Encausse. *Decline of Empire. The Soviet Socialist republics in Revolt*. — N.Y. — Newsweek Books. — 1982. — 304 p.

²⁰ Савельев В.Л. Сторінки політичної біографії М.В.Підгорного // *УІЖ*. — 1991. — № 1. — С. 78–86. — Табачник Д.В., Шаповал Ю.І., Кириченко О.І.: Штрихи до політичного портрета першого секретаря ЦК Компартії України в 1953–1957 рр. — К.: 1990. — 22 с.

²¹ Савельев В. Чи був П.Ю.Шелест виразником «українського автономізму» // *УІЖ*. — 1991. — № 4. — С. 94–105. Yaroslav Pelensky. *Shelest and his period of controlled Ukrainian Autonomy // Ukraine in the Seventieth*. — 1975. — P. 283–205.

²² *Ukraine in the Seventieth*. — Ontario: Mosaic Press, 1975.

²³ Birch Julian. *The Nature and Sources of Dissidence in Ukraine in the Seventieth. Ukraine in the Seventieth*. — P. 307–330. Savzuk K. *Resistance Against Russification in Ukraine since 1964: A Problems of Three Ukrainians in Opposition -Nationalism in the USSR and Eastern Europe in the Era of Breznew and Kosygin*. Detroit-Michigan. — 1975. — P. 63–71. Bilinsky Ja. *Political Aspiration in Ukraine // Український історик*. — 1978, № 1–3. — С. 30–39.

²⁴ Прокоп М. Чи новий етап українського руху опору? // *Сучасність*. — 1978. — № 6. — С. 83–91. Він же: *На новому етапі // Сучасність*. — 1979. — № 10. — С. 90–97 та ін.

²⁵ Гель Іван. *Грані культури*. — Львів, 1993. — 216 с.

²⁶ *Ukraine after Shelest*. Edmonton, 1983.

²⁷ *Nationalism and Human Rights: Processes of Modernization in the USSR*. Litteon. Colo, 1977.

²⁸ Лисяк-Рудницький І. *Новий Переяслав* — Його ж: *Історичні есе в 2 т.* — К.: Основи. — Т.2. — С. 285–305; *Україна в еволюції радянської системи*. — Там само. — С. 307–317; *Проти Росії чи проти радянської системи* — Там само. — С. 319–332. *Радянська Україна з історичної перспективи*. — Там само. — 459–469 с.с. Русифіка-

ція чи малоросіянізація? — Там само. — С. 471-476. Політична думка українських підрадянських дисидентів. — Там само. — С. 477-488.

²⁹ Kolasky John. Education in Soviet Ukraine. — Toronto: Peter Martin Associates, 1968. — 238 p.

³⁰ Bilinsky Ja. Political Relations between Russian and Ukrainians in the USSR: The 1970s and beyond-Ukraine and Russia in their Historical Encounter. CIUS Press. Edmonton, 1992. — P. 164-198. Kleiner Is. Contemporary Russian Nationalism and Nationality Problem in the USSR// Crossroads. no.1 (Spring 1979). — P. 321-345.

³¹ Birch J. The Ukrainian nationalist movement in the USSR since 1956. — London. The Ukrainian Information Service, 1971.

³² Farmer Kenneth C. Ukrainian nationalism in the post-Stalin Era. The Hague, Boston, London. Marminus nijhoff Publishers. — 241 p.

³³ Bilocerkowycz Ja. Soviet Ukrainian Dissent. A study of Political Allienation-Westevien Press. Boulder and London, 1988. — 242 p.

³⁴ Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. — К.: Либідь, 1995. — 224 с.

³⁵ Курносов Ю.Ю. Інакомислення в Україні (60-ті — перша половина 80-х років ХХ ст.) — К., — 1994. — 232 с.

³⁶ Мороз В. Шістдесяті роки на Україні// Всесвіт — 1992. — № 9-10. — С. 182—187, № 11—12. — С. 152—156.

³⁷ Зайцев Ю. Дисиденти// Молодь України. — 1995 — квітень-березень.

³⁸ Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні. — Мюнхен, 1990. — 623 с.

³⁹ Гарань О.В. Убити дракона. З історії Руху та нових політичних партій України. — К.: Либідь, 1993. — 200 с.

⁴⁰ Білоус А.О. Політичні об'єднання України. — К.: Україна, 1993. — 108 с. Литвин В. Політична арена України. Дійові особи та виконавці. — К.: Абрис, 1995. — 496 с.

⁴¹ Kuzio T. Wilson An. Ukraine. Perestroika to Independence. — Edmonton, Toronto, CIUS. 1994. — 260 p.

⁴² Алексеева Л. История инакомыслия в СССР. Новейший период. Вильнюс-Москва: Весть, 1992. — 352 с. Забастовки в СССР/СССР — внутренние противоречия. — 1986. — № 12. — 80-145 с.

⁴³ Cidwitz B. Labour Unrest in the Soviet Union // Problems of Communism. — 1982. — Vol. XXXI. — P. 25-42.

Виділяються статті В.Білоцерковича «Виступи робітників в СРСР на початку 1960-х років// Сучасність. — 1978. — № 10. — С. 32-43 і № 2. — 1980. — Там же — Інтелігенція і робітники. — С. 34-50; стаття Б.Кравченка: «Невдоволення і спротив робітничої класи в Радянському Союзі сьогодні» // Сучасність. — 1978. — № 2. — С. 127-141.

⁴⁴ Conner Walter D. Accidental Proletariat. Workers, politics and crisis in Gorbachev's Russia. — New Jersey: Princeton University Press. Princeton, 1991. — 374 p.

⁴⁵ Marples D.R. Ukraine under Perestrojka. Ecology, economacs and the worker's revolt. — Macmillan, — 1991. — 245 p.

⁴⁶ Минуле цих архівів див.: Білокінь С. Про таємниці Мадридського двору// Наше минуле. — 1993. — № 1. — С. 17-32.

⁴⁷ Ferment in the Ukraine (ed. by Michel Browne) -Crisis Press, USA, 1973.

48 Безпосередньо нас стосується. — Т. 3. — Українська суспільно-політична думка в 20 ст.: Документи і матеріали: У 3 т. — Сучасність, 1983.

49 Наприклад: Мороз Валентин. Есеї, листи й документи. — Сучасність — 1975.

50 Український правозахисний рух // Смолоскип. — Торонто—Балтимор — 1978.

51 Українська Гельсінкська Група. 1978—1982. Документи і матеріали. — Балтимор—Торонто, 1983.

52 Национальный вопрос в СССР. Сборник документов. — Сучасність. — 1975.

53 Вісник репресій в Україні. — Нью-Йорк. — 1979—1985.

54 Наприклад: The Ukrainian Helsinki Group. Five years of Struggle in Defence of Rights. — Smolokyp Publishers. — Baltimore, Toronto, Washington, 1981. Ukrainian women in Soviet Union. Documented Persecution. (Combined by Nina Strokata). — Smolokyp Publishers. — Baltimore-Toronto, 1980.

55 The International Sakharov Hearing: Human Rights in the USSR — Smolokyp Publishers. — Baltimore-Toronto, 1977. Hearing before the Commission on Security and Cooperation in Europe Ninety-Sixth Congress. First Session on the Impelementation of the Helsinki Accords. Volume XI. — Washington, 1979. Inside Soviet Prisons. Documents of the Struggle for Human and National Rights in the USSR (Committee for the Defence Soviet Political Prisoners) — 1976.

56 Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник документів і матеріалів — К.: Наукова думка. — 1994.

57 СССР — рабочее движение? — Н.-Й. — Хроника. — 1978. Workers Against The Gulag. The new opposition in the Soviet Union. — Pluto Press, 1977.

58 Україна багатопартійна. Програмні документи нових партій. К.: МП «Пам'ятки України», 1991. II з'їзд Української республіканської партії, Київ, 1991. III Всеукраїнські Збори Народного Руху України 28 лютого — 3 березня 1992 року. Стенографічний звіт. — К. — 1993. I Съезд шахтеров СССР. В 2 частях. — Донецк — 1990. Русначенко А. Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989—1993 роках. — К.: Видавничий дім «KM Academia». — Кн. 2.

59 Хейфец М. Українські силуети — Поле відчаю і надій. — К.: 1994. — С. 137—192. Шелест П.Е. ...Да не судими будете. -М., 1995.

60 Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. — К. 1991. Він же: Не дам загинуть Україні! — К.: Софія. — 1994. — 612 С.

61 Стус Василь. В житті і творчості, спогадах та оцінках сучасників. — Балтимор-Торонто. — Смолоскип, 1987. Лицар неабсурдних ідей. Борис Антоненко-Давидович. — 1994. — С. 45—54.

62 Білокін С. Життя і смерть Алли Горської// Розбудова держави. — 1992 — № 4. — С. 45—54. Ставицький О. У чорному 72-му// Київ — 1992, № 1. — С. 90—113. Оксана Мешко — козацька матір. — К. 1995. Shumuk D. Life Sentence. Memoirs of a Ukrainian Political Prisoner. — Edmonton: CIUS, 1984. — С. 671.

Розділ 2

ТОТАЛІТАРНА СИСТЕМА І СТАНОВИЩЕ В СРСР, УКРАЇНІ В КІНЦІ 50-Х — СЕРЕДИНІ 80-Х РОКІВ

2.1. Система влади й управління в республіці

Існуюча система влади й управління в Україні останніх чотирьох десятиліть називається тоталітаризмом.

Для визначення ознак цього явища можна скористатися удосконаленими критеріями поняття, виробленими В.Кертисом. Ось вони: 1) офіційна ідеологія, що має на меті побудову політичного і соціального порядку і створення нового типу особистості; 2) монополія на контроль за особистим життям індивідів з метою забезпечення тоталітарного конформізму; 3) терор і політична поліція; 4) ієрархічна однопартійна система; 5) підміна особистих інтересів суспільними; 6) централізація влади, недопущення опозиції й інакомислення; 7) непідконтрольність вищій владі; 8) контроль над засобами масової інформації і освітньою системою для мобілізації громадян; 9) відсутність справжніх вільних виробів; 10) монопольний контроль над зброєю і збройними силами; 11) відмова громадянам на вільний виїзд за кордон; 12) централізована планова економіка з контрольованим споживанням; 13) особиста диктатура вождя¹. Ідеал системи, поняття, звісно, був лише мисленневою конструкцією.

В СРСР існував тоталітаризм лівого зразка, як прямиий і природний продукт революції². У визначенні такого поняття найкраще, на думку автора, підійшов до істини Ю.Ігрицький. Тоталітаризм у нього «є режим державної влади, що зосереджується в ядрі (центрі) держави через одну і єдину політичну організацію, що ототожнює себе з державою чи зрощений з нею і ставить на меті повністю взяти під свій ідеологічний і політичний (а по можливості й економічний) контроль як суспільство в цілому, так і важливіші його складові частини, які здатні змагатися з даною — тоталітарною — владою». З 60-х років концепція тоталітаризму для пояснення суспільства, що існувало в СРСР, стала вважатися та-

кою, що не відповідає новим реаліям життя. Та практика і результати перебудови кінця 80-х згодом показали, що ця концепція все ж таки дає найближче розуміння тих процесів, що відбувалися в СРСР та інших комуністичних країнах (порівняно з іншими теоріями). Без сумніву, з середини 1950-х років система зазнала відчутних змін, але суть її залишилася тією. Власне, тому ми наводимо ще одне визначення цієї системи, суть якого знову ж таки досить повно відображає життя країни і в 1950—1990-х роках: сталінізм. Автори такого визначення розглядають його як систему влади «ідеологічної партійно-державної диктатури (і відповідної їй доктрини), емпірично зафіксованої для більшості визвольних рухів соціалістичної орієнтації, що характеризується:

— установкою на відверто насильницьке вирішення (включаючи масовий терор) тих соціальних проблем, що визнаються, при замовчуванні проблем, які не визнаються режимом;

— усунення (не зупиняючись перед фізичним знищенням) усіх опозиційних груп, відносячи до них в першу чергу тих, хто вказує на проблеми, що не визнаються режимом;

— державною монополізацією всіх сфер господарського і культурного життя;

— маніпуляцією громадської свідомості шляхом експлуатації ідей соціальної справедливості і авторитету визвольних змагань³. Ще однією рисою цієї системи, як вказує І.Павлова по відношенню до 20-30-х років і як показують наші власні дослідження стосовно періоду, що розглядається в роботі, була надзвичайна секретність, конспіративність всієї інформації, стосувалася життя партії і держави. При цьому це утаємничення носило всезагальний характер на всіх рівнях. Практично вся документація вважалася секретною і або поверталася в органи, які її направляли на місця, де часто, чи й, як правило, там же й знищувалися, чи ще глибше ховалась. Та лише власне політико-соціальним визначенням нашої історії не обійтись. Виникають проблеми, хто, які групи стояли при владі, розпоряджалися власністю чи володіли нею. На думку автора, правлячою верствою нового суспільства став «новий клас» — політична бюрократія, як визначав це у свій час М.Джілас⁴, а до нього — українські публіцисти в підпіллі ОУН⁵. Корені цього класу в партії — особлива група професійних революціонерів. Партія є складовою частиною, серцевиною та основою нового класу. Цей клас складається з тих, хто професійно займається партійною і керівною роботою, маючи таким чином економічні переваги, доступ до особливих благ та привілеїв. Тому тодішній комунізм — це такий тоталітаризм, де три основні фактори: панування над людьми, влада, власність і ідеологія є монополією єдиної політичної партії... нового класу⁶. Можна сперечатися про те, чи відповідала до середини 50-років ця теорія в деталях радянській дійс-

ності⁷, але в 60-80 роках це стало, на наш погляд, очевидним. Процеси суспільного й економічного життя, що відбувалися в той час в Україні, визначалися, в головному, з Центру, з Москви, часто були лиш відлунням подій.

Десталінізація, чи процес косметичного початку ремонту будівлі режиму, почалася одразу після смерті Сталіна.

Перед колишніми соратниками вождя постало незабаром питання або осудити його, або подати в колективну відставку.

В Україні звістка про смерть вождя всіх народів офіційно й неофіційно була сприйнята, за свідченням сучасників, з гіркотою і жалем. Але були, мабуть, мільйони тих, хто не плакав, бо не мали потреби в траурі, як заявила касир станції Київ-Петрівка⁸.

Стан політичний і моральний в Україні після смерті тирана показує важливість питань ідеологічної роботи в Київській міській парторганізації; до недоліків віднесено те, що в збірнику «Радянська частушка і коломийка» було мало зразків народної творчості про КПРС та її керівну роль, показу СРСР як багатонаціональної держави⁹. Пленум же ЦК КПУ 2—4 червня 1953 року одностайно підтримав постанову ЦК КПРС від 25 травня 1953 р. з питань західних областей України, ухвалену в зв'язку з доповідною запискою Л.П.Берії до Президії ЦК КПРС, за якою Л.Т.Мельников був увільнений від обов'язків першого секретаря ЦК КПУ. Першим секретарем обрали вперше за багато років українця — О.І.Кириченка¹⁰.

Цікаво, що вже через місяць після арешту Л.Берії пленум ЦК КПУ рішуче відмежувався від своєї попередньої червневої постанови.

Між тим, у Кремлі точилася боротьба за владу. Після усунення Берії Г.Маленков, який вже не був першим секретарем ЦК КПРС, а ще раніше почав говорити про колективне керівництво, за два роки втрачає свої позиції. М.Хрущов використовує для цього інших членів Президії ЦК. Далі така ж доля очікувала і В.Молотова. Десталінізація поступово продовжувалася. Однак вона природно почала виходити за рамки, їй призначені, а саме: критика лише окремих рис диктатора, наслідків його правління, але не підвалин системи. Громадська думка задавала питання: як ці мерзотники (Берія, Абакумов) могли так довго орудувати безкарно у всіх на очах?¹¹. Зрозуміло, що розгублені партійні чиновники відповідь на це запитання дати не могли. Відповідь прозвучала у доповіді на ХХ з'їзді КПРС М.Хрущова з цієї проблеми: «Про подолання культу особи та його наслідків»¹². В доповіді, власне, була критика лише окремих сторін сталінізму, зокрема, теорії посилення класової боротьби, терору. Та цього було достатньо для початку розвінчування історичних міфів про заслуги і роль в радянській історії Сталіна, його значення як теоретика марксизму-ленінізму,

військового діяча. З XX з'їзду і до початку загострення кризи у Східній Європі відбувалася переоцінка спадку сталінізму в суспільних, гуманітарних науках, літературі і мистецтві. Причому «маси» пішли далі рамок контрольованої «згори» десталінізації і взялися за критику системи. Власті розуміли небезпеку подібних підходів і вже з осені 1956 року досить жорстко контролювали цю тенденцію, по суті заборонивши її¹³, хоч часткова десталінізація продовжувалася. Без неї неможливо було підняти країну. Як вказував А.Авторханов, кардинальна внутрішня суперечність у розвінчуванні культу Сталіна полягає в тому, що: 1) в області практики — попередні методи терористичного правління оголошувались незаконними, антипартійними, тоді як без них не можна управляти режимом диктатури; 2) в області теорії — теоретичний сталінський спадок, особливо теорія про класову боротьбу в період соціалізму і його концепція про «ворогів народу» оголошувались антипартійними і антиленінськими, тоді, коли в цій частині Сталін був просто незамінним в справі обґрунтування поточної комуністичної практики комуністичними догмами; 3) в області моралі — засуджувались особисті якості диктатора, які і були «основою моральною кодексу» всієї системи¹⁴.

Наслідки десталінізації були відчутними в усьому світі перш за все в політичному сенсі, а в психологічному особливо — в СРСР.

Згодом режим фактично пішов на ревізію десталінізації, перш за все — проблем зовнішньої політики, особливо — під впливом подій у Польщі і Угорщині. Загроза ж підриву підвалин системи і призвела до згуртування проти Хрущова «антипартійної групи», яка у 1957 р. зазнала краху. З того часу починає повільно формуватися культ самого Хрущова, який, звичайно, й не думав ніколи про якийсь колективне керівництво в партії чи державі — як про це тлумачила постанова XX з'їзду¹⁵.

Але незважаючи на бажання самого Хрущова, олігархічна (у вигляді цього колективного керівництва) й диктаторська (культ особи) тенденції змагалися в політичній культурі режиму, в системі влади¹⁶. Хрущову вдалося обмежити партійну верхівку протягом десятка літ, але в 1964 р. олігархічна верхівка партії взяла гору у боротьбі за владу, правління Л.Брежнєва — тому підтвердження.

Достатньо реальними здобутками для політики й економіки республіки до XX з'їзду і після нього була ліквідація деяких союзних міністерств і передача їх функцій республіканським міністерствам.

Це, зокрема, стосувалося і міністерства юстиції, розширювання права союзних республік в розподілі бюджетних компетенцій. Були створені союзно-республіканські міністерства вугільної, паперової та деревообробної, легкої, текстильної промисловості, вищої освіти та зв'язку. Розширились компетенції уряду України¹⁷. В лю-

тому 1957 року союзні республіки отримали більше прав у формуванні судів, законодавства, розширювалися наглядові функції судів республік. Децентралізацію в управління народним господарством принесла економічна реформа створення раднаргоспів. До 1959 р. було реабілітовано 250 тис. чол., в тому числі більшість репресованих письменників, митців, деяких вчених. Голос громадськості стало чути вже після XX з'їзду, під час підготовки до ювілею І.Франка. Тоді з'являється перша колективна петиція, підписана 27 чол., з проханням широко відзначити ювілей¹⁸. З восьми десятків питань, заданих Л.Кагановичу слухачами ВПШ в Києві, 12 вже прямо і конкретно ставили питання про культ особи¹⁹. Потреба в змінах була й чисто психологічного й соціально-побутового характеру²⁰. Кінець війни, смерть Сталіна, відбудова господарства ставили негайні соціально-економічні проблеми, від яких аж ніяк не могло відмахнутися керівництво країни. Народ майже відкрито висловлював незадоволення²¹. Соціально-економічний розвиток СРСР вимагав розгортання НТР і переходу до науково-індустріального виробництва, сталінські методи управління, планування затримували цей перехід²².

Реальні результати реформ виявилися скромнішими, ніж гадалися. В економічному і соціальному плані вони в 50-60-х роках дали певний простір розвитку промисловості і сільського господарства, вирішенню деяких соціальних проблем. Та піти на запровадження дійсних реформ в цій сфері означало би визнати товарно-грошові відносини, ринок, інші форми власності, крім існуючих, і т.п. Це б означало крах всієї системи. Тому реформи, голосно розпочавшись, тихо згасли.

В політичній сфері головне, чого добився Хрушов, це змістив акценти влади: партійний апарат був поставлений над поліцейським апаратом, масовий терор замінюється індивідуальними репресіями²³.

Пік десталінізації в Україні тому збігається з XXII з'їздом КПРС, з 1962 року — практично припиняється реабілітація репресованих²⁴, лише на 1963 рік була реабілітована КПЗУ.

Становим хребтом режиму залишалася компартія, а вся влада в СРСР утримувалася у її верхньому ешелоні, чи, іноді як її називали, номенклатурі, хоч останнє поняття значно ширше, об'ємніше; номенклатура в СРСР була прив'язана до однієї партії, була її частиною. Відмінною рисою особливо брежневської номенклатури було тривале перебування на одній посаді, в зв'язку з чим навіть Політбюро ЦК КПРС з середнього віку своїх членів в 58 літ в 1956 років вже в 1981 році мало 70 літ, з перебуванням на своїх посадах по 11 р.²⁵ В.Щербицький — 18. Членами ЦК КПРС були вихідці здебільшого з селян і малокваліфікованих робітників, що отримали в більшості спеціальну технічну освіту і вступили в партію в

період масових репресій. До 40% з них були зайняті на партійній роботі чи займали міністерські та інші високі виконавчі крісла²⁶. Партноменклатура, а особливо партійний апарат, реально керували всім і вся, будучи основою «нового класу». В 1961 р. на Україні нараховувалося 14 тис. таких штатних партпрацівників²⁷. Невідома розкладка їх за ступенем впливу по різних органах. Через 10 років в партапараті було 10222 чол., з них в ЦК КПУ — 352 чол., в обкомах — 1913 чол., працівники апарату радянських органів склали 74454 чол., з них — в президії Верховної Ради УРСР — 272 чол. облвиконкомі — 831 чол., в профспілках трудилися 4232 апаратники, в комсомолі — 4549 чол., а всіх рівнів було їх в 1970 р. 26248 чол.²⁸.

Власне номенклатурною була будь-яка більш-менш значна посада і не лише центрального і республіканського рівнів, а й обласного та районного.

Певні зміни за досліджуваний період сталися і з компартією України. Число її членів зросло більш ніж в 3 рази — з 838 тис. в 1956 р. до 2,83 млн. чол. в 1981 р.²⁹. КПУ залишалася партією службовців: по роду занять їх було: в 1956 р. — 57,3% складу КПУ, в 1985 р. — 43,2%; число робітників знову ж таки за родом занять зросло, правда, з 18,7% до 30,4%; число колгоспників зменшилось за цей же час з 13,5% до 11,6%, інших — невизначена категорія — з 8,3% стало в партії 14,0%³⁰. Робітників промисловості — основи партії, як проголошувалося, на 1985 р. в КПУ було лише 452 тис. чол. — 1/6 складу³¹. Середній вік членів партії зріс з 40,0 до 42,5 років³². Дисиденти, противники КПУ були значно молодші за віком. За національним складом в партії переважали українці. В 1954 р. їх було 72% членів партії³³. Ця цифра залишилася без змін і в 1985 р., але і тоді, і в 1985 р. надзвичайно високим було число росіян — членів КПУ — до 28%, що значно перевищувало частку російського населення в Україні.

Різно зменшилося число українців в КПУ в 1975 р. — 65,6%, росіян там тоді було 27,1%³⁴.

Поглянемо на місце, яке займали різні соціальні групи в КПУ як парткерівники. Робітники були в 1969 р. секретарями первинних організацій десь в 1/20 всіх їх; ІТП — 1/3; в склад партбюро цих же організацій входило 29,9 тис. робітників, або 1/8 їхнього складу³⁵.

На 1984 р. робітники очолюють вже десь 1/12 всіх первинних парторганізацій, ІТП — кожну третю, хоч в промисловості і транспорті це співвідношення — 1/6 і 2/3 всіх секретарів за родом занять. В цехових партбюро 1/3 склали робітники — 81,6 тис. чол.³⁶. Дуже подібна картина з представництвом спостерігається і в складі членів міськкомів партії, обраних в 1965—66 роках, по яких у автора є дані, — з майже 8 тис. чол. лише 24³⁷ були робіт-

никами, тобто — третина, тоді як партійних і радянських працівників там була четверта частина всіх обраних — разом з керівниками промислових підприємств, транспорту, зв'язку, ІТП та «інших» вони вже склали половину цього корпусу, одна четверта якого до того ж була обрана в четвертий раз³⁷. Така ж ситуація і з райкомами у містах³⁸.

Склад партійних органів дає ще один цікавий висновок — як і члени ЦК КПРС, члени міськкомів, райкомів кількісно майже однаково розподілялись за родом занять на керівників господарств і партпрацівників. Чим ближче до центру, тим реальнішою була влада. З 2491 членів обкомів партії на той же 1966 рік лише 1/3 була обрана вперше, а дві третини залишалися незмінними. Робітники склали 1/8 числа членів обкомів, зате партпрацівників тут було більше третини, а вкупі з працівниками радянських установ вони становили половину всіх членів. Різного роду господарських працівників було лише 1/8 складу³⁹.

В обкомах в 1971 році робітники складають лише 1/6 всієї кількості, половина складу знову за партійно-радянським апаратом, за працівниками науки і освіти, культури — 1/20 складу, 1/12 складу обкомів — колгоспники⁴⁰. Та вже в бюро обкомів в той рік не увійшов жоден робітник, а з колгоспників — лише один, голова колгоспу. Хто ж входить в бюро обкомів КПУ? Входили туди за посадою партійні секретарі, вищі радянські посадові особи, начальники обласних управлінь КДБ. На всю Україну в склад бюро обкомів рекомендовано було обрати з 288 чол. — 18 колгоспників, про робітників, службовців мова взагалі не йшла в 1980 р.⁴¹

В політбюро ж ЦК КПУ входили одні лише партійні і радянські керівники, а робітники, колгоспники тут в кращому випадку виступали тільки на підтримку тих чи інших починів «згори».

За період з 1953 до 1989 рр. республіканська компартія змінила чотирьох керівників. Всі вони були українцями, другим секретарем теж певний час був українець. Були вони в добрих стосунках з першими особами ЦК КПРС, але не за визнання заслуг за республіканською компартією, а за те, що були особисто пов'язані тісно з ними, спершу — з Хрущовим⁴², а потім з іншими лідерами.

Збільшення відсотка українців в КПУ свідчило про те, що республіка вважалася і була таки вже надійно зрадянзована і зрусифікована.

Не можна говорити і про будь-які самостійні дії КПУ та республіканського керівництва. Щоправда, відомі випадки, коли воно противилося рішенням центру підпорядкувати собі ті чи інші установи, міністерства. Так, ЦК КПУ був проти передачі більшості науково-дослідних інститутів до міністерства чорної і вугільної промисловості в 1962 р.⁴³. 2 січня 1967 р. П.Шелест у листі до ЦК КПРС пропонує чітко обумовити права і обов'язки союзно-рес-

публіканських міністерств СРСР, з однієї сторони, і рад міністрів республік, де є ці міністерства, з іншої. Він же вважав за необхідне збільшити об'єм прав промислових підприємств України водночас з визначенням прав союзних міністерств. Аргумент — республіканські міністерства перейшли вже рівень довоєнних союзних⁴⁴. Не згодні були в Києві і з ліквідацією республіканського Міністерства енергетики та електрифікації⁴⁵.

Наступного, 1970 р., П.Шелест виступає проти перетворення союзно-республіканського Міністерства геології в союзне, заперечує він і проти скорочення головних управлінь міністерства монтажних і спеціальних будівельних робіт республіки⁴⁶. Республіканське керівництво вважало неправильним і проєктоване призначення і звільнення ректорів вузів республіканського підпорядкування з Москви⁴⁷, бо відповідні міністерства на місцях перетворилися б тоді на статистів — логіка заперечення.

В 1972 р. довелося боронити Міністерство енергетики ще раз⁴⁸. За В.Щербицького таких звертань до центральних органів в архіві автор не знаходив, за винятком листів про необхідність капітальних вкладень у вугільну промисловість⁴⁹. За свідченнями, тоді просили грошей і на чорну металургію⁵⁰.

Але чи можна вважати на підставі цього, як це подекуди зустрічалося в деяких публікаціях 70-х—80-х років, П.Шелеста автономістом, представником українського національного комунізму, а В.Щербицького — централістом? Ні. П.Шелест вважав, що для того, щоб якісно і оперативно розв'язувати господарські питання, треба було б дати більше ініціативи на місцях, союзним республікам, про що й говорив Л.Брежнєву⁵¹. В його уявленні, союзні республіки повинні отримати більше свободи і самостійності дій і у вирішенні питань у соціальній сфері, політиці, культурі⁵². Це його прагнення вписувалося в об'єктивний розвиток системи: ослабивши репресії і в той же час не провівши глибокої демократизації суспільства, центр практично міг продовжувати командне управління суспільством тільки за підтримки зміцнілих місцевих органів влади⁵³. В зв'язку з цим і змушений був рахуватися з керівництвом республік, хоч повноваження, віддані ще за М.Хрущова, в майбутньому далі не розширялися. Тому в цьому відношенні Шелест був просто добрим і дієвим господарником, що дбав про ділянку роботи, від якої залежало його майбутнє, до того ж — мав характер, щоб відстоювати свої погляди, коли вважав це за потрібне. Не був він і «національним комуністом». Мав свої симпатії до певних осіб інтелігенції, Д.Павличка, поважав О.Гончара, М.Бажана. Був достаньо реалістичним, щоб оцінювати ситуацію в національних проблемах, але з так званої офіційної ідеології й інтересів підвідомчої йому республіки. Разом з тим П.Шелест, як видно з документів, частіше користувався російською мовою, ніж ук-

раїнською, принаймні радше переходив на першу; майже всі його резолюції написані російською мовою. Не вагався він і тоді, коли доповідали йому про антирадянські прояви, застосовуючи проти руху різні адміністративні методи⁵⁴, і після арештів 1965 р. дав вказівку збирати матеріали на неарештованих Л.Костенко, І.Драча, Є.Сверстюка, І.Дзюбу, щоб показати їх негативну і шкідливу роль, гостро виступав проти їхніх поглядів та ідей⁵⁵.

Не вистила нічого націоналістичного і його книжка «Україна наша радянська»⁵⁶. Його діяльність відбувалася в рамках загально-демократичного характеру, руслі ХХ з'їзду. Зважаючи на повну владу «перших», ієрархічність системи, зробити він міг немало. В.Щербицький особисто є іншою людиною, ставлеником Л.Брежнєва, тому ініціатив проти центру не проявляв.

Для верхівки «нового класу» був характерний величезний відрив від народу, яким вони правили. На місцях не вистачало хліба, цукру, народ обурювався, а його вожді їздили раз-по-раз на полювання, перелітали з одного кінця країни в інший, відволікаючи від справ тисячі людей, як згадує про це сам Шелест. Він же зауважує, що народ це бачить і розуміє⁵⁷.

У «верхях» ішли і на пряму державну змову, як кваліфікує усунення від влади Хрущова її учасник⁵⁸, також була політична культура часу. Новий клас формує з 60-х років з верхів галузевого управління та виконавчої, партійної влади певного роду кліки, що об'єднані неформальними особистими зв'язками і вершать промислову політику в своїх інтересах⁵⁹. За таких умов товарно-грошові відносини відтиснуті на периферію господарського життя, перейшли в тіньову економіку⁶⁰, що приводить до росту злочинності, корупції. Той, хто володіє владою, отримує власність, добивається її — йде нагромадження багатства. Перший шлях: присвоєння грошей чи матеріальних цінностей секретарями комітетів партії різних рівнів чи їхнє сприяння цьому. Так трапилося у Кадіївці Луганської області в 1973 р.⁶¹, в Одесі в 1967 р.⁶², в Чернівцях в 1974 р. (голова виконкому)⁶³. Більш безпечним був другий шлях — отримання хабарів: в тій же Одесі в 1973 р. — перший заступник міськвиконкому, 2 голови райвиконкомів, та ін.⁶⁴, а в 1985 р. — й правоохоронці⁶⁵.

Правоохоронці, в тому числі і з прокуратури і судів теж не гребували хабарями ні в 60-х роках⁶⁶, ні в 70-х⁶⁷, з географією від Запоріжжя до Одеси й Сум.

Третій шлях — заволодіти прямо власністю і передати її у спадок — прямі крадіжки.

Причому тіньова економіка під прикриттям і за участю директорату промислових підприємств, реально й інших структур пішла навіть на створення підпільних, чи напівпідпільних цехів виробництва. Це у Львівській області, Одесі⁶⁸.

Великі крадіжки, групи, зав'язані на кілька областей, наявні в легкій, харчовій та місцевій промисловості⁶⁹. Знову ж таки географія: Золотоноша, Сімферополь, Мелітополь, Івано-Франківськ, Дубно, Донецьк, Одеса⁷⁰. В багатьох випадках виявляли лише верхівку айсберга. У Львівській області на 1979 р. за 3,5 роки за хабарництво і розкрадання «соціалістичної» власності було притягнуто до відповідальності 34 керівники підприємств, установ і організацій⁷¹.

Наступного року в республіці за цей злочин спитали у 926 керівників і 1,5 тис. начальників виробництв (на підприємствах). Підкреслюю: в республіці карали і в 60-х і в 70-х роках керівників нижчого чи середнього рангу, з галузей, підпорядкованих Києву, а не Москві⁷².

Перетрушень апарат та інша верхівка республіканської влади зазнали втім серйозних лише після зміщення Шелеста, якого звинуватили в ході боротьби за владу в переоцінці козаччини, Запорізької Січі, перебільшенні ролі України та її влади в народно-господарському комплексі СРСР, недооцінці впливів російської культури на українську, воз'єднання України з Росією тощо — в книжці «Україна наша радянська»⁷³. Власне то була знову закулісна змова, з приданням видимості на підвищення в посаді.

Тоді було зміщено четверту частину секретарів усіх рівнів, відповідальних за ідеологію⁷⁴. А В.Щербицький прямо ж змістив до 1976 р. 10 перших секретарів обкомів партії⁷⁵ та провадив (вже меншого масштабу) чистки кадрів^{75а}. З того часу республіка міцно підпала під брежнєвський стиль життя і керівництва з його стабільністю (кадрів перш за все — Р.А.), передбачливістю і регулярністю (для іноземного ока — Р.А.) і безпекою. Власне, так воно й було, по відношенню до часів Хрущова⁷⁶. Розв'язання проблем, що назрівали, було замінено заганняням їх углиб життя, косметичні реформи так і залишилися косметикою. Жорстоко розправившись з інакодумцями й національними рухами всередині СРСР, інтервенцією і погрозами зламавши прагнення до свободи в Чехословаччині і Польщі⁷⁷, перебуваючи в стані протистояння з Китаєм на збройній основі, ведучи гонку озброєнь і боротьбу за вплив з Заходом, прикриту розрядкою, існуючий режим відносно зміцнився і в середині країни і за її межами. Можна погодитися з думкою, що на середину 70-х років в СРСР закінчилось формування нового правлячого класу⁷⁸.

В основі трикутника диктатури цього класу були партія, поліція і армія⁷⁹. Конституція 1977 р., вповні тоталітарна⁸⁰, якраз і закрипила цю будову. Але то вже був тоталітаризм не сталінського зразка, а режим, що відходив від нього в глибинних процесах, в напрямку авторитаризму. На ключових посадах в партапараті, в КДБ працювали вже люди, які дбали не про ідею, а про власні інтере-

си. Власне, тому з ними і можна було боротись^{80а}. Для народу ж і громадськості вони запропонували теорії, які були покликані обґрунтувати і закумуфлювати існуючий стан речей. Так, з'являється на світ твердження про побудову в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства (1967 р.), а згодом і логічне твердження про з'яву нової історичної спільності — радянського народу — і конституції (1977 р.) СРСР і УРСР (1978 р.). Останні статтями 6 і 7 якраз і закріплювали панівне становище свого класу, партії в державі і суспільстві.

Щоб система існувала, потрібні були методи ідеологічного і політичного контролю і примусу⁸¹. Найдієвіше вони проявилися через цензуру, партійний контроль і КДБ, як кожною з цих структур окремо, так часто — разом; ініціатива тут належала, звичайно, ЦК КПУ, відповідним відділам партійних комітетів.

Цензурне відомство — це Головне управління в справах літератури та видавництва при Раді міністрів УРСР — головліт, в областях — облліт (скорочено). Без його дозволу в республіці не могло з'явитися жодного друкованого рядка. Воно ж опікувалося всім книжковим фондом республіки. За кількома складеними цим відомством списками були заборонені, вилучені з бібліотек і знищені, в кращому випадку сховані в спецфонди нечисленних наукових установ майже всі книжки, видані до 1939 р. в Галичині і Закарпатті, багато книжок ХІХ ст., книжки, видані до війни в Радянській Україні і після неї, тим більше видані за кордоном⁸². Забороненими виявилися книжки з різних галузей знань: від бібліографічних покажчиків до творів Т.Шевченка і М.Грушевського. А крім списку заборонених українських книжок, існував ще й союзний список заборонених видань.

Цензурне відомство — Головліт СРСР і Головліт УРСР — діяло в обов'язковому порядку після того, як приймалися відповідні ідеологічні постанови в Москві і Києві. На виконання партійних рішень видавались відповідні накази по комітетах. Так, після такого рішення з 1 листопада 1958 р. Головліт УРСР, проводячи перевірку книжок, виданих українською мовою, що надходили із закордону в Україну, вирішив деякі з них знищити⁸³. Українцям не можна було читати друковану в газеті «Українське життя» книжку Ю.Смолича «З народом чи проти нього?», спрямовану на негативне зображення діячів української революції 1917–1970 рр. серед переміщених осіб. Підстава: занадто розлоге цитування автором праць В.Винниченка, С.Петлюри⁸⁴. Цензура в цих питаннях розповсюдження такої періодики в Україні виявила далеко більшу заповідливість, ніж це вимагали в центрі⁸⁵.

Відділ агітації і пропаганди ЦК КПУ проявив ініціативу, щоб різко обмежити доступ до книжок реабілітованих авторів⁸⁶. В цій справі йому посприяв і республіканський КДБ, який не віддавав

матеріалів собистих архівів реабілітованих письменників в державні архіви, зокрема в академічний Інститут літератури, з чим цілком були згодні заввідділом адміністративних органів ЦК КПУ Кузнецов і заввідділом науки і культури Ю.Кондуфор⁸⁸.

Через 10 літ становище в центрі не змінилося, після арештів середини 60-х років воно погіршилося. А ЦК КПУ прийняв за три роки (з 1969 по 1971 р.) десять постанов з ідеологічних питань⁸⁹. Особливо прискорила наступ цензури постанова ЦК КПРС «Про підвищення відповідальності керівників органів преси, радіо, телебачення, кінематографії, установ культури і мистецтва за ідейно-політичний рівень матеріалів, що друкуються, та репертуар». Ще через 10 літ справа дійшла до того, що в країні було заборонено виконувати навіть пісні, автори яких виїхали за кордон⁹⁰.

2.2. Служба КДБ в системі влади

На жаль, наша інформація про службу КДБ в системі влади досить обмежена, але певні віхи в розвитку служби можна окреслити.

Після смерті Сталіна, усунення Берії партія поволі почала займати перше місце в системі влади в країні. Поволі змінюються і напрямки роботи КДБ.

Із завершенням бойових дій у західних областях України потреба в чисто військових функціях служби відпала. ЦК КПУ зайнявся перевіркою з 1954 р. реального стану справ у цій структурі. Картина була далека від зразкової — саме на Заході України. Виявлялося, що спецслужби досить слабо готові до роботи за нових умов. За серйозний недолік було поставлено те, що агентурна робота знаходилася на низькому рівні. Не приділяли цьому уваги й керівні працівники обласних управлінь, оперативні працівники не проявляли тут належної ініціативи⁹¹.

Особливе занепокоєння в комісії ЦК викликало те, що на її думку, КДБ слабо організовує роботу по викриттю учасників оунівського підпілля, які проникають до східних областей УРСР⁹¹.

В органах КДБ повільно усувалися недоліки і в слідчій роботі, по окремих кримінальних справах слідство велося неякісно, з порушенням встановлених для слідства строків⁹². В службі гострою залишалася і проблема добору, і виховання кадрів. На порушення державної і службової дисципліни керівники обласних управлінь реагували не завжди своєчасно, повільно йшло і зміцнення оперативних відділень обласних і районних відділів КДБ підготовленими працівниками.

У цитованому документі чітко і недвозначно міститься прагнення компартії перебрати до своїх рук спецслужбу. Обласним і

партійним працівникам запропоновано не лише глибоко вникати у зміст робочих органів, але й направляти їхню роботу і перш за все в боротьбі з «ідеологією українських буржуазних націоналістів». Аналіз стану справ в органах і критика його дали підставу до призначення в 1954 р. на посаду голови республіканського КДБ Віталія Нікітченка, колишнього викладача, партійного працівника з Харкова, а перед призначенням на службу завідуючого відділом адміністративних органів ЦК КПУ. ЦК КПУ мало тепер в КДБ свою людину. Крім того, статус комітету теж був зведений лише до структури, яка є при Кабінеті Міністрів СРСР і УРСР, тобто прямо не входить в уряд. Загальна чисельність працівників органів безпеки скоротилася з 19 до 8,3 тис. чол.⁹³. Найбільші скорочення відбулися в підрозділах на транспорті і в промисловості. Було схоже на те, що не так страшними були випадки заворушень і шпигунів, як незадоволення населення поза виробництвом і інтелігенції за місцем проживання. Більший вплив у державі з 1953 р. відіграє армія, особливо після призначення маршала К.Жукова на пост міністра оборони, підмоги у скінненні групи Маленкова, двох військових вторгнень: в Угорщину в 1956 та Чехословаччину в 1968 рр. Не піднесли авторитету спецслужбам ХХ, ХХІІ з'їзди партії.

З 1956 р. почалося масове повернення уцілілих в'язнів ГУЛАГу додому. В їх числі було чимало колишніх членів ОУН-УПА. Республіканські власті створили і в Києві і на місцях відповідні комісії, які обмежували повернення реабілітованих ув'язнених. Так, тільки з січня по кінець квітня 1957 р. з Тернопільської області було виселено 829 чоловік, що повернулись з таборів⁹⁴. Аби зупинити потік тих, які поверталися в рідні краї самовільно, хоч це було їм заборонено, Президія ЦК КПУ вносить на розгляд уряду республіки проект постанови, за якою повернення і спроби забра-ти назад своє майно спецпоселенцями каралися б по закону.

Виконання цих дій покладалося на уповноважених КДБ. Звичайно, не обійшлося і без спроб вербовки з цих осіб своїх агентів. Хто відмовлявся, міг отримати додатковий строк, як це сталося з Данилом Шумуком (за фальшивими свідченнями)⁹⁵.

До кінця 50-х років КДБ ліквідує й майже всі націоналістичні групи, що використовували зброю, це були лише відголоски великої боротьби. На 1959 р. було викрито 183 націоналістичних та антирадянських груп і організацій. До кримінальної відповідальності були притягнуті 1979 чол., профілактовано 1300 чол.⁹⁶. Велась і відкриті судові процеси над 51 чол., з них 24 були засуджені до смертної кари.

КДБ дедалі більше залучався до боротьби з релігією і на цей час з 540 зліквідував 150 груп. Не слід, однак, і перебільшувати «успіхи» спецслужби — велика кількість виступів проти існуючої

влади так і залишалась нерозкритою і їх було, мабуть, не менше, ніж викритих випадків⁹⁷.

З кінця 50-х років таємна поліція опинилася перед необхідністю осмислення нових явищ у національно-визвольному русі в республіці: появи підпільних груп, не зв'язаних з ОУН, і українсько-го дисидентства.

В діяльності груп КДБ цікавили масштаби дій, наявність зв'язків із закордоном, зв'язки з іншими групами. Певний час ці групи викликали замішання і здивування у керівництва служби⁹⁸. Мабуть, шукали нове всеукраїнське підпілля. Острах його був такий великий, що строки майже всі учасники груп отримали максимальні і по найжорстокіших статтях: від 7 до 15 років. На той же час у 1961 р. у Львові було винесено владою 40 смертних вироків⁹⁹. Методи терору вже не застосовували проти підозрюваних і обвинувачених, але й до дотримання всіх вимог кримінально-процесуального кодексу було теж далеко. Слідчі намагалися тиснути на психологію людини, переконати її у всезнайстві і всемогутності органів. Використовувалося для цього підкидання провокаційних листів, записок від товаришів, що нібито вже зізналися, викривлення показів на очних ставках, у протоколах допитів, залякування допитуваних¹⁰⁰. Деякі групи були викриті за участю провокаторів¹⁰¹.

З дисидентством, інакомисленням справи були складніші. З початком 60-х становище в республіці ускладнюється в зв'язку з погіршенням життєвого рівня населення. Наростало масове невдоволення. КДБ тут виявився на висоті, сигналізуючи за вказівкою згори про те, хто і чим незадоволений, в тому числі і члени партії, в Москву і Київ¹⁰². П.Шелест, як свідчать документи ЦК КПУ і його спогади, намагався тримати у відносинах з таємною поліцією першість у постановці і вирішенні тих чи інших проблем. Так, на зустрічі з начальниками обласних управлінь КДБ і членами колегії комітету в республіці 30 серпня 1963 року він говорив про активізацію роботи органів в зв'язку з поживавленням націоналістичних елементів; необхідності боротьби за молодь. Мова йшла й про те, які кадри повинні бути в цієї служби. Заходи — здебільшого протидії він пропонував використовувати адміністративні¹⁰³. Щоправда, КДБ пропонував вживати і пропагандистські методи: проти книжок — книжкою, статтею¹⁰⁴.

З початку 60-х років зростає вивчення службою (чи швидше інформація про це в ЦК) настроїв у колах інтелігенції. Найбільша увага творчим спілкам. Це особливо зрозуміло після арештів 1965 р. Так, керівництво КДБ інформувало ЦК КПУ про настрої в середовищі письменників напередодні V з'їзду письменників, який мав відбутися 6 травня 1966 року. Настрої були досить рішучі. Як наслідок — з'їзд перенесли на пізніший строк — на листо-

пад¹⁰⁵. Вивчалися настрої і очікувалися реакції на суди в Москві над дисидентами Синявським і Данієлем, з тим, щоб прогнозувати поведінку громадськості під час судів над українськими дисидентами¹⁰⁶.

КДБ займався і чисто цензурними функціями — відстежуючи все, що мало видаватися чи видавалося. КДБ втручався у видавничу діяльність. Так, взяті на замітку молоді поети Кир'ян, Воробийов, Клочко, Голобородько так і не побачили виходу в світ збірник своїх поезій у видавництвах «Молодь» і «Радянський письменник», що намічалися в 1989—1970 рр. Підстави? КДБ і відділ культури ЦК КПУ (за поданням органів) вважали цих авторів ідейно скомпрометованими¹⁰⁷. Нам відомо декілька випадків такого прямого (відкладеного в документах) цензурування. Після приходу на роботу в ЦК КПУ секретарем з ідеології В.Маланчука ці питання для служби вже не були проблемою, бо останній забезпечував їх сам не гірше за них. Взагалі-то, складається враження, судячи з документів, що доступні для дослідника, КДБ тільки те й робив, що цензурував, стежив за громадянами і боровся з інакомисленням. Автор не зустрічав жодного документа чи відгуку про те, аби ця служба виловила хоч би одного шпигуна, чи якимось ще посприяла зовнішній безпеці тої держави. Це підтверджує і розподіл штабів цієї організації за географічним принципом. На вересень 1970 р. в 19 східних областях республіки було на 390 адміністративних райони всього 115 міськрайонних управлінь КДБ, з них в 11 областях — всього по 2—4 таких управління¹⁰⁸. Зважаючи, що в Західній Україні такі управління були майже в кожному районі і більш-менш значному місті, то цей висновок є дуже близьким до істини. З середини 60-х років ця служба погано відновлює силу, вплив, яких вона позбавилася при Хрущові. Власне, не без спецслужб відбулося й усунення останнього. З 1967 р. глава цього все-сильного відомства Юрій Андропов є кандидатом, а з 1973 р. — вже членом Політбюро ЦК КПРС; останнім попередником його тут на партійному олімпі був Л.Берія 20 літ тому. На той час КДБ розгорнув у суспільстві роботу з реабілітації себе від злочинів попередніх років. 50-річчя ЧК відзначалося по всій країні. На 1972 рік радянська література, присвячена чекістам, нараховувала 50 сторінок бібліографії¹⁰⁹. Західні дослідники відзначили також збільшення на той час представництва від КДБ в партійних і радянських органах¹¹⁰.

В цьому відношенні на 1980 рік вони вже відносно переважали таке представництво військових. В Україні і сам глава служби начальники обласних управлінь КДБ, як ми вже відзначали вище, увійшли до складу Політбюро ЦК, бюро обкомів партії.

Зміни і посилення впливу служби особливо помітні в Україні з приходом на пост Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР Володи-

мира Федорчука, який працював у відомстві з 1939 р., в тому числі і вів боротьбу з ОУН. Новий начальник, маючи директиву «згори», почав з критики свого попередника і зайнявся перш за все посиленням агентурної роботи і зовнішньої служби¹¹¹. Дійшло навіть до перевірки міністрів: чи є вони на роботі, він же став цікавитися й чим зайняті ЦК і Рада Міністрів республіки. В.Федорчук наполіг на збільшенні штатів у республіканському КДБ на 1128 чоловік — вересень 1970 р. Найбільша кількість нових міськрайонних управлінь мала відкритися в місті Києві — 10, в Кіровоградській області — 9, в м.Харкові — 4, в Черкаській та Хмельницькій областях — по 3 в кожній і т.п.¹¹². Наскільки можна зрозуміти, був взятий курс на створення всеохоплюючої мережі КДБ по всіх містах і районах республіки¹¹³. П.Шелест змушений був піти на цей крок і просити збільшення асигнувань в ЦК КПРС, хоч діяльність нового керівника КДБ йому не дуже припала до душі, бо це сприймалось як посилення впливу Брежнєва і органів, які ставали його опорою, закручуванням гайок у суспільному житті республіки. Між тим, Федорчук змістив усіх чи перемістив начальників обласних управлінь¹¹⁴. Республіканське керівництво намагається в цих умовах відстояти свою кандидатуру — Крикуна — на посаді заступника голови комітету, а згодом вже Щербицький уступив посаду заступника комітету по кадрах¹¹⁵.

Зауважу ще один чинник, який сприяв піднесенню КДБ — повільна реабілітація Сталіна, що зазедве не завершилася його повною реабілітацією на 1979 р. Що ж до КДБ, то там з початку 1972 р. за рішенням Політбюро ЦК КПРС готувались до збільшення кадрів служби для політичної інформації¹¹⁶. Як відомо, такою роботою там займалося ціле управління, 5-е, в народі назване: по боротьбі з дисидентами.

За секретарства В.Щербицького, чи принаймні на початку його, КДБ не мало особливих матеріальних проблем, в тому числі і з житлом. Хоч і до того працівники даного відомства перебували у привілейованому становищі порівняно з іншими членами суспільства. Зважаючи на житлову проблему, категоричне звертання першого секретаря ЦК КПУ до секретаря Одеського обкому П.Козиря про надання житла 65 співробітникам обласного управління протягом 1973-74 рр. виглядає дивним¹¹⁷ — адже були й інші пільгові черги, та й строк і тон листа... Залишається припускати, що Щербицький завдячував КДБ особливо, а то й був у чомусь залежним від В.Федорчука.

З середини 70-х років на це відомство покладається разом з міліцією і прокуратурою ще одна функція — недопущення масових безпорядків і антирадянських виступів¹¹⁸. Такий крок влади був зумовлений масовими виступами, страйками середини 70-х в деяких великих містах України. Формальний пік піднесення КДБ —

перехід цього відомства напряму в якість державного комітету СРСР в 1977 р. КДБ вкупі з жорстоким ідеологічним пресом КПУ зумів таки добре приглушити національно-визвольний рух і соціальний спротив у республіці, державі. Але ж остаточно зламати його, зрозуміло, не міг, поки існували причини, які породжували ці явища як неминучі. Прихід до влади Ю.Андропова в СРСР як генсека лише додав жорстокості у діяльність КДБ.

Слід пам'ятати й інше: при всій могутності партапарату, армії, таємної поліції даний режим тримався до кінця 80-х на підтримці значної кількості неселення держави, республіки, що було переконане в нормальності і необхідності такого стану речей.

Абсолютна ж більшість тих, хто думали інакше, — боялися виступити проти.

2.3. Становище України В СРСР

УРСР офіційно вважалася за конституцією 1936 р. однією з 15 республік, що складала СРСР. Про хоч якусь республіканську самостійність годі було й думати, звичайно — то вже з закінченням «українізації» - до смерті Сталіна.

В 1954 р. Москва, зважаючи на 300-ліття від Переяславської угоди, в руслі десталінізації, зміцнення СРСР вирішує зробити Україну молодшим спільником в рамках всеімперської організації, не в останню чергу, щоб заспокоїти до певної міри українські патріотичні почування та амбіції¹¹⁹. Такий же намір видно в тезах ЦК КПРС до цієї дати¹²⁰.

Нова програма (1961 р.) у руслі політики лібералізації, яку проводив М.Хрущов з союзними республіками, і водночас із прагненням до їх тіснішого прив'язування до центру в розділі про національне питання вже говорить про стирання національних відмінностей в ході історичного розвитку СРСР, про те, що для всіх неросійських народів російська мова стає другою рідною мовою¹²¹. На дальшу перспективу виразно ставиться мета — злиття націй.

Офіційний погляд на національні проблеми в СРСР знайшов виклад у промові генерального секретаря ЦК КПРС Л.Брежнєва при відзначенні 50-річчя утворення Радянського Союзу 21 грудня 1972 року. Брежнєв виголосив, що національне питання, успадковане від царської Росії, розв'язане в СРСР повністю, остаточно і безповоротно¹²². Знову була підкреслена роль російського народу і його мови. Російська мова стала мовою міжнаціонального спілкування. Тут же було заявлено про існування нової історичної спільноти — радянського народу. Л.Брежнєв говорив і про подальше зближення націй і етнічних груп як об'єктивний процес в країні. А партія є проти штучного прискорення цього процесу зближення

націй, разом з тим вона буде проти національної ізоляції, бо це буде суперечити розвитку цієї спільноти, ідеям інтернаціоналізму, ідеології комуністів, інтересам побудови комунізму¹²³. Як бачимо, курс накреслений чітко. Процес русифікації, освячений згори, пішов по всіх неросійських народах і республіках¹²⁴.

Наступним великим документом, який визначав національну політику СРСР, стала його нова конституція 1977 року. Вона прямо визначала державу як унітарну, федеральну і багатонаціональну (ст.69). За цією ж конституцією республіки були позбавлені номінального права на військові міністерства, з'єднання. Хоч право на відокремлення республік від СРСР зберігалось (ст.72), але воно практично було нейтралізоване положенням, що СРСР як унітарна держава поширює свій суверенітет на всі свої території¹²⁵. Виразно центристську і проросійську орієнтацію цієї держави засвідчував і текст гімну СРСР, де «Велика Русь» представлялась як будівничий Союзу.

Якихось суттєвих змін у цьому офіційному курсі не сталося ні за Ю.Андропова, ні за К.Черненко, ні за М.Горбачова. Підвалини такої політики закладали напрям на агресивну денаціоналізацію неросійських народів. Про випадок України мова піде нижче. Це те, що говорилося з високих трибун; в житті процес пішов ще далі. Тому автор приєднується до думки практично всіх українських дослідників з діаспори, які вважали, що Україна та її народ є в системі колоніальної залежності від Москви, перебуваючи в оновленій російській імперії¹²⁶. До того ж, Україна була ключем до існування імперії СРСР.

Питання колоніальної залежності вирішується вже хоча б тим, що Україні радянська влада була накинута в 1917-21 роках силою, шляхом завоювань Радянською Росією. Як відомо, якихось політичних змін опісля, в наступні десятиліття, в становищі України не відбулося.

Україна до 1945 р. політично перебувала у складі кількох держав: СРСР, Польщі, Угорщини, Чехословаччини. Там всі більші і менші українські землі були провінціями названих держав. Політична незалежність України в складі СРСР (як і інших національних республік Союзу) була більш ніж символічною. Відомо також, що після 1945 р. Москва поводи́ла себе на новоприєднаних західних землях Союзу як на завойованих територіях. Ні Верховна Рада, ні уряд не мали дійсно самостійної влади в республіці. Україна ХХ ст. була колонією без обмежень туземців за кольором шкіри і прямо за національністю (хоч знане і презирливе ставлення до «хохлів» з боку росіян незалежно від суспільної приналежності і перших, і других: російський робітник міг бути цілком зверхнім до українського інтелігента). Це була колонія часів індустриального суспільства, управління якою відбувалося з Центру, але

через місцеву адміністрацію, що за суттю своєю була дуже близька до власне колоніальної. Не такими значними були відмінності, як у європейських випадках, між метрополією і колонією у культурі, релігії, історії. Більш довершеним було й пограбування республіки^{126а}. Та суті справи це, звичайно, не змінює.

Щоправда, більшість російських істориків і політологів була і є не згодна з такими оцінками¹²⁷. Будемо виходити з уже встановленого факту, що тоталітаризму лівого зразка притаманний імперський експансіонізм, що походить від ідеї месіанства¹²⁸, обраності того чи іншого народу, країни. До 1917 р. російська імперія була швидше східного, космополітичного типу — хоч це не повне визначення. Та після краху царизму завойована і відновлена більшовиками імперія стала набувати рис західних європейських імперій, принаймні за формою. Виникли різні національні утворення, виник СРСР. Але реальна влада належала в країні не Радам, а КПРС, а її структура була дійсною владною структурою держави. Оскільки КПРС існувала як строго централізована організація, то й компартії союзних республік, областей були нічим іншим, як просто територіальними підрозділами єдиної КПРС; по системі управління це багато в чому повторювало владну структуру попередньої Російської імперії¹²⁹. Республіканські компартії були абсолютно безвладними в своїх ініціативах. Через Першого секретаря ЦК КПУ з виходом останнього на Москву вирішувалося в 1972 р. питання про відкриття в республіці власного медичного журналу¹³⁰.

Протягом періоду, що досліджується, як відомо, в КПУ було у відсотковому відношенні більше росіян, ніж українців, за їхнім представництвом в населенні республіки. На 1971 р. росіяни склали 40% складу ЦК КПУ, четверту частину перших секретарів обкомів (при тому, що практично скрізь, другий секретар таки був росіянин). Серед керівних адміністративних працівників росіян було 58%¹³¹.

Ще однією рисою колоніального стану республіки і в цьому, і в попередніх століттях (під владою Росії) було послідовне знищення української еліти (навіть тої її частини, яка не зовсім точно іменується зараз «національними комуністами» 20-30-х років), а також культурницьких еліт.

Іншою рисою, що визначає українську історію, є те, що колоніальна модель тут легко збігається з провінційною^{131а}. Україна була не лише колонією Росії, але, як уже вказувалося, її провінцією. Наслідком цього була глибока прірва між чужими політичними і культурними структурами і населенням краю, яка не подолана й по сьогодні. Національна культура і особливо література набули ролі швидше носіїв національної свідомості, заміниці політичної дії, ніж були просто формами мистецтва. За часів тоталітаризму

відкрито і безупинно накидалась належність української культури від російської, відсутність в неї глибоких власних коренів. Українська культура зводилася до етнографії, обмежувалися її зв'язки з зовнішнім світом (такі привілеї мали, як правило, митці з Москви, Ленінграда). В політиці і в культурі залишалися (після двох промивок мізків) та насаджувалися посередності. Звуженими в порівнянні до навіть офіційної російської культури виглядали горизонти української культури, падали якість і кількість наукових досліджень в гуманітарних, а особливо — в українознавчих сферах. Все краще на ниві культури, суспільної думки, історії і літератури готувалося чи то для самвидаву, чи залишалося в шухлядах, в запасниках. Інший шлях — розвиток власне українського життя, культури — в діаспорі. Як вказує Г.Грабович, не було нічого дивного в тому, що кращі українські вчені, митці, літератори, запрошені чи змушені перебратися до Росії, в Москву, враз ставали знаними в світі як російські діячі культури¹³¹⁶. Приклад з Віталієм Коротичем — одне з останніх тому (за часом) підтверджень. Гірше того, в повсякденній думці нав'язується пересічному громадянину переконання, що все, що є українським, є нижчеартісним і безперспективним як для особи, так і для суспільства.

Колоніальний статус України, звісно, треба розуміти і оцінювати з точки зору тих здобутків, а більше — втрат, яких зазнала республіка у порівнянні з іншими сусідніми народами і країнами — Фінляндією, Польщею.

Утвердженням колоніального стану України стали і спроби колонізаторів змінити національну ідентичність українців шляхом русифікації і асиміляції, про яку піде мова нижче.

Безправною була республіка і в економічній сфері, тривалий час розвиваючи тільки сировинні галузі індустрії, військове машинобудування і сільське господарство. Так, на 1955 р. у зіставлених цифрах промислове виробництво до 1913 р. зросло в Росії в 28 разів, СРСР — 27, а в Україні — в 16 разів¹³². На 1953 р. 66% промисловості республіки за вартістю всієї були в підпорядкуванні Москви¹³³. З утворенням раднаргоспів і їх існуванням (до 1965 р.) вага республіканської продукції в Україні в 1956 р. збільшилась до 76%¹³⁴. Після ліквідації раднаргоспів все повернулося на круги своя, а то й пішло на гірше. В результаті, як відомо, на кінець 80-х років 3/4 промисловості керувалось з Москви¹³⁵, а не з Києва. У ці десятиліття все більше і більше коштів направлялось з України на розвиток Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану¹³⁶. Як результат: основні фонди зносилися на 50-60%. Менше 29% всієї промисловості, розташованої в республіці, виробляли товари народного споживання, інші — метал для транспортування і збереження металу, для озброєння. Що гірше: структура промислового виробництва республіки носила явно ущемлений для неї характер: 80%

загального обсягу промислового виробництва в республіці не мало на її території закінченого технологічного циклу¹³⁷, що зразу ж після 1991 р. вдарило по економічній безпеці України. Сільське господарство республіки, яке перебувало в порівняно кращих з промисловістю умовах, складаючи в союзному розподілі праці 25%, отримувало не четверту частину з союзного фонду поставок, а 12-16%¹³⁸; в кінці 80-х різко впала рентабельність виробництва багатьох культур.

Такі лише деякі наслідки спроби створити єдину союзню економіку, на території України зокрема. Поставали проблеми і з чисельністю українців як народу в СРСР і в Україні. З 1959 по 1989 роки кількість українців, що проживали на Кубані, Ставропіллі, Таганрожчині, в Курській, Воронезькій областях, на Далекому Сході, зменшилися проти загальної кількості населення — відбувалась їх русифікація¹³⁹. Меншим стало число українців і на власній землі з 1959 по 1989 рік на — з 76,9% до 72,4%. Скоротилося різко і в нас число поляків і євреїв. Але зате різко зросло число росіян в Україні. За 63 роки їхня кількість збільшилась в республіці в 4,2 раза, а українців — лише в 1,7 раза¹⁴⁰. Коментарі до цієї тенденції, на мій погляд, зайві.

2.4. Русифікація в Україні. Націоналізм

Найбільших успіхів (і водночас й невдач) імперії, центру вдалося досягти на ниві знищення чи то зміни національної ідентифікації населення України, українського народу. Ми торкнемося тут докладно лише одного з аспектів русифікації в республіці. Загалом до їхнього числа можна віднести зміни демографічного складу населення (в тому числі і створення умов для його виїзду за межі України)¹⁴¹. Так, якщо у 1959 р. за межами республіки проживало 5 млн. українців, то в 1989 р. — майже 7 млн. чол.¹⁴²; через системи оргнабору робочої сили, а найбільш — через приглумлення національної культури, історії, мови¹⁴³.

Щодо історії, на жаль, сподівання тут, незважаючи на певну «відлигу» в історичній науці в 60-х роках, не увінчалися успіхом. Історія як наука, вказував О.Оглоблін, на початок 70-х років перестала існувати^{143а}. У вітчизняній історіографії перемогла русоцентрична статистична модель, яка вимагала від істориків зводити до мінімуму чи нормувати відмінності та конфлікти між росіянами й неросіянами й водночас підкреслювати схожість між ними та сприятливий вплив, а також зображати історію неросійських народів в рамках російських регіональних досліджень. Р. Шпорлюк назвав таку лінію в науці інтелектуальною колонізацією, що вик

реслює важливі пам'ятки історичного минулого, виправдовує поняття «радянський народ»¹⁴⁴.

Слід сказати, що процес витіснення української мови йшов під орудою владних рук поволі, але неухильно.

Дехто з дослідників вважає, що процес законодавчо почався з намірів М.Хрущова, викладених в начерках до проекту семирічного плану розвитку народного господарства СРСР (осінь 1958 року), п.19, де було запропоновано, щоб друга мова в національних школах могла бути вибірковою: тобто її можна було б вивчати або й не вивчати. Та не будемо забувати, що традиція щодо утиску національних мов і культур мала глибші корені в правлячих колах СРСР як до війни, так і після неї. Не чекаючи законодавчих актів, гнули цю лінію всіма засобами. Так, наприклад, в середніх навчальних закладах республіки існувало обов'язкове вивчення української мови та літератури з проведенням іспитів. А в навчальних планах з 1955 на 1956 роки це вже не було передбачено (плани ж бо йшли з Центру!). Додатково до цих планів Міністерство вищої освіти СРСР направило в технікуми — фінансові, автошляхові, будівельні та інші — роз'яснювального листа, в якому пропонується обов'язкове вивчення згаданих вище предметів, якщо викладання ведеться в цих навчальних закладах українською мовою, і факультативно — якщо викладання ведеться російською мовою; у випадку ж заочного навчання українська мова і література в технікумах УРСР мали б вивчатися тільки факультативно¹⁴⁵. Лист був не дуже-то розумний, оскільки середні навчальні заклади республіки не поділялися за мовою викладання як школи. Але наміри Центру зрозумілі. Тоді вирішили в Києві і Москві, що вивчення української мови і літератури буде факультативним лише для заочних технікумів з російською мовою викладання¹⁴⁶ — тобто такі технікуми чи відділи можна вже було утворювати (бо до того — не існували юридично).

С.Червоненко, зав.відділом науки і культури, у доповідній записці на ім'я секретаря ЦК КПУ І.Назаренка висловлюється за викладання цих предметів в усіх заочних технікумах і відділах республіки.

Та повернемось до п.19 начерків плану семирічки. Було зрозуміло, що законодавче закріплення даного положення в майбутніх законах СРСР і союзних республік призведе до вимирання мов корінних націй цих республік щонайменше. Також було ясно, що російська мова залишиться у викладанні і функціонуванні, а школи, вузи, організації — далі будуть переводитися на російську. Так згодом, як вже відомо, і сталося. Дебати з приводу мови викладання показали, що наміри Хрущова та інших на Україні були зустрінуті більш ніж прохолодно, як з боку представників республіканського керівництва, так і свідомої частини українства та й преси.

Проти були П.Тронько (тоді секретар київського ОК КПУ), С.Червоненко, М.Гречуха — член президії ЦК КПУ, заступник голови Ради міністрів УРСР. Їхні позиції зводилися до обов'язкового вивчення української мови в усій республіці¹⁴⁷. Які міркування рухали тоді партійними і державними діячами стати бодай на час на захист рідної мови: десталінізація і початки національного відродження, любов до народу, відчуття зв'язку з ним, заледве закінчена громадянська війна на заході України — важко сказати. Мабуть, певною мірою, в різних людей по-різному.

Преса також містила чимало звернень, які відкидали цей п. 19. Врешті-решт в Москві Верховна Рада СРСР прийняла закон про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в СРСР, де питання мови викладання не зачіпалося¹⁴⁸.

Та в ЦК КПРС з цього приводу, мабуть, були інші міркування. Це стало видно з виступу на вчительському з'їзді в Києві в жовтні 1958 року М.Кузіна — завідуючого відділом освіти і науки ЦК КПРС. Він наголосив на тому, що вивчення української мови в школах з російською мовою викладання має бути лише на добровільній основі й що низькі оцінки в такому випадку з цього предмета не повинні бути перешкодою для переведення такого учня до наступного класу чи вступу до вузу¹⁴⁹.

З'їзд виявив певний спротив такому розумінню питання, особливо відмітним тут був виступ М.Рильського.

Однак партійна дисципліна і тиск з Москви (та, мабуть, і рідних підспівувачів і прихильників) виявилися сильнішими. І в квітні 1959 року Верховна Рада УРСР прийняла відповідно до союзного закону «Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». В 1-му розділі цього закону «Про середню школу» ст. 9 говорить: «Навчання в школах Української РСР здійснюється рідною мовою учнів. В школу, з якого мовою навчання віддавати дітей, вирішують батьки. Вивчення однієї з мов народів СРСР, якою не проводиться викладання в даній школі, здійснюється за бажанням батьків і учнів при наявності відповідних контингентів»¹⁵⁰. Як бачимо, перша фраза цього закону знаходилася у явній суперечності з двома наступними. Ми перші в світі таким чином змушені були відмовитися від рідної мови — це був початок входження в комунізм, а чи як, бо ж в інших країнах до цього ніхто не додумався. Закон у тому вигляді благополучно проіснував 30 років — аж до жовтня 1989 року.

Чи ж були у тодішньої влади і громадськості достатні підстави опиратися його прийняттю? Підстав було більше ніж досить.

В 1958/1959 навчальному році в Україні було 25366 шкіл з українською мовою викладання з 3 млн. 525,3 тис. учнів, з російсь-

кою мовою — 4049 шкіл, але в них навчалось 1 млн. 524,5 тис. учнів, існували також 301 школа з двома мовами викладання, 261 школа — з українською, молдавською і польською мовами¹⁵¹. Розрахунки з цих даних показують, що в школах з українською мовою викладання навчалось до 70% дітей, а російською — до 30% відповідно. Це при тому, що питома вага українців серед населення республіки становила 76,8%, а росіян — лише 16,9%. Тим більше важлива тенденція. А вона явно була в сторону погіршення для україномовних шкіл, мови корінного населення. Бо ж в порівнянні з 1955/1956 навчальним роком в школах з російською мовою викладання кількість учнів збільшилась на 182 тис. чоловік¹⁵², а з українською — зменшилась на 2,5 тис. Тобто саме з 1959 р. можна говорити про перелом в русифікації України. Причому школи з російською мовою навчання були, головним чином, міські, великі, багатокomплектні.

Цікава статистика цих шкіл свідчить, що в кожному регіоні в обласних центрах такі школи переважали абсолютно кількісно і числом дітей, які в них навчалися¹⁵³.

Місто	Всього шкіл	З російською мовою навчання	В них дітей учнів в %
Харків	117	77	87
Луганськ	37	31	94
Одеса	93	74	93,4
Вінниця	24	14	67
Київ	161	98	72
Сталіно	134	129	98
Львів	58	27	61
Житомир	31	15	62

Природно, що в таких містах і школах українці і українські діти змушені були відчувати себе іноземцями на своїй Батьківщині. Крім того, тоді ж більше третини шкіл-інтернатів і більше половини шкіл робітничої молоді теж були з російською мовою викладання. З 4449 дитсадків республіки в 3153 виховна робота велась російською мовою, в 32 — національними і лише в решті — українською¹⁵⁴. Що гірше: на наступний 1959/1960 навчальний рік — кількість шкіл з російською мовою зростала і значно, чи не в напрямку виконання нового закону про освіту.

Слід сказати, що такий стан речей продовжував викликати протести в середовищі української інтелігенції¹⁵⁵. Найбільш різко це, мабуть, прозвучало у виступі Василя Лобка на Республіканській науковій конференції з питань культури української мови 12 лютого 1963 року в Києві¹⁵⁶. Зараз треба говорити не стільки про

культуру мови, скільки про її поширення, бо вона упосліджена і займана у всі сфери життя суспільства, такою була основна теза його виступу.

Певний час, на початку 60-х років, вивчення української мови було в дійсності таки обов'язковим предметом по всіх школах республіки¹⁵⁷ (під впливом національного відродження не в останню чергу).

Переведення школи з української мови викладання на російську відбувалося за збором заяв батьків учнів і клопотанням партійних органів в обком партії, обласний відділ народної освіти¹⁵⁸. Справи такого роду взагалі-то не дуже афішувалися. Тому не дивно, що в 1964 р. в Донецьку і Луганську вже не залишилось жодної української школи.

Та чи має якесь значення, на якій мові ведеться викладання у школах, вузах, найчастіше ж — директивно для населення? Без сумніву, має, і величезне. Виклад рідною мовою, поширення її у всіх сферах життя сприяє соціальній мобілізації населення тієї чи іншої національності, забезпечуючи їй доступ до науки, високої кваліфікації, престижної роботи, управління, надаючи можливість творення і поширення своєї культури. На початок 60-х років в Україні проходила остання, мабуть, велика, власне на теренах України, соціальна мобілізація, пов'язана з промисловим будівництвом на Північному Заході і Заході республіки. Яким же був стан з українською мовою, книгою, вищою школою на переломі цих літ?

В Україні українських книг виходило з 1950 по 1963 рр. менше половини назв, більше половини тиражу. А загалом в СРСР в 1963 році — біля 4,3% при 17% українського населення в Союзі¹⁵⁹. В тому ж році в республіці менше третини газет виходило українською мовою.

Особливо зроста диспропорція у виданні наукових журналів і книг. На 1966 р. планувалося 13 україномовних і 9 російськомовних журналів і 1 - двома мовами¹⁶⁰.

Російські книги в системі АН УРСР в 1964 р. становили 53,5% назв, а українські — 46,5%. Причому українські видання були (і на довго залишалися) працями переважно з літературо-мовознавства та політичної літератури. Аякже, на віддих давалася змога писати про літературу, та й щоб доходила й переконувала українство у правах цієї системи — таки йти до людей — це відповідні чиновники розуміли добре.

Видання технічної літератури тоді ж в 3-4 рази було більше російською мовою, ніж українською, причому знову ж українською видавалися переважно популярні брошури.

По всьому СРСР на 10000 чоловік українського населення українці-студенти склали 482 чол., на те ж число російського — 732 студенти¹⁶¹.

На нараді ректорів вузів Ю.Даденков, міністр вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, у серпні 1965 року зазначав, що в 50 вузах, підпорядкованих міністерству (це менше половини вузів, що знаходилися в республіці — Р.А.) навчалося лише 53% студентів-українців (всього ж відсоток українського населення, нагадаємо, за попереднім переписом 1959 р. був 76,8).

Не дивно ж, що в 1960 р. лише 48,3% спеціалістів з вищою освітою в Україні були українцями¹⁶².

З 18132 викладачів цих вузів менше 50% були українцями¹⁶³. У восьми університетах республіки навчалося студентів-українців — 61%, а викладачів відповідно — 56%.

В той же час вели викладання українською мовою в даних вузах трохи більше третини викладачів (а в деяких — і 10 — 15%); стільки ж навчальної і наукової продукції було випущено університетськими видавництвами¹⁶⁴. Навіть у сільськогосподарських вузах та ж картина. А абсолютна більшість випускників цих вузів була з України і там же залишалася працювати. Взагалі в деяких вузах — КПІ, наприклад, лекції українською мовою не читалися зовсім¹⁶⁵.

Чим же була зумовлена така низька кількість українців-студентів? Просто російськомовні вузи і міста відкидали українських вступників-абітурієнтів. Оскільки до вступних іспитів під час прийому до вузів входили російська мова і література, цілком зрозуміло, що абітурієнти з російських шкіл складали ці іспити набагато успішніше, ніж абітурієнти з шкіл українських. Крім того, вступні іспити із спеціальних дисциплін теж приймалися російською мовою і врешті-решт це призводило до того, що абітурієнти з шкіл українською мовою викладання набирали менше балів на конкурсах до вузів. Так, серед тих, хто вступив до Одеського політехнічного інституту в 1964-65 навчальних роках, українців — лише 43%. А зарахованих до даного вузу — з усіх вступників — було лише 40% українців з 1126 чол., тоді ж як з числа росіян — 46% з 1042 чол.¹⁶⁶.

Чим, як не обмеженням прав людини щодо її національної приналежності, можна це ще назвати? Русифікацією?

Не дивно ж, що батьки дітей, які бачили такий стан з мовою, прагнучи забезпечити вищий соціальний статус своїм дітям, віддавали їх до російських шкіл.

Проблема ця мала, однак, ще один аспект — соціальний. Тобто неможливість для багатьох представників корінного населення здобути вищу освіту, змусила їх опановувати робітничі професії. Тоді ж як добра половина неукраїнців, перш за все, росіян, займалася адміністративною чи розумовою роботою. Знову додаткове джерело конфліктів.

Російська мова міцно утверджується у вузах, театрах, музеях, на

промислових підприємствах, в партійних і радянських органах. Розмовляти українською мовою в місті означає в очах пересічного міщанина виглядати відсталою і некультурною людиною.

Національно-культурне відродження, що постало в Україні з кінця 50-х та особливо на початку 60-х років, мало на меті спротив такому стану речей. Відомо, як влада поставилася до цього: в 1965 році прокотилася перша хвиля арештів проти діячів культурного відродження, відомих пізніше як дисиденти. Але рух не спадав, і тодішні власті республіки, хоч і відправляли до тюрем і засланы шістдесятників, але не без впливу останніх певний час трохи стримували хвилю русифікації. Хоч і тоді навіть у столиці України — Києві шовіністичні настрої були виразні. В Києві, незважаючи на те, що в 1966 році українське населення складало 60% від усіх жителів міста, в російськомовних школах навчалось 77% усіх учнів¹⁶⁷, викладачів української мови не вистачало, але міськрада не дозволила залучати в 1969 р. до викладання вчителів з приміської зони, хоч на підприємствах міста з робітниками це практикувалося постійно¹⁶⁸.

Зараз можна стверджувати, що хвиля наступу шовінізму і русифікації знову була зініційована в Москві. Там продовжували жити настрої про непотрібність і нікчемність української мови.

Так, на засіданні Президії ЦК КПРС 2 вересня 1965 року договорились до того, що ніби в Україні взагалі дуже багато людей розмовляють українською мовою, занадто вивісок українською в Севастополі¹⁶⁹. А в березні 1972 р. В Косигін, голова уряду СРСР, дивувався: нащо в школах України вивчати українську мову?¹⁷⁰. Таке ставлення вищих урядовців до нації і мови показує, якими були справжні наміри союзного керівництва стосовно республіки.

На всіх засіданнях і нарадах Державного комітету Ради Міністрів СРСР по пресі, які відбувалися за участю представників союзних республік, голова комітету П.К.Романов весь час націлював їх на обмеження видання літератури мовами народів республік, посилаючись при цьому «на прискорення створення в нашій країні єдиної соціалістичної нації», вважаючи, «що мова такої нації повинна бути російською»¹⁷¹. Така лінія витримувалася й іншими працівниками комітету. Державний комітет по пресі Ради Міністрів УРСР постійно критикували за повільне зростання кількості книг, що видаються російською мовою¹⁷². І це говорилося тоді, коли українських книг видавалося лише 40% від усіх виданих у республіці! Вважали за непотрібне публікувати в даному відомстві і підручники українською мовою. Таку ж лінію гнули і деякі працівники ЦК ВЛКСМ, інспектуючи роботу видавництва «Молодь». Серед зауважень було й те, що видавництво повинно побільше книг видавати російською мовою, а недолік — випуск статуту

ВЛКСМ українською, а також те, що не перевидаються книги російською мовою, які до того вже були випущені в Москві¹⁷³.

Керівні особи з іншого всесоюзного комітету — по радіо і телебаченню систематично ставили перед головами республіканських радіокомітетів питання про скорочення республіканського і обласного телебачення. Це ж відомство всіляко гальмувало вихід на всесоюзний ефір кращих мистецьких постановок з України¹⁷⁴. В обох випадках кошти розподілялися з Центру. Ось так тарувалося дороге до теорії «злиття націй», тихою сапою на ділі, а згодом на цю справу згадали давню імперську ідею про єдиний народ імперії.

Між тим посилається спротив таким помислам в українському суспільстві, відповідно, зростає натиск на українство: звинувачення в українському буржуазному націоналізмі, антирадянщині; арешти тривають. П.Шелест і його оточення «здають» І.Дзюбу, а з ним і національне відродження 60-х. Книга І.Дзюби оголошується поза законом (1972 р.), за її читання чи зберігання тепер можна було отримати кілька років в'язниці.

Наступає епоха В.Щербицького — і нові випробування для українського народу і його мови. Теорія злиття націй і народів процвітала. Ми не можемо сказати, що сам Щербицький підписав хоч єдиний документ, який би формально міг нанести шкоду інтересам української чи якоїсь іншої мови¹⁷⁵. Але ми не можемо сказати, й що він хоч би щось зробив, аби зупинити русифікацію, а значить — сприяв їй. Документи в ЦК КПУ всі вже писалися російською мовою: те саме — на місцях. А приклад партійного керівництва був наслідуваний меншими і малими начальниками — манкуртів не бракувало.

Далі — більше. 13 жовтня 1978 року Рада Міністрів СРСР приймає постанову № 835 «Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російською мовою в союзних республіках»¹⁷⁶. А через 2 місяці на всесоюзній нараді з цього приводу міністр освіти УРСР А.Маренич заявляє про планове, найближчим часом, видання 26 нових підручників, 37 методичних посібників і т.п.

На виконання державного рішення вивчення російської мови передбачалось ще в дитсадках, а в школах з українською мовою навчання російська мова мала вивчатися тепер не з другого класу, а з першого¹⁷⁷. Планувалося збільшення кількості годин викладання російської мови з розширенням шкіл з поглибленим вивченням з 17 до 200, зростання кількості вчителів та ін., зауважимо, що справа тепер пішла на русифікацію села¹⁷⁸, а в селі за переписом 1979 року проживало 38% населення. Українці ж тоді складали 73,6% всієї людності, росіяни — 21,8%. Тобто, рахуючи, що в угорських, молдавських, польських школах вчилася до 1,5% учнів,

то українською мовою в містах навчалося не більше 20% школярів. Як правило, це були районні центри, почасти середні міста. Але й там тоді, як мінімум, навіть всього з двох шкіл одна була з російською мовою навчання (інші національні школи були закриті по війні). Але ж українське населення переважало абсолютно за кількістю не лише в малих та середніх містах, але й у великих. Реальністю стало таким чином відчуження села і міста за мовною національною ознакою.

Врешті-решт це призводило до повільного, але неухильного зменшення числа українців, які вважали мову свого народу рідною: на той же 1979 р. — 89,1% всіх в Україні, тоді ж як росіяни вважали російську мову рідною — 98,7%. При цьому більше половини українців вільно володіли російською мовою, але лише 29,8% росіян вільно володіли українською мовою¹⁸⁰. Асиміляція наявна.

Однак ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР, вважаючи, що в умовах «виникнення нової історичної спільності — радянського народу» російська мова недостатньо znana, приймає 26 травня 1983 р. спільну постанову № 473 «О дополнительных мерах по улучшению изучения русского языка в общеобразовательных школах и других учебных заведениях союзных республик». Цим документом передбачалося різке збільшення шкіл з російською мовою викладання, вивчення її в старших групах дошкільних закладів, поділ на групи в класах, 15%-на доплата за її викладання вчителям, паралельні видання для дітей на рідній і російській мові і т.п.¹⁸¹. Відповідні рішення були прийняті і ЦК КПУ і Міністерством освіти УРСР. Причому різні чиновники пішли навіть далі і запропонували додаткові години на російську мову в україномовних (за статусом) технікумах і вузах за рахунок інших дисциплін, ввівши її як обов'язковий предмет для студентів всіх немовних спеціальностей педвузів і педучилищ, створення полегшених умов для вступу на спеціальності російської філології тощо¹⁸².

Масова русифікація прискорилась. Автор цих рядків був дуже здивований, коли почув в селі Желанному під ст. Ясинувата (Донецької обл.), як люди старшого віку всі розмовляють українською мовою, тоді ж як молодь — російською. В чому річ? Пояснили — просто школу з української зробили російською. Наочно: діти і батьки розмовляють різними мовами. І таке чинилося по всій Україні.

Не дивно ж, що на 1988-1989 роки не залишилося жодної української школи в Донецьку, Чернігові, Харкові, Луганську, Одесі, Миколаєві та інших великих містах.

У вузах українською мовою читалося десь 5% лекцій, а в більшості — жодної. Лише в 1/3 ПТУ навчання проводилось рідною мовою, 17 театрів, за статусом україномовних, вели вистави росій-

ською мовою, з 1978 року по 1988 рік лише половина фільмів довженківської кіностудії була випущена українською мовою, а Одеською — з 60 — лише кілька¹⁸³. Фільм українською мовою став вважатися якимось дивом. В УРСР в 1988 р. видавалися лише 18% назв україномовних книг, а за тиражем — лише 3% їх, інші — російськомовні. Також менше як половина журналів за числом і тиражем бачили світ на мові корінного народу республіки¹⁸⁴. Понад половини наукових журналів публікувалися російською мовою. І навіть «Вісник Академії Наук УРСР» президент академії Б.Патон просить ЦК КПУ дозволити видавати російською мовою¹⁸⁵. Лише з газетами було трохи краще — україномовних видавалося близько двох третин їх назв і тиражу.

Скдалася, як ми бачимо, унікальна ситуація — українці виявилися єдиним сучасним великим народом, який нібито самостійно позбувався своєї мови і культури! Та все було простіше — це була просто практика всіх імперій щодо провінцій, байдуже — чи внутрішніх, чи зовнішніх.

Не дивно ж, що саме з початком перебудови громадськість України і перш за все письменники різко виступили проти такого стану речей. Зазначалося, зокрема, що право батьків вибирати для дітей школу з тою чи іншою мовою навчання в Україні працює проти української мови, та й воно не може бути демократичним, оскільки батькам, як правило, нема з чого вибирати¹⁸⁶. На оборону рідної мови постали ТУМ ім. Т.Г.Шевченка, національно-демократичні сили. Під їхнім тиском, тиском логіки здорового глузду й був прийнятий 5 жовтня 1989 року Закон УРСР про мови, за яким за українською мовою був закріплений статус державної¹⁸⁷. Закон є досить компромісним. Але й його виконання йде зі значним скрипом і спротивом на місцях. Навіть у шкільництві ми ще дуже далекі від того, аби досягти цифр 1927 р., коли 97% українських учнів навчалися в школах рідною мовою¹⁸⁸, не кажучи вже про інші сфери життя і культури.

Підіб'ємо деякі підсумки.

Як бачимо, насильницька русифікація проводилася за прямими вказівками імперського центру¹⁸⁹. Сприяли їй і владні партійні і державні органи республіки. Не бракувало й власних манкуртів. У результаті одна частина суспільства опинилася в привілейованому становищі за мовним, соціальним статусом. Страшний удар був завданий по підвалинах національної свідомості українців.

Спротив проти національного гноблення не припинявся. Всіляке придушення його означало й розв'язання реакції в країні, республіці. Ті, хто її розв'язував, залишили по собі геростратову пам'ять.

Яка ж та сила, що здатна була зупинити і перервати ці процеси колоніального поневолення, ідеологічного й суспільного гніту в

УРСР? Це, перш за все, національно-визвольний рух, націоналізм. Цей рух, як і сама нація, виникає з кінця XVIII ст. На початку XX ст. складаються у світі перші національні, в сучасному сенсі, держави. В Україні, як і Східній Європі, творення такої нації відбувалося на етнічній основі. Формування її проходило зусиллями перш за все інтелігенції даного етносу. Проходить процес народно-культурної мобілізації¹⁹⁰, з певними етапами розвитку (за Гердером).

У такому вигляді націоналізм у вищому науковому сенсі можна розглядати, як ідеологічний рух за досягнення й утвердження незалежності, єдності та ідентичності від імені населення, яке має становити (за задумом кількох своїх членів) реальну або потенційну націю¹⁹¹. На початку XX ст. це завдання перед українською інтелігенцією поставив І.Франко¹⁹². Нарешті, ширше розуміння націоналізму (західне його розуміння) охоплює і відданість нації та її інтересам і самостійництво, і національно-визвольний рух¹⁹³.

На розглядуваний нами період ця функція інтелігенції на пробудження власного народу, хоч в основі своїй була виконана, не перестала бути актуальною і усвідомленою після двох поразок національно-визвольних змагань. Разом з тим, невдачі і досвід цих змагань і сам факт їхнього існування, «збирання» України при радянській владі стимулювали і дали національно-визвольний рух, підстав для якого, як сказано вище, було більш ніж достатньо.

Підсумовуючи сказане вище, можна стверджувати, що в період, який розглядається, в СРСР і УРСР продовжувалася повільна еволюція тоталітарного режиму влади і управління до авторитарних форм. Пануючою верствою, провідним класом даного суспільства була номенклатура, перш за все — партійна. До середини 70-х років вона остаточно опанувала всю владу в державі і тоді ж повела справу за набуття до тої влади і власності, що нею вона керувала і розпоряджалася. Іншими стовпами системи були КДБ і армія. Компартія України залишалася виконавцем волі Центру як прямо — за Статутом, так і опосередковано — через великий процент росіян на верхніх ешелонах влади. Зрозуміло, що не можна говорити про КПУ і як про виразницю інтересів українського народу. Не була ця партія і виразником інтересів робітничого класу. Для досягнення безумовної покірності населення режим використовував ідеологічний тиск та силу спецслужб, які поступово відновлювали свій вплив від середини 60-х років.

Колоніальний стан України визначався її повною політичною, економічною залежністю від Москви. Ця залежність закономірно доповнювалася курсом на культурну інтеграцію, злиття націй — в результаті посилилась асиміляція українців, постала загроза існуванню нації.

У таких умовах продовжувався національно-визвольний рух,

поставав його третій у ХХ ст. період. Рух був спрямований на здобуття незалежної, демократичної України проти тоталітаризму, комунізму і колоніалізму. Колоніальне становище України, умови і перспективи боротьби за незалежність були визначені, передбачені досить точно в підпільній публіцистиці 1940-50-х років¹⁹⁴. Це стосується, зокрема, праці Йосипа Позичанюка «Тактика щодо російського народу» (1934 р.), робіт П.Полтави, О.Горнового, В.Рамзенка¹⁹⁵. Реалізація цих передбачень припала вже в основному на наступну епоху. Перед наступним поколінням українських патріотів поставало питання осмислення причин поразок визвольного руху в попередні десятиліття, оцінки сучасного стану України в складі СРСР і в світі, вибору шляхів і методів боротьби за незалежність. Належало визначитися, врешті-решт, з ідейним багажем попередників і виробити нові концепції боротьби. Слід було подумати і про потенційних союзників цієї боротьби з боку другого за величиною руху спротиву — соціального. Найголовніше ж, звичайно, треба було вести цю боротьбу за визволення в тих неймовірно важких умовах. Та чи ж був це рух? Про національно-визвольний рух можна говорити тоді, коли є певні його носії, програми, структури, ідеали і цілі, коли є здобутки і поразки, зримі результати. Виклад цих проблем міститься в наступних розділах роботи. Періодизацію, чи точніше поділ на етапи руху, здійснено за наявними програмами і структурами руху у взаємозв'язку з еволюцією вистеми влади й управління в країні, республіці.

ПРИМІТКИ

¹ Curtis №. Totalitarianism. New Brunswick, London, 1980. — P. 7—13. Ирицкий Ю.И. Концепция тоталитаризма: уроки многолетних дискуссий на Западе// История СССР. — 1990. — № 6. — С.183.

² Див.: про типи тоталітаризму: Daniels R.V. Is Russia Reformable Change and Resistance. From Stalin to Gorbachev. — Boulder; London, 1988. — P. 11.

³ Павлова И.В. Сталинизм: становление механизма власти. — Новосибирск. — Сибирский хронограф, 1993. — 235 с. (с. 26-27).

⁴ Джилас М. Новый класс//Лицо тоталитаризма. — М.: Новости. — 1992. — С.197-360 (с.198).

⁵ Горновий О. СРСР — країна найжорстокішого гноблення народів і визиску працюючих. Ідея і чин: повна збірка творів. — Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1968. — С. 167-218.

⁶ Джилас М. Новый клас, цит. праця, с. 318. Поппер визначав його як: «Новий клас — новий правлячий клас нового суспільства, різновид аристократії або бюрократії». — Карл Поппер. Відкрите суспільство та його вороги. — К.: Основи, 1994. — Т. 2. — С. 149.

⁷ Hamilton M.Hirszowicz V. Class and Inequality in Pre-industrial, Capitalist and Communist Societies. — N.-Y. 1987. — P. 206-288.

- ⁸ ЦДАГОУ, оп. 24, спр. 2743, арк. 3.
- ⁹ ЦДАГОУ, ф.1, оп. 24, спр. 2737, арк. 40.
- ¹⁰ Про нього див.: Табачник Д.В., Шаповал Ю.І., Кириченко О.І.: штрихи до політичного портрету першого секретаря ЦК Компартії України в 1953-1957 рр. К.: 1990. — Репринт № 2. — 22 с.
- ¹¹ Зезина М.Р. Шоковая терапия от 1953-го к 1956 году// Отечественная история. — 1995. — № 2. — С. 121-135.
- ¹² Див. текст виступу: Известия ЦК КПСС. — 1989. — № 3.
- ¹³ Обмеження особливо добре видно в постанові «О преодолении культа личности и его последствий»// КПСС в резолюциях, решениях пленумов... Т.9. — С. 111-129.
- ¹⁴ Авторханов А.Г. Технология власти// Вопросы истории. — 1992. — № 10. — С. 103.
- ¹⁵ Ліквідація культу особи і його наслідків в усіх областях партійної, державної і ідеологічної роботи означала, згідно з постановою — суворе проведення норм партійного життя і принципів колективності партійного керівництва, вироблених Ленінінм — ХХ з'їзд КПРС; стенограф. отчет ч.2-я. М., 1956. — С. 402. Згодом це ж твердження було сприйняте на віру й деякими істориками. Оцінка епохи Хрущова в діаспорі (один з перших) див.: Пизюр Є. Як падіння Хрущова висвітлює політичну кризу Кремля // Сучасність. — 1966. — Ч. 4. — С. 73-86.
- ¹⁶ Linden С.А. Khrushchev and the Soviet Leadership 1957-1964. — The John Hopkins press, Baltimore, Maryland, 1990. — P. 37.
- ¹⁷ Кожукало І.П. Компартія України в добу відлиги// УІЖ. — 1990. № 11. — С. 39-51 (с. 42).
- ¹⁸ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 31, спр. 375, арк. 233.
- ¹⁹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 4596, арк. 9-18.
- ²⁰ Зубкова Е.Ю. Опыт и уроки незавершенных поворотов 1956 и 1965 годов / Страницы истории советского общества. — М.: Изд-во полит. лит-ры, 1988. — С. 314-326 (с. 316).
- ²¹ Шелест П.Е. ...Да не судимы будете. — М., 1995. -С.126.
- ²² Гордон А.И., Клопов Э.В. Что это было ? — М.: Изд-во полит. лит-ры, 1989. — 319 с. (с. 269-270).
- ²³ Авторханов А.И. Технология власти// Вопросы истории. — 1993. — № 2. — С. 98.
- ²⁴ Сільські вісті. — 1989. — 15 квітня.
- ²⁵ Кульчицький С.В. Керівні органи Центрального Комітету КПРС. — К., 1990. — С. 54, 81.
- ²⁶ Коржихина Т.П., Фигатнер Ю.Ю. Советская номенклатура, становление, механизм действия// Вопросы истории — 1993. — № 7. — С. 25-38 (с.35).
- ²⁷ ХХІІ съезд КПСС, стенографический отчет. — М.: Политиздат, т. III. — С. 24, 49. Зміни в КПУ в кінці 50-х — початку 60-х див: Кожукало І.П. Компартія України в добу «відлиги»// УІЖ. — 1990. № 11. — С. 39-51.
- ²⁸ Підрахунки наші з: ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 349, арк. 177.
- ²⁹ Там само, спр. 284, арк. 26-27.
- ³⁰ Там само, арк. 34.
- ³¹ ЦДАГОУ, ф. 1, спр. 25, спр. 284, арк. 37.
- ³² Там само, арк. 41-44.

³³ Kraychenko V. Social Change and National Consequences in Twentieth Century Ukraine. — P. 244.

³⁴ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 1226, арк. 13.

³⁵ Там само, спр. 347, арк. 32.

³⁶ Там само, спр. 2699, арк. 30-31.

³⁷ Там само, оп. 24, спр. 6130, арк. 45 — підрахунки наші.

³⁸ Там само, арк. 46.

³⁹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 6130, арк. 77 — підрахунки наші.

⁴⁰ Там само, оп. 25, спр. 502, арк. 113.

⁴¹ Там само, спр. 2062, арк. 17-18.

⁴² Субтельний О. Україна. Історія. — К.: Либідь, 1991. — С. 432.

П.Шелест був у дружніх зв'язках з Хрущовим і В.Підгорним, В.Щербицький — з Л.Брежневим.

⁴³ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 5574, арк. 20, 21.

⁴⁴ Там само, ф. 1, оп. 24, спр. 6270, арк. 1-2.

⁴⁵ Там само, ф. 1, оп. 25, спр. 169, арк. 6.

⁴⁶ ЦДАГОУ, ф. 1, спр. 346, арк. 171-172, оп. 25.

⁴⁷ Там само, спр. 642, арк. 33.

⁴⁸ Там само, спр. 644, арк. 168.

⁴⁹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 2696, арк. 179-185. Це в 1984 р.

⁵⁰ Врублевский В. Владимир Щербицкий: правда и вымысел. — К.: Довіра. 1993. — С. 140. — 254 с.

⁵¹ Шелест П. ...Да не судимы будете. — М., 1995. — С. 277.

⁵² Там само, с. 290.

⁵³ Гордон Л.А., Клопов Э.В. Что это было?.. - М., 1989. -С. 277.

⁵⁴ Шелест П. ...Да не судимы будете... М., 1995. — С. 179.

⁵⁵ Там само, с. 261.

⁵⁶ Шелест П.Ю. «Україна наша радянська». — К.: Політвидав, 1970. Докладніше про це див.: Савельєв В.Л. Чи був П.Ю.Шелест виразником «українського автономізму»? // УІЖ. — 1991. — № 4. — С. 94-105.

⁵⁷ Шелест П. ...Да не судимы будете... с. 179.

⁵⁸ Там само, с. 215.

⁵⁹ Ткаченко В., Ресент О. Україна на межі цивілізації (історико-політичні розвідки). — К.: 1995. — 160 с. (с. 95).

⁶⁰ Гордон Л.А., Клопов Э.В. Что это было? — М., 1989. — С. 276.

⁶¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 633, арк. 80, перший секретар.

⁶² Шелест П. ...Да не судимы будете. — С. 151.

⁶³ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 1021, арк. 43.

⁶⁴ Там само, спр. 833, арк. 86.

⁶⁵ Там само, спр. 2588, арк. 83-86. Державний архів Одеської обл., ф. 11, оп. 110, спр. 74, арк. 65.

⁶⁶ Там само, оп. 24, спр. 5924, арк. 207.

⁶⁷ Там само, оп. 25, спр. 1993, арк. 2.

- 68 Там само, оп. 31, спр. 2110, арк. 142, 179, 192; оп. 24, спр. 6117, арк. 17.
- 69 Там само, оп. 25, спр. 833, арк. 86.
- 70 Там само, оп. 24, спр. 5682, арк. 56, 58, 106, 120, 136, 140.
- 71 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 1878, арк. 11.
- 72 Там само, спр. 2267, арк. 521.
- 73 Там само, оп. 16, спр. 166, арк. 9-10, арк. 12-25.
- 74 Український вісник . — Париж, Балтимор, Торонто, 1975. — С.116.
- 75 Bilinsky Ja. Political purge and dissent in the Ukraine since the fall of Shelect // Nationalism and Human Rights, Process of Modernization in the USSR. — Litteton. Colo. — 1977 — P. 168-185 (p. 171).
- 75a Апарат — мораль, життя — див.: Васильев О. Моя посада — відповідальний працівник ЦК// Молодь України. — 1993. — Листопад-грудень.
- 76 Connor W.D. Looking Backward, Looking Forward: Lessons Breznev Era // Studies in Comparative Communist. — Vol. XXVII. № 4, Winter. — 1985. — P. 261-262.
- 77 Щодо останніх див.: Гранвил Дж. Кушинт. Советская военная интервенция в Венгрии, Чехословакии и Афганистане: сравнительный анализ процесса принятия решений. — Бостон, 1991, Москва, 1993. — 127 с.
- 78 Кива А. Мертвая буква. Кому и чему служит государственная идеология // Известия. — 1990. — 16 апреля.
- 79 Авторханов А.Г. Технология власти // Вопросы истории. — 1993. — № 3. — С. 121.
- 80 Patrick O. Brien. Constitutional Totalitarianism// SURVEY. — Summer (1977-78). — Vol. 23. — № 3. — P. 70-80.
- 80a Мороз В. Лекції з історії України — Торонто, 1982. — С.11. — 128 с.
- 81 Погляд на це питання в час розквіту розгляданого періоду див.: Alan Besanson. Court traite de sovietologie a l'usage des autorites civiles, militaires et religieuses-Hachetter, Paris. 1976; Paymond Aron. Ideology and Totalitarianism// SURVEY, Summer. — 1977-78. — Vol. 23. №3. — P. 80-86 .
- 82 Мишанич О. Українська література під забороною: 1937-1990// Літературна Україна. — 1994. — 18 серпня.
- 83 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 4935, арк. 43.
- 84 Там само, арк. 45.
- 85 Там само, арк. 63-69.
- 86 Там само, арк. 16.
- 87 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 31, спр. 992, арк. 15.
- 88 Там само, оп. 32, спр. 467, арк. 43-44. Щось схоже спостерігається зараз по областях з передачею реабілітованих з архівів СБУ до державних архівів.
- 89 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 1885, арк. 62.
- 90 Там само, оп. 16, спр. 75, арк. 5.
- 91 Страхи щодо цієї проблеми, як на мене, виглядають перебільшеними.
- 92 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 75, арк. 6.
- 93 Там само, оп. 25, спр. 346, арк. 143.
- 94 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 4624, арк. 17.
- 95 Данило Шумук розповідає // Молодь України. — 1194. — 30 серпня.

- ⁹⁶ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 85, арк. 246.
- ⁹⁷ Там само, арк. 248. Судячи з числа нерозкритих справ.
- ⁹⁸ З інтерв'ю Я.Гасюка і Б.Христича 14.04.95 р.
- ⁹⁹ Хейфец М. Українські силуети. — К.: 1994. — С. 359.
- ¹⁰⁰ Архів СБУ, 6986 фп., т. 21, арк. 9—11. Архів управління СБУ по Львівській області, № 55371, т. 25; Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! — К., 1995. — С. 82-83.
- ¹⁰¹ Наприклад: групи Є.Гогуса, УРСС.
- ¹⁰² Шелест П. Да не судимы будете... М., 1995. — С. 155.
- ¹⁰³ Там само, с. 178-179.
- ¹⁰⁴ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 5901, арк. 101, оп. 24, спр. 183, арк. 11. Тут пропонується стаття з підбірки КДБ про М.С.Грушевського.
- ¹⁰⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 6143, арк. 3.
- ¹⁰⁶ Там само, арк. 60-61.
- ¹⁰⁷ Там само, оп. 25, спр. 183, арк. 11.
- ¹⁰⁸ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 346, арк. 144.
- ¹⁰⁹ Аксенов Н.С., Васильев М.В. Солдаты Дзержинского союза берегут «Рекомендательный указатель литературы о чекистах». М., 1972.
- ¹¹⁰ Amu W. Knight. The Power of the Soviet KGB// SURVEY. — Summer. — 1980. — Vol. 25. — № 3. — P. 138-155 (p. 141).
- ¹¹¹ Шелест П. ...Да не судимы будете... — М., 1995. — С. 455.
- ¹¹² ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, сп. 316, арк. 146.
- ¹¹³ Шелест П.... Да не судимы будете. — М., 1995. — С. 456.
- ¹¹⁴ Осадчий М. Більмо... 1969.
- ¹¹⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 834, арк. 52.
- ¹¹⁶ Шелест П., Цит. книга, с. 509.
- ¹¹⁷ ДАОО, ф. 11, оп. 110, спр. 74, арк. 86.
- ¹¹⁸ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 174, арк. 25-26.
- ¹¹⁹ Лисяк-Рудницький І. Новий Переяслав // Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе. — К.: Основа, 1994. — Т. 2. — С. 285-305 (с.301).
- ¹²⁰ Тезиси о 300-летию воссоединения Украины с Россией (1964-1954). — М., 1954.
- ¹²¹ Программа КПСС. — М., 1963.
- ¹²² Брежнев Л.И. О пятидесятилетии Союза Советских Социалистических Республик // Правда. — 1972. — 22 декабря.
- ¹²³ Там само. Ярослав Білінський зауважував, що, можливо, Москва мала на увазі асиміляцію більших народів європейської частини СРСР з абсорбацією менших, або в гіршому випадку: асиміляцію українців і білорусів — Jaroslaw Bilinsky. Political Relations Between Russian and Ukrainians in the USSR: The 1970s and beyond-Ukraine and Russia in Their Historical Encounter. — CIUS Press. Edmonton, 1992. — P. 165-197.
- ¹²⁴ Див. докладніше про це: Bohdan Nahaylo and Victor Swoboda. Soviet Disunion. London, 1990.
- ¹²⁵ Див.: Конституція (Основний Закон) СРСР. — 1978.
- ¹²⁶ Одиниці з російських іміграційних, а згодом і діаспорних російських вче-

них дотримувалися такої думки. Серед них і — Георгій Федотов. Див. його статтю (передрук) в «Сучасності» за 1993. — № 7. — С. 96-102.

^{126a} The Ukrainian Economy: Achievements, Problems, Challenges. — Cambridge: Harvard University Press, 1992.

¹²⁷ Іхня точка зору на історичне минуле неросійських народів див.: Величенко С. Перебудова та минуле неросійських народів // УІЖ. — 1992. — № 4. — С. 96-105. Також: Матвеев В.А. Была ли Россия тюрьмой народов // Межнациональные отношения сегодня. — Ростов-на Дону; Донецк, 1994. — С. 47-62.

¹²⁸ Природа тоталитарной власти («Круглый стол») // Социологические исследования. — 1989. — № 5. — С. 42-52 (с.49).

¹²⁹ Зубков А.Б. Из империи — в ничто // ПОЛИС. — 1992. — № 1-2. — С. 56-92 (с. 65).

¹³⁰ Шелест П. ...Да не судимы будете... С. 465.

¹³¹ Там само, с. 474-475.

^{131a} Grabovich G.G. Ukrainian Studies: Framing the Contexts // Slavic review. — 1995. Fall — P. 671-690.

^{131b} Там само, р. 679. Розгляд явищ індустріалізації і модернізації, які супроводжували нову колоніальну еру в Східній Європі, особливо на теренах колишнього СРСР — виходить за межі даної роботи.

¹³² Кононенко К. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї: 1917-1960. — Мюнхен, 1965. — 535 с. (с.45).

¹³³ Там само, с. 454.

¹³⁴ Нариси історії комуністичної партії України: К., 1971. — С.571.

¹³⁵ Врублевский В. Владимир Щербицкий: правда и вымысел. — К., 1993. — С.142.

¹³⁶ Там само.

¹³⁷ Масол В. Упущенный шанс. — К.: Молодь. — 1993. — 150 с. (с.67).

¹³⁸ Панченко П.П. Деформації в розвитку українського села у 80-х на початку 90-х років // УІЖ. — 1992. — № 1. — С. 18-29 (с.22).

¹³⁹ Романцов В.О. Деякі актуальні аспекти демографічної ситуації в Україні у 1945-1990 роках // УІЖ. — 1992. — № 10-11. — С. 32-46.

¹⁴⁰ Там само, с. 39. Як це відбувалося в Західній Україні до і після війни, див.: Терлюк І. Етнічні росіяни в Західній Україні // Генеза. — 1994. — № 2. — С. 224-232. Погляд на етнологічну ситуацію з боку московських етнографів в часи перебудови див.: Губогло М.Н. К изучению современной этно-политической ситуации в СССР // История СССР. — 1990. — № 6. — С.3-13.

¹⁴¹ Романцов В.О. Цит. праця, с. 40.

¹⁴² Там само. 40.

¹⁴³ Таких переслідувань, слід сказати, яких зазнавала українська культура, не знала культура російська. В Росії видавалися книги «буржуазних» російських філософів, істориків, публіцистів ХІХ, початку ХХ ст., літературні журнали містили жвавий обмін думками з різних проблем (хоч і в певних рамках), публікувалися оригінальні твори. Деякі з відомих літераторів-дисидентів, як вони себе вважали, хоч і критикувалися офіційно, але ж і мали відкритий доступ і до влади, і до публіки.

^{143a} Винар Л. О.П.Оглоблин. 1989-1992. Короткий біографічний нарис // Розбудова держави. — 1995. — № 9. — С. 61-64 (с. 62). Можна дискутувати тут лише з окремих деталей справи. Сподівання і оцінки історичної науки в Україні зарубіж-

ними українцями за часів «відлиги», див.: Данько О. Сучасний стан російської історичної науки та суспільнополітичних дисциплін // Сучасність. — 1967. — № 12. — С. 58-68. Детальніше зупинимося на процесах русифікації в мовній сфері як найбільш зримій і водночас важливій.

¹⁴⁴ Szporluk R. Dilemmas of Russian nationalism // Problems of Communist. — July-August. — 1989. — P. 16-33.

¹⁴⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 31, спр. 368, арк. 5.

¹⁴⁶ Там само, арк. 6.

¹⁴⁷ Див. особливо. Заседание Верховного Совета СССР 5 созыва. Вторая сессия 22-25 декабря 1958 года. Стенографический отчет. — М. - С. 356, (296 с.).

¹⁴⁸ Закон про р зміцнення зв'язку... // Радянська школа. — 1959. — № 1. — С. 3—15.

¹⁴⁹ З'їзд вчителів Української РСР 14-16 жовтня 1959 р. // К., 1960. — С. 147.

¹⁵⁰ Закон про зміцнення... // Радянська школа. — 1959. — № 5. — С. 3-19 (с.3).

¹⁵¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 31, спр. 1233, арк. 169.

¹⁵² Там само, арк. 170.

¹⁵³ Дані з таблиці з цитованого вище документа, арк. 171.

¹⁵⁴ Там само, арк. 171.

¹⁵⁵ Собрание документов самиздата. — Munich, 1972. — Т. 18. — С. 901.

¹⁵⁶ Там само, с. 9-16.

¹⁵⁷ Krauchenko V. Social Change and National Consciousness in Twentieth — century Ukraine. CIUS. Edmonton, Oxford. — 1987. — P. 235-236.

¹⁵⁸ Державний архів Донецької обл. ф. 326, оп. 12, спр. 277, арк. 43-45.

¹⁵⁹ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? // Сучасність. — 1968. — 263 с. (с.151).

¹⁶⁰ Там само, с. 152.

¹⁶¹ Там само, с. 156.

¹⁶² Kolasky J. Education in Soviet Ukraine. — Peter Martin Associates. Toronto, 1968. — 238 p. (p.133).

¹⁶³ Чорновіл В. Як і що обстоює Богдан Стенчук // Український вісник. — ч. VI. — Смолоскип. — 1972. — Париж-Балтімор. — С. 15-56 (с.26).

¹⁶⁴ Там само.

¹⁶⁵ Там само, с.27.

¹⁶⁶ Клопотання Караванського Святослава Йосиповича прокуророві УРСР // Лихо з розуму (уклав Вячеслав Чорновіл). — «Меморіал». — Львів, 1991. — С. 114-119 (с.116).

¹⁶⁷ Факти це і є докази // Український вісник. — № 16. — С. 57. — 62 (с.59).

¹⁶⁸ Н.Н. Під шовіністичним пресом. — Там само, с. 63-72 (с.64).

¹⁶⁹ Шелест П. Да не судимы будете..., с. 249.

¹⁷⁰ Там само, с. 510.

¹⁷¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 6001, арк. 39.

¹⁷² Там само.

¹⁷³ Там само, арк. 40.

¹⁷⁴ Там само, арк. 41.

- ¹⁷⁵ Врублевский В. Владимир Шербицкий: правда и вымысел. — К.: Довіра, 1993. — 253 с. (с.127).
- ¹⁷⁶ Сольчаник Р. Шкільництво і мовна політика в УРСР// Сучасність. — 1980. — № 1. — С. 100-103 (с.100).
- ¹⁷⁷ Волошин О. Предмет общей заботы и внимания// Народное образование. — 1979. — № 9. — С. 39-48 (с.40).
- ¹⁷⁸ Карпова Л.Н. На повестку дня — обучение русскому языку и литературе в сельской общеобразовательной школе // Русский язык и литература в школах УССР. — 1979. — № 2. — С. 76-79 (с.78).
- ¹⁷⁹ Врублевский В. Цит. праця, с. 129.
- ¹⁸⁰ Народне господарство Української РСР в 1980 році: Статистичний щорічник. — К.: Техніка. — 1982. — С.17.
- ¹⁸¹ Архів АС. — № 5236, с. 1, 4, 6, 7.
- ¹⁸² Там само, АС. — № 5238, с. 3, 4, 6, 7.
- ¹⁸³ Літературна Україна. — 1989. — 5 жовтня.
- ¹⁸⁴ Народное хозяйство СССР в 1988 году. Статистический ежегодник. — М.: Финансы и статистика. — 1989. — С: 216-217.
- ¹⁸⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 32, спр. 2219, арк. 68.
- ¹⁸⁶ Літературна Україна. — 1988. — 15 грудня.
- ¹⁸⁷ Радянська Україна. — 1989. — 3 листопада.
- ¹⁸⁸ Краушенко В. Цит. праця.
- ¹⁸⁹ Приєднуємося до думки Р.Шпорлюка в: Szporluk R. Russian in Ukraine and the Problems of Ukrainian Identity in the USSR//Ukraine in the Seventieth. — Ontario. — 1975. — P. 195-216 (p.199).
- ¹⁹⁰ Сміт Е. Національна ідентичність української ідеї та європейський контекст. — К.: Основи, 1994. — 124 с. (с.65).
- ¹⁹¹ Там само.
- ¹⁹² Забужко О. Філософія. Рецензія на роботу О.Забужко, з акцентом на певних моментах: Федір Канах. Національна ідея: поняття й принцип// Розбудова держави. — 1994. — № 11. — С. 16-23.
- ¹⁹³ Володимир Кулик. Новий український націоналізм: три поверхи вертепу // Сучасність. — 1993. — № 3. — С. 150-167 (с.150). Короткий огляд концепції див. також у: Peter Alter. Nationalism. — Edward Arnold, London, end 1994. -P.4.
- ¹⁹⁴ Див. про це: Русначенко А. Ідея державності в суспільно-політичній думці 40-80-х років // Українська державність у ХХ столітті. — К.: Політична думка, 1996. — С. 97-112. Потічний П. Українсько-російські відносини в політичній думці українського підпілля часу другої світової війни // Сучасність. — 1992. — Ч. 7. — С.14-31.
- ¹⁹⁵ Шахай Д. (Йосип Позичанюк). Тактика щодо російського народу. — Літопис УПА. — Т.8. Петро Полтава. Концепція самостійної України і основна тенденція сучасного світу. — Там само. Т. 9.— С. 15-75. Осип Горновий. Наше ставлення до російського народу. — Там само. — С. 79-91 та ін.

Розділ 3

ПЕРІХІДНІ ПІДПІЛЬНІ ГРУПИ: КІНЕЦЬ 50-Х — ПОЧАТОК 60-Х РОКІВ

3.1. Група «Об'єднання»

Боротьба за нашу Батьківщину проти імперіалізму і тоталітаризму з 40-х років ХХ століття носить в Україні майже безперервний характер. Зв'язок поколінь бійців цілком зрозумілий. Після розгрому збройних загонів ОУН-УПА та їхнього, знову ж таки збройного, підпілля, рух за визволення не припинився. Дії радянської влади, репресії проти населення підживлювали цей процес, як і пам'ять недавньої боротьби, давалася взнаки і висока національна свідомість певного прошарку населення, а особливо в Західній Україні, де в молодшого покоління залишався вишкіл ОУН. Тому зрозуміло, що за тих умов рух пішов спонтанно на створення, організацію підпільних груп, структур, не залежних вже від ОУН-УПА чи інших організаційно. Якись інші форми тоді просто ще слабко уявлялись. На підтвердження тези про спадкоємність зупинимося спочатку на діяльності групи, яка демонструє це наочно — групи «Об'єднання».

В 1956 році в період розвалу ГУЛАГу були звільнені з інтинських таборів Комі АРСР Леонюк Володимир, Гасюк Ярослав, Затварський Володимир, Христинич Богдан, Кобилецький Ярослав і деякі інші молоді українці. Перед тим вони вже відсиділи від 3 до 6 років за участь чи зв'язки з націоналістичним підпіллям, отримавши від 12 до 25 років виправно-трудова таборів.

Потрапивши в лабета МДБ зовсім юними людьми, в 17—20 років, в ув'язненні вони отримали і життєві університети й ідейний гарт. Саме в таборах, під впливом побаченого, почутого, усвідомленого стають вони людьми, ідейно відданими українській справі!. Так, зокрема, В.Леонюк, що потрапив сюди з Берестейщини, був записаний як білорус (хоч був і вважав себе українцем). Опинившись за дротом, він ретельно взявся за вивчення української мови, культури, історії — і з людини, яка ще не мала твердих пере-

конань, перетворився на прихильника ідеології українського націоналізму². Цьому немало сприяла й мережа підпільних організацій, які були створені в'язнями — членами ОУН. А вони, наскільки нам відомо, існували у Воркуті ще з 1950 року³. Одним із напрямів роботи цього підпілля, в якому брали участь ці молоді люди, було написання і поширення рукописних рефератів. Так, в 1955 р. В.Леонюк розповсюджував реферати «Свято зброї», «Свято самостійності» та інші⁴. Цим же займалися і Я.Гасюк, Б.Христинич, В.Затварський. Вони ж збирали гроші для підтримки хворих в'язнів, на медикаменти⁵.

Як можна зрозуміти, вже тоді дехто з цих юнаків всерйоз замислюється про продовження боротьби там, на волі, в Україні. Ще у вересні 1955 року, задовго до свого звільнення, Я.Гасюк запропонував Володимирі Галеті і деяким іншим в'язням, що звільнялися і виїздили в Україну, встановити зв'язки з підпіллям ОУН, вивчати настрої молоді і здобувати паспорти для організації втеч в'язнів з таборів⁶. Згодом з цією ж метою на Західну Україну був направлений і Петро Лепех. На початку 1956 року з поверненням останнього в м.Інту Я.Гасюк організував зустріч з ним кількох своїх добре знайомих по роботі на шахті. Опісля Я.Гасюк запропонував П.Лепеху поїхати до Воркути і встановити зв'язок з воркутинською організацією націоналістів (Я.Гасюку було відомо про її існування). З цим завданням П.Лепех справився, привізши 2 адреси для зв'язку⁷. На підставі цього слідчі згодом намагалися довести, що підпільна організація існувала в Інті щонайменше на початку 1956 року. Однак сталося так, що налагоджені зв'язки так практично й не були використані, як свідчать матеріали справи, в подальшій роботі молодих.

В середині 1956 року почалося масове звільнення політичних в'язнів з таборів: як під тиском повстань ув'язнених, так і у зв'язку з деякою лібералізацією режиму. Вийшовши на волю, майже всі українці прагнули дістатися Батьківщини. Однак і на місцях власті намагалися всіляко обмежити кількість тих, хто повертався, відмовляючи їм у роботі, прописці, поверненні житла. Тому вони часто-густо змушені були повертатися туди, де відбували попередні роки ув'язнення: Казахстан, Північ, Далекий Схід. Зрозуміло, що це аж ніяк не сповнювало звільнених почуттям вдячності до Радянської влади.

У такій ось обстановці в червні 1956 р. біля міста Інта збирається вже відома нам група молодих людей та, обговоривши поточний момент і свої перспективи, вирішує утворити підпільну українську організацію. Цю ідею висловив Я.Гасюк, а інші її підтримали⁸. Програму цієї організації писали В.Леонюк, Б.Христинич і В.Затварський. Невідомо, як був складений кінцевий варіант, але саме він став предметом розгляду вже на установчому зіб-

ранні нового утворення, десь вочевидь у червні 1956 року в м.Інті Комі АРСР. Відомо лише, що в процесі вироблення цього документа між В.Леонюком, В.Затварським і Б.Христиничем існували різні погляди на платформу майбутньої організації як щодо ідеології, так і тактики. В Затварський відстоював і наполягав, щоб організація нічим не відрізнялася від ОУН, крім назви. Б.Христинич і В.Леонюк погоджувалися тільки з позитивною оцінкою минулого і відомою їм діяльності ОУН, а також її мети, тобто боротьби за Українську самостійну Соборну Державу. В питаннях же тактики, на думку останніх, нове утворення мало відрізнитися від ОУН⁹. Проте всі були згодні, що ОУН — загальна основа їхньої організації. А для підвищення світогляду її членів мали використовувати оунівську літературу.

На установчому засіданні організації були присутні: Я.Гасюк, В.Затварський, Я.Кобилецький, В.Сливюк, Б.Христинич, В.Леонюк, П.Климюк, Я.Жуковський¹⁰, які вирішили надати назву утворенню: «Об'єднання»¹¹. Програму і статут зачитав на цьому засіданні Б.Христинич. Присутні вносили туди деякі доповнення (не дуже значні, як видно з оригіналу документа).

Що ж являли собою основні документи «Об'єднання»? Вони дуже невеликі за обсягом, написані на листах учнівського зошита. І програма, і статут підкреслювали свій органічний зв'язок з ОУН. Програма, однак, вводила можливі подальші напрями «згідно сучасної внутрішньої і міжнародної обстановки». При цьому організація мала носити конспіративний характер, складатися як з «був-ших учасників підпільно-революційної боротьби, так і нових, відданих членів»¹². Компартія розглядалася як непримиренний ворог. Але боротьба з нею і радянською владою, на відміну від ОУН, мала провадитися пропагандистсько-викривальним методом. Застосування індивідуального (лише) терору передбачалося тільки за крайньої необхідності¹³. Члени організації повинні були сприяти також масовому поверненню українців в Україну. Автори програми «Об'єднання» бачили себе по суті центром відродження боротьби за Україну, тому брали на себе аналіз і прогноз розвитку українського суспільства, прагнули «стати мистецьким розвідником оточуючого середовища».

Опорою діяльності організації мала би бути українська молодь. А для цього її треба було підняти до «максимального рівня національної і політичної свідомості», використовуючи найперше легальні культурно-освітні установи.

Щодо робітництва, програма «Об'єднання» — і це нове й вперше в такого роду програмах та організаціях — передбачалося консолідувати робітників, утворюючи робітничі об'єднання «і шляхом масових організованих страйків боротися за їх (робітників — Р.А.) кращий матеріальний добробут».

Щодо села плани були більш широкі, аж до контролю над адміністративним апаратом колективних господарств. Як можна зрозуміти з тексту, потреби й інтереси селянства автори програми знали краще, ніж інших соціальних верств.

Сама організація мала би розбудовуватися особливо в східних теренах України «та її глухих окраїнах». Планувалася також підготовка кадрів для організації і навіть військовий вишкіл у спеціальних школах¹⁴.

Останнє твердження дещо дивне, оскільки ніде більше в документах про збройну боротьбу не говорилося. Мабуть, це відгомін програми і основної мети ОУН. В цілому, як можна зрозуміти з текстів, «Об'єднання» мало діяти мирними засобами. Пункт 10 передбачав ще «перебирати до рук стихійні акти советського характеру і надавати їм організований характер». Все слід було підготовлювати до вирішального моменту. Що це за момент і коли він настане, в програмі не говорилося.

За статутом «Об'єднання» — складова частина ОУН, водночас — продовжувач боротьби за УССД¹⁵. Організаційна мережа «Об'єднання» мала поширюватися не лише по Україні, але й за її межами — це пояснюється й тим, що саме утворення виникло поза Батьківщиною. Водночас цей пункт статуту вказував на те, що члени групи з самого початку думали перенести центр своєї роботи в Україну. За структурою «Об'єднання» мало складатися з центрального осередку, до якого входило шість осіб. Будова підрядних інстанцій «Об'єднання» схематично подібна будові керівного осередку, тільки провідне становище там би посідали особи, призначені згори. Кожен член «Об'єднання» при вступі до організації складав би клятву.

На жаль, текст клятви не зберігся і відтворений експертами слідства не повністю. Це була клятва Українського Революціонера за колючим дротом перед Богом, перед Україною у відданості боротьбі за її волю¹⁶.

На установчому засіданні провідником «Об'єднання» був обраний 30-річний Я.Гасюк. Він призначив собі помічників по частині пропаганди і СБ — В.Леонюка і В.Затварського, референтом з пропаганди мав бути Б.Христинич¹⁷. Слід сказати, що розподіл функцій був номінальний, кожен брав на себе стільки роботи, скільки хотів і міг узяти. Б.Христинич згодом приїздить на проживання до Львівської області. Тому найбільш діяльними членами організації стають Я.Гасюк і В.Леонюк. До кінця 1957 р., включно, було проведено ще декілька засідань «Об'єднання», де була присутня більшість його членів¹⁸. Формально до організації був залучений тільки один А.Булавський (з прийняттям клятви), хоч, як побачимо далі, реально в роботі брало участь набагато більше людей. Згодом В.Леонюк в числі членів групи згадував і Д.Жовтяка.

Основні напрямки практичної діяльності групи полягали у встановленні зв'язків з Україною, виготовленні і поширенні там підпільної літератури, листівок.

Ще на час формування «Об'єднання» його члени міркували про можливість існування окремих антирадянських угруповань, що були б подібні до них, чи виникли на місцевому ґрунті, і певно, малося на увазі в Україні¹⁹. Однак пошуків цих груп не вели, а спроби інших, в тому числі В.Затварського і Я.Кобилецького, знайти підпілля ОУН виявилися безуспішними теж²⁰. В.Леонюк з Б.Христиничем замислювали добитися зв'язку з закордонним ОУН, та, звичайно, це рамки побажань, з цього нічого не вийшло²¹. Тому, врешті-решт, вдалося саме «Об'єднання» за розбудову структур і мережі, і пропаганди.

Невдачі в пошуках зв'язків з підпіллям пояснюються значною мірою діями влади. На цей час перед органами КДБ в західних областях Української РСР ЦК КПУ поставив в 1955 р. завдання не тільки ліквідації в найкоротший строк «решток українського буржуазно-націоналістичного підпілля», але й «своєчасне присікання будь-яких спроб ворожих елементів створювати нові націоналістичні та інші антирадянські групи»²².

Коли Б.Христинич від'їздив в Україну, то йому було вручено 1000 крб. на організаційну діяльність. В грудні 1956 року Я.Гасюк і В.Леонюк направили (через І.Кравчука) лист, в якому просили його дістати папір і друкарську машинку. Доручення було виконано. З допомогою В.Затварського машинка була згодом доставлена в м.Інту. На цій машинці В.Леонюк пробував друкувати різні документи, в тому числі листівки, вірші. Та швидко переконався, що машинки для їхніх цілей замало, потрібна друкарня. Оскільки дістати шрифт з державних друкарень було неможливо, то В.Леонюк залучає до розробки друкарні власноруч колишнього в'язня і студента Василя Бучковського. В.Бучковський виявляє неабияку винахідливість і майстерність і з підручних засобів, при відсутності багатьох традиційних матеріалів самотужки (з допомогою лише В.Леонюка, почасти Я.Жуковського) виробляє на вересень 1957 року саморобний шрифт і вдосконалює його й далі. Професійний рівень виконаної роботи був таким, що слідчі згодом не повірили, що цей шрифт не був забраний з якоїсь друкарні у Львові чи деінде.

Друкарня, яка містилася у чемоданчику, різко розширювала можливості організації для ведення пропаганди в Україні. Це було особливо важливо ще й тому, що члени групи вже не тішили себе ілюзіями щодо підпілля ОУН в Україні. І поїздка П.Лепеха, а згодом В.Затварського, Я.Кобилецького та й розповіді тих, хто повертався з України, переконували на те, що треба брати ініціативу на себе. Що гірше — не вдалося також налагодити зв'язки на За-

хідній Україні з колишніми членами ОУН-УПА. Тому сталося так, що листівки «Об'єднання» були поширені на теренах Сходу (чи точніше — Центру) України.

Ще влітку 1957 р. перед виїздом на проживання в Кіровоградську область А.Булавського В.Леонюк передав йому адресу Й.Слабини. Домовлено було також, що на цю адресу Кирило Банацький доставить листівки²³ для поширення серед населення²⁴. К.Банацький приїхав у жовтні того ж року в м.Олександрію, де мешкав на той час Антон Булавський, й передав йому 700 листівок з 1200, що були у нього. Близько 250 листівок К.Банацький віддав жителю с. Крильчильськ Рівненської області Шепелю, а інші заховав на даху будинку в м. Біла Церква, де проживав до арешту в грудні 1957 року²⁵. Про те, що листівки передані за призначенням, К.Банацький повідомив одразу ж Леонюка умовленим способом. 400 листівок А.Булавський передав Й.Слабині (з його допомогою в свій час перший отримав роботу), до 100 листівок він передав Г.Рябчуну, а частину — своїм знайомим Ф.Малишевському та А.Сиськову для розповсюдження серед населення²⁶.

В ніч на 3 листопада 1957 року Й.Слабина розкидав 100-120 листівок по селищу Хрущова і селі Табурище²⁷ (неподалік від Олександрії Кіровоградської обл.). Григорій Рябчун (брат районного провідника ОУН) разом із Степаном Оленичем розкидали 80 таких же листівок, але трохи в іншому місті в ніч з 4 на 5 листопада 1957 року на території колгоспів ім.Леніна та ім.Свердлова. Хтось розкидав листівки такого ж змісту («Громадянин») в м.Сарни Рівненської області в кінці квітня наступного 1958 року²⁸.

Сам факт поширення цих листівок викликав чималий переполох влади. На допитах у справі власне їхнього поширення був присутній і сам голова КДБ при Раді Міністрів УРСР генерал-майор В.Нікітченко. Що ж являли собою листівки? Розміром десь з половину листа учнівського зошита. Поширювалися 2 різних листівки: «Громадянин» і «Колгоспнику». Обсяг роботи дозволяє нам процитувати лише першу з них:

«Воля народам Воля людині

Громадянин!

Чи зробив ти висновок, що дав Українському народові жовтневий переворот 1917 року?

Він зліквідував здобуту народами внаслідок повалення царизму волю, придушив молоду Українську Народну Республіку, принісши твоєму народові ще гірше рабство, ніж було царське. І він спричинив до загибелі кращих твоїх братів і друзів, до загибелі української культури і до знищення твого добробуту.

Чи згоден ти і надалі терпіти більшовицьке ярмо?

Українські революціонери.

Прочитай і непомітно підкинь другому»²⁹.

Інша листівка звернена до селянства прямо. В ній заклик компартії догнати США по виробництву вугілля, сала, молока і масла розглядається як ще один спосіб на утримання зграї внутрішніх та зовнішніх дармоїдів. Все вироблене колгоспником добро йде на зміцнення московсько-більшовицької тюрми народів. Щоб покінчити з таким становищем, потрібно стати на боротьбу за волю України, за УССД³⁰.

Чи було відомо в організації про розкидання листівок — сказати важко. В.Леонюк це заперечує³¹, а Й.Слабина вказував пізніше, що повідомив про свій промах з початку 1958 року³². З матеріалів справи невідомо, хто був автором цих листівок³³.

Не відомий нам і автор листівок «Чи ти бачиш...», «Українська молодь». Надруковані вони були В.Леонюком в друкарні в 1958 р.³⁴. Ймовірно, він же був і автором тексту. Він же й написав і віддрукував декілька примірників «Інструкції щодо поширення революційної літератури», а також зразки звіту для членів організації. Та ці документи не знайшли застосування в роботі³⁵.

До розповсюдження було підготовлено ще декілька листівок. Це: «Двадцять річниця московської влади в Західній Україні», «Окупанти пруться в космос», «Прес-конференційна пісенька Микити» і «Хоч Кузнецов має таке відношення...». Авторство в написанні цих матеріалів взяв на себе Я.Гасюк³⁶. Друкуванням цих листівок займався Михайло Гуль. Згодом йому допомагав Степан Джус. Обидва — теж колишні політичні в'язні³⁷. Загалом друкарня діяла аж до травня 1959 року. Відносно кількості листівок — деяких було віддруковано до 300 штук — як от «Молоді України», а деяких — до 100, чи то й 50 штук.

Спробуємо докладніше проаналізувати деякі листівки, що збереглися. Близькою за структурою і змістом до «Колгоспника» є листівка «Українська дівчино!». Вона складалася всього з 4 речень³⁸. Останнє з них є закликом до вступу в лави українських революціонерів. Листівка «Карпати обвинувачують» удвічі більша за попередню. В ній йдеться про хижацьке знищення лісів у Карпатах темпами, що перевищують дії попередніх окупантів³⁹. Подібний стиль викладу міститься і в листівці «Чи ти бачиш...». В ній мовиться про грабунки української землі, її надр, а також про те що, не зважаючи на те, що виробництво промислової сировини і сільськогосподарської продукції на душу населення в Україні більше, ніж у розвинутих західних країнах, матеріальний рівень життя українського трудівника найнижчий у всьому СРСР, не кажучи вже про закордон⁴⁰. Причина — підневільний стан України. Дві останні ж листівки закінчуються закликом до вигнання окупантів з України.

У вигляді памфлета складені три інші короткі листівки: «Двадцять річниця московської влади в Західній Україні», «Окупанти пруться в космос» і «Хоч Кузнецов має таке відношення...». Пер-

ша з них визначає це двадцятиліття як окупацію, політспекуляцію, фальсифікацію, денационалізацію, русифікацію, пролетаризацію, експлуатацію⁴¹. Зміст другої — посилка ракети на Місяць — це спроба декорувати, в тому числі і через пресу, — радянську дійсність⁴². Нарешті, в третій листівці вказується, що людям, подібним до Кузнецова, які не мають відношення до Львова, знаходиться можливість поставити «у цьому місті пам'ятник, тоді ж як для І.Франка такої можливості чомусь немає»⁴³.

Дуже цікавим є машинописний документ групи «40 років жовтневого перевороту — 40 років у більшовицькому ярмі». Він призначався для користування в межах «Об'єднання» і являв собою щось подібне до аналітичної записки-інструкції, з якої добре видно погляди на сучасне і минуле України, перспективи боротьби за її майбутнє. Автор записки чітко називає злочинами і невдачами системи криваву розправу з угорським повстанням, сенсації з так званим «культутом особи Сталіна», боротьбу за владу і страту Берії, колотнечу поміж Хрущовим і групою Маленкова — і все на тлі складного економічного становища країни⁴⁴. Разом з тим у записці значно перебільшується ймовірність краху більшовизму, що нібито відчутна і серед рядових комуністів і серед верхівки влади. А виходячи з цього стану, пропонувалося провести широку роз'яснювальну кампанію під заголовком: «Україна в сорокалітньому ярмі». Цілком вірно автор зазначає, що найбільшу роботу тут треба проводити серед молоді. Слід показати справжню історію України за ці роки, героїзм її молоді в боротьбі за Україну. Автор цілком резонно вказує на справжню роль українців в освоєнні цілини, на те, на чіях кістках повстали «міста комсомольської слави» — Воркута, Норильск, Тайшет, Караганда та інші. Період останніх 40 років оцінюється в листівці як колоніалізм, названий комунізм.

Учасниками групи були підготовлені до поширення збірники матеріалів під назвою «Декалог»⁴⁵. В основному це матеріали з підпілля ОУН. Це: «10 заповідей українського націоналіста», «Молитва Українського революціонера», «Ідеологічний вишкіл, частина 2»⁴⁶ та інші. В числі останньої реферати до свят українського народу, написані В.Затварським ще в таборі. Реферати друкувалися ним же в 1957 р. з Д. Жовтяком і Я.Кобилецьким на машинці. Написане і надруковане передавалось з рук в руки.

Існував ще варіант листівки, який теж був названий «Декалог», — це фактично: «10 заповідей...».

Відповідно до своєї програми члени «Об'єднання» зайнялися й літературними справами. Ними був виданий журнал «Відгомін». Це 36 сторінок машинописного тексту, декілька статей, віршів, фейлетонів, пісень УПА. Кредо авторів видання подане у передмові: «...Ми вважаємо..., що література починається з відображення реальної дійсності і що справжнє покликання літератури в без-

посередньому служінні народові»⁴⁷. «Відгомін», видрукований в 1958 р. на машинці в 2 примірниках, — справа рук перш за все В.Леонюка та Я.Гасюка, які були авторами цього номера. Останній написав декілька віршів і статтю «Дорога до комунізму чи на Голгофу», де йде огляд всіх тих бід, що завдав Україні існуючий режим. За розповідями А.Булавського написаний нарис «З історії Хановейського повстання» — мабуть, це перше документальне свідчення подій. Цікавою є публіцистична стаття «КГБ і хамелеони», де автор викриває тих людей, які, будучи значними і шанованими в Україні, переметнулися на бік ворога.

Учасники групи планували видавати також газету «Молодий революціонер»⁴⁸, але не встигли це зробити.

Керівники «Об'єднання» вважали, що основний центр їхньої роботи слід перенести в Україну. Форпостом організації після арештів в Олександрії стає Б.Христинич. В.Леонюк заїжджає нелегально в жовтні 1958 року і там зустрічається з Б.Христиничем. Мова йшла про поширення літератури, про перспективи роботи групи в умовах Західної України⁴⁹. Як вказував згодом В.Леонюк в ході слідства, Б.Христинич вважав поки що конкретну роботу тут вести було б передчасно з огляду на чисельність і склад організації. Потрібно вчитися самим і вивчати обстановку.

Для зв'язку між групою і Б.Христиничем була взята квартира Дарії Мельник, брата якої знали ще з часів ув'язнення. З початком 1959 року КДБ вже проводить обшуки і в Інті (поки що без успіху). Дізнавшись про це, керівники групи збирають 5000 крб., 50 примірників «Декалогу» і через П.Климюка передають ці гроші і документи на явку для Б.Христинича. До останнього ж була адресована і шифрована записка, де повідомлялося про арешти в Україні, обшуки в Інті⁵⁰.

Згодом взагалі постало питання, коли стало зрозуміло, що йде стеження за членами організації, про перебазування друкарні у Львівську область⁵¹, гроші і перші листівки передавалися саме з цією метою. Однак часу на це вже не було і Я.Гасюк наказує сховати друкарню і всі наявні матеріали в різних місцях, що і було зроблено. Машинку встигли сховати ще В.Леонюк і В.Затварський. А вже 29 червня 1959 року В.Леонюк був заарештований. Згодом послідував арешт і інших членів групи.

Під час слідства керівники «Об'єднання», особливо В.Леонюк, намагалися брати відповідальність якнайбільше на себе, вигороджуючи інших. Як видно з матеріалів і ходу справи, до підсудних застосовували методи психологічного тиску і залякувань, обмовок тощо, аби добитися бажаних для слідства зізнань.

Справа розглядалася у судовому засіданні Верховного Суду УРСР у складі судді Збарашенка А.Н., народних засідателів Г.Я.Царика, М.Ф.Ярмоленка за участю помічника прокурора

УРСР І.Й.Янковського в м.Києві — п'ятеро підсудних відмовилися від адвокатів і самі вели свій захист. Жоден з них не визнав себе винним у зраді Батьківщині. Вирок оголосили 10 жовтня. В.Леонюк і Я.Гасюк були засуджені до 12 років робіт у виправно-трудоцій колонії, Б.Христинич — до 10 років, В.Затварський — до 8 років, Я.Кобилецький — до 5 років ВТК, всіх — з конфіскацією майна⁵². Суд над учасниками групи з Кіровоградської області відбувся раніше. А.Булавського було засуджено до 10 років ВТК, Й.Слабину, що винним себе не визнав, — до 7 років, К.Банацькому згадали й невідбуті 8 років попереднього присуду та ще й приплюсували 7 років, загалом — 15 років, Г.Рябчуну і С.Оленичу — до 3 років ВТК і теж всіх — з конфіскацією майна⁵³. Всі засуджені відбули свої строки до кінця. Реабілітовані по цій справі лише в 1992 році.

«Об'єднання» постало в час лібералізації правлячого режиму, переходу його до дещо інших методів владарювання, що відповідно змінювало форми і методи боротьби з ним. Тому перехідною була і ця група. Власне, утворення групи серед колишніх в'язнів-членів ОУН і було одним з пошуків такого переходу від збройної боротьби до опанування системи в тих умовах, хоч і не завжди легальними методами. «Об'єднання» було пов'язане з ОУН як кінцевою метою боротьби, ідейно, так і за будовою групи. Але на відміну від своїх попередників, вони відмовилися від практики збройної боротьби, звернули увагу на кризові явища в системі як в СРСР, так і за його межами, визнали важливу роль робітництва та молоді в сучасному житті.

Поставлена також була досить пекуча проблема про повернення в Україну насильно відторгнутих від неї людей. Група налічувала 15 діяльних учасників, існувала 3 роки — з 1956 по 1959 рр., зуміла провести певну практичну і теоретичну роботу (і це за відсутності в її складі людей з вищою освітою). Вони, звичайно, помилялися щодо можливості падіння режиму, переоцінювали свої сили — але ж інакше не можна було і братися за справу. Тільки з великої віри, героїзму, самопожертви можна було намічати цілі такої боротьби.

Закінчити оповідь про цю групу я б хотів рядками з вірша, з зошита, знайденого при обшуці в одного з членів організації:

Смертні ми люди — та справа безсмертна, Віримо в святість її!

3.2. Український національний комітет

Ініціаторами його утворення стали два молоді львівські робітники, що працювали на машинобудівному заводі: Богдан Грицина й Іван Коваль, 1935 і 1930 років народження відповідно. Перший з

них був уродженцем Львова, з сім'ї робітників, другий народився на українських землях, що згодом відійшли до Польщі, з селян. у спілкуванні між собою вони дійшли висновку, що такий незадовільний їхній матеріальний стан, робітників, селян є наслідком того, що Україна не має ні національної, ні господарської самостійності⁵⁴. В Україні ж, особливо на території її західних областей, керівні посади займають росіяни й комуністи, а місцевих українців до керівництва не допускають.

Зрозуміло, що цілком логічним з такої оцінки суспільного стану постав висновок про необхідність боротьби за вихід України зі складу СРСР і створення незалежної української держави, де управляти будуть лише українці⁵⁵. Обом робітникам було зрозуміло й те, що для ведення такої боротьби потрібна організація. Такого роду розмови, прикидки до планів дій зайняли десь близько року — з 1956 по 1957 рік. А вже з 1958 року можна говорити про деякі обриси задуманої підпільної групи⁵⁶.

Як відбувалось творення організації? Шляхом особистих переконувачь знайомих, друзів, родичів, чи за чутками — входом на людей з певними поглядами, які вже займалися націоналістичною діяльністю. Оскільки ідейні натхненники УНК походили з робітничого середовища, то й природньо, що власне робітники (майже виключно) стали членами підпільної групи.

Після організаторів першим залученим до групи в кінці літа 1958 р. став Гнат Кузик, 1933 року народження, який походив з українських земель у Польщі, а проживав в с.Борщовиці Ново-Яворівського району Львівської області і працював столяром у Львові⁵⁷. Свого часу два роки перебував в ув'язненні за допомогу бійцям УПА. Влітку 1959 р. в організацію вступає Павло Климчак⁵⁸, 1934 року народження, з с.Куткор Бузького району: один з найбільш діяльних членів групи, а на той час — токар Львівського інструментального заводу. Трохи пізніше до них приєднується Роман Гурний, 1936 року народження, теж уродженець с.Куткор, того ж Бузького р-ну Львівщини, працював на той час слюсарем на автобазі Прикарпатського військового округу. Він же загітував вступити в групу майже водночас і Омеляна Хом'якевича, свого однопітка, столяра⁵⁹ й Василя Сороку.

На середину 1961 року група нараховувала близько 20 чоловік. Ще стільки ж, а то й більше, знали про існування якоїсь націоналістичної організації, в той час, коли їм пропонували вступити в неї, але вони з різних причин відмовились це зробити. Перед тим, хто вступав у групу, на перших порах ставилися два основні завдання: вербувати нових членів з відповідними духом та ідеями і готувати, підшукувати зброю⁶⁰.

Які мотиви висували ті, хто агітував за вступ? Високого лету. Розмовляючи з Володимиром Гнотом в березні 1961 року, Б.Гри-

цина говорив, що багато народів ведуть боротьбу за національну незалежність, а в Україні ж є 40 млн. чоловік⁶¹. Р.Гурний згадував, що коли він зауважив І.Ковалю, що ж у Радянської влади така могутня військова сила, то останній на те відповів — та ж треба комусь з малого братися до справи і робити⁶². Сам же Р.Гурний, згодом переконуючи інших, казав так: у наступній війні СРСР буде розбитий і кожна нація буде боротися за свою незалежність, тому всі українці повинні об'єднатися і боротися за самостійну державу⁶³. Вміло використовували Б.Грицина й І.Коваль антипольські настрої значної частини українців, особливо депортованих внаслідок операції «Вісла». Розмовляючи з можливими кандидатами до вступу в УНК, Грицина зауважував, що на випадок нової війни поляки можливо, спробують захопити Львів, то в цьому випадку необхідно з ними вести боротьбу⁶⁴. Не дивно ж, що серед членів УНК було до половини вимушених переселенців з Перемишля чи Холму.

При вербуванні не обходилося без перебільшень могутності і сили структури з боку організаторів. Так, Б.Грицина говорив, що в їхню організацію входять (літо 1960 р.) вчені, лікарі, священники, робітники і селяни⁶⁵. Тут уже видавалося бажане за дійсне. Наскільки можна зрозуміти, засновники групи вважали, що в таку структуру повинен вступати кожен свідомий українець, а коли не хоче — можна й залякати, щоб відчув силу організації⁶⁶. Все це було відгомонам давніших часів.

З самого початку засновники планували, аби до організації вступало якомога більше людей, навіть більшість населення України. Будівництво структур відбувалося за методом того, щоб кожен новий член залучив ще хоч трьох чоловік, а згодом і керував ними. Всього загітували до себе в УНК 27 чоловік, при цьому ще 18 чоловік відмовились вступити з різних причин⁶⁷.

Керівниками організації вважались Б.Грицина та І.Коваль. Власне, десь тоді, з 1957 р. вони і назвали організацію, що створилася, — Український національний комітет⁶⁸. Певний час, однак, І.Коваль і Р.Гурний думали (судячи з матеріалів слідства), що їхньою організацією керує хтось ще, із становищем вищим, ніж у Б.Грицини. Та, згодом, виявилось, що це не так, що саме він і є фактичним керівником групи⁶⁹. Він же планував утворити керівне ядро організації — комітет, але завадили арешти. Від свого імені (з попереднім обговоренням з І.Ковалем) Б.Грицина призначає в березні 1961 року районних провідників, які мали в своєму розпорядженні і завербованих ними людей — по 3-5 чоловік і повинні були й надалі залучати людей, готувати зброю, збирати внески. Так, В.Гнот був призначений провідником по Рава-Руському району, І.Яремчук — по Городокському⁷⁰. І.Коваль оголосив про призначення Р.Гурного провідником по Краснянському району.

Коли керівники засумнівалися у здібності В.Гнота керувати, його місце мав заступити Олексій Зельман, житель с.Зарудки (тоді — в Нестерівському районі). Останній був у свій час в УПА і зумів уникнути арешту. Та О.Зельман відмовився брати на себе керівництво, посилаючись на малограмотність⁷¹. (Він мав 4 класи, В.Гнот — 7 класів школи).

Та, мабуть, першим призначенням провідників ще 1958 року став столяр Г.Кузик⁷². Провід над кількома селами Бузького району мав житель с.Куткор цього ж району О.Хом'якевич⁷³. Свого часу він перебував у молодіжній націоналістичній організації (1952—1953 рр.), а на той час був робітником однієї з автотранспортних колон у Львові.

Організатори УНК та провідники прагнули розширити свої ряди і за рахунок інших, подібних до їхньої, антирадянських груп. Пошук таких структур вівся заледве чи не з виникнення комітету.

Влітку 1960 року керівництву групи стало відомо, що нібито в с.Піски Ширецького району вже існує антирадянська організація. Р.Гурний дізнався про неї від П.Климчака і просив останнього вийти на зв'язок з цими людьми⁷⁴. Та згодом П.Климчак сказав, що цих людей заарештовано. На жаль, ми не можемо перевірити істинність цих тверджень. Бо від Р.Гурного тоді ж Б.Грицина дізнається про цю ж групу і прагне зустрітися з цими людьми. Але зустріч не відбулася, бо треба було уточнити повноваження сторін...

Б.Грицина чув також, що якась антирадянська група є в с.Острів того ж Ширецького району. Та чи справді це так — досі невідомо.

Про якусь антирадянську організацію в с.Задвір'я Глинянського району говорив при зустрічі з тим же Р.Гурним і О.Тягливець⁷⁵. Як нам здається, такої групи не існувало, але знову ж таки — це вимагає уточнення.

Взагалі-то ставлення до ідеї підпільної організації було двоїсте, насторожене. І ті, хто вступив в УНК, і ті, хто не ввійшов туди, на перших порах сумнівалися в тому, що така антирадянська організація існує. Дехто, аби відмовитися від реальної участі в УНК, навіть заявляв, що він сам очолює подібну структуру. Дехто, як Г.Чорнобай, робітник одного із заводів Львова, проводячи по суті серед своїх знайомих націоналістичну агітацію з залученням довоєнної історичної літератури, побоювався, що діючі антирадянські націоналістичні організації це є витвір КДБ з метою виявлення здатних на такі кроки людей⁷⁶. Так частково воно й було. Проте, ті ж слідчі з КДБ таки вірили в існування подібних утворень, неодноразово намагаючись вже на допитах заарештованих членів УНК випитати про націоналістичне підпілля.

Пошуки таких груп (особливо активність тут проявив Р.Гур-

ний) все ж сприяли залученню до УНК нових людей. Так увійшли в групу В.Сорока, Мирослав Йовчук, Степан Покора, Микола Мельничук. Можна сказати, що пошуки членів УНК — подібних їм утворень відображають настрої певного кола осіб, які таки вірили в існування цих антирадянських структур в Україні, вірили в те, що вони не самотні у своїй боротьбі.

Разом з тим, Б.Грицина, І.Коваль дещо недооцінювали свої сили, пробувати знайти людей, що краще за них справилися б з керівництвом організації чи стояли б вище в структурі визвольного руху. Дехто з членів групи теж підкидав такі ідеї⁷⁷.

Організаційна будова, вступ в УНК сформувались остаточно десь на середину 1961 року. Тоді ж уклали і текст присяги, бо ті, хто вступав у комітет спочатку, ніякої присяги не складали, тому що її просто не існувало. Згодом Б.Грицина текст присяги і членські картки віддрукував по 10 і по 50 примірників відповідно і віддав районним провідникам. Текст присяги після його підписання членами групи віддавали Б.Грицині чи І.Ковалю, а ті їх таємно спалювали — аби не зберігати. М.Мелех взагалі не радив заводити членських карток через небезпеку провалу організації⁷⁸. Такої думки притримувалися, видно, і В.Сорока зі своїми людьми. Тому вийшло так, що дехто, усно погодившись вести роботу, формально не підписували і не мали організаційних документів (що, звісно, не вберегло їх від арешту й ув'язнення)⁷⁹. І.Коваль тому мусив вказувати, що в цій справі наполягати не слід⁸⁰. Внески збирались районними провідниками зі своїх людей (щоправда, виявлялося, що іноді дехто, отримавши більше карток, ніж було в нього членів, платив таки по числу карток, а не людей)⁸¹. Суму внеску кожен визначив собі сам (доходило по 1 крб. за місяць). Всього за першу половину 1961 року було зібрано внесків 30 карбованців. Всі вони пішли на потреби організації.

Щодо програми УНК, то вона повністю так і не була складена. З початку існування групи користувалися загальними зрозумілими цілями: незалежність України, ліквідація колгоспів і т.п. При цьому, як вже зазначалося вище, виходили з того, що в ХХ ст. скрізь ідуть національно-визвольні рухи, а значить, і майбутнє — саме за таким рухом в республіці. Власне, програму, чи точніше — її основні пункти — Б.Грицина виклав на папері лише весною 1961 р., перебуваючи на квартирі В.Гнота.

Згодом, Б.Грицина її самотужки надрукував на машинці на роботі в одного зі своїх далеких родичів, в районній прокуратурі м.Львова. Існували й рукописні варіанти програми. В деяких деталях варіанти відрізняються один від одного. Тут повністю приведено текст машинопису, який видрукував Грицина:

Виписка з програми Основні питання.

1 Повна національна незалежність

- 2 Український уряд, вибраний народом
- 3 Українські суверенні границі
- 4 Ліквідація колгоспної системи
- 5 Проведення нової аграрної земельної реформи
- 6 Запровадження нового законодавства
- 7 Виселення за межі держави усіх інших націй
- 8 Українська національна армія
- 9 Розроблення нової конституції

В усному ж викладі Б.Грицини ці тези доповнюються такою як «Свобода слова і друку», — п.7 (внесений В.Гнотом).

Заводи і фабрики повинні бути власністю держави — п.9, без сумніву, повторюється у цих варіантах, а також у твердженнях на слідстві тези про ліквідацію колгоспів. Цікаво, що саме цей момент програми член групи, селянин О.Зельман запам'ятав найкраще⁸⁴. Таке ставлення до земельних проблем пояснюється недавнім сільським минулим більшості членів групи, а також тим, що воно реально в свідомості українства того часу, в Галичині було одним з найболючіших, особливо зважаючи на підневільний стан селянства. Пункт про свободу слова і друку (запропонований В.Гнотом) відображав певне розуміння демократизму в сучасних умовах, а також відсутність таких свобод, хоч і проголошених в СРСР. Щодо згадки про державну власність на заводи і фабрики в незалежній Україні, то вони, як на мене, відбивають настрої членів групи, які були майже всі робітниками, й інше розуміння власності великої — яка до того ж до 1939 р. належала в більшості своїй не українцям — було неможливим. Це і психологічний момент ставлення до власності в майбутній державі у членів УНК. Щодо розуміння пункту про виселення за межі держави всіх інших націй. На мою думку, це, по-перше, реакція людей на виселення українців з етнічних земель з Польщі. По-друге, цей пункт відображає досить повно, що Україна мислилася членами УНК, як колонія. Після досягнення незалежності всі колоніалісти мусли б логічно — і в світі це тоді й відбувалося — покинути Україну. Це, зрозуміло, стосувалося найбільше росіян і євреїв. Ставлення до останніх було у членів групи досить критичне. Я б пояснив це тим, що тут власне негативне ставлення до того єврейства, яке прийшло з Радянською владою і посідало чимало важливих посад у цей час в правоохоронних органах (ще до 1941 р. та й після) і в місцевих адміністраціях. Але якихось конкретних заходів щодо цих та інших неукраїнських груп населення члени організації, як свідчать наявні документи, не планували.

Програмні цілі УНК чіткіше видно з розуміння окремими членами комітету сучасного становища України, її минулого, а також шляхів і методів досягнення ними своєї мети. Є два найповніших документи з цього приводу: перший — «Роздуми» (назва наша —

Р.А.) Б.Грицини, записані ним для себе, й проект листівки І.Ковалю. Автор «Роздумів» вказує, що «Основна тема на сьогоднішній день, яка хвилює мільйони простих українців — ... це Україна в майбутньому.» Чому? — Та тому, що на сьогоднішній день Україна в нашому понятті — «це невід'ємна частина Росії». Це трапилося, вважає автор Б.Грицина, внаслідок того, що в скрутних історичних обставинах Б.Хмельницький з'єднав Україну з Росією. Не картаючи Хмельницького, а, швидше, констатуючи факт, що відбувся 300 літ тому, автор «Роздумів» говорить про фатальні наслідки, які з цього має український народ — втрата незалежності.

Перескакуючи у своїх міркуваннях від Хмельницького до 30-х років ХХ століття, Грицина досить критично поставився до діяльності тогочасних провідників ОУН — і Мельника, і Бандери, і Стецька. Автор закидає їм переважання особистих інтересів над загальноукраїнськими, чвари між собою за вплив і владу»⁸⁶. А в результаті це довело до такого стану, що сьогодні дуже важко повірити в якісь речі простому українцеві, як такі, що є його кривими інтересами. Дуже актуальна теза для сьогоднішньої України (на жаль — Р.А.).

В даному уривку автор шукає розв'язання цієї проблеми у моральній площині, інтелектуальній. «Воля ніколи задарма не дається, за неї треба боротись і часом приходиться віддавати, що саме найдорожче — це життя людське»⁸⁷. З іншого боку, щоб дійти бажаних будь-яких наслідків у боротьбі за національну незалежність, мало бути українським патріотом, «а потрібно бути певним в справедливості цієї боротьби, потрібно мати свідомість і не вірити сліпо»⁸⁸.

Листівка, автором якої був І.Коваль, подає більш приземлене розуміння проблеми наших бід. Вказується на трьохсотлітню боротьбу українців за свою незалежність. А тепер і «росіяни і жиди, які своєю політикою до українського народу стараються за всяку ціну знищити національний і патріотичний дух українського народу, вважають українців, котрі піднялися на боротьбу проти жидів і комуністів, які пригнічують нас, забравши наші землі, а нас називають українськими буржуями і націоналістами»⁸⁹. Ні, заперечує автор тексту листівки, ми є народ, що боровся і буде боротися за власну державу.

Для того, щоб добитися цього, потрібна була організація. Коли ж така організація — УНК — охопить своїм впливом більшість українського населення, а УНК задумувалася як об'єднання, що зуміє залучити до себе основні верстви суспільства⁹⁰, тоді треба буде поставити питання про вихід України зі складу СРСР і створення незалежної української держави. До цієї ідеї маси прийдуть опісля, через широку агітацію серед населення УНК. Згодом може буде, переконавши більшість людей, організувати демонстрації під

гаслом виходу з СРСР⁹¹. Це був, за словами І.Ковалія, «дипломатичний шлях» завоювання незалежності⁹². Тобто, це означало діяти в рамках існуючого законодавства, оскільки право виходу республік зі складу СРСР передбачалося чинною тоді Конституцією. Тезу про ХХ століття — вік звільнення від колоніалізму — висловлював й інший учасник групи М.Мелех⁹³. Про те, що Україна має право на вихід з Союзу мирним шляхом відповідно до Конституції, говорив і близький за думками і почуттями до членів організації Г.Чорнобай⁹⁴. Ідея носилася в повітрі, і не випадково, що майже в цей час прийшли до думки конституційного вирішення нашої державності і члени української Робітничо-Селянської Спільки (УРСС) Л.Лук'яненко, І.Кандиба та інші⁹⁵.

Разом з тим, члени групи були свідомі того, що влада цілком можливо, відповість на домагання незалежності силою чи просто відмовиться їх задовольнити. Тоді треба буде УНК піднімати народ на повстання⁹⁶. Не дивно, що збір зброї став одним з основних напрямків діяльності групи.

Дещо пізніше Б.Грицина, влітку 1960 р., вже сподівався, що в цю боротьбу за незалежність України втрутаються й інші держави, західні, які будуть допомагати республіці у її прагненні до самостійності⁹⁷. Степан Покора на одному із зібрань кількох учасників організації висловився й за те, щоб у цьому повстанні отримати зброю й від США. На що Р.Гурний відповів, що він не проти такої допомоги, але тільки не офіцерами, бо коли вже будуть й вони, то незалежної України не буде⁹⁸. Що означали ці слова Р.Гурного? Досвід попередніх десятиліть боротьби, коли на Україну вже приходила нібито збройна «поміч», а в результаті — ті, хто прийшли, залишилися не визволителями, а окупантами — і німці, і росіяни з радянською владою. Не слід, мабуть, недооцінювати сприйняття учасниками групи досвіду боротьби народів поневолених країн за своє визволення.

Іноземна допомога, як правило, виявлялася закріпленою окупацією країни — Філіпіни, Бірма, В'єтнам та ін. Сам Б.Грицина не дуже-то розраховував і на українців, що жили за кордоном, в тому числі і в США, і не прагнув прислухатися до їхніх ідей⁹⁹. Як можна зрозуміти, він вважав, що УНК має надіятись перш за все на себе, на свої сили і власний народ. Таке критичне ставлення Б.Грицини (та, мабуть, і в деяких інших членів групи) до лідерів ОУН, тактики збройної боротьби й закордонної допомоги пояснюється декількома причинами. Критичне ставлення до недавніх лідерів мало психологічне пояснення перш за все в тому, що до боротьби повставало вже інше покоління українців, і природньо, воно намагалось переосмислити проблеми попередніх літ. Адже збройна боротьба була програна, величезні жертви часто видавалися допущеними намарне. Неминучим був і пошук винних, та-

кими виявилися і провідники, тим паче, що частина їх була за кордоном. Молодим боротися треба було по цей бік кордону — цим пояснюється й скептичне ставлення до діаспори. Ще один чинник сприймання ситуації — керівники УНК, хоч були і так чи інакше суцільними ОУН, безпосередньої участі у тих змаганнях 40—50-х років не брали. Скептичне ставлення до закордону водночас з деякою наївною вірою у його допомогу знову ж виходило з досвіду ставлення світу до народу України, який боровся за незалежність, а світ тим часом на це собі спокійно споглядав, на радість імперіалістам.

Щоправда, розібрати тепер, чи початок збройного повстання пов'язувався з якимись зовнішніми подіями в світі, війною з СРСР, а чи як — не вдається. Можна зрозуміти лише, що повоєнні настрої були, мабуть, найсильніші в одного з діяльних членів УНК — Р.Гурного¹⁰⁰. Більш поміркований М.Мелех схилився до того, щоб спочатку завоювати маси на свою сторону, а там буде видно¹⁰¹. Він також був за те, щоб зав'язати стосунки з ОУН закордоном. Але Б.Грицина побоювався таких зв'язків, вважачи, що навізамін від них вимагатимуть розвідувальну інформацію, а це може притягнути до УНК знову ж таки увагу КДБ¹⁰². Якби там не було, і збір зброї, і вербування нових членів стали головними завданнями групи.

Взагалі ці програмні й тактичні питання обговорювалися здебільшого між двома, рідше — трьома членами групи, широких зібрань майже не було.

Так, весною 1961 р. М.Мельничук, зібравшись з Б.Грициною, обговорювали питання конспірації в УНК, про побудову її за методом «трійок», «четвірок», з тим, щоб рядові члени організації не знали один одного: а лише керівника¹⁰³. Йшла мова й про явки, схрони на випадок чогось непередбачуваного¹⁰⁴. М.Мельничук радив також виявляти і знищувати по селах агентуру КДБ і ліквідувати її. Нараджував і до терору проти партійних і радянських органів, але згодились, що такі дії призведуть до швидкого викриття організації.

Єдине більше-менш велике організаційне зібрання відбулося весною 1961 року вдома у В.Сороки. Крім господаря там були присутні ще Р.Гурний, Микола Курило, С.Покора і М.Машталер.¹⁰⁵ Розмова йшла про перспективи боротьби і способи збільшення числа росту УНК. Подібна розмова велася навесні того ж року і на квартирі П.Климчака у Львові¹⁰⁶. Слід, однак, визнати, що більшість членів УНК в ці справи не дуже вникала, теоретичні розробки відкладалися на потім, так що врешті-решт група й не мала розробленої програми, мабуть, і освітній рівень навіть її керівників заважав це зробити.

Але зате в діях організація мала більші успіхи. Вдалося зібрати

різними каналами з 16 стволів вогнепальної зброї, в тому числі 6 пістолетів. Щоправда, це була, як правило, зброя стара, знайдена чи то після війни, чи куплена з рук, чи пошкоджена. Та все ж володіння нею сповнювало впевненістю членів групи, людей швидше діла, ніж слова, практики, ніж теорії. Наприклад, при зустрічі з Б.Грициною С.Покора і М.Машталер прямо говорили, що була б зброя, а люди є і немало, подивувавши провідника числом потрібних їм стволів — 500! Олексій Менько зумів дістати навіть дві гранати (правда, без запалів)¹⁰⁷. Р.Гурний мав 4 пістолети й патрони до них (зібрані ще в 1952 р.)¹⁰⁸, мав пістолети і Б.Грицина, і І.Коваль, 2 гвинтівки — Г.Зельман. Велись пошуки старих, ще з війни і часів УПА складів зброї, і здається, в цьому були близькі до успіху. Шукали й вибухівку чи то на колишніх підвалах кар'єрів, а то пропонували Б.Грицині посилати людей за неї на шахти Червонограда. Але вибухівки не здобули, як про це принаймні констатувало слідство. Хоч наявної зброї було обмаль, але вже в кінці 1959 р. І.Коваль, Б.Грицина й І.Харак їздили за Львів, щоб потренуватися у стрільбі з пістолетів¹⁰⁹.

Щодо застосування ж цієї зброї, то відомі дві спроби використати її проти конкретних осіб. В першому випадку, коли виникла підозра, що в селі Великий Любинь в будиночку одного з його жителів знаходиться явка агентів КГБ. Постановили слідкувати за будинком, а вивідавши, агентів знищити разом з господарем явки. Та, зрештою, нічого певного не вивідали¹¹⁰; на тому все й закінчилося. В іншому випадку П.Климчак збирався покарати колишнього члена УПА, що прийшов з повинною і допомагав МДБ в ліквідації ОУН-УПА словом і ділом¹¹¹. Та забачивши нападника, зрадник зумів утекти.

Невеличкий схрон Б.Грицина з В.Гнотом вирішили викопати у травні вже 1961 року. Він признався для збереження медикаментів і продуктів, а також для переховування на випадок провалу когось із членів групи. В організації справи разом з ним взяв участь й І.Коваль. Зі всіма необхідними пересторогами люди зібрались у ліску біля села Загрудки Неберівського району. Безпосередньо роботою керував на місці вже В.Гнот. Він залучив до праці завербованих ним же двоюрідних братів Зельманів: Григорія й Олексія, за поміччю В.Салука і В.Яремчука¹¹². Але цей схрон так і ні на що не згодився групі.

Для ведення агітаційної роботи, всі розуміли, було необхідним друковане слово. Тому заледве чи не з часу виникнення УНК велись пошуки шрифту, підготовка до обладнання друкарні. Спочатку таку друкарню збирались обладнати у підвалі будинку, де жив Г.Кузик, майже все було готово, але в останній момент відмовилися від цієї задумки, як з питань конспірації, так і чисто технічних¹¹³. Шрифт вирішено було здобути у типографії м.Раван-

Руської, вночі захопивши її. Це мало статись десь в ніч на 13 липня 1961 року¹⁴. Однак з цього теж нічого не вийшло — завадила випадковість і поїздка не відбулася, що однак, згодом, не завадило суду належно оцінити цей намір.

Допомога прийшла з боку В.Сороки. Він колись працював у друкарні і через свого знайомого надіявся таки дістати шрифт. Цим знайомим виявився слюсар М.Курило, людина вже немолода (1909 р.н.). Він був залучений до УНК і сам загітував ще одного чоловіка. А згодом, за обіцяне сприяння від організації (УНК) у квартирному питанні отримав від А.Каспришина, працівника Львівської книжкової друкарні, близько 10 кг шрифту¹⁵. Шрифт передали на збереження до В.Гнота. Між тим, у Р.Гурного вже були заготовлені і металеві плити, і валик, і відповідна фарба. Всі ці предмети разом зі шрифтом могли бути використані, за висновком криміналістичної експертизи, для хоч і примітивного, але цілком реального виготовлення друкованих текстів¹⁶. Завадили арешти. Перед тим були ще зо 2 спроби щось видати, користуючись чи то частиною набору, чи то лінотипом, але теж безуспішні. Вже написане до друку звернення І.Коваля теж лишилось на папері¹⁷. Збиралось було виготовити вже й матрицю для своєї газети, але не знайшли відповідного металу¹⁸. Невдачі зі шрифтом, мабуть, найбільші в діяльності організації, та й арешти її членів почалися саме після того, як шрифт нарешті таки дістали. Б.Грицина задумував обладнати й радіопередавач, але колишній його знайомий Антонів швидко відмовився від такої пропозиції. Зате дістали через В.Менько топографічну карту області, хоч і не дуже вдалу.

Декілька слів про конспірацію в організації. Не можна сказати, що її не було, та й будова УНК нагадувала будову ОУН. Але разом з тим, рівень обережності і таємниці був не дуже високим, а то й зовсім відсутнім. Так, Б.Грицина намагався зустрітись майже з кожним новим членом Комітету, що зразу збільшувало ризик провалу усєї групи. Про існування організації знали й особи, які до неї не належали, і коло останніх було досить широке. Зброю і документи учасника УНК зберігали так, що майже у всіх це було вилучено при обшуках. При всьому тому, два чи три чоловіка все ж не знали навіть ні назв організації, до якої вони належали, ні хто нею керує. Розробили й шифр для зв'язку, і спробував якимось Б.Грицина передати одну шифровану записку О.Зельману. Дехто з членів групи отримав псевдонім.

Одним з проявів гнучкості керівництва Комітету була пропозиція деяким людям, зокрема П.Климчаку, вступити в члени КПРС. Ті спочатку обурились, але Б.Грицина їм пояснив, що це необхідно в інтересах УНК, щоб знати, що робиться на партзібраннях.

Український Національний Комітет припинив свою діяльність

з початком арештів, з 19 липня 1961 року. За місяць арештовані були майже всі члени групи. Слідча бригада з 11 чоловік — працівників КДБ з кількох областей, вела слідство близько півроку. Суд відбувся у Львові з 18 по 26 січня 1961 року. До кримінальної відповідальності притягувалося 20 чоловік. Звинувачення були стандартні: від зради Батьківщині до утворення і діяльності антирадянських організацій. Отримані строки покарання були дуже суворі: Богдана Грицину, Івана Ковалю, Володимира Гнота, Романа Гурного засудили до смертної кари (двоє останніх в касаційному порядку добилися її заміни на 15 років таборів); Павло Климчак, Гнат Кузик, Григорій Зельман, Микола Мелех, Василь Сорока, Мирослав Йовчик отримали 15 років ув'язнення, Олексій Зельман, Микола Мельничук, Василь Кіндрат, Микола Курило, Олександр Теглівець — 12 літ; Олексій Менько, Микола Машталер, Омелян Хом'якевич — 10 років; Антон Каспришин — 5 років. У вирокі врахували й відбуті й невідбуті деякими з членів УНК строки за участь чи зв'язки з ОУН-УПА.

Нам краще стане зрозумілим, що собою являв УНК через ближче знайомство з його учасниками. Так от, з 20 чоловік, що були засуджені, 11 чоловік входили в ті чи інші націоналістичні організації, чи то молодіжні — керівники УНК, чи то прямо в УПА, чи допомагали їй і за це були ув'язнені. Сам Б.Грицина був членом молодіжної націоналістичної організації, хоч, як виявило слідство, ніхто з його родичів не був причетний до ОУН¹¹⁹. Досить добре ознайомленим з організацією дій останньої виявився М.Мелех, поділившись своїми знаннями з Б.Грициною та І.Ковалем¹²⁰.

Більшість членів УНК, однак, виявилися неготовими до двоюбою зі слідчими. Були використані проти ув'язнених вже людей і провокації в камерах, обмовки і оббріхування, що послужило для тяжких звинувачень¹²¹. Тому більшість підозрюваних майже зразу ж починали все оповідати слідству. Не в останню чергу це, мабуть, зумовлено тим, що майже у всіх членів групи були знайдені під час обшуку речові докази причетності до організації. Найзатятіше тримався на слідстві М.Йовчик — майже 2 місяці заперечував всі пред'явлені йому обвинувачення, коли вже інші говорили. Так само був твердий і Б.Грицина, хоч і розповів на попередньому слідстві про все, що знав, на суді тримався з гідністю, але вину свою визнав, як і всі інші підсудні.

Слідство, як ми вже зазначали, вели слідчі кількох областей, а саме: Львівської, Хмельницької, Кіровоградської, Сумської, Запорізької і Полтавської в кількості 13 чоловік. Керівником слідчої групи був слідчий зі Львівського управління КДБ капітан Калашников. Слідчі змінювали один одного в опіці над найупертішими підозрюваними. Шукали мотиви злочину, як можна зрозуміти, в умовах матеріального стану обвинувачених. Чого ж іще прагнули

робітники? — так виглядає напрям думок у слідчих. Дійсно, великими статками ніхто із заарештованих похвалитися не міг. Зібрані довідки про зарплату показують, що вона не перевищувала середнього розміру. Взагалі ж, коли дійшла справа до конфіскації майна, то виявилось, що такого у жодного з осуджених не було¹²². Пошуки мотивів слідством не є дивними, хоч би й тому, що було зрозуміло, що ці люди не мають прямого зв'язку з ОУН-УПА, а швидше є продовжувачами їхніх традицій у нових умовах. Спантелював слідство соціальний склад групи, майже виключно робітничий. Це була єдина за такою спрямованістю і соціальним складом група у визвольному русі, наскільки авторові відомо.

Слідство прагнуло, як уже зазначалося вище, виявити, чи не зв'язана група з якимись іншими — такий інтерес стає зрозумілим, коли згадати, що в той же час по Україні проводилося слідство по ще кількох — більших чи менших групах.

Існувала у керівників Львівського КДБ і підозра, чи не зв'язана ця група з якимись центрами: чи то закордонною ОУН, чи то з Києвом¹²³. Схоже, правда, що з самого початку вони у зв'язки комітету з закордоном не вірили. Як можна зрозуміти вже з касаційних скарг ув'язнених по справі, слідство не гребувало й брехливими обіцянками про пом'якшення вироку, аби той чи інший підозрюваний в чомусь обмовив себе¹²⁴.

Адвокати на суді поводитись досить мляво і не заперечували звинувачень прокурора. Адвокатська поміч за добрі гроші, правда вже пізніше, допомогла декому з підсудних врятувати собі життя. Тривалі строки засудження пояснюються не лише тим, що проходила справа у Львові, але й намаганням слідчого керівництва, роздувши справу, додати авторитету й собі. Цього не цуралися.

Утворення і діяльність Українського Національного Комітету — ще одне свідчення безперервності нашої боротьби за національне визволення. За теоретичною і практичною роботою групу слід віднести до утворень націоналістичного характеру. Суд принаймні визначав її як таку, що «організаційно творилась по принципу ОУН»¹²⁵. Програма, дії, задуми членів групи враховували й нові життєві реалії, насамперед, необхідність ведення широкої агітаційної роботи, використання легальних способів для боротьби, в тому числі як вирішальних. І це є безумовний поступ. І досвід, і проведена робота членами цієї й інших подібних груп не пропали даремно, як вважає Л.Лук'яненко¹²⁶. Хоча б тому, що про її існування знало чимало людей, а допитувалося в ході слідства півтори сотні чоловік, деякі ж з членів групи не були заарештовані. Поголос пішов¹²⁷. Досвід же передавався з уст в уста вже в таборах, іншим учасникам боротьби. На помилках і невдачах училися. Залишався неізольованим вільний дух опору.

3.3. Українська національна партія

Ця партія виникла в 1961 р. в с.Золотники Тернопільської області¹²⁸. Ініціатива творення УНП належала Євгену Гогусю, 1925 року народження. Його сімнадцятирічним хлопцем вивезли на роботу до Німеччини. Там же він вступив у дивізію «Галичина» в 1944 р. Потрапив до полону і відбув 9 років на спецпоселенні в Магаданській області. В 1954 році повертається додому і працює фотографом у місцевій споживспілці.

Вперше думка про створення антирадянської організації була висловлена Є.Гогусем у розмові зі своїм знайомим Євгеном Грицишиним в 1958 році. Такі ж розмови згодом він вів зі своїм другом Петром Дзюрою¹²⁹. Реально до справи приступили лише в 1961 році. Згоду вступити в майбутню організацію висловив односелець Є.Гогуся Петро Пундик¹³⁰, 1925 року народження, вантажник місцевого колгоспу. Останній, в свою чергу, залучив у жовтні до справи Павла Палихату, 1925 року народження¹³¹, який працював завгоспом у колгоспі.

Літом того ж року дав згоду вступити в організацію Євстахій Грицишин, 1907 року народження, що мешкав у с.Бенева Золотниківського району, член УПА, коваль¹³². Нарешті, ще одним членом організації став Володимир Кадиковський, 1927 року народження, який проживав у с.Петрикул, під Тернополем. Був у свій час засуджений за зв'язки з підпіллям ОУН, а тепер працював маляром в м.Тернополі.

Перше зібрання членів цієї групи відбулося в грудні того ж року в хаті П.Пундика. На ньому, крім господаря, були присутні Є.Гогусь і його брат Богдан, П.Палихата. Розмова точилася про те, як залучити до себе інших людей, які критерії для цього підходять. погодилися, що це мають бути рішучі і сміливі люди. Йшла мова й про те, як здобувати зброю, боеприпаси¹³³. Бо ще восени 1961 р. з'явилася можливість обміняти збіжжя на пістолети у Станіславській області. Висловлювалась думка, що можна зброю дістати в Казахстані. Той же Пундик, вказуючи на можливі шляхи здобуття зброї, однак, вважав не дуже необхідним зараз думати про зброю. Потрібна націоналістична література¹³⁴, перш за все, для самоосвіти членів організації. Оскільки власне й освітній рівень у нього був найвищий — 7 класів, в інших і того нижчий. Відносно літератури Є.Гогусь брав усе на себе. На цьому зібранні Є.Гогусь виступив як людина, що представляє Центральний провід великої організації, яка існує в ряді сіл району¹³⁵.

Яку мету вона ставила? Є.Гогусь тоді говорив так: ми повинні очікувати зміни політичної обстановки, а на випадок війни і наступу іноземних військ по території області взяти владу в свої руки, в селі, в районі «боротися за створення «самостійної України» і не

допустити, щоб українці вбивали українців. Як бачимо, тут є трохи оновлений досвід 1941 року, хоч принципова установка — допомога ззовні — не змінилася.

На зустрічі в грудні постало питання й про те, яку ж програму має ця організація. Є.Гогусь заявив, що така програма є і буде представлена найближчим часом.

У другій половині січня наступного року Є.Гогусь взявся за написання програми. Виходив він з тої інформації, яку мав, бо ніякої націоналістичної літератури в його розпорядженні не було¹³⁶. Чорновик програми займав чотири аркуші учнівського зошита, згодом був скорочений до двох аркушів¹³⁷.

Документ починався з аналізу дій УПА, напрямів її боротьби. Причому автор програми був досить критичним, якщо судити з протоколу допиту, до окремих акцій у війні, що вела ця армія. Серед негативного в УПА він називає грабування населення, вбивства мирних жителів, коли зводились особисті рахунки. На думку Є.Гогуса, такі дії призвели до того, що УПА не знайшла масової підтримки у населення. До УПА потрапляли й ті, хто тікав зі шкіл ФЗН, з Донбасу, з винищувальних батальйонів, тобто вона розчинилась нестійкими націоналістами¹³⁸.

Завдання групи — найближче з написаних в програмі — це ідеологічна самоосвіта і зміцнення організації¹³⁹. Під першим малося на увазі читання націоналістичної літератури, в першу чергу «Історії України» М.Грушевського. Організаційне зміцнення мало на увазі підбір 6-8 надійних, відповідно налаштованих осіб, які б вивчали цю літературу і стали б осердям організації¹⁴⁰. Організація дістала б назву: Українська національна партія, чи на випадок бойових дій — Українські національні повстанці¹⁴¹.

На жаль, повний текст програм не зберігся, тому ми змушені судити по ній з того, що залишилося в протоколах допиту. Тоді на слідстві Є.Гогусь заявив, що він її спалив, але в розмові з автором даного твору, сказав, що текст програми, який був у записній книжці з іншими матеріалами, при розшуку був взятий одним з понятих (Овчинниковим) непомітно від інших і згодом таки дійсно спалений¹⁴².

Щодо тексту програми. У автора є певні сумніви щодо того, що в протокол слідства потрапили лише негативні моменти діяльності ОУН-УПА. Це був швидше спосіб самозахисту звинуваченого — за межі можливого, такий виклад влаштовував і слідство. З іншого боку, Є.Гогусь сам не вважав, що добре знає діяльність УПА, то ж міг дещо викласти й помилково. Зрозумілою була й критика до попереднього етапу боротьби — його треба було осмислювати. З іншого боку — наявні залишки програмових положень показують, що УНП вважала себе наступником цих ідей боротьби за Самостійну Україну.

Текст програми Є.Гогусь давав читати своєму брату Богдану, В.Куликовському і П.Дзюрі¹⁴³. Останній вважав, що вона написана малограмотно. Тому Є.Гогусь мав намір написати досконаліший проект, прочитавши з книжок, як писалися більшовицькі програми.

УНР практично не встигла нічого вчинити. Власне і її організатор Є.Гогусь вважав, що до вирішального моменту вони ніякої практичної роботи проводити не будуть¹⁴⁴. Реально все-таки були спроби залучити якомога більше людей, дістати зброю, літературу. Спочатку Є.Гогусь думав, що в організації має бути не менше 20 чоловік, з побудовою за ланками¹⁴⁵. Та Є.Грицишин, до думки якого Є.Гогусь дуже прислухався і надіявся використати його досвід старого нелегала, порадив обмежитися 6-8 особами, бо інакше владі вдасться швидко розкрити групу. А в кожному селі таки повинно бути хоч би по 1 чоловіку з УНП¹⁴⁶. Спроби збільшення членів групи були не дуже-то вдалі — люди боялися. Відчуваючи брак освічених людей, Є.Гогусь пробував залучити в УНП Віктора Бабія, працівника районної газети, що дало б вихід групі й на друк, але той відмовився¹⁴⁷, та ще й написав заяву про спробу вербування в КДБ. Літератури теж не дістали. Зброю, за завданням Є.Гогуся, шукали П.Палихата й П.Пундик¹⁴⁸. Однак бартерний обмін, про який вже згадувалося вище, теж не відбувся з технічних і, головне, фінансових причин.

Наступним кроком в діях організації мало би стати зібрання для обговорення нового, підготовленого Є.Гогусем, варіанта програми УНП. Та воно не відбулося 1 червня, розпочалися арешти.

В ході слідства всім арештованим членам групи було пред'явлено обвинувачення за ст. 56 ч.1 і ст. 64 КК УРСР — у зраді Батьківщини і утворенні нелегальної антирадянської організації. Незважаючи на це, закритий суд, що відбувся в Тернополі 25-26 липня 1967 року, присудив учасників групи до максимальних покарань згідно з існуючим законодавством, Є.Гогуся було засуджено до розстрілу, П.Куликовського і Є.Грицишина — до 11 років ВТК суворого режиму, П.Пундика — до 10 років, П.Палихату — до 6 років¹⁴⁹. Тут слід зауважити, що навіть прокурор вимагав трохи менші строки ув'язнення для підсудних, а Є.Гогусю — запропонував присудити 15 років суворого режиму¹⁵⁰. Це єдиний, наскільки мені відомо, випадок у судових справах подібного роду за останні 30 літ, коли суд виявився жорстокішим від державного обвинувача. Врешті-решт, за касаційними скаргами осуджених, смертний вирок Є.Гогусю, вже після того, як він досить відсидів у камері смертників, було замінено на тих-таких 15 років таборів; зменшили строки й іншим членам групи, які раніше не були засуджені — Палихаті і Пундику — вдвічі¹⁵¹.

У справі УНП є ще один цікавий випадок: добре видно, хто був

провокатором органів. З документів справи ним постає П.Дзюра, товариш Є.Гогуся, який знав всі його плани, знав усіх членів організації. Врешті і слідство розпочалося опісля того, як П.Дзюра дізнався про проект програми партії, не був він і осуджений, не проходив і як свідок¹⁵², а одразу по арештах зник із села.

УНП була спонтанно виниклою групою, що не встигла приступити ще до дії. Сам Є.Гогусь вважав, що вона ще не була створена¹⁵³, а існувало тільки ядро організації¹⁵⁴. Думаю, що ця оцінка відповідає дійсності.

3.4. Ходорівська група

Назва Ходорівської групи походить, очевидно, від того, що майже всі її учасники були родом з Ходорівського (тепер Жидачівського) району Львівської області. В літературі вона ще згадується як «група Проціва»¹⁵⁵.

Група виникла в 1958 р. в с. Вербиця вищеназваного району. Організаторами її стали Федір Проців, 1912 року народження, колишній член УПА, робітник Ходорівського цукрозаводу. Він теж був причетний якоюсь мірою в юнацькі роки до підпільної роботи, бо, як встановило слідство, в 1948 р. поширював листівки ОУН. Ініціатива діяльності спершу належала Т.Дроню. Він був незадоволений радянською владою і вже перед тим здійснив підпали господарських будівель трьох колгоспних активістів. Подібні акції рахувались на 1958 р. і за Михайлом Ханасем, 1934 року народження, інвалідом II групи (отримана під час служби в армії). Ці підпали, як стверджувало слідство, здійснювались на ґрунті особистої неприязні, але з матеріалів того ж таки слідства виходить, що до цього долучалося й незадоволення вседозволеністю колгоспного керівництва, нехтуванням настроїв громади. Ф.Проців відчув після повернення й зневагу до себе як до колишнього члена УПА.

Т.Дронь зближається з М.Ханасем. До них обережно придивляється Ф.Проців. За оповіддю ж М.Хейфеца, Т.Дронь ще в кінці 50-х років зібрав гурт з 5 чоловік, односельчан-колгоспників. Поштовхом до цього стало вивішення національного прапора над сільрадою сусіднього села. Група Т.Дроня зайнялася тим самим. Вночі виїздили на велосипедах у дальні села і вивішували там на адміністративних будівлях національний прапор.

Коли повернувся Ф.Проців з ув'язнення, то згодом звернувся до Т.Дроня, аби й собі щось робити, як це вже робили, на його думку, невідомі. Т.Дронь відкрився Ф.Проціву, що прапори — то їхня робота¹⁵⁶.

Т.Дронь, прагнучи залучити людей до такого утворення, нама-

гається загітувати м.Левицького, жителя сусіднього села, але невдало. Між тим ідуть активні пошуки зброї. Шукати її Т.Дронь доручає М.Ханасу, і вже в 1960 р. отримує від нього одну гранату.

Перше відоме нам організаційне зібрання групи відбулося на сході в будці радгоспу «Садки» весною 1960 року. На ньому були присутні Т.Дронь, Йосип Нагребний, 1933 року народження, сторож цукрозаводу в м.Ходорові, жив у с.Вовчатиці, залучений Т.Дронем, а також М.Ханас. Обговорювали питання про придбання зброї для учасників організації. Дещо перед тим Т.Дронь, який проявляв найбільшу активність, обговорював з Й.Нагребним ближчу проблему: якби вивісити національні прапори в селах Станіславської та Львівської областей, залучити нових людей¹⁵⁷.

Опісля, до арешту, відбулися ще два зібрання членів групи вже в 1961 році. Питання про клятву для тих, хто вступав у групу, виникло лише в жовтні 1961 року. Й.Нагребний запропонував розробити текст цієї «клятви на вірність організації». Хоч Т.Дронь, вочевидь, з міркувань конспірації, вважав, що можна обійтись і без неї. Мабуть, на той час організація отримала вже назву «Український робітничо-селянський союз»¹⁵⁸.

Т.Дронь шукав зброю; отримавши від Й.Нагребного німецького «Вальтера», розшукує до нього патрони. З М.Ханасом він веде мову, щоб віднайти гвинтівку і гранату, заховані в одного з жителів села на горищі¹⁵⁹, чи вкрати її в дільничного міліціонера¹⁶⁰.

На весну 1961 року до групи приєднується Михайло Проців, 1918 року народження, колишній член УПА, робітник Львівського заводу газової апаратури.

На наступному зібранні членів групи, на початку червня 1961 р., де були присутні Т.Дронь, Ф.Проців, М.Ханас, на цвинтарі с.Вербиця, М.Проців знову поставив питання терору та зброї; тоді ж виникла задумка вчинити розправу над одним з активістів с.Княгиничі сусідньої Станіславської області. При окремих зустрічах між членами групи теж мовилося про майбутні дії, конспірацію.

Роль у групі Ф.Проціва менш помітна, ніж Т.Дроня. Він швидше радить, приглядається до людей, аніж діє сам. Власне, він підтримує, надихає членів групи, пильнує роботу¹⁶¹. Запевнював членів організації, що необхідну зброю вони здобудуть в певний час.

В усякому разі, однак, при спробі вчинити замах на завфермою колгоспу с.Чапаєва йшли без будь-якої зброї. До цього замаху були причетні М.Проців, М.Ханас, Ф.Проців. Але, як можна зрозуміти, на вбивство не зважились. Зброї теж практично не придбали. М.Ханас, зустрічаючись з М.Процівом, прагне з'ясувати, чи не знає той, де така зброя була захована ще з часів УПА. М.Проців

дещо пригадує, вирішують ту зброю відкопати¹⁶², але з того нічого-таки не вийшло.

У вересні 1961 року до організації пристали ще двоє молодих людей, а точніше — юнаків. Це були Іван Щербіцький, 1940 року народження, житель м.Ходорова, помічник кіномеханіка, та шістнадцятирічний Володимир Капітоненко. Вони разом намітили було втікати за кордон. А перед тим написали і розповсюдили кілька листівок із закликом до збройного повалення радянської влади. Це було 26 серпня. 1 вересня 1961 року з ними знайомиться Й.Нагребний¹⁶³. Втрюх вони обговорюють план втечі, тим паче, що був ще один чоловік у місті (С.Вайда), який теж готувався до такого переходу кордону¹⁶⁴.

Більш-менш організованого вигляду група набуває з жовтня 1961 року. Тоді, 21 жовтня, на сходку в хату батьків Й.Нагребного запрошуються (в с.Садки) І.Щербіцький, В.Капітоненко, Т.Дронь (який до того вже знає про них). Присутній, зрозуміло, й сам Й.Нагребний. Під впливом Т.Дроня юнаки відмовляються від своїх планів втечі за кордон і погоджуються вступити в організацію¹⁶⁵.

На цій сходці ініціатива в руках у Т.Дроня. Обговорюються питання про диверсії, клятви, клятви і озброєння, конспірації¹⁶⁶. Знову виникає питання про листівку. Трохи раніше, в серпні, Ф.Проців прагнув вирішити справу з летючками з М.Ханасом і з самим Т.Дронем. Листівки планували вивішувати в селах Сугрів, Воскресінці, Долиняни, Вербиця. Тепер же ці листівки треба було розповсюджувати по селах напередодні роковин жовтневого перевороту 1917 року. Знову ж таки, якщо взяти до уваги оповідь М.Хейфеца, то летючки члени групи виготовляли принаймні ще до 1961 року, а ті листівки, з якими попалися юнаки з Ходорова, теж витвір всієї групи¹⁶⁷. Тоді ж пішла мова й про підпал зерноховища в м.Ходорові, труєння худоби в колгоспі. Т.Дронь запропонував напередодні цих же жовтневих свят здійснити підрив залізничного полотна біля станції Ходорів (товарного поїзда, щоб не було людських жертв — наполягав Ф.Проців). Це завдання доручалось вже Й. Нагребному і двом його новим товаришам.

Виконуючи рішення зібрання, Т.Дронь шукає кліше, для того щоб листівки можна було таки друкувати і, здається, є вже досить близьким до успіху — про те, де знайти це сховане кліше, знає його брат Микола, і кліше врешті-решт знаходять. «Диверсійна група» Й.Нагребного на другий же день після зібрання на колишньому німецькому складі боеприпасів знаходить 600 грамів тротилу. З нього В.Капітоненко мав виготовити міну¹⁶⁸. Були готові, проте обійшлися й без міни — просто розкрутивши стики рейок. Це планувалося (міну не зробили) здійснити 5 листопада на пере-

гоні біля станції. Та з тих планів нічого не вийшло — як через недосвідченість, так і через арешти.

Кілька слів про конспірацію в групі. Хоч розмови про це велися не раз, але дається єдиний, хто добре уявляв собі, що це таке, був Ф.Проців¹⁶⁹.

Він же радив на слідстві, якби хтось був заарештований, не давати ніяких показів, від усього відмовлятися і не підписувати протоколів допитів¹⁷⁰, а коли хто, чи й він буде заарештований, то щоб відвернути увагу влади — здійснити ще якийсь акт¹⁷¹. Та в цілому, звичайно, навиків конспіративної роботи в членів групи було замало.

Арешти почалися 7 грудня 1961 року з найбільш юних членів групи. На 8 грудня були арештовані всі учасники організації.

В ході слідства, а воно проводилося з 1 грудня 1961 року до 31 березня 1962 року, видно намагання приблизити небезпеку для влади групи, широту її диверсій, терористичної спрямованості. В якості аргументів антирадянського, націоналістичного настрою членів групи беруть свідчення певних осіб¹⁷². Такі свідчення давалися навіть стосовно наймолодших членів групи.

Суд по цій справі був закритий, а покарання суворе, незважаючи на визнання провини всіма обвинуваченими. За вироком від 7 травня 1962 року Ф.Проціва було засуджено до смертної кари. Інші учасники отримали різні — максимальні за даними статтями кримінального кодексу покарання в таборах посиленого режиму. М.Проців і Т.Дронь — 13 літ, з них 5 років — в тюрмі і з заборону 5 років після відбуття покарання жити в Україні. Й.Нагребний, М.Ханас — по 12 років таборів, І.Щербіцький — 10 років, а неповнолітній В.Капітоненко — 5 років¹⁷³. Касаційні скарги засуджених залишилися без задоволення.

Ходорівська група являла собою одну з тих напівстихійних груп, що виникали на Західній Україні, коли ще була живою пам'ять про УПА. Тому і методи попередніх років залишалися в арсеналі її учасників. Таких груп (і не завжди викритих), мабуть, було більше, ніж ми сьогодні знаємо. Слідство кваліфікувало її — «нелегальна антирадянська диверсійно-терористична організація»¹⁷⁴, водночас підкресливши, що основну увагу при підборі учасників групи звертали на колишніх учасників ОУН та інших, вороже настроєних щодо радянської влади осіб¹⁷⁵.

Тобто, національний характер групи в даному випадку слідством сприймався як щось само собою зрозуміле.

Якись відомостей про те, що група Проціва була відгалуженням Українського національного комітету, як це твердить Ю.Зайцев¹⁷⁶, ми не маємо. З іншого боку, в матеріалах слідства не просліковується багато з того, що відомо зі свідчень сучасників та учасників подій. Та й Т.Дронь пізніше заперечував будь-який

свідомий збір зброї. Слідчі так і не дійшли до суті справи (чи чомусь не хотіли це зробити). Знаючи чи підозрюючи, що за обвинуваченнями числяться більше, ніж виявлено; влада, як зауважив інший дисидент З.Попадюк, дала їм максимум наперед¹⁷⁷. В усякому разі, крапку в історії з цією групою ставити ще рано.

3.5. Українська робітничо-селянська спілка та інші групи

Ініціатором її створення став Левко Лук'яненко, 1927 року народження, з Чернігівщини, адвокат юридичної консультації Глинянського району Львівської області. Там, на роботі він зближується зі Степаном Віруном. І на початку 1959 року Л.Лук'яненко і С.Вірун дійшли згоди про необхідність утворення нелегальної організації для ведення боротьби проти існуючого ладу, за вихід України з СРСР¹⁷⁸. Протягом двох років до цих двох приєдналися ще Олександр Лібович, Іван Кандиба, Василь Луцьків. Від Л.Лук'яненка вони отримали вказівку залучати до групи грамотних людей, які були б здатні проводити організаційну антирадянську діяльність, в тому числі і тих, які вже брали участь в ОУН, УПА.

Влітку і восени 1959 року Л.Лук'яненко розробив і склав програму «УРСС». Спершу автор обговорив її з Віруном, а тоді роздрукував її в шести примірниках і дав читати іншим членам групи.

Спілка прагнула розширити свою діяльність і за межі Львівщини. С.Вірун встановив письмовий зв'язок зі своїми знайомими в Чернівецькій і Хмельницькій областях¹⁷⁹, вдалося загітувати йому двох чоловік. І.Кандиба прагнув, щоб в УРСС увійшов його знайомий з Житомирської обл.¹⁸⁰. На початку січня 1961 року Л.Лук'яненко направляє листа І.Войцехівському, який служив в дивізії «Галичина», пропонуючи йому виїхати у східні області України для проведення відповідної роботи¹⁸¹.

Всі члени групи займалися залученням до організації людей, більш-менш цей процес мав успіхи. Так увійшли в спілку О.Лібович та Іван Кипиш, колишній член УПА, Йосип Боровицький, на підході були й інші особи.

Члени групи намагалися розмножити свою програму друкарським способом, що значно поліпшило б їхню пропагандистську й організаційну роботу¹⁸². Так, В.Луцьків влітку 1960 р. через свого знайомого, студента політехнічного інституту С.Стельмашука, пробував дістати яке-небудь друкарське обладнання.

З ініціативи Л.Лук'яненка 6 листопада 1960 року в м.Львові на квартирі І.Кандиби відбувається перше організаційне зібрання членів групи. Відбулося обговорення проекту програми організації, мова йшла й про форми і методи роботи, ставились зав-

дання конкретним учасникам групи. Присутніми були Л.Лук'яненко, адвокат І.Кандиба, партійний працівник С.Вірун, завідуючий сільським клубом В.Луцьків і слухач обласної партшколи М.Вашук¹⁸³.

Проект програми УРСС, складений Л.Лук'яненком, базувався на теорії марксизму-ленінізму. Це пояснювалося згодом ініціатором групи тим, що вони прагнули залучити до себе людей з високою освітою, здатних думати, а таким людям марксизм був прищеплений протягом п'ятирічного навчання у вищій школі. Інша ідеологія була просто незнайома дипломованим українцям. Тому й будувати загальноукраїнську партію боротьби, виходячи з якоїсь іншої ідеології, було б неможливо¹⁸⁴.

Однак це все-таки був Львів. І.Кандиба на зібранні виступив різко проти марксизму-ленінізму як теоретичного підґрунтя їхньої організації, заявивши, що марксизм-ленінізм остогид народові¹⁸⁵. З Кандибою погодились інші присутні на зборі, але якоїсь реальної альтернативи ніхто не запропонував.

На цій же нараді дійшли згоди (як присутні, так і ті, що приєдали до них) в двох висновках: по-перше, вести боротьбу мирними засобами, отже, всякі пропозиції про пошуки зброї рішуче відхиляти; по-друге, широка організаційна діяльність і масова пропаганда самостійності України неможлива без демократичних прав і свобод, отож здобуття їх стає першим етапом боротьби і першим завданням групи. До того ж за демократизацію карають менше, ніж за незалежність, то в програмі варто вказати як про мету організації перше, а друге мати на увазі, пояснюючи ясно кінцеву ціль — незалежність України¹⁸⁶.

Тому вирішено було знищити проект вже існуючої програми УРСС, як дуже гострий, і доручено було Л.Лук'яненку написати інший, в якому б за основу була взята мета — демократизація суспільства. Мова йшла і про розширення організації, створення осередків в установах, на заводах, в тому числі в інших областях¹⁸⁷.

Наступна нарада мала відбутися 22 січня 1961 року. Новий проект не був готовий, а лиш викладений у вигляді «Нотаток». 21 січня 1961 року члени групи були заарештовані. Майже у всіх них було вилучено попередній проект програми УРСС.

Що ж собою являв «Розширений проект програми Української робітничо-селянської спілки»? Це був великий за обсягом документ з детальним оглядом і розробкою найважливіших суспільно-економічних проблем сучасності, Союзу й України — перш за все. З початку документа складається враження, що його автор знав про існування окремих від своєї груп опору, різного організаційного й ідейного спрямування, не пов'язаних між собою і саме їм пропонував свою програму¹⁸⁸. Чи, може, то був лише спосіб написання, тактичний хід.

Далі йшла мова про перший і другий етапи боротьби, конституційні заходи для їх здійснення.

Автор програми зробив короткий огляд історичного розвитку українського народу за останні 200 років. Цей стан характеризувався як колоніальна залежність¹⁸⁹. Жовтнева революція оцінена високопозитивно.

Ніби повторюючи вслід за П.Полтавою, Л.Лук'яненко зазначив також, що «особливістю нашої епохи є посилення міжнародного національно-визвольного руху¹⁹⁰. Сучасне ж становище України УРСС розцінює як колоніальне¹⁹¹. Нижче автор наводить цифрові й теоретичні докази цього твердження, вочевидь, з офіційної статистики та з аналізу політичної ситуації в республіці. Власне, чи не вперше в програмах підпільних груп аж до кінця 80-х років, поставлені вимоги і цілі «українізації» збройних сил — тобто практично — створення національної армії¹⁹².

Л.Лук'яненко засудив союзне керівництво, яке не визнало національну боротьбу за вихід України зі складу СРСР, що почалася на початку II світової війни і точилася до п'ятдесятих років. Він же показав у програмі, якими методами правляча партія намагалась обманювати різними способами українців в пізнанні їхнього реального становища, а робилося це не лише з допомогою російської (русифікованої) адміністрації, армії, репресій, а й соціальною демагогією, протягуванням думки на різний кшталт про те, що самостійна Україна — неможлива¹⁹³.

У програмі різко заперечена й асиміляція неросійських народів, положення про відмирання націй і мов уже близький час. Водночас, йде мова про інтернаціоналізм та про найрішучішу боротьбу з проявами націоналістичної ідеології, яка ніби-то може лише принести шкоду українському народові за сучасних умов. Останнє твердження виглядало дивним у контексті всього документа чи то тактичним ходом автора, чи то добросовісною помилкою.

У політичному відношенні в СРСР панувала диктатура партії, народ усунений від влади¹⁹⁴. Проект програми пропонував конкретні кроки по усуненню такого стану, тому що діяльність партії була поставлена поза контролем закону, а діяльність комуністів — поза контролем органів держави. Завдання УРСС полягало і у відновленні законності.

Те, що проект писався в час пробудження національної свідомості людиною, яка близько відчувала дух того часу, показує і включення в програму розділу підтримки української мови й мистецтва, культури¹⁹⁵.

Програма ж вказувала й на стан розвитку продуктивних сил в республіці на те, що до революції робітника експлуатував конкретний суб'єкт — власник, а тепер його експлуатує високопоставлене партійно-радянське чиновництво, сучасне ж становище се-

лянства є взагалі невільницьким. Конкретні пропозиції з ліквідації такого стану програма вбачала в першому випадку швидше в чіткому дотриманні існуючого законодавства про працю, утворення виробничого самоуправління (як у Югославії?! — Р.А.)¹⁹⁶, в другому випадку щодо села, хоч і глухо, йде мова про повну свободу вибору форм господарювання, говорить про реальне право розпоряджатися селянинові виробленою ними продукцією. Певні доповнення до попереднього проекту програми містяться в документі, підготовленому Л.Лук'яненком до другого збору групи на січень 1961 року «Нотатки учасника 10-ї наради спілки боротьби за демократизацію»¹⁹⁷. Відповідно до цілей і з тактичних міркувань наявна вже зміна назви групи. Продовжена характеристика нерівноправного стану існуючого суспільства за соціальним статусом і його кричущої невідповідності ідеям революції про рівність і братство, принизливе становище жінки¹⁹⁸.

Пропонується взятися за поширення газети українців Польщі «Наше слово», щоб люди перестали боятися закордонних видань. Рекомендував документ і знайомство з історичною літературою, творами, дослідженнями. Треба було також діставати книжкові і періодичні українські видання, опубліковані за кордоном. А для цього — добитися дозволу на передплату цих видань в Україні. Ці вимоги можна було б зреалізувати, вважав автор документу відрядженням делегацій, надсиланням петицій, індивідуальних листів, а згодом — й іншими методами¹⁹⁹. Зауважу, що стосовно ідей щодо періодики членами групи була започаткована певна агітаційна робота через кола їхніх знайомих і друзів.

Документ наголошував знову на мирних засобах для досягнення мети групи, на поєднанні легальних і нелегальних форм роботи. Обґрунтовувала також ближня мета організації — боротьба за розширення народовладдя. Ідейною базою роботи групи залишався б марксизм-ленінізм. Захищаючи останню тезу, автор «Нотаток» вказував, що слід розрізняти теорію і практику цієї ідеології, остання ж бо абсолютно спотворена в діяльності КПРС.

Після арешту членів групи головним викривальним документом в ході слідства і суду стали однак не «Нотатки», а той-таки перший «Проект програми УРСР».

За часом свого існування група Л.Лук'яненка встигла небагато, ледве оформилась. Вона складалась, на відміну від інших груп, виключно з людей з вищою освітою, які надавали першочергового значення розробці ідейних засад руху. В цьому відношенні проект програми УРСР був видатним документом. По-перше — він носив всезагальний характер і охоплював майже всі сфери життя суспільства — цього не було в інших програмах. По-друге — тут чітко заявлено про необхідність відмови від збройних методів боротьби, а використовувати лише мирні конституційні засоби.

Цікаво теж, що підготовлені програмові документи групи, за задумами їх учасників, містили практично два положення про першочерговість чи принаймні — видимої мети — здобуття незалежності Україною, і разом з тим — демократизація радянського суспільства. Як відомо, суспільна думка і дія 60-70 років розвивалася згодом саме в цих напрямках. В цій же групі виявилось, що марксизм-ленінізм не задовольняє учасників боротьби, хоч реально проекти програми базувалися саме на ньому. Це пояснювалося, мабуть, і тим, що сам Л.Лук'яненко на той час не знав іншої ідеології. На думку Г.Касьянова, в цьому відношенні проект програми УРСС — пряме продовження ідейних шукань українських соціалістів поч. ХХ століття²⁰⁰. Цей же історик вважає, що УРСС організувала опір системі з середини самої системи, то була глибока ревізія пануючої на той час ідеології²⁰¹. Я б додав: і трохи більше.

Слідство у Львові над учасниками групи велося за принципом: «Конституція существует для заграницы!» — як висловився слідчий Л.Лук'яненка²⁰². Звинувачення було висунуте по ст.56 — зрада Батьківщині і ст. 64 — організація і участь в організованій антирадянській діяльності. В результаті суд виніс Л.Лук'яненкові смертний вирок, І.Кандибу засудив до 11 років, інші отримали по 10 років.²⁰³ Як наслідок спроб підсудних зменшити строки ув'язнення через подання касаційних скарг, смертна кара, очікувана Л.Лук'яненком у камері смертників, була замінена на 15 років позбавлення волі; І.Кіпишу та Й.Боровицькому звинувачення було проведено вже по ст. 62 Кримінального кодексу — 7 років ув'язнення.

Крім вищеназваних у цьому розділі підпільних груп на рубежі 50—60-х років існувала ще низка підпільних організацій, мету і цілі яких на сьогодні визначати досить складно. Точно відомо, що боролась за незалежність «Об'єднана партія визволення України», яка діяла в м.Станіславі (Івано-Франківськ) в 1953-1958 рр. Із засуджених осіб (інших, на жаль, не знаємо), до неї входили Богдан Гарматюк, 1939 року народження, технік-будівельник; Ярема Ткачук — токар; Богдан Тимків, 1935 року народження, студент 2-го курсу Львівського лісотехнічного інституту; Мирон Плющик, 1932 року народження — робітник; Іван Струтинський, 1937 року народження, диригент заводського хору; Микола Юрчик, 1933 року народження, робітник; Іван Коневич, 1930 року народження, робітник²⁰⁴. Це були, головним чином, робітники і студенти²⁰⁵. Судячи з назви партії, вони теж, вочевидь, не відмовляючись від ідей попереднього етапу боротьби, все ж мали свої розуміння і бачення шляху до самостійності республіки, тому й тут були наявні елементи стратегії мирних засобів — легальних і нелегальних форм. Засуджено за це в березні 1959 року було 10 чоловік. Б.Гарматюк, Я.Ткачук, Б.Тимків, М.Плющик та І.Струтинський отримали по 10 років ув'язнення; М.Юрчик та І. Коневич — по сім років²⁰⁶.

Подібного ж спрямування була вже згадувана група М.Апостола з Тернопільщини. Роман Кошелік, засуджений в 1963 році на 6 років позбавлення волі, створив у Львові в 1960-62-х роках також якусь антирадянську націоналістичну організацію²⁰⁷.

Є невиразні згадки про стрийську і коломиїську групи²⁰⁸. Виразно націоналістичного спрямування пов'язаною ідейно з ОУН (чи, може, й організаційно) була група з Горлівки, куди входив і Петро Стифанець. Це — 1955 рік²⁰⁹. На 1961 рік існувала антирадянська група і в с.Куліч-Воля Нестерівського району Львівської області — молодь²¹⁰.

Відома також спроба утворення в 1958 році націоналістичної групи в с.Привільне Солонянського району Дніпропетровської області²¹¹.

Дещо на інших ідейних позиціях, але без сумніву, все-таки на українському ґрунті, стояла Українська Соціалістична Демократична Партія, що діяла на Волині. Про неї теж відомо небагато. Це була, вочевидь, невеличка група людей, очолювана Борисом Бульбінським, директором школи з м.Здолбунова Рівненської області. Сергій Бабич розповсюджував листівки партії в 1959 і 1960 роках в м.Житомирі²¹². Нам відомо про зміст лише останньої листівки.

«Від Української Соціалістичної Демократичної партії до населення.

Вставайте на боротьбу за демократичні свободи і амністію політ'язням. Виступайте проти бюрократизму за добробут народу. Об'єднуйтеся до боротьби. Ми переможемо!»

За розповсюдження цих листівок С.Бабич був засуджений на 3 роки ув'язнення.

У 1968 році в Донецьку була осуджена група журналіста Григорія Гайового (отримав 6 років), в 1967 році — група Володимира Савченка (дістав теж 6 років). У Луцьку в 1967 році судили групу Шуста і Романюка. На Сході України тоді ж існувало декілька груп, які ставили собі за мету демократизацію радянського суспільства і устрою. Це і «Демократичний союз соціалістів» з Одеської області. Не виключена можливість існування на той час ще якихось розкритих, чи й нерозкритих груп, про які до сьогодні з різних причин нічого не відомо. Підставою для таких суджень є те, що, за даними республіканського КДБ, протягом 1954-1959 років в Україні було ліквідовано 183 націоналістичних та антирадянських угруповань, за антирадянську діяльність до суду віддали 1879 чоловік, а профілактикою обійшлися ще 1300 чоловік²¹³. Тоді ж було викрито 46 антирадянських угруповань, куди входили інтелігенти, молодь²¹⁴. В складі названих осіб і груп, без сумніву, були й названі і, можливо, й не названі нами групи. Звичайно, абсолютну більшість в цій статистиці КДБ складали ще оунівські групи.

Значення ж досліджуваних після ОУН-УПА груп полягає в то-

му, що вони засвідчили безперервність ідеї і дії боротьби за незалежність України, були самостійним явищем в історії на етапі переходу українського суспільства від реалій збройної боротьби ОУН-УПА до пошуку інших форм і засобів опору. Тому з певним застереженням ці групи можна назвати, за висловом Мороза, «перехідними». Їхній соціальний склад був різноманітним. Переважали молоді — до 20-35 років робітники і селяни, інтелігенція вже була підкошена, нове ж покоління її тільки виростало, вишукувало інші форми спротиву. Групи були невеликі — не більше 25 чоловік, а то й зазвичай — 5-10. Входили, але не як лідери, туди й колишні члени ОУН-УПА. виникали такі групи з ініціативи лідера, як правило, не зв'язаного участю в ОУН-УПА, який пізніше керував групою. Що дуже важливо — в програмових своїх положеннях бачили себе як організацію, здатну стати згодом всеукраїнською, звідси й відповідні програмові цілі.

Намітилася стійка тенденція до відмови від збройних засобів боротьби, на користь мирних форм і засобів, з поєднанням легальної і нелегальної діяльності. Програми були в зародковому стані (за винятком УРСС і УНФ). Думаю, що не слід дорікати членам цих груп за такий стан програм. Адже ці групи фактом свого існування підтвердили необхідність організованої боротьби. Була підтверджена висунута ще в 40-ві роки теза про можливість конституційного виходу України зі складу Союзу. Першим етапом боротьби мала би стати демократизація суспільства. В двох програмах УНФ і УРСС висувалися альтернативні побудови майбутнього республіки. Члени групи досить тверезо, оцінювали реалії тогочасної України і, в основному, воліли покладатися на самих себе, ніж на закордонну допомогу, чи сприяння еміграції. Було критично осмислено й попередні етапи боротьби.

Навіть за умов тоталітарного режиму ці групи зуміли немало зробити для розвитку своїх ідей, деякі проіснували по 3-4 роки. Тому б я не став говорити про безперспективність таких форм і методів боротьби. Бо вони були, по-перше, неминучі за тих умов — покоління було виховане на традиціях ОУН-УПА, вести роботу в якихось інших формах в той час не було можливості — «відлига» йшла тяжко в республіку, а в Західній Україні, де діяла більшість груп інших форм, годі було б увянути при тому високому рівні національної свідомості; по-друге, члени групи ставили принципи, політичні цілі, практично не звертаючи уваги на шлях культурництва. Ця традиція вплинула і на рух шістдесятників, це були традиції організованого опору, дарма що досвід часто доводилося переймати вже в таборах. Також зрозуміло, що найбільше таких груп виразно незалежницького спрямування було в Західній Україні. Вони ж добивалися й найбільш помітних результатів. Тому існування і діяльність таких груп автор вважає ета-

пом в розвитку українського національно-визвольного руху. Водночас це і є частиною всього руху, який тоді ж на Україні починався з чергового національного відродження. УНФ як організації, який в свою чергу є, на думку автора, проміжним підетапом руху, який поєднував в собі досвід збройної боротьби, підпілля і реалії України 50-х, присвячено окремий розділ.

ПРИМІТКИ

- ¹ Архів СБУ, ФП 69861, т. 2, арк. 104, т. 6, арк. 175-176.
- ² Архів СБУ, ФП 69861, т. 2, арк. 1.
- ³ Там само, т. 5, арк. 184.
- ⁴ Там само, т. 3, арк. 181.
- ⁵ Там само, т. 2, арк. 106. Чимось подібним займалися і в інших таборах, зокрема в Норильських: Shumuk D. Life Sentence. Memoirs of a Ukrainian Political Prisoner. — Edmonton, 1984. — 401 p. (p.201).
- ⁶ Архів СБУ, ФП 69862, спр. 4, т. 5, арк. 109.
- ⁷ Архів СБУ, ФП 69861, спр. 4, т. 5, арк. 190.
- ⁸ Там само, т. 9, арк. 37.
- ⁹ Архів СБУ, ФП 69861, спр. 4, т. 2, арк. 42.
- ¹⁰ Там само, т. 4, арк. 79, 145.
- ¹¹ Л.Алексеева назвала згодом цю групу як «ОУН-Північ». Алексеева. История инакомыслия в СССР. — Вильнюс; Москва, 1992. — 352 с. (с.9).
- ¹² Програма «Об'єднання» — Архів СБУ, ФП 69861, спр. 4, т. 14, арк. 118.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Архів СБУ, ФП 69861, т. 14, арк. 118.
- ¹⁵ Там само, арк. 119.
- ¹⁶ Там само, арк. 117.
- ¹⁷ Архів СБУ, ФП 69861, т. 2, арк. 13.
- ¹⁸ Там само, арк. 158.
- ¹⁹ Там само, т. 3, арк. 58.
- ²⁰ Там само, т. 9, арк. 17. Це був уже 1956 р.
- ²¹ Там само, арк. 179.
- ²² ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 75, арк. 8.
- ²³ Архів СБУ, ФП 69861, т. 9, арк. 17 — невдача і В.Затварського. Згодом й інші спроби.
- ²⁴ Там само, т. 1, арк. 69.
- ²⁵ Там само, арк. 3.
- ²⁶ Архів СБУ, ФП 69861, т. 20, арк. 190.
- ²⁷ Там само, т. 10, арк. 32.
- ²⁸ Відповідно: там само, арк. 24-25.
- ²⁹ Архів СБУ, ФП 69861, т. 14, в папці без назви.
- ³⁰ Там само (в пакеті без номера).

- ³¹ Там само, т. 3, арк. 121.
- ³² Там само, т. 9, арк. 162.
- ³³ Там само.
- ³⁴ Там само, т. 2, арк. 96. Гасюк Я. говорив, що це було в 1959 р. — «Чи ти бачиш?». — Там само, т. 4, арк. 164.
- ³⁵ Там само, т. 2, арк. 90.
- ³⁶ Архів СБУ, ФП 69861, т. 4, арк. 164. Писав він їх вже тоді, коли пройшли перші арешти.
- ³⁷ Там само, т. 11, арк. 229, 239.
- ³⁸ Там само, т. 17, пакет № 60.
- ³⁹ Там само, т. 14, арк. 120.
- ⁴⁰ Там само, арк. 140.
- ⁴¹ Архів СБУ, ФП 69861, спр. 4, т. 14, арк. 158.
- ⁴² Там само, арк. 159.
- ⁴³ Там само, арк. 157. Питання про пам'ятник Івану Франку піднімалося і в 1962 році, на пленумі СПУ — ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 31, спр. 1955, арк. 23. Зауважимо, що частина цих листівок друкувалася в 1959 р., коли вже було відомо про перші арешти.
- ⁴⁴ Там само, т. 14, арк. 147.
- ⁴⁵ Архів СБУ, ФП 69861, т. 14, 15.
- ⁴⁶ Там само, т. 14. Відповідно арк. 21-24, арк. 25, 26-48. Всього 18 документів у збірці «Декалог».
- ⁴⁷ Архів СБУ, ФП 69861, т. 14, арк. 123.
- ⁴⁸ Там само, т. 1, арк. 128.
- ⁴⁹ Там само, т. 2, арк. 189.
- ⁵⁰ Архів СБУ, ФП 69861, т. 3, арк. 112. Грошові внески, хоч і нерегулярно, збиралися в організації на потреби її діяльності.
- ⁵¹ Там само, т. 12, арк. 290.
- ⁵² Архів СБУ, т. 2, арк. 193.
- ⁵³ Там само, т. 20, арк. 194.
- ⁵⁴ Архів управління СБУ по Львівській області, спр. 55371, т. 1, арк. 60.
- ⁵⁵ Там само, арк. 83.
- ⁵⁶ Б.Грицина називав часом утворення групи весну 1957 р.
- ⁵⁷ Архів управління СБУ по Львівській області, спр. 55371, т. 12, арк. 11.
- ⁵⁸ Там само, т. 9, арк. 317.
- ⁵⁹ Там само, т. 10, арк. 201.
- ⁶⁰ Див. наприклад, там само, т. 9, арк. 191, т. 13, арк. 53.
- ⁶¹ Там само, т. 5, арк. 192.
- ⁶² Інтерв'ю з Р.Гурним 17.03.95 р.
- ⁶³ Архів Львівського управління СБУ, ФП 55371, т. 14, арк. 21.
- ⁶⁴ Там само, т. 1, арк. 78, т. 12, арк. 30.
- ⁶⁵ Там само, арк. 57.
- ⁶⁶ Архів Львівського управління СБУ, ФП 55371, т. 17, арк. 173.

- 67 Там само, т. 23, арк. 7146.
- 68 Там само, т. 24, арк. 79.
- 69 Там само, т. 3, арк. 197.
- 70 Там само, т. 1, арк. 75.
- 71 Архів Львівського управління СБУ, ФП 55371, т. 13, арк. 129.
- 72 Там само, т. 12, арк. 172.
- 73 Там само, т. 11, арк. 32.
- 74 Там само, т. 6, арк. 261.
- 75 Архів Львівського управління СБУ, ФП 55371, т. 1, арк. 55.
- 76 Там само, т. 10, арк. 127.
- 77 Архів Львівського управління СБУ, ФП 55371, арк. 5.
- 78 Там само, арк. 173.
- 79 Там само, т. 7, ар. 227.
- 80 Там само, т. 2, арк. 178.
- 81 Див. наприклад, там само, т. 14, арк. 73.
- 82 Архів Львівського управління СБУ, ФП 55371, т. 13, арк. 23.
- 83 Там само, т. 7, арк. 155.
- 84 Там само, т. 13, арк. 88
- 85 Архів Львівського управління СБУ, ФП 55371, т. 2, зошит, арк. 4.
- 86 Там само.
- 87 Там само.
- 88 Там само, арк. 5.
- 89 Архів Львівського управління СБУ, ФП 553771, т. 3, пакет.
- 90 Там само, т. 5, арк. 192.
- 91 Там само, т. 7, арк. 224.
- 92 Там само, т. 12, арк. 31.
- 93 Там само, т. 2, ар. 169.
- 94 Архів Львівського управління СБУ, ФП 55371, т.10, арк. 136.
- 95 Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! — К.: Софія, 1994. — С.33.
- 96 Архів Львівського управління СБУ, ФП 55371, т. 7, арк. 224, т. 1, арк. 87.
- 97 Там само, т. 14, арк. 85.
- 98 Там само, т. 6, арк. 311.
- 99 Архів Львівського управління СБУ, ФП 55371, т. 10, арк. 266.
- 100 Архів Управління СБУ по Львівській області, ФП 55371, т. 15, арк. 63.
- 101 Там само, т. 2, арк. 169.
- 102 Там само, арк. 89.
- 103 Там само, т. 10, арк. 116.
- 104 Там само, т. 1, арк. 138.
- 105 Архів Управління СБУ по Львівській області, ФП 55371, т. 15, арк. 62.
- 106 Там само, т. 9, арк. 317.
- 107 Там само, арк. 181.
- 108 Там само, т. 6, арк. 211.

- ¹⁰⁹ Архів Управління СБУ по Львівській області, ФП 55371, т. 3, арк. 227.
- ¹¹⁰ Там само, т. 1, арк. 98. Це було у травні 1961 року.
- ¹¹¹ Там само, т. 9, арк. 318.
- ¹¹² Там само, т. 13, арк. 285.
- ¹¹³ Архів Управління СБУ по Львівській області, ФП 55371, т. 12, арк. 186.
- ¹¹⁴ Там само.
- ¹¹⁵ Там само, т. 14, арк. 295, 267.
- ¹¹⁶ Там само, т. 22, арк. 203.
- ¹¹⁷ Архів Управління СБУ по Львівській області, ФП 55371, т. 4, арк. 28.
- ¹¹⁸ Там само,, т. 5, арк. 215.
- ¹¹⁹ Архів Управління СБУ по Львівській області, ФП 55371, т. 24, арк. 78.
- ¹²⁰ Архів Управління СБУ по Львівській області, ФП 55371, т. 1, арк. 203, 223.
- ¹²¹ Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! — К.: Софія, 1994. — С. 81.
- ¹²² Архів Управління СБУ по Львівській області, ФП 55371, т. 11, т. 16, арк. 3, арк. 200, т. 15, арк. 9 та ін.
- ¹²³ Там само, т. 1, арк. 111.
- ¹²⁴ Там само, особливо див. т. 25., арк. 63.
- ¹²⁵ Архів Управління СБУ по Львівській області, ФП 55371, т. 24, арк. 327.
- ¹²⁶ Лук'яненко Л. До історії українського правозахисного руху // УРП-інформ. — 1994. — 18 жовтня. — С. 8.
- ¹²⁷ Свідчення С.Шабатури.
- ¹²⁸ Там же, в Тернопільській обл. в 1961 р. вже була засуджена група з 5 чол. Миколи Апостола... // Свідчення Є.Гогуса.
- ¹²⁹ Архів Управління СБУ по Тернопільській області, 12428 п., т. 1, арк. 43.
- ¹³⁰ Там само, арк. 20.
- ¹³¹ Там само, т. 2, арк. 228.
- ¹³² Там само, т. 1, арк. 770.
- ¹³³ Архів Управління СБУ по Тернопільській області, 12428 п., т. 1, арк. 24.
- ¹³⁴ Там само, арк. 106.
- ¹³⁵ Там само, арк. 74.
- ¹³⁶ Там само, арк. 32, 110.
- ¹³⁷ Архів Управління СБУ по Тернопільській області, 12428 п., т. 1, арк. 33.
- ¹³⁸ Там само, арк. 77.
- ¹³⁹ Там само, арк. 76.
- ¹⁴⁰ Там само, арк. 34.
- ¹⁴¹ Там само, арк. 112.
- ¹⁴² Інтерв'ю з Є.Гогусем 27.06.95 р.
- ¹⁴³ Архів Управління СБУ по Тернопільській області, 12428 п., т. 1, арк. 34, арк. 92.
- ¹⁴⁴ Там само, арк. 111.
- ¹⁴⁵ Там само, арк. 31.
- ¹⁴⁶ Там само, арк. 70.

- 147 Там само, арк. 61.
- 148 Там само, т. 2, арк. 214.
- 149 Там само, т. 2, арк. 272-273.
- 150 Там само, арк. 252.
- 151 Там само, арк. 318.
- 152 Таку роль Дзюри підтверджує і сам Є.Гогусь — в інтерв'ю автору від 27 червня 1995 р.
- 153 Архів Управління СБУ по Тернопільській області, т. 2, арк. 240.
- 154 Там само, т. 1, арк. 30.
- 155 Лук'яненко Л. До історії Українського правозахисного руху. — УРП-інформ. — 1994. — 18 жовт.
- 156 Хейфец М. Українські силуети // Поле відчаю й надії. Альманах. — Ч. 1. — К., 1994. — С. 137-392 (358 с.).
- 157 Архів Управління СБУ по Львівській обл., ФП 55627, т. 4, арк. 171-172.
- 158 Хейфец М. Українські силуети. — С. 358.
- 159 Архів Управління СБУ по Львівській обл., ФП 55627, т. 1, арк. 81, 246.
- 160 Там само, т. 3, арк. 335.
- 161 Там само, т. 8, арк. 74.
- 162 Архів Управління СБУ по Львівській обл., ФП 55627, т. 4, арк. 53-54.
- 163 Там само, т. 5, арк. 62-63.
- 164 Був заарештований по окремій справі пізніше.
- 165 Архів Управління СБУ по Львівській обл., ФП 55627, т. 3, арк. 291, т. 5, арк. 31.
- 166 Там само, т. 4, арк. 240-246.
- 167 Хейфец М. Українські силуети. — С. 358.
- 168 Архів Управління СБУ по Львівській обл., ФП 55627, т. 5, арк. 122, 135-136.
- 169 Там само, т. 2, арк. 277.
- 170 Архів Управління СБУ по Львівській обл., ФП 55627, т. 3, арк. 61, 65, 133.
- 171 Там само, т. 1, арк. 242.
- 172 Там само, т. 6, арк. 277-280 та ін.
- 173 Там само, т. 10, арк. 233.
- 174 Архів Управління СБУ по Львівській обл., ФП 55627, т. 10, арк. 21.
- 175 Там само, арк. 22.
- 176 Зайцев Ю. Дисиденти // Молодь України. — 1995. — 23 березня.
- 177 Інтерв'ю із З.Попадюком 11 червня 1995 р.
- 178 Обвинительное заключение по уголовному делу № 21 // Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! — К., 1994. — С. 50-51.
- 179 Там само, с. 54.
- 180 Там само, с. 56.
- 181 Там само, с. 51.
- 182 Обвинительное заключение по уголовному делу № 21// Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! — К., 1994. — С. 52-58.
- 183 Він і виявився зрадником. Там само, с. 54.

- 184 Там само, с. 8.
- 185 Касьянов Г. Незгодні. Українська інтелігенція в русі опору 60—80-х років. — К., 1995. — С. 37.
- 186 Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! — С. 35.
- 187 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 5323, арк. 8.
- 188 Розширений проект програми української робітничо-селянської спілки (УРСС)// Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! — С. 10.
- 189 Там само, с. 12.
- 190 Там само, с. 15.
- 191 Там само, с. 17.
- 192 Там само, с. 19.
- 193 Розширений проект програми... (УРСС). Л.Лук'яненко. Цит. праця, с. 22.
- 194 Там само, с. 25.
- 195 Короткий проект програми... (УРСС) // Л.Лук'яненко, цит. праця, с. 28.
- 196 Там само, с. 30-31.
- 197 Там само, с. 36-43.
- 198 Нотатки учасника 1 наради...// Л.Лук'яненко. Цит. праця, с. 38-39.
- 199 Там само, с. 43.
- 200 Касьянов Г. Незгодні: Українська інтелігенція в русі опору 60 — 80-х років. — С. 40.
- 201 Там само, с. 45.
- 202 Українські юристи під судом КДБ // Сучасність. — 1968. — С. 81.
- 203 Кандиба І. Першому секретареві ЦК КП України Шелесту Петру Юхимовичу // Сучасність. — 1967. — Ч. 12. — С. 64.
- 204 АС. № 904, арк. 12.
- 205 Що були студенти, говорить А.Камінський. З приводу юристів// Сучасність. — 1968. — № 3. — С. 77-84 (с.77)
- 206 Алексеева Л. Цит. праця, с. 9.
- 207 Архів Управління СБУ по Львівській обл., фп 26250, т. 2, арк. 320-321.
- 208 Мороз В. Шістдесяті роки на Україні // Всесвіт. — 1993. - Ч.9-10. — С. 185.
- 209 Інтерв'ю з Євгеном Доніченком. — 12 травня 1995 р.
- 210 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 5323, арк. 5.
- 211 Там само, спр. 7416, арк. 17.
- 212 Архів СБУ, фп 67826, т. 5, арк. 111.
- 213 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16. спр. 85, арк. 248.
- 214 Там само, арк. 251.

Розділ 4

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ФРОНТ

4.1. Утворення. Організаційні і стратегічні засади УНФ

Утворення і діяльність УНФ, найбільшої й найкраще теоретично й практично підготовленої підпільної організації є ще одним прикладом неперервного національного визвольного руху в Україні, на чітко окреслених ідейних засадах. Ці ж засади, їх принципівий характер — крок в розвитку української суспільно-політичної думки.

Створення УНФ пов'язане з особою Дмитра Квецка. Народився він на Дмитра 1933 року, в с.Слобода Болахівська, тепер Долинського району Івано-Франківської області, в родині селян-бідняків. Рано втратив матір, а згодом і батька. Його родичі були в УПА, чи допомагали визвольній боротьбі. Середню школу закінчив у сусідньому селі Витвиця. Ці села — вже Карпати. Після школи деякий час вчителював, потім — служба в армії, знову вчителювання в селах рідного району, кілька місяців був інструктором райкому комсомолу у відділі шкіл, звідки знову перейшов на роботу до школи. В 1963 році закінчив історичний факультет Львівського університету і планував вступ до аспірантури. Історією Прикарпаття, України цікавився ще з шкільних літ. Слухав закордонні радіопередачі, які подавали зовнішній світ зовсім інакше, ніж це зображувала офіційна пропаганда. Цікавився й рухом опору 40-50-х років на Західній Україні, розпитував учасників і свідків тих подій, аналізував почуте й побачене. І врешті-решті прийшов до висновків, що бандерівський антирадянський рух був справедливим, що сучасна радянська Україна є колоніальним придатком Росії і для того, щоб український народ звільнився... від колоніального гніту, йому треба піднятися на боротьбу за створення... Самостійної України¹. За взірць такої боротьби взяв рух ОУН-УПА. Тому цікавився і структурною будовою оунівського

підпілля, старими бункерами, де можна було б знайти стару бандерівську літературу. Цю літературу згодом планував поширювати серед населення.

Коли навчався в університеті (заочно), то, зустрічаючись зі студентами, що приїздили з різних частин України і Союзу, розпитував їх про ті зміни, що відбувалися в їхніх краях з приходом до влади М.Хрущова. Це широке спілкування надавало безцінну інформацію, що виходила далеко за межі офіційної. Так, поступово приходив для висновку, що «національні інтереси українського народу та його традиції не тільки не поважаються, а грубо й безцеремонно затискуються і це в мене викликало біль і обурення»². Прикладом цього вважав те, що більшість дисциплін у вузах України викладається російською мовою, наукова література теж, в основному, російськомовна. Мало кінофільмів українською мовою. Вважав, що економічні інтереси України не враховуються, на її території розвивається в основному видобувна, металургійна та переробні галузі промисловості. Тому логічний висновок з таких суджень був: Радянська Україна не що інше, як колоніальний придаток Росії³. Ці переконання утвердилися у Д.Квечка в 1962-1963 роках. Тоді ж прийняв до дії для себе таких три принципи: 1) завоювання незалежності і державності для України; 2) встановлення народної демократії на основі свободи і природніх прав вільної людини; 3) соціальні реформи як шлях до забезпечення високого життєвого рівня і благополуччя для всього українського народу⁴. Тоді ж приходять Д.Квечко до висновку, що втілені в життя ті принципи можуть бути тільки шляхом проведення в Радянській Україні національно-визвольної революції, яка повинна була замінити радянський соціалістичний лад на національно-кооперативний державний зі здобуттям незалежності Україною. Але підготовчу роботу до цієї мети в умовах радянської дійсності може виконати лише підпільна організація⁵, достатньо сильна, щоб висупити і очолити національний рух⁶.

Бункерів УПА Д.Квечко не знайшов, але влітку 1964 року в горах виявив ящики зі старою оунівською літературою, в тому числі і друкованою на машинці. Це була переважно література пропагандистського змісту⁷. Використав їх згодом у роботі УНФ.

До 1964 року ж були написані і деякі програмні статті для майбутньої організації, які згодом були опубліковані у самвидавничому журналі групи.

Довго не міг знайти відповідної назви для майбутнього утворення, врешті-решт зупинився на такому — Український Національний Фронт. Підставою для такої назви було те, що майбутній рух за визволення мислився як загально-національний і антиколоніальний, тому повинен іменуватися фронтом⁸.

Тепер справа полягала в тому, що організацію треба було створити.

Першим спілсьником в задуманій справі УНФ вже з осені 1964 р. став Зиновій Красівський, 1930 року народження. Два його брати були вояками УПА. За це сім'я в березні 1948 року була вислана на спецпоселення в Карагандинську область Казахстану, а її майно — конфісковано. Але З.Красівський зумів втекти із залізничного вагона⁹. Змушений був перейти на нелегальне становище, жити за фіктивними документами. Його викрили й судили. Під час відбуття вже поселення, працюючи робітником очисного забою в шахті, став інвалідом II групи. Закінчив філологічний факультет Львівського університету (заочно), зі спеціальності українська мова і література. з 1963 р. мешкав у м.Моршині Львівської області.

При зустрічах З.Красівський і Д.Квецко вели розмови на теми історії України ХХ століття: про хвильовизм, волобуєвщину, національне питання, про Скрипника і його лінію, голод 1933 року, економічне й політичне становище України в часи Хрущова¹⁰. Швидко з'ясувалась єдність їхніх поглядів на ці проблемні питання вітчизняної історії.

Діяльність організації почалася з видання журналу «Воля і Батьківщина» з метою його поширення для агітації їхніх ідей¹¹. Але ще трохи раніше Д.Квецко пропонував надрукувати З.Красівському декілька статей, що вже були написані першим (і згодом з'явилися і в журналі)¹². Але Красівський відмовився друкувати на своїй машинці, яка була зареєстрована і на випадок стеження чи й арешту легко б викрила свого власника Тоді Д.Квецко дає 200 крб. на придбання нової машинки. З.Красівський, повертаючись з Караганди, купив її в Москві — в жовтні 1964 р.¹³

У виданні журналу ролі розподілилися так: Д.Квецко брав на себе підбірку матеріалів, організаційно-технічне забезпечення, ідейну сторону, поширення журналу, а З.Красівський мав друкувати, редагувати, вишукувати статті¹⁴. Фарбу для першої сторінки — кліше — дав Тадей Ільницький.

Перший номер «Волі і Батьківщини» був надрукований вдома у З.Красівського¹⁵.

Згодом з метою конспірації весною 1965 року вирішено було перенести друк у більш безпечне місце — в бункер в Карпатах, обладнаний власноруч Д.Квецком в 1964 році¹⁶. Журнал друкувався на білому папері в 6 примірниках — закладка. Обсяг — 13-20 друкованих сторінок аркушів. Всього за 1964-1966 рр. було надруковано 16 номерів «Волі і Батьківщини», 96 примірників. Друкували вночі. Д.Квецко брав собі 2-4-6 примірників, а З.Красівський — 1-3-5 примірники¹⁷. Зауважу, що водночас друкувалось 2, а то й 3

примірники журналу (за готових матеріалів). Зимом друк припинявся, бо сніг міг видати підпільників.

Автором більшості статей був Д.Квецко, 2 статті за З.Красівським, решту матеріалів брали зі старих довоєнних часописів чи брошур ОУН або komponував Д.Квецко з передач закордонного радіо. Всі статті друкувалися за пропозицією Д.Квецка, від імені «УНФ» (хоч реально, спочатку організація ще не постала — Р.А.), щоб придати більшій ваги виданню. Думав, що навколо нього ж під цією назвою будуть гуртуватися одностудії. Через свій журнал, як планував Квецко, вони могли б впливати заявами і на дії центральних урядових органів¹⁸.

Літературне зібрання групи поповнилося ще й оунівськими брошурами, які знайшов Д.Квецко влітку 1965 року в бункері в горах¹⁹. Там були такі брошури: «Кто такие бандеровцы и за что они борются», «Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради (УГВР)», за 1948 р. З листівок знайшов там такі, як «Как погиб начальник Рогатинского РОМГБ — капитан Амосов», «Українські вчителі», «Українські діти», «Селяни Західної України», «Христос рождається». Всі вони були виготовлені в 1947-1948 роках.

На 1964 рік у Д.Квецка вже було написано ряд програмових робіт майбутньої організації. А саме: «Програмові вимоги УНФ» та «Наші завдання». Оскільки друга стаття відкривала перше число часопису «Воля і Батьківщина», знайомство з яким означало вступ до групи, то перш ніж перейти до висвітлення діяльності УНФ, викладемо її. Вона починається описом загального стану країни: «колонізатори проводили й проводять щодо української нації добре продуману і сплановану, детально розроблену політику геноциду».

Значна частина українського суспільства під впливом колонізаторів здеморалізувалась, «забула або навіть не розуміє української ідеї, а прийняла чужу, московську». Повернути його на шлях істини — завдання видавців журналу. Відбулася й фальсифікація української історії, її теж доведеться повертати народові. При цьому Д.Квецко виходив з того, що кожний народ у світі має право на свободу і незалежність. Час нагадати українському народу про це право. А для цього є й умови сприятливі: «комуністичний світ вступив у глибоку й затяжну кризу» (с.2)²⁰.

Автори прагнуть знати всю правду про національно-визвольний рух на Україні цього сторіччя. Видавці журналу УНФ будуть боротися за те, щоб українці пробудилися, позбулися рабства, позбулися небуття і безвісті, відіграли належну їм роль в Європі і світі²¹.

Треба порвати з офіційною пропагандою, треба сказати правду про національний рух.

Це можна зробити силовою потугою, щоб поставити перед

світом проблему України, щоб її почуло вільне людство. А почувши — «відгукнеться і допоможе розірвати ганебні пута»²².

«Ми будемо боротися за це!» — заявляв Д.Квецко. Донести ж голос цього народу, розбудити його може лише революційна газета. Вона допоможе розбудити національну свідомість, оформити її вимоги. Автори певні, що національна ідея таки підніметься на національному терені, спершу — в хоробрих серцях.

Ще одним документом програмового характеру і стала написана З.Красівським «Тактика Українського Національного фронту». Вона брала за основу ідеї ОУН на побудову української самостійності, визначала конспіративну основу УНФ, за прикладом того ж націоналістичного підпілля, вказувала, як слід поводитися при стеженні за членами організації, як вести себе на допитах. Документ був надрукований в шести примірниках. Пізніше Д.Квецко, виходячи з нього, розробив більш повний документ: «Статутні принципи УНФ» (розглядатимуться нижче).

Іншим активним учасником УНФ став Михайло Дяк — дільничий міліціонер, капітан, 1935 року народження, давній товариш Д.Квецка. Походив він з бідних селян с.Калюни Долинського району Івано-Франківської області. Закінчив в обласному центрі школу міліції, мав юридичну освіту, одружився. Ще 1967 р. М.Дяк в с.Витвиці вивісив над сільрадою синьо-жовтий прапор²³.

При залученні до УНФ ні від М.Дяка (давнього товариша Д.Квецка), ні від інших членів організації ні підписів, ні клятв не вимагалось. Щоправда, М.Дяк і З.Красівський говорили про це і навіть пропонували присвоювати прізвисько кожному членові групи. Але Д.Квецко відхилив ці ідеї на таких підставах: 1) відмова від цих атрибутів підвищить ступінь конспірації; ОУН надавала великої ваги формальному членству, але це не врятувало її від розгрому; 2) вербувати слід неспішно, тільки надійних людей; при вербовці не говорити нікому з кандидатів, що вони є членами організації від такого-то часу.

З часом особа сама це усвідомлювала і розуміла²⁴. Як підбирати цих надійних людей? Д.Квецко, напучуючи Я.Лесіва, радив тому починати з бесід на міжнародну тему, далі переходити до внутрішньої політики, господарського життя країни. Залежно від ставлення тієї чи іншої особи до цих питань, вирішувати, достойна чи ні ця людина пристати до боротьби, яку проводить УНФ²⁶. Але згодом деякі члени УНФ казали, що не знають, що це таке, бо вони туди не вступали...

Між тим, з 1965 року до групи залучився Ярослав Лесів²⁷. Д.Квецко, перш ніж вирішити це, цікавився ним самим і його родиною, в якій дехто був у свій час в ОУН. Я.Лесіву було 20 років, походив він з с.Лужки того ж Долинського району, з сім'ї робітника. Закінчивши в 1965 році Івано-Франківський технікум

фізичної культури, він працював в селищі Завалля Гайворонського району Кіровоградської області вчителем фізкультури в школі-інтернаті.

Я.Лесів залучив до УНФ Василя Кулиничу, 1943 року народження, давши йому спочатку в липні 1966 року читати «Тактику Українського національного фронту»²⁸. В.Кулинич походив з сусіднього с.Липа, з селян-бідняків, як зазначає протокол. Закінчивши 10 класів і відбувши службу в армії, проживав у м.Стрию Львівської області, де працював токарем на вагоно-ремонтному заводі.

Досить близько до УНФ, а точніше до її членів, примикав Богдан Равлюк, добрий знайомий Д.Квецка, вчитель історії Витвицької середньої школи.

З самого початку УНФ мав ще й Львівське, так би мовити, відділення, згодом і в інших містах, але про це пізніше.

Хто керував організацією? Центральний провід. Хоч, власне, такого ще не було, а реально, його замішували Д.Квецко і З.Красівський. Перший відповідав за розвиток ідейно-теоретичних і організаційних основ фронту, а другий — за технічне забезпечення і допомагав водночас Д.Квецку²⁹. Втім, чіткого розподілу обов'язків не було.

УНФ в очах однодумців мав виглядати великим і могутнім. Тому, коли хтось запитував, хто ж особно видає журнал «Воля і Батьківщина» і пише статті, де знаходиться центр організації, відповідь була — то мені невідомо. Д.Квецко висловлював у таких випадках припущення при відповіді, що центр, вочевидь, у Києві чи Львові, а до проводу входять талановиті й видатні люди, які й видають журнал³⁰. В центр роботи ставилося залучення людей і поширення через літературу. Д.Квецко вважав, що зброя їм наданий час не потрібна³¹, з радянською владою треба вести боротьбу на ідеологічному фронті шляхом агітації³².

Було зрозуміло, що розповсюдження старих оунівських листівок — то півсправи, треба поширювати сучасні документи Але однієї машинки і друку в бункері було замало. Тому Д.Квецко сам і через З.Красівського прикладав зусилля до того, аби дістати чи то шрифт, чи зробити власноруч друкарський станок, чи, можливо, мав надію поширити наклад друком ще кількох машинок. Як сам Квецко говорив, до літа 1965 року він не відмовився від думки про збільшення накладу³³. Спершу надіявся на обладунок станка знайомим студентом, що вчився в поліграфічному інституті у Львові³⁴.

Згодом це питання вирішував З.Красівський при зустрічах з представником львівської філії групи. У другій половині березня 1967 року на зустрічі з І.Губкою, на його роботі у Львові, З.Кра-

сівський прямо сказав, що для друкарського видання «Волі і Батьківщини» необхідно мати друкарський шрифт³⁵.

Отримавши запевнення від І.Губки (а може, й ще від когось іншого), З.Красівський тоді ж, у березні, заявляє іншому члену львівської філії М.Меленю про те, що зможе дістати друкарську техніку³⁶. Завадили арешти.

Традиційним, як і в деяких інших груп, було в УНФ ставлення до еміграції, а також до зв'язків з нею. Щоправда, єдиними свідченнями для нас тут є протоколи допитів, але в нас немає підстав в даному випадку їм не довіряти. Питання це постало ще в 1964 році, ще до написання «Тактики УНФ». Тоді Д.Квецко із З.Красівським визначилися таким чином. «Українські націоналістичні організації за кордоном серед національно-свідомих у нашому понятті людей не користуються авторитетом»³⁷.

Причини — вони були довгий час відірвані від України, нездатні вірно відображати інтереси народу, а також через те, що вони себе скомпрометували постійними сварками між собою та послугами окремим іноземним розвідкам (про останнє записано в протоколі — широко відомо з офіційної преси). Тому Д.Квецко і З.Красівський (та, мабуть, й інші) вважали, що як в ході боротьби з радянською владою за створення української самостійної держави, так і в разі успішного її завершення, УНФ не буде підтримувати контактів з закордонними націоналістичними організаціями³⁸. Д.Квецко підходив до цієї проблеми з іншого боку: такі контакти, як ніякі інші дії, ставлять під загрозу конспірацію в УНФ. Тільки в «Тактиці УНФ» написано З.Красівським, що організація прикладатиме зусилля, аби її документи, пропагандистські матеріали потрапляли на Захід. Однак якихось реальних кроків в цьому напрямку, наскільки відомо, зроблено не було. Аргумент конспірації тут був, мабуть, найпереконливішим. До того ж, за тих умов, у яких діяв УНФ, вийти на зв'язок з закордонними організаціями людям, які не мали зносин з іноземцями, не жили у великих містах, було дуже важко. Тому пізніше Д.Квецко говорив лише про те, що взагалі-то хотіння зв'язків було (не уточнюючи, в кого персонально), але й тільки⁴⁰.

Як і задумувалося, найбільші успіхи фронт мав на ниві поширення агітаційних матеріалів серед членів групи і серед населення.

Всі ці матеріали в Івано-Франківській області йшли через Д.Квецка, з його рук чи в лісі, чи в його хаті, при особистих зустрічах. Розповсюдження таких брошур, листівок серед населення «повинно виключати в ньому збудження національної свідомості і гідності», а також «зіграти роль своєрідного протесту української інтелігенції»⁴¹. Найбільшою сміливістю і зухвалістю при розповсюдженні агітаційних матеріалів відзначився М.Дяк.

Слід додати, що цій меті прислужився і журнал «Воля і «Батьківщина», який передавався із рук в руки (про нього нижче).

М.Дяк, отримавши в жовтні 1965 р. 5-6 примірників брошур «Кто такие бандеровцы и за что они борются?»⁴² та «Інформаційний бюлетень УГВР», спеціально приїздив до Івано-Франківська і розповсюджував їх там. Клав на паркани, на підвіконня, у під'їзди будинків.

В грудні 1963 р., отримавши в Квецка 10 примірників цих брошур, Дяк повіз їх до Львова і розкидав там в університеті, в під'їздах будинків⁴³.

Коли М.Дяк дізнався, де складуються листівки, то він вже сам ходив до лісу і набирав їх по потребі. Так, весною 1966 р. розкидав в тому ж таки Івано-Франківську 5 чи 7 брошур.

У червні 1965 року він поїхав в курортне місто Яремче і розкидав біля Скал Довбуша 20 примірників брошур⁴⁴.

Власне, розповсюдження листівок і брошур з літа 1966 року велося майже виключно за межами Долинського району — щоб відвернути увагу органів КДБ — до такого висновку прийшли і Дяк, і Квецко на короткій нараді з цього приводу⁴⁵.

Біля 10 серпня того ж року Д.Квецко і М.Дяк розповсюдили на Скалах Довбуша ще 40 брошур і листівок⁴⁶.

У кінці червня 1966 року Дяк розкидав в м.Дрогобичі Львівської області, біля вокзалу і на навколишніх вулицях, — ще декілька брошур. Того ж літа в Нагуєвичах розкидав ввечері 10 брошур, в тому числі і біля великого дуба, шанованого Каменярем⁴⁷. Потреба виникла у досить оригінальному способі поширення літератури — спускання по воді у целофанових мішечках — по 1-2 примірнику брошур, листівок вниз по річці. Так було послано вниз по р. Свіча біля с.Княжилуки до 50 брошур в липні.

В ніч на 9 жовтня М.Дяк, їдучи до Стрия, розкидав у с.Остановичі Ходорівського району ще кілька брошур і ще дві — в самому Ходорові. Наступного місяця вже в м.Калуші, в центрі, розкидав 7 брошур «Кто такие бандеровцы и за что они борются». В близькому часі 30 листопада М.Дяк знову поїхав в Івано-Франківськ і там поширив 15 брошур двох відомих вже назв і декілька листівок⁴⁸.

По-своєму він вирішив відзначити і роковини Жовтневої революції. В кінці жовтня 1966 року виготовив національний прапор. В ніч на 30 жовтня поїхав до м.Болехова і кинув кілька листівок біля постаменту пам'ятника Леніну, а потім спробував поруйнувати пам'ятник.

З Болехова М.Дяк велосипедом поїхав у сусіднє село Гошів і там розкидав декілька брошур на подвір'ї хат і в центрі села. При виїзді з с.Гошева до с.Витвиці біля хреста, встановленого на насипаному пагорбі, на могилі, на смереках повісив прапор. Прапор

знаходився там майже увесь світловий день і був помічений владою аже десь біля 18 години⁴⁹.

30 листопада 1966 року М.Дяк, щоб збити з пантелику органи КДБ, розкидав декілька брошур «Кто такие бандеровцы...» і «Інформаційний бюлетень УГВР» на автобусній зупинці «Рожнятівський поворот». А за декілька днів зробив це і в селі Людвиківка Долинського району, теж на автобусній зупинці⁵⁰.

Всього протягом 1965–1966 років М.Дяк розповсюдив понад 250 примірників оунівських брошур, листівок, самвидавчих документів⁵¹. Прагнув залучити до справ ще декілька чоловік. Іще штрих: коли постало питання справи, чи сім'я на першому місці — не вагаючись, обрав перше⁵². Значну активність у розповсюдженні листівок і брошур виявив і Я.Лесів. Його вступ в УНФ почався з читання поданих йому Д.Квечком брошур, згодом «Тактики УНФ». У січні 1966 р. Я.Лесів, отримавши брошури, повертався з Прикарпаття на місце роботи з Львівського поїзда, біля станції Рудниця залишив у тамбурі і викинув з вагона 15 брошур «Кто такие бандеровцы...»⁵³, і «Бюро інформації УГВР».

20 березня 1966 р. Лесів поїхав в м.Одесу і там на автовокзалі розкидав ще 10–12 брошур⁵⁴. Ним же було розповсюджено 26 липня 15 таких самих брошур від Д.Квечка та ст. Жмеринка, в районі ст.Козятин, на перегоні станцій Боярка—Жуляни.

У вересні 1966 року Я.Лесів отримав нові брошури, вірші з самвидаву і журналу групи і залишив все це на зберігання вчителю праці у школі-інтернаті, в селищі Заваллі В.Цвілюку. Останній став читати подібну літературу ще з весни під впливом Лесіва. Той розповідав йому про ОУН та її справедливую боротьбу та говорив про існування антирадянської націоналістичної організації, в якій він, Лесів, є зв'язковим⁵⁵. Врешті-решт попросив В.Цвілюка поширити наявні в них брошури в м.Умані. Загалом, як можна зрозуміти з матеріалів справи, Цвілюк був уже готовий до участі в групі.

Влітку того самого року Я.Лесів, знаходячись у відпустці в батьківському домі, виїхав 11 серпня у м.Львів і розкидав там на залізничному вокзалі ще 10 брошур⁵⁶. Останній раз справу з брошурами мав 26 листопада 1966 року. Тоді він приїздив у райцентр м.Гайворон (Кіровоградської обл.) і розкидав 8 брошур у приміщенні залізничного вокзалу і на території автовокзалу, що приєднав до станції⁵⁷. Я.Лесів був близький до того, аби приєднати до групи ще декілька чоловік⁵⁸, але діяв занадто вже сміливо, так що ймовірні кандидати — як видно з матеріалів кримінальної справи — просто не повірили в реальність існування підпільної організації...

Доволі непогано йшли справи із залученням до організації у В.Кулинина. Щоб перевірити людей, на яких він уже покладав на-

дію, давав їм читати самвидавчу літературу. Так, М.Ільчишин читав статтю «3 приводу процесу над Погружалським», а Кулинин давав читати 2 журнали «Воля і Батьківщина», розповідав йому про існування і дії УНФ⁵⁹. Розмови про УНФ Кулинин вів із своїм товаришем Василем Салапатою, давав йому на зберігання журнали в м.Стрию, на території заводу «Металіст» і вагоноремонтного заводу, залишки ж передав⁶⁰ Тарасу Кулинину. Першого разу В.Кулинин поширював брошури сам, одержавши їх від Д.Квечка ще у серпні 1966 року, на базарі м.Стрия, вагоноремонтному заводі і т.п. В документах слідства є факти, що говорять про поширення брошур В.Кулининим і в м.Долині⁶¹.

Він був певен, що і Г.Кулинин, і М.Саламата згоджуються з його словами і діями до вступу в УНФ. Доповідав про це і Лесіву — як зверхнику, а згодом самому Д.Квечку⁶². На підході у Кулинина було ще зо двоє чоловік до вступу...

Цікавою була спроба поширити діяльність УНФ за межі Прикарпаття і Західної України. Про зусилля Я.Лесіва мова йшла вище. Зустрівши якимось в автобусі, по дорозі до рідного села, свого далекого родича Григорія Качура, який вже відбув строк за перебування в УПА, Д.Квечко вирішив залучити його до справи. А для початку хотів доручити розкидати листівки і брошури в м.Донецьку. Це дало б змогу довести, що їх поширили приїжджі із Західної України і що організація українських націоналістів існує й діє. Квечко коротко розповів Качуру, що є у краї в них організація і має за собою певні справи. Коли Качур запитав: «А чи ви не боїтесь?», то Д.Квечко — штрих до портрета! — відповів так: «Якщо хочеш щось робити, не треба ніколи боятися»⁶³.

Ці розмови відбулися в червні 1966 року. Повіз Г.Качур у м.Новгородівку, де працював на шахті і де мешкав, 60 брошур двох назв і близько 300 листівок. Про поширення підпільних видань Г.Качур мав повідомити Квечку листовно. Качур побоювся їхати в Донецьк і вирішив розкидати їх у своєму місті. З липня 1966 р. розкидав до 50 брошур⁶⁴. Злякався і розказав про літературу своїм знайомим і показав зразки брошур, згодом 10 липня розкидав ще листівки. Качура заарештували 18 липня і відпустили, знову обшукали і він заговорив...⁶⁵.

УНФ задумувався як структура всеукраїнська, що змагається з владою від імені пригнобленого народу. Тому не дивними є спроби керівників організації заявити про себе і свої домагання центральній владі Москви і Києва. В лютому 1966 року Д.Квечко пише «Меморандум 23 з'їзду КПРС». 3-4 примірники цього документа були направлені і в адресу партійного з'їзду і в газети «Правда» та «Известия»⁶⁶. Документ складався з преамбули і ряду програмових вимог. У вступі говорилося про те, що український народ позбавлений елементарних національних прав, нищений,

але незнищений. XXIII з'їзд повинен ці узурповані права повернути. Український народ вимагає:

1. Надати можливість насильно депортованим за Сталіна українцям повернутись на батьківщину. Про це оголосити в пресі й по радіо. Зобов'язати уряд СРСР і КПУ забезпечити репатріантів житлом, працею. Принагідно зауважимо: за переписом 1959 р. в СРСР, поза межами сучасної української території, проживало понад 6 мільйонів українців.

2. Для тих, хто не побажає повернутись на Україну, надати всі умови для їх національного розвитку: відкрити школи з українською мовою навчання або уроки української мови. Видавати газети й журнали рідною мовою, вдосталь забезпечувати українською книгою.

3. Припинити посилення української молоді після закінчення навчальних закладів на працю поза межі України, а в Україну надсилати чужинецьку молодь. Скерованих на працю поза межі України повернути на батьківщину, на їх місце відправити з країни чужинців.

4. Зняти сталінську заборону з української культури і відкрити спецфонди по бібліотеках. Реабілітувати замордованих сталінським терором українських наукових і культурних діячів і перевидати їх праці.

5. Припинити розпочате останнім часом гоніння на українську інтелігенцію за її патріотизм. Покласти край арештам і закритим судовим розслідуванням, що набирають тепер такого широкого розмаху в країні. Звільнити всіх заарештованих за культурно-національну працю, а політичні процеси зробити гласними й відкритими.

6. У всіх дитячих садках, виховних закладах, школах і вузах України навчання й викладання вести виключно українською мовою. Запровадити також українську мову в усіх культурних, громадських, адміністративних та господарських закладах і установах.

7. Всім науковим і літературним видавництвом України випускати свою продукцію тільки українською мовою. Це саме стосується і українських кіностудій, радіо- й телепередач та репертуару театрів⁶⁷. Невиконання цих вимог означатиме, що українському народу залишиться вдатися до всіх належних у його розпорядженні засобів, аби здобути те, що по праву йому належить.

Меморандум, як видно, вимагав лише національних прав. Тут вперше вони були викладені до влади у вигляді звертання від організованої опозиції і в ім'я всього українського народу. Набуття національних прав не могло відбутися без радикальних політичних змін, про що звичайно знали укладачі документа. Навряд чи вони сподівалися на задоволення своїх вимог. Але важливо те, що була заявлена принципова позиція — викладені, зрозуміло,

мінімальні вимоги. Загалом вона в дечому перегукувалася з вимогами культурницького руху, але була ширша його і йшла далі. Зауважимо ще два моменти. По-перше, меморандум виходив від імені організації, яка вважала себе прямою спадкоємицею ідей ОУН-УПРА; по-друге, ці вимоги подовгу залишалися вимогами моменту боротьби, а в деяких пунктах є не менш актуальними сьогодні. УНФ відгукувався і на поточні моменти в українському суспільному житті. Почувши по радіо інформацію про те, що в Києві відбудеться прес-конференція, на якій збиралися засудити, як антинародну, діяльність українських буржуазних націоналістів, Д.Квецко здогадався, що це стосуватиметься О.Заливахи, М.Гориня та інших безпідставно репресованих інтелігентів і вирішив розповсюдити заяву від імені УНФ, щоб подати голос протесту проти таких дій влади⁶⁸.

Віддруковано було півсотні примірників тексту заяви... В ніч з 18 на 19 квітня 1966 року вони були розповсюджені М.Дяком в районі вулиці Хрещатик, біля університету, Палацу спорту, на околицях⁶⁹. Це відбулося якраз напередодні самої прес-конференції. Пізніше відповідні органи зібрали тексти заяв зі всього Києва, але третина примірників таки осіла в кишенях киян⁷⁰. Ось що вони могли прочитати:

«Заява Українського Національного Фронту. Чорні роки сталінського терору принесли Україні мільйони жертв, але не змогли зломити волі українського народу до боротьби за свої національні права. Ці законні права визнані всім світом. На словах визнала їх і Москва. Але як тільки українці домагаються їх, вона пускає в хід весь багатий арсенал віками випробуваних апостолів насильства — від Петра і до наших днів.

Найменший прояв національного життя в Україні, вона душить ще в зародку. Навіть боротьбу за право української мови і національної культури жорстоко переслідують як антиукраїнський злочин. По всій Україні прокотилась хвиля репресій. Як в добу Сталіна, так і тепер, українську інтелігенцію ув'язнюють, судять і засилають у концтабори.

Українському національному рухові Москва приклеює ярлик буржуазного націоналізму, щоб легше з ним розправитися. Мало того, вона хоче видати його за справу рук іноземних розвідок і так здобути світову (опінію) для своїх злочинних намірів. Це шахрайство треба зденонсувати. Світ повинен знати правду.

Національний рух в Україні не в силі сконструювати ніяка іноземна розвідка та ще у відгородженій від світу залізною стіною. Його розпочав і сам веде український народ.

Свої найелементарніші, наймінімальніші вимоги він виклав у Меморандумі УНФ ХХІІІ з'їзду КПРС. Але з'їзд не тільки не розглянув і не задовольнив їх, а затаїв його від української громадсь-

кості. Натомість кремлівське керівництво збирає пресову конференцію в Києві із запрошенням іноземних кореспондентів по українській національній проблемі, де буде чорнити українську справу перед усім світом. Але йому не вдається ані приховати дійсного стану речей, ані вбити волі народу до боротьби за своє визволення.

Центральний провід Українського національного фронту»⁷¹.

Наскільки авторові відомо, це перший відкритий захист українського дисидентства і спроби розвінчати наклеп влади щодо цього руху в Україні. Начебто у відповідь 1967 р. Іван Світличний підготував збірку документів з власною передмовою про УРСС (група Л.Лук'яненка)⁷².

Ще раз УНФ висловив свій протест проти русифікації України у містах на ім'я першого секретаря ЦК КПУ П.Шелеста, Голови Ради Міністрів УРСР В.Щербицького і Голови Президії Верховної Ради УРСР Д.Коротченка. Текст листа написав Д.Квецко. Повіз його в Київ і кинув там у поштову скриньку 26 липня 1966 року Я.Лесів⁷³. Вважаємо за потрібне подати його повністю:

«Вищим урядовим чинникам на Україні.

Загальновідомим є той факт, що Україна зрусифікована. Над українською нацією нависла смертельна небезпека. Ні один українець, що вболіває душею за долю свого народу, що бажає йому добра, ні один патріот, який бачить загибель своєї батьківщини, не може мовчати в цей грізний час.

Український Національний Фронт закликає всіх свідомих українців підняти голос протесту проти русифікаторської політики колонізаторів і їх поплічників в Україні, які в силу свого становища зобов'язані боронити національні права українського народу. Ці права віддані забуттю і топчуться на кожному кроці. Борців з них жорстоко переслідує і винищує влада.

Формально Україна вважається суверенною союзною республікою, фактично вона зведена до становища безправної колонії. Її жорстоко визискують колонізатори. Колоніальний гніт непомірно тисне на всі сфери життя нації. Проти нього, котрий уже раз, піднімає голос протесту український народ.

Не чути тільки Вашого голосу. А він вам даний як представникам і виразникам інтересів народу законом. Ваша байдужість і бездіяльність в захисті прав народу ставить під сумнів вашу спроможність відстоювати їх.

Ви повинні не тільки називати Україну суверенною республікою про людське око, а й здійснювати її суверенітет на ділі. Інакше це слово у ваших устах втрачає всякий реальний зміст і є цинічним знушанням над його дійсною суттю.

Ви повинні зажадати від Москви припинення політики русифікації, денационалізації й економічного визиску.

Ви повинні повернутися до політики українізації, яка проводилась в Україні до сталінського терору.

Ви повинні домагатись припинення переслідування колонізаторами українців за їх патріотизм. І надати можливість проявляти його.

Чекаємо Ваших перших кроків на цьому шляху, інакше Ваша бездіяльність буде розцінюватись як зрада інтересів української нації.

Липень 1966 р. Центральний провід Українського Національного Фронту»⁷⁴.

Головна вимога знову тут, як бачимо, — припинити русифікацію і повернутися до політики українізації. Власне, у вимогах УНФ піднімається те ж коло питань, що зазвучали на Україні з початком 60-х років. Про незалежність України тут не йдеться, хоч вона мається на увазі зі змісту і логіки цих трьох наведених документів. Автори розуміли, що тоді їх не сприймуть зовсім.

В цілому, однак, не слід переоцінювати самого факту звертання і надії проводу УНФ на радянську компартійну владу. Ці звернення — важливий, але на часі ще не головний спосіб їхньої боротьби, підтримка різних течій українського руху, спроби заявити про себе. Щодо останнього, то влада зреагувала миттю. На останньому зверненні рукою П.Шелеста накреслена резолюція: «Тов. Никитченко (голова республіканського КДБ — Р.А.). Срочно доложить».

4.2. Львівська філія

Львівська філія УНФ виникла з ініціативи З.Красівського за участі його давнього знайомого — Мирона Меленя. Той народився в 1929 р. в с.Фалиш Стрийського району Львівської області. За членство в молодіжній ОУН М.Мелень був осуджений в 1947 р. і відбував строк до 1955 р., згодом одержав музичну освіту, вищу — філфак ЛДУ. Працював керівником колективів художньої самодіяльності у м.Моршині. На рубежі 1964-1965 років З.Красівський ознайомив М.Меленя з існуванням УНФ. Сповістив, що фронт буде вдавати свій журнал, З.Красівський вказав, що цей журнал повинен будити національну свідомість українців, та об'єднувати тих людей, які б підтримували УНФ⁷⁵. Навесні 1966 р. М.Мелень вже читав журнал «Воля і Батьківщина». Трохи пізніше прийшли до порозуміння щодо його поширення⁷⁶. А ще через кілька днів (у вересні, чи в кінці літа) до М.Меленя приїхав його давній знайомий ще з таборів Степан Вардинець. Він привіз з собою фотоплівки тексту відомого в передруку на той час твору «Дві українські енциклопедії». Передав їх М.Меленю, а той — З.Красівському та поінформував першого, що надійною людиною стосовно українсь-

ких поглядів залишається І.Губка⁷⁷. Красівський запропонував, щоб журнал «Воля і Батьківщина» передати С.Вардинцю та І.Губці, аби й у Львові дізналися про УНФ⁷⁸.

На зустріч з І.Губкою мав їхати М.Мелень. А поки що передав через Вардинця йому 10 примірників «Волі і Батьківщини» і «Тактики УНФ», збірку віршів З.Красівського «Месник» та вже відомі нам брошури з лісу і звернення «Вищим урядовим чинникам на Україні».

Вийшло так, що на зустріч з І.Губкою поїхав З.Красівський. Хто ж такий І.Губка? Народився в 1937 р. на Жовківщині. Був у свій час осуджений, серед звинувачень — зв'язки з УПА. Повернувшись в Україну, здобув вищу освіту і на час описуваних подій працював інженером-економістом на одному з Львівських заводів. М.Мелень характеризував І.Губку як інтелектуала.

С.Вардинець і З.Красівський приїхали до Львова і переклали літературу І.Губці. З.Красівський мав з І.Губкою розмову щодо подальшої діяльності, змісту журналів «Воля і Батьківщина». Губка вважав доцільною ту антирадянську діяльність, що проводилася, але твердив, що треба працювати розумніше, бо «...не тільки на заході молодь, інтелігенція не розуміють таких документів («Воля і Батьківщина»), а тризуб і націоналістичні статті відштовхують їх⁷⁹. Таку літературу, вважав Губка, можуть підтримати тільки колишні оунівці. Статті журналу повинні би ґрунтуватися на вадах радянської дійсності, але показаних уміло, ближче до життя, конкретніше. В журналі, на його думку, виявляється примітивізм і вульгарний націоналізм. Був досить критичний він і щодо бандерівського підпілля⁸⁰. З.Красівський запропонував допомагати виданню коштами і друкарським шрифтом. Пропонував І.Губці й іншим, хто читатиме журнал, писати до нього статті (казав це і М.Меленю)⁸¹. Губка пообіцяв дістати шрифт⁸².

Чим пояснюється таке негативне загалом сприйняття І.Губкою (а згодом — ще деякими читачами) журналу «Воля і Батьківщина»? Без сумніву, щодо змісту статей вони помилялися — примітивними і вульгарними вони не були. Звісно, призначався журнал не для верхівки суспільства, а для широкої аудиторії, тому великої теорії (за винятком програмних положень й оцінки визвольного руху) там не було. Але ж і дописувачів виявилось тільки двоє, інші — відмовилися і, як видно з матеріалів слідства, — не тому, що були надмірно багаті новими ідеями, багато хто просто боявся. Ще один зріз проблеми: І.Губка і частина читачів журналу у Львові належали до тих кіл української інтелігенції, які не завжди добре знаючи діяльність ОУН-УПА, а то й знаючи, вважали за неможливе займатися за тих умов підпільного руху відкрито антирадянською діяльністю. А дехто з честолобних осіб прагнув сам зайняти певне місце в русі. З'ява нікому не відомих людей з уже на-

лагодженою роботою сприймалася тому суперечливо. Саме ці кола інтелігенції зайнялися у тому ж Львові розповсюдженням «Українського вісника».

Подальший зв'язок з львівською групою відбувався за посередництвом М.Меленя. Він вийшов на ще двох знайомих по табору і передав їм журнали УНФ, сподіваючись, напевно, мати ще дві ланки його поширення⁸³. Цими людьми були С.Геранович і В.Криса. Їм С.Вардинець привіз один з виступів І.Дзюби, який М.Мелень передав З.Красівському⁸⁴. Навесні того ж року З.Красівський передав декілька журналів «Воля і Батьківщина» 1965-66 рр. для І.Губки⁸⁵. Натомість в той же час зі Львова для журналу була доставлена стаття «З приводу процесу над Погружальським»⁸⁶. Наскільки можна здогадатися, саме тоді до рук З.Красівського потрапила й робота І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»⁸⁷, вірші В.Симоненка. В усякому випадку ці твори надійшли до Івано-Франківської групи від І.Губки. А той отримав їх від С.Корольчука, інженера зі Львова⁸⁸. Губці вдалося налагодити більш-менш регулярно читання «Волі і Батьківщини» серед своїх знайомих. Число читачів, відомих тільки слідству, було не менше десяти чоловік, але як видно, ця цифра була реально більша. В числі читачів: інтелігенція, робітники, люди молодшого покоління й колишні члени ОУН⁸⁹. Спроби, однак, отримати від читачів статті до журналу зазнали невдачі⁹⁰; була спроба отримати з редакції журналу «Жовтень» матеріали, які там не друкували з цензурних міркувань⁹¹.

Залишалися труднощі і з друкарським обладнанням, чи то шрифтом. У цій справі, на думку автора, не все ясно. При зустрічі з Меленем наприкінці серпня 1966 року І.Губка обіцяв, що скоро шрифти будуть передані З.Красівському⁹².

Ця певність І.Губки ґрунтувалася на тому, що в цій справі йому зможе посприяти його знайомий і однодумець Віхоть, читач журналу⁹³. Той — завідувач складом, де були й друкарські матеріали і шрифти.

З початку 1967 р. зв'язковим між М.Меленем та І.Губкою став Григорій Прокопович, 1928 року народження, уродженець Дрогобича. В 1950 р. засуджений за участь в молодіжній ОУН, звільнений в 1956 р.⁹⁴ Працював у вугільній промисловості в Донбасі. Вчився на факультеті іноземної філології Київського університету. З 1964 р. — переїхав жити в Чернівецьку область.

В лютому 1967 р. Прокопович зустрічається з І.Губкою, від якого й дізнався про існування підпільного журналу. І, за свідченням Г.Прокоповича, І.Губка просив М.Меленя приїхати самому чи прислати когось для отримання друкарського обладнання.

Зустрівшись з Меленем у Моршині 18 березня 1967 року, Прокопович повів у Львові останній номер журналу, збірку віршів

«Месник»⁹⁵, а також «бофони» — паперові знаки, які за задумом Меленя, треба було б обміняти на гроші — своєрідна позика з часів УПА. З останнього задуму нічого не вийшло у Львові. Лише М.Дяк взяв ці «бофони». Втім, з часом, ці грошові справи налагодилися б — завалили арешти. Між тим І.Губка, Г.Прокоповичу 20 березня ніякого шрифту не дав, а вимагав, аби приїхав сам Мелень⁹⁶. Губка на слідстві заперечував, що шрифт він дістав, але арешт членів групи саме в той час, коли питання про друкарство здавалося би от-от вирішиться, та деякі інші моменти ходу слідства, дають підставу вважати, що якісь шрифти все-таки були щонайменше вже доступні для групи.

Між тим, у Львові все більше переважали настрої розокремлення. Ті ж Мелень і Губка по-різному поставилися до УПА і ОУН. Досить критично І.Губка був налаштований щодо методів останніх, особливо терору, вважаючи, що вони занедбали ідеологічну роботу серед населення⁹⁷. Мабуть, таке помилкове судження виникло як з незнання суті справи докладно, так і зі спроби критичного осмислення недавньої історії, бо Губка водночас пропонував особливу увагу приділяти молоді й інтелігенції. Мелень же, навпаки, схвалював повністю ОУН-УПА і заперечував Губці, що діяльність тих структур — то наша історія і забувати цього не слід⁹⁸. Інша проблема, про яку вже говорилося вище, була в суто критичній оцінці журналу з боку львівських читачів⁹⁹.

Губка був незадоволений і тим, що в журналах «Воля і Батьківщина» не з'являються статті з самвидаву, які він передавав Меленю (стаття «З приводу процесу над Погружальським» з'явилася в 16 числі журналу — Р.А.), не видно змін у змісті й оформленні журналу (тризуб). Сам Губка мав намір ще з початку 1966 року видавати цей журнал друкарським способом по всій Україні¹⁰⁰, з поліпшенням, треба думати, від імені УНФ. Вже на березень 1967 року І.Губка вважав, що журнал треба кардинально оновлювати і розраховувати на більш широке коло людей. Якщо ж з ним не погодяться, передавав він до Моршина, то він буде випускати журнал сам¹⁰¹. Остаточо всі непорозуміння щодо видання журналу мала вирішити зустріч Меленя з Губкою, яка вже не відбулася на волі.

Перш ніж перейти до аналізу змісту журналу «Воля і Батьківщина», подивимось, як самвидавську літературу, що ходила в той час по руках в республіці, читали члени УНФ. Щодо свого журналу, то і його номери не повністю (з 1 по 16 число) читалися, як авторові здається, не всіма членами групи; те ж стосується і її прихильників, хоч з головними програмовими документами були ознайомлені всі. У Львові також читали одну із заяв В.Чорновола до прокурора УРСР. Мінімум читання можна визначити (умовно, звісно) за тими статтями, які читалися членами групи в Івано-

Франківській області. Так от, точно встановленими можна вважати читання «Відповіді діячів культури Америки і Канади на листівку діячів культури УРСР»¹⁰², пояснювальну записку І.Дзюби про обставини проведення вечора пам'яті Л.Українки в Києві в 1963 році¹⁰³, «Думки і роздуми збентеженого читача»¹⁰⁴, «Воспоминання о Лесе Курбасе»¹⁰⁵, виступ Василя Лобка на науково-практичній конференції з проблем культури української мови¹⁰⁶. В передостанньому номері «Волі і Батьківщини» була надрукована й «Декларація генеральної асамблеї ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам». Тобто говорити про те, що члени УНФ не були би в загальних рисах ознайомлені з іншою течією суспільної думки, враховуючи і передану зі Львова літературу, не можна, читалася і робота І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація». Однак Д.Квецко був проти її публікації, вважаючи, що ця робота написана з так званим удосконаленням марксизму, з культурницьких позицій, до яких УНФ себе не відносить¹⁰⁷, хоч і підтримував, як ми знаємо цей рух, протестом проти арештів, висступив на захист репресованих.

Цю течію руху, представлену шістдесятниками, Д.Квецко оцінював як «Рух національно-культурного відродження», термін до якого він звернувся тому, що його представники на відміну від учасників УНФ, не ставили широких політичних завдань, які повинні бути вирішені в боротьбі з радянською владою, а обмежувалися боротьбою за кращі умови розвитку української національної культури за радянської дійсності¹⁰⁸. Поета ж Василя Симоненка цінував, вважаючи, що його погляди, висловлені в щоденнику, можуть посилити віру в справедливість справи УНФ, тому і давав читати цей документ членам групи. Зрозуміло, що така оцінка течії шістдесятників далека від істинної, хоч основний водорозділ названий. Як видно було, до членів УНФ не потрапили програмні чи близькі до них документи національно-визвольного руху Є.Пронюка, Є.Кузнецової, які виразно намітили іншу течію в русі. Як би там не було, тут ми вперше бачимо ставлення однієї течії руху до іншої.

4.3. Програма і статут УНФ

Підкреслимо ще раз, що фронт вважав себе ідейним спадкоємцем ОУН, особливо — її третього збору, матеріали якого надруковані в числі 4 «Волі і Батьківщини»¹⁰⁹. В першому ж числі наведений «Декалог», згодом і національний гімн, поданий тут як націоналістичний. Власне, з позицій ОУН пізнішого часу, з робіт, що були доступні, як нам видається, П.Полтави, Д.Донцова¹¹⁰, постають вся публіцистика і розвідки в журналі групи.

Що ж до програм УНФ, то вона умовно, як нам здається, ділиться на програму-мінімум, викладену у заявах-зверненнях до влади, про що вже говорилося вище, і програму на майбутнє, яка фіксувала уяву її творців про устрій України. В найбільш концентрованому вигляді програма викладена в документі «Програмові вимоги Українського національного фронту», надрукованому в числі 5 «Волі і Батьківщини». Вони є проектом, який мав би затвердити з'їзд УНФ, і складаються з 7 розділів. В першому розділі «Час великих змін» дається загальна характеристика змін, що відбулися після другої світової війни у Європі, на планеті. Вказується, що ця війна принесла визволення багатьом пригнобленим імперіалізмом народам і цей процес продовжувався й після її закінчення. Але те, що стало реальною можливістю для народів відсталих колоній, то для народів Східної Європи така перспектива відпала в результаті посилення позицій «червоного імперіалізму».

Коаліція союзників Росії у війні розпалася, оскільки їхні інтереси були діаметрально протилежними, їх цілі — різними.

Світ розділився на два ворожі табори: антикомуністичний і комуністичний¹¹¹. Перший простував до подальшої соціалізації, економічного процвітання, росту демократії і свободи, а в другому посилюються сталінізм, реакції, економічна депресія, сваволя і безправ'я. А в світ ця система несе експансію.

Європа, обезкровлена війною, при допомозі США почала швидко підійматися, здійснила демократичні перетворення. Розколотою залишається Німеччина. Автори програми вважають, що у вільних країнах розвиваються соціалістичні відносини. Під проявами таких вони бачать націоналізацію основних галузей виробництва, ріст монополій, планування і регулювання економічного життя державою, участь робітників в доходах підприємств, зростання долі робітників і фермерів в національному доході. «Зосередження багатств в руках суспільства паралельно з приватною ініціативою сприяє росту виробництва»¹¹². Автори програми (власне, це Д.Квецко) вважали, що соціалізація економіки веде до перетворення капіталістів з власників у керівників виробництва, експлуатація поступається місцем справедливості в оплаті праці, антагонізму капіталістів і робітників протистоїть єдність їх інтересів¹¹³. Це тенденції і реалії розвитку.

Соціалізація капіталістичних відносин усуває робітничий рух, наяву — криза й утопічність ідей світової пролетарської революції. Власне, «в світі відбувається процес росту становлення і зміцнення сил соціалізму і розклад, занепад і загибель комунізму»¹¹⁴.

«Головний напрямок, головний зміст і головні особливості нашої доби — соціалізм і націоналізм, процесом соціалізації охоплені капіталістичні країни, соціалізм будують молоді, визволені

євроазійські держави, під прапором націоналізму ведеться антиколоніальна боротьба, знаходять свій вияв національно-визвольні революції»¹¹⁵. Колоніальна система в світі ліквідується, залишається тільки російська колоніальна імперія, яку роздирають внутрішні антагонізми, що приведуть її до падіння.

Як бачимо в першому розділі, автори програми, наслідуючи програму компартії, намагаються, однак, поглянути на світ іншими очима. Вони не відкидають суперечності двох систем, але дають їм інший зміст. Комунізм не має майбутнього. Майбутнє за соціалізмом, який розвивається в країнах вільного світу. Майбутнє й за націоналізмом, особливо — у новоявлених державах, які теж будуть соціалізм. Націоналізм і соціалізм — явища поєднані — говорить програма. Річ не нова у всесвітній суспільній думці. Але в країні даного часу — таки нова, незважаючи на вплив П.Полтави, західних теорій про майбутнє капіталізму, про які автори програми, мабуть, в кращому випадку, могли тільки чути.

Другий розділ програмових вимог — «Еволюція російського комунізму і його українська альтернатива». Автор вважає, що російська комуністична система тримається на трьох засадах: державності, тиранії і партдиктатурі¹¹⁶.

Державність — всеохоплюючий контроль держави над економікою країни і виробничою діяльністю її населення.

Під тиранією мається на увазі необмежена влада партійного вибранця, який має всі можливості для сваволі і терору по всій країні. При цьому може бути скинутий з п'єдесталу, але партія є завжди незаплямована і недоторкана, мудра.

Партійна диктатура — то повне панування партії у всіх сферах людського життя. «В СРСР, — зазначає Д.Квецко, — відбувся процес зрощення партійного й державного апарату, таким чином, перетворення партії в силу тоталітарну»¹¹⁷. Парткерівництво перетворилося в партійну олігархію, поділену обмеженою владою, — панівну привілейовану касту.

Існує величезний апарат примусу і бюрократії для постійного тиску на народ.

Комунізм — це реакційна ідеологія партійної кліки для одурманювання народів російської, радянської імперії. За час свого існування комунізм виступав у трьох формах, вважали автори програми: ленінізм, сталінізм і хрущовізм¹¹⁸. Не гребуючи методами, ленінізм прийшов до влади у дні жовтневого перевороту і виразно показав свою революційність розгоном Установчих зборів, першими концтаборами, геноцидом, ліквідацією середнього селянства, обезземеленням всього селянства.

Сталінізм — кульмінація більшовицької революційності, у формах азіатської деспотії. Хрущовізм — це політика, імпровізація, яка, на думку авторів програми, не тільки розхитала основи

режиму в СРСР, але й скомпрометувала й розвалила комуністичний світ¹¹⁹.

Тоталітарний комуністичний режим, вже добре викритий перед світом, «мусить бути замінений більш розумним суспільним ладом, основаним на справедливості, законності й поважанні природних прав людини»¹²⁰.

Які ж це нові форми суспільного ладу? «Це народний соціалізм, побудований на принципах самостійності, народовладдя, процвітання, суцільної справедливості і свободи». Що під тим розуміється? Самостійність — перша й необхідна умова відродження та самозбереження української нації¹²¹.

«Народовладдя здійснюватиметься сільськими громадами, міськими радами і національним віче і стане самодіяльною творчістю народних мас»¹²². Процвітання — то такий рівень народного господарства й добробуту населення держави, як у найбільш економічно розвинутих країнах світу.

«Соціальна справедливість не допустить експлуатації людини як окремою людиною, так і державою в цілому, бо вона ґрунтуватиметься на справедливій оплаті праці, розподілі продуктів праці по потребах і власності, нажити чесною працею, вважатиме недоторканою і священною»¹²³.

Автори програмових вимог зауважують, що вони не накидують народові ніяких теорій, тим більш догм, бо дійсність і життя завжди багатші за них.

Майже патетичний тон: «облудному комуністичному світові ми протиставили асоціацію вільних громадян, права й інтереси яких поважатимуться, суспільство — вільне від усяких крайностей, побудоване на засадах рівності, любові і братства, лад — при якому стане можливим багатство без паразитизму, думка без шаблону, слово — без обмежень, робота й освіта для всіх і закони без брехні, свобода без переслідувань, братство без каїнів»¹²⁴.

Наведений розділ проекту програми теж, як бачимо, побудований на протиставленнях того, що є в системі і країні й ідеалу нового ладу. Зображення нового доволі схематичне. Автор ніде не каже, але прагне вказати на цей соціалізм, як дещо відмінний від соціалізму, до якого йдуть вільні передові країни. Відмінність і в тому, що до того соціалізму держави йдуть різним шляхом — в Україні для цього спочатку треба знищити існуючий режим. Політична система в програмі ледве окреслена, близька до радянської, мабуть, тут найважливіший пункт про недопущення експлуатації людини та право приватної власності — як політичні цілі.

Подальші розділи проекту програми розкривають ці положення. Розділ третій називається: «Національні проблеми». Націоналізм тут постає як противага асиміляторській політиці колоніза-

торів, як вимога національного суверенітету, державності для нації, «яка по праву повинна її мати»¹²⁵.

Для вирішення української національної проблеми УНФ вимагає:

1. Відокремлення України від Росії. Створення Української Самостійної Держави в її етнографічних межах, включаючи землі, загарбані колонізаторами.

2. Поважання її суверенітету та національних прав українського народу.

3. Відношення до інших націй базуватиметься на принципах:

а) невтручання у внутрішні справи всіх держав;

б) поважання територіальної цілісності держав та суверенних прав їх народів;

в) дружні відносини зі всіма народами та співпраця з ними на взаємній основі;

г) неухильне дотримання міжнародних договорів, угод та конвенцій;

д) вірність цілям та принципам Статуту ООН чи якоїсь іншої міжнародної організації.

4. Повна рівновага з українською всіх інших національностей, що проживають на території України.

5. Забезпечення росіянам однакових прав з українцями. Репатріація громадян обох національностей, при бажанні їх повернути-ся на батьківщину.

6. Надання громадянських прав та місця поселення представникам інших національностей, що побажають жити на Україні»¹²⁶.

Цей розділ промовляє сам за себе, коментарі зайві. Лише одне зауваження: і по сьогоднішній день ця частина програми і в незалежній Україні ой як далека до втілення в життя.

Четвертий розділ проєкту програми: «Політичні вимоги».

В преамбулі розділу говориться про монолітну єдність українського народу, зникнення расової і національної ворожості, стертя класових відмінностей, а з ними й класової боротьби¹²⁷. Державна не має бути знаряддям якоїсь однієї політичної партії.

Конкретними вимогами УНФ в політичній площині були:

1. Заміна державно-колоніальної адміністрації новою національною владою в осіб дійсних народних представників, вільно обраних самим народом.

2. Розпуск партійно-пропагандистських органів:

а) Комуністичної партії України (КПУ);

б) Ленінської спілки молоді (ЛКСМУ);

в) Піонерської організації ім. Леніна з конфіскацією та націоналізацією їх рухомого й нерухомого майна.

3. Припинення фінансування державою всякої партійної про-

пагандивної літератури. Заборона розтрати народних коштів на утримання якої б то не було партійної пропаганди.

4. Звести до мінімальних, необхідних меж державногосподарський та управлінський апарати, з тим, щоб менше було керуючих, а більше працюючих (виконуючих).

5. Скасування комедії комуністичних виборів, при яких народ пасивно голосує за наперед визначених кандидатів, передача цієї важливої справи в руки самого народу, без втручання зверху.

6. Надання всім громадянам можливості вільно і без обмежень висловлювати свої думки; поважання їх політичних переконань і релігійних почуттів»¹²⁸.

У цій частині програми поряд з деякими очікуваннями викладені заходи першочергового порядку для здійснення в незалежній Україні, частково реалізовані в наш час.

Наступний розділ — п'ятий — називається «Економічні і соціальні зміни». Д.Квецко твердить, що економіка України слабо-розвинута, переважає сільське населення, з дрібними містами. Росія розглядає економіку України як невичерпне джерело сільськогосподарської продукції та дешевої робочої сили. Відсутні в республіці або перебувають в ембріональному стані такі важливі галузі промисловості, як складне і точне машинобудування, літакобудування, автомобільна, атомна, ракетна, електронна, телемеханіка та ряд інших галузей¹²⁹. Наявне виробництво багатьох напівфабрикатів для російської економіки. Власне, такі твердження трохи перебільшені були вже на 1966 р. щодо розвитку деяких галузей індустрії, оскільки програма задумувалася раніше. Аналізуючи виробничі відносини в СРСР, Д.Квецко говорить, що держава здійснює експлуатацію праці виробника через надмірно високі плани і норми і низьку зарплату. Крім того, держава присвоює собі додаткову працю робітника, яка становить 2/3 частки всієї затраченої праці¹³⁰.

Ще гірше експлуатований колгоспник — через відробітки на колгоспному полі, грошовими і натуральними податками. Більша частина населення України — зuboжіла.

Для виправлення даного стану речей проект програми пропонував, перш за все для працівників: 6-годинний робочий день, понаднормова праця тільки вільна і за окрему плату, «строго дотримуватися рівної оплати за рівну працю, не допускати завищеної оплати непродукууючому і керівному персоналові. Робітник отримуватиме таку зарплатню, якої потрібно і достатньо для забезпечення матеріальних і духовних потреб цілої його сім'ї», працю всім, хто потребує її, «дати можливість робітникам брати участь в управлінні та прибутках підприємств шляхом розподілу їх праці», «скасування моральних факторів експлуатації: ударництво, соцзмагання, комуністичні бригади, підвищування норм та зобов'я-

зань»; вільна праця, вільний вибір місця праці та професії, свобода професійних об'єднань робітників — робітничі професійні товариства»¹³¹.

У сфері самого виробництва пропонував за сприянням вільних країн розвиток сучасних галузей промисловості. Оскільки «тільки зусиллями всієї нації можна швидко рухати вперед економічний розвиток будь-якої країни», то більша (?) промисловість буде управлятися і направлятися державою, становитиме її національно-державну власність»¹³².

До розпорядження місцевих органів, за їхньою думкою, мала потрапити дрібна промисловість та кооперативно-громадська власність.

«Держава не чинитиме перешкод приватній ініціативі, ремеслу, дасть право робітникам створювати артілі, виходити з них та індивідуально засновувати працю і вільно розпоряджатися своїм»¹³³.

Передбачалася також і електрифікація сільського господарства. Пункт 5 цього розділу встановлював: «Банки, каси, зв'язок, транспорт, шляхи сполучення, багатства земних надр, державні установи і відомства залишаються національно-державними»¹³⁴. Державі також хотіли надати право організовувати і направляти зовнішню та велику внутрішню торгівлю.

В соціально-культурній сфері програма передбачала заходи щодо підвищення культури, забезпечення здоров'я, оздоровлення побуту народу. Передбачалося забезпечення всіх житлом, реконструкція і окультурення сіл, повна газифікація міст і сіл. Пункт 8 вимагав: «Полегшення жіночої праці, звільнення жінок від важкої фізичної праці. Державна охорона материнства, права та привілеї жінок повинні закріплюватися законом»¹³⁵.

У галузі освіти пропонувалося запровадити обов'язкову середню освіту, розвиток мережі різних типів навчальних закладів, вільний доступ молоді до всіх вищих шкіл. Мала бути проведена реформа освіти у відповідності з національними і фаховими потребами та очищення її від чужих тенденцій і впливу¹³⁶.

Вільний розвиток мала дістати інтелігенція. Передбачалися базисні свободи друку, слова, думки, переконань, віри й світогляду, «проти офіційного накидування суспільності світоглядових доктрин і догм»¹³⁷.

Декларували програми і право вільного виїзду за кордон, амністію всім засудженим і ув'язненим в тюрмах і концтаборах. З України заборонявся вивіз робочої сили і пропагувалося повернення на Батьківщину всіх насильно вигнаних чи вивезених з відповідним матеріальним забезпеченням.

Розділ 6 називався «Аграрні перетворення». Проект програми різко негативно характеризує тут колгоспно-радгоспну систему, як таку, що «є державно-кріпосницькою системою експлуатації се-

лянства шляхом нееквівалентності державної закупівельної ціни вартості виробленої сільськогосподарської продукції та державного контролю й планування сільськогосподарського виробництва»¹³⁸. Оплата праці колгоспників мізерна, вони живуть зі свого городу.

«Земля — головне багатство нації — повинна належати тим, хто її обробляє. Селяни можуть поділити між собою державні й колгоспні землі, але земля залишиться у власності всієї нації. Цю власність не можна буде продавати, купувати, закладати, тримати неуживаною»¹³⁹.

Земельний устрій майбутньої України — на думку Д.Квечка — визначатимуть індивідуальні і кооперативні господарства - залежно від наявності на той чи інший випадок технічної оснащення. Землі надаватиметься стільки, щоб забезпечити кожну селянську родину. Все збіжжя колгоспів, фураж, птицю, дрібний реманент при такому поділі розбирають селяни, а будівлі, техніку, майстерні передаються громадським управам, які обслуговуватимуть на пільгових умовах потреби селянських господарств¹⁴⁰.

Уряд держави сприятиме розвитку сільського господарства, а на перехідний період відмовиться від обкладання його податками¹⁴¹. Хто схоче зайнятися землеробством, має права отримати свою частку. Коли ж людина переходить до іншого роду занять чи виїздить, то земля залишається у власності сільської громади¹⁴².

Як оцінити ці два розділи проекту програми УНФ? Перш за все: це, наскільки нам відомо, єдиний випадок, коли в програмі визвольного руху цього періоду (за винятком УРСС) висувалися чітко і виразно соціально-економічні цілі. Тези щодо власності на засоби виробництва є самобутніми, хоч і не без впливу, мабуть, дійсності країн Заходу, та тих змін у власності, що там відбувалися після II світової війни: націоналізація деяких галузей індустрії, аграрна реформа і т.п. Цілком доречним є й ряд конкретних заходів з виробничих соціальних проблем.

З іншого боку, значення держави в економічно-соціальній сфері, за авторами проекту, було більш вагоме. Пояснюється це, мабуть, вірою в інститут держави, як такої, що йшов з традицій ще 20-30-х років. Тому ще одне підтвердження, що якихось інших впливових важелів для підйому народного господарства, як незалежність і державність, в програмі не видно. Водночас то могло бути й передбачення, врахування політичних реалій тих днів, врешті-решт — переконання авторів з існуючої дійсності.

Аграрний проект же ліквідував би колгоспну систему і дав поштовх щодо розвитку сільського господарства. Можна було б сперечатися щодо його окремих пропозицій, але, як свідчать теперішні події, автор програми був досить близьким до передбачення їхнього перебігу сьогодні.

На жаль, у нас майже нема змоги дізнатися, як оцінювали принципи положення своєї програми члени УНФ в той час. Єдиним винятком, який трохи проливає світло на це питання, є свідчення М.Дяка. На допиті 22 червня 1967 року він сказав, що УНФ в своїй основі не ставив питання про реставрацію капіталізму на Україні. Він же вважав, що питання про державний лад буде вирішуватися після відторгнення України від Радянського Союзу¹⁴³. Судячи з програми, так воно й було.

Заключний розділ програми — «Завдання національного визволення». Першим таким завданням постало залучення до УНФ найширших мас українського народу. Політика фронту повинна бути простою і ясною, а визвольні доктрини зрозумілими для народу¹⁴⁴, виховання його мало відбуватися в національному дусі.

Один з пунктів — 7-й — єдиний, з якого можна було б допустити про те, що в боротьбі не виключається й збройний шлях.

Розділ закріплював за УНФ, звичайно ж, зверхність у цій боротьбі, бо реконструкція соціально-економічних та політичних основ комуністичного режиму повинна здійснюватися у повній відповідності з його програмними вимогами та постановами¹⁴⁵.

На закінчення викладу програми висловлювалась впевненість і віра в розпочату справу і її перемогу.

Проект програми УНФ — другий за часом складання програмний документ такого роду у національно-визвольному русі досліджуваного періоду. За об'ємом він такий самий, як в УРСР. Деякі політичні питання в останній висвітлено повніше, частина повторюється, чи подібна. Але тон програми УНФ — різкіший. Вона стоїть на інших засадах — націоналізму, а не марксизму-ленінізму, краще й повніше розроблені соціально-економічні проблеми, виділені в окремі розділи. Концепція ж проблеми пропонує новий устрій — народний соціалізм для майбутнього України. А головна на той час перевага була в тому, що ця програма читалася десятками осіб і то протягом двох літ.

Іншим програмовим документом УНФ є «Статутіві принципи Українського національного фронту», проект цього документа вміщений в числі 11 за січень 1966 р. УНФ тут визначається параграфом першим як «добровільне об'єднання національно-свідомих елементів української нації, що ведуть боротьбу за українську самостійну державу».

«Членом УНФ може бути тільки той, хто готовий посвятити своє життя боротьбі за визволення України, за побудову її самостійної держави»¹⁴⁶.

Структурно фронт мав базуватися на гуртках борців по 5 чоловік, під орудою гуртпровідника, вибраного чи призначеного зпоміж кращих членів гуртка¹⁴⁷. Більше об'єднання — група. Три і

більше груп повинні були управлятися оргпровідником. При значній кількості гуртків і груп утворювався краєвий провід.

Над усім цим стояв Центральний Провід. Для вирішення важливих політичних і організаційних справ УНФ Провід скликав Раду низових провідників, а при можливості — збір делегатів УНФ. Цей збір міг скликатися на вимогу більшості груп.

Статуткові вимоги, як видно, мали виразне коріння досвіду ОУН, була спроба й певного забезпечення мінімуму демократії за умов конспірації. На відміну від ОУН УНФ допускав все-таки існування інших політичних чинників зі своїми окремими платформами, які могли б входити в УНФ як його колективні члени з правом його представництва в Центральному Проводі¹⁴⁸. Але для цього від них вимагалось безумовне визнання програмових і статутних засад, тактики УНФ, вкладів у його фундацію. Подальша доля цих утворень незрозуміла, хоча в програмі говорилося про можливість існування цілих партій.

Характер програмового документа має стаття «Політики українського національного фронту». Вона є досить загальною і невеликою, але окремі тези цієї статті заслуговують на пильну увагу. Д.Квецко цілком вірно оцінив, що «Доки Україна залишатиметься в складі СРСР, доти Москва вершитиме долю народів Східної Європи...»¹⁴⁹.

Ще одна теза, що «Український національний фронт виражає волю всього українського народу» — тобто автори документа беруть на себе повноту відповідальності за долю України. Це природно. Зачинати таку справу і не бути певним у своїй місії, було би просто непотрібно і неможливо — хоча з політичного боку таке твердження дуже сміливе, швидше можна сказати, що УНФ відображав певні, найвагоміші інтереси народу в національній і соціально-економічній сферах.

Однак взята ініціатива вимагала діяти фронту як представнику нації і на міжнародній арені. Тому не дивно, що далі, говорить, що «УНФ на зовнішньому терені прикладе всіх зусиль, щоб українська проблема стала міжнародною, щоб викликати співчуття й симпатію світової громадськості до українського народу, національно-визвольного руху»¹⁵⁰.

Плани звертання до світової громадськості прозвучали отут вперше, мабуть, за останніх чи не двадцять років — у справі української незалежності. Як вказано вже було вище, надії покладались на державу, але не на громаду. Рух шістдесятників цю ідею згодом розвинув.

Знову ж таки, Д.Квецко говорить про небачений ріст економічного потенціалу визволеної нації вже в силу того, що всі багатства належатимуть українському народу¹⁵¹. Теза виявилась суперечливою. Тут же згадується про те, що перший етап визвольної бороть-

би — це підпільна робота революціонерів-самостійників. Наступні кроки, на жаль, не згадані.

Інші статті часопису «Батьківщина і життя» — це, як правило, публіцистика, нариси з історії України та її культури, передрук давніших матеріалів, в перших номерах — передовиці на загальні теми.

4.4. Завершення діяльності групи

Завершення діяльності групи було зумовлене декількома факторами. Перший фактор, як не дивно, але недостатньою конспірацією. Сам Д.Квецко був знайомий з усіма членами групи у своїй області — на даному етапі розвитку УНФ, це, мабуть, було обов'язковим — поки не виростуть підготовлені люди, але це ж і принесло неприємності в майбутньому, в ході слідства, та й пошуків до арешту. Досить необережно повів себе і Я.Лесів, говорячи про свою діяльність товаришам юності¹⁵². Були й інші випадки порушення конспірації, як видно з матеріалів слідства. Найбільшим з них виявилось те, що І.Качур, якого Д.Квецко залучив до роботи, виявився непідходящою зовсім до підпілля людиною. Він був арештований 20 липня 1966 року в м. Новоградіві Донецької області і одразу заговорив. Таким чином, КДБ натрапило на слід Д.Квецка і почались тривалі пошуки і стеження за ним день за днем кілька місяців¹⁵³. Вже в січні 1967 р. Д.Квецко дізнався випадком про арешт І.Качура і попередив про це З.Красівського, згодом В.Кулинина та інших¹⁵⁴. Не обійшлося в цій справі і без доносу. У листопаді 1967 р. він поступив від О.М.Кушніра, завуча Заваллівської школи-інтернату, де працював Я.Лесів, про антирадянські вислови і розмови останнього¹⁵⁵.

Арешти й супровідні обшуки почалися 23 березня 1967 року. Власне, у членів групи майже нічого не знайшли. Лише у Г.Прокіповича знайшли часопис «Воля і Батьківщина», число 16, та збірку віршів З.Красівського «Месник» — 13 віршів, 15 бофонів.

Знайшли у лікаря С.Корольчука зі Львова, знайомого І.Губки (про якийсь інший зв'язок слідство не довело і ми можемо тут лише гадати), 5 журналів «Воля і батьківщина» (з числа 11 по 15)¹⁵⁶. В гуртожитку у Я.Лесіва були знайдені брошури «Кто такие бандеровцы...» та «Постанови УБВР»¹⁵⁷. Значно більше самвидавчої літератури було знайдено у товариша Д.Квецка Б.Равлюка, в тому числі і такої, яку розповсюджували члени УНФ¹⁵⁸.

Цієї інформації було достатньо для слідчих і оперативних працівників. Тим паче, що роботу вели слідчі бригади у Львові й Івано-Франківську. В першій з них було 5 чоловік зі Львова, у

другий — 6 чоловік, в тому числі із Донецька, Кіровограда, Києва¹⁵⁹, а всього 11 слідчих.

Слідство діяло наступально. Шукало слабших, недосвідчених, тих, хто вже зазнав страху в минулому і поволі добивалися успіху. Почав говорити Я.Лесів. Головна ж увага була зосереджена на Д.Квечкові і М.Дяку.

Незважаючи на те, що вже говорили інші, Д.Квечко затято мовчав, відкидав усі пред'явлені йому звинувачення. Більше того, і в тюрмі під час слідства він намагався працювати над справою УНФ. Так, 19 травня 1967 р. у нього були вилучені такі документи (написані у квітні): «Без вини винний...» і «Декларація незалежності Анголи»¹⁶⁰. В першому з них викладені причини виникнення УНФ з сучасного становища України, тут же підтримані дії ОУН-УПА в боротьбі за УССД, необхідність продовження цієї боротьби. Свій арешт вважав незаконним.

У другому вилученому документі — роздуми з проблем національного визволення в світі¹⁶¹.

У камері ж ним була написана ще раз (чи перероблялась?) «Аграрна політика Українського національного фронту» (вилучено в червні 1967 р.)¹⁶². Ці документи змусили слідство таки повірити, що Д.Квечко є автором більшості статей часопису УНФ. Бо воно мало й проблему з джерелами, які прислужилися при написанні статей. Створена експертна група з викладачів Івано-Франківського педінституту, доцентів, кандидатів наук, філологів з'ясувала повністю тільки те, що в цих статтях автор використовує велику кількість слів, вживаних особливо охоче українськими буржуазними націоналістами: негідник, зрадники, мордувати, напаскудити, наруга, набрид, холуй і т.п.¹⁶³.

Експерти констатували, що Д.Квечко давно і старанно готував себе до антирадянської діяльності. Що ж, так і було. Але експерти так і не змогли визначити джерела написаних статей¹⁶⁴. На думку автора, забракло знань в царині історії і філології України, бо тих творів, що читав той же Д.Квечко і слухав, вони не читали.

За три місяці під слідством Д.Квечко посивів і лише після того, як слідству стало відомо практично все, почав давати показання: по ходу ж йому ненав'язливо пояснили, що йому загрожує в іншому випадку смертна кара¹⁶⁵.

Дуже добре тримався на допитах М.Дяк, довго відкидаючи всі пред'явлені йому звинувачення, брав усе, що можливо, на себе¹⁶⁶. На допиті М.Дяка 5 травня 1967 р. сталося нечуване явище для політичних процесів тих і наступних років: коли слідчий запитав у підозрюваного, що він викривається в тому, що займався антирадянською діяльністю, то М.Дяк відповів буквально таке: «По своєму світогляду і переконанню я вважаю себе українським націоналістом, свої дії не засуджую, оскільки вони відповідають

моїм націоналістичним переконанням»¹⁶⁷. Для того, щоб зломити М.Дяка, слідчий взявся й до прямої фальсифікації: сказав, що Д.Квецко все розказав з приводу УНФ і слідству вже все відомо¹⁶⁸. Але М.Дяк на цю фальшивку не піддався. Помежи ідейно-теоретичних і організаційних засад УНФ у Львові КДБ особливо цікавився колом знайомих спілкувань членів групи, середовищем його поширення¹⁶⁹. Мабуть, для того, щоб з'ясувати, наскільки сильні подібні ідеї УНФ у Львові в інтелігентських колах і порівняння з іншою самвидавчою літературою.

Слідчі не встигали. І на прохання генерального прокурора СРСР справа, закінчення якої вже вкотре переносилося, була продовжена дозволом Президії Верховної Ради СРСР¹⁷⁰, це було клопотанням самого Ю.Андропова, голови КДБ на той час.

Згодом у ході слідства у свідків, читачів часопису «Воля і Батьківщина» були і заяви, і покаяння на себе й інших. Всі обвинувачені змушені були визнати, так чи інакше, свою вину.

Важливість справи відчувало й партійне керівництво в Києві: П.Шелест, перший секретар ЦК КПУ, в листі в КПРС ще 3 квітня показує її як значну підпільну групу, яка до того ж збиралась зовсім піти в підпілля¹⁷¹. Зважаючи на вагу справи, судила їх виїзна сесія Верховного суду України в листопаді 1967 р. в Івано-Франківську і Львові (окремими групами). Найбільшу гідність на суді знову ж таки проявив Д.Квецко. Було 25 свідків у суді. Суд засудив обвинувачених за ст. 56 ч.1 (зрада Батьківщини — фактично того не було у їхніх діях), 64 КК УРСР. При цьому Д.Квецка було засуджено на 15 років, з них — перших п'ять років у тюрмі, а решта у ВТК суворого режиму, з конфіскацією майна, засланням на строк у 5 років; З.Красівський — на 12 років, з них — 5 перших років в таборах; В.Кулинину і Я.Лесіву — 6 років; М.Дяку — 12 років з них — 5 років у тюрмі і 5 років заслання¹⁷².

У Львові суд відбувався в липні, дещо раніше. Обвинувачення йшли за ст. 62 ч.1 і 64 КК УРСР. Обмежились 62 статтею. І.Губці — 6 років позбавлення волі і 5 років заслання, М.Меленю — так само¹⁷³. І.Качуру — 5 років, Г.Прокоповичу — 5 років.

Не зломали і в таборах Д.Квецка, відбув всі свої роки, не піддався спокусам. Помер у 1978 р. М.Дяк, помер і Я.Лесів вже на волі, як і З.Красівський. Л.Лесів був членом УГГ, активно включився у відновлення УГКЦ, З.Красівський був членом УГС, створював ОУН в Україні. Прийшли в НРУ, а згодом в КУН І.Губка і М.Мелень.

Як оцінити діяльність УНФ? Сам Д.Квецко вважав, що організація переживала лише перший етап творення і боротьби, де головною зброєю було слово; йшов етап об'єднання кращих представників українського народу¹⁷⁴.

Не можна не приєднатись до цієї думки. Утворення УНФ стало

доказом можливості проведення широкої підпільної роботи навіть за умов тогочасного режиму. Група проіснувала майже три роки. За цей час вона налічувала близько десятка активних членів, двох чи трьох десятків читачів часопису «Воля і Батьківщина», сотень читачів самвидавчої, націоналістичної літератури. Це був перший і єдиний випадок налагодження власного видання за умов підпілля на той час. Ми не можемо сказати навіть сьогодні, які ще люди, крім зачеплених в слідстві, читали часопис УНФ. Врешті-решт — часопис став осердям, навколо якого виростала організація.

Провідникам групи, особливо Д.Квечку, вдалося створити цільну і досить струнку програму і статут підпільної організації, яка б мала боротися за незалежну самостійну українську державу. Ця програма, як і ряд інших документів, статей в часописі групи є важливим етапом у розвитку суспільно-політичної думки в Україні. Автори програми поставили Україну в центр боротьби за національну незалежність у Східній Європі, відходу від російського імперіалізму. Останній був названий безсумнівним ворогом України. До проблем українства планувалось залучити і світову громадськість — це вперше прозвучало у нашому русі з 40-х років, — головну увагу автори програми і сам УНФ покладали на себе, водночас власні сили українського народу. Досить привабливо виглядали плани вирішення соціальних, економічних проблем. Розроблена була концепція народного соціалізму. Були цікаві моменти, які пізніше були висунуті політичними партіями України, аж до формування єдиної всеукраїнської політичної організації — як творився і діяв спершу НРУ. Не було розроблено, на жаль, куди йти — і головне — як? — після першого етапу боротьби — підпілля чи то й захоплення влади. Однак провідники УНФ все ж зуміли поєднати націоналізм і народний соціалізм в побудові держави. Підсумовуючи, слід сказати, що багато ідей і справ, розпочатих в УНФ, знайшли своє відображення в подіях в Україні кінця 80-х років, а ще більше, на жаль — не були зрозумілі сучасникам, не були зреалізовані в наш час. Нарешті, слід віддати шану цим людям, які не побоялися встати до боротьби, коли інші мовчали, боялися. Про себе і своїх друзів добре говорить епіграф зі збірки віршів З.Красівського:

«Месники дужі візьмуть нашу зброю, кинуться з нею одважно до бою».

То для нас.

ПРИМІТКИ

¹ Архів управління Служби безпеки України по Івано-Франківській області. — 7536 фт. Т.1, арк. 126. Про справедливість руху ОУН-УПА був переконаний вже з 1960 р. — там само, а.375.

- ² Там само, арк.145.
- ³ Там само, арк. 146.
- ⁴ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7536. фп., т.1, арк.369.
- ⁵ Там само.
- ⁶ Там само, т.6, арк.116.
- ⁷ Там само, арк.147.
- ⁸ УНФ за права української нації (спогади Квецка Д.М.). Видавництво УНДП. 46 с., с.3.
- ⁹ Архів Управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7336 фп., т.3, арк.30.
- ¹⁰ Там само, арк.135.
- ¹¹ Там само, арк.120.
- ¹² Там само, т.1, арк.148.
- ¹³ Архів Управління СБУ по Львівській області. — 27490 фп.,т.1, арк.217.
- ¹⁴ Архів Управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7436, фп., т.3, арк.120. Архів Управління СБУ по Львівській області. — 27490 фп., т.1, арк.221.
- ¹⁵ З інтерв'ю із М.Меленем. 5 червня 1995 р.
- ¹⁶ Архів Управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7536 фп., т.3, арк.196-197.
- ¹⁷ Там само, а.219.
- ¹⁸ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7536 фп., т.3, арк.137.
- ¹⁹ Там само, т.1, арк. 149.
- ²⁰ Воля і Батьківщина. — №1.— С.23. Цитуванню тут сторінок (і нижче) часопису автор завдячує люб'язності п.І.Губки, що надав йому змогу ознайомитися з оригіналом і копією видання.
- ²¹ Воля і Батьківщина, Т.1, 1964, с.2.
- ²² Там само, с.3.
- ²³ Святківська Є. Слово про «Український національний фронт»// За вільну Україну, 1995, 1-17 травня.
- ²⁴ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7536 фп., т.2, арк.9. Про формальність присяги говорить Д.Квецко і М.Дяк.
- ²⁵ Там само
- ²⁶ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7536 фп., т.1, арк. 177.
- ²⁷ Там само, т.1, арк.174.
- ²⁸ Там само, т.11, арк. 101.
- ²⁹ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7536 фп., т.2, арк.17.
- ³⁰ Там само, т.2, арк.16.
- ³¹ Іван Губка казав авторові, що зброя таки готувалася; інтерв'ю з І.Губкою 27 квітня 1995 р. У мене є сумніви щодо цього.
- ³² Архів управління СБУ... т.3, арк.22.

- ³³ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7536 фп., т.1, арк.94.
- ³⁴ Там само, т.9, арк.160, т.1, арк.233.
- ³⁵ 18 Архів управління СБУ по Львівській області.— спр. 27490 п., т.1, арк.98.
- ³⁶ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7536 фп., т.2, арк.20.
- ³⁷ Архів управління СБУ по Львівській області. — 7536 фп.,т.2, арк.19.
- ³⁸ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7536 фп., т.2, арк.20.
- ³⁹ Не знав про це й активний член УНФ М.Дяк. Там само, т.6, арк.185.
- ⁴⁰ Хейфец М. Українські силуети // Поле відчаю і надій. — К., 1994. — с.137-392 (с.336).
- ⁴¹ Архів управління СБУ по Тернопільській області. — 7536 фп., т.1, арк.175.
- ⁴² Автор П.Полтава
- ⁴³ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7536 фп., т.6, арк.117.
- ⁴⁴ Там само, арк.118.
- ⁴⁵ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7536 фп., т.1, арк.241.
- ⁴⁶ Там само, т.7, арк.55, т.6, арк.118.
- ⁴⁷ Там само, т.6, арк.119.
- ⁴⁸ Там само, арк. 114.
- ⁴⁹ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7536 фп., т.7, арк. 194.
- ⁵⁰ Там само, т.6, арк.121.
- ⁵¹ Там само, т.15, арк.267.
- ⁵² В інтерв'ю з Д.Квецком 26 травня 1995 р.
- ⁵³ Архів управління по Івано-Франківській області. — 7536 фп., т.9, арк.50.
- ⁵⁴ Архів управління по Івано-Франківській області. — 7536 фп., т.9, арк.106.
- ⁵⁵ Там само, т.9, арк. 127-128.
- ⁵⁶ Там само, арк.117.
- ⁵⁷ Там само, арк.54.
- ⁵⁸ Там само, арк.167 та ін.
- ⁵⁹ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7536 фп., т.11, арк. 84.
- ⁶⁰ Там само, а.125.
- ⁶¹ Там само, а.89.
- ⁶² Там само, а.126.
- ⁶³ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7536 фп., т.2, арк.55.
- ⁶⁴ Там само, арк.212.
- ⁶⁵ Там само, арк.272.
- ⁶⁶ Там само, спр.7536, т.1, арк.211-212.
- ⁶⁷ Воля і Батьківщина. — 1996. — ч.13, с.2-3.

- 68 Архів і управління СБУ по Івано-Франківській області.— 7536 фп., т.1, арк.227.
- 69 Там само, т.6, арк.180.
- 70 Там само, т.8, арк. 5-6. Підрахунки наші (Р.А.).
- 71 Воля і Батьківщина. — 1996, ч.14, сс.1-2.
- 72 Відома, як і «Українські юристи перед судом КДБ».
- 73 Архів управління СБУ по Івано-Франківській області. — 7536 фп., арк.155.
- 74 Архів управління СБУ по Львівській області. — 27490 п., т.3, арк.255.
- 75 Архів управління СБУ по Івано-Франківській області. — спр.7536 п., т.10, арк.272.
- 76 Архів УСБУ по Львівській обл., спр.25986 п., т.1, а.193.
- 77 Там само, а.198.
- 78 Там само, а.189.
- 79 Там само, а.291.
- 80 Архів УСБУ по Івано-Франківській обл., спр.7536 п., т.3, арк. 250.
- 81 Архів УСБУ по Львівській обл., спр.27490 п., т.1, а.222.
- 82 Архів УСБУ по Івано-Франківській обл., спр. 7536 п., т.3, арк.252.
- 83 Архів УСБУ по Львівській обл., спр.27490 п., т.1, арк.178.
- 84 Архів УСБУ по Львівській обл., спр.25986 п., т.1, арк.234.
- 85 Там само, т.1, арк.150.
- 86 Архів УСБУ по Львівській обл., спр. 27490 п., т.1, арк.93.
- 87 Там само, арк.195, спр.25986, т.1, арк.292.
- 88 Там само, спр. 27490, т.1, арк.153.
- 89 Там само, арк.116.
- 90 Там само, арк.100, 116, 198, т.2, арк.150.
- 91 Там само, т.1, арк.195, т.1.
- 92 Там само, т.2, арк.166.
- 93 Там само, спр. 25986, т.1, арк.102.
- 94 Архів УСБУ по Львівській обл., спр. 27490 п., т.1, арк.195.
- 95 Архів СБУ, спр. 67826, т.5, арк.25.
- 96 Архів УСБУ по Львівській обл., спр. 27490 п., т.1, арк.319.
- 97 Там само, арк. 320.
- 98 Архів УСБУ по Львівській обл., спр.27490 п., т.12, арк. 40.
- 99 Там само, арк.42.
- 100 Там само, фп.25986, т.2, арк.154, арк. 323.
- 101 Архів УСБУ по Львівській обл., спр. 27490 п., т.1, арк. 195.
- 102 Там само, арк.320.
- 103 Архів УСБУ по Івано-Франківській обл., спр. 7536, т.9, арк.173.
- 104 Там само, т.14, арк.27.
- 105 Там само, т.1, арк.191.
- 106 Там само, арк.43.
- 107 Там само, т.10, арк.272.

- 108 Інтерв'ю з Д.Квечком 26 травня 1995 р.
- 109 Архів УСБУ по Івано-Франківській обл.,спр. 7536, т.1, арк.335.
- 110 Див. «Воля і Батьківщина». — 1996, ь4, с.4-6.
- 111 Див. Основні елементи революційності українського націоналізму. — Воля і Батьківщина. — 1967. — Ч.15. — С.11-12. — Ч.5. — С.13-14.
- 112 Воля і Батьківщина. — 1965. — Ч.5. — С.1.
- 113 Воля і Батьківщина. — 1966. — Ч.5. — С.2.
- 114 Там само.
- 115 Там само.
- 116 Воля і Батьківщина. — 1966. — Ч.5. — С.2.
- 117 Там само, с.3.
- 118 Воля і Батьківщина. — 1996. — Ч.5. — С.3.
- 119 Там само, с.4.
- 120 Там само.
- 121 Там само.
- 122 Воля і Батьківщина. — 1967. — Ч.5. — С.5.
- 123 Там само.
- 124 Там само.
- 125 Там само.
- 126 Воля і Батьківщина. — 1966. — Ч.5. — С.6.
- 127 Там само, с.6.
- 128 Там само, с.7.
- 129 Там само, с.7.
- 130 Там само, с.7.
- 131 Там само, с.8.
- 132 Там само, с.3.
- 133 Там само. — 1966. — Ч.5. — С.9.
- 134 Там само.
- 135 Там само.
- 136 Там само.
- 137 Там само.
- 138 Там само.
- 139 Там само, с.10.
- 140 Воля і Батьківщина. — 1966. — Ч.5. — С.10.
- 141 Там само. — С.711.
- 142 Там само.
- 143 Архів управління СБУ по Івано-Франківській області, спр.7536, т.6, арк.203.
- 144 Воля і Батьківщина. — 1966. — Ч.5. — С.12.
- 145 Визвольний шлях. — 1966. — Ч.5. — С.12.
- 146 Воля і Батьківщина. — 1996. — Ч.11. — С.1.
- 147 Воля і Батьківщина. — 1996. — Ч.11. — С.2.
- 148 Там само, с.3.

- ¹⁴⁹ Там само, с.13.
- ¹⁵⁰ Воля і Батьківщина. — 1966. — Ч.1, 6. — С.14.
- ¹⁵¹ Там само.
- ¹⁵² Архів управління СБУ по Івано-Франківській області, спр.7536, т.9, арк.167.
- ¹⁵³ З числа підсланих агентів, які виявляли зв'язки Д.Квецка, відомо про Й.Коса. — Святківська Є. Слово про Український національний фронт // За вільну Україну. — 1995, 17 травня.
- ¹⁵⁴ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області, спр.7536, т.3, арк.21, т.1, арк.155.
- ¹⁵⁵ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області, спр.7536, т.10, арк.41-43. Була заява і від В.Цвілюка, 20 березня 1967 р.
- ¹⁵⁶ Архів управління СБУ по Львівській області, спр. 27490, т.1, арк.314. Бофони — знаки для обміну на гроші — своєрідна позика УНФ на революцію. Ідея мало реалізована.
- ¹⁵⁷ Там само, т.2, арк.5.
- ¹⁵⁸ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області, спр.7536, т.9, арк.14-15.
- ¹⁵⁹ Там само, т.1, арк.43, 46-47, т.14, арк.27. Див. відповідно: Архів управління СБУ по Львівській обл., спр. 25986 п., т.1, арк. 3; Архів управління по Івано-Франківській обл., спр. 7536 п., т.1, арк.7-8, 10-11.
- ¹⁶⁰ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області, спр.7536, т.1, арк.306.
- ¹⁶¹ Там само, арк.308.
- ¹⁶² Там само, арк.311.
- ¹⁶³ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області, спр.7536, т.13, арк.230.
- ¹⁶⁴ Там само, арк.231.
- ¹⁶⁵ Інтерв'ю з Д.Квецком 26 травня 1995 р.
- ¹⁶⁶ «УНФ» за право української нації. Квецко Д.М.... с.8. Це ж видно і з матеріалів кримінальної справи.
- ¹⁶⁷ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області, спр.7536 п., т.6, арк.111.
- ¹⁶⁸ Там само, арк.112.
- ¹⁶⁹ Архів управління СБУ по Львівській області, спр.27490 п., т.2, арк.188 і спр. 25986 п., т.1, арк.158.
- ¹⁷⁰ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області, спр.7536 п., т.14, арк.73.
- ¹⁷¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф.1, оп.24, спр. 6271, арк. 31-32. Таки дійсно збирались.
- ¹⁷² Архів управління СБУ по Івано-Франківській області, спр.7536 п., т.15, арк. 277-278.
- ¹⁷³ Архів управління СБУ по Львівській області, спр. 27490 п., т.4, арк.121, спр.25986 п., т.4, арк.211.
- ¹⁷⁴ Архів управління СБУ по Івано-Франківській області, спр.7536 п., т.2, арк.49.

Розділ 5

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ І НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ З КІНЦЯ 1950-Х ДО ПОЧАТКУ 1970-Х РОКІВ

5.1. Підстави і витоки

1953 рік завершував цілу епоху в радянській історії. Кінець тої епохи означав злам не стільки політичний, але психологічний, моральний (про ситуацію, яка виникла у той час в Україні, див. у розділі 2).

До вузів прийшли студенти, які виростили у воєнний і повоєнний час і не могли сприймати серйозно тих догм стосовно недавньої історії України, що їм подавали викладачі суспільних дисциплін¹. Величезний вплив мав і XX з'їзд КПРС, промова М.Хрущова про культ особи. Ідол і кумир перестав існувати. Почалися пошуки нових цінностей і орієнтирів. А ще до XX з'їзду — виступи Олександра Довженка на захист інтелігенції як духовного осердя нації. Нація поступово пробуджувалася. Лунали голоси з осередом культу особи, піднімалися й українські проблеми. У Львівському університеті, в залі, після обнародування закритого листа Центральному комітету, хвилю оплесків викликало твердження, що тепер українською мовою читатимуться всі предмети; виникла незапланована дискусія². Вірш Д.Павличка «Коли помер кривавий Торквемада» сприймався саме в українському контексті.

Для протестів інтелігенції поміж інших були й серйозні соціальні причини (див. розділ 2). На 1959 рік українці вже склали 62% всього міського населення України, але жителями міст були лише 36% нації³, урбанізація для якої ще не завершилася. Великі ж міста були значно, а то й повністю (на Сході) зросійшені, стали сферою чужої культури. Молоді українці, що приходили з сіл, таким чином були поставлені в нерівноправне становище порівняно з тими ж росіянами, що жили в Україні майже всі в містах, — як за мовною ознакою, так і за можливостями попередньо отримати добру середню, а згодом і вищу освіту. До того ж ріст числа росіян

з 1959 по 1970 роки був у республіці в три рази вищий, ніж українців і в чотири рази — вже в наступному десятилітті⁴. Тому у вузах (за різними даними) українців на рубежі 50—60-х років було лише 55—62% від числа усіх студентів і 56% — від усіх викладачів⁵, українською читалося по всій республіці одна третина лекцій, росіяни при цьому становили тоді 30% усіх студентів, хоч частка їхня в населенні республіки складала лише 16%. Приблизно через 10 років осіб з вищою освітою серед росіян, що проживали на Україні, було на 25—30% більше в розрахунку на десять тисяч жителів певної національності, ніж серед такої ж кількості українців⁶. Останні ж 1973 р. складала тільки 50,6% всіх науковців республіки⁷. Не було аспірантури і докторантури в деяких провідних вузах України — для продовження навчання та захисту дисертацій доводилося їхати чи то в Москву, чи в Ленінград. То був додатковий стимул для невдоволення. Водночас це штовхало молоде покоління або до конформізму, поступової русифікації і денационалізації, або — в меншій частині — до пасивного й активного опору такому стану речей. Вже тоді, з початку 60-х, виникали передумови для зростання цього опору, виходячи хоча б з демографічних умов та урбанізації в Україні в наступні десятиліття.

✓ Нове покоління, і перш за все інтелігенція, приходило і творило з новим світобаченням і переоцінювало духовні цінності — свої і попередників. Серед них були, як вказував пізніше Є.Сверстюк, дуже різні творчі індивідуальності: Іван Дзюба, Іван Світличний, Іван Драч, Микола Вінграновський, Василь Симоненко, Ліна Костенко, Валерій Шевчук, Євген Гуцало, Володимир Дрозд, Віктор Зарецький, Алла Горська, Людмила Семикіна, Галина Северук, Панас Заливаха, Веніамін Кушнір і сам Євген Сверстюк. Це був початок культурного і національного відродження, осягнення світових обріїв.

У Києві ці люди гуртувалися у Клуб творчої молоді. За спогадами Леся Танюка, клуб складався в останні зимові дні 1959 року. Були там спершу студенти столичного театрального інституту, консерваторії, прилучалася молодь акторських і режисерських курсів⁹. Алла Горська привела з собою художників. І з того часу клуб власне й почався. Ідея клубу — об'єднати молоді творчі сили Києва, вирвати їх з-під влади зашкарублених Творчих спілок. Клуб проіснував до 1964 року. В 1962 році у Львові виник подібний кмівському клуб під назвою «Пролісок». Керував ним мистецтвознавець, аспірант Львівського університету Михайло Косів. До Львівського клубу входили брати Михайло і Богдан Горині — перший — психолог, другий — мистецтвознавець; Іван Гель — робітник і студент-заочник водночас; викладач університету, філолог Михайло Осадчий. Потім прийшли поети Ірина Стасів та Ігор Ка-

линець, Григорій Чубай, художниця Стефанія Шабатура, філолог Мирослава Зваричевська та ін.

Поїздки з творчими виставами, вечорами членів київського клубу по деяких містах України збуджували суспільну свідомість.

Не залишилося осторонь від духовного і національного пробудження і місто Харків. Нам відомо про групу студентів університету, які цікавилися національним життям республіки. Це — студент Халіматов, студент заочного відділення Володимир Пасічник, який писав і поширював серед молоді вірші «з відкрито протиставляючими антирадянськими націоналістичними ідеями і домислами» — оцінка офіційних філологів. В.Пасічник написав реферат про І.Франка, де характеризував письменника як виразника національних інтересів України, українського народу¹⁰. До цих студентів приєдналися також студенти українського відділення філологічного факультету, члени КПРС А.Соболев, І.Шишов, А.Балабуха¹¹. В місті поступово складалась неформальна група молодих спеціалістів, переважно з природничих і технічних наук¹². Про ставлення обивателів до цих людей свідчить такий факт: коли одного разу А.Соболев підійшов до книжкового магазину-кіоску і попросив книжку, звертаючись до продавця українською мовою, то почув у відповідь: «В Харькове до сих пор бандеровцы есть»¹³.

Черкаси знали групу молодих критиків, журналістів і поетів, в центрі яких постав В.Симоненко. Певні невеличкі групи молоді і не зовсім — творчої української інтелігенції були і в Донецьку, Одесі, Дніпропетровську.

Виявом творчої віддачі шістдесятництва і матеріально, і духовно став самвидав¹⁴. Першими і найбільш поширеними були у цей період (і звичайно на всі часи) вірші Василя Симоненка:

«Україно! Ти для мене диво!
І нехай пливе за роком рік,
Буду, мамо, горда і вродлива,
З тебе чудуватися навік.

* * *

Хай мовчать Америки й Росії,
Коли я з тобою говорю»¹⁵.

З іншого боку — в нього ж вірші іншого звучання:

«Ви чуєте? — на цвинтарі ілюзій
Уже немає місця для могил.
Уже народ — одна суцільна рана,
Уже від крові хижіє земля,
І кожного катюгу і тирана
Уже чекає зсукана петля»¹⁶.

Обсяг і глибина проблеми покоління вирізнені. Політичне

спрямування отримали й спроби в Спілці радянських письменників України (СРПУ) перебрати на себе роль центру національно-культурного відродження. Так, ще 1956 року група культурних діячів намагалася піднести на всесвітній рівень святкування ювілею Івана Франка. В квітні 1958 року правління СРПУ зверталося до ЦК КПУ з проханням заснувати в республіці щорічні національні премії за досягнення видатних успіхів у галузі промисловості, сільського господарства, науки, літератури й мистецтва¹⁷. Пропозицію відхилили. Ю.Кондуфор, заввідділом науки й культури ЦК, непотрібність премій аргументував тим, що сьогодні мова, є вже ленінські премії, до того ж, це протиставить УРСР тим республікам, де цих премій не буде, і, насамперед, РРФСР¹⁸.

Приблизно у той самий час СРПУ просив дозволу на відвідини українців Кубані, які запрошували до себе групу видатних мистецьких діячів¹⁹. Однак той самий відділ науки і культури ЦК заперечив проти прямих зв'язків з українцями Кубані і рекомендував здійснювати їх через Москву²⁰.

У приватних розмовах та на письменницьких зборах М.Шумило, Л.Забашта, В.Швець, В.Минко, В.П'янов, С.Крижанівський говорили наприкінці 50-х років про те, що в Україні в після-сталінські роки провадиться свідомо політика русифікації, занепадає українська національна культура²¹. Різко негативно зустріли в ЦК і збірку віршів Л.Костенко «Вітрила»²². Про такі настрої письменників доповідалось і секретареві ЦК КПУ М.Підгорному.

Наче у відповідь на непослух, ЦК старанно відібрав і узгодив кандидатури на наступний IV з'їзд СРПУ (1959 р.). В керівні органи спілки були обрані люди, що теж попередньо отримали «добро» в ЦК. Але все рівно декілька чоловік з «довірених» до складу правління не потрапили, оскільки група письменників довідалась про ці партрекомедації і повела успішну агітацію проти обрання цеківських кандидатур. Перипетії цієї боротьби викликали чимале роздратування в секретарів ЦК М.Гречухи і С.Червоненка, а з ними ж і плани щодо «зміцнення» в найближчий час редакційного складу журналів і видавництва²³.

Водночас молодші подавали приклад і відкритого спротиву. Ще були свіжі в пам'яті арешти 1952—53 років студентів Київського університету Волощука, Адаменка, Куделі. Тоді в Україні з'являлися окремі особи і групи, які намагалися утворити навколо себе напівлегальне середовище для боротьби з існуючим режимом. Ці особи чи утворення не мали ніякого зв'язку з ідеями ОУН чи націоналізмом. Поставали вони після смерті Сталіна, XX з'їзду КПРС.

В 1956 р. Євген Доніченко, молодий робітник з Донецька, утворив «Демократичний гурток робітничої молоді»²⁴. З 1954 р. писав листівки і звернення про погане довколишнє життя Анатолій

Лупиніс, 1937 року народження. У зверненні йшла мова і про необхідність взяти народові зброю і повернути її проти уряду, проти правлячої групи партії²⁵. Лупиніс вбачав причини боротьби 40—50-х років у Західній Україні в тому, що народ не хотів тих порядків, що вже були в СРСР, на Великій Україні²⁶. Незаконно позбавлені прав як народ кримські татари. За спробу створити групу і за ці листівки А.Лупиніс отримав 1957 року 10 років таборів і 3 роки позбавлення прав громадянина.

У 1958—59-х роках існувала група і на філософському факультеті Київського університету, котра вимагала самостійного, незалежного від Радянського Союзу, розвитку України. Кілька тих студентів за це були виключені з вузу²⁷.

Рішучий протест проти вторгнення радянських військ в Угорщину 1956 року висловили Юрій Литвин і Олекса Тихий. О.Тихий, вчитель з Донецької області, на початку 1957 р. написав заяву до Голови Верховної Ради УРСР з протестом проти вводу військ. Результат: 7 років таборів і 5 років позбавлення прав²⁸.

Студент Миколаївського кораблебудівного інституту В'ячеслав Рокочій 1956 року зі студентів свого вузу створив філософсько-літературний гурток з 11 чоловік. Там поширювали твори самого Рокочія — антикомуністичні за спрямуванням; члени гуртка заперечували принцип партійності в літературі й мистецтві²⁹.

В 1956 році написала текст нової конституції СРСР з 28 пунктів група студентів Київського університету, які гуртувалися навколо Бориса Мар'яна. Вся група була арештована і засуджена в 1957 р.³⁰.

Відкрито заперечував існування в СРСР демократії, засуджував агресію в Угорщині, критикував стан радянської літератури студент історико-філологічного факультету Ніжинського педінституту Вадим Куценко, за що був виключений з вузу³¹. Ветеранафронтовика минулої війни Дмитра Примаченка з Чернігівщини стривожило повідомлення про те, що комуністи США хочуть побудувати такий самий соціалізм у себе вдома, як КНРС зробила в СРСР. Він написав листа американському послу в Москві, застерігаючи від таких ідей народ Америки, розповів про страждання і мовчазний протест простого люду України³².

В 1960 році студенти філфаку Київського університету Іван Драч і Сергій Плюш за націоналістичні прояви — мова партійного документа — одержали суворі партійні стягнення. Студенти Доматенко, Плачинда, Качинський «були направлені на виробництво»³³.

Тобто, з другої половини 50-х років дисидентство — в широкому розумінні цього слова — стає фактом української дійсності, політичного життя³⁴, де чітко виділяється національна проблематика.

Провідною течією в українському русі початку 60-х років була,

однак, культурницька течія, що підійшла впритул до політики, а згодом зайнялася і нею. Найвидатніші молодші носії її: Іван Дзюба, Іван та Надія Світличні, Василь Стус, Вячеслав Чорновіл, Василь Лісовий та інші — були родом з Донбасу, Центру, Сходу України. Реалії ОУН-УПА для них, можливо, були тривалий час цілком віддалені і ворожі. Але радянська дійсність змусила їх поновому поглянути на марксистсько-ленінські ідеї і лозунги і побачити різочу невідповідність останніх життю. В декого це швидко призвело до набуття інших ідей, в декого процес затягнувся. В. Чорновіл згадував, що вже в кінці 50-х на 2—3 курсі факультету університету його погляди чітко визначились: боротьба проти партійної диктатури, проти однопартійної системи, за національне визволення³⁵.

Центром культурно-просвітницької течії став Київ. Тут зосереджувалися кращі молоді сили, сюди приїздили амбітніші й сміливіші. Тут ще було декілька десятків представників національної інтелігенції старшого покоління³⁶. КДБ тут не чекало руху.

У Львові ситуація була іншою. Рівень національної свідомості був високим. Активна частина інтелігенції, молоді були готові до політичних дій, але ще більше до цього були готові спецслужби. Доки рух не почався у Києві, то навіть культурницькі заходи у Львові сприймалися як політичні. Рух у Центрі, почавшись як культурно-просвітницький, в кінцевому підсумку мав привести до піднесення національної свідомості всього українського народу, залучити до громадської діяльності тисячі людей, а згодом — і до політичних дій. Цей шлях, як видавалося, не загрожував арештами і переслідуваннями. І. Світличний разом із І. Дзюбою бачили його більш придатним для тодішньої України і обстоювали його ж у Львові на зустрічі з братами Горинями. Останні ж, виходячи зі своїх умов, пропонували не забувати, використовувати досвід підпілля ОУН³⁷. І перша, і друга ідеї згодом взаємодоповнили одна одну.

Найболючішим в національному відродженні 60-х років було мовне питання. Це показала і велика науково-практична конференція з проблем культури української мови, що проходила в Києві в лютому 1963 року. В ній взяло участь понад 800 чоловік, було зачитано 27 доповідей³⁸. На конференції називалися факти, які вказували на те, що досі існували обмеження у застосуванні мови, які залишалися ще з культурівських часів. Українська мова і культура були позбавлені доступу до технічних наук, а тих, хто відстоював її всебічний розвиток, звинувачували у буржуазному націоналізмі і карали. На конференції була засуджена і теорія двомовності націй³⁹. Дуже яскравим був там виступ Василя Лобка, інженера, колишнього офіцера, який гостро поставив перед ауди-

торією всі ці названі вище проблеми, до того ж в наступальному плані⁴⁰.

Тоді ж, в Харкові, студент І.Шилов написав листа на адресу Алма-Атинської конференції мовознавців, де виклав своє бачення тих проблем, які поставали на заваді розвитку української мови і зібрав підписи своїх товаришів-студентів під цим листом⁴¹. Відгуком на виступ М.Шамоти, що в сучасних умовах не обов'язково, щоб українці знали українську мову, став і політичний спротив. Серед найкращих віршів-відгуків з цього приводу — Д.Павличка і, особливо, Станіслава Тельнюка: «Забувайте українську мову», що став дуже популярним і набув масового поширення⁴².

Студенти українського відділення філологічного факультету Київського університету звернулися на початку 1965 року до керівництва вузу з вимогою, щоб усі лекції для них читалися українською мовою. Десь тоді ж група жителів Києва направила петицію в ЦК КПРС з проханням відкрити школи для української меншості в СРСР, за межами України, які були закриті в 30-ті роки⁴³.

У тому ж Києві 13 квітня 1965 року в університеті відбувалося ще одне зібрання з приводу мови і культури. Точніше, то мав би бути диспут «Про значення традицій в народній культурі». Із зусиллями, однак, зали вдалося добитися лише наступного тижня. Зібралось півтораста чоловік (за іншими даними — триста), переважно студентство. Були там і Є.Сверстюк, М.Холодний. Говорили всі оратори без підготовки, в основному молодь⁴⁴. Потім слово взяв доктор філософських наук Володимир Шинкарук і заявив: те, що відбувається з мовою, дуже зле, але цього ніяк не позбутися, бо це хоч і негативний процес, але стихійний⁴⁵. Така оцінка викликала обурення: чому ми маємо складати руки перед цими процесами? Ішук відповів докторові наук: про стихію ви обліште, це ми знаємо. Обговорення продовжувалося ще через тиждень, був присутній І.Дзюба, запросили й партійних керівників. Виступили два робітники⁴⁶. Поступила пропозиція направити делегацію до ЦК КПУ і викласти проблеми на найвищому рівні. Але в числі делегатів виявилися провокатори, які попередили про цей захід по всіх інстанціях. Переляк, мабуть, викликав намір В.Лобка створити «Товариство поборників української культури»⁴⁷. В ЦК делегація була зустрінута більш ніж прохолодно, головне запитання до них було: хто організував і намовив? Зрозуміло, що люди, які прийшли до університету наступного тижня почути звіт делегатів, просто не були допущені до зали⁴⁸, а чимало учасників тих зібрань мали потім розбори в парткоммах та адміністраціях. Характеру громадсько-політичного зібрання набрав вечір поезії 26 березня 1965 року на Київському заводі верстатів-автоматів⁴⁹.

Мовній проблемі присвячено і ряд матеріалів самвидаву (датованих десь не пізніше початку 1964 року). Це лист, перш за все, до

ЦК, уряду, Верховної Ради УРСР від 25 лютого 1964 року. В листі вказувалося на асиміляційну політику, що проводилася за царату, сталіних, кагановичів і їм подібних і пропонувалися конкретні заходи до усунення дискримінації української мови⁵⁰. Ще один документ-листівка: «Товариші батьки школярів» стосувалася мовної проблеми в школах Києва⁵¹. Широко відомими стали також «Клопотання» Святослава Караванського з проханням-вимогою притягнути до кримінальної відповідальності міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР Юрія Даденкова за порушення національної та расової рівноправності та його ж стаття в самвидаві «Про одну політичну помилку»⁵². В цих документах русифікація названа русифікацією, а шовінізм — шовінізмом, подані й конкретні позитивні пропозиції до уряду.

У листі до СПУ педагог Данило Перхин написав, що зневажання українською культурою, особливо в містах і робітничих селищах, створює певну відчуженість, порушує дружбу поміж робітництвом і селянством. Він же пропонував повернутись до постанови ВУЦВК та НРК УРСР від 1927 року, за якою українській мові забезпечувалась пріоритетність на своїй землі⁵³.

За підписом Михайл Кутинського з Москви, в самвидаві ходив лист-документ до газети «Літературна Україна». Автор аналізував причини падіння духовності у молоді, зниження її інтересу до духовної української культури. Вказуючи на причини, він говорив про те, що в школі ця культура мови, літератури — на останньому місці. «А знехтувати рідну культуру — широко відкрити двері космополітизму»⁵⁴. Якщо людина проїде місяць по республіці, розмовляючи українською мовою, то її в кращому випадку прийматимуть за канадця, а в гіршому — за українського націоналіста, писав М.Кутинський. Як розуміти патріотизм, коли все радянське, в тому числі й українське, ототожнюється за кордоном як російське — і проти ніхто не заперечує всередині цієї країни⁵⁵? Для українців РСФСР нема ні шкіл, ні клубів, ні преси. Тим більш дивно, зауважував автор, що на Україні видано книжок російською мовою більше, ніж українською.

Автор листа, природно, заперечував теорію злиття націй, бачив в ній торовану дорогу до асиміляції і русифікації. Та це вже прискорено й відбувається з українцями Кубані — приходив до висновку і стверджував автор⁵⁶. Вкрай кепські справи тому й в Україні з українською літературою. «Лауреати є, а літератури нема»⁵⁷. Художнє слово і не торкається національного питання. Автор статті переконував своїх читачів, в тому числі і логікою викладу, що все сказане ним не поодинокі факти, а зріла тенденція сучасної України.

Чи ж була якась позитивна реакція влади на ці виступи українства? Як відомо, ні — поодинокі виступи П.Шелеста і Ю.Даденко-

ва, розроблені позачергові незначні заходи ситуацію, загальну тенденцію не змінили.

Громадська діяльність київських шістдесятників не обмежувалася, звісно, лише мовними проблемами. Вони провели в різних аудиторіях — і мистецьких, і робітничих — кілька вечорів, присвячених пам'яті тих чи інших осіб. Так, 12 травня 1962 р. у Жовтневому палаці відбувся вечір пам'яті Л.Курбаса. На ньому, по суті, дістали засудження злочини сталінізму в Україні. В грудні того ж року подібний резонанс мав вечір пам'яті М.Куліша⁵⁸.

Після смерті В.Симоненка, в грудні 1963 р. був організований вечір його пам'яті, який мав великий розголос. Вечір організували з допомогою студентів медінституту друзі В.Симоненка — А.Горська, М.Коцюбинська, Є.Сверстюк, І.Світличний та ін.⁵⁹. Виступали друзі поета.

Проведення таких вечорів вимагало чималої наполегливості, а подекуди й уміння не боятись високих і не дуже інстанцій. На 31 серпня 1963 року був призначений вечір пам'яті Л.Українки, де мала брати участь група мистецьких колективів і діячів. Але на останній нараді з його підготовки з'ясувалося, що всіх учасників майбутнього вечора відпустили, бо пішла чутка, що вечора не буде. Мовилося, що то розпорядження «згори». «Згори» ж заявили: «Говорят, что это националисты готовили сборище, а их главарь специально сбежал из больницы...»⁶⁰. Тяганина з інстанціями тривала без ладу весь день. Наступного дня імпровізована делегація на чолі з Зиновією Франко пішла до ЦК КПУ. Там роз'яснювали, що вечір не заборонено і не відмінено, але програма його дещо змінена⁶¹. Коли ж увечері 31 липня вже зібралося чимало людей в парку, адміністрація не дозволила проведення вечора, арументуючи це так: «есть постановление горсовета». Вечір зрештою відбувся в алеях парку. Вів його І.Дзюба. Виступали поети І.Драч, М.Вінграновський, І.Жиленко, С.Тельнюк, артистка Тетяна Цимбал та ін.

Зусиллями перш за все А.Горської і В.Симоненка були відшукані таємні до часу місця захоронень жертв режиму 30-х років на Лук'янівському і Васильківському кладовищах та у Биківні. Вони ж направили в київську міську раду меморандум з вимогою оприлюднити ці місця наруги і поховань⁶².

Логічним у контексті зібрань шістдесятників був вечір до 30-річчя від дня народження В.Симоненка. Виступ І.Дзюби на тому вечорі містив не лише слова пошани до покійного вже поета; на прикладі його життя і творчості критик викривав і саму тоталітарну систему. Значення В.Симоненка полягало в тому, що він говорив на повен голос, говорив правду, і правда робила його самого все більшим і більшим. Другий момент: «Ніяка не таємниця, що Василь Симоненко перш за все поет національної ідеї»⁶³. І.Дзюба стверджував, що національна ідея є і буде; сьогодні вона для нас актуальна і означає повноту суверенного державного і

культурного існування української соціалістичної нації, повноту її національного внеску в загальну справу миру демократії і соціалізму⁶⁴. Заперечуючи ідеї про благо злиття націй при комунізмі (з логіки виступу — Р.А.), І.Дзюба сказав, що суспільство не може вважатися справедливим, якщо в ньому буде допущена якась, хоч би найменша несправедливість щодо будь-якої однієї, хоча б найменшої нації, — в даному випадку щодо української.

Добою Сталіна в суспільстві живе тупа сила збайдужіння й громадської деморалізації, яка живиться, з одного боку, безпробудним офіційним фарисейством, а з другого, — скепсисом мудруючого раба. Невідповідність слова і діла, виродження громадського життя — ось наше сьогодні, — говорив І.Дзюба. «І, відповідно, значна частина наших завдань зводиться до усунення цих невідповідностей і до утвердження високої громадської активності, до піднесення національно-політичного життя»⁶⁵.

Значення В.Симоненка полягає і в тому, підкреслював І.Дзюба, що в умовах застрашеності, душевного занепаду «ніщо не має такого значення, як висота громадянської поведінки». Людям потрібен цей приклад громадянської поведінки, щоб у них з'явилась певність, що й сьогодні таке героїчне діяння можливе, і сьогодні воно не безплідне. «І сьогодні, а може, сьогодні, як ніколи — можна боротися»⁶⁶.

Виступ І.Дзюби на цьому вечорі, як на мене, теж мабуть, є проявом громадянської мужності, оцінка, дана В.Симоненку, повною мірою стосувалася і кращих представників його покоління, і його самого. Для дослідника цей виступ цінний і тим, що в ньому наявна відкрита оцінка сталінізму в суспільстві і заклик до боротьби з цим явищем, за українську національну ідею. Якогось іншого висновку слухачі і читачі Дзюби зробити не могли. Тому й не дивно, що цей документ теж став одним з найпоширеніших у самвидаві. Відповідно, такої ж високої оцінки заслуговує і легально проведений вечір. Суспільство підходило до усвідомлення політичного протесту, політичних акцій.

5.2. Організація і політизація руху

Процеси організації і політизації руху опору, національно-визвольного руху йшли практично чи не з моменту його (руху) з'яви з кінця 50-х років. В 1958—1959 роках в КДУ вже були відомі випадки розповсюдження самвидаву деякими студентами та викладачами⁶⁷. Характер неформальних утворень мали групи студентської молоді університетських міст, про які вже мова йшла вище. Водночас, як ми знаємо, в цьому середовищі існували й деякі напівлегальні групи. Члени цих груп, без сумніву, були учасниками того громадського життя, яке відбувалося в Києві, Львові, Харкові, Одесі. Існували, як відомо, і два творчих клуби в Києві та

Львові⁶⁸. Група студентів українського походження з Польщі, що навчалися в Київському університеті: Кузан, Бучило, Ірина Рей, Тимошеха, з кінця 50-х років їздили по Україні, протестували проти російської мови викладання в українських вузах⁶⁹. Нема ніяких підстав сумніватися в тому чи іншому рівні політизованості даних осіб.

До політизації руху штовхали зміни в політичному житті країни, дії влади по відношенню до руху. Хоч початок 60-х років — це пік деєсталінізації (принаймні з трибуни ХХІІ з'їзду), та з кінця 1962 р. почався масований натиск на неконформістську частину інтелігенції, яка виходила за рамки офіційних ідеологічних догм⁷⁰. Нападки йшли переважно на молодих. Ті звернулися до преси про самозахист і, як результат, взагалі були позбавлені доступу до друкованих видань. Останнє ж стимулювало розквіт самвидавів, друк в українських виданнях за кордоном. Власті щораз утруднювали проведення громадських акцій шістдесятників, що теж спонукало їх до роздумів. Різно негативно, з обуренням був сприйнятий громадськістю підпал Центральної наукової бібліотеки Академії наук 24 травня 1964 року. Це був навмисний підпал і, як ходили чутки, не обійшлося тут без ворогів українства, бо вигоріла перш за все україніка, а всього — третина книжкового фонду бібліотеки⁷¹.

З осені 1963 року в зв'язку з погіршенням продовольчого постачання і соціальним напруженням у республіці збільшилась і кількість листівок, в основному політичного характеру. КДБ отримало розпорядження на закручування гайок⁷², що теж не могло не відбитися на політизації руху.

У квітні 1964 року був знищений головний триптих вітражу у вестибюлі Київського університету, який робився до 150-річчя з дня народження Т.Шевченка⁷³. Вітраж був виготовлений П.Заливахою, А.Горською, Л.Семикіною, Г.Зубченко і майже був готовий і схвалений. Самі художники за цей вітраж дістали велику догану⁷⁴ і були виключені зі Спілки художників.

Новий поштовх процесу політизації руху дало зміщення М.Хрушова і відповідна ідеологічна кампанія в засобах масової інформації. Наростало недовір'я з боку влади до інтелігенції. Вельми критичною, щоб не сказати більше, була оцінка стану художньої інтелігенції республіки у доповідній записці секретаря ЦК КПУ А.Скаби в ЦК КПУ від 1 грудня 1964 р., що згодом стала основою для розгляду питання в президії ЦК⁷⁵. З письменників і поетів молодшого покоління А.Скаба похвалив тільки твори Д.Павличка, Б.Олійника, В.Коротича. В доповідній закидалися молодим митцям «формалістичні викрутаси, сліпе наслідування гірших зразків західного мистецтва». А в творчості засуджувалися ще й елементи національної обмеженості. Відзначалося, що і

після критики вони майже всі залишилися на своїх позиціях. А Скаба так розумів намагання представників творчої інтелігенції і особливо тих, хто входив до складу тих білямистецьких, білялітературних груп: «... під виглядом боротьби з культом особи в цей час підпільно, а то й публічно вимагають перегляду національної політики Комуністичної партії, яка ніби-то зараз не відповідає ленінському вченню про нації і національні культури. Особливо бурхливу діяльність в цьому відношенні розгорнули письменники Антоненко-Давидович, Шулика, Дзюба, Назаренко та ін.»⁷⁶. Оцінка взагалі-то вірна, хоч і неповна. Ряд заходів, які пропонував здійснити секретар ЦК КПУ, мали припинити ці небажані для партії явища.

Засідання поетів за круглим столом, здається, підтвердили побоювання А.Скаби⁷⁷, і вже 12 грудня того ж року учасників того столу слухали на засіданні парткому СРПУ. Як зауважив заввідділом науки і культури ЦК КПУ, ці погляди і виступи І.Дзюби, І.Драча, М.Холодного, Кудрявцева щодо шляхів суспільного розвитку України і української культури слід розцінювати як антипартійні⁷⁸. Партком СРПУ рекомендував розглянути питання про виключення І.Дзюби зі спілки, що в тодішньому суспільстві фактично означало позбавлення всякого суспільного статусу.

Всі ці заходи впливу на художню інтелігенцію (і не тільки ці!) були спершу розроблені в КДБ республіки і в Комітеті партійно-державного контролю ЦК КПУ (Нікітченко — Грушецький) окремо. Ідеологічний відділ ЦК КПУ ті плани схвалив, узагальнив їх і в листопаді 1964 року подав на розгляд Центрального Комітету⁷⁹. Машина закрутилася... Зрозуміло, що такі дії влади (вкупі з вищезгаданими) не могли не викликати опору з боку громадськості, штовхали до політизації як окремих громадян, так і до утворення неформальних груп, а в цілому підштовхували політизацію національного культурницького руху, шістдесятників. Переломним я б вважав тут 1963 рік.

З того часу виразно окреслилися групи людей за культурними і політичними інтересами, що групувалися біля тих чи інших яскравих особистостей. У Києві це — І.Світличний, А.Горська, І.Дзюба, З.Франко, Є.Кузнецова; у Львові — навколо М.Гориня, І.Геля, С.Караванського та ін. Духовну підтримку отримували вони у виваженого і невтомного І.Світличного, який ще в 1963 році зібрав і опрацював матеріали «Справи юристів» — УРСС і оформив її зі вступним словом в книгу «Українська інтелігенція перед судом КДБ»⁸⁰. Текст друкувався з мордовських рукописів на квартирі у викладача педінституту В.Яременка. Згодом І.Світличний опинився в центрі поширення самвидаву, редагуючи більшість його статей, мав значний вплив на вироблення стратегії руху, а до того ж встигав — і дуже серйозно! — займатися літературною працею. Він

же намагався сприяти, як заявляв один із сучасників, що знали близько Світличного, щоб із роздрібнених літературних проявів в Україні творився другий літературний процес, не підконтрольний Спілці письменників⁸¹.

На 1964 році з'явилися спеціально написані для самвидаву твори суспільно-політичної спрямованості. Першою відомою автором роботою самвидаву даного етапу (у рукописному вигляді) були спогади Л.П.Самуся (з Сумщини) «Чорні дні мого існування»⁸² — спогади про ГУЛАГ. В числі перших в 60-х роках була, мабуть, «З приводу процесу над Погружальським». Її автором був Є.Сверстюк, а вставки зроблені І.Дзюбою й І.Світличним, редагував В.Чорновіл з деякими своїми дописками. Тези «Завдання українського визвольного руху» на початку 1965 року написав науковий працівник Інституту філософії Євген Пронюк, 1937 року народження. А.В.Чорновіл дав їй підзаголовок: «Тези для обговорення», існував і варіант під назвою «Сучасне і майбутнє України». В.Чорновіл був співавтором статті «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство»⁸³.

Автором статті «В шовіністичному зашморгу» (інша назва статті «Українська освіта в шовіністичному зашморгу») був викладач педінституту Василь Яременко. Написана вона в кінці 1964 року. Редагування статті зробили В.Чорновіл та І.Світличний.

Михайлові Масютку, в усякому разі львів'янам, приписували написання статті «Сучасний імперіалізм», «Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства». Автором великої кількості самвидавських матеріалів була лаборантка Євгенія Кузнецова.

Поступово утворилася мережа розповсюдження цих самвидавських документів. Так, Олександр Мартиненко, 1935 року народження, старший інженер Київського науково-дослідного геолого-розвідувального інституту, родом з м.Нова Горлівка Донецької області, збирав серед своїх знайомих гроші для того, щоб придбати друкарську машинку для друку цієї літератури⁸⁴. Зібрав 171 крб. З осені він же збирав гроші на громадський магнітофон, щоб записувати вірші молодих, «недрукувальних поетів»⁸⁵. До такої акції поставилася з розумінням А.Горська і дала 100 крб.; 45 крб. О.Мартиненко поклав власних⁸⁶. Магнітофон купили і використовували для спільних слухань віршів, що ходили в самвидаві. Ці прослуховування відбувались у майстерні А.Горської і на квартирі у Н.Світличної. Мабуть, десь з кінця літа (чи початку осені) 1964 року розгорнувся активну роботу з друкування самвидаву науковець Михайло Горинь, 1930 року народження. Теж збирали гроші на друкарську машинку. Через знайомих вишукували людей, які більш-менш співчували рухові, були менш відомі правоохоронним органам і могли друкувати. Щоправда, друк часто робили і самі

учасники руху — той же О. Мартиненко, інженер-геодезист з Києва, Іван Русин, 1937 конструктор-моделіст науково-дослідного інституту.

Друкували у Львові і сам Михайло Горинь і Ганна Садовська, Ірина та Ігор Калинець, Василь Кобилюк⁸⁸. На середину 1964 року, як можна зрозуміти, припадає з'ява у Львові ряду книжок українською мовою, виданих за кордоном (в більшості видавництва «Пролог»). Цими книжками розпоряджався М. Горинь⁸⁹. Є дані, що вони були отримані через сприяння відомого діяча ОУН Миколи Лебеда, рідного дядька М. Гориня по матері, В. Чорновіл пізніше писав, що вони (тобто учасники руху — Р.А.) змогли дістати з Америки цілу паку емігрантських видань⁹⁰. Ця активність з боку тих чи інших учасників руху не залишалася не поміченою КДБ. Деяких людей викликали в цю установу і попереджували про неприпустимість антирадянських висловлювань і дій, як формулювали це в органах⁹¹.

✓ Як поширювалися самвидав і література, видана за кордоном? За матеріалами деяких кримінальних справ 1965 року можна частково відтворити ці події.

Статтю «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство» привіз у Львів очевидно, М. Осадчий і передав для поширення Івану Гелю і М. Гориню разом з кількома іншими статтями (літо 1965 року). «Виступ Дуайта Ейцзенхауера при відкритті пам'ятника Т. Шевченку у Вашингтоні» був відомий в тому ж 1964 році. Стаття «Українська освіта в шовіністичному зашморгу» попала до братів Михайла і Богдана Горинів в січні 1965 року, згодом її отримали М. Зваричевська і М. Косів⁹³. Від І. Світличного восени 1964 року М. Горинь отримав тези «Стан і завдання українського визвольного руху» (неповні тези для обговорення)⁹⁴. Цю статтю отримали від нього і читали його брат Богдан, С. Бутурин, І. Гель, М. Косів⁹⁵. Оскільки ця стаття носила програмовий характер, то М. Горинь попросив І. Геля дати свої зауваження на неї, що той пізніше і зробив. Стаття «Дві українські енциклопедії» «пішла» від М. Гориня до І. Геля і Є. Наконечного⁹⁶. В тих же колах були добре знайомі фрагментами стаття «Відповідь до матері В. Симоненка», «Виступ на 30-річчя з дня народження В. Симоненка» І. Дзюби, «Роздуми збентеженого читача»⁹⁷. Читали уривки з щоденника В. Симоненка і його вірші М. Зваричевська і той же І. Гель. Те ж стосувалося і статті «З приводу процесу над Погружальським», що її І. Калинець давав читати М. Зваричевській⁹⁸. Вона й сама активно поширювала самвидав серед своїх знайомих. Вказану статтю від неї отримав студент Львівського університету Б. Заставницький. Від неї ж зокрема «Відповідь до матері В. Симоненка» потрапили до Василя Бесараба в Ужгород⁹⁹. Статтю «Радянізація П. Тичини» отримав також від неї С. Мороз, статтю «Сучасний імпе-

ріалізм» теж. Дані статті у Львів уже не поверталися, а поширювалися на місцях.

Однією з центральних фігур у передачі самвидаву в Києві і поза ним був Є.Пронюк. Так, він передав В.Пеньковському виступ А.Малишка з приводу смерті В.Сосюри, виступ І.Дзюби про В.Симоненка, статтю «Що таке український націоналізм?», остання ж стаття потрапила від нього до М.Гориня¹⁰⁰. М.Осадчий отримав від Є.Пронюка і «12 запитань...»¹⁰¹. Є.Пронюк поставив справу поширення самвидаву досить серйозно, зібравши відзняті на фотоплівку ряд статей, віддав їх для виготовлення фоторепродукцій студенту Київського медінституту Ярославу Гевричу, 1937 року народження. Тоді разом з Петром Моргуном виготовили декілька примірників фоторепродукцій цих документів. Є.Пронюк взяв і собі 1 примірник цих статей і знову просив виготовити подібні ж репродукції з іншої фотоплівки¹⁰². Це були такі статті й офіційні документи: «Думки комуніста про сучасне й майбутнє», «Критичні зауваження щодо національного питання», «Що таке український націоналізм», «12 запитань...», «Що таке соціалізм?», «Потрібна книга», «Нарада у верхах», «Про ставлення до індиків у перехідний період від соціалізму до комунізму», «Фасолі — зелену вулицю», «Песимістична комедія», «3 історії України», «Звичайна схема руської історії і справа національного укладу історії східного слов'янства», «Ми стоїмо тепер, братіє, між двома проваллями», «Причини війни Хмельницького з поляками», «Четвертий універсал Української Центральної Ради 22 січня 1918 р»¹⁰³. На жаль, нам невідомо і немає змоги підрахувати, скільки примірників даних самвидавних документів передруковувалося, розмножувалося. В деяких випадках ця література, мабуть, передавалася в ході дружніх і їм подібних поїздок. Так, ще в 1963 році М.Холодний привіз до Вінниці виступ І.Дзюби на вечорі пам'яті Л.Українки, та вірші Є.Маланюка і передав їх молодому письменнику Володимир Сидоренку¹⁰⁴. З виданої за кордоном періодики до українського небайдужого читача, до рук учасників руху потрапляли такі видання, як «Визвольний шлях» (в кінці 50-х) з Польщі¹⁰⁵, журнал «Сучасність», «Записки НТШ»¹⁰⁶ (за 1963—65 роки). Виписував дехто й газету українців Польщі «Наше слово», що була куди ліберальнішою, ніж радянські газети. Певного ходу на Україні набули книжки, видані за кордоном, про які вже згадувалося. Очевидно, вони були отримані десь в 1964 році, тоді коли пішов і основний потік самвидаву, хоч протоколи слідчих справ фіксують їх лише 1965 роком, з ята, але це, мабуть, пояснюється особливостями роботи оперативних слідчих працівників КДБ.

У кінці липня 1965 року Я.Геврич отримав від своєї знайомої А.Горської книжку «Україна і українська політика Москви»¹⁰⁷. Від Є.Пронюка кілька книг потрапило до В.Пеньковського, а від ос-

таннього до Михайла Гориня. Через Р.Юськевич мав намір Є.Пронюк передати книжку «Україна. Сучасне й майбутнє» і 2 фотокопії книжок «Україна і українська політика Москви», автор Микола Прокоп і «Дві Українські енциклопедії» (автори В.Кубійович та В.Маркус) М.Гориню¹⁰⁹. Книжку «Україна і українська політика Москви» О.Мартиненко давав читати робітнику Г.Перепаденку і жителю Полтави Пилипенку¹¹⁰. В свою чергу фоторепродукція цієї книжки потрапила до першого з них від Івана Русина, який отримав її від інженера Василя Петренка, читала книжку й Олександра Громова¹¹¹.

У тих же колах ходила книжка І.Русової «Мої спомини», книжка І.Кошелівця «Сучасна література в УРСР» з Києва потрапила у Дніпропетровськ і там її могли читати брати Ю. і О.Завгородні та І.Сокульський¹¹².

Книжки у Львові розходилися від М.Гориня. Так, на початку 1965 року І.Гель отримав від нього книжку «Світова революція», а в липні — книжку «Україна і українська політика Москви»¹¹³. Першу з цих книжок брали у І.Геля читати Теодозій Сторак і Є.Наконечний. Він же давав читати книжку «Вивід прав України» С.Морозу¹¹⁴. М.Зваричевська була знайома сама і передала в Ужгород вже відому нам книжку І.Кошелівця¹¹⁵.

Крім того, у М.Гориня були і книжки видання Української головної визвольної ради від 1952 року «Україна. Сучасне й майбутнє», книжка Шкварка «Проклинаю» — 1944 р., видана в Кракові¹¹⁶. Зі всіма цими книгами був, ясна річ, знайомий і Б.Горинь.

У той же час писались суспільно-політичні статті для самвидаву і в колах, що були далі від центру інакомислення. Такою була і велика стаття Андрія Карабаня, 1930 року народження «Економічний лад», завершена в 1964 році¹¹⁷.

Для того щоб повніше уявити собі людей українського визвольного руху першої половини 60-х років, звернемось до постаті людини, яка була досить активною на той час, але майже невідома сьогодні. Такою людиною була Івга (Євгенія) Кузнецова (дівоче прізвище — Савчук), що народилася 1913 р. в м.Шостці в робітничій родині. Тривалий час вона була далеко від України. Повернувшись в 1967 р. і проживаючи в Києві, жваво цікавилася і брала участь в культурному і громадському житті столиці. Водночас цікавилася і збирала статистичні дані про соціально-економічний розвиток України, залежність її від Росії¹¹⁸. Та ще чимало самвидавних матеріалів готувала сама¹¹⁹ і згуртовувала у цій справі навколо себе групу молодих людей. Передрукувала 36 примірників статті «З приводу процесу над Погружальським», з них 30 віддала О.Мартиненкові¹²⁰. Ці цифри показують масштаби поширення самвидаву і метод — від знайомих до знайомих і малознайомих людей.

Є.Кузнецова вела досить цілеспрямовану пропагандистську роботу з окремими людьми. Вболіваючи за долю рідної мови, писала листи, пропозиції переконувала людей у небезпеці русифікації¹²¹.

Таким чином, ми бачимо, що самвидавна література суспільно-політичного спрямування, дуже далека і навіть ворожа до існуючої на той час ідеології, ладу, поширювалася по деяких великих містах України, а особливо у Києві, і в Польщі. Можна зважати й на те, що тираж її був теж досить значним, як на безцензурні видання і тодішні умови. Навколо розповсюдження цієї літератури склалася група досить активно налаштованих осіб, які творили структуру руху. Г.Касьянов вважає, що ці особи перед арештами 1965 року не були відвертими противниками режиму¹²². Побіжно тоді ж можна зробити висновок, що і сам рух і його носії хотіли лише поліпшити існуючий режим. Але це не зовсім так. Звичайно, більшість учасників руху, а особливо симпатиків його, дійсно таки щиро вірили в можливість торжества істини ленінських ідей і принципів національної політики суціль справедливої — як їм уявлялося — за Леніна. Це знайшло часткове відображення і в самвидаві до арештів, і опісля них. Частина, все розуміючи, писала езоповою мовою, не виступаючи прямо проти режиму. І перші і другі, однак, змушені були під тиском влади і її акцій проти руху еволюціонізувати до реального розуміння проблеми і тим самим або миритися з режимом, або виступати згодом — словом чи ділом — проти нього.

Та існувала і третя група, осердя руху, його лідери, що в більшості були вже готові виступити проти системи, хоч і в них теж відбулася певна переоцінка цінностей. Певна, дуже невелика спочатку група осіб, як можна зрозуміти з тогочасних документів, з самого початку стояла на самостійних незалежницьких позиціях, розглядаючи культурницьку діяльність як тактичний засіб політичної боротьби. Ми маємо змогу дізнатися про погляди деяких постатей цієї третьої групи.

За свідченням одного зі знайомих Є.Пронюка (яке підтверджується статтею в самвидаві, автором якої він є), останній вбачав ідеал для України в створенні самостійної української держави на зразок соціалістичної Польщі чи Чехословаччини¹²³. Право на вихід України з Союзу закріплено конституцією. Українці мусять боротися за своє визволення, це благородна справа¹²⁴.

Аналізуючи радянську дійсність на українському ґрунті, нестатки і бідність в селі і в місті, ставлення з боку влади до української культури, І.Гель прийшов до висновку, що на Україні провадиться політика русифікації. Русифікація ж зумовлена «тією національною політикою, яку проводить радянський уряд у відношенні до українського народу». «В мене склалося враження, — вказував І.Гель, — що в Радянському Союзі нема практично самовизначен-

ня націй, нема свободи слова і відсутні демократичні вибори в моєму розумінні»¹²⁵. Розповсюдження літератури самвидаву він вважав одним із способів досягнення (з часом) незалежності¹²⁶. Таких поглядів притримувався в той час і В.Чорновіл. На таких же позиціях стояли брати Горині, Є.Кузнецова. З великою долею ймовірності це можна твердити і щодо поглядів М.Масютка, Я.Менкуш і В.Мороза.

Коли з поглядами активних учасників руху на національне питання в загальному більш-менш зрозуміло, оцінити їхнє фіксоване на папері ставлення до теорії марксизму-ленінізму в цілому і соціалізму, зокрема, — складніше. Можна гадати, що, зіткнувшись з політикою компартії в галузі культури, мистецтва, на національному ґрунті, в той час, коли всі утиски і гноблення видавались за заходи, здійснювані в руслі офіційного вчення, шістдесятники, учасники національно-визвольного руху, мали б дуже засумніватися у вірності цих ідей. Такому повороту могло б посприяти в більшості складне соціальне становище громадян початку 60-х років. Але трудність тут була методологічного і психологічного характеру. Абсолютну більшість цього руху становили інтелігенти, яким наполегливо вкладали в голови марксизм не один рік. Це було хоч-яке, але систематизоване знання, теорія, яку можна було застосувати, хоч часто з натяжкою, і до теперішньої дійсності. Перехід до інших теорій йшов би важко, до того ж відчувався явний брак інформації, літератури з цього приводу. Література із-за кордону тільки-но пішла в Україну, до того ж вона була майже суто з історії й літератури. Та все ж відступ від марксизму-ленінізму відбувався. Його початки фіксують вже документи самвидаву першої половини 60-х років. В цілому ж цей процес долання марксизму-ленінізму затягнувся, на думку автора, аж на середину 80-х років.

На середину 60-х ми можемо бачити здійснений перехід від марксизму тільки в деяких творах. Наприклад, в статті «Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства» наголошувалося, що марксизм звеличує класову боротьбу, повністю ігноруючи боротьбу національну¹²⁸. А тепер вже зрозуміло, продовжував автор документа, що теорія побудови комунізму пролетаріатом є фікцією, бо замість суспільної власності на виробництво марксистська теорія в практиці привела до державної власності на виробництво, минула експлуатація замінена експлуатацією державно-партійною всіх класів, до того ж нічим необмеженої і неконтрольованої. Селяни перебувають у стані державного кріпацтва¹²⁹. Дані висловлювання, як бачимо, близькі до положень УНФ. Для широкого самвидаву шістдесятників, однак, це поступ, і значний. Водночас, це показує, що і в середовищі шістдесятників зріли думки, подібні до тих, які виношували учас-

ники підпільних груп, і це ще одне побічне свідчення єдності руху попри будь-які колії ідей. Інша частина найбільш значущих і примітних, з нашого погляду, робіт, статтей самвидаву першої половини 60-х стосується національних проблем. Мабуть, найпомітнішою тут є стаття «Стан і завдання українського визвольного руху». Стаття складалася з трьох частин: в першій визначалося, що собою являв СРСР: «Держава в СРСР є державою авторитарної олігархії наймогутніших чиновників з розвинутою тенденцією до переростання у воєнізований і профашистський режим (так в оригіналі — Р.А.). У соціальному відношенні радянська сучасна держава є знаряддям панування в країні партійно-державної касты, ядро якої складає численна група людей, зайнятих у сфері управління. Економічною основою цієї касты є державна власність на засоби виробництва і праці, на результати праці людей»¹³⁰. Партійно-державна каста з допомогою держави зліквідувала в країні демократичні свободи. В економіці результати господарювання цієї касты призвели до падіння продуктивності, виробника — до примусової праці, в ідеології — до догматизації мислення. Правляча каста знищувала своїх противників фізично, економічно і морально.

«Програма КПРС, що являє певний теоретичний інтерес, є політично найбільш концентрованим виразом ортодоксальної ідеологічної дематогії, якою партійно-державна каста отруїла свідомість переважної більшості робітників, селян та інтелігенції. Щодо її реалізації, вона є утопічною.

Радянська держава протиставила себе суспільству, перетворилась у міжнародний інститут. Вона стала перепоною для дальшого розвитку економіки і духу народів СРСР, гальмом суспільного поступу.

Особистість в сучасних умовах СРСР позбавлена дійових засобів для свого захисту.

Чиновництво, бюрократично-централістська держава знищила не лише соціальні, але й національні свободи. Так звані союзні республіки, серед них і Україна, перетворились в адміністративно-економічні області СРСР. На відміну від росіян, інші народи Союзу зазнають (поряд з соціальним) ще й національний гніт.

На Україні, як і на інших національних територіях СРСР, крім росіян, існує у різних формах національно-визвольний рух. Останній на неросійських територіях СРСР щільно переплітається з соціально (точніше, демократично)-визвольним рухом, що у найбільш чистому вигляді представлений кращою частиною російської суспільності.

Основні завдання українського визвольного руху полягають у тому, щоб повністю усупільнити засоби виробництва і праці, установами демократичний (республіканський) державно-політич-

ний лад. Лише на цих умовах може і повинна існувати суверенна Україна.

Держава майбутньої України — це держава всього суспільства (підконтрольна народові), а не певної його частини. Ліквідація державної власності являтиме економічну гарантію цього.

Тотальна демократизація (з матеріальною гарантією свободи друку, сумління, зібрань, організацій) і товариств, зі створенням самоврядувальних виробничих громад і об'єднань та ін.) українського суспільства дозволить народові найповніше використати соціальні завоювання нинішнього руху і забезпечити духовний розквіт Батьківщини і особистості.

У тотально демократизованому суспільстві виключається всяка можливість для розгулу реакційних (пропаганда війни, шовінізму, націоналізму, антисемітизму, расизму, аморалізму та ін.) рештків минулого, бо діятимуть закони, що ґрунтуватимуться на такому визначенні демократичних свобод, яке прийняте світовою гуманістичною літературою.

Україна, що постане в результаті розв'язання завдань нинішнього визвольного руху, назавжди, нарешті, позбудеться вікових колоніальних повинностей перед великодержавно-шовіністичною Росією. Державно вона буде справді суверенною. Всякі стосунки (економічні, торговельні, воєнні та інші міждержавні) з нею можливі лише на основі цілковитої рівноправності, взаємної поваги і невтручання у внутрішнє її життя. Це повністю стосується і відносин України з Росією.

Майбутнє України пов'язане з комуністичним суспільним ладом. Вона, як і інші країни, прийде до комунізму природним (закономірним) шляхом, на якому найповніше виявляться творчі здібності нації в усіх сферах матеріального і духовного виробництва. На такому шляху не буде ні крові, ні опухлих трупів людей, ні засилля, ні духовного убозтва. Той шлях, що триватиме довго, буде найвеличнішим пам'ятником, найбільшою винагородою, найшасливішою дорогою нації за всю її історію. Нинішній український визвольний рух є безпосереднім продовженням попереднього.

Свої завдання сили визвольного руху можуть з успіхом виконати лише демократично-революційним шляхом боротьби. В сучасних умовах СРСР ні збройне повстання, ні військовий переворот для цього непридатні.

Демократично-революційний шлях — метод боротьби — включає в себе такі засоби: ідейна, легальна і нелегальна масова й індивідуальна агітація, пропаганда; викриття соціальної сутності ортодоксальної радянської ідеології, зокрема політики та кастового спрямування; організація легальних і нелегальних матеріальних чинників (кошти, товариства, різні інститути, спілки, демонстрації, зібрання та ін.).

Масовому визвольному рухові передуватиме період копіткої культурно-просвітницької роботи. Цей період розв'язує такі питання: соціальне та національне усвідомлення народом України завдань руху, створення політичної літератури, бойової поезії, пісні та ін., засобів мистецького впливу, налагодження тісного співробітництва з визволеними силами національних територій (включаючи й демократично-визвольні сили Росії), виховання кадрів для професійної революційної роботи та ін.

Тактично у найближчий час найдійовішим є гасло демократизації СРСР, воно єднає мільйони людей всіх національностей і народностей. Лише в умовах хоча й відносно демократизованого СРСР може розгорнутись український визвольний рух, можна розпочати розв'язання всіх інших завдань (злам і побудова державної машини, зруйнування касти, українізація суспільного, наукового, технічного життя та ін.) руху.

Отже: насамперед:

За Демократизацію! Україна — республіка трударів! і далі: Хай живе суверенна Батьківщина!»¹³¹

Для нас важливо виділити те, що автор документа повністю заперечує суспільний і державний лад, який існує в СРСР. Коли ж він говорить про комунізм як майбутнє України, то цей комунізм у нього є швидше шлях, ніж мета кінцева. Важливими, на мій погляд, є ще й такі моменти визнання поєднання національних рухів з соціальними і те, що сучасний визвольний рух в Україні є прямим продовженням попереднього руху. Нарешті, висновок, який робить автор документа, що найближчим тактичним завданням руху є боротьба за демократизацію СРСР, яка об'єднує мільйони людей — це нове відкриття ідей публіцистики в тактиці руху по відношенню до досвіду 40—50-х рр.

Треба сказати, що передбачення і тактичні завдання для руху, поставлені у цьому документі (а вони ж, без сумніву, відбивали погляди не одного тільки автора), виявилися доцільними і необхідними чи не на 30 наступних років боротьби. Широкому обговоренню даного документа завадили арешти.

Додамо, що до такої оцінки правлячого класу в СРСР прийшли і автори документа «До всіх комуністів народно-демократичних і капіталістичних країн і до керівників органів комуністичних і робітничих партій світу (грудень 1967 р.)», водночас оголошуючи про створення оргкомітету українських комуністів¹³².

Ще один документ до характеристики національної політики в СРСР і в світі називався «Сучасний імперіалізм». Автор розділив три сторони імперіалізму: білий (класичний) — білою меншістю в Азії й Африці; коричневий імперіалізм — то нацистські завоювання; а червоний — той здійснював свої завоювання під червоним прапором¹³³.

Такими червоними імперіалістами були, перш за все, СРСР, Югославія, Польща, Чехословаччина, Китай, бо вони утримували після другої світової війни не свої, а чужі території.

СРСР мав підстави називатися імперіалістичним хоча б тому, що він завоював частину території від Фінляндії (Виборг), Німеччини — Кенігсберг, Японії — Сахалін і Курили.

З точки зору внутрішніх стосунків між республіками в Радянському Союзі, то СРСР ніякий не Союз, а «Російська комуністична імперія»¹³⁴, що керувала й управляла з Московського центру. З часів Сталіна в цьому суспільстві селяни жили при державному феодализмі, а робітники — при державному капіталізмі¹³⁵. Між обіцяним і дійсністю цієї системи — прірва. Червоний імперіалізм радянського і китайського зразка нічим не відрізнявся у гнобленні і визиску народів від білого імперіалізму. Червоний і коричневий імперіалізми почали другу світову війну. Після неї в силі залишився червоний імперіалізм, білий підупав.

Однак є сила, якої боїться і червоний імперіалізм. Це четверта сила — визволені з-під імперіалізму народи¹³⁶. Опорою цих сил автор документа вважав США і намагався обґрунтувати це положення. Логіка його, зрозуміло, виходила з протистояння СРСР і США, того, що він був представником гнобленого в Союзі народу. Поневолені ж народи російської комуністичної системи повинні були усвідомити свій стан, висловити свою зневагу поневолювачам, щоб ті знали, коли вони не звільнять народи, то народи звільняться самі¹³⁷.

Стаття обговорювалася й аналізувалася учасниками руху¹³⁸. «Сучасний імперіалізм» вважали не науковим твором, а публіцистичним, однак показово, що так чітко показано місце України та інших народів у сучасному світі, названі ці колоніалізм й імперіалізм своїми іменами. Для того щоб закінчити виклад стану суспільної думки і зрілості національно-визвольного руху на середину 60-х років, пропонуємо до розгляду ще три статті Є. Кузнецової, які вже ближче й конкретніше стосувалися нашої історії¹³⁹.

У першому документі «Уроки історії» прослідкована доля України під Польщею і Росією. Становище України в складі польської держави трохи, як на думку автора, ідеалізовано, але це зроблено так, щоб яскравіше показати відмінність цих володарів у ставленні до України. Зокрема, автор документа стверджувала, що хоч українське козацтво і воювало постійно з польським військом і урядом, але угоди між собою вони дотримувалися. Польща, на думку авторки статті, не прагнула принаймні знищити козацтво, культуру, мову.

Але, як відомо, такі потуги таки були і часто. Катерина II, продовжувала авторка, поставила знищення козацтва у практичну площину.

Росії козацтво було непотрібне, бо воно завадило б їй загарбати як Україну, так і Польщу та інші держави¹⁴⁰. Народ України вже протягом трьох віків боровся за своє існування.

Дані тези про трьохвікову боротьбу показали, що авторка, хоч ніде прямо не дискутує з приводу Переяславської ради, фактично бачила її результати виключно негативними. Деякі з них вона називала: висилка українців з України, що призвело до знищення культури й мови народу, погромів й катування.

Далі Є.Кузнецова показала вплив панування Росії на Україну (говорючи тут про Лівобережну Україну), яке призводило до втрати населенням свідомості свого українства. Навпаки, на Західній Україні (в тому числі на землях, що перебували під Польщею, — А.Р.) в українців збереглась висока національна свідомість. Росія ж проводила асиміляцію українців, підкреслювала авторка¹⁴¹. Далі вона подала короткий огляд українсько-російських відносин 1917—1918 років, засуджуючи знищення УНР військами совєцької Росії (тільки такий термін і живала) і триваюче нищення України і українців. Певні надії на майбутнє України авторка пов'язала зі сприяттям інших держав.

Більш загостреною, полемічною, але водночас й більш науковою роботою Є.Кузнецової є твір під промовистою назвою: «Націоналіст?». Авторка поставила на меті показати абсурдність повсюдних звинувачень українців як націоналістів у російському розумінні цього слова. Її огляд охоплює десятиліття лише підсовєцької України. Є.Кузнецова оцінює Центральну Раду як уряд український, радянський і соціалістичний, що прагнув до самостійної держави. Але совєцький уряд, більшовики «хотіли, щоб була єдина, неделима в межах царської Росії держава «Совєцький Союз»¹⁴². Російські більшовики відповіли українському народові справжньою війною. Для цього вони використали і українців, що жили в той час у Росії. Дещо нижче авторка досить докладно, наскільки це можна в даному матеріалі, розповідає про події війни 1917—1920 рр. Вона цитує В.Винниченка і М.Грушевського, але в оцінці характеру подій має власну думку, наприклад, можна судити з оцінок постаті Симона Петлюри.

Але дуже цікаво й те, що авторка показала на документах звіту губернського ЧК, що боротьба в Україні з більшовиками продовжувалася й у 1921—1922 роках і носила народний характер. Звідки ці документи були взяті, це інше питання. Страхіття не закінчилися 1922 року. Далі — розкуркулення, висилка до Сибіру, голод. Є.Кузнецова заявила: «Це було навмисне знищення українців»¹⁴³.

У другій частині авторка показала корені такого явища, як «бандерівщина». Такими, на її думку, є репресії проти населення Західної України. Великодержавний російський шовінізм — дже-

рело бід України. Її майбутнє — такий стан незалежності, як у Болгарії, Чехо-Словаччини.

У нас є можливість дізнатися про оцінку цієї й інших статей Є.Савчук (Кузнецової) з боку «експертів» самвидаву з Інституту історії партії при ЦК КП України П.Бачинського і Л.Нагорної. У довідці, виданій слідству, ця робота характеризувалася як приклад безсоромного перекручення історії України, завоювання і зміцнення «радянської влади» на Українській землі. Мета статті: підірвати довір'я українського народу до національної політики Комуністичної партії, посварити український народ з російським та іншими народами — стверджували «експерти». Ця стаття, як й інші, цього ж автора — антирадянська, націоналістична¹⁴⁴.

Дуже великий емоційний запал, і, можна сказати, пристрасть містить документ «Мої роздуми». Авторка дала конкретні вказівки, як вести національну боротьбу. Вона ж нагадувала — і це дуже актуально й сьогодні — не відкладати цю боротьбу до кращих часів.

Власне, думки Є.Кузнецової про українську історію цікаві ще й тим, що вони показують заледве чи ненаочно переорієнтацію українського визвольного руху з боротьби на два фронти — проти Польщі й Росії, до зосередження сил нації, руху на найголовнішій проблемі: перегляді сучасного стану українсько-російських відносин — як дипломатично завважив І.Лисяк-Рудницький¹⁴⁵.

Приведені вище зразки публіцистики, програмових документів українського самвидаву, його розповсюдження, обсяг неформальної громадської діяльності дозволяють подивитися на стан українського руху 1965 р. дещо інакше, ніж це звичайно собі уявлялось. Я б сказав так: на середину 60-х років цей рух щонайменше вже пройшов етап культурно-просвітницький і став на шляху політичної боротьби за незалежність. Програма дій вироблена. Потенціал націоналізму тут безсумнівний. Рух перебував на підйомі, арешти серпня-вересня 1965 р. пришвидшили оформлення ходу руху в цих напрямках. Корегування арештів і, мабуть, що і сигнал на їх початок, пролунали з Москви. На Президії ЦК КПРС, за спогадами П.Шелеста, у 1965 р. сприйняття України було більш ніж самоєрідне. Т.Шевченка дуже шанує молодь, він для неї кумир і це не що інше, як прояви націоналізму. Україна претендує на особливий стан, проявляє місництво. На Україні занадто вже багато розмовляють українською мовою і навіть вівіски і назви вулиць написані українською мовою¹⁴⁶.

5.3. Оформлення політичного руху

Процедура безпосередньої підготовки до арештів почалася з початком серпня 1965 р., затримання — 26—28 серпня. Без сумніву, були використані матеріали зовнішніх (і внутрішніх спостережень — агентура); не обійшлося без доносів щирих і не дуже — «добропорядних» громадян. Час вибраний вдало — рух, як вже знаємо, структурувався, починалися обговорення програмових завдань. Всього було заарештовано 25 чоловік¹⁴⁷, активних учасників руху, в тому числі й ключових. Допитані були сотні чоловік. Слідство було активно-наступальним і брутальним; з використанням тиску, погроз¹⁴⁸. Справа полегшувалася для слідчих тим, що в багатьох при обшуках одразу ж було знайдено компромат: самвидавну літературу. Як можна зрозуміти, слідчі пробували приписати авторство виданих статей то І.Русину¹⁴⁹, то І.Гереті, врешті-решт зупинилися на найбільш, на їхній погляд, вдалій фігурі — М.Масютку¹⁵⁰, оскільки він вже був репресований в 1937 р. Реально ж так і не дізнались імен авторів самвидаву.

Не знайдено було ніякої антирадянської організації, хоча цього й домагалось слідство¹⁵¹. Однак арештовані викликали певний інтерес високих чинів як нове суспільне явище¹⁵².

Заарештовані в ході попереднього слідства виявилися неготовими до боротьби, та й свіжою була пам'ять про колишні жахи в НКВД, то в більшості таки признались в тій чи іншій мірі, що виготовляли і читали самвидав, засудили свою діяльність¹⁵³. Однак матеріали слідства були збиті аби-як — з грубим порушенням процесуальних норм. Це згодом проявилось на суді. Суд теж відбувався часто з порушенням процесуальних норм, про які писали вже сучасники. В 15 випадках з 19 (що судили) суд був закритим¹⁵⁴. На різні строки ув'язнення були засуджені Ярослав Геврич; Іван Гель; Ігор Герета, 1938 року народження, музейний працівник; Михайло і Богдан Горині; Микола Гринь (умовно); Панас Заливаха, 1925 року народження, художник; Мирослава Зваричевська, 1936 року народження, літредактор; Дмитро Івашенко, викладач-філолог; Святослав Караванський, 1920 року народження, філолог; Євгенія Кузнецова; Олександр Мартиненко; Михайло Масютко, вчитель, 1918 року народження; Ярослава Менкуш, конструктор-модельєр, 1923 року народження; Валентин Мороз, викладач, 1936 року народження; Іван Русин, 1937 року народження; Анатолій Шевчук, прозаїк-лінотипіст, 1937 року народження. Всім інкримінована була стаття 62, ч. 1, КК УРСР — антирадянська агітація і пропаганда.

Власті, арештувавши і засудивши два десятки чоловік, проводячи політику зажиму в мистецькому, культурному і громадському житті, вочевидь сподівалися на негайне упокорення українства.

Натомість сталося протилежне. Суспільство з обуренням зустріло арешти. Вже 5 вересня 1965 р. на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків» С.Параджанова Іван Дзюба, назвавши прізвища заарештованих, виступив із протестом проти арештів інтелігенції, його підтримав В.Чорновіл, а згодом — В.Стус. То був акт громадянської мужності. Самим протестантам, правда, він коштував кар'єри, роботи, можливості вчитися. Спроби ж добитися зречення своїх поглядів і засудження своїх друзів теж виявилися для влади невдалими — так трапилося у випадку із Юрієм Бадзьо і Михайлиною Коцюбинською з інституту літератури Академії наук.

По виході із зали суду у Львові арештованих зустрів натовп людей, друзі з квітами і співами підтримки. З вимогою відкритого роз'яснення причин арештів в ЦК КПУ, ЦК КПРС звернулася група інтелігенції старшого і молодшого віку — С.Параджанов, В.Коротич, П.Майборода, Л.Серпилін, Л.Костенко, І.Драч, О.Антонов¹⁵⁵. Присутність у листі підписів представників старшого віку і декого з шанованих владою інтелігентів свідчила про серйозне незадоволення в широких колах інтелігенції. Велика група — 78 чоловік —також звернулися до прокурора УРСР і голови КДБ з критикою ходу процесів і вимогою допустити друзів арештованих на суд¹⁵⁶. Група художників прохала переглянути справу П.Заливахи, щоб зберегти для мистецтва талановитого митця¹⁵⁷. За І.Світличного та І.Дзюбу і в Москві, і в Києві чимало клопотався О.Гончар¹⁵⁸. Були й інші клопотання та протести в республіці. Під тиском громадськості дехто з арештованих був звільнений після покаяння, дехто засуджений умовно.

Керівництво ЦК КПУ доповідає в Москву про ці арешти 7 вересня 1965 р., акцентуючи увагу на антирадянській і націоналістичній спрямованості дій і писань арештованих. Згадувалася й програмова стаття «Стан і завдання українського визвольного руху», й те, що серед арештованих були два колишніх члени ОУН (С.Батурин і Я.Менкуш)¹⁵⁹. А для того, щоб остаточно дискредитувати арештованих, КДБ подав в ЦК проект документа, за яким про арештованих говорилося: ніби то іноземні шпигуни залучили до співпраці окремих громадян¹⁶⁰.

Дещо пізніше власті взялися до громадського осуду, проробок через збори і зібрання в трудових колективах тих, хто посмів підтримати осуджених, їхніх друзів, знайомих. Це, зрозуміло, зразу ж відбивалося на їхній долі.

Арешти 1965 року і події вслід за ними мали ще одне значення: вони засвідчили і українству, і владі, що національно-визвольний рух, як би його не називали, не ставилися до нього, — на Україні є. Вони ж сприяли завершенню його політизації.

У середині 60-х років це проявилось, по-перше, в засудженні частини арештованих за статтями кримінального кодексу виразно

політичної спрямованості. По-друге, і влада, і арештовані, а також особи з їхнього кола знали, що існують програмні документи руху, коло для їх поширення, а головне — що існує досить значна опозиція в суспільстві щодо самих арештів, методів розправи з інакомислячими. Для арештованих, ув'язнених та інших учасників руху арешти означали позбавлення від «рожевого оптимізму» (В. Чорновіл) щодо цієї влади і її помислів. Ті ж, хто потрапив за ґрати, набували досвід боротьби від учасників боротьби попередніх етапів. Майже усі з них згодом вийшли з таборів збагаченими тим досвідом і готовими боротися далі.

Політичний характер руху українського шістдесятництва, дисидентства з другої половини 60-х років полягав і в тому, що тепер на нього, на його учасників після ліквідації практично всіх підпільних груп лягала відповідальність, чи, точніше, мабуть, він (цей рух) залишався єдиним виразником національно-визвольних змагань українського народу.

Рух спротиву режиму охопив не лише Україну, але й інші республіки. Починається правозахисний рух у Москві, в Росії після суду над Даніелем і Синявським. Репресії каральних органів були пов'язані із загальною тенденцією до ресталінізації, до зміцнення і згуртування правлячого класу суспільства. До 1972 р. тиск влади ще не був настільки сильним, щоб придушити рух; вона (влада) змушена була зважити на протести громадськості. До того ж на волі залишалася більшість його ключових фігур. Та й суспільство ще не забуло «відлиги». Пішла позиційна війна сторін. Рух продовжував розвивати тактику, інакше — ідеї, влада ж намагалася поступово, крок за кроком зліквідувати його.

Одним із наслідків існування руху на середину 60-х років в СРСР стало приглушення розмов і офіційних тверджень про злиття націй в СРСР. Тепер експерти з національних проблем стали вести мову, що це відбудеться в невизначеному майбутньому, при комунізмі.

Після 1965—1966 рр. можна говорити вже і про розмежування по суті між явищами шістдесятництва, дисидентства і національно-визвольного руху і їх носіями. Часто вживані як синоніми, ці терміни мають далеко не тотожний зміст. Шістдесятництво — це широкий мистецько-громадський рух української інтелігенції, якщо розглядати його в соціальному плані. Власне, покоління шістдесятників відновило суму соціально-психологічних якостей інтелігенції, надавши їм не тільки вульгарно-економічного, а й морально-етичного змісту¹⁶¹.

Дисидентство ж, інакодумство при соціалізмі — «це послідовна, чітко спрямована, а часто й стихійна світоглядність людей, не сумісна (повністю чи частково) з офіційно проголошеною комуністичною ідеологією, а також розбудованою на основі цієї ідео-

логії політичною системною однопартійною тоталітарною диктатурою панівної імперської нації і веденою нею політикою...»¹⁶². Світоглядність і шістдесятників, і дисидентів часто спонукала до дії більш сили активного опору системі. І перше, й друге поняття часто є тотожними в значенні до певних ситуацій, а їхні носії, суб'єкти теж часто є одні й ті самі люди. Зрозуміло, що перше поняття є набагато вужчим за обсягом, ніж друге.

Приведене вище тлумачення явищ дисидентства і шістдесятництва, однак, є дуже загальним. Для розгляду конкретного руху слід вживати більш вузькі поняття частково щодо їх носіїв. Я. Білоцеркович називає в тому значенні дисидентами тих, хто висловлює політичне незадоволення шляхом деяких поведінкових акцій і тому підданих каральним акціям, як правило, включаючи арешт і тюремне ув'язнення¹⁶³.

Дисидентство, однак, явище не лише загальне, але й конкретне, національне. Головним змістом дисидентства в Україні з кінця 50-х років стали проблеми національні, проблеми національно-визвольної боротьби. Тому сам дисидентський рух був в основі своєї національно-визвольним рухом. Цей же рух включав в себе і шістдесятників. Ті з них, які перейшли з середини 60-х до політичного протистояння з режимом, що відбувалося в основі своєї в рамках національно-визвольного руху, ставали і учасниками цього руху і були й дисидентами водночас. Інша ж частина шістдесятників з того приводу відійшла від непокори до влади, змирившись з дійсністю.

Арешти 65-х і наступні суди учасники руху сприйняли як рецидив терору 1937 р. — такий висновок з робіт і листів В. Чорновола, який публіцистикою намагався оборонити ув'язнених¹⁶⁴; з клопотань з таборів на всіх рівнях влади¹⁶⁵.

Видатним явищем у громадському житті України, руху зокрема, стала поява книжки Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» у вигляді тексту листа з додатком П. Шелесту. Робота була завершена у грудні 1965 р. (попередній варіант — у листопаді).

Текст твору друкували Зиновія Франко і Григорій Тименко¹⁶⁶. При вичитці друкованого тексту до З. Франко зайшов О. Сергієнко, і став частково мимовільним редактором тексту. Два примірники тексту послав автор в ЦК КПУ. А вже весною 1966 р. був зроблений переклад тексту на російську мову¹⁶⁷. Оригінал тексту довгий час зберігався у службових паперах Я. Дзири. Через М. Мушинку аспіранта зі Словаччини, текст книжки потрапив за кордон і був там видрукований різними мовами. Є думки (але автор А. Р. не поділяє їх), що Дзюба писав свою книжку на замовлення П. Шелеста, чи для нього — даних про це ніде немає. Та й зміст книжки був такий, що автор був певен, що цьому документові в ЦК КПУ нададуть серйозного значення¹⁶⁸. До того ж, рівень

сторін — молодий, хоч і відомий, критик і перший секретар ЦК — явно не сумірні величини в канонах того часу з боку партійної верхівки. Про цю роботу вже чимало сказано і написано¹⁶⁹. Тому вкажемо головне, на наш погляд, її значення.

Автор книжки, проаналізувавши історію України нового часу, теорію і практику марксизму-ленінізму, КПРС щодо України, неспростовно доводив з цифрами на руках, що в республіці належними темпами прискорюється русифікація всього українського народу.

Привабливим для широких кіл читачів тут було те, що як і вони, сам автор стояв на позиціях марксизму. Тобто, політика утисків українства засуджувалась засобами того вчення, якими вона фактично здійснювалась. Дуже цінним для пересічного читача були і просто маловідомі історичні факти, а тим більше — офіційні вражаючі зібрані цифри щодо стану сучасної України. Ця книжка отримала широке розповсюдження в українському (і не тільки) самвидаві. А її автор на певний час став прапором руху¹⁷⁰.

Після 1965/66 років і аж до 1972 р. якихось суттєвих змін в тенденціях розвитку національного руху не спостерігалось, за винятком однієї — він дістає все більше політичного характеру. Цей характер проявляється вже в самому його факті існування після репресій та все гострішому протесті проти утисків українства. В русі паралельно, а то й взаємопов'язано, відбувається поширення самвидаву — ті, хто його читає й розповсюджує, формують неформальні структури руху, певна кількість людей не обмежується цим і відкрито висловлює свій протест владі.

Відкритими виступами на захист українства і проти казенної атмосфери офіційних святкувань роковин Т.Шевченка стали зібрання молоді, студентства, інтелігенції, робітників 22 травня (в день перенесення праху Кобзаря з Петербурга на Україну) біля пам'ятника поету в Києві. Вже 1966 року цього дня там зібралось до 150 чоловік, і те зібрання було дуже схожим на мітинг чи демонстрацію. Крім читання віршів до пам'ятника поклали вінок з промовистим написом «Борітеся — поборете!»¹⁷¹. Наступного року до цього дня міські й республіканські власті вже були підготовленими. Але це не дало бажаних результатів. Зібралось знову багато людей, які читали вірші, співали пісень. Після 22 год. з відома секретаря ЦК КПУ Бойченка міліція спробувала розігнати людей і в ході цього арештувала 5 чоловік. Під час інциденту зібралися ще люди, і тоді лікар Микола Плахотнюк закликав присутніх відправитися до ЦК КПУ, щоб там домогтися звільнення арештованих¹⁷². Близько 500 чоловік рушили до ЦК. Спроби розсіяти демонстрантів не вдалися. Зупинилася колона лише перед заслоном з працівників ЦК КПУ і ЦК ЛКСМУ. Врешті-решт влада змушена була відпустити арештованих. Ці події стали ляпасом престижу

властей і мали чималий резонанс. Такі зібрання проводилися і в наступні роки.

Того ж року група молоді виїхала пізніше і в Канів на відзначення пам'яті Т.Шевченка. Тут КДБ вже взялося за вивчення складу цієї групи та її зв'язків¹⁷³.

Ми маємо відомості, зібрані тою службою і парткоммами, про соціальний статус осіб, які брали участь в такого роду зібраннях на значно пізніший час — 1971 рік. Ядро прибулих на вечір в той день складав етнографічний ансамбль (колишній хор «Гомін»)¹⁷⁴. З ідентифікованих 81 осіб було: 27 студентів, 14 — з університету, 7 — з педінституту ім.О.М.Горького, 2 — з інституту народного господарства, робітників та інженерно-технічних працівників — 17 чоловік, працівників НДІ й проектних закладів — 13, викладачів середніх навчальних закладів — 7, творчих працівників — 7, службовців установ — 4 особи¹⁷⁵, 6 чоловік спеціально приїхали з Житомирської, Івано-Франківської, Львівської і Черкаської областей¹⁷⁶. За віком це в основному (54 особи) була молодь до 30 років. Учасники того вечора переслідувалися владою: за читання особливо гострого вірша колишній в'язень Анатолій Лупиніс був арештований держбезпекою і після слідства відправлений на примусове лікування в спеціальну психлікарню. Студентів І.Савицького, С.Смирнова, Т.Ландацера — виключили з університету; суворі догани по лінії комсомолу отримали студенти педінституту І.Чижук та М.Троценко¹⁷⁷.

Мабуть, першим заарештованим і засудженим після 1965 р. став В.Чорновіл за відмову свідчень на процесі у Львові та за книгу «Правосуддя чи рецидиви терору»¹⁷⁸ — його осудили на 3 місяці примусових робіт. За книгу «Лихо з розуму» отримав 3 роки таборів (за амністією вийшло 1,5 року). Наступним був Анатолій Шевчук, робітник із Житомира (5 років).

Між тим підстав для незадоволення партійною політикою у справі культури було більш ніж достатньо. Ще в 1966 році відділ науки і культури ЦК КПУ утворив комісію, яка припинила розвиток українського поетичного кіно, заборонивши зйомки чи вихід у світ фільмів С.Параджанова «Криниця для спраглих», «Київські фрески», а також фільму «Звірте свої годинники»¹⁷⁹.

У 1968 році почалася організована кампанія проти роману О.Гончара «Собор». Тут були зав'язані інтереси як політичних кланів з Дніпропетровська і Києва, так і прямиї наступ на все те, що боронив у своєму «Соборі» письменник — і матеріальне, і духовне. П.Шелест теж приклав до цього руки, даючи установку визначити роман як серйозну невдачу автора¹⁸⁰. В кампанії, що розгорнулася в республіці, а особливо в Дніпропетровській області, де перший секретар обкому побачив себе в одному з героїв

твору, вимагалось притягнути автора до партійної відповідальності, зняти з посади голови СПУ¹⁸¹.

Це не було дивиною, зважаючи на те, що 1966 року у відповідь на відмову О.Гончара брати участь в розборі книги І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» лунали голоси про його арешт¹⁸².

Після усунення О.Гончара з посади голови СПУ посилювалися нападки на І.Дзюбу, початки яких тягнулися ще з 1966 року¹⁸³. Кампанія була і у вигляді проробок, викликів, і в пресі, що призвело в 1969 р. до заперечення автором появи своєї роботи за кордоном і зображення його як українського націоналіста¹⁸⁴.

Тривали спроби заборонити використовувати хату-музей Івана Гончара для виставок і показу народного мистецтва¹⁸⁵. Фактично розігнали хор «Гомін», а його керівника Леопольда Яценка виключили зі спілки композиторів України¹⁸⁶. Продовжувалися утиски поетів М.Воробйова, В.Стуса, В.Голобородька, Л.Костенко.

За тих умов виступ на літературному вечорі в грудні 1968 р. в Ніжинському педінституті молодих поетів, письменників, зокрема А.Шевченка, із захистом української мови і літератури, критика теорії двох рідних мов сприймалася як вияв національного руху¹⁸⁷. Так слід оцінювати і відзнаку річниці смерті поета Володимира Самійленка групою молодих людей (О.Грищенко, Л.Танюк, Д.Довжок — вчитель-пенсіонер, та інші — близько 20 осіб). Це відбулося в серпні того ж 1968 р.¹⁸⁸.

Коллективним проявом відкритого протесту залишився похорон Алли Горської. Через самвидав поширювались відомості про обставини її смерті, сам хід похорону і виступи на ньому. Близько до цього постає і колективна поїздка на суд із захистом В.Мороза в 1969 р. На цей суд приїхали люди з Києва, Львова, Москви з числа відомих учасників руху¹⁸⁹.

Серед інших відомих протестів окремих людей того часу була спроба поширення листівок викладачем Копичинського сільгосптехнікуму Миколою Коцом (1930 року народження). У червні 1967 року він фотоспособом виготовив близько 70 листівок з перефразованим текстом вірша В.Симоненка «Курдському брату»¹⁹⁰. Вірш тепер дістав назву «Українському брату». Зміни незначні, але вірш одразу ж набув іншого вигляду¹⁹¹. Повторюване слово «шовінізм» замінено на «комунізм»; слово «курде» — замінено на «брате», замість впалого в могилу шовініста йде мова про «такого ж на Україні комуніста»¹⁹². 10 листівок М.Коц розповсюдив у м.Тернополі в людних місцях. У липні того ж року більше 20 листівок (а на них ще й був намальований тризуб) розкидав у Києві. Декілька листівок він розкидав на станціях по дорозі додому зі столиці. У серпні розкидав декілька листівок у Луцьку і Нововолинську¹⁹³, і зрештою — в Дубно¹⁹⁴. За їх розповсюдження М.Коц був засудже-

ний на 7 років таборів і 5 років заслання¹⁹⁵. Його справа характерна тим, що КДБ з партійними органами¹⁹⁶ влаштували цілий спектакль з громадським осудом колишнього викладача. Деякі виступи явно нагадували 1937 рік: «ворог народу», «відщепенець» тощо, звучали навіть вимоги страти¹⁹⁷.

Учитель з Івано-Франківська Богдан Ребрик був засуджений на 3 роки таборів у травні 1967 року за захист української мови, пробудження національної свідомості¹⁹⁸.

1 травня 1967 року Юрій Москаленко, студент 5 курсу Київського інституту народного господарства, 28 років, та Віктор Кукса, робітник з Києва, 28 років, підняли на висотному будинку в Києві жовто-блакитний прапор з тризубом. На прапорі був напис: «Ще не вмерла Україна, ще її не вбито»¹⁹⁹. Отримали відповідно 3 і 2 роки суворого режиму. 31-річний Степан Ткач з Івано-Франківська за підняття прапора був засуджений в той самий період на 2,5 роки²⁰⁰.

Весною 1968 року у Києві поштою були розіслані листівки із зверненням «до всіх громадян Києва» з приводу заборони відзнаки 22 травня²⁰¹. Спецслужби напали на слід відправників. Ними виявилися, згодом арештовані і суджені, робітники Київської ГЕС Олександр Назаренко (він був водночас і студентом-вечірником з курсу істфаку КДУ), Валентин Карпенко і Валерій Кондрюков. В них було вилучено і роботи з самвидаву. Засуджені робітники були відповідно на 5, 3 і 1,5 роки таборів.

На 5 років в 1968 р. за український буржуазний націоналізм був засуджений різьбяр з Чернігівщини Петро Рубан²⁰².

Політичні процеси до 1968 року викликали протести у представників громадськості. У листі, зверненому до вищих посадових осіб держави, ці арешти і суди оцінювалися як посилення реставрації сталінізму, і особливо — у національній сфері²⁰³. Відповіддю стало переслідування тих, хто підписав листа²⁰⁴.

5 листопада 1968 року колишній член УПА, а згодом — політв'язень ГУЛАГу, робітник з Дніпропетровська, Василь Макуха, на Хрещатику, в Києві облив себе бензином і з гаслами «Геть колонізаторів!», «Хай живе вільна Україна!» — підпалив себе. Через два дні він помер від опіків²⁰⁵. У березні наступного року спробу самоспалення зробив учитель з Бердянська Микола Бериславський, але його врятували. Він розклеїв перед тим листівки і розгорнув транспаранти на захист української мови та культури. Був засуджений за ст. 62 на 2,5 роки таборів. Самоспалення — можливо, протест і відчайдушний, крайній, але жертвоний і мужній.

Як видно, чимало акцій відкритого протесту наближається чи є у чеканні 1968 року. Можливо, ті, хто їх здійснювали, мали надію своїми вчинками збудити громадську активність українців, чи й сподівалися на вплив Чехословаччини. Як свідчать документи,

громадськість України, хоч і поодинокі, але ширше, ніж в 1956 р., протестувала проти вторгнення радянських військ в ЧССР. Інформація про ті події йшла і по радію, і через живих людей, і навіть з українських газет, що надходили з Чехословаччини²⁰⁶. В руслі цих подій, у другій половині 1968 року Іван Сокульський, студент з Дніпропетровська, 1940 року народження, з участю М.Скорика, жителя Києва, написав, розмножив, а згодом і надіслав в різні організації Дніпропетровська і Києва «Лист творчої молоді Дніпропетровська»²⁰⁷. У листі, підписаному сотнями осіб, засуджувалися гоніння на роман «Собор». За розповсюдження цього листа та інших документів самвидаву були арештовані і засуджені на 2,5 роки таборів Микола Кульчинський, 1942 року народження, матрос, і Віктор Савченко, 1938 року народження, асистент Дніпропетровського металургійного інституту, до 2 років (умовно). Сам автор, поет І.Сокульський, був засуджений на 4,5 роки²⁰⁸. З цих трьох на суді, відомо, категорично заперечував будь-яку вину за собою і обстоював свої погляди М.Кульчинський²⁰⁹.

Невідомі особи поширили в Київському університеті і сільськогосподарській академії 600 політичних і націоналістичних листівок²¹⁰. Нема змоги сказати, чи входили сюди ті 370 листівок, що були виявлені там же 22 березня 1968 року²¹¹.

Тоді ж у Києві ходила листівка, виконана фотоспособом, із вимогою припинення русифікації і поганьблення ЦК КПУ²¹².

Протягом двох десятиліть брав участь у визвольному русі Андрій Карабань. З кінця 50-х він розповсюджував (в тому числі написані ним) документи самвидаву, а також і програмного характеру українську літературу. Ще тоді він намагався вийти на друк верстатом. В 1967 р. слідство інкримінувало йому реальні спроби виготовити друкарський верстат²¹³. Водночас поширював самвидав і написав дві програмові роботи: «Пропаганда і агітація в системі російського псевдосоціалізму» та «Проголошення незалежності»²¹⁴. В сукупності йому радянська влада за все це відміряла 6 років таборів і 3 — заслання в 1970 р.

Суспільна й моральна атмосфера того часу, звичайно, давила й гнітила. Як писав Є.Сверстюк в тому ж 1968 р., «проходимо негероїчну смугу історії, де подвиг робить уже той, хто вихопився зі стану пасивного конформізму і йде за голосом сумління. Обережні — найбезвідповідальніші»²¹⁵. Почуття громадянського обов'язку не давало можливості мовчати і Миколі Горбалу (1940 року народження), вчителю і поету з Борщева на Тернопільщині. Він написав історичну поему «Думи» і читав її своїм товаришам, за що й отримав в 1971 р. 6 років таборів і 2 роки заслання — в Комі АРСР²¹⁶. Відповідаючи на зауваження щодо ролі Б.Хмельницького, сказав так: «Мовчати звикли? До яких пір мовчати? Неправда скрізь! Боротися треба! Я знаю, що згнию в тюрмі, але мовчати не

буду!»²¹⁷. То була позиція небайдужих, вона віддзеркалювала насторої рядових учасників руху, українців. До них належав і Кузьма Дасів, 1925 року народження, інженер зі Львова. За написання і розповсюдження листівок і твору «50 років радянської влади на Україні»²¹⁸ в 1968 році він був арештований і ув'язнений.

Серед названих вище заарештованих осіб, треба сказати, не були так чи інакше пов'язані з колами, які поширювали самвидав, — М.Коц, М.Горбаль і, мабуть, В.Макуха, М.Береславський. Інші з названих арештів зачіпають вже прямо чи побічно київські і львівські кола самвидаву, які ділилися на ці два центри. Більшість звинувачених ще визнавали свою вину. КДБ підібрався через окремі групи і особи до ключових фігур руху, аби нейтралізувати потужну хвилю зразка початку 60-х, чи чехословацькі впливи. Підстави для цього були: в Івано-Франківській області відомі в 1969 р. декілька випадків поширення листівок²¹⁹. Обласний КДБ повідомив, що з 1961 р. в області діяло (на 1969 р.) декілька груп націоналістичних, в яких брали участь 100 чол. інтелігенції і 30 чол. — молоді²²⁰. У 1969 р. спроби утворити такі групи робили студенти Івано-Франківського інституту нафти і газу, а також учні середніх шкіл і технікумів Рогатинського і Калушського районів²²¹.

Існування підпільних груп — то ще один доказ до організації руху, який постійно давав про себе знати. На жаль, відомо дуже мало про відносини між представниками підпільних груп початку і середини 60-х років і національним рухом, що виходив з ідей національного відродження. Як можна зрозуміти, особливого розуміння між ними не було²²².

Відома офіційна статистика арештів. За 4,5 роки (з 1967 по 1971 роки) за антирадянську агітацію і пропаганду притягнуто до кримінальної відповідальності 87 осіб, з них: робітники — 27 осіб — 31%; службовці — 34%; колгоспники — 2%; тих, хто навчався, — 3%; непрацюючі — 9% і раніше ув'язнені — 16%²²³. 66% з них були особи до 34 років. Українці серед них складали 67%, росіяни — 27%, з вищою освітою було 26 осіб, чи 36%²²⁴. Дані цифри не дають, однак, змоги вказати на те, хто в якій боротьбі брав участь. Побічно аналіз дозволяє виявити осіб, що прямо брали участь у національному русі. Одним з підтверджень цього є відкрито визнаний мотив антирадянської діяльності — націоналістичні погляди, заявлені 38% суджених осіб. Інший аргумент (спогоди живих свідків — учасників руху) — те, що в сукупності з усіх суджених за антирадянську агітацію і пропаганду — 37 були з Львівської, Івано-Франківської, Київської, Тернопільської областей. Лідирує тут Львівщина — 12 чоловік²²⁵. Як ця статистика показує, ніякої перерви у своєму розвитку після 1965 р. рух не мав, не мало спочинку і КДБ. Тихо арештовували за поширювання

відомостей про те, що діється в державі, — з формулюванням «поширення наклепницьких вигадок, що компрометують радянський державний і суспільний лад», засуджено було 137 чоловік²²⁶. Ці особи, в основному, проходили як просто антирадянщики, хоч інколи, можливо, й були інші мотиви — як це знову стверджують підстави вчинків засуджених. КДБ не церемонився, застосовував до них відтепер (і не тільки до них) методи примусового «лікування» в психіатричній лікарні спеціального типу. Так, з осуджених за антирадянську агітацію 21 чоловік були направлені саме сюди... Така доля спіткала і 47 арештованих за поширення «наклепів»²²⁷. Більше того, 64 особи, які поширювали ці антирадянські документи, і 117 звинувачених в антирадянських наклепах були направлені на «лікування» через органи міністерства охорони здоров'я (за направленням КДБ!). Без проведення суду і слідства!²²⁸.

Наведена статистика і перелічені випадки виявів національно-визвольного руху, на думку автора, роблять відносним поділ між символічними і інструментальними дисидентами. Перші — це ті, хто в умовах радянської країни прагнув лише висловити свій персональний політичний протест владі, не висуваючи вимог перед нею, вивішуючи національні прапори, беручи участь у зборах пам'яті, похоронах діячів руху, відмовляючись від радянського громадянства, відмовляючись брати участь в організованому опорі; другі — формували групи, проводили політичні демонстрації, творили самвидав²³⁰. Межа між цими діями досить умовна, часто перша йде за другою, а учасники акції одні й ті ж, особливо в різний час.

Наведена статистика, на думку автора, показує значно більші масштаби руху спротиву системі, в тому числі і національного руху, в ці «спокійні» перед «генеральним погромом» роки.

Водночас, вони підтверджують статистику, приведену Л.Алексєєвою ще в 1978 р., що пік арештів з направленням в психіатричні лікарні дисидентів СРСР припадає на 1970 рік²³¹.

Поряд з деякими ключовими фігурами переслідували тоді підгрунтя руху. А в 1972 р. взяли вже за лідерів. Також ця статистика розправ показує обстановку, в якій доводилося діяти учасникам руху. КДБ ставив їх в оборону, хоч, водночас, там прораховувалися: такі нахабні переслідування, як вказував тоді ж один з учасників руху, психологічно змушували хоч і напружуватись, але й посилювали атмосферу жертвності²³². Ще один висновок: твердження про «ліберального» В.Нікітченка і жорстокого Федорчука, як керівників КДБ до 1970 року і після нього, — не відповідають дійсності. Служба діяла, як згори вимагалось, які вказівки йшли від шефа з Москви Ю.Андропова. Ступінь відданості кожного з них місцевим кадрам і правителям — то вже інша справа.

З'являються нові праці українського самвидаву. Серед них май-

же нема програмових робіт — цілі, викладені в самвидаві початку 60-х років, залишалися незмінними. Одним з небагатьох винятків з цього ряду є лист Антона Коваля (псевдонім наукового співробітника Інституту філософії АН УРСР Василя Лісового) до Верховної Ради УРСР²³³. Автор пропонував перетворити ради в органи дійсного самоуправління. Провести радикальну економічну реформу, передати у відання уряду України підприємства, розташовані на її території, і перерозподілити бюджет на користь республіки, а не Союзу, здійснити соціальні програми. Потім — прийняти нову конституцію республіки, в якій реально фіксувалося би її становище як суверенної держави, і здійснити це на практиці.

Документ В.Лісового передбачав по суті той шлях, по якому пішов утворення незалежної державності з 1989 року.

Український самвидав з середини 60-х років цілком може претендувати на якість другої (поза офіційною) течії суспільно-політичної думки і художнього слова. На погляд автора, саме в самвидаві існувала і розвивалась українська думка і слово. Власне, довільний список такої літератури вже на 1973 рік нараховував десятки назв по розділах: поезія, проза, літературна критика, соціологічні і політичні документи, документи, що стосуються політичних в'язнів і складають 9 сторінок дрібним шрифтом тільки перелічених назв²³⁴.

Найвідомішими творами авторів самвидаву були вже згадувана робота І.Дзюби, стаття В.Чорновола «Що і як обстоєє Богдан Стенчук», три есе В.Мороза, твори Є.Сверстюка.

Причини появи на світ роботи В.Чорновола такі. Зразу ж після виходу статті І.Дзюби ЦК КПУ створив комісію, яка накреслила план дій проти націоналістичних проявів. В рамках цього плану відділ пропаганди і агітації ЦК підготував в 1969 р. книжку «Що і як обстоєє І.Дзюба» за вигаданим авторством Б.Стенчука (останнього, звісно, не існувало в природі)²³⁵. Книжка була видана англійською і українською мовами для країн, де жили українці: США, Канади.

У відповідь на спробу заперечити роботу Дзюби, а по суті — спростувати факт русифікації України і написав В.Чорновіл свою статтю²³⁶.

Коли цей твір потрапив прямо з КДБ до ЦК КПУ, там його кваліфікували як націоналістичний²³⁷.

Етичні засади українства, руху зокрема, несли дуже поширені в самвидаві статті Є.Сверстюка: «На свято жінки», «Котляревський сміється», «Собор у риштованні». Остання стаття такою близькою була до роману О.Гончара (і не тільки), що один із сучасників навіть заявив, що Гончарові варто було писати свій «Собор» хоч би для того, аби з'явився «Собор у риштованні».

Величезний вплив на суспільство мали три есе Валентина Мо-

роза: написане ним в ув'язненні в 1967 році есе «Репортаж із заповідника ім.Берії», а також два інших в період короткого перебування на волі між 1 вересня 1969 року та 1 червня 1970 року. У першому з них автор з'ясовує суть поневолення людини в умовах комуністичної диктатури, розкриває філософію цієї системи, зокрема її головного інструмента — КДБ, чітко вказує її ворожість українському народові²³⁸. Третє есе «Хроніка опору» — нарис про нищення духовних і матеріальних пам'яток української культури²³⁹. Для розвитку національного руху того часу (та й, мабуть, не тільки того) найбільше значення, на думку автора, мало есе «Серед снігів». Власне, безпосередньою підставою до написання цього есе стала вже згадувана заява І.Дзюби від 1969 року, що була більш ніж критично сприйнята в національному русі. В.Мороз розглядав І.Дзюбу як одного з видатних шістдесятників, що принесли в українську дійсність іскру одержимості²⁴⁰, без якої неможливо була постава національного відродження. Люди, що прийшли, повернули народу віру в свої вчинки, в те, що за українство можна і треба боротися. Це був живий, конкретний приклад для зневірених мас. І тому дуже важливо було для України мати таких людей, які ні від чого не відрікалися і ні перед ким не виправдовувалися²⁴¹. Тільки такі люди змогли винести на своїх плечах тиск системи. Виступати проти націоналізму, каятися не можна було аж ніяк людині, яка стала символом руху.

В есе розглядалася, по суті, ще одна проблема: наявність в українстві борців за Україну, людей нової якості, аристократів духу — їх якраз і представляв І.Дзюба — і лінії «павличкіанства... явища складного і суперечливого»²⁴², що несе в собі як негативний, так і позитивний зміст. До такої лінії В.Мороз відносив тих людей, які хотіли трохи любити Україну і мати трохи комфорту. Таких, звісно, особливо після 1965 р. була більшість. Зауважимо, що і в той, і трохи в пізніший час ставлення до цього явища і його найвидатнішого носія в середовищі діячів національного руху цілком відповідало оцінці В.Мороза²⁴³. Ці есе слід оцінити і як етичний аналіз системи, що існувала в СРСР, і як аналіз стану останнього національного руху, — саме з цього, на думку автора, і виходили діячі руху в своїх судженнях.

Моральна стійкість, віра в правоту своєї справи були далеко не останніми факторами в тогочасному (та й сучасному) українському русі. Дуже вже непросто було боротися за українську справу за умов, коли б, здавалося для її торжества не було ніяких підстав.

Розвиток і поширення самвидаву в Україні, частота виступів проти влади, чехословацькі події вимагали певної самоорганізацій руху. Виникали неодноразово розмови, підходили до І.Світличного люди, говорили про утворення якоїсь підпільної української організації²⁴⁴. І.Світличний, якого вважали «головним» в опози-

ційних колах ще в 60-ті²⁴⁵, не радив творити організацію, бо це привело б до негайних арештів усіх її членів, а ліпше розвивати рух, не надаючи йому формальних організаційних ознак. Все ж і дана ситуація в українстві вимагала певного ступеня організованості.

Був ще один момент у підході до організації руху. Така організація передбачала, значною мірою, нелегальну діяльність підпільного руху. Саме з цього постулату виходили автори відомої «Програми Демократичного Руху Радянського Союзу» (1969 р.), навколо якої тоді в колах дисидентства точилося дискусія. Вони вказували, що легальна опозиція режиму в СРСР природна, необхідна, має величезне значення як для недопущення реставрації сталінізму, так і для виховання правосвідомості суспільства. Корінна відмінність між легальною опозицією і «Демократичним Рухом Радянського Союзу» полягала в тому, що коли перша вважала законним лише те, що декларує Конституція СРСР (яка дуже суперечлива і доповнена як секретними постановами, так і не писаним правом!), то «Демократичний Рух» вважав законним все, що спрямоване на свободу особистості і суспільства за обов'язкової умови ненасильницької боротьби²⁴⁶. Члени Демруху назвали безпідставним побоювання, що така підпільна діяльність провокує репресії влади. Режим, вважали вони, достатньо сильний і якщо не йде на масові репресії, то не тому, що він гуманний, стриманий, а тому, що для репресій нема відповідних умов з точки зору внутрішньої і зовнішньої умовної ситуації країни. Автор наводить тут ці аргументи з дискусії між редакцією «Українського вісника» і творцями даної програми Демруху тому, що вони, так чи інакше, досить широко поділялися не лише членами перехідних підпільних груп шістдесятих, а згодом — і сімдесятих років, але й іншими особами в русі, почасти стосувалися й ставлення опозиції до правозахисного руху. Взагалі ж на той час питання організації чи підпілля і легальної боротьби не могли бути вирішені однозначно — підпілля, звісно, означало ізоляцію від людей, але й для масових рухів, чи й просто легальних — умови заледве що й існували. Власне, можна сказати, що рух уже був і формально — через касу взаємодопомоги політв'язнів²⁴⁷. Справи організації вимагали людей і зовнішньої спонуки. Люди верталися і знову йшли в табори. Повернувся І.Гель і упорядкував збірку творів В.Мороза²⁴⁸, вірші І.Калинця, «Інтернаціоналізм чи русифікація» і т.п. Повернувся В.Чорновіл. Приїхавши якось до Києва (ймовірно — в 1969, а не в 1970 році — як у справі), зустрічається на квартирі у В.Стуса з І.Дзюбою, Є.Сверстюком та І.Світличним. В.Чорновіл вказав, що критика В.Морозом руху, хоч і не все в ній можна сприйняти — виправдана. Останнім часом, говорив В.Чорновіл, багато хто, особливо в Києві, відходить від громадської роботи, різко

зменшилась кількість самвидаву та його обіг²⁴⁹. «Як би не ставились до В.Мороза та його поглядів, його приклад показує, що енергія навіть однієї людини багато значить»²⁵⁰. В.Чорновіл закликав активізувати громадську діяльність і участь у самвидаві. Наскільки можна судити, це зібрання мало безпосереднє відношення до появи «Українського вісника».

Роль головного редактора цього видання взяв на себе В.Чорновіл. Підпільні часописи, як ми знаємо, існували в ті часи і до «УВ», вирізнялися яскравою антирадянською, націоналістичною спрямованістю. «УВ» мав інший вигляд: його засновники задекларували, що такого роду статті вони не прийматимуть, а будуть друкувати лише інформативний узагальнений матеріал, статті, публіцистику, художні твори²⁵¹. Задекларований потяг до легальності і конституційності пояснювався не лише політичними переконаннями авторів і редакції, але й прагненням, щоб вісник читали, не боячись, бо пересічний громадянин, начувшись ідеологічних штампів, лякався брати в руки різко антирадянське видання, треба було подавати ідеї визвольного руху в обкладинці існуючої системи, пануючої ідеології, хоч це не завжди і виходило.

До арештів 1972 року вийшло 5 випусків «УВ». Поширювався він, судячи з географії тільки «хроніки подій», по всій Україні з включенням не лише власне українських, а й інших названих соціальних питань.

«Український вісник» і його поширення склало ще одну, дуже близьку до формальної, організаційну основу руху. Якщо твір «Інтернаціоналізм чи русифікація» поширювався з кінця 1965 року друком, фотоплівкою і магнітофонним записом в 23 областях України²⁵², і це при її надзвичайно великому обсязі як для самвидаву, то поширення значно менших статей і того ж «УВ» було вже справою простішою.

Наприклад, у Києві поширенням «Українського вісника», переданого від В.Лісового, займалися І.Гайдук і В.Овсієнко²⁵³. Останній ознайомив з ним чимало студентів Київського університету²⁵⁴. Ті, в свою чергу, переписували те, що їм подобалося. В тому ж Києві він поширювався і в колах творчої інтелігенції²⁵⁵. Знайомилися з ним і громадяни інших держав²⁵⁶.

Серед самвидавної літератури, чи точніше, поезії, без сумніву, величезний вплив на настрої і думки справляла поезія В.Стуса, Л.Костенко, М.Холодного, що поширювалися у самвидавних збірках чи окремими поезіями²⁵⁷. Нове в розповсюдженні самвидаву було те, що він швидше потрапляв за кордон, де його публікували в українській (і не тільки) періодиці, передавали по радіо. До передачі самвидаву за межі країни безпосередньо були причетні Зіновія Франко і Зіновій Антонюк. Спочатку та література йшла через М.Мушинку (ЧССР), згодом і іншими каналами на

Захід²⁵⁸. З України везла їх студентка Київського університету громадянка Чехословаччини Ганна Коцурова. Нею було перевезено твори Є.Сверстюка, повість «Більмо» М.Осадчого²⁵⁹. З.Антонюк передавав їй фотоплівку з текстами «УВ», перше — ще в квітні 1970 р., та інші твори²⁶⁰. Одну з плівок передав М.Плахотнюк²⁶¹, згодом Г.Коцурову за сприяння виключили з КДУ, вислали з СРСР і покарали в ЧССР.

Новим явищем самвидаву став ряд протестної літератури, звернень, відкритих листів, заяв друзів ув'язнених до органів влади з вимогами чи й просто з запитами від свого імені до влади. Відомо, наприклад, 10 таких гострих листів В.Стуса²⁶².

Розповсюдження самвидаву набуло таких масштабів, що ЦК КПРС 28 червня 1971 року прийняв постанову «Про заходи по протидії нелегальному рухові розповсюдження антирадянських та інших політично-шкідливих матеріалів». З неї видно, що в Україні ця література була знайдена в Києві, Харкові, Львові, Одесі, Дніпропетровську, Донецьку та інших містах²⁶³. Республіканська влада прийняла, звісно, свій план протидії цьому явищу. Додамо, що ще одним моментом організації руху стало створення комітету захисту Ніни Строкатої (дружини С.Караванського, теж ув'язненої)²⁶⁴.

В цілому на початок 1970 р. національний рух, на думку автора, вийшов на стадію утворення передумов до складання елементів громадянського суспільства²⁶⁵. Такі елементи творили б в Україні за відсутності будь-яких його залишків з дореволюційного часу (за винятком церкви — та й то в особливих умовах) структури самвидаву. Зважаючи на розвиток подій в Польщі і Чехословаччині, можна сказати, що в Україні за наявних національних та соціальних конфліктів ця система таки налаштувалася і розвивалася б у тому ж руслі подій, з часом, що й у Чехословаччині. Але і там, і тут, помежи України і Чехії з Словаччиною, була ще Москва. Москва і арешти січня 1972 р.

Таким чином, підбиваючи підсумки цього етапу визвольного руху, треба сказати: він розвився як наслідок національного відродження, що проходило в Україні з 50-х років. Заперечення цінностей минулого, нові підходи до майбутнього, обмеження офіціозу штовхали діячів культурного відродження до політичних дій. В цьому вони знайшли підтримку широких кіл українства, обмежених в доступах до надбань не лише сучасної цивілізації, але й до реалізації культури власного народу. Був відчутний трохи пізніше і вплив попереднього етапу руху. Компартійне керівництво республіки аж ніяк не мало на меті, як це видно з документів, національного відродження, а переслідувало власні цілі в рамках тої ж офіційної ідеології, продовжувало боротись проти руху всіма доступними засобами. За цей же час рух пройшов три стадії — від виявлення невдоволення окремих осіб до складання окремих по-

літичних програм, і далі — до структурування тих, хто згодний з ідеями цих програм. На цій третій стадії влада, застосувавши силу, призупинила рух, але він з 1966 року цим самим лише оформився як політичний, дістав поштовх до поширення по республіці.

В суспільно-політичній думці того часу і українському русі поєднуються ідеї визнання реалій УРСР і боротьби з тоталітарним режимом, наповнення цієї декларативної державності українським змістом з ідеєю боротьби за українську самостійну соборну державу.

Особливістю цього етапу руху було те, що попри незмінні стратегічні цілі тактикою руху до незалежності були обрані мирні засоби. В зв'язку з цим намітилась тенденція до розширення соціальної бази руху, як національного, але водночас в основі своїй — антикомуністичного. Колізії можливості досягнення незалежності при соціалізмі виникали не без впливу політичних репресій і подій в інших соціалістичних країнах. Хоч і тоді й пізніше в русі існували марксистський і націоналістичний підходи до національної незалежності.

На відміну від попередників (підпільних груп) шістдесятники пішли на контакти з закордоном, з представниками української громади за межами Союзу. Так про український національний рух дізнався світ.

Утиски влади на кінець 60-х років призводять ще й до відчуження дійових учасників руху від тогочасного суспільства часто не лише в ідейному, але й конкретно-практичному плані.

Нарешті, щодо оцінки дій учасників руху з точки зору існуючого законодавства. І в 60-ті роки, і в наступні десятиліття дії учасників руху в переважній більшості не виходили за межі чинних в УРСР і СРСР законів і декларованих конституцією громадянських прав і політичних свобод.

ПРИМІТКИ

¹ Інтерв'ю з О.Сергієнком 5 січня 1995 р.

² Мороз В. Нариси з історії України. — Торонто, 1982, с.12.

³ Krawchenko V. Social Changes and National Consciousness in Twentieth-Century Ukraine. — P.180.

⁴ Це загальні цифри. Ситуація в різних регіонах України була різною, наприклад, з 1959 по 1970 роки спостерігається значне збільшення числа росіян, особливо на Сході і Півдні України. Необхідно враховувати цей регіональний фактор, вважає Р.Шпорлюк: Szporluk Roman. Dissert in the Soviet Union (ed.by P.Potichnyi) Papers and Proceedings of the Fifth Annuel Conference. Hamilton, Ontario-1972 77 REE/RL Research Institute, p.p. 189-229, p.191.

⁵ Чорновіл В. Що і як обстоює Богдан Стенчук // Український вісник. — Ч.6.— Смолоскип, 1972. — С.15-56 (с.25) Kolasky J. Education in Soviet Ukrain. — 1968. — P.123.

⁶ Woroby P. Socio-economic changes in the URSR and their Impact on Ukrainian and Russian // Ukraine and Russia in their Historical Encounter. — CIUS pres, Edmon-ton, 1992. — P.296-326, (p.304).

⁷ Сольчаник Р. Україна, Білорусь, Молдова: інтеграція по-імперськи, русифікація й боротьба за національне виживання // УІЖ, 1992. — № 7-8. — С.134.

⁸ Сверстюк Є. Блудні сини України. — 1993. — С.26.

⁹ Климчук О. Свіча в задумі // Голос України. — 1991. — 15 червня.

¹⁰ Державний архів Харківської області (ДФХО), ф.854, оп.1, спр.467, арк. 18-19.

¹¹ Там само.

¹² Інтерв'ю з Анатолієм Здоровим. — 13 березня 1995 р.

¹³ ДАХО, ф.854, оп.1, спр.467, арк.10.

¹⁴ Мороз В. Лекції з історії України. — 1982. — С.13.

¹⁵ Симоненко В. Берег чекань. — С.184.

¹⁶ Там само, с.175.

¹⁷ ЦДАГОУ, ф.1, оп.31, спр.992, арк.242-25.

¹⁸ ЦДАГОУ, ф1, оп.31, спр.992, арк.21.

¹⁹ Там само

²⁰ Там само, арк.26, 29.

²¹ Там само, арк.79.

²² Там само, арк.72.

²³ Там само, оп.24, спр.4926, арк.55.

²⁴ Архів управління СБУ по Донецькій області, спр. 36913, 1.1. арк.35, 38.

²⁵ Архів СБУ, спр.58064 фп., т.4, арк.110.

²⁶ Там само, арк.125.

²⁷ Там само, спр. 69308 фп., т.4, арк.3.

²⁸ Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! — С. 121, 133.

²⁹ ЦДАГОУ, ф.2, оп. 24, спр.4947, арк.5. В.Рокочій був заарештований КДБ в грудні 1958р. «за антирадянську діяльність».

³⁰ З розмови з Олексієм Мусієнком.

³¹ ЦДАГОУ, ф., оп.24, спр.5141, арк.2-3.

³² Д.Примащенко був засуджений. Сергій Павленко. Опозиція на Чернігівщині: 1944-1990, Чернігів-1995, 68 с. — С.45-46.

³³ ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.5295, арк.24.

³⁴ Сольчаник Р. Україна, Білорусія, Молдова...// УІЖ. — 1992. — № 11-12. — С.134.

³⁵ Чорновил В. Воспитание украинского федералиста // Век XX и мир. — 1992. — № 12.—С. 26—31 (с.27).

³⁶ Іван Бровко, доцент: професор Василь Ткаченко розповідав і про ОУН; письменник Борис Антоненко-Давидович — див. відповідно: Є.Сверстюк. Перші паростки шістдесятництва // Молодь України. — 1995. — 24, 26, 27 січня. Виступ Я.Дзири на конференції «Архіви ЧК, НКВД, МГБ, КГБ», 20 січня 1995 р. Михайло Горинь. Ми мріяли про незалежну державу // Зустрічі (Варшава) — 1991. — № 2. — С. 43.

³⁷ Там само.

³⁸ Курносів Ю.Ю. Інакомислення в Україні. — К., 1994. — С.54.

- ³⁹ Про культуру мови. — К., 1964.
- ⁴⁰ АС. № 901, арк. 8—16.
- ⁴¹ ДАХО, ф.854, оп.1, спр. 467, арк. 19.
- ⁴² Цей вірш знаходили при обшуках майже у всіх дисидентів.
- ⁴³ Ferment in the Ukraine. — 1973. — Р. 246—247.
- ⁴⁴ Kolasky J. Education in Soviet Ukraine — 1968. — Р. 197.
- ⁴⁵ Архів СБУ, спр. 69274 фп. т. 2, арк. 112.
- ⁴⁶ Там само, арк. 116.
- ⁴⁷ ЦДАГОУ, ф.1, оп. 24, спр. 6003, арк. 19—20.
- ⁴⁸ Архів СБУ, спр. 69274 фп., т.2, арк. 131.
- ⁴⁹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 6, арк. 35.
- ⁵⁰ Див. Сучасність — 1968. — Ч.9. — С. 73—75.
- ⁵¹ Там само, С. 75—76.
- ⁵² В книзі: Чорновіл В.Лихо з розуму. — Львів, 1991. — 1991. — С. 114—126.
- ⁵³ Архів управління СБУ по Львівській обл., спр. 26250 фп., т. 4, арк.19—20.
- ⁵⁴ Архів УСБУ по Львівській області, спр. 26250 фп., т. 4, арк. 21.
- ⁵⁵ Там само, арк. 22.
- ⁵⁶ Там само, арк.23.
- ⁵⁷ Там само, арк. 24.
- ⁵⁸ Касьянов Г., цит. праця, С. 20.
- ⁵⁹ Український вісник. — 1971. — № 1. — С.43.
- ⁶⁰ Там само. — № 4, с. 68.
- ⁶¹ Дзюба І. До спілки радянських письменників України. Пояснювальна записка про вечір пам'яті Лесі Українки // Сучасність. — 1968. — Ч. 8.—С. 87—104 (с. 89).
- ⁶² Літературна Україна. — 1993. — 7 січня.
- ⁶³ АС, № 914, арк. 2.
- ⁶⁴ Там само, арк. 3.
- ⁶⁵ Там само, № 919, арк. 3.
- ⁶⁶ АС. Там само, арк.4.
- ⁶⁷ Архів СБУ, спр. 69308 фп., т. 4, арк. 3.
- ⁶⁸ На жаль, в Україні клуби не стали численними, як у Польщі — Jacob Karbinski. Sauntdown. The Polich Urheaval of 1956, 1968, 1976, 1980... — New York Publishers. — 1982. —353 р. (р. 41).
- ⁶⁹ З виступу Я.Дзири на вечорі пам'яті І.Світличного 10 липня 1995 р.
- ⁷⁰ Касьянов Г. Цит.праця, с.24.
- ⁷¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 5883, арк.20.
- ⁷² Шелест П. Цит. праця, спр. 7179.
- ⁷³ Знищення вітражу Т.Шевченка у київському університеті // Сучасність. — 1965. — № 6. — С. 104—107 (С. 104).
- ⁷⁴ АС, № 910, арк.1—2.
- ⁷⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп.24, спр. 5905, арк.31.
- ⁷⁶ Там само, арк.41.

- ⁷⁷ Там само, арк. 48.
- ⁷⁸ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 5005, арк.546.
- ⁷⁹ Там само, спр. 5924, арк. 248.
- ⁸⁰ Так говорить Леоніда Світлична, дружина І.Світличного.
- ⁸¹ Архів управління СБУ по Львівській області, спр. 32157,т.2, арк.273.
- ⁸² Там само, спр. 57316 фп., т. 8, арк. 79, т.9, арк. 240.
- ⁸³ Чорновіл В. Правосуддя чи рецидиви терору; Додатки. — К., 1992. — № 8. — С. 112.
- ⁸⁴ Архів СБУ, фп. 86007, т. 2, арк. 38.
- ⁸⁵ Там само, арк. 43—44.
- ⁸⁶ Там само, арк. 45.
- ⁸⁷ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 26250, т.1, арк. 171.
- ⁸⁸ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 26250, т.1, арк. 256, т. 3, арк.28.
- ⁸⁹ Там само, арк. 176, 178.
- ⁹⁰ Чорновіл В. Правосуддя чи рецидиви терору; Додатки. — К.,1992. — № 7. — С. 77.
- ⁹¹ Архів СБУ, спр. 68007, арк. 56, Архів Управління по Львівській обл., спр. 26250, т. 1, арк. 10 та ін.
- ⁹² Там само, арк.19, т.3.
- ⁹³ Там само, арк. 20.
- ⁹⁴ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 26250, т.3, арк. 28.
- ⁹⁵ Там само, арк. 3, 6.
- ⁹⁶ Там само, т. 1, арк.151.
- ⁹⁷ Там само, арк. 136.
- ⁹⁸ Там само, т. 3, арк.39.
- ⁹⁹ Там само, арк. 40.
- ¹⁰⁰ Архів СБУ, спр. 69308, т.6, арк. 213.
- ¹⁰¹ Там само. арк. 215.
- ¹⁰² Архів СБУ, спр. 69308, т. 2, арк. 66.
- ¹⁰³ Там само, арк. 65.
- ¹⁰⁴ Холодний М. Діалог у камері Кармелюка. — К., 1994. — Ч. 2. — С. 105—111 (с.106).
- ¹⁰⁵ З виступу Ярослава Дзири на вечорі пам'яті Івана Світличного 10 липня 1995 р.
- ¹⁰⁶ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 26250, т. 3, арк. 38.
- ¹⁰⁷ Архів СБУ, спр. 69308, т.4, арк. 208. Журнали були у М.Гориня і І.Світличного.
- ¹⁰⁸ Там само, т.6, арк. 162.
- ¹⁰⁹ Там само, т. 4, арк. 160.
- ¹¹⁰ Там само, спр. 67008, т. 2, арк. 71.
- ¹¹¹ Там само, т. 3, арк. 72.
- ¹¹² Архів СБУ, спр. 67008 фп., т. 3, арк. 198.
- ¹¹³ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 26250, т.1, арк.210.

- ¹¹⁴ Там само, т. 3, арк. 40.
- ¹¹⁵ Там само, т. 3, арк. 8.
- ¹¹⁶ Там само, арк. 337.
- ¹¹⁷ Архів СБУ, спр. 68007, т. 1, арк. 176.
- ¹¹⁸ Архів СБУ, спр. 68007, т. 1, арк. 176.
- ¹¹⁹ Там само, т. 1, арк. 18.
- ¹²⁰ Там само, т.3, арк. 166.
- ¹²¹ Є дані, що написані з цього приводу протести таки ходили по республіці, — Докладніше про неї див.: Русначенко А. Націоналіст? — Так. (про Є.Кузнецову). // Розбудова держави. — 1995. — Ч. 9. — С. 11—14.
- ¹²² Касьянов Г. Цит. праця. С. 30.
- ¹²³ Архів СБУ, спр. 69308, т. 4, арк.157.
- ¹²⁴ Там само, арк. 158.
- ¹²⁵ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр.26250, т.1, арк. 248.
- ¹²⁶ Там само, арк. 253.
- ¹²⁷ Чорновіл В. Воспитание украинского федералиста // Век XX и мир. — 1991. — Ч. 12. — С.27.
- ¹²⁸ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 6160, арк. 27.
- ¹²⁹ Там само, арк.28.
- ¹³⁰ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 26250, т. 3, арк.
- ¹³¹ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 26250, т.3, арк. 46—48.
- ¹³² Сучасність. — 1969, — Ч. 12.— С. 92—98 (с. 95).
- ¹³³ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 26250, т.3, арк. 59.
- ¹³⁴ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 26250, т. 3, арк. 61.
- ¹³⁵ Там само, арк. 66.
- ¹³⁶ Там само, арк. 69.
- ¹³⁷ Там само, арк. 71.
- ¹³⁸ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 26250, т. 1, арк. 59.
- ¹³⁹ Ці документи не в останню чергу спричинили до арешту і ув'язнення авторки.
- ¹⁴⁰ Чорновіл В. Лихо з розуму. — Львів, Меморіал, 1991.— С. 73. — Т. 1.
- ¹⁴¹ Архів Служби безпеки України, фп. 68007, спр. 8, т. 1, арк. 74.
- ¹⁴² Там само, арк. 82.
- ¹⁴³ Архів СБУ, фп. 68007, спр. 8, Т. 1, арк. 82.
- ¹⁴⁴ Там само, т.4, арк. 9. Судячи з теперішніх публікацій, експерти змінили свою точку зору на діаметрально протилежну.
- ¹⁴⁵ Лисяк-Рудницький І. Радянська Україна з історичної перспективи // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. — Т. 2. — С.456—469 (с.464—465).
- ¹⁴⁶ В усякому випадку твердження, ніби дисиденти не були антикомуністами, а просто хотіли змінити систему — абсолютно не відповідає дійсності, як це думав Georg Luckyi in: Turmoil in the Ukraine // Problems of communism.— 1968 — July-August. — P. 14—20 (p. 20). Зауважу, що в таких судженнях він був не поодиноким. Підрахунки наші, за матеріалами кримінальних справ. Див також Касьянов Г. Незгодні.— С. 47—48 та Чорновіл В. Лихо з розуму, 1991.

- ¹⁴⁷ Там само.
- ¹⁴⁸ Один із останніх спогадів про це див.: Русин І. На Володимирській, 33 // Зона. — 1993. — Ч. 5. — С. 217—233.
- ¹⁴⁹ Архів СБУ, спр. 68007, т. 3, арк. 157.
- ¹⁵⁰ Чорновіл В. Я нічого у вас не прошу. — Торонто, 1968. — С. 93.
- ¹⁵¹ Архів СБУ, спр. 67008, т.2, арк. 39.
- ¹⁵² Русин І. Цит.праця. — С. 223.
- ¹⁵³ Див. Чорновіл В. Я нічого у вас не прошу, 1968 (Це лист першому секретареві ЦК КПУ П.Шелесту). АС № 924, арк. 1—2, № 935, арк. 1—3.
- ¹⁵⁴ Чорновіл В. Лихо з розуму. Л., 1991. Про перипетії суду див. в нього ж: Я нічого у вас не прошу, 1968. — С. 19.
- ¹⁵⁵ Українська інтелігенція під судом КДБ, 1970. — С. 188—189.
- ¹⁵⁶ АС № 929. Про хід цих процесів і судів див.: Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція...
- ¹⁵⁷ Українська інтелігенція під судом КДБ, С. 189.
- ¹⁵⁸ Виступ Л.Танюка на вечорі пам'яті І.Світличного 10 липня 1995 р.
- ¹⁵⁹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 5991, арк. 116—117.
- ¹⁶⁰ Там само, арк.119.
- ¹⁶¹ Див. книжки: Чорновіл В. Лихо з розуму. Я нічого у вас не прошу.
- ¹⁶² АС № 952, арк. 1, Українська інтелігенція перед судом КДБ, с. 9 та ін.
- ¹⁶³ Архів СБУ, спр. 67643, т. 5, арк. 243.
- ¹⁶⁴ Там само, спр. 69274, т. 1, арк. 270.
- ¹⁶⁵ Касьянов Г. Цит. праця, с. 30.
- ¹⁶⁶ Гель І. Грані культури. — Львів: НТШ, 1993. — С. 103.
- ¹⁶⁷ Bilocerkowycz Jar. Soviet Ukrainian Dissent. A study of Political Allianation-Westertien Press. Boulder. — London — 1988. — 9 р.
- ¹⁶⁸ Архів СБУ, спр. 69274, т. 2, арк. 71.
- ¹⁶⁹ Останній огляд: Касьянов Г. Незгодні. Українська інтелігенція...
- ¹⁷⁰ Див.: тогочасну рецензію на книгу Білінський Я. Іван Дзюба. Інтернаціоналізм чи русифікація // Сучасність. — 1969. — Ч. 7.— С. 110—113.
- ¹⁷¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 6113, арк. 24.
- ¹⁷² Там само, арк. 51. В «Українському віснику», Париж-Балтімор, 1971, с. 167. — говориться про сотні людей.
- ¹⁷³ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 6113, арк. 51.
- ¹⁷⁴ Там само, оп.25, спр. 546, арк. 111.
- ¹⁷⁵ Там само, арк. 114.
- ¹⁷⁶ Там само, арк. 116.
- ¹⁷⁷ Там само, арк. 115.
- ¹⁷⁸ Видана за кордоном під назвою «Я нічого у вас не прошу».
- ¹⁷⁹ ЦДАГОУ, ф.1, оп. 24, спр.6143, арк. 714.
- ¹⁸⁰ Там само, оп. 31, спр. 3447, арк. 32.
- ¹⁸¹ Там само, арк. 67, 70.
- ¹⁸² Шелест П. Цит. праця, с.258. В Дніпропетровському ОК КПУ знайшлася

людина — інструктор Пашенко, який був повністю не згоден з офіційною оцінкою роману, за що й поплатився. — ДАДЛО, ф. 19, оп. 52, спр. 32, арк. 155. Про перипетії навколо роману див. також Коваль В. «Собор», навколо собору. — К.: Молодь, 1989. — С. 270.

¹⁸³ Першим публічним виступом проти І.Дзюби тоді стала стаття в «Перці» за вересень 1966 р. На захист виступили П.Скачок, В.Чорновіл, Л.Шереметьєва. — АС, ч. 943, арк. 1—7.

¹⁸⁴ Заява Івана Дзюби // Літературна Україна. — 1970. — 6 січня.

¹⁸⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 363, арк. 27, спр.183, арк.68.

¹⁸⁶ Там само, спр. 515, арк.45.

¹⁸⁷ Були присутні і Г.Тютюнник, І.Драч, Є.Гуцало — ЦДАГОУ, ф. 1, оп.25, спр 183, арк. 57—58.

¹⁸⁸ ЦДАГОУ, ф. 1, оп.25, спр. 64, арк. 57.

¹⁸⁹ Архів СБУ, спр. 69274, т. 1, арк. 298.

¹⁹⁰ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр.346, арк. 20.

¹⁹¹ Архів Управління СБУ по Тернопільській обл., спр. 6854 п., т. 1, арк.44.

¹⁹² Там само, арк. 16.

¹⁹³ Там само, арк. 45.

¹⁹⁴ Там само, арк. 46.

¹⁹⁵ Там само, арк. 196.

¹⁹⁶ Архів Управління СБУ по Тернопільській області, спр. 6854 п., т. 2, арк. 75.

¹⁹⁷ Там само, арк. 83, 90, 97.

¹⁹⁸ Зайцев Ю. Дисиденти // Молодь України. — 1995, 28 березня.

¹⁹⁹ Сучасність. — 1969, Ч. 3, С.103.

²⁰⁰ Там само, с.104. Помер у таборі.

²⁰¹ Український вісник. — Ч. 1. — С. 26.

²⁰² Малаш М., Рубан П. Політик та бізнесмен: Порожевіли... а нам би стати собою // Україна. — 1993. — Ч. 6. — С. 15.

²⁰³ Український вісник. — Вип.1. — С. 82.

²⁰⁴ Там само, С. 82—87.

²⁰⁵ За написання і поширення листівок про цей випадок Степан Бедрило отримав 2 роки таборів.

²⁰⁶ ЦДАГОУ, ф. 2, оп. 25, спр. 28, арк. 166. Дехто випишував сам, а частина надходила на окремих осіб з ЧССР.

²⁰⁷ Архів СБУ, спр. 69038, т.13, арк.65.

²⁰⁸ Там само, арк. 63.

²⁰⁹ Український вісник. — Вип. II. — С. 129.

²¹⁰ П.Шелест. Цит. праця, с. 303.

²¹¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 64, арк.32.

²¹² Там само, арк.53.

²¹³ Архів СБУ, спр. 69308, т. 7, арк. 137.

²¹⁴ Там само, арк.140.

²¹⁵ Сверстюк Є. Собор у риштованні — Балтімор. — Смолоскип, 1970. — С.20.

²¹⁶ Архів Управління СБУ по Тернопільській обл., спр. 1156, т.1, арк. 252—253.

- 217 Там само, арк.128.
- 218 Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр.29201, т.5, пак. 10.
- 219 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 217, арк.58.
- 220 Там само, арк. 59.
- 221 Там само.
- 222 Хейфец М. Українські силуети // Поле відчаю і надій. — С.259.
- 223 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 546, арк. 75—76.
- 224 Там само, арк.76.
- 225 Там само.
- 226 Там само, арк. 78.
- 227 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 546, арк. 79.
- 228 Там само, спр. 549, арк.79.
- 229 Bilocerkowycz Jar. Soviet Ukrainian Dissent. — A study of Political Alienation-Westevien Press. Boulder and London — 1988. — P. 74—75.
- 230 Там само, с. 76—77.
- 231 Alehucva L. The Human Rights Movement in the USSR // SURVEY. — Autumn (1977—1978), 23, N 4. — P. 72—85, (p. 82).
- 232 Архів СБУ, спр. 58064, т. 1, арк. 270.
- 233 Сучасність. — 1969. — Ч.10. — С. 99—103.
- 234 Ferment in the Ukraine, 1973. — P. 242—249.
- 235 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр.641, арк. 104.
- 236 Чорновіл В. Як і що обстоює Богдан Стенчук // Український вісник. — Ч. VI. — С. 12—56.
- 237 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 346, арк. 19.
- 238 Див.: Мороз В. Есе, листи, документи. Сучасність, 1975. — С. 17—68.
- 239 Там само. — С. 102—134.
- 240 Там само. Серед снігів. — С. 75—101 (с.85). Цікаво, що ідею цю він бере, мабуть, з поеми Л.Українки «Одержима». Незадовго перед тим у Києві на квартирі М.Плахотнюка був вечір-бесіда по цій поемі, де були присутні В.Мороз та І.Дзюба. Архів СБУ, спр. 67643, т.4, арк.75.
- 241 Мороз В. Серед снігів. — Там само.— С. 93.
- 242 Там само, арк. 88.
- 243 Архів СБУ, спр. 67643, т. 1, арк. 93, т.5, арк.16—17.Віталій Коваль. «Я ніколи не належав ні до яких ворожих груп...» // Персональна справа Василя Захаренка // Молодь України. — 1991, 25 липня. Василь Стус. В житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників. — Смолоскип. — Балтімор-Торонто, 1987, с. 116. Пояснення див.: Д.Павличко. Покаянні псалми. — К.: Основи, 1993.
- 244 Архів СБУ, спр. 67643, т. 2, арк. 137.
- 245 Мороз В. Есеї, листи, документи. — 1975. — С. 80.
- 245a Архів відкритого суспільства (Будапешт АС № 1152-е, е-4).
- 246 Дуже багато зробила для такої каси Алла Горська.
- 247 Включав у себе: З вже згадуваних есеїв та ще «Мойсей і Дантон», «Останнє слово на суді», вірші. — Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 22586, т. 3.
- 248 Архів СБУ, спр.67643, т. 5, арк.251.

- 249 Там само, арк.252.
- 250 Архів СБУ, спр. 67643, т.5, арк.253.
- 251 Український вісник.— Вип. 1—11. — С. 11.
- 252 Архів СБУ, спр. 69274, т.3, арк.73.
- 253 З виступу В.Лісового 10 липня 1995 р. на вечорі пам'яті І.Світличного.
- 254 Архів СБУ, спр. 69308, т. 15, арк.106—107, т.16, арк. 2.
- 255 Там само, спр. 67643, т. 3, арк. 298.
- 256 Там само, арк. 299—300. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 69801, арк.26.
- 257 Архів Управління СБУ по Львівській області, спр. 32157, т. 1, арк. 260; Архів СБУ, спр. 69308, т.20, арк.136, т. 26, арк. 113. «Дело № 58095 фп» // Молодь України. — 1994. — 25 жовтня.
- 258 Кілька випадків. Один з них див.: ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 64, арк. 7—10.
- 259 Архів СБУ, спр. 67643, т. 4, арк.62.
- 260 Там само, арк.65, т.6, арк.183.
- 261 Архів СБУ, спр. 67643, т. 4, арк. 75.
- 262 Там само, т.5, арк. 159.
- 263 ЦДАГОУ, ф. 1, оп.10, спр. 1024, арк. 68.
- 264 Хоч і були чималі сумніви в доцільності такого комітету. Архів СБУ, спр. 67643, т. 3, арк. 304—306.
- 265 Так висловився в бесіді з автором Василь Лісовий — 24 жовтня 1994 р.

Розділ 6

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ В 1970-ТІ — НА ПОЧАТКУ 1980-Х РОКІВ

6.1. Кінець шістдесятництва?!

З початком 70-х років національний рух зазнав серйозних випробувань. Гасне, цьковане офіційною ідеологією і владою, українське національне відродження. Жорстокі репресії падають на голови учасників визвольних змагань. Та рух продовжується, обираючи нову тактику.

12—13 січня 1972 р.по Україні прокотилася хвиля арештів української інтелігенції, учасників руху. До слідчих ізоляторів були запропорені: І.Світличний, Є.Сверстюк, З.Франко, Л.Плющ, В.Стус, В.Чорновіл, І.Стасів-Калинець, І.Гель, С.Шабатура, М.Осадчий та інші — всього близько 20 чоловік. Арештами влада хотіла вирвати коріння руху тоді, коли вже визначилася ситуація в Чехословаччині і Польщі, режим достатньо зміцнів. У Кремлі посилилися позиції Л.Брежнєва. Він прагнув поставити в Києві свою людину, П.Шелест таким не був. Викриття націоналістів в Україні — чудовий привід для зміщення урядовців. Що вказівка на арешт прийшла з Москви, побічно свідчить і вже згадувана постанова ЦК КПРС про самвидав, прямо — обговорення питання на засіданні Президії ЦК КПРС, повідомлення Федорчука про арешти і їхню спрямованість після того, як це відбулося¹. Ще один доказ — постанова політбюро ЦК КПУ, яка націлювала на посилення ідеологічної і оперативної роботи з шкідливими антирадянськими проявами, з'явилася вже в лютому 1972 року — вслід за головними подіями². Тут республіканська влада рятувала сама себе в очах Москви. Звичайно, з Києва йшла інформація про підйом руху, про з'яву «УВ» як моменти, що вже становлять загрозу — особливо, мабуть, за критеріями Федорчука — суспільному устрою, але рішення приймали в Москві³.

Діям учасників руху надавалося таке значення, що початково по справі В.Чорновола було залучено 15 слідчих і то не лише з

Львівської, але й Полтавської, Житомирської, Сумської, Дніпропетровської, Харківської, Запорізької областей⁴.

З метою компрометації заарештованих в очах громадськості, а також, можливо, для піднесення значимості спецслужб останні вирішили пов'язати особи ув'язнених з іноземними шпигунськими і сіоністськими центрами. Приводом стала справа Ярослава Добоша, бельгійського студента українського походження, що приїхав в Україну як турист. Тут він зустрічався з декількома відомими особами руху, розпитував про українські справи; наскільки можна зрозуміти з матеріалів слідчих справ, сприймали його тут не зовсім серйозно. Я.Добош при перетині кордону був затриманий, а згодом заарештований (перевозив з собою «Словник українських рим» С.Караванського). Слідчі використали факт участі Я.Добоша в українських організаціях в діаспорі, знайомства в націоналістичних колах і він під психологічним і, мабуть, психотропним тиском розповів про свої зустрічі з арештованими дисидентами. Справа тягнулася довго, дозвіл на подовження строку слідства був даний аж Генпрокуратурою СРСР, згодом Президією ВР СРСР. Та ці дії нічого не дали, і звинувачення у зв'язках з ним дисидентів, а тим більше в іноземному шпигунстві, поступово відпали.

Тоді арештованим пред'являли звинувачення по ст. 62 — антирадянська агітація і пропаганда. Ці звинувачення знову ж таки базувалися частіше на показаннях свідків (щодо антирадянських виступів), ніж на доказових матеріалах. Такими матеріалами тепер стали матеріали самвидаву і особливо — літературного. Слідчі перетворились на філологів. До оцінки літературних творів знову залучаються експерти — історики і філологи Ю.О.Кунососов, В.Бородін, А.Каспрук, А.Ковтуненко, економісти Шмілок, Веремеева, Белінський, філологи Григораш, Здоровега, Яшук, М.Федірко, М.Авдольян, С.Рижиков та інші⁵.

Так, В.Бородін оцінив статтю Є.Сверстюка «Остання сльоза» як «переспів буржуазно-націоналістичних писань Т.Шевченка»⁶, «рукопис якого (Є.Сверстюка — Р.А.) є ідейно-шкідливий документ». Рецензуючи статтю В.Стуса «Феномен доби», А.Каспрук одразу ж заявив, що у висвітленні великого історичного періоду, який досліджує автор (1917—1967 роки), в оцінці творчості П.Г.Тичини В.Стус стоїть на антирадянських, націоналістичних позиціях⁷. Зрозуміло, що такі рецензії не могли не позначитися на долі арештованих⁸...

Зразком свідомої фальсифікації була справа вчителя Олеса Сергієнка, 1932 року народження, Ігоря Кравціва⁹. Власне, як можна зрозуміти, перед слідством в 1972 році ставилося одне завдання: вину знайти, а суд підтвердить — так воно й виходило. Разюча відмінність, однак, судових процесів, 1973 року від таких же

1966 року в тому, що всі засуджені не визнали своєї вини, заявивши, що чим-чим, а антирадянською діяльністю не займалися¹⁰. І тут вони були праві, бо боротьба велася в іншій площині. Покаялися з відомих осіб під тиском влади лише З.Франко та І.Дзюба (в останньому випадку КДБ провів складну і тривалу операцію «перевиховання»), М.Холодний. Непокаянні ж отримали від 5 до 7 років таборів суворого режиму, часто — і з засланням.

Арештами січня КДБ не вдовольнився. Арешти й обшуки тривали цілий рік: 29 лютого був обшук у Лідії Гук, 1938 року народження, лікаря Скадовської райлікарні Херсонської області¹¹, в червні 1972 року арештовано викладача Уманського технікуму механізації Кузьму Матвіюка, Богдана Чорномаза, обліковця навчального господарства сільськогосподарського інституту в тому ж місті¹², 21 червня — інженера І.Кравціва, 1938 року народження¹³, а згодом там же — інженера Анатолія Здорового. Масштаби репресій були широкими: арештували більше сотні чоловік, засудили 89 чоловік, з них 41 особу — в Києві і Львові¹⁴. Проведено було сотні обшуків, свідками ставали тисячі людей. Не припинялися і позасудові переслідування учасників руху, їхніх родичів, друзів¹⁵.

Прямі арешти учасників визвольного руху супроводжувалися й посиленням ідеологічної нетерпимості в руслі постанови ЦК КПУ від 22 лютого 1972 року «Про висновки на лист І.Дзюби та доданий до нього матеріал, надіслані до ЦК КПУ»¹⁶. Згодом ця постановка посилюється іншою «О книжці П.Е.Шелеста «Україна наша радянська»»¹⁷, від 20 лютого 1972 року — то вже при владі В.Щербиський. Посилилися й утиски цензури¹⁸.

А в системі АН УРСР була прийнята 31 липня 1972 року постановою Президії Академії «Про дальше вдосконалення спрямованості науково-дослідної роботи, структури та кадрового складу установ Секції суспільних наук АН УРСР». На підставі неї (юридично), а фактично за вказівкою з ЦК КПУ, в Інституті філософії 10 серпня 1972 року був виданий наказ за підписом директора Інституту В.Шинкарука, за яким було звільнено з роботи старшого наукового співробітника М.Роженка, молодшого наукового співробітника В.Бишовця та В.Цимбал (останню — з відстрочкою, до народження дитини)^{18а}. Такі ж скорочення і за тими ж підставами відбулися і в інших академічних гуманітарних Інститутах.

З 1972 року відбуваються серйозні організаційні зміни в керівництві ЦК КПУ. Секретарем ЦК КПУ з питань ідеології стає Валентин Маланчук, людина, яка непримиримо ставилася до всіх проявів справжнього, а не шарваркового українства¹⁹, що зразу ж відчула на собі інтелігенція. Зміщені були й інші керівники ключових відділів ЦК і секретарі обкомів. Не можна, звичайно, стверджувати, що то були репресії лише проти оточення Шелеста (чи й українства — Р.А.).

Зміщували і тих зі старих кадрів, хто просто був нездатний проводити наступну політичну лінію Москви, пов'язану з особою В.Щербицького, вважає Р.Сольчаник²⁰.

Чи ж добилася партія, КДБ мети, яку вони ставили щодо українського національного руху? Частково — так. Цього разу арешти зачепили значне коло людей, ув'язнені були авторитетні постаті руху.

Та рух продовжувався. Вже 8—9 травня 1972 року на дахах деяких будинків були вивішені національні прапори в селищі Стебник на Львівщині²¹. 22 травня біля пам'ятника Т.Шевченку у Києві увечері зібралось до 150 чоловік, на деяких з них був накладений адміністративний арешт до 15 діб, після затримки там же, міліцією і КДБ²².

Товариші тих, хто був ув'язнений, які залишилися на волі, вирішили продовжити видання «Українського вісника». Це мав би бути відгук на арешти і моральна підтримка друзям²³. За цю справу взялися Є.Пронюк і В.Лісовий. Спочатку зібрали матеріали про арештованих осіб. Виступ В.Мороза отримали від працівника ЦК КПУ М.Погорілого²⁴. Зібрані матеріали В.Овсієнко передав для друку студентці факультету журналістики КДУ Раїсі Сидоренко²⁵. В березневий номер цього «УВ» за 1972 рік ввійшли статті: «Вступна частина» (як у всіх попередніх матеріалах), В.Мороза «Замість останнього слова» (на суді), листи Б.Ковгара «Громадянину слідчому КДБ Даниленку» та інформація про арешти 12—13 січня і з наступного часу²⁶. «УВ» вийшов як спецвипуск під номером 9, бо хоч і чули, що нібито вже вийшов і 8-й номер, але його ніхто не бачив²⁷. Частина друкованих примірників знаходилася у В.Овсієнка і від нього журнал пішов по людях, частину взяли Є.Пронюк і В.Лісовий собі, декілька примірників зберігала у себе К.Висоцька²⁸.

Видання «Українського вісника» було налагоджено ще однією групою осіб. Попередня домовленість про такий випуск була досягнута десь в 1973 р. при зустрічі в Києві між Степаном Хмарою, 1935 року народження, лікарем з м.Червонограда Львівської області, і журналістом з Києва Олесем Шевченком, 1940 року народження²⁹. У березні 1974 року «УВ» за номером 7 був готовий³⁰. Автором майже всіх статей і віршів був С.Хмара, який виступав на сторінках «УВ» як Максим Сагайдак. Василь Караб'юк, художник, перефотографував друкований текст. Плівку з текстом передали за кордон³¹, оскільки ще раніше визначилися, що таким чином вісник стане доступним для всіх бажаючих (з радіо), а випускаючі уберуться від переслідувань. Але й тоді, наскільки можна судити з матеріалів слідства, з текстом «УВ» ознайомилося з десяток чоловік і в Києві, і на Львівщині³². Відомий він і в друці за кордоном.

Тон статей «УВ», ч. 7 («Смолоскип» видав його за № 7—8) був різко антирадянського, націоналістичного спрямування.³³ Справа була в тому, що С.Хмара вже стояв на необхідності вести не лише культурницьку, а й політичну роботу в національному руслі, яка, як він вважав, не проводиться. А для цього і необхідно було глосно і принципово поставити українське питання в контекст міжнародної політики, «гостро поставити питання деколонізації України і совітської імперії»³⁴. Солідним твором у тому напрямку і була стаття «Етноцид українців в СРСР» в «УВ», ч. 9, і стаття «Генеральний погром»³⁵.

Назва першої статті говорить сама за себе, матеріали охоплюють події з 1917 до початку 70-х років, стаття дуже добре аргументована. В ч. 9 вісника планувалося подати декілька статей, в тому числі матеріали, підготовлені О.Шевченком.

Номер був підготовлений в 1975 році, але за кордон не потрапив, а був перехоплений КДБ. Матеріали справи по «УВ» № 7—9 дозволяють стверджувати, що і в 1975 році році самвидав активно розповсюджувався по Україні. Той же О.Шевченко двічі передавав його в пакетах С.Хмарі. Власне за читання цього «Вісника» і зберігання великої колекції самвидаву був арештований і ув'язнений по цій же справі і київський журналіст Віталій Ничипорович Шевченко, 1934 року народження³⁶.

Крім статті С.Хмари, найдетальнішої в показі «Генерального погрому» в Україні початку 70-х, нам відомо про існування ще мінімум трьох робіт цього плану. Вони носять більш загальний характер, аналітичний, менш відомі були й тоді, й тепер (особливо дві останні). Перший з трьох документів — це «Відкритий лист до членів ЦК КПРС і ЦК КП України» В.Лісового. Допомогу у друкуванні й пересилці, розповсюдженні листа надали С.Пронюк і В.Овсієнко. То мав бути лист-протест проти арештів інтелігенції і його передбачалося послати, крім адресатів, завалених у самому листі, в обкоми і міськкоми партії, відомим політичним і партійним діячам³⁷. Відправлений лист був в обидва ЦК, вручений дирекції за місцем роботи В.Лісового³⁸. Активно поширював «Лист...» В.Овсієнко³⁹, і ознаямились з ним десь лише за матеріалами слідства чоловік з 15 (пізніше потрапив за кордон).

У першій частині листа В.Лісовий відкидав звинувачення у шпигунстві, приписувані арештованим, вказував на суперечність інших кримінальних статей — 62 і 67 КК, за якими пішло загальне звинувачення Конституції УРСР, і Декларації прав людини, а тому й ці статті повинні були бути вилученими (з кримінального кодексу)⁴⁰.

Автор прагнув також виявити причини незадоволення в суспільстві, появи самвидаву. Таким був ряд гострих соціально-практичних проблем⁴¹. Їхнє існування пов'язане із загальноінте-

лектуальною зашореністю суспільства. Потребувала уваги проблема захисту життєвого середовища, в тому числі і психічного. Відставала і гуманітарна сфера в цілому, неминуче позначатиметься на всіх інших науках і врешті-решт — на нашому добробуті. «Надзвичайно серйозно на Україні стоїть національне питання, — зазначав В.Лісовий, — в свідомості дуже багатьох людей націоналізм є найскромнішим виявом національної гідності і свідомості, а нерідко і просто вживанням української мови»⁴². Теорія злиття націй, що її невтомно пропагували, — то геноцид проти націй. Критично поставився автор і до самопокаянь окремих дисидентів та й організація таких листів-покаянь дуже вже нагадувала 30-ті роки. Підсумовуючи свої думки в листі, В.Лісовий стверджував, що «справа Добоша» — це вже просто справа, обернена проти живого українського народу і живої української культури. Автор вважав, що і він є причетним до неї, тому і він мав би бути арештованим і засудженим⁴³.

Тон листа В.Лісового, спокійний, витриманий, на завершення піднімається до публіцистичного. В рамках існуючої термінології й офіційних тлумачень автор каменя на камені не залишив від офіційних звинувачень і демагогічних декларацій про сучасне становище України та її народу.

Нам відомий ще один, але значно більший твір самвидаву, з оцінкою «генерального погрому». Автор невідомий і ховається за псевдонімом «Святослав Галицький», назва твору «Кличу живих». Судячи зі змісту, автор дійсно міг бути з Галичини. Хронологія подій тут аж з 1917 року. Автор зазначив, що відносно українського народу терор продовжував тривати⁴⁴. Народ живий, поки володіє своєю духовністю. А її утискують, культурні цінності вивозять з України в музеї Москви, Ленінграда. На ці приниження народ відповідає національним рухом опору і він незнищенний⁴⁵.

Написані раніше за останній твір роздуми В.Овсієнка «Кінець шістдесятників?!» менш конкретні щодо фактів, але глибші за суттю проблеми. Для нас цікавим є сприйняття цього руху автором і колами, в які він входив. Так от, В.Овсієнко, аналізуючи феномен шістдесятництва і проблеми, що постали перед його носіями, вказував на зв'язок цього явища з подібним процесом як в СРСР, так і в усьому світі. «На Україні воно в силу ненормального національного становища набрало рис національно-визвольного руху»⁴⁶. Оскільки шістдесятництво — не організація, тому національний рух лише групувався, зосереджувався навколо «УВ». Автор передбачав, що в майбутньому життя буде вимагати організації руху⁴⁷. Шістдесятники ж виявили, що нація більш тривке поняття, ніж клас. Власне, національне допоможе в індустріальному суспільстві індивіду витримати його тиск.

Автор роздумів вважав, що в СРСР існувала буржуазія велика,

в особі правлячих корпорацій ЦК, КДБ, ВПК і промисловості, і буржуазія середня — з директорату, партпрацівників. Існувала й дрібна буржуазія у вигляді меншого керівництва⁴⁸. Об'єднані вони все були в КПРС. Ця вся буржуазія стала окремою соціальною групою КПРС і відображала їхні інтереси. Опір шістдесятників і терор проти них показували, — зробив висновок В.Овсієнко, що легальна робота оплачувалася невиправдано великими жертвами, тому треба говорити про підпілля, тим паче, що воно вже й було — у випадку з самвидавом. Тепер треба було все перевести на підпільну роботу, хоч ці підпільники не були ворогами радянської влади⁴⁹. В цілому робота В.Овсієнка є підсумковою для частини руху, головний урок для автора як учасника його — треба переходити до організації і підпілля у національному руслі⁵⁰. Подивимося, як цей принцип реалізовувався на практиці — у випадку підпільних груп і Гельсінкської спілки.

6.2. Підпільні групи 70-х років

Найяскравішою з цих груп — в діях і помислах — стала група під назвою «Український національно-визвольний фронт» — УНВФ, що виник у м.Самборі Львівської області. Вона складалася з друзів — учнів старших класів, згодом — студентів. Не довіряючи офіційній пропаганді, вони з 8—9 класу школи слухали передачі закордонних радіостанцій, обмінювалися думками про почуте, про події в СРСР, Україні, світі. Серед цих юнаків виділявся Зорян Попадюк — як лідер, ватажок багатьох починань. Через м.Самбір в липні йшли війська Радянської армії в Чехословаччину. Зорян написав під копірку 7 листівок із осудом вторгнення військ країн Варшавського договору в Чехословаччину⁵¹. Листівка була дуже малою за обсягом — менше 1 аркуша. Зміст її: введення військ — це інтервенція, режим, що там встановлюється — окупаційний, йдуть арешти інтелігенції. «Осудіть збройну інтервенцію. Протест!» — закликала листівка⁵². Кілька листівок приклеїли в різних місцях у місті. Вразило юнаків самоспалення студента Яна Палаха в Празі на знак протесту проти вторгнення. Тоді Зорян написав листівку про чехословацькі події у формі запитань і відповідей. Дав читати примірники цих роздумів найближчим друзям. Зорян Попадюк, приїжджаючи до Львова, мав нагоду відчутти атмосферу поза офіційного життя міста, почитати самвидав, що постійно находився на квартирі його матері⁵³.

Юнаки з його дружнього кола, закінчивши школу, поступили майже всі до вузів Львова, сусідніх обласних центрів. Перед початком навчального року (в 1970 році) друзі зібралися у рідному місті, в будинку З.Попадюка, на той час студента філологічного

факультету (Українська філологія) Львівського університету. Присутні: Євген Сеньків, Дмитро Петрина, Омелян Богуш, Ігор Ковальчук. Розмова точилася про останні події з політичного і культурного життя України. Зорян розповідав про ті арешти, що відбувалися в середині 60-х років серед української інтелігенції. Питання поставало так: як допомогти українському рухові? На думку З.Попадюка, українська еміграція в цьому плані тільки говорить, але ніяк не діє, а закордонні ж провідники ОУН не змінили своєї тактики з часів німецької окупації України і цим тільки завдають шкоди національному рухові⁵⁴. Зауважимо, що певною мірою ці міркування щодо української повоєнної еміграції відбивали настрої в колах шістдесятників, хоч не обійшлося тут, мабуть, і без переоцінки з боку молоді. З.Попадюк виклав присутнім і своє бачення України —самостійної, соціалістичної, без обмежень в'їзду-виїзду з країни. Ці думки знайшли підтримку серед присутніх. Як собі планувалося вести боротьбу за таку державу? Шляхом роз'яснювальної роботи серед населення про русифікацію України, ущемлення прав українців. Для цього учасники зібрання мусили здобути вищу освіту. Потрібно всім присутнім підвищувати свою національну свідомість шляхом перечитування нелегальної літератури, вивчати історію України, щоб потім підносити національну свідомість народові. Водночас готувались проводити агітаційну роботу серед населення як в усній формі, так і шляхом поширення нецензурованих видань⁵⁵.

Учасники зібрання, до яких згодом підійшли Геннадій Погорелов і Яромир Микитко, вирішили тут же на підвір'ї утворити організацію «Український національно-визвольний фронт»⁵⁶. Було вирішено, що кожен учасник фронту мав залучити вірних їхнім ідеям однодумців. Майже одразу до неї був прийнятий ще один товариш цих юнаків — Олександр Іванцьо. Вступ у групу всіх присутніх був оформлений клятвою, яку підписували майже всі (текст її не зберігся). Для проведення конкретної роботи погодилися створити для групи фонд, у який кожний її учасник здавав би по 5 крб. щомісяця.

Ці внески збиралися більш-менш регулярно. Іншої якоїсь конкретної роботи з самого початку не було. Виготовили, щоправда, жовто-блакитний прапор організації з тризубом з матерії, купленої коштом за членські внески. Прапор деякий час зберігався в Омеляна Богуша.

У Львові, де навчалась більшість членів групи, домовились, що всі будуть зустрічатися в середу о 5 год. вечора через кожних 2 тижні. Спочатку такі зустрічі проходили регулярно, згодом — все рідше.

Першою політичною справою, яку вчинили учасники УНВФ, було встановлення в ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1971 року таб-

лички на міському цвинтарі з написом «Жертвам НКВД. Тут поховано понад 900 українців, замучених у 1939 — 1941 роках» друкованими літерами⁵⁷. Табличку на хрест прилаштували З.Попадюк, Є.Сеньків, Г.Погорелов⁵⁸.

З метою ширшого ознайомлення молоді з самвидавом З.Попадюк разом з Я.Микитком при допомозі свого товариша Мирослава Клака передруковує збірник творів В.Мороза. Вдалося виготовити 10 примірників фотокопій цієї книжки у грудні 1971 року⁵⁹. Згодом частина цих фоторепродукцій буде використана для випуску журналу.

Під час арештів 1972 р. на квартирі, де жив З.Попадюк з матір'ю, був влаштований трус. За перепалку з працівниками КДБ, які його вели, Зорян був виключений з університету. Арешти й власна лише агітаційно-усна діяльність, кволість групи спонукали до роздумів і більш радикальних кроків. Студентство, молодь, яка була причетна до руху спротиву, сприйняли арешти як кінець попереднього етапу розвитку руху — шістдесятництва.

Ця ж молодь прагнула продовжити рух, закривизувати свою діяльність. Як висловився тоді З.Попадюк — «Україні потрібні чорнороби». Тому влітку того ж року він купив друкарську машинку з наміром зайнятися конкретною пропагандою. Першим друком на машинці була листівка, яка показувала зв'язок долі Українського народу з долею Чехословаччини. Автор документа відзначає безсумнівний вплив «Празької весни» на громадську думку України. Особливо — у національному питанні. Бо виявилось, що українці Словаччини мають більше прав для свого розвитку, ніж українці в УРСР. До того ж тоді в ЧССР була відмінена цензура КДБ. Листівка закликала: «Хай живуть звільнені народи, хай живе вільна Україна, вільна Грузія, вільна Латвія, Литва, Естонія!»⁶⁰. Було надруковано близько 70 листівок. Вони друкувалися дома у Є.Сеньківа, а також у Я.Микитка⁶¹. З.Попадюк разом з Ігорем Вовком, своїм товаришем, порозклеювали ці листівки у містах Стрий та Івано-Франківськ в ніч на 21 серпня 1972 року⁶². Поширили до чотирьох десятків листівок в цих містах, і, як відомо з матеріалів слідства, далеко не всі вони були виявлені, а розклеювачів івано-франківські оперативники і слідчі так і не знайшли. Водночас ці ж листівки мали поширюватися у містах Чернівці й Коломия. Але чи то ті, кому це доручили зробити — побоялися, чи як іще там інакше — доля решти листівок не зовсім зрозуміла.

Вже з початком арештів 1972 року у З.Попадюка виникла ідея видання нелегального журналу, бо він вважав, що з арештами припинилась діяльність визвольного руху⁶².

Журнал мав би стати центром згуртування певних сил, людей. Аналогія з «Українським вісником» очевидна. Та до видання часопису вдалися лише восени. Значну частину роботи тут зробив

приятель З.Попадюка Григорій Хвостенко, теж студент-філолог Львівського університету, родом із Сумщини, 1952 року народження⁶³. Там, в гостях у Г.Хвостенка, в березні 1972 р. вони обговорили питання видання журналу. З.Попадюк брав на себе придбання паперу, друк і залучення своїх друзів із Самбора. Г.Хвостенко мав би дати передову статтю і ще дві статті⁶⁴.

На час безпосереднього друку матеріалів часопису у видавців з'явилася можливість розширити коло своїх читачів. Г.Хвостенко в той час познайомився зі студентом історичного факультету ЛДУ Ігорем Худим. Той сказав, що на факультеті є група студентів, яка вивчає історію України в нелегальному гуртку. Дізнавшись про це, З.Попадюк порадив тримати зв'язок з І.Худим і представитися від імені «центру», який має змогу виготовляти нелегальні документи. Так Г.Хвостенко і зробив⁶⁵.

І правда, на істфаці університету утворилася нелегальна група, яка займалася вивченням української історії за першоджерелами, а не за радянськими авторами. До неї входили Іван Сварник, Ігор Кожан, Роман Козовик, Степан Слука — керівник, Ігор Худий, Леонід Філонов, Мар'яна Долинська. Після 3—4 засідання ці студенти увійшли до нелегальної групи «Поступ», яку намагався створити Г.Хвостенко. Ланка істориків-студентів мала залишатися автономною. Взагалі-то щодо утворення організації «Поступ» є багато неясного. Як можна зрозуміти, це була ідея Г.Хвостенка, про яку інші знали (чи принаймні, змовчали під час слідства і суду). Навряд чи група й організаційно оформилась. У всякому разі відомий рукописний примірник програми визначав організацію як підпільну, молодіжну, яка прагне бачити УРСР «незалежною, з якісно новим суспільним устроєм, з національними збройними силами і зовнішньою політикою нейтралітету, відокремленого від СРСР»⁶⁶. Передбачалося також добиватися введення на Україні представника ООН з охорони прав людини, піднесення української мови до рівня єдинодержавної, введення на всі господарські ділянки національних кадрів та ін.

Та повернемося до того, що стало фактом вже тоді — до журналу. З.Попадюк надрукував його в себе в Самборі за два тижні, так що на початку грудня 1972 року вже було 5 примірників часопису, який видавці передали для читання членам своїх груп і деяким знайомим. Скільки людей прочитали журнал — сказати важко. На думку автора — не більше 10 чоловік, хоч якщо хтось тоді здогадався з перших примірників зняти копію, то коло читачів мало бути ширшим.

Тепер — про зміст журналу «Поступ» № 1 за листопад-грудень 1972 року, 58 сторінок. Відкривався він програмовим віршем Івана Франка «Каменярі». Інші матеріали — чи то самобутні, чи передруковані зі старих видань чи самвидаву.

Позиція і плани видавців часопису викладені в статті «Наші за-
сади», підписаній так: М.Сьогодень. Це був псевдонім Г.Хвостен-
ка. Автор зробив огляд сучасного марксизму й ставлення до націо-
нального питання в СРСР. В статті не заперечувався соціалізм як
устрій (як про це говорилося в програмі «Поступу»). Але вказано,
що могутність соціалістичної системи — це є могутність перш за
все Союзу. Але утверджуючи себе, СРСР поступово став прагнути
до гегемонії. А останнє заведе до регресу. «Регресивність СРСР,
зумовлена прагненням до гегемонії в світі, постає сьогодні у двох
аспектах. Це регресивність міжнародна, що означає насильне обме-
ження державних інтересів інших соцкраїн через посередництво
маріонеткових урядів на користь гегемона, і регресивність у суспі-
льному житті самого Союзу. Остання засвідчується: 1) утиском
будь-якої немарксистської думки, пануванням догм та ідолопок-
лонства, позбавленням громадськості політичних і моральних сво-
бод, що тягне за собою зміцнення продажного бюрократизму, ут-
ворює поступово з неї пануючу — і до того ж, спадкову — суспі-
льну верству і 2) посиленням російського шовінізму у відношенні до
національних меншостей, що знайшло благодотворний ґрунт на те-
орії «радянської національної спільності народів»⁶⁷. Далі йшов ко-
роткий аналіз природи російського шовінізму. Докладніше про це
автор написав у наступній статті. Тут же він передав слова В.Ле-
ніна про те, що історія знає російських шовіністів-народників,
шовіністів-демократів, шовіністів-соціалістів. М.Сьогодень (Хвос-
тенко) продовжив цей ряд: «Нині ми з повним правом конста-
туємо: на зміну їм прийшли шовіністи-марксистичні»⁶⁸. «Будучи
приємливим для народів країн капіталу і визволених колоній,
марксизм у самому Союзі вже скотився до знаряддя у досягненні
російських великодержавних цілей». Наступ шовінізму, як викла-
дено в «Наших засадах», йшов таким чином: 1 — ліквідація еконо-
мічних інституцій республік чи підпорядкування їх московським
відомствам; 2 — шляхом «зближення націй»; 3 — «фальсифікуєть-
ся історія народів, діяльність національних діячів або ж з метою
заперечити й викоринити, або ж показати у світлі русофільства,
безтямною прихильності до всього російського і залежності від
нього. «Клич КПРС» до «зближення націй», що звучить у III
програмі — а програма то є команда до дії — є не просто реакцій-
ним, він є людиноненависницьким, бо веде до обкрадення, до
підриву основного засобу існування людства. Цей клич є нездійс-
ненним, бо жодна нація не захоче добровільно вмерти, щоб своєю
смертю підсилити свого ж убивцю»⁶⁹. Автор впевнений, що рух до
свободи народів не знищити ніякими репресіями; «настане час,
коли тюрма народів навік впаде».

Український народ виборював свою держаність з часів Галиць-
ко-Волинського королівства до тої боротьби, що йшла в 40—50-ті

роки. «Нам випало врахувати всі помилки своїх попередників і йти далі; ми повинні зрозуміти, що рятунку слід шукати лише в самих собі»⁷⁰. Твердження більш ніж доречне і сьогодні!

Далі говорилося, що видавці намагатимуться говорити про найбільш проблемні мислячих українців, висвітлювати сучасні події з точки зору нації і всього людства; оскільки ж вони не мають трибуни для відкритого голосу, то журнал буде виходити нелегально.

Наступна стаття М.Сьогоденя (Хвостенка Г.) мала назву: «Коріння і квіти російського шовінізму». Автор прагнув показати вигоди останнього в російській історії у великодержавній політиці правителів Московського царства, а потім і російської імперії.

Великодержавні ідеї переходили поступово з верхів у низи, в народ. М.Сьогодень зробив також цікаву спробу проаналізувати ставлення опозиційних чи й революційних до царського уряду кіл до національного питання. І що ж виявилось? «Дзеркало декабризму» О.Пушкін підтримував колонізацію Кавказу. Його оцінки війни з горцями цілковито розходяться з оцінкою Т.Шевченка⁷¹. Не далеко від Пушкіна, вказував М.Сьогодень, пішли і різночинці від Белінського до Чернишевського. Вони не розуміли, чи не хотіли розуміти, що існують дві нації — українська й російська⁷². Російська соціал-демократія на переломі століть теж національний фактор бачила лише допоміжним до соціального. Той же Ленін підмінював національне питання класовим⁷³. За його ж наступників справи пішли далі — і гірше.

У 20-ті роки відбувався певний національно-культурний розвиток неросійських народів Союзу. Але такий розвиток суперечив тому марксизмові, що був прийнятий в країні, і тому шовінізмові, що залишався при добрій силі.

У 30-ті роки вже йшов погром національних культур. У другій же світовій війні ідеали національні, а не класові, підняли народи на боротьбу з загарбниками в СРСР⁷⁴. На західних же землях держави в ході цієї війни виник національно-визвольний рух, який придавлувався військами.

Найважливіша його риса, що він є «широкий рух мас проти німецького, польського і в основному російського засилля, який виливався у стихійну боротьбу, блукав серед ідейних полюсів, але не втрачав гасла — «За самостійну Україну», «За самостійну Білорусію» і т.п.⁷⁵. Ці рухи носили всенародний характер — так оцінив їх — не забудьмо в 1972 р.! — Г.Хвостенко. «Буржуазність же цих рухів, на його думку, пояснюється тим, що нації, які боролися за незалежність, природно, ніяк не могли ототожнити своє майбутнє з соціалізмом, бо прийняти соціалістичний устрій означало б закрити над собою протекторат Росії як класового союзника з усіма випливаючими наслідками»⁷⁶.

З плином часу, під тиском подій всесвітньої історії III програма КПРС визначила визвольний рух колоній як чинник суспільного прогресу. Але це визначення — для світу. Всередині ж СРСР і далі проводиться русифікація мов і культур. Автор статті навів численні приклади щодо цього по республіках. Сучасні теорії радянських авторів, як і постулати партійних ідеологів далеко перевершували «бідних панславистів!» — зауважив автор.

Називаючи СРСР у попередній ще статті гегемоном у світовій політиці, тут М.Сьогодень вказував на такі ж США і Китай і зауважив, що ці країни менш за все рахуються з інтересами тих націй, що так чи інакше перебувають від них у залежності. Ідеалізація власне заходу у нього відсутня, як і реалій світової політики.

Далі М.Сьогодень писав, що централізація в економічній і адміністративній площині в Союзі прискорюється; в ідеологічній боротьбі посилено пропагується «радянська спільність людей», фальсифікується як ціла історія, так і окремі історичні постаті. Висновок, який зробив Г.Хвостенко: соціалізм не змінив російської психології, вона в минулому. Те, що спостерігаємо нині — лише квіти шовінізму. А які ж будуть плоди? «Ці плоди означатимуть нашу смерть, означатимуть пограбування людства, знецінення його повнокровного організму. Ми не можемо і не маємо права цього бажати. Ми не маємо права мовчати. Вирішальне слово — за нами». Торкнемося ще одного моменту в поглядах М.Сьогодень (Г.Хвостенка) на суспільну теорію В.Леніна, він цитував і спирався на його висловлювання в статтях досить часто. Тут помітний, на погляд автора, вплив роботи І.Дзюби — «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Але Г.Хвостенко в нелегальному виданні пішов далі, виступив різкіше в деяких моментах і навіть, на відміну від І.Дзюби, критикував В.Леніна. Що ж до ставлення М.Сьогодень до соціалізму, то, поряд з формальним визнанням його вищості над капіталізмом, автор статей особливо в другій праці, матеріалом, що подавався, заперечував це твердження. А в кінці другої статті так і сказав, що «соціалізм був перш за все ідеєю російського народу і впливав з його історії»⁷⁷.

Далі в «Поступі» надрукований вірш «Фрідріх Енгельс», його зміст — діалектика марксизму — стала фразою. В рубрику літературознавчих статей поміщена робота Панаса Ятагана (а насправді — того ж таки Г.Хвостенка) під назвою «Обриси справжнього Грабовського». Ця стаття розвиває думку попередніх — показує, як фальсифікується образ українського поета і патріота. Це робиться шляхом зображення поета як марксиста, демократа, який мріяв про щасливе майбутнє народів України, а тепер його мрія збулася. Г.Хвостенко написав, що був інший, справжній Грабовський, який не лише мріяв, а й чинив, а надто, будши

марксистом, прекрасно бачив навіть у російських революціонерах дух шовінізму, «общерусскости»⁷⁸. Тому, продовжував П.Ятаган, Грабовський бачив у майбутній революції, що пролетарсько-селянська маса може бути лише у спілці (в Україні), а не у злитті робітників і селян, бо лише так вона здобуде свободу, і соціальну і національну.

Існування ж вкупі націй української і російської, на думку Грабовського, для першої згубне, а значить, небажане. Автономія для українства нічого не вирішить, бо це автономія у складі Росії⁷⁹. Цієї ж думки, як відомо, притримувався й сам автор статті про поета. Г.Хвостенко виділив як програмні для себе і значних кіл тогочасної «української інтелігенції» слова Грабовського на завершення статті: «Наша ціль є рятування власної народності через ужиття здобутків загально-людського поступу, народ наш мусить піднятися у розвитку до інших народів, остаючись тим часом народом українським»⁸⁰.

Одна сторінка журналу віддана «Хроніці репресій». Повідомлення про арешти і суди в Києві і Львові.

Наступною статтею «Поступу» є праця «Тоталітаризм, українське відродження і Валентин Мороз», що широко ходила тоді самвидавком, особливо в Галичині. Тут вона взята з книги «В.Мороз. Твори, що вийшли у Львові 1970 року засобами самвидаву». Автором цієї статті є вже відомий нам Іван Гель. В продовження теми про В.Мороза йде запис його промови на суді «Замість останнього слова», його вірші. З прикінцевих дописів можна відзначити короткий коментар «Доба споживача», де аналізується стан задоволення населення Східної Європи товарами широкого вжитку та майбутні наслідки недостатнього задоволення попиту.

Інші статті і матеріали, крім тих, які писав Г.Хвостенко, готувалися, писалися З.Попадюком, як про це було домовлено між видавцями.

Можна говорити про те, що члени обох організацій — чи скоріше однієї — насправді, прагнули зав'язати зносини з Києвом. Так, З.Попадюк бував у столиці республіки декілька разів і мав знайомих, зокрема М.Плахотнюка. Той же М.Плахотнюк намагався знайти там же канали передачі нелегальної літератури через Наталію Білоцерківець⁸¹. Але з того нічого не вийшло — завадили арешти.

Під час поїздок в пошуках заробітку на Кавказ З.Попадюк і там намагався знайти людей, що чинили опір системі. На початку березня 1973 року розмова між студентами пішла про те, аби поширити листівки на захист кримських татар⁸².

Листівки планували розкидати в Криму.

Але голосною справою УНВФ і групи, що до нього примикала, стало розклеювання інших листівок — протесту на те, як місцева

влада відзначила Шевченківські дні. Ініціатива такої акції належала З.Попадюку, він висловив її Г.Хвостенку. Той погодився, і вони вдвох написали кожен свій варіант листівки, а потім погодили остаточний текст. Надія Степула, з якою товаришував Г.Хвостенко, начисто переписала текст (хоч як пізніше стало відомо, Н.Степула не схвалювала нелегальну діяльність Г.Хвостенка).

Дійсно, на 23 березня листівки були надруковані і привезені з Самбора і залишені в кімнаті у Н.Степули, яка все ж в свій час виступила посередником між «центром» і групою студентів-істориків.

Наступного дня листівки розподілили між людьми. Всього було виготовлено десь 250 листівок, які мали бути поширені водночас в ніч на 28 березня 1973 року. Студенти істфаку отримали 100 листівок. Близько 40 листівок отримав від З.Попадюка Я.Микитко і за порадою Попадюка передав студентові лісотехнічного інституту, їхньому товаришеві Роману Ромоданю, з тим, щоб останній розкидав їх у гуртожитку інституту, де проживав⁸³.

Листівка-протест починалася дуже симптомним епіграфом:

«Заборона самодержавством святкування ювілею Шевченка була кращою формою агітації українських мас проти самодержавства (За Леніним)».

«Коли кати в апогеї свого чорносотництва топчуть національну святиню, німим рабам мусять отверзнутися уста. Шевченко є для українців духовною святинею і, коли топчуть Шевченка — то топчуть нашу честь, зневажають наші серця, насміхаються над нашою совістю.

Наш Львів завжди святкував шевченківські дні — жодний кат не наважився зупинити всенародної шани своєму співцеві...

Цього року вперше у Львові плюнули у нашу любов. Чого не зробили цісарська Австрія і панська Польща — зробив червоний фашизм «соціалістичної імперії Росії». Шевченко у Львові не святкувався. Не було святкових вечорів ні у львівських театрах, ні у філармонії, ні в Будинку акторів. Ініціаторів же шевченківських торжеств було попереджено, настрахано страхувальниками парткомів і КДБ. Не було вечорів у жодному із львівських вузів, навіть у консерваторії ім.Лисенка, навіть в університеті ім.Івана Франка, — в університеті, де майже всі факультети домагалися святкування, де ансамбль «Черемош» підготував святкову програму, в університеті, де шевченківські вечори, починаючи з 1939 року, були університетськими громадськими обов'язками.

Навіть Черкаському (?) народному хоріві, що виступав під час шевченківських днів у нашому місті, було заборонено співати «Заповіт» і інші «народні» сьгоднішніми сатрапами пісні.

Коли кати в апогеї свого чорносотництва топчуть національну святиню — німим рабам мусять отверзнутися уста. Народ, якщо

він поважає себе, мусить голосно заявити протест, стати на захист своїх прав, своєї гідності і честі. Вставайте, кайдани порвіте!»⁸⁴

У ніч на 28 березня листівки по Львову розкидали І.Сварник, І.Кожан, С.Слука, Л.Філонов, Р.Козовик, Я.Микитко, Р.Родонь. Але КДБ вже мав вихід майже на всіх них і тому вже за 1,5—2 години всі, хто поширював ці листівки (за винятком одного), були заарештовані. Початок кримінальної справи на групу був датований ще 27 березня. Та слідчим і оперативникам не вдалося вилучити всіх розкиданих і розклеєних документів. До того ж, вони знали не всіх, хто брав участь у цій акції.

Як би там не було, деякі з примірників листівок знаходили у Львові ще в травні місяці того ж року⁸⁵. Поговір про них таки пішов по місту і не тільки.

За фактами діяльності УНВФ і львівської студентської молоді було відкрито дві великі кримінальні справи. Згодом під слідством залишилося двоє: З.Попадюк і Я.Микитко. Справа Г.Хвостенка була виділена окремо, і він взагалі не був осуджений. Увагу слідства Я.Микитко привернув як досить стриманий і обережний юнак, найбільш активний (після З.Попадюка) член УНВФ. До того ж, слідству стали відомі погляди Микитка на українське питання, на діяльність групи⁸⁶, яку він вже не зміг заперечити, перебуваючи у слідчому ізоляторі.

За поданням же керівництва, управлінням КДБ по Львівській області від 27 червня 1973 року лише з Львівського університету вже було виключено з вузу 15 чоловік, щодо інших це питання нависало після цього подання. Виключення з числа студентів по цій справі за поданням органів пройшли і в сусідніх з Львовом обласних центрах⁸⁷. Мотив сталий: за поведінку, не сумісну зі званням радянського студента. Загалом, так чи інакше, до цієї справи виявилися причетними біля 50 студентів різних вузів Львова і сусідніх міст.

Найбільші проблеми чекали головних — в очах слідства — призвідців — З.Попадюка і Я.Микитка.

Суд нам ними, що відбувся на початку серпня 1973 року, був закритим. Обом інкримінувалося звинувачення по ст. 62 ч.1 і 64 кримінального кодексу УРСР: агітація і пропаганда, що проводиться з метою підризу чи ослаблення Радянської влади, поширення і виготовлення з тією ж метою літератури такого змісту, а також організаційна діяльність, спрямована на підготовку особливо небезпечних злочинів, участь в антирадянській організації⁸⁸.

На суді З.Попадюк, відмовляючись від усіх своїх свідчень, залишився при своїх поглядах, які мав і до арешту.

У своєму останньому слові, запис якого вилучили з камери, але з яким суд міг ознайомитися, він ще розцінював свої дії, відкинувши всі пред'явлені йому звинувачення. Тому суд і призначив

йому максимальне покарання: 7 років виправних трудових колоній суворого режиму і 5 років заслання⁸⁹. Я.Микитко отримав 5 років ВТК теж суворого режиму без заслання.

Що найперше впадає у вічі при знайомстві з діяльністю членів УНВФ з того, що було викрито і не викрито слідством? Їхній високий моральний порив і безкомпромісність. Не випадково «Поступ» відкривався «Каменярем» І.Франка, то був для них рівень злету. Не випадково М.Сьогодень закликав до безкомпромісності і чесності у національно-визвольних змаганнях, вказуючи, що від них залежатиме майбутнє.

То був, за словами Є.Сверстюка, «юний ідеалізм, який просвітлює, підносить, еднає»⁹⁰. Перебуваючи в камері, З.Попадюк писав: «Якось мені довелося одній скептично настроєній людині висловити надію на те, що її діти виростуть вже на оновленій, незрівнянно щасливішій українській землі. І мені здається, що ця людина таки вірить в це. Тож нехай її, як і всіх нас, сподівання неодмінно збудуться. Я вірю в це, вірю в правду, вірю в щастя, вірю в майбутнє і тому мені легко зараз..., бо я не відчуваю себе злочинцем, легко, бо нема нічого приємнішого, аніж пошуки правди»⁹¹.

Іншою підпільною організацією в Галичині, що існувала водночас з УНВФ, була «Спілка української молоді Галичини». Виникла вона в січні-лютому 1972 року з групи односельців-друзів з с.Печеніжин Коломийського району та ще декількох чоловік. На той час майже всі вони вже чи працювали в Коломиї (Івано-Франківської обл.), чи вчилися за її межами. Ініціатором створення групи став Дмитро Гриньків, 1948 року народження, слюсар і водночас — секретар комсомольської організації механізованої колони. На формування його поглядів значний вплив мало подружжя Параски і Романа Решко, особливо Параска Василівна. Вона була активним членом ОУН⁹².

Вони розповідали і про ОУН, УПА, про сучасних борців за Україну: В.Чорновола, В.Мороза та ін.⁹³.

Зібравшись якось у лютому у Василя Шовкового, Василь Михайлович із Романом Чупреєм, 1948 року народження, студентом львівської політехніки, і Микола Мотрюк, Дмитро Демидів — 1948 року народження, інженер, та інші вирішують, за пропозицією Д.Гриньківа, створити українську організацію. Бо хоч і страшно братися за це, але мусять бути люди, які боротимуться за Україну⁹⁴. Більшість присутніх підтримала цю ідею. Погодились, що в основу організації має бути покладена діяльність ОУН. Але минуле її треба сприймати критично, беручи на озброєння все позитивне, а для цього — вивчати історію визвольних змагань. Майбутня Україна уявлялася їм незалежною соціалістичною державою, як Польща чи Чехословаччина⁹⁵.

Тоді ж усі отримали і підпільні прізвиська: назву організація дістала з ініціативи Гриньківа в той же вечір⁹⁶. Тоді ж справу з вироблення програми і статуту доручили Д.Гриньківу і Д.Демидіву. Д.Гриньків був обраний керівником спілки, всі поклялися на вірність справі групи. На другому зібранні групи в травні 1972 р. розподілили обов'язки і визначили час на їх виконання. Суть цих обов'язків зводилася до збору інформації про минуле ОУН-УПА, особливо його підпілля і його героїв, пошуків нелегальної літератури, записів повстанських пісень⁹⁷.

Членам групи вдалося залучити до себе ще кількох чоловік: І.Шовковий рекомендував студента з політехніки Василя Кузенка, Д.Гриньків — Тараса Стадніченка, Р.Чупрей — Б.Романишина. Готували до вступу ще кількох чоловік⁹⁸. Група, однак, так і не створила програми. Її розробники планували виходити із ідей ОУН⁹⁹, але, на відміну від неї, досягнути мети планували не силою зброї. Треба було розширювати число членів організації, щоб у слушний момент підтримати виступ за незалежність більш досвідчених організацій, які, як вважалося, таки існують. Не виключалося мати зв'язки й з такими організаціями¹⁰⁰, а також зв'язки з націоналістами, українськими і закордонними¹⁰¹. Мали надію на якусь організацію у Львові. Коротко свою позицію учасники сформулювали так — на першому плані ідейна боротьба¹⁰².

Цікавий епізод — вплив і сприйняття фільму «Білий птах з чорною ознакою» членами групи і старшими людьми — тлумачити фільм треба зовсім інакше¹⁰³. Таке його сприйняття було і в інших членів руху, наприклад у І.Кравціва з другого кінця України¹⁰⁴. Організаційному зміцненню групи при відсутності статуту мали б послужити вступні внески і відмітки про їх здачу — печатка вже була. Внески платили¹⁰⁵, але не регулярно, без звітності.

При відсутності програмових документів був деякий поступ у діях. На одному із зібрань групи Д.Гриньків прочитав лекцію про стан України в СРСР. Матеріали були підібрані з офіційної статистики¹⁰⁶. Поклали вінок до пам'ятника Олексі Довбушу. Вдалося роздобути шляхом експропріації і зброю: старий карабін, дрібнокаліберну гвинтівку і два будівельних пістолети, один обріз. Будівельні пістолети, звичайно, не стріляли. З іншої зброї зробили два виходи в ліс для стрільби. Утворили навіть боївку (як в УПА) для самозахисту — за пропозицією Гриньківа. Командиром її став І.Шовковий¹⁰⁷. Роздобули і дві книги з історії України, були наміри придбати й друкарську машинку¹⁰⁸.

Члени групи дізналися про арешти у зв'язку зі справою Добоша, і Д.Гриньків попросив бути всіх обережнішими¹⁰⁹. Немає даних, що ця пересторога вплинула якимось чином на членів групи. Можна сказати, що активність помалу, шляхом кількох зібрань, протягом цілого року наростала. Планувалося у лютому 1973 року

зібрати з'їзд Спілки, де розглянути її програму¹¹⁰. Але з'їзд не був підготовлений, а вже 14 березня почались арешти. До суду було віддано 4 особи. Спершу в ході слідства Д.Гриньківу інкримінувалася ст.56 — зрада Батьківщини і лякали розстрілом¹¹¹. Згодом, коли обвинувачені визнали свою вину і покаялися, ця стаття була знята. В закритому суді 9 серпня 1973 року члени групи, 4 особи, були осуджені: Д.Гриньків — 7 років таборів суворого режиму і 3 роки заслання, М.Мотрюк — 4 роки таборів, І.Шовковий — 5 років, Д.Демидів — 5 років таборів¹¹².

«Спілка української молоді Галичини», як бачимо, була традиційно близька до груп перехідного етапу, до ОУН. Власне вона охопила не більше 10 чоловік і була групою швидше намірів, чим якихось дій. Але її існування, виникнення показує стан і судження молоді, суспільної думки в Галичині. Хоча відсутні програмові і взагалі письмові документи походження групи, але все ж можна говорити, що тенденція до критичного осмислення як минпулих етапів боротьби за незалежність, так і спроби пошуків нової тактики присутні і в Спілці.

В той же час існувала група молоді з с.Розсохач Чортківського району Тернопільської області. Вона виникла в листопаді 1972 року. В неї входило 9 чоловік. Мета — незалежність України¹¹³. Керівник групи — В.Мармус, 1949 року народження; була прийнята і клятва. Члени групи прагнули розширити свої ряди і дістали зброю. Дістали 2 пістолети і обріз. 5 листопада 1972 року вони зірвали два державних прапори УРСР, а 21 січня 1973 року поширили в м.Чорткові 19 листівок і вивісили на громадських будівлях 4 національних прапори¹¹⁴.

За ці дії було арештовано і віддано до суду 6 осіб. В.Мармус був засуджений до 6 років таборів і 5 років заслання. М.Мармус, 1947 року народження, столяр, і С.Сапеляк, 1952 року народження, лаборант Львівського педучилища, отримали 5 років і 3 роки заслання. П.Вінничук, 1954 року народження, колгоспник, і В.Сеньків, 1954 року народження (відбував військову службу), були засуджені до 4 років таборів і 3 років заслання. Н.Слободян, 1944 року народження (не працював), А.Кравця, 1943 року народження, колгоспник, отримали 3 роки таборів¹¹⁵. Напівлегальна група під назвою «Гомін», яка, втім, нічим не проявила себе, була утворена в 1974 році директором будинку культури с.Грать Косівського району Івано-Франківської області Михайлом Слободяном¹¹⁶.

У середині 70-х років і аж до 1979 року в Івано-Франківській області існувала ще одна група під назвою «Український національний фронт»¹¹⁷ — 3—4 чоловіки. Вони мали на меті перш за все ведення пропагандистської роботи і розповсюдження самвидав. Вдалося випустити 2 збірники літературного альманаху «Прозріння» і 2 журнали «Український вісник»¹¹⁸. На час арешту в групі

були: Микола Крайнюк, колишній вчитель історії, Іван Мандрик, найбільш активний член групи, і Василь Зварич. М.Крайнюк отримав 10 літ таборів. В.Зварич — 2,5 роки — кваліфікували хуліганство, а І.Мандрик таємниче зник, і його дружині показали його лише мертвим як такого, що нібито випав з вікна.

Відомо, що в м.Кременці Тернопільської області також було групування молоді з націоналістичним ухилом. Таким чином, можна визначити спонтанну з'яву цих груп і безперервність руху, мабуть, водночас невдоволення існуючою легальною його формою, розчарування в ній, підсилене арештами початку 70-х років¹¹⁹.

6.3. Українська група сприяння виконанню гельсінкських угод. Національно-визвольний рух та інші антитоталітарні і національні рухи

Арешти початку 70-х років і рух опору після них тримали в напрузі національну громадськість. Більша частина учасників руху опинилася в таборах. Стара тактика була піддана сумнівам, шлях підпілля визначений небезпечним та й відсутні були для нього люди. Потрібна була альтернатива. Вона з'явилась з підписанням Гельсінкських угод в 1975 році. Пункти цієї угоди, підписані і керівниками СРСР, містили зобов'язання дотримання всіма учасниками Гельсінкських угод прав людини і, перш за все, зрозуміло — у власних країнах. Виник легальний шлях до боротьби з режимом, використовуючи міжнародне право. Першими це зрозуміли московські правозахисники. 12 травня 1976 року вони утворили Московську гельсінкську групу на чолі з Юрієм Орловим. Правозахисний рух існував в СРСР ще з середини 60-х років. Його ініціатори розуміли рух як «Боротьбу за створення умов до політичної боротьби, перед тим, як можна буде всерйоз проголошувати політичні цілі». Самі правозахисники не вважали свій рух політичним (хоч, об'єктивно, в умовах СРСР, він ним таки став — Р.А.), вони виступали лише за те, щоб держава поважала свої власні закони. Власне, правозахисний рух і став тією легальною опозицією, про яку згодом говорили члени «Демократичного Руху Радянського Союзу». Національний рух в Україні в 60—70-х роках теж мав певні риси правозахисного, чи, точніше, включав в себе цю правозахисну тенденцію: поза ним певні групи осіб в республіці займалися правозахисною діяльністю.

В Україні організована правозахисна Гельсінкська група 9 листопада 1976 року¹²⁰. Вона дістала назву «Українська група сприяння виконанню гельсінкських угод» — зразу як незалежна від московської групи. Питання це було обговорене спочатку між Окса-

ною Мешко, 1905 року народження (пенсіонерка, в'язень ГУЛАГу в минулому, активний учасник руху з 60-х років), Олесем Бердником, 1927 року народження, письменником-фантастом, теж колишнім політичним в'язнем, і Миколою Руденком, 1920 року народження, письменником, фронтовиком. Він і став на чолі групи. М.Руденко ще в 1963 році не мав ілюзій відносно того марксизму, що був збудований в СРСР; називаючи його бюрократизмом, вважав, що радянське суспільство зайшло в тупик¹²¹.

Лист-обґрунтування із запереченням теорії вартості К.Маркса послав тоді в ЦК КПУ¹²². Згодом це вилилося у відомі «Економічні монолози». Згодом послав листи і П.Шелесту, і «Відкритий лист» Л.І.Брежневу¹²³. М.Руденко був добре знайомий з московськими правозахисниками. На той час він уже не мав високих посад в СПУ, а став сторожем, а то й безробітним.

Четвертим членом групи і по суті її представником в Москві став генерал і відомий на той час правозахисник, Петро Григоренко¹²⁴. «Декларацію» про утворення групи і «Меморандум»¹²⁵ групи написав М.Руденко, використавши рукопис Бориса Ковгара, Л.Лук'яненка. Останній вніс же і деякі зауваження до «Меморандуму». Олексій Тихий боровся проти русифікації в Донбасі, долаючи недовіру, звинувачення в націоналізмі. Написав декілька робіт з цієї проблеми, в результаті ним знову зацікавився КДБ¹²⁶.

У Лук'яненка в Чернігові О.Тихий підписав «Меморандум», ставши теж членом групи¹²⁷, а згодом приєднався до них І.Кандиба (Львівщина)¹²⁸. В групу увійшла і Н.Строката (Калузька обл.). 12 листопада про існування групи дізнався світ — через радіостанцію «Німецька хвиля»¹²⁹. За кілька днів до групи приєдналися молодші члени: Мирослав Маринович і Микола Матусевич.

Підставою свого утвердження члени групи ставили неможливість виконання гельсінкських угод без широкієї громадської підтримки. З цією метою група задекларувала собі за мету: «Сприяти ознайомленню широких кіл української громадськості з Декларацією прав людини. Добитися, щоб цей міжнародний правовий документ став основним у відносинах поміж особою і державою»¹³⁰. Крім того, група мала добитися виконання всіх гуманітарних статей гельсінкських угод, добитися на міжнародних нарадах, де підсумовуватимуться наслідки угод, присутності представників України і т.п. А головне завдання групи: ознайомити уряди країн — учасниць гельсінкської наради 1975 року з фактами порушень в Україні загальної декларації прав людини та гуманітарних статей гельсінкських угод. Це мало робитися шляхом збору заяв, скарг, вивчення таких порушень стосовно українців, що живуть в інших республіках¹³¹.

Автори Декларації наголошували, що головний мотив їх діяльності не політичний, а гуманітарно-правовий.

«Меморандум № 1» стверджував, що в Україні продовжується ще зі Сталіна і по сьогоднішнього дня геноцид проти народу. Були подані на підтвердження того списки мордовських таборів¹³².

З початку утворення групи М.Руденко намагався надати їй якесь організаційні обрис. Підготував документ під назвою «Протокол № 1 засідання групи», де накладав за напрямками роботи групи обов'язки її членів. З цим в Києві всі погодилися, а М.Маринович і М.Матусевич внесли до цього протоколу свої зауваження. Але Л.Лук'яненко, ознайомившись з документом, різко заперечив проти цього паперу. Він сказав, що згідно з таким розподілом обов'язків, група може кваліфікуватися як антирадянська організація, а це негайно призведе до репресій влади до її членів¹³³. З цією думкою погодились й інші члени групи. Форми діяльності групи в тих умовах, що склалися, були не дуже широкі: випуск меморандумів, заяв, надсилання їх до влади і за кордон. Офіційними документами групи вважалися меморандуми, підписані чи погоджені з усіма членами групи. М.Руденко був автором перших трьох меморандумів групи¹³⁴. Далі авторами меморандумів були теж керівники груп О.Бердник і О.Мешко. Співавтором першого—восьмого з них був Л.Лук'яненко¹³⁵. В другому меморандумі з аналізом радянської дійсності було пов'язане твердження про втрату марксизмом своєї привабливості, про формально-декларативний характер Союзу. Третій меморандум оповідав про переслідування Йосипа Терелі, віруючого греко-католика¹³⁶. Інші меморандуми (всього їх було 11)¹³⁷ носили або досить загальний характер, або стосувалися захисту конкретних осіб. В цілому вони не переходили межі закону у своїх домаганнях. Помітно виділявся серед них лише «Меморандум № 7» — «Україна літа 1977» — «Београдській нараді», звернений до країн-учасниць наради і співробітництва в Європі. Поряд з декларацією, що члени групи не ворожі ідеалам соціалізму та комунізму, не ставлять питання про відділення України¹³⁸, водночас говориться, що «наша державність і суверенітет — лише паперовий міраж»¹³⁹ і пропонуються конкретні заходи з дотримання прав людини¹⁴⁰. Влада діяла цілком протилежно. 5 лютого 1977 року був заарештований М.Руденко, а 3 лютого — О.Тихий. Перед тим майже у всіх членів групи 24 грудня 1976 року були проведені обшуки¹⁴¹. 23 квітня арештували М.Матусевича і М.Мариновича, обшуки йшли у знайомих і родичів арештованих. КДБ добився мало чого: ні на слідстві, ні на суді обвинувачені (як згодом і Л.Лук'яненко), незважаючи на застосування методів психологічного тиску і препаратів психотропної дії, не визнали себе винними. До гельсінкської групи вступали спочатку родичі заарештованих, а згодом і колишні політ'язні, а за ними і українські політ'язні в таборах. Це зрадикалізувало рух і групу.

В програмному документі «Наші завдання», літо 1978 року, підписаному О.Мешко, О.Бердником, І.Кандибою, В.Калиниченком, В.Стрільцівом, П.Січком, В.Січком, Н.Строкатою, Ю.Литвином, В.Овсієнком, заявлено, що група виходить із «засад єдності загальнолюдських і національних прав українських громадян»¹⁴². Захист національних прав українців та представників інших національностей, що населяють Україну, релігійних прав, були поставлені на перші місця в діяльності групи¹⁴³. Ситуація в Україні, як заявили у тому ж 1978 році О.Тихий і о. В.Романюк, зобов'язувала всіх українських патріотів взяти на себе відповідальність за долю нації, а оскільки репресії і терор могли перекинутися і на інші народи, то «ми несемо відповідальність і перед усім людством»¹⁴⁴. Таким самим був напрямок думки і авторів документа «Перспективи правозахисного руху на Україні». Автори документа ототожнювали український рух з правозахисним і вказували на його першорядне значення у розвалі сучасної російської імперії¹⁴⁵.

Ще один учасник групи Ю.Литвин, підкреслюючи живучість Української гельсінкської групи і в поступові суспільства до демократії і свободи зв'язок її з правозахисним рухом у світі, водночас відзначав, що «питання національного самовизначення є найактуальнішою проблемою в житті українського суспільства»¹⁴⁶. Коли б УГГ це питання виключила, то вона втратила б своє соціальне обличчя і не могла б по-справжньому виконувати свої правозахисні функції¹⁴⁷.

На 1978 рік УГГ визначилася не лише в ідейному відношенні, але й організаційному. Добитися будь-якої юридичної реєстрації групи, звичайно, не вдалося, але до неї пішли люди — від довголітніх політв'язнів П.Січка і Ю.Литвина до наймолодшого — студента факультету журналістики Київського університету Василя Січка, 1956 року народження¹⁴⁸.

Групою керувала О.Мешко. Налагоджувалося видання, крім заяв і звернень, зібраних даних, інформаційних бюлетенів групи. Всього було видано по два бюлетені в 1978 і в 1980 роках¹⁴⁹.

Налагодився зв'язок з закордоном через самих членів групи. Перші спроби таких зв'язків відносяться ще до листопада 1976 року, коли з М.Руденком спробували зв'язатися по телефону Богдан Ясень з Вашингтона, член Вашингтонської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод, а згодом — Роман Купчинський, від імені Американського громадського комітету сприяння виконанню Гельсінкських угод¹⁵⁰. Але з того нічого не вийшло. І лише після того як окремі члени групи були депортовані з СРСР, чи зрелися радянського громадянства і виїхали з Союзу, стало можливим через них здійснювати зв'язок і оповіщати світову громадськість про УГГ. Представниками групи з жовтня 1978 року стали і в Америці — П.Григоренко, в Європі — Л.Плющ¹⁵¹. Закордонне

представництво з 1979 року стало видавати «Вісник репресій в Україні». Завдяки їхнім зусиллям світ таки дізнався про українських правозахисників. Справа про порушення прав людини слухалася і в конгресі США¹⁵².

Стійкий опір учасників визвольного руху і резонанс, вчинений міжнародною громадськістю, змусили власті вдаватися до поступок. З 1978 року були звільнені зі своїх постів найбільш одіозні фігури офіціозу М.Шамота, Ю.Збанацький. Врешті-решт в 1979 році, в квітні, був усунутий зі своєї посади і В.Маланчук. Однак це були поступки не дисидентам, а українській культурницькій еліті за вірне співробітництво в побудові комунізму¹⁵³. Хоч траплялися і непередбачені випадки¹⁵⁴. Тим самим влада надіялась зовсім підірвати коріння у правозахисників, посиливши ще до того ж і з 1978 року республіканський КДБ.

Тому вже з 1979 року влада повела проти членів УГГ справжню війну. В хід пішло все: обшуки, залякування, побиття, фабрикація суто кримінальних справ щодо членів групи. На початок 1980 року незаарештованими були тільки 2—3 чоловіки з групи, очолюваної В.Стусом, який щойно повернувся із заслання у Київ. В жовтні 1980 року заарештували О.Мешко і відправили її на заслання (в березні 1981 року був заарештований останній на волі член групи І.Кандиба). Група перестала існувати в Україні, перемістившись в табори і заслання, але не розпустилась, продовжуючи боротьбу і там.

Як слід оцінювати діяльність УГГ? Перш за все — це був подвиг моральний, свідомий приклад неможливості мовчати, і про це тоді говорили і самі члени групи. Аби вести боротьбу за тих умов, треба було мати неабияку мужність і моральну звитягу. Моральні підстави в певні моменти ставали підвалинами українського визвольного руху. Поміч, підтримка друзів, сім'ї тут важили багато, а часто і все. Підтримка середовища і відданих членів сім'ї — ще одне джерело духу борців. Влада це добре розуміла і намагалася всіляко перешкодити цій, перш за все, моральній стійкості.

Правозахисна діяльність, як вважали тоді її теоретики (поза Україною), ґрунтувалася на принципах відкритості, гласності, відмови від політичної боротьби і, як результат, — від організації; на прагненні до діалогу з владою і всіма суспільними групами. Зворотною стороною цього ставала мимовільна замкненість кола учасників такого руху, відсутність критики в його середовищі (позаяк їх вже жорстко критикувала влада), відсутність політичної програми. На прикладі УГГ бачимо, що ці принципи не були присутні в чистому вигляді в українському правозахисному русі, бо він таки мав ознаки політичного як суб'єктивно, так і об'єктивно.

Повертаючись до УГГ, слід сказати, що вона була першою легальною структурою, яка відкрито проголосила свою опозицію до

існуючого стану речей в СРСР, відкрито заявила про національне самовизначення в Україні. Заявила і поставила це питання в рамки загальнолюдських прав перед світовою громадськістю. В групу увійшла 41 особа, цвіт українського суспільства.

Потрібно зупинитися ще на кількох постатях руху 70-х років, які залишили в ньому слід і словом і ділом. В ніч на 21 січня 1978 року, розкинувши тисячі листівок з протестом проти російської окупації на Україні і русифікації українського народу, вчинив самоспалення Олекса Гірник з м.Калуша¹⁵⁵. Письменник і правозахисник Гелій Снегірьов досліджував справу СБУ і виявив, що вона, ця справа, була сфальсифікована.

Рятував честь української історичної науки Юрій Бадзьо. На 1979 рік він закінчив велику книгу — обсягом 1700 сторінок під назвою «Право жити!», відновлюючи її вдруге, після таємничого зникнення праці в 1977 році. Задум автора видно з розділів книги: 1 — «Майбутнє, або проповідь національної смерті»; 2 — «Минуле, або сучасна історіографічна ситуація в Україні»; 3 — «Минуле проти сучасного, або український буржуазний націоналізм»; 4 — «Сучасне (приблизна назва)»; 5 — «Перспективи, або слово про єдність людської історії»¹⁵⁶. Як видно, це мав бути великий історіософський твір. Автор залишався на марксистській платформі, але нещадно критично ставився до ленінізму, вважаючи себе таким, що стоїть на позиціях «демократичного соціалізму», який він вважав єдиною альтернативою прогресивного розвитку світу¹⁵⁷. Стосовно минулого, то «сучасна радянська історіографія підходить з подвійними критеріями до тлумачення історії України та Росії; вона при висвітленні української історії порушує загальноприйняті методологічні принципи й не керується загальновизнаними закономірностями історичного розвитку, створюючи для українського народу історіографічну атмосферу національної нерівності»¹⁵⁸. Саме таким чином в російській історіографії радянського часу Київ став «первой столицею Русского государства»¹⁵⁹. Погляд на український національно-визвольний рух з точки зору єдиної російської держави був фронтальною фальсифікацією історії України, методологічною основою і наслідком якої було невизнання української історії як самостійного, самодостатнього історичного процесу¹⁶⁰. В такому ракурсі і тлумачилося тогочасною історіографією «возз'єднання» 1654 року, тим самим продовжуючи шовіністичну великодержавницьку концепцію дореволюційної російської історіографії.

Одним із ідеологічних знарядь російського великодержавного шовінізму Ю.Бадзьо вважав міф про український націоналізм¹⁶¹, що в кінцевому підсумку виховує антиукраїнські настрої¹⁶². Ю.Бадзьо, критично ставлячись до подій 1917-1920 років на Україні, вважав таки їх національно-визвольним рухом українського

народу¹⁶³. За його поразкою прийшли колективізація і голод 1933 року. В сучасному радянському суспільстві при монополії на владу однієї партії утворився новий панівний клас, соціальною базою якого є службовці, клас бюрократичний; інтелігенція при цьому виконує роль ідеологічного слуги партії¹⁶⁴. Критикуючи теорію «зближення-злиття» націй, автор «Права жити» вказував, що вона є витвором російського великодержавництва і ленінізму і означає на практиці життя русифікацію неросійських народів¹⁶⁵.

Ні в суді, ні до нього Ю.Бадзьо себе винним не визнав. Відстоювання історичної правди коштувало йому 7 років таборів і 5 років заслання.

Важливим документом історії непідцензурної суспільно-політичної думки є праця Івана Геля «Грані культури». Її автор належав до тих кіл українського руху, які групувалися навколо «Українського вісника». В «Гранях культури», роботі, писаній за градами в 70-х роках, дано теоретичне обґрунтування витоків як тоталітарної системи в цілому, так і її опонентів з числа дисидентів, учасників національно-визвольного руху. Автор докладно проаналізував способи і методи ідеологічного тиску на уярмлені народи імперії з допомогою науки, освіти, культури. Оригінальними й дуже цікавими, поміж іншого, є його оцінки російської меншини в Україні, стану церкви, єврейства і т.і.

Не менше значення для української суспільної думки є оцінка І.Гелем стану опозиційного руху в СРСР. Він, зокрема, наполягав на розмежуванні понять учасників дисидентського і національно-визвольного руху. «Процеси і бродіння, що відбуваються в масах, називати інакодумством, дисидентством. Носіїв національних ідеалів, активних громадських діячів поневолених народів — віднести до національно-визвольних рухів...»¹⁶⁶. Автор стверджував, що тоталітарний режим постав в СРСР не без капітулянтства Заходу. Не без цього капітулянтства були розроблені нові механізми етноциду¹⁶⁷ як головної стратегії Москви, автор картав Захід за свідоме замовчування протягом тривалого часу національних проблем імперії і казав, що лише тепер там починають осягати реальну небезпеку цієї системи.

Оглядаючи стан національно-визвольних і правозахисних рухів, І.Гель вказував на те, що з ряду причин ці рухи носили розрізнений, індивідуальний та вузькогруповий характер. Вони не зуміли себе оформити структурно, не мали чітко розроблених програм. З цих же причин вони (рухи) не створили міжнаціонального координаційного центру¹⁶⁸. Автор праці розкрив внутрішні і зовнішні причини такого стану речей, вказуючи на переслідування властей, репресії, з одного боку, з іншого, — на певну недовіру до російського опозиційного руху, оскільки останній не визначився з національної проблеми, політично обходить її, на відсутність пря-

мих зв'язків республіканських рухів один з одним. І.Гель спростував і помилкові для українців тези про пріоритет соціальних і демократичних засад над національними на прикладі історії України.

Стиль і напруга написаної І.Гелем роботи зближує цей твір з публіцистикою ОУН-УПА. Ця напруга дозволила авторові заявити, що для українців ХХ ст. бути націоналістом — священний обов'язок і подвійна честь¹⁶⁹. А об'єм і зміст викладеного в цій праці ставлять її автора в ряд провідних публіцистів і теоретиків українського руху.

У дослідників і читачів історії українського руху останніх десятиліть може виникнути запитання: які теоретичні здобутки дисидентського руху? Можлива відповідь: з'ява дисидентства вже сама по суті є здобутком у порівнянні до попередніх кількох десятиліть, коли висловлення вголос інакомислення було неможливим, не кажучи вже про дії. Потрібно підкреслювати й інше уточнення: дисидентство в Україні було проявом і перш за все складовою частиною українського національно-визвольного руху і власне з цієї точки зору його слід розглядати, про що вже говорилося вище. Стосовно такого погляду нас мусить цікавити розвиток суспільно-політичної думки в цей час. Найбільшим її досягненням слід вважати поновлення різноманітних поглядів на українське минуле, сучасне і майбутнє: марксистських, соціалістичних, соціал-демократичних, анархістських, націоналістичних тощо. До того ж всі ці течії в самвидаві носили ревізійністський характер відносно основ — це стосується як І.Дзюби, так і І.Геля. Хоча, зрозуміло, що відмінності між цими течіями суспільної думки були не такі значні, як тепер у сучасних українських партій, що користуються відповідними ідейними побудовами.

Як би там не було, але видатні представники суспільно-політичної думки в своїх творах пропонували альтернативи розвитку України, можливі за тих чи інших умов. Щоправда, перипетії з працями неомарксистського характеру, а ще більше — події 1968 року показали, що реформувати систему зсередини не вдасться, і з цього боку за тих умов Україні нічого очікувати незалежності. Власне тоді ж можна говорити і про крах того, що дуже умовно можна назвати національним комунізмом, як би його не трактували.

Якихось радикально інших кроків до здобуття цієї незалежності порівняно з тими, що пропонувалися публіцистами підпілля 40-х років, майже не видно. Зауважу, що й самі ці передбачення практично не були в силу тих чи інших причин повністю використані в попередній період боротьби. Оскільки ж режим не змінив своєї природи, а головне, незмінною залишалася імперська політика Москви до націй, національних республік, то якісь інші кро-

ки до незалежності учасникам наступного періоду руху важко було пропонувати. До того ж відбувалося майже повне нововідкриття цих проблем на даному відтинку руху (демократизація суспільно-політичного життя, конституційний вихід з СРСР, пропагандистська діяльність). Певним етапом у розвитку руху стала правозахисна діяльність. Деякі важливі тактичні розробки, що стосувалися перехідного періоду від УРСР до незалежної України, містяться у документах В.Лісового і Д.Квецка. Ці пропозиції, між іншим, були в більшості реалізовані в останні роки. Досить послідовною і зрілою була критика режиму.

Не можна дорікати рухові, що не були розроблені якісь великі футурологічні праці: по-перше, на те не було належних умов; по-друге, тодішня дійсність не давала змоги до таких передбачень. Хоча, слід зауважити, що уважне і критичне читання різних робіт суспільно-політичної думки того часу все ж дасть змогу побачити певні передбачення проблем теперішнього часу, які були названі ще в ті роки, а особливо з другої половини періоду: від «Відкрито-го листа» В.Лісового до програмових документів УХС.

Влада хоч і приглушила український рух, намагаючись згноїти його активістів у таборах, але не могла зупинити його. Спорадично в різних місцях виявляються акти протесту, про які, на жаль, є дуже скупа інформація.

11 січня 1981 року в Київському міському суді розглядалися справи Сергія Набоки, 1955 року народження, журналіста; Леоніда Мілявського, 1951 року народження, перекладача; Лариси Лохвицької, 1954 року народження, математика; Інни Чернявської, 1954 року народження, ендокринолога. Їх звинуватили у розповсюдженні листівок-протестів у переддень відзнаки Дня українського політв'язня і написанні самвидаву¹⁷⁰. Рішення суду — три роки таборів¹⁷¹.

У січні 1980 року з'являються документи «Українського патріотичного руху» з вимогами вийти Україні із складу СРСР. Уряд УРСР тут названий окупаційною владою¹⁷². Інші звернення цього руху стосуються звільнення політв'язнів¹⁷³.

З кінця 70-х — початку 80-х років в деяких містах України (і Росії) виникло аморфне об'єднання однодумців під умовною назвою «Люди доброї волі». Ідейний лідер — Тетяна Метельова¹⁷⁴. Ідейні його засади, щоправда, були дуже розмиті. Складовою частиною національно-визвольного руху в Україні була боротьба за існування греко-католицької церкви в Галичині, національної церкви цієї частини населення України. Вона залишалася тут осколком суспільства, не охопленим тоталітарним підпорядкуванням. Та розгляд цієї проблеми до середини 80-х років виходить за межі нашої роботи¹⁷⁵.

Іншим національним рухом на території України був рух крим-

ських татар за повернення на історичну Батьківщину, але дане питання теж виходить за рамки нашого дослідження.

Тісніші зв'язки і зносини були в українських і єврейських справах. Ворожість між двома народами була в інтересах лише сталінського режиму, його репресивних служб і пропагандистського апарату — вказував у своєму виступі в 1966 році в Бабиному Яру І.Дзюба. Лакмусовим папірцем для визначення національної політики режиму назвав єврейське питання С.Караванський. Відкинуті були спроби використати два єврейські «погроми», організовані спецслужбами в Києві в березні 1974 року для спрямованого антисемітизму в українців, «Українським вісником»¹⁷⁶. Пошукам українсько-єврейської солідарності була присвячена і робота Є.Сверстюка — «Насіння українсько-ізраїльської солідарності»¹⁷⁷. На покращення українсько-єврейських стосунків у національному русі працювало те, що покоління лідерів цього руху не було ніяким чином не зв'язане із зіткненнями між двома народами в минулому, а також зникнення прорадянських настроїв у єврейства в СРСР¹⁷⁸. Зазначу, що й напрямки двох рухів, хоч і мали дотичні до існуючого режиму в країні, але основним напрямом єврейського залишився виїзд на історичну батьківщину¹⁷⁹, а українського — незалежність Батьківщини, можливість вільного життя в ній всіх меншин, в тому числі єврейської¹⁸⁰. Стикування українського вільного руху і російського руху опору, дисидентства відбувалося головним чином у сфері боротьби з існуючим режимом в СРСР, в антикомуністичній спрямованості обох рухів. Російський самвидав постійно надходив в Україну, а український був добре знаний в Росії, в Москві¹⁸¹. Відомі російські дисиденти часто виступали на захист українських політ'язнів¹⁸². Безпосередньо брали участь в російському русі в тій чи іншій формі деякий час (чи паралельно) Л.Плющ, М.Руденко, П.Григоренко.

Однак, за виключенням «Програми демократичного руху Радянського Союзу», яка до того ж не була узгоджена з діями українського руху¹⁸³, ніде російський рух прямо не заявив про кардинальне вирішення національних проблем, в тому числі української — шляхом незалежного розвитку народів СРСР¹⁸⁴. Навіть той же А.Сахаров досить прохолодно на поч. 70-х років ставився до ідеї від'єднання народів від Росії, надіючись, демократизувавши країну, задовольнити всі їхні національні права¹⁸⁵. Не передбачав незалежної України і О.Солженіцин¹⁸⁶.

Крайні праві течії в російському русі трактували в 1970 році проблеми в шовіністичному дусі: група Фетісова, «Маніфест російських патріотів», осиповські «Вежи» тощо¹⁸⁷.

Можна думати, що частина членів Московської Гельсінкської групи вважала питання незалежності народів СРСР — питанням, яке вирішувалося б самими цими народами¹⁸⁸, але публічно про це

ніхто не говорив. Відкрите розуміння проблем русифікації і націоналізму в СРСР висловлено лише у «Відкритому листі В.Буковського до Олексія Косигіна», глави уряду СРСР¹⁸⁹.

На третьому етапі цього періоду національно-визвольного руху в Україні рух змінив свою тактику і розширив соціальну базу, виходячи власне з завдань суто національного розвитку до підтримки загальнолюдських прав і національних — як їхньої складової частини. Цим самим він здобув підтримку і світової громадськості, почасти — у великій політиці — і з боку урядових кіл деяких західних держав (але тільки на короткий час). Утворена УГГ стала першою легальною опозиційною українською організацією вперше за кілька десятиліть. Водночас, продовжували існувати й підпільні групи опору режиму. Висувалися нові яскраві лідери і особистості руху: М.Руденко, О.Мешко, Ю.Бадзьо, З.Попадюк. В українському самвидаві аналізувався досвід шістдесятників і відповідно до зміни тактики обґрунтовувався вихід чи до підпільних форм, чи, навпаки, до широкого правозахисного руху. Ідейних новацій якихось не було, але важливим було з'ясування зв'язку національних і загальнолюдських проблем і виголошення необхідності незалежної України правозахисниками, діячами руху і на волі, і в таборах відкрито, до всього світу. На цьому етапі руху режим, достатньо зміцнившись, досягши апогею розвитку, вирішив позбутися українського руху жорстокими репресіями. За ціле десятиліття йому таки вдалося приглушити рух, але не здолати. Це було досягнуто і завдяки певному компромісу з поміркованими колами інтелігенції. Інтелігенція залишалася основою визвольного і дисидентського руху: 84% — всіх учасників¹⁹⁰. Шоправда, походження ця інтелігенція була селянського на 58,9%, інші 30% і 10,7% походили з сімей інтелігентів і робітників¹⁹¹, до того ж 63% їх народились у сільській місцевості в більшості в 30-х роках; згодом в рух включалося і повоєнне покоління. Мабуть, не менше половини з членів руху народилися на Західній Україні¹⁹², хоч 56,8% зі всіх арештів відбувалися на Великій Україні¹⁹³. На початку 70-х років, за підрахунками Б.Кравченка, 77,2% учасників руху були українцями¹⁹⁴. Власне, вони і склали національно-визвольний український рух, до якого приєднувались і представники інших національностей.

ПРИМІТКИ

¹ Шелест П. Цит. праця, с. 495—496.

² ЦДАГОУ, ф. 1, оп.16, спр. 161, арк. 39.

³ Той же Шелест про це побіжно зауважує на 1968 р. — П.Шелест. Цит. праця, с.416.

⁴ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 3215, фп., т. 1, арк. 22. Згодом ця справа розділилась на окремі слідства по окремих персонах.

⁵ Чорновіл В. Вирок В'ячеслава Чорновола і його коментар // Визвольний шлях. — 1975. — № 12. — С.1377—1395, (с. 1386—1387).

⁶ Архів СБУ, спр.67643. Фп, т. 1, арк. 124—125.

⁷ Там само, т. 5, арк. 185.

⁸ Справа Василя Стуса. Вирок і коментар // Визвольний шлях.— 1975. — № 12. — С. 1395—1405. Микола Холодний. «Дело № 58095 ФП» // Молодь України. — 1994. — 27 жовтня.

⁹ Архів СБУ, спр. 69274, Фп, т.5, арк. 317—324, 344—352 та ін.

¹⁰ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, арк. 877, арк. 76; Архів СБУ, спр. 69274, фп, т.5, арк. 294 та ін.

¹¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 698, арк.29.

¹² Архів СБУ, спр. 67643, фп, Т. 6, арк.224—227. На формування цілого кола молоді в національному відношенні мала в Україні Надія Суровцова — довговічний в'язень ГУЛАГу, українська інтелігентка і патріотка.

¹³ Архів Управління СБУ по Харківській обл., спр. 034140, фп, т. 1, арк. 5.

¹⁴ Алексеева Л. Цит. праця, с. 23.

¹⁵ Див. про це: Вільшенко Я. Жертви Московського терору в Україні, 1970—1973 роки // Визвольний шлях. — 1974.— Кн.5. — Арк. 487—507.

¹⁶ ЦДАГОУ, ф.1, оп.16, спр. 161, арк.39—40.

¹⁷ Там само, спр. 166, арк. 9—10.

¹⁸ Баран В. Цензура в системі тоталітаризму // Сучасність.— 1994. — С. 104—111 (С. 114—115).

^{18a} Роженок М. Погром за участю академіка // Народна газета. — 1994. — № 41.

¹⁹ Див. про нього: Бажан О. Мене називають сучасним Кочубеєм... // Літературна Україна. — 1993.— 2 травня.

²⁰ Solchanyk R. Political and National Question in the Post-Shelest Period // Ukraine after Shelest — 1993. — P.1—29 (p. 8).

²¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп.25, спр. 652, арк. 8.

²² Там само, спр. 644, арк. 116.

²³ Архів СБУ, спр. 69308 фп, т.16, арк. 251.

²⁴ З інтерв'ю з В.Лісовим 6 січня 1995 р.

²⁵ Архів СБУ, спр. 69308, фп, т. 16, арк. 149.

²⁶ Там само, т.15, арк. 146.

²⁷ Там само, т. 16, арк. 257. Матеріали для «УВ» В.Лісовий для В.Овсієнка залишав у Стогнати Людмили, де їх брав І.Гайдук за вказівкою В.Овсієнка.

²⁸ Там само, арк. 150. Поширення див.: там же, т.15, арк.105—107. В одній закладці зробили 15 примірників. Друк — на цигарковому папері, крім першого і останнього примірника.

²⁹ Архів управління СБУ по Львівській обл., спр. 57316 Фп, т. 4, арк. 336.

³⁰ Там само, т. 2, арк. 4.

³¹ Там само, т.1, арк.46.

³² Там само, т. 6, арк. 68.

³³ Там само, т.4, арк. 338. О.Шевченко вважав, що грубість статті про В.Щербицького може відштовхнути від «УВ» масового читача і слухача.

³⁴ Хмара С. Від Тараса до Степана // Клич, 1995, Ч.29, с.6.

³⁵ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 57316, т.4, арк. 342—344, т.2, арк.252.

³⁶ Укладачі цих вісників були арештовані і суджені в 1980 році.

³⁷ Архів СБУ, спр.69308, т.1, арк. 134—135.

³⁸ Лист дійшов до Москви і повернувся в Київ з резолюцією, щоб розібратися на місці. Друкувала лист Рая Поліцина.

³⁹ Архів СБУ, спр. 69308, т. 15, арк. 99, 275, т. 18, арк.228, т.19, арк.254.

⁴⁰ Архів СБУ, спр. 69308, т. 5, арк.102.

⁴¹ Там само, арк. 104.

⁴² Там само, арк. 107.

⁴³ Архів СБУ, спр. 69308, т.5, арк. 107.

⁴⁴ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 57316 фп, т. 12, арк. 5.

⁴⁵ Там само, арк. 33.

⁴⁶ Архів СБУ, спр. 69308, т. 14, арк. 303.

⁴⁷ Там само, арк. 304.

⁴⁸ Там само, арк. 308.

⁴⁹ Там само, арк. 314.

⁵⁰ Без сумніву, до таких висновків штовхала вичерпність попередньої тактики руху. Такої ж думки дотримується і Б.Нагайло; Nahaylo B. Ukrainian and Opposition, after Shelest // Ukrainian after Shelest. — Р. 37.

⁵¹ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 22586, фп, т.1, арк. 195.

⁵² Там само, арк. 49.

⁵³ Свідчення З.Попадюка.

⁵⁴ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 22586, фп, т. 1, арк. 115.

⁵⁵ Там само, т. 1, арк. 168, т. 2, арк. 94.

⁵⁶ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 22586, фп, т. 1, арк.165.

⁵⁷ Там само, арк. 63.

⁵⁸ Там само, арк. 136.

⁵⁹ Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 22586, фп, т. 1, арк. 125126, т. 2, арк. 11.

⁶⁰ Там само, спр. 211, т. 4, арк. 225.

⁶¹ Там само, т. 2, арк. 11.

⁶² Архів Управління СБУ по Львівській обл., спр. 22586 фп, т. 1, спр. 211, т. 1, арк. 117.

⁶³ Там само, арк. 120.

⁶⁴ Там само, т. 6, арк.24.

⁶⁵ Архів Управління СБУ по Львівській обл., 22586 фп, спр.211, т. 4, арк.26.

⁶⁶ Там само, арк. 10.

⁶⁷ Архів Управління СБУ по Львівській обл., 11814 фп., спр. 214, т. 6. Далі цитую за сторінкою часопису. Тут — с.2.

- ⁶⁸ Там само, с. 4.
- ⁶⁹ Там само, с. 5.
- ⁷⁰ Архів Управління СБУ по Львівській обл., фп 11814, т. 6, арк. 6.
- ⁷¹ Там само, с. 11.
- ⁷² Там само, с. 14.
- ⁷³ Там само, с. 16.
- ⁷⁴ Архів Управління СБУ по Львівській обл., фп 11814, спр.214, т. 6, арк. 19.
- ⁷⁵ Там само, с. 20.
- ⁷⁶ Там само, с. 21.
- ⁷⁷ Архів Управління СБУ по Львівській обл., фп 11814, спр.214, т.6, с. 24.
- ⁷⁸ Там само, с. 28.
- ⁷⁹ Там само, с. 30.
- ⁸⁰ Архів Управління СБУ по Львівській обл., фп 11814, спр.214, т. 6, С. 31. У П.Грабовського це: Зібр. твори в 3 Т. на т. Т. 3, С.200.
- ⁸¹ Там само, фп. 22586, спр. 211, т. 6, арк. 87.
- ⁸² Там само, т. 1, арк. 201, т. 5, арк.268.
- ⁸³ Архів Управління СБУ по Львівській обл., фп 22586, спр.211, т. 2, С. 45.
- ⁸⁴ Архів Управління СБУ по Львівській обл., фп 11814, спр.214, т. 6.
- ⁸⁵ Архів Управління СБУ по Львівській обл., фп 22586, спр.211, т. 6, арк. 136, 138.
- ⁸⁶ Там само, т.2, арк. 80.
- ⁸⁷ Архів Управління СБУ по Львівській обл., фп 22586, спр.211, т. 7, арк. 184, 187, 190, 191, 193.
- ⁸⁸ Уголовный кодекс Украинской ССР. — К.: Издательство политической литературы Украины, 1983. — С.63—64.
- ⁸⁹ Архів Управління СБУ по Львівській обл., фп 22586, спр.211, т. 8, арк.126.
- ⁹⁰ Сверстюк Є. Блудні сини України. — К., 1993. — С. 25.
- ⁹¹ Архів Управління СБУ по Львівській обл., фп 22586, спр. 8 (Зошит), с. 54.
- ⁹² Архів Управління СБУ по Івано-Франківській обл., спр. 37527, т.4, с. 67.
- ⁹³ Архів Управління СБУ по Івано-Франківській обл., фп. 37527, т. 1, арк.77—78.
- ⁹⁴ Там само, т. 2, арк.31.
- ⁹⁵ Там само, т. 1, арк.80.
- ⁹⁶ Там само, т. 2, арк. 34. Здається, була й така спершу назва — «Союз вільних комуністів».
- ⁹⁷ Там само, т. 1, арк. 85—86.
- ⁹⁸ Архів Управління СБУ по Івано-Франківській обл., фп. 37527, т.1, арк. 87.
- ⁹⁹ Там само, арк. 132. Були розмови і про поширення спілки на всю Україну.
- ¹⁰⁰ Там само, арк.155—156.
- ¹⁰¹ Є дані, що, однак, закордонні структури запрошувалися. Там само, арк. 131.
- ¹⁰² Там само, арк.162.
- ¹⁰³ Там само, арк. 98.
- ¹⁰⁴ Архів Управління СБУ по Харківській обл., спр. 134140 фп, т. 2, арк. 266.

- 105 Архів Управління СБУ по Івано-Франківській обл., фп. 37527, т.1, арк. 136.
- 106 Архів Управління СБУ по Івано-Франківській обл., фп. 37527, т. 1, арк. 107.
- 107 Там само, арк. 7114.
- 108 Там само, арк.130.
- 109 Там само, арк 7107.
- 110 Там само, арк. 7115.
- 111 Інтерв'ю з Д.Гриньківим 15 червня 1995 р.
- 112 Архів Управління СБУ по Івано-Франківській обл., фп. 37527, т.4, арк. 411—412.
- 113 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 877, арк. 66.
- 114 Там само, спр. 834, арк.157.
- 115 ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 834, арк. 157.
- 116 Там само, спр. 1226, арк. 10. Був засуджений на тривалий строк.
- 117 Не мала нічого спільного з УНФ 60-х років.
- 118 АС — № 4233.
- 119 Nahayo В. Ukrainian Opposition after Shelest // Ukrainian after Shelest, p. 37.
- 120 Див. Розповіді про цей день у спогадах М.Руденка. Людина високого миру // Оксана Мешко. Козацька матір. — К., 1995. — С. 9—16.
- 121 Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр. 31729 фп, т.3, арк. 284.
- 122 Там само, арк.12.
- 123 Там само, арк. 284 — в 1972 р. Брежнєву — в 1975 р.— АС № 2215.
- 124 Див. про нього: Поляновский Э. Мятёжный генерал. // Известия. — 1994. — 30 марта — 1 апреля.
- 125 Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр. 31729 фп, т. 4, арк. 158, т. 3, арк.112.
- 126 Його перипетії в цей час див.: Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр. 31729 фп, т.5, також: Тихий О. Думки про рідний Донецький край // Голос України. — 1991. — 14 березня; Він же: Редакції газети «Радянська освіта» (про українську мову в школі) // Слово і час, — 1991. — Ч. 4. — С. 60—62. Про нього — там же — 1991. — Ч. 4. — С. 54—60. Нікольський І.В. Ше раз про «Думки про рідний Донецький край» Олексія Тихого // Донбас. — 1993. — Ч. 1—2. — С. 112—115.
- 127 Там само, т. 3, арк. 58.
- 128 Там само, арк. 200.
- 129 Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр. 31729 фп., т. 4, арк. 201.
- 130 Декларація і Меморандум ч. 1 Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод // Сучасність. — 1977, Ч. 3, С.109.
- 131 Там само, с. 110.
- 132 Меморандум в 1, — Українська суспільна думка в ХХ ст., т. 3, с. 328.
- 133 Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр. 31729 фп, т.3, арк. 64—65.
- 134 Там само, арк. 114, 137. Переклад на російську мову «Меморандуму № 2». — Н.Світлична і М.Маринович. — Там само, т.4, арк.178, т.3, арк. 123.
- 135 Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні!? — 1994.— С.241.
- 136 Архів СБУ, спр.67826 фп., т.3, арк.237—239.

- ¹³⁷ Там само, т.4, арк. 127.
- ¹³⁸ Українська суспільно-політична думка в ХХ ст., 1983, т. 3, с. 306.
- ¹³⁹ Там само, с.309.
- ¹⁴⁰ Там само, с. 311. На всіх меморандумах дуже відбилися суспільно-політичні і філософські погляди їх авторів — особливо — в О.Бердника.
- ¹⁴¹ Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр. 31729 фп., т.1, арк. 2.
- ¹⁴² Наші завдання // Українська гельсінкська група. 1978—1982. Документи і матеріали. — Смолоскип, 1983.—С. 21—28 (с. 22).
- ¹⁴³ Там само, с.27.
- ¹⁴⁴ Намічені і можливі форми опору. — Тихий О, Романюк В. Позиції українських політ'язнів // Сучасність. — С. 75—82 (с.79).
- ¹⁴⁵ Архів СБУ, спр. 67826 фп, т. 5, пак. 5. Документ написаний не пізніше серпня 1978 р.
- ¹⁴⁶ Литвин Ю. Правозахисний рух на Україні, його засади та перспективи, квітень 1979 // Сучасність. — 1979. — Ч.10. — С. 98—104 (С.103).
- ¹⁴⁷ Українська Гельсінкська група. 1978—1982, 1983. — С.645. Те ж стосується і московської групи.
- ¹⁴⁸ Не останньою причиною вступу В.Січка в УГГ було, мабуть, виключення його з університету в липні 1977 р. стараннями декана Прилюка і секретаря партбюро факультету Погрібного. Останній звинуватив Січка в антирадянщині та інших гріхах на тій підставі, що його курсова робота була написана за романом О.Гончара «Собор», і т.п. Архів СБУ, спр.67826, т.5, арк. 160. Українська Гельсінкська група. 1978—1982, с.644.
- ¹⁴⁹ Див.: Інформаційні бюлетені української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод — Торонто-Балтимор. Смолоскип,1981.
- ¹⁵⁰ Архів СБУ, спр. 67826 фп., т. 3, арк.121—122.
- ¹⁵¹ Там само, т. 5, арк.57.
- ¹⁵² Basket Three: Implementation of The Helsinki Accord. Hearing before Comission on Security and Cooperation in Europe, U.S. Government Printing office — Washington , 1979. — P. 126—149.
- ¹⁵³ Solchanyk R. Political and National Question in the Post-Shelest Period // Ukraine after Shelest — 1993, p. 111—113.
- ¹⁵⁴ Див. виступ науковця, критика Г.Сивоконя на пленумі СПУ-ЩДАГОУ — ф. 1, оп. 25, спр.2052, арк.14—20.
- ¹⁵⁵ Докладніше про це див.: Тарахан-Бережа З. Самоспалення в ім'я життя // Дзвін.— 1995. — Ч.3. — С. 127. Іщенко М. Спалах серед ночі // Вечірній Київ. — 1995. — 12, 13 вересня.
- ¹⁵⁶ Архів СБУ, спр. 70828 фп., т. 1, арк. 218.
- ¹⁵⁷ Там само, арк. 188. Цитовані правки писані власноруч Ю.Бадзьо.
- ¹⁵⁸ Там само
- ¹⁵⁹ Там само, т. 2, арк.119.
- ¹⁶⁰ Архів СБУ, спр. 70828 фп., т.2, арк. 144.
- ¹⁶¹ Там само, т. 2, арк.146.
- ¹⁶² Там само, т.1, арк.219.
- ¹⁶³ Там само, т.2, арк.133.
- ¹⁶⁴ Там само, т. 3, арк.17.

- 165 Бадзьо Ю. Відкритий лист до Президії Верховної Ради Союзу РСР та Центрального Комітету КПРС. — Нью-Йорк, 1980, — С. 16.
- 166 Гель І. Грані культури. — Львів, 1993. — С. 107.
- 167 Там само, с. 39—40.
- 168 Там само, с. 114.
- 169 Там само, с. 125.
- 170 «Справа листівок» — судова розправа в Києві // Визвольний шлях. — 1982. — Ч. 3. — С.321—322 (с. 322).
- 171 АС № 4164, арк.3.
- 172 АС № 4164, арк. 3.
- 173 АС № 4070.
- 174 Республіканець (Чернівці). — 1994. — Грудень. — Ч. 12.
- 175 Див. з цього приводу: Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946—1989) // Ковчег, 1993. — С. 123—164.
- 176 Український вісник. — Ч. 7—8. — С. 115—116. Kleiner I. The Contemporary Ukrainian national movement in the USSR // Crossroads. — 4 (Autumn, 1979). — P. 205—253 (p. 229-231).
- 177 Сучасність. — 1974, ч.6, с.107—113.
- 178 Kleiner I. The Present-Day national Movement in the USSR and the Jewish Question // Soviet Jewish Affairs. — 1987. — vol. 11. — No 3. — P. 13—14.
- 179 Kusnesov E. Jewish Emigration From the USSR // Grossroads. — 1982. — Autumn. — № 9. — P.169-190.
- 180 Гель І. Грані культури. — 1993. — С.81—83.
- 181 Grigorenko P. Memoirs. W.W. Norton and Company. — New York, London. — 1982. — 463 p. (p.343,344).
- 182 Відомі виступи Д.Сахарова на захист В.Стуса, П.Рубана та інших. Див. також АС № 2834, № 4112 тощо.
- 183 Про це говорилось і в «УВ», а також і устами В.Чорновола: Хейфец М. Українські силуети // Поле відчаю і надій. — С.259.
- 184 Див. оцінку цього в книжці: Гель І. Грані культури. — 1993. — С. 114—116.
- 185 Bilinsky J. Political Relations between Russian and Ukrainians in the USSR: The 1970s and beyond// Ukraine and Russia in their Historical Encounter. CIUS Press. Edmonton, 1992, p. 165—197, p. 171.
- 186 Там само, с. 181. — в «Листі до лідерів СРСР».
- 187 Kleiner I. Contemporary Russian Nationalism and Nationality Problem in the USSR // Crossroads. — N. 1 (Spring 1979). — P.321—345 (p.322—327).
- 188 Bilinsky J. Цит. праця. — P.174.
- 189 АС № 2364.
- 190 Bilocerkowycz J. Soviet Ukrainian Dissent. — P.119.
- 191 Там само, с. 117.
- 192 З досить неточних даних Білоцерковича. — Там само, с. 111.
- 193 Там само, с. 126.
- 194 Kravchenko B. Social Changes and National Consciousness in Twentieth Century Ukraine. — CIUS. — 1988. — P.257.

Розділ 7

РОБІТНИЧІ ПРОТЕСТИ І РОБІТНИЧИЙ РУХ В УКРАЇНІ

7.1. Робітники України. Страйки 1950-1980-х років.

З 80-х років доводиться перш за все визначитися, чи є сам об'єкт дослідження: робітники, безумовно, є, а як з робітничим класом? В деяких публікаціях з того часу пропонується погляд на робітників і їхню структуру такий, що відрізняється як від марксистського, так і, звісно, від колишнього радянського. Автор вважає, що взагалі говорити про цей клас, структуру можна лише з 50-х років, тому що за часів Сталіна, форсованої індустріалізації і відбудови країни робітництво було вчорашнім селянством в переважній більшості, до того ж при Сталіні (значною мірою і після того) потрібні були робітники, але не робітничий клас. Лише з кінця 50-х, початку 60-х років більша частина робітничого поповнення вже була з міста, а на середину 70-х років від 50 до 85% робітників у різних галузях і регіонах були робітниками в другому чи й третьому поколіннях. Алекс Правда запропонував розглядати їх як соціальну групу, що має такі спільні атрибути (в його дослідженні-диференціації) від інших груп: матеріальні здобутки (ресурси), освітній рівень і можливості, престиж, шанси на мобільність, впливовість і владу¹. Прямі зв'язки з роботою чи виробництвом, як це визначається традиційно в класовій структурі, тут випускаються.

Виявивши, що однією з головних відмінностей, які відділяють одні групи від інших, в СРСР є освітній рівень особи і пов'язаний з ним статус в суспільстві, через місце роботи², Алекс Правда виділив три класові групи, в тому, що зветься робітничим класом: 1) сільськогосподарські робітники, багато некваліфікованих робітників і конторських працівників (клерків); 2) середня класова група: частина некваліфікованих, більшість напівкваліфікованих робітників разом з деякими робітниками-техніками та решта — рутинна частина службовців; 3) вище середньої класова група, що охоплює робітничу еліту і більшість напівпрофесіоналів, але є ви-

разно поза межами групи верхніх професіоналів і виконавців³. В цілому до робітничого класу тоді він зарахував лише тих, хто є працівниками, що виконують фізичну роботу (голубі комірці) — третина населення країни. Інша частина робітників відноситься до середнього класу⁴ — все це з стандартів західного життя. Ця і подібні їй точки зору, однак, не були сприйняті всіма і на Заході, і в СРСР в період перебудови⁵. Справа в тому, що особливості класу перебували в стадії формування і найвиразніше проявлялися вже в епоху перебудови. Освітній рівень теж залежав вже сам по собі від місця в суспільстві тої чи іншої особи. Іншою і головною (тривалий час) ознакою глибоко психологічного плану була відмінність класів типу «ми» (хто працює на заводі, фабриці і т.п.) і «вони» — управлінці, контора.

Кількість робітників в Україні за офіційною статистикою (а вона розширювала критерії причетності до них) в 1966 р. була 8 млн. чол., в 1985 р. — 14,4 млн., що складало відповідно 18,6% і 28,4% населення⁶. Освітній рівень робітників значно зріс. Повну середню освіту мали в 1979 р. 40% всіх робітників⁷. Тоді ж 500 тис. робітників мали й вищу освіту⁸. Зростав і кваліфікаційний рівень робітництва, хоч темпи росту середнього розряду робітників в 70-х — першій половині 80-х років були недостатні, щоб усунути розрив між рівнем їх кваліфікації і складністю виконуваних ними робіт⁹. Абсолютна більшість робітників були середньої чи низької кваліфікації, що характерно для доіндустріального суспільства¹⁰.

Із завершенням останньої великої індустріалізації в західних і центральних областях республіки в 60-х роках соціальна мобільність робітництва різко зменшилась, оскільки вона дійсно залежала від освіти, а остання реально була менш доступною дітям з робітничих сімей. Престиж робітничої професії теж ніколи не був в цей період вищим за професію, що вимагала вищої освіти.

Матеріальний статус робітників в кінці 50-х років по зарплаті був нижчий рівня 1928 року¹¹. Згодом почали вирівнюватися нижча і верхня зарплати робітників однієї галузі, а з 1964 року різко зменшився розрив у зарплаті робітників і інженерів — технічного персоналу, так що на кінець 70-х років їхня зарплата була майже однаковою. Режим досягнув певної мовчазної угоди з переважною більшістю населення країни. Але відчуження робітників від роботи, робочого місця теж було реальністю. Власне це відчуження, як і досвід підкорення владі, є чинниками ідентичності класу¹². Влада намагалася подолати це відчуження за рахунок залучення робітників, особливо провідних галузей і високої кваліфікації до членства в комуністичній партії¹³, виконанням різних громадських обов'язків і т.п. Але успіху в цьому не досягла, бо робітники, як вже було сказано в розділі 2, були формально меншістю в партії, і ні в партійних органах, де вони були представлені менше реального свого

членства в партії, ні в інших органах вони не мали важелів впливу, не були причетні до виконавських, управлінських функцій. Робітники не мали своїх, не залежних від держав і партій організацій, які б виступали від їхнього імені, захищаючи їхні інтереси, і в тому сенсі вони до 80-х років не були класом навіть в марксистському розумінні цього слова. Компенсація відчуження могла знаходитися до певного часу поза межами названих сфер.

Соціалістичне змагання, профспілки майже виключно мали на меті підвищити ефективність виробництва і водночас — більший контроль над робітниками¹⁴.

Але і в ті роки відчуження проривалося серед робітників чи страйками, чи виходило на створення незалежних профспілок чи й політичних груп.

Першим виразом невдоволення автор вважає, однак, не страйк, а стійку тенденцію плинності робочої сили в промисловості республіки. Причиною цьому були як низька оплата праці, що могла й підвищитися, так і погані умови праці на виробництві, що нічим не компенсувалося. Високим залишався і рівень травматизму, в тому числі і з смертельними випадками. Таких найбільше було на середину 60-х років на підприємствах вугільної промисловості, чорної металургії, м'ясомолочної промисловості та інших¹⁵. Загальний же рівень зареєстрованих травм в кінці 60-х — середині 70-х років досягав ста тисяч випадків, число смертельних випадків доходило до 2000 в рік¹⁶. Причому адміністрації вдавалося замовчувати чи не половину випадків травматизму — як це було в Києві в 1972-1973 роках¹⁷. Звичайним явищем було використання жінок там, де це заборонялось законодавством¹⁸. Випадки незаконних звільнень з боку адміністрації були звичайним явищем, особливо на початку 60-х років¹⁹, що ще раз показувало протиставлення «ми» — «вони».

Погана організація праці на виробництві призводила до великих внутрішніх і цілодобових простоїв — в машинобудуванні в 1970 році таких було відповідно 1,2 млн. людино-годин і цілодобових 105 тис. людиноднів²⁰. Втрати від прогулів і невиходів з дозволу адміністрації склали тоді ж в промисловості 1240 тис. людиноднів¹⁹ в 1972 році — становище слабко змінювалося і надалі²¹.

За цих умов, щоб виправдати власну дезорганізованість та виконати план адміністрації підприємств, вдавалися до надурочних робіт, що буйним цвітом цвіли весь цей період. Так, лише з 1966 року по 1970 р. ці роботи збільшились в промисловості в 1,4 рази, а у вугільній галузі, металургії, будівництві — в 2 і більше разів²², для промисловості в цілому вони стали нормою.

А для робітника залишалось найреальнішою формою протесту — розрахунок з даним підприємством і пошуки нової роботи. З 1956 року, коли була відмінена судова відповідальність за само-

вільне залишення роботи і прогул без поважних причин, плінність кадрів різко зросла. Залишення роботи формально відбувалося в основному через низьку зарплату і відсутність житла²³. В деяких вугільних трестах плінність робочої сили досягла 100% в рік, особливо помітним вихід робітників був у Дніпропетровській, Донецькій, Ворошиловградській областях²⁴. Це змусило владу директивно підняти в галузях індустрії розцінки і норми. На кінець 60-х років становище дещо поліпшилось, але плінність кадрів все ще залишалася високою. На «Південному трубному заводі» в Миколаєві — 11-13%, в Полтавській області — від 16 до 28%, Чернігівській — 21%, в Харківській — 20-23%²⁵. Серед галузей найвища плінність робітників спостерігалася в будівництві.

Однак в м.Харкові в 1968 році за 9 місяців плінність на деяких великих заводах перевищувала 50%^{25а} (заводи ім.Дзержинського, транспортного обладнання, електроприладобудування та ін.). Ця тенденція залишилась стійкою рисою індустрії в менших масштабах і в 70-ті роки.

Плінність кадрів, перш за все робітників, була вимушеною, як мовчазна форма протесту, вже хоч тому, що в республіці існував надлишок робочої сили, тобто — безробіття, про яке ніде офіційно звичайно не говорилось. В середньому незайнятих було в республіці 12% населення працездатного віку на 1969 рік²⁶. Однак в західних областях в 1965 році вона досягла 30-40%²⁷, хоч через три роки ця цифра вже виглядала по даному регіону меншою: від 18 до 30%²⁸. В Південно-Західному економічному районі не було зайнято у якійсь офіційній праці 23% населення, або 2,4 млн. чол. Звичайно, не всі вони не мали ніяких джерел для існування, але більшість, мабуть, таки була змушена шукати роботу за межами і своїх областей, і республіки. Так, в 1967 році, за неповними даними, на роботу за межі області виїхало з Волинської області — 35,5 тис. чол., з них 9 тис. — в Росію²⁹. Частина, звичайно, шукала вищих, ніж на Батьківщині, заробітків, але безробіття при всіх мотивах виїзду таки було дійсністю.

Одним із способів протесту, властивих неорганізованим соціальним рухам, залишалася навмисна поламка машин на виробництві, щоправда, ці факти є маловідомими³⁰.

Наступним рівнем спротиву робітництва системі, вияву його відчуження до роботи були страйки, чи як їх називали офіційні документи того часу, зупинки виробництва. Цей термін дійсно ближче пояснював суть цих подій. За нашими, далеко, мабуть неповними підрахунками, за період з 1956³¹ по 1983³² роки відбулося 70 страйків.

Типовими з початку 60-х років були страйки у зв'язку з реформуванням системи оплати праці, введенням нових норм і розцінок, що мало на меті підвищити і ефективність виробництва і за-

робітної плати³³. Методи і способи того, як це впроваджувалось в життя, призвели до масового незадоволення робітників.

Після отримання розрахункових книжок із зарплатою за останні півмісяця слюсарі-складальники цеху металоконструкцій Новокраматорського машинобудівного заводу (Донецька обл.) виявили, що їхній заробіток різко зменшився: на третину, а то й вполовину³⁴. Їм пообіцяли на рівні керівництва цеху доплатити цю різницю, але це не заспокоїло робітників. Пролунали репліки: «Ви нам робите холодно, ми вам зробимо жарко»³⁵.

Наступного дня по дільницях цеху пішли агітатори і закликали кидати роботу, а згодом пройшли ще два чоловіки і виключили верстати на одній з дільниць. В результаті цього робітники п'яти дільниць: слюсарі-складальники, заточники, електрозварювальники — всього 350 чоловік — о 8 год. 30 хв. 10 серпня припинили роботу і не працювали майже всю зміну³⁶.

Спочатку робітники вимагали з'явитися для пояснення до себе начальника цеху, потім директора заводу. Ті прибули. Їхні роз'яснення на попередні розрахунки в оплаті, а згодом і бесіда з секретарем міськкому партії Погребняком, здавалось, задовольнили страйкарів. Але як тільки партійний секретар поїхав, робота знову припинилась³⁷. Не працювали і члени партії — робітники³⁸. Як не намагалося місцеве керівництво добитися, хто ж був організатором цієї акції, — ніхто з робітників не видав своїх товаришів.

Проблеми з зарплатою на цьому заводі виникли після переведення працівників на семигодинний робочий день і нові умови праці, але ці умови не були доведені до робітників. Цікаво, що подібний випадок страйку був на цьому заводі вже в іншому цеху.

В даному випадку керівництво заводу відновило практично попередню суму оплат, а безпосередні керівники цеху відбулися доганами по партійній лінії³⁹.

Безпосереднім поштовхом до страйку 8-9 липня в прядильному цеху № 2 Черкаського комбінату штучного полотна теж стало різке падіння зарплати за попередній місяць. Робітники порушили це питання на зборах змін 5-6 липня, але без будь-якої реакції з боку адміністрації цеху⁴⁰. Не задоволені оплатою і умовами праці, низькими преміями, робітниця однієї з змін цеху на пропозицію О.Брайченка, 1946 року народження, вирішили 8 липня не приступати до роботи доти, доки ці всі негаразди не будуть усунуті⁴¹. Наступного дня їх підтримали і прядильниці 2-3 змін, робітники деяких інших професій. Протягом 21 години не приступали до роботи 180 осіб, стояло 80 прядильних машин⁴². Організаторами зупинки роботи стали М.Чебуряк, член КПРС, 1937 року народження, робітник; В.Попов, помічник майстра, і М.Зозуля, 1940 року народження, робітник. До страйку перший з них деякий час був навіть партгрупоргом цеху і прийшов до висновку, який виклав

після тих подій на партзборах, що у начальства нічого не доб'єшся⁴³. М.Чебуряк і М.Зозуля активно агітували прядильників всіх змін не приступати до роботи. М.Зозуля спробував закликати до солідарності робітників паралельного цеху і не допустити штрейх-брехерства, коли в цех дирекцією заводу були послані учні технічного училища⁴⁴.

У цій справі не дуже зрозуміло, як адміністрація переконала людей припинити страйк. Судячи з рішень по ліквідації його причин, мабуть, обіцянкою задовольнити вимоги робітників. До події на комбінаті пильну увагу після того виявили керівники міськкому і обкомів партії. Секретар міськкому П.Щипачов охарактеризував цю акцію як кримінальну справу⁴⁵; мабуть, з його подачі вже обком партії направив в Київ реляцію, аби притягнути до суду організаторів страйку. Але перевірка, проведена прокуратурою республіки, показала такі важкі соціально-економічні умови життя робітників⁴⁶, що прокурор вважав за потрібне утриматися від кримінального переслідування⁴⁷. Оскільки це вже був другий страйк на цьому комбінаті з початку року, то обласна і республіканська влада, вживаючи заходів, закликала до справи і союзне і республіканське міністерства хімпрому⁴⁸.

На самому ж комбінаті, в цеху, проходили збори, де керівництво і підібрані «робітники» гнівно засуджували зрив роботи. Активісти акції покаялись. Адміністрація відбулась доганями.

Приклади двох приведених вище страйків допоможуть нам зрозуміти ще деякі особливості страйків в тоталітарному суспільстві. По-перше, офіційно вони неможливі в країні, де головним класом вважається робітничий, трудящі, що володіють засобами виробництва. Хто ж проти себе страйкує?! Тому влада в особі всіх органів робить все, аби не допустити страйків. Інформація ж про ті страйки, що вже почалися, негайно потрапляла прямо від КДБ на стіл до першого секретаря ЦК КПУ. Партійні органи на місцях теж повідомляли нагору про ці події — по інстанціях, і часто аж до Москви. Випадки страйків подавалися під грифом «Цілком таємно», як автор бачив з усіх відомих з цього приводу документів. Секретність була такою, а разом з нею і небажання поширювати про цю подію інформацію, що з середини 70-х років ці дані зникали з партійних архівів, хоч страйки, звичайно, відбувалися.

Страйки не носили економічного характеру, не могли принести, як видно, значних збитків. Вони були майже стихійні, відчайдушним протестом проти нестерпних, несправедливих умов праці, її оплати і життя.

Керівництво партії і уряду дуже серйозно сприймало страйки робітників, виходячи як з ідеологічних мотивів, так і з практики подій в сусідніх державах, повстань робітників в кінці 40-х — початку 50-х років в СРСР.

Розглянемо детальніше особливості робітничих страйків в Україні в ці роки. Причинами страйків ставали перш за все економічні мотиви: підвищення розцінок і норм, зниження у зв'язку з цим зарплати, утримання частини зарплати чи затримка з її виплатою. Так, частина 2-х змін одного з цехів оборонного заводу в Харкові (п/я № 115) 11 листопада 1962 року не приступила до роботи. Ці робітники виробили ряд вимог і передали їх в письмовому вигляді адміністрації⁴⁹. Причиною цих дій стало рішення адміністрації про зменшення розряду однієї з робіт, що виконують в цеху. 40 чоловік одного з цехів Миколаївського суднобудівного заводу взагалі не вийшли на роботу і залишилися у роздягальні 1 лютого 1968 року. Наступного дня не працювало вже 60 чоловік. Всі вони протестували проти введення нових підвищених норм виробітку⁵⁰. Припинила роботу на 2 год. в січні 1963 р. одна з бригад Чернігівської музичної фабрики, протестуючи проти зменшення зарплати за попередній місяць⁵¹.

Відомо кілька інших причин припинення роботи, які, проте, менш чисельні, не пов'язані прямо з роботою.

Через грубість начальника шахти Дульнича, погану організацію праці, що проявилася в частих надурочних роботах, після чергової перепалки з директором не вийшли на роботу робітники 4-ї зміни однієї з дільниць шахти № 3 «Новогородівка» (Донецька обл.) — 1963 рік⁵².

Упевнившись, що немає води в лазні, прохідники одного з шахтобудівельних управлінь з Дніпропетровської області відмовились спускатись у шахту⁵³. В м.Конотопі слюсарі, що працювали разом з електрозварювальниками на місцевому машинобудівному заводі, в 1967 році почали вимагати зменшення їм пенсійного віку. Цілий день група робітників з різних змін не приступала до роботи⁵⁴.

Взагалі-то нетрадиційних вимог: стосовно поведження адміністрації, умов праці, побутових і житлових умов тощо, автор зміг нарахувати з числа відомих причин страйків (а відома абсолютна більшість причин зупинки роботи) лише 10.

Кількість учасників страйку, як правило, була незначною. Страйкували бригади, дільниці, іноді цехи; щодо страйку цілого заводу, то про це говорять лише зарубіжні джерела і дуже невиразно вітчизняні, можливо, такі події проходили вже у звітностях спецслужб. Якщо взяти вихідним числом 30 — непрацюючих під час виступів — то така кількість страйкуючих зустрічається десь у 50 випадках з 70. В інших 20 випадках кількість тих, хто залишили роботу, буде ще менша. Найбільша зафіксована група робітників, що відмовилася від роботи, — 400 осіб⁵⁵. Це трапилося під час страйку на Харківському заводі «Серп і молот» 29 серпня 1962 р. Відомо також, що при страйках водіїв, як правило, не працювала

вся автоколона, і число страйків теж доходило до 200 осіб. Так було, наприклад, під час страйків 1963 року в Києві, 1967 року — в Миколаєві⁵⁶. Так само було і в уже відомих нам випадках в м.Краматорську і Черкасах. Не виключено, щоправда, свідоме заниження кількості учасників страйку з боку місцевих властей.

Тривалість страйків теж залишалась різною: від 2-3 годин, до кількох діб. Найбільше страйк продовжувався одну зміну, протягом якої сторони визначалися зі своїми проблемами, і робітники приступали до роботи. Однак відомо декілька випадків, коли люди не працювали кілька діб — до трьох включно. Так, протягом трьох днів не спускалися в шахту бригади гірників з м.Добропілля, мотивуючи це тим, що встановлений дільниці план нереальний⁵⁷. Через погані побутові умови в 1963 році 2 дні не виходили на роботу будівельники каналу Дніпро-Кривбас⁵⁸. Бригада будівельників з м.Чернігова, вважаючи, що їм не доплатили всю суму зарплати за попередній місяць, не приступала до праці три дні — в 1968 році⁵⁹. Зрозуміло, що, як правило, допустити тривалий страйк могли лише деякі групи робітників чи бригади, від яких не дуже залежало виробництво. Страйк на цілому заводі чи й у цеху ставав навіть за одну зміну політичною акцією і допустити його продовження влада аж ніяк не прагнула⁶⁰.

Чи добивалися учасники протестних акцій того, чого хотіли? Не завжди. З відомих близько 60 страйків задоволеними повністю чи частково виявилися лише 12 страйків — 20%. Задовольнялись, як правило, вимоги стосовно побутових умов і умов праці; що ж до вимог, які торкалися норм і розцінок, то адміністрація брала на себе вину лише в тому, що вона несвоєчасно і неналежним чином ознайомила робітників з новими нормами і розцінками. В переважній більшості таких випадків надходило роз'яснення суті справи — і на цьому все й закінчувалося. Адміністрація в кращому випадку йшла на те, щоб виплатити гроші за останній місяць за попередніми нормами⁶¹, але, зрозуміло, в неї не було фінансових можливостей змінювати централізовано встановлені норми. Наші цифри про успішність відомих нам страйків значно розходяться з такими ж, але взятими по країні у Л.Алексеевої (43 успішних з 75)⁶². Можливо, це пояснюється умовами України по відношенню до Союзу, а крім того, цілком можливо, що в деяких випадках бажане видається в певних документах за дійсне.

Швидко реагували на страйк місцеві і центральні власті. Як правило, останні не втручалися в перебіг подій, доручаючи це обласним, міським і районним органам. Втім були і винятки. На розгляд страйку початку червня 1980 року на станкобудівному заводі в Києві прибула комісія з Москви⁶³. Звичайно ж, діяли місцеві власті. Інформація про зупинку роботи йшла, вочевидь, і від КДБ, і від місцевої адміністрації до секретаря міськкому, обкому

партії — залежно від того, де відбувався страйк. Всі ті керівники, що не повідомили про зупинку роботи, були після тих подій звільнені з роботи. Так трапилось з директорами Артемівської швейної фабрики і заводу центрифужових труб в Києві⁶⁴. В останньому випадку на місце події з'явився і голова обласної ради. Іноді приїздили на розбори і керівники міністерств, яким підлягали ті чи інші підприємства. Партійні керівники з кожним випадком страйку прагнули розібратись самі і згодом поінформувати в Київ. Під час розборів вони виступали в якості захисників трудящих, від свавілля адміністрації. Робітники приймали цю гру, хто з наївності, а хто для того, щоб досягнути успіху в страйку, оскільки відкритий виступ вже проти системи означав би арешти незгодних. В усіх випадках після акції проводились партійні, профспілкові збори, де всі дружно засуджували страйк (не виключаючи, за невеликим винятком, і його учасників). Партійні стягнення — суворі догани, як правило, отримували керівники всіх рівнів. Розроблялися певні заходи щодо недопущення нових страйків. Власне, в цьому руслі слід розглядати і долі організаторів страйку чи, швидше, їх підштовхувачів; оскільки даних про якусь підготовку до вже проведених страйків у нас немає, архіви про це мовчать. Відомо лише про випадки деяких судових переслідувань людей, що проявили себе в ході подій. Бригадир прохідників з тресту «Красноармійськвугілля» Губар був заарештований після страйку⁶⁵. Його бригада два дні не виходила на роботу, протестуючи проти завищених, на їхню думку, норм проходки. Судили 4 чоловік як організаторів і після страйку на уранових рудниках у Жовтих Водах, коли 130 чоловік не піднялися на поверхню, протестуючи проти грубошів адміністрації, поганої організації праці і техніки безпеки⁶⁶. Арештом голови будівельного комітету І.Гришука завершилося протистояння в селищі будівельників Київської ГЕС в 1969 р. Відомо ще про два подібні випадки. Мабуть, бажання розправитися з призвідцями страйків було таке сильне, що П.Шелест, знаючи про це, іноді сам віддавав розпорядження, щоб репресій не застосовували⁶⁷.

Деякі страйки мали характер демонстрацій чи й наближалися до них⁶⁸. Як відкритий виклик розглядала київська влада прагнення оборонити свої інтереси будівельниками Київської ГЕС з м.Вишгорода⁶⁹. Але в деяких випадках, мабуть, справи доходили і до відкритої непокори, що виникла зі страйку, чи незадоволення на соціальному ґрунті. Я не можу підтвердити, що саме так розвивалися події в 1963 р. в Кривому Розі, як про це говориться в кількох публікаціях⁷⁰.

Архівні дані дозволяють говорити лише про велику колотнечу з бійкою, але не страйки⁷¹. Характер масових народних заворушень і повстань мали події, пов'язані з убивствами робітника-будівельника в Христинівці Донецької області в 1953 р. і водія таксі — в

м. Прилуках⁷². Щодо масових виступів робітників в 1972 році в Дніпропетровську і Дніпродзержинську, а згодом і в інших містах — справа складніша. В Дніпродзержинську джерела подають події як дуже близькі за характером до Криворізьких⁷³. Але вже є певні сумніви офіційному трактуванню цих подій в 1972 році.

Власне, після них — масових протестів в ряді міст Придніпров'я в тому році — припинилася подача інформації про страйки в партійні архіви. Інше підтвердження дійсності цих подій може виходити з того, що в 1974—1975 роках на хвилі відмови від роботи з уже відомих нам причин відбулися страйки в Харкові, Одесі, Миколаєві, Чернігові, Чернівцях і Краматорську, і тоді вони супроводжувалися ще якимись виступами чи «ексцесами»⁷⁴. Тоді ж, аби протидіяти цим виступам, ЦК КПУ прийняв постанову, де перед КДБ, МВД, Прокуратурою республіки ставилися завдання розробити конкретні плани щодо недопущення такого сценарію подій чи ліквідації їхніх наслідків; партійні сектори обкомів, міськкомів, райкомів партії мали б очолити оперативні штаби і діяти згідно з планами⁷⁵.

Додаткову інформацію про розмах страйкового руху подають дані про його географію, професійну приналежність. З 60 відомих по галузевій приналежності страйків 15 припадало на машинобудівні підприємства, 8 випадків — до вугільної галузі і шахтобудування, 9 страйків відбулося в будівництві, 6 — в легкій промисловості, 3 — в електротехнічній, 2 випадки страйків — у суднобудівній, 1 — страйк докерів, 2 випадки в місцевій промисловості, 2 — в хімічній промисловості, 2 випадки — у металургійній і 1 — в гірничій галузях, 4 випадки — в автотранспорті, по одному — в лісовій промисловості, м'ясомолочній, поліграфії, електронній і цукровій. На підприємствах машинобудування відбувалися в різний час з невеликими перервами повторні страйки (так і в Черкасах). Тут вони рахуються окремо кожним випадком.

Географія страйків охопила дві третини областей України. Нема інформації про зупинку роботи лише по Херсонській, Запорізькій (з деякими застереженнями), Полтавській, Хмельницькій, Тернопільській, Волинській, Житомирській областях. Найбільше страйків відбувалося в м. Києві чи біля нього — 9 випадків, стільки ж — у Донецькій і Харківській обл., притому, що в самому Харкові відбулося 7 страйків. По Дніпропетровській області, включаючи і ті три, про які є не дуже виразна інформація, відбулося 10 страйків — з них більшість проходила по області, а не в обласному центрі, 6 страйків у різних галузях зафіксовано в Миколаєві, в інших — по 3-4 випадки на область.

Як можна зрозуміти, страйки були найчастішими в роки економічних реформ, загострення труднощів у соціальній сфері, продовольчому постачанні і в умовах певної лібералізації режиму, чи

навпаки — що рідше — при спробах його стабілізації. Страйкова хвиля в Україні була помітна з 60-х років. 6 страйків відбулося в 1960 році, 9 — в 1962 році і пік за весь період — 15 страйків — в 1963 році. В інші роки кількість страйків, за тими даними, що є в нашому розпорядженні, не перевищувала рівня 1960 року — в 1973-75 роках, а то й була меншою. Щодо загальної кількості учасників цих протестних виступів, то обчислення є теж приблизним за браком інформації, але не перевищує, на думку автора, 5000 осіб за період з 1956 по 1983 рік. Якщо врахувати сюди й учасників деяких страйків, про яких згадують зарубіжні джерела, називаючи тисячі учасників⁷⁶, а тим більше народні заворушення, що виростили зі страйкових акцій, то цю цифру можна буде збільшити десь в 4-5 разів — 20-25 тис. осіб, але не більше. Однак і ці цифри показують, що й такий розмах неорганізованого, стихійного руху викликав острах у влади. Цей рух був відкритим незадоволенням існуючим режимом, що підривало всі його ідеологічні догми, а з появою правозахисного руху робило вдвічі політично небезпечним потенційно. Разом з тим, не слід і переоцінювати страйковий рух, хоч потенціал його був значний, помітного впливу на політику уряду він не справив.

7.2. Спроби організації руху

Спроби організації руху поділяються на намагання організувати робітничий рух на політичній основі і на профспілковій, що за умов тодішньої УРСР об'єктивно було тотожним. Гадаю, можна було б передбачити, що спроби до організації і політизації руху повинні були б з'явитися в даний історичний період у двох випадках: 1) після XX з'їзду і загального громадського збудження; 2) після самої хвилі страйків початку 60-х років. У першому випадку такі організації носили, як відомо, в загальній атмосфері того часу характер підпільних чи напівпідпільних груп. У другому випадку прагнення до організації виходило б як з існуючої практики руху, так і з зміни суспільної свідомості того часу, із початками неосталінізму, появою дисидентства. Спробуємо детальніше проаналізувати на істинність ці твердження.

Виявляється, що в кінці 50-х років у Донецьку таки дійсно існувала підпільна група робітників. Ініціатором її утворення став Євген Доніченко, 1939 року народження, слюсар трамвайно-тролейбусного депо. Слухав закордонне радіо разом з Миколою Малим, теж робітником, 1937 року народження. Дізнався про повстання у Вуркуті, про що підтвердив і його дядько, який повернувся з ГУЛАГу. Тоді ж, у жовтні 1955 року, прийшов до висновку, що треба створити гурток, аби вести боротьбу проти існуючого ла-

ду⁷⁷ — тут не обійшлося і без впливу книжок про революційне підпілля, яких Є.Доніченко перечитав чимало. Першим (поза ініціатором) членом гуртка став М.Малий, вдвох вони й розробили текст клятви для вступу до групи. У квітні 1956 року до гуртка увійшли Анатолій Сергієнко, робітник радгоспу, Анатолій Гапченко, а у вересні того ж року і Сергій Володченко, Юрій Мадиков⁷⁸, за ними — брати Мельникови. Згодом було залучено до групи ще кілька юнаків — молодих робітників і школярів. Існували два гуртки, керував ними Є.Доніченко⁷⁹. Члени одного гуртка не знали людей іншого гуртка⁸⁰. Врешті-решт група Є.Доніченка назвалась «Реалістичний робітничий гурток демократів»⁸¹. Проект статуту розробляв у березні-жовтні 1956 р. засновник групи, а згодом і А.Сергієнко⁸². За ними передбачались і сплата членських внесків до 1-5 крб. за місяць, і внески до фонду Червоного Хреста групи — хто скільки зможе. Зібрали 250 крб., частина з яких пішла на купівлю капсул до саморобних патронів і політичної літератури. Остання служила як навчально-методичний посібник у діях групи, згодом з неї планував Доніченко створити бібліотеку для гуртків⁸³. Як підпільники члени групи мали також свої псевдоніми і повинні були дотримуватися конспірації. Розробили свій шифр.

Яку мету ставила перед собою група? На базі гуртків, які очолюють теперішні члени групи, у міру їх зростання, намічали конституюватися в партію⁸⁴. Це повинна була бути демократична партія. Згодом, утворивши партію, треба було вести боротьбу за зміну даного суспільного устрою на території СРСР⁸⁵. Поки ж що члени гуртків мали вести пропаганду шляхом поширення листівок і розширювати число своїх членів⁸⁶.

Оцінюючи сучасне становище в країні, Є.Доніченко вважав, що компартія не направляє свою діяльність у відповідності до інтересів народу. Вважав, що в цій державі нема рівності, про яку говорилось в період соціалістичної революції. Простий людина живе погано, потреби матеріальні і побутові робітників і селян задовольняються далеко не повністю. Деякі керівні працівники перетворились в бюрократів і бездушних чиновників⁸⁷. З допомогою партії треба було здійснити революцію і позбавити компартію влади⁸⁸. Оскільки намічалася революція, то і в самій партії передбачалися розвідка, підготовка до партизанських дій, диверсії⁸⁹.

В подальшій боротьбі члени групи, які бачили себе російською партією, розраховували, однак, на окраїни держави. До них Є.Доніченко відніс Донбас, Західну Україну, Грузію, Прибалтику⁹⁰. Вважав, що саме населення цих регіонів найбільше незадоволене Радянською владою. Після відповідної ідеологічної обробки партія мала підняти тих людей на збройну боротьбу проти радянської влади. Захопленими повинні бути вузлові об'єкти і адміністратив-

ні будівлі. Після утвердження структур нової влади треба було організувати похід на Москву.

Після перемоги з представників новоявлених партій, в тому числі і українських націоналістів, мав би утворитися тимчасовий коаліційний уряд, що існував би до завершення демократичної революції. За тим відбулись би вільні всенародні вибори, і новий уряд зайнявся б облаштуванням Росії⁹¹. Не виключався і президент в майбутній державі. В ній також існували б демократичні свободи для всіх громадян. Заводи, великі банки належали б державі. Директори цих підприємств обирались би робітниками. Землю Є.Доніченко передбачав роздати селянам по числу їдців, без права продажу, щоб не виникли нові куркулі. В цілому цей лад називався б народовладдям⁹².

У відносинах з країнами Східної Європи ця нова держава повинна була повестися демократично і шлях їхнього подальшого розвитку віддати на розгляд народів цих країн⁹³. Тобто всілякий тиск на них з боку східного сусіда одразу б припинився.

Ознайомившись з постановою ЦК КПРС про подолання культу особи і його наслідків, члени групи дали Сталіну ще різкішу оцінку. Повстання ж польських робітників у Познані гуртківці сприйняли як виступ польських робітників за поліпшення умов життя⁹⁴.

Є.Доніченко розробляв і вивчав різні аспекти діяльності майбутньої організації. Об'єм цієї роботи був досить значний — при обшуці було вилучено як мінімум 46 зошитів із записами стосовно різних аспектів діяльності подібних гуртків, утворень⁹⁵.

Певних успіхів група досягла в практиці застосування своїх програмових положень. Мали плани щодо власної друкарні, а на початку для листівок прилагодили з набраного шрифту⁹⁶ (через членів групи) саморобний станок, де друкували деякі листівки.

В справі поширення листівок вони досягли найбільших успіхів. Власне, то були і не листівки, а дійсно летючки — з коротким, як правило, на 1-2 речення, змістом. Готували їх за ініціативою Є.Доніченка до всіх відповідних подій і з різних приводів. Для поширення листівок у м.Сталіно (тепер Донецьк) складено було навіть саморобну карту міста⁹⁷. Першими такими листівками, мабуть, стали листівки про культ особи. Написав їх Є.Доніченко (як і всі інші), А.Сергієнко переписав. Вдвох від руки друкowanими літерами написали 34 листівки, дали для ознайомлення їх М.Малому половину. Той поширив листівки у м.Макіївці, інші — «співавтори» розкидали по районах обласного центру, а частину — під містом і в м.Слов'янську⁹⁸. Після введення податку на худобу група відгукнулась листівкою, що починалась словами «До комунізму ведуть шляхи...» і поширила їх штук десять там, де й попередні⁹⁹.

Дві летючки підготували для збору народу на демонстрацію

7 листопада 1956 року і 1 травня 1957 року Першу з них, що починалась словами «Товариші, прийшов час розкуркулити...», в кількості 75 штук поширили по м.Сталіно і Макіївці 5-6 листопада¹⁰⁰. Друга підписана від імені революційного комітету, розповсюджена була в кількості 95 примірників¹⁰¹.

В честь відзнаки смерті українського поета Д.Фальківського набрали по рядку 150 листівок і більшу частину їх поширили в Сталіно¹⁰².

Під старий Новий 1957 рік Доніченко і Сергієнко склали текст листівки, де закликали до повалення існуючого в країні ладу. Де-кілька десятків цих листівок поширили Є.Доніченко, А.Курашов і С.Володченко¹⁰³. Починалась вона словами «Вставай, обдурений народ...».

Перед виборами в місцеві ради оперативно виготовили 150 листівок такого змісту «Голосуйте за безпартійних кандидатів». Їх поширювали крім відомих вже осіб 1 березня 1957 року також брати А. і Л.Мельникови — кидали в поштові скриньки, клеїли до хатніх вікон — 90 примірників. Наступного дня поширили ще 20 лєтучок.

Шрифтом була набрана в хаті А.Сергієнка листівка — 180 примірників «Не вірте чекістам!» (згодом — «Не вірте комуністам!»). Група поширила їх в рідному місті і околицях, в м.Макіївці¹⁰⁴. Протидіючи антирелігійній пропаганді, виготовили і поширили члени групи у квітні 1957 року лєтучку «Слава Ісусу Христу» — 100 примірників. З запланованих зібрань з допомогою листівок ні в листопаді, ні у травні група не зібрала людей, хоч і надіялась на стихійний хід і думала побачити навколо себе співчуваючих. Але революціонери, якщо й засмутились, то не надовго. Вже 17 травня 1957 року вони поширили 55 листівок з протестом проти державної позики — облігації, згадавши при тому й ім'я одного з керівників КПРС¹⁰⁵. Наступними було 25 листівок (у тому ж травні) «Ніякої підтримки комуністам. Геть радянську владу». На звороті кожної з цих листівок був текст із статуту ВЛКСМ¹⁰⁶. Доніченко підготував і разом з Володченком поширив листівки до ще двох дат: роковин повстання в Берліні і в Познані (окремо) — всього 44 примірники¹⁰⁷.

Так само були підготовлені і 60 листівок до роковин воркутинського повстання зі зверненням до робітників м.Макіївки.

Розкидали лєтучки А.Сергієнко і Є.Доніченко 13 липня 1957 року¹⁰⁸.

Група мала намір поширювати листівки ще в кількох містах Донбасу, але вдалось це зробити лише частково. Підготували Є.Доніченко з А.Сергієнком 1000 лєтучок «Не вірте комуністам» (від руки); 1000 — з вимогою зміщення одного з лідерів КПРС¹⁰⁹ і ще 20 інших лєтучок. 27 липня в м.Горлівці вдвох поширили 550

із них, у м.Ясинувата — 300, по дорозі, в селі розкидали ще 100 листівок¹¹⁰.

Були підготовлені й інші листівки, але подальшому їх поширенню завадили арешти членів групи.

Готуючись до широкої діяльності, Є.Доніченко зумів зібрати список комуністів, чекістів, комсомольців¹¹¹, а також і адреси військових частин¹¹². Він же написав і брошуру «Что такое демократы?» з критикою КПРС і влади, статті «Декларація прав трудящих», «Демократичне вчення нашої партії», «Правила конспірації революційного підпілля» — з 68 пунктів та ін.

Є.Доніченко прагнув не замикатися тільки на листівках безадресно. Так, у грудні 1956 року він послав до клубу письменників листівку про Д.Фальковського. Два звернення до письменників і художників направив у Ворошиловградську і Сталінську обласні професійні організації цих митців. В листах — заклик діяти не за партійною вказівкою, а так, як підказує їхній душевний світ, не прикрашаючи дійсності¹¹³.

Написав він і 5 листів на адресу Президії Верховної Ради СРСР з пропозицією звільнити політичних в'язнів¹¹⁴. Лист був підготовлений з А.Сергієнком у квітні 1957 року і підписаний від імені робітників кількох підприємств Донбасу.

Група підготувала і рукописний часопис для своїх членів — «Свободное слово». До першого номера увійшли статут, програма, клятва гуртківців, замітка «Як приймати до гуртка нових членів» тощо¹¹⁵. Журнал існував у двох примірниках, готувався другий номер на 1957 року.

Були певні спроби підготуватись групою до диверсійної роботи, але то все виходило малосерйозно. Перші арешти пройшли 4 серпня 1957 року¹¹⁶. У листопаді того ж року 4 члени групи були засуджені до різних строків ув'язнення. Є.Доніченко отримав 7 років таборів і 5 років ураження в правах, А.Сергієнко — 6 років таборів, С.Володченко і М.Малий отримали по 4 роки таборів кожен¹¹⁷.

Нам відома подальша доля лідера групи. Він живе тепер у м.Донецьку, працює вантажником, є членом КУН.

Виникнувши в перші післясталінські часи, «Реалістичний робітничий гурток демократів» зібрав навколо себе активну робітничу молодь. Члени групи вирішення своїх соціальних проблем бачили в політичній революції. Елемент романтики тут присутній. Але водночас це єдина, наскільки відомо авторові, така широка група і причому саме з робітників, які цілком реально оцінили режим і запропонували свою альтернативу йому. Масштаби здійсненого задуманого наближають гуртківців до діяльності УНФ. Українські впливи таки помітні в діяльності гуртка. Ще треба сказати й таке: в дії групи яскраво проявився і фактор особистості лідера — Євгена Доніченка.

Гурток Є.Доніченка не був випадковим явищем, настрої, співзвучні його ідеям, знаходимо і в наших подібних формах. Так, 15 серпня 1958 року в адміністративно-побутових приміщеннях шахтоуправління ім. Ф.Кона (Сталінська обл.) було знайдено декілька листівок, в яких робітників закликали вимагати від начальника шахтоуправління пояснень з приводу затримки зарплати. Це неабияк стривожило, як можна зрозуміти з повідомлення на Київ, місцеве управління КДБ¹¹⁸. В 1960 року в містах Краснодоні і Горлівці з'явилися антирадянські листівки з протестом проти скорочень робітників і закриття ряду шахт¹¹⁹.

Групу, подібну до донецької, намагався хтось створити, чи й створив у Києві. Тут у жовтні того ж 1958 року було знайдено декілька листівок. В них оголошувалося про створення української соціалістичної робітничої партії¹²⁰. Цілком можливо, що це були листівки однієї з тих нечисленних груп, які, як стверджує довідка секретаря ЦК КПУ С.Червоненка, існували і були викриті в Одесі, Києві, Харкові й Кримській області. Групи ці були подібні до донецької групи¹²¹, яка в світлі цього виглядає вже не унікальною, а як яскравий виразник робітничої організації і дисидентства. До числа останніх, мабуть, слід віднести і авторів листівки, знайденої в 1960 року в Полтавській обл. В листівці говориться про відсутність влади робітників і селян і про те, що владу узурпували партійний та державний апарати. Підписаний цей документ від імені «Союзу боротьби за звільнення трудящих»¹²².

Різке підвищення цін на продовольчі товари, яке може розглядатися як одна із загальних причин страйків початку 60-х років, частинувало до політизації і мовчазного (й не зовсім) спротиву підприємств робітників. Вимога про зниження цін була написана на одній з платформ станції Перемога Київської області.

У Донецьку знову з'явилися листівки (це 1962 рік): «Нас обманювали і обманюють, будемо боротися за справедливість». Подібні написи знайшли і на заводі шахтного обладнання в м.Дніпропетровську¹²³. В Донецьку згодом з'явилися ще листівки і з закликами проти уряду¹²⁴. Протест проти підвищення цін у робітничому селищі суднобудівного заводу м.Херсона був виписаний електрозварювальним апаратом на металевій плиті, щоб не стерли. 2 липня 1962 року були виявлені листівки у м.Ізмаїлі Одеської області із закликом до страйку робітників і службовців проти підвищення цін. Деякі докери сусіднього Одеського порту таки відмовилися тоді від розвантажень іноземних теплоходів¹²⁵.

Загальне поширення інакомислення в країні, страйки початку 60-х мали би вплинути на ступінь організації і політизації робітництва. Але цей процес тут, на відміну від національного руху, відбувався повільніше.

Однак на 1965-66 роки відомо про спроби створити невеликі

групи з трудящих (переважно з робітників), які б боролись за дотримання норм трудового законодавства, техніки безпеки і охорони праці¹²⁶. Ще раніше, два-три роки до того, в м.Слов'янську відомо було про групу Анатолія Свиридюка¹²⁷.

З кінця 60-х років відомо про групу Хохлова і А.Чехівського, двох молодих робітників (1947 року народження) з м.Северодонецька Ворошиловградської області. Вони оцінили суспільний лад в СРСР як «лжесоціалізм», який, на їхню думку, є «особливою формою реставрації капіталізму»¹²⁸. Обидва вони вирішили повернутися, мабуть, до справжнього, на їхню думку, соціалізму. Для цього Хохлов і Чеховський задумали створити нелегальну партію, розробили її програму і статут і зорганізували вже групу на пропагандистські цілі; була задумана й типографія, дістали й шриффт. Кілька чоловік з цієї групи були засуджені.

У програмових документах, закликах, листівках даних груп чи осіб, наскільки це можна збагнути, є така риса: вони всі засуджували цей лад як такий, що не відповідає задекларованим принципам соціалізму чи соціальної справедливості і, не маючи ілюзій на його удосконалення і виправлення, прагнули повороту до істинних соціалістичних чи найдалше у Є.Доніченка — демократичних принципів і свобод через організовану нелегальну політичну боротьбу. Схильність до соціалістичних ідей, як їх називали автори програм і листівок, мабуть, пояснюється і невисоким освітнім рівнем цих осіб, а тому й малою обізнаністю з якимись іншими теоріями. З іншого боку, названі (і, мабуть, ще не названі) робітничі гуртки і групи соціалістичної, принаймні на словах, спрямованості в ідейному відношенні, слід розглядати як закономірний відбиток насадженої офіційною ідеологією тези про визначну роль робітничого класу в радянському суспільстві і як ревізію марксизму. Підпільний характер цих робітничих груп забезпечував напрямок політичної роботи, але чисто соціальним проблемам поточного моменту, зв'язку з масами робітництва він перешкоджав. Перспектив на повторення польських організацій 70-х років не було, хоч утворення цих груп свідчило, що еволюція режимів і руху опору відбувається в одному напрямку.

Ще одне зауваження: на сьогоднішній день нічого не відомо про те, щоб дані групи підготували і провели якісь широкі акції протесту і страйки, хоч виключати такі випадки не можна. Але ці групи, як профспілки (про них мова піде нижче), стали історичним явищем, підґрунтям до наступного періоду руху, та їхня діяльність ні організаційно, ні через конкретних осіб в Україні не була пов'язана з новим етапом робітничого руху з кінця 80-х років.

Перші спроби в 70-х роках повідомити світові про становище робітництва зробили Леонід Сірий з Одеси і Олексій Нікітін, ін-

женер з Донецька. Останній зумів zorganizувати навіть зустріч американських журналістів з шахтарями¹²⁹.

Новому імпульсу вияву робітничих протестів сприяла атмосфера правозахисного руху другої половини 70-х років. За підрахунками Л.Алексєєвої, серед засуджених правозахисників робітники склали 40%¹³⁰, ще більше їх було серед засуджених членів різних релігійних сект. Правозахисний рух міг породити серед певної частини робітників і інтелігенції, які брали в ньому участь, чи й інших, поштовх до профспілкової діяльності. Створення незалежних профспілок могло розглядатися як ще одного роду правозахисна діяльність, не заборонена до того ж формально ніякими законами.

Така незалежна профспілка виникла в 1978 році з числа людей, незаконно звільнених з роботи, позбавлених прав, житла і т.п. Вони познайомилися між собою в приймальнях вищих державних і партійних установ СРСР в Москві¹³¹. Організацію очолив Володимир Клебанов. Працюючи на шахті ім. Бажанова в м.Макіївці, він викривав зловживання і крадіжки адміністрації шахт. Врешті-решт це призвело до його арешту і звинувачення в розповсюдженні наклепів на радянську дійсність по ст.187 КК УРСР¹³². Згодом суд направив В.Клебанова в психіатричну лікарню, звідки в 1973 році його випустили на волю. Перед тим він знову ж по суду добився компенсації за весь час свого «лікування»¹³³, а також визнання, хоч і часткового, тих зловживань на шахті, що він їх доводив¹³⁴.

Але позасудові переслідування не припинились: не було для нього ніде роботи¹³⁵. У Москві навколо В.Клебанова згуртувалося декілька десятків чоловік, які вирішили звернутися з розповіддю про свої біди до кореспондентів західних засобів масової інформації, акредитованих у Москві. Провели декілька таких зустрічей і передали звернення від групи осіб. Почалися репресії з боку властей.

26 лютого 1978 року групою цих осіб було оголошено про створення вільної профспілки¹³⁶. На 1978 рік в ній нараховувалося 156 чоловік (з відомих нам). З них трохи менше половини було з України, переважно з Донбасу і Миколаєва, а ще з Одеси, Києва, Чернігова, Львова, і в більшості, — робітники¹³⁷.

У Статуті, за яким мала діяти ця профспілка, вона називалася так: Асоціація вільної профспілки трудящих в Радянському Союзі. Статут був дійсний на один рік¹³⁸. Завдання Асоціації вільної профспілки зводилися до: «а) виконання зобов'язань по колективному договору; б) залучення робітників і службовців в члени асоціації вільних профспілок; в) втілення в життя рішень асоціації по захисту прав і пошуків справедливості; г) виховання членів асоціації в дусі непримиренного ставлення до недоліків, до проявів бюрократизму і окупації, безгосподарності і розбазарювання,

нехлюйського ставлення до народного добра»¹³⁹. Асоціація в статуті не відмовлялася від допомоги зарубіжних профспілок, прагнула увійти в Міжнародну організацію праці¹⁴⁰.

Важливість утворення Асоціації була в тому, що вона ставала альтернативою офіційній профспілці, яка перебувала під партійним контролем. Вона цілком вписувалася в радянське законодавство. Але водночас Асоціація вільних профспілок трудящих була не зовсім профспілковою структурою. При заснуванні проголошувалося, що її організатори хотіли б допомогти тим, чії права були пограні¹⁴¹.

Статут спілки був також ширший від чисто профспілкових завдань, як і її звернення до світової громадськості¹⁴². Реально то було щось середнє між профспілкою, що народжувалась, і новою правозахисною групою на ґрунті порушеного трудового законодавства. Втім, інакше Асоціація і не могла виникнути за тих умов. Члени її, подаючи заяву протесту на захист кількох своїх членів, в тому числі і жителя Одеси Петра Різниченка, підписалися симптомно як «члени комітету вільної профспілки радянських безробітних»¹⁴³. І це теж правда.

З іншого боку, і тактично і за своїм розумінням, члени групи, підкреслюючи свій позаполітичний характер, водночас заявляли про лояльність і владі, і комунізму. Ця двоїстість позиції не сприяла підтримці групи А.В.Клебанова широким правозахисним рухом. Час дії Асоціації був дуже коротким — вже в кінці березня КДБ заарештував активних членів, іншу частину помістили в психлікарні.

Однак спроби утворення профспілкового, соціально-економічного за характером утворення не припинились. У жовтні 1978 року виникло Вільне міжпрофесійне об'єднання трудящих¹⁴⁴. Заявлено, що воно не було політичною організацією. За будовою це мала бути федерація автономних груп¹⁴⁵. Декілька таких груп існували і в Україні¹⁴⁶. Незважаючи на репресії, ВМОТ проіснувала декілька років. Але про її діяльність в республіці майже нічого не відомо. В цілому, група теж залишалася широкою правозахисною групою з ухилом на захист соціально-економічних прав трудящих.

У січні 1982 р. створилася в Україні ще одна така група — для захисту прав інвалідів — з 9 осіб¹⁴⁷.

Поза цими групами, а в деяких випадках і після них, відомо декілька випадків самостійних виступів робітників проти існуючих в країні економічних відносин, суспільного ладу. Таким є звернення Василя Стасіва «До трудящих Сполучених Штатів Америки»¹⁴⁸, де автор визначив два основні класи суспільства в СРСР — робітничий і правлячий клас державно-партійної буржуазії¹⁴⁹, вказав, що робітники вже наїлися хліба, а це в умовах країни немало.

Микола Погиба з с.Буча Київської області, приходять до таких

самих висновків: «Основним експлуататором в СРСР є держава і клас державно-партійної буржуазії, що її обслуговує»¹⁵⁰. Тобто в країні існує суспільство державного капіталізму з тоталітарною формою політичної влади¹⁵¹. Прагнучи поширити свої знання, особливо в напрямку поганого становища робітників, М.Погиба писав листівки і поширював їх, агітував усно людей, за що й був осуджений спершу на 3, а згодом на 5 літ таборів. Пробував створити незалежні профспілки на Україні і Едуард Крицький, 1939 року народження. Працюючи шофером на північному гірничозбагачувальному комбінаті в Кривому Розі, він зорганізував 40 осіб у профспілку¹⁵². Теж зазнав репресій. За звернення «До робітників усього світу» в 1984 р. був засуджений на 7 років таборів і 5 років заслання Клим Семенюк¹⁵³. Мабуть, такі випадки були не поодинокі.

Створювані профспілкові і їм подібні організації не мали успіху, однак не тільки через прямі репресії влади, а й тому, що вони зразу ж оголошували своїм завданням широкий захист прав трудящих, що реально означало нехтування конкретними проблемами праці, побуту, продовольчого постачання і т.п. Те ж саме можна сказати і щодо політичних підпільних груп. Політична сторона тут була першою, а профспілкова — другою, і за тих умов це співвідношення призводило до неможливості створити більш-менш широку організацію захисту конкретних прав робітників, осіб найманої праці. Відсутність організації зводила нанівець і сподівання на широкий робітничий рух, на який покладали надії деякі дисиденти за кордоном¹⁵⁴.

Соціально-економічному становищу в СРСР, робітничому класу приділялася певна увага і з боку учасників українського визвольного руху. Ці проблеми, як вказано вище, знайшли відбиток у програмах УНФ і УРСС. Відомі також деякі праці в українському самвидаві стосовно таких проблем. Це вже згадувані Руденкові «Економічні монолози» та невідоме на сьогодні дослідження Ю.Литвина під назвою: «Радянська держава і радянський робітничий клас»¹⁵⁵. Авторіві відома також і робота А.Карабана під назвою «Про соціально-політичне становище в СРСР 1969 р.». Там є розділ про робітничий клас. Виходячи з існування в країні державного капіталізму, А.Карабань робить цілком логічний висновок про те, що робітничий клас є об'єктом експлуатації¹⁵⁶, і доводить це фактичними обрахунками. Він же і констатує відсутність у робітників спроможності захистити свої інтереси¹⁵⁷. Якогось аналізу з цього факту, огляду зі спроби робітничого спротиву А.Карабань у цій статті не зробив.

Належно було оцінено українськими діячами і посилення польської «Солідарності». В.Стус стежив за польськими подіями ще з Києва. Перебуваючи в ув'язненні в таборі, він занотував дея-

кі свої міркування з цього приводу. На його думку, профспілковий варіант визволення надзвичайно ефективним був би і для СРСР. Коли б Вільні профспілки, створені інженером Клебановим, були підтримані по цілій країні, уряд СРСР мав би перед собою, може, найсучаснішого антагоніста. Бо Хельсінкський рух — то вища математика для цієї країни, як, може, і національно-патріотичний. Зате рух за житло і шматок хліба, рух за нормальну платню робітника — це мова загальнозрозуміла, прийнятна»^{157a}. Зауважу, що під визвольним рухом В.Стус тут мав на увазі анти-тоталітарний рух.

В червні 1980 р. і у серпні 1981 р. Ю.Литвин написав два документи, які теж мали на собі вплив польської боротьби з тоталітарною системою. Їхні назви: «Другий відкритий лист членам АФП-КВП та всім трудящим Сполучених Штатів Америки від робітника-інакодумця члена Української групи сприяння виконанню Гельсінкських угод в СРСР» і «Солідарності — об'єднанню вільних профспілок Польщі. Вітання». Ці листи були вилучені при арешті автора. В них, що ґрунтувалися на значній частці анархізму, Ю.Литвин висував нові форми класової боротьби та закликав до об'єднання у вільні профспілки, оскільки будівництво комунізму в СРСР було демагогією, а сама радянська держава — тоталітарною^{157б}.

На думку автора, В.Стус і Ю.Литвин шукали соціальної бази для анти-тоталітарного руху в країні, а об'єктивно — і для українського руху. Автор не знає якихось інших праць з цієї проблематики з українського самвидаву; йому невідомо і про зв'язки між робітничим, соціальним рухом і національним в той час на Україні. Без сумніву, контакти були. Але оскільки робітничий рух все ж не був досить помітним, в масі своїй обмежувався виключно вузькими, хоч і значними соціальними проблемами, то учасники і лідери національного руху, які на перше місце ставили питання політичної незалежності України, не дуже-то надавали йому значення. Соціал-демократичні ж віяння у правозахисного руху в Україні були слабші, ніж в Росії, тому тут не дійшло до витворення і якихось значних квазіпрофспілкових утворень. Союз інтелектуалів і робітників поки що не відбувся, останні входили в національний і правозахисний рух, в основному як особи, а не як виразники класу.

7.3. Робітничий рух відбувся

З другої половини 80-х років, внаслідок кризи економіки, перебудови змінився центр фінансової і соціальної політики держави. Той рівень добробуту, життя в цілому, що був притаманним

для робітничого класу останні 15 років, різко погіршився. Ефективна економіка вимагала реформ, коригування зарплат до реальної роботи, скорочення непродуктивних витрат. Держприймання на підприємствах похитнуло позиції і стабільність не лише низько- і середньокваліфікованих робітників, але й тих, чий рівень кваліфікації і знань був високим. Перестали отримувати належне матеріально-технічне і продовольче забезпечення цілі галузі і регіони. Крім того, виявилось, що в СРСР існував надлишок робочої сили на 1986 р. близько 20 млн. осіб¹⁵⁸.

На той час в СРСР вже існував новий робітничий клас, клас нових робітників, досить добре освічених, урбанізованих потомствених робітників, що мали інші здібності, сподівання, наміри і вимоги, ніж їхні батьки чи діди, малоосвічені робітники, часто вчорашні селяни, які жили в інших історичних умовах. Поява таких робітників була супутнім проектом розвитку індустріального суспільства, на який не сподівалася влада. Вальтер Кеннер назвав цих робітників «випадковим, несподіваним пролетаріатом»^{158a}. До того часу ці робітники були у стані певного соціального контракту з державою у питаннях забезпечення зайнятості, підтримки цін, зарплати і т.п. За умов відносного економічного благополуччя сторони майже завжди знаходили певне порозуміння між собою. Економічна і політична криза режиму, кінець страху перед репресіями враз змінили ситуацію.

В умовах гласності і проголошеної демократії ставало зрозумілим, що кожна соціальна верства, група, клас мусять боронити себе самостійно. Подальший поштовх отримала поява робітничих клубів по країні і в Україні¹⁵⁹. Поодинокі поки що страйки відбувалися то тут, то там¹⁶⁰. Прийнятий закон про трудові колективи не спрацював. Робітничий клас чи окремі його групи могли заявити про себе, підтримати курс на демократизацію цих умов у вже існуючих національних і соціальних рухах лише теж з виникненням руху, а не через посталі дрібні клуби і утворення. Торкнемося деяких основних моментів в розвитку цього руху в Україні в 1989-1991 роках¹⁶¹, коли рух, власне, вже постав на повен зріст.

Під робітничим рухом в той час маються на увазі організовані виступи робітництва (й частини близьких до них ІТР) проти існуючих умов праці і життя, офіційних структур влади в державних і громадських органах, за соціальну справедливість і можливість дійсної участі в політичному житті країни. Цей рух ми називаємо незалежним в значенні підпорядкованості його якійсь політичній партії, державним структурам.

Про такий рух можна говорити з липня 1989 року, коли країною пронісся шквал шахтарського страйку. Вимоги страйкуючих носили в основному суспільно-економічний характер¹⁶². Той факт, що гірники змусили центральний і республіканський уряд

змінити державний підхід у ставленні до даної галузі, а також відповідних регіонів Донбасу, частково Придніпров'я, Львівсько-Волинського вугільного басейну, виразно засвідчує його політичні в цілому розуміння і вагу.

Робітництво виступило саме тоді, коли стало ясно, що апаратна перебудова завершується, подальший поступ об'єктивно можливий тільки з залученням ширших кіл суспільства. Безумовно, не можна не зважати на те, що з того хотіла мати політичну вигоду й команда М.Горбачова, щоб налякати партапарат, котрий опирався реформам, яких прагнув генсек. Але перебільшувати впливів центру чи спецслужб, як то мовиться подекуди останнім часом, не можна. Рух визрівав кілька десятиліть, мав хоч не дуже відому, але все ж історію, а головне — мав соціальне підґрунтя, людей, які здатні були його очолити, і суспільно-політичні умови його проявів. Автор не вважає вірним і дуже широке твердження Вальтера Коннора, що перебудова не зарахувала робітників в широкі союзники з реформаторськими силами¹⁶³; навпаки, таки залучила і саме в широкому розумінні. З іншого боку, виступ шахтарів з першого ж страйку підтримав становлення національно-демократичної опозиції в республіці, пов'язаного, насамперед, з Народним Рухом України.

Робітничий рух на Сході й Заході республіки швидко самоорганізувався й політизувався. Вже під впливом, а то й прямим тиском липневого страйку, були усунуті від посад деякі перші особи в партійно-радянській номенклатурі на рівні міст і районів. Виникли згодом робітничі організації — Регіональна Спілка страйкомів Донбасу (РССКД)¹⁶⁴, Спілки трудящих в різних містах Донбасу — стали альтернативою, реальною, політичною силою в цьому регіоні, з якою мусили рахуватися як місцеві, так і республіканські власті, Центр. Захищаючи інтереси робітників, ці організації особливо у перший час приділяли значну увагу й проблемам всього регіону, що забезпечило їм масову підтримку населення, дало змогу з часом оновити значною мірою й адміністративно-управлінський персонал, органи самоуправління на підприємствах, в профспілках. Тільки в Донецькій області страйкоми оголосили недовір'я 42 директорам шахт і генеральних об'єднань — майже кожному третьому, і їм довелося пройти через сито прямих виборів¹⁶⁵. А вже на кінець серпня 1989 року було переобрано профкоми на 200 шахтах із 240 існуючих в республіці¹⁶⁶. Страйкоми, нові робітничі організації, діяли як демократичні за своєю природою органи, що з часом довело їх до зіткнення зі старою системою влади й управління.

Критично поставилися робітники й до проектів законів про вибори народних депутатів, відзначаючи їх недемократичність, відсутність свіжих ідей і пропозицій. Доповнення й зміни до даних

законопроектів були проголошені вже на мітингу в кінці серпня, організованому робітниками шахти ім. Засядька, міським страйкомом: альтернативність виборів, відміна квот від громадських організацій, прямі вибори голів рад тощо¹⁶⁷.

У страйках, що спалахували цієї осені, лунали напівполітичні чи й політичні вимоги. Політичний страйк проти розгону демонстрації 1 жовтня 1989 року відбувся на Львівських підприємствах¹⁶⁸.

Компартія республіки заявила про підтримку вимог гірників, однак, особливо на місцях, вона вже з вересня чітко вступила в боротьбу з робітничим рухом, вбачаючи в ньому свого політичного суперника виразно¹⁶⁹.

Слід сказати, що десь до лютого частина організованого робітництва боролася усвідомлено не за злам самої системи влади, а за її удосконалення, зміни, хоч і радикальні, в межах існуючого порядку речей.

Становище змінилося після так званих «місцевих революцій» 1990 року. В ході подій цих днів позиція гальма реформам з боку партійних і радянських органів на рівнях аж до областей була піддана нищівній критиці, ряд перших осіб в ієрархії партійно-державної влади змушені були подати у відставку. Ініціатором відкритого протистояння владі стали в багатьох містах саме страйкові комітети¹⁷⁰. Висунута ще на попередніх страйках, знову звучить вимога відміни статті 6 Конституції СРСР.

Робітничі лідери зуміли об'єднати навколо себе й частину громадських утворень і виступити єдиним фронтом на виборах. Це дало можливість провести в ради різних рівнів чимало своїх кандидатів, мати представників в Верховній Раді України.

З впливом робітничих організацій змушені були рахуватися центральні союзні міністерства й відомства. На думку страйкомів доводилося зважати при прийнятті ряду соціальних законів колишнього Союзу.

Вузловим моментом в розвитку робітничого руху став з'їзд шахтарів країни, а також політичний страйк, що відбувся після нього.

На з'їзді, який мав місце в червні 1990 року і більше половини делегатів якого (і майже весь оргкомітет) були з України, робітники цілої галузі відкрито заявляли, що нинішній курс на реформи, який веде керівництво країни, їх не задовольняє. З'їзд виступив з вимогою відставки уряду Миколи Рижкова і формування уряду народної довіри, заявив, що не вважає КПРС партією, яка б відображала інтереси робітничого класу¹⁷¹.

Проведений на виконання вимог з'їзду страйк 11 липня 1990 року показав значно зрослий рівень робітничого руху і його розмах¹⁷². Повсюдно висувалися перш за все політичні вимоги; в резолюціях мітингів, страйків містилися вимоги щодо департизації

виробництва, правоохоронних органів, армії. Показовими були вимоги, аби Верховна Рада негайно прийняла Декларацію про державний суверенітет України¹⁷³.

Страйк 11 липня не носив регіонального характеру. На його підтримку висловилися робітники заводів, цехів, фабрик, більше сотні підприємств республіки в 7 областях. А політичну підтримку подали демократичні сили майже всієї України.

Після цього страйку робітничий рух проявився в протистоянні існуючому режиму. Почався вивід парткомів з підприємств, вихід із партії серед робітників став масовим явищем. Червоноградським робітничим комітетом була ініційована й кампанія по зняттю пам'ятників В.Леніну і К.Марксу.

Робітничі організації відіграли значну роль в реформуванні й профспілок. Переконавшись, що за цих умов змінити на краще свою профспілку не вдасться, вони створили незалежну профспілку гірників, де вже не було місця роботодавцям. Це призвело як до певних перетворень у вже існуючих профспілках базових галузей індустрії, так і справило вплив на формування й утворення Федерації незалежних профспілок України, становлення інших нових профоб'єднань. Частина таких профспілок і профспілкових груп утворювалася, продовжуючи традиції 70-х як широкі об'єднання осіб найманої праці неробітничих професій; згодом намагалися вплинути на з'яву деяких профспілок, особливо у Харкові, і анархо-синдикалісти, втім, без особливого успіху.

З літа 1990 року можна говорити про певний поворот робітничого руху до внутрішньоукраїнських проблем, про початок взаємодії з національно-демократичним рухом в республіці. Значні труднощі тут становило зросійщення наших міст і робітничих селищ, особливо Сходу й Півдня. Тому в цьому середовищі ідея незалежної від Москви України не завжди і не всюди знаходила порозуміння.

Рішучий перелом стався по весні наступного 1991 року. Страйк, що почався в Донбасі, охоплював все нові й нові міста України, помалу втягуючи в боротьбу й робітників галузей, які до того не страйкували. Майже з самого початку висувалися переважно політичні вимоги, загальнодемократичного, на той час, змісту, відставка президента СРСР М.Горбачов як такого, що не має мандату народної довіри; розпуск Верховної Ради СРСР як інституту імперської влади та ін. Згодом на підприємствах були висунулені вимоги прийняття Конституції незалежної держави України на основі Декларації про суверенітет, націоналізації майна КПУ, непідписання Союзного договору до прийняття нової Конституції України, звільнення С.Хмари¹⁷⁴. Велику допомогу страйкуючим подавали опозиційні політичні партії та рухи. В середині квітня робітники вийшли на вулиці Києва, до Верховної Ради.

Підйом руху знаменував собою можливість загально-національного політичного страйку.

В цілому весняне протистояння позбавило змоги реакційні сили розгромити як в країні, так і в республіці, демократичну опозицію.

Лінія національно-демократичних сил на здобуття незалежності України дістала масової підтримки широких кіл політизованого робітництва. Об'єктивно складався єдиний фронт національно-демократичної опозиції і значної частини незалежного робітничого руху, який зміг би відстоювати ідею цієї незалежності.

Організаційне утворення цього фронту завершилося з виникнення ВОСТу — Всеукраїнського об'єднання солідарності трудівників — вже на червень 1991 року¹⁷⁵. В подальшому саме робітничі організації — страйками були одними з небагатьох реальних сил, які відкрито виступили проти ГКЧП і мали чіткий план дій і готовність виступу проти заколотників.

У цілому організоване робітництво підтримало й акт 24 серпня, референдум 1 грудня. Вже відомі нам робітничі організації вели боротьбу на президентських виборах лише за демократичних кандидатів.

Підсумовуючи сказане, слід підкреслити: незалежний робітничий, профспілковий рух носив в ті роки в Україні демократичне, антикомуністичне спрямування, що значно позбавило владу змоги маневру в боротьбі з тим чи іншим крилом опозиції.

Під тиском організованого робітничого руху відбувся злам апарату партійно-державної влади. Зі структур робітничих організацій вийшло чимало людей, які змогли очолити демократичні перетворення на місцях як після виборів 1990 року, так і після здобуття незалежності. Заслуга цих лідерів полягає і в тому, що вони зуміли повести за собою з достатньо свідомою політичною метою сотні тисяч людей. Навколо робітничих комітетів, страйкомів гуртувалися інші демократичні організації — особливо на Сході й Півдні.

Таким чином, за більш як тридцять років робітничий рух пройшов шлях від підпільних гуртків до масових організованих виступів. Підпільні гуртки і групи робітників, що існували в 50—60-х роках, об'єктивно відображали інтереси робітничого класу. Але їхнє спрямування на покращення соціально-економічних умов життя трудящих шляхом вирішення кардинальних політичних проблем, хоч і було вірним в стратегічному відношенні, однак відривало їх у тактиці від основної маси робітників. Тому авторові невідомі зорганізовані такими групами страйки. Звичайно, страйковий рух без організації носив стихійний характер. Хоч важливо відзначити, що протягом усього періоду, який розглядається, страйки відбувалися чи не кожного року. В

більшості випадків страйкуючі не добивалися задоволення своїх вимог.

Розгляд різних визначень робітників колишнього Союзу і України показує, що найбільш відповідним серед них є термін «додатковий чи мимовільний пролетаріат». Робітничий клас як клас постає як наслідок непередбачуваних владою складних соціально-економічних процесів протягом останніх півсотні років. Конкретними підставами для цього стали гомогенність робітництва, обмеження їхньої соціальної мобільності в суспільстві, зрослий освітній рівень, особливо молодих робітників, нагромадження незадоволення і опозиційності всередині робітничих мас, що відкрито проявилася вже в кінці 80-х років.

Етапом у політичному розвитку робітництва була поява перших профспілкових утворень. З середини 70-х років вимоги робітників, осіб найманої праці висловлювалися від імені організованих структур. Щоправда, вплив їх на Україну був дуже незначний. Деяка частина робітників брала участь у правозахисному і національному рухах. Однак правозахисними були, значною мірою, також нові профспілки, що виникали, зорганізовуючи і політизуючи рух. Але вони висловлювали соціальні проблеми занадто загально, політика ж в більшості випадків відштовхувала потенційних учасників руху.

Тільки з кінця 80-х років, в умовах проголошеної перебудови, робітничий рух відродився як масовий рух, разом з формуванням свого класу. Власне, на базі перших страйків гірників відбулися організація руху знизу і політичне оформлення класу. Дуже швидко рух розрісся, політизувався, перетворився на впливову політичну силу, став багатогалузевим. Як політична сила він (рух) був причетний і до зміни політичної обстановки в СРСР в 1991 році, поширився по всій Україні. Досягається відсутня в минулому політична взаємодія робітничого і національно-визвольного рухів. Водночас цей же рух продукував і створення нових професійних спілок. В цьому напрямку для руху — найбільші перспективи.

ПРИМІТКИ

¹ Pravda A. Is There a Soviet Working Class? // Problems of communism. — 1982. — Vol. XXXI. — November—December. — 1—24 (p.3).

² Там само, с.3.

³ Prawda A. Is There a Soviet Working Class? — P.15.

⁴ Ibid., p.15.

⁵ Connor W.D. The Accidental [Proletariat. — 1991. — P. 37. Общество, рабочий класс на пороге XXI века // ПОЛИС. — 1991. — № 3. — С.107—118.

⁶ Развитие социально-классовой структуры населения Украинской ССР (60-е годы). — К.: Наукова думка, 1988. — С.89—90.

- 7 Соціальна активність робітничого класу Української РСР (70—80-і роки). — К.: Наукова думка, 1988. — 240 с. (с.40).
- 8 Развитие социально-классовой структуры... — К., 1988. — С.57.
- 9 Соціальна активність робітничого класу... — К., 1988. — С.57.
- 10 Толстиков В. Рабочий класс и тоталитаризм // Социологические исследования. — 1991. — № 1. — С.17—21 (с.20).
- 11 Connor W.D. Accidental Proletariat. — 1991. — P.122.
- 12 Connor W.D. Accidental Proletariat. — 1991. — P.196.
- 13 Бляхман Л.С., Шкаратан О.И. НТР, рабочий класс, интеллигенция. — М., 1973. — С.203. Клопов Э.В. Рабочий класс СССР (тенденция развития в 60—70-е годы). — М.: Мысль, 1985. — 335 с. (с.202).
- 14 Оцінку змагання в теперішній час див: Панченко П.П. Крах теорії і практики трудового суперництва в тоталітарній державі // Україна. Короткі нариси з історії. — К., 1992. — С.4—28.
- 15 Центральний державний архів вищих органів влади і управління України — ЦДАВОУ, ф.288, оп.9, спр.3345, арк.38. ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.600, арк.43.
- 16 ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.6303, арк.44.
- 17 Там само, оп.25, спр.1399, арк.62.
- 18 ЦДАГОУ, ф.1, оп.25, спр.1418, арк.7—8. ЦДАВОУ, ф.288, оп.9, спр.2434, арк.1—2.
- 19 ЦДАВОУ, ф.288, оп.9, спр.1793, арк.3; ЦДАГОУ, ф.1, оп.31, спр.2142, арк.36.
- 20 ЦДАГОУ, ф.1, оп.25, спр.527, арк.6.
- 21 Там само, оп.25, спр.858, арк.44. ЦДАВОУ, ф.2605, оп.8, спр.9032, арк.17, 39.
- 22 ЦДАГОУ, ф.1, оп.25, спр.527, арк.4.
- 23 Там само, оп.31, спр.460, арк.29.
- 24 Там само, спр.475, арк.36—38.
- 25 ЦДАГОУ, ф.1, оп.31, спр.3811, арк.58, 64, 89.
- 25а ДАХО, ф.1, оп.6, спр.338, арк.98.
- 26 ЦДАГОУ, ф.1, оп.25, спр.168, арк.158.
- 27 Там само, оп.24, спр.5991, арк.50.
- 28 Там само, оп.25, спр.168, арк.158.
- 29 Державний архів Волинської області, ф.1, оп.4, спр.847, арк.2.
- 30 Черкаський державний архів, фп.4619, оп.2, спр.117, арк.39. ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.5492, арк.57.
- 31 Перший з відомих страйків як таких — на лісопильному заводі Остерського лігоспу — Державний архів Чернігівської обл., ф.470, оп.6, спр.270, арк.64.
- 32 Останні: в Києві — на м'ясокомбінаті і в Кривому Розі — декілька підприємств. Алексеева Л. Рабочее движение в СССР. — С.134; Вісник репресій в Україні. — 1984. — VII. — С.6.
- 33 ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.5492, арк.12—13.
- 34 Державний архів Донецької обл. (ДАДО), ф.900, оп.3, спр.320, арк.89.
- 35 Там само, арк.86.
- 36 ДАДО, ф.900, оп.3, спр.320, арк.78.
- 37 Там само, арк.84.
- 38 Там само, арк.86.
- 39 Там само, арк.79—80.

- 40 ЦДАГОУ, ф.1, оп.25, спр.51, арк.49.
- 41 Там само, арк.57.
- 42 ДАЧО, ф.5330, оп.1, спр.106, арк.13, спр.108, арк.135.
- 43 Там само, спр.108, арк.132.
- 44 ЦДАГОУ, ф.1, оп.25, спр.51, арк.50.
- 45 ДАЧО, ф.5333, оп.1, спр.108, арк.132.
- 46 ЦДАГОУ, ф.1, оп.25, спр.51, арк.58.
- 47 Там само, арк.57.
- 48 ЦДАГОУ, ф.1, спр.51, арк.59, 67, 74.
- 49 ДаХО, ф.158, оп.1, арк.23.
- 50 ЦДАГОУ, ф.1, оп.25, спр.51, арк.1.
- 51 Там само, оп.24, спр.5670, арк.8.
- 52 ДАДО, ф.644, оп.1, спр.10, арк.207.
- 53 ДАДО, ф.8278, оп.2, спр.21, арк.76. Це було в 1960 р.
- 54 ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.6296, арк.23.
- 55 П.Шелест... Да не судимы будете, с.157.
- 56 ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.5670, арк.72, оп.24, спр.6296, арк.4—5.
- 57 ДАДО, ф.6956, оп.1, спр.4, арк.3.
- 58 ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.5, арк.60.
- 59 Там само, оп.25, спр.51, арк.28.
- 60 Тому тривалість страйку в м.Червонограді — 8 діб з вимогами оплати за нічні зміни в 1969 р., на думку автора, є перебільшенням — Bedsiy Gidwitz. Labour Unrest in the Soviet Union // Problems of communism. — 1982. — Vol.XXXI. — P.33.
- 61 ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.6996, арк.22, спр.5122, арк.7, спр.6296, арк.29.
- 62 Алексеева Л. Забастовки в СССР // СССР: внутренние противоречия. — 1986. — Ч.12. — С.80—145 (с.111).
- 63 Там само.
- 64 ДАДО, ф.17, оп.15, спр.212, арк.121. ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.6011, арк.3.
- 65 ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.5492, арк.96.
- 66 П.Шелест... Да не судимы будете, с.167.
- 67 Страйк на заводі «Реле і автоматики», 150 чол., 1 зміна. — П.Шелест... Да не судимы будете. — С.273—274.
- 68 ЦДАГОУ, ф.71, оп.24, спр.5492, арк.60.
- 69 Докладніше про це див.: Звернення жителів м.Вишгорода до ЦК КПРС // Сучасність. — 1971. — Ч.7—8. — С.179—183.
- 70 Алексеева Л. Забастовка в СССР. — С.131.
- 71 ДАДНО, ф.9870, оп.1, спр.25, арк.347—348.
- 72 Пеунов В. За межею терпіння // Вітчизна. — 1990. — Ч.1. — С.151—163 (с.156—157). В Прилуки (Чернігівська обл.) їздив для розбору і міністр внутрішніх справ Головаченко — з розмови з колишнім працівником Чернігівського ОК КПУ (прізвище не назвав) 29 серпня 1995 р. в м.Чернігові.
- 73 ДАДНО, ф.19, оп.60, спр.37, арк.32—34.
- 74 ЦДАГОУ, ф.1, оп.16, спр.174, арк.28.
- 75 Там само, арк.25.
- 76 Про страйк на машинобудівному заводі в м.Києві в 1973 р. див.: Страйк у Києві // Сучасність. — 1973. — Ч.12. — С.119—120.

- 77 Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр.36913 фп, т.1, арк.34.
- 78 Там само, арк.47—48.
- 79 Там само, арк.61. Є підозри, що вони свідомо чи несвідомо посприяли викриттю групи.
- 80 Там само, арк.71. Гуртки мали діяти як трійка. Там само, арк.176.
- 81 Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр.36913 фп, т.1, арк.38.
- 82 Там само, арк.44, 35.
- 83 Там само, арк.84.
- 84 Там само, арк.44.
- 85 Там само, арк.38.
- 86 Там само, арк.39.
- 87 Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр.36913 фп, т.1, арк.39.
- 88 Там само.
- 89 Там само, арк.73—74. Партизанські загони мали діяти по «Закону реставрованої Запорізької Січі». — Там само, арк.116.
- 90 Там само, арк.112.
- 91 Там само.
- 92 Там само, арк.113.
- 93 Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр.36913 фп, т.1, арк.161.
- 94 На жаль, вилучено, здається, вже навіки.
- 95 Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр.36913фп, т.1, арк.43. Про повстання в Польщі див.: Yacub Karbinski. Count Down. — P.49—53.
- 96 Там само, арк.54. Станок виготовив А.Сергієнко.
- 97 Там само, арк.97.
- 98 Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр.36913 фп, т.1, арк.55.
- 99 Там само, арк.56. Зміни в текст деякі вніс М.Малий.
- 100 Там само, арк.57.
- 101 Там само, арк.64—65.
- 102 Там само, арк.58. Поширювали ті ж 3 чоловіки.
- 103 Там само, арк.60.
- 104 Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр.36913 фп, т.1, арк.62.
- 105 Там само, арк.66.
- 106 Там само, арк.67.
- 107 Там само, арк.67—68.
- 108 Там само, арк.68.
- 109 Не вказано його прізвище у справі.
- 110 Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр.36913 фп, т.1, арк.70.
- 111 Там само, арк.29.
- 112 Там само, арк.135.
- 113 Там само, т.2, арк.181.
- 114 Там само, т.1, арк.86.
- 115 Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр.36913 фп, т.2, арк.107.
- 116 В інтерв'ю з автором Є.Доніченко вказав, що КДБ вичікував, коли він стане повнолітнім, слідкуючи за ним кілька місяців.

- 117 Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр.36913 фп, т.2, арк.320—321.
- 118 ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.4740, арк.69.
- 119 Там само, спр.5141, арк.5.
- 120 Там само, спр.4740, арк.122.
- 121 Там само, спр.4716, арк.172.
- 122 ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.5141, арк.129—130.
- 123 Новочеркасская трагедия, 1962 // Исторический архив. — 1993. — Ч.1. — С.110—136 (с.113).
- 124 Там само, с.115.
- 125 Новочеркасская трагедия, 1962. — С.117.
- 126 АС № 4130, арк.2.
- 127 З листа А.Свиридюка до автора від 23 липня 1995 р. // Архів А.Русначенка.
- 128 ЦДАГОУ, ф.1, оп.25, спр.546, арк.78.
- 129 Алексеева Л. История инакомыслия в СССР. — С.314; СССР — рабочее движение? — С.31—33.
- 130 Там само, с.312.
- 131 АС № 3680, арк.1.
- 132 Workers Against the Gulag. The new opposition in the USSR. (Ed. Vistor Haynes and Olga Semenowa). Pluto Press, 1979. -P.38.
- 133 Workers Against the Gulag. — 1979. — P.42.
- 134 АС № 3193, арк.11.
- 135 Там само, арк.4.
- 136 Там само, арк.3.
- 137 Підрахунки й інформація з: Workers Against the Gulag. — P.45—72.
- 138 СССР — рабочее движение? Составитель В.Чалидзе. — «Хроника». — Нью-Йорк, 1987. — С.65.
- 139 Там само, с.66.
- 140 Там само, с.67.
- 141 Bedsiy Gidwitz Labour Unrest in the Soviet Union // Problems of communism. — 1982. — Vol.XXXI. — P.36.
- 142 Workers Against the Gulag. — 1979. —P.23—35. Открытое письмо к мировой общественности // СССР — рабочее движение? — С.34—55.
- 143 АС № 3193, арк.31.
- 144 Там само, арк.1. На рос. мові: Свободное межпрофессиональное объединение трудящихся — СМОТ.
- 145 АС № 3512, арк.1.
- 146 Алексеева Л. История инакомыслия в СССР. — С.319.
- 147 Там само, с.320.
- 148 АС № 3474, арк.6.
- 149 Там само, арк.7.
- 150 АС № 4321, арк.2.
- 151 Там само.
- 152 АС № 5336, арк.1.
- 153 АС № 5539, арк.1.
- 154 Чалидзе В. СССР — рабочее движение? — С.9.

- ¹⁵⁵ Інформаційні бюлетені Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод // Смолоскип. — 1981. — С.111.
- ¹⁵⁶ Архів СБУ, спр.69308 фп, т.6, арк.250.
- ¹⁵⁷ Там само, арк.253.
- ^{157a} Стус Василь. В житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників. — Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1987. — С.121.
- ¹⁵⁸ New York Times. — 1987, 20 juli, p.1—2.
- ^{158a} Connor Walter D. The Accidental Proletariat, 1991. — P.318.
- ¹⁵⁹ Див. про це: Березовський В., Кротов Н., Червяков В. От движения рабочих — к рабочему движению // Диалог. — 1990. — Ч.14. — С.53—57. Шаблинский И.Г. Куда движется наше рабочее движение? // Рабочий класс и современный мир. — 1990. — № 4. — С.124—131
- ¹⁶⁰ Докладніше див. про це: Кабанова В.И., Монусова Г.А., Назимова А.К. Забастовки советских рабочих (1987— 1989) // Рабочий класс и современный мир. — 1989. — № 6. — С.74—77.
- ¹⁶¹ Докладніше про це див.: Русначенко А. Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989—1993 рр. — К.: Видавничий дім «KM Academia», 1995. — Кн.1. — 230 с.; Кн.2. — 376 с. Даний виклад вносить деякі уточнення в розгляд проблеми.
- ¹⁶² Див.: Державний Архів Луганської обл., ф.179, оп.75, спр.5, арк.5—18. ДА-ДО, ф.326, оп.136, спр.146, арк.1—29.
- ¹⁶³ Connor Walter D. Accidental Proletariat. — 1991. — P.198.
- ¹⁶⁴ Декларация Регионального союза стачечных (забастовочных) комитетов Донецкого угольного бассейна // Архив РССКД, г.Горловка.
- ¹⁶⁵ Социалистическая индустрия. — 1989. — 30 сент.
- ¹⁶⁶ О коренной перестройке деятельности профсоюза рабочих угольной промышленности. — Доклад президиума ЦК профсоюза пленуму ЦК профсоюза рабочих угольной промышленности 2 сент. 1989 г. Проект // Архів Добропольського робітничого комітету, с.5.
- ¹⁶⁷ Вечерний Донецк. — 1989. — 1 сент.
- ¹⁶⁸ Вільна Україна. — 1989. — 5 лист.
- ¹⁶⁹ Державний Архів Донецької обл., ф.326, оп.136, спр.158.
- ¹⁷⁰ Див. наприклад: Обращение ко всем трудящимся Донбасса // Архів Луганського обласного страйкового комітету.
- ¹⁷¹ I съезд шахтеров СССР. — Донецк. — 1990. — Ч.1. — С.87—92.
- ¹⁷² Политическая забастовка шахтеров. — Информация по стране 11 июля 90 г. // Архів Донецького міського робітничого (страйкового) комітету.
- ¹⁷³ Макеевский рабочий. — 1990. — 14 июля; Горняк (Торез). — 1990. — 14 июля; Резолюція 24-годинного страйку шахтарів Нововолинської групи вугільних підприємств ВО «Укрзахідвугілля» від 11 липня 1990 року // Архів Нововолинського робітничого комітету.
- ¹⁷⁴ Голос України. — 1991. — 17 квітня.
- ¹⁷⁵ Резолюція з'їзду ВОСТ // Архів ВОСТу.

Розділ 8

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ В КІНЦІ 80-Х — НА ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ І НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

8.1. Формування і перші кроки національної опозиції

Виникнення незалежної української держави є результатом, перш за все, національно-визвольного руху як попередніх десятиліть, так і, особливо, вже безпосередньо останніх літ його розвитку, а також цілого ряду інших соціально-економічних і політичних чинників, що призвели до розпаду СРСР.

Економічні труднощі країна відчула вже в кінці 70-х років, тоді становище рятували нафтодолари¹. Але економічна криза, ускладнена наслідками афганської війни, тривала. З 1960 по 1980 рік доля США у виробництві світової продукції впала з 30% до 24,4, СРСР — з 13% до 8%², за обсягом валової продукції в світі СРСР ішов слідом за ЄС, США, Японією. СРСР переважав США лише у військових видатках і експорті зброї³. З початку 80-х років радянська економіка тупцювала практично на місці. В 1982 році приросту реального доходу на душу населення вже не було. Вплив ВПК, який поглинав 40-50% всіх ресурсів економіки, відсутність втілення в життя ідей НТР в різні галузі індустрії та побуту призвели до того, що СРСР у світі став сприйматися як виробник лише сировинної продукції. В 1985 році він посів тільки 15-те місце в списку країн-експортерів промислових товарів, машинобудування⁴. Схожим було становище і в інших країнах соціалізму. Необхідність і реальність змін відчувалася вже давно. СРСР не міг відгородитися і від світових глобальних і історичних процесів⁵. З приходом до влади М.Горбачова почалася перебудова.

Як вважає Альфред Рібер, перебудова була ще однією спробою в російській історії розв'язати системну кризу, що охопила державу. Як і в попередніх випадках, лідери реформ прагнули підтримати і зміцнити російські позиції як основи влади і сили великої країни; інші плани й набутки реформ були лише похідними, але

аж ніяк не головними цілями⁶. Можна по-різному оцінювати задуми і наміри її натхненників і перш за все самого М.Горбачова, відповідність чи невідповідність тих задумів наслідкам процесу, але саме з того часу почався той процес гласності і демократизації, який уможливив пробудження до політичного життя широких мас населення України і піднесення національного руху.

Україна вступила і три роки жила, однак, в перебуванні зі старим партійно-державним керівництвом, з Чорнобилем-86, з тихим і повільним, але неухильним виснаженням і вивозом її національних багатств через імперський центр⁷. Компартія України залишалася зовні непохитною, і в СРСР її позиції серед компартій інших союзних республік були найстійкіші⁸.

За цих умов, коли більшість учасників визвольного руху перебувала ще у таборах чи на засланні, роль збудника національної свідомості могла взяти на себе краща частина тої української інтелігенції, що була в добрих стосунках з режимом, була ним прилащена, але все ж вважала себе насамперед українцями, а вже потім — комуністами.

Реформи М.Горбачова висвітлили, що існуюча радянська система поміж іншого була і закостенілим продуктом; поставили три завдання і фази, тісно пов'язані між собою. Їхне коріння проростало з трьох рівнів і проблем, народжених за три роки радянської влади протягом семи десятиріч: 1) за часів Леніна тоталітарна партія прагнула тотально перебудувати суспільство; 2) за Сталіна тоталітарна держава тотально підпорядковувала собі суспільство; 3) за Брежнєва повністю загниваючою державою керувала корупційна тоталітарна партія⁹.

Реформування системи вимагало наступу на всі 3 пласти фази, гласність спонукала відроджувати відповідно до цього і політичну опозицію. За тих умов це означало, що і критика системи, її минулого, сталінізму на Україні виглядатиме об'єктивно, як позитивна для української справи. Спочатку ж лунали слова про підтримку курсу партії з певними підтекстами. На ІХ з'їзді у червні 1986 року знову було порушено питання мови у виступі О.Гончара¹⁰, підхоплене й іншими письменниками. Про державні рішення в цій проблемі дещо пізніше казав В.Дрозд¹¹. При СПУ утворилася комісія для зв'язків Спілки з навчальними закладами для розгляду там мовної ситуації і надання при потребі цим закладам допомоги¹². У лютому 1987 року Комісія подала пропозицію про відміну права вибору батьками для своїх дітей мови навчання, запропонувала відмінити практику звільнення школярів від вивчення української мови у школах. Поступ у мовному питанні був особливо відчутний на червневому, 1987 року, пленумі СПУ. А вже на зустрічі правління (президії його) СПУ та правління київської письменницької організації з депутатами ХІХ Всесоюзної парт-

конференції 12 липня 1989 року була ухвалена резолюція, де вказувалось, що українська мова на території УРСР повинна мати пріоритет¹³. З 1988 року рух за утвердження української мови розгорнувся по всій республіці. Поряд з «Літературною Україною» значну роль тут зіграла і газета «Радянська освіта».

Винесення на порядок денний громадськості питання української мови і культури в республіці означало, що почалась нова спроба національного відродження. Дві вище вказані газети, а за ними й деякі інші, подеколи друкували статті про репресовану за сталінських часів літературу і культуру. Це була і критика режиму, який міг допустити такий терор, побічно і критика Центру, оскільки саме звідти приходили вказівки, також люди для здійснення терору.

Групування прихильників утвердження статусу української мови в Україні привело до утворення ряду товариств її шанувальників. До них належали: Товариство рідної мови у Львові, Товариство української мови імені Д.Яворницького в Дніпропетровську, Товариство «Рідне слово» в Полтаві¹³, осередки в Одесі, Рівному, Чернігові, Харкові, клуб шанувальників української мови при СПУ, Український культурологічний клуб в Києві тощо¹⁴.

У грудні 1988 року ініціативна група з числа письменників, науковців, студентів, робітників скликала нараду, щоб обговорити стан справ у цих товариствах та зайнятися підготовкою республіканської установчої конференції Товариства рідної мови ім. Т.Г.Шевченка. Для конкретних дій у цьому напрямку нарада обрала оргкомітет з 50 осіб. Оргкомітет ухвалив провести установчу конференцію 11-12 лютого 1989 року в Києві. Проект статуту товариства, опублікований у двох газетах напередодні конференції, визначав його майбутнє як добровільної масової громадської організації, що першочерговим завданням має формування почуття любові до українського слова, а через нього — до всієї культури українського народу, як до неповторного явища в радянській і світовій родині народів¹⁵. Товариство мало б виступати за утвердження української мови як державної при подальшому розвитку вільного слова інших національностей УРСР; за створення умов для національно-культурного розвитку українського населення в СРСР за межами України.

На установчій конференції товариства відомі і не дуже промовці засуджували політику денационалізації, що проводилася в попередні десятиліття і вимагали статусу державної для української мови. Головою Товариства був обраний Д.Павличко. На початку 1989 року організація, за деякими оцінками, налічувала до 70 тис. осіб, на червень того ж року — 200 тис. Можна дискутувати, що не всі з них були дієвими членами, існувало й колективне членст-

во в товаристві, але все-таки перша широка всеукраїнська організація була утворена.

Зважаючи на досвід республік Прибалтики, республіканська компартія не дуже прихильно поставилась до новоствореної організації, передчуваючи її подальшу політизацію. Під тиском ЦК КПУ зі статуту під час його реєстрації в Мінюсті було вилучено ряд важливих пунктів¹⁶.

Перебудова сприяла появі й інших неформальних структур та груп, як їх спочатку називали. Першими після Чорнобиля з'являються екологічні групи. В них входили люди, які цікавилися не лише екологією, але й суспільним життям.

В 1987 році у Львові виникло Товариство Лева, що займалося культурологічними заходами, спрямованими на відродження національної культури¹⁷. Це було молодіжне утворення, з певною підтримкою комсомолу. З представників старшого покоління в акціях Товариства брали участь Ігор Калинець і Ростислав Братунь. У Києві при Будинку вчених АН УРСР створився Українознавчий клуб «Спадщина», в київському університеті — об'єднання «Громада»¹⁸.

У серпні 1987 року в Києві виник Український культурологічний клуб (УКК), куди ввійшли як особи, близькі до національного руху в минулому, так і нові особи. Діяльність, інтереси клубу були виразно ширшими за культурницькі проблеми. З літа 1988 року відоме культурно-наукове товариство «Рух» в Івано-Франківську¹⁹. Таких груп і об'єднань було вже, мабуть, тисячі на Україні²⁰. Значна частина цих груп, об'єднань сприяла національному рухові, чи й була його часткою. За питаннями культури пішли питання політики; ці клуби, товариства стали доброю школою виучки в громадській роботі, залучаючи до неї, особливо під час масових акцій, багато людей. Люди звалили, що громадська діяльність можлива поза межами компартії і комсомолу (хоч останні офіційно часто ще опікувалися неформалами). Наступним кроком в розвитку цих культурницьких і напівкультурницьких груп мало би стати утворення якогось широкого всеукраїнського об'єднання. Таким спочатку постало Товариство української мови, на певний час відволікши увагу від власне чисто політичного утворення.

Втім, з поверненням з таборів і заслань українських політв'язнів, така організація утворилася, чи точніше — відновилася як Українська Гельсінкська група — як поштовх до подальших об'єднань. Спілка відновила свою роботу в Україні влітку 1987 року. Про ближчі і тактичні плани групи можна судити з відкритого листа В.Чорновола до Генерального секретаря ЦК КПРС М.Горбачова. В.Чорновол написав, що перебудова буде успішною, якщо вдасться зламати хребет партійній і радянській бюрократії²¹. Поважними питаннями перебудови, що дозволять це здійснити, Чор-

новіл назвав право на вільну критику й легальну опозицію, а також вирішення національного питання; останньому якраз і відведено найбільше місце в листі. Автор запропонував повернутися до ленінських норм у цій політиці, починаючи з вищих шаблів партійної і радянської влади²². З національного питання слід провести і спеціальний пленум ЦК КПРС, де треба сказати всю правду про становище неросійських націй і народностей в СРСР, про фіктивний характер їхньої державності. З програми партії слід виключити положення про злиття націй²³. Межі вирішення національного питання В.Чорновіл визначав на 1987 рік так: поширення прав союзних республік у політичному, економічному, культурному житті, в тому числі у вирішенні загально-союзних і міжнародних питань; інший момент — національні мови повинні стати державними в своїх республіках²⁴. В.Чорновіл натякав, що коли «згори» так будуть чинити, то це знайде підтримку в республіках, інакше їхні народи самі будуть боротися за ці принципи, не боячись і проявів шовінізму на місцях чи й «згори»²⁵.

Таким чином, вимоги УГГ того часу, принаймні офіційно, не поширювалися далі вимоги визнання політичної опозиції і наповнення реальним змістом суверенітету союзних республік у складі СРСР, відкриття історії України для українців. Організаційно група відновила видання «Українського вісника». Очолив УГГ, ще перебуваючи в таборах, Л.Лук'яненко. В складі виконкому були три секретарі: Михайло Горинь, Зиновій Красівський та В'ячеслав Чорновіл. За кордоном групу представляли Микола Руденко, Леонід Плющ і Надія Світлична²⁶. На 1988 рік група навряд чи нараховувала більше кількох десятків чоловік і все ще називала себе правозахисною організацією, хоч реально, за умов радянської дійсності, група мала політичне значення²⁷.

З липня 1988 року УГГ реорганізувалася в Українську Гельсінкську спілку (УГС)²⁸. Тоді ж була прийнята і Декларація принципів УГС. Основним напрямком роботи спілки вбачався «захист національних прав, насамперед право нації на самовизначення», підкреслювалося, що УГС вважала б відновлення української державності, яка сьогодні існує лише на папері, основою різноманітних прав як українського народу, так і інших національностей, що мешкають на території України²⁹. Майбутнє республіки автори Декларації бачили у формі конфедерації незалежних держав, перехідним етапом до чого може бути федерація суверенних демократичних республік із наповненням поняття СРСР реальним змістом за допомогою всебічної децентралізації³⁰. Виникло запитання: чому в тексті документа нічого не говориться прямо про незалежність України, як це було заявлено в документах членів групи в 70-х роках? Відповідь тут одна: з тактичних мотивів, щоб мати

можливість працювати легально, підштовхувати громадську думку, бути попереду її, але не відриватися від неї.

З початку свого існування ще відновлена УГГ, а згодом вже як УГС виступила як ініціатор обговорення і вирішення різних гострих політичних проблем, підштовхуючи громадську думку, і водночас впливаючи прямо на інші широкі організації національного спрямування десь аж до Других зборів НРУ, як ідейно, так і через своїх членів.

Зважаючи на минуле членів Спілки, важливість задекларованих і підтримуваних нею ідей, влада спочатку вдавалася до фізичних і психологічних залякувань членів УГС, в тому числі і через радіо і телебачення, пресу. Після ж двох Львівських мітингів червня і липня 1988 року влада перейшла і до фізичного насильства щодо членів групи³¹.

Власне ідейні принципи і практична діяльність УГС показали, що вона рухалася в тому ж напрямку і в тих самих темпах, що й рухи прибалтійських республік, а ситуація Прибалтики могла тоді поширитися лише на Західну Україну. Тобто в Україні відбувалася потреба створення більш широкої організації громадсько-політичного спрямування, менш радикальної, ніж УГС. Було декілька спроб створити подібну організацію і у Львові, Вінниці, Києві³². Успішною вона виявилася саме в Києві. Це було зумовлено тим, що всі ідеї, в тому числі організаційні, що йшли зі Львова останні 40 років, знаходили втілення у Києві (в рамках визвольного руху), але з деяким запізненням. Крім того, влада ніяк не могла б сприйняти народний фронт (з досить безневинними головними принципами по відношенню до подальших рухівських програм), тому що у Львові за його створення бралися В.Чорновіл, брати Горині, І.Гель та інші члени УГС. Висування ж такої ініціативи з доволі респектабельних кіл творчої інтелігенції важко було спростувати, закиди в антирадянщині вже б не пройшли, до того ж психологічно з цими людьми ЦК КПУ міг працювати. Поштовх до справи київським письменникам і літераторам дало проведення у жовтні 1988 року установчих з'їзді народних фронтів у Прибалтиці. З листопада того ж року це питання — про народний рух сприяння перебудові — звучало у виступах письменників і на мітингах у Києві. З листопада почали діяти й ініціативна група по розробці документів майбутньої організації³³.

Компартія України, а головне В.Щербицький, були різко проти ідеї будь-яких громадських утворень поза КПУ. Цю думку, як вважає М.Литвин, він змінив лише під тиском М.Горбачова³⁴. Розробники й ініціатори програм руху — Ю.Мушкетик, Б.Олійник, І.Драч, Д.Павличко, В.Дончик, В.Брюховецький — напередодні публікації проекту програми під тиском ЦК КПУ змушені були його суттєво переробити. 17 лютого 1989 р. він був надрукований

у «Літературній Україні». Проект залишав двоїсте почуття. З одного боку, Рух визнавав керівну роль компартії в суспільстві, з другого, — Рух мав бути незалежним від будь-якого адміністративного втручання. Рух виступив за перетворення СРСР у союз суверенних народів на основі ленінського федералізму, але, з іншого боку, було проголошено, що всі надра, підприємства, шляхи, залізниці — власність народу і використовувати їх союзні республіканські відомства можуть тільки з дозволу Верховної Ради УРСР.

Висловлено було положення про визнання злочинів сталінізму як злочинів проти людства, що теж не підлягали б строку давності, реабілітації засуджених по політичних процесах у роки застою.

Що ж до бачення суспільства в майбутньому, то автори проекту визначили його «як суспільство рівноправних громадян, в якому відсутні привілеї та пільги за номенклатурною ознакою. Рух виступає за скасування самої категорії номенклатурних працівників та їхніх привілеїв», — ці рядки мали би залучати до організації якнайширші кола громадян.

В економічній сфері основою суверенітету республіки визнавався республіканський госпрозрахунок, разом з тим ця економіка визначалася тут же як справді соціалістична. Водночас вказувалося на раціональну перебудову структури народного господарства республіки — чого давно вже не було в жодних програмових документах. Програма засуджувала колективізацію і визнавала різні види власності підприємства та можливість надання землі селянам у спадок у довічне користування.

Рух виступав за державний статус української мови, але водночас не зникали й положення про інтернаціоналізм.

В цілому проект програми мав характер досить широкого політичного документа, орієнтувався не лише на національний, але й на загальнодемократичний рух. Його програма виглядала програмою широкої і чисельної політичної організації, організованої українськими діячами, та перш за все національною; оскільки ж за КПУ не передбачався прямий організаційний вплив на неї, то, зрозуміло, Рух мав би стати альтернативою КПУ, хоч з менш радикальними діями, ніж УГС. Це цілком вірно і швидко зрозуміли власті по всій Україні і розпочали шалену атаку проти руху, яка, однак, ще більше сприяла його популярності. Виявлялись і такі цікаві моменти. Утрималось спочатку від розгляду програми Руху правління одеського відділення СПУ, а редактори «Чорноморської комуни» і «Знам'я комуни» А.Белоус і Ю.Мазур відповідно, не дивлячись на тиск з боку обкому партії, протягом двох тижнів ухилились від публікації в газетах листів із засудженням проекту³⁵.

Засудила проект програми вже 1 березня Президія Республіканської Ради Педагогічного товариства³⁶. Своєрідною була редакція і з Харківського університету, за підписами ректора І.Тарапева

і секретаря партбюро В.Коця. Вони заперечували занепад української мови і українських студій в університеті, перепідпорядкування його ж не Москві, а Києву вважали поступкою діячам Руху³⁷. Як свідчить низка подібних нотацій, всі вони були зорганізовані партійними органами на місцях, об'єктивне відображення ставлення населення до проекту в цих документах відсутнє.

Підтримало Рух новоутворене українське добровільно-просвітницьке товариство «Меморіал», що виникло 4 березня 1989 року. За своєю суттю і змістом він був більш опозиційним, ніж рух, а промови взагалі і присутність на установчій конференції недавніх політв'язнів — членів УГС — не могли не насторожити владу³⁸. Тим паче, що в результаті виборів народних депутатів СРСР декілька чоловік, які були членами Руху або підтримували публічно його ідеї, стали народними депутатами: В.Черняк, В.Гришук, В.Яворівський, Р.Братунь та ін. Рух, таким чином, отримав можливість важливої підтримки. Громадська ж думка на цих виборах була явно не на боці компартії, різко збільшилось число антипартійних написів на виборних бюлетенях, в багатьох випадках демонстративно проти представників апарату голосували в гарнізонах і військових частинах³⁹.

За таких умов навіть декілька депутатських місць сприймалися учасниками Руху як добрий знак, зважаючи на наслідки виборів у Прибалтиці.

Швидко йшов процес створення Руху на Львівщині. Львівська обласна організація УГС, як і вся УГС, підтримала 27 лютого проект програми НРУ за перебудову, за винятком деяких пунктів, зокрема щодо керівної ролі партії⁴⁰. На 1 березня там вже була рада представників — тимчасовий координаційний орган Львівських груп Руху⁴¹. Тут вони існували ще як групи народного фронту. Під їх орудою значною мірою проходили і вибори депутатів СРСР 12 березня 1989 р. Львівська влада, розігнавши і побивши передвиборний мітинг і демонстрацію, тільки посприяла цьому⁴². Виборча кампанія і в Галичині, і по всій Україні сприяла, як цього і прагнули лідери УГС, пропаганді українського демократичного руху⁴³.

Ця пропаганда, однак, на тій же Львівщині проходила в складних умовах. За мітинг 12 березня 15 днів арешту отримав голова львівської філії УГС Б.Горинь⁴⁴. В день того мітингу міліція затримала 300 чоловік, притягнувши більшу частину з них до адміністративної відповідальності.

26 лютого у м.Стрию активістами об'єднання «Перебудова» був проведений передвиборний мітинг. Керівник об'єднання Мукосій та інші закликали людей голосувати проти кандидатів у депутати Попадюка і Гринціва. Мукосія за те, за наказом начальника райвідділу внутрішніх справ, схопили і побили в міліції⁴⁵.

23 березня у Львові міліція затримала членів оргкомітету На-

родного руху Владислава Коржова і Володимира Трубійчука, які розклеювали і роздавали передвиборні звернення із закликом викреслювати на виборах в народні депутати СРСР усіх кандидатів. Їм інкримінували поширення антирадянських листівок і дали по 15 діб адміністративного арешту кожному⁴⁶.

Вибори на львівщині показали і зростання впливу неформалів, агітації УГС щодо бойкоту недемократичних кандидатів. З 9 округів у 4 не було обрано жодного кандидата⁴⁷.

На тлі виборів поволі йшло структурування опозиції. Стратегічні задуми полягали у створенні кількох демократичних організацій, що формуватимуть собою одну систему — «Меморіал», ТУМ, екологічне товариство, Асоціація захисту історичного середовища, — говорив Л.Танюк на Установчій конференції Тернопільського «Меморіалу»⁴⁸. Об'єднувати їх усіх мала б структура Народного руху⁴⁹.

5 березня конференція Львівського обласного товариства української мови схвалила проект програми Руху⁵⁰. 5 березня у Дніпропетровську зібрався мітинг, організований Обласною організацією «Меморіалу»⁵¹. 26 березня в тому ж місті виникла міська організація Народного руху з кількістю 800 осіб⁵². Кількома днями раніше в Одесі пройшло зібрання-зустріч Асоціації українського народу «Вільна хвиля» з представниками громадськості. Обговорювалося питання про НРУ⁵³. 24 березня в приміщенні тернопільського відділення СПУ була утворена Тернопільська обласна організація Народного руху. Її головою став поет Михайло Левицький. До складу Ради увійшли члени УГС, «Меморіалу» та інших організацій. З 211 осіб, присутніх у залі, в Рух увійшло 208 осіб, 2 утримались і лише 1 був проти⁵⁴. 27 березня у Львівській організації СПУ відбулися збори, на яких було прийнято резолюцію з осудом жорстокого розгону мітингу 12 березня і з підтримкою проекту програми НРУ⁵⁵.

Повільніше справи йшли на півдні та сході. Так, у Миколаєві ініціативна група по створенню НРУ зібралася лише в квітні⁵⁶.

До вересня 1989 року процес розвивався так, що установчі збори НРУ відбувалися по Україні в областях водночас з такими ж конференціями ТУМу, «Зеленого світу», «Меморіалу» чи й подекуди навіть раніше. Це зумовлювало існування в республіці якоїсь однієї-двох базових обласних організацій Руху. Першою такою організацією стала львівська. Її установча конференція відбулась 7 травня 1989 року. На той час первинні осередки Руху існували вже на ряді львівських підприємств та організацій. Після вступного слова Ростислава Братуня були заслухані доповіді Михайла Голубця «Екологія і суспільство» і Михайла Швайки «Республіканський Госпрозрахунок: проблеми, шляхи реалізації», а також Михайла Косіва — «Народний Рух України за перебудову»⁵⁷.

Конференція задекларувала себе львівською регіональною організацією НРУ. Декларація львівської конференції не містила згадок про співпрацю з КПУ і слова «соціалізм». Вона ставила на меті перетворення СРСР у Союз суверенних держав на засадах федерації. Водночас вимагала укладення нового союзного договору на основі нових конституцій СРСР і республік, запровадження інституту громадянства УРСР, ефективного регулювання міграції населення. Фраза про головний зміст діяльності організації «громадський контроль над усіма сферами громадського життя, розробки та впровадження пропозицій, спрямованих на його оновлення» показує, що вона мислилася як антипод КПРС всезагального характеру.

Соціальні питання теж не були обійдені, і стисло було висловлено, що НРУ виступає за створення дійсного механізму соціального захисту громадян від сваволі та зловживань чиновницького бюрократичного апарату. Декларувалася також «необхідність створення незалежних профспілок і передачі трудовим колективам реальної участі в управлінні підприємствами»⁵⁸. На думку автора, підстави створення організації побіжно свідчать, що робітників повинно було бути чимало на тій конференції. Водночас, ці вимоги, а рівно ж і наступні такого роду, відображають і поширення еголітарних настроїв у суспільстві⁵⁹. В тому ж документі (нижче) міститься вимога рівноправності всіх форм власності.

Після успішних для руху теледебатів його представника, професора Мирослава Поповича, із завідуючим ідеологічним відділом ЦК КПУ Леонідом Кравчуком, львівської конференції 1 липня відбувається Київська установча конференція НРУ. Були присутніми 442 делегати від більш ніж 200 осередків Києва і області⁶⁰. Якихось новацій на цьому зібранні не прозвучало. З промов відомих осіб вирізнялися лише виступи В.Чорновола та П.Кислого. Останній був проти того, щоб співпрацювати з системою, як заявляв Л.Кравчук, «її треба демонтувати і запровадити систему господарювання, як у Швеції»⁶¹. В.Чорновіл відкидав і тезу про керівну роль партії в суспільстві, підкреслюючи, що розв'язання українських проблем лежить в руслі державної незалежності України⁶². На конференції було помітно прагнення її керівників обмежити вплив (і навіть доступ до мікрофону) членів УГС. До складу Координаційної ради київської організації увійшло лише 3 члени УГС на 73 члени ради⁶³. Головою Ради був обраний В.Яворівський, народний депутат СРСР, його заступниками — П.Кислий, С.Головатий, С.Одарич; М.Попович, секретарем — Г.Антонюк. На конференції був утворений і оргкомітет Всеукраїнського установчого з'їзду НРУ на чолі з тим же В.Яворівським з представників областей. В ЦК КПУ відзначили, що лише незначна частина київського зібрання була налаштована на співробітництво з партією, але

врахувавши досвід інших парторганізацій, міськком партії не відмовився від співробітництва з лідерами київської координаційної ради⁶³. Л.Кравчук оцінив виступи В.Яворівського, С.Конєва, П.Кислого, Д.Поїзда, П.Осадчука, Є.Сверстюка і В.Чорновола як одіозні і запропонував ЦК КПУ у доповідній записці цілу низку заходів по протидії НРУ, схвалених згодом В.Щербицьким⁶⁴. Останній оцінював Рух ще різкіше, вважаючи, що конференція, підготовлена до з'їзду НРУ, то є консолідація в республіці угруповань антирадянської націоналістичної спрямованості⁶⁵.

Своє ставлення до руху і неформалів ЦК КПУ висловив у постанові «Про деякі тенденції розвитку політичної обстановки в республіці» за 6 травня 1989 р. Відповідно до неї в обкомах компартії прийняли свої постанови і створили на місцях постійнодіючі чи робочі групи для роботи з самодіяльними утвореннями⁶⁶. Цікаво, що в Дніпропетровську для ОК партії інформацію про НРУ, УГС тощо готували перший секретар міськкому КПУ Б.Сафонов і начальник управління КДБ області В.Слободянюк. Чи не тому в останньому випадку було рекомендовано правоохоронним органам «своевременное выявление и пресечение замыслов экстремистски и националистически настроенных лиц»⁶⁷. За цим діло не стало...

Між тим рух ширився. На час київської конференції було заявлено про 20 тис. прихильників НРУ у Києві і області⁶⁸, координаційні Ради існували вже у Львові, Житомирі, Харкові, Тернополі, Вінниці та інших містах⁶⁹.

9 липня утворено Чернігівську регіональну організацію Руху⁷⁰; судячи з декларації Чернігівської організації, соціальні мотиви в ній були присутні сильніше, ніж у документах інших організацій, а принцип соціальної справедливості підкреслений⁷¹. Це характерно, мабуть, для всіх північно-східних областей.

19 серпня відбулася Волинська обласна конференція НРУ⁷², а 20 серпня — Дніпропетровська, в останньому випадку на заключному етапі вона пройшла прямо на площі, оскільки власті прагнули зірвати її проведення, зокрема були зачинені всі заздалегідь заплановані для цього приміщення тощо⁷³.

12 серпня утворено обласну організацію НРУ в м.Івано-Франківську⁷⁴.

На цих перших етапах творення загальноукраїнської організації особлива роль належала молоді. У протистоянні з парткомми, КДБ, міліцією, в подоланні провокацій вона навіть в такому місті, як Івано-Франківськ, була сміливішою, завзятішою, ніж відомі деякі письменники (згодом) і старше покоління⁷⁵.

Весна і літо 1989 р. в громадському житті республіки було заповнене не лише творенням нових організацій, але й обговоренням ряду важливих питань, одним з яких були реалії можливості надання українській мові статусу державної. Після двох республі-

канських конференцій Товариства мови в Києві⁷⁶, численних перепалок на місцях це питання було винесено на розгляд Верховної Ради УРСР і у жовтні 1989 року дуже недосконалий такий закон все ж був прийнятий⁷⁷.

Розгорнулася й інша дискусія — про національну символіку. Повернення до традиційної символіки обстоювали С.Гречило, Б.Якимович, В.Сергійчук як історики, В.Ткаченко виступав за якийсь серединний варіант. Ця полеміка в пресі вилилась здебільшого в напівсамвидаві і в «Літературній Україні»⁷⁸. Повернення до національної символіки влада не допустила.

У зв'язку з 50-річчям встановлення радянської влади у Західній Україні і приєднання її до УРСР в неформальній пресі, відображаючи суспільну думку, було показано справжній зміст цих явищ, друкувалися секретні протоколи і додатки до німецько-радянських договорів 1939 року; провозили відзначення жертв сталінізму⁷⁹.

Проблеми ідеології майже в кожному номері неформальних видань.

Всупереч всім песимістичним прогнозам і сподіванням 8 вересня відкрився і тривав до 10 вересня 1989 р. в актовому залі Київського політехнічного інституту Установчий з'їзд НРУ⁸⁰.

Перебіг подій на з'їзді висвітлений у літературі. Скажу лише, що на з'їзді проявились дві лінії у ставленні до подій, політичного життя — поміркована і радикальна, які відбилися найкраще у виступах В.Яворівського і В.Чорновола. Останній, наголошуючи ж знову на проблемі незалежності України, полемізує з І.Дзюбою, вказав і на те, що з'їзд Руху проходить із запізненням на цілий рік, що є небезпечним для розвитку суспільства⁸¹.

З підсумкових документів з'їзду пощезало також багато поступливих положень, відмічених у проєкті програми. Тепер у ній вже не було згадок про керівну роль КПРС, вона висувала вимоги перетворення СРСР на конфедерацію держав. Було прийнято багато резолюцій з різних суспільно-політичних і соціальних проблем, в тому числі: «До робітників і селян України».

За статутом організація будувалася як самостійна цілком структура, дуже демократична, виконавчий орган якої Секретаріат, однак, мав значні повноваження⁸². Головою НРУ був обраний Іван Драч, його заступником Сергій Конєв, Головою секретаріату — Михайло Горинь.

Проведенням установчого з'їзду НРУ завершилося утворення першої всеукраїнської масової політичної організації, що стала альтернативою КПРС. Це був поворотний момент у розвитку національно-визвольного руху. Уроки 50 — 70-х років не були забуті.

Що ж являв собою тоді Рух? Компартія України зібрала такі дані про організацію напередодні з'їзду.

НРУ нараховував 500 осередків, з них більше 70% — в Західній

Україні. Загальна чисельність — 77 тисяч осіб. За соціальним станом — 22,3% були інженерно-технічними працівниками промисловості; 14,9% — представниками творчої інтелігенції; 13,4% — викладачами; 12% — науковими працівниками; по 9% було робітників і службовців; 3,6% — керівниками середньої ланки. 60% всіх членів руху проживали у Західних областях України, 25% — в Центральних, 12% — у південних, 6% — у східних.

Українці переважали в національному складі, але в Житомирській, Одеській, Харківській областях і Криму був високий відсоток росіян. За віком понад 50% — були особи від 25 до 40 років.

Члени КПРС складали 8% всіх рухівців, 35% останніх були комсомольцями⁸³. Експерти ЦК оцінили і політичну спрямованість організації. За їхніми даними, на конструктивну співпрацю з владою могло йти одне крило руху, інше виступало за «Самостійну Україну». Це співвідношення складало відповідно 5:1, в західних областях — 4:1. Але, як, мабуть, з гіркотою відзначили ці експерти, в керівництві осередків переважали представники другого, радикального крила. Що більше, мабуть, непокоїло працівників ЦК, так це те, що 36,9% населення України підтримували ідею створення НРУ, і лише 25% заперечували її, а 28% не визначилися щодо НРУ. Соціальна база Руху, таким чином, вираховувалась у 12 млн.⁸⁴, а з цим уже не можна було не рахуватися.

8.2. Вибори 1990 року. До незалежності України

Основними напрямками розвитку і дії національно-визвольного руху з вересня 1989 року стали вибори до Верховної Ради УРСР, зміцнення структур демократичної опозиції, а з осені 1990 року — безпосередні змагання за незалежність республіки.

Для того щоб здобути на виборах до місцевих і республіканської Верховної Ради кількість місць, яка адекватно відображала б вплив руху, треба було мати демократичний закон про вибори. Зрозуміло, що компартія запропонувала інший варіант закону, який з допомогою квот від громадських організацій, механізму окружних комісій, безальтернативності вибору, двохступеневості їх тощо забезпечував би її кандидатам переконливу перемогу.

Саме такий вигляд мав проект закону про вибори, опублікований 8 серпня у «Радянській Україні». Важливу роль у протидії такому законові відіграв Республіканський депутатський клуб⁸⁵. У варіанті виборчого закону, підготовленому членами цього клубу і підписаному групою народних депутатів СРСР: В.Гришуком, А.Назаренком, Ю.Сорочиком, В.Черняком, В.Яворівським, А.Ярошинською і юристом О.Коцюбою, вказані недемократичні положення відкидалися⁸⁶. Цей закон був підданий критиці і в ру-

хівських виданнях⁸⁷. Під тиском мітингів, загрози страйків і бойкоту виборів — незадоволення громадськості⁸⁸ Верховна Рада УРСР зрештою прийняла виборчий закон, де найбільш одіозні положення проекту закону вже були відсутні. Це була серйозна перемога демократів в кінцевому підсумку.

Побічним наслідком цих подій (з'їзд і навколо виборчого закону) стала відставка першого секретаря ЦК КПУ В.Щербицького⁸⁹, що теж об'єктивно посприяло поступу опозиції.

У відповідь від влади вона отримала старанно розроблений в ЦК КПУ ще один план з протидії НРУ, прийнятий як постанова під назвою «Про роботу в зв'язку з установчим з'їздом Народного Руху України за перебудову». Важливим методом викриття рухівців стає «формування політично правильної громадської думки щодо ідей і дій НРУ»⁹⁰. Передбачалось утворення спеціалізованих груп по протидії НРУ. На місцях це було виконано впродовж лінії попередньої травневої постанови ЦК⁹¹. Цього було замало. І 1 жовтня 1990 року у Львові відбулося побиття ЗМОПом чималої кількості людей.

Не кращими були справи і з несанкціонованими — вимушено! — мітингами 15 жовтня, що їх секретаріат Руху і обласні організації НРУ проводили з метою обговорення альтернативних законів про вибори. За ці мітинги у Рівному М.Поровського, І.Дем'янюка та В.Червонія було засуджено до 15 днів, з десяток людей оштрафовано, порушено кримінальну справу проти І.Шулика у Дніпропетровську, три особи були заарештовані у Чернівцях.

Вибори, за словами М.Гориня, стали дійсно головною турботою Руху⁹³. Це питання розглядалося вже на другому засіданні секретаріату, відповідальним секретарем з питань виборів і зв'язків з депутатами став С.Одарич. Була запропонована і схвалена структура центрів координації виборів для всіх крайових рад Руху. Структура передбачала республіканський центр координації виборів, що мав би діяти при секретаріаті НРУ, і крайові центри при координаційних радах в областях. Ще один ступінь — районний центр — на кілька округів по виборах до Верховної Ради. Передбачалося створення групи підтримки кандидата і робота в осередку на виборах⁹⁴.

Інформація з республіканського виборчого центру регулярно надсилалася у області⁹⁵.

18 листопада 1989 року в Києві відбулася нарада представників демократичних об'єднань України. На ній було вирішено утворити передвиборний демократичний блок, куди увійшли представники більш як 40 політичних організацій і груп в республіці: НРУ, УГС, «Меморіал», ТУМ, СНУМ та ін. Нарада прийняла маніфест до виборців. Цей документ складався з трьох частин, перша з яких показувала безперспективність і безрезультатність пе-

ребудови для України. Друга частина стисло характеризувала суспільство, в якому жили виборці, і третя вказувала, за що виступає Демократичний блок. «Демократичний блок виступає за: реальний політичний і економічний суверенітет України; політичний плюралізм, багатопартійну систему, за скасування ст.6 Конституції УРСР, яка забезпечує привілейоване становище КПРС; створення економічної системи України на засадах різноманітності рівноправних форм власності: державної, кооперативної і індивідуальної, акціонерної, приватної, змішаної; прийняття нової Конституції, створеної у відповідності до міжнародних угод про права і свободи людини; національне відродження українського народу, за вільний розвиток культур і мов національних меншин України; реальну свободу віросповідання, за дегалізацію Української греко-католицької Церкви та Української автокефальної православної церкви.

Йдучи до формування нового складу Республіканського парламенту та місцевих Рад, ми закликаємо до згуртування всіх демократичних сил України з метою обрання кандидатів, які зможуть забезпечити народу України свободу, добробут, справедливість»⁹⁶...

Маніфест, як бачимо, подав нові ідеї, яких не було в документах Руху: про роль партії в державі, багатопартійність, рівноправність усіх форм власності, прийняття нової Конституції України. Знову підкреслені поняття добробуту і справедливості.

Більш розмитими виглядали програми Півдня України. Так, передвиборна платформа демократичного блоку в Одесі (куди входили і члени Руху) на перше місце поставила також виразно-соціальні проблеми: житло, забезпечення товарами соціально-культурної сфери; не обійдена була й екологія. Більш детально розглядалися тут й економічні проблеми. Йшла мова про включення радянської економіки у світову, про відновлення товарно-грошових відносин і вільний ринок в поєднанні з державним плануванням і самостійністю підприємств. На селі пропонувалося підтримувати індивідуальні і фермерські господарства⁹⁷. В документі є розділ і про соціальну справедливість. В платформі повно слів «ленінський», «соціалізм» і т.п. Майбутнє держави СРСР автори документа вбачали в федерації суверенних держав⁹⁸. Як можна зрозуміти з цього і подібних йому документів, Південь, Схід не були неприхильні до національних проблем, але загальнодемократичні і соціальні проблеми в революційних перетвореннях того часу займали тут-таки перше місце, принаймні до осені 1990 р.

Зразком викладу виборчої платформи кандидатів демократичного блоку, що вже тоді стояли на засадах незалежності, була виборча програма В.Чорновола. Вона базувалася на Декларації принципів УГС, співрозробником якої і був кандидат. Він розгля-

дав її як програму-мінімум національного порятунку України, базовану на принципах державності, демократії і самоврядування⁹⁹. В.Чорновіл вважав, що «в умовах державної незалежності, при відсутності загрози зовнішньої інтервенції, одного десятиліття зусиль народу нам вистачило б, щоб в основному ліквідувати економічні, екологічні, культурні, морально-психологічні наслідки імперського панування на нашій землі і вийти на шлях процвітання...»¹⁰⁰.

Тактичним завданням на майбутніх виборах НРУ вбачав, мабуть, таки забезпечення представництва кандидатів від демблоку по можливості в якомога більшій кількості (чи й усіх — де це можна) виборчих округів по виборах до Верховної Ради України і обласних Рад. Львівські демократи висували своїх кандидатів в усі округи до Верховної і обласних рад і максимально — до місцевих рад нижчих рівнів¹⁰¹.

Труднощі виборчої кампанії полягали насамперед в тому, що Рух не міг сам як організація висувати своїх кандидатів, оскільки був зареєстрований міністерством юстиції лише 9 лютого 1990 року. Висунення його кандидатів відбувалося від інших демократичних організацій, трудових колективів¹⁰². Так, на конференції Дніпропетровської обласної організації Товариства української мови ім. Т.Шевченка 24 грудня 1989 року було висунуто кандидатами в депутати 70 осіб, в тому числі: до Верховної Ради — одного, до обласної ради — 42 особи¹⁰². Взагалі-то від ТУМу було найбільше висуванців у кандидати серед інших демократичних утворень.

Передвиборні мітинги і зустрічі Рух і організації, що блокувалися навколо нього, проводили з поєднанням викладу як безпосередніх життєвих проблем виборців, так і історичних, екологічних — що було характерно особливо для Центру і Сходу України¹⁰³.

Значний вплив на пробудження національної свідомості у період до виборів справило святкування Акта злуки ЗУНР і УНР в живому ланцюзі єднання по всій Україні 22 січня 1990 р.¹⁰⁴.

У результаті виборів 1990 року до Верховної Ради Демократичний блок, ядром якого був Рух та інші національно-демократичні організації, отримав 111 місць. В подальшому, в парламенті до них приєдналася ще група депутатів, що надало можливість створити опозиційну групу у Верховній Раді в кількості 130 осіб — Народну Раду. Головою її був обраний Ігор Юхновський.

Здобуття націонал-демократами четвертої частини голосів означало, що національно-визвольний рух остаточно зміцнів і сформувався, отримав трибуну для викладу своїх ідей. Це підтверджує і перебрання на себе влади націонал-демократами в обласних радах Галичини¹⁰⁵, перемога демократів і реформаторів в таких містах, як Київ, Харків, Донецьк та ряді інших. Наблизився час для пар-

ламентської ходи до незалежності. Тепер, в принципі, все залежало від організаційної міцності опозиції, її передбачливості, гнучкості лідерів.

Основними структурами визвольного руху залишалися НРУ і УГС. Рух, поборюючи тоталітарну КПРС, виступаючи як об'єднання всіх демократичних сил опозиції національної орієнтації, теж передбачав зайнятість всіма проблемами суспільства. В центральних органах Руху Рада колегій мала забезпечувати інтелектуальну, наукову проробку всіх важливих питань організації, суспільства. Рада національностей забезпечувала б зв'язки з національними меншинами України. З 1990 року, після Других Зборів НРУ, дієвим інструментом Руху стала Координаційна Рада під керівництвом Миколи Поровського. Поточна робота — і більша її частина — забезпечувалась через Секретаріат Руху — М.Горинь, а згодом — В.Бурлаков¹⁰⁵.

Після Перших Зборів НРУ розпочалася розбудова організації вглиб до районів і сіл, завершалось утворення крайових рад. Загалом, процес розбудови структур для національної опозиції тривав десь до літа 1990 року. Далі вже можна говорити про з'яву багатопартійності, але на тому етапі руху ці партії, на думку автора, переважної ролі у визвольному русі не відігравали, принаймні на рівні областей і районів (за винятком УРП). Можна говорити тільки про вплив лідерів цих партій як особистостей¹⁰⁶. Всі ці партії, звичайно, відбвали традиції визвольного, дисидентського руху в Україні, але це вже інше питання. Остання за часом утворення крайова рада Руху — початку 1990 року — Ворошиловградська¹⁰⁷. Розбудова районних організацій в Галичині завершилася теж десь на початку 1990 року. 8 жовтня 1989 року, наприклад, утворена Винниківська організація НРУ. Після Перших Зборів утворені організації в містах Ужгороді, Хусті, Чопі Закарпатської області¹⁰⁸. Нові осередки НРУ виникли в містах Костянтинівка і Волноваха Донецької області¹⁰⁹.

Про структурування Руху в Івано-Франківській організації (про яку маємо досить повні дані) свідчить такий факт: до Установчого з'їзду було лише 13 зафіксованих протоколом осередків (в тому числі 1 районний), а всього вже до кінця 1989 року їхня кількість зросла до 295¹¹⁰. На 1990 рік в творенні осередків в Івано-Франківській області найбільш помітними є робітники, по районах області вони найчастіше з представників інших соціальних верств були уповноваженими осередків чи їх заступниками з середнім віком: 33—35 років. Наступна верства (по професії) і частотності — вчителі — вік: 35—40 років.

Щодо чисельності опозиційних утворень, то тут є великі коливання. Наприклад, при утворенні Золочівської організації НРУ Львівської області говориться про 325 делегатів. Але при створенні

Кам'яно-Бузької районної організації Руху було присутніми 100 чоловік, а осередок, що тут-таки утворився, нараховував всього 11 чоловік (листопад 1989 року)¹¹¹.

Після Перших Зборів десь два десятки сільських рухівських осередків нараховувалося загалом у Чернігівській області, Білій Церкві і на Львівщині. За відомими авторові документами можна говорити про більш-менший ріст сільських осередків десь з осені 1990 року. Тому й районні осередки Руху тої ж Івано-Франківської області значно відрізнялися в чисельності своїй один від одного: від 77 осіб у Верховинському районі до 885 осіб у Коломийському районі. Загальна кількість членів НРУ в цій області складала в 1991 році 8441 особу¹¹². За підрахунками автора, максимальна кількість членів організації на той час не перевищувала 70 тис. осіб. Експерти з КПУ нараховували в Русі тоді 80 тис. осіб¹¹³. М.Горинь оцінював число членів організації восени 1989 року у 230 тис.¹¹⁴ Після Других Зборів О.Гарань назвав число в 625 тис. осіб¹¹⁵. Автор вважає ці числа перебільшеними. Таку кількість членів Рух міг нараховувати разом з симпатиками організації, які ходили на рухівські збори, чи то з представниками інших партійних громадських організацій і то з великою натяжкою. Справа робилася не кількістю, а ідеями, одержимістю. Побічним свідченням завищення членства в русі є обрахунок кількості членів в УРП, колишній УГС. На час установчого з'їзду УГС нараховувала 2300 членів, в тому числі і 290 жінок і мала 28 філій по республіці і за її межами (на квітень 1990 року). В УГС входили, крім українців, і росіяни, євреї, вірмени, угорці, молдовани, татари, поляки, білоруси. За соціальним складом в Спілці було найбільше робітників, далі йшли інженерно-технічні працівники, потім — професійні групи вчителів, медичних працівників та ін.¹¹⁶ З 600 осіб — членів УРП у Львові в серпні 1990 року — 324 були робітниками¹¹⁷. З 165 членів Тернопільської філії УГС-УРП 50 осіб були робітниками, 11 — колгоспниками, 28 осіб — пенсіонерами. Список членів цієї філії показує, що від 1941 року народилися 52 члени організації, 50 осіб були народжені від 1941 року до 1960 року включно, а всі інші народилися в 60—70 роки¹¹⁸.

На Другому З'їзді УРП було оголошено, що партія нараховує 8879 осіб з філіями тепер вже у всіх областях, у всіх районах — в Галичині, і в половині районів Наддніпрянщини¹¹⁹.

Зі свого Установчого з'їзду УРП виступила як виразно самостійницька партія, антикомуністична у своїй спрямованості. Вона вважала недійсним існуючий союзний Договір. Республіканці виступали за перехід до ринкової економіки на засадах співіснування всіх форм власності. Цілий розділ у програмі УРП був відведений соціальним проблемам, які, проте, не виглядали тут як благодійництво чи як утопія, але як напрям державної політики розвине-

ної країни; заперечувалися прямо номенклатура та її привілеї¹²⁰. Вада цієї програми — її декларативність, відсутність вказаного механізму до втілення її в життя.

З літа 1990 року національна опозиція отримала можливість пропаганди своїх поглядів і через мережу вже не самвидавних, а офіційних видань: як партійних — УРП, НРУ, так і газет обласних рад в Галичині. Збільшувались кількість і тираж напівсамвидавних видань в східних областях і на Півдні України. Остання за часом така газета з'явилась у Херсоні в лютому 1991 року — «Голос Таврії».

Успіх виборів поставив ще одну проблему перед лідерами національного руху: чи не доцільно було б перетворити НРУ на партію, яка б взялася за побудову демократичної незалежної держави України? Ця ідея виходила від тієї частини інтелігенції, чії найвідоміші представники порвали з компартією весною 1990 року¹²¹. Д.Павличко вирішив підняти це питання (про нову партію) на IV сесії Великої Ради НРУ у Хусті — Мукачеві, запропонувавши створити нову партію тими інтелектуальними силами, що є в Русі¹²². З перелічених прізвищ осіб, які були готові увійти в цю партію, були відомі діячі — фундатори Руху, колишні члени КПРС¹²³. Виступ Д.Павличка був суперечливий, я б сказав — не дуже сміливий, він і сам вказував на небезпеку подрібнення сил. Водночас ця пропозиція у випадку її реалізації означала б реальне розмежування Руху на дві фракції — УРП і новопосталу партію, в той час, коли б ці партії були б не дуже то міцні поодинці, а Рух залишався на підйомі, об'єднуючи різні політичні і громадські організації.

На справу могло вплинути те, що попередньо таку ж ідею про партію висловив і голова Руху І.Драч¹²⁴. Л.Лук'яненко ж, виступаючи тоді слідом за Д.Павличком, сказав, що поява політичних партій в Україні — процес неминучий, але Рух залишатиметься Рухом десь до моменту переборення імперії, до відкритої постановки питання на вихід з СРСР України¹²⁵. На весну ж 1990 року, на погляд Л.Лук'яненка, творення такої партії було б передчасним. Оскільки ж політичні партії з'являлися, задекларувавши про своє утворення, то на Других Зборах НРУ в статут було занесено поняття асоційованого членства організації з республіканським рівнем, які входитимуть в НРУ¹²⁶.

Після організаційного зміцнення національно-демократичної опозиції і здобуття депутатських місць у Верховній Раді УРСР питання про незалежність поставало з іншого боку. Тапер воно залежало і від організаційних зусиль опозиції, пошуків нею союзників, вміння протидіяти маневрам КПУ і, водночас, залежало від еволюції в самій КПУ, зміни політичної обстановки в Союзі в цілому.

Конференція Львівської організації НРУ (березень 1990 року)

засвідчила радикалізацію в русі. В програмовій доповіді на ній було заявлено, що «перебування в Русі, а особливо в його керівних структурах, членів КПРС розходиться з головними (цілями) політичними завданнями Руху»¹²⁷. Декларація конференції першим пунктом чітко визначила: «Повна незалежність України як держави». Була висунута вимога повної реабілітації національно-визвольного руху 40—50-х років¹²⁸.

На сповненій критики і самокритики V сесії Великої Ради Руху (25—28 червня 1990 року)¹²⁸ ця позиція львів'ян загалом була підтримана учасниками сесії. А в її резолюції відзначено утвердження в свідомості народу ідеї незалежності. Рада закликала народних депутатів УРСР прийняти Декларацію про державний суверенітет України¹²⁹. Водночас, в резолюції вказувалося: «Державний суверенітет України не може бути обмежений новим союзним Договором, укладання якого за ініціативою Центру в період, коли республіка ще не стала суб'єктом суверенності, ставить під загрозу саме досягнення реальної державної незалежності України»¹³⁰.

Восени 1990 року політична ситуація в республіці загострилася. Каталізатором подій і поштовхом до рішучих кроків з боку опозиції стало голодування студентів і молоді на Жовтневому майдані в Києві. Голодуючі студенти ставили перед владою ряд політичних вимог, в тому числі: відставки Голови Верховної Ради Л.Кравчука і переобрання її складу, відставки прем'єра В.Масола, про націоналізацію майна КПРС і ВЛКСМ тощо¹³¹. Голодування молоді викликало величезний суспільний резонанс і переоцінку цінностей на певний час в деякого з людей старшого покоління¹³². Частково студентські вимоги були задоволені. Тому і Другі Збори НРУ, перебуваючи в стані деякої ейфорії від успіхів і під впливом факторів, що вже згадувались, схвалили у своїй Програмі (Руху) головну мету організації: досягнення державної незалежності України¹³³, відкинувши і досить непопулярну приставку до самої назви Руху — «за перебудову». Щодо будь-яких зв'язків з Центром типу домовленостей, що вже існували раніше в радянській історії, то Другі Збори висловилися в резолюції так: «Геть Союзний Договір»¹³⁴.

З осені 1990 року, коли консерватори з КПУ перейшли у наступ (арешт депутата С.Хмари та ін.), до заклоту 1991 року національно-визвольний рух, опозиція в цілому перебували в ситуації рівноваги у діях з владою, чи, як висловився О.Гарань, — в патовій ситуації¹³⁵. Наступним полем для змагань стали організація і проведення референдуму про долю союзу 17 березня 1991 року. Рух спочатку в принципі був проти проведення такого референдуму, але з тактичних міркувань врешті було вирішено брати в ньому участь і голосувати «проти» оновленого Союзу¹³⁶. З ростом впливу ідеї суверенності на деяких політиків КПУ і поміркованос-

ті Народної Ради було висунуте ще одне питання для республіканського опитування: «Чи згодні Ви з тим, що Україна повинна бути у складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?» — як компромісний варіант для політичних супротивників і поле для домовленостей у майбутньому.

Власне, навколо питань державності України виникло об'єднання політичних сил «Незалежна демократична Україна». Референдум став пробою сил для неї.

Різні політичні організації повели себе по-різному стосовно майбутнього референдуму. УРП, наприклад, закликала до бойкоту його. Рух був гнучкішим, пропонуючи сказати «Так» в позиції республіканського опитування, оскільки воно мало прямий зв'язок з Декларацією про державний суверенітет України, заклало формулу союзу суверенних держав із запереченням єдиного Союзу¹³⁷. Керівництво Руху цілком резонно вважало тоді, що підтримка цього формулювання започаткує перехідний період від колоніального поневолення України до незалежної української держави¹³⁸.

Коаліція демократичних сил провела широку агітацію для роз'яснення своєї позиції з цього приводу по всій Україні. Результати підсумків голосування можна вважати позитивними для опозиції, хоч і доволі суперечливими. За ідею нового договору висловилися 70,2% тих, хто брав участь в голосуванні (83,5% виборців). Разом з тим, позитивну відповідь на запитання республіканського опитування дали 80% громадян¹³⁹. І це означало, що існує широка соціальна база для боротьби за незалежність.

Несподівану підтримку вимогам опозиції про суверенітет, нову конституцію, відкликання проекту нового союзного договору подав страйк, розпочатий гірниками¹⁴⁰. Однак опозиція далеко не повністю зуміла використати ситуацію, що склалася навколо страйку і перетворити його у всеукраїнський зі своїми вимогами, а тільки наростила собі м'язів, отримавши підтримку робітничого руху.

Та цей страйк по всьому Союзу добряче-таки струсонув Центр і позиції М.Горбачова. Виникла ідея про підписання Союзного договору у вигляді формули «9+1», коли стало ясно, що Прибалтика відійшла від Союзу. Центр був ослаблений зміцненням в Росії сил, що згуртувалися навколо Б.Єльцина. Національно-демократична опозиція в цих умовах збрала всі сили і готувалася не допустити підписання якого б там не було м'якого варіанту союзного договору. Цьому мали послужити масові культурно-просвітницькі акції, які проводив Рух: захист С.Хмари; похід «Козацьким шляхом»; проведення дня Полтавської битви тощо, аж до проведення всеукраїнських акцій протесту проти підписання договору

23 червня¹⁴¹. Цілком реальними виглядали на крайній випадок у планах і акції громадянської непокори. Ситуація змінилась у зв'язку з заколотом 19 серпня 1991 року¹⁴².

Під тиском національного руху, перш за все, відбувалася й еволюція поглядів частини правлячого класу і правлячої партії у бік так званого «націонал-комунізму». В.Литвин написав, що Л.Кравчук ще у 1989 році порушував питання про статут та програму КПУ¹⁴³. Опозиція в межах КПУ в тій чи іншій формі висувала ці питання й пізніше — в тій же Заяві 8 березня, в спробах Демплатформи в КПУ тощо¹⁴⁴. Успіху ці спроби не мали, але вчинені ними поштовхи все ж змушували керівництво КПУ приділяти більше уваги національному питанню, хоч і з запізненням і доволі незграбно. У квітні 1990 року в проекті програмних принципів Компартії України, КПУ проголошувалася самостійною у складі КПРС¹⁴⁵. Але до затвердження цього принципу справа не дійшла.

На членів і керівників ЦК КПУ, без сумніву, впливали і ті події, що мали місце в точках міжнародних зіткнень в СРСР, наприклад, боротьби за незалежність в Прибалтиці. Загальне погіршення економічної ситуації в Союзі спонукало думати про ближні проблеми. Так, виступаючи на пленумі Дніпропетровського обкому партії 10 квітня 1990 року, В.Коверець, секретар Новомосковського райкому партії і член обкому, заявляв, що на наступній сесії Верховної Ради України треба: «...поставить вопрос о суверенитете политическом и экономическом нашей республики еще и потому, что не так живет как работает народ Украины», аргументуючи це й тим, що в союзні фонди іде неймовірно велика частка багатства, створеного в республіці¹⁴⁶. Такі настрої були не поодинокі¹⁴⁷. Саме вони, а також невважена поведінка В.Івашка, дозволили відносно легко прийняти Декларацію про державний суверенітет УРСР.

Компартія України мала проблеми і в стосунках з загально-демократичним рухом, а також зі зменшенням своїх рядів, із виходом з партії, особливо робітників, не тільки на заході, але й сході республіки. Компартія першої половини 1991 року налічувала вже менше 3 млн. осіб, вибуло за півріччя того року 80,3 тис. осіб. З вибулих більше половини були робітники¹⁴⁸. Партія втрачала привабливість в очах людей, не могла запропонувати яких-небудь дієвих планів на майбутнє. Вірою в комунізм захопити пересічного громадянина було вже практично неможливо. Тож не дивно, що за даними соціологічного опитування громадян республіки, проведених під егідою ЦК КПУ на середину 1990 року, довіру до компартії виявляли лише третина населення республіки¹⁴⁹.

При цьому номенклатура, яка мала політичні і економічні важелі влади, не дуже-то переймалася ідейними засадами, позаяк в

країні ішов процес набуття колективної власності номенклатурою, частиною колишнього правлячого класу реально і юридично¹⁵⁰. Центр з управлінням не справлявся, а успіх ГКЧП загрожував позбавленням набутої власності.

При такому, більш ніж критичному, ставленні до КПУ опозиції її лідери намагалися розмежувати партію і її членів, особливо ж тих, які хотіли чи прагнули незалежної КПУ чи незалежної України¹⁵¹. Результати референдуму теж позначилися на настроях членів КПУ, тих з них, які були налаштовані до націонал-комунізму.

Згадаємо тепер і про вже побічно названих вище союзників національно-демократичних сил на заключному етапі руху. Це питання голосно прозвучало на V сесії Великої Ради руху і на його ж Других зборах¹⁵².

В Галичині таким союзником залишалася греко-католицька церква. Там вже в 1982 році діяла ініціативна група захисту прав віруючих і церкви на Україні¹⁵³. Нею був виданий і бюлетень «Хроніка католицької церкви на Україні»¹⁵⁴. Ця група з виданням (у підпіллі) проіснувала до перебудови. У 1987 році вже йшла мова перед Папою римським про легалізацію цієї церкви в СРСР¹⁵⁵. Церква вийшла з підпілля. В кінці 1987 року сформувався і почав діяти Комітет захисту української греко-католицької церкви на чолі з І.Гелем¹⁵⁶. Масове національне пробудження в Галичині, особливо в сільських районах, було пов'язане з поверненням віруючих до УГКЦ¹⁵⁷. Всі національні партії і Рух теж підтримували католиків грецького обряду¹⁵⁸.

Підтримувати національне відродження, переборюючи значні труднощі, почала і відновлювана Українська автокефальна Православна Церква¹⁵⁹.

Створення за сприянням НРУ і УРП 28 липня 1991 року Спільки офіцерів України теж значно збільшило можливості національної опозиції. Врешті — це була єдина структура, що могла щось запропонувати на подолання кризових явищ в армії і мала проекти і розробки з військових питань тоді, коли їх не було і в комісіях Верховної Ради УРСР¹⁶⁰.

Дуже значним і впливовим союзником національно-демократичного визвольного руху став робітничий рух в Україні. Розмах і сила його в республіці, а особливо на Сході, там, де позиції національного руху були найслабші, а компартії — найсильніші, сковували можливість маневру режиму, об'єктивно і суб'єктивно сприяли досягненню незалежності Україною¹⁶¹. Можна говорити і про непогані стосунки національного з загально-демократичним рухом в Україні та за її межами¹⁶².

Тобто, в умовах що склалися на кінець літа 1991 року, після провалу заколоту, національно-визвольний рух отримав ініціати-

ву і мав потужних і впливових союзників в боротьбі з системою влади, в прагненні до незалежності, а головне — перспективи. Всього цього не було в Компартії України; був ослаблений і Центр. Щоб зберегти своє становище, класу номенклатури, чи «суверен-комуністам» особливо, треба було перехопити ініціативу і прийняти вимоги визвольного руху імперії за все, головну з них — підтримати проголошення незалежності України, на що вони й зважилися 24 серпня 1991 року. Тоді і було прийнято Акт про незалежність України як самостійної держави. Тим самим, в основному, даний етап і період визвольного руху завершився. І національно-демократичні сили і Рух, в першу чергу, а також правлячий клас проробили величезну роботу для того, щоб переконати громадян республіки на першого грудневого референдумі підтвердити своїм вибором незалежність України, обрати свого кандидата в президенти. Тут був момент національного єднання. Народ зробив свій вибір за незалежність і за президента Л.Кравчука. Але погодитися в тому, що визначальним в цьому процесі набуття державності був вплив і роль націонал-комуністів, як це стверджують Т.Кузьо і А.Вільсон¹⁶³, аж ніяк не можна, як видно з нашого дослідження. Абсолютно безпідставним є з огляду на факти як останніх кількох років, так і десятиліть, що Україна здобула свою незалежність ні за що, ні про що¹⁶⁴, чи просто внаслідок розпаду СРСР, відчуттів та переживань більшістю населення України своєї життєво-культурної відмінності¹⁶⁵. Все було значно складніше.

Таким чином, особливістю даного етапу національно-визвольного руху було те, що він, знову почавшись слідом за кризою і лібералізацією режиму, з національного відродження переріс у широкий соціальний рух з масовою підтримкою населення, який зумів довести ідею незалежності України і падіння пом'якшеного тоталітарного режиму до логічного завершення. Основною організаційною структурою руху стали ТУМ, УГС, УРП і НРУ. Спрямування руху було не лише національне, але й значною мірою соціальне, демократичне. КПРС не змогла в Україні запропонувати реальної альтернативи. Нерозв'язаними питаннями національного руху, на погляд автора, залишалися моделювання і планування розвитку подій в Україні в наступний період існування, декларативність багатьох проблемних положень, нерозробленість і недостатня увага лідерів Руху до соціальних проблем, незавершеність організаційної й ідейної розбудови національно-демократичних сил, переоцінка результатів 1 грудня як завершеного процесу набутої національної державності і незалежності.

8.3. Український визвольний рух у східноєвропейському контексті

Розглянемо місце українського руху поміж інших антитоталітарних рухів країн Східної і Центральної Європи. Зрозуміло, що український рух був визначальним у долі народів СРСР. Наявність великого незалежницького руху, незалежної України в цілому означали б крах Союзу як такого, з усіма відповідними наслідками і для підрадянських країн Європи. Цей потенціал руху, як відомо, був реалізований наприкінці періоду, що тут розглядається. Значення руху в даному контексті добре розуміли і в УНФ, і правозахисники з УГГ.

В ретроспективі часу видно, що український рух мав багато спільного з визвольними рухами в Прибалтиці. Народи Прибалтики були включені до складу СРСР лише в ході Другої світової війни (як і західна частина України). В трьох цих республіках (а також в Західній Україні і в Західній Білорусії) велася збройна боротьба проти насадження Радянської влади з середини 40-х і аж до середини 50-х років. Можна припустити, що там існували і якісь перехідні моменти від збройної боротьби до мирного розвитку руху, хоч дослідження, яким користується автор, нічого про це (з незалежних, мабуть, від авторів причини) не говорить¹⁶⁶. Досить потужний національний рух існував там і в наступні десятиліття. В Литві самвидав досягнув найбільшого поширення на душу населення. Риси національного мала в цій республіці і у віруючих католицька церква, яка хоч і не була закрита чи заборонена, але була сильно обмежена у своїх правах. «Хроніка литовської католицької церкви» стала більш ніж помітним явищем усього радянського самвидаву, проіснувавши з початку 70-х років аж до перебудови. В Прибалтиці в цілому відомо декілька випусків різного роду вісників, як правило, з 70-х років. Далеко не всі з них були довготривалими, не всі потрапили за кордон.

Стосовно дівіших виявів руху, то знаємо про висловлення солідарності з Угорщиною в 1956 році, напіввідкрите засудження вторгнення до Чехословаччини в 1968 році, декілька інших протестних і святкових демонстрацій на честь національних свят. 14 травня 1972 року 19-річний студент Ромас Каланта підпалив себе. В день його похорону відбулася велика демонстрація молоді в Каунасі, де присутні скандували: «Свободу Литві!»

Активна поява різноманітних політичних структур відома в Латвії від середини 70-х років: Латвійський рух за незалежність, Латвійська християнсько-демократична організація. З 1972 року відомо про діяльність в Естонії Національного фронту і Демократичного руху. Ці об'єднання видавали часописи і складали програми, які передбачали від'єднання від СРСР. В 1976 році в Прибалтиці

утворилися і Гельсінкські правозахисні групи. Активна діяльність національних опозиційних рухів дала змогу приступити до тіснішого співробітництва учасників руху даного регіону між собою. Для розробки програми такого співробітництва був утворений навіть спеціальний комітет. Коли справа була майже завершена, настали арешти¹⁶⁷. Такої координації дій національних рухів Союзу вдалося досягнути вже в 1987 році. В Прибалтиці ж рівень національного руху на ті десятиліття був достатньо високий, його організація мала риси, подібні до українського. Високий рівень національної свідомості пришвидшив з кінця 80-х років появу в Естонії, Латвії, Литві великих масових національних рухів у вигляді фронтів чи просто рухів (Саюдіс). Утворювалися вони під тиском радикальніших елементів і структур, які в національному русі існували. Але провід спочатку в них теж складали представники поміркованіших кіл. Ці рухи спочатку декларували свої вимоги, як і в Україні, в рамках перебудови. Перемога на виборах весною 1989 року змінила цей курс, до руху за незалежність¹⁶⁸. Важливою рисою тих рухів (і українського) була участь в них певного числа членів правлячої партії. Реально це означало розкол цієї партії і падіння впливу з відповідними наслідками. Утворення широких народних рухів у прибалтійських республіках, висунення ними відкрито незалежницьких цілей значно посприяли розгортанню українського руху як морально, так і політично, а в деяких випадках і дієво. Зі свого боку український рух рішуче виступив на захист незалежності народів Прибалтики, засудив імперську агресію проти них.

Протягом довгих років, у попередні десятиліття і навіть століття український визвольний рух розгортався щонайменше у двох напрямках: проти Росії і проти Польщі. В даний період ця дилема відпала: найближчі держави на захід від України були під радянським (російським) військово-політичним і ідеологічним впливом. Природно, що антитоталітарні рухи в цих країнах ставали союзниками рухів опору народів СРСР. Разом з тим, існували значні відмінності в розвитку дисидентства, національних рухів в СРСР і, зокрема, в Україні і в країнах Східної і Центральної Європи. В останніх збереглися ще деякі рештки інститутів цивільного, громадянського суспільства. Зрозуміло, що їх не могло бути в Росії, залишки такого суспільства активно викорінювались в Україні. Політичне дисидентство у Східній і Центральній Європі мало на меті відкидання комунізму, такими ж були прагнення більшості учасників дисидентського руху в Росії, в республіках колишнього Союзу. В Україні дисиденти прагнули перш за все досягнення незалежності своїх народів від імперії. Залишалася при цьому і антикомуністична спрямованість руху. В Україні треба говорити переважно про національно-визвольний рух, в пострадянських країнах — про дисидентський. На відрив залежності від Москви

як імперського центру і наддержави були спрямовані й дисидентські рухи в Європі, але це була все-таки друга, а не перша ціль даних рухів. Можна стверджувати, що загалом режими, влада були терпимішими до інакомислення в Східній і Центральній Європі, ніж в Україні, республіках колишнього СРСР.

Зрозуміло, що будь-які успіхи в боротьбі проти тоталітарного режиму тою чи іншою мірою впливали і на долю українського руху. Після 1956 року стало зрозумілим, що можливість такого руху є не лише в республіках Союзу РСР. І тут, і там ці рухи протягом цілого періоду мали і деякі спільні риси, зумовлені цілями і завданнями боротьби. В Україні, Польщі, Чехословаччині і почасти в Угорщині з 60-х років самвидав став засобом прориву інформаційної блокади монополії режиму. Обсяги самвидавної літератури, умови друку, пересилання з-за кордону в цих країнах були незрівнянно сприятливіші і більші, ніж в Україні. В такому ж досить «привілейованому» становищі знаходився і російський самвидав.

З середини 50-х років виникали в Угорщині, Польщі, а потім і в Україні дискусійні культурологічні клуби інтелігенції. Вони стають зачатками центрів інакомислення в цьому інтелектуальному середовищі¹⁶⁹. Тривалий час в опозиційних дисидентських колах різних країн були живими ілюзії про можливості перетворень і реформ в існуючій системі з приходом до влади нових комуністичних лідерів. Певні надії таким сподіванням давав прихід в особі Хрущова, Гомулки, Дубчека, в Україні — Шелеста. Але виявилось, що ці надії є безпідставними¹⁷⁰. Повинні були з'явитися реформи і програми, орієнтовані не на правлячу партію, а на народ. Останнє вже означало спроби опозиції побачити свої цілі не виключно лише в трансформації держави, а сформувати насамперед суспільство, здатне прийняти і підтримати реформи¹⁷¹. Український самвидав і публіцистика з середини 1980-х рухалися теж в цьому напрямку.

Як і в Україні, в Чехословаччині після 1968 і в Польщі з середини 70-х знали і антиурядові підпільні утворення. Унеможливлення для опозиції відкритої політичної діяльності породили в тій же Чехословаччині досить впливовий правозахисний рух, відомий під назвою «Хартія-77»¹⁷². В Чехії він дістав досить широкий розголос і був підтриманий підписами четверті тисячі чоловік. З діяльністю «Хартії-77» пов'язане в Чехословаччині продовження опозиційного антитоталітарного руху аж до кінця 80-х років. Українці в Чехословаччині, а почасти й в Польщі, були певною частиною й опорою українському рухові в тому значенні, що національно-політичне життя в цих країнах було на вищому рівні розвитку, ніж це допускалося в СРСР, почасти — прямим сприянням, особливо в 60-ті роки.

В подіях в Україні кінця 80-х є ще одна спільна риса з антитоталітарними рухами у Східній Європі. Робітничий рух був опорою

польської опозиції 70—80-х років. Робітничі комітети в Угорщині 56—57 років стали альтернативними органами влади в країні¹⁷³, як це почасти трапилося в деяких частинах України в 1989 році. В усіх цих випадках виявилось, що не лише комуністи можуть опертися на робітничий клас, але організовані, не залежні від влади робітничі структури можуть бути спрямованими і проти існуючого режиму влади — це спільні риси відомих в цьому регіоні антитоталітарних революцій.

Національно-визвольний рух в Україні, особливо з кінця 1980-х був, як відомо, одним з числа національних рухів у Східній і Центральній Європі в даний час. Ці рухи за незалежність в регіоні мали багато чого спільного з такими ж національними рухами XIX і початку XX століття. І тоді, і тепер вони відбувалися під впливом колапсу імперій, в даному випадку СРСР. Коли звичний порядок речей зникав, національна ідея відігравала інтеграційну роль, незмінною залишалася боротьба за власну культуру, мову; ці ж рухи опиралися на інтереси великих груп населення у соціальних і політичних конфліктах¹⁷⁴.

Існували і певні відмінності між тими і нинішніми рухами. В минулому столітті, на початку нинішнього національні рухи були частиною і формою націотворчого процесу, в результаті якого і з'явилися виразно окреслені сучасні нації. Нинішні національні рухи боролися вже за відновлення права на життя вже існуючих націй. За умов надзвичайного ущільнення соціальних зв'язків процеси розгортання руху тепер різко прискорилися, і засоби масової інформації мають на такі рухи чималий вплив. Швидко з'явилися і нові національні еліти, виховані при старому режимові, які проте прагнули стати правлячими вже зараз.

В цілому, з точки зору всього XX століття, український рух під цю пору ще не набрав попередньої напруги і розмаху. Досягнуто лише політичної незалежності України. Інші завдання, які супроводжували розвиток національно-визвольного руху в Україні, на відміну від тих же країн Прибалтики, Центральної Європи, не виконані. Це дозволяє нам стверджувати, що український рух в тому числі і як рух націоналістичний (в європейському, а не радянсько-більшовицькому розумінні останнього) має перспективи, він ще не зреалізований.

ПРИМІТКИ

¹ Лацис О. Почему СССР не дожил до своего 70-летия // Известия. — 1992. — 30 дек.

² Авторханов А. Дела и дни Кремля: от Андропова до Горбачева // УМСА — Press-Paris, 1986. — 347 с. (с.26, 28).

³ Там само, с.27, 28.

- ⁴ Bzezinski Z. The Grand Failure. The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century. — New-York, 1989. — 271 p. (p.37).
- ⁵ Див. про це: Ткаченко В.М. Україна і Росія: проблеми національного самовизначення (історіософський аналіз поточного моменту). — К., 1993. — 190 с. (с.88—97).
- ⁶ Rieber J. Alfred. The reformist tradition in Russian History // Perestroika at the crossroads; Ed. by Alfred J. Rieber and Alvin Z. Rubinstein. New York, London: M.E. Sparger, Inc., 1991. —P.3—30 (p.26).
- ⁷ Коропецький Іван-Святослав. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. — К.: Либінь, 1995. — 240 с. (с.79).
- ⁸ Литвин В. Політична арена України. — К., 1995. —С.64—66.
- ⁹ Bzezinski Z. The Grand Failure. The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century. — New-York, 1989. — 271 p.(p.4).
- ¹⁰ Вступне слово О.Гончара // Літературна Україна. — 1986. — 19 червня.
- ¹¹ Літературна Україна. — 1986. — 27 лист.
- ¹² Літературна Україна. — 1987. — 9 квіт.
- ¹³ Камінський А. На перехідному етапі. — 1990. — С.295.
- ¹⁴ Полтавське товариство — перше з відомих нам, воно утворилось з осені 1987 р., з початку 1988 р. творяться такі ж осередки стараннями Ігоря Мельника та інших — у Львові // Пост-Поступ. — 1993. — 25-30 серп.
- ¹⁵ Статут Товариства рідної мови імені Тараса Шевченка. Проект // Літературна Україна. — 1989. — 12 січня.
- ¹⁶ Камінський А. На перехідному етапі. — 1990. — С.305 (с.308).
- ¹⁷ Благослови душе моя, лукавого // Пост-Поступ. — 1993. — 25-30 серп.
- ¹⁸ Гарань О.В. Убити дракона. — К.: Либінь, 1992. — С.10.
- ¹⁹ Крок (Івано-Франківськ). — 1989. — Жовтень.
- ²⁰ Щодо України, то точних даних з цього приводу не маємо, а в Союзі на початок 1988 р. було 30 тис. груп. — Правда. — 1988. — 1 февр.
- ²¹ Чорновіл В. Відкритий лист до Генерального секретаря ЦК КПРС Горбачова Михайла Сергійовича // Український вісник. — Вип.7. — ІВС: Лондон, 1987. — С.7—33 (с.7).
- ²² Там само, с.13.
- ²³ Чорновіл В. Відкритий лист до Генерального секретаря ЦК КПРС Горбачова Михайла Сергійовича // Український вісник. — Вип.7. — ІВС: Лондон, 1987. — С.7—33 (с.15).
- ²⁴ Там само, с.17, 16.
- ²⁵ Там само, с.17. Інша частина листа присвячена розгляду національного питання в Україні в ХХ ст., з критикою персони і періоду В.Щербицького в цілому.
- ²⁶ Камінський А. На перехідному етапі. — С.320.
- ²⁷ Голос відродження. — 1990. — Травень. — Ч.4, 6 (15). — С.3.
- ²⁸ О.Гарань вважає це початком становлення багатопартійності на Україні — Гарань О. Багатопартійність на Україні: формування, проблеми, перспективи — Україна багатопартійна. — К., 1991. — С.5—28 (с.5).
- ²⁹ Декларація Української Гельсінкської Спілки // Архів УРП.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ Докладніше про це див.: Камінський А. На перехідному етапі. — С.329—345.
- ³² Там само, с.127—136. Гарань О.В. Убити дракона. — К., 1993. — С.15—16.

- ³³ ЦДАГОУ, ф.1, оп.32, спр.398, Матеріали до виступу, арк.1.
- ³⁴ Литвин М. Політична арена України. — К., 1996. — С.124.
- ³⁵ ЦДАГОУ, ф.1, оп.32, спр.172 / Записка Одеського обкому КПУ в ЦК КПУ от 3 марта 1989 г., с.5.
- ³⁶ Там само. Постанови Президії Республіканської ради педагогічного товариства УРСР від 1 березня 1989 р.
- ³⁷ Там само. Лист в ЦК КПУ від 6.03.89 р.
- ³⁸ Відомі випадки створення «Меморіалу» владою як паралельних «Меморіалів» в областях. (Дзвін, Тернопіль, 1989 р., липень-квітень). У «Меморіалі» не було, мабуть, більше 4 тис. чол. — в Тернополі — 237 чол.
- ³⁹ ЦДАТОУ, ф.1, оп.32, спр.189 / О предварительных итогах выборов народных депутатов СССР от Украинской ССР, арк.6.
- ⁴⁰ Львівські новини. — 1989. — № 3/5. — С.14.
- ⁴¹ Єдність. — 1989. — 1 березня.
- ⁴² Львівські новини. — 1989. — № 3 (5). — С.7—11.
- ⁴³ Там само, с.16. Термін, вживаний в 1989 р.
- ⁴⁴ Там само, с.16.
- ⁴⁵ Там само.
- ⁴⁶ Там само, с.27.
- ⁴⁷ Там само, с.28.
- ⁴⁸ Дзвін. — 1990. — № 1.
- ⁴⁹ Косів М. НРУ: проблеми становлення // Віче (Львів). — 1989. — № 1.
- ⁵⁰ Львівські новини. — 1989. — № 3. — С.18.
- ⁵¹ Там само, с.20.
- ⁵² Вісник Руху (Київ). — 1989. — № 1. — С.2.
- ⁵³ Львівські новини. — 1989. — № 3. — С.25.
- ⁵⁴ Тернопільський інформатор. — 1989. — № 1. — Архів Тернопільської обласної організації УРП. — С.3.
- ⁵⁵ Львівські новини. — 1989. — № 3. — С.28.
- ⁵⁶ Дружков В.І., Цимбал Л.М. Народний рух за утвердження державності на Миколаївщині // Народний Рух України: місце в історії та політиці. Тези доповідей першої всеукраїнської наукової конференції (14—16 вересня 1994 року, Одеса). — К., 1994. — С.33—34 (с.33).
- ⁵⁷ Віче. — 1989. — № 1. — С.1.
- ⁵⁸ Декларація Львівської регіональної організації НРУ // Віче. — 1989. — № 1. — С.2.
- ⁵⁹ Bzezinski Z. The Grand Failure. The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century. — New-York, 1989. — 271 p. (p.69).
- ⁶⁰ Вільне слово. — 1989. — № 2. — С.1.
- ⁶¹ Там же, № 3, с.2.
- ⁶² Там само, с.3.
- ⁶³ ЦДАГОУ, ф.1, оп.32, спр.398. Інформація об учредительной конференції НРУ за перестройку г.Киева и Киевской области от 7.07.89, арк.5.
- ⁶⁴ Там само. Про установчу конференцію Народного руху України за перебудову м.Киева та області. Арк.2—4.
- ⁶⁵ Там само. Інформація об учредительной конференції НРУ..., арк.3.

- ⁶⁶ Див. наприклад в — ДАЧО, ф.2048, оп.33, спр.4, арк.77. ДАДНО, ф.19, оп.94, спр.91, арк.86.
- ⁶⁷ ДАДНО, ф.19, оп.94, спр.91, арк.86—87.
- ⁶⁸ ЦДАГОУ, ф.1, оп.32, спр.398. Інформація об учредительной конференції НРУ за перестройку г.Кієва і Київської області от 7.07.89, арк.2.
- ⁶⁹ Камінський А. Цит. книги. — С.199.
- ⁷⁰ Громада. — Чернігів. — 1989. — № 1. — С.1.
- ⁷¹ Там само, с.2.
- ⁷² Вільна думка. — Луцьк, 1989. — № 1. — С.2.
- ⁷³ Установча конференція НРУ за перебудову /Дніпропетровська крайова організація НРУ/. Стенограма // Архів Дніпропетровської КР НРУ. — С.1.
- ⁷⁴ Коломийська територіальна організація НРУ «Покуття». — 1989—1992. — Коломия. — 1993. — С.4.
- ⁷⁵ З інтерв'ю з Ярославом Шевчуком, головою товариства «Рух» 11 липня 1995 р. Цю думку підтвердили і дії молодих в Полтаві, під час спроб групи «Пам'ять» (Москва святкувала річницю Полтавської битви). Що сталось у Полтаві //Вільне слово. — 1989. — № 3. — С.4.
- ⁷⁶ Вісник Руху. — 1989. — № 1. — С.72.
- ⁷⁷ Радянська Україна. — 1989. — 3 лист.
- ⁷⁸ Голос Карпат. — 1989. — № 1. — с.72. Літературна Україна. — 1989. — Травень-липень. На місцях серединна точка зору сприймалася владою як засіб недопущення національної символіки.
- ⁷⁹ Голос Карпат. — 1989. — № 4. — С.1. Дзвін. — 1989. -№ 2. — С.1, 2—6.
- ⁸⁰ Див. Камінський А. На перехідному етапі. — 1990, с.235—270; Гарань О.В. Убити дракона. — К., 1993, с.48—61.
- ⁸¹ Виступ В.Чорновола // Літературна Україна. — 1989, листопад.
- ⁸² Літературна Україна. — 1989.
- ⁸³ ЦДАГОУ, ф.1, оп.32, спр.398 /Справка-прогноз о Народном Движении Украины за перестройку, арк.1. Можна вважати цифру щодо чисельності НРУ, поданої в цьому документі, найбільш достовірною.
- ⁸⁴ ЦДАГОУ, ф.1, оп.32, спр.398 /Справка-прогноз о Народном Движении Украины за перестройку, арк.8.
- ⁸⁵ Див. докладніше про нього у О.В.Гараня: Убити дракона. — С.46—47.
- ⁸⁶ Відкритий лист депутатів СРСР від України до депутатів Верховної Ради УРСР // Ленінська молодь. — 1989. — 15 серпня.
- ⁸⁷ Віче. — 1989. — № 4. — С.1; № 5. — С.1—2. Голос Карпат. — 1989. — № 5. — С.1 та ін.
- ⁸⁸ Віче. — 1985. — № 6. — С.3. Вечерний Донецк. — 1989. — 31 авг. Вільне слово. — К., 1995. — № 5. — С.4 та ін.
- ⁸⁹ Докладніше про це див.: Литвин В. Політична арена України. — К., 1995. — С.164—187.
- ⁹⁰ Див. наприклад, ДАЛугО, ф.179, спр.37, арк.3—5.
- ⁹¹ Віче. — 1989. — № 7. — С.2—3. У відовідь застрайкували на дві години всі підприємства і установи міста.
- ⁹² Драч І. Відкритий лист Першому секретареві ЦК КПУ // Віче. — 1989. — № 1. — С.3.
- ⁹³ Шукаємо відповідь у Програмі // Вісник Руху. — 1989. — № 10. — С.2.

- ⁹⁴ Республіканська структура центрів координації і виборів // Вісник Руху. — 1989. — № 10. — С.10.
- ⁹⁵ Свідчення автора. Крок. — 1990. — № 4. — С.4.
- ⁹⁶ Виборчий маніфест Демократичного блоку України // Віче. — 1989. — № 11. — С.2.
- ⁹⁷ Предвыборная платформа // Демократичний вибір (Одеса). — 1990. — № 1. — С.2—3.
- ⁹⁸ Там само.
- ⁹⁹ Чорновіл В. Моя виборча платформа // Вільна думка. — 1989. — № 3. Тут знову: федеральний устрій України.
- ¹⁰⁰ Там само.
- ¹⁰¹ Віче. — 1989. — № 12. — С.1. Членами яких ці кандидати часто-густо були.
- ¹⁰² Протокол № 8 конференції Дніпропетровського обласного об'єднання ТУМ ім. Т.Шевченка по висуненню кандидатів у народні депутати від 24.12.89 р. // Архів Дніпропетровської крайової ради НРУ.
- ¹⁰³ Думка (Кіровоград) — 1990, № 3, с.4.
- ¹⁰⁴ Зорганізоване НРУ. Огляд подій (Інформаційний центр Руху). — 1990. — Вип.3. — С.71.
- ¹⁰⁵ Перемога в обласних радах в Галичні не означала, звісно, що політична боротьба в регіоні закінчилась. Почалось тривале протистояння за переобрання чи наповнення національного, демократичного змісту районних і сільських рад, де в більшості випадків першість була за КПУ. — Вільний край (Боршев). — 1990. — 19 верес. Тернистий шлях. — 1991. — № 11. За незалежність. — 1990. — 24 лист.
- ¹⁰⁶ Виникнення партій, див.: Гарань О.В. Убити дракона. — К., 1993; Білоус А.О. Політичні об'єднання України. — К.: Україна, 1993. — 107 с.; Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Нові політичні партії України. — К., 1990. — 47 с.
- ¹⁰⁷ З виступу Марини Бондаренко на вічі 22 січня 1990 року в Києві.
- ¹⁰⁸ Голос Карпат. — 1989. — № 5. — С.2; Віче. — 1989. — № 10. — С.2.
- ¹⁰⁹ За даними протоколів з папки «Осередки» архіву Івано-Франківської КР НРУ. Підрахунки автора.
- ¹¹⁰ Там само.
- ¹¹¹ Віче. — 1989. — № 11. — С.8.
- ¹¹² Відомість плати членських внесків крайової Ради НРУ // Архів Івано-Франківської КР НРУ.
- ¹¹³ Експрес-інформація Івано-Франківського ОК КПУ. — 1990. — Лютий. — С.1.
- ¹¹⁴ Проблеми і перспективи (інтерв'ю з Михайлом Горинем) // Віче. — 1989. — № 8. — С.3.
- ¹¹⁵ Гарань О.В. З історії формування політичного спектру України (літо 1988 — літо 1991 р.) // Україна. XX ст. Проблеми національного відродження. — К.: Наукова думка, 1993. — С.117-145 (с.125).
- ¹¹⁶ Звітна доповідь Левка Лук'яненка з'їздові Української Гельсінкської Спілки // Голос відродження. — 1990-46(15). — С.3.
- ¹¹⁷ ЦДАГОУ, ф.1, оп.32, спр.398. Про деякі тенденції у розвитку політичних формувань на Україні. — Арк.4.
- ¹¹⁸ Список членів Тернопільської філії УГС // Архів Тернопільської обласної організації УРП.

- ¹¹⁹ Лук'яненко Л. Звітна доповідь II з'їздові УРП // II з'їзд УРП — К., 1992. — С.7—28 (с.20).
- ¹²⁰ Програма УРП // Україна багатопартійна. — 1991. — С.62—67.
- ¹²¹ Заява совісті // Літературна Україна. 1990. — 5 квіт.
- ¹²² Виступ Д.Павличка — 4 сесія Великої Ради Руху, м.Хуст // Вісник Руху. — 1990. — Ч.4 (частина друга) — С.18—19.
- ¹²³ 4 сесія Великої Ради Руху. — М.Хуст. // Вісник Руху. — 1990. — Ч.4 (частина друга). — С.1.
- ¹²⁴ Виступ Л.Лук'яненка. — Там само. — С.19—21 (с.20).
- ¹²⁵ Статут Народного Руху України // Другі всеукраїнські збори Народного руху України 25—28 жовтня 1990 року. Документи і матеріали. — К., 1990. — С.30. Як згодом з'ясувалося, асоційоване членство вийшло не дуже вдалим. — Гарань О.В. Убити дракона. — К., 1993. — С.140.
- ¹²⁶ Рух на сучасному етапі: ідеологічні засоби, тактика і перспективи — Друга конференція Львівської крайової організації НРУ. — Львів, 1990. — С.3 // Архів Любомира Сеніка. Доповідь була написана Л.Сеником і М.Осадчим.
- ¹²⁷ Віче. — 1990. — № 18. — С.2.
- ¹²⁸ Див. про неї: Вісник Руху. — 1990. — 22 с. — Додаток до числа 6.
- ¹²⁹ Про політичну ситуацію в Україні та завдання Руху. — Там само, с.19.
- ¹³⁰ Там само.
- ¹³¹ Комсомольское знамя. — 1990. — 10 окт.
- ¹³² Pavlichko S. Letters from Kiev-S.Martin Press-New York, CIUS. — 1993 р. — 117 р. (р.85).
- ¹³³ Програма Народного Руху України // Другі Всеукраїнські Збори НРУ 25—28 жовтня 1991 року. Документи. — К., 1990. — С.4.
- ¹³⁴ Про Союзний договір — Там само, с.45.
- ¹³⁵ Гарань О.В. Убити дракона. — К., 1993. — С.186.
- ¹³⁶ Протокол Координаційної Ради НРУ від 2—3 лютого 1993 р. // Архів секретаріату НРУ.
- ¹³⁷ Про ставлення народного Руху України до референдуму 17 березня та особливості діяльності його структур — ухвали, заяви Народного Руху України // Архів Секретаріату НРУ. — С.5.
- ¹³⁸ Там само.
- ¹³⁹ ЦДАГОУ, ф.1, оп.32, спр.398.
- ¹⁴⁰ Докладніше див.: Русначенко А. Пробудження. — К., 1995. — С.131—161.
- ¹⁴¹ Протокол Координаційної Ради НРУ від 8 червня 1991 р. // Архів секретаріату НРУ.
- ¹⁴² Про події в ті дні див.: Хроніка опору. Документи, інші офіційні матеріали, свідчення преси про спробу державного перевороту, вчиненого так званим ГКЧП у серпні 1991 року (упор. Л.Танюк) — К., 1991.
- ¹⁴³ Литвин В. Політична арена України — К., 1995. — С.226.
- ¹⁴⁴ Див. напр.: До всіх членів Руху та всіх громадян України // Літ. Україна — 1990. — 8 березня.
- ¹⁴⁵ Програмні принципи діяльності Компартії України // Радянська Україна. — 1990. — 5 квітня.
- ¹⁴⁶ ДАДнО, ф.19, спр.7, арк.28—29.
- ¹⁴⁷ КПК в останні роки див.: Карабанов М. КПУ в 1985—1991 рр. — еволюція

до політичного краху. Дис. на здобуття вченого ступеня доктора іст. наук. — К., 1992.

¹⁴⁸ ЦДАГОУ, ф.1, оп.32, спр.501. Статистический отчет о составе партийной организации Компартии Украины за I полугодие 1991 г.

¹⁴⁹ ДАДО, ф.326, оп.136, спр.417, арк.43.

¹⁵⁰ Близькі дуже до такої думки і В.Ткаченко, О.Решт. Україна: на межі цивілізації. — К., 1995. — С.96.

¹⁵¹ Виступ Л.Лук'яненка. 4 сесія Великої Ради Руху // Вісник Руху. — Ч.4 (частина друга), с.19. УРП досить реально завжди оцінювала і силу КПУ.

¹⁵² Про політичну ситуацію в Україні і завдання Руху // Вісник Руху. — 1990. — Дод. до 4.6. — С.19.

¹⁵³ АС, № 4986. Очолили її Й.Тереля і В.Кобрин.

¹⁵⁴ АС, № 5371.

¹⁵⁵ АС, № 6097, а.1.

¹⁵⁶ Теоретичні і практичні проблеми, що постали перед цим комітетом, див.: Гель І. Католицька церква: катакомби та альтернативи // Гель І. Грані культури. — С.192—197.

¹⁵⁷ Інтерв'ю з Іриною Калинець 19.07.95. Докладніше про церковні справи див.: Камінський А. На перехідному етапі, с.507—582. Див. також: Віра батьків (Львів) — 1990—1991, № 1—12.

¹⁵⁸ Див. також: Косів М. Про Україну. На потребу дня. — Львів, 1990. — С.68—97.

¹⁵⁹ Собор УАПЦ // Голос відродження — 1993. — Ч.7—8. — С.6.

¹⁶⁰ Докладніше див.: Русначенко А. На шляху до національної армії. — К., 1992. — 77 с.

¹⁶¹ Докладніше див.: Русначенко А. Пробудження. — К., 1995. — Кн.1. — С.179—205.

¹⁶² Движение «Демократическая Россия». — 1991. — № 5.

¹⁶³ Kusio T., Wilsons A. Ukraine: Perestroika to Independence // CIUS, Edmonton, Toronto, 1994. — 260 p. — (p.3, 206).

¹⁶⁴ Білий О. Нігілісти та політичні фантоми посткомуністичної доби // Політична думка. — 1994. — № 4. — С.10—16.

¹⁶⁵ Субтельний О. Розпад імперії та утворення національних держав: випадок України // Сучасність. — 1994. — № 12. — С.65—72 (с.66); Бистрицький Є. Націоналізм та легітимізація посткомуністичної доби // Політологія посткомунізму. — К.: Політична думка. — 1995. — С.51—66 (с.63).

¹⁶⁶ За винятком одного випадку... Romuald Misiunas, Rein Fasapera. The Baltic States. The years of Dependence. Hurst company. — London, 1993. — P.259.

¹⁶⁷ Там само, p.266.

¹⁶⁸ Toward Independence. The Baltic Popular Movements (ed. by Ian Jzapons) West-ow Press, San-Franciko, Oxford. — 1991.

¹⁶⁹ Dissent in Eastern Europe (Ed by Iane L.Curris) Praege. — Т.1983. — P.78. Bill Loma Hungary, 1956, Alison and Busby, London, 1976. — P.32—33.

Висновки

Проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що національно-визвольний рух в Україні існував в дієвій своїй формі як у вигляді підпільної чи напівпідпільної течій, так і у вигляді відкритого протистояння режимові. Причину слід шукати в підневільному становищі України в складі СРСР як імперії. Такий стан призводив до знищення української нації як культурно-самобутньої й історичної спільності, до русифікації й асиміляції українського народу. Колоніальний гніт поєднувався з тоталітарним режимом, що існував на теренах СРСР. Тому закономірно, що національно-визвольний рух був водночас і анти тоталітарним за своєю природою. Оскільки ж влада, і політична й ідеологічна в країні належала компартії, то об'єктивно рух цей носив антикомуністичний характер. Кінцевою метою руху було створення, постава вільної незалежної української держави. В даний період історичного розвитку це досягалося мирними засобами боротьби.

Тактичні засоби, форми існування руху і його діяльності змінювалися залежно від декількох факторів, головними з яких були зміна й еволюція самої системи тоталітаризму в бік авторитаризму. Другий фактор — це розвиток самого руху, нагромадження досвіду боротьби в поколінні шістдесятників і поява нових генерацій борців. Мали вплив такі чинники, як загострення економічної кризи в СРСР і лібералізація режиму з середини 60-х і 80-х років, вплив антисталінських рухів у Східній Європі.

Ідейний розвиток руху був неоднозначним. Національні проблеми трактувалися в діапазоні від націоналізму до марксизму. На переломі 50—60-х років відбувалося переосмислення ідейного багажу й діяльності учасників визвольного руху, що проходив у збройній формі в Україні в 40—50-х роках. Були взяті до використання стратегічні цілі руху, критично поставились до методів їх здійснення, оскільки в ті роки не було досягнуто бажаного результату. Водночас, деякі групи взяли на озброєння майже весь ідейний багаж ОУН із засобами збройної боротьби, які, проте, ніде не були використані в їхній діяльності. Теоретичні досягнення майже всіх відомих нам перехідних груп скромні: крім критики деяких сторін попереднього періоду руху і реальної оцінки існуючого режиму вони нічого майже не додали в теорію руху.

З перехідних груп виділяються в теоретичному відношенні лише УРСС і УНФ. Обидві групи мали добре розроблені програми. УРСС висунула ідею — вперше в практиці підпільних груп і руху в цілому — використати конституційне положення про можливість виходу УРСР з Союзу для практичної роботи і пропаганди за незалежність. Легальні форми здобуття незалежності, в усякому випадку, мирними засобами передбачала програма УНФ. Автор її стояв на позиціях націоналізму, поєднуючи його з оригінально розробленою теорією про новий суспільний лад в Україні на основі, по-своєму, зрозумілого соціалістичного чи швидше соціал-демократичного, а то й змішаного міжсистемного ідеалу.

Націоналістичні погляди були притаманні чи набуті й іншою частиною руху, що започатковується з часу культурно-національного відродження початку 60-х років. Ці люди зуміли пристосувати націоналістичні ідеї до критики реалій української радянської дійсності. Існувала й неомарксистська критика національних і соціальних проблем України, менш важлива в перспективі, хоч і часто більш поширювана. Причому з 1970-х років виразно помітний занепад марксизму в невідцензурній суспільно-політичній думці. Український самвидав відбивав ці тенденції розвитку ідей. За невеликим винятком, власне розвитку ідейного багажу щодо того, як розбудувати незалежну державу, майже не відбулося. Рух був у наступі як в обороні, для великих теоретичних розробок не було можливостей. Разом з тим, рух досить гнучко реагував на світові тенденції і зміни, взяв і розвинув ідею правозахисту до національних і соціальних проблем України. На заключному етапі руху в теоретичних документах УГС знайшли відображення і ідеї незалежності й сучасної економіки, вистраждані десятиліттями боротьби. Саме утвердження демократичних принципів руху на заключних його етапах — один з найвагоміших його здобутків.

Значною проблемою руху в цей період було його організаційне оформлення, структуризація. Перехідні підпільні групи були оформлені, передбачали свій ріст, але це ж призвело в кінцевому підсумку до їхнього викриття. Підпілля до певної міри обмежувало також можливості у втілення в життя їхніх програмових цілей. Етап руху, що почався з 60-х років, певний час не був структуризований, і ця відкритість сприяла значному поширенню його гасел. З поширенням самвидаву починалося організаційне і неформальне оформлення і цієї частини руху. Відмітна точка тут — з'ява «Українського вісника».

Використання легальних можливостей і підпільної діяльності дозволило руху існувати чи не два десятиліття. Але залишалася доволі сильна тенденція до формальної організації в рамках руху.

До організації заохочували і дії влади, постійне переслідування за найменші натяки нелегаліщини. За цих умов і з'явилася Українська Група сприяння виконанню гельсінкських угод. Група поєднала в собі й організаційне і легальне начала. Це вже було небезпечно для влади, бо створювало підстави для відкритої критики режиму, на що останній піти не міг.

Разом з тим, слід сказати, що групи, які виникли в кінці 60-х, на початку 70-х років, діючи в нелегальних умовах, теж прагнули віднайти можливості вільного поширення своїх ідей. Режим застосовував щодо всіх форм організованого національного руху найжорстокіші методи придушення, з порушенням з чинного законодавства, намагаючись знищити рух, але об'єктивні й суб'єктивні умови українського життя породжували його знову й знову. Певне призупинення діяльності національного руху на початку 80-х років посилило ріст груп і осіб з антирадянськими й антикомуністичними вимогами, релігійного руху. В майбутньому, в реаліях України це об'єктивно означало розширення такої бази національного руху, що зрештою, й сталося в кінці 80-х років.

На цьому етапі розвитку руху його організаційне відновлення відбулося на базі УГГ, яка ніколи не була формально розпущена. Таким чином, рух перебрав на себе не лише естафету провідника національних, але й соціальних і загальнолюдських проблем. УГГ, згодом УГС і УРП, тривалий час залишалися організаційним й ідейним ядром національно-визвольного руху. Водночас, застосовуючи досвід попередніх десятиліть, рух використовував менш зорганізовані й політизовані структури — Товариство мови, екологічні групи, «Меморіал» тощо для пропаганди своїх ідей і до залучення в свої ряди якомога ширшого кола осіб. То був стан перед організацією руху. З виникненням Народного Руху України організаційне оформлення національного руху й опозиції в цілому завершилося, хоч процес пішов далі на творення різних політичних партій антикомуністичного, національного спрямування. Цей етап характеризується водночас і послабленням організації в таборі політичних противників національно-визвольного руху, кризою як економічної, так і політичної системи Союзу ССР. Намітилися розкол і розпад й самої компартії, в тому числі і в Україні.

Відповідно до ідейних засад і організаційної сформованості руху проявлялися практична діяльність його членів і відбувся їх набір. Оскільки рух увесь час зазнавав утисків і репресій влади, то головною формою його діяльності була пропаганда і агітація. З 60-х років легальні умови дозволяли проведення деяких культурно-мистецьких заходів. З кінця 1980-х років використовуються всі достатні легальні засоби мирної політичної боротьби з

використанням засобів масової інформації, владних важелів в Галичині — плацдарму національної опозиції.

На переломі 50—60-х років в перехідних підпільних групах в основному були зайняті молоді робітники і колгоспники, рідше інтелігенція. З середини 60-х інтелігенція перейняла на себе основну ношу збереження гідності, ідей українства, в тому числі й у визвольному русі. Вона ж започаткувала національне відродження з середини 80-х. Лінії І.Дзюби й Д.Павличка (В.Мороз) на якийсь час злились в одну течію. З поставою Руху він (рух) став всенародним і включив в себе практично представників всіх верств і поколінь, як вони розподіляються в суспільстві.

Відповідно до перелічених вище чинників я виділив у цьому періоді національного руху етапи, пов'язані з еволюцією режиму влади й управління в СРСР. Першим таким етапом, з кінця 50-х до середини 1960-х років, слід вважати етап підпільних перехідних груп. Наступний етап і поява легальної течії руху пов'язані з наслідками лібералізації режиму, культурно-національним відродженням — він тривав від початку 60-х до початку 70-х років. Третій етап визвольного руху, коли рух переходить до оборони, слід датувати серединою 70-х років і аж до середини 80-х років. Четвертий етап національного руху, коли він стає всенародним, коли ідеї переборюють силу, тривав з другої половини 80-х років і мав логічне завершення у здобутті незалежності Україною.

Потенційним, а згодом і реальним, союзником національно-визвольного руху в досліджуваній період був робітничий спротив, робітничий рух. Підґрунтя його полягало у відчуженні робітників від засобів виробництва, політичного життя країни, в ускладненні умов життя і побуту робітників в той чи інший період, а зрештою — і протест проти системи влади в цілому.

Рух тривалий час носив стихійний характер. Хоч він і завдавав чимало проблем, як і у Польщі, прямої небезпеки спочатку, здавалося, для системи не мав. Потенційно ж вона існувала завжди, що виявилось вже в кінці 80-х років. Розмах страйків, їхня географія дозволяють говорити про всеукраїнський характер робітничого руху. Певні спроби, й іноді дуже яскраві, надати організаційні засади для цього руху не припинялися протягом всього періоду, що розглядається. Виявом їх стали і підпільні робітничі групи і спроби створення вільних профспілок. Остаточне організаційне оформлення і політизація робітничого руху відбулись в кінці 80-х років. Рух, як і в Польщі, носив антикомуністичний характер.

Відмінність опозиційного руху в Україні від такого ж в інших східноєвропейських країнах полягає в тому, що в останніх рух був перш за все антикомуністичним, державна незалежність вже

існувала (хоч і під наглядом СРСР). Певні спільні риси національний рух в Україні мав з іншими національними рухами народів колишнього Союзу, і особливо з рухом народів Прибалтики.

Поєднання цих двох могутніх рухів — робітничого і національно-визвольного — прискорило падіння режиму. Розвиток українського визвольного руху, як в умовах радянської дійсності проти комуністичної системи, так і проти національного гніту, за національну незалежність є більш ніж помітним явищем історії, особливо європейської.

Треба сказати й таке: головна мета національно-визвольного руху досягнута — українська державність, але відсутніми чи псевдоподібними виявляються атрибути цієї державності. За цих умов можна говорити, що національно-визвольний рух на Україні ще в розвитку.

1993—1995 рр.

Іменний покажчик

А

Абакумов 26
Авдольян М. 191
Авторханов А. 11, 20, 27, 56, 58, 285
Адаменко 144
Аксютін Ю. 20
Аксьонов М. 59
Алексеев Г. 20
Алексеева Людмила 13, 22, 99, 104, 220, 233, 254, 256
Андропов Юрій 38, 40, 41, 134, 175
Андрусак Г. 21
Антоненко-Давидович Борис 23, 152, 182
Антонов С. 166
Антонюк Галина 267
Антонюк Зиновій 179, 180
Арендт Ганна 10, 20
Армстронг Джон 11, 21
Арон П. 58
Апостол Михайло 97
Афанасьєв Юрій 20

Б

Бабич Сергій 97
Бабій Віктор 87
Бадзьо Юрій 166, 214, 215, 224, 225
Бажан Микола 31
Бажан Олег 220
Балабуха А. 143

Банацький Кирило 68, 72
Бандера Степан 78
Баран Володимир 9, 20, 220
Батурин 166
Бачинський Петро 164
Бедрило С. 187
Безансон Алан 58
Белінський Віссаріон 191, 201
Бердник Олесь 210, 211, 212
Беризовський В. 257
Бериславський Микола 172
Берія Лаврентій 26, 40
Бесараб В. 154
Белоус Артур 264
Бжезінський Збітнев 10, 20, 28, 286, 287
Бистрицький Євген 291
Білас Іван 11, 20
Білий Олег 291
Білінський Я. 9, 20, 21, 22, 58, 59, 225
Білокінь Сергій 22
Білоцеркович В. 22
Білоцеркович Ярослав 12, 22, 186, 190, 225
Бірч Юліан 12, 21, 22
Бляхман Л. 253
Богуш Омелян 197
Бойченко 169
Бондаренко Марина 289
Бордюгов Г. 20

Боровицький Йосип 92, 96
Бородін В. 191
Боцюрків Богдан 225
Брайченко О. 230
Братунь Ростислав 261, 265, 266
Брюховецький В'ячеслав 263
Бровко Іван 182
Брежнев Леонід 27, 40, 59, 190,
210, 223, 259
Буковський Володимир 219
Булавський Антон 66, 68, 71, 72
Бульбинський Борис 97
Бурлаков Віктор 274
Бутенко Анатолій 10, 20
Бучковський Василь 67
Бутурин С. 154
Бучило 151

В

Вайда Стах 90
Вардинець Степан 118, 119, 120
Васильєв М. 59
Васильєв О. 58
Ващук М. 93
Величенко Степан 60
Веремеєва 191
Винар Любомир 60
Винниченко Володимир 34, 163
Висоцька К. 193
Вільсон Андрю 13, 22, 291
Вільшенко Я. 220
Вінграновський Микола 142
Віннічук П. 208
Вірун Степан 92, 93
Віхоть 120
Вовк Ігор 198
Войцехівський І. 92

Володченко Сергій 237, 239, 240
Волобуєв О. 20
Волошин О. 62
Волощук 144
Воробйов Микола 38, 171
Вороноев А. 21
Врублевський Віталій 57, 60, 62

Г

Гайдук І. 179
Гайовий Григорій 97
Галета Володимир 64
Гарань Олексій 13, 17, 22, 275, 277,
286, 287, 288, 289, 290
Гарматюк Богдан 96, 97
Гапченко Анатолій 237
Гасюк Ярослав 59, 63, 64, 65, 66,
67, 71, 72, 100
Геврич Ярослав 155, 165
Гейнес Віктор 18, 256
Гель Іван 12, 21, 42, 152, 154, 156,
165, 178, 186, 203, 215, 225, 263,
280, 291
Геранович С. 120
Герета Ігор 165
Гідвіц Бетсі 13, 22, 254, 256
Гірзович Г. 56
Гірник Олексій 214
Гнот Володимир 74, 75, 76, 77, 81,
82, 83
Гогусь Богдан 85, 87
Гогусь Євген 59, 85, 86, 87, 88, 102,
103
Гозман Л. 20
Голобородько Володимир 38, 171
Головатий Сергій 267
Головченко 255
Голубець Михайло 266

Гомулка Владислав 284
Гончар Олесь 31, 166, 170, 171,
176, 224, 260
Горбаль Микола 173, 174
Горбачов Михайло 41, 248, 250,
258, 259, 263, 278
Гордон Леонід 20, 56, 57
Горинь Михайло 116, 142, 146, 152,
154, 155, 156, 165, 182, 184, 262,
263, 269, 271, 274, 275
Горинь Богдан 142, 146, 153, 154,
156, 165, 263, 265
Горновий (Дяків) Осип 55, 62
Горська Алла 19, 142, 149, 151, 152,
153, 155, 171
Горький Максим 170
Грабович Григорій 43, 60
Грабовський Павло 203, 222
Гречило С. 269
Гречуха М. 46, 146
Григораш 191
Гринців 265
Гринь Микола 165
Гриньків Дмитро 206, 207, 208, 223
Григоренко Петро 210, 203, 218,
225
Грицина Богдан 73, 74, 76, 77, 78,
79, 80, 81, 82, 83
Грицишин Євстахій 85, 87
Грищенко О. 171
Грищук В. 234, 265, 270
Грушевський Михайло 34, 59, 82,
163
Грушецький І. 152
Губар 234
Губка Іван 110, 118, 119, 120, 121,
132, 134, 136
Губогло М. 60
Гук Лідія 192

Гуль Михайло 69
Гурний Роман 73, 74, 75, 76, 79,
80, 81, 82, 83, 100
Гуцало Євген 142, 187

Д

Даденков Ю. 49, 148
Даніель Юрій 38, 167
Даніельс Р. 55
Данько О. 61
Дасів Кузьма 174
Демидів Дмитро 206, 207, 208
Дем'янюк І. 271
Д'Енкузе Хелен 11, 21
Джілас Мілован 10, 20, 25, 55
Джус Степан 69
Дзира Ярослав 168, 182, 184
Дзюба Іван 32, 51, 61, 120, 121,
122, 142, 146, 147, 149, 150, 152,
153, 154, 155, 166, 167, 168, 171,
176, 177, 183, 186, 187, 188, 202,
216, 218, 294
Дзюра Петро 85, 87, 88, 103
Добош Ярослав 131, 207
Довбуш Олекса 207
Довженко Олександр 141
Довжок Д. 171
Долинська Мар'яна 199
Доматенко 145
Доніченко Євген 104, 144, 236, 237,
238, 239, 240, 241, 242, 256
Донцов Дмитро 122
Дончик Віталій 263
Драч Іван 32, 142, 145, 149, 152,
166, 187, 263, 269, 276, 289
Дрозд Володимир 142, 259
Дронь Теодор 88, 89, 90, 91, 92
Дронь Микола 90
Дружков І. 287

Дубчек О. 284
Дяк Михайло 109, 111, 112, 116,
121, 129, 132, 133, 134, 136

Є

Єльцин Борис 278

Е

Ейзенхауер Джон
Еткінд А. 20

Ж

Жиленко Ірина 149
Жовтяк Дмитро 66, 70
Жуков Костянтин 36
Жуковський Аркадій 9, 20
Жуковський Ярослав 65, 67

З

Забужко Оксана 62
Забашта Л. 144
Зайцев Юрій 13, 22, 91, 103, 187
Заливаха Опанас 116, 142, 151, 165,
166
Завгородній І. 156
Завгородній Ю. 156
Зарецький Віктор 142
Заставицький Б. 154
Затварський Володимир 63, 64, 65,
66, 67, 70, 71, 72, 99
Захарченко В. 188
Збанацький Юрій 72, 213
Зварич Василь 209
Зваричевська Мирослава 143, 154,
156, 165
Здоровега 191
Здоровий Анатолій 182, 192
Зельман Григорій 75, 81, 83
Зельман Олексій 77, 81, 82, 83

Зезіна О. 56
Зубков А. 60
Зозуля М. 230, 231
Зубкова Олена 56
Зубченко Г. 151

І

Іванцьо О. 197
Івашенко Дмитро 165
Ігрицький Юрій 20, 24, 55
Ільницький Т. 107
Іщенко М. 224

Й

Йовчук Мирослав 76, 83

К

Кабанова В. 160
Каганович Лазар 28
Каланта Ромас 282
Калинець Ігор 142, 154, 178, 261
Калиниченко В. 212
Камінський Анатоль 13, 22, 104,
286, 287, 288, 291
Капітоненко Володимир 90, 91
Карабанов М. 257, 291
Карабань Андрій 156, 173, 245
Карабик Василь 193
Карабінські Якуб 183, 255
Караванський Святослав 61, 148,
152, 165, 180, 191, 218
Карпова Л. 62
Канах Федір 62
Кандиба Іван 79, 92, 93, 96, 104,
212, 213
Капустін М. 10, 20
Карпенко Валентин 172
Каспришин Антон 82, 83

Каспрук А. 191
Касьянов Георгій 13, 22, 96, 104,
156, 183, 185, 186
Качур Г. 114, 132, 134
Качанський 145
Квецко Дмитро 105, 106, 107, 108,
109, 110, 111, 112, 113, 114, 116,
117, 122, 123, 124, 127, 129, 131,
132, 133, 134, 135, 136, 137, 138,
139, 140, 217
Кеннет Фармер 22
Кертіс М. 10, 20, 24, 55
Кипиш Іван 92, 96
Кириченко Олексій 26
Кисельов В. 10, 20
Кислий Павло 267, 268
Ківа Олексій 58
Кіндрат Василь 83
Клак Мирослав 198
Клебанов Володимир 243, 244
Климчак Павло 73, 75, 80, 81, 83
Клейнер І. 12, 21, 225
Климчук О. 182
Клим'юк Петро 65, 71
Клопов Едуард 10, 20, 56, 57, 253
Кнайт А. 59
Кобан Альфред 11, 21
Кобилюк В. 154
Кобрин В. 291
Коваль Віталій 187, 188
Коваль Іван 73, 74, 76, 78, 79, 81,
82, 83
Коваль М. 9, 20
Ковальчук Ігор 197
Ковгар Борис 193, 210
Коверець В. 279
Ковтуненко А. 191
Кожан Ігор 199, 205
Кожукало І. 56
Козир П. 39
Козовик Роман 199, 205
Козлов В. 20
Колибецький Ярослав 63, 65, 67,
70, 72
Коляска Іван 12, 21, 61, 181, 183
Конелик Р.
Коневич Іван 96
Кондюков Валерій 172
Кондуфор Юрій 35, 144
Конев Сергій 268, 269
Коннер В. 13, 22, 59, 249, 253, 257
Кононенко К. 60
Коржихіна Т. 56
Коржов Владислав 266
Коробич Віталій 43, 151, 166
Корольчук С. 120
Коропицький І. 286
Коротченко Дем'ян
Кос Йосип 139
Косигін Олексій 50
Косів Михайло 142, 154, 266, 287,
291
Костенко Ліна 32, 142, 144, 166,
171, 179
Коц Микола 171, 174
Коцюба О. 270
Коцюбинська Михайлина 149, 166
Коць В. 265
Кошелик Роман 97
Кошелівець Іван 156
Кравців Ігор 191, 192, 207
Кравця А. 208
Кравченко Богдан 11, 12, 21, 22,
57, 61, 62, 219, 225
Кравчук І. 67
Кравчук Леонід 267, 268, 277, 281

Крайнюк Микола 209
Крижанівський С. 144
Крикун 39
Криса Б. 120
Красівський Зиновій 107, 109, 110,
111, 118, 119, 120, 132, 134, 135,
262
Крицький Едуард 244
Кротов Н. 257
Кубійович В. 156
Куделя 144
Кудрявцев 152
Кузан 151
Кузенко Василь 207
Кузик Гнат 73, 83
Кузик О. 75, 82
Кузін М. 46
Кузнецов В. 35
Кузнецов М. 69, 70
Кузнецов Е. 225
Кузнецова Євгенія 122, 152, 156,
157, 162, 163, 164, 167
Кузьо Тарас 13, 22, 291
Кукса В. 172
Кулик Володимир 62
Куликовський Володимир 85, 87
Кулинин Василь 110, 113, 114, 132,
134
Кулинич Тарас 114
Кульчинський Микола 173
Кульчицький Станіслав 9, 20, 56
Купчиський Роман 212
Курашов А. 239
Курбас Лесь 122, 149
Курило Микола 80, 82, 83
Курносов Юрій 9, 13, 20, 22, 183,
191
Кертіс М. 10, 24, 55

Кутинський Михайло 148
Куценко В. 145
Кушинт Дж. 58
Кушнір Веніямін 142
Кушнір О. 132

Л

Ландацера Т. 170
Лаціс Отто 285
Лебідь Микола 154
Левицький Михайло 266
Левицький Борис 9, 20
Ленін Володимир 56, 156, 200, 202,
204, 250, 259
Леонюк Володимир 63, 64, 65, 66,
67, 68, 69, 71, 72
Лепех Петро 64, 67
Лесів Ярослав 109, 113, 114, 117,
132, 134
Лисенко В. 204
Лисяк-Рудницький Іван 12, 21, 59,
164, 185
Литвин Володимир 13, 22, 263,
286, 288
Литвин Юрій 145, 212, 224, 245, 246
Лібавич Олександр 92
Лінден К. 56
Лісовий Василь 146, 175, 189, 193,
194, 195, 217, 220
Лобко Василь 47, 222, 146, 147
Лома Біл 291
Лук'яненко Левко 18, 23, 59, 79,
84, 92, 93, 94, 95, 96, 101, 104, 117,
182, 210, 211, 223, 262, 276, 289,
290, 291
Лупиніс Анатолій 145, 170
Лохвицька Л. 217
Луцьків Василь 92, 93
Луцький Г. 185

М

- Мазур Ю. 264
Майборода Олександр 166
Макуха Василь 172, 174
Маланчук Валентин 38, 192, 213
Маланюк С. 155
Малашевський Ф. 68
Малаш М. 187
Малий Микола 236, 237, 239, 240
Малишко Андрій 155
Мандрик Іван 209
Маринович Мирослав 210, 211, 223
Маренич А. 51
Маркс Карл 210, 250
Маркусь Василь 156
Мармус В. 208
Мармус М. 208
Мартиненко Олександр 153, 154, 156, 165
Мар'ян Борис 145
Масютко Михайло 153, 158, 165
Матвіюк Кузьма 192
Марплз Джон 14, 22
Матусевич Микола 210, 211
Машталер Микола 80, 81, 83
Маленков Георгій 26, 36, 70
Матвеев В. 60
Матвійчук В. 20
Масол Віталій 60, 277
Мащиков Юрій 237
Мейер А. 20
Мелень Мирон 111, 118, 119, 120, 121, 134, 136
Мелех Микола 76, 79, 80, 83
Мельник Андрій 78
Мельник Дарія 71
Мельников А. 237, 239
Мельников Л. 26, 237, 239
Мельничук М. 76, 80, 83
Мельничук М. 76, 80, 83
Менкуш Ярослава 158, 165, 166
Менько Олексій 85, 86, 87
Метельова Т.
Мешко Оксана 19, 210, 211, 212, 213, 219
Мілявський Л. 217
Місісунас Р. 291
Микитко Яромир 197, 198, 204, 205, 206
Минко В. 144
Михайлович Василь 206
Мишанич Олексій 58
Молотов В'ячеслав 26
Монусова Г. 257
Моргун Петро 155
Мороз Валентин 13, 17, 23, 58, 98, 104, 158, 166, 151, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 188, 193, 198, 203, 206
Мороз С. 154, 156
Москаленко Ю. 172
Мотрюк Микола 206, 208
Мукосій Ю. 30
Мусієнко Г. 182
Мушинка Мирослав 167, 179
Мушкетик Юрій 263

Н

- Набока Сергій 217
Нагайло Богдан 11, 21, 59, 221, 223
Нагорна Лариса 164
Нагребний Йосип 89, 90, 91
Назаренко І. 45, 152
Назаренко Александр 270
Назімова А. 257

Наконечний Є. 154, 156
Нікітін Олексій 243
Нікітченко Віталій 36, 68, 118, 152,
175
Нікольський І. 223
Ноув Алек 10, 20

О

О'Брайен П. 58
Овсієнко Василь 179, 193, 194, 195,
196, 212, 220
Оглоблин Олександр 44
Одарич Сергій 271, 275
Оленич Степан 68, 72
Олійник Борис 151, 263
Орлов Юрій 20, 209
Осадчий Михайло 59, 142, 154,
155, 180, 190, 290
Осадчук Петро 268

П

Павленко С. 182
Павлина В. 21
Павличко Дмитро 31, 55, 141, 147,
188, 260, 263, 276, 290, 294
Павличко Соломія 290
Павлова Ірина 25
Палах Ян 196
Палихата Павло 85, 87, 88
Панченко Петро 60, 255
Параджанов Сергій 166, 170
Пасічник Володимир 143
Патон Борис 53
Пашенко 187
Пеленський Ярослав 11, 12, 21
Пеньковський В. 155
Перепаденко Г. 156
Петренко В. 156

Перхин Данило 148
Петрина Дмитро 197
Петлюра Симон 34, 163
Пеунов Вадим 254
Пигиба Микола 244
Пилипенко 156
Пізюр Є. 56
Підгорний Віктор 57, 144
Плахотнюк Микола 169, 180, 188,
203
Плачинда Сергій 145
Плющ Леонід 190, 213, 217
Плющ Сергій 145,
Плющик Мирон 96, 97
Погрібний 220
Погорелов Геннадій 194, 198
Погрібняк 230
Поїзд Дмитро 270
Полтава Петро 21, 55, 62, 94, 122,
124, 137
Погружальський 121
Погорілий М. 193
Поляновський Е. 223
Позичанюк Йосип 55, 62
Покора Степан 76, 79, 80, 81
Поліщіна Р. 221
Поляновський Є.
Попадюк Зорян 92, 103, 196, 197,
198, 199, 203, 205, 206, 219, 221
Попов В. 230
Попович Мстислав 267
Поппер Карл 55
Поровський Микола 271, 274
Потішний П. 62
Правда Алекс 226, 252
Привлюк 224
Примаченко Дмитро 145, 182
Прокоп Мирослав 12, 21

Прокопович Григорій 120, 121, 134

Пронюк Євген 122, 153, 155, 157,
193, 194

Проців Михайло 89, 90, 91

Проців Федір 90, 89, 90, 91

Пундик Петро 85, 87, 88

Пушкін Олександр 201

П'янов В. 144

Р

Равлюк Богдан 110, 132

Рамзенко Йосип 55

Ребрик Богдан 172

Реєнт Олександр 57, 291

Рей Ірина 151

Решко Параска 206

Решко Роман 206

Рижиков С. 191

Рижиков Мікола 248

Рильський Максим 46

Рібер Альфред 260, 286

Різниченко Петро 244

Рижков Микола 192, 220

Романюк В. 97

Романюк Василь 208, 220

Рокочій В'ячеслав 145, 182

Романишин Б. 207

Романов П. 50

Романцов О. 60

Родень Р. (Ромодань Р.) 204, 205

Рубан Петро 172, 187, 225

Руденко Микола 210, 211, 212, 218,
219, 223, 245, 262

Русин Іван 154, 156, 165, 186

Русова І. 156

Русначенко Анатолій 23, 62, 185,
256, 257

Рябчин Григорій 70, 72

С

Савельєв В. 82

Савицький І. 170

Саврук Галина 142

Савченко Володимир 97

Савчук К. 21

Садовська Г. 154

Салапата М. 114

Салук В. 81

Самійленко Володимир 171

Самусь Л. 153

Сапеляк Степан

Сафронов Б. 268

Сахаров Андрій 218, 225

Сварник Іван 199, 204

Сверстюк Євген 32, 142, 147, 149,
169, 176, 178, 182, 187, 190, 191,
206, 218, 222, 268

Свиридюк Анатолій 242, 256

Світлична Леоніда 184

Світлична Надія 146, 153, 223, 262

Світличний Іван 117, 142, 146, 149,
152, 153, 154, 166, 177, 178, 184,
186, 189, 190

Свобода Віктор 11, 59

Св'ятковська Є. 139

Семенова Ольга 18, 256

Семенюк Клим 245

Семикіна Людмила 142, 151

Сеник Любомир 290

Сеньків Євген 197, 198

Семьків В. 208

Сергієнко Анатолій 237, 239, 240

Сергієнко Олесь 168, 181, 191

Сергійчук Володимир 269

Серпилін Л. 166

Сивокінь Григорій 224

Сидоренко В. 155

Сидоренко Раїса 193
Симоненко Василь 120, 122, 142,
143, 149, 150, 155, 171, 182
Синявський Андрій 38, 167
Сиськов А. 68
Січко Василь 212, 224
Січко Петро 212
Сірий Леонід 243
Скаба Андрій 151, 152
Скачок П. 187
Скорик М. 173
Скрипник Микола 107
Слабина Йосип 68, 69, 72
Слив'юк В. 65
Слободян Михайло 208
Слободян Н. 208
Слободянюк В. 268
Слука Степан 199, 205
Слюсаренко Анатолій 289
Смирнов С. 170
Сміт Ентоні 11, 21, 62
Смолич Юрій 34
Снегірьов Гелій 214
Соболев А. 143
Согрін В. 20
Сокульський Іван 156, 173
Солженіцин Олександр 218
Сольчаник Роман 62, 76, 80, 82, 83
Сорока Василь 73, 76, 80, 83
Сорочик Юрій 270
Сосюра Володимир 155
Старух Ярлан 9, 20
Стасів Василь 244
Стасів-Калинець Ірина 142, 154,
190, 291
Ставицький Олексій 19, 21
Стрільців Василь 212

Сталін Йосип 20, 26, 30, 39, 40, 70,
144, 150, 226, 259
Стадниченко Тарас 207
Стельмашук С. 92
Степула Надія 204
Стецько Ярослав 78
Стифенець Петро 97
Стогната Л. 220
Строката Ніна 180, 210, 212
Струтинський Іван 96, 97
Сторак Т. 156
Стус Василь 20, 23, 146, 166, 171,
179, 180, 188, 190, 191, 213, 220,
225, 246, 257
Субтельний Орест 11, 20, 57, 291
Суровцева Надія 220
Сціборський Микола 11

Т

Таарера Ян 291
Табачник Дмитро 11, 21, 56
Танюк Лесь 142, 171, 186, 266
Тарапєв І. 264
Тарахан-Береза Зінаїда 224
Тєгливець Олексій 75, 83
Тєльнюк Станіслав 147, 149
Тєрєля Йосип 291
Тєрлюк І. 60
Тимєнко Григорій 168
Тимків Богдан 96, 97
Тимошєха 151
Тихий Олексій 145, 210, 211, 212,
223, 224
Тичина Павло 191
Ткач Степан 172
Ткаченко М. 57, 269, 286, 291
Ткаченко Василь 182
Ткачук Ярема 96, 97

Толстіков В. 253
Томенко Микола 289
Тронько Петро 46
Троценко М. 170
Трубійчук Василь 187
Тютюнник Григір 75, 83

У

Українка Леся 122, 149, 155

Ф

Фальковський Дмитро 239, 240
Фармер К. 12
Федірко М. 191
Федорчук Володимир 39, 175, 190
Федотов Г. 60
Фетісов 218
Фігатнер Ю. 56
Філонов Леонід 199
Франко Зиновія 149, 152, 168, 175,
190, 192
Франко Іван 28, 54, 70, 100, 143,
144, 200, 204, 206
Фрідріх К. 10, 20

Х

Халімагов 143
Ханас Михайло 88, 89, 90, 91
Харак І. 81
Хвостенко Григорій 199, 200, 201,
202, 203, 204
Хейфец Михайло 18, 23, 59, 88, 90,
103, 136, 188, 225
Хмара Степан 193, 194, 221, 250,
277, 278
Хмельницький Богдан 78, 173
Холодний Микола 147, 152, 155,
179, 184, 192, 220
Хом'якович Омелян 73, 75, 84

Хохлов 242
Христинич Богдан 59, 63, 64, 65,
66, 67, 71, 72
Хрущов Микита 26, 27, 31, 32, 33,
38, 40, 41, 57, 70, 105, 141, 151
Худий Іван 199
Худий Ігор 199

Ц

Царик Г. 72
Цвілюк В. 113, 140
Цимбал В. 192
Цимбал Тетяна 149
Цимбал Л. 287

Ч

Чалідзе Валерій 17, 256, 257
Чебуряк М. 230, 231
Червоненко С. 45, 144, 241
Червоній Василь 271
Черв'яков В. 257
Черненко Костянтин 41
Чернишевський Микола 201
Чернявська І. 217
Черняк Володимир 265, 270
Чехівський А. 238
Чижук І. 170
Чорнобай Г. 79, 79
Чорновіл В'ячеслав 17, 61, 121, 146,
153, 154, 157, 162, 167, 170, 176, 178,
179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187,
188, 190, 206, 220, 225, 261, 262, 263,
267, 268, 269, 272, 273, 286, 288, 289
Чорномаз Богдан 192
Чубай Григорій 143
Чупрей Роман 206, 207

Ш

Шабатура Стефанія 102, 143, 190

Шаблінський І. 257
Шамота М. 147, 213
Шаповал Юрій 11, 20, 21, 56
Швайко Михайло 266
Швець В. 144
Шевченко А. 171
Шевченко В. 194
Шевченко Олень 193, 194
Шевченко Тарас 34, 53, 151, 164,
169, 170, 183, 191, 201, 204, 260,
273
Шевчук Анатолій 165, 170
Шевчук Валерій 142
Шевчук Ярослав 288
Шелест Петро 11, 12, 18, 23, 30,
31, 32, 33, 39, 47, 56, 59, 60, 61,
117, 118, 148, 164, 167, 170, 183,
190, 192, 210, 220, 234, 254
Шепель 68
Шереметьєва Людмила 187
Шилов І. 147
Шинкарук Володимир 147, 192
Шишов І. 143
Шкаратан О. 253
Шкварок 156
Шовковий Василь 206, 207, 208
Шпорлюк Роман 11, 21, 44, 61, 62,
181
Шмілюк 191
Шулика 152
Шулик Іван 271
Шумило М. 144
Шумук Данило 16, 23, 36, 59, 98
Шуст 97

Щ

Щербицький Володимир 28, 31,
32, 33, 39, 51, 57, 117, 192, 193,
194, 263, 268, 271

Щербіцький Іван 90, 91
Щипачов П. 231

Ю

Юрчик Микола 96, 97
Юськевич Р. 156
Юхновський Ігор 273

Я

Яворівський Володимир 265, 267,
268, 269, 270
Якимович Богдан 269
Яворницький Дмитро 260
Янковський І. 72
Яременко Василь 152, 153
Яремчук В. 75, 81
Ярмоленко М. 72
Ярошинська Алла 270
Ясень Богдан 212
Ященко Леопольд 171
Ящук 191

Том II. Документи і матеріали

Переднє слово

Автор сподівається, що подані документи допоможуть виразніше представити і сам національно-визвольний рух і соціальний спротив в Україні того часу і обстановку довкола них. Тому розглядає ці матеріали як продовження нашого дослідження, але дещо іншими засобами, зважаючи й на те, що між написанням першої частини праці і добром матеріалів до другої пройшло два роки, з'явилася можливість долучити до видання кілька недоступних на попередньому етапі роботи документів.

Основний масив документів стосується безпосередньо самого руху, виходить з його структур. Це, насамперед, програмові роботи, праці українського самвидаву. Більша частина робіт, особливо відносно робітничого руху, виходить зі зрозумілих причин з партійних органів. Абсолютна більшість документів ще не була ніколи опублікованою і залишалася недоступною для дослідників. Певна частина документів і матеріалів подаються в передруку, як правило, теж з малодоступних закордонних видань.

Архівні документи, що тут представлені, походять з трьох груп архівів: колишньої КПУ і, особливо, з Центрального Державного Архіву Громадських об'єднань України (колишній архів Інституту Історії марксизму-ленінізму при ЦК КПУ), архівів СБУ (документи з персональних справ) і архівів сучасних політичних партій України.

На жаль, брак коштів при підготовці до даного видання змушує нас відмовлятися від публікації деяких документів, рівно ж як подавати інші в скороченому вигляді, опускаючи місця, які безпосередньо не стосуються теми книжки.

Тексти документів друкуються мовою оригіналів, зі збереженням їх мовно-стилістичних особливостей. У підрядних посиланнях до документів відмічені їхні особливості, що мають смислове значення, це стосується головним чином резолюцій. Незрозумілі слова чи пропуски слів відмічені в квадратних дужках. Назви документів і матеріалів збережені, при відсутності таких — подаються упорядником.

Т-54/22
11 IV 1955р.

ОСОБАЯ ПАПКА

ПРО СТАН ТА ЗАХОДИ ДАЛЬШОГО ПОЛІПШЕННЯ РОБОТИ
ОРГАНІВ КОМІТЕТУ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ В ЗАХІДНИХ
ОБЛАСТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Постанова ЦК КП України

ЦК КП України відмічає, що трудячі західних областей республіки, під керівництвом партійних організацій за післявоєнні роки домоглися значних успіхів у розвитку промисловості, сільського господарства і культури.

В західних областях створені нові галузі промисловості, значно виріс робітничий клас. Успішно здійснено важливіше завдання - колективізація сільського господарства. Колгоспний лад відкрив необмежені можливості для всемірного розвитку сільськогосподарського виробництва.

На основі неухильного розвитку соціалістичної економіки досягнуто значного піднесення матеріального добробуту, культурного рівня трудящих, ліквідовано неписьменність. З кожним роком зростає мережа шкіл, технікумів, інститутів, театрів, клубів, бібліотек, лікарень, санаторіїв та будинків відпочинку. В західних областях виросли численні кадри народної інтелігенції з місцевого населення.

В результаті здійснення соціалістичних перетворень в західних областях УРСР і проведення ідейно-виховної роботи серед трудящих завдано нищівного удару по українських буржуазних націоналістах — агентах американо-англійського імперіалізму, лютих ворогах українського народу та їх людоненависницькій ідеології.

Органи державної безпеки, під керівництвом партійних організацій, спираючись на всебічну і активну підтримку трудящих, провели значну

роботу по ліквідації керівних центрів ОУН, озброєних банд українських буржуазних націоналістів та оунівського підпілля.

Разом з тим ЦК КП України відзначає, що Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР, обласні управління і районні органи КДБ західних областей повільно перебудовують свою роботу відповідно до вимог ЦК КПРС і ЦК КП України, не вжили всіх заходів до рішучого посилення контррозвідальної роботи по викриттю агентури іноземних розвідок, остаточній ліквідації решток оунівських бандитів і підпілля та викриттю інших ворогів радянського народу. Своєчасно не врахували зміненої тактики ворожої діяльності недобитих залишків підпілля українських буржуазних націоналістів, які, прагнучи зберегти себе, перейшли до глибоко замаскованої підривної роботи і останнім часом намагаються створювати нові націоналістичні організації та групи.

Особливо незадовільно ведеться робота по розшуку і викриттю активних учасників оунівського підпілля, які переховуються під фіктивними документами і в ряді випадків пролізли на роботу до радянських та господарських установ, не вживається дійових заходів до вивчення осіб, що вийшли з банд з повинною, серед яких є частина таких, що виходили за завданням оунівського підпілля, переховують зброю та ведуть ворожу роботу, а також по викриттю учасників так званої запасної оунівської мережі.

В західних, Чернівецькій та Закарпатській областях останнім часом помітно похвалили ворожу діяльність уніати, церковно-сектантське підпілля, особливо ієговісти. Але органи КДБ незадовільно ведуть роботу по викриттю керівників цього підпілля і знешкодженню їх підривної діяльності.

Серйозним недоліком в роботі органів КДБ західних областей є те, що агентурна робота все ще лишається на низькому рівні і в ряді випадків будується примітивно. Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР та обласні управління КДБ, проводячи роботу по очищенню агентурної мережі від осіб, що не виправдують себе на роботі, не вжили належних заходів до придбання агентури, здатної виконувати поставлені перед нею завдання. Керівні працівники органів КДБ дуже рідко зустрічаються з агентурою і мало працюють з нею, не завжди глибоко вникають в зміст роботи агентів та недостатньо контролюють роботу оперативних працівників з агентурою. Багато керівних і оперативних працівників ще й досі не позбулися боязні брати на себе відповідальність за підготовку і здійснення сміливих агентурно-оперативних заходів, не проявляють творчої ініціативи та розумного ризику в роботі. Особливо незадовільно організована агентурна та оперативна робота в органах КДБ Волинської, Ровенської, Станіславської і Львівської областей.

Працівники багатьох органів КДБ західних областей нерідко повільно реагують на сигнали агентури і населення про ворожі прояви антирадянських елементів, не завжди дають цим проявам належну політичну оцінку та не вживають необхідних заходів до попередження їх.

Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР слабо організує роботу по викриттю учасників оунівського підпілля, що проникли до східних областей УРСР та по пресіканню їх ворожої діяльності.

Дуже повільно усуваються недоліки в слідчій роботі органів КДБ. По

окремих кримінальних справах слідство ведеться неякісно, поверхово, з порушенням встановлених для розслідування строків.

Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР ще недостатньо веде організаторську роботу на місцях, мало подає дійової допомоги органам КДБ західних областей в проведенні агентурно-оперативної і слідчої роботи по конкретних важливих справах та в підвищенні загального рівня чекістської роботи.

Керівництво Комітету і начальники обласних управлінь КДБ західних областей припускають істотні недоліки в справі добору, розстановки та виховання кадрів, слабо вивчають політичні й ділові якості працівників, не завжди своєчасно і гостро реагують на факти порушення державної і службової дисципліни, вкрай повільно зміцнюють оперативні відділи обласних управлінь та районні органи КДБ підготовленими і здібними працівниками.

ЦК КП України відмічає, що рівень роботи партійних організацій обласних управлінь та районних органів КДБ західних областей ще не відповідає вимогам ЦК КПРС про перебудову і поліпшення роботи органів КДБ. Партійні організації слабо виховують у комуністів почуття особистої відповідальності за доручену справу, творчу ініціативу в роботі та нетерпиме ставлення до недоліків.

Обкоми і райкоми КП України західних областей не завжди глибоко вникають в зміст роботи органів КДБ, не пред'являють достатньої вимогливості до керівників цих органів, особливо в справі перебудови та докорінного поліпшення всіх ділянок оперативної роботи. Багато секретарів райкомів партії поверхово обізнані з справжнім станом роботи органів КДБ, часто задовольються лише окремими повідомленнями та інформаціями керівників цих органів і тому не завжди спроможні вживати дієвих заходів до усунення недоліків в їх роботі.

ЦК КП України вважає значним недоліком в роботі партійних організацій західних областей деяке послаблення за останній час боротьби проти ідеології українських буржуазних націоналістів та викриття її антинародної суті. В ряді районів, після ліквідації банд, партійні організації самозаспокоїлись і значно послабили політично-виховну роботу серед різних верств населення — робітників, колгоспників, інтелігенції, жінок і особливо молоді, на вживають належних заходів до поліпшення лекційної роботи, діяльності клубів, бібліотек, кінопересувок. На підприємствах, в колгоспах і установах для трудящих читається мало лекцій і доповідей на політичні теми, політичною роботою охоплюється незначна частина робітників і колгоспників. Незадовільно ведеться атеїстична пропаганда, недостатньо організовується проведення лекцій, доповідей, бесід, спрямованих на виховання в трудящих соціалістичної свідомості, високої політичної пильності, непримиренності до українських буржуазних націоналістів, на дальше зміцнення нерушимої дружби радянських народів, відданості партії і радянській Батьківщині.

ЦК КП України постановляє:

І. Зобов'язати Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР (т. Нікітченка), начальників Волинського, Дрогобицького, Львівського, Ровенського, Станіславського, Тернопільського, Чернівецького та Закарпатського обласних управлінь КДБ усунути недоліки в роботі органів

КДБ, відмічені в цій постанові, і вжити рішучих заходів до перебудови і докорінного поліпшення всіх ділянок роботи органів КДБ відповідно до постанови ЦК КПРС від 12 березня 1954 року про завдання органів державної безпеки.

Вважати головним завданням органів Комітету державної безпеки в західних областях Української РСР — посилення роботи проти агентури іноземних розвідок та закордонних націоналістичних центрів, повну ліквідацію в найкоротший строк решток українського буржуазно-націоналістичного підпілля і своєчасне пресікання будь-яких спроб ворожих елементів створювати нові націоналістичні та інші антирадянські групи.

2. Зобов'язати Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР та управління КДБ західних областей вжити рішучих заходів до поліпшення агентурної та слідчої роботи, забезпечити активну участь в цій роботі керівного складу органів КДБ, посилити контроль за роботою оперативних працівників з агентурою, всіляко підтримувати і розвивати їх творчу ініціативу та активність в підготовці і здійсненні оперативних заходів.

3. ЦК КП України вважає нетерпимим таке становище, коли внаслідок незадовільної роботи обласних управлінь та деяких районних органів КДБ Волинської, Станіславської, Ровенської, Дрогобицької та Львівської областей продовжують діяти окремі озброєні оунівські бандити, і вимагає від Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР (т. Нікітченка) і начальників обласних управлінь КДБ цих областей тт. Стебловського, Костенка, Арнаутенка, Гриценка та Шевченка забезпечити в найкоротший строк остаточну ліквідацію цих бандитів і цілковите викриття оунівського підпілля.

4. Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР та управління КДБ західних областей забезпечити проведення активних заходів по розшуку та викриттю всіх учасників оунівських банд і підпілля, що замаскувалися й переховуються під фіктивними документами, які вийшли з повинною за завданням оунівського підпілля для продовження ворожої роботи, а також учасників так званої запасної оунівської мережі, націоналістичного мельниківського підпілля та інших антирадянських формувань.

Посилити роботу по пресіканню ворожої діяльності антирадянських елементів, які є базою українських буржуазних націоналістів.

5. Поліпшити роботу органів КДБ в східних областях по викриттю і пресіканню ворожої діяльності українських буржуазних націоналістів.

6. Зобов'язати Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР і начальників управлінь КДБ західних областей докорінно поліпшити керівництво роботою районних органів КДБ, піднести їх роль і відповідальність за поліпшення всіх ділянок роботи, більше подавати їм конкретної допомоги на місці. Зміцнити склад працівників цих органів та організувати постійну роботу по підвищенню їх ділової кваліфікації.

7. Запропонувати Міністерству внутрішніх справ УРСР (т. Строкачу) вжити заходів до залучення органів міліції до активної участі в ліквідації решток озброєних бандитів та підпілля українських буржуазних націоналістів. Підвищити відповідальність працівників міліції за своєчасне реагування на всі сигнали населення про ворожі дії та прояви антирадянських елементів.

8. Зобов'язати обкоми КП України Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської, Закарпатської та Чернівецької областей докорінно поліпшити керівництво обласними управліннями і районними органами КДБ, систематично здійснювати контроль за їх діяльністю, глибоко вникати в зміст їх роботи та підвищити вимогливість до працівників цих органів за виконання завдань, поставлених ЦК КПРС перед органами державної безпеки.

9. Обкомам, міськкомам і райкомам КП України західних областей значно поліпшити керівництво первинними партійними організаціями органів КДБ, пожвавити їх роботу та піднести активність комуністів в службово-оперативній і політично-виховній роботі. Всемірно розвивати критику і самокритику, як дійовий засіб виховання кадрів та поліпшення всієї роботи органів КДБ.

10. ЦК КП України зобов'язує обкоми, міськкоми і райкоми партії західних областей рішуче поліпшити масово-політичну та ідейно-виховну роботу серед трудящих, добитися охоплення політичним впливом найширших мас робітників, колгоспників, інтелігенції, виховувати трудящих західних областей в дусі дружби народів і радянського патріотизму, в дусі непримиренності до українських буржуазних націоналістів та їх ворожої ідеології.

11.IV-1955 р.

ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 16, спр. 75, арк. 4-9.

№ 2

О работе КГБ при Совете Министров УССР

Прошло 5 лет после создания органов КГБ. За это время Комитет госбезопасности при Совете Министров УССР под руководством и при помощи ЦК КП Украины провел определенную работу по укреплению органов КГБ республики проверенными кадрами, очищению органов от скомпрометировавших себя и непригодных работников, добился некоторого улучшения качественного состава кадров. ЦК КП Украины и обкомами партии направлено на работу в органы КГБ свыше 170 партийных и комсомольских работников.

Несколько упорядочена структура органов КГБ республики.

Проведена большая работа по устранению допущенных в прошлом нарушений соц. законности. Пересмотрено и снято с оперативного и архивного учета значительное количество дел, заведенных ранее по непроверенным и малозначительным материалам.

Принято ряд мер по пресечению намерений разведок капиталистических государств к проведению подрывной работы в республике, а также по выявлению и пресечению враждебных действий националистических и прочих антисоветских элементов.

Однако в целом работа органов КГБ республики еще не отвечает требованиям ЦК КПСС.

Неудовлетворительно выполняется главная задача — всемерное уси-

ление разведки против капиталистических государств, за последние 3 года не выявлено и не разоблачено ни одного агента иностранных разведок.

Медленно решается задача внедрения проведенной агентуры в закордонные центры украинских буржуазных националистов и по компрометации их главарей.

В разведывательных целях мало используются легальные возможности — поездки за границу советских делегаций, моряков, туристов.

На низком уровне профилактическая работа по предупреждению враждебных действий антисоветских элементов и по раскрытию совершенных враждебных проявлений.

По состоянию на 15 сентября с.г. остались не раскрытыми: 12 террористических актов, 12 покушений на убийства, 3 поджогов, 250 случаев распространения антисоветских листовок и анонимных документов.

Работа с агентурой — по-прежнему наиболее отстающий участок в деятельности органов КГБ. В агентурную сеть привлекается немало непроверенных людей, не способных оказывать помощь в разоблачении врагов советского строя. Большая текучесть агентуры. Из числа исключенных из агентурной сети в 1957-1958 г. — 9,3 проц. были агентами до одного года и 26 проц. — до 2-х лет.

Одной из главных причин серьезных недостатков в работе органов КГБ республики является слабая организаторская деятельность руководящего состава Комитета и областных управлений, приниженная требовательность к подчиненным органам и работникам.

Значительная часть руководящих работников Комитета редко выезжает в местные органы. Многие начальники областных управлений и их заместители выезжают в городские и районные аппараты на 1-2 дня и ограничиваются поверхностным ознакомлением с их работой.

Среди личного состава органов КГБ много нарушений дисциплины и аморальных проявлений: в 1957 г. было 478 случаев, в 1958 г. — 451, при этом число аморальных проявлений возросло с 77 в 1957 г. до 87 случаев в 1958 году.

В самом аппарате Комитета много таких позорных явлений, как пьянство, злоупотребление служебным положением, безответственное отношение к выполнению служебного долга: в 1957 г. — 49 случаев, в 1958 г. — 47, за 8 месяцев 1959 г. — 20 случаев.

В 1955 году, по согласованию с Секретариатом ЦК КП Украины отдел проверял работу по подбору, расстановке и воспитанию кадров в органах КГБ республики и обращал внимание т. Никитченко и зам.председателя Комитета по кадрам т. Кардашева на то, что руководство Комитета не всегда своевременно и остро, а в ряде случаев либерально реагирует на факты недостойного поведения отдельных работников органов КГБ.

Следует отметить, что этот недостаток не устранен и до настоящего времени. Подтверждением этого служит целый ряд фактов.

Тогда же в 1955 году отдел обращал внимание тт. Никитченко и Кардашева на поверхностно проведенное расследование дела и их либеральное отношение к работнику Комитета т. Птичкину, допустившему в 1946 г. грубое нарушение соц. законности — фальсификацию материалов при

расследовании уголовного дела на гр-на Андрусив М.С. — жителя Ка-лушского района, Станиславской области (работал трактористом МТС), в результате чего Андрусив неосновательно был обвинен в связях с оуновскими бандитами, осужден на 10 лет и 7 лет находился в местах лишения свободы.

По предложению Главной военной прокуратуры Птичкин Комитетом госбезопасности при Совете Министров Союза ССР в январе 1955 г. был уволен из органов КГБ, однако после неоднократных ходатайств КГБ УССР в апреле того же года без какого-либо наказания восстановлен в органах и оставлен на работе в аппарате Комитета.

И после этого Птичкин к выполнению служебного долга относился недобросовестно, самовольно уходил с дежурства в Комитете, опаздывал на работу, некачественно выполнял служебные задания. Будучи в командировке в г. Черкассах допустил неразборчивость в связях — в ресторане распивал спиртные напитки с объектом разработки органов КГБ — ре-мигрантом из Западной Германии.

Около двух лет Птичкин незаконно хранил у себя 18.956 рублей денег, изъятых у арестованных, из которых 8.300 рублей растратил. Партийный комитет объявил Птичкину строгий выговор, а руководство Комитета ограничилось увольнением его из органов по сокращению штатов, при этом выжидало, пока у него исполнилась выслуга лет, чтобы назначить пенсию.

В октябре 1958 г. заместитель начальника 4-го Управления т. Зубко, будучи дежурным по Комитету самовольно оставил пост и ночью с посторонней женщиной закрылся в приемной председателя Комитета, где находился с нею до утра. За это нарушение Зубко был освобожден от занимаемой должности и направлен с понижением в Житомирское управление.

После этого в декабре 1958 года в Комитет поступило сообщение одного из сотрудников Закарпатского управления КГБ о том, что Зубко на протяжении нескольких лет занимался присвоением денег специального назначения. Проверка этого сигнала была затянута до июля 1959 г. (7, 5 месяцев) и полностью не закончена.

Установлено, что от имени трех агентов подделано 57 расписок о получении денег на сумму более 30 тысяч рублей, из них Зубко написал 32 фиктивных расписки на сумму 16.650 рублей, ст. оперуполномоченный Комитета Малышевский подделал 7 расписок на сумму 3.600 рублей. Кто же подделал остальные 13 расписок не выяснено, хотя расследование считается законченным.

За допущенное преступление Зубко представлен в Комитет госбезопасности Союза на увольнение по служебному несоответствию, а Малышевский — на увольнение по сокращению штатов. Вопрос о возмещении Зубко и Малышевским нанесенного государству ущерба не ставился. В партийном порядке они за это не обсуждались.

В ноябре 1958 г. руководству Комитета стало известно, что заместитель начальника 4-го Управления комитета т.Зубатенко больше года незаконно держал у себя 32 тысячи рублей советских денег и иностранную валюту, принятых им от одного из агентов органов КГБ, из которых более 19 тысяч рублей он совместно с рядом других работников Управления

растратил. Вместо того, чтобы придать этому факту серьезное значение и привлечь виновных к строгой ответственности, так как случаи растраты и присвоения денег в 4 Управления неединичны, руководство Комитета ограничилось объяснением т. Зубатенко и предупреждением его.

Неправильно ведет себя начальник 8 отдела Комитета т. Литвинов. В апреле с.г., будучи оповещенным парткомом, что он включен в состав Президиума торжественного собрания, посвященного дню рождения В.И.Ленина, на собрание не явился. Имея в г. Киеве 3-х комнатную квартиру, он при попустительстве и с ведома т. Никитченко, в этом году выстроил в поселке Козин 3-х комнатный дом-дачу с подсобными помещениями.

Имеются сигналы о злоупотреблениях ряда работников хозяйственного Управления Комитета при строительстве домиков на коллективных огородах.

До последнего времени нездоровая обстановка была в отделе охраны. Имели место случаи пьянок, неправильного поведения в быту и злоупотреблений со стороны ряда работников. Комендант охраны Совета Министров УССР Маковой занимался покупкой по низким ценам у ряда ответственных работников и частных лиц мотоциклов и моторных лодок, ремонтировал их в автобазе Совета Министров, а затем перепродавал по спекулятивным ценам. Парткомом он исключен из членов КПСС, освобожден от работы коменданта.

Нач. отдела т. Акимов ослабил руководство отделом, сам допускал случаи голого администрирования, зазнайства, за что в начале 1959 года парткомом ему объявлен выговор. В последнее время несколько улучшил работу.

Долгое время в аппарате Комитета царил семейственность — отдельные мужья, жены и родственники работали в отделе кадров, ряде спец. отделов и других подразделениях. Несмотря на критику за это тт. Никитченко и Кардашева они медленно устраняли этот недостаток. В последнее время в связи с сокращением штатов и в связи с поступлением в ЦК КП Украины анонимок, уволили часть работников, находившихся между собой в родственных отношениях.

В Комитете ощущается нужда в жилье для работников Комитета и органов КГБ г. Киева. Тем не менее проявляется либерализм и беспринципность к ряду работников, переведенных из г. Киева в областные управления, которые по несколько лет там работают, а квартиры держат в г. Киеве. Таких насчитывается 10 человек, из них 2 чел. (Власенко и Шустов) уже возвратились на работу в г. Киев, Демочкин в 1957 г. был направлен в г. Сталино нач. санслужбы Управления КГБ, два года держал в Киеве 2-х комнатную квартиру, в этом году уволился на пенсию и возвратился в г. Киев. Тов. Фадеев с мая 1958 г. работает зам. нач. Крымского управления КГБ, а в г. Киеве держит 4-х комнатную квартиру, площадью 64 кв. м. Имеют 2-х комнатные квартиры в г. Киеве тт. Егоров (с ноября 1956 г. работает нач. отдела Херсонского УКГБ), Пыльнов (с сентября 1958 г. в Крымском УКГБ), Моргун (с ноября 1957 г. в Полтавском УКГБ) и др.

Тов. Никитченко, опытный и способный руководитель, правильно целивает личный состав на усиление оперативно-служебной дея

ти, користується авторитетом среди чекистів и партійно-советского активу, однак в ряду випадків допускаєт чрезмерну доверчивість к отдельним недобросовістним працівникам, разгильдіям, ліберально к ним относиться. На зтот серьезний недостаток необхідно ему указати.

ЦДАГОУ, ф.1, оп. 16, спр. 85, арк. 263-270.

№ 3

Особая папка

1. Про стан та заходи посилення роботи органів державної безпеки Української РСР

(тт. Нікітченко, Кузнецов, Найдек, Сенін, Коротченко, Кальченко, Щербицький, Підгорний)

Постанова ЦК КП України

Історичні перемоги соціалізму в нашій країні, зростання могутності соціалістичного табору викликають тривогу і злобу правлячих кіл імперіалістичних держав, які докладають всіх зусиль, щоб перешкодити дальшому росту сил соціалізму. Саме тому в рішеннях XXI з'їзду КПРС, що накреслив величну програму розгорнутого будівництва комунізму в СРСР, надається також важливе значення справі підвищення політичної пильності радянських людей і зміцнення органів державної безпеки, «вістря яких, — говорить в рішенні з'їзду, — передусім спрямоване проти агентури, яку засилають імперіалістичні держави».

ЦК КП України відмічає, що відповідно до вимог ЦК КПРС в органах державної безпеки республіки ліквідовано наслідки ворожої діяльності Берія і його спільників та припущені в минулому порушення соціалістичної законності.

Під керівництвом партійних органів Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР та його органи на місцях, зміцнені політично зрілими і підготовленими кадрами, провели певну роботу по присіканню спроб підривної діяльності з боку розвідок капіталістичних держав, а також по викриттю націоналістичних та інших антирадянських елементів.

Разом з тим ЦК КП України відмічає, що в роботі органів державної безпеки республіки мають місце серйозні недоліки.

Найголовніше завдання — всемірне посилення роботи проти розвідок капіталістичних держав та закордонних центрів українських буржуазних націоналістів, — органами КДБ республіки виконується ще незадовільно. Слабо викривається діюча агентура імперіалістичних розвідок. Не створені необхідні оперативні умови за кордоном та недостатньо використовуються легальні можливості для розкладання націоналістичної еміграції. Погано вивчається і аналізується тактика і методи підривної діяльності іноземних розвідок та закордонних антирадянських організацій, внаслідок чого не виробляються більш ефективні прийоми боротьби проти них. Оперативні та технічні засоби недостатньо

концентруються на основних напрямках проникнення агентури противника.

Органи КДБ республіки не завжди своєчасно присікають в зародку спроби українських буржуазних націоналістів, а також єврейських націоналістів, учасників різних нелегальних релігійних сект та інших ворожих елементів до проведення антирадянської роботи на території республіки. Нерідко розкриття ворожих проявів в багатьох органах КДБ, особливо Львівської, Тернопільської, Сумської, Чернігівської, Черкаської та Київської областей, ведеться поверхово і дуже повільно, внаслідок чого окремі прояви довгий час не розкриваються, а злочинці залишаються не покараними.

Істотні недоліки допускаються в проведенні профілактичної роботи. Не завжди своєчасно попереджуються ворожі прояви, недостатньо вживаються заходи виховного характеру до окремих осіб, особливо з числа молоді, які допускають неправильні дії внаслідок політичної незрілості. Працівники органів КДБ в своїй практичній діяльності ще слабо підтримують зв'язок з народом і громадськими організаціями.

Повільно виконується вимога ЦК КПРС про значне поліпшення якісного складу агентури та роботи з нею. Не викорінені факти, коли до таємного співробітництва залучаються особи без їх глибокого вивчення, а інколи і без конкретної оперативної мети, погано ведеться робота по навчанню і вихованню агентури, що приводить до великої плинності агентурного апарату. Деякі керівні працівники органів КДБ особисто мало приймають участі в роботі з агентурою та в проведенні складних агентурно-оперативних заходів.

Допускаються також недоліки в слідчій роботі. Розслідування по окремих справах ведеться на низькому рівні, затягуються строки розслідування.

Мають місце недоліки в роботі по добору та розстановці кадрів. Ряд вирішальних ділянок оперативної роботи не зміцнено досвідченими працівниками. Недостатньо проявляється піклування про підвищення чекістської майстерності оперативного складу. Багато керівних працівників органів КДБ ще незадовільно займається вихованням підлеглих.

ЦК КП України вважає особливо нетерпимим, коли внаслідок слабкої виховної роботи серед працівників органів КДБ республіки, в тому числі в апараті Комітету, до цього часу не викорінені факти безвідповідального ставлення до справи, зловживань, грубих порушень службової дисципліни та аморальних проявів, а з боку керівництва Комітету та обласних управлінь не завжди дається гостра оцінка цим проступкам.

ЦК КП України вважає також недопустимим, що в багатьох партійних організаціях органів державної безпеки республіки не приділяється належної уваги марксистсько-ленінській підготовці та ідейному загартуванню комуністів, слабо розгортається критика і самокритика недоліків в роботі. Окремі партійні організації не завжди гостро і своєчасно реагують на факти порушень комуністами службової дисципліни, аморальних проявів, безтурботного і недбалого ставлення до справи.

ЦК КП України вважає, що вказані недоліки в роботі органів державної безпеки республіки пояснюються насамперед недостатньою організаторською роботою керівного складу Комітету державної безпеки при Раді

Міністрів УРСР, обласних управлінь і транспортних органів КДБ, слабою вимогливістю і контролем, недостаєю допомогою підлеглим у вирішенні конкретних оперативних завдань.

Обкоми, міськкоми і райкоми КП України мало ще вникають в роботу органів КДБ та партійних організацій, недостатньо здійснюють керівництво і контроль за їх роботою.

ЦК КП України постановляє:

1. Зобов'язати Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР (т.Нікітченка) вжити рішучих заходів по докорінному поліпшенню всіх ділянок чекістської роботи відповідно до вимог ХХІ з'їзду КПРС, рішень ЦК КПРС та Положення про органи державної безпеки.

2. Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР, обласним управлінням та транспортним органам КДБ рішуче посилити роботу по викриттю і присіканню злочинної діяльності агентури імперіалістичних розвідок. Значно покращити роботу проти закордонних центрів українських буржуазних націоналістів, по ідейному та організаційному розкладанню української націоналістичної еміграції і компрометації її главарів, ширше використовувати для цього поряд з оперативними і легальні можливості.

3. Зобов'язати Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР та його органи на місцях посилити роботу по попередженню, викриттю і присіканню ворожих дій націоналістичних та інших антирадянських елементів на території республіки. Своєчасно і гостро реагувати про наміри ворожих елементів, швидко і повністю викривати вчинені ними злочинні прови. Значно активізувати роботу органів КДБ по розкриттю ворожих проявів, які довгий час залишаються не розкритими.

4. ЦК КП України підкреслює, що органи державної безпеки повинні бути безпощадні до злісних ворогів радянської держави. Разом з тим слід сміливіше застосовувати профілактичні заходи по запобіганню злочинів та заходи виховного характеру до людей, особливо з числа молоді, які випадково потрапляють на ворожий шлях в силу своєї політичної незрілості або ворожого впливу. Ширше використовувати по відношенню до таких осіб вплив радянської громадськості.

Працівники органів державної безпеки повинні в своїй практичній роботі постійно опиратись на допомогу трудящих в боротьбі з ворогами нашої Батьківщини, приймати активну участь в масово-політичній роботі серед населення, особливо в справі підвищення політичної пильності трудящих.

5. Зобов'язати Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР, обласні управління та транспортні органи КДБ посилити контроль за збереженням державної таємниці в міністерствах, відомствах, установах і на підприємствах, ретельно розслідувати кожний випадок розголошення таємних даних і про наслідки доповідати партійним органам.

6. Комітету, обласним управлінням та транспортним органам державної безпеки докорінно поліпшити роботу з агентурою, постійно дбати про покращання якісного складу агентури, навчання її та виховання в душі чесного ставлення до виконання завдань органів КДБ.

7. Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР значно поліп-

шити роботу по добору, розстановці та вихованню кадрів, сміливо висувати на керівну оперативну роботу здібних молодих працівників. Підвищити відповідальність керівного складу за виховну роботу з підлеглими та удосконалення їх чекістської майстерності. Вжити рішучих заходів до зміцнення дисципліни в органах КДБ, покінчити з ганебними фактами аморальних проявів, не допускати ліберального ставлення до злісних порушників дисципліни.

8. ЦК КП України вимагає від Комітету, обласних і транспортних органів державної безпеки поліпшити стиль роботи, забезпечити постійне і наполегливе вивчення оперативними працівниками форм і методів підвільної діяльності зовнішніх і внутрішніх ворогів, основних даних про капіталістичні країни, що представляють оперативний інтерес, оволодіння іноземними мовами, розвивати і заохочувати творчу ініціативу, сміливість, розумний ризик в роботі, всемірно домагатись піднесення рівня всіх ланок чекістської роботи. Повести рішучу боротьбу з проявами боягузтва, верхоглядства, з елементами бюрократизму і тяганини.

9. ЦК КП України підкреслює, що велика роль у виконанні поставлених партією завдань перед органами КДБ належить первинним партійним організаціям Комітету, управлінь, відділів та апаратів КДБ в містах і районах.

Основне завдання первинних партійних організацій полягає в тому, щоб всіма засобами політико-виховної і організаційної роботи мобілізувати комуністів на сумлінне виконання службових обов'язків. Виховувати особовий склад органів державної безпеки в дусі партійної принциповості, безмежної відданості Комуністичній партії і радянському народу, непримиримості до ворогів Радянської держави, в дусі чесності, правдивості і суворого дотримання соціалістичної законності.

Вважати за необхідне регулярно проводити семінари і наради секретарів первинних партійних організацій органів державної безпеки при обкомах та Центральному Комітеті КП України.

10. Зобов'язати обкоми, міськкоми, райкоми КП України посилити керівництво, контроль та надання допомоги в діяльності органів державної безпеки, постійно проявляти турботу про зміцнення їх кадрами. Забезпечити підвищення рівня роботи первинних партійних організацій органів КДБ, звернути особливу увагу на ідейне загартування комуністів, оволодіння ними марксистсько-ленінською теорією, розширення культурного кругозору та підвищення ділової кваліфікації.

11. Зобов'язати Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР та обкоми КП України про хід виконання цієї постанови доповісти ЦК КП України до 1 серпня 1960 року.

* * *

ЦК КП України виражає впевненість, що працівники органів державної безпеки республіки, оточені повсякденною турботою Комуністичної партії, повагою і підтримкою радянських людей, докладуть всіх зусиль, щоб з частотою виправдати високе довір'я партії по охороні завоювань радянського народу від посягань його ворогів.

До Президії ЦК КП України

Відповідно з дорученням Президії ЦК КП України подаємо перероблений і остаточно відредагований проект постанови ЦК КП України «Про стан та заходи посилення роботи органів державної безпеки Української РСР».

Найдек
Щербицький
Нікітченко
Кузнецов

1 грудня 1959 року

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр.85, арк. 240-246.

№ 4

Центральному Комітету КП України

Про стан роботи органів державної безпеки Української РСР

Відділом адміністративних органів ЦК КП України з участю керівних працівників Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР за останній час проведена перевірка стану роботи управлінь та відділів Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР, органів КДБ Київської, Кримської, Херсонської, Чернігівської, Волинської, Ровенської областей та управління на Південно-Західній залізниці, проаналізовані матеріали про роботу органів КДБ інших областей. Працівниками відділу вивчалась робота ряду первинних партійних організацій цих органів.

Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР має такі органи в республіці: 25 обласних управлінь КДБ, 178 апаратів КДБ в містах і районах, 6 управлінь на залізницях та відділ КДБ на Дніпровському басейні. Управління КДБ на Чорноморському басейні безпосередньо підпорядковане Комітету державної безпеки при Раді Міністрів Союзу РСР.

Відповідно до постанови ЦК КПРС від 12 березня 1954 року «Про завдання Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР» в органах державної безпеки республіки проведена певна робота по скороченню їх кількісного складу, упорядкуванню структури, увільненню непридатних працівників і зміцненню політично зрілими, підготовленими працівниками. Центральним Комітетом та обкомами КП України в органи КДБ республіки направлено понад 170 чол. партійних, радянських і комсомольських працівників.

Виконуючи вказівки партії, органи державної безпеки республіки під керівництвом партійних органів і за допомогою населення на початку 1956 року закінчили ліквідацію збройних банд і організованого підпілля українських буржуазних націоналістів.

Значна робота проведена по ліквідації наслідків ворожої діяльності зрадника Берія і його спільників та по усуненню припущених в минулому порушень соціалістичної законності. Переглянуто 4.263.000 різних справ діючого і архівного оперативного обліку на 5.481.000 чол., з них знято з обліку 2.684.000 чол., на яких раніш були заведені справи по неперевіре-них і малозначних матеріалах. Переглянуті справи більше, ніж на 64.000 чол., що притягувались до кримінальної відповідальності у 1937-1938 ро-ках.

Комітетом та його місцевими органами державної безпеки вжито ряд заходів по посиленню агентурно-оперативної роботи проти підривної ді-яльності імперіалістичних розвідок та антирадянських, ворожих елементів всередині республіки. Запобігнуто ряд спроб розвідників капіталістичних держав дістати розвідувальні дані. Попереджено кілька серйозних держав-них злочинів. На окремих підприємствах оборонної промисловості була виявлена і попереджена аварійнонебезпечна обстановка.

За період з 1954 року органами державної безпеки республіки ліквідо-вано 183 націоналістичних та інших антирадянських організацій і груп. Розшукано понад 5 тисяч державних злочинців, з них 1472 чол. колишні агенти німецько-фашистських та інших капіталістичних розвідувальних органів. За антирадянську діяльність притягнуто до кримінальної відпові-дальності 1879 чол. Запобігнуто ряд спроб до створення різних антира-дянських організацій та намагань розповсюдження ворожих листівок, по-переджено 45 терористичних актів. Вжиті профілактичні заходи по відно-шенню до 1300 чол.

У Ровенській, Львівській, Станіславській, Волинській і Тернопільсь-кій областях проведено 14 відкритих судових процесів над 51 чол. ко-лишніх оунівських терористів, з них 24 чол. засуджені до вищої міри по-карання.

Крім того, шляхом проведення розкладницької роботи серед учасників різних релігійних сект припинена нелегальна діяльність 150 церковно-сектантських груп, які налічували понад 860 чол., з них біля 2000 чол. ві-дійшли від релігії.

Разом з тим, перевіркою встановлено, що в цілому робота органів дер-жавної безпеки республіки ще не відповідає вимогам ЦК КПРС.

Незадовільно виконується поставлене ЦК КПРС перед органами дер-жавної безпеки найголовніше завдання — всемірне посилення розвідки проти капіталістичних держав, виявлення та викриття шпигунів, дивер-сантів і терористів, що засилаються до СРСР іноземними розвідками. За останні роки не викрито жодного діючого агента імперіалістичних розві-док.

Комітетом державної безпеки при Раді Міністрів УРСР повільно ви-рішується завдання по створенню нелегальних резидентур в ряді капіта-лістичних країн, з метою впровадження агентури в закордонні центри українських буржуазних націоналістів, а саме: в так звані «Закордонні частини ОУН» (главарі — Бандера, Стецько, Чайківський), «Закордонне представництво Української головної визвольної ради» (Лебідь, Гри-ньох), «Провід українських націоналістів» (Мельник, Бойдуник), «ОУН за кордоном» (Метла, Реберт Дарка, Стахів), «Українську національну раду» (Левицький), «Українську робітничо-демократичну партію» (Баг-

ряний) та інші. Не вживаються дійові заходи по компрометації главарів і активу цих центрів, а також по розкладанню української націоналістичної еміграції. З розвідувальною метою мало використовуються легальні можливості — поїздки за кордон радянських делегацій, моряків, туристів тощо.

На низькому рівні знаходиться робота по попередженню, викриттю та присіканню ворожої діяльності антирадянських елементів, насамперед українських і єврейських буржуазних націоналістів.

За останні 5 років ворожими елементами в республіці вчинено 156 терористичних актів і замахів, 94 підпали колгоспних будівель та особистих господарств активістів, понад 5500 випадків виготовлення і розповсюдження антирадянських документів.

Розслідування вчинених терористичних актів та інших ворожих проявів в багатьох органах, особливо Львівської, Станіславської, Тернопільської, Сумської, Чернігівської, Черкаської та Київської областей, ведеться поверхово і дуже повільно, тому ці злочини довгий час не розкриваються, а особливо небезпечні злочинці залишаються не покараними. Станом на 15 вересня ц.р. на території республіки залишаються не розкритими: 12 терористичних актів, 12 замахів на вбивства, 250 випадків розповсюдження антирадянських листівок і анонімних документів.

Так, Київським обласним управлінням КДБ не розшукані злочинці, які вчинили у березні 1957 року зухвале вбивство активістів с. Вища Дубечня — члена КПРС Березінець Галини, комсомольця Березінець Петра і поранення голови колгоспу т. Єрко. Львівським управлінням не розшукані злочинці, які протягом двох років в м. Стрий напередодні революційних свят та важливих політичних кампаній 26 разів розповсюджували злісні антирадянські листівки. Це управління також не встановило осіб, що неодноразово псували в м. Львові портрети членів Президії ЦК КПРС.

Слабо ведеться робота по виявленню і викриттю ворожої діяльності церковно-сектантських елементів, по розкладанню їх із середини і по запобіганню на цій основі зростання різних сект, релігійних громад і числа віруючих, яке має місце в багатьох областях республіки.

Органи КДБ вкрай недостатньо займаються профілактичною роботою, часто не присікають в самому зародку спроб до створення ворожими елементами різних антирадянських угруповань, припускають їх зростання за рахунок політично незрілих людей, особливо з числа молоді. За п'ять років в республіці припущено створення ворожими елементами 46 антирадянських груп з числа інтелігенції та молоді, в яких налічувалось 245 чол. Переважно більшість учасників 42 груп складала молодь. Київське, Харківське, Одеське і Вінницьке обласні управління КДБ, маючи в своєму розпорядженні дані про виникнення у Києві, Харкові, Одесі і Вінниці антигромадських груп, так званих стиляг, не вжили своєчасних заходів до припинення їх існування, припустили зростання їх учасників.

Незадовільно виконується вимога ЦК КПРС про докорінне поліпшення агентурного апарату і роботи з ним. Значна частина агентури, за своїми особистими якостями і можливостями, не здібна виконувати завдання по виявленню ворогів Радянської держави. Мало перевіреної аген-

тури, здібної проникати у вороже середовище українських та єврейських буржуазних націоналістів, особливо в середовище колишніх главарів ОУН і сіоністів.

Мають місце багаточисленні факти, коли оперативні працівники в погоні за кількісними показниками залучають до таємного співробітництва людей без їх глибокого вивчення, що приводить до великої плинності агентурного апарату і розшифровки методів роботи органів КДБ перед значним колом осіб. З числа виключених з агентурної мережі в 1957-1958 роках 9,3 проц. чол. були таємними співробітниками органів КДБ лише до одного року і 26 проц. чол. — до двох років. Наприклад, органами КДБ Кримської області по лінії контррозвідувальної роботи в 1958 р. було завербовано в агентурну мережу 65 чол. і за той же час виключено з мережі 52 чол.

У великій кількості даних, що надходять від агентури, працівники органів КДБ часто не знаходять головної ланки, інколи не дають правильної політичної оцінки цим даним, розпорошують свої зусилля і витрачають багато часу на в'яснення малозначних моментів. Внаслідок цього до справ оперативних розробок своєчасно не вносяться ясність про ступінь винності осіб, що попали в поле зору органів державної безпеки, і багато цих справ приймає недопустимо затяжний характер, ведеться роками.

Деякі керівні працівники Комітету, обласних та транспортних управлінь державної безпеки, з метою перестрашування, самоусуваються від керівництва і особистої участі в проведенні складних агентурно-оперативних міроприємств, в справах оперативного обліку, замість конкретних вказівок, вчиняють різного роду абстрактні резолюції: «в'яснити», «переговорити», «перевірити» і т.д.

Істотні недоліки припускаються в слідчій роботі. Розслідування по окремих справах ведеться поверхово, на низькому рівні, внаслідок чого злочинна діяльність деяких заарештованих викривається не повністю, затягуються строки розслідування. За 4 роки з-під арешту звільнено 30 чол. за недостатність зібраних доказів і 9 чол. за відсутністю злочину.

Припускаються серйозні недоліки в роботі по добору, розстановці та вихованню кадрів. На ряді важливих ділянок чекістської роботи знаходяться на керівних посадах працівники, які не повністю забезпечують роботу або неправильно поведінкою підірвали свій авторитет. Серед особового складу органів КДБ, особливо Сталінської, Черкаської, Львівської, Одеської, Харківської, Луганської, Ровенської та Кримської області не викорінені факти аморальних проявів, грубих порушень службової дисципліни та безвідповідального ставлення до справи. У 1957 році по республіці за такі ганебні факти було притягнуто до відповідальності 478 працівників, у 1958 — 451 чол., причому, число працівників, що допустили аморальні прояви, виросло з 77 у 1957 році до 87 — у 1958 році.

Наприклад, в минулому році оперативний уповноважений апарату КДБ в Забузькому районі Львівської області Костків припустив сумісне пияцтво з невідомою йому особою — злочинцем Костіним, який, скориставшись сп'янінням Костківа, забрав його пістолет і намагався втекти за кордон. Заступник уповноваженого апарату КДБ в м.Ізмаїлі Жгільов разом з старшим оперуповноваженим апарату Гуменським та працівником

Одеського управління КДБ Савельєвим під час пияцтва в ресторані ображали громадян, напоїли одного з іноземних моряків і вчинили з ним бійку. Як виявилось потім, Жгільов і Гуменський пиячили систематично, були випадки, коли вони в нетверезому стані появлялись на роботу. Бувший уповноважений цього апарату Федорко в ряді випадків сам пиячив з підлеглими.

Ганебні факти пияцтва, зловживань службовим станом та інші порушення не викорінені і в самому апараті Комітету. У 1957 році серед працівників Комітету припущено 49 таких випадків, у 1958 р. — 47, за 8 місяців 1959 р. — 20. Заступник начальника 4-го управління т. Зубко, будучи 4 жовтня 1958 року черговим по Комітету, самовільно залишив пост, о першій годині ночі прийшов із сторонньою жінкою, закрився в приймальній голови Комітету і знаходився там з нею до ранку. У грудні 1958 року до 5-го управління Комітету був викликаний начальник відділу Одеського управління т. Лавриненко. Після оперативної наради, де заслуговувався звіт т. Лавриненка, заступник начальника 5-го управління т. Романішин запросив його на обід до себе на квартиру, де вони пиячили, а потім продовжили пияцтво в ресторані і написали так, що були підібрані працівниками міліції на вулиці м. Києва в непристойному стані і доставлені до військової комендатури. Працівники 6-го спецвідділу члени КПРС Сукач та Чередник, зловживаючи службовим станом, займались викраданням речей і цінностей з міжнародних посилок та пакетів.

В 1955 році, за погодженням з Секретаріатом ЦК КП України, відділ адміністративних органів перевіряв роботу по добору, розстановці і вихованню кадрів в органах КДБ республіки і тоді зверталась увага голови Комітету т. Нікітченка та бувшого заступника голови Комітету по кадрах т. Кардашева на те, що керівництво Комітету не завжди своєчасно і гостро, а в ряді випадків ліберально реагує на факти негідної поведінки окремих працівників органів КДБ. Слід відмітити, що цей недолік не усунутий і до цього часу.

На протязі останніх 2-х років виявлено ряд фактів привласнення коштів спеціального призначення і розтрати грошей, вилучених у заарештованих, з боку окремих працівників 4-го управління Комітету, проте гостро і принципового реагування на ці факти не було.

Так, працівник цього управління Птичкін тривалий час незаконно тримав у себе 18956 крб. радянських грошей, вилучених у заарештованих, з яких 8300 крб. розтратив. Не дивлячись на те, що Птичкін в минулому допустив серйозне порушення соціалістичної законності, крім розтрати грошей неякісно виконував службові завдання, порушував дисципліну, будучи в командировці в м. Черкасах пиячив в ресторані з об'єктом розробки органів КДБ, керівництво Комітету обмежилось увільненням його з органів за скороченням штатів, причому вичікувало поки у Птичкіна сповнилась вислуга років, щоб призначити пенсію.

В листопаді 1958 року виявилось, що заступник начальника 4-го управління Комітету т. Зубатенко більше року незаконно тримав у себе 32 тис. карбованців радянських грошей та іноземну валюту, прийнятих від агента органів КДБ, з яких понад 19 тис. карбованців разом з рядом інших працівників управління розтратив. Керівництво Комітету

по цьому факту обмежилось лише поясненням т. Зубатенка і зауваженням йому.

У грудні 1958 року до Комітету надійшло повідомлення із Закарпатського управління КДБ про те, що бувший заступник начальника 4-го управління Комітету т. Зубко та деякі інші працівники протягом кількох років займалися привласненням коштів спеціального призначення (привласнено понад 30 тисяч карбованців), проте розслідування без будь-яких причин було знягнуто на 7,5 місяців і повністю не закінчено. Працівник Комітету Малишевський по фіктивних розписках від імені агентури привласнив 3600 крб., проте не поніс ніякого покарання, на нього представлені матеріали в КДБ Союзу для увільнення з органів за скороченням штатів.

Вказані недоліки в роботі органів КДБ республіки коріняться насамперед в слабій організаторській діяльності керівного складу Комітету, обласних і транспортних управлінь, низькій вимогливості керівництва Комітету, зокрема т. Нікітченка, до підлеглих органів і працівників.

Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР нерідко живу організаторську роботу на місцях підмінює проведенням нарад, засідань, складанням великих за розміром документів, де констатує недоліки в роботі органів КДБ, але мало вживає дійових заходів до їх усунення. Значна частина керівних працівників Комітету рідко виїжджає в місцеві органи державної безпеки. В минулому році в області зовсім не виїжджав начальник слідчого управління т. Півоварець та начальник відділу цього управління т. Защитін, по 1-2 рази були у відрядженнях 6 начальників та заступників начальників відділів. В цьому році 15 керівних працівників управлінь і відділів Комітету (з 38) виїжджали в області лише по 1-2 рази. Виїзди багатьох начальників обласних управлінь КДБ та їх заступників в міські і районні апарати носять здебільшого короткочасний і поверховий характер.

Перевіркою встановлено, що ряд обкомів, багато міськкомів і райкомів КП України мало вникають в роботу органів КДБ, недостатньо здійснюють керівництво їх партійними організаціями, внаслідок чого в багатьох парторганізаціях (Кримського, Одеського, Львівського управлінь, апаратів КДБ в мм. Ковелі і Володимир-Волинську Волинської області, Костопільському районі Ровенської області, Нестерівському, Ново-Яричівському районах Львівської області та ряді інших) низький рівень виховної роботи, слабо розгортається критика і самокритика недоліків, не створюється нестерпна обстановка навколо працівників, які безвідповідально ставляться до дорученої справи, порушують службову дисципліну, припускають аморальні прояви. Мають місце факти нерегулярного проведення партійних зборів. Слабо поставлена робота по ідейному загартуванню комуністів.

Безтурботність окремих працівників органів КДБ до оволодіння марксистсько-ленінською теорією призводить до того, що вони навіть не завжди читають газети і політичні журнали, проявляють необізнаність з міжнародним і внутрішнім становищем, неуцтво і відсталість в своєму культурному розвитку. Оперативний працівник Комітету т. Кіндяк, одержавши повідомлення від агента про те, що в об'єкта розробки є книга Троцького «10 днів, которые потрясли мир» і не знаючи, що

цю книгу написав відомий журналіст Джон Рід, на протязі півтора року давав агенту завдання вилучити цю «троцькістську» літературу, з тим, щоб потім використати її як речовий доказ по справі. Начальники т. Кіндяка тт. Марченко і Зайцев не тільки погоджувались з ним, але й вимагали прискорити проведення міроприємств по вилученню цієї «ворожой» книги, учиняючи на агентурних повідомленнях відповідні резолюції.

Відділ адміністративних органів ЦК КП України вважає за необхідне обговорити на засіданні Президії ЦК КП України питання «Про стан та заходи посилення роботи органів державної безпеки Української РСР».

Проект постанови додається.

Заст. зав. відділом адміністративних
органів ЦК КП України

(Дегтярьов)

18 вересня 1959 року.

На документі примітка-штамп: Особая папка.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 85, арк. 247-256.

№ 5

2. Питання комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР, Міністерства охорони громадського порядку УРСР та прокуратури УРСР

(тт. Панасюк, Підгорний)

Постанова ЦК КП України

Погодитись з представленими Комітетом державної безпеки при Раді Міністрів УРСР, Міністерством охорони громадського порядку УРСР та Прокуратурою УРСР заходами по посиленню боротьби з антирадянськими елементами та антигромадськими проявами і наказом Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР та Міністерства охорони громадського порядку УРСР по цьому питанню.

(Підгорний)

(Другий підпис нерозбірливий)

15.XI.1962 р.

Приказ

Председателя комитета государственной безопасности при СМ Украинской ССР и министра охраны общественного порядка Украинской ССР

Решение: об усилении борьбы органов Комитета государственной безопасности и Министерства охраны общественного порядка республики с антисоветскими элементами и антиобщественными проявлениями.

« » сентября 1962 г. город Киев.

В соответствии с решениями XX и XXII съездов партии работа органов Комитета госбезопасности и Министерства охраны общественного порядка проводится под знаком дальнейшего расширения связи с трудящимися и общественными организациями, что сказалось на улучшении качества оперативной работы. Полностью оправдала себя профилактическая работа по предупреждению преступлений.

Политика и мероприятия Коммунистической партии и Советского правительства как в области внутренней, так и международной жизни встречают единодушную поддержку рабочего класса, колхозного крестьянства и интеллигенции нашей страны. Но нельзя при этом не учитывать, что в советском обществе пока еще имеются антисоветские элементы, которые под влиянием враждебной пропаганды, проникающей из капиталистических стран, становятся на антисоветский путь, возводят злобную клевету на политику партии и Советского правительства, распространяют различного рода провокационные слухи, а в некоторых местах пытаются использовать в своих преступных целях временные трудности, возникающие в ходе коммунистического строительства, подстрекая при этом политически неустойчивых людей и уголовно-хулиганствующие элементы к групповым и даже массовым беспорядкам.

В последние годы в некоторых городах и селах республики произошли массовые беспорядки, сопровождавшиеся в отдельных случаях погромами административных зданий, уничтожением общественного имущества, нападением на представителей власти, работников милиции и дружинников. Имели место единичные случаи групповых невыходов на работу или прекращения ее на отдельных предприятиях и в колхозах. Зачинщиками таких беспорядков, как правило, были уголовно-хулиганствующие элементы, однако в ходе беспорядков в отдельных случаях всплывали на поверхность и проявляли себя антисоветские элементы. При этом использовались временные затруднения в жилищно-бытовых условиях и снабжении, факты неупорядочения в оплате труда рабочих и колхозников, неумелые действия или нераспорядительность отдельных представителей местных властей, руководителей предприятий, учреждений, колхозов, учебных заведений.

Враждебные элементы в республике иногда прибегают к изготовлению и распространению антисоветских документов, в которых содержат-

ся призывы к организации забастовок, митингов и вооруженных выступлений, часть из них распространяется за подписью «НТС» (зарубежная антисоветская организация «Национально-трудовой союз»). Отмечается изготовление и распространение антисоветских документов группами лиц, главным образом из числа молодежи и подростков.

Имеют место случаи, когда антисоветские и уголовно-хулиганствующие элементы угрожают убийством и поджогами отдельным работникам из числа местного партийно-советского актива, передовикам промышленности и сельского хозяйства, а в некоторых случаях они приводят в исполнение свои угрозы.

Антисоветскую деятельность в республике проводят также украинские националисты, в том числе некоторая часть лиц, возвратившихся из мест заключений и спецпоселений, полностью не раскаявшихся, оставшихся на враждебных позициях.

Значительное количество их осело на жительство в крупных городах и промышленных районах республики (Донбасс, Ново-Волынский угольный бассейн, Кривбасс и т.д.).

Имеются данные, что в ряде случаев бывшие украинские националисты, осужденные за уголовные преступления и попавшие в исправительно-трудовые колонии, пытаются проводить там работу по распространению националистической идеологии, группируют вокруг себя лиц, проявляющих в какой-то мере недовольство советской властью. Под влиянием националистов некоторые заключенные, содержащиеся в исправительно-трудовых колониях, становятся на путь антисоветской деятельности и продолжают ее выход на свободу.

До последнего времени в республике продолжают действовать церковно-сектантские формирования, участники которых проводят враждебную пропаганду, организуют нелегальные сборища, распространяют антисоветскую литературу.

В ряде случаев враждебные элементы из числа церковников и сектантов при закрытии церквей, монастырей и молитвенных домов провоцировали верующих на открытые антиобщественные выступления.

Антисоветские элементы и попавшие под их влияние политически незрелые лица открыто клеветуют на руководителей коммунистической партии и Советского правительства, пересказывают враждебные передачи зарубежных радиостанций, распространяют антисоветские анекдоты, порочащие советский государственный и общественный строй.

Многие лица из капиталистических стран, прибывающие в республику в качестве туристов, инспециалистов, по частным вызовам и в составе делегаций и коллективов, занимаются идеологической диверсией, контрабандистской и спекулятивно-валютной деятельностью.

Вместе с тем многие аппараты УКГБ и милиции областей, городов и районов Украинской ССР не всегда своевременно и решительно действуют по предупреждению и пресечению антисоветских и антиобщественных проявлений, выявлению вдохновителей и зачинщиков групповых беспорядков. Некоторые сотрудники проявляют элементы благодушия, притупления остроты в оценке полученных каналов о готовящихся и совершенных враждебных, бандитско-уголовных проявлениях. Органы Комитета госбезопасности и Министерства охраны общественного по-

рядка не всегда своевременно имеют информацию о готовящихся уголовно-хулиганствующими элементами проявлениях на предприятиях и стройках, слабо изучают их поведение и образ жизни как по месту работы, так и по месту жительства, недостаточно осуществляют контроль за соблюдением паспортного режима, несвоевременно выявляют и предотвращают обстоятельства, способствующие возникновению взрывов и пожаров.

Приказываем:

1. Начальствующему и оперативному составу органов комитета госбезопасности и Министерства охраны общественного порядка принять меры к решительному улучшению работы по своевременному добыванию данных о намерениях антисоветских, уголовно-хулиганствующих элементов совершить враждебные или антиобщественные проявления. В этой работе активно использовать агентуру доверенных лиц, специальные службы Комитета госбезопасности Министерства охраны общественного порядка, а также возможность ответственности.

2. Начальникам Управлений госбезопасности и Управлений охраны общественного порядка областей, уполномоченным аппаратам КГБ, начальникам органов милиции своевременно и прореагировать на все поступающие сигналы о лицах и фактах, заслуживающих оперативного внимания, незамедлительно организовывать мероприятия по их проверке.

О намерениях антисоветских и уголовно-хулиганствующих элементов совершить враждебные или антиобщественные проявления, а также о фактах и явлениях, могущих привести к массовым беспорядкам, немедленно информировать партийные органы и, используя имеющиеся оперативные средства и возможности органов госбезопасности и охраны общественного порядка, принимать совместные решительные меры к предупреждению готовящихся проявлений и эксцессов.

3. Органам госбезопасности и охраны общественного порядка совместно проводить квалифицированное расследование по совершенным антисоветским и антиобщественным проявлениям. Работникам органов милиции при обнаружении антисоветских документов принимать меры по их сбору и сохранению, добыче других вещественных доказательств, незамедлительно ставить об этом в известность органы госбезопасности.

Организаторов антисоветской работы, а также лиц, совершавших враждебные проявления, вдохновителей, зачинщиков групповых и массовых беспорядков органам госбезопасности и охраны общественного порядка привлекать к ответственности на основании законов Советской власти.

В отношении граждан, которые попали под влияние антисоветских элементов в силу своей политической малосознательности и не нанесли серьезного вреда нашему государству, органам безопасности применять меры профилактического характера. Милиции практиковать вызов на профилактические беседы лиц, открыто распространяющих антисоветские разговоры и анекдоты, пересказывающих враждебные передачи зарубежных радиостанций, согласовывая эти мероприятия в каждом отдельном случае предварительно с органами КГБ.

4. В агентурно-оперативной работе на предприятиях, стройках, имеющих важное народнохозяйственное значение, в их окружении, где работают лица, представляющие интерес для органов госбезопасности и охраны общественного порядка, основное внимание сосредоточить на сохранении государственной тайны, пресечении попыток антисоветских элементов совершить открытые враждебные проявления и провоцировать массовые беспорядки.

Строго следить за соблюдением паспортного режима, исполнением правил и порядка хранения и выдачи оружия и взрывных веществ, активно проводить розыскную работу, выявлять и недопускать сосредоточения уголовно-хулиганствующего элемента, используя при этом помощь комиссий содействия и народных дружин.

5. Управлениям госбезопасности совместно с Управлением охраны общественного порядка областей установить всех украинских националистов, ранее судимых за государственные преступления, а в настоящее время отбывающих наказание в исправительно-трудовых колониях за уголовные преступления. Использовать оперативные возможности КГБ и оперчастей колоний для проверки и изучения поведения таких лиц в местах заключения.

При получении данных об антисоветских действиях или намерениях националистов и других лиц, отбывающих наказание за уголовные преступления в колониях, органам КГБ брать их в агентурную разработку и проверку, в ходе которой выявлять сообщников на свободе и принимать меры к пресечению враждебной деятельности прорабатываемых.

Органам госбезопасности усилить контакт с оперативными частями Министерства охраны общественного порядка, обслуживающим. Оперчастям исправительно-трудовых колоний своевременно информировать органы госбезопасности о получаемых данных об антисоветских намерениях и действиях лиц из числа заключенных.

Начальникам оперативных частей исправительно-трудовых колоний оказывать помощь органам КГБ в разработке и проверке антисоветских элементов своими агентурными возможностями. При необходимости и с согласия начальников Управлений охраны общественного порядка и Управлений госбезопасности маневрировать агентами по колониям.

6. Органам госбезопасности и охраны общественного порядка шире использовать имеющиеся агентурно-оперативные средства для выявления антисоветских элементов среди церковников и сектантов и пресечения их враждебных действий и намерений. При возникновении антиобщественных выступлений церковников и сектантов принимать меры к их ликвидации, изолировать зачинщиков, а в отношении рядовых верующих проводить мероприятия профилактического характера.

7. Начальникам Управлений госбезопасности и Управлений охраны общественного порядка областей, уполномоченным КГБ, начальникам райотделов и райотделений милиции организовать взаимодействие подчиненными им органов в борьбе с антисоветскими элементами и антиобщественными проявлениями.

Систематически обмениваться информацией о лицах, судимых за опасные уголовные преступления и ведущих паразитический образ жизни; о приезде и выезде иностранцев (туристов, приезжающих по част-

ным визам, членов делегаций и др.) и нарушении ими советских законов, спекуляции ценностями, валютой и другими контрабандными товарами; имевших место случаях совершения убийств, поджогов, краж оружия, сильнодействующих ядохимикатов и взрывчатых веществ; концентрации уголовно-хулиганствующих элементов, грубых нарушениях паспортного режима, особенно в закрытых для посещения иностранцами городах и районах и в окружении оборонных объектов и по другим вопросам.

8. Начальникам Управлений госбезопасности и Управлений охраны общественного порядка областей в месячный срок лично осмотреть состояние мобилизационной готовности подчиненных органов в оперативно-отношении по каждому областному центру, крупным административно-промышленным городам. Составить план действий на случай массовых беспорядков, которые согласовать с первыми секретарями обкомов, горкомов партии. В планах предусмотреть конкретные меры по решительному прекращению беспорядков, мероприятия по охране ответственных партийных и советских работников, административных зданий, общественного порядка на улицах и т.д. с использованием всех сил и средств органов госбезопасности и охраны общественного порядка, а также чекистов запаса и народных дружин.

Приказ объявить всему оперативному составу органов Комитета госбезопасности республики и оперативно-начальствующему составу органов милиции, исправительно-трудовых колоний и тюрем Министерства охраны общественного порядка УССР.

Председатель комитета госбезопасности при СМ УССР
генерал-лейтенант (В.Никитченко)

Министр охраны общественного порядка Украинской ССР
генерал-майор (И.Головченко)

Сов. секретно
экз. № 1

Мероприятия

**Комитета госбезопасности при Совете Министров Украины
по выполнению приказа КГБ при СМ СССР № 00175
от 28 июля 1962 года «Об усилении борьбы
органов государственной безопасности с враждебными
проявлениями антисоветских элементов»**

1. Провести совещание начальников областных Управлений КГБ при Совете Министров УССР с целью изучения приказа КГБ при Совете Министров СССР № 00175 от 28 июля 1962 года «Об усилении борьбы органов государственной безопасности с враждебными проявлениями антисоветских элементов» и разъяснения задач, стоящих перед органами КГБ республики в свете требований этого приказа.

Срок исполнения — август 1962 г.

2. Начальникам областных Управлений КГБ республики определить предприятия промышленности, строительства и транспорта, которые имеют важное народнохозяйственное значение и где работает значительное количество лиц, представляющих оперативный интерес для органов госбезопасности. Перечень таких объектов согласовать с обкомами КП Украины.

Организовать чекистскую работу на этих объектах, обратив основное внимание на сохранение государственных секретов, предупреждение возможных актов диверсии и вредительства, своевременное пресечение попыток антисоветских элементов совершать открытые враждебные проявления и провоцировать массовые беспорядки.

Срок исполнения — август-сентябрь 1962 г.

3. Принять меры к усилению чекистской работы в высших и специальных средних учебных заведениях, особенно в тех из них, где обучаются студенты из капиталистических стран.

Через агентуру и доверенных лиц постоянно получать информацию о происходящих среди молодежи и интеллигенции процессах, вовремя и правильно определять их характер, с тем, чтобы совместно с партийными и общественными организациями предотвращать перерастание политических заблуждений и идеологически вредных ошибок в антисоветские проявления.

Срок исполнения — август-декабрь 1962 г.

4. Начальникам Управлений КГБ областей и уполномоченным аппаратам КГБ в городах и районах организовать агентурно-оперативную работу по линейно-объектному принципу.

С учетом требований приказа № 00175 рассмотреть расстановку оперативного состава аппаратов уполномоченных и закрепить за оперативными сотрудниками объекты, на которых необходимо вести агентурно-оперативную работу.

Срок исполнения — август-сентябрь 1962 г.

5. Начальникам областных Управлений КГБ определить необходимое количество внештатных сотрудников из числа офицеров запаса Советской Армии и органов госбезопасности, предназначенных на особый период для оперативной работы в органах КГБ, с целью использования их для усиления чекистской работы на объектах, подлежащих оперативному обслуживанию.

В случае необходимости по согласованию с партийными органами офицеров запаса определять на работу на те объекты, где они будут использоваться в качестве внештатных сотрудников КГБ.

Срок исполнения — август-октябрь 1962 года.

6. Начальникам Управлений КГБ совместно с начальниками управлений охраны общественного порядка областей рассмотреть состояние мобилизационной готовности подчиненных им органов по каждому областному

центру и крупным административно-промышленным городам. Составить планы действий на случай массовых беспорядков, которые согласовать с первыми секретарями обкомов-горкомов партии. В планах предусмотреть конкретные меры по решительному прекращению беспорядков, мероприятия по охране ответственных партийных и советских работников, административных зданий, общественного порядка на улицах и т.д. с использованием всех сил и средств органов КГБ — органов охраны общественного порядка, милиции и войск, а также чекистов запаса и народных дружин.

Срок исполнения — август-сентябрь 1962 г.

7. В целях улучшения взаимодействий органов КГБ и милиции республики по усилению борьбы с антисоветскими элементами и антиобщественными проявлениями, считать целесообразным издать совместный приказ КГБ при СМ УССР и министерства охраны общественного порядка УССР.

Срок — август-сентябрь 1962 г.

8. Пересмотреть расстановку агентурного аппарата с тем, чтобы обеспечить усиление оперативной работы по своевременному выявлению и пресечению враждебных действий антисоветских элементов на территории республики.

При расстановке агентурного аппарата учитывать требования приказа КГБ № 00430-1960 г., а также местную оперативную обстановку, наличие заслуживающих внимание органов КГБ контингентов, особенно лиц, судимых в прошлом за государственные преступления, бывших агентов вражеских разведок, активных участников националистических групп и организаций, реэмигрантов, перебежчиков из капиталистических стран, реакционно настроенных церковных и сектантских авторитетов.

В решении указанных задач практиковать маневрирование имеющейся агентуры, а также более активно использовать возможности оперативно-технических служб, аппаратов наружного наблюдения и установки.

Срок исполнения — август-октябрь 1962 г.

9. За последнее время отмечена тенденция к проведению антисоветскими элементами организованной враждебной деятельности. В первом полугодии 1962 года органами КГБ республики ликвидировано путем ареста 11 антисоветских групп.

В 1962 году в республике также увеличилось количество случаев распространения антисоветских листовок, надписей, анонимных писем с угрозами террористического характера, призывами к массовым беспорядкам.

2 Управлению и Следственному отделу КГБ при СМ УССР изучить причины, способствовавшие росту антисоветских групп и увеличению случаев распространения антисоветских листовок на территории республики, и подготовить предложения для доклада ЦК КП Украины.

Срок исполнения — сентябрь-октябрь 1962 г.

10. Начальникам областных Управлений КГБ республики совместно с органами прокуратуры тщательно проанализировать нераскрытые чрез-

вычайные происшествия, подозрительные на вредительство, диверсию и террор, и принять активные меры к выявлению и привлечению преступников к ответственности.

Срок исполнения — август-октябрь 1962 г.

11. Провести в г. Киеве совещание начальников секретных отделов и частей республиканских министерств и ведомств, на котором обсудить вопрос о состоянии и мерах усиления охраны государственных секретов.

По этому же вопросу провести совещания начальников секретных отделов и частей промышленных предприятий в областях.

Срок исполнения — октябрь-декабрь 1962 г.

12. Начальникам Управлений КГБ областей совместно с областными прокурорами рассмотреть находящиеся в производстве органов КГБ Украины уголовные дела на государственных преступников и определить, какие из них целесообразно рассмотреть в открытых судебных заседаниях, согласовав это с обкомами партии.

Срок исполнения — сентябрь-ноябрь 1962 г.

13. Провести в г. Киеве республиканское совещание следственных работников органов КГБ республики по вопросу повышения качества расследования дел на особо опасных государственных преступников и дальнейшему укреплению социалистической законности.

Срок исполнения — ноябрь 1962 г.

Председатель комитета госбезопасности при Совете Министров УССР
В.Никитченко

30 августа 1962 года

На початку документа штамп: Особая папка № 2934/н
ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 109, арк. 415, арк. 417-430

Окрема папка
Цілком таємно

№ 6

Питання Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР, Міністерства охорони громадського порядку УРСР та прокуратури УРСР

(т. Підгорний)

Постанова ЦК КП України

На часткову зміну постанови ЦК КП України від 11 вересня 1962 року погодитись з представленими Комітетом державної безпеки при Раді Мі-

ністрів УРСР, Міністерством охорони громадського порядку УРСР та Прокуратурою УРСР заходами по посиленню боротьби з антирадянськими елементами та антигромадськими проявами в Українській РСР.

Підгорний
Другий підпис нерозбірливий

Штамп на документі: Особая папка.

15.XI.1962 р.

Совершенно секретно
экз. № 1

Мероприятия

Комитета госбезопасности при Совете Министров Украины по выполнению приказа КГБ при СМ СССР № 00175 от 28 июля 1962 года «Об усилении борьбы органов государственной безопасности с враждебными проявлениями антисоветских элементов».

1. Провести совещание начальников областных Управлений КГБ при Совете Министров УССР с целью изучения приказа КГБ при Совете Министров СССР № 00175 от 28 июля 1962 года «Об усилении борьбы органов государственной безопасности с враждебными проявлениями антисоветских элементов» и разъяснения задач, стоящих перед органами КГБ республики в свете требований этого приказа.

Срок исполнения — август 1962 г.

2. Начальникам областных управлений КГБ республики определить предприятия промышленности, строительства и транспорта, которые имеют важное народнохозяйственное значение и где работает значительное количество лиц, представляющих оперативный интерес для органов госбезопасности. Перечень таких объектов согласовать с обкомами КП Украины.

Организовать чекистскую работу на этих объектах, обратив основное внимание на сохранение государственных секретов, предупреждение возможных актов диверсии и вредительства, своевременное пресечение попыток антисоветских элементов совершать открытые враждебные проявления и провоцировать массовые беспорядки.

Срок исполнения — август-сентябрь 1962 г.

3. Принять меры к усилению чекистской работы в высших и специальных средних учебных заведениях, особенно в тех из них, где обучаются студенты из капиталистических стран.

Через агентуру и доверенных лиц постоянно получать информацию о происходящих среди молодежи и интеллигенции процессах, вовремя и правильно определять их характер, с тем, чтобы совместно с партийными и общественными организациями предотвращать перерастание политических заблуждений и идеологически вредных ошибок в антисоветские проявления.

Срок исполнения — август-декабрь 1962 г.

4. Начальникам управлений КГБ областей и уполномоченным аппаратам КГБ в городах и районах организовать агентурно-оперативную работу по линейно-объектному принципу.

С учетом требований приказа № 00175 рассмотреть расстановку оперативного состава аппаратов уполномоченных и закрепить за оперативными сотрудниками объекты, на которых необходимо вести агентурно-оперативную работу.

Срок исполнения — август-сентябрь 1962 г.

5. Начальникам областных управлений КГБ определить необходимое количество внештатных сотрудников из числа офицеров запаса Советской Армии и органов госбезопасности, предназначенных на особый период для оперативной работы в органах КГБ, с целью использования их для усиления чекистской работы на объектах, подлежащих оперативному обслуживанию.

В случае необходимости по согласованию с партийными органами офицеров запаса определять на работу на те объекты, где они будут использоваться в качестве внештатных сотрудников КГБ.

Срок исполнения — август-октябрь 1962 года.

6. Начальникам управлений КГБ совместно с начальниками Управлений охраны общественного порядка областей рассмотреть состояние мобилизационной готовности подчиненных им органов по каждому областному центру и крупным административно-промышленным городам. Составить планы действий на случай массовых беспорядков, которые согласовать с первыми секретарями обкомов-горкомов партии. В планах предусмотреть конкретные меры по решительному прекращению беспорядков, мероприятия по охране ответственных партийных и советских работников, административных зданий, общественного порядка на улицах и т.д. с использованием всех сил и средств органов КГБ, милиции и войск, а также чекистов запаса и народных дружин.

Срок исполнения — август-сентябрь 1962 г.

7. Пересмотреть расстановку агентурного аппарата с тем, чтобы обеспечить усиление оперативной работы по своевременному выявлению и пресечению враждебных действий антисоветских элементов на территории республики.

При расстановке агентурного аппарата учитывать требования приказа КГБ № 00430-1960 г., а также местную оперативную обстановку, наличие заслуживающих внимание органов КГБ контингентов, особенно лиц, судимых в прошлом за государственные преступления, бывших агентов вражеских разведок, активных участников националистических групп и организаций, реэмигрантов, перебежчиков из капиталистических стран, реакционно настроенных церковных и сектантских элементов.

В решении указанных задач практиковать маневрирование имеющейся агентуры, а также более активно использовать возможности оперативных-технических служб, аппаратов наружного наблюдения и установки.

Срок исполнения — август-октябрь 1962 г.

8. За последнее время отмечена тенденция к проведению антисоветскими элементами организованной враждебной деятельности. В первом полугодии 1962 года органами КГБ республики ликвидировано путем ареста 11 антисоветских групп.

В 1962 году в республике также увеличилось количество случаев распространения антисоветских листовок, надписей, анонимных писем с угрозами террористического характера, призывами к массовым беспорядкам.

2 Управлению и Следственному отделу КГБ при СМ УССР изучить причины, способствовавшие росту антисоветских групп и увеличению случаев распространения антисоветских листовок на территории республики, и подготовить предложения для доклада ЦК КП Украины.

Срок исполнения — сентябрь-октябрь 1962 г.

9. Начальникам областных управлений КГБ республики совместно с органами прокуратуры тщательно проанализировать нераскрытые чрезвычайные происшествия, подозрительные на вредительство, диверсию и террор, и принять активные меры к выявлению и привлечению преступников к ответственности.

Срок исполнения — август-октябрь 1962 г.

10. Провести в г. Киеве совещание начальников секретных отделов и частей республиканских министерств и ведомств, на котором обсудить вопрос о состоянии и мерах усиления охраны государственных секретов.

По этому же вопросу провести совещания начальников секретных отделов и частей промышленных предприятий в областях.

Срок исполнения — октябрь-декабрь 1962 г.

11. Начальникам управлений КГБ областей совместно с областными прокурорами рассмотреть находящиеся в производстве органов КГБ Украины уголовные дела на государственных преступников и определить, какие из них целесообразно рассмотреть в открытых судебных заседаниях, согласовав это с обкомами партии.

Срок исполнения — сентябрь-ноябрь 1962 г.

12. Провести в г. Киеве республиканское совещание следственных работников органов КГБ республики по вопросу повышения качества расследования дел на особо опасных государственных преступников и дальнейшем укреплению социалистической законности.

Срок исполнения — ноябрь 1962 г.

Председатель комитета госбезопасности
при Совете Министров Украинской ССР (В.Никитченко)
Совершенно секретно
экз. № 1

**Центральный Комитет Коммунистической партии Украины
Отдел административных органов**

При этом направляем мероприятия Комитета госбезопасности при совете Министров Украины по выполнению приказа КГБ при СМ СССР № 00175 от 28 июля 1962 года «Об усилении борьбы органов государственной безопасности с враждебными проявлениями антисоветских элементов».

Приложение: по тексту на 5 листах.

Председатель Комитета госбезопасности
при Совете Министров Украинской ССР В.Никитченко

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 109, арк. 513-519.

№ 7

Центральному Комитету КП Украины

Ныне, когда советский народ под руководством Коммунистической партии с огромным политическим и трудовым подъемом претворяет в жизнь исторические решения XXIV съезда КПСС, мы глубоко сознаем высокую ответственность ученых в области общественных наук за осуществление намеченной партией программы коммунистического строительства.

Высокое призвание ученых-обществоведов в последнее время было подчеркнуто в постановлениях ЦК КПСС о подготовке к 50-летию образования СССР, «О политической работе среди населения Львовской области», а также на Всесоюзном совещании идеологических работников.

ЦК КПСС призывает советских обществоведов активнее помогать партии утверждать марксистско-ленинскую идеологию, воспитывать советских людей в духе коммунистических идеалов, советского патриотизма и пролетарского интернационализма, шире разворачивать исследование главных идеологических проблем, критически и принципиально относиться к любым ошибкам и упущениям в идеологической работе.

В свете этих требований мы считаем необходимым критически рассмотреть книгу П.Е.Шелеста «Україно наша Радянська» и наши выводы сообщить Центральному Комитету КП Украины. Сделать это необходимо потому, что в последнее время некоторые украинские советские историки ссылаются в своих работах на эту книгу. Причем, принимая во внимание высокое положение и служебную должность ее автора, они, как и, очевидно, основная масса читателей, считают все положения этой книги

правильными и основополагающими, апробированными и санкционированными соответствующими директивными органами.

Между тем внимательный объективный анализ показывает, что в этой книге допущено ряд методологических, идейных ошибок и серьезных недостатков. В книге имеет место также немало нечетких формулировок, непродуманных и односторонних оценок отдельных явлений и фактов истории, фактических ошибок, редакционных недоработок и т.п.

Более подробно остановимся на некоторых вопросах, которые, по нашему мнению, имеют принципиальное значение.

1. В книге, которая называется «Україно наша Радянська», непомерно много места отводится прошлому Украины, дореволюционному периоду. При этом нарушается конкретно-исторический подход к отдельным историческим явлениям, недостает их классового анализа, классовой оценки. Особенно наглядно проявился этот недостаток в характеристике Запорожской Сечи. Этой теме автор посвятил больше страниц, чем, скажем, гражданской войне 1918-1920 годов.

В книге в значительной мере идеализируется украинское казачество и Запорожская Сечь, при этом они рассматриваются как однородная, так сказать, внеклассовая общность. Несколько раз речь идет о храбрости, беспредельной преданности Родине, рыцарстве, легендарных подвигах запорожцев, их отваге, благородстве, патриотизме, «пренебрежении и презрении казаков к тем, кто зарится на нашу землю, нашу волю и наше богатство, готовности защищать до последнего дыхания свою отчизну, свой народ». И ничего не сказано о классовом расслоении казачества, о превращении казацкой старшины в настоящих феодалов, об ожесточенной классовой борьбе в казацкой среде, в частности на Запорожской Сечи. В книге и упоминания нет о том, что Запорожская Сечь была явлением феодального общества, что ее строй представлял собой форму феодального государства или его элементов.

Более того, автор утверждает, что на Сечи существовал образцовый демократический строй: «Здесь правила громада, товарищество. Все дела — военные, хозяйственные, наказания и помилование виновных, выборы сечевых старшин, внешние сношения и т.д. — решала Сечевая рада, на которой все казаки пользовались равным правом. Что решало большинство на Раде, то должно быть обязательным для всех, безоговорочно выполняться всеми».

Эта утопическая картина якобы «абсолютной» демократии не имеет ничего общего с марксизмом. Ведь известно, что с первых лет существования Запорожской Сечи там шла острая классовая борьба между голотой и старшиной. Боясь выступлений голоты, казацкая старшина помогала, например, польскому правительству подавить восстания Т.Федоровича (1630 г.), И.Сулимы (1635 г.), Павлюка (1633 г.), а также сама жестоко подавляла выступления казаков в 1687, 1707-1708 годах.

Конечно, о какой-либо «демократии» в таких условиях не могло быть и речи. Хотя в Сечевой раде формально имели право принимать участие все казаки, но, во-первых, ее участниками были только те казаки, которые в данный момент находились непосредственно на Сечи. А если учесть, что большое количество запорожцев, особенно голота, работало

на зимовниках и промыслах, то фактически большая часть казаков устранялась от участия в Раде. Во-вторых, старшинская верхушка постепенно сузила рамки Рады до старшинских совещаний, которые практически решали все дела в интересах господствующих классов.

Из неправильной оценки автором Запорожской Сечи вытекает и неправильное утверждение о том, что Сечь «была могущественным центром антифеодального движения». Анализ с четкими классовых позиций социально-политических отношений на Сечи убедительно доказывает, что богатая казацкая верхушка не выступала против феодализма. Участниками антифеодального движения были беднота, серома, рядовые казаки. Поэтому никак нельзя признать правильным утверждение о Запорожской Сечи, как центре антифеодального движения.

Идеализация Запорожской Сечи проявляется и в других положениях. Нельзя так безоговорочно утверждать, как это делается в книге, что «Сечь была очагом высокой культуры», что не только на Сечи, но и в паланках «действовало много специальных художественных и других школ». А после этого там, где речь идет о начале XX века, автор замечает, что на Украине «господствовала... почти сплошная неграмотность». При таких безоговорочных утверждениях у читателя может создаться впечатление, что культура украинского народа после воссоединения Украины с Россией резко упала.

В книге не даются четкие классовые акценты при анализе и некоторых других явлений периода феодализма. Так, там, где говорится о том, что после Люблинской унии Вольнь, Брацлавщина и Киевщина попали под власть Польши, не подчеркивается, что она была в то время феодально-шляхетской. Говоря об эксплуатации трудящихся Украины польской шляхтой, о распространении царизмом крепостного права на Украину, автор почти вовсе не упоминает о том, что не меньше закрепощали и эксплуатировали крестьян Украины украинские феодалы и казацкая старшина.

Следует отметить то, что в последние годы в нашей литературе появилось немало книг (например, Иванычука, Плачинды, Билыка), которые написаны с единственной целью — идеализировать, приукрасить прошлое. Приукрашивая прошлое, такие авторы противопоставляют его современности. Книга «Україно наша Радянська» не помогает развенчивать такие отрицательные явления. Наоборот, она ограничивает возможность критики нездоровых тенденций в изображении некоторых периодов исторического прошлого украинского народа в художественных и нехудожественных произведениях и, значит, может способствовать появлению подобных произведений в будущем.

2. Слабость классового анализа, а временами и полное отсутствие классового подхода, имеют место и в освещении некоторых вопросов послеоктябрьского периода на Украине. В книге не показана вся острота и сложность классовой борьбы в городах и селах вокруг экономических и политических вопросов и проблем развития культуры. В ней лишь скороговоркой сказано о борьбе партии за чистоту и боеспособность своих рядов, против всяческих уклонов от ленинской генеральной линии, в том числе и против уклонов в национальном вопросе.

Все это создает впечатление, что классовая борьба на Украине закон-

чилась где-то в годы гражданской войны, а в таких сферах, как литература и искусство, ее почти и вовсе не было. В книге ни слова нет о том, что далеко не все украинские писатели и деятели искусств приняли Октябрь, что в произведениях ряда других писателей и деятелей искусств события революции и гражданской войны, первые годы Советской власти не всегда находили правильное отображение, что в национальном вопросе группа деятелей искусств в 20-х — первой половине 30-х годов проявляла шатания, а отдельные из них становились на путь борьбы против политики партии.

Обходя такие вопросы, автор лишает себя возможности конкретно и убедительно показать роль Коммунистической партии, ее идей и практических дел в решении задач социалистического строительства, в воспитании творческой интеллигенции, в мобилизации литераторов и деятелей искусств на участие в социалистическом строительстве. Ведь известно, что нашей партии пришлось уделить много сил и времени, чтобы сделать литературу частью общепролетарского, партийного дела.

3. Немало материалов подается в отрыве от общей обстановки в стране, историческое развитие и события на Украине освещаются в определенной степени изолированно, что, безусловно, лишает возможности раскрыть дружбу и совместную борьбу трудящихся за социальное и национальное освобождение, за построение социализма и коммунизма.

Так, в книге говорится о движении декабристов, но ни единым словом не упоминается о Северном Обществе декабристов, о восстании в Петербурге 14 декабря 1825 года. У читателя может сложиться мнение, что движение декабристов ограничивалось лишь Украиной и его самой высокой точкой было восстание Черниговского полка.

Такая же тенденция наблюдается и при изложении материалов о развитии украинской культуры. О ее связях с передовой русской культурой упоминается только походя и не совсем убедительно. В книге не подчеркивается благотворное влияние русской культуры на формирование и развитие украинской литературы, искусства, музыки. А ведь известно, что во многих случаях идейное влияние передовой русской культуры дополнялось личной крепкой дружбой и творческими связями представителей двух братских культур. Ярким примером этого могут служить идейные и личные связи Т.Г.Шевченко с русскими революционерами-демократами, трогательная дружба между М.Глинкой и С.Гулак-Артемовским; влияние композиторов «могучей кучки» на Н.Лысенко; И.Репина на Н.Пимоненко, А.Мурашко и других; М.Горького на М.Коцюбинского и т.д. Рассказ об этих связях имел бы большое познавательное и воспитательное значение.

Оторванность от истории всей страны проявляется и в освещении ряда вопросов периода Великой Отечественной войны. В частности, подсчеты количества фашистских дивизий, которые попали на «украинские земли», не увязываются с тем, какие силы врага вообще напали на нашу страну, не подчеркивается, что это была лишь пятая часть всех вражеских сил. Односторонняя, а потому и неправильная картина создается у читателя, когда автор старательно подсчитывает количество украинцев среди генералитета, Героев Советского Союза и в то же время вовсе обходит вопросы о том, сколько воинов — представителей братских народов

СССР удостоено звания Героя Советского Союза за подвиги в боях за освобождение украинских земель от фашистских оккупантов, не называет полководцев, которые командовали войсками в этих боях.

4. Автор книги не раскрывает роль и место единого народнохозяйственного комплекса нашей страны, чрезмерно акцентирует внимание на показе достижений нашей республики, слабо связывает их с успехами всей страны, каждой братской республики. В книге несколько раз говорится о достижениях Советской Украины в области экономики и культуры, всячески подчеркивается ее важное место и высокий удельный вес в общесоюзном производстве.

Везде подчеркивается, как богата Украина, сколько она добывает угля, выплавляет стали, собирает хлеба и т.д. Охотно автор сравнивает Украину с западными державами. Несомненно, в ряде случаев такой прием приемлем. Но вот что характерно: в книге не показано, что хозяйство республики развивается по единому государственному плану СССР, на основе ленинской национальной политики КПСС, направленной на обеспечение фактического равенства всех народов Союза.

Автор совершенно недостаточно показывает, что успехи экономического развития Украинской ССР являются результатом не только героического труда украинского народа, а и всех народов СССР. Потому-то в заключение разговора об экономике республики делается такой вывод: «Таким образом, благодаря напряженному труду миллионов Советская Украина достигла невиданных высот. Украинская Советская Социалистическая Республика стала одной из наиболее развитых держав мира. Могущая индустрия нашей республики, развитое сельское хозяйство, невиданный взлет культуры и науки — это героический подвиг всех трудящихся Советской Украины». Как видим, здесь даже не упоминается о помощи других республик, как и о том, что таких же успехов достигли все республики, ибо — это успехи всего Советского Союза.

Следует отметить, что еще в большей мере впечатление оторванности развития народного хозяйства и культуры республики от единого народнохозяйственного комплекса и общесоветской культуры производит беглый, а нередко и просто случайный, обзор экономики и культуры областей, который дается в этой книге.

В условиях Советского Союза любые разговоры об экономической «самостоятельности», о достижении полного благосостояния одной республики «собственными силами» могут привести только к политически вредным последствиям. Элементы такого преувеличения роли и возможностей нашей республики в книге очевидны. Их вред состоит, кроме всего прочего, в том, что они могут питать националистические иллюзии и предрассудки, остатки национальной ограниченности и чванства.

Рассмотрение достижений республики в развитии экономики, науки и культуры в отрыве от общих успехов СССР, без учета того, что эти достижения являются частью и проявлением успешного развития всей советской державы — это серьезный методологический недостаток книги.

5. Не раскрыта последовательность развития сотрудничества украинского народа с русским и другими братскими народами нашей страны, этапы становления и укрепления интернационального единства советских народов и выработки форм их государственного объединения, кото-

рые давно стали хрестоматийными. Имеются в виду решения I Всеукраинского съезда Советов о провозглашении Украины федеративной частью Российской Республики, III Всероссийского съезда Советов о провозглашении Российской Республики свободным союзом свободных наций, федерацией советских национальных республик, о создании военно-политического союза братских советских республик вокруг и во главе с РСФСР, о заключении союзных рабоче-крестьянских договоров об их хозяйственном союзе, создание дипломатического союза советских республик. Кстати, военно-политический союз советских республик, который явился залогом победы в гражданской войне, вовсе не упоминается.

Чрезвычайно поверхностно и фрагментарно освещен вопрос о создании Союза ССР. Здесь даже не названы основные принципы его образования, которые были выработаны В.И.Лениным.

Хотя о дружбе и сотрудничестве советских народов в книге сказано немало общих фраз, автор главным образом рассматривает их фактически лишь как образцовые межгосударственные отношения. «Украине помогают все народы Советского Союза, а она, в свою очередь, помогает им», — пишет, например, автор о периоде первых пятилеток и далее признание таких связей не идет, не показывает, что это были братские узы членов единой союзной державы. Такой подход не способствует воспитанию у наших людей чувства дружбы народов, чувства единой семьи.

6. В книге не раскрыто ряд принципиальных положений, по некоторым вопросам даются нечеткие, иногда и просто неправильные формулировки, неправильно подаются и тракуются некоторые факты и события, что приводит к одностороннему и подчас извращенному освещению исторического процесса на Украине.

Так, не нашли отражения некоторые важные для понимания истории Украины вопросы, в частности, борьба против наступления реакции в 1907-1910 годах, революционный подъем 1910-1914 годов. В то время, как подробно рассказывается о «демократизме» запорожского казачества, почти ничего не говорится о социалистической демократии, о Советах рабочих и крестьянских депутатов, о подлинном народовластии в Украинской ССР.

О воссоединении Украины с Россией говорится, как о рядовом событии, имеющем не большее значение, чем многие другие. Ни единым словом автор не упоминает о том, от каких бед был спасен украинский народ благодаря этому историческому акту, что он приобретал, вступив в единую российскую державу.

Серьезным недостатком книги является то, что в ней не показана разносторонняя работа большевистских организаций Украины по интернациональному сплочению трудящихся масс, по разоблачению националистической, антинародной политики и деятельности Центральной рады. Даже не упоминается об огромной помощи, которую оказал большевикам Украины в этом деле В.И.Ленин. Известно, что только в июне 1917 года он опубликовал три статьи в защиту интересов и прав украинского народа: «Не демократично, гражданин Керенский!», «Украина», «Украина и поражение правящих партий России». В книге это подменено таким, так сказать, пассивным тезисом: «Трудящиеся массы распоз-

нали настоящее лицо Центральной рады, ее социальную демагогию и пошли за большевиками», т.е., во-первых, трудящиеся сделали это сами, без влияния большевиков, и, во-вторых, распознали лишь «социальную» демагогию, а в «национальные» лозунги Центральной рады они, получается, еще верили.

Политически нечеткой и неправильной является данная в книге формулировка основ украинского буржуазного национализма. Так, автор пишет, что «в основе украинского буржуазного национализма лежала теория «единого потока» в развитии украинской нации, пропаганда «противоположности» Украины и России, отрицание классовой борьбы и ведущего, решающего значения интернационального пролетарского движения в развитии всего общества и каждой отдельной нации». Здесь допущено смещение понятий о подлинных, коренных причинах украинского буржуазного национализма и о фразеологии, которой националисты прикрываются. Ведь в основе буржуазного национализма лежат не «теории», а чисто классовые, материальные интересы украинской буржуазии, которая стремилась заполучить монопольное «право» эксплуатации «своего» народа и с помощью этих «теорий» и других демагогических «национальных» лозунгов возглавить национально-освободительное движение трудящихся Украины и использовать его в своих узкоклассовых, эгоистических целях.

Не соответствует действительности и положение автора о том, что в условиях австро-германской оккупации 1918 года большевики Украины «должны были действовать самостоятельно». Общеизвестно, что В.И. Ленин и ЦК РКБ(б), несмотря на трудности в связи с условиями Брестского мира, внимательно следили за работой большевиков Украины, оказывали им повседневную помощь. Первый и второй съезды КП(б)У состоялись в Москве и В.И. Ленин лично направлял их работу. Достаточно вспомнить слова С.В. Косиора: «Владимир Ильич Ленин каждый раз, когда мы приезжали на съезд, вызывал руководящую группу к себе и в течение нескольких часов выслушивал все наши споры и т.д., и после этого слово РКП(б) относительно руководства выполнялось и вопрос был исчерпан». (Очерки истории Коммунистической партии Украины, К., 1971, стр. 241).

В книге неправильно сообщается, что Н.А. Скрыпник был избран председателем Народного Секретариата на I Всеукраинском съезде Советов. Известно, что Народный Секретариат был сформирован после съезда — 17 декабря 1917 года, а Скрыпник был назначен на этот пост лишь 4 марта 1918 года. Первыми постановлениями Советского правительства Украины были постановления не о национализации промышленности, как говорится в книге, а о распространении действия ленинских декретов (о земле, о рабочем контроле и др.) на территорию Украины (см. газ. «Донецкий пролетарий» 17.XII-1917 г.). Украину от белополяков освобождали войска (в 1920 году) не Западного фронта под командованием М.Н. Тухачевского, а Юго-Западного во главе с А.И. Егоровым. Таких фактических неточностей и ошибок здесь много.

Автор, например, дает такое определение литературы: «Литература — это та область культуры, где чувства наиболее переключаются с мыслью, краса с добром, в художественных образах наиболее полно отображаются

жизнь и деятельность человека, общества». Если согласиться с этим определением, становится непонятным, чем же литература отличается от изобразительного искусства, музыки? Но самое главное — то, что здесь нет ни единого слова о классовом характере, о партийности литературы. Такое определение полностью игнорирует ленинские принципы партийности литературы и искусства, рассматривает их внеклассово и может нанести только вред. Данное в книге определение литературы очень далекое от того, как представлял ее сущность В.И. Ленин, когда писал, что она должна стать частью общепролетарского дела, колесиком и винтиком единого социал-демократического механизма. Если исходить из того определения, которое принял автор книжки, тогда разговор о классовой борьбе в литературе сам по себе исключается. Очевидно, не случайно в книге говорится, что «на долгом историческом пути своего развития украинская классическая литература питалась высокими гуманистическими идеями и, в свою очередь, в полный голос провозглашала добро, правду, человечность, дружбу между народами, воспевала героиню борьбы против поработителей, бичевала социальные и национальные притеснения, лицемерие и преступления эксплуататоров». Известные слова Ленина о том, что есть две культуры в каждой национальной культуре и что из каждой национальной культуры мы берем только ее демократические и социалистические элементы, по сути, игнорируются автором, ибо из материалов книги получается, что якобы украинская национальная культура прошлого — такое уникальное явление, что на нее они не распространяются, что она вся была демократичной, вся народной, вся гуманистичной. О таком неправильном подходе, в частности, свидетельствует то, что в книге в одном ряду называются имена революционного демократа Грабовского и националистического эмигранта Олеса.

Также и в заметках о других видах искусства не подчеркивается классовый, идеологический характер художественного творчества. Вместо этого в книге даются определения и формулировки, которые ни к чему не обязывают: «Зодчество — яркий показатель художественной силы народа», «Искусство — это художественный язык народа», «Театр, музыка, песня — это самое яркое проявление культуры народа, богатство его души», «Песня — душа человека», «Книга — это великое чудо человеческой культуры, это — знание, мудрость многих поколений». И так без конца. И в полном соответствии с этими «общечеловеческими» формулировками оцениваются и достижения, и исторический путь развития украинского советского искусства — без упоминаний о классовой борьбе в нем, о борьбе партии за идейную зрелость и боевитость советского искусства.

7. Вообще в книге встречается много неудачно построенных выражений, которые запутывают читателя и заставляют его ставить под сомнение уже известные правильные, политические и научно обоснованные положения и выводы. Никак нельзя согласиться с таким утверждением: «Нет таких приборов, которыми можно было бы измерять качество и количество человеческого разума. А между тем ученые уже ведут диспуты о возможности при помощи кибернетики автоматизировать процессы творчества», или: «Великая Отечественная война советского народа проходила на наивысшем уровне... культуры».

Книга «Україно наша Радянська» имеет характер рассказа экскурсово-

да о выдающихся местах Украины и связанных с этими местами событиях далекого и недалекого прошлого. Сухие, справочные сведения приукрашиваются здесь восклицаниями восхищения и идиллическими пейзажами. Например: «Песня для полищука всегда была его радостью, вдохновением в работе. Среди шелеста трав, в зелени дубрав и лесов, под плеск таких речек и клекот журавлей, отлетающих на юг, — в краю неповторимой красоты рождалась она», или: «Мимо областного центра, города Ровно, протекает небольшая, но красивая, с живописными берегами речка Устя. Приятно прогуляться и отдохнуть здесь в уютном парке». Или еще: «Через город проходит и автомобильная дорога Киев-Гомель-Ленинград. Давайте поедем автомобилем...». Такого рода «публицистических» мест в книге много. Дело, однако, не в слабостях стиля. Это — очевидно. Дело в том, что все подобные «лирические отступления» работают в одном направлении — они усиливают настроения самодовольства, самолюбования, праздничности, которыми проникнута эта книга от начала и до конца. Книге чужд дух беспокойства, поисков, мобилизованности. В ней не анализируются перспективы развития экономики и культуры страны, Украинской ССР в частности. Книга не мобилизует трудящихся республики на решение главных социально-экономических задач, наоборот, она распространяет настроения самоуспокоенности, дух самовосхваления и чванства.

Такие, по нашему мнению, основные методологические, идейные ошибки и недостатки книги П.Е.Шелеста «Україно наша Радянська». В силу отмеченных недостатков эта книга не способствует всестороннему и глубокому раскрытию великой силы дружбы и братского сотрудничества всех народов нашей страны, воспитанию трудящихся в духе советского патриотизма и пролетарского интернационализма, усилению борьбы против буржуазной идеологии, в частности против украинского буржуазного национализма.

С такими серьезными ошибками и недостатками эта книга не может использоваться в научно-исследовательской и пропагандистской работе. Распространение ее среди широких читательских кругов является также нежелательным.

Считаем, что о недостатках упомянутой книги целесообразно было бы в приемлемой форме ознакомить партийный и пропагандистский актив, научную общественность, а возможно, и широкие круги читателей.

Н.З.Шамота, академик АН УССР,
директор Института литературы им. Т.Г.Шевченко АН УССР

Б.М.Бабий, академик АН УССР, академик-секретарь Отделения
экономики, истории, философии и права АН УССР

А.Г.Шевелев, член-корреспондент АН УССР,
заместитель директора Института истории АН УССР

12 сентября 1972 года

Верно: Зав. Общим отделом ЦК КП Украины П.Мусяненко

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 166, арк. 12-15. Копия.

Заходи

по протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів

ЦК КПРС прийняв постанову від 28 червня 1971 року «Про заходи по протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів».

В цьому документі відзначається, що за останній час в деяких містах мають місце випадки нелегального розповсюдження антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів (так званий «самвидав»), в яких містяться нападки на досвід соціалістичного будівництва в СРСР, радянську зовнішню і внутрішню політику, історію КПРС, пропагуються ідеї, запозичені з політичних платформ різного роду ревізіоністів і правих опортуністів, націоналістичні погляди.

Розповсюдження подібних матеріалів має місце серед деякої частини наукових і творчих працівників, а також студентської молоді республіки, зокрема, в Києві, Харкові, Львові, Одесі, Дніпропетровську, Донецьку та деяких інших містах.

Імперіалістичні центри антикомунізму, розвідки капіталістичних країн і зв'язані з ними антирадянські емігрантські організації, не маючи підтримки серед радянських людей, намагаються використати у своїх підричних цілях окремих відщепенців, вороже настроєних і політично нестійких осіб. Спираючись на них у своїй антирадянській пропаганді, наші ідейні вороги інспірують поширення в різних місцях матеріалів і фальшивок тенденційного, наклепницького і ворожого характеру.

Характерними в цьому плані є розповсюджені так звані «твори» «Інтернаціоналізм чи русифікація» І.Дзюби, «Серед снігів» та «Хроніка опору» В.Мороза, «Лихо з розуму» та «66 запитань і зауваг інтернаціоналістові» В.Чорновола, «Собор в риштуванні», «Іван Котляревський сміється», «На свято жінки» Є.Сверстюка та інші.

З метою протидії нелегальному розповсюдженню політично шкідливих матеріалів і використанню їх ворожою пропагандою здійснити слідуючі заходи:

1. Обкомам, міськкомам і райкомам партії, ЦК ЛКСМ України в ході реалізації рішень XXIV з'їзду КПРС та XXIX з'їзду КП України по посиленню політико-виховної роботи серед різних категорій трудящих, особливо серед творчої та наукової інтелігенції, студентської і учнівської молоді, звернути увагу комуністів і комсомольців на необхідність підвищення політичної пильності, поліпшення індивідуальної роботи з членами колективів, які займають помилкові позиції, маючи на увазі застосування, перш за все, засобів виховного характеру, залучення цих осіб до життя виробничих, навчальних і творчих колективів і посилення на них громадського впливу;

— спираючись на роз'яснювальну роботу, підвищувати партійну відповідальність членів і кандидатів у члени КПРС, суворо питати з кому-

ністів, які втратили пильність і часом потурають організаторам і рознощикам антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів;

— підвищити відповідальність партійних організацій і господарських керівників за добір і виховання кадрів, які обслуговують розмножувальну техніку; осіб, винних у порушенні правил роботи з цією технікою, притягати до партійної та адміністративної відповідальності.

2. Обкомам партії разом з відділами пропаганди і агітації, організаційно-партійної роботи, адміністративних органів, науки і учбових закладів та культури ЦК КП України вжити відповідних заходів до запобігання розповсюдження політично шкідливої літератури, виявлення осіб, які займаються виготовленням, поширенням і використанням так званого «самвидаву» і проведення з ними необхідної профілактичної роботи.

3. Редакціям республіканських і обласних газет та журналів, Державному комітету Ради Міністрів УРСР по телебаченню і радіомовленню частіше виступати з теоретичними статтями з питань національної політики партії, з критикою буржуазно-націоналістичних та ревізіоністських концепцій з питань демократії, ролі партії і соціалістичної держави, підкреслюючи класовий соціалістичний характер радянської демократії; з матеріалами, що розкривають на конкретних прикладах зміст і систему забезпечення конституційних прав радянських громадян, діяльність державних органів по їх здійсненню; публікувати виступи вчених, представників технічної інтелігенції і молоді про їх участь у розробці і втіленні в життя конкретних питань політики партії і держави; відомих представників творчої інтелігенції з проблем свободи творчості і громадського обов'язку художника; інші матеріали, які б давали вірне уявлення про суть партійного керівництва наукою і культурою.

4. Державному комітету Ради Міністрів УРСР по телебаченню і радіомовленню, Радіо-телеграфному агентству України при Раді Міністрів УРСР, Товариству дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, товариству «Україна», Українському відділенню Агентства преси Новини на основі рекомендованих Комітетом державної безпеки при Раді Міністрів УРСР матеріалів за погодженням з відділами ЦК КП України оперативно задовольняти запити прогресивних організацій капіталістичних країн щодо підготовки контрпропагандистських виступів і матеріалів, які викривають антикомуністичну суть та диверсійний характер «самвидавівських» публікацій.

Відділам ЦК КП України та Міністерству закордонних справ УРСР послити роботу з кореспондентами газет братніх партій і прогресивних організацій зарубіжних країн, які прибувають на Україну, з метою активізації їх виступів проти розпочатої буржуазною пропагандою кампанії навколо так званого «самвидаву», викриття її антирадянської та антикомуністичної спрямованості.

5. Радіо-телеграфному агентству України, при Раді Міністрів УРСР, Товариству дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, товариству «Україна», з врахуванням основних напрямків ворожої пропаганди, організувати публікацію і розповсюдження за рубежом матеріалів (статті, брошури і т. ін.) про ленінську національну політику нашої партії, соціалістичну демократію і законність, матеріальне і правове забезпечен-

ня свобод особи в умовах соціалізму, практичну діяльність органів радянської юстиції на захист цих прав.

6. Відомствам і організаціям УРСР при надсиланні до ЦК КП України пропозицій про проведення політичних акцій за рубежом одночасно внести плани їх пропагандистського забезпечення.

7. Управлінню по іноземному туризму при Раді Міністрів УРСР разом з партійними організаціями посилити контроль за додержанням іноземними туристами режиму перебування на території республіки і вжити практичних заходів щодо запобігання їх спілкування з політично нестійкими особами.

8. Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР разом з командуванням Західного прикордонного округу посилити роботу по запобіганню намагань завезення в республіку деякими іноземними громадянами ідеологічно шкідливих друкованих матеріалів та вивезення матеріалів «самвидаву» за кордон.

9. Відділу культури ЦК КП України, Академії наук УРСР, Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР та Спільці письменників України вивчити питання і внести до ЦК КП України пропозиції про доцільність видання деяких творів літераторів, до яких виявляється інтерес з боку частини творчих працівників, і які не перевидавалися після 20-30-х років.

10. Відділу пропаганди і агітації ЦК КП України разом з Комітетом державної безпеки при Раді Міністрів УРСР підготувати матеріал на допомогу лекторам для виступів перед партійним і комсомольським активом з питання підвищення пильності радянських людей до ідеологічних диверсій буржуазної пропаганди, яка намагається використати у ворожих цілях нелегальні антирадянські та інші політично шкідливі матеріали.

ЩДАГОУ, ф.1, оп. 10, спр. 1024, арк. 68-73.

№ 9

(Лист з Одеського обкому КПУ до П.Шелеста)

от 15 сентября 1964 г.

Кандидату в члены Президиума ЦК КПСС
Первому секретарю Центрального Комитета Коммунистической партии Украины
товарищу Шелесту П.Е.

Выполняя требования Закрытого письма ЦК КПСС от 29 марта 1962 года «Об усилении борьбы со взяточничеством и разворовыванием народного добра», постановление ЦК КП Украины «О фактах крупных хищений социалистической собственности и взяточничества выявленных во Львовской и других областях республики», а также собственное решение по аналогичным вопросам, Одесский промышленный обком Украины сосредоточил усилия партийных организаций и всех работников партийных органов области на усиление борьбы по разоблачению организованных дельцов и жуликов, занимавшихся расхищением народного добра в особо крупных размерах.

В ходе проводимой работы выяснилось, что в г. Одессе и области действуют замаскированные, сформировавшиеся преступные группы дельцов и расхитителей, особо в системе торговли, местной и легкой промышленности. Их преступная деятельность в определенной мере обуславливалась обстановкой безнаказанности, создавшейся в период 1958-1961 г.г. а также связями расхитителей с некоторыми руководителями и рядовыми работниками административных органов области, которые за взятки не возбуждали или безосновательно прекращали уголовные дела на выявленных и разоблаченных преступников, допускали другие нарушения социалистической законности.

Тяжесть последствий такого попустительства преступникам подтверждается тем, что только по части прекращенных в 1958-1960 г.г. уголовных дел в настоящее время привлечено к уголовной ответственности 90 человек крупных расхитителей и взяточников, причинивших ущерб государству в сумме свыше одного миллиона рублей в новом исчислении.

Такое положение дел потребовало, с одной стороны, принятия самых решительных мер и жестких мер по очистке административных органов от лиц, связанных с преступниками, не внушающих доверия, потерявших политическую остроту, бдительность, принципиальность в работе, с другой стороны, укрепления кадров оперативных и следственных работников этих органов за счет отправки туда честных квалифицированных специалистов и других наиболее достойных людей.

Так, за период 1961-1963 г.г. было укреплено руководство и значительно обновлен аппарат областной, городской и районных прокуратур, областных и районных судов, органов общественного порядка. Всего на работу в административные органы за это время по направлению партийных, советских и комсомольских организаций было послано около 600 новых работников, в том числе 566 коммунистов и комсомольцев.

В результате усиления партийного контроля за работой административных органов, а также глубокой и всесторонней проверки их деятельности обкомом партии и помощи оказанной комиссией партийно-государственного контроля ЦК КПСС и ЦК КП Украины были выявлены серьезные недостатки в борьбе с преступностью и другие нарушения социалистической законности.

Одновременно с этим, по настоянию обкома партии, доля расследования на арестованных взяточников и выявление других расхитителей народного добра были созданы следственные группы Прокуратуры СССР и УССР, которые провели большую работу по изобличению преступников. Для оказания помощи в их работе Министерством и областным управлением охраны общественного порядка подключались оперативные работники.

В ходе расследования и проведения ряда оперативных мероприятий, были собраны доказательства о преступной деятельности некоторых работников прокуратуры и судебных органов. Эти лица были арестованы. Среди них бывший прокурор города Одессы Дремов, ст. следователь Демиденко, помощник прокурора Чижиков, народные судьи Латерников, Тихоньков и другие.

В допущенных нарушениях социалистической законности повинен также бывший прокурор области Луцаенко, служебное поведение кото-

рого объективно способствовало распространению среди работников административных органов обстановки благополучия и безнаказанности.

Однако нельзя не обратить внимание на то обстоятельство, что расследование указанных дел крайне затянулось. Основные взяточники — Френкель и Лужецкий не изобличены до конца во всех известных органах случаях получения и передачи взяток некоторым бывшим руководящим работникам прокуратуры. По непонятным причинам недопустимо медленно велось и ведется следствие по обличению одного из организаторов преступной шайки — Дремова, работавшем заместителем областного прокурора, а затем прокурором города Одессы. Неоправданно затянулись работы по разоблачению и привлечению к уголовной ответственности бывшего прокурора области Лушаенко, бывших следователей Яковлева, Шекина, Сиделко, Губка, Руденко, Русанова, бывших работников милиции Ивакина, Чернецкого, Бурина, Михайлина и других, о злоупотреблении и взяточничестве которых имеются определенные доказательства.

У следственной группы Прокуратуры СССР и УССР имеются также данные о том, что работающие до настоящего времени в судебных органах Ельчанинов, Баланчук, Котенко, Кольцов и Жуков допускали злоупотреблением служебным положением.

Вполне понятно, что создавшееся положение с расследованием всех этих дел вызывает серьезную озабоченность обкома партии.

Информируя Центральный комитет Компартии Украины об этом, Одесский промышленный обком партии просит Вас, Петр Ефимович, поручить Прокуратуре УССР усилить следственную группу необходимым количеством квалифицированных специалистов для раскрытия в полном объеме преступлений деятельности ряда бывших работников административных органов области и возложить руководство этой группой на одного из ответственных руководящих работников Прокуратуры СССР.

Просим также дать указание министерству охраны общественного порядка УССР вернуть в г. Одессу отозванную оперативную группу из числа работников ОБХС с управления милиции республики, которая ранее оказывала помощь в расследовании этих дел.

Секретарь Одесского промышленного обкома КП Украины М.Синица

ЩАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 5924, арк. 205-208.

№ 10

Секретарю Центрального Комитета КП
Украины
товарищу Подгорному Н.В.

Справка

о развитии сети школ Украинской ССР по языкам обучения.

Сеть общеобразовательных школ системы Министерства просвещения УССР по языкам обучения по оперативным данным сложилась в 1959/60

учебном году по сравнению с 1958/59 учебным годом следующим образом:

	1958/59	1959/60
Всего школ	29977	30094
в том числе:		
с украинским языком обучения	25366	25585
в них учащихся	3752,3 тыс.	3843,2
с русским языком обучения	4049	4250
в них учащихся	1524,5	1573,5

В республике в прошлом учебном году насчитывалось 301 смешанная школа с русским и украинским языками обучения, 261 — с молдавским, венгерским, польским языком обучения.

Количество школ с русским языком обучения в этом году не только не уменьшилось, а наоборот, увеличилось. Контингент учащихся в них возрос на 49 тысяч или на 3,2 процента по сравнению с прошлым годом, в то время как контингент учащихся в школах с украинским языком обучения увеличился на 2,4 процента.

По предварительным данным, полученным из некоторых областей, рост школ с русским языком обучения характеризуется следующим образом:

	1958/59	1959/60
Винницкая область	31	33
Волынская область	9	11
Днепропетровская область	154	162
Житомирская область	35	47
Запорожская область	258	263
Луганская область	470	500
Николаевская область	98	106
Сталинская область	732	752
Сумская область	189	195
Харьковская область	272	278
Херсонская область	89	92
Черкасская область	15	17

Количество учащихся в этом учебном году по сравнению с 1955/56 учебным годом в школах с русским языком обучения увеличилось на 182 тысячи, а в школах с украинским языком обучения — 171 тысяча уменьшилась на 2,5 тысячи

Школы с русским языком обучения — это главным образом городские многокомплектные школы, в которых обучается 28,8 процента от общего количества учащихся школ республики. О количестве русских школ в городах показывает следующая таблица:

	Всего школ	из них с русским языком обучения	в них детей (в процентах) к общему количеству учащихся
Харьков	117	77	87
Луганск	37	31	94

Одесса	93	74	93,4
Винница	24	14	67
Київ	161	98	72
Сталино	134	129	98
Львов	58	27	61
Житомир	31	15	62

По 25 областним центрам в школах с русским языком обучения — 594 тысячи учащихся, в школах с украинским языком обучения — 171 тысяча.

В республике из 247 школ-интернатов — 73 с русским языком обучения. До конца этого года будет дополнительно введено в эксплуатацию 43 школы-интерната, из них с русским языком обучения 36 школ.

Из 1639 вечерних школ рабочей молодежи 767 школ с русским языком обучения.

Существующая сеть школ полностью обеспечивает обучение детей на том языке, на котором желают родители. Кроме школ Министерства просвещения УССР, в республике насчитывается 469 общеобразовательных школ системы Министерства путей сообщения СССР, из которых 80 процентов с русским языком обучения.

В Украинской ССР из 4449 детсадов в 3151 воспитательная работа проводится на русском языке, в 32 — на молдавском, венгерском и польских языках, в остальных — на украинском.

Зав. отделом школ ЦК КП Украины Е. Колосова

(25.X.59)

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 31, спр. 1233, арк. 169-171. Оригінал.

№ 11

Витяг з Інформації про початок 1959/1960 навчального року у вищих навчальних закладах Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР (міністра А. Скаби від 19/IX-1959 р. — Р. А.)

...Соціальний склад прийнятих (студентів — Р. А.) характеризується такими даними: робітників і дітей робітників — 9713 чол., або 50,9% (у 1958 р. — 46,9%), колгоспників і дітей колгоспників — 3703 чол. або 19,4% (у 1958 р. — 18,01%), службовців і дітей службовців — 5649 чол. або 29,7% (у 1958 р. — 35,1%).

Таким чином, загальна кількість робітників, колгоспників і їх дітей серед зарахованих до вузів у 1959 р. складає 70,3% проти 64,3% у 1958 р. Поряд з цим деякі вузи прийняли недостатню кількість студентів з числа робітників, колгоспників і їх дітей. Так, наприклад, Одеський технологічний інститут прийняв лише 46,2% таких студентів, Київський університет — 48,3%, Одеський університет — 48,5%, Донецький індустріальний інститут — 51,5% та ін.

По національності студенти зараховані на перші курси розподіляються

так: українців — 11214 чол. або 58,8% (у 1958 р. — 58,6%), росіян — 6536 чол. або 34,3 (у 1958 р. — 34,01%), євреїв — 577 чол. або 3% (у 1958 р. — 3,5%), інших — 233 чол. або 3,9% (у 1958 р. — 3,9%).

Чоловіків серед прийнятих — 13439 або 70,7% (у 1958 р. — 69,6%).

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 31, спр. 1233, арк. 111.

№ 12

ЦК КП України

Доповідна записка

Ось уже протягом кількох років Спілка письменників України порушує перед ЦК КП України клопотання про встановлення щорічних національних премій Української РСР за видатні досягнення в галузі промисловості, сільського господарства, науки, літератури і мистецтва.

Відділ науки і культури ЦК КП України вважає, що встановлення національних премій Української РСР не викликається ніякими конкретними потребами розвитку науки і техніки, літератури і мистецтва в республіці. У Радянському Союзі встановлені загально-державні Ленінські премії, які присуджуються за видатні досягнення новаторам виробництва, вченим і митцям залежно не від того, в якій республіці вони проживають, а від їхнього вкладу в розвиток радянської науки і культури. Встановлювати національні премії Української РСР — це значить до деякої міри протиставити нашу республіку тим республікам, де такі премії не існують, і, в першу чергу, РСФСР.

На думку відділу питання про встановлення республіканських премій може бути вирішено кожною республікою зокрема, а законодавчим органом Радянського Союзу — Верховною Радою або ж Радою Міністрів СРСР для всіх республік одночасно.

Зав. відділом науки і культури ЦК КП України Кондуфор

Не пізніше 12/1-60 р.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 31, спр. 992, арк. 21.

№ 13

Довідка

Доповідна записка голови комітету держбезпеки при Раді міністрів УРСР Нікітченка В.Ф. порушує деякі питання посилення боротьби з про-явами українського буржуазного націоналізму в республіці. Ряд пропозицій з цього приводу подав і Голова Комітету партійно-державного контролю ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР Грушецький І.С.

Ідеологічний відділ ЦК КПУ більшість з них здійснює в своїй практичній роботі.

За дорученням 1 секретаря ЦК КПУ Шелеста П.Ю. КДБ при РМ

УРСР та ідеологічний відділ ЦК КПУ готують по цих питаннях узагальнюючий матеріал, який буде представлений ЦК КПУ в листопаді 1964 р. Це питання доповідалось Шелесту.

Завідуючий ідеологічним відділом ЦК КПУ Шевель

3 жовтня 1961 року.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 5924, арк. 248. Оригінал.

№ 14

ЦК КП України

Повідомляємо вам, що деякі відповідальні працівники Державного комітету Ради Міністрів по радіомовленню і телебаченню проводять, на нашу думку, неправильну лінію щодо розвитку преси союзних республік, яка видається не російською мовою, а також радіомовлення національними мовами.

Так, на всіх засіданнях Держкомітету РМ СРСР по пресі і нарадах, які відбуваються в Комітеті за участю представників союзних республік т. Романов П.К. весь час націлює на обмеження літератури, особливо класиків марксизму-ленінізму мовами народів республік, посилаючись при цьому на «прискорення створення в нашій країні єдиної соціалістичної нації» вважаючи, що «мова такої нації повинна бути російською». Особливо він натискає на керівних працівників республік Середньої Азії, Білорусії, Молдавії, республік Кавказу: така позиція Романова П.К. передається декому з працівників апарату союзного Комітету і підтримується ними. Цю неправильну лінію нерідко відчуває і Державний комітет Ради Міністрів УРСР по пресі.

Наприклад, Комітет критикують за те, що в республіці повільно або й зовсім не зростає кількість книг, що видаються російською мовою, постійно «рекомендується» видавати класиків російської художньої літератури не в перекладі на українську мову, а мовою оригіналу. І це тоді, коли самі союзні видавництва цієї літератури видають не так вже й багато.

В той же час відомо, що в республіці видається більше 40% книг російською мовою.

В кінці минулого року працівник Комітету по пресі республіки тов. Василькова побувала в Москві, щоб уточнити і скоординувати видання підручників для шкіл. Старший редактор союзного комітету т. Хом'якова Е.М., яка веде видавництва України, заявила тов. Васильковій: Чому ви видаєте підручники українською мовою? Адже українська мова близька до російської і вам пора вже видавати подібні книги російською мовою.

Аналогічна лінія ведеться і деякими працівниками ЦК ВЛКСМ. Влітку минулого року в Києві побувала бригада ЦК ВЛКСМ, яка обслідувала роботу видавництва «Молодь». Серед зауважень цієї комісії були й такі: «Видавництво повинно побільше видавати книжок російською мовою». Зокрема, комісія вважала недоліком видавництва «Молодь» випуск статуту ВЛКСМ та іншої літератури українською мовою, а також те, що видав-

ництво не перевидає російською мовою деякі книги, які випускає великими тиражами видавництво «Молода гвардія».

Крім того, окремі працівники Державного комітету по пресі хворобливо ставляться до підтримання культурних зв'язків союзних республік з країнами соціалістичного табору.

Так, до Державного комітету РМ УРСР по пресі нещодавно надійшов лист з Праги від видавництва дитячої книги. Чехословацькі товариші запропонували Україні організувати обмінну виставку дитячої книги. Республіканський комітет по пресі звернувся до союзного комітету з проханням позитивно розв'язати це питання. Однак з Москви надійшов лист за підписом першого заступника голови комітету по пресі т. Фомичова, в якому рекомендувалося повідомити в Прагу, що Держкомітет України не може розв'язати це питання: бо «організація виставок входить в компетенцію центральних установ СРСР», тобто по суті повідомити в Чехословаччину, що державні органи республіки не можуть розв'язувати цих питань без дозволу союзних органів.

Подібні неправильні розмови і дії допускають і окремі працівники Державного комітету Ради Міністрів СРСР по радіомовленню і телебаченню. Союзний комітет по радіо і телебаченню систематично ставить перед головами республіканських радіокомітетів питання про дальше скорочення республіканського і обласного радіомовлення і телебачення. Ця лінія проявляється і на практиці, зокрема в тому, що останнім часом для потреб радіо і телебачення республіки майже не виділяються необхідні технічні засоби.

Ряд головних редакторів союзного радіо і телебачення, зокрема т.т.Дружиніна, Кузанов, Меркулов, систематично ігнорують пропозиції республіканського Комітету щодо використання матеріалів українського радіо і телебачення для передач на всесоюзну сітку. Так, наприклад, 5 січня ц.р. головному редактору Центрального Телебачення т. Меркулову було запропоновано ряд спектаклів Київського театру опери і балету ім. Т.Г.Шевченка для включення їх в цикл опер, що будуть транслюватися по Центральному телебаченню. Тов. Меркулов на це відповів, що телеглядачів, яких обслуговує центральна студія, не цікавлять спектаклі українською мовою, на підтвердження своїх слів процитував «переклад» фрази з арії Ленського, «Чи гепнусь я дрючком припертий»...

Пропозицію про включення в цей цикл опери «Запорожець за Дунаєм» т. Меркулов також відхилив, мотивуючи тим, що в Києві, на його думку, не знайдеться кваліфікованого мовознавця, який би зміг розповісти про спектакль.

Вважаємо, що така неправильна лінія окремих працівників Державних комітетів Ради Міністрів СРСР по пресі і радіо, телебаченню наносить шкоду у взаємовідносинах комітетів національних республік з вищезазначеними Союзними комітетами, не може сприяти зміцненню дружби народів нашої країни.

Голова Державного комітету РМ УРСР по пресі А.Педанюк

Голова Державного комітету РМ УРСР
по радіо і телебаченню М.Скачко

27 лютого 1965 року.

Приписки до документів: 1. За погодженням з тов. Шелестом прошу розіслати членам і кандидатам в члени Президії ЦК КП України.

31/III-65 Скаба.

2. По поставлених питаннях секретарі ЦК КПУ т.т. Соболев і т. Скаба мали розмову з Головою Державного комітету Ради Міністрів СРСР по пресі т. Романовим в перших числах червня 1965 р.

VI-65. Підпис (нерозбірливий)

ЦДАГОУ, ф, 1, оп. 24, спр. 6001, арк. 39-42.

№ 15

Не для печати

Решение

коллегии Министерства просвещения УССР

29 июня 1983 г.

О дополнительных мерах по улучшению изучения русского языка в общеобразовательных школах и педагогических учебных заведениях Украинской ССР

Во исполнение постановления ЦК Компартии Украины и Совета Министров УССР от 10 июня 1983 г. № 268 «Об организации выполнения в республике постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 26 мая 1983 г. № 473 «О дополнительных мерах по улучшению изучения русского языка в общеобразовательных школах и других учебных заведениях союзных республик» и соответствующего приказа Министерства просвещения СССР от 07.06.83 г. № 63 коллегия Министерства просвещения УССР решает:

1. Дополнительные мероприятия по улучшению изучения русского языка в общеобразовательных школах, педагогических учебных заведениях, дошкольных и внешкольных учреждениях республики утвердить (прилагаются).

2. Управлениям и отделам Министерства просвещения УССР, НИИ педагогики УССР, НИИ психологии УССР, областным, Севастопольскому городскому отделам народного образования, Киевскому городскому управлению народного образования, Центральному, областному, Киевскому и Севастопольскому городским институтам усовершенствования учителей, ректорам пединститутов и директорам педучилищ обеспечить безусловное выполнение намеченных мер по повышению эффективности изучения и преподавания русского языка в школах, педагогических учебных заведениях, дошкольных и других учебно-воспитательных учреждениях.

Добиваться, чтобы свободное владение русским языком наряду с родным стало нормой для молодежи, оканчивающей средние учебные заведения, гражданским долгом каждого молодого человека.

3. Областным, Севастопольскому городскому отделам народного образования, Киевскому городскому управлению народного образования,

ректорам пединститутов и директорам педучилищ о ходе выполнения постановления ЦК Компартии Украины и Совета Министров УССР, а также данного решения коллегии доложить Министерству просвещения УССР к 1 января 1984 и 1985 годов.

4. Контроль за выполнением постановления ЦК Компартии Украины и Совета Министров УССР, а также настоящего решения коллегии, подготовку соответствующей информации в ЦК Компартии Украины и Совет Министров УССР в январе 1984 и 1985 годов возложить на заместителя министра тов. Тараненко В.Е.

Архів Самвидаву (Мюнхен) № 5237

№ 16

Утверждено
решением коллегии Минпроса УССР
29 июня 1983 года

Дополнительные мероприятия

по улучшению изучения русского языка в общеобразовательных школах, педагогических учебных заведениях, дошкольных и внешкольных учреждениях республики

1. Довести содержание постановления ЦК Компартии Украины и Совета Министров УССР «Об организации выполнения в республике постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 26 мая 1983 г. № 473 «О дополнительных мерах по улучшению изучения русского языка в общеобразовательных школах и других учебных заведениях союзных республик» до каждого педагогического коллектива школ и других учебно-воспитательных учреждений с нерусским языком обучения, коллективов институтов усовершенствования учителей и методических кабинетов, педагогических учебных заведений и научно-исследовательских институтов.

Обеспечить организационно-педагогическую и идейно-политическую работу по дальнейшему улучшению изучения русского языка в учебных заведениях системы народного образования УССР, имея в виду, что свободное владение русским языком наряду с родным становится объективной необходимостью и потребностью каждого гражданина, служит дальнейшему укреплению дружбы и братства народов СССР, развитию и укреплению материального и духовного потенциала советского народа.

Управления школ, педагогических учебных заведений, дошкольных учреждений, воспитательной работы, ЦИУУ 1, 1 Центр. ин-т усовершенствования учителей, НИИ педагогики УССР, областные, Севастопольский городской отделы народного образования, Киевское городское управление народного образования, областные и городские ИУУ, ректоры пединститутов, директора педучилищ.

2. До 15 сентября 1983 года разработать конкретные мероприятия и

обсудить задачи по дальнейшему совершенствованию изучения и преподавания русского языка в общеобразовательных школах, педагогических институтах и училищах, дошкольных и других учебно-воспитательных учреждениях с украинским, молдавским, венгерским и польским языком обучения на заседаниях педагогических советов, ученых советов институтов, августовских (1983 г.) учительских конференциях, заседаниях коллегий и советов отделов народного образования.

Областные, Севастопольский городской отделы народного образования, Киевское городское управление народного образования, институты усовершенствования учителей, ректоры пединститутов, директора педучилищ.

3. До 1 августа 1983 года в установленном порядке внести коррективы в учебные планы общеобразовательных школ и педагогических училищ с нерусским языком обучения с целью улучшения изучения русского языка.

Начиная с 1984 года, по мере создания необходимых условий, ввести при изучении русского языка и литературы деление всех классов и групп в школах и педучилищах с нерусским языком обучения с числом учащихся свыше 25 человек на две подгруппы.

Управления школ, педагогических учебных заведений, планово-финансовое.

4. Совершенствовать сеть общеобразовательных школ с русским языком обучения для полного удовлетворения в них потребности населения.

Обеспечить безусловное выполнение задания по расширению сети школ и классов с углубленным изучением русского языка и литературы (решение коллегии Минпроса УССР от 31.10.78 г. № 15). На протяжении 1984-1985 годов создать в каждом городе и районе, где имеется национальный состав учащихся, школу (классы) с углубленным изучением русского языка. Шире использовать опыт по созданию средних учебных заведений с обучением в них на родном и русском языках.

В средних и восьмилетних школах с молдавским, венгерским и польским языком обучения организовать с 1983/84 учебного года факультативные занятия по русскому языку и литературе для учащихся 7-10 классов.

Управления школ, планово-финансовое, дошкольных учреждений, областные отделы народного образования, Киевское городское управление народного образования.

5. Принять меры к повышению качества преподавания и изучения русского языка учащимися общеобразовательных школ с украинским, молдавским, венгерским и польским языком обучения.

Систематически предусматривать в годовых планах работы министерства, научно-исследовательских институтов, отделов народного образования, ИУУ, педагогических учебных заведений изучение состояния преподавания и качества знаний учащихся школ и педучилищ, студентов пединститутов по русскому языку и литературе. Результаты изучения рассматривать на заседаниях коллегий, советов, издавать соответствующие приказы и рекомендации.

Управления школ, педагогических учебных заведений, НИИ педагогики УССР, областные, городские отделы народного образования, институт усовершенствования учителей.

6. Совершенствовать формы и методы обучения русскому языку детей нерусской национальности в дошкольных учреждениях и подготовительных классах школ. В соответствии с новой программой ввести с 1983-84 учебного года обучение детей русскому языку в старших группах дошкольных учреждений.

Для обучения детей русскому языку в дошкольных учреждениях, особенно сельской местности, привлекать, начиная с 1983-84 учебного года, учителей русского языка, не имеющих полной учебной нагрузки в общеобразовательных школах.

К 1 июня 1984 года разработать рекомендации для воспитателей детских садов и родителей по изучению русского языка детьми старшего дошкольного возраста.

Управление дошкольного воспитания, областные, Севастопольский городской отделы народного образования, Киевское городское управление народного образования.

7. Расширить научно-исследовательскую работу по изучению русского языка в школах и дошкольных учреждениях. Внести необходимые дополнения в «Перспективный план важнейших исследований по педагогическим и психологическим наукам в Украинской ССР на 1981-1985 гг.», предусмотрев разработку в 1984-1985 годах актуальных проблем теории и практики обучения русскому языку, в частности усиление практической направленности в обучении русскому языку, взаимосвязи в обучении русскому и родному языкам в национальных школах, развития разговорной русской речи учащихся, эффективных методов и приемов обучения русскому языку в школах с украинским, молдавским, венгерским и польским языком обучения.

НИИ педагогики УССР, Институт психологии УССР, пединституты.

8. Разработать к 1 ноября 1985 г. перспективный план научных исследований по совершенствованию форм и методов обучения русскому языку и литературе в национальных школах на 1986-1990 гг., обратив особое внимание на такие проблемы, как методологические основы изучения русского языка и литературы в общеобразовательных школах, повышение эффективности уроков русского языка и литературы, особенности обучения этим предметам в сельской школе, взаимосвязь в преподавании русского и украинского языков и литератур, методика изучения русского языка и литературы в школах с углубленным преподаванием этих предметов, теоретические основы учебного комплекса по русскому языку для учащихся национальных школ, совершенствование содержания курсов, методов преподавания русского языка и литературы в педагогических вузах.

К 1 июня 1984 г. изучить вопрос о совместной разработке с Минвузом УССР и АН УССР комплексной межведомственной программы до 1990 г. «Изучение русского языка как средства межнационального общения».

Совет по координации научных исследований по пе-

дагогическим и психологическим наукам в УССР, управление педагогических учебных заведений.

9. Подготовить и провести в 1985 г. республиканскую научно-практическую конференцию: «Русский язык — язык межнационального общения, дружбы и сотрудничества народов СССР».

К 1 февраля 1984 г. представить план организации и проведения конференции.

НИИ педагогики УССР, управления школ, дошкольного воспитания, педагогических учебных заведений, ЦИУУ.

10. Провести в 1984 году совещания-семинары заведующих кабинетами русского языка и литературы обл. УУ, опорными кафедрами русского языка и литературы пединститутов и председателей предметных комиссий, преподавателей русского языка и литературы педучилищ.

Управления школ, педагогических учебных заведений, ЦИУУ.

11. Обеспечить к концу XI пятилетки преподавание русского языка в школах с нерусским языком обучения учителями, имеющими соответствующее высшее педагогическое образование. Рационально использовать для этой цели выпускников педагогических учебных заведений и работающих учителей. Создать для учителей русского языка, не имеющих законченного высшего педагогического образования, все необходимые условия для повышения образовательного уровня путем заочного обучения в педагогических институтах и университетах.

До 1 октября 1983 года разработать предложения Госплану УССР по расширению подготовки учителей русского языка и литературы в педагогических институтах с тем, чтобы в период до 1990 года обеспечить полное удовлетворение потребностей в них школ и педучилищ.

Управления кадров, планово-финансовое, педагогических учебных заведений, областные, городские, районные отделы народного образования.

12. Обеспечить, начиная с 1984 по 1990 гг., приемы, качественное обучение молодежи и стажировку студентов старших курсов из числа лиц коренной национальности союзных республик в педагогических институтах Украинской ССР в количестве согласно приложению № 1.

Управление педагогических учебных заведений, планово-финансовое управление.

13. Подготовить до 20 февраля 1984 г. для представления в Совет Министров УССР предложения по обеспечению дополнительной потребности педагогических учебных заведений республики в кадрах преподавателей русского языка и литературы, исходя из расчета один преподаватель на восемь студентов и стажеров.

Планово-финансовое управление, управление педагогических учебных заведений.

14. Осуществить в 1984—1985 годах за счет государственных капиталовложений строительство учебно-лабораторных корпусов и общежитий для размещения студентов и стажеров факультетов русского языка и литературы в педагогических институтах согласно приложению № 2.

Планово-финансовое управление, отдел капитального

строительства, управление педагогических учебных заведений, ректоры пединститутов.

15. В целях повышения качества подготовки учительских кадров всех специальностей по русскому языку в пединститутах и педучилищах с украинским языком обучения в установленном порядке в 1983-1984 годах:

— внести изменения в учебные планы соответствующих учебных заведений, увеличив количество часов на изучение русского языка, используя на эти цели время, отводимое на изучение учебных дисциплин (по выбору) и на медицинскую подготовку, а в необходимых случаях — часть времени, отводимого на изучение иностранного языка;

— определить педагогические институты, в которых будет вестись подготовка для школ с нерусским языком обучения учителей начальных классов, иностранного языка с дополнительной специальностью «Русский язык и литература в национальной школе»;

— по согласованию с Минпросом СССР определить сроки и условия введения выпускных экзаменов по русскому языку в пединститутах и педучилищах;

— ходатайствовать перед Минвузом СССР о введении в учебные планы русского языка в качестве обязательного предмета для студентов неязыковых факультетов пединститутов и учащихся педучилищ, окончивших национальные школы.

Управление педагогических учебных заведений, ректоры пединститутов, директора педучилищ.

16. Организовать в 1984 году на базе Дрогобычского, Киевского им. А.М.Горького, Харьковского и Черкасского пединститутов годовичные вечерние курсы для лиц, желающих совершенствовать свои знания по русскому языку. Кафедрам русского языка названных институтов разработать соответствующую документацию для обеспечения учебного процесса.

Управление педагогических учебных заведений, ректоры пединститутов.

17. Разработать к 1 ноября 1983 года для представления Госплану УССР предложения по увеличению ежегодного приема в аспирантуру по специальности «Русский язык и литература» и «Методика русского языка и литературы» до 25 чел.

В установленном порядке решить вопрос об открытии в 1984—1986 годах аспирантуры по специальностям «Русский язык и литература», «Методика русского языка и литературы» в Харьковском, Кировоградском и Нежинском пединститутах.

Управление педагогических учебных заведений, ректоры пединститутов.

18. Внести в III квартале 1983 года предложения Минпросу СССР:

— об условиях приема выпускников сельских общеобразовательных школ, изъявивших желание получить специальность учителя русского языка, на подготовительные отделения педагогических институтов и университетов без наличия у них производственного стажа;

— о порядке направления и льготного приема выпускников восьмилетних и средних школ в педагогические учебные заведения по рекомендациям педагогических советов и органов народного образования.

Управление педагогических учебных заведений.

19. Ввести в установленном порядке для лиц, поступающих в аспирантуру, вступительный экзамен по русскому языку и литературе, а также сдачу в последующем экзамена по данному предмету в пределах кандидатского минимума.

Управление педагогических учебных заведений.

20. Организовать, начиная с 1984 года, повышение квалификации учителей начальных классов и учителей русского языка школ с украинским, венгерским, молдавским, польским языком обучения на двухмесячных курсах один раз в три года в институтах усовершенствования учителей и на курсах повышения квалификации учителей при педагогических институтах и университетах, а также председателей районных (городских) методических объединений учителей русского языка на месячных курсах один раз в три года при Центральном ИУУ, а председателей методических объединений учителей начальных классов — при областных (городских) ИУУ.

Обеспечить повышение квалификации учителей по заявкам союзных республик в институтах усовершенствования учителей и высших учебных заведениях УССР.

Управления кадров, школ, планово-финансовое, ЦИУУ, областные, Севастопольский городской отделы народного образования, управление народного образования г. Киева.

21. Разработать к 1 сентября 1983 года уточненный план повышения квалификации педагогических и руководящих кадров всех категорий на 1984 год, определив конкретное место и время курсовой переподготовки учителей начальных классов и учителей русского языка школ с нерусским языком обучения, издать соответствующий приказ.

Управления кадров, школ, планово-финансовое, педагогических учебных заведений.

22. Включить в план повышения квалификации педагогических кадров на 1984 год курсовую переподготовку преподавателей русского языка средних профтехучилищ республики при областных (городских) ИУУ, согласовав количество преподавателей и место их переподготовки с Государственным комитетом по профтехобразованию.

Управление кадров.

23. Подготовить к 1 ноября 1984 года учебно-тематические планы повышения квалификации учителей начальных классов и учителей русского языка школ с нерусским языком обучения на двухмесячных курсах при областных (городских) ИУУ, пединститутах, университетах.

Центральный ИУУ, НИИ педагогики УССР, управление школ.

24. Обеспечить в 1985—1988 годах строительство и ввод в действие за счет государственных капитальных вложений учебных корпусов и общежитий для слушателей институтов усовершенствования учителей согласно приложению № 3.

Отдел капитального строительства, областные отделы народного образования, Киевское городское управление народного образования, институты усовершенствования учителей.

25. Принять дополнительные меры для широкого использования имеющихся возможностей морального поощрения педагогических, методических и руководящих кадров, наиболее отличившихся в работе по улучшению изучения русского языка в школах республики.

Управления кадров, школ, областные, районные, городские отделы народного образования.

26. Предусматривать в проектах бюджетов на 1984 и последующие годы необходимые ассигнования:

— на повышение (15 проц.) ставок заработной платы учителей подготовительных и I—III классов, ведущих занятия по русскому языку, учителей русского языка и литературы IV—X/XI классов общеобразовательных школ и школ-интернатов, педагогических училищ с нерусским языком обучения, расположенных в сельской местности и поселках городского типа;

— на повышение стипендиальных расходов в связи с распространением на студентов, обучающихся в педагогических институтах по специальности «Русский язык и литература в национальной школе», стипендиального обеспечения, установленного постановлением ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 18 октября 1971 г. № 755 (постановление ЦК Компартии Украины и Совета Министров УССР от 14 декабря 1971 г. № 552) для студентов юридических факультетов.

Планово-финансовое управление, областные отделы народного образования.

27. Внести к 1 октября 1983 года предложения о введении в штаты районных методических кабинетов, имеющих школы и детские сады с молдавским и венгерским языком обучения, дополнительные штатные единицы методистов по русскому языку и литературе.

Планово-финансовое управление, управление школ, Закарпатский, Одесский и Черновицкий областные отделы народного образования.

28. Открыть с 1 января 1984 года в Центральном ИУУ кафедру русского языка и литературы, возложив на нее научно-методическое руководство всей системой повышения квалификации педагогических, методических и руководящих кадров по вопросам изучения русского языка и литературы в школах республики.

ЦИУУ, управления кадров, педагогических учебных заведений, планово-финансовое.

29. Подготовить к 1 октября 1983 года для решения в установленном порядке предложения о преобразовании журнала «Русский язык и литература в школах УССР» в журнал «Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР» и увеличении периодичности его выхода с 6 до 12 номеров в год.

Усилить методическую и практическую направленность журнала. Ввести постоянную рубрику, освещающую опыт внедрения эффективных методов изучения и преподавания русского языка в учебных заведениях всех типов. Совместно с отделами народного образования и управлениями по профтехобразованию провести работы на местах по увеличению числа подписчиков журнала.

Управление школ совместно с соответствующими

подразделениями Госкомиздата УССР, Госкомитета УССР по профтехобразованию, отделы народного образования.

30. Совместно с издательством «Радянська школа» разработать до 1 октября 1983 года и осуществить конкретные меры по улучшению содержания, повышению идейно-теоретического и научного уровня действующих учебников по русскому языку и методических комплектов к ним для школ с украинским, молдавским, венгерским и польским языками обучения.

Подготовить до 1 ноября 1983 года предложения Госкомиздату УССР по изданию в 1985—1990 гг. новых учебников по русскому языку для национальных школ, иллюстрированных учебных пособий, методической литературы по русскому языку, словарей (орфографические, толковые, синонимов, фразеологические и др.), художественной литературы на русском языке для учащихся, студентов, учителей и преподавателей педагогических учебных заведений с нерусским языком обучения с учетом полного обеспечения потребностей, а также по расширению выпуска литературы на русском языке для детей дошкольного возраста.

Пополнить библиотеки учебных заведений системы Минпроса УССР необходимой литературой. Совместно с книготоргующими организациями разработать планы комплектования библиотек школ, педагогических учебных заведений, институтов усовершенствования учителей, рай(гор)методкабинетов необходимой учебной, методической, политической и художественной литературой на русском языке и обеспечить их осуществление.

Управления школ, педагогических учебных заведений, дошкольного воспитания, воспитательной работы, НИИ педагогики УССР, отделы народного образования.

31. Подготовить к 1 декабря 1983 г. предложения Госкино УССР о выпуске учебных кинофильмов по русскому языку и литературе.

Разработать к 1 мая 1984 года перспективный на 1986—1990 годы план создания звуковых пособий по русскому языку для начальных и средних классов школ с молдавским и венгерским языками обучения. Озвучить созданные в 1981—1983 годах диафильмы по изучению русского языка в национальной школе.

Обеспечить создание в 1985 году фонохрестоматии по устному курсу русского языка в подготовительных классах школ с молдавским и венгерским языками обучения.

Управление школ, Укрглавшколснабторг.

32. До 1 октября 1983 года разработать предложения Гостелерадио УССР по расширению циклов учебных и общественно-политических.

АС. № 5238

Програма Об'єднання

1. Об'єднання вводить в життя і реалізує програму ОУН, синтезуючи всі її здорові надбання минулого, та накреслює дальші напрямки згідно з сучасною внутрішньою і міжнародною обстановкою.
2. Об'єднання з свого зародку опирається на колишніх учасників підпільно-революційної боротьби, та нових, відданих членів не включатись в шир мас. І тільки своїми зовнішніми діями робить вплив і привертає масу до себе.
3. Компартія розглядається нашим непримиримим ворогом. Боротьба з компартією і більш — адміністрацією з огляду стратегії і тактики проводитиметься пропагандивно викриваючим методом і тільки в крайній необхідності індивідуальними терактами.
4. Завдання «Об'єднання» злити в єдине ціле якісний революційний елемент в межах і поза межами України.
5. Шляхом роз'яснювальної роботи серед звільнених політв'язнів, засланих сприяти масовому поворотові українців в Україну, які, лякаючись важких умов життя в Україні, надаліше добровільно залишаються на чужині.
6. В умовах української дійсності, завданням Об'єднання стати на сторожі сучасного духу честі.
 - а) Розкривати і аналізувати розклад українського суспільства і знаходити засоби для його зцементування.
 - б) Стати мистецьким розвідником оточуючого середовища, терену ворожої обстановки, зривати маску ворожих підступницьких дій і знаходити їм сконцентровану протидію.
7. Українська молодь — опора наших сил, що є запорукою успішного завершення визвольної боротьби Українського народу. Найбільш наболілим питанням об'єднання — вирвати з дна пропасті потопаючу в темряві і аморальності українську молодь і підняти її до максимального рівня національної і політичної свідомості.
 - а) Керуватись впливом на діяльність більшовицьких клубів, шкіл і бібліотек.
 - б) По можливості умов, легальним шляхом організувати між українською молоддю спортивні організації, які в своїй глибині будуть нести чисто військовий характер.
8. В промислових центрах організувати робітничі об'єднання, консолідувати їх і шляхом масових організованих страйків боротись за кращий матеріальний добробут.
9. Вникнути в систему сколективізованого сільського господарства, контролювати його адміністративний апарат, розкривати його паразитизм і тим самим покращити добробут ограбленого українського селянства.
10. Прибирати до рук (нерозбірливо) стихійні (нерозбірливо) акти советського характеру і надавати їм організований характер.
11. Примножити всіх зусиль для поширення сітки об'єднання в східних теренах України та її глухих окраїнах

12. В кадрах об'єднання організувати військові школи і проводити старшинські і підстаршинські вишколи.

13. Шляхом масової вишкільної роботи підняти кадри об'єднання до високої національної і політичної свідомості і надати їм широкого світогляду.

14. Ввести безоглядну дисципліну, карність і глибоку конспірацію в кадрах об'єднання, нести відповідальність за дію денного порядку і кожної хвилини бути готовим до вирішального моменту.

(В скороченому плані).

№ 18

Статут

1. Наше Об'єднання є складовою частиною ОУН і бере на себе святий обов'язок продовжувача боротьби за У.С.С.Д.

2. Об'єднання засновує свою організаційну мережу в межах і поза межами України, де є тільки (олівцем) стійкий ідейно-політичний та бойовий український елемент.

3. Членом об'єднання може бути кожний наскрізь пронизаний українськець(ка), який на своєму життєвому шляху не сплямував честі української нації.

II.

Організація

1. Центральною (олівцем) Провідною інстанцією об'єднання є (Центральний) осередок, який складається з шести осіб:

1. Провідник об'єднання;
2. Замісник провідника;
3. Референт СБ;
4. Референт пропаганди;
5. Фінансист;
6. Зв'язківець.

2. Провідник об'єднання є виборним:

а) Члени об'єднання шляхом більшості голосів обирають з-поміж себе провідника об'єднання з уповноваженнями на 6 місяців.

б) Перебрання провідника об'єднання є необмеженим.

в) Якщо цього вимагатиме необхідність, члени осередка шляхом надзвичайних виборів можуть переобрати провідника до закінчення його повноважень.

г) Всі директиви Провідника об'єднання повинні бути розглянуті і затверджені членами осередка.

д) Замісника Провідника назначає провідник об'єднання.

е) В крайньо складній ситуації (обстановці) осередок уповноважує Провідника необмеженистю дій на визначений період.

3. Найменшою складовою частиною об'єднання є ланка, яка складається з трьох осіб (останні п'ять слів — закреслені олівцем — Р.А.).

1. Провідники ланки.
2. Два члени ланки.
4. Будова підрядних інстанцій об'єднання схематична будові осередку (включаючи провідну оди(ни)цю замісника провідника. Тобто складається з п'яти осіб. В особливих умовах склад підрядних інституцій може бути зміненим, згідно з директивами осередка.
5. Провідні становища в підрядних інституціях є назначеними зверху, не виборними як в осередку.
6. Кожний член об'єднання складає присягу на вірність об'єднання служінню ідеї українського націоналізму і несе відповідальність за зраду — смерть.

Архів СБУ, спр. 69861 ФП, Т.14, арк. 119.

№ 19

Воля народам!

Воля людині!

Колгоспнику!

Щоб і надалі утримувати численні зграї внутрішніх та закордонних дармоїдів, Твої визискувачі комуністи поставили перед Тобою ще одну вимогу — наздогнати США по виробництву м'яса, сала, молока і масла.

Пам'ятай

продуковане Тобою м'ясо, молоко і масло йде не для українського народу, не для поліпшення Твого добробуту, а для зміцнення московсько-більшовицької тюрми народів.

Україна використовується як сировинна база, з якої колонізатори вивозять усе, залишаючи народ на напівголодне існування;

ні Ти, ні Твоя сім'я, ані твої потомки не спроможні залити пельку ненажерному ворогові.

Тільки у власній економічно та політично незалежній державі український народ повністю користуватиметься багатствами рідної землі і плодами своєї праці.

Тому ставай під прапор боротьби за волю України і за справедливий соціальний лад.

Годі терпіти Кремлівське ярмо! Годі бути рабами! Український народ, як і всі народи, має право на незалежність.

Пора сказати московсько-більшовицьким загарбникам

Геть з України!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава — єдина запорука селянської волі!

Українські революціонери.

1957 р.

Прочитай і підкинь непомітно другому.

Архів СБУ спр. 69861, т.14

Воля народам!
Воля людині!

За українську Самостійну,
Соборну державу!

Чи ти бачиш, як ідуть з України ешелони з хлібом, залізом, вугіллям? Це кривавий піт українського колгоспника, це мозолі робітника, це непосильна праця української жінки. На Україні видобувається промислової сировини і сільськогосподарської продукції на душу населення більше, ніж в таких передових країнах Заходу, як США, Англія, Німеччина, Франція. А який матеріальний рівень українського трудівника? Найнижчий у всьому СРСР, на порівнюючі вже з матеріальним рівнем за кордоном. Це наслідки того, що все багатство української землі, всі плоди праці українського народу вивозяться з України московсько-більшовицькими колонізаторами.

Тільки скинувши більшовицьке ярмо і побудувавши ні від кого не залежну українську самостійну державу, український народ стане господарем на своїй землі і сам користуватиметься її багатствами та плодами своєї праці.

Тому ставай до лав борців за волю України!

Геть московсько-більшовицьких окупантів з української землі!

Укр. революціонер
1958

Прочитай і підкинь непомітно другому.

Архів СБУ, спр. 69861 ФП, Т.14, арк. 140.

Воля народам!

Воля людині!

Українська дівчино!

Твоя матір може тобі розповісти, як знущалися більшовики над українськими жінками протягом 40 рр. Що таке більшовицький «рай», ти знаєш і сама, бо працюєш в колгоспі і на підприємстві разом з мужчинами.

То знай: Ти зможеш стати повноцінною громадянкою і щасливою матір'ю лише в Українській Самостійній Соборній Державі, що знищить більшовицьке рабство, на більший заробіток та відповідний твоєму становищу відпочинок.

Тому негайно стань у лави українських революціонерів, що своєю кров'ю добувають волю всьому українському народові!

Архів СБУ, Ф. 69861, спр. 4, Т.14, пакет 60.

Будь обережним!

40 років жовтневого повороту — 40 років більшовицькому ярмі.

7 листопада більшовики готуються відзначити 40-ві роковини з моменту свого приходу до влади. Підготовка до цього ювілею і сам ювілей мають стати, на думку колонізаторів, що воскресить із мертвих революційний дух 17 року, піднесе настрої розчарованій своїй братії.

Проте жирні газетні заголовки та пишні військові паради не спроможні сховати духовної деградації московсько-більшовицького колоніалізму. Навпаки, цей покvapний агітаційний шум переслідує одну ціль — якнайшвидше нейтралізувати небезпечну громадську реакцію на свої політичні злочини і невдачі (кривава розправа з угорським повстанням, сенсаційні історії, зв'язані з так званим «культу Сталіна», боротьба за владу і страга Берії, колотнеча між Хрущовим і групою Маленкова, Молотова, Кагановича і разом з тим усе незмінно важке економічне становище трудящих).

І щоб замазати цим трудящі очі, приспати їх обурення і відтягти день розплати за свої злочинства, кремлівська кліка не шкодує грошей на балаканину про «славне» минуле, викидаючи проте із власного минулого революційний елемент — їм доро(ж)ча балаканина про довір'я урядові, про т. зв. ленінізм — найреакційнішу імперіалістичну теорію московських захігалів на світове панування після 17 року.

Та щедрі грошові зливи із Кремля вже не надихають навіть партійних борзописців, бо за останній час недовір'я і свідомість близького краху більшовицького ковчега охопила не тільки широкі кола рядових комуністів, але й верхівку.

Виходячи з цього, українським революціонерам слід оцінити ситуацію правильно і провести широку роз'яснювальну компанію під заголовком:

Україна в сорокалітньому ярмі.

Доцільно найбільшу роботу провести серед молоді, яка на сьогодні є головним об'єктом ворожої пропаганди.

Наша підпільна література повинна підсумувати всі більшовицькі «добродійства» щодо української молоді, пояснюючи сорокалітню поведінку нашої молоді від 1917 р., коли вона вперше зустрілася з більшовиками під Крутами, пізніше під Базаром, а потім загинула в Сибірських та Соловецьких таборах; розповісти про героїчну боротьбу української молоді в рядах УПА, розказати про те, чіими руками і як обробляються цілісні землі, на чіих кістках повстали міста «комсомольської слави»: Воркута, Ухта, Печора, Норильськ, Тайшет, Кемерово, Сталінськ, Караганда та десятки інших;

докладно пояснити, чому перед селянською молоддю зачинено двері вузів і т.д.

Для українського народу 40 р. під більшовицькою окупацією — це дорога, суцільно полита кров'ю вірних своїх синів і дочок, вимощена їх кістками і навпаки — історія більшовицької імперії — це історія придушення повстань, поневолених народів, історія нечуваної експлуатації тру-

дящих, історія неймовірного політичного цинізму, коли колоніалізм називають комунізмом.

Українські патріоти повинні оцінити значення компанії по проведенню ювілею в такій мірі, в якій... і ще раз розбити їх нікчемні спроби спотворити історію.

Приймемо до роботи під кличем: Хай живе продовження боротьби, яка почалася 40 років тому!

Архів СБУ, спр. 69861 ФП, Т.14, арк. 147.

№ 23

Воля народам!

Воля людині!

Карпати обвинувачують

Кажуть, що гора не може говорити. Проте Карпатські гори не говорять, а кричать — кричать наперекір рабському мовчанню т.зв. радянської громадськості.

Але чого варті ті жалюгідні «протести» проти безприкладного винищення карпатських лісів, чого варті нікчемні посилки на радянську «законність» і Леніна, коли українські Карпати вже голі?!!

Тепер кожен українець має можливість переконатись, що таке радянська «плановість» і чому план лісонабору за Дніпром не виконано і за 1954 р., а винищення карпатських лісів триває за рахунок 1974 року! Карпати, грабовані австрійськими, угорськими, чеськими, польськими, румунськими та німецькими окупантами, все-таки зеленіли. Тільки комуністична плановість спромоглась перетворити Карпати в пустиню.

Для чийх потреб? Для Українського народу? Ні!!! Українському трудівникові, щоб побудувати хижу або дістати дров, треба зігнути у три дуги.

Хижацьке винищення карпатських лісів — це тільки латка злочинів, творимих московсько-більшовицькими імперіалістами проти України. А Українські лани? А Українські надра? А сам Український народ?

Уся Українська земля перетворилась в безправну політично і економічно колонію, в якій панує жорстокий визиск та сваволя комуністичних колонізаторів.

Геть іноземних окупантів!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

Архів СБУ, спр. 69861 ФП, т.14, арк. 120.

№ 24

Богдан Грицина

(Роздуми)

Основна тема на сьогоднішній день, яка хвилює мільйони простих українців — це єдине питання, в якому міститься вся основа і суть — це Україна в майбутньому.

На сьогоднішній день Україна в нашому понятті — це невід’ємна частина Росії. Чому? Тому що, як взяти в загальному, то лише тому, що Хмельницький приєднав її до Росії. Для того, щоб ґрунтовно розібратись у цьому, потрібно проаналізувати весь період до сьогоднішнього дня. На це є багато відповідей. Відомо, наприклад, 17 століття часів повстання Наливайка і Лободи, які встали на чолі народного повстання, що закінчилось повним розгромом польськими шляхтичами, а Наливайко і Лодоба були по-звірячому замучені поляками. Чому це повстання не дало багатих результатів? Лише тому, що не було воно загальномасовим.

В кінці 1654 року Україна знаходиться в дуже скрутному становищі. Поляки, які загарбали Україну, робили все для того, щоб витиснути все до останньої каплі крові. В основному терпіли простий люд, який гнув спину на панщині від ночі до ночі, а також ремісники, які були весь час під гнітом і терпіли нелюдські кривди від шляхти. В цей час зайшли такі події, які залишили більш як на 3 століття свої наслідки. Не будемо ґрунтовно розбирати ці події часів Хмельницького, Сагайдачного, Скоропадського та інших, будемо затримуватись лише на фактах. Якщо деякі критики вважають, що об’єднання Хмельницьким України з Росією є дуже великою помилкою, то ми будемо розбирати це об’єктивно. І так, якщо брати під увагу усі успіхи в цій війні, взяти всі перемоги, здобуті українським військом, конкретно кажучи під Жовтими Водами, Пилявицею, і, накінці, повний розгром польського королівського війська під Збаражем, здавалось, що перемога здобута, але не тут-то було. Хитрий король польський зумів домовитись з ханом, який воював на стороні Хмельницького, а потім пішло його зрадив.

Діватись нікуди, спереду поляки, ззаду татари. Сам Хмель був арештований ханом і прийшлося спиратись і шукати допомоги у Росії. Вибір був зроблений справедливий, діватись було нікуди. Залишалось шукати союзу з татарами, або віддатись під гніт польської шляхти.

Вибір зроблено, але які наслідки? Якщо сказати щиро, наслідки погані і дуже погані, тому, що Україна втратила на довгий час свою національну незалежність. Якщо тепер спитатись будь-якого українця, як би він дивився на те, що Україна хоче мати свій повний суверенітет, то він би вам відповів, що це загадка. Чому загадка? А лише тому, що воля нікому задарма не дається, за неї потрібно боротись і часом приходиться віддавати що найдрожче — це життя людське.

Для того, щоб ясно собі уявити, які труднощі ставали в дорозі до цієї цілі, не потрібно далеко заходити, а просто взяти 30-ті роки. Взяти того самого Євгена Коновальця, який стояв провідником на чолі ОУН. Як здавалося на той час, що він один може вивести Україну і знайти форму для того, щоб вернути українцям давно бажану національну незалежність. Але, як ми самі бачили, що нема ніяких результатів. А також Бандера, Мельник та Стецько і багато інших, які повели народ за собою і довели країну до такого стану, що сьогодні дуже трудно простому українцеві повірити в щось таке, щоб він міг повірити, що це в дійсності в його кровних інтересах. Для того, щоб сказати, що Бандера був таким чоловіком, який боровся за волю України, цього ніхто не може сказати, тому що основним інтересом його це були особисті справи. Трудно повірити в те, що Бандера і Мельник на початку 30-х

років були дуже близькими друзями і була в них одна ідея, одне бажання. Пізніше вони стали ворогами лише тому, що не могли поділити місця в цій грі.

Для того, щоб мати будь-які бажані наслідки в боротьбі за національну незалежність, не треба бути тільки українцем, а потрібно бути ревним в справедливості цієї боротьби, потрібно мати свідомість і не вірити сліпо.

Архів управління СБУ по Львівській обл., спр. 55371 фп, т.2, арк. 269.
Рукопис. Оригінал.

№ 25

Воля народам!
Воля людині!

За Українську Самостійну,
Соборну державу!

Відгомін

Із серії «Револуційний початківець»
1958 рік

Від авторів *

Кардинальною ціллю наших змагань є самостійність української нації. Тільки самостійність, на нашу думку, ліквідує на Україні матеріальну нужду та духовний застій, зліквідує всі наслідки московсько-більшовицького колоніалізму і створить відповідні умови для бурхливого розквіту української нації.

Ми вважаємо також, що література починається з відображення реальної дійсності і що справжнє покликання літератури полягає в безпосередньому служінні народові. А що Україна перебуває під гнітом найчорнішої колоніальної реакції і оскільки пограбований і духовно і матеріально український народ усе більше активізує боротьбу за своє визволення, ми і присвячуємо свої літературні спроби цій героїчній боротьбі рідного народу за своє світле завтра — за

УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ.

Дорога до комунізму чи на Голгофу?

40 років блукали ізраїльтяни по пустині. Майже півстоліття! Така кара божа спала на них за зневіру в божу всемогутність, за сумнів у можливості досягнення обітваної землі, куди вказав їм дорогу господь Саваоф через пророка Мойсея. За присудом божим, ізраїльтяни мали блукати в пустині доти, доки вимре все покоління, котре насмілилось не повірити в силу всевишнього творця.

* Тут є лише вибрані твори із збірки — через проблеми, наведені у передньому слові.

Страшна була ця кара, але вона блідне своєю жадливістю і масштабами перед тією, як наклали більшовики на народи колишньої російської імперії за сумніви в правдивості теорій про комуністичний рай, за спроби ухилитись від генеральної лінії партії і тому подібні гріхи. Більшовицькі монополісти по справах революцій нищать явну і потенціальну «контрреволюцію» методами, яких би злякалися і Ірод і Нерон.

Та, либонь, у найбільший гріх перед пророками марксизму впав український народ. Він з перших днів революції не тільки насмілювався заявити про своє право (без згоди на більшовицьких фараонів) на свободу і незалежність, але й виступив зі зброєю в руках проти братньої червоної робітничо-селянської більшовицької армії, коли та прийшла на Україну визволяти українців з-під влади її власної держави.

Мало того, українці й на сьогоднішній день не склали зброї, не припинили священної боротьби з московськими визволителями, не дивлячись на те, що під керівництвом розумної й рідної комуністичної партії і при допомозі старшого брата пройдено вже багато шляхів, доріг та бездоріж, які ведуть до комунізму.

За це і кару українці заслужили найтяжчу. Ізраїльтянам у пустині три рази в день падала з неба солодка манна, якою вони харчувались. Українцям замість манни подавали щоденно газети з цілою масою пропагандивної макулатури.

За 40 років блукань під наймудрішим керівництвом партії по хаотично заплутаних і викрутасоподібних шляхах до комунізму не тільки була дана реальна можливість спокійно вимерти старому поколінню своєю природною смертю, але були створені якнайкращі умови та вжиті геніальні історичні заходи для полегшення вмирання всіх українців, які будували й пам'ятали самостійну Українську Народну Республіку.

За дві післяреволюційні п'ятирічки план ліквідації старого покоління був перевиконаний у декілька разів, що в порівнянні з періодом ізраїльтянським значило багато років уперед. Важко навіть перелічити, скільки українців було поставлено «под стенку», скільки закатовано в катівнях, скільки вислано й заморено в Сибіру та на Соловках.

Проте цього було мало, бо раз у раз повторюються спалахи повстань, виникають революційні організації, ширшає рух за відокремлення України від братньої Росії. Таке гріхопадіння українців не могло не обурити безпомилкових пророків марксизму. Щоб викорчувати самостійницьку ересь серед українців цей раз застосовано безпрецедентних заходів. В 1932-1933 рр. вивезено з України весь багатий тогорічний урожай, і населення почало гинути з голоду. Пощади не було не тільки старшому поколінню, але й щойно народженим немовлятам.

Але піклування партії про український народ не має меж — партія не допустила до цілковитого вмирання української нації, а задовільнилась загибеллю лише 7 мільйонів осіб.

Помірковано також поставилася партія в своїх заходах до українців і тоді, коли вони з початком другої світової війни знову зі зброєю в руках заявили про своє бажання схибити зі шляху до комунізму і зайнялись побудовою власної держави. За це треба було б вистріляти всіх українців або, принаймні, поголовно вивезти у Сибір, як це сталося, наприклад, з кримськими татарами, калмиками, чеченцями, інгушами, карачаївцями,

кабардинцями, балкарцями та цілою масою інших, але важко було знайти територію, де можна було б розсіяти українську націю, тому партія на це не пішла, а обмежилась незначною кількістю цілком гуманних заходів.

Значну частину мирного населення, яке через відсутність класової свідомості співчувало українським повстанцям, вивезено в Сибір; для того ж, щоб декому сибірські умови не видалися надто суворими, майже кожний майбутній в'язень чи виселенець проходив відповідну профілактику, ціллю якої було не тільки «загартувати» його, а й вивідати старанно замовчувані вісті про діяльність українських повстанців. Для цього були запозичені і талановитими людьми комуністичної ери вдосконалені всі засоби середньовічної інквізиції. Але застосовувались тільки в міру. Якщо, наприклад, під час такої операції «пацієнт» тратив притомність, то його негайно обливали водою, а то навіть уживалась медична допомога для направлення поломаних ребер чи суглобів. Словом, і медицина в руках партії стала знаряддям боротьби зі смертю.

Ізраїльтяни за 40 років своїх мандрівок дійшли так до обітованої землі і восхвалили господа бога за його всемогутність. За той час усе старе покоління вимерло.

Серед українців за 40 років топтання на шляху до комунізму також не залишилося старого покоління. Навіть такі пророки українського комунізму, як Скрипник і Хвильовий, за свої сумніви в правдоподібності більшовицьких ідей змушені були нагло й несподівано вмерти.

Отже, 40 років позаду, і, здається, пора б уже молодому поколінню ступити ногою в те давно виобіцяне на всі лади царство — комунізм. Великий пророк комунізму, геній усіх розумів людських, корифей усіх наук, вождь не тільки народів СССР, але й усього прогресивного людства казав, що стадія соціалізму вже завершена і ми от-от перейдемо до комунізму. Та він, на жаль, віддав душу нечистому, а його непослідовні наступники не надто квапляться пускати суспільство в оту нову стадію, а взяли-ся натомість за справи цілком буденні, у своєму роді, спортивні.

Кажуть, що ніж побудувати комунізм, треба наздогнати й випередити капіталізм протягом аж 15 років.

А скільки ж тоді років треба від капіталізму до комунізму?

Скільки потрібно буде для цього сорокарічок?

Скільки поколінь вимре до того часу?

Скільки мільйонів чесних людей зогние в тюрмах, загине на каторжних роботах, працюючи на «будовах комунізму» під конвоєм?

Про це сучасні пророки комунізму не говорять.

Світанок

Стрепенувся край неба несміло.

Ні, яскраво щось там замигтіло...

Щось зростає, тремтить, широчіє.

Ніч кінчається, друзі! Видніє!

Задзвеніли карпатські потоки:

«Доки зайдам терпіти ще, доки?»

І озвались луною простори —

Ще з пуг ночі звільняються гори...

Заспів

Йшли боями повстанські загони
Через море штиків закордон —
Стукотили на схід ешелони,
За вагоном тюремний вагон...
До побачення, рідна Вкраїно.
До поба... та однак не прощай.
Ми повернемось, стая орлина,
Через смертні поля в рідний край!
До побачення, люде Вкраїни.
До побачення, друзі підпіль...
Кожний рік, кожний день і хвилина
Нам дорогу скоротять звідтіль.
Ми повернемось, чуеш, просторе,
Щоб на ниві священній батьків,
Де стрічали ми радість і горе, —
Розпочати великий засів.
Ми-по-ве... стукотили вагони.
Ми повернемось — заспів стрільців.
Чи снага в тих серцях охолоне,
Де присягою заспів з двох слів!?

КГБ і хамелеони

Московсько-більшовицький імперіалізм виявляє дедалі більше убозтво в своїх ідеологічних потугах проти Української Революції. Він не спроможний на живу аргументацію, він повторює заяложені фальшивки, сфабриковані ще чорної пам'яті Сталіним та Берією.

За 40 р. панування на Україні він не виховав ні одного авторитетного в народі апологета, який би, називаючись українським, міг би з успіхом виправдувати пануючу сваволю і терор. Люди, що виступали перед народом з проповіддю або захистом більшовицьких ідей і діянь, могли і можуть похвалитись заробітком, та ні в якому разі — авторитетом і впливом.

Тому КГБ усякими нечистими методами кличе на службу своїм інтересам на Україні Крип'якевича, Рудницького, Карманського, вірніше — їх минулий, створений саме на ґрунті антибільшовицьких ідей авторитет, щоб при нагоді обдурити їх колишніх поклонників.

Що ж, на місці більшовиків усякий імперіалізм діяв би не інакше. На те ж він імперіалізм, щоб володіти, визискувати, нищити боротись, з революціями та революційними ідеями, заселяти і освоювати пустелі каторжанами та засланцями.

Український народ бореться давно проти московського колоніалізму. Історія цієї боротьби насичена героїзмом революціонерів, насичена безліччю трагедій, поразок та невдач, капітуляцією боягузів і розчаруванням кар'єристів.

Усі ці чинники увійшли в наше революційне життя як звичайні немичності по шляху до перемоги, до омріяної волі. Проте кожна нова зрада,

незалежно від її ваги, завдає патріотам гострих мук, гостріших, чим муки більшовицьких катівень. Втім, формальна зрада в своєму носії вкриває давно початий і щойно докінчений розклад, який виявився б раніше чи пізніше.

Подібний політичний дистрофізм, довершений публічним актом зради, і виявили нещодавно Юрій Шкрумеляк та Ганна Горбова, написавши по замовленню КГБ статті з випадками проти Української Революції.

Шкрумеляк відомий нам як автор численних віршів, уміщених до 1939 р. в західноукраїнських журналах; Горбова — тільки як дружина відомого українського громадського діяча і патріота, який досі мужньо носить більшовицькі кайдани в тайшетських режимних спецтаборах і за рахунок здоров'я відмовляється брати участь в провокаціях проти Української Революції — Володимира Горбова.

Шкрумелякові кати сказали: обливай брудом оспівані раніше ідеали, а то вдруге поїдеш на Північ видобувати вугілля (Шкр. відбув десятилітнє ув'язнення в Комі АССР), — і Шкрумеляк слухняно виконує наказ катів, ігноруючи всяке громадянське сумління.

Горбовій наказали кати: брешти на свого чоловіка, на його ідеї, на ідеї всього народу.

Горбова тремтячим голосом переконує читачів, що її чоловік, батько її дітей, зрадник, бандит, шахрай і т.д. і т.д.

З однієї сторони, як показує дійсність, тільки більшовики, для яких сумління, честь і принципиальність — порожні звуки, практикують використання колишніх президентів, міністрів, сенаторів, поетів та всяких інших «колишніх», з другої — тільки безпринципний елемент, як Шкрумеляк і Горбова, можуть згодитися на співпрацю з більшовиками.

Характерно і недарма КГБ вибрав саме Горбову і Шкрумеляка для виступу в газетці «За повернення на Батьківщину», інспірованої Москвою в Берліні для українських емігрантів на Заході. Адже самим комуністам відомо, що з українських читачів і на Україні і на Заході періодичні рупори КГБ в душі Новиченка, Смолича та інших вихованців Кагановича ніколи не мали і не могли мати жодного успіху. Шкрумеляк же колись оспівував тризуб і волю, мав через те популярність, то чому б на його особі й при його згоді і не продемонструвати перед упертою публікою зраду?

Так, колись Шкрумеляк як поет був популярний. Популярність його зростала й падала в міру причетності до ідей Визволення. Та як-таки впав Шкрумеляк сьогодні, коли його іменем підписано брудний, спрямований проти українського народу пасквіль!

Тільки вкрай здеморалізована людна, якій байдужа доля рідного народу, може закликати жменьку емігрантів повертатись на Батьківину (і для чого? На розправу!), забуваючи про мільйони ув'язнених більшовиками українців, завезених на край світа, називаючи їх неволю справедливою карою.

Ставши рупором катів, теперішній Шкрумеляк іменем колишнього закликає емігрантів: повертайтеся на Україну, відбудьте 10 років більшовицької каторги в Воркуті, Норильську чи куди вас завезуть, перенесіть увесь тягар витончених знущань чекістських сатрапів, тоді вас реабілітують і ви собі мирно будуватимете соціалізм.

Недарма Шкрумеляк звертається з закликом саме до емігрантів, недарма саме про них разом з катами лле крокодилячі сльози.

Українська еміграція для більшовиків «бревно в глазу». Викриваючи колоніальну суть московсько-більшовицького режиму на Україні, репрезентуючи на Заході свободулюбиві прагнення всього українського народу, українська еміграція в Європі завдає дошкульних ударів по московських зазіхаках на світове панування. Більшовицька пропаганда обіцяє емігрантам у випадку повернення золоті гори, але наскільки вона має успіх, бачимо з безсовісного використання ворожого більшовизму авторитету Шкрумеляка, яким КГБ розраховує спантеличити українських патріотів.

При перегляді статті кожен, навіть неупереджений читач, неодмінно зробить висновок про падіння й зраду автора та підступність його опікунів. Завбачливі автори прагнуть вплинути на цей невідгдний висновок і тому роблять негідні вилазки в минулу й сучасну українську історію, наклеюючи ліворуч і праворуч ярлики зради і запроданства, до сліз журяться долею «бідного» українського народу, найбільшим лихом для якого, мовляв, були свої несумлінні і злочинні політичні спекулянти, тобто люди «під маскою патріотів».

Наскільки останній ярлик відповідає особі діяльності самого автора, видно з його ж автобіографічних даних, уміщених там-таки: з німцями співробітничав з боягузтва, за кордон емігрував з боягузтва. Не може бути сумніву, що в основі сучасної співпраці з КГБ, крім матеріального розрахунку, також лежить боягузтво. Усім своїм життям подає він взірець «патріотичної маски», скрізь і завжди проявляє злочинне боягузтво та спекулятивну постійність.

Для українського народу падіння Шкрумеляка важке й болюче. Не своїми мізерними наслідками (в очах народу більшовиків не виправдав би навіть Ціцерон) — своєю підлістю й безвідповідальністю, своєю ницістю. Це так, але в свою чергу і більшовицьким колонізаторам на Україні це падіння не спричинилось до успіху. Більшовики показали ще раз, що в боротьбі проти українського народу вони не можуть обійтись без терору, підступів і зради.

Чи допоможе найманець Шкрумеляк КГБ обдурити український народ і затягнути хоч одного емігранта в чекістську пастку?

Приходиться дуже сумніватись, бо хоч КГБ і вдосконалює свої методи і хоч зрада нині й одягається в золочене і оксамити, та український народ уже не той.

Кати все менше знаходять запроданців, усе ширшає фронт боротьби за Визволення, усе міцніють ряди революціонерів — не далекий день, коли кати зі своїми наймитами стануть до відповіді на новому Нюрнберзі.

Україні з приводу «Сорокаріччя»

Не рік, не два, не сорок літ —
А більше трьохсот літ
Старались осліпити льва,
Йому затьмити світ.
А в відповідь не раз, не два
Тупилися шаблі...

І що Сибір, і що Москва,
Й тупе кацапське «плі!»
А скільки материнських сліз
Пливло, плівло, плівло!..
А скільки зрубано беріз,
Щоб на хрести було!..
В нерівному двобою знов
Лилась юнацька кров —
Бо юнаки йшли раз у раз
Звільняти край з оков.
А скільки дроту і кайдан
На нас потратив кат!!!
Та час іде... Б'є барабан,
Готовий акт відплат!
Не блискавка, не грім — багнет
Блищить, ряди йдуть в бій,
І правда кличе їх вперед
За день звитяжний Твій!

* * *

Нескорені

Було їх двох, а кулемет був третій.
Лишилися, щоб виконать наказ:
Маневр прикрити і ораву сперти
І відійти живими в слухний час.
Там, де смереки збіглись над водою
Полюбуватись на стрункий свій стан,
Там бій нерівний розгорівсь з ордою
Під кулемет спливала кров із ран.
Чекісти перли, скільки мали сили.
На небо і на очі впала мла.
А два повстанці не здавались — бились
«Вам не пройти, катюги, ні! Дарма!»
Враз кулемент захрип чи куль не стало,
На юнаків нестримно смерть летить.
З-за кулемета хтось встає помалу,
Один і другий... Мить... ще мить...
На повний зріст.
Гранати, горде «Слава»!
І блиск, і грім — сто сонць в один вогонь.
Неначе врозтіч кинулась орава,
Неначе «Слава-ава» — з всесторонь.
За кожну хату, кущик і стежинку,
Що їх катюга-бузувір стоптав, —

У бій веде повстанців Україна
Й тебе, юначе, заклика до лав!

* * *

З НЕВОЛІ

З історії Хановейського повстання

(Нарис)

Повстання в Хановей виникло, як і скрізь цей рух напочатку виникав, внаслідок неймовірного знущання табірної адміністрації над в'язнями крайньої виснаженості останніх.

Заболочена приуральська тундра, північний клімат з його морозами, пургами та дощами, важка десятигодинна праця на спорудженні залізничного насипу, знущання конвоїрів, наглядачів та своїх, так би мовити, власних представників експлуатації і терору, т. зв. «ворів», як вони себе гонорово називали, — спричинились до розлюченого спалаху, вгамованого кулями та штиками, міченими ім'ям Радянського Союзу.

Табірна адміністрація, в руках якої знаходилася доля 6000 в'язнів, діяла згідно засади сильних: розділяй і володарюй. Увесь контингент табору не становив тому єдиної монолітної маси поневолених: з нього виділялись «бандери», тобто усі без винятку політв'язні, і «вори» — злочинці-рецидивісти, що вважали злочинство і грабіж справою честі. Власне, ці «вори» в руках адміністрації і були важілями, зрівноважувочими безпечних «бандер», які не переставали думати про волю, людське поводження і т.д. «Вори» своїми акціями розкладали контингент, здобуваючи собі дозвіл адміністрації на необмежену сваволю. Увесь мізерний заробіток в'язня (20% вільставки) ішов до кишені непрацюючих злодюг, поруч офіціальних наглядачів здійснювали над ним свій нагляд, супроводячи цей нагляд таким жорстоким знущанням, таким катуванням, що гартоване багатьма роками терпіння не витримало.

...Ранком, схоплючись під криком днівального, падаючи та знову піднімаючись, «роботяги» тягнулися до їдальні, яка ще здалека різала нюх запахом гнилої, але всіма бажаної камбали і тюльки. В їдальні ставали в чергу за хлібом, потім — за баландою, за тилькою по черзі — за ложкою, за місцем і т.д., поки, нарешті, не наступав момент їжі. Переносячи штовхання, штовхаючи інших, кожен квапився з'їсти свою пайку до того, коли її вкрадуть або, що ще гірше, відберуть і замість подяки скажуть:

— Тебе не положено!

Наївшись, точніше — набравшись ще більшого апетиту, робітники поспішали на вахту, звідки під конвоем ішли на робочі об'єкти.

Кожен день різало вуха і карбувало серце попередження конвою:

— Колонна! Идти — не растягиваться, не разговаривать, не оглядываться! Шаг влево, шаг вправо — конвой применяет оружие без предупреждения!

На роботі щоденно одне і те ж: кирка, лом, кувалдо, заступ. Передішки — не більше п'яти хвилин. Переривались наказовим завжди лайливим криком бригадир або одного чи декількох з численних його заступників,

що за дорученням адміністрації приглядали за «порядком» на роботі, цілий день сидючи коло вогню, змагаючись в лайці і неподобстві. Робітники ж мали право грітись тільки біля лома і кирки.

Усяке перешіптування переслідувалось «ворами», як спроба змови проти їх засилля.

— Что, власть не нравится? Получай! — ішли нераховані удари.

Пакунки з дому, від родичів, відбирались «ворами» ще в посилочній, куди їх привозили з вахти. Найменший опір карався без жалю, здебільшого платили зубами, суглобами і ребрами. Два, три, одно ребро — міра кари в залежності від «провини».

— Мы вас научим, как любить советскую власть! — сичала в очі виснаженим в'язням устами блатної наволочі, очевидно, сама добродійка радянська влада.

Скарги до адміністрації успіху не мали, як протести, за котрі приходилось гнити в БУР'ах (барак усиленого режиму). Коли ж ім'я скаржника розголошувалось, він за своє зухвальство розпачувався суглобами або ребрами...

Це тягнулося роками. Цьому не видно було кінця. Люди втрачали людський вигляд, горбатіли, в очах виникала каламуть. Гинули останні мрії, тьмарились сподівання. Загибель сподівань супроводилась безнадійним висловом:

— Хто б міг припустити, що на землі існує таке пекло...

Боягузи ставали злодіями, долучались до ворів, назавтра тероризували земляка і вчорашнього друга; малодушні нейтралістично переносили напасті; нескорені за свою нескореність платили ребрами, суглобами, а то й життям.

Сам собою настав час, коли більшість сказала:

Так далі бути не може!

До того моменту українці та литовці вже становили 30% контингенту. Зростаюча опозиція об'єднувала поневолених усіх націй, та ініціатива належала українському темпераментові, який недавно ще носив повстанську форму і був громадянином підпільної української держави. Більшовицькі катівні, каторга не змогли вбити поняття волі й справедливості. Упевненість зростала. Насамперед домовились між собою. Вирішили в першу чергу звільнитись від принизливого паразитизму «ворів», існуючого завдяки організованості, бандитській вишколеності і навмисному потуранню адміністрації.

Послали напівофіційну депутацію до начальства з ввічливим проханням забрати всіх злодюг із зони табору та забезпечити охорону праці й особистого існування.

— Пустяки, помириться. Что же, по-вашему, им другую зону делать? — така була відповідь, яка розсіяла останні ілюзії щодо справедливості ЧК.

Ніщо не змінилось ні на іоту. Вори паразитували, робітники ще нижчегнулися під свою важкою ношею, наглядачі чулися богами.

Тоді почалося. Однієї ночі піднявся галас, і не дорахувались вранці 8 чоловік зі своєї шатії. Того ж таки ранку зарубано головного водія «блатного мира» якогось Іванова, його ж таки Петрова та його ж Уварова.

Відтоді не минало жодної ночі і дня, щоб не летіла голова якогось

спесивного паразита. Пригнічений контингент сміливими вчинками прокидався від сну. «Вори» злякано тікали під захист конвою.

Але знову їм на допомогу прийшла адміністрація. Привезено в табір етап, що здебільшого складався з старих злодіїв-рецидивістів, вишколених московськими та ленинградськими вулицями. Спільними силами вори притиснули збунтованих «бандер» до стіни, знову затріщали ребра і суглоби, знову полетіли зуби.

Садистські розправи «ворів», підступи адміністрації та виявлена один раз сила і відвага на цей раз штовхала до крайностей: вирішили робити повстання.

Наші такі далекоглядні почали доказувати безперспективність затії, мовляв — суспільна і природна ізоляція, сильний ворог і т.д., і т.д., та безвихідність табірної життя переборола подібні договори. На одному з таємних зібрань, улаштованих у сушильці одного барака, наш палкий провідник і друг, кубанський українець, з Краснодару (пізніше загинув під час першої сутички з карателями) висловив загальну думку:

— Не треба лякатись ізолюваності від широких народних мас. Ті маси навколо нас закуті сотнями тисяч. Ми звільнимо інші табори, заволодіємо при успіху вією Воркутою, поставимо свою кровну справу перед усім світом. Годі покійно зносити знущання чекістів та їх наймитів! Волю вмерти в бою, чим животіти під штиком. Хай живе воля!

Змучені всіма більшовицькими «умовними исправления» ми однострійно були «за». На одному з робочих об'єктів, де працювала найбільша група в'язнів, вирішили починати.

Н. про це розповідає так:

На мою долю припало разом з іншими друзями нападати на конвой, який пильно стежив за кожним нашим рухом. Звичайно, він не міг догадуватися про бурю в наших серцях, які вже відчували волю.

Важкий мій лом, яким я роздобув сотні тонн мерзлоти, сьогодні здавався мені надзвичайно легким... Я передбачливо крутився коло молодого конвоїра, що з усієї сили боровся з пронизливим заполярним вітром. Мої побратими стежили подібним чином за іншими солдатами. Тримавши лом і міряючи худу фігуру конвоїра, я думав:

— Можливо, ти мій і земляк або звичайна порядна людина, можливо, ти навіть мій однодумець... То ж пробач, браток, що піднімаю на тебе руки: не сила більше терпіти, вистачить. Якщо зустрінемося на тому світі, дам докладніші пояснення... Вистачило однієї секунди, щоб його приглушити, затоптати в тундру. Замість лома тримав я новенький автомат і стримував хвилювання. На місці ж застрелили трьох своїх провокаторів... Приблизно те саме сталось і на інших робочих об'єктах. Через годину всі зі зброєю підійшли до табору і після короткої перестрілки знищили і розігнали конвой. Рівно о 12-й годині 6 000 навчених багаторічною неволею в'язнів опинилися за дротом.

Треба сказати, дехто гірше пекла боявся волі, здобутої подібним способом. Побоювання перед розплатою стримувало багатьох. Проте перші хвилини — незабутні. Люди немовби прокинулись від сну, пережили нове народження. Радість бачилась на обличчі, у словах, рухах.

Щоб там не було, вирішили діяти далі. Вирішили звільнити ще декіль-

ка сусідніх таборів і спільними силами йти на Воркуту, що мигтіла тисячами вогнів за 30 км.

Конкретніших і подальших планів не було. Усе керувалось першопочатковим небажанням вирватись з цього пекла і власними руками вдушити «парочку гадів». І те, і друге здійснилось. У майбутньому — мала, безкрая тундра. Туди й пішли, зовсім не догадуючись, що з Москви швидким поїздом уже їхали карателі із завданням якнайшвидше «раздавить гидру контрреволюції».

На другий день над головами закружляло п'ять У-2. Ще пізніше з-за обрію озвалось декілька кулеметів. А літаки все кружляли й кружляли.

Коли загинуло 10%, серед повстанців подали голос капітулювати.

Активісти відразу відокремились і без слів показали, що живими в полон не здадуться. Головно були це українці та литовці. Решта відійшли набік і підняли руки. Та це їх не врятувало. Коли було знищено всіх тих, що відстрілювалися до останньої кулі, капітулянти опинились у потрійному кільці карателів і були розстріляні через одного. Наприкінці якийсь офіцер бігав між роз'юшеними солдатами і закликав:

— Товарищи, умерте пыл, хватит!..

* * *

У лікарні-в'язниці

Бліді, як пелюстки лілеї, лица
Безкровні, міцно стиснуті уста,
Великі і глибокі, мов криниця,
Жевріючі, як вуглики жарниці,
Безсоннні очі. На краях чола
Відклали відпечаток час і втома,
Стягнулись брови: томить біль важкий,
Прикула до постелі їх хвороба,
Кругом байдужість, холоднеча строга —
І навіть вітер за вікном чужий.
Там, за вікном, чужа-чужа пустеля —
За тисяч кілометрів риний край.
І сонце, що крізь хмари виглядає,
І хмара та, що сонце закриває —
Не ті, що там...Згадки. Туга. Відчай...
У темі лиш очі світять, наче зорі,
Ясним вогнем із глибини душі.
Надія, мрія — посестри чудові
Сплітають думи у вінки готові
• Наперекір хворобі й долі злій.
Правителі ім'ям закону твого
Усе, що можна взяти, узяли:
Родину, друзів, рідний край, кохання,
Здоров'я, щастя, молодість, навчання,

Найкращі думи, навіть щастя сни!
Та не святкуй, чужинче, перемоги,
Даремні бо зусилля всі твої:
У них, блідих, прибитих болем-горем
Ти все забрав, та виявивсь безсилим
Закон, режим твій проти їх душі.
Вона живе — душа палка, промінна,
Вона незламна — чуєте, кати!
У ній горить вогонь прометеїзму,
Й даремні всі зусилля большевизму —
Її не вбити, не перемогти!

* * *

Наша енциклопедія

Акція В —

спільна операція польської і радянської армій по виселенню українців Підляшшя, Холмщини і Лемківщини в 1947 році, викликана беззупинністю боротьби проти УПА, яка одностайно підтримувалась місцевим українським населенням. Внаслідок «Акції В» у східні воєводства Польщі (Німецькі землі) вивезено понад 200 тисяч українців. Становить собою безприкладний в історії людства факт, повторений поляками за большевиками; другий випадок єднання польсько-московських колонізаторів проти українського народу (уперше спільно виступали поляки з росіянами проти українських повстанців у 1768 році під час Коліївщини).

Бочка —

метод провокації, який широко застосовується КГБ для виявлення недосвідчених українських патріотів. Полягає в організації «повстанської» бутафорії з українською мовою, військовою формою і т.д. Якщо намічена КГБ жертва вчасно не зрозуміє провокації і виявить прихильність до таких «повстанців», то вона попадає в «бочку», з якої до рога — до тюрми і на заслання.

Післямова авторів

Наша ціль — людське щастя і воля
І.Франко

Боротьба, яку веде українська нація проти московсько-більшовицького імперіалізму за своє визволення, досягнула останнім часом напруження. Уся більшовицька державна система, увесь лад спрямовані комуністами на придушення свободолюбивих прагнень українського народу, на зміцнення експлуатації української землі. За повоєнні роки більшовицькі опричники з нечуваною жорстокістю розправилися з мільйонами українців за участь у визвольній боротьбі або лише за співчуття повстанцям.

У таких умовах перед кожним свідомим своєї національності українцем і особливо перед молоддю виникає питання: що робити? Як спричи-

нитись до того, щоб український народ з убогого й пригнобленого став заможним і щасливим?

Десятки тисяч розбуджених українців шукали і знаходили відповідь у питаннях, поставлених перед поколіннями найбільшим українським патріотом:

Хто ми?
Чиї сини? Яких батьків?
Ким? За що закуті?

Після всебічного осмислення цих питань досить тільки з'ясувати контраст між економічним потенціалом України і теперішнім убогим рабським становищем трудящих українських мас, досить проаналізувати принижений апологічний стан української сучасної культури і звернутись до наших історичних традицій — щоб серце кожного українського патріота наповнилось болем і гіркотою приниження, яке обов'язково стане стимулом боротьби за визволення.

Український патріотизм в умовах московсько-більшовицького окупаційного режиму — це такий надзвичайний стан усього організму, який унормовується лише в завзятій безоглядній боротьбі проти ворога.

Отже, перед кожним українцем на увесь свій велетенський зріст стоїть проблема боротьби за визволення.

Або рабське животіння під колоніальною кормигою Москви — або благородна боротьба, яка неминуче закінчиться перемогою.

Можливо все, що в таких випадках супроводить борців, а саме: смерть, знущання, неволя, та для справжніх патріотів такі чинники не існують або існують для їх поборення.

Воля нації ніде і ніколи не досягалась без жорстокої запеклої боротьби, без незапобіжних болючих жертв. Справі визволення української нації віддали своє життя або кращі літа свої тисячі українських патріотів. Шевченко, Грабовський, Франко, величезні жертви періоду Визвольних Змагань 1917-21 рр., у тому числі героїчні імена Симона Петлюри та Євгена Коновальця, герої останнього періоду змагань такі, як Клим Савур, Тарас Чупринка та тих 120 тис. воїнів УПА, що загинули в боях проти більшовицької тиранії — ось неповний список великих жертв, принесених українським народам в ім'я своєї Свободи.

Ці жертви кличуть кожного українця продовжувати священну справу до переможного завершення. І українські патріоти іншою дорогою, ніж дорога боротьби, піти не можуть, бо патріотизм, боротьба, воля — то-тожні, з другої сторони, український патріотизм і сучасне становище України — непримиримі...

Архів СБУ, спр. 69861, фп., т.14, пакет № 53.

Розширений* проект програми української робітничо-селянської спілки (УРПС)**

«...Встане Україна
І розвіє тьму неволі, —
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..»

Т.Шевченко

«В боротьбі здобудеш
ти право своє...»

Післявоєнне життя, в тому числі і життя після активізації внутрішньої і зовнішньої політики в 1953 р., ще і ще раз переконують українських робітників, селян та інтелігенцію, що Союз РСР, як і колишня Російська імперія, не може дати українському народові щастя. Щастя народу полягає у матеріальній забезпеченості і політичній свободі громадян. У складі Союзу Україна не знайшла ні того, ні другого. Українська економіка по-старому лишається колоніальною, понад 40-мільйонний український народ не має жодних політичних свобод і по-старому лишається рабом бюрократичного російського або зрусифікованого чиновництва.

Це спонукало людей до нової боротьби за самостійність України. Найбільш свідомі робітники і селяни починають об'єднуватися в гуртки. Часом ці гуртки об'єднують лише ідейно, часом ідейна єдність доведена до організаційної оформленості. Поки що їх мало, вони розпорошені по всій Україні і не мають зв'язків між собою. Але кількість їх невпинно зростає. У таких гуртках панує найрізноманітніше розуміння політичних завдань і шляхів боротьби. Тільки в одному вони сходяться, а саме: всі вони переконані, що вихід із сучасного безправного політичного і злиденного економічного становища громадян України полягає у завоюванні національної незалежності. Такий стан національно-визвольного руху куче потребує створення програми, яка, викладаючи у систематизованому вигляді завдання і мету партії, об'єднувала б усі розпорошені гуртки в єдину партію — Українську Робітничо-Селянську Спілку***.

* У проекті ставляться не всі, а лише головні проблеми сучасного становища України, і розширеним його названо лише у тому розумінні слова, що в ньому не лише вказано (на скільки влучно?) характер розвитку поставленої проблеми (що, власне, і повинно бути змістом програми), але і часто робиться крок в бік її обґрунтування, що є завданням коментаря. Це зроблено тому, що наша партія ще не має організованої системи досвідчених борців-професіоналів, які б роз'яснювали програму. При сучасному стані національно-визвольного руху йому потрібна така програма, яка була б зрозумілою якомога ширшій масі українського люду. Сподіваємося, що цей проект відповідає таким вимогам.

** Проект написано за дорученням однієї з лівобережних груп у другій половині 1959 року.

*** Назву партії може дати лише з'їзд, тому ця назва є суто умовною.

Новий етап боротьби за самостійність істотно відрізняється від попереднього, що закінчився біля десяти років тому.

Цей новий етап почався у нових історичних умовах, тому він неминучо має цілий ряд своїх особливостей як відносно розуміння кінцевої мети (якою саме повинна бути самостійна Україна), заради якої люди підіймаються на боротьбу, так і в галузі безпосередніх завдань і тактики боротьби.

Ми боремося за таку самостійну Україну, яка, по-перше, високо забезпечуючи матеріальні й духовні потреби своїх громадян на ґрунті незалежної економіки, розвивалася б у напрямку до комунізму, по-друге, у якій би всі громадяни дійсно користувалися б політичними свободами і визначали напрямок економічного і політичного розвитку України — такою є остаточна мета боротьби нашої партії.

Справа утворення самостійної України кінець-кінцем вирішуватиметься не лише партією, а всім українським народом. Але в державі, де немає свободи слова, свободи друку, свободи зборів і т.ін., де неможливе реальне висловлювання кожною людиною своїх думок, де неможливе демократичне об'єднання людей у політичні партії, де наскрізь панує примус і сваволя — у такій державі, перш ніж ставити питання про вихід України з Союзу, неминуче повинно бути поставлене завдання завоювання демократичних свобод — не паперових прав на демократичні свободи, які ми маємо по Конституції, — а реальної можливості користуватися демократичними правами і свободами. Отже, мета цього першого етапу нашої боротьби полягає в завоюванні демократичних свобод, необхідних для організації всього українського народу на боротьбу за утворення своєї незалежної національної держави.

Методи досягнення цієї мети — мирні, конституційні.

Оскільки організувати народні маси у цій боротьбі нікому, крім партії, остільки настійною вимогою нинішнього руху є створення такої партії, яка була б досить широкою, щоб охопити пропагандою і агітацією всю Україну, яка знайшла б у собі досить теоретичних сил, здібних дати марксистсько-ленінське пояснення і обґрунтування наявного руху і його завдань, здібних розробити свою ідеологію і політику, стратегію і тактику боротьби партії, яка була б спаяна залізною дисципліною і складалася з людей, здатних піти на будь-які жертви заради досягнення поставлених завдань.

* * *

1. Упродовж всієї історії України вороги розтинали нашу землю і розколювали народ зсередини і ззовні. Всі вони добре знали, що легше експлуатувати незгуртовану націю, і вони все зробили для того, щоб роз'єднати її, стерти, витравити, знищити почуття національної гідності і єдності.

Після зруйнування у 1775 році останнього збройного оплоту самостійності — Запорізької Січі — процес російської колонізації набирає нової сили, яка, зростаючи, прагне зруйнувати все національне.

У 1795 році після третього поділу Польщі панування Росії поширюється на всю Правобережну Україну. Західні українські землі перебували під ярмом Австрійської монархії.

Як на заході, так і на сході України колонізатори намагалися ліквіду-

вати українців як людей окремої нації. Особливо широко ці колонізаторські заходи провадяться російським урядом: широко провадиться русифікація українських міст, всього державного і господарського апарату. Поширюється боротьба проти зростаючої національної культури: забороняються українські школи, театр, література, а з другого боку, всіляко заохочується відмова від усього українського та перехід на бік російського. Заохочується шпигунство сусіда за сусідом і викриття так званих сепаратистів.

Для відносин між колоніальним народом і колонізатором величезне значення має історія колоніального народу. Знання народом своєї історії є одним із факторів, які забезпечують згуртованість різних елементів суспільства, своєрідним соціальним цементом, кий спаює націю у єдину монолітну силу перед загрозою зовнішнього ворога. Усвідомлюючи це, колонізатори зробили все, щоб закрити нашу власну історію від нас, а сторінки її, які не можна закрити, показати в перекрученому вигляді.

Заборона російськими царями української літератури сприяла цьому найбільше.

Колонізатор хоче показати себе носієм визвольної, рятівної місії, яка здійснюється заради прогресу підкореного народу: він хоче мати гуманне обличчя і тому вважає за краще грабувати нації мирними засобами. Коли ж мирні методи виявляються недостатніми для утримання народу в ярмі, він вдається до військової розправи і топить у крові людській всяку спробу силою звільнитися від колоніального поневолення.

Природно, що століття соціального гніту і колоніального рабства не пройшли дарма: змінився український народ, але прагнення його до національної свободи, до державної незалежності, до виведення України на шляхи самостійної внутрішньої і зовнішньої політики не потухло, а, навпаки, з кожним десятиріччям зміцнюється, оволодіваючи думками все ширшого кола людей різних класів і верств українського суспільства.

* * *

2. Величезне значення для долі українського народу мали пролетарські революції: вони допомогли народові знищити експлуататорські класи і тим самим збутися головного соціального зла — влади капіталу.

Колишня, здавалося ззовні, могутня Російська імперія, революцією народів була розбита вщент, і на ганебних розвалинах її утворилися самостійні республіки.

Але самостійність республік не була зміцнена. Сталося це головним чином унаслідок довгої громадянської війни і натиску імперіалістів, а також тому, що керівництво російських більшовиків, обтяжуване великодержавницькими шовіністичними пережитками, боялося державного відокремлення колишніх колонізованих народів. Що ж до України, то її самостійність особливо лякала російське керівництво. Для проведення на Україні політики ЦК РСДРП ним було створено керівне ядро майбутньої УРСР — КП(б)У. Укріпившись на Україні з допомогою війська, це керівництво і не думало зміцнювати незалежність України. Навпаки, воно розгорнуло активну діяльність по підготовці об'єднання України з Росією, що й було юридично оформлено у грудні 1922 року. Україна знову опинилася у залежному стані. Її залежність набула зовсім нових форм, але

суть лишилися тою ж — знову експлуатують український народ і вивозять за межі України величезну кількість її багатств.

Таким чином із двох головних національних завдань всякого колонізованого народу, якими є, по-перше, звільнення від власних експлуаторів, по-друге, повалення колоніального гніту та завоювання національної незалежності, українська нація поки що вирішила тільки одне, перше, а друге ще належить їй вирішити.

* * *

3. Велика Жовтнева соціалістична революція мала велике значення для піднесення свідомості пролетаріату в усьому світі, для зростання революційного руху на Заході і національно-визвольної боротьби на Сході. Під впливом Жовтневої революції зародилося і стало міцніти прагнення народів Азії і Африки до повалення колоніального гніту і до утворення національних держав. Пригнічені й експлуатовані народи світу з радісною надією дивилися на життя і героїчну працю народів перших пролетарських республік, вбачаючи в радянській формі державності свій завтрашний день. Та розвиток особистої влади з другої половини 20-х і особливо з 30-х років і зведення нанівець політичної свободи простого народу похитнули радянський зразок. Розвиток диктатури партійної верхівки на противагу диктатурі і пролетаріату і знищення політичних свобод в СРСР справили дуже негативний вплив на міжнародний пролетарський рух і національно-визвольну боротьбу.

Диктатура пролетаріату, соціалістична демократична республіка були ідеалом мільйонів пролетарських мас. За цей ідеал майже сторіччя боролися пролетарські маси Заходу. Коли ж згодом цей ідеал на практиці виявився диктатурою не робітничого класу, а диктатурою партійної верхівки, коли ця нова соціалістична демократія відібрала від народу всі політичні права і усунула народ від управління державою, тоді у лавах революціонерів у всьому світі з'являється розчарування, песимізм, що (поряд з іншими чинниками) й приводить до занепаду революційного руху, котрий продовжується до Другої світової війни.

В радянській федерації — Союзі Радянських Республік — колоніальні народи бачили прогресивну форму співжиття дружніх народів. Коли ж ідеал колоніальних народів — радянська федерація — на практиці виявилась новою, більш досконалою формою колоніалізму, формою, яка забезпечує центральному російському керівництву управління економікою і політикою не тільки кожної радянської республіки зокрема і всіх разом, але й дає можливість найжорстокіше придушувати найменші прояви сепаратизму, коли центральне керівництво, позбавивши народ свободи, почало забороняти національних письменників, істориків та інших діячів культури, засилати і замовчувати їх лише за те, що вони зверталися до героїчного минулого свого народу, до національних традицій, словом, за те, що вони в якійсь мірі могли сприяти зростанню національної свідомості, — тоді колоніальні народи відсахнулися від такої форми державних союзів. А оскільки форма визначається змістом, то національна політика комуністичної партії як зміст федеративної форми стала страховищем для малих народів.

* * *

4. Особливістю нашої епохи є посилення міжнародного національно-визвольного руху. Ганебна колоніальна система, яка віджила себе історично, розвалюється на наших очах. Скинули з себе ярмо колоніального рабства більшість країн Близького і Середнього Сходу, підіймаються на боротьбу за національну незалежність народи африканського континенту. Керівною силою у боротьбі народів цих країн виступає національна буржуазія. Завоювання незалежності означає для неї завоювання можливостей розвивати економіку і експлуатувати свій народ незалежно від будь-кого. Нею рухають класові інтереси, але оскільки робітничий клас прямо і безпосередньо зацікавлений у тому, щоб скинути зі своєї шиї іноземного експлуататора, зацікавлений у розвитку національної економіки, він виступає на цьому етапі боротьби разом з буржуазією. Наступним його кроком буде вирішення другого національного завдання — повалення власних експлуататорів і встановлення соціалістичного ладу.

Оскільки повалення колоніального гніту має величезне прогресивне значення, УРСС вітає цю боротьбу і в успіхах її бачить один із шляхів розширення свободи й демократії, що посередньо сприятиме успіхам цієї боротьби за національну свободу і в Україні.

* * *

5. УРСС стоїть на ґрунті міжнародного комунізму і поділяє теорію революційного марксизму-ленінізму.

У сучасний період не може бути переможним український національно-визвольний рух без керівництва з боку партії, озброєної знанням марксизму-ленінізму.

Марксизм-ленінізм, як наука про закони розвитку природи і суспільства, про революцію експлуатованих мас і національне визволення, про перемогу соціалізму і будівництво комунізму є ідейною зброєю УРСС. Вивчення і оволодіння цією зброєю є одним із важливіших завдань кожного члена УРСС, бо знання марксизму-ленінізму вказують на безодне провалля між сучасною радянською дійсністю і тими ідеалами, за які боролися пролетарі усіх країн з їх вождями: Марксом, Енгельсом і Леніним, знання марксизму-ленінізму допомагають зрозуміти, яка саме самостійна Україна нам потрібна і як легше її досягти.

* * *

6. Ідея створення самостійної України зі своєю міцною економікою і високорозвиненою національною культурою здавна захоплює світлі голови нашої нації, а скривджений український люд завжди жадав і, при нагоді, відчайдушно воював за самостійність, з якою він пов'язує всі свої надії на кращу долю. Вся історія України свідчить про те, що прагнення до самостійності розвивається все ширше, боротьба стає все запеклішою: тільки протягом першої половини нашого сторіччя Україна двічі повставала, провоювавши за самостійність не менше десяти років, наступний період боротьби всього кращого нашої нації — є період тяжкий і довгий, але історія підготувала останній крок, і ми його зробимо.

Перший етап цього періоду боротьби — боротьба за демократичні свободи, за політичні права. Всі народи Радянського Союзу стогнуть під ярмом рабської неволі. Це ярмо вже старе, і український народ разом з

іншими радянськими народами скоро розіб'є його на тріски. Свобода прийде так само неминуче, як неминучим є розвиток індустрії і піднесення продуктивності праці, як неминуче змінюються виробничі відносини відповідно до змін продуктивних сил, як неминуче приходить день за ніччю.

Партійне керівництво сприяє розвитку промисловості, сільського господарства, але воно не хоче зрозуміти, що розвиток продуктивних сил не тільки збільшує міру панування людини над силами природи й веде до зростання (розширення) свободи волі, але й веде до загального розширення свободи, що чим вище буде щабель панування людини над природою, тим різючішою ставатиме невідповідність становища людини щодо сил природи, її політичному становищу в суспільстві.

Розвиток продуктивних сил змінює виробничі відносини, а останні вимагають демократизації суспільно-політичного життя. Розширення свободи — процес об'єктивний, і хоч би як його не гальмувало бюрократичне чиновництво, йому не зупинити цей процес. Навпаки, чим далі, все тяжче стає тримати народ у безправ'ї. Прагнення мільйонів дістане перемогу!

Ми, члени УРСС, переможемо у боротьбі за свободу тому, що несемо народові кращі ідеї, ніж ті, які має сучасне партійне керівництво України. Ідеї УРСС — це ідеї національної незалежності і свободи на ґрунті марксистсько-ленінських ідей свободи, рівності і братства на протилежність ідеям великоросійської прагматичної політики й необмеженої влади партійного центру, яка тримається на силі.

Справжнє народовладдя проти лицемірного базікання про демократію!

Другим етапом нашої боротьби буде боротьба за вихід України з Союзу і утворення самостійної держави. Боротьба за самостійність ведеться й зараз, але до завоювання політичних свобод силою обставин вона має обмежений характер. Самостійна Україна після завоювання політичних свобод і демократизації суспільно-політичного життя потрібна тільки тому, що лише при наявності самостійної української держави український народ зможе повністю використовувати для себе багатства своєї землі. Ніякий розвиток демократії не може допустити велику різницю між життєвими рівнями різних частин однієї і тієї ж держави. Тому ніколи Україна у складі Союзу не розвиватиметься темпами, які відповідали б її можливостям, і тому ніколи у складі Союзу українці не житимуть відповідно до своїх багатств.

* * *

7. Радянська держава у своєму розвитку пройшла еволюцію від демократичного правління до авторитарності. Головними причинами, що зумовили цей реакційний перехід, були: недостатність розвитку демократії та надзвичайна складність внутрішньої і зовнішньої обстановки.

В революції народи завоювали політичні свободи, соціально-економічні і цивільні права. Завоювання політичних свобод дало народам можливість вільно дихнути, і трудові верстви потягнулися до політики. Та скоро на Російську Радянську республіку почалися навали контрреволюційних армій. Під час боротьби з цією контрреволюцією в Росії були встановлені обмеження демократичних свобод, спрямовані проти контр-

революції, і тільки на час боротьби з контрреволюцією. Однак, після закінчення громадянської війни, знищення контрреволюції і прилучення України до Росії, ці обмеження не тільки не були зняті, але навпаки, були поширені на Україну.

Надзвичайна складність внутрішньої і зовнішньої обстановки вимагала мудрої політики. Після смерті Леніна рівень мудрості політики, який би відповідав рівню знань, не був гарантований. Тому там, де за життя Леніна супротивників переконували силою розуму, брак розуму почав замінятися грубою силою. Складність завдань вимагала єдності дій, оскільки така єдність не могла бути досягнена після смерті Леніна на ґрунті однакового розуміння завдань, починає висуватися людина, яка досягає єдності дій без ідейної єдності, шляхом придушення і фізичного знищення ідейних супротивників. З колективу партійних вождів ця людина поступово висувається вперед, прибираючи до своїх власних рук все більше влади. Проводиться цілий ряд організаційних заходів, які мають своїм завданням концентрувати всю владу в центрі. Сталін поступово перетворюється на справжнього диктатора.

Процес розширення особистої влади Сталіна йде паралельно процесові звуження демократичних свобод народу: без звуження демократичних свобод народу була б неможливою узурпація влади Сталіним. Концентрація влади в одних руках супроводиться централізацією всього державно-політичного життя. Створюється багатошаблева драбина партійно-радянської бюрократії, яка підпирає велетенську будівлю радянської держави з її одноособовою верхівкою. Величезна армія партійно-радянського чиновництва повернула на шлях, який показували їй зверху. Вона гучно почала вихвалити Сталіна і придушувати щонайменші прояви невдоволення і критики, прикриваючись архіпатріотичними фразами і клятвами у вірності марксизму-ленінізму, ця бюрократія насправді прагнула (і зараз прагне) до ласого життя, до задоволення своїх спотворених примх. Щоб зберегти своє привілейоване становище, вона придушувала демократичні права народу, вона буде і далі це робити, доки її змога.

Обмеження свобод, які були введені ще у 1917 році і спрямовані проти експлуататорських класів, не були скасовані і після знищення останнього експлуататорського класу — куркульства, навпаки, ці обмеження давно вже повернулися проти самих трудівників. Народи колишньої Російської імперії не пережили періоду парламентської демократії. Демократичний період радянської історії був занадто коротким, на фоні темної царської, а потім сталінської (партійної) диктатури демократичний період був всього лише вузьким променем, в світлі якого опинилася лише зовсім незначна частина населення. Природно, що коли партійна бюрократія повела наступ на демократичні свободи народу і встановлення особистої влади, ця частина населення не змогла обстояти демократичних завоювань, і від них не лишилося й спогаду. За простий політичний анекдот людей мордували й засиляли до Сибіру, за найменший натяк на колоніальний зміст національної політики центральної (російського) уряду українців страчували, засиляли до таборів без слідства, без найобмеженішого публічного суду, на підставі доносів агентурних працівників та інформаторів — людей часто обмежених і нечесних. Свобода друку перетворена на свободу партійно-радянської бюрократії обдурювати народ дру-

кованою продукцією. Народові заборонено мати свої, окремі від партії друкарні і розповсюджувати свої думки. Партія не тільки відняла від народу свободу слова, свободу друку, але й безпідставно присвоїла собі право виступати від імені всього народу. Створення умов, за яких народ не тільки змушений мовчати, але й мусить терпіти глузування, коли від його імені друкуються зовсім не його думки. Робітники відсахнулися від партії і партія з політичної організації робітничого класу перетворилася з роками в інтелігентську організацію над робітничим класом і селянством. А держава зі знаряддя в руках робітничого класу перетворилася на знаряддя інтелігентних представників усіх класів, вона управляється не якимось класом радянського суспільства, а партійним центром, і стоїть над усіма класами як окрема сила.

Заходи, що проводяться після XIX з'їзду КПРС для покращення соціального складу партії, хоч і збільшили процент робітників і селян, вони не в спроможі оживити наскрізь прогниле тіло державного механізму. Партійно-радянська верхівка видає демагогічні укази й постанови, але вона не хоче демократизації суспільно-політичного життя: вона боїться справжньої демократії, боїться втратити владу, бо не впевнена в справжності свого авторитету серед народу, але під тиском внутрішньої дійсності і міжнародних обставин все ж таки мусить дещо робити у цьому напрямку, а далі буде змушена робити іще більше.

Найближче завдання УРСР полягає у тому, щоб викривати перед робітниками і селянами непримиренну протилежність їхніх інтересів інтересам бюрократичного чиновництва і примушувати керівництво робити поступки у бік розширення демократичних свобод народу.

* * *

8. УРСР розцінює сучасне економічне і політичне становище України як колоніальне.

А. а) Колоніальна залежність України від союзного уряду з екологічної точки зору характеризується тим, що український народ не має можливості використовувати багатства своєї землі і праці на свій розсуд. Народу дозволено працювати на землі, але він не може розпоряджатися плодами її. За всіма народами світу визнається право називати землю, яку вони населяють, своєю, і боротися за право фактичного використання її багатств. Тільки українцям російськими владомощами заборонено вимагати, аби багатствами України розпоряджалися самі українці. Таку вимогу вони й українське партійно-радянське чиновництво називають націоналістичною, і носіїв її (незаконно, а тому й не відкритим демократичним судом) карають як державних злочинців (що ще раз підтверджує, що так звана українська держава служить зовсім не українському народові, а центральному керівництву). Уряд УРСР має надзвичайно малі права у галузі розвитку як промисловості, так і сільського господарства, він надзвичайно обмежений у галузі розподілу продукції.

б) Часи радянської історії свідчать про занижені темпи розвитку української промисловості. Так, якщо випуск промислової продукції у 1958 році по СРСР в цілому перевищив випуск промислової продукції 1913 року у 36 разів, то на Україні за той же час вона зросла тільки у 22 рази, всі роки радянської влади українці віддають величезну частину своєї

праці за межі своєї країни, підтвердженням чого може служити таке порівняння. Законом про державний бюджет СРСР Україні на 1957 рік відведено 43799983 тис. крб. Промисловість же УРСР у 1957 році виробила продукції на суму 162 млрд. крб. У зв'язку з реорганізацією управління промисловістю і будівництвом і зв'язаною з ним зміною структури бюджету СРСР у бік збільшення республіканських бюджетів, бюджет України у 1958 році дорівнював 58421285 тис. крб., промисловість же республіки виробила продукції приблизно на суму 180 млрд. крб. На 1959 рік законом про державний бюджет СРСР Україні відведено 63 млрд. крб., а промисловість УРСР виробить продукції приблизно на суму 201 млрд. крб. Таким чином, дружба радянських соціалістичних республік у складі Союзу, про користь якої весь час говорить керівництво, коштувала українському народові у 1957 році 118 млрд. крб., у 1958 році — 122 млрд. крб. і в 1959 коштуватиме 138,6 млрд. крб! Причому, у ці цифри не входить вартість непереробленої українською промисловістю продукції сільськогосподарства України. Це означає, що союзне керівництво забирає приблизно 3/4 тяжкої праці українського народу і відправляє за межі України. Цей грабіж українського народу мовою партійної пропаганди називається дружбою соціалістичних націй, зразком інтернаціональних відносин, братерською взаємодопомогою і т.п. демагогічними фразами. Ми, члени УРСР, стоїмо за дружбу українського народу як з російським, так і з іншими народами, але ми проти того, щоб гаслами дружби прикривали грабіж України. Ми вважаємо: щира дружба можлива лише між рівноправними, тому завоювання Україною самостійності буде якісно новим етапом у розвитку і зміцненні дружби між українським і іншими народами. На цьому новому етапі дружба не буде отьмарюватися сумним обличчям поневоленого українця, що все ще «понад Дніпром ходить, викликає долю». Ставши господарем своєї землі, він з відкритим обличчям подасть руку ширій дружби усім доброзичливим сусідам.

Семирічним планом передбачено, що для зростання (!) промислового, сільськогосподарського, житлового і культурно-побутового будівництва в УРСР обсяг державних капіталовкладень на 7 років визначається в сумі 222,1 млрд.крб. Це, приблизно, така сума, яка дорівнює ціні продукції української економіки за один рік!

в) Такий грабіжницький розвиток української економіки є об'єктивною закономірністю, що витікає з економічної і політичної суті союзної держави. Як закон радянської держави він народився тому, що Україна була прилучена до складу Союзу з вищим рівнем розвитку промисловості і культури землеробства. Значить (з точки зору союзного керівництва) за рахунок України можна прискорити розвиток промисловості десь в іншому місці. По-друге, Україна — універсально багата країна, вона має можливості розвивати свою економіку і підносити життєвий рівень народу надто високими темпами. Щоб цього не трапилося — бо не можна ж допустити, щоб у складі однієї союзної держави український народ жив значно краще, ніж народи інших республік — від українців необхідно відібрати їхні багатства, що й робиться у величезних розмірах. У щорічному вивезенні до 3/4 національного багатства нашого народу за межі України й полягає колоніальний характер економічної політики союзного керівництва. Оскільки така політика не вигадана окремими високопос-

тавленими особами, а — закон, що витікає із самої об'єктивної дійсності союзної держави, остільки ніякі зміни у складі центрального керівництва і методах проведення політики не можуть істотно змінити становища українського населення. Поліпшення життя на Україні може повзти лише такими ж темпами, як і в будь-якому місці Радянського Союзу, тільки паралельно загальному рухові.

Вихід України із Союзу тільки за рахунок промисловості зразу ж забезпечить, приблизно, у чотири рази швидший розвиток продуктивних сил або, при нинішніх темпах розвитку, дасть можливість збільшити заробітну плату робітникам України у чотири рази.

УРСС ставить своїм завданням виявити перед робітниками і селянами непримиренність інтересів української нації сучасному становищу України, з'ясувати народові історичне значення, характер і умови виходу України зі складу Союзу РСР, який він має вчинити.

Якщо ти, робітнику України, не хочеш, щоб тебе грабували і обдурювали витонченою соціальною демагогією, ставай під прапор боротьби за вихід України зі складу Союзу, який тепер підняла УРСР!

Вставай, хто живий, в кого думка повстала!

Година для праці настала!

Не бійся досвітньої мли, —

Досвітній огонь запали,

Коли ще зоря не заграла...

Леся Українка.

Б. Колоніальне становище України з політичної точки зору характеризується відсутністю самостійної внутрішньої і зовнішньої політики, а також національною нерівноправністю.

а) В наших умовах народ позбавлено можливості управляти самим собою. Коли народом управляє комуністична партія України через державу та інші організації, політика республіки цілком і повністю визначається не народом, а партією, компартія ж України є одним із загонів КПРС, вона віддана КПРС і ретельно проводить її політику. Оскільки КПРС є партією російської республіки, остільки українські комуністи проводять на Україні російську політику. Це вони мусять робити тому, що в умовах бюрократично-централістичної партійної диктатури, на якій би посаді не працював трудівник, він не має жодної політичної самостійності. Він не повинен мати власну думку відносно політичних і господарських порядків у країні, — думка ЦК КПРС повинна бути його думкою. Він може хвалити ідеї й заходи тих, що стоять вище нього, але будь-яка критика їх завжди обертається проти самого критика. Українські комуністи свої власні інтереси ставлять вище інтересів української нації, тому страх втратити посаду, яку вони одержали з рук партії, примушує переважно більшість із них проводити в життя рішення ЦК КПРС незалежно від того, ідуть вони на користь українському народові, чи спрямовані на посилення експлуатації його. Щоб проросійська (вона навіть не хоче балакати українською мовою) адміністрація сумлінніше служила союзному керівництву, її добре оплачують, її нагороджують, з її середовища висувають до загальносоюзного керівництва. Таким чином, ЦК КПРС створив на

Україні свою міцну адміністрацію, за допомогою якої і тримає народ у покорі.

б) Не задовольняючись широю службою адміністрації на Україні, союзне керівництво здійснює друге колонізаторське правило, а саме: не тримає військо з людей колонізованої нації на її території. До цього правила союзний уряд додає ще й інше: він не тільки не дозволяє українцям служити на Україні, але й не формує з самих українців, як і з людей інших національностей, цілих військових частин. Завдяки такій політиці на території всіх республік дислокується відірване від народу, а щодо неросійської території, то, по суті, й чуже військо. Таке військо здатне стріляти в народ (що й сталося в Грузії після XX з'їзду КППС), воно посилює владу чиновництва, міліції та контррозвідки. Кадровий склад Радянської Армії, дарма, що складається з людей різних національностей, є російським. Така армія, як велетенський русифікаторський млин, протягом трьох років згладжує, знищує у солдата все національне, до того ж він перемелює всіх осіб чоловічої статі.

З огляду на здатність Радянської Армії до такої ролі в середині СРСР при сучасній її структурі з точки зору перспектив розвитку боротьби за демократизацію суспільно-політичного ладу Радянського Союзу, УРСС до утворення самостійної України ставить своїм завданням боротись за те, щоб:

1) всі українці в умовах мирного часу проводили військову службу на території України;

2) справою честі і національної гордості українського солдата є завдання охорони української землі. Тому на сухопутних кордонах України повинен стояти український солдат, на морських — український матрос, в повітрі над Україною повинен бути український пілот;

3) республіканська армія повинна мати національний командний склад, який би здійснював навчання солдат українською мовою;

4) термін служби повинен бути скорочений до такого, який є дійсно необхідним для оволодіння даною військовою спеціальністю.

в) російська пропаганда (яка проводиться й КП України) на кожному кроці галасує, що Росія всю історію піклується про український народ, що українці тільки й думають, як би ще і ще раз подякувати Росії за її дружбу і добродійство. УРСС категорично заперечує проти цієї лицемірної брехні. Росія (керівна) дійсно любить українську землю з її незліченими багатствами, як господар любить корову, але російські уряди зовсім не люблять українців. Якби вони не те що любили, але хоч би поважали українців, вони б не довели у 1933 році мільйони українських душ до голодної смерті, вони б не довели українців до голодної смерті у 1947 році, вони б не знищували тисячі невинних людей у 30-х роках, вони б не засилали до Сибіру сотні тисяч українців із Західної України! Заяви про любов українців до російських урядів (дореволюційних і радянських) є безпідставними: за 300 років ще ні один з російських урядів не спитав українців, що їм більше подобається: союз з Росією (нерівноправний) чи самостійна Україна. Віднявши в нас свободу слова, затиснувши в лещата рабського безправ'я, цим урядам вільно базікати всячину, та їм не обдурити цілий народ! Ми кажемо союзному керівництву: проведіть референдум, поставте на голосування всього українського народу питання: бути

Україні у складі Союзу чи вийти з нього і утворити самостійну державу, вирішити національне питання на вільній, широко демократичній основі. Якщо більшість народу буде за те, щоб Україна входила до складу Союзу, УРСР припинить свою боротьбу за самостійність, якщо ж народ захоче її — визнайте його волю.

Марксизм-ленінізм, який є офіційною ідеологією КПРС, вимагає, щоб національне питання завжди і всюди вирішувалося не з точки зору інтересів сусідньої або якоїсь іншої нації чи групи націй, а народом саме цієї нації. Та питання про самостійність України ЦК КПРС ніколи не поставив на вирішення українського народу. Він добре знає, що день, коли український народ піднесе руку для вирішення цього питання, буде днем виходу України зі складу СРСР. Що ж до справедливих вимог марксизму-ленінізму, то їх російське керівництво визнає на папері, а на практиці діє за мотивами своєї користі.

Часи останнього піднесення боротьби за вихід України зі складу СРСР, які почалися на початку Другої світової війни і продовжувалися до п'ятдесятих років, союзне керівництво не визнало за національну боротьбу. Визнати ту боротьбу війною за самостійність України — означало необхідність або відразу надати Україні статус самостійної держави, або поставити це питання на обговорення українців, що теж привело б до відокремлення. Оскільки союзне керівництво з його великодержавними шовіністичними головами вихід України з Союзу вважало для себе втраченою, остільки воно не могло цього допустити: воно охрестило національно-визвольну боротьбу бандітизмом і почало проти Української Повстанської Армії діяти, як проти бандітів.

Відсутність свободи друку і свободи слова надала союзному керівництву у цій боротьбі подвійну допомогу: по-перше, вона не дала можливості борцям за самостійність в достатній мірі розповсюдити ідеї визвольної боротьби по всій Україні і, по-друге, відсутність свободи слова і друку для народу і наявність таких свобод в руках КПРС дала партії можливість замовчати масштаби визвольної боротьби, перекрутити її зміст, втлумачити в голови українців Східної, особливо Лівобережної України, зовсім невірне уявлення про цю боротьбу: відсутність свободи слова і друку зробили можливим локалізацію боротьби межами переважно західних областей України і тим самим у величезній мірі ослабили весь національно-визвольний рух.

Отже, позбавлення українського населення політичних прав є складовою частиною системи заходів союзного керівництва, що забезпечують утримання України у складі Союзу.

г) Щоб панувати над іншими, необхідно їх переконати. Вихованню людей КПРС надає величезного значення. Прагнучи втлумачити людям свої ідеї, КПРС не зупиняється навіть перед величезною несправедливістю. Вона ізолювала український народ, як і інші народи СРСР, від зовнішнього світу; позбавила просту людину можливостей поїхати за кордон для порівняння нашого матеріального життя і наших ідей з закордонним життям і ідеями; позбавила можливості слухати закордонні радіопередачі під тим приводом, щоб, мовляв, наших людей не обдурювали закордонною брехнею (ніби народ — мала дитина. Це глузування над народом, яке можливе тільки в такій державі, як наша, де народ по-старому лишається

рабом чиновництва). Народ позбавлено можливості купувати книги, журнали, газети капіталістичних країн, встановлено контроль за листуванням із закордоном. Нинішнє партійно-радянське керівництво боїться винести свої ідеї на суд неупередженого порівняння простої радянської людини не тому, що марксизм-ленінізм не встояв би проти сучасних капіталістичних ідей. Ні. Вчення марксизму-ленінізму, як і півстоліття тому, не боїться боротьби у відкритому полі, бо воно вірне. Партійне керівництво боїться того, щоб народ під враженням інших ідей не зрозумів надзвичайно важливої істини, а саме, що сучасна радянська дійсність, практика суспільно-політичного життя далеко-далеко відійшла від марксистсько-ленінського вчення, що ідеями практичного діяння партійного керівництва є ідеї прагматизму, забарвлені перекрученим відбиттям від марксизму-ленінізму, що ідеали марксизму-ленінізму у більшості своїй все ще лишаються ідеалами і за їх здійснення ще треба боротися.

Ліквідувавши також усі свободи всередині Союзу, партійне керівництво постійно обробляє свідомість громадян у бажаному для нього напрямку. Для досягнення цієї мети використовуються всі засоби впливу на людину: література, газети, журнали, кіно, радіо, театр і т.ін. причому все це знаходиться під суворим партійним контролем. Народ позбавлено можливостей читати або слухати будь-що критичне щодо радянської дійсності, або таке, що йде у розріз із офіційною доктриною. Над всіма засобами виховання людей стоїть невисипуще око партійної цензури. Всі немарксистські філософські вчення, кажуть нам, хибні і небезпечні, тому немає ніякої користі, навіть грішно, вивчати їх. Все, що написано з історії України небільшовицькими істориками, заборонено. Воно оголошене хибним і ретельно ховається від українського народу.

Заборона вивчення соціально-політичних наук, історії України з некомуністичних джерел, заборона сотень патріотичних творів дореволюційних і післяреволюційних письменників і істориків є не тільки величезна несправедливість і сваволя, що походить від страху втратити владу над умами мільйонів людей, але й знущання над великим українським народом.

УРСС повинна домогтися повної свободи слова, ніякою цензурою не обмеженої свободи друку та інших демократичних прав і свобод; домогтися скасування ізоляції громадян України від зовнішнього світу, ліквідації паспортів та надання права на еміграцію.

9. Щоб утримувати Україну в складі Союзу, замало створити російську (або русифіковану) адміністрацію на Україні, позбавити націю своєї армії, позбавити населення політичних прав, захопити до своїх рук керівництво українською економікою, для цього ще потрібно (у наш вік ще й необхідно) переконати націю у тому, що саме входження України до складу Союзу у максимальній мірі забезпечує розвиток української економіки, культури і зростання матеріального добробуту народу.

а) Довести прямо, що український народ живе у складі Союзу краще, ніж він жив би, маючи національну незалежність іншим шляхом: вона прагне розтопити почуття національності, перетворити всіх українців на космополітів, які б відчували належність до Союзу як цілого, але не мали б національної свідомості, почуття національної гордості. Пропаганда прагне таким чином довести, що ніякого національного питання зараз

уже не існує, і тому ні одне з існуючих лих, ні одне зло аж ніяк не пов'язане з міжнародними відносинами в СРСР. Все виховання спрямоване на те, щоб із самої свідомості з корінням витравити можливі причини національного протесту.

б) Разом з тим, контрабандою протягується думка про те, що самостійна Україна неможлива. У неї, мовляв, не вистачить моці обстояти свою незалежність. Ця великоросійська шовіністична ідейка має понад сторічну давність. Раніше її відкрито втлумачували в наші голови, останні ж 40 років — нишком, але не менш настійливо. Ця цілком невірна ідея розповсюджувалася російськими колонізаторами, щоб підірвати віру українського народу в можливість визволення, щоб роззбрядити морально наш народ і виправдати російське панування на Україні. Для обгрунтування цієї ідеї ніхто ще не відкрив серйозних доказів, і всякий великоросійський шовініст тільки й може пробелькотати щось у тому дусі, що, мовляв, Україна — це настільки багата країна, що тільки-но Росія зняла б свою «захисну» руку з неї, як її миттю окупує загарбники. Від кого йдуть ці запевнення? Від звичайного, типового, тільки, правда, слов'янського та ще й православного (що колись мало ще другорядне значення) загарбника. По-перше, історія свідчить, що колонізатори загарбують не стільки найбагатші країни, скільки ті, які легше можна загарбати. По-друге, тільки унаслідок безперервного пограбування і деморалізації нашого народу російськими і польськими колонізаторами Україна зробилася нездатною обстоювати свою незалежність... а не тому, що вона надто багата чи буцім би самою історією приречена на залежність.

Кожний крок історії на шляху об'єднання українських земель, кожне повалення колонізатора: татаро-турецького, польського (хоч воно здійснювалося і російським колонізатором заради російських, а не українських інтересів) об'єктивно розширювало і збільшувало можливості України обстоювати свої національні інтереси. Співвідношення держав на європейському континенті було цілком задовільне для самостійної України, якби така утрималася до кінця Першої світової та громадянської воєн. На Сході ми мали одного дужчого від нас сусіда — Росію, яка, як радянська держава, не загрожувала б нашій безпеці. На Заході до середини тридцятих років не було агресора — значить Україна змогла б зробити велетенський стрибок уперед на шляху мирного будівництва. А з того часу, коли німецький імперіалізм почав війну за світове панування і над Східною Європою нависла реальна загроза, Україна була б у спромозі зміцнити своє становище як організацією могутньої армії, так і військовими угодами з іншими країнами — самостійна Україна не була б такою немічною, якою вона опинилася у 1941 році. Її осиротили, грабуючи, розвалену віддали німцям, потім зруйновану відвоювали в них для нового грабунку.

По-третє, нині настільки зросла роль міжнародних угруповань договорів, що безпека України гарантувалася б і гарантуватиметься повністю, як вона гарантується у сорок раз меншим і біднішим народам.

в) Марксизмом-ленінізмом теоретично доведено, що у майбутньому всі нації зіллються в один позанаціональний народ і всі національні мови відінуть, поступившись місцем одній, загальнолюдській мові. Великоросійська пропаганда, перекручуючи дійсний зміст цього вірного положен-

ня, прагне посіяти серед українців сумніви відносно самої доцільності державної самостійності України.

Положення про відмирання націй і мов перекручується у такому найістотнішому питанні, як питання про умови, в яких можливе відмирання націй і національних мов.

З точки зору майбутнього націй, слід відрізнити декілька етапів у їх розвитку. Перший етап настане тільки після перемоги соціалістичної революції у всесвітньому масштабі. На цьому етапі буде ліквідовано всякі національні протиріччя, нації одержать необмежені можливості для свого всебічного розвитку.

Оскільки і після перемоги соціалізму у всесвітньому масштабі основна маса населення даної нації житиме на своєму старому місці, остільки їй не буде потреби поспішати відмовлятися від своєї мови, остільки довго вона зберігатиме особливості своєї національної психіки й культури.

Ще до перемоги соціалізму у всесвітньому масштабі і протягом того періоду, який почнеться після ліквідації останнього державного кордону на земній кулі, люди винайдуть багато засобів, які допоможуть їм налагодити взаєморозуміння людей різних національностей. Уже тепер використовуються машини для перекладу з однієї мови на іншу. Оскільки машини для перекладу різних мов уже винайдені, а протиріччя між народами можуть зникнути лише після перемоги соціалізму у всесвітньому масштабі, остільки цілком імовірно, що ще до ліквідації цих протиріч люди винайдуть настільки зручні засоби перекладання різних мов, що практично повністю зможуть забезпечити потреби тієї, порівняно невеликої, маси людей, яка матиме потреби систематично звертатися до інших мов.

Отже, асиміляції народів, що починається з часів розвитку великої машинної індустрії і має тенденцію розширяться вслід за вдосконаленням засобів зв'язку, транспорту та розширенням міжнародних економічних та культурних зв'язків, протистоїть друга тенденція — тенденція шукання технічних засобів для полегшення обміну думками між людьми різних національностей зі збереженням кожним родом своєї мови. Друга тенденція виникла на ґрунті найновіших досягнень радіоелектронної техніки. Вона — нове явище в суспільстві. Ця друга тенденція не може ліквідувати першу, але вона досить міцна (її міцність буде зростати темпами, якими зростатимуть досягнення найновіших наук), щоб значно стримувати вплив першої. Певно, що люди ніколи не створять машин, здатних створити такі ж зручні умови обміну думками між людьми різних мов, які є при прямій розмові людей однією мовою, тому асиміляція буде відбуватися, але перекладацькі машини у величезній мірі загальмують її.

Другий етап у розвитку націй — це етап всесвітньої диктатури пролетаріату. Протягом цього періоду зникне поділ суспільства на класи, зітреться різниця між містом і селом, між розумовою і фізичною працею, зникнуть всі атрибути державності, зникне диктатура пролетаріату і тільки-но почнуть витіснятися найслабші мови.

Отже, нації існуватимуть до перемоги соціалізму у всесвітньому масштабі, нації існуватимуть весь період всесвітньої диктатури пролетаріату і остаточної побудови соціалізму у всьому світі, національні відмінності існуватимуть після остаточної перемоги комунізму у всесвітньому масш-

табі, лише поступово, протягом дуже великого часу асимілюючись і змінюючись.

Коли саме перемаже соціалізм у всіх країнах світу, скільки часу буде продовжуватися розквіт національностей після перемоги соціалізму і комунізму у всесвітньому масштабі, стільки століть займе період відмирання національних мов після побудови комунізму в усьому світі, ми зараз знати не можемо. Безперечно одне: нації з їх національними мовами існуватимуть ще століттями.

Прагнення ж трактувати час втілення в життя марксистсько-ленінського положення про долю націй та національних мов, як такий, що має наступити не в дуже далекому майбутньому, є прагнення безсовісно обдурювати людей.

УРСС повинна роз'яснювати народові історичний сенс проблеми відмирання націй і національних мов. Важливим обов'язком кожного члена УРСС є рішуча боротьба проти брехливої пропаганди, яка, трактуючи проблему відмирання націй і національних мов як справу недалекого майбутнього, прагне тим самим знецінити саму ідею самостійної України і таким чином відвернути маси від національної визвольної боротьби.

* * *

10. Історично Україна розвивається у напрямку до створення незалежної національної держави: в роки революції були знищені експлуататорські класи і завойована, бодай юридично, вільна Україна; Друга світова війна принесла нову історичну перемогу національній ваги: об'єднано всі українські землі. В українському суспільстві зараз немає ворогуючих класів. У ньому є, з одного боку, партійно-радянське чиновництво, а з другого — багатомільйонний трудовий український народ. Матеріальною опорою влади чиновництва є контррозвідка, міліція, суд, прокуратура, в'язниці, армія, величезний пропагандистський апарат; моральною опорою влади пропаганда прагне зробити загальним переконання, що зараз ми маємо найсправедливіше суспільство, що ідеали пролетаріату повністю здійснилися.

Цій складній державній машині народ протиставляє своє власне прагнення до розширення народовладдя і підпорядкування держави народу.

Весь український народ живе тепер в однакових соціальних умовах. Оскільки суспільне матеріальне буття визначає собою суспільну свідомість людей, остільки свідомість великого нашого народу в основі своїй однакова.

По всій Україні зростає розуміння того, що головною причиною всіх наших матеріальних нестатків і злиднів, головною причиною політичного безправ'я народу є одне: відсутність національної незалежності. Все ширше розливаються хвилі обурення з приводу того, що на всій земній кулі ми, українці, один і єдиний понад 40-мільйонний народ, що досі ще терпить колоніальне ярмо, що не добився ще можливості користуватися багатствами своєї землі і влаштовувати своє політичне життя на свій розсуд, що не має свого власного обличчя на міжнародній арені.

Перша половина ХХ століття підготувала передмови створення самостійної України, наше завдання — завершити цю справу.

Несправедливість вже ізжила себе історично.
Єднаймося, трудівники України, і ми знищимо її фактично!!

* * *

11. Ми, партія УРСС, є партія інтернаціоналістів. Боротьбу за самостійну Україну ми розвиватимемо разом з громадянами інших національностей, що населяють Україну. Оскільки незалежна українська держава забезпечить незрівнянно вищий життєвий рівень, ніж це може бути забезпечено в межах Союзу, для всіх громадян республіки, остільки, безумовно, боротьбу українців за незалежність України у певній мірі будуть підтримувати й люди інших національностей, що населяють Україну. Розвиваючи боротьбу, кожний член УРСС повинен ясно усвідомлювати, що ворогами українського народу були російський (та й не тільки російський) уряди, а не народи. Тому було б неввічливо бачити причину лихого долі України в діяльності простого, наприклад, російського, люду; було б надзвичайно небезпечно обвинувачувати простого російського або якогось іншого робітника в тому, що Україна опинилася у складі Союзу і мусить (як і сотні років уже) віддавати величезну більшість її багатств за свої межі. Ми повинні розвивати інтернаціональні зв'язки з робітниками й селянами інших народів Радянського Союзу в боротьбі за демократизацію суспільно-політичного життя в СРСР. Священним обов'язком кожного члена УРСС є найрішучіша боротьба з проявами націоналістичної ідеології, яка в сучасних умовах може принести тільки шкоду українській нації.

Націоналізм — це не патріотизм. Націоналізм — це не політика, яка спрямована на відокремлення України від Союзу. Націоналізм, як сказано у словнику іншомовних слів — це ідеологія і політика, що поклоняються зміцненню панування і привілеї однієї нації за рахунок пригнічення другої; ідеологія і політика, що заперечують дружнє співробітництво і взаємодопомогу між націями; ідеологія і політика, що розпалюють національну ворожнечу і расову ненависть.

Боротьба за самостійну Україну не є боротьбою за привілеї нашої нації за рахунок інших націй, це — боротьба за рівні права. Тому ми засуджуємо шовіністичну колонізаторську політику великоросійського союзного керівництва, яка в особливо непривабливій формі проявила всю свою жорстоку суть у засланні до східних районів Союзу цілих народів, у ліквідації їх державності, у висланні тисяч невинних людей з України.

Ми закликаємо всіх, хто здатен бачити коштовність у свободі й демократії, боротися проти авторитарності, яка завжди несе в собі готовність новим темним мороком опуститися на людей малих національностей.

* * *

12. Завоювавши в революції владу, пролетаріат встановив диктатуру у формі Рад депутатів трудящих Ця форма чудова. Але коштовність форми визначається коштовністю її змісту. Розвиток же авторитарності призвів до того, що зміст цієї форми — диктатура пролетаріату — був замінений диктатурою партії. Демократичне представництво народу скасовано. Народ усунуто від влади шляхом ліквідації політичних свобод і запровадження порядку, при якому висунення кандидатів і депутати здійснюється вузькими колами партійних керівників. Усунення народних мас від уп-

равління державними справами є головною причиною всіх інших недоліків політичної системи Радянського Союзу.

Розширення особистої влади йшло паралельно звуженню влади народу. Розширення влади народу, за що бореться УРСС, буде йти паралельно звуженню особистої влади.

Для ліквідації авторитарності і перетворення Рад депутатів трудящих на органи справжнього народовладдя, з метою ліквідації бюрократизму, який є породженням надзвичайного централізму і відірваності партійно-радянського апарату від народних мас, з метою ліквідації умов, що породжують людей, які мають партійно-радянську роботу за свій фах і більше ні до якої праці не здатні (а тому й схильні до сліпої покори). УРСС повинна працювати у напрямку відродження повновладдя народу відповідно до дійсного змісту Конституції УРСР про виборчу систему.

На протилежність нині існуючому порядку, при якому перед виборами виконкомам усіх Рад доводиться вказівка: скільки відсотків депутатів наступного складу даної Ради депутатів трудящих повинно бути членами КПРС, позапартійними і т.ін., скільки відсотків повинно бути селян, робітників, службовців тощо. На протилежність нині існуючому порядку, при якому кандидатів у депутати добирають партійні органи, затверджують їх склад по кожному виборчому округу, потім доручають виставити цих кандидатів від імені даного колективу працівників, а також посилають уповноважених для проведення самих виборів, УРСС має добитися, щоб виставлення кандидатів провадилося не від імені народу, але самим народом. На протилежність забороні реєструвати більше як одного кандидата в депутати по одному виборчому округу, УРСС має добитися, щоб кожній певній групі громадян була надана реальна можливість виставити свого кандидата. УРСС вимагає також закріплення законом і втілення в життя:

а) щоб ні одна особа не могла обиратися до однієї і тієї ж або рівної їй Ради депутатів трудящих більше одного разу підряд. Одна і та ж особа не повинна бути одночасно депутатом кількох Рад;

б) сесії всіх Рад депутатів трудящих повинні транслюватися по радіомережі відповідної території, а сесії Верховної Ради УРСР — по республіканському радіо. Двері засідань усіх Рад повинні бути відчинені для всіх громадян, групам громадян республіки у кількості понад п'ятдесят дорослих людей повинно бути надано право виставляти одного промовця з обговорюваних Верховною Радою питань;

в) для ознайомлення з життям населення виборчого округу депутату Верховної Ради повинна надаватися двомісячна відпустка до 15 днів щокварталу;

г) кожен депутат зобов'язаний звітувати перед виборцями на їх вимогу, а також не менше як після кожної сесії даної Ради депутатів трудящих. Невиконання депутатом обов'язку протягом уже першого року депутатства повинно вести до відкликання його і виборів нового депутата;

д) депутат Верховної Ради УРСС може бути арештований або притягнений до кримінальної відповідальності тільки Верховною Радою, яка в разі необхідності, призначає слідчу комісію і на її доповідь приймає рішення;

е) повинна бути скасована помісячна платня депутатам Верховної ра-

ди УРСР, витрати, пов'язані з виконанням депутатських обов'язків, повинні покриватися згідно із конкретним звітом;

ж) громадянам Української республіки повинно бути надано реальне право особі або громадою, звертатися до Верховної Ради, як і до всякої іншої Ради депутатів трудящих та органів державного управління, із заявами і скаргами з приводу дій, які здаються їм суперечними законам і постановам і які стосуються їх особисто або всього суспільства. Якщо така заява чи скарга одержана під час сесії, вона розглядається на сесії у його присутності. Якщо скаржник з'явився на сесію, він відповідь одержує усно, в інших випадках відповідь дається у письмовій формі.

* * *

13. Буржуазний принцип «виборності суддів народом», який передбачає можливість висунення суддів із числа експлуаторів, революційним народом у 1917 році був замінений принципом «виборності суддів із трудящих тільки трудящими».

Звуження прав народу і встановлення партійної диктатури призвело до того, що кандидати у судді виставляються не народом на широких демократичних зборах, а партійними керівниками на вузьких нарадах.

Буржуазний принцип «виборності суддів народом» означає, що воля народу (виборців) визначається найвищим законом. Рішення виборців є найвищим законом. Над волею народу стоїть воля невеликої частини його партії. Кожна людина, яка обрана народом на посаду судді, може стати ним лише після затвердження її на цю посаду відповідним партійним органом. Обрані таким чином судді є незалежними від народу: вони цілком залежні від партійних органів, і при застосуванні закону орієнтуються не на волю народу, а на волю партійного керівництва.

Закріплений законом про судоустрій СРСР, союзних та автономних республік принцип єдиного і рівного для всіх громадян суду, який вперше оголосила революційна буржуазія, у нашій державі не здійснюється. Для посилення партійної диктатури діяльність партії поставлена поза контролем народу, а діяльність комуністів — поза контролем органів держави. Антиконституційним законом встановлено, що комуніст не може сидіти на лаві підсудних. Звідси, якщо комуніст вчинить злочин, його справу після закінчення попереднього слідства розглядають партійні органи. Вони вирішують питання: виключити комуніста з партії чи ні. Оскільки виключення з партії означає віддання під суд, тому партійні органи прагнуть не допускати до цього — вони виносять злочинцеві партійну догану, він лишається на волі, слідчі органи ліквідують слідчу справу.

Таким чином, для комуністів створено особливий кастовий внутріпартійний суд, який судить не по закону, а на підставі суб'єктивних уявлень про позитивні і негативні якості даного комуніста. Рішення такого «суду» у переважній більшості бувають незаконними.

Цілковита залежність судово-слідчих органів від партійних організацій, особливий суд для комуністів відчинили широчезну браму для сваволі, для безмежного порушення законів, що і призвело до того, що радянська Конституція перетворилася у простий папірець, на який ніхто не звертає уваги.

Завдання УРСС полягає у тому, щоб домогтися: встановлення режиму

законності, відновлення і дотримання демократичних норм Конституції; скасування посад партійної номенклатури та відновлення принципу верховенства волі народу; встановлення демократичного порядку висування кандидатів у судді безпосередньо народом; аби судді і прокурори були незалежними і підкорялися тільки законові, вони не повинні бути членами партії; скасування антиконституційного закону, за яким комуніста не можна судити, доки райком партії не виключить його з КПРС — суд для всіх громадян, незалежно від їхньої посади, партійності і т.ін. повинен бути єдиний; встановлення публічності всіх політичних кримінальних справ у всіх судових інстанціях; скасування адміністративної висилки і заслання; заборони заслання і вислання засуджених на Україні громадян УРСР за межі національної території.

* * *

14. Для нації, яка має свою особливу мову, вона грає роль одного з головних засобів об'єднання всіх людей, що нею користуються, в одну сукупність, в одну спільність. Мова сприяє зростанню національної свідомості, єдності, любові до свого народу і прагнення боротися за щастя своєї нації. Національна мова і свідомість об'єднують людей однієї нації в боротьбі проти національної залежності, тому українська мова завжди зазнавала великих утисків.

В революції 1905–1907 років народ відвоював право на рідну мову. З того часу наша мова зробила великий крок у своєму розвитку. І все ж таки право на рідну мову українцям практично забезпечено далеко не в такій мірі, як росіянам. Вища школа на Україні ще ніколи не була українською, і молодь, закінчивши середню школу по-українськи, у русифікованому вузі набуває знання у поняттях російської мови. Після закінчення вузу вона йде в середовище українських робітників і селян і об'єктивно служить провідником російської мови.

У наш вік наука набуває все більшої ваги в житті людей. Щоденно до книги звертається тепер не тільки службовець, інженер, технік, але й мільйони робітників і селян. Оскільки майже вся технічна і спеціальна література надрукована російською мовою, остільки людина розширює свою культуру на ґрунті російської, а не української мови. (Тільки біля 20 відсотків дитячої літератури на Україні надруковано нашою мовою, решта російською). Кіно, театр, радіо на Україні у великій мірі служить засобами розповсюдження неукраїнської культури. Епізодичні вказівки з Києва про переведення викладання на українську мову в окремих вищих і середніх навчальних закладах в умовах, коли майже немає спеціальної літератури рідною мовою, є не що інше, як лицемірство. Для розвитку національної культури необхідні не стільки накази, скільки матеріальне забезпечення такого розвитку. Правителі, забезпечте всі навчальні заклади й бібліотеки літературою з усіх галузей знання українською мовою, забезпечте театри національним репертуаром, українізуйте кіно і т.ін. І ним буде досягнуто більше, ніж сотнями наказів. Для розширення розвитку національної культури на ґрунті української мови, що сприятиме зростанню національної свідомості і тим самим полегшить боротьбу за національну незалежність, УРСР ставить своїм завданням, крім того: виявляти перед українськими трудівниками міста і села, що національна мова і культура

мають величезну вагу і значення перш за все як фактори, на ґрунті яких виховується любов до свого народу, до своєї Батьківщини, на ґрунті яких виховується почуття національної гордості, яке рухає людей на найбагродніші вчинки заради звеличення щастя своєї нації; виявляти перед трудовим народом України, що прагнення бюрократії відтіснити українську мову в село, прагнення стерти й почуття національної гордості мають під собою матеріальні підвалини. Знищення почуття національної гордості означає знищення одного з найбільших чинників, що рухають людей на боротьбу проти колоніального стану своєї Батьківщини. Знищити почуття національної гордості — значить зробити ще один крок на шляху заволодіння багатствами України. Тому ми повинні протистояти русифікації. УРСР повинна підтримувати всілякі прояви протесту, організовувати таку боротьбу, всіляко боротися за зростання й розширення української літератури, культури й мистецтва; ми повинні домогтися, аби цензурні заборони були зняті зі всіх ідейних напрямків і вся без винятку літературна спадщина була до послуг народу.

* * *

15. а) Загальні, в цілому великі порівняно з капіталістичними, темпи розвитку промислового виробництва в СРСР, якими прикривається партійно-радянське керівництво, не повинні заспокоювати, бо, по-перше, у нас не приватновласницьке господарство періоду капіталістичної суспільно-економічної формації і тому озиратися на темпи розвитку суспільно-економічної формації, що є вже минулою для нас, з точки зору інтересів сучасного життя, означає дивитися у хвіст. (Таке порівняння можна приймати зараз лише з історичної точки зору для підтвердження переваг соціалістичної економічної системи над капіталістичною, так же як порівнюють капіталістичну економічну систему з феодальною для демонстрації переваг капіталізму над феодалізмом). Для оцінки розвитку економіки Радянського Союзу необхідно порівнювати темпи його економічного розвитку перш за все з темпами розвитку економіки інших соціалістичних країн (Китай, Чехословаччина тощо), то слід порівнювати темпи економічного розвитку у межах однієї і тієї ж суспільно-економічної формації. По-друге, високі темпи розвитку соціалістичної економіки у порівнянні з темпами розвитку капіталістичної економіки пояснюються не тільки і не стільки перевагами соціалістичної економіки над капіталістичною, скільки надмірною експлуатацією трудящого народу. У надрах соціалістичної економічної системи є величезні можливості, які, внаслідок бюрократичного керівництва, не використовуються; господарство ведеться нерационально; за загальними позитивними показниками приховується безліч негативних явищ. Унаслідок безглуздої боротьби за виконання плану заради самого плану й газетного самохвальства втрачаються мільйони карбованців, що відбивається на темпах розвитку й на рівні життя простого народу. Партійне керівництво перетворилося із засобу спрямування і урівноваження економічного життя суспільства на щось самодостатнє, що стоїть вище інтересів простої людини, що має право пожирати всі сили народу, всі земні насолоди й перетворювати життя у суцільний нервовий процес.

б) Нинішній розвиток продуктивних сил характеризується все глибо-

шим проникненням науки й техніки не тільки в промисловість і сільське господарство, але й у домашній побут. Це прискорює зміни у виробничих відносинах, революціонує їх. Елементом прогресивного у виробничих відносинах протистоїть радянська форма державного капіталізму, яка стримує розвиток продуктивних сил. Вона характеризується повним усуненням простого робітника від керівництва промисловим підприємством і цілковитою його залежністю від заводської адміністрації. Майстра призначає директор заводу або начальник цеху, начальника цеху призначає директор заводу і т.ін. Зовсім незалежно від бажання того колективу робітників, для керівництва яким призначається дана особа. Створена таким чином система заводської адміністрації ні в якій мірі не залежить від робітника, а управління промисловістю — від робітничого класу. Робітничий клас, який під час революції відвоював у капіталістів фабрику й завод і встановив своє керівництво на них, втратив це завоювання. Промисловістю командує не робітничий клас, а держава через призначених нею і залежних від робітників прикажчиків.

в) До революції робітника експлуатував конкретний суб'єкт-власник. Тепер його експлуатує високопоставлене партійно-радянське чиновництво, прикриваючись інтересами держави. Оскільки держава, кажуть робітники, у нас робітничая, то й виходить, що експлуатація робітника здійснюється в інтересах самого ж робітника. А що робітникові платять таку зарплату, якої ледве-ледве вистачає на покриття найнеобхідніших життєвих потреб, то це знову-таки робиться задля інтересів самого робітника!!

Нині робітники не мають своєї класової організації, яка боронила б їх від експлуатації. Профспілками керують комуністи, які стоять на боці партійно-господарського чиновництва, а не робітничого класу. Держава із знаряддя в руках робітничого класу і в галузі керівництва промисловістю перетворилася в самостійну силу над робітничим класом. Удосконалення техніки, яке означає збільшення продуктивності праці і зростання багатств суспільства, обумовлює (при системі державного капіталізму) зростання можливостей центрального керівництва розширювати виробництво заради виробництва, а не для поліпшення життя народу.

г) Для найінтенсивнішої експлуатації народу йому давно говорять, що побудова комунізму є, мовляв, справа сучасного покоління людей. Старше покоління вірило в цю ідею, в ім'я її за саму цибулю з чорним хлібом віддавало всю свою силу й знання. А тепер, коли його знову закликають ще більше працювати для будівництва комунізму, що буцімто ось-ось настане, воно, оглядаючись назад, бачить, що все життя пройшло у злиднях, а комунізм — ідея, яка підносила людей десятки років над турботами їх повсякденного життя, як марево: чим більше люди йдуть до нього, тим далі воно відходить від них.

Комунізм — світле майбутнє людства. Але партійно-радянське чиновництво цю найбагороднішу ідею перетворило на предмет спекуляції. Трактуючи комунізм як справу уже зовсім недалекого майбутнього, партійне керівництво намагається й далі годувати трудовий народ надіями на те «золоте» завтра, яке насправді ще ніяк не може бути зовсім скоро; воно хоче відвернути увагу працюючих людей від величезної соціальної несправедливості, що існує сьогодні, відвернути увагу народу від того факту, що партійно-радянське чиновництво, яке більше за всіх закликає до

жертв заради майбутнього комуністичного раю, саме насправді нічим не жертвує для цього майбутнього, а живе собі у розкошах сьогодні.

У нашому суспільстві жива праця є лише засобом збільшувати нагороджену працю. Керівництво використовує людей для здійснення великих ідей, а не поліпшення умов життя простої людини. Воно надзвичайно цінить працю, але зовсім не цінить самого трудівника. У нашому суспільстві минуле панує над сучасним, в той час як у соціалістичному суспільстві сучасне повинне було б панувати над минулим, де нагороджена праця повинна була бути засобом розширення, збагачення і полегшення життєвого процесу робітників.

Все більше робітників обурюються нещадною експлуатацією і усуненням їх від керівництва промисловістю. Все ширше розливаються хвилі клекотання протесту. Цей голос примушує уряд іти на поступки. Поки що вони мізерно малі, але зростання гніву народного примусить його поступитися своєю владою на користь розширення влади народу.

УРСС ставить своїм завданням всіляко підтримувати, організовувати й спрямовувати всі прояви боротьби робітничого класу України як проти злиденного економічного, так і проти безправного політичного становища. З метою захисту робітничого класу, підвищення його політичної свідомості й здатності до визвольної боротьби, УРСС вимагає:

1) надання законом права і реальної можливості робітничим колективам на своїх зборах по цехах, заводах тощо обирати й скидати керівництво відповідної виробничої ланки;

2) встановлення законом і втілення в життя порядку, при якому державне регулювання заробітної платні повинно здійснюватися на підставі тарифів, розроблених профспілками і затверджуваних на зборах робітників;

3) значного підвищення заробітної платні всім робітникам фізичної праці. Скасування посередніх податків, що особливо тяжким гнітом падають на плечі низькооплачуваних трудівників;

4) скасування прибуткового податку;

5) встановлення суворого контролю за додержанням терміну роботи і цілковитою заборони надурочних робіт;

6) втілення в життя закону про заборону нічної праці на всіх підприємствах, за винятком тих, де вона неминуча із технічних причин;

7) встановлення при місцевих органах влади відділів обліку вакантних посад по підприємствах та установах, розташованих на території даної Ради депутатів трудящих, по реєстрації безробітних та надання їм допомоги по влаштуванню на роботу;

8) надання права кожному громадянину переслідувати всякого чиновника перед судом без скарги по начальству; надання кожному громадянину права вимагати від організації, з якою він має або мав певні відносини, документального визнання цих відносин.

* * *

16. а) Життя українського селянства за останні 40 років — це суцільне бідкування. Історія України не знає другого такого часу, коли б у мирні дні протягом 30 років її селянство двічі так жорстоко морило голодом. 1933 і 1947 роки назавжди залишаться в його пам'яті як чорні дні розплати го-

лодною смертю за свою незгуртованість і недостатню рішучість у боротьбі за національну незалежність, яка тільки й може гарантувати народ від подібного страшного лиха.

Тільки у 1933 році три мільйони українських душ заплатили голодною смертю за «зміцнення союзницьких зв'язків».

Колективізація сільського господарства, будучи за ленінською ідеєю найпрогресивнішим соціалістичним перетворенням, що мала піднести покращення становища селянства на базі піднесення продуктивності праці та залучення селянства до керівництва економічним життям через соціалістичну операцію, проводилася терористичними методами і перетворена в особливо зручну й найдосконалішу форму експлуатації мільйонів селянства.

В революції селянство воювало за землю, але воно зовсім її не має. Не земля служить селянам, а, навпаки, селяни перетворилися в придаток державної (партійної) землі і тому партійно-радянське керівництво більше дбає про саму продукцію колгоспників, ніж про колгоспників. 30-ти річне запровадження техніки, науки, досягнень передового досвіду не принесли помітного поліпшення матеріального становища селянства. Все, що впроваджувалося і впроваджується, єдине для збільшення викачуваної з села продукції, а не для поліпшення життя селян. Життя селянина просто-таки нестерпне. Всякий, хто може втекти, тікає з колгоспу. А щоб колгоспи зовсім не розвалилися і хоч будь-як забезпечували країну с/г продукцією, партійне керівництво закріпило селян за колгоспами, заборонивши їм виїзд з колгоспу без дозволу правління (а фактично — голови колгоспу) і тим самим повернуло селян у становище кріпаків. Те, що зараз над душею колгоспника стоїть не пан і осавула, як було до 1861 року, а бригадир, голова, райком партії, райвиконком і вище, і вище, по суті не полегшує долі селянина.

Другим важливим заходом на шляху закріпачення селянства було встановлення так званих мінімумів трудоднів. Цим самим права громадян СРСР на працю стосовно селян перетворено в обов'язок, за невиконання якого колгоспника карають збільшенням податку. Як за часів кріпацтва панщинна людина мусила працювати певну кількість днів на тиждень на панському полі, так тепер колгоспник повинен певну кількість днів на рік працювати на державному полі.

б) УРСС розцінює сучасне становище як невільницьке, а балачки пропаганди про високу матеріальну забезпеченість селян як нахабну брехню.

Всьому українському народові намагаються довести, що він має зараз саме те, про що мріяли його предки, але тут же впадають у суперечність, переконуючи або зовсім забороняючи думки предків: історичні твори та пісні.

Підіть подивіться, що селяни їдять, у що вдягаються, взуваються, в якій хаті мешкають, чи мають скільки-небудь людський відпочинок і (якщо серце ваше здатне любити людину) ви переконаєтеся, що наші предки зовсім не про таке життя мріяли і не за подібне життя гнили в Сибіру та вмирили в російських і польських катівнях.

Колгосп є перехідна форма організації сільськогосподарського виробництва, що відповідає історично перехідній формі власності — кооперативній (груповій), яка виростає із одноосібної і, відігравши свою роль,

відмирає уступаючи місце новій, більш прогресивній формі власності, загальнонародній. У сучасних умовах, коли економічний розвиток суспільства не підготував умов переходу кооперативної власності до загальнонародної, колгосп є прогресивною формою господарювання на селі. Нинішнє злиденне становище селянства зумовлено не формою організації виробництва, а тим, що колгоспники не є власниками землі і вироблюваної ними с/г продукції. Кооперативна власність — це фікція. Її держава підтримує тому, що вона не зобов'язана допомагати колгоспу як недержавному підприємству, але завжди має можливість вивозити з села хоч би і всю продукцію. Фіктивність цієї форми полягає у тому, що не колгоспні збори визначають напрямок розвитку артільного виробництва, а партійні органи через голову колгоспу (який всюди є диктатором над колгоспниками і покірливим слугою райкому партії); не колгоспники на зборах визначають долю колгоспної продукції, а партійні органи. Селянство страждає не тільки тому, що с/г виробництво ведеться нерационально (хоч і це надзвичайної ваги факт), а й через те, що величезна більшість с/г продукції України вивозиться за межі республіки: з кожного окремого колгоспу с/г продукція у назалежній від колгоспників кількості вивозиться із-за відсутності демократії взагалі і колгоспної демократії зокрема.

в) Головною умовою поліпшення життя українського селянства є вихід України із Союзу РСР. Самостійна українська держава забезпечить селянам повну свободу вибору форм господарювання і фактичне, а не паперове, право розпоряджатися вироблюваною ними продукцією. До завоювання державної незалежності для ослаблення гніту і поліпшення життя селян УРСР ставить своїм найближчим завданням боротися за:

1) приведення цін на сільськогосподарську продукцію у відповідність до цін на товари промислового виробництва;

2) відновлення колгоспної демократії, скасування політичного і морального тиску з боку партійних та державних органів на колгоспників у справі виборів колгоспного керівництва, визначення напрямку розвитку сільгоспартілі і розподілу продукції;

3) скасування всіх законів і постанов, що обмежують свободу пересування селян;

4) скасування законів про встановлення так званих мінімумів трудоднів і запровадження права, а не обов'язку, на працю;

5) оскільки селяни поступово перетворюються, а далі й зовсім перетворяться на сільськогосподарських робітників, розповсюдити на них у повному обсязі законодавства про охорону праці та соціальне забезпечення і в першу чергу обмеження жіночої праці сімома годинами; заборону нічної праці загалом і жіночої зокрема; практичне здійснення закону про заборону використання жіночої праці, що пов'язана з перенесенням вантажів понад 20 кг.

Післямова

Стаття 14 Конституції УРСР говорить: «Українська Радянська соціалістична республіка зберігає за собою право виходу із Союзу Радянських соціалістичних республік».

Ця стаття не тільки означає, що ми маємо право вийти із Союзу і утворити самостійну українську державу, але також і те, що кожному гро-

мадянинові УРСР надається право агітації і пропаганди за здійснення цієї статі. Які мотиви має право використати пропагандист? Що він має право говорити і робити, щоб привернути людей на свій бік і вивести Україну із складу Союзу РСР? Все, що не заборонено Кримінальним Кодексом УРСР. Він має право, наприклад, писати, зберігати і розповсюджувати літературу, яка закликає до виходу України із СРСР.

Але кожний член УРСС повинен пам'ятати, що «за пропаганду і агітацію, спрямовану на підбурювання національної чи релігійної ворожнечі, або розбрату, а також за розповсюдження або виготовлення і зберігання літератури того самого характеру застосовується позбавлення волі на строк до двох років» (ч-1, ст. 56²¹ Кримінального Кодексу УРСР). Крім релігійної частини, склад злочину, передбачений цією статтею, це — націоналізм. Він, як такий, і карається кримінальним порядком. У проекті програми вказано, що УРСС, рішуче засуджуючи націоналізм, виступає за розширення і зміцнення інтернаціональних зв'язків. Кожний, хто хоче проводити пропаганду або агітацію за вихід України з СРСР, повинен постійно пам'ятати положення проекту програми про те, що УРСС ставить своїм завданням завоювання не якихось переваг для України за рахунок інших республік Союзу, а виключно рівних порівняно з іншими народами світу прав, незалежно від будь-кого володіти своєю землею і своїм політичним життям. Всякий народ — наш друг, поки він не заліз в нашу кишеню. З того моменту, коли він запустив свою руку в нашу кишеню, він — злодій, які б солодкі речі він не говорив при цьому. Ми аж ніяк не прагнемо запускати свою руку в чужу кишеню; ми прагнемо одного: щоб і в нашій кишені не було чужої руки.

Українці — не Богом обраний народ, ми такий же грішний народ, як і всі інші. УРСС не прагне поставити український народ над іншими народами, подібно намаганням гітлерівських націонал-соціалістів, які прагнули довести, що німці — особлива раса, покликана сами Богом керувати світом. Але оскільки ми, українці, такі, як і інші народи, то ми не хочемо, щоб нас опускали до рівня покірливого слуги. Ми, як і всі народи світу, прагнемо до національної свободи і незалежності.

Мета нашої партії благородна. Вона є прямим продовженням боротьби Маркса, Енгельса, Леніна проти колоніалізму, продовженням боротьби мільйонів людей колоніальних народів за своє національне визволення. Шляхи досягнення цієї мети у сучасних умовах — тільки конституційні: пропаганда і агітація. Від пропаганди і агітації в підпіллі ми йдемо до організації найбільш свідомих представників маси в партію, а через партію пропаганда і агітація серед широкої маси до її об'єднання у національному масштабі.

Жоден параграф нашої програми не суперечить Конституції УРСР і не порушує Кримінального кодексу УРСР. А той факт, що стаття 14 Конституції, як і вся Конституція УРСР, перетворилася на фікцію, що ми не можемо легально домагатися мети, яка дозволена Конституцією, що ми не можемо легально боротися за здійснення цієї мети засобами, дозволеними Конституцією, — все це свідчить про надзвичайне лицемірство політичної системи та офіційної моралі. Величезний розрив між юридичним оформленням нашого суспільства і практикою політичного життя свідчить про розмір сваволі, яку чинять владоможці над народом всупереч

законам, прийнятим у часи, коли вони не мали ще такої влади. Після ХХ з'їзду КПРС суперечності між становищем громадян по закону і їхнім фактичним становищем стають все більш зрозумілими і викликають ще більше обурення все ширших верств радянського суспільства. Цей конфлікт неодмінно рухне під натиском перемагаючого руху людства вперед до свободи й демократії.

Але тепер, коли в нашій країні панує примус і сваволя, коли політичних противників перемагають не науковим доведенням своєї правоти, а просто розправляються з ними — в таких умовах завданням кожного члена УРСС є удосконалення конспірації. Обережність, перевірка товаришів, конспірація і ще раз конспірація — ось що забезпечить нам умови для зміцнення партії. З другого боку, в разі провалу товариша, кращим засобом врятування його є якомога ширше поінформування населення про дійсну суть справи. Державні органи, як правило, всякий прояв політичного відхилення від офіційного політичного курсу підносять до рангу державного злочину. Перекрутивши справу таким чином, її потім показують (як загалом показують) у зовсім спотвореному вигляді. Завдання даної місцевої групи УРСС полягає у тому, щоб, широко висвітлюючи суть справи, довести громадянам, що в діях арештованого товариша немає злочину, що він не порушив Кримінального кодексу республіки і тому повинен бути звільнений на волю. Необхідно завоювати громадську думку на свій бік. Оскільки будь-які репресивні дії державних органів проти нашої партії, оснований лише на силі, а не на Кримінальному Кодексі УРСР і по суті є діями темними, остільки вони бояться світла і тому кращим засобом боротьби з ними є витягування їх на широке світло людського розуму.

На нашому боці правда, на нашому боці й закон, торжество якого буде й нашим торжеством.

... Уперед, хто не хоче конати,
Статись трупом гнилим, живучи!
Сміле слово — то наші гармати,
Світлі вчинки — то наші мечі.
Уперед до завзятого бою
За громадські та власні права.
Коли бути бажаєм собою,
Коли серце ганьбу відчува!..

(П. Грабовський)

Левко Лук'яненко. Не дати загинуть Україні. —
К.:Софт, 1994. — С. 10-34.

№ 28

Вищим урядовим чинникам на Україні

Загальновідомим є той факт, що Україна зрусифікована. Над українською нацією нависла смертельна небезпека. Ні один українець, що вболаєв душою за долю свого народу, що бажає йому добра, ні один патріот,

який бачить загибель своєї батьківщини, не може мовчати в цей грізний час.

Український Національний фронт закликає всіх свідомих українців підняти голос протесту проти русифікаторської політики колонізаторів і їх поплічників в Україні. Він звертається також до вищих урядових чинників України, які в силу свого становища зобов'язані боронити національні права українського народу. Ці права віддані забуттю і топчуться на кожному кроці. Борців за них жорстоко переслідує і винищує влада.

Формально Україна вважається суверенною союзною республікою, фактично вона зведена до становища безправної колонії, її жорстоко висисують колонізатори. Колоніальний гніт непомірно тисне на всі сфери нації. Проти нього котрий уже раз піднімав голос протесту український народ.

Не чути тільки Вашого голосу. А він вам даний як представникам і виразникам інтересів народу законом. Ваша байдужість і бездіяльність в захист прав народу ставить під сумнів Вашу спроможність відстоювати їх.

Ви повинні не тільки назвати Україну суверенною республікою про людське око, а здійснювати її суверенітет на ділі. Інакше це слово у Ваших вустах втрачає всякий реальний зміст і є цинічним знушенням над його дійсною суттю.

Ви повинні зажадати від Москви припинення політики русифікації, денационалізації й економічного визиску.

Ви повинні повернутися до політики українізації, яка проводилась в Україні до сталінського терору.

Ви повинні домагатись припинення переслідування колонізаторами українців за їх патріотизм і надати можливість проявляти його.

Чекаємо Ваших перших кроків на цьому шляху, інакше Ваша бездіяльність буде розцінюватись як зрада інтересів української нації.

Липень 1966 р.

Центральний провід українського національного фронту

Архів управління СБУ по Івано-Франківській обл.,
спр. 7536 п., т.10, арк.272.

№ 29

Програмові вимоги Українського Національного Фронту (проект)

I. Час великих змін

Друга світова війна принесла визволення багатьом пригнобленим імперіалізмом народам. Процес визволення продовжувався й після закінчення її. Війна показала, що принцип грубої сили не сумісний з принципом свободи й справедливості, що обов'язок розуму й права — робити народи вільними, а не уярмлювати їх.

Коли для народів відсталих районів світу виникла реальна можливість

національного відродження, то для народів Східної Європи, в результаті посилення позицій чергового імперіалізму, така перспектива тимчасово відпала, незважаючи на густо пролиту кров у боротьбі за державне існування.

Тимчасова коаліція совєтської Росії з вільними націями під час війни була нетривкою і, з усуненням небезпеки, зникає. Ця післявоєнна поляризація сил відбулася так швидко тому, що різними шляхами пішов розвиток колишніх союзників. Їх інтереси були діаметрально протилежними, їх цілі — різними.

Коли у вільних країнах прискорено здійснювався процес дальшої соціалізації, економічного процвітання, росту демократії й свободи, то в комуністичному світі посилювався сталінізм, реакція, економічна депресія, сваволя і безправ'я.

Світ розділювався на два ворожі табори: антикомуністичний і комуністичний. Посилення комуністичної загрози, пропагандивна і підривна робота Москви, експансіоністська політика на міжнародних теренах сприяли консолідації вільних країн, які на ґрунті економічної співпраці почали єднатися політично і в оборонних цілях.

Обезкровлена війною Європа при допомозі США почала швидко міцніти економічно: розколота Німеччина, в особі ФРН, стала відроджувати свою економічну могутність; приборкана і загнана назад на свої острови Японія небачено швидкими темпами розвивала індустрію; економічний підйом переживала й Італія. Здійснивши демократичні перетворення, промислову реконструкцію, ці країни знову зміцнили, стали дійсними членами і опорою вільного світу. Тільки Німеччина, розколота колишніми союзниками після війни, чекає рішення своєї національної проблеми. На схід від Ельби повинна запанувати справедливість будь-яким шляхом.

Націоналізація основних галузей виробництва, ріст монополії, планування і регулювання економічного життя державою, участь робітників в доходах підприємства, зростання долі робітників і фермерів в національному доході, — все це відносить соціалістичні. Зосередження багатства в руках суспільства паралельно з приватною ініціативою сприяє росту виробництва.

Соціалізація економіки в капіталістичних країнах веде до перетворення капіталістів з власників в керівників виробництва. Капіталістична експлуатація уступає місце справедливій оплаті праці; антагонізму підприємців і робітників протистоїть єдність їх інтересів; суспільство суперечливого поступово набирає рис гармонійного і розумного.

Соціалізація капіталістичних країн усуває робітничий рух, ослаблює базу міжнародного підривного центру, згортає його діяльність. Так Комінтерн від щорічних конгресів перейшов до періодичних і під час війни припинив свою діяльність. Відновлений в 1947 р. під назвою інформбюро не міг уже претендувати на роль інтернаціонального: його сфера обмежувалася країнами комуністичного табору. Прагнення Москви по-диктаторськи розпоряджатися, примінюючи репресії, викликало опір з боку національних компартій, і інформбюро в 1956 р. було розпущено.

Зникнення робітничого руху підриває комуністичний рух, розходження в політиці національних компартій веде до ослаблення комуністичного

руху в цілому, а поява різного розуміння комуністичних задач у лідерів країн комуністичного блоку свідчить про кризу комуністичного вчення, про утопічність ідеї світової пролетарської революції.

В світі відбувається процес росту, становлення і зміцнення сил соціалізму і розклад, упадок і загибель комунізму. Увібравши в себе тиранічне, реакційне, протиправне людській природі, ставши диктатурою купки партійних політиканів, прийнявши фашистські методи управління, комунізм сам готує собі загибель.

Головний напрямок, головний зміст і головні особливості нашої доби — соціалізм і націоналізм: процесом соціалізації охоплені капіталістичні країни, соціалізм будують молоді визволені афроазійські держави; під прапором націоналізму ведеться антикомуністична боротьба, в ньому знаходять свій вираз національно-визвольні революції.

Рвуть пута колоніального рабства поневолені народи Азії, Африки, пробуджуються до вільного життя пригноблені, падають колоніальні твердині, стають на шлях національного відродження закуті колонізаторами народи, голоси яких лунають все гучніше і відчутніше. Це — голоси націоналізму й соціалізму.

Найбільші колоніальні володіння європейських країн — афроазійські — ліквідуються; колоніальна система капіталістичних країн падає, остається тільки російська колоніальна імперія. Найбільша колоніальна держава світу — советська Росія — гнобить поневолені народи Прибалтики, Білорусії, України, Кавказу, Середньої Азії. Ненависть народів до комуністичного колоніалізму є такою, як і до капіталістичного. З падінням одного приходять черга для ліквідації другого.

Нехай ніхто не створює собі ілюзії про неколоніальність російських володінь, бо в умовах комуністичного режиму всяка антиколоніальна боротьба жорстоко придушується колонізаторами, скривається перед світом, внаслідок чого створюється видимість задоволення поневолених народів.

Якщо вільний світ вирішує колоніальну систему мирним шляхом чи в результаті незначних конфліктів, то російська колоніальна система упаде в силу тих суперечностей і антагонізмів, що її роздирають. Неможливість уникнути краху комуністичної колоніальної системи залишається в силі, і Росія стоїть перед необхідною перспективою втрати своїх колоній так же неминуче, як стояли й стоять інші держави-колонізатори, хоч вона й корчить з себе антиколоніаліста.

Націоналізм і соціалізм — ті два стовпові шляхи, по яких поки що йде і, очевидно, піде більша частина людства, як єдино правильному шляху прогресу, процвітання і свободи. У всякому разі молоді визволені країни обирають цей шлях, а вони становлять переважну частину населення землі.

II. Еволюція російського комунізму і його українська альтернатива

Російська комуністична система держиться на трьох засадах: державності, тиранії і партноменклатурі. Державність — всеохоплюючий контроль держави над економікою країни і виробничою діяльністю її населення. Все, що виробляється, виробляється для держави і в інтересах держави. Зосередивши в руках всі природні й сировинні ресурси, засоби й зна-

рядя виробництва, держава поставила в пряму економічну залежність виробника, добробут якого залежить тільки від милості держави.

Тиранізм — необмежена влада партійного вибрання. Безконтрольність некоронованого деспота відкриває широкі можливості для сваволі, терору і тиранії, що чиняться по волі «мудрого» партійного вождя. Однак тиран, який би не був злий і кровожадний, дістає ореол величчя й слави, мудрості й непогрішимості з волі партії. Партійна верхівка підносить на п'єдестал свого ідола як символів і виразників партійної політики і якщо він збанкрутує, то й усі партійні гріхи бере на себе, а партія відвернеться від нього і зробить вигляд, що вона чиста й непорочна.

Партійна диктатура — повне панування партії у всіх сферах людського життя, включаючи: виробничу, громадську і навіть приватну діяльність громадян; обробка населення в бажаному напрямі з використанням для цього величезного і розгалуженого державного, партійного і пропагандистського характеру.

В СРСР відбувся процес зрощення партійного й державного апарату, підпорядкування державних органів партійним і, таким чином, перетворення партії в силу тоталітарну. Парткерівництво перетворилося в партійну олігархію, групу ніким не контролювану і ні перед ким не відповідальних людей, наділених необмеженою владою, панівну привілейовану касту.

Існування партійних органів як вищої санкції і синтезу комунізму, советських і господарських, як виконуючих партійну політику, привело до створення величезного партійно-бюрократичного та державного апарату примусу. Відсутність народної ініціативи і свободи змушує тримати цю паразитуючу бюрократію для постійного тиску на народ.

Комунізм — реакційна ідеологія партійної кліки для одурманення народів російської советської імперії і завоювання народів світу. Брехня, обман, фальсифікація, демагогія, віроломство і шантаж — ось ті прийоми, якими користується комунізм в проведенні цієї політики. При цій системі відсутні елементарні людські свободи, існує тільки одна свобода — свобода проповіді комуністичної пропаганди. Він, комунізм, туманить людину, робить її сліпим, слухняним знаряддям в своїх руках. Не прикрита, але надзвичайно небезпечна і страшна форма рабства — економічного, політичного, духовного, терпіти яке в наш час неможливо.

За час свого існування комунізм виступав у трьох формах: ленінізмі, сталінізмі, хрущовізмі.

На ґрунті безпросвітнього рабства царської Росії, оглушуючи народи привабливими гаслами і застосовуючи всеможливі засоби, щоб тільки дорватися до влади, ленінізм дав владу большевикам в дні жовтневого перевороту. Свою революційність большевики показали розгоном Всеросійських Установчих Зборів, кронштадською бойнею, першими концтаборами, геноцидом і кривавими розправами з національними революціями поневолених Росією народів. Фальш революційних гасел доказали експропріацією над продукуючим населенням: від конфіскації власності капіталістів і поміщиків перейшли до ліквідації середнього селянства. Так здійснився акт пролетаризації продукуючого населення Росії, яке віднині експлуатувалося тільки державою, прирікалось на милість і сваволі її.

В умовах большевицької дійсності революція набирала свого специ-

фічного потворного характеру, виродившись в сталінізм, який все більше набирав форм азійської деспотії.

Нещадно придушуючи найменші прояви протесту, встановлюючи небувалий терор і інквізицію, покривши концтаборами всю імперію, потопивши в крові національні рухи, безцеремонно розправляючись із своїми політичними противниками, сталінізм був кульмінацією большевицької революційності.

Після смерті Сталіна тривав період партійного добору нового наступника. Ним став Хрущов.

Хрущовізм — це політична імпровізація, яка не тільки розхитала основи комуністичного режиму в СРСР, а й скомпрометувала і розвалила комуністичний світ. Ця політика тривала до падіння Хрущова. А партія, волю якої він виражав, звалила всі партійні гріхи на його плечі, сама ж силкується показати, що вона, як гуска воду, стрясла з себе хрущовізм і знову суха і чиста йде генеральним курсом.

Ленінізм вів народи Росії, сталінізм гнав, хрущовізм тягнув до комунізму.

Таким чином, до краю скомпрометований перед світом, заснований на тиранічних засадах, прикритий брехнею й обманом, тоталітарний комуністичний режим мусить бути замінений більш розумним суспільним ладом, основаним на справедливості, законності й поважанні природних прав людини.

Які ж нові форми суспільного ладу повинні замінити існуючі? Це — народний соціалізм, побудований на принципах самостійності, народовладдя, чи соціальна справедливість і свобода.

Самостійність — перша й необхідна умова відродження та самозбереження української нації. Потрясаючи світ, національні революції переконливо доказують, що крах колоніальних імперій неминучий, що визволення пригноблених націй — процес закономірний, що тільки національні організми життєздатні, що тільки вільні народи щасливі. Тому українське національне визволення повинно з необхідністю привести до утворення української державності, тобто до її самостійності.

Досягнення самостійності дасть можливість зробити український народ господарем усіх тих багатств, якими так щедра його прекрасна земля. Проте, щоб ці багатства дійсно стали народними, щоб вони дійсно розподілялись по потребах і інтересах народу, необхідно забезпечити народний суверенітет — народовладдя, при якому джерелом, носієм і виразником влади виступав би сам народ в особі його справжніх представників. Забезпечивши дійсний, широкий народний демократизм, народовладдя зміцнюватиме єдність нації і покладе край насильству в будь-якій формі.

Народовладдя здійснюватиметься сільськими громадами, міськими радами і національним віче і стане самодіяльною творчістю народних мас.

Процвітання полягає в досягненні такого рівня народного господарства, який би дав можливість повністю забезпечити потреби і піднести добробут населення Української Самостійної Держави на такий рівень, як в найбільш розвинутих країнах світу. Вільна українська нація має всі можливості стати найбагатшою і найщасливішою в світі.

Соціальна справедливість не допустить експлуатації людини як окремою людиною, так і державою в цілому, бо вона ґрунтуватиметься на

справедливій оплаті праці, розподілі продуктів праці по потребах, і власність, нажиту чесною працею, вважатиме недоторканною і священною.

Свобода полягатиме в поважанні й гарантуванні тих невід'ємних природних прав людини й громадянина, які визнані конституціями цивілізованих і вільних суспільств, записані і проголошені в загальній Декларації прав людини.

Облудному комуністичному світові ми протиставимо асоціацію вільних громадян, права і інтереси яких поважатимуться; суспільство вільне від всяких крайностей, побудоване на засадах рівності, любові і братерства; лад, при якому стане можливим багатство без паразитизму, думка без шаблону, слово без обмежень, робота і освіта для всіх; закон без брехні; свобода без переслідувань; братство без каїнів.

Звичайно, ми не накидуємо народів ніяких теорій, а тим більш не петворюємо їх в догми, мертві схеми, яким сліпо поклоняємось, яких міцно тримаємось, стараючись підігнати під них всю багатогранність в той час, коли ця дійсність не відповідає застарілим теоретичним концепціям і схемам. На місце абстрактних теорій вчених мрійників ми ставимо саме життя у всій його різноманітності, реальну дійсність, людську практику, не впадаючи в ніяку крайність.

Все ж по своєму характеру, по формі власності, по вирішальній ролі народної спільноти в революційному процесі створювана суспільно-економічна структура може виступати як істинний народний соціалізм.

III. Національні проблеми

Всяка антиколоніальна боротьба є в той же час і національною. Український народ асиміляторській політиці колонізаторів протиставляє націоналізм. Під цим прапором в боротьбі за національне визволення виступає він і нині, доказуючи цим наступність ідей і безперервність Української Національної Революції.

Колонізатори, додаючи до українського націоналізму епітет «буржуазний», приписують йому всі смертні гріхи. Але якщо прагнення до визволення вважати злочином, то тоді всі вільні народи, в тому числі й російський, а також ті, які визволяються, — злочинці і їх місце на лаві підсудних. Український націоналізм — це вимога національного суверенітету, державності для нації, яка по праву повинна її мати.

Нічого ворожого іншим народам, в тому числі й російському, український націоналізм не несе. Хіба ж у вимозі зробити український народ вільним і незалежним криється якась загроза для інших народів? Наші закони і справедливі національні вимоги не можуть завдати ні найменшої шкоди інтересам сусідів, з якими ми хочемо жити в мирі, дружбі, співпраці.

Для вирішення української національної проблеми Український Національний Фронт вимагає:

1. Відокремлення України від Росії. Створення Української Самостійної Держави в її етнографічних межах, включаючи землі, загарбані колонізаторами.

2. Поважання її суверенітету та національних прав українського народу.

3. Відношення до інших націй базуватиметься на принципах:
- а) Невтручання у внутрішні справи всіх держав;
 - б) Поважання територіальної цілісності держав та суверенних прав їх народів;
 - в) Дружні відносини зі всіма народами та співпраця з ними на взаємовигідній основі;
 - г) Неухильне дотримання міжнародних договорів, угод та конвенцій;
 - д) Вірність цілям і принципам Статуту ООН чи якоїсь іншої міжнародної організації.
4. Повна рівноправність з українською всіх інших національностей, що проживають на території України.
5. Забезпечення росіянам однакових прав з українцями. Репатріація громадян обох національностей при бажанні їх повернутися на батьківщину.
6. Надання громадських прав та місця поселення представникам інших національностей, що побажають жити на Україні.

IV. Політичні вимоги

Розумовому, демократичному, ліберальному суспільству чужа партійна корпорація, поставлена над народом, покликана гнобити та обдурювати його ілюзією єдності партії з народом при фактичному антагонізмі їх. Такому суспільству не потрібна агітація, бо добрий товар хвалити не треба. Сам факт існування доказує його доцільність.

Зцементований національними ідеями та спільними інтересами, свідомий мети та засобів її досягнення, український народ становитиме монолітну єдність вільних громадян, які оберуть свій, відповідний їх національному духові і традиціям, шлях до щастя, яким піде поруч з іншими вільними народами.

Остаточо зникне расова і національна ворожнеча, зітруться класові відмінності, а з ним і класова боротьба. Якщо й буде клас, то він єдиний — трудовий. Робітники, селяни, інтелігенція, однакові щодо своїх прав і обов'язків, виступатимуть як єдині представники єдиної нації.

Партія — політична організація купки політиканів, кар'єристів, своєкорисливих інтриганів. Вона захопила власну владу і утримує її з єдиною метою — безконтрольно і безроздільно панувати над народом. У вільній державі партія такого типу існувати не може. В інтересах свободи немає потреби касувати чи забороняти існування будь-яких політичних і громадських організацій. Однак держава не може бути зняряддям якоїсь однієї партії. Це може бути або коаліція різних організацій, або з прийняттям на себе державної місії членом якоїсь партії, він втрачає свою партійність як таку. Цим самим ми виключаємо можливість узурпування влади якоюсь однією партією в вузьких партійних інтересах.

Інтересам визволення українського народу сприятимуть такі політичні міроприємства:

1. Заміна державно-колоніальної адміністрації новою національною владою в особі дійсних народних представників, вільно обраних самим народом.

2. Розпуск партійно-пропагандивних органів:

- а) Комуністичної партії України (КПУ);
- б) Ленінської спілки молоді України (ЛКСМУ);
- в) Піонерської організації ім. Леніна з конфіскацією та націоналізацією їх рухомого й нерухомого майна.

3. Припинення фінансування державою всякої партійної пропагандивної літератури. Заборона розтрати народних коштів на утримання якої би то не було партійної пропаганди.

4. Звести до мінімальних, необхідних меж державно-господарський та управлінський апарат з тим, щоб менше було керуючих, а більше працюючих (виконуючих).

5. Скасування комедії комуністичних виборів, при яких народ пасивно голосує за наперед призначених кандидатів; передача цієї важливої справи в руки самого народу без втручання зверху.

6. Надання всім громадянам можливості вільно й без обмежень висловлювати свої думки; поважання їх політичних переконань і релігійних почиттів.

V. Економічні і соціальні зміни

Незважаючи на наявність невичерпних природних ресурсів, Україна — слабо розвинута економічно країна з переважаючим сільським населенням, з нуждою та злиднями її мешканців. Росія, з воєнних та політичних міркувань, не зацікавлена в розвитку промисловості України; вона розглядає її як сировинний придаток до російської імперії, як невичерпне джерело сільськогосподарської продукції та дешевої робочої сили. На Україні відсутні або перебувають в ембріональному стані такі важливі галузі промисловості як складне й точне машинобудування, літакобудування, автомобільна, атомна, ракетна, електронна телемеханіка, кібернетика та ряд інших галузей. Слабо розвинуте верстатобудування, зокрема верстати-автомати, транспортне машинобудування, електротехнічне, хімічне, виробництво складних і точних приладів та апаратури. Дуже низька енергоозброєність економіки, відсутня електрифікація переважаючої галузі народного господарства.

Держава будує тільки ті заводи й фабрики на Україні, які не вимагають великої затрати капіталу і кваліфікованої робочої сили, легко себе оправдовують, виплачуються та дають великі прибутки. В основному це підприємства легкої, харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини, а також видобувна та металургійна на сході України, де винятково сприятливі умови для їх розвитку. Економіка України пристосована до потреб російської, задовольняє її сировиною, напівфабрикатами, продуктами і носить однобокий, потворний, колоніалістський характер. Росія по-хижацькому визискує кровні багатства України, безсоромно грабує та обирає її населення. Україна багата, але народ її живе бідно, не маючи часто самого необхідного до життя.

На всіх заводах і фабриках існує державно-планова система експлуатації праці з надмірно високими планами та нормами виробітку при низькій оплаті. Держава експлуатує виробника двоюко: безплатно присвоює додаткову працю робітника, яка становить 2/3 частини всієї затраченої праці і оподатковує необхідну. Робітник не може утримати сім'ю, якщо не працюють інші її члени.

Ще гірше становище колгоспника. Його визискує держава трьома формами ренти: відробітковою (на колгоспному полі), грошовою (пода-

ток з присадиби й двору) і натуральною (здача молока, м'яса і т.п.). Тут дійсно існують каторжні умови праці і це не скрити підлими патріотичними фразами та облудними лозунгами.

Система грабунку, експлуатації та визиску, введена колонізаторами на Україні, призвела до зубожіння більшої частини її населення, до економічного застою, до товарних та харчових недостач, до зниження життєвого рівня та падіння реальної заробітної плати працюючих.

Для забезпечення нормальних умов життя і праці робітника, збереження його сил та збільшення часу на особисті й культурні потреби необхідно:

1. а) Ввести шестигодинний робочий день на всіх підприємствах, заводах і фабриках. Понаднормова праця може бути тільки вільною, як і кожна праця взагалі, і робітник отримує за неї окрему плату;

б) Строго дотримуватися рівної оплати за рівну працю; не допускати завищеної оплати непродукуючому і керівному персоналові. Робітник отримуватиме таку зарплатню, якої потрібно і достатньо для забезпечення матеріальних і духовних потреб цілої сім'ї;

в) Дати працю тим, які її не мають, або з тих чи інших причин втратили. Дати можливість робітникам приймати участь в управлінні та прибутках підприємств шляхом розподілу їх по праці;

г) Скасувати моральні фактори експлуатації: ударництво, соцзмагання, комуністичні бригади, підвищення норм та зобов'язання;

д) Вільна праця, вільний вибір місця праці та професії. Свобода професійних об'єднань робітників — робітничі професійні товариства.

2. Взяти курс при допомозі інших вільних країн на розвиток тих сучасних галузей промисловості, без яких держава не може бути в економічному, політичному й воєнному відношенні самостійною.

3. Тільки зусиллями всієї нації можна швидко рухати вперед економічний розвиток будь-якої країни, тому:

а) Велика база промисловості буде справлятися і направлятися державою, становлячи її національно-державну власність;

б) Держава стимулюватиме розвиток і всіх інших галузей промисловості разом з місцевими органами, в розпорядженні яких перебуватиме дрібна промисловість як кооперативно-громадська власність;

в) Держава не чинитиме перешкод приватній ініціативі, ремеслу, дасть право робітникам створювати артіль, вільно входити з них та індустріально виконувати працю і вільно розпоряджатись своїм заробітком.

4 Реконструкція та технічне оснащення промисловості у відповідності з технічним прогресом; повна електрифікація сільського господарства.

5. Банки, каси, зв'язок, транспорт, шляхи сполучення, багатства земних надр, державні установи й відомства залишаються національно-державними.

6. Зовнішня та велика внутрішня торгівля організуються та направляються державою; вільна громадсько-кооперативна та приватна торгівля, вільні базари.

7. Широкий комплекс міроприємств і заходів по оздоровленню побуту та підвищенню культури народу:

а) Забезпечення населення в достатній кількості товарами широкого вжитку та продуктами харчування;

б) Забезпечення всіх житлом через державне та індивідуальне будівництво і раціональне використання існуючого житлового фонду;

в) Реконструкція сіл на основі їх електрифікації, правильної забудови з дотриманням санітарно-гігієнічних умов, — брукування й асфальтування доріг, водопостачання, каналізація, озеленення і т.д.;

г) Повна газифікація міст і сіл України на базі газових родовищ Шибелинки, Дашави та інших в порядку потреби і в першу чергу тих сіл і міст, де немає місцевого палива, зокрема в степовій зоні України.

8. Полегшення жіночої праці, звільнення жінок від важкої фізичної праці. Державна охорона материнства; права та привілеї жінок повинні закріплюватись законом.

9. Забезпечення умов виховання та навчання дітей за рахунок суспільства, — дальше розширення сітки ясел, дитячих садків, шкіл-інтернатів, безплатне навчання, безплатне забезпечення учнів підручниками, зошитами, шкільним приладдям.

10. Обов'язкова середня освіта. Звільнення вищих і спеціальних закладів та невпинний ріст висококваліфікованих кадрів, фахівців на всіх ділянках життя.

11. Вільний доступ молоді до всіх вищих шкіл, забезпечення студентів стипендіями, харчами, житлом та навчальним приладдям.

12. Реформа освіти у відповідності з національними і фаховими потребами та очищення її від чужих тенденцій впливів.

13. Всебічний і гармонійний розвиток молодого покоління — моральний, розумовий, фізичний та вільний доступ до всіх наукових та культурних надбань людства.

14. Покращання умов життя і праці інтелігенції, що вона, будучи цілком спокійна про свій завтрашній день та долю сім'ї, могла віддаватися культурно-творчій праці, постійно збагачувати свої знання та підвищувати свій культурнорозумовий рівень.

15. Свобода друку, слова, думки, переконань, віри й світогляду. Проти офіційного накидування суспільності світоглядових доктрин і догм.

16. Сприяння культурним взаємозв'язкам з іншими народами, право вільного виїзду громадян за кордон для навчання, лікування та пізнання життя й культури других народів.

17. Амністія всім засудженим, ув'язненим в тюрмах і концтаборах. Надання їм громадських прав та можливості працювати.

18. Заборона вивозу з України робочої сили на працю в інші країни. Повернення вивезених або вигнаних на чужину українців на рідні землі. Надання їм землі, роботи й житла в залежності від потреб. Створення можливостей вільного вибору праці для кожного репатріанта по його здібностях, освіті, фаху.

VI. Аграрні перетворення

Колгоспно-радгоспна система ведення сільського господарства є державно-кріпосницькою системою експлуатації селянства шляхом нееквівалентності державної закупочної ціни вартості виробленої сільськогосподарської продукції та державного контролю і планування сільськогосподарського виробництва. Держава низькими закупочними цінами грабує колгоспника, безплатно присвоює його працю, прикриваючи цей визиск

символічною грошовою чи натуральною оплатою. Звичайно, селянина цією платою не заставиш працювати, тому його прикріплюють і заставляють працювати мізерним земельним наділом — присадибною ділянкою, яка відіграє роль економічного примусу і дає селянинові можливість утримувати себе й сім'ю. Але як колгоспна плата, так і цей дарчий наділ тримають селянина на грані злиднів, роблять його слугою держави, а працю примусовою, рабською.

Інтереси Національного визволення диктують необхідність корінної реконструкції системи ведення сільського господарства на основі ініціативи та самодіяльності самого сільського населення.

Земля — головне багатство нації — повинна належати тим, хто її обробляє. Ми не станемо чинити перешкод селянам, які забажають розділити між собою колгоспні і державні землі. Ми сприятимемо цьому, — адже вважаємо землю не приватною власністю, а власністю всієї нації. Її не можна продавати, купувати, закладати, тримати неуживану.

Яку ж обрати систему і форму ведення сільського господарства? Наявність великої кількості родючих земель дасть можливість забезпечити український народ в достатку сільськогосподарськими продуктами при будь-якій системі ведення господарства.

Все ж потрібно шукати такий шлях, який би давав можливість найбільш продуктивно використовувати землю. Є два способи обробітку землі: кооперативний і індивідуальний. Кооперативний має свої переваги при незначній кількості техніки; індивідуальний — при наявності значної техніки в руках землероба.

В багатьох країнах поряд існують кооперативні і окремі самостійні господарства. Який шлях оберуть селяни — покаже практика. Одно ясно: що українське селянство не буде ні таким, як в період кріпосництва, ні таким, як в період капіталістичної приватної власності, ні таким, як в період колгоспщини. Це будуть високодохідні, технічно оснащені кооперативні або аграрні господарства. Селянин перестане бути ним в дотеперішньому розумінні слова і стане багатим кооператором або аграрієм. На вільних незайнятих землях можна організувати високодохідні, показові національні господарства або ферми.

Для того, щоб земля в достатку забезпечувала все населення продуктами, промисловість — сировиною, щоб сільське господарство процвітало, а селяни стали багатими, необхідно:

1. Ліквідувати державно-кооперативну систему експлуатації селянства; праця селянина вільна, а продукт її — його власність, якою він розпоряджається по своєму бажанню.

2. При бажанні селян передати їм колгоспні та державні землі у відповідності до наявного безземельного фонду, щоб в достатку забезпечити землю всяку селянську сім'ю.

3. Вільне і безплатне користування луками, вигонами, пасовищами, лісами, річками, ставками, водоймами.

4. Колгоспне зерно, насіння, фураж, птиця, дрібний інвентар та реманент селяни можуть поділити між собою як продукт своєї власної праці.

5. Колгоспні будівлі, споруди, техніку, транспорт, автопарки, гаражі, майстерні передати Громадянським Управам, які обслуговуватимуть на пільгових умовах потреби селянських господарств

6. Там, де селяни побажають гуртом обробляти землю, створити на добровільних засадах землеробські кооперативи, які ведуть господарство у відповідності до місцевих умов, вільно розпоряджатись виробленою продукцією

7. На незайнятих, пустуючих землях УСД організовуватиме показові висококоханізовані господарства, які допомагатимуть селянам інтенсивно вести своє господарство.

8. Уряд Української Самостійної Держави сприятиме розвитку сільського господарства, заохочуватиме кращих господарів, допомагаючи технікою, добривами, посівним матеріалом.

9. В зв'язку з великим занепадом сільського господарства і для швидкого його відновлення та розвитку з селян знімаються і касуються на певний відбудовний період всі повинності і платежі та зобов'язання перед державою.

10. Уряд УСД допомагатиме в будівництві кооперативних підприємств по переробці сільськогосподарської сировини, по справедливих ринкових цінах закуповуватиме сільськогосподарську продукцію.

11. Для нагляду за проведенням аграрних перетворень, за правильним використанням землі і раціональним веденням господарств створити Державну Аграрну Комісію з широкими правами і повноваженнями з участю широких селянських мас.

12. Всякий, хто бажає займатися землеробством, має право вимагати і одержати землю згідно зі своїми потребами.

13. При переході від землеробства до іншого роду занять, чи виїзду, земля передається громаді. Остання наділяє нею новоутворене господарство, або господарство з недостатнім наділом, або у виді заохочення кращим господарствам. Всім майном власник розпоряджається на свій власний розсуд.

ВІІ. Завдання Національного Визволення

Своє панування на Україні Росія виправдовує культурною «близькістю», «спільністю» походження (з Київської Русі) та «вічним возз'єднанням» двох «братніх» народів. Згідно з такою брехливою концепцією всякий сильніший народ повинен гнобити слабкодушого тільки тому, що останній знаходиться близько, поруч, а в силу своєї середньовічної спільності французи мають «право» підкорити німців, швейцарців, бельгійців, голландців, італійців, бо всі вони разом мали спільну імперію Карла Великого.

Якщо керуватися такими міркуваннями, то французи, як спадкоємці імперії Карла Великого, можуть претендувати на возз'єднання Західної Європи під егідою Франції, або німці — Центральної, як нащадки священної Римської імперії германської нації. «Возз'єднання» — це не більше і не менше як воєнний союз України з Москвою, скерований проти Польщі. Росія сама анулювала Переяславський акт, скасувавши гетьманщину та автономію України.

Вся історія України з часів Б.Хмельницького — це безперервна боротьба українського народу проти спроб московського імперіалізму знищити український народ як націю, а Україну — як державу. В цій нерівній боротьбі український народ ніс великі жертви, проливав потоки крові, терпів муки невдач, мужньо зносив гнів переможця і знову готувався до нової боротьби за своє національне існування. Кров, рясно пролита в цій боротьбі, закликала нові покоління продовжувати почате діло. Сучасне покоління вчинило б страшний злочин перед світлою пам'яттю

загиблих і замучених борців за визволення України, якби в час нової світової розрухи не піднялося ще раз на боротьбу за визволення.

Український народ, як і усі колоніальні народи, зобов'язаний боротися за своє визволення і бути готовим виступити проти Росії, якщо остання опиниться перед лицем свого краху.

Незалежно від майнові чи соціальної відмінності — робітники, селяни, інтелігенти — всі українці повинні одностайно заявити: Ми — вільний народ і жадаємо створення Української Самостійної Держави.

Для рішення життєво важливої для українського народу проблеми визволення з-під гніту московського комуністичного колоніалізму необхідно:

1. Залучити під прапори Українського Національного Фронту найширші маси українського народу на боротьбу за своє національне і соціальне визволення.

2. Стратегія і тактика, форми і методи боротьби повинні бути різноманітними, гнучкими, всесторонніми в залежності від ситуації і включати як мирні, так і насильні дії, як оборонні, так і наступальні акції.

3. Політика УНФ повинна бути простою і ясною, відкритою і цілеспрямованою, зрозумілою і близькою найширшим верствам населення України.

4. Реакційним концепціям імперіалістів слід розставити революційні, запалюючі, визвольні доктрини, близькі і зрозумілі народу.

5. Борючись за своє визволення, разом з тим допомагати у визвольних діях іншим народам з тим, щоб кожний народ був вільним і незалежним, а нація — державною.

6. Широка робота по перевихованню українського народу в національному дусі, в правоті справи, за яку бореться, в справедливості та законності його вимог.

7. Організація політичних та оборонних сил українського народу як гарантії успіхів нашої боротьби.

8. Організація та керівництво визволеними територіями у відповідності до волі народу, на основі його ініціативи та самодіяльності.

9. Реконструкція соціально-економічних та політичних основ комуністичного режиму на Україні повинна здійснюватися у строгій відповідності з програмними вимогами та постановами Українського Національного Фронту.

10. Піднімаючи прапор визволення України, віримо в силу та революційну енергію українського народу, надіємось і розраховуємо на нього, віримо в правоту нашої справи і остаточну її перемогу!

Воля і Батьківщина, 1965, ч. 5, с. 1—17.

№ 30

Статутіві принципи Українського Національного Фронту (Проект)

1. Український Національний Фронт — добровільне об'єднання національно-свідомих елементів української нації, що ведуть боротьбу за Українську Самостійну Державу.

2. Членом УНФ може бути тільки той, хто готовий посвятити своє життя боротьбі за визволення України, за побудову її самостійної держави.

3. Член УНФ повинен ретельно виконувати всі рішення й постанови керівних органів УНФ, бути високоідейним, вимогливим до себе, пильним конспіратором і відданим національній справі.

4. Членові УНФ надається право ініціативи у вирішенні будь-яких справ, що стосуються діяльності УНФ, у внесенні відповідних порад і пропозицій; у займанні усіх керівних постів по здібності, також поданні скарг до вищих інстанцій, включаючи Центральний провід та вимоги їх правильного розгляду.

5. Вся праця УНФ ведеться в умовах поліційно-фашистського режиму, встановленого колонізаторами в Україні. Тому вона базується на твердих конспіративних засадах, на цілковитому усвідомленні кожним учасником цілей і завдань руху, на нашій єдності, безумовній покорі і твердій самодисципліні.

6. Найнижчою організаційною клітиною УНФ є гурт борців, що складає 3-5 осіб і працює під керівництвом гуртпровідника, вибраного чи призначеного з-поміж кращих членів гуртка. Праця гуртка направляється групою, з якою він підтримує тісний контакт.

7. Гуртківці в залежності від ситуації й можливостей проводять виховну працю серед народного загалу, а кращих свідомих патріотів залучають в свої ряди. Характер і методи праці залежать від конкретних умов даного середовища і рішаються на місці, а також у зв'язку з групою.

8. Вищим організаційним чинником є група, що складається з більшої кола осіб. При наявності великого числа людей, вона матиме групопровідника, підгруповідника, зв'язкових, інформаторів, техспеців, інструкторів-конспіраторів тощо.

9. В компетенцію групи входить пропагандивна, виховна й організаційна праця на відповідній території в залежності від того, наскільки дозволяють умови конспірації. Груповідник безпосередньо або через своїх людей скеровує і контролює працю всіх гуртків, що створюються на даній території і підпорядковані даній групі. Зв'язок групи з Проводом ведеться через оргпровідника послугами добре перевірених і надійних людей, від яких група дістає літературу, розпорядження й постанови Центрального Проводу.

10. Група подає Проводу інформативні й дописові матеріали, звітує про свою працю перед вищими чинниками і регулярно відраховує половину своїх внесків у Центральну касу. При можливості група може видавати агітпропагандивні матеріали місцевого матеріалу: прокламації, летючки тощо.

11. При наявності на відповідній території трьох і більше груп, їх роботою займається оргпровідник. Він подає практичну допомогу групам у їх праці і є зв'язковою ланкою між групами й Центральним Проводом. В його компетенцію входить контроль за виконанням розпоряджень і постанов Центрального Проводу, допомога групам у вирішенні всіх політичних, фактичних і організаційних питань.

12. Широкий ріст середовищ груп і гуртків на великому терені може утруднити їх керівництво з боку оргпровідника. Тоді витворюється Краєвий Провід. Характер його праці той, що і в групі, але постави значно ширші. Краєвий Провід при можливості засобів може мати свій часопис або інформативний бюлетень. Праця Краєвого Проводу цілком і повністю підзвітна Центральному Проводу.

13. Центральний Провід координує і скеровує працю всіх низових груп і організацій; веде зносини з усіма революційними й опозиційними силами в Україні й за її межами; виробляє ідеологію, політику й тактику УНФ; виступає оборонцем прав та інтересів українського народу.

14. Для вирішення важливих політичних і організаційних справ УНФ Провід скликає Раду низових провідників, а при можливості Збір Делегатів УНФ. Збір Делегатів може бути скликаний на вимогу більшості груп.

15. Виникаючі в Україні особні від УНФ чинники зі своїми окремими платформами можуть входити в УНФ як його колективні члени з правом представництва у Центральному Проводі. Від них вимагається безумовне визнання програмових вимог, статутних принципів і тактики УНФ та відповідних вкладів у його фундацію.

Воля і Батьківщина, 1966, січень, ч.11, с.1-3.

№ 31

Витяг

Рішення закритих партійних зборів філологічного факультету ХДУ від 27 січня 1964 року

... Ще недостатня увага приділяється в студентів почуття радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму... особливо на вечірньому і заочному відділах, в результаті чого на факультеті мають місце прояви українського буржуазного націоналізму як з боку ворожих елементів, які туди проникли, так і з боку окремих нестійких студентів, які виявили глибоко помилкові, шкідливі погляди. Так, на вечірне відділення нашого факультету обманним шляхом проник колишній служак націоналістичного військового формування, створеного німецькими окупантами, і активний співробітник німецько-фашистської розвідки Халимонов В.М., який був засуджений на 15 років за боротьбу зі зброєю в руках проти Радянської армії і антирадянську підривно діяльність. Пройшовши велику школу антирадянського виховання в німецьких розвідорганах фашистських загарбників і серед заклятих ворогів українського народу українських буржуазних націоналістів в виправних таборах, Халимонов і після повернення з заслання і вступу обманним шляхом в університет починає антирадянську націоналістичну діяльність, поширюючи серед студентів наклепницькі твердження націоналістів і підбираючи тільки негативні факти з життя нашого суспільства для антирадянських випадів.

На жаль, ніхто з студентів нашого факультету, ні агітатор групи, ні викладачі, які там працюють, не розпізнали справжнього морального обличчя Халимонова, не розкрили його, не дали справжньої відсічі його шкідливій діяльності, не поставили питання про виключення його з університету.

Серед здорового студентського колективу ще зустрічаються окремі студенти, які через недомислення і відсутність потрібної політичної підготовки стають по суті на один шлях з нашими ворогами, українськими буржуазними націоналістами, подібними Халимонову. Студент VI курсу заочного відділу, Пасічник В.М., написав і поширював серед мо-

лоді вірші, в яких в завуальованій формі чи й відкрито протаскував антирадянські націоналістичні ідеї і допускав антирадянські, націоналістичні виступи серед студентів групи. В рефераті про І.Я.Франка Пасічник характеризує видатного поета з націоналістичних позицій, свідомо фальсифікуючи спадщину великого Каменяра.

Студенти II курсу відділення української мови і літератури член КПРС Соболев А.Б. і член КП ВЛКСМ Шилов І.Я. та Балабуха А.Х. допускають помилкові і шкідливі висловлювання з питань розвитку національних мов, зокрема української мови в Радянській Україні.

Шилов і Балабуха виступали з віршами про українську мову, написаними в націоналістичному дусі. Шилов написав і намагався надіслати листа на ім'я конференції мовознавців в Алма-Аті з тенденційними, неправильними твердженнями про розвиток української мови в радянський час, зібравши підписи студентів під цим листом. Всі ці неправильні і шкідливі виступи студентів, на превеликий жаль, не зустріли достатнього осуду з боку комуністів і самих комсомольців тих курсів, на яких вчать вказані студенти.

Виходячи з усього сказаного, закриті партійні збори філологічного факультету постановляють:

1. Рішуче засудити поведінку студентів Пасічника В.М., Соболева А.Б., Шилова І.Я., Балабухи А.Х., як політично шкідливу і ворожу, антипартійну.

2. Зазначити, що партгрупа II курсу відділення української мови та літератури не проявила достатньої партійної принциповості по відношенню до проявів українського буржуазного націоналізму з боку студентів Соболева А.Б., Шилова І.Я., Балабухи А.Х.

3. Зобов'язати партбюро і партійні групи посилити вивчення та пропаганду матеріалів XXV партійного з'їзду, Програми КПРС, рішень червеного та грудневого Пленумів ЦК КПРС і липневого та грудневого пленумів ЦК КП України.

15. Враховуючи те, що студент II курсу відділення української мови та літератури, член КПРС, Соболев А.В., не дав політичної оцінки своєї поведінки, доручити партбюро в найближчий час розглянути персональну справу члена КПРС тов.Соболева А.В., який припустив збочення буржуазно-націоналістичного характеру.

16. Запропонувати комсомольському бюро факультету розглянути персональну справу Шилова І.Я. та Балабухи А.Х., які виявили помилкові і шкідливі погляди в національному питанні, які виступали на літературній студії харківського відділу Спілки письменників з віршами, написаними в націоналістичному дусі.

17. Зобов'язати партійне бюро факультету на основі партзборів розробити план конкретних заходів до активізації і поліпшення політико-виховної роботи на філологічному факультеті.

Председатель партсобрания (Подпись) Коломиец Г.Ф.

Секретарь партсобрания (Подпис) Корж П.Я.

Державний архів Харківської області, ф.854, оп.1, спр.467, арк.18-21.

№ 32
Протокол

ДОДАТКОВОГО ДОПИТУ ОБВИНУВАЧЕНОГО

Місто Львів

2 листопада 1965 г.

Старший слідчий УКДБ при Раді Міністрів УРСР по Львівській області капітан Клименко в приміщенні слідчого відділу УКДБ з додержанням вимог ст. ст. 143, 145 і 146 КПК, допитав обвинуваченого —

Зваричевську Мирославу Василівну,
1936 року народження.

(Дані про особу обвинуваченої маютьсся в справі).

Допит почато в 11 год. 30 хв.

Закінчено в 18 год. 30 хв.

ПИТАННЯ: Вам пропонується розповісти про свої стосунки з Гелем Іваном Андрійовичем в цій справі.

ВІДПОВІДЬ: З Гелем Іваном я знайома десь з 1963 чи 1964 року. Познайомилась з ним чи то в Будинку автора, чи десь при інших обставинах. Час від часу я з Гелем зустрічалась цілком випадково. Коли я працювала у вечірній редакції «Ленінської молоді», Гель заходив до мене на роботу і проводив мене додому. Я знала багато поезії і розповідала її Гелеві, а коли його цікавила якась поезія, то я йому диктувала і він записував. Деякі вірші я йому віддавала і він собі переписував. Я також зверталась до нього за книжками з історії Галичини 30-х років і хоч він мені цих книжок не знайшов, але це давало підставу до розмов. Деякий час я Геля не бачила, а десь в 1965 р. ми зустрілись в місті. Через деякий час я зустрілась з Гелем на квартирі Гориня Михайла, розмова між нами була на побутові теми. Розмовами Геля і Гориня Михайла я не цікавилась, хоч вони деколи і розмовляли між собою на квартирі Гориня Михайла. Мої розмови з Гелем Іваном дали мені можливість переконатись, що Гель захоплений також і поезією і літературою націоналістичного змісту, як і я. Влітку 1965 року Гель знайшов до мене на роботу до Львівського державного облархіву і в розмові запитав мене, чи я маю щось нового почитати. Я відповіла, що маю, і запропонувала йому зайти до мене на роботу і я йому дам прочитати документ антирадянського змісту «З приводу процесу над Погружальським». Наступного дня Гель прийшов до мене на роботу і я пе-

час перебування на квартирі Михайла Гориня я познайомилась з документом антирадянського змісту, називався «Стан і завдання українського визвольного руху» (неповні тези для обговорення). Перелічені книжки і документи антирадянського змісту, знаходячись на квартирі Михайла Гориня, я брала читати від нього з власної ініціативи.

Я усвідомлювала, що ця антирадянська література і антирадянські документи були спрямовані на підрив радянської влади.

Обставини, з якими я зустрічалася в 1965 році на квартирі Михайла Гориня, звичайно, мали певний вплив на мене, але я вже до цього була підготовлена сама до проведення практичних антирадянських дій.

Поділяючи зміст антирадянських документів, які я читала на квартирі Михайла Гориня, я з початку 1965 року, отримуючи для себе від Михайла Гориня ці документи, стала поширювати їх серед своїх знайомих. З метою ознайомити якомога більше коло людей з наклепницьким антирадянським змістом цих документів.

Так, весною 1965 року, отримавши від Гориня Михайла документ антирадянського змісту «З приводу процесу над Погружальським», поділяючи його зміст, з метою поширення антирадянських наклепницьких вигадок, що містились у цьому документі, я ознайомила з ним весною 1965 року по місцю праці у Львівському державному обласному архіві працівників Калинця Ігоря і Дмитерка Ростислава.

Примірно тоді, весною 1965 року, знаходячись в приміщенні Львівської наукової бібліотеки, я ознайомила з цим документом працівника відділу рукописів цієї бібліотеки Дзюбан Олександра.

В травні 1965 року до мене на роботу зайшов мій знайомий Гель Іван, якому я раніше вже давала деякі вірші і статті, що не були надруковані в пресі. На цей раз я віддала Гелеві Івану, з метою поширення антирадянських наклепницьких вигадок, документ «З приводу процесу над Погружальським», якого він мені не повернув.

Маючи ще один примірник цього ж документа та доставши від Гориня Михайла для себе фотокопію передмови антирадянського змісту книжки Івана Кошилівця «Панорама найновішої літератури в УРСР», яка видана українськими націоналістами в м.Мюнхені, з метою поширення наклепницьких антирадянських вигадок, що містились в цих документах, я, знаходячись в травні 1965 року в м.Ужгороді у свого знайомого Басараба Василя Степановича, передавала ці документи та деякі вірші йому.

На початку літа мій знайомий Басараб Василь приїздив із м.Ужгорода до Львова. Під час його перебування у мене на квартирі я з тією ж метою ознайомила його із змістом

антирадянського документа «Відповідь матері В.Симоненка Г.Ф.Щербань», який я отримала від Гориня Михайла.

Літом 1965 року цього документа з тією ж метою разом з документом антирадянського наклепницького змісту «З приводу процесу над Погружальським» я по місцю праці передала своєму знайомому студенту Львівського державного університету Заставецькому Богдану Івановичу. Повинна відзначити, що з Заставецьким я зустрічалась ще раніше і перед цим давала читати йому деяку поезію, що тоді ходила по руках.

Літом 1965 року я від свого знайомого працівника Львівського державного архіву Калинця Ігоря, якого я знала ще з університету, отримала книжку, яка була видана за кордоном, її назви не пам'ятаю. В цій книжці з антирадянських ворожих поглядів давалась оцінка українській радянській літературі першого періоду її розвитку. Мене цікавили факти, що були викладені в цій книжці, і тому я мала намір перефотографувати її для себе. Але не зробила цього, бо не мала можливостей і тому повернула книжку Калинцю. Віддаючи книжку, я сказала Калинцю, що книжка мене цікавить і я хотіла її перефотографувати.

Через деякий час після цього Калинець Ігор передав мені кілька екземплярів статті, яка називалась «Радянізація» П.Тичини. Зміст цієї статті був антирадянським і свідчив про те, що Калинець передрукував цю статтю з відомої мені книжки.

Разом з цією статтею тоді ж я отримала від Калинця кілька екземплярів статті «З приводу процесу над Погружальським». Калинець просив мене останню статтю передати Гориневі, але я цього не зробила і залишила в себе.

В липні 1965 року, збираючись їхати в Карпати до туристичного табору «Полонина», я зайшла до Гориня Михайла на квартиру, вул. Кірова, 33/14, і від нього взяла документи антирадянського змісту «Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства» — екземпляр, «Сучасний імперіалізм» один екземпляр.

Ці документи, а також ті, що я раніше отримала від Гориня Михайла і Калинця Ігоря — «З приводу процесу над Погружальським», «Відповідь матері В.Симоненка Г.Ф.Щербань», «Радянізація» П.Тичини — 2, від'їжджаючи в Карпати до табору «Полонина», взяла з собою перелічені документи з метою віддати їх Заставецькому Богдану та Морозу Степану, що працювали в цьому таборі інструкторами.

Приїхавши до табору «Полонина», я на місці застала Мороза Степана, якому я віддала прямо в палатці, де вони жили, такі документи: «Відповідь матері В.Симоненка Г.Ф.Щербань», «З приводу процесу над Погружальським», «Сучасний імперіалізм», «Класова та національна бороть-

редала йому згаданий документ антирадянського змісту в вигляді машинописного тексту. Як я собі пригадую, більше Гелеві документів антирадянського змісту не дала.

Мушу внести деякі зміни і доповнення до своїх попередніх показів. Це стосується придбання мною текстів «З приводу процесу над Погружальським» та «Відповідь матері В.Симоненка». Раніше я зазначила на слідстві, що згадані документи отримала від Гориня Михайла, але це трохи не так. Насправді їх передав мені для Гориня Михайла в декількох екземплярах, надрукованих на машинці, Калинець Ігор. Довгий час я не відвідувала Гориня і тому не віддала ці документи. Вони залишились у мене на квартирі і тому я їх віддала раніше названим мною людям, в тому числі і Гелеві Івану. Пізніше за ці документи я розповіла Гориневі Михайлу, що Калинець Ігор передав мені їх, він не мав ніяких заперечень. З Гелем за зміст документа «З приводу процесу над Погружальським» у мене розмови не було.

Заodne мушу внести деякі зміни до показів, відносно тих віршів Симоненка, які в мене були вилучені під час обшуку. На попередніх допитах я розповіла, що за цими віршами я зверталася до Калинця Ігора. В дійсності було не так. Десь в липні 1965 року до мене на роботі звернувся Калинець і розповів мені, що в них з дружиною залишились вірші В.Симоненка, надруковані на машинці, і чи не могу я їх комусь віддати. Я відповіла, що зможу ці вірші комусь віддати і що нехай він їх мені приносить. Калинець ці вірші Симоненка мені приніс і я їх нікому не віддавала, а під час обшуку вони були вилучені у мене на квартирі. На перших допитах я за стосунки з Калинцями не розповіла — показала, що тексти антирадянського змісту отримала від Гориня Михайла, а вірші давала друкувати Калинцю Ігореві. В дійсності було так, як я зізналась на цьому допиті.

Допит проводився з перервою на обід від 13.00 до 15.10 годин.

Протокол прочитаний мною, записаний на підставі моїх слів вірно.

ДОПИТАВ: ст. слідчий УКДБ при РМ УРСР по Львівській області — капітан

(підпис)

Архів управління СБУ по Львівській обл., фп. 26250, т. 3, арк., 35—37,
копія

(Клименко)

Протокол допиту

місто Львів

23 грудня 1965 року

Старший слідчий УКДБ при Раді Міністрів УРСР по Львівській області капітан Клименко з участю помічника Прокурора Львівської області Васильова в приміщенні слідчого відділу, з додержанням вимог ст.ст.143, 145 і 146 КПК УРСР, допитав обвинувачену Зваричевську Мирославу Василівну, 1936 року народження. (Дані про особу обвинуваченої мають-ся в справі).

Допит почато в 10 год. 15 хв.

Закінчено в 15 год. 30 хв.

ПИТАННЯ: Вам оголошується постанова від 23 грудня 1965 року про притягнення вас як звинувачену по цій справі по ст. 62 ч.1, КК УРСР. Чи зрозумілий вам зміст постанови та чи визнаєте себе винною в пред'явленому вам обвинуваченні по ст.62 ч.1 КК УРСР?

ВІДПОВІДЬ: Постанова від 23 грудня 1965 року про притягнення мене як обвинувачену по цій справі по ст.62 ч.1 КК УРСР мною особисто прочитана, зміст цієї постанови мені зрозумілий. В пред'явленому мені обвинуваченні по ст.62 ч.1 КК УРСР я себе винною визнаю. Факти моєї участі в поширенні документів антирадянського змісту в постанові зазначено вірно. Щодо пред'явленого мені обвинувачення хочу дати слідству пояснення. Дійсно, проживаючи в м.Львові, з 1962 року я підтримую добрі стосунки з Горинем Михайлом, його дружиною Ольгою Павлівною та з його братом Горинем Богданом. Не маючи своєї квартири, я з січня по травень 1965 року проживала на квартирі Гориня Михайла Миколайовича: Знаходячись на квартирі Гориня Михайла, я дійсно читала документи та літературу антирадянського змісту, що тоді знаходилась на квартирі Гориня Михайла. Як тепер пригадую, на квартирі Гориня Михайла я перечитала такі книжки антирадянського націоналістичного змісту, як «Вихід прав України», журнал «Сучасність», «Записки наукового товариства ім. Шевченка», всі ці книжки видані за кордоном.

Крім книжок, я читала також окремі виступи та документи антирадянського змісту, такі як: «Лист канадських діячів культури до письменниці Ірини Вільде». Можливо, що назву цього документа я згадую не зовсім точно. На квартирі Гориня Михайла я познайомилась із змістом антирадянських документів: «З приводу процесу над Погружальським», «Відповідь матері В.Симоненка Г.Ф.Щербань», «Сучасний імперіалізм», «Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства». Тоді ж під

час перебування на квартирі Михайла Гориня я познайомилась з документом антирадянського змісту, називався «Стан і завдання українського визвольного руху» (неповні тези для обговорення). Перелічені книжки і документи антирадянського змісту, знаходячись на квартирі Михайла Гориня, я брала читати від нього з власної ініціативи.

Я усвідомлювала, що ця антирадянська література і антирадянські документи були спрямовані на підрив радянської влади.

Обставини, з якими я зустрічалася в 1965 році на квартирі Михайла Гориня, звичайно, мали певний вплив на мене, але я вже до цього була підготовлена сама до проведення практичних антирадянських дій.

Поділяючи зміст антирадянських документів, які я читала на квартирі Михайла Гориня, я з початку 1965 року, отримуючи для себе від Михайла Гориня ці документи, стала поширювати їх серед своїх знайомих. З метою ознайомити якомога більше коло людей з наклепницьким антирадянським змістом цих документів.

Так, весною 1965 року, отримавши від Гориня Михайла документ антирадянського змісту «З приводу процесу над Погружальським», поділяючи його зміст, з метою поширення антирадянських наклепницьких вигадок, що містились у цьому документі, я ознайомила з ним весною 1965 року по місцю праці у Львівському державному обласному архіві працівників Калинця Ігоря і Дмитерка Ростислава.

Примірно тоді, весною 1965 року, знаходячись в приміщенні Львівської наукової бібліотеки, я ознайомила з цим документом працівника відділу рукописів цієї бібліотеки Дзюбан Олександра.

В травні 1965 року до мене на роботу зайшов мій знайомий Гель Іван, якому я раніше вже давала деякі вірші і статті, що не були надруковані в пресі. На цей раз я віддала Гелеві Івану, з метою поширення антирадянських наклепницьких вигадок, документ «З приводу процесу над Погружальським», якого він мені не повернув.

Маючи ще один примірник цього ж документа та доставши від Гориня Михайла для себе фотокопію передмови антирадянського змісту книжки Івана Кошилівця «Панорама найновішої літератури в УРСР», яка видана українськими націоналістами в м.Мюнхені, з метою поширення наклепницьких антирадянських вигадок, що містились в цих документах, я, знаходячись в травні 1965 року в м.Ужгороді у свого знайомого Басараба Василя Степановича, передавала ці документи та деякі вірші йому.

На початку літа мій знайомий Басараб Василь приїздив із м.Ужгорода до Львова. Під час його перебування у мене на квартирі я з тією ж метою ознайомила його із змістом

антирадянського документа «Відповідь матері В.Симоненка Г.Ф.Шербань», який я отримала від Гориня Михайла.

Літом 1965 року цього документа з тією ж метою разом з документом антирадянського наклепницького змісту «З приводу процесу над Погружальським» я по місцю праці передала своєму знайомому студенту Львівського державного університету Заставецькому Богдану Івановичу. Повинна відзначити, що з Заставецьким я зустрічалась ще раніше і перед цим давала читати йому деяку поезію, що тоді ходила по руках.

Літом 1965 року я від свого знайомого працівника Львівського державного архіву Калинця Ігоря, якого я знала ще з університету, отримала книжку, яка була видана за кордоном, її назви не пам'ятаю. В цій книжці з антирадянських ворожих поглядів давалась оцінка українській радянській літературі першого періоду її розвитку. Мені цікавили факти, що були викладені в цій книжці, і тому я мала намір перефотографувати її для себе. Але не зробила цього, бо не мала можливостей і тому повернула книжку Калинцю. Віддаючи книжку, я сказала Калинцю, що книжка мене цікавить і я хотіла її перефотографувати.

Через деякий час після цього Калинець Ігор передав мені кілька екземплярів статті, яка називалась «Радянізація» П.Тичини. Зміст цієї статті був антирадянським і свідчив про те, що Калинець передрукував цю статтю з відомої мені книжки.

Разом з цією статтею тоді ж я отримала від Калинця кілька екземплярів статті «З приводу процесу над Погружальським». Калинець просив мене останню статтю передати Гориневі, але я цього не зробила і залишила в себе.

В липні 1965 року, збираючись їхати в Карпати до туристичного табору «Полонина», я зайшла до Гориня Михайла на квартиру, вул. Кірова, 33/14, і від нього взяла документи антирадянського змісту «Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства» — екземпляри, «Сучасний імперіалізм» один екземпляр.

Ці документи, а також ті, що я раніше отримала від Гориня Михайла і Калинця Ігоря — «З приводу процесу над Погружальським», «Відповідь матері В.Симоненка Г.Ф.Шербань», «Радянізація» П.Тичини — 2, від'їжджаючи в Карпати до табору «Полонина», взяла з собою перелічені документи з метою віддати їх Заставецькому Богдану та Морозу Степану, що працювали в цьому таборі інструкторами.

Приїхавши до табору «Полонина», я на місці застала Мороза Степана, якому я віддала прямо в палатці, де вони жили, такі документи: «Відповідь матері В.Симоненка Г.Ф.Шербань», «З приводу процесу над Погружальським», «Сучасний імперіалізм», «Класова та національна бороть-

ба на сучасному етапі розвитку людства», «Радянізація» П.Тичини. На другий день ці документи я, Мороз Степан та Заставецький перечитували в палатці. Як вони поступили з цим документами антирадянського змісту після мого від'їзду, мені невідомо. Після цієї зустрічі в Карпатах у мене з ними більше розмови не було, інших документів їм не давала.

На початку серпня 1965 року з метою поширення документів, що містили в собі антирадянські наклепницькі вигадки, я, знаходячись в приміщенні Львівської наукової бібліотеки, передала з цією метою своєму знайомому працівникові бібліотеки Мандюкові Марку Юльяновичу такі документи: «Відповідь матері В.Симоненка Ф.Щербань», «Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства», «З приводу процесу над Погружальським». Всі ці документи я трохи раніше отримала від Гориня Михайла.

З метою поширення я дійсно тримала в себе на квартирі по два екземпляри документів антирадянського змісту «Відповідь матері В.Симоненка Г.Ф.Щербань», «З приводу процесу над Погружальським», щодо статті антирадянського змісту «Радянізація» П.Тичини, то я не мала наміру її поширювати і тримати для себе.

Визнаючи себе винною в скоєнні злочину, мушу відзначити, що все це було зроблено мною свідомо, що ще до отримання документів літератури антирадянського змісту, а багатьом явищам і фактам національного та суспільного життя давала антирадянську оцінку. Тому при зустрічі та отриманні літератури і документів антирадянського місту, поділяючи зміст цих документів, спрямованих проти радянської влади, я свідомо стала поширювати їх.

Переглянувши тепер всі свої вчинки, я вважаю, що мої дії були цілком невірними і шкідливими. Свідомо даю своїй діяльності оцінку і запевняю, що більше в моєму житті це не повториться.

Відчуваю, що в мене ще є багато сил і здібностей принести справжню користь суспільству. Допит проводився з перервою на обід від 13.00 годин до 14.30 г.

Протокол прочитаний, записаний на підставі моїх слів правильно.

(підпис)

ДОПИТАЛИ: ст. слідчий УКДБ при РМ по Львівській обл.
капітан (Клименко)
Помічник прокурора Львівської області
молодший радник юстиції (Васильєв)

Архів Управління СБУ по Львівській обл., фп. 26250., спр. 115, Т.3,
арк.38-42.

Націоналіст?

Так можна чути в Україні майже на кожному кроці. Навіть в установах, тоді, коли вимагаються природні права вживання рідної мови в житті українського народу. На це вам скажуть: «російська мова — державна мова, а також, що це в порядку інтернаціональної культури» і т.п. А коли ви будете настоювати на своєму, то вас обвинуватять в націоналізмі. Буває ще й таке: одного разу в театрі росіянин кричав в обличчя жінки-українки, яка скаржилась на те, що в концерті було виконано 15 номерів російською мовою, а українською всього тільки п'ять. Цей джентельмен-росіянин обвинувачував її в бандеровщині, пояснював їй, що Бандера — бандит!

Спостерігаючи подібне, доводиться замислюватись над тим, чому це кожний виступ або вимога, навіть найсправедливіша, проголошується отим «націоналізмом», «самостійним шовінізмом», бандерівщиною, петлюрівщиною і т.п. Кому це потрібно глушити почуття національної гідності українського народу. Щоб розібратись у тому ж «бандитизмі», в якому може незаслужено обвинувачують українців, доводиться звертатися до історії України за останніх кілька десятиріч років.

Бандит Петлюра і петлюрівщина

1917 рік. Україна палає у вогні. Український народ бореться за своє національне і соціальне визволення. Боровся він з російським царизмом, з гетьманом Скоропадським, з інтервентами, з білогвардійцями і з багатьма другими дрібними ворогами. Кінець-кінцем в квітні 1917 року в Україні утворилась селянсько-робітнича влада. Народ обрав свій уряд — Центральну Раду, на чолі її стояли видатний громадський діяч і академік-історик Михайло Грушевський з видатним громадським діячем і талановитим публіцистом, письменником Володимиром Винниченком.

На військовому з'їзді ухвалено було створити національну армію, на чолі її був обраний видатний громадський і військовий діяч Симон Петлюра... Згодом була проголошена «Самостійна Українська Народна Республіка». Революція на Україні так голосно заговорила, що навіть і Тимчасовий уряд Керенського (соціалістична революція в Росії відбувалася на 7 місяців пізніше) примушений був визнати відокремлення України від Росії. А коли врешті в Росії відбулася пролетарська революція, Центральна Рада оголосила про укладення мирного договору з Советською Росією на таких засадах, як зараз існують держави соціалістичного табору: Чехословаччина, Болгарія, Польща і др.

Але російські більшовики не погодилися на такі відносини. Вони хотіли, щоб була єдина, неділима в межах царської Росії держава під назвою «Советський Союз», щоб була одна скарбниця, один господарський план і центральна влада була б як Московська. Як тільки ук-

раїнський уряд не умовляв їх, доводив, що на Україні теж соціалістична влада, згодні були цілком забезпечити Росію хлібом, вугіллям, залізом і всім, що було потрібно для побудови їхнього господарства. Про це в своєму творі письменник В. Винниченко, він же член уряду, писав:

«... Не вони з нами поводитись завжди як з шовіністами, не вони закликали боротися з нами, хоч ми і розривались перед ними, рачки лазили перед ними, благали вислухати і повірити, що ми теж соціалісти, що ми собі тільки, мовляв, сміємо думати, що до українського народу — чи то до пролетаріату того — треба звернутись на його рідній мові. Що вони нам на се? То в мене з сорому вуха горять, коли я згадував, як вони, сі «товариші», «іскровці» глузували з мене за моє «хохломанство». Ще сміють неукі паршиві натякати про науку! Самі шовіністи до останнього ніття, а нам сміють закиди робити. А як же: як хохли відділяться великий руський народ не буде вже таким великим. «Товариші»?

Ось так благав уряд України російських більшовиків заради національного життя українського народу. Але російські більшовики й слухати не хотіли. Вони на це відповіли українському народу справжньою війною. Що їм було до того українського народу, коли вони в своєму чаду, тоді вже, не збудувавши соціалізму у себе, ставили задачу собі за мету, під їхньою зверхністю йти до перемоги всесвітнього соціалізму, а самостійна Україна, хоч вона буде і соціалістичною буде на перешкоді їхньої зверхності. Тому вони були неблаганні і за будь-яку ціну намагалися знищити Центральну Раду, що вона нібито «Буржуазно-націоналістична», запродала Україну і народ України кинула в рабство закордонних держав. А всім же відомо, що новий уряд України признали закордонні держави, з якими був укладений мирний договір. Головнокомандуючого української національної армії Симона Петлюру більшовики оголосили там у себе в Росії «бандитом і запроданцем» України. А умови Брестського миру приховали від народу. Адже за умовами Брестського миру Сов'єтська Росія зобов'язалась визнати Радянську Україну і зобов'язалась укласти мирний договір з Радянською Україною, Польщею і Фінляндією. Росія була обвинувачена (викрита), що вона створила війну між двома частинами українців.

Як же сталося так, що Радянська Україна мала національну армію і все-таки Росії вдалося в 1918 році відірвати Лівобережну Україну? А ось як: щоб Росію не обвинуватили в порушенні Брестського миру, вона вирішила прибрати Україну руками українців, які мешкали в межах Росії.

Для цього вона готувалась майже два роки: був створений в Москві керуючий орган «Наркомнац» в справах українців, на чолі з українцями, мешкавшими тоді в межах Росії. Все українське населення було охоплено, а тоді в межах Росії мешкало до 5 млн. українців, цією центральною організацією. Таким чином, під гаслом визволення України всіх їх загітували, озброїли і кинули на братовбивчу війну на Україну. Як проводилось це братовбивство? В «Історії України» описано частково, як бились в Києві за столицю України, за знищення Центральної Ради: «Бій почався вже на вулицях Києва. І день і ніч не припиняючись протягом десяти днів, йшло

кровопролиття, все перемішалось, трудно було пізнати, хто кого вбивав. В кожному дворі, на кожній вулиці, в кожному під'їзді, з кожного вікна стріляли, різали, вбивали. Трупні вбитих стягували на Володимирську гору, де вони лежали горою. Над Києвом протягом десяти днів горіла пожежа, крик розпуки людей розривав душу». Російському більшовизму не було зупину в його кривавому звірстві. Тільки скажені звірюки могли таке вчиняти і витворяти. Люди настільки були змучені, що їм все рівно було, хто буде, аби тільки припинилось таке звірство. Центральна Рада бачила, що люди знемагали і вирішила залишити Київ. А російські більшовики слали в ефір свої телеграми: «... Всім, всім, всім, Київ здобутий Юрієм Коцюбинським», спекулюючи безсоромно сином і ім'ям видатного українського письменника Михайла Коцюбинського. А хто ж не знає, що Коцюбинський все життя був за волю українського народу.

Через великі жертви в 1918 році Росії вдалося приєднати до себе Лівобережну Україну. Але ще довго український народ протистояв загарбникам. Я доведу до вашої уваги витяги з «Отчета Полтавского Губчека за 1921-1922 г.г.», як вони добивали український нарід, називаючи всіх під одну рубрику «бандитизм».

1. В Кобельском уезде ликвидирована большая организация, борющаяся за восстановление УНР.

2. Зеньковск. орг., состоявшая из интеллигенции в местечке Борки, организована студентом Петроградского горного института Юрием Дубягой, личным другом С.Петлюры.

3. Миргородская орг., состоявшая из местной шовинистически настроенной интеллигенции с атаманом Мусиенко.

4. Гадячск. орг., состоявшая из офицерской интеллигенции.

5. В Роменском уезде, состоявшая из Роменской уездной милиции, во главе стоял батько «Шульга».

6. Полтавская орг., состоявшая из служащих Военкомата, занимающих видные должности нач. канцелярии, нач. моботдела, пред. врачебной комиссии и др.

Чутовская, Полтавского уезда организация, имевшая Временное правительство. Организатор Иван Перлич(к)

Арестовано до 400 бандитов, расстреляно... 114 бандитов, убито при пров. опер. 25 банд.

Арестовано 11 активных бандитов и 33 рядовых бандита. Далі, що з ними зробили, в «Отчете...» не сказано.

Убито 9 бандитов вместе с атаманом Мусиенко. Всего арестовано 14 членов, 11 активных бандитов.

Арестовано 11 активных бандитов.

Арестовано 80 бандитов.

Арестовано 8 бандитов, убито при операции.

Арестованны свыше 50 бандитов с атаманом Перликом, расстреляно 20 бандитов.

Данные деятельности Полтавского отдела ГПУ выражаются в следующих цифрах:

Рассмотрено дел...	934
По ним арестовано всего	2097
из них	
Освобождены	939
Расстреляны	292
Перечислено на другие судебные органы	597
Осуждено	198
Умерло	10
Бежало	1

Перед цими судовими організаціями стояла задача: «Выврать с корнем на Украине самостийный шовинизм». І, звичайно, всі, хто попадав в ці судові органи, просто знищувались, особливо хоч трохи відомі українці.

Тільки дикуни могли ставити таку собі задачу: вирвати з коренем самостийний шовінізм в Україні, не знаючи волелюбного українського народу, що знищити прагнення людей до волі неможливо. Їх хоч візьми і вбий всіх, вони все рівно будуть домагатись своєї свободи. На таке злочинство й підняв свою сокиру над Українським народом культ. Але прораховувався. Схаменулись і разом з нами загинуть і ті, хто домагався ще й зараз під проводом інтернаціоналізму домагається знищення української культури, а також і культури народів Союзу.

Якщо уявити собі, що не тільки на одній Полтавщині отакий в 1921–22 роках відмічався «так званий бандитизм», то виходить, що увесь нарід України, з погляду Москви, бандитський і націоналісти.

Але страхітливі дії не завершувались у 1921 році. Ще страшніше почали діяти люди (що) прийшли (в) Україну. Москва почала перебудову господарства України. В цьому ж «Отчете» ГПУ сказано: «... надо было подорвать мощь кулака экономически, ослабить его вес и значение. Для этого на местах в 1921 году проводилось раскулачивание». Прилуцький повіт був оголошений «Черным», «вследствие невыполнения продналога, к неплатильщикам применялись ряд репрессивных мер» (Отчет ГПУ). Одночасно розкуркулювання почали і селян середнього достатку, їх тисячі вивозили до Сибіру. А малоземельне селянство стали примусово заганяти до колгоспів. А як селяни не хотіли йти в колгоспи, то у них забрали землю і майно.

Взимку 1933 року люди стали мерти повально з голоду. На це не звертали уваги, навіть для дітей не давали зовсім хліба. Це було навмисне знищення українців.

Матері божеволіли, дивлячись на те, як умирали голодною смертю діти. А союзний центр не звертав уваги на те, цілими селами вимирали люди. З Москви було надіслано в Україну 15 політробітників. Умираючі люди казали, що це приїхали карателі. Політробітники не звертали уваги на те, що вмирають люди, тримали хліб під замками, а як хтось насмілювався посягнути на свій же хліб, то того просто вбивали. За статис-

тичними даними тільки від голоду в 1933 році померло в Україні більше як 9 мільйонів чоловік.

Виникає таке запитання: куди ж дивився тодішній український уряд, хіба їм не жалко було своїх людей? Видима річ, тодішній український уряд в своєму складі мав понад 50% росіян. Національної армії не було (Дибенко, Криленко, Подвойський, Затонський за порадою Леніна підписали умову на створення союзної армії), не було чим захищати ні себе, ні народ України від культівського розгрому. А в ЦК КП(б)У ще з часів партійної дискусії в 1927 році почалось в поглядах на перебудову господарства безладдя. Їх обвинувачували в неіснуючому «націоналізмі». В.Я.Чубар характеризував ті обставини, які склались в ЦК КП(б)У... «Взаимное доверие, взаимный контракт у нас нарушились, так что друг другу не могли верить. Вопросы решались за спиной. Политбюро в стороне».

В 1937 році культ набрав вищої сили в своєму тиранстві. Майже увесь український уряд був знищений. Знищувалось все свідоме й освічене населення України. Використовувались методи натравлювання українців на своїх же українців. Так засуджували до в'язниць сибірських, або ж на смерть карали по наклепництву один одного.

«Бандит» Бандера. Бандерівщина

Якщо бандерівщина означає те, що вимагала ота жінка в театрі, то виходить, що «бандит» Бандера бандитував за святе діло — за життя України. Як же сталось, що виник на Україні цей такий бандитизм?—Бандерівщина? За який страшенно розплачується нарід із Західної України, майже ні в чому не повинний. Всі ж бачать і знають, скільки їх тисяч, а може й мільйонів досі тримають у сибірських таборах, на Далекому Сході, в тайзі і т.п. Ми ж знаємо, що в 1939 році нарід Західної України з радістю приєднався до своєї матері-України. Але вони не сподівались, що над ними почнеться така страшна розправа ще першого року возз'єднання. Про це зараз вказує і підтверджує журнал «Комуніст» №10 за 1963 рік, в якому сказано: «...большинство руководящего актива КПЗУ было объявлено замаскированной агентурой фашизма. Эти измышления существовали до 1956 года. И только в дальнейшем ход событий не только не подтвердил этих измышлений, а наоборот, как об этом сказано в заявлении пяти коммунистических партий: Италии, Болгарии, Финляндии, Польши, Советского Союза, показал их реакционную сущность. На одном из заседаний политбюро ЦК КП(б)У в 1927 г. было заявлено, что он (Каганович) не знает, на чьей стороне в случае войны против Советского Союза будет Коммунистическая партия З.У». Таке ж ставлення було і до всього народу Західної України. Зрозумілим стає те, що за два дні до німецької навали з Центру були прислані карателі, які, наприклад, у Львові скликали до певних примішень чоловіче населення і підірвали стали їх розстрілювати на очах у людей. Робилося це звірство з такою поспішністю, що закопували у великі ями напівживих людей. Чи не таке дикунське ставлення породило на З.У. «бандита» Бандеру і бандерівщину під час Вітчизняної війни? А чи зрозуміли в Центрі, до чого призводить звірство над людьми? Ми знаємо, яке було ставлення до українців З.У. І взагалі до всього народу України аж ніскільки не стали відноситись краще і після перемоги над німцями. Свавілью дикунів не бу-

ло меж, народ Західної України був кинутий до остракізму. Не можна забути цього страшного часу. Зараз немає жодної людини на Україні, яка б не відчувала біль, заподіяну великодержавним російським шовінізмом.

Сучасний занепад української культури, русифікація, яка знищує українську мову, самий найдорожчий скарб нашого народу, репресії, заборона творів наших видатних діячів, висилка українців в межі РСФСР (а на Україну присилається велика кількість росіян), існуючі табори, де понад 80% в'язнів-українців, дає можливість зрозуміти народу України, що вже більше не можна вірити росіянам і владі із Москви. Кожний свідомий українець знає, що врятувати Україну від загибелі може тільки те, коли Україна буде на такому ж положенні, як держави соціалістичного табору, наша економіка й культура розвивалася краще б.

Київ, червень 1964 р.

Цвіркунчик.

Архів Служби Безпеки України, спр. 68007 фп.,
т.1, арк.82-86. Машинопис авторки.

№ 35

Уроки історії

Життя України пов'язано було в минулому з польським і російським народами. Віковічні мрії Українського народу — здобути національну волю і створити незалежну державу, жити в братніх відносинах з сусідніми державами й усіма народами світу. В боротьбі за ці ідеали не припиняється боротьба й віками ллється кров на цій землі, й народ терпить начувані знущання.

За часів польської підлеглості в Україні існувало козацтво, яке боролось, відстоювало національне життя свого народу. Козацтво хоч і дуже дошкуляло шляхетській Польщі, але польський король і Річ Посполита добре розуміли значення козацтва. Відомий польський публіцист Полчевський, який видав книгу «О казаках», говорив: «Знищити козаків було б безчемно і неможливо... бо вся Україна покозачилась... Щоб знищити німецький орден Польщі, довелось вести боротьбу двісті років. Якби хтось і порадив продовжити боротьбу з козаками з двісті років, того треба притягнути до остракізму». Царизм російський не притримувався такої благородної думки. Його імперіалістичному хисту не було меж. Козацтво було йому на перешкоді до загарбання України, Польщі та інших держав. Катерина II спала і мріяла, як би їй знищити козаччину. В 1775 році, коли козацтво поверталось з перемогою над турками додому, Катерина II потайки дала наказ москалям роззброїти козацтво. Непокірних вона страшенно покарала на смерть. Тисячі козаків були заковані в кайдани і відправлені на Сибірську каторгу. Таким чином була знищена Запорізька Січ, народ України залишився без захисту, був прокладений початок знищенню України. Але протягом трьох віків не припиняється боротьба українського народу за своє існування. Тінь козаччини не дає спокою російським великодержавникам. Щоб задушити «тінь», вони тримають в Україні дуже багато своїх охоронців. Українців висилають з України в межі Росії, а на Україну за останні роки переїхало на постійне життя 10 мільйонів росіян, які знищують самий найдорожчий скарб української

історії — його рідну мову. З часу культу й досі ще продовжується боротьба свідомих українців за національне життя України.

Польський уряд й козацтво, хоч і тимчасово, але дотримувались чесно умов, взятих на себе, і залишалися вірними один одному. Зрада огидна була обом народам. Чого не відмічалось з боку Росії, яка, наприклад, зразу ж після возз'єднання (Переяславська Рада) стала порушувати умови возз'єднання. Боротьба між козаками й поляками проводилась на гуманних заходах — не застосовувались методи зради. А хто не знає, що зрадою Москви було задушене коліївське повстання і якими страшними карами були замучувані ватажки повстання, великі мученики Гонта і Залізняка. Муки і смерть Т.Г.Шевченка, а також мільйонів кращих людей України лежать кривавою плямою на державі російській.

Не враховуються звирячі злочинства протягом трьох віків з боку Російської держави до народу України. Російський імперіалізм не гребував нічим по загарбанню народів: війни, братовбивство, погроми, зрада, підкупи, улаштування, катування мільйонів в'язнів, все використовувала з своїм великим досвідом Росія заради своєї могутності. Дві держави володіли Україною — Польща і Росія. Але порівнюючи фактичні відношення Росії й Польщі до народу України, виходить, що Польща не домагалась знищення української культури й народу, як це робила Росія. Доказом цьому є сучасний стан Правобережної України: українці Західної України залишалися національно-свідомими. Вони розмовляють рідною мовою, не втратили здібності розібратись в складних обставинах. Це і є доказом того, що пригнічення з боку Польщі було значно менше, ніж з боку Росії на Лівобережжі. Росія все зробила, щоб позбавити відомості лівобережних українців до їхньої рідної мови й культури. Безсоромно вживаються хитромудрі заходи по асиміляції українців та інших народів в перетворенні українців в росіян, а України в Росію.

В 1917 році український і польський народи боролися з царизмом російським за свою національну волю. В квітні 1917 року народ України скинув гнобителів як внутрішніх, так і зовнішніх, і взяв владу в свої руки. Був створений новий робітничо-селянський уряд — Центральна Рада. Була створена українська національна армія під проводом Симона Петлюри, який, як лев, відстоював здобуту кров'ю волю України. Навіть Тимчасовий уряд Росії (Сов'єтська влада в Росії утворилася пізніше) змушений був визнати радянську «Українську Народну республіку». А коли врешті, через сім місяців, вибухнула пролетарська революція в Росії законний, уряд України — Центральна Рада — проголосила братерську федерацію радянської України з сов'єтською Росією, вступаючи в такий союз, в якому зараз існують країни соціалістичного табору. Навіть і на II Всеросійському з'їзді в 1917 р. в Петербурзі в «Декларації прав народів Росії» визнано, що радянська влада забезпечить: ...2. Право народів Росії на вільне самовизначення, аж до відокремлення і утворення самостійної держави. Але «Декларація прав народів Росії» залишилась на папері, і тільки е не чим іншим, як обманом народів. На ділі ж проводилась політика залишати всі народи царської Росії, в тому числі Польщу, Фінляндію в одній державі Російській під зверхністю Москви. На оголошення України, що Україна відокремилась в «Українську Народну республіку» російські більшовики відповіли українському народові зовсім непотрібною тривалою війною (громадянська війна 1918 року), яку створили між двома час-

тинами українців (українці, які мешкали на той час в межах Росії, озброїли і загитували, а потім кинули на Україну, на братовбивство). А згодом на початку культу їх же майже всіх знищено. Це також є підтвердженням обману українського народу, який повірив в спільну волю з російським народом. І те, що в Україні зараз поширюється русифікація, висилка українців за межі України, є доказом поступового знищення України й українського народу. Але звірством та репресіями можна виграти тимчасову перемогу, але не можна сподіватися на вічне братерство на ґрунті запеклої крові. У січні 1909 року кривавий Микола II, розстрілюючи демонстрацію робітників в Петербурзі, одночасно розстріляв віру народу в себе, так і «так званий культ», розстрілюючи довірливих українців, назавжди розстріляв віру українського народу в Росію, що буде жахливим прикладом всьому людству. Мені хочеться спитати у великодержавників російських: Чи не багато ви ще й зараз обвинувачуєте українців в не існуючому націоналізмі і боротьбу Українського народу за національне життя України підводите під одну рубрику «бандитизм». З ваших поглядів дійшло до того, що всі українці вже стали «бандити» й націоналісти. Схаменіться! З нами разом загинете і ви! Не одні ви живете на світі. Є ще інші народи, які стоять на сторожі справедливості. І з радістю узнали народи світу, коли під тиском комуністичних партій Італії, Болгарії, Фінляндії вдалось викрити страшенні дії так званого культу про необґрунтоване знищення компартії Польщі, Західної України і Білорусії.

Наші народи: польський, український і білоруський дістали належний урок історії, який став гаслом міцних братніх зв'язків.

Київ, червень, 1964 р.

Цвіркунчик.

Архів СБУ, спр. 68007 фп., т.1, арк.73-75. Машинопис.

№ 36

Мої роздуми

Якщо ти почав боротися за існування свого народу, своєї культури, то знай:

1. У тебе є протилежники, тобто вороги. Які мають у своїх руках владу, зброю, вони поставили на сторожі навіть і закони. Їхня мета — знищення твоєї культури неписаними законами. Перш за все вони домагаються, щоб підкорився народ їхній меті. Для цього використовуються хитромудрі заходи. Головне — позбавити, вплинути на народ, щоб він забув чи покинув рідну мову. Але у пригнічених народів завжди знаходяться оборонці рідної культури, завдяки яким йде віковична боротьба, яка майже не припиняється.

Дехто гадає, що під одним дахом можуть зжитись різні культури. Але він помиляється. Краще, коли ці культури чи народи розійдуться по своїм хатам. Інакше слабший загине. Особливо і тим скоріше він загине, як прогавить час. Деякі люди уявляють собі, що боротись з гнобителями він слабкий і буде розбитий. Він від цього методу відмовляється. Він признає і бореться тільки за те, щоб книжки його мовою читало побільше людей. Я настоюю на тому, що в досягненні тої ж цілі, одночасно, треба повести рішучу і не-

щадну боротьбу з угисками, з тими злочинцями, які домагаються знищення культур національних меншостей. Ці злочинці намагаються приховати свої злочинства від народу, приховують історичну правду. Твій святий обов'язок викрити це. Витягнути цю хованку на поверхню, показати народові правду.

2. Знайди документ, факт, свідка, швидше розповсюджуй серед народу. Борись спільно з народом проти злочинства. Виб'єш із рук ворога силу (ідеологію). Наприклад, якщо знаходяться під несправедливою забороною твори видатних діячів і все це приховується від народу, ти ж розповсюджуй серед народу їх думки, їх твори. Щоб вони стали відомі всім. А коли відоме тримають в секреті, то це викликає загальний сміх. Ворог обеззброєним стає.

3. В усякому державному збитку (пожежа бібліотеки тощо) викривай винуватого, відповідаючого за це. Пояснюй широким колам народу, іди, іди в наступ. Шукай причини. Засуджуй нещадно ті органи, які погано охороняли сховища народу, ганялись за приватними особами, відбирали в яких одиничні книжечки, а прогавили ціле сховище документів історії нашого народу. Добивайся їх покарання. Роби так, як карали за зраду і невдачу наші славні предки. Запорожці. Борись проти репресій. Доводь до народу причини репресій. Забезпечуй матеріально, (...). За часи культу багато людей виконували злочинства несвідомо, зараз вони задумуються над тим, що вони робили. Їх бере жах, коли вони згадують, на що їх кидали. Це очевидці історичного тиранства.

4. Записуй все, складеш на папері, що згоріло. Очевидці допоможуть знайти головних катів. Вони ж приховані. Інші думають і хочуть, що коли вони, окремі одиниці якось досягнуть урядової посади, то можуть найбільше зробити користі для свого народу. А хіба в існуючому уряді України немає українців, які також вболівають за рідну культуру? Напевно є. А якщо вони досі нічого не вдіяли, то значить, вони не мають права. Ви ж знаєте, що на керівних посадах України знаходиться 50%, а то й більше, інородців, привілейованої національності, яка має зверхність. Чи можна сподіватися на успіх за такого становища? От і виходить, веди знизу і не сам один.

5. Протистій політичному режимові. Слідкуй за шпигунами, «підслухачами», «охоронцями природи». Звертай увагу інших (народу) на цю ганьбу. Піднімай на сміх, вживай сатиру, гумор і т.д. Відіб'єш бажання плювання на людей. Показуй другим і взагалі на Україні чомусь найбільше «охорони природи». Пояснюй іншим.

6. Якщо тебе притягли до якоїсь там установи за це, не бійся, бо пам'ятай, що страх і боягузтво завжди використовують проти твого розгрому. За правду тримайся твердо, стійко, не підводь односторонців, обвинувачуй ворога, а головне — не бійся смерті. Забезпечиш перемогу. На таких заповідях наші славні козаки завжди в бою одержували перемогу.

7. Коли на вас іде в наступ ворог, не гайте часу, відповідайте наступом, усі разом по всіх напрямках ідеологічної боротьби, збільшуй коло оборонців.

8. Перш за все зваж обставини, в яких ти перебуваєш. Якщо тебе оточують інородці, то вивчай їх історію, розпізнавай їх відношення. Ніколи не довіряй. Вір, контролюй їх на кожному кроці, не довіряй головного.

9. Вивчай методи ворога. Використовуй їх. Збільшуй свої. Жінки — найкращі агітатори. Залучай їх.

10. Безпечний метод боротьби і просвіти народу — став запитання. звертай увагу на реальне життя. А яке значення має рідна мова? Чекай відповіді. Пояснення: приклад з Гоголем. Пробуджуй національну і політичну свободу народу. Запитаннями. Приклад: чому це українці порозкидані по всьому світу, особливо їх багато в межах Росії? До чого це призведе Україну.

11. Вишукуй народні таланти, допомагай їм, молоді, стати на рідну дорогу, направляй до спілок мистецтва.

12. Як поводитись з росіянами? Їм запитання. Чи справедливо те, що йде «обрусеніє» народів? Вони завжди відповідають, що їх це не турбує... покажи їм на прикладах, як зростає до них ненависть людства. Нагадуй висловлювання історичне Покровського. Підвищуй свій політичний і культурний рівень знань. Вивчай також історію сусідніх народів, їх мову.

Цвіркунчик.

Київ, червень 1967 р.

Архів СБУ, спр. 68007 фп., т.1, арк.92-93. Оригінал, машинопис.

№ 37

Сучасний імперіалізм

Історія свідчить: війни розпочинають імперіялісти. Ми не говоримо про війни поневоленних народів, які освідомили своє ганебне становище поневолення і віддають перевагу загибелі у славної боротьбі, проти животиння на колінах перед завойовником. Ми маємо на увазі насамперед світові війни, в яких перша забрала понад 14 мільйонів населення, а друга — понад 30 мільйонів. Ці війни називаються імперіялістичними. Ї цілком справедливо. Світові війни розв'язують імперіялісти, тому й війни ці слід називати імперіялістичними.

Значить, щоб позбутися світових воєн, треба позбутися імперіялістів? Як? Що таке імперіялізм? Що це за сила, чи потрібні світові війни? У нас цим словом називають ворогів Радянського Союзу і комуністичних країн. За визначенням марксизму-ленінізму, імперіялізм — це остання, вища, загниваюча стадія капіталізму... Стоп. Тут щось не те. Імперіялісти існували ще до капіталізму. Була Римська імперія, а володарі у ній — імперіялісти це до появи зародків капіталізму. Імперіялістами з давних давен називають тих, хто відстоює імперію як державну форму правління, а імперіялізмом називають таке правління чи прагнення до такого правління.

«Колоніялізм» та імперіялізм» — це слова-синоніми. Вони обидва ідентично виражають одне поняття — гноблення народу народом. Країна, яка завоювала чужу землю і пригноблює завойований народ, є країною імперіялістичною.

Ясно, що марксизм-ленінізм дає таке науково обґрунтоване визначення терміну «імперіялізм» для того, щоб завести в обману суспільну думку, щоб відвернути увагу від справжнього імперіялізму.

Найновіша історія людства знає три форми імперіялізму: білий, червоний та коричневий.

Перший ми називаємо білим тому, що за допомогою його в переважній більшості здійснюється гноблення кольорових народів з боку

білих, та ще тому, що один з найактивніших імперіялізмів цього типу — царсько-російський імперіялізм — проводив свої завоювання під білим прапором. До таких імперіялістичних країн відноситься Англія, Франція, Іспанія, Португалія, колишня царська Росія, кайзерівська Німеччина. Білий імперіялізм колись так рясно розвивався, тепер перебуває в стадії занепаду і доживає свої останні дні. Відбуваються досі незнані історією явища: він без бою відступає з колись завойованих ним позицій.

Другий тип імперіялізму ми називаємо червоним, тому, що він свої завоювання здійснює під червоним прапором. Його апологети самі себе називають «червоними». Червоний імперіялізм порівняно з білим молодий. Він виник на руїнах білого імперіялізму у першу світову війну, а в другу поширився.

До червоного імперіялізму відноситься передовсім СРСР, дійсні Польща та Чехословаччина, Китай (комуністичний), Югославія. Нам можуть закинути: як можна Радянський Союз зачислити до імперіялістичних держав? Це вільний союз народів, і якщо він провадить якісь війни, то під гаслом боротьби проти експлуатації людини людиною і під гаслом звільнення народів від чужоземного панування. Як можна Польщу, Чехословаччину, Китай, Югославію зачислити до імперіялістичних держав, коли ці держави самі шойно звільнилися від чужоземного панування?

СРСР, Польща, Чехословаччина, комуністичний Китай провадили війни не лише з метою звільнення народів від експлуатації людини людиною чи звільнення народів від чужоземного панування, а з метою поширення своїх кордонів. Ось факти: 1) завоювання Радянським Союзом частини території Фінляндії (Виборгський р-н); 2) завоювання Радянським Союзом частини території Німеччини (Калінінградська область, фактично Кенінсбергська); 3) завоювання Рад. Союзом частини території Японії (Курильські острови, Сахалін); 4) завоювання Польщею частини території Німеччини (Східна Прусія); 5) завоювання Чехословаччиною частини території Німеччини (Східна Прусія); 6) війни Китаю з Індією за розширення своїх кордонів.

Тут уже не скажеш, що вказані території ці країни завоювали з метою встановлення там ладу без експлуатації людини людиною, бо на цих територіях не залишилося жодної людини з тих народів, яким вони повинні належати.

Між іншим, якщо ми оглянемося на історичне минуле, то побачимо, що білий імперіялізм здійснював свої завоювання не під менш привабливими гаслами, ніж червоний: поширення істинної християнської віри, захист народів від сусідів-завойовників, впровадження європейської цивілізації серед відсталих народів, боротьба з людожерством і т.ін.

Розглянемо тепер червоний імперіялізм більш докладно. Ось СРСР. Союз радянських соціалістичних республік. «Добровільний Союз». Якщо це добровільний союз, то всі народи, які входять в цей союз, повинні бути рівноправними. Залишимо на боці ці ріки крові, які були проліті для того, щоб включити у цей союз Україну, Кавказ, Середню Азію, Кубань та інші території. Розглянемо сучасне положення. Союз може бути політичний, економічний або військовий. Може бути союз одноразово і політичний, і економічний, і військовий. Якщо це союз політичний, то це означає, що дві, три, чотири незалежні держави складають між собою

умову про здійснення однакових або різних реформ у своїх країнах, умова передбачає наявність взаємодопомоги чи відсутність перешкод, спільність боротьби проти зовнішніх перешкод між цими державами при здійсненні відповідних реформ. (Прикладом цього може бути союз арабських країн). Якщо це союз економічний, то це значить, що певна група держав укладає між собою умови про взаємовигідний товарообмін, будівництво підприємств і т.ін. Якщо це союз військовий, то знов-таки він характеризується складовими умовами про спільні дії армій цих Держав. Чи є такі умови між республіками в Радянському Союзі? Ні, таких умов нема. Який може бути політичний союз, коли закони, видані урядом Москви, розповсюджуються на всі республіки? Який може бути економічний союз, коли економікою всіх республік повністю розпоряджається той же таки уряд Москви? Коли союзні республіки не мають своєї валюти? Який може бути військовий союз, коли союзні республіки не мають своїх армій?

Нам скажуть, що московський уряд — це уряд коаліційний, що до цього уряду входять представники не тільки росіян, а й українців, грузинів, вірмен, латишів та інших національностей. Це правда. Але, якщо ми припустимо, що ці представники виражають інтереси своїх народів (хоч, звичайно, ті, що попадають у цей уряд, нічого спільного не мають з інтересами своїх народів). Прикладом-то вони нічого не могли б вирішити на користь своїх народів серед більшості представників російської національності. Отже, «СРСР» — це назва демагогічна, вона не відповідає своїй суті. Справжня назва держави, яка носить цей псевдонім, повинна бути така: «Російська Комуністична імперія».

Що СРСР — Російська комуністична імперія, а уряд її імперіалістичний, шовіністичний, свідчать наслідки другої світової війни. У цю війну Росія приєднала безпосередньо до себе, тобто включила до складу СРСР лише прибалтійські держави — Латвію, Литву, Естонію, частину Західної України, Західну Білорусію та вказані вище території Німеччини і Японії. Інші країни, по території яких пройшла радянська армія (Польща, Чехословаччина, Румунія, Угорщина, Болгарія, Албанія), не були включені до складу СРСР. Їх було поставлено лише в політичну і частково військову залежність від СРСР, а економічну і частково військову незалежність їм збережено. Це саме було зроблено дещо пізніше за основною територією Китаю, частиною Німеччини, частиною Кореї та частиною В'єтнаму. Чому всі ці комуністичні країни не об'єдналися в один союз і не створили єдиний коаліційний уряд? Адже саме таке управління передбачає теорія перманентної революції Карла Маркса. Проголошуючи свою клятву над гробом Леніна, Сталін говорив, що Ленін заповідав розширити Радянський Союз і що комуністи клянуться цей його заповіт виконати. Справа в тому, що московський комуністичний уряд зміркував: якщо всі ці країни включити до складу СРСР, то, значить, треба буде ці народи або ж поставити в таку залежність, в якій перебувають раніше підключені народи, або ж раніше підключені народи треба буде підняти до рівня такої незалежності, в якій перебувають новопідключені народи. У першому випадку могло бути велике незадоволення новопідключених народів, які, безумовно, швидко розгадали б справжню суть московської імперіалістично-шовіністичної політики, що могло б привести до повстання. В другому ви-

падку російські імперіялісти втратили б безвідмовну покору раніше завойованих ними народів, а в коаліційному уряді, який відповідно треба було б створити, вони втратили б свою гегемонію. Російські імперіялісти позбулися би економічної залежності республік, які тепер входять до складу СРСР, а це значить, що вони втратили б багату економіку цих країн, якою вони зараз розпоряджаються, як своєю. Російські шовіністи напевно зметикували, що коли замість союзу з п'ятнадцяти республік виникне союз з двадцяти п'яти республік, куди ввійде Китай своїм майже сімсотмільйонним населенням, то їм назавжди доведеться відмовитися від політики русифікації підкорених народів. Навпаки: не російський народ буде загрожувати асиміляцією іншим народам, а російському народові буде загрожувати асиміляція з китайським народом. А експлуатацію завойованих російським білим та червоним імперіялізмом територій Європи та Азії треба буде поділити з китайцями. Тому російський червоний імперіялізм в територіальному відношенні залишився солідарним з російським білим імперіялізмом, зберігаючи свою владу, за невеликими змінами, на території свого попередника.

Треба знати, що російський імперіялізм, як білий, так і червоний, відрізняється від європейського білого імперіялізму. Якщо європейський імперіялізм встановлював владу культурно розвинених народів над культурно відсталими народами і тому помимо своєї негативної сторони — економічного пограбування поневолених народів, мав і позитивну сторону — виведення цих народів зі стану варварства, дикості, культурної відсталості, то російський імперіялізм встановив владу некультурного і відсталого народу росіян, з його царистським розумінням державності і відповідно тиранічною владою над народами, які в своєму культурному розвитку стоять набагато вище за поневолювача. У тому терпіння поневолених російським імперіялізмом народів не йде ні в яке порівняння з терпінням народів, поневолених європейським імперіялізмом.

Давня Польща так само як колишня царська Росія виростала і розвивалася виключно, як імперіялістична держава. Вона гнобила українців, литовців, білорусів, аж поки не стала жертвою імперіялізму своїх сусідів — Росії та Австрії. Нова Польща, яка виникла у першу світову війну, почала свою діяльність з імперіялістичних завоювань, поділивши території України і Білорусії з комуністичною Росією. Найновіша комуністична Польща не відмовилася від своїх імперіялістичних претензій, знов-таки поділивши території України з комуністичною Росією, на цей раз другий, а якщо числити і їхніх попередників білих імперіялістів, то — п'ятий. Польща підхопила собі шмат землі переможеної у другій світовій війні Німеччини (Боролися проти німецького фашизму, а покарали німецький народ).

Чехословачина не має свого імперіялістичного минулого. Вона вперше виникла у першу світову війну на руїнах імперіялізму Австрії. Назва ця, як і назва «СРСР» — демагогічна. В докомуністичній Чехословащині це фактично було панування чехів над словаками, українцями та німцями. Правда вимагає признати, що воно не було таке люте, як панування росіян чи поляків над залежними народами. В сучасній комуністичній Чехословащині імперіялізм чехів розповсюдився на захоплену у другій

світовій війні територію Німеччини та територію Словачкі. Українську територію чехи змушені були відступити своєму патронові Росії.

Китай відомий історії як давня імперіялістична держава. В давньому історичному минулому ця імперія зазнала таких ударів з боку монголів, а пізніше з боку Манджурії та Росії. У найновішій історії китайський імперіялізм був поведений Японією. Імперіялізм Китаю відродився 1949 р. у вигляді червоного. Цей імперіялізм, крім вказаної війни з Індією за розширення кордонів, характеризується своїм гнобленням монголів, ургуйців, манджурів, тибетців, таї, мяо-яо та інших народів.

Ці народи не користуються у комуністичному Китаї навіть такими «правами», як союзні республіки в СРСР, вони перебувають приблизно на такому становищі, як численні народи, включені до складу РСФСР. Комуністичні частини Кореї та В'єтнаму перебувають в такій залежності від китайського червоного імперіялізму, як країни східної Європи від російського.

Югославія — теж типова держава червоного імперіялізму. Це — панування сербів над хорватами, мекедонцями, словенами та іншими народами.

Найлютішим шовінізмом відзначився у воєнні та післявоєнні роки російський та польський імперіялізм. В цей час в СРСР було піддано геноцидові народи: чеченців, інгушів, балкарів, карачаїв, калмиків, кримських татар, кримських греків і болгар, німців Поволжя. Ці народи було виселено з їхніх рідних земель на Сибір, де вони в незвичайних для них умовах значною мірою вимерли. Зазнали геноциду в ці роки також Україна, Литва, Латвія та Естонія. Мільйони українців, литовців, естонців та латишів було знищено фізично, а ще більше було вивезено на Сибір та крайню північ, де переважна більшість їх загинула. Виселення супроводжувалося інтенсивним виділенням звільнених земель росіянам.

Лють польського шовінізму впала на українців, що жила на землі, яку Московський уряд подарував полякам після закінчення війни. Значну частину населення землі, що підпала під Польщу, було фізично винищено, а решту українців було переселено з їх рідної землі на захоплену у Німеччини територію та на територію СРСР.

Слід відзначити, що червоний імперіялізм на відміну від білого, який здає свої позиції, силою своєї деспотичної влади міцно утримує всі свої колонії. Спроби деяких народів вибитися з-під цієї деспотії нещадно придушено. (СМУ та СУМ на Україні 1930 р. УПА на Україні 1945, повстання в Угорщині 1966 р., повстання в Болгарії 1965 р.). Спробам визволитися з-під гніту червоного імперіялізму поневолених народів апологети цього правління протиставляють свою демагогічну тавтологію про те, що нібито більшої незалежності, ніж перебування в складі СРСР чи комуністичному блоці, ніякий народ одержати не може, що система комуністичного управління приведе колись ці народи до щасливого спільного життя. А поки ці народи нехай без заперечень піддаються під експериментальні операції їхніх комуністичних правителів.

Цим експериментальним операціям на території СРСР було піддано ціле покоління, та обіцяного щасливого життя немає найменших ознак. Тепер російські комуністи самі переконалися, що їхній рецепт для людства — фікція, зате відступати вони не можуть, бо відступити — це значить

втратити владу, вони мусять утримувати цю владу, все більше й більше скочуючись до свого російського білого імперіялізму. Вони продовжують вишукувати, когось, щоб піймати на свої гасла-гачки: «Земля — селянам», «Фабрики — робітникам», «Свобода — народів». Народи, які ключуть на ці гачки, не знають, що їх чекає замість землі державний феодалізм, робітників — державний капіталізм, а всіх замість свободи — державне рабовласництво. Після смерті Сталіна російський імперіялізм менше вдається до фізичного винищення народів. Він тепер більше орієнтується на асиміляцію цих народів з росіянами та займається нищенням наукових, історичних та культурних цінностей поневолених націй (спалення національних бібліотек у Києві, Ашхабаді, Самарканді, систематичне нищення історичних пам'ятників, мистецьких творів, наступ на мову).

Такий червоний імперіялізм. Він дволикій. З одного боку, союз вільних народів, а з іншого боку, фізичне винищення цілого ряду підлеглих йому народів; з одного боку, балачки про невтручання і внутрішнє життя народів, з іншого боку, нещадне придушення найменших поривів до свободи у країнах, приєднаних до комуністичного боку; з одного боку, заклики до звільнення від колоніального гніту, а з іншого боку, завоювання територій братніх країн; з одного боку, крики про мир, а з іншого боку, впровадження таємних воєн; з одного боку, обіцянки ліквідації експлуатації людини людиною, а з іншого боку, найбезсоромніша експлуатація підкорених народів, безконтрольне пограбування їхньої економіки; з одного боку, широкі обіцянки свободи, демократії та незалежності народам, що перебувають поза комуністичним блоком, енергійна матеріальна й моральна підтримка поневолених народів, які борються проти білого імперіялізму, а з іншого боку, бузувірська розправа над людьми, які прагнуть до свободи і демократії, над народами, які прагнуть до незалежності. Ї горе тому народові, який за першим фальшивим обличчям червоного імперіялізму не розпізнає його другого справжнього обличчя.

Червоний імперіялізм, просуваючись між народи, поневолені білим імперіялізмом, обіцяє вирішення всіх національних проблем. На прикладі Монголії, частина території якої належить Китайській комуністичній імперії, частина — Російській комуністичній імперії, а частина зберегла відносну незалежність під комуністичним правлінням, на прикладі розділу території України між комуністичною Росією і комуністичною Польщею виразно бачимо, що в гнобленні народів червоний імперіялізм нічим не відрізняється від білого, а національні проблеми окремих народів для нього чужі. Керуючись теорією Карла Маркса, червоний імперіялізм тепер розколовся. Утворилося два червоних імперіялізми: російський і китайський. Китайський імперіялізми вважає, що йому вигідно продовжувати діяльність під прапором перманентної революції Карла Маркса. Він своєю мільйонною масою перекриє всі народи, які підіб'є під себе. Російський імперіялізм це враховує. Він своєю масою хоче перекривати народи, але в іншому масштабі, і, звичайно, сам не хоче впасти жертвою китайського імперіялізму. На цій підставі китайський і російський імперіялізми заходять у антагонізм, що є характерне для всякого імперіялізму. Коричневий імперіялізм сам себе назвав так чи не за поєднання ознак білого і червоного імперіялізмів. Це імперіялізм поверхневий. Коротко-

тривалий. Коричневий імперіалізм — це імперіалізм фашистської націонал-соціалістичної Німеччини. Він виник, як протидія білому та червоному імперіалізмам. Він мав у собі повстанське начало, бо не захотів миритися з тим становищем, у яке поставили ці країни-переможці у першій світовій війні — імперіялісти Англії та Франції, з одного боку, а з іншого, виступив проти червоного імперіалізму, який підповзав у ці країни.

Зриси на благородному ґрунті — незадоволенні народних мас діями білого та червоного імперіалізму, цей імперіалізм поставив перед собою одну мету, яка була сумішшю прагнень білого та червоного імперіалізму. Коричневий імперіалізм у своїй боротьбі виступив не лише проти білого та червоного імперіалізму, а й проти імперіалістичних сил, — тому був знищений спільними зусиллями.

Світові війни починають імперіалістичні держави. Першу світову почали білі імперіалісти — Російська та Австрійська імперії. Другу війну почали червоні та коричневі імперіалісти нападами на дрібні країни, потім зчепилися між собою.

Зараз коричневого імперіалізму нема, білий імперіалізм здає свої позиції, не становить загрози народам. Здається, що червоному імперіалізму ворогів немає. А між тим тепер міжнародне становище не менш напружене, ніж напередодні другої світової війни. Кого боїться червоний імперіалізм? Є четверта сила, якої червоний імперіалізм боїться дужче, ніж він боявся коричневого імперіалізму у другій світовій війні. Сила ця — визволені з-під імперіалізму народи. Ця сила збільшується набагато швидше, ніж сили червоного імперіалізму. Перша країна, яка звільнилась з-під імперського гніту, є Сполучені Штати Америки. Через те, що ця країна визволилася давно, вона стала найбагатшою і наймогутнішою в світі. Довгий час ця країна розвивалася, як антимілітарна, вона озброїлась перед лицем світової загрози коричневого та червоного імперіалізму, знаючи свою історію, сповнену героїчною визвольницькою боротьбою, ця країна постійно виступає в боротьбі за визволення народів з-під гніту будь-якого імперіалізму. Вона добре розуміє зараз головну загрозу світові і тому вкладає сили на боротьбу проти червоного імперіалізму.

Внаслідок активної підтримки з боку США національних рухів численні народи Америки, Англії та Африки дістали незалежне самостійне життя. Тарас Шевченко правдиво розгледів і оцінив тую силу, пишучи:

Коли діждемся Вашингтона
З новим і праведним законом?

Нова четверта сила найдужче лякає зараз червоних імперіалістів. Тому вони й перекидають власне свою назву «імперіалісти» на цю силу, щоб ще раз одурити широкі народні маси світу, як це їм вдалося не раз, щоб прийняти ворогів гноблення і деспотизму за ворогів свободи.

Сполучені Штати Америки за все своє історичне життя не завоювали метра землі. А якщо й провадили війни чи провадять і тепер, то тільки на захист того чи іншого народу в його боротьбі проти білої, коричневої чи червоної агресії.

Можуть закинути: не захищайте дуже США, світові відомо, що в них процвітає расизм. На це ми відповідаємо не без підстав: конституція діє, забороняє расову дискримінацію. Але вона існує поза всякими урядовими

законами. Расизм у США існує як реакція на прагнення кольорового населення асимілюватися з білими. Це сворерідний інстинкт захисту білої, красивої раси від наступу на неї чорної, зовнішньо потворної раси. Расизм у США існує на такому ж праві, як антисемітизм у СРСР. Закони передбачають боротьбу проти антисемітизму, проте антисемітизм в СРСР діє.

Світ не може довго існувати в такому стані, як його перекирав червоний імперіялізм: Німеччина розірвана надвое і пошматована комуністичними державами-переможцями, Китай розірваний надвое, Корея і В'єтнам розрізані надвое, сотні народів перебувають в колоніальній залежності від червоного імперіялізму.

Народи не хочуть бути залежними, хоч би якими солодкими обіцянками не провокував їх завойовник, хоч би якою силою не душив він їхнє прагнення до свободи. Але вони й не хочуть третьої спустошливої війни, в якій згорить і імперіяліст з високо піднятою головою, і гноблений, повержений перед ним нарід.

Ми цілком поділяємо думку президента Індії Л.В.Шастра, який твердить, що людство позбудеться імперіялістичних воєн тоді, коли позбудеться колоніялізму, але, якщо президент Індії всю свою увагу зосереджує на більшому колоніялізмові, а червоного недобачає, то він дуже помиляється, тим більше, що Індія на своєму тілі відчула дію червоного китайського імперіялізму.

Ми, представники гноблених народів, можемо зробити так, щоб з землі зник назавжди червоний, білий та коричневий імперіялізм. Щоб ми позбулися неволі. Ми, з кайданами на руках і колодкою у роті, можемо зробити дуже мало. Але дещо зробити можемо, і насамперед — освідомити своє становище поневолених, бути готовими до незалежного життя. Бо, як сказав великий син Індії Ганді, «щоб вирости в політиці, Індія повинна була вирости в душах мільйонів індійців». Чи вироста в душах мільйонів народів Україна? Чи вироста в душах мільйонів білорусів Білорусія? Чи виріс в душах мільйонів казахів Казахстан? Українці, які, до речі, витерпіли на собі гніт білого, червоного, коричневого імперіялізму, зараз терплять від червоного імперіялізму, знають, що вони виробляють продуктів на душу населення більше, ніж виробляється в США, а чому середній робітник України вдсятеро гірше живе за середнього робітника США, українці не знають. Азербайджанці знають, що вони своєю нафтою піднімають у повітря всі літаки Радянського Союзу, а чому їхні діти недоїдають, цього азербайджанці не знають. Узбеки знають, що вони своєю бавовною одягають 200 мільйонів населення, а чому їм платять за роботу порожніми трудовнями, цього вони не знають. Горять національні бібліотеки, то й нехай горять — моя ж хата ціла, — часто міркують у нас. А білі, коричневі та червоні імперіялісти, користуючись такою нашою благодушністю, віками експлуатують нас. Глибоке усвідомлення свого становища уярмленого народу — це вже добре.

Страх — велика сила в боротьбі проти поневолювача. Це все приводить поневолювача до думки, що краще поневолений народ звільнити тепер, щоб він залишився другом, ніж чекати, доки він залишиться сам і залишиться на віки-вічні ворогом. А з іншого боку, апологети червоного імперіялізму, знаючи про настрій підлеглих їм народів, подумують, чи

варто провадити нові війни, хоча навіть і таємні, до яких вони вже наближені, і які врешті-решт приведуть до нової світової війни.

Народи, об'єднані фальшивою назвою, освідомивши своє ганебне становище до колоніальної залежності, можуть створити єдиний фронт для знищення спільного поневолювача — Російської комуністичної імперії.

Зауваження

(До статті)

Не буду зупинятися на позитивних сторонах статті, вони очевидні. А сама ідея заслуговує всякої похвали і детальних студій. Зупинимось на деяких питаннях, трактування яких, на мою думку, варто змінити або всім усунути, виходячи з інтересів справи.

По-перше, автор дає класифікацію сучасних імперіялістичних сил, порушуючи основний принцип класифікації. При будь-якій класифікації в основу її кладеться суттєва ознака, і на її основі досліджувані явища групуються в класи, роди чи види. Не можна класифікувати досліджувані явища, застосовуючи різні ознаки до заздалегідь визначених груп. Саме так сталося в статті. В основу класифікації сучасного імперіалізму покладено колір. Але в першому випадку це колір шкіри поневолювачів на відміну від кольору шкіри поневолених, в другому — це колір прапора поневолювачів, в третьому — колір їх одягу. Правда, в практиці публіцистів фігурують такі поняття, як червоний чи комуністичний імперіалізм, коричнева чума.

Тим більше, що обсяги цих понять частково взаємно перекриваються. Там білим імперіалізмом автор називає імперіалізм, який гнобить кольорові народи. Але ж з таким же правом можна білим назвати і червоний імперіалізм, від якого найбільше потерпіло кольорове населення (татари, калмики, козаки та інші).

Архів Управління СБУ по Львівській обл., 26250 фп., т.3, арк. 59-71.

№ 38

Виступ Івана Дзюби на вечорі, присвяченому 30-літтю з дня народження Василя Симоненка, в Республіканському Будинку літераторів, 16 січня 1965 року

Грудень і січень пройшли для нас під знаком Василя Симоненка. До першої річниці з дня його смерті вийшла посмертна збірка «Земне тяжіння». На жаль, до неї увійшли не всі кращі поезії Василя Симоненка, хоч вони поширені в списках, — а ті, що увійшли, не завжди надруковані так, як вони вийшли з-під пера автора. Однак і в такому вигляді збірка дає небиякий матеріал для широкої розмови про проблематику нашого суспільного життя і нашої літератури. Особливо, якщо творчість Василя Си-

моненка брати не як поодинокі, ізольовані явища, а в зв'язку з усією сучасною молодіжною поезією.

Це останнє, підкреслюю, не випадково. Можна наперед передбачити, що будуть зроблені різноманітні спроби відірвати Василя Симоненка від усього процесу творення нових цінностей, що впродовж кількох років відбувається в молодій українській літературі, і протиставити його решті молодих поетів, щоб «побити» їх ним. Адже це в наших традиціях: померлими бити живих. Хіба ті, хто цькував Довженка за життя, після його смерті не стали використовувати його авторитет, щоб посилити захитаний «авторитет» лакувальництва?

От і тепер ми почули недавно від одного високопоставленого критика, що Василь Симоненко — «єдиний зрілий поет серед молодих». Ясно, чому він «єдиний зрілий» для цього бонзи: тому, що він мертвий і не може відповісти тому чоловікові так, як він заслужив, — на цю «безответственность» той чоловік розраховує. Але шановний бонза помиляється: хай прочитає вірші Симоненка, там про нього багато сказано, сказано в самісіньку печінку. А з свого боку нагадаємо, що ті молоді поети, яких критик вважає «недозрілими», були прикладом і натхненням для Василя Симоненка, як він тепер є прикладом і натхненням для них і всіх нас.

Ні, не відірвати творчість Василя від живого, радісного процесу творення нової української літератури. Тільки в зв'язку з цим процесом вона повністю зрозуміла і в свою чергу дає величезний матеріал для характеристики цього процесу.

Тут не місце й не час докладно говорити про всі ті проблеми, які з цього випливають. Я тільки хотів би коротко зупинитися на трьох моментах, які мені здаються особливо повчальними в тому «уроці», який усім нам дав Василь Симоненко.

Перший. Василь Симоненко починав з плитких сентенцій, а прийшов до філософсько-політичного думання, до творення ідей, до поезії як арени самостійного мислення. Від газетярського моралізування він ішов до високої публіцистичності, до політичної лірики Шевченківського зразку. Від звичайних силогізмів він ішов до сердечної повноти й чуттєвої краси. І цей шлях дуже повчальний, а водночас він показує, як багато втрачено сил і можливостей в нашій літературі. Адже більшість молодих поетів починали і починають не з гіршого рівня, як починав Василь Симоненко, і «стихійного таланту» в них було, певно, не менше. Отже, багато хто з них міг би стати таким, яким став Симоненко, — але стають такими одиниці. Решта йде не вгору, а вниз — скільки вже на наших очах здригнуло, збаналізувалося й занепало талантів! В чому ж справа? Причин, очевидно, багато, але тут назвемо дві.

Коли людина говорить на повний голос — голос її міцніє. А коли привчає себе говорити напівпошепки — цей шепіт стає її «нормальним» голосом. Василь Симоненко мужньо говорив правду, і правда його самого робила все більшим і більшим. Поетові потрібен простір «прикладання сил» для того, щоб його сили множилися. А хто собі той простір звуває, хто своїх сил не вживає, не напружує до краю і постійно, — того м'язи непомірно слабшають, того сили меншають, той мізернішає. Є в медицині таке поняття: «ледаче серце». У багатьох наших поетів — ледачі душі, ледача совість.

І друге. Василь Симоненко був людиною немилосердно критичною і вічно собою незадоволеною по високому рахунку, а не дріб'язково. Його було надто високе уявлення про літературу, надто високі ідеали й критерії, щоб він міг задовольнитися тим, що робив. Вийшла перша його книжка, всі її хвалили, всі захоплювалися, а Василь говорив про неї хіба що іронічно. Він уже не любив її, бо переріс її. Сьогодні він стояв вище, ніж учора, а завтра ставав вище, як сьогодні. Ось дорогоцінна здатність постійного умудрення, зростання, самовдосконалення, оця жадоба знання, жорстока дисципліна самонавчання — це один з добрих уроків Василя Симоненка усім нам. Адже, без перебільшення кажучи, дев'яноста відсоткам українських літераторів цих якостей бракує, через що вони не йдуть угору, а сповзають донизу.

Другий. Ніяка не таємниця, що Василь Симоненко — перш за все поет національної ідеї. Всякий, хто прочитає книжку, побачить, що саме ця ідея складає домінанту його поезії. Правда, Леонід Миколайович Новиченко, який сьогодні тут у президії сидить, запевняє, що поняття «національна ідея», «національна свідомість» зараз неправомірні, несучасні і не-марксистські. Я б порадив йому сказати про це китайським комуністам, або італійським комуністам, або англійським комуністам, або польським комуністам, — або, зрештою, російським комуністам. Або хай скаже це Карлу Марксу, в якого про ці національні справи, «національні почуття», «національний сором» є, особливо в листуванні, такі речі, що як процитувати зараз і не поперeditи, чиї то слова, — то багатьох треба буде водою відливати. Очевидно, національна ідея є й буде, сьогодні вона для нас актуальна і означає ідею про повноту суверенного, державного і культурного існування української соціалістичної нації, про повноту і суверенність її національного внеску в загальну справу миру, демократії та соціалізму. Ця ідея лежить в основі поезії Василя Симоненка, нею вона надихана.

Але я говорю це ось чому. Примат національної ідеї дуже часто несе в собі загрозу повного збайдужіння до інших ідей; у деякого вона вбиває інтерес до інших проблем людського духу. Бували поети, бували цілі літератори, які ставали одноманітними й монотонними через те, що змушені були історичними обставинами цілком віддаватися національній ідеї, — і вони багато чим поступалися перед літераторами, що не мали такої потреби в приматі національної ідеї. Але є історичні прецеденти протилежного порядку, коли національна ідея не витісняє, а втягує, не пригнічує, а збуджує, не вбиває, а каталізує безмежжя інших загальнолюдських ідей, і саме заглиблення в національну ідею, відданість їй веде разом і в найпотемніші глибини інших соціальних і духовних проблем. Приклади цього ми бачимо в Шевченка, Франка, Лесі Українки; це ми бачимо в Шандора Петефі, Шіллера.

Але, якщо говорити про українську літературу, далеко не в усіх поетів це було й є.

Симоненко належав до числа тих, хто гостро відчував зв'язок національної ідеї з усіма загальнолюдськими цінностями, з поняттям людської гідності, честі і совісті, з поняттями особистої та соціальної етики й справедливості. Власне, саме ці поняття гідності, совісті і справедливості і привели його до національної ідеї, до нового усвідомлення України.

Колись Достоєвський питався: «Согласились бы вы построить мировую гармонию на одной-единственной слезе одного-единного невинного ребенка?»

Тут і ми питаємо: «Чи може бути світова гармонія», чи може бути вселюдське суспільство, чи може бути загальнолюдська справедливість, — для досягнення яких потрібна якась, хоча б найменша, несправедливість щодо будь-якої, однієї хоча б, нації — в даному разі щодо української нації? Ні, такого суспільства й такої «гармонії», заснованих на таких підвалинах, — бути не може. Ось чому національне питання тисячами найтонших ниток зв'язане з найсокровеннішими питаннями людської совісті. Ось чому, при високому його розумінні, воно може наснажити поета найбільшим загальнолюдським змістом і пафосом самопосвяти.

До цього дійшов і Василь Симоненко, що засвідчують його опубліковані і неопубліковані твори.

Нарешті, третій момент. Маю на увазі той моральний урок, урок громадянської етики, який дав Василь Симоненко.

Бувають епохи, коли вирішальні битви відбуваються на площині соціальної моралі, громадянської поведінки, коли навіть елементарна людська гідність, опираючись брутальному тискові, може стати важкою бутівничою, революційною силою. До таких епох, на мою думку, великою мірою належить і наша доба.

Історично склалося так, що значна частина наших проблем полягає у невідповідності слова й дії, теорії й практики, проектів і реальності, у занепаді суспільної моралі й виродженні громадського життя. І, відповідно, значна частина наших завдань зводиться до усунення цих невідповідностей і до утвердження високої громадянської активності, до піднесення національно-політичного життя. І тут на перешкоді стоїть величезна й тупа сила інертності, збайдужіння й громадянської деморалізації, народжених добою Сталіна і живлених сьогодні, з одного боку, безпробудним офіційним фарисейством, а з другого боку, тим мелодраматичним скепсисом мудруючого раба, який хоче сам себе обдурити і вдає, буцімто так захоплений грою в парадокси, що й не помічає ярма на шиї; тим скепсисом, котрий при всіх своїх модерних і вічно змінних пікантних одежинах зводиться до старої премудрості інтелектуала-вужа. «Летай или ползай — конец известен: все в землю ляжем, все прахом будем».

Ось чому, може, ніщо інше не має зараз такого значення, як висота громадянської поведінки. І нічого іншого люди так не ждуть, як живого прикладу героїчної громадянської поведінки. Людям потрібен цей приклад не тому, що вони без нього не можуть скласти уявлення про істинне громадянське діяння, а тому, що їм потрібна певність, що і сьогодні таке героїчне діяння можливе, і сьогодні воно не безплідне, і сьогодні, як і завжди, «безумство храбрых — вот мудрость жизни». І сьогодні, а може сьогодні, як ніколи — можна і треба боротися.

Ось у цьому, і полягає головний урок Василя Симоненка. Особиста принциповість, безкомпромісність і спокійна мужність сполучалися в нього з високим і зобов'язуючим громадянським чуттям; людська гідність і самоповага, людська честь і совість були в його розумінні головною підставою соціального життя, а в його творчості відбилися становлення серед української молоді нового самопочуття, де кризь нашарування ми-

нулої доби цупко проростає вічна зелень і юнь людської гідності, людської розкутості і незалежності, незборимого і невичерпного людського «духу, що тіло рве до бою», що кличе стояти за свій народ і в цьому покласти смисл людського життя.

Такий урок дав нам Василь Симоненко і своєю творчістю, і всією своєю морально-громадянською історією. Тепер постає питання: чи зможемо ми той урок засвоїти?

І ось у цьому смислі мене особисто тривожить і засмучує не що інше, як наша «одностайна» любов до нього, Василя Симоненка.

Виходить так, що Симоненка сьогодні люблять усі. Любить його «пополита публіка» і люблять сановні чини. Любить редагована, як стінгазет районного відділу міліції, «Літературна Україна». І любить доктор філологічних наук, академік АН УРСР, секретар правління Спілки письменників СРСР Леонід Миколайович Новиченко, який нещодавно прилюдно заявив, що він прочитав книжку Симоненка і вона його потрясла. І всі ми разом дуже любимо Василя Симоненка. Настільки, що в засліпленні любові (а може, й по своїй скромності) дехто й не помічає, що йому ніби й не варто любити, що йому було не по дорозі з Василем за його життя, не по дорозі й після його смерті. І хочеться попросити їх: будьте великодушні, не любіть Симоненка! Але вони не такі безсеребренники, щоб не любити. Вони хитрі, вони любитимуть, бо знають: ненавистю можна вбити тільки живого, а от любов'ю можна вбити і померлого. Але ми все таки повинні їх переконати, що не в їхньому інтересі любити Симоненка, що він і з того світу ще не раз таке втне, що доведеться їм довго від нього відхрещуватися.

Бо в той час, як вони підписували сміливі громадянські листи до газет з протестом проти вирубування ялинок під Новий рік, — Василя Симоненка турбувало вирубування зовсім інших дерев. А ще більше його турбував такий феномен, коли дерева ніхто й не рубав, — біля нього ходили спеціально приставлені кваліфіковані садівники, на його плекання відпускалися кошти з обтяжених повз нього, дивувалися і говорили: «Мабуть, таке плохе дерево, що само сохне». А філософи роз'яснювали: «Ні, дерево не погане, рівноправне, але такий уже закон історії». А в цей час подалі від людського ока, під землею, вирубувалося тому дереву коріння з використанням усієї сучасної землерийної техніки.

В той час, як вони були великими реалістами, добре знали, яке діло виграшне, а яке невикрашне, куди дозволено котитися славнозвісному колесові історії, а куди не дозволено (і те колесо уявлялося їм на зразок коловороту в шахті, що його розкручують осліплі від ходіння по колу коні, а безпосередній погонич — це вже персональний уповноважений самої історії, що батогом переповідає її скрижалі), — в цей час у їхню добу торгашевської тверезості Василь Симоненко був безнадійним Дон Кіхотом, кажучи словами Лесі Українки, відмовлявся визнавати так звану «історичну прірву» за «прірву реальну» і вимагав зовсім неможливого: «Хай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю», а з ким він говорив — звісно, — і все це ой як неможливе й безнадійне з точки зору вченого й премудрого поросяти, що добре знається на законах історії і добросовісно всмоктало політичну

мудрість з механізованого корита. А як іронічно і благородно воно хрюкне, скажімо, таке:

Народ мій є! Народ мій вічно буде!
Ніхто не перекреслить мій народ.
Пощезнуть всі перевертні й прибуду
І орди завойовників-зоброд.
Ви, байстрюки катів осатанілих,
Не забувайте, виродки, ніде:
Народ мій є! В його волячих жилах
Козацька кров пульсує і гуде.

Незвичні ці слова для начальства, незвичні і для полохливих патріотів. В той час, коли вони запевняли, що найсвятіша громадянська віра — це віра в шедрінських градоначальників, а найбільша громадянська мужність — це стояти перед ними навітьажку, Василь Симоненко писав інакше:

Тремтіть, убивці! Думайте, лакузи!
Життя не наліза на ваш копил...

В той час, як вони славословили і розряджувалися романами з приводу кожного чергового «заходу», що мусів ось-ось ошасливити колгоспне селянство, але чомусь незабаром виявився склеротичним, — Василь Симоненко в цей час написав свого «Злодія» та «Некролог кукурудзяному качанові, що згинув на загопункті».

Є в нас категорія поетів, що хизується своїм сільським походженням і на цій підставі вважають себе великими «мужицькими демократами». Вони ставлять собі в обов'язок «возвеличувати» «простих трудівників» усякими хитромудрими словесами: той назве бідолашного колгоспника Прометеєм, той Гераклом охристить, а той нарахує в своєму селі дюжину Антеїв. І при цьому вони дуже горді з свого благородства: от, мовляв, як уміємо воздати шану народові. А те, що ті Прометей та Антеї діставали жалюгідні копійки за працю, не мали права на пенсію, а паспортів і досі не мають, — це народолубів не бентежило. І не думали вони про те, чи потрібна народові їхня дорогооплачувана краснобайська «шана», чи, може, щось інше народові потрібне. Інакше розумів Василь Симоненко, коли писав свою «Думу про щастя».

В той час, як один добрий чоловік у Кремлі офіційно розділив всю радянську творчу інтелігенцію на «чистих» та «нечистих», і на виконання цього зловісного жарту літературні яничари кинулися уточняти списки: кого в рай, а кого в пекло, — Василь Симоненко пише вірш «Покара» — про щастя бути вигнаним з раю.

І так, хоч би скільки продовжував це порівняння, побачимо, що не тільки дві паралельні прямі ніколи не перетинаються, але й пряма й крива так само інколи не перетнуться. Це, звичайно, не означає, що крива не зможе ніколи стати прямою. Це не означає, що хтось має право любити Симоненка, а хтось цього права не має. Але ж Василь Симоненко — не оперний тенор, якому з однаковим азартом і однаково «без последствий» для своєї поведінки можуть аплодувати всі, від філософа до казнокрада. Василь Симоненко — поет цілком певної ідеї, і той, хто

заявляє про свою любов до нього, тим самим бере на себе і цілком певні зобов'язання. Цілком пристойно не визнавати його. Але не пристойно, щоб сьогодні проливати сльози над Симоненком, а завтра, щоб ті самі сльози з тих самих очей капали на тяжко вимучений донос у «Літературну Україну» на Ліну Костенко. Не пристойно сьогодні говорити про те, щоб тебе «потрясла» книжка Симоненка, а завтра, втім, як і вчора, вичухувати і цькувати Симоненкові начала в українській літературі і свою суб'єктивну переляканість видавати за об'єктивний закон природи і вимагати її від інших, а своє становище, свій авторитет і свої знання використовувати не для підтримки чесного напрямку в літературі, а для того, щоб накинути флер інтелектуальності і теоретичної безкорисливості на свої вельми корисливі функції літературного конвоїра.

Одне слово, таким людям треба сказати: лете сльози над Симоненком, запевняєте, що любите його — так учіться в нього бути людьми, а не тими донощиками й фарисеями, про яких сказав Шевченко:

О, роде суетний, проклятий,
Коли ти видохнеш!?

АС (Мюнхен) № 914.

№ 39

В КГБ при СМ УССР

Заявление

Я, студент химического факультета КГУ I курс, Сипко Валерий Викторович, в субботу 8/V-1965 года после контрольной работы зашел в лабораторию неорганической химии, где встретил препаратора лаборатории (ту, которая помоложе и работает на втором и четвертом этажах), в разговоре со мной она предложила почитать статью, когда я согласился, она вынула из кармана халата и дала мне статью, изготовленную на белой папиросной бумаге, на трех листах, под названием «З приводу процесу над Погружальським».

Статья начиналась словами «24 травня 1964 р. в Києві...» и кончалась словами: «постоять за себя». В разговоре она просила эту статью вернуть после ознакомления. Ранее в беседах со мной и студентом Нырковым Виталием Борисовичем она неоднократно предлагала говорить исключительно на украинском языке и вела разговор такого характера, что меня заставляла Москва говорить по-русски, но я говорю и буду говорить по-украински, потому говорила: «У нас русские захватили все руководящие посты, дачи, автомобили, нам ничего не осталось». Ознакомившись с упомянутой статьей и убедившись что она носит клеветнический, враждебный характер к существующей действительности, мы решили настоящую статью принести в КГБ.

11/V 1963 г.

Подписи.

Сипко В.В.
Нырков В.Б.

Архів СБУ, спр. 68007 фп., т.1, арк.141-142. Оригінал, рукопис.

Протокол

допиту свідка

м.Київ

10 грудня 1965 года

Допит почато в 11 год. 15 хв.

Закінчено в 13 год. 35 хв.

Старший слідчий управління КДБ при РМ УРСР по Київській обл. капітан Коваль в приміщенні Управління КДБ Київської області з додержанням вимог ст.ст.85, 16 і 170 КПК УРСР допитав свідка.

Горську Аллу Олександрівну, 1929 року народження, уродж. м. Ялта, Українку, гр-ку СРСР, позапартійну, з вищою освітою, працюючу на договірних засадах з Київським художнім фондом художником, прож. м.Київ, вулиця Репіна, будинок 25, кв.6, паспорт ХІІ-ГК № 742173, виданий 27.VI-1956 року 2 ГВМ м.Києва. З обвинуваченням Гевричем Ярославом знаходиться в нормальних стосунках.

У відповідності з ч. III ст. 167 КПК УРСР Горській А.О. роз'яснені обов'язки свідка, передбачені ст. 70 КПК УРСР, і її попереджено про відповідальність за ст. 179КК УРСР за відмову від дачі показань або ухиляння і за ст. 178КК УРСР за дачу завідомо неправдивих показань. (Підпис)

На пропозицію дати показання по всіх відомих їй обставинах свідок показала:

Геврича Ярослава я знаю приблизно з 1963 року. Позналилися з ним у місті Києві, при яких саме обставинах, не пам'ятаю. З ним бачилась на вечорах і в клубі творчої молоді. Бував він також у мене в майстерні по вулиці Філатова 8, декілька раз у мене на квартирі. Бачились з Гевричем і в цьому році, але коли і де саме, не пам'ятаю. Наше знайомство з ним ґрунтувалось на народній творчості. Він цікавився образотворчим мистецтвом. Мені відомо, що Геврич з Косова, Івано-Франківської області. В Києві Геврич вчився в медичному інституті, на стоматології. Звідсіть він їздив до себе на канікули в Косів і привозив мені писанки, можливо тарілочки і маленький келих, який виявився надбитим. Навесні 1964 р. Геврич запросив мене до себе в гості в Косів. Про Геврича у мене склалась думка як про спокійного, гарного хлопця. До своєї професії він ставився гарно, розповідав докладно про стоматологію. В політичному відношенні нічого поганого за Гевричем мені помічати не доводилось.

ЗАПИТАННЯ: Уточніть коли саме і в зв'язку з чим Ви зустрічалися останній раз з Гевричем Ярославом у 1965 році?

ВІДПОВІДЬ: Я бачилась з Гевричем Ярославом в 1956 році, але коли саме і в зв'язку з чим мені доводилося з ним зустрічатись, я не пам'ятаю, тому що не придала цьому ніякого значення.

ЗАПИТАННЯ: Чи мали Ви з Гевричем Ярославом розмову відносно ан-

тирадянської літератури і чи передавали ви таку літературу Гевричу для ознайомлення?

ВІДПОВІДЬ: Ніякої антирадянської літератури я не мала, про таку літературу розмов з Гевричем не вела і ніяких матеріалів такого змісту йому не давала.

ЗАПИТАННЯ: Обвинувачений Геврич Ярослав Богданович на допиті від 2 грудня 1965 року показав про те, що він зустрівся з Вами, зокрема в кінці липня 1965 року в майстерні художників по вулиці бульвар Дружби народів і мав з Вами розмову відносно того, щоб Ви дали йому почитати, що-небудь цікавого. Чи пригадуєте Ви ці зустрічі, яка саме тоді відбувалася між Вами розмова?

ВІДПОВІДЬ: Майстерня художників знаходиться на вулиці Філатова 8. Ця вулиця виходить на бульвар Дружби Народів. В кінці липня 1965 року я дійсно працювала в майстерні, малювала карточки для мозаїк на експериментальній школі в місті Донецьку, але чи приходив тоді до мене в майстерню Геврич, не пам'ятаю. Не пригадую я також випадку, щоб Геврич просив мене дати йому що-небудь читати.

ЗАПИТАННЯ: Геврич Я.Б. показав далі, що під час цієї зустрічі Ви пообіцяли дати йому прочитати одну книжку?

ВІДПОВІДЬ: Я не пригадую ні самої зустрічі з Гевричем в майстерні, а також те, щоб я говорила йому про наявність у мене книжки. Гевричу ніякої книжки я не обіцяла і не давала йому її.

ЗАПИТАННЯ: На допиті від 2 грудня 1965 року Геврич Я.Б. показав про те, що через один день після вашої зустрічі з ним в майстерні він приходив до вас на квартиру і ви дали йому фотокопію книжки під назвою «Україна і українська політика Москви», яка видана в Мюнхені. Ці покази Геврича Вам зачитуються вслух. Що Ви можете пояснити з приводу цього і чи підтверджуєте Ви покази Геврича?

ВІДПОВІДЬ: З показами Геврича Ярослава Богдановича від 2 грудня 1965 року, де мова йде про наші знайомства, зустрічі зі мною в майстерні художників, розмови про те, що він отримав від мене фотокопію книжки «Україна і українська політика Москви» я ознайомена. Ці покази спочатку були прочитані слідчим, потім я ознайомила з ними особисто. Я підтверджую покази Геврича Ярослава лише в тій частині, де він говорив про наші знайомства, про наші зустрічі на вечорах в майстерні художників і у мене в квартирі. Одночасно пояснюю, що про зустріч з ним в майстерні художників і про нашу розмову, що відбулася, як він каже, в кінці липня 1965 року, я не пригадую. Відносно того, що Геврич після зга-

даної зустрічі приходив до мене додому і що я дала йому тоді фотокопію книжки «Україна і українська політика Москви», то ці покази Геврича я розцінюю як його фантазію. Такого випадку, щоб я давала йому книжку, не було.

Книжки під назвою «Україна і українська політика Москви» я ніколи не мала. Покази Геврича відносно цього я підтвердити не можу, їх я заперечую.

ЗАПИТАННЯ: Чи знаєте Мартиненка Олександра Івановича і в яких знаходитеся з ним стосунках?

ВІДПОВІДЬ: Так, Мартиненка Олександра я знаю. Як його по батькові не пам'ятаю. З ним я знайома приблизно з весни 1964 р. Сам Мартиненко — інженер. Установу, де він працює, не знаю. Мое знайомство з Мартиненком було пов'язано з існуванням творчого колективу «Жайворонок». Після цього Мартиненко заходив до мене в майстерню, і, здається додому. Бачилась я з Мартиненком і в 1965 р., але де саме і коли, не пам'ятаю. Зараз я пригадую, що одна із моїх зустрічей з Мартиненком відбулася ранньою весною в Спілці письменників на вулиці Орджонікідзе, 2. Там був вечір, присвячений пам'яті Петрицького. Я зверталася до хлопців, які були присутні на вечорі, щоб вони допомогли віднести дружині Петрицького дві чи три його роботи. Серед хлопців був і Мартиненко. Мої стосунки з Мартиненком були нормальними, сварок я з ним ніяких не мала.

ЗАПИТАННЯ: Ви давали Мартиненку Олександрю яку-небудь літературу, видану за кордоном?

ВІДПОВІДЬ: Мартиненку Олександрю ніякої літератури, виданої за кордоном, я не давала.

ЗАПИТАННЯ: Обвинувачаний Мартиненко Олександр Іванович на допитах від 30 серпня та сьогодні 10 грудня 1965 року дав покази про те, що Ви давали йому читати видану за кордоном книжечку та брошуру, де у вигляді коротких анотацій йшла мова про деяких письменників. Випадок цей, як показує Мартиненко, мав місце взимку чи ранньою весною 1965 року. Що ви можете пояснити з приводу цього, що саме ви йому давали і чи стверджуєте Ви його покази?

ВІДПОВІДЬ: Мартиненко Олександр відносно мене дає неправдиві покази і я їх заперечую. Йому я ні взимку, ні ранньою весною 1965 року і ніколи в інший час ніякої книжки і брошури закордонного видання читати не давала. Закордонної літератури в мене не було.

Покази в протоколі записано з моїх слів правильно і мною особисто прочитані

(Підпис) (Горська А.О.)

Допитав ст. слідчий УКДБ К/о капітан Коваль.

Архів СБУ, спр.68007фп, т.2, арк. 264-266, копія., машинопис.

№ 41

«ВІТЧИЗНА»
Київ-24, Орджонікідзе, 2.
15 серпня 1968 р.
№ 124

До Комітету державної безпеки
при Раді Міністрів УРСР

Редакція журналу «Вітчизна» надсилає на Ваш розгляд машинописну статтю Є.Сверстюка під назвою «Собор у риштованні» на 83 сторінках, яка надійшла від автора в другій половині липня 1968 року і не була опублікована, оскільки за ідейним напрямком не відповідає нашим вимогам.

Додаток: на 83 сторінок.

Головний редактор (підпис) Л.Дмитерко

Архів СБУ, спр.67643 фп, т.1, арк.263.

№ 42

Строго секретно

Информация

В Донецком государственном университете была предпринята попытка националистической пропаганды.

Студент второго курса украинского отделения филологического факультета Донецкого государственного университета Голобородько В.И. получил в г.Киеве от И.Дзюбы экземпляр так называемого письма в ЦК КП Украины и стал знакомить с ним отдельных студентов.

В частности, он передал письмо студенту первого курса того же факультета Тесленко А.К., который организовал коллективную читку письма в своей учебной группе.

Действия Голобородько В.И. и Тесленко А.К. получили единодушное осуждение со стороны студентов и преподавателей. Комитет комсомола университета исключил Голобородько В.И. и Тесленко А.К. из членов ВЛКСМ и просил ректорат университета отчислить их из числа студентов. В настоящее время Голобородько В.И. и Тесленко А.К. исключены из университета.

Вопрос о попытке националистической пропаганды в университете обсуждался на бюро Донецкого горкома КП Украины и партийном бюро университета, где дана политическая оценка случившемуся и приняты меры, направленные на усиление идейно-политической работы среди студенческой молодежи.

Вместе с тем обращают на себя внимание следующие факты: как выяснилось, студент Голобородько В.И. обучался в Киевском университете,

откуда был отчислен за распространение взглядов, чуждых нашей действительности. Однако в академической справке, выданной Киевским университетом, записано, что он оставил учебу по собственному желанию. Деканат филологического факультета Киевского госуниверситета на наш запрос дал Голобородько В.И. хвалебную характеристику.

Летом прошлого года в Донецкий госуниверситет приезжал В.Пянов — бывший председатель комиссии по работе с молодыми авторами при Союзе писателей Украины и настоятельно добивался в деканате филологического факультета, чтобы Голобородько В.И. был зачислен на второй курс Донецкого госуниверситета.

Вызывает недоумение и тот факт, что председатель Правления Союза писателей Украины, А.Т.Гончар, в своем отчетном докладе на прошедшем недавно съезде писателей упомянул Голобородько В.И. в числе молодых талантливых литераторов:

Секретарь Донецького обкома
КП України
30.1.67 г.

(Підпис) А.Дегтяров

ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.6313, арк.3—4.

№ 43 Довідка

Ми, старші наукові співробітники Інституту історії партії при ЦК КП України — філії Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, кандидати історичних наук Балицький П.П. і Нагорна Л.О. ознайомились зі змістом фотокопії книг, статей та інших матеріалів, що являються речовими доказами по кримінальній справі № 8 і надійшли в Інститут з Управління КДБ при РМ УРСР по Київській області.

Всі ці матеріали, за своїм походженням, на наш погляд, слід розділити умовно на дві групи. До першої групи матеріалів віднести фотовідбитки і копії книг і статей, що видані за кордоном, до другої — фотовідбитки підбірок статей і фейлетонів, надрукованих на друкарських машинках, походження і авторство яких не встановлено.

До першої групи ми віднесли фоторепродукції і копії таких книг і статей:

- «Вивід прав України»
- «Україна і українська політика Москви»
- «Підстави нашого відродження»
- «Про культ особи і його наслідки»
- «Сучасна література в УРСР»
- «Лист Р.Рахманного до письменниці І.Вільде»
- «Відповідь діячам культури Української РСР від діячів української культури в Америці і Канаді»

До другої групи матеріалів нами віднесені статті та фейлетони, що мають назву:

- «З історії України»
- «Що таке український націоналізм»
- «Критичні зауваження щодо національного питання»

- «Думки комуніста про сучасний стан українського народу»
- «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство»
- «Про сучасне і майбутнє України»
- «З приводу процесу над Погружальським»
- «1933 рік»
- «Дещо про «Інтернаціональну ширму і т. зв. «буржуазний націоналізм»
- «Націоналіст?»
- «Уроки історії»
- «Мої роздуми»
- «Відповідь матері Симоненка»
- «Що таке соціалізм»
- «Про ставлення індиків у перехідний період від соціалізму до комунізму»
- «Фасолі — зелену вулицю»
- «Нарада у верхах»
- «Песимістична комедія»
- «Потрібна книга»

Вважаємо за необхідне висловити свої зауваження з приводу всіх вище наведених документів.

Книга «Вивід прав України» з передмовою Б.Кравціва, видавництво «Пролог» — 1964 р., являє собою збірку статей і документів, в яких пропагується необхідність відриву України від колишньої Росії, а зараз — від СРСР і створення самостійної української феодальної, а пізніше буржуазної держави.

Автори статей — М.Грушевський — відомий стовп українського націоналізму і голова контрреволюційної буржуазної Центральної Ради, ідеолог українського монархізму Вячеслав Липинський, зрадник українського народу Мазепа, гетьман П.Орлик, націоналіст М.Міхновський, кат українського народу в роки громадянської війни С.Петлюра та інші. В книзі вміщено також четвертий універсал Української Центральної Ради, в якому вона закликає трудящих до боротьби з більшовиками, перекинувши політику Радянської Росії, намагається відірвати від неї Україну. В книзі є ще кілька націоналістичних документів як періоду громадянської, так і Вітчизняної війни Радянського Союзу проти фашистської Німеччини. Окремо потрібно сказати про дві статті великого українського письменника революціонера-демократа І.Я.Франка. В статтях «...» і «По за межами можливого» І.Франко ставить у 1895 р. в умовах Галичини, яка входила до складу Австро-Угорської монархії, питання про необхідність політичної самостійності України (стор.137). В той час, в умовах розірваності українських земель капіталістичними країнами, висновок І.Франка не був реакційним.

Дуже багато антирадянських, націоналістичних наклепів зводиться на національну політику Комуністичної партії у передмові Б.Кравціва. Мета передмови і підібраних статей і документів — отруїти свідомість українського читача чадом українського буржуазного націоналізму, підірвати дружбу українського народу з російським, виправдати діяльність націоналістичних урядів України в період громадянської війни і українських буржуазних націоналістів у роки Вітчизняної війни.

Загалом книга має яскраво виражений націоналістичний і антирадянський характер.

У книзі Мирослава Прокопа «Україна і українська політика Москви», частина I, Мюнхен, 1956, видавництво «Сучасна Україна», зводяться наклепи на національну політику Комуністичної партії на Україні у довоєнний період. Автор брехливо твердить, що нібито Москва вела довгу, майже

дев'ятирічну безоглядну війну проти українського народу, поки не пролунали перші постріли на радянсько-німецькому фронті 22 червня 1941 р. (стор.5). Автор книги спотворює ленінську програму з національного питання, безпідставно твердить про розгром соціалістичної за змістом, національної за формулою української радянської культури, державного й партійного апарату в 30-х роках. Він намагається посяяти ворожнечу між українським і російським народами, отруїти свідомість українського читача ідеями буржуазного націоналізму, підірвати ставлення трудящих України до політики Комуністичної партії і Радянського уряду. Вся історія Комуністичної партії, суть Радянської держави викладаються з явно буржуазних, націоналістичних позицій. Загалом книга М.Прокопа написана в яскраво-вираженому антирадянському напрямку. Це злісний наклеп буржуазного націоналіста на радянську дійсність у довоєнний час.

Автор книги намагався придати їй науковий, дослідницький характер, іноді пускається в теоретизування, докоряє радянських діячів і істориків, ніби вони необ'єктивно підходять до висвітлення історії України у довоєнний час. Все робиться в дуже грубій, брутальній формі. Крім лайки і нечуваних нісенітниць там нічого наукового немає.

І.Мазепа. Підстави нашого відродження

І.Мазепа, автор книги «Більшовизм і окупація України» (1921) та «Україна в огні і бурі революції» (1950), є одним з визнаних ідеологів українського буржуазного націоналізму. Основні ідеї його «концепції» — орієнтація України на культурний, демократичний Захід, а не на деспотичний Схід (стор.162) — недвозначно спрямовані на те, щоб допомогти українському народові «вирватися з московської більшовицької неволі і ввійти в сім'ю вільних народів світу» (стор.160). Полемізуючи з ідеологами українського фашизму — Донцовим і Ліпінським, автор виступає не проти суті їх людиноненависницьких ідей, а лише проти обстоювання ними майбутнього державного устрою «визволеної України». На відміну від Донцова і Ліпінського автор віддає перевагу «демократичним» формам цього устрою перед диктаторськими.

В книзі дається типова націоналістична концепція історії України з її «антимосковським спрямуванням», з ідеалізацією старини і піднесенням на щит ворогів і зрадників українського народу — Мазепа, Орлика, Дорошенка. В типовій націоналістичній інтерпретації подається діяльність Б.Хмельницького, творчості Т.Шевченка і т.д.

Книга має виразну антирадянську спрямованість. Автор твердить, що автор був «хрещеним батьком» усіх тоталітарних режимів у Західній Європі, в тому числі й фашизму, пише про «певну спорідненість між більшовизмом і фашизмом» (стор.109). Він заявляє, що такої страшної катастрофи, як тепер, Україна після татарського погрому ще не пережила ніколи.

Московський більшовизм веде систематичну невпинну боротьбу не тільки проти українського визвольного руху, але нищить і саму фізичну субстанцію нашого народу. Тепер вільна українська думка, традиційна українська культура можуть існувати тільки поза межами України (стор.162). Завдання української еміграції автор бачить у тому, щоб не давати гинути серед нашого суспільства як на чужині, так і на рідній землі ідеї вільної демократичної України (стор.162), такої України, якою її хочуть бачити запроданці й зрадники українського народу.

«Про культ особи і його наслідки»

Матеріал являє собою фотовідбиток з книги, що вийшла в серії «Супільно-політична бібліотека» (видавництво «Пролог», Нью-Йорк). Книга містить довільний український переклад доповіді М.С.Хрущова на XX з'їзді партії і статті В.І.Леніна «До питання про національності або про «автономізацію», витриману в антирадянському дусі передмову до цих матеріалів, а також т. зв. «Відкритий лист українських в'язнів до ООН».

Передмова і особливо «відкритий лист» пройняті духом зоологічного націоналізму. Твердячи, ніби «український народ», як і ряд інших народів, опинився під займаним чоботом червоної Росії, автори останнього закликають не більше не менше як до «виведення всіх громадян російської національності з українських земель», виведення з території України військ, що складаються з бійців і командирів неукраїнського походження і т.д.

І.Кошелівець. Сучасна література в УРСР

Видання Нью-Йоркського видавництва «Пролог», книжка І.Кошелівця покаже у спотвореному вигляді картину українського літературного процесу, починаючи від Жовтневої революції до наших днів. Перекручуючи політику партії в галузі літератури, приклеюючи багатьом літераторам ярлики кар'єристів і пристосованців, автор намагається довести, ніби кращі представники української літератури стояли на позиціях українського буржуазного націоналізму.

Автор бездоказово твердить, нібито «українська література і до, і після сімнадцятого року фактично була поза законом» (стор.108).

Книжка має відкрито антирадянський характер. Автор твердить, що «стоголові методи брутального насильства залишаються ніби гаслом рівності усіх національних республік, Москва безприкладно цинічно працює над здійсненням своєї вже кількасотлітньої мрії: асимілювати український народ у російській. І те, що робиться сьогодні, є безпосереднім продовженням політики Петра I, Катерини II і далі» (стор.343).

Копія листа Р.Рахманного до письменниці І.Вільде

Опублікований у мюнхенському націоналістичному журналі «Сучасність» лист канадського буржуазно-націоналістичного літератора Романа Рахманного є відповіддю на відкритий лист письменниці І.Вільде «Ви боїтеся правди, панове»... Лист Рахманного дещо стриманіший по тону, ніж переважна більшість інших матеріалів «Сучасності». Автор готовий навіть визнати деякі здобутки українського народу. Проте, він прямо заявляє, що його не влаштовує політичний та економічний лад, що існує тепер на Україні — це ж бо лад абсолютного панування росіян, які всебічно використовують сталінську конституцію СРСР і при допомозі єдиної компартії і єдиної російської армії та централізованої в Москві економіки тримають Україну в ролі своєї підопічної території, чи колонії (стор.4).

У своїй ненависті до радянського ладу автор доходить до твердження, що УРСР далеко навіть до статусу колонії, що вона не існує в політичному, економічному чи культурному житті (стор.5). Він обвинувачує українських вчених у тому, що вони «за внутрішнім складом свого мислення і тенденцією своїх праць є тільки реакційним російським науковим колек-

тивом» (стор.6), що історія України «переписується та інтерпретується за схемою російської історії» і т.д. На думку автора, компартія, уряд, збройні сили та науковці СРСР здійснюють на Україні «русіфікаційний тиск». Загалом лист являє собою типовий антирадянський матеріал.

Відповідь діячам культури Української РСР від діячів української культури в Америці і Канаді

«Відповідь», передрукована з канадської націоналістичної газети «Новий шлях», з початку і до кінця витримана в антирадянському дусі. Опублікований на сторінках радянської преси відкритий лист діячів культури УРСР до комітету пам'ятника Шевченка у Вашингтоні буржуазно-націоналістична еміграція США й Канади використала як привід для повторення брудних наклепів і нападок на радянську дійсність, на національну політику КПРС. Автори ототожнюють СРСР з російською імперією; за їх твердженням Програма КПРС — «вирок смерті неросійським народам як націям», а національна політика партії під фірмою дружби народів «тотально заперечує права неросійських націй на державну незалежність». У дусі, потрібному авторам «Відповіді», дається й інтерпретація творчості Шевченка.

Всі автори «Відповіді» — представники т. зв. «повоєнної еміграції», переважна більшість їх в роки війни активно співробітничала з гітлерівцями. Нині вони групуються переважно навколо т. зв. Української вільної академії наук, журналу та ін.

З історії України

Документ являє собою вступ до якоїсь публікації. Автор виступає в ролі поборника вивчення історії України, яка ніби-то «фальшивується, спотворюється, перекручується на угоду російським великодержавникам-шовіністам». Автор заявляє, ніби на Україні не видаються документи української історії, ніби «Історія Русів» та літопис Величка «оголошені поза законом як націоналістичні», ніби в школах вивчається лише історія СРСР. Тим часом кожному відомо, що історія України як самостійний курс вивчається і у вузах, і в середніх школах, з літописом Величка може ознайомитися кожен студент, а документи української історії щороку видаються великими тиражами.

Інша річ, що немає ніякої потреби у перевиданні тих творів, які автор вважає «правдою про історію України» і які він подав у своїй підбірці, запозичивши з книги «Вивід прав України» (№№ 47-49, 42-46, 35-41). Навряд чи серйозного науковця, не кажучи вже про широкого читача, може зацікавити промова Мазепи з «Історії Русів». Цей маніфест зради до того ж викликає настільки серйозні побоювання в своїй достовірності, що навіть заокеанські публіцисти оцінюють його як «вкладений в уста гетьмана Мазепи» автором «Історії Русів». Так само навряд чи кому потрібен зараз на Україні передрук статті М.Грушевського по схемі російської історії. Ця схема, яка має своєю основою теорію «окремшності» історії українського народу від історії російського народу, давно оцінена нашою історіографією як надумана і антинаукова.

Що ж до уривку з літопису Величка, опублікованого з великими купюрами, то він, як і весь літопис, широко використовується всіма дослід-

никами визвольної війни 1648-1654 рр. Звичайно, їм доводиться, зважати на те, що написаний в цій частині не на основі власних спостережень автора, а на основі переважно польських хронік, літопис містить чимало домислів і переколючень історичної правди.

Матеріал «З історії України» проіннятий націоналістичними ідеями і має антирадянський характер.

«Що таке український націоналізм»

Матеріал являє собою платформу націоналістичної групи. Її автор в дусі націоналістичних писань лише про «напівколоніальне становище українців в Союзі порівняно з росіянами», виступає в ролі борця «за справжнє, а не паперове, про людське око, свободу й незалежність України», проти «оскажених великодержавників шовіністів» і т.п.

«Критичні зауваження щодо національного питання»

В статті робиться спроба фальсифікації ленінської програми з національного питання. Беручи лише одну її сторону, що впливає з об'єктивної тенденції до зближення і злиття націй при соціалізмі, автори роблять висновок «ніби для майбутнього російської нації, мови й культури, ленінізм досить вигідний, а для всіх інших націй нашої централізованої держави якраз навпаки». Комунисти-неросіяни обвинувачуються в тому, що «не думають власними макітрами, а тільки виконують чужу волю».

Документ має антирадянську спрямованість.

Думки комуніста про сучасне й майбутнє українського народу

Антирадянський і антипартійний за своїм змістом документ. За твердженням автора «СРСР став державою авторитарної олігархії і має тенденцію до переростання у воєнізований профашистський режим». Автор закликає до ліквідації державної власності і передачі її в руки виробників, тобто, до реставрації приватновласницького ладу.

12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство

Антирадянський і антипартійний матеріал. Автор намагається довести, ніби в СРСР панує не соціалістичний лад, а державно-капіталістичний, ототожнює радянську демократію з фашизмом, твердить про наявність колоніального гноблення в СРСР.

Стаття «Про сучасне і майбутнє України»

Стаття носить яскраво виражений антирадянський, націоналістичний характер. Автор статті зводить злісний наклеп на Комуністичну партію і радянський суспільний лад. В статті до деякої міри робиться спроба визначити завдання націоналістів на найближчий час, вказати напрямки їх боротьби проти Радянської влади.

Стаття «З приводу процесу над Погружальським»

Судовий процес над Погружальським і саму пожежу в Публічній бібліотеці автор використовує як нагоду для антирадянської пропаганди. Вона заявляє, що виморюючи голодом мільйони українців в 1933 р., закатувавши кращих представників нашої інтелігенції, душачи найменшу спробу мисли-

ти, з нас зробили покірних рабів... Нам уже не раз плювали в обличчя. В цьому році плюнули особливо нахабно. Спалили найбільшу українську бібліотеку» (стор.2). В статті повторюються засади буржуазної пропаганди про СРСР як «колоніальну імперію», про «фальсифікацію» історії України і т.п.

«1933 рік...»

Стаття містить брудні наклепи на політику партії в галузі літератури. Її боротьба з проявами місцевого націоналізму в своїх рядах трактується як придушення і викорінення українського слова. Ідеалізація політично шкідливих виступів М.Хвильового сполучається у автора з постійними випадками проти політики партії, проти П.П.Постишева і т.д. Стаття має виразну антирадянську спрямованість.

Дещо про «Інтернаціональну ширму» і т. зв. «буржуазний націоналізм»

Чорновий начерк статті може служити зразком найбруднішого пасквілю на радянський лад, який, на думку автора, є антидемократичним. За його твердженням радянська Конституція — це лише «пропаганда на експорт», або один з схоластичних талмудів для духовного убозства школярів-семикласників. Автор пише про ошийник Москви над «братніми народами, республіками», твердить, ніби у 1933 р. «для убивання націоналістичного духа організовано масовий голод на Україні».

Стаття «Націоналіст?», підписана псевдонімом «Цвіркунчик», являє собою безсоромний приклад перекручення історії України, завоювання і зміцнення Радянської влади на українській землі. Автор статті всіляко намагається виправдати ворожу, контрреволюційну діяльність стовпів українського буржуазного націоналізму — Грушевського, Винниченка, Петлюри, Бандери.

Мета статті — підірвати довір'я українського народу до національної політики Комуністичної партії, посварити український народ з російським та іншими народами.

Загалом стаття носить яскраво виражений націоналістичний, антирадянський характер. В такому ж дусі написані статті цього ж автора «Уроки історії», «Мої роздуми».

«Відповідь матері Симоненка»

Відповідь є насамперед грубим наклепом на творчість Василя Симоненка, якого автор намагається зобразити виразником буржуазно-націоналістичних поглядів. Водночас це наклеп на радянську дійсність. Автор намагається переконати своїх читачів в тому, що «твори наших письменників систематично спалюються в усіх українських бібліотеках». Він у зневажливому тоні пише про т. зв. «партійних чиновників», які ніби-то «утримують у своїх старечих руках кермо насильства над народом».

«Відповідь» за своєю суттю антирадянська.

«Що таке соціалізм»

Нагромадженням брудних наклепів автор намагається підвести свого читача до думки про те, що радянське суспільство ніби-то не є соціалістичним.

Два однотипні антирадянські фейлетони «Про ставлення індиків у перехідний період від соціалізму до комунізму» та «Фасолі — зелену вулицю»

цю» являють собою брудний пасквіль на нашу дійсність. В формі дрібно-го зубоскальства, а подекуди й голого цинізму протягуються антипартійні погляди на становище у сільському господарстві.

«Нарала у верхах»

Смисл цього антирадянського «фейлетону» зводиться до намагання «обгрунтувати» дві тези: «марксизм-ленінізм — у безвихідному тумані, «комунізм — утопія». Завуавальований заклик до реставрації буржуазних порядків в СРСР.

«Песимістична комедія»

Пасквіль на радянський лад, який у автора має вигляд «загального стандарту», придушення «Інакомислячих», торжества лакуз, «ліквідації національних мов — комедія закінчується закликком «Чи не час уже нам, друзі, покласти край лихий нарузі?!». Очевидний гострий антирадянський характер цього твору.

Зміст фейлетону «Потрібна книга» — відверте глузування з повісті П. Жолдака «Паростки нового», уїдлива «критика методу соціалістичного реалізму, а разом з тим і іронізування над радянським ладом.

Матеріал має антирадянське спрямування.

Таким чином, всі без винятку, розглянуті нами матеріали мають антирадянський націоналістичний зміст. Розповсюдження таких «творів» являє собою ідеологічну диверсію проти існуючого в нашій країні державного і суспільного ладу.

Підписи.

Кандидати історичних наук
П. Бачинський
Л. Нагірна

18 грудня 1965 р.
м. Київ

Архів СБУ, спр. 680007 фп., т. 4, арк. 1-10. Оригінал.

№ 44

[Лист в ЦК КПРС]

Центральному Комітету КПСС

В конце августа — начале сентября в Киеве, Львове, Ивано-Франковске, Тернопольской и Волынской областях в целях пресечения враждебной деятельности ряда лиц, органами государственной безопасности на основании законов Советского государства за антисоветскую националистическую деятельность привлечены к уголовной ответственности 19 человек. Среди них матерые буржуазные националисты — Бутурин С.Р., в прошлом референт Городского провода ОУН, Менкуш Я.М., находившаяся до 1956 года на нелегальном положении, а также некоторые молодые люди, ставшие на путь враждебной деятельности. Эти националистические элементы занялись сочинением ряда документов, содержащих критику национальной политики Коммунистической партии, клевету на

нашу страну. Более того, в них содержатся призывы к борьбе против советского государственного и общественного строя.

Авторы этих клеветнических измышлений с антисоветских позиций излагают развитие Украины с 1917 года. Центральная рада, Директория выдаются за органы власти рабочих и крестьян; выдвигаются гнусные обвинения против В.И.Ленина, оправдывается петлюровщина, бендеровщина.

СССР называется государством авторитарной олигархии с тенденцией перерастания в военнизированный профашистский режим. Они пытались вербовать сообщников для борьбы против советской власти.

С этой целью ими разрабатывались так называемые тезисы «О состоянии и задачах украинского освободительного движения» — своеобразная платформа для образования антисоветских буржуазно-националистических сил.

Возникает вопрос, как могли появиться люди с такими взглядами в нашей республике, где безраздельно господствует идеология дружбы народов, социалистического интернационализма?

Главное — империалистическая пропаганда против нашей страны, значительно усилившаяся за последнее время.

Украину буквально захлестывает грязный поток клеветы через иностранные радиостанции, литературу, прессу, туристов и другие каналы. На субсидии иностранных империалистических держав на Западе содержатся десятки центров украинских буржуазных националистов, издается многочисленными тиражами около 200 националистических газет и журналов. В минувшем году только в Киеве было изъято свыше 200 тысяч экземпляров газет, журналов и другой антисоветской националистической литературы, засланной из-за границы.

Отрицательное влияние оказывает антисоветская националистическая пропаганда китайских раскольников.

Положение осложняется тем, что на Украину возвратилось значительное количество ранее осужденных и сосланных участников антисоветских формирований, буржуазно-националистических банд (свыше 100 тыс. чел.), часть из которых до сего времени идейно не разоружилась и пытается вести свою враждебную агитацию.

Враждебная националистическая пропаганда направляет свои усилия, прежде всего, на то, чтобы убедить советских людей будто бы социалистическая Украина находится на колониальном положении.

Особый упор делается на вопросы, связанные с развитием украинского языка и украинской литературы, причем всяческими ухищрениями пытаются доказать их упадок в результате проведения «политики русификации». Эти клеветнические измышления составляют основу документов, изъятых у арестованных.

ЦК КП Украины считает нужным доложить ЦК КПСС о том, что Коммунистическая партия Украины неуклонно проводит ленинскую национальную политику, учитывает разнообразный национальный состав республики, который отражает исторические особенности развития Украины и процесс интернационализации экономической жизни в нашей стране вообще. Так, по итогам последней переписи населения вообще в республике было 77 процентов украинцев, 17 процентов русских, а также

значительное число евреев, поляков, белорусов, молдаван, венгров и других национальностей и народностей. Для их социального и духовного развития в республике созданы необходимые условия. Это находит свое выражение в обеспечении равного права на труд, образование, развитие своей национальной культуры и языка.

Так, в УССР 64 процента учеников обучается в школах с украинским языком преподавания, 35 процентов — в школах с русским языком преподавания, есть школы с молдавским, венгерским, польским языком преподавания. В республике распространяется около 36 миллионов экземпляров газет и журналов, в том числе 34,8 процентов на украинском языке. В республике нет никаких привилегий, отлучений или принуждения в употреблении украинского или русского языка. ЦК КП Украины последовательно воплощает в жизнь ленинские указания о праве трудящихся учиться и говорить на родном языке.

В борьбе с отдельными рецидивами буржуазного национализма, в последовательном проведении ленинской национальной политики нашей партии ЦК КП Украины исходит из указаний В.И.Ленина о необходимости борьбы на два фронта — против пережитков буржуазного национализма и великодержавного шовинизма, которые составляют две стороны одной и той же медали.

Непримиримо относясь к любым буржуазно-националистическим настроениям, ЦК КП Украины решительно пресекает их малейшие проявления. В этом плане большое внимание уделяется работе со всеми слоями населения и в первую очередь с творческой интеллигенцией. Так, только в последнее время Президиум ЦК КП Украины рассматривал вопрос о состоянии идеологической работы во Львовской областной партийной организации, о работе Союза писателей Украины с молодыми литераторами, обсуждался вопрос о работе с творческой интеллигенцией. При обсуждении всех этих вопросов большое внимание было уделено борьбе с буржуазно-националистическими пережитками в сознании людей и проявлении националистических настроений среди отдельных представителей творческой интеллигенции.

В плане борьбы с проявлениями национализма ЦК КП Украины предпринимает и ныне осуществляет ряд шагов, направленных на подрыв деятельности националистических центров за рубежом, на усиление раскола среди националистов, отрыв от них широких слоев трудящихся эмигрантов и т.п. Особое внимание ЦК КП Украины уделяет информационно-пропагандистской работе среди украинской эмиграции за рубежом, помощи прогрессивным украинским организациям в США и Канаде.

ЦК КП Украины предпринимает дальнейшие меры по усилению воспитания трудящихся в духе социалистического интернационализма и дружбы народов.

Секретарь ЦК КП Украины
7 сентября 1965 года

П.Шелест

ЦДАГОУ, ф.1, оп.34, спр.5991, арк.116—119. Оригинал.

Голові Президії Верховної Ради УРСР
політв'язня Геля Івана Андрійовича, засуджено-
го по ст. 62 ч. 1 КК УРСР до трьох років поз-
бавлення волі в таборах суворого режиму
Явас, п/я 385-11-4

Заява

В історії боротьби українського народу за свої елементарні права, національну гідність, право на існування було чимало трагедій. Серед їх довгого списку однією з найбільших, на мій погляд, після ганебних масових розстрілів 30-40 років, були численні репресії української інтелігенції в 1965-66 роках, які не стали масовими лише завдяки всенародному протесту. В числі безпідставно обвинувачених і засуджених був і я.

Не вдаючись в детальний розгляд моєї, так званої антирадянської діяльності, на основі якої було зфабриковано справу і винесено обвинувальний висновок, не вдаючись і до розгляду методів ведення слідства, підтасування фактів і «ведення» всієї справи органами КГБ, заявляю таке.

Репресії 1965-66 років були грубим порушенням законності, рецидивом культивських днів, намаганням органів КГБ знову відчлупати себе самоправною і безвідповідальною за свої вчинки державою в державі.

Своєю свавільницькою діяльністю органи КГБ порушили не тільки цілий ряд статей Конституції СРСР, Конституції УРСР, але й міжнародного права. Ось найважливіші з них:

Конституція СРСР ст. 105 і Конст. СРСР ст. 125, «у відповідності з інтересами трудящих і з метою зміцнення соц. ладу, громадянам СРСР гарантується законом:

- а) свобода слова
- б) свобода друку
- в) свобода зборів і мітингів
- г) свобода вуличних походів і демонстрацій».

Конституція УРСР ст. 91 і Конст. СРСР ст 111. «Розгляд справ у всіх судах УРСР відкритий, оскільки законом не передбачені вийнятки, з забезпеченням обвинуваченому права на захист.

Уже тому, що суд в порушення конституції відбувся за закритими дверима, вирок підлягає скасуванню.

«Загальна декларація прав людини», підписана представниками урядів СРСР і УРСР, як членами ООН і, зокрема, її стаття 19. «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне вираження їх, це право включає свободу безперешкодно придержуватись своїх переконань і свободу шукати, одержувати і розповсюджувати інформацію і ідеї будь-якими засобами і не залежно від державних границь».

Моя політична діяльність не виходила за межі законності, засуджено мене абсолютно безпідставно. Тому, незважаючи на визнання мною вини на судовому процесі, винним себе не почуваю і не визнаю. Вимагаю негайного звільнення і притягнення до судової відповідальності справжніх порушників законів.

23/II-1967 р.

Ів.ГЕЛЬ

Витяги з протоколу

кущових зборів громадськості, представників всіх підприємств, установ, шкіл та організацій м. Копичинець і селища Хоростків

від 9 квітня 1968 року.

На зборах присутніх 427 чол.

Президія зборів

1. Ступак І.М.	начальник обласного управління КГБ
2. Хрящевський В.Б.	заступник обласного прокурора
3. Бойко О.С.	секретар РК КП України
4. Сливко П.П.	начальник районного відділу КГБ
5. Бортків М.М.	начальник районного відділу міліції
6. Лейчак А.П.	голова районного комітету народного контролю
7. Лаврушко Я.І.	працівник Копичанинської фабрики гумових іграшок
8. Підвисоцька О.К.	викладач Копичанського технікуму бухгалтерського обліку
9. Байталіна Т.Я.	секретар комсомольської організації Ц/З «Комсомолець»
10. Карачевцев В.І.	начальник комбінату комунальних підприємств
11. Собчук І.С.	зав. відділом пропаганди і агітації РК КП України
12. Романюк А.Й.	заврайоно
13. Владіміров О.	секретар п/о автопідприємства
14. Демків Л.І.	директор Копичанецького автопідприємства
15. Киба Г.Л.	вчителька Копичанецької середньої школи
16. Баліцький М.П.	директор фабрики гумових іграшок
17. Мостова Ф.С.	директор Хоростківського профтехучилища № 7

Секретаріат

1. Кушнір Л.Т.
2. Кабальченко К.О.
3. Емієва І.Л.

Порядок дня

1. Про ворожу націоналістичну діяльність громадянина Коца

доповідач тов. Хрящевський В.Б.

Слухали: доповідь заступника обласного прокурора т. Хрящевського В.Б. «Про ворожу націоналістичну діяльність громадянина Коца».

... Підвисоцька О.К. — викладач Копичанського технікуму бухгалтерського обліку.

За роки Радянської влади розквітла наша Вітчизна. Україна проголошена Соціалістичною республікою. Нам тяжко було загоювати рани воен. Але знаходяться люди, які є нестійкими, ставляться вороже до свого на-

роду. Цей мерзотник Коц продавав свій народ. Ми засуджуємо цього ганебного чоловіка. Просимо найсуворішого покарання. Своєю сумлінною працею наш колектив показує високі зразки комуністичного виховання і ніякі Коци не зупинять нас. Жити по-ленінськи, працювати на благо комуністичного суспільства.

Хоняковська Г.В. — секретар п/о Хоростківської СШ.

Весь педколектив нашої школи засуджує громадянина Коца за його підлу, буржуазно-націоналістичну дію. Наша країна не дивлячись на підсумки ворогів, іде впевнено по шляху до комунізму. Наші комуністичні ідеї міцно зайшли в наше життя і помішати нам будувати світле майбутнє ніхто не помішає. Ми глибоко усвідомлюємо, що дала нам Радянська влада для нашої молоді. Хай знають реакційні сили всіх мастей, що нас, радянських людей, не залякати, що колесо історії не повернуть назад.

Ми прикладемо всіх зусиль щоб виховати дітей на високих комуністичних ідеалах. Просимо судові органи нашого Радянського правосуддя покарати цього відчуженця, підлого зрадника Батьківщини, громадянина Коца найсуворішою карою.

Бартків — начальник Гусятинського райвідділу міліції.

...Коцам не місце в нашому суспільстві. Я прошу (в) нашого радянського правосуддя найсуворішого покарання цього підлого зрадника.

Рішення зборів

громадськості міста Копичинець і селища Хоростків Гусятинського району «Про ворожу антирадянську націоналістичну діяльність громадянина Коца».

від 9 квітня 1968 року

Заслухавши та обговоривши доповідь тов. Хрящевського Володимира Борисовича, заст. обласного прокурора «Про ворожу антирадянську націоналістичну діяльність громадянина Коца», збори громадськості рішають:

1. Засудити ворожу антирадянську націоналістичну діяльність громадянина Коца, спрямовану на підрив соціалістичного ладу і просити радянське правосуддя притягнути Коца до самої суворої кримінальної відповідальності як ворога народу.

2. Збори громадськості висловлюють тверду впевненість в тому, що трудящі району, ще тісніше згуртувавшись навколо Комуністичної партії Радянського Союзу, прикладуть всі зусилля, знання та досвід на дострокове виконання завдань п'ятирічного плану за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В.І.Леніна.

3. Збори громадськості просять при розгляді справи про ворожу націоналістичну діяльність громадянина Коца в обласному суді залучити до справи листи від колективів трудящих:

1. Хоростківського цукрового заводу «Комсомолец».
2. Копичанецької рембудільниці.
3. Педколективу Копичанецької СШ.
4. Копичанської фабрики гумових іграшок.
5. Робітників-пайщиків Копичанського РОППО.
6. Копичанського відділення держбанку.

7. Хоростківського відділення профтехучилища № 7.

Голова зборів (Підпис) Бойко
Секретар зборів (Підпис) Кушнір

Архів управління СБУ по Тернопільській обл., 6854 фп, т.2, арк.75-76,
83-85, 90. Оригінал.

№ 47

Відкритий лист до депутатів Рад УРСР

Антін Коваль

Відкритий лист Антона Ковалю до депутатів Рад УРСР з квітня 1969 заторкує найважливіші проблеми українського економічного, державно-політичного та культурного життя в СРСР

Шановні товариші депутати Рад Української РСР!

«Вся влада в українській РСР належить трудящим міста і села в особі Рад депутатів трудящих».

(Стаття 3 «Конституції УРСР»)

Обставини нашого суспільного життя не дозволяють мені звернутися до вас ширшим листом. Але те, про що мовиться тут настільки загально відоме, настільки очевидне, що і в цьому короткому викладі має бути зрозумілим.

Нинішні Ради УРСР є малодійовими, вони майже нічого не вирішують. Основною причиною цього є існуючий паралелізм усіх органів управління (партійні і державні). Партійні організації повинні боротися за вплив у Радах, а не мають замінювати їх. Перетворити Ради в органи дійсної влади, в органи народного самоврядування є великим і почесним завданням усіх депутатів Рад трудящих Радянської України.

Стан економіки, культури, науки (передусім гуманітарної), мистецтва в УРСР настільки незадовільний, що вимагає від всіх Рад (від сільської до Верховної) добиватися розв'язання хоча би таких питань:

В галузі економіки:

1. На сесії Верховної Ради УРСР заслухати відверту доповідь про сучасне економічне становище УРСР і вжити заходів з метою збільшення виробництва товарів масового вжитку (легкої харчової та ін. подібних промисловостей) та засобів виробництва.

2. Провести радикальну економічну реформу, основні напрямки якої мають бути визначені шляхом найширшої дискусії. При цьому передбачити: підпорядкування Урядові УРСР всіх підприємств народного господарства України (тепер з 33 промислових міністерств УРСР лише 6 є цілком республіканського підпорядкування, ці шість міністерств досить дургорядні: автомобільного транспорту, будівництва автомобільних шляхів,

комунального господарства, місцевої промисловості, побутового обслуговування, соціального забезпечення); здійснення розподілу національного прибутку Республіки Урядом УРСР (тепер біля 50% цього прибутку використовується Радою Міністрів СРСР за межами України); введення виробничого самоврядування на підприємствах.

3. Підвищити зарплату робітників (зараз із 8 годин праці робітникові оплачується лише 3 години, колгоспників — година).

4. Для більших можливостей творчої праці підвищити зарплату основній масі інтелігенції (вчителі, інженери, лікарі і т.п.)

5. Встановити гласний депутатський контроль у сфері розподілу в УРСР суспільного продукту. Відкрито обговорювати вартість допомоги, яку подає УРСР іншим республікам СРСР та зарубіжним країнам.

6. Не допускати оплати партійних посад за рахунок державних фондів.

7. Вилучити із державної секретності розміри окладів високих державних посад.

8. Добитися значного зменшення розриву між найвищими і найнижчими розмірами зарплати.

В галузі державно-політичного життя:

1. Прийняти нову Конституцію Республіки, в якій чітко визначити механізми, що а) гарантують Республіці становище суверенної національної держави, зокрема підвищити значення договірних відносин між республіками Союзу, передати теперішні компетенції союзних міністерств освіти, культури, внутрішніх справ відповідним республіканським органам; б) гарантують народне представництво шляхом демократизації виборів (висування декількох кандидатур на одне місце, широким обговоренням їх в період передвиборної кампанії; г) захистять Ради від узурпації їх влади бюрократією.

Зазначити в новій Конституції, що існування різних рівноправних партій не суперечить соціалізму, що це один із шляхів реалізації свободи політичних організацій.

У новій Конституції ухвалити ще таке:

а) створення міністерства оборони УРСР, якому підпорядкувати військові з'єднання Збройних Сил СРСР, що формуються із населення Республіки;

б) передбачити гарантії звільнення селян від земельної залежності, забезпечити право добровільного виходу селянина з сільськогосподарської артілі з орендою землі;

в) створення Конституційного суду, який розглядав би справи з питань відповідності законів до Конституції УРСР, а також скарги громадян щодо порушення їх прав і свобод;

г) генерального Прокурора Республіки обирати таємним голосуванням на сесії Верховної Ради УРСР;

д) дотермінове звільнення суддів має відбуватися шляхом, аналогічним їхньому висуванню, тобто шляхом загального таємного голосування;

е) ухвали про закони і постанови усім Радам (від сільської до Верховної) з метою вільного волевиявлення приймати шляхом таємного голосування.

2. Провести всенародне обговорення проекту нової Конституції та затвердити її шляхом референдуму (таємного голосування населення).

3. Створити інститут громадської думки з постійним друкованим органом.

4. Ліквідувати цензуру («Головліт»), встановити відповідальність лише за порушення конкретно-обумовлених законом обмежень свободи слова (розголошення військової і державної таємниці, порнографія і таке подібне).

5. Ліквідувати закони, що суперечать нині діючій Конституції (особливо статті 62 і 187-1 КК УРСР).

6. Звільнити з таборів та в'язниць усіх осіб (тисячі яких перебувають зокрема в таборах Півночі, Сибіру, Мордовської АРСР), позбавлених волі за висловлення і поширення своїх політичних, філософських та релігійних переконань.

7. Ліквідувати систему обмеження пересування населення (прописка тощо), припинити громадську дискримінацію селян (насамперед хоча б видати їм паспорти).

8. Не допускати адміністративного переслідування студентів (звільнення з вузу, позбавлення стипендії чи гуртожитку) за висловлення та поширення своїх поглядів. Залишити право адміністративного покарання студентів лише у випадку неспішності. У всіх інших випадках міра покарання має визначатися загальними зборами викладачів і студентів (групи, курсу, факультету).

Рекомендувати студентським колективам створити студентські суди честі. Забезпечити цим судам незалежність від адміністрації та громадських організацій вузу.

Гарантувати студентам вільне створення літературних, філософських, культурних та інших гуртків та клубів.

9. Розробити заходи для дальшої демократизації вузівського самоврядування (визначення компетенцій вузівського керівництва, обрання ректорів таємним голосуванням з участю делегатів від студентів і т.п.).

10. Позбавити працівників державних органів та працівників політичних організацій всіх «узакоханих» пільг та привілеїв (зокрема закриті розподільники товарів широкого попиту, лікувальні комісії та інші установи, що обслуговують лише виключно їх).

11. Посилити відповідальність перед законом працівників державних органів (в тому числі органів міліції і прокуратури) за дії, що обмежують свободи і права громадян, а також за спроби втручатись у діяльність суду і т.п.

12. Притягти до судової відповідальності осіб, винних у вчиненні стратилівих злочинів за часів культу особи.

13. Розпустити Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР, оскільки та інерція, яка склалася в діяльності цього органу, перетворює його в суспільно небезпечне утворення. Функції КДБ, зв'язані з боротьбою проти іноземних розвідок, передати у відання міністерств оборони та внутрішніх справ.

14. Заборонити державним органам запроваджувати справи на громадян СРСР за їх політичні, філософські погляди, висловлювання і поширення цих поглядів.

В галузі культури:

1. Українізувати навчальні й учбові заклади Республіки (вузи, технікуми, училища тощо), забезпечити на практиці діловодство державних уста-

нов українською мовою (на території нацменшостей — на мові цих меншостей). У зв'язку з цим відновити ніким ніколи не скасовану чинність законів і урядових постанов про українізацію від 1924–1928 років.

2. Скасувати дискримінаційні заходи навколо культурної спадщини українського народу (заборона, напр., перевидання творів В.Винниченка, М.Хвильового, М.Грушевського та ін., спотворення спадщини видатних діячів культури, напр., видання творів І.Франка, П.Куліша та ін., шляхом їх довільного добору, уривання, купюр тощо), в тому числі зняти заборону продажі і поширення на території Дніпропетровської області твору О.Гончара «Собор» і недавно виданих «Вибраних творів» П.Куліша.

3. Актуалізувати закони, спрямовані проти дій, що перешкоджають розвиткові культури національних груп (молдаван, євреїв, угорців, болгар, греків та ін.), що розпалюють національну і расову неприязнь (зокрема сучасний антисемітизм — як показник всякого шовінізму).

4. Скасувати існуючі негласні настанови про обмеження прийому до вузів вихідців із Західної України (на території Східної України), а також євреїв.

5. Клопотати перед Урядом РРФСР про надання 5-ти мільйонам українців, які проживають на території РРФСР, таких самих можливостей національного розвитку (школи, театри, преса тощо), які мають росіяни на території УРСР.

6. Особливу увагу звернути на виховання національної самосвідомості українців, пам'ятаючи, що українізація, здійснювана лише адміністративними заходами, нагромаджує негативні почуття.

7. Припинити переслідування діячів української культури, які не вчинили жодних державних і суспільних злочинів і зазнають громадських обмежень (звільнення з роботи, позбавлення можливості друкуватися, виступати перед трудящими та ін.) лише за активну громадську діяльність в інтересах розвитку культури (таких зараз є сотні, наприклад, Зіновія Франко, Михайлина Коцюбинська, Іван Світличний, Георгій Бачинський, Віктор Боднарчук, Михайло Брайчевський, Іван Дзюба, Михайло Осадчий та ін.).

8. Добитися повного виконання постанови РНК РРФСР від 1 грудня 1917 року «Про передачу трофеїв українському народові».

9. Оскільки демографічне становище України дуже загрозливе (рівень народжуваності є одним із найнижчих у світі), розробити заходи, що ліквідували б тенденцію до скорочення населення УРСР (безперечно, не за рахунок масового переселення з інших республік, заборони абортів чи інших подібних методів).

Ось ті найголовніші заходи, які, на мій погляд, могли б оздоровити наш суспільний організм. Я не претендую тут на їх цілком коректний виклад, хотілося лише поставити перед вами очевидно назрілі проблеми, щоб ви в ході наступного обговорення знайшли відповідне їх розв'язання.

Квітень 1969 року.

З повагою громадянин СРСР
виборець Антон Коваль

Сучасність, рік IX, ч. 10 жовтень 1969. — С. 99–103.

Завдання «Українського вісника»

Необхідність такого позацизурного видання на Україні давно назріла. Є багато проблем, які викликають загальний інтерес і турбують широку кола української громадськості, але зовсім не висвітлюються офіційною пресою. Якщо ж зрідка під тиском обставин преса і згадує ці проблеми, то вдається до свідомої фальсифікації.

«Вісник» міститиме без узагальнень інформацію про порушення свободи слова й інших демократичних свобод, гарантованих Конституцією, про судові та позасудові репресії на Україні, про порушення національної суверенності (факти шовінізму й українофобії), про спроби дезінформувати громадськість, про становище українських політв'язнів по тюрмах і таборах, про різні акції протесту тощо. «Вісник» даватиме огляд або повністю наводитиме публічні статті, документи, художні твори та інші матеріали, які вже набули поширення у «Самвидаві».

«Український вісник» — видання в кожному разі не антирадянське і не антикомуністичне. За своїм змістом і завданням воно цілком легальне і конституційне. Критику окремих осіб, органів, установ, аж до найвищих включно, за допущені помилки у вирішенні внутріполітичних проблем, зокрема порушення демократичних прав особи і нації «Вісник» не розцінює як антирадянську діяльність, а вважає гарантованими принципами соціалістичної демократії і Конституцією правом і почесним обов'язком кожного громадянина. Ненормальні умови випуску «Вісника» пояснюються тим, що у нас є частими порушення конституційних гарантій і незаконні переслідування громадськи активних людей.

«Вісник» не є органом якоїсь організації чи групи, об'єднаної програмою або організаційною єдністю, і тому допускати друкування самвидавських матеріалів, написаних з різних позицій. Завданням «Вісника» буде об'єктивна інформація про приховувані процеси і явища в українському громадському житті. «Вісник» тому не міститиме ніяких матеріалів, які написані спеціально для нього і не були в обігу. «Вісник» не друкуватиме таких документів (як правило, анонімних), які є антирадянськими, тобто заперечують демократичним шляхом обрані Ради як форму участі громадян в керівництві державою, і антикомуністичну ідеологію як таку.

«Український вісник» зможе функціонувати лише при активній підтримці громадськості, яка не тільки розповсюджуватиме його, а й не лишатиме без розголосу чи належної реакції кожного антидемократичного чи українофобського вчинку, кожного випадку незаконного переслідування людей за переконання.

«Вісник» гарантує безсторонній підхід до інформаційного матеріалу. Про виявлені помилки чи неточності, які у зв'язку з умовами видання неминучі, повідомлятиметься у дальших випусках.

Український вісник. Вип. 1-2. Париж-Балтимор. Вид-во «Смолоскип», 1971. — С. 11-12.

Міністрові юстиції УРСР
тов. Зайчукові
Копія: Верховному суду УРСР

17-18 листопада 1970 року в м. Івано-Франківську обласний суд розглядав справу Мороза Валентина Яковича, звинуваченого за ст. 62 ч.2 КК УРСР. На цей процес ми були викликані як свідки. Без усяких юридичних підстав, на порушення Конституції СРСР, Конституції УРСР і Кримінально-процесуального кодексу УРСР судовий розгляд проводився закрито. Нам як свідкам голова суду, особисті і відповідальні особи з охорони гарантували присутність на зачитанні вироку, в якому могли бути згадані наші прізвища. Зрештою, це наше законне право, передбачене ст. 20 КПК УРСР. Однак, попри наші неодноразові нагадування, нас на зачитання вироку не допущено, хоча водночас повз нас за спеціальними записками на зачитання вироку проходило багато осіб, з яких деякі навіть не знали, для чого їх запрошено до обласного суду.

Висловлюємо свій категоричний протест проти незаконних дій Івано-Франківського облсуду.

Залишаємо за собою право звернутися в касаційну інстанцію — Верховний суд УРСР з аргументованою скаргою у справі незаконності закритого суду над Морозом В.Я. і у зв'язку з цим — вироку.

С. Антоненко-Давидович. Київ, вул. Леніна, 68, кв. 24.

І. Дзюба — Київ, 151, Повітрофлотський проспект, № 52, кв. 97.

В. Чорновіл — м. Львів, в. Спокійна, 13.

17/XI. 1970 р.

Архів управління СБУ по Львівській обл., спр. 32157 фп., т.4, пакет а. 81.
Рукопис. Фотокопія.

№ 50

Валентин Мороз

Серед снігів (Уривки)

Не можна без кінця випускати грошові знаки — бо знеціняться. Не можна без кінця напихати в людську голову слова — бо наслідком буде та ж сама девальвація. Девальвація слова — основна моральна проблема, яку залишила по собі сталінська доба. Епітети вищого і найвищого ступенів, знаки оклику, заклики, виклики — усе це досягло такої концентрації, що зникли будь-які реальні критерії. Величезна, до краю надута повітряна куля, описана крикливими лозунгами, відірвалась від землі і попливла. І сам вождь вже не відав, де він опиниться і які вітри керують ним.

Ніхто не вірив ні в яку реальність — ні в реальність зобов'язань, взятих колгоспним бригадиром, ні в реальність оцінки, даної критиком свіжонадрукованої поеми. Витворилося два світи — остаточно диференційовані один від одного. Перший складався з буднів, де люди надихались не

то, що без героїзму, але й без елементарної порядності. І був ще другий — світ кіно, книжок, де молодогвардійці співали арії перед шахтою, у яку їх мали скинути через п'ять хвилин. Молодоговардійці, — як і все інше, що потрапило в цей надутий, нереальний світ — мусіли також стати нереальними.

Ніхто цього вголос не казав, проте увесь час закрадалися сумніви: а чи справді існували молодоговардійці з їх подвигами? Чи це, може, така сама «липа», як цифра урожайності в колгоспі, як відсоток успішності в школі, як кількість прочитаних лекцій у товаристві «Знання». «Акулов не буває» — ця логіка надто тверезого малюка з книжки Чуковського стала негласним кредо. Міщанин дуже любив смакувати сенсації, що Олег Кошовий (ви чули!) зовсім не вбитий, а живе в Західній Німеччині, і що взагалі все це «брехня».

Девальвація слова потягла за собою жакливу девальвацію всіх понять. До розряду вигаданих потрапили мета, ідеал, героїзм, подвиг. Міцно відгороджений своїм нігілізмом від усього духовного, «трудящий» викинув за борт усе. Про Тичину знали тільки, що він «пише вірші, та все гірші». Що можна було сказати про геніальність Тичини в умовах, коли саме поняття геніальності ніхто вже всерйоз не сприймав, коли її геніальність асоціювалась з Дем'яном Бедним, коли її чіпляли до штанів кожного комісара.

Для України трагедія стала подвійною — як для всіх «націоналів» Радянського Союзу. Бо такі поняття, як нація, патріотизм, рідна мова, Вітчизна, теж потрапили до реєстру «вигаданих», «книжних» речей. Людина, яка не вірила ні в що, мусила збайдужити і до України.

І от на це холодне згарище, де вже навіть попіл давно розвіявся за вітром, прийшли шестидесятники — «Симоненкове покоління». Не все було вартісним і глибоким у їх перших творах. І все ж прихід їх був — епохою. Бо вони повернули втрачену вагомість словам і поняттям, заставили людей знову повірити у реальність духовного світу. Це був справжній подвиг: в атмосфері тотального зневір'я у щось повірити. І запалити вірою інших.

«І нічого іншого люди так не ждуть, як живого прикладу героїчної громадської поведінки. Людям потрібен цей приклад не тому, що без нього не можуть скласти уявлення про істинне громадське діяння, а тому, що їм потрібна певність, що і сьогодні таке героїчне діяння можливе, і сьогодні воно не безплідне».

Ці слова Дзюби про значення Симоненка є фактично оцінкою ролі шестидесятників в цілому. Кожна епоха мала таких будителів, що відроджували слова і поняття після девальвації, надавали їм знову живого змісту. Моральне омертвіння спричинялося не лише «культами» на зразок сталінського. Воно настає періодично в міру того, як духовність старіє, вичерпує себе і вкривається зроговілим панцером. Так було з пізнім Римом, у якому сума старих моральних приписів, оперта на релігії Венери і Юпітера, перестала бути зобов'язуючою, зробилася формальною, у якому не було вже Муція Сцеволи, що спокійно поклав руку на вогонь.

Рим оновили християни. Що ж дало силу неписьменному християнину з його наївними проповідями перемоги римського філософа, обтяженого вантажем грецької і догрецької мудрості? Може, християнський проповідник знав щось таке, чого не знав римський філософ? Ні, справа

не в цьому. Філософ знав більше, ніж християнський проповідник. І взагалі: суттєва різниця не в тім, що один знає, а другий не знає. Суть — у градусі емоційності, з якою людина ставиться до тієї чи іншої істини. Один просто знає це. Другий живе цим. Для одного дана істина є просто інформацією, знанням. Для другого — откровеніє, без якого життя втрачає сенс. Істина, розігріта в душі до певного «градуса», стає цінністю. Знання переростає у віру. І тільки тоді людина починає жити. Леся Українка називала цей стан **ОДЕРЖИМІСТЮ**.

ОДЕРЖИМІСТЬ — це не художність. І не науковість. І навіть не публіцистичність. Одержимість — це зовсім окрема субстанція, необхідний поряд з іншими компонент для повноцінного духовного життя. Можна мати чудові руди — але вони ніколи не перетворяться у сплав, не оживуть без необхідної температури в печі. Можна мати великі духовні скарби — але їх просто не помітять, доки не візьметься за них одержима людина і не розтопить їх в горнилі своєї одержимості. Фінський загал не знав, чим він володіє, доки Леннрот не зібрав епос «Калевала» і не показав усім, що це таке. Був Тичина і були його геніальні вірші — але з таким скарбом у руках, він не мав сили зробити українцями навіть найближчих, виховати їх так, щоб вони розмовляли українською мовою. Чого ж забракло? На холодній волі, присипаній сибірськими снігами, не було вже жодної іскри одержимості — жодної з тих, що розліталися колись золотими водоспадами і розпалили пожежу українського відродження двадцятих років. А Симоненко чи Вінграновський одним доторком пробуджували в людях заснулу українську душу, робили їх живими.

Це й була місія шестидесятників: принести в замерзлу українську дійсність іскру одержимості. Без неї не мав сили навіть Шевченко. Його читали і не помічали...

Маленький гурт людей у Києві розбризкував іскри на цілу **УКРАЇНУ** і де вони падали — відразу танув довголітній лід байдужості і нігілізму. Кожне слово їх палахкотіло одержимістю, фанатичною ненавистю до холодних і слизьких, фанатичним бажанням прискорити кінець льодовиковому періодові на Україні.

*Ви — крикуни пихаті й тлусті,
Хабарники, набиті лосем,
Що кланяєтесь лангусті
І ходите на збори строем.
Ви пузаті ченці без віри,
Ви спекулянти слизькохвості,
Ви барабани товстошкірі
Напнуті на ідейні кості.*

І головне — лавину нічим було спинити. Усе, що виставляли проти цих людей, будувалося з льоду, — а лід моментально танув від їхніх іскор. Найбільшим сюрпризом минулого десятиріччя було те, що арешти 65-го року не загальмували, а прискорили сучасне українське відродження. Ера Великого страху минула. Арешти не злякали, а викликали грандіозне зацікавлення — не тільки на Україні, але й у цілому світі. Репресува-

ти декого в сучасних умовах означало створити йому ореол, зробити мучеником (незалежно від того, мучиться людина чи ні).

Це був прорахунок... і помилку негайно кинулись виправляти. Випустили із в'язниці Івана Світличного — хоч і вважали його «головним». Тактику змінювали на ходу. Не вдалось залякати? — значить, треба скомпрометувати і розчарувати. Першим досягненням в цьому напрямі була стаття І. Драча в «Літературній Україні». Потрібно було, щоб Драч публічно почистив чоботи Полторацькому. Це міг зробити будь-хто, кандидатів не бракувало, але хотіли, щоб саме Драч або хтось з його кола. *Потрібно було вбити легенду про шестидесятників* — якісно нових людей, показати, що нічого нового в них нема, що Драч може писати такі самі пасквілі про «націоналістів», як і Тарас Мигаль. Потрібно було вбити віру, окриленість, загасити іскру одержимості і повернути людей знову у стан жовчного нігілізму. Потрібно було забрати в людей приклад, що їх зігривав, переконати, що їхній бог — це зовсім не бог, а бутафорія. Іван Дзюба оголосив бойкот Драчеві після цієї статті в «Літературній Україні». *Одержимий* не міг зробити інакше.

І тепер я згадую цей факт, читаючи заяву Дзюби у тій самій «Літературній Україні», багато в чому подібну до статті Драча. Ті ж самі лайки, начерпані з лексику полторацьких («провокаційна маячня», «політиканське суеслов'я»), така сама анафема «націоналістам»... Сумніву нема: слизькохвості можуть поздоровити себе з новим успіхом.

Читав я аргументи, викладені Дзюбою, слухав також захисників його заяви. Слухав і дивувався: яке це все дрібне і не суттєве... Серед причин, наведених захисниками заяви, висувуються й такі: якби Дзюба не написав заяви — зняли б з друку його переклад, що має ось-ось вийти. Виключення його із Спілки автоматично потягло б за собою втрату роботи. Ну, що ж, коли це серйозні причини — в такому разі необхідно відмовитись від будь-яких планів. Кожний крок, кожний новий твір, де є хоч якінебудь відхилення від канонів бідного Дем'яна, автоматично тягне за собою більші чи менші неприємності. І хто хоче уникнути їх — мусить взагалі скласти руки і нічого не робити.

Основний гріх, який приписують захисники Дзюбиної заяви нам, її противникам, — це донкіхотство, відсутність реалізму. Ну що ж, тут нема навіть необхідності відповідати власними аргументами. Можна взяти їх з Дзюбиної промови, виголошеної у 1965 році, коли він ще був іншої думки про донкіхотів і про «реалістів»:

«В той час, як вони були великодушними реалістами, добре знали, що можна і чого не можна, яке діло виграшне, а яке програшне, — в цей час, в їхню добу торгашеської тверезості Василь Симоненко був безнадійним донкіхотом, кажучи словами Лесі Українки, відмовлявся визнавати т. зв. «історичну прірву» за прірву реальну і вимагав зовсім неможливого: «Хай мовчати Америки й Росії, коли я з тобою говорю», — а з ким він говорив — звісно, і все; ой, як неможливе і як безнадійне це з точки зору вченого і премудрого поросяти».

«З точки зору вченого і премудрого поросяти» найбільшим божевільям був виступ Дзюби у кінотеатрі 4-го вересня 1965 р. Це був апогей донкі-

хотства: у розпалі арештів виступати з протестами. «Торгашеська тверезість» диктувала інше: сиди, мовчи і радуйся, що не перехапали всіх. Але «безнадійно-донкіхотський» Дзюба і на цьому не заспокоївся. Він ще пустив у світ свою книгу... і от виявилось, що це донкіхотство дало більше користі, ніж «реалізм» усіх премудрих поросят, разом взятих. Якимось так виходить, що найкраще ростуть квіти, посіяні на морозі. Найменше протуджуються ті, що не зважають на погоду, що самі для себе є погодою. Парадокс тут чисто зовнішній. «Реаліст» і одержимий репрезентують собою не логіку і нелогічність. Вони просто є репрезентантами двох типів логіки. «Реаліст» послуговується кущою, приземленою логікою сьогоднішнього дня. Але в тім то й річ, що майбутнє будується за іншою логікою — логікою завтрашнього дня. І віднайти її може тільки одержимий. Усі відкриття, усі винаходи, все нове — справа рук донкіхотів. Не завжди одержимі намацують стежку в майбутнє — часом збиваються на манівці. Але з обережністю «премудрих поросят» взагалі не зрушиш з місця. Не всі квіти, посіяні на морозі, ростуть. Більшість гине. Але іншого виходу нема. Для нації, що сотні років живе в льодовиковому періоді, в умовах постійної зими, це єдиний вихід: «буду сіять квітки на морозі». Та й сама Україна — це квітка, що виросла серед снігів. Україна — це квітка — ломікамінь. Українська живучість — це алогізм, ірреальність, парадокс, якщо користуватись логікою «реалістів» — так само, як і цвітіння білочки (сдельвайс) на крижаних вершинах. Україна живе завдяки іншій логіці — логіці одержимості. Тільки одержимий міг бути українцем в умовах Києва чи Харкова у XIX-му столітті, коли Україна вважалась неіснуючою, похованою. Тільки одержимий може бути українцем у цьому ж Харкові тепер, коли «премудрі поросята» переконані, що всі нації незабаром зіллються в одну і що Україні в наступній семиріччі вже не буде. «Реалісти» на Україні ніколи не були українцями — вони неминуче ставали малоросами. Біймося як вогню «реаліста», коли хочемо бути українцями! З точки зору «реалістів» українська справа завжди була безнадійною. Тому й робили її завжди ті, що сказали собі: «без надії сподіватись», ті, що не злякались «безнадійної» реальності і вперто йшли за своєю мрією, «так, як Ізраїль йшов за стовпом огням».

Для нас вже стало традиційним нарікати на свою слабкість. Насправді ж Україна показала унікальний приклад сили. Інші народи в наших умовах давно зникли, стали Провансом!¹ А ми — витримали! Яка ще заборонена мова дала таку багату літературу? Твердість українського характеру мусить бути справді не абиякою, коли й росіяни, і поляки сказали незалежно одні від одних те саме: «Упряма как хохол» і «Uparty jak fusin»². Це й є основою дивовижної української твердості знаходити силу і надію в собі, бути незалежним від зовнішніх джерел сили і надії. Заповідь Григорія Сковороди — «шукай все в собі!» — знову й знову оживає в українцеві. Єговіст запитав Левка Лук'яненка у мордовському та-

¹ Цікаво, що Луначарський називав Прованс «Французькою Україною», бажаючи підкреслити однакові умови, що випали на долю обох народів. Україна в цих умовах вижила, Прованс перестав існувати як нація, опустився до рівня французької провінції. — (Прим. автора).

² «Впертий як русин» (тобто українець). — (Прим. автора).

борі: «А ти впевнений, що твоя Україна вічна?» Той відповів: «Ні, не впевнений, бо в таких речах ніхто не може мати певності». Єговіст зареготався і зробив висновок: «То ти навіть не знаєш, за що борешся. От я знаю, що ми, свідки Єгови, здобудемо вічне життя. А що ти знаєш?». І тоді Лук'яненко сказав: «Коли б я був єдиним українцем на світі — я й тоді борюся б за Україну». Вже кілька сторіч українська живучість тримається саме на цій логіці. Українців, які б не любили Україну, — мізерна кількість. Українців, які хотіли б зникнення України з лиця землі — ще менше. Люди русифікуються не тому, що не люблять України або не хочуть її. Люди русифікуються тому, що їм не вистачає сили повірити в Україну, зберегти віру в гідотній атмосфері Харкова чи Одеси, де «убрання в мову, як в одержимість — не ганьба, не жах, а норма». Їм треба — прикладу. «І нічого іншого люди так не ждуть, як живого прикладу...»

Не всі відкрили щось нове для себе у книзі Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». І все ж книга ця стала для всіх відкриттям. Що з русифікацією треба боротись — це знали. Але цього було не досить. Треба було ще побачити реальну людину, яка реально бореться проти русифікації. Потрібна була іскра, щоб запалити в людині давно готове багаття. Якраз у цьому сенс Дзюби та інших шестидесятників — у тій іскрі одержимості, яку вони принесли в заморожену українську дійсність. Саме тут потрібно шукати відповіді на питання, чому навіть деякі порівняно невеликі факти і події 60-х років збудили таке велике зацікавлення і викликали такий гучний резонанс. Люди шукали у книзі Дзюби не аргументів — вони шукали там віру, заряд одержимості. Зовні виглядає так, ніби людину спочатку переконують, а потім вона починає вірити. Насправді ж це буває навпаки: спочатку людина спалахує, заражається вірою — і тільки потім підбираються аргументи для готового переконання. Аби повірити — аргументи знайдуться. Часом наївні — але то вже не грає ролі.

Огляньмося навкруг: чи багато у зрусифікованому, потрошеному Києві свідомих українців? Збільшувати їх коло — це і є реально боротись з русифікацією. Без цього наша праця втрачає сенс. І от стоїть перед нами зрусифікований, зруйнований українець, людина без власного «Я». Чим пробудити в ньому приспану українську душу? Аргументами? Не було ще випадку, щоб апостол навернув будь-кого в свою віру аргументами. І риторика, і красномовство тут безсилі. Християнські апостоли не мали ні того, ні другого.

«Обмежені, вузькі, неосвічені, без будь-якого досвіду у справі пропаганди, учні Ісуса були у повному розумінні слова маленькими людьми». «Мова авторів Нового Завіту бідна до такої міри, що у кожного є свій власний маленький запас слів», — пише про них Ренан (Е.Ренан: «Апостоли»).

І ці темні люди без досвіду за короткий час зробили Римську Імперію християнською. Апостоли! Апостоли потрібні сучасній Україні, а не ситі пристосуванці — «реалісти» з їх аргументами! Ні один духовний переворот не відбувся без апостолів. Сучасне українське відродження також не можливе без них.

Сенс таких постатей, як Дзюба — в апостольському горінні. Без цього вони сечають, перетворюються в ніщо. Для таких охолонуті — значить

умерти. Біймося втратити святе полум'я одержимості! Бо тоді залишаться аргументи, будуть множитись товсті монографії, але все це нікого не пробудить. Холодний скептик з його риторикою нікого не запалив і не запалить. Найкраще про це сказав сам Дзюба у 1965 році: «Бувають епохи, коли вирішальні битви проводяться на площині соціальної моралі, громадянської поведінки, коли навіть елементарна людська гідність, опираючись брутальному тискові, може стати важкою бунтівничою, революційною силою. До таких епох, на мою думку, належить і наша епоха (...). Ось чому, може, ніщо інше не має зараз такого значення, як висота громадянської поведінки».

Так, позиція тепер важить більше, ніж слово. Словам не вірять — вони жахливо здевальвувалися. Слово необхідно підкріпити позицією. Живемо в епоху, коли і Сверстюк і Шамота говорять однакові слова про Шевченка: обоє називають його геніальним. Різниця між ними, отже, визначається не словом, а позицією.

Одному доцентві довелося бути на нараді, де виступав Дзюба. «Ну й як?!» — запитали його. — «Та... хотів чоловік похизуватися», — відповів доцент. Куций реаліст ніколи не збагне, що таке позиція. І щиро прийматиме її або за театральну позу, або, у кращому випадку, за наївне донкіхотство. Тепер захисники Дзюбиної заяви кажуть нам: «Досить театральних поз. Треба працювати». І доводять, як то важливо, щоб Дзюба був у Спільці, щоб там було багато таких, як Дзюба, і що взагалі треба здобувати «становища». Тільки вони тратьють порох даремно. Ніхто не думає заперечувати сказаного ними. Звичайно, дуже хочемо, щоб у Спільці взяла гору така, як Дзюба. І не лише у Спільці. Смішно було б заперечувати також необхідність методичної буденної роботи. Так, одержимість не замінить ні таланту, ні працьовитості — але цього ніхто й не стверджує. Протиставляти одержимість буденній роботі — те саме, що протиставляти сірники дровам. Одержимість не є заміником ні таланту, ні працьовитості — але без неї і те, і друге лежатимуть мертвою брилою. Таланти є завжди і скрізь — чому ж тоді бувають епохи розквіту і епохи сірості? Одержимість — це не екстремізм і не вибуховість. Вибуховими бувають частіше налоскотані емоції. Полум'я одержимості горить рівно і спокійно. Самоспалюватись не обов'язково. Мені, наприклад, більше імпонує філософія Швейка, який казав: не той добрий вояк, що вмирає за вітчизну, а той, що заставляє ворога вмирати за вітчизну. Так що закиди в донкіхотстві і непрактичності адресовані не туди. Ми не проти роботи — в тому числі найбруднішої. Хтось мусить говорити ідіотські офіційні промови, щоб мати можливість зробити добру справу, використовуючи своє становище. Хтось мусить писати нікчемні ювілейні вірші — щоб утриматись на посаді задля цієї ж мети. Але чи мусить це бути Дзюба? Не тільки не мусить, але й не має права. Причин для цього є принаймні три.

Перша, людей, які хотіли б трохи любити Україну і мати трохи комфорту, ніколи не бракувало. Павличка ніколи не доводилося спеціально культивувати — він завжди виростає сам. Ніхто не каже, що Павличко не любить Україну. Павличко щиро любить Україну і хоче зробити для неї якнайбільше — тільки при умові, що для цього не доведеться жертвувати комфортом. Він чує, що це слабина, його мучить совість, але він чудово

вміє цьому зарадити. Павличко переконав себе, що він теж великомученик, що його переслідують, дивляться на нього скося і т.п. Взагалі: чим більше людина боїться, тим більше вважає себе великомучеником. І це правда — бо найтяжче мучиться той, хто найбільше боїться. Ну, звичайно, Павличко нізачо не признається навіть собі, що причиною його поведінки є ординарний прозаїчний страх. Ні, він вигидає собі цілу теорію. Він, бачите, свідомо бере на себе таку невдячну, не героїчну роль — аби тільки послужити справі. Нового тут нічого нема. Так буває завжди: чим дрібніший стимул керує людиною — тим величніші і романтичніші причини вона вигидає.

Знаємо, що Павличко відповість на це скептичною усмішкою. Але знаємо також, що джерело цього скепсису — страх і втома. Найкраще про таких сказав колись Дзюба — про людей, що закриваються «мелодрама-тизованим скепсисом, в який залюбки і «вишукано» тікають від тяжкого громадянського обов'язку, тікають з лінощів, тікають з страху, і по сліпоті; жалюгідним скепсисом мудруючого раба, який хоче сам себе обдурити і вдає, будімо так захоплений грою в парадокси, що й не помічає яра на шиї». Так буває завжди: спочатку людина втомлюється, стоячи на позиції, а потім вже підводить «теоретичну базу»: кому це, мовляв, потрібно, зовсім це не позиція, а театральна поза, і взагалі пора кінчати з донкіхотством.

Одержимий і скептик — споконвічні антиподи. Вичавлений, охлялий скептик завжди приписує людині з пружною мускулатурою донкіхотство і непрактичність. Втомлений тятарем своєї ерудиції римський філософ міг виставити скільки завгодно «незаперечних» аргументів проти християнина-неофіта і з точки зору куцої практичності він мав рацію. Християни не перевернули світу і не збудували на землі царства Божого. Але будуючи його, воскресили умерлу духовість. А їх опонент-скептик з його незаперечними аргументами назавжди залишився мертвим.

Бувають також епохи, коли найціннішим буває скепсис. Що правда, то правда. Це епохи масового психозу, періоди налоскотаного фанатизму.

Але ми живемо в інші часи. Скептик — якраз те, чого найбільше му-сить боятися сучасна Україна. На Україні ще й нічого гасити — ще треба розпалювати. Так що рано Дзюба «взявся за розум» і попросився з донкіхотством.

Ні, не треба закладати спеціальні парники для культивування Павличка. ВІН виросте сам, не турбуйтеся, ще й до того самообслужиться — тобто переконає себе і ближніх, що й він мученик, що й він жертва. Справа не в тому, щоб оголосити Павличка абсолютно негативною фігурою. Павличківство — явище складне і суперечливе, носить в собі як негативний, так і позитивний зміст. Павличко зробить багато для України — мусимо це визнати. Але не про це мова. Йдеться про те, що на одного Дзюбу завжди припадає сотня Павличків. А тому перекваліфікувати Дзюбу на Павличка просто не раціонально — не тільки з точки зору донкіхотів, а й з точки зору премудрих поросят. Надто мало на Україні тих, що носять в собі іскру одержимості і можуть запалювати інших. І ще про те йдеться, що павличківство — явище наступальне, агресивне. Психологи добре знають: той, хто опинився в багні, завжди має бажання (здебільшого неусвідомлене) стягнути до себе того, хто стоїть на сухому. Саме цим бажанням

павлички й небезпечні. Ніхто інший, як вони, нашептали Драчеві його статтю. Тепер вони нашептали заяву Дзюбі. В тім то й річ, що Дзюба зробив поступку не козаченкам, а павличкам. Протистояти зовнішньому тискові легше. Боротися з тим, хто розкладає зсерединни — далеко важче. І тут Дзюба виявився не на висоті.

Як бачимо, для обґрунтування першої причини цілком вистачило аргументів, взятих з виступу Дзюби. Вистачає їх і для обґрунтування другої. Ще кілька слів і з того ж виступу у 1965 році:

«Адже більшість молодих поетів і літераторів починали і починають від не гіршого рівня, як починав Василь Симоненко, і «стихійного таланту» в тих було напевно не менше. Отже багато хто з них міг би стати таким, яким став Симоненко, але стають такими одиниці. Решта йде не вгору, а вниз. Скільки вже на наших очах здрибніло, збаналізувалося і занепало талантів! В чому ж справа? (...). Коли людина говорить на повен голос — голос її міцніє. А коли привчає себе говорити напівпошепки — цей півшепіт стає її нормальним голосом. Василь Симоненко мужньо говорив правду, і правда його робила самого все більшим і більшим. Поетові потрібен простір прикладання сил для того, щоб сили його множилися. А хто собі той простір звужує, хто своїх сил не вживає, не напружує до краю й постійно, того м'язи непомітно слабшають, того сили зменшуються, той мізернішає. Є в медицині поняття — «ледаче серце».

...«Радянського літературознавства»* вважає післязаявного Дзюбу таким самим «націоналістом», як і дозаявного, нахабно вимагаючи, щоб Дзюба довів свою безгрішність «не декларативними заявами» (стор. 70). Не встигло ще висохнути чорнило у тому місці, де Дзюба написав «А», як на нього вже знову почали тиснути, вимагаючи «Б». Що ж дала в такому разі заява? Як бачимо, логіка «одержимих» є реальнішою, ніж логіка «реалістів». Наївним і непрактичним виявився той, хто закидає донкіхотство іншим.

Україна бачила вже багато таких, що говорили й закреслювали, потім знову говорили й закреслювали власні слова, може тому й наступила масова зневіра, що на очах загалу падали найвищі. Пігмеї завжди лизали п'яти капралам. Але, щоб «сержантам, які самочинно одягли погони генералів», кланялися такі велетні, як Тичина — цього ще, мабуть, не було ніколи. І — хто знає — може саме це спричинило людям найглибшу травму? У що і в кого вірити, коли всі відрікаються, коли боги стають денщиками?

Україна вже бачила Остапа Вишню, який вишов із в'язниці і одразу заявив, що він ніколи не був там і що «націоналісти брешуть», Україна вже мала Епіка, який писав у 1935 році:

«Підготовляючи терористичні акти, ми з безневинним виглядом запевняли партію у своїй відданості і чесності і протягом багатьох років грали такі ролі, у порівнянні з якими дії розбійника з великого шляху є зразком чесності і гуманності. Я зрозумів, що наймилостивіший вирок пролетарського суду — зробити зі мною так, як роблять з оскаженілим собакою, знищити, як сапного коня, вийняти з тіла суспільства. Комуніс-

* Ч.1, січень 1970, стор. 61-70, «У поході проти істини».

тична партія великодушно повірила моєму каяттю. Партія подарувала мені життя, давши мені цим найбільшу з усіх можливих нагород на землі — право на життя, на радість праці».

Досить вже цього. Україна спрагла за такими, що ні від чого не відрікаються і ні перед ким не виправдуються. Маємо силу-силенну людей, які, сказавши добре слово про Україну, негайно роблять три реверанси в бік Росії. Вони ніколи не напишуть «Шевченко і Пушкін». У них завжди виходить «Пушкін і Шевченко». Не спеціально, ні. Це виходить у них механічно. Рабське почуття вторинності міцно в'їлося їм у кров. Перед усім українським у них стоїть буква «і». Пушкін і Шевченко і Франко, Некрасов і Леся Українка. Ніколи вже не вирвалося з їхньої підсвідомості почуття, що Україна — це додаток, перед яким обов'язково мусить стояти, відділене буквою «і», щось головніше. Дехто з цих людей голосував проти виключення Дзюби із Спілки. І за це їм шире спасибі. Можливо, уперше за багато років вони відчули себе людьми, відважившись захищати Дзюбу. Вони можуть мати талант, багато працювати і принести багато корисного для України. Але українську зиму розтоплять не вони. Бо в їх організм введена вакцина, яка дає надійну гарантію, що іскра одержимості там не спалахне.

Українське відродження потребує людей нової якості, аристократів духу. Ми звикли по плебейському реготати над словом «шляхта» і забули, що від нього походить також «шляхетність». Найбільше лихо України в тому, що постійні лихоліття зробили з нас націю плебеїв. А будівничі, елітарні якості може мати тільки аристократ. Це добре розуміли... Сталін запевняв нас, що головна сила історії — «пролетаріат», але чомусь нищив нашу інтелігенцію, еліту. Коли релігія була панівною, а соціалізм переслідували — порядна людина ні слова не говорила проти соціалізму, навіть коли вважала його не вартим уваги. Це й був аристократ. Тепер, коли соціалізм є панівним, а релігію душать, порядна людина ні слова не скаже проти релігії. Це аристократ нашого часу. Дзюба має право як завгодно трактувати «націоналізм». Але виступати проти нього в умовах, коли націоналістом називають кожну порядку людину (в т. ч. Дзюбу) — таке Дзюба робить уперше...

Чи не занадто ми скисли і облізли в оточенні людей, у яких ентузіазму вистачало на п'ять хвилин, які відмовляються від своїх підписів після першої неприємності, а потім все життя мають благородні претензії до того, хто запропонував їм таку «авантюру»: підписатись під колективним листом. Як виріс Дзюба в їх очах, порозумнішав і посерйознішав, як возрадував і окрилив їх своєю заявою! Тепер вони повірили, що їхній відступ — то зовсім не відступ, не панічна втеча. Тепер вони урочисто і радісно несуть попереду Дзюбу. Несуть божка — а процесія з божком попереду — це вже не втеча. Тепер вони повірили, що їхній відступ — то зовсім не слабкість, продиктована безсиллям і страхом, а мудрий стратегічний хід, і тепер вони перегризуть горло кожному, хто виступить проти заяви.

Казали мені й так: заява Дзюби погана, але... «Треба проковтнути цю пілюлю» — та й годі. Ні, тисячу разів ні. Досить вже Україна наковталася цих пілюль! І тяжко отруїлася ними — досі хвора. Дуже трудно зрозуміти логіку тих, що вважали заяву поганою, були проти її опублікування, але

нічого не казали Дзюбі... з делікатності (!?). Тепер вони радять мовчати... з любові до Дзюби (!?). Даруйте, ніяка це любов. Це — псевдолюбов: лизати і розмазувати сльози. Отакі й зализали Дзюбу. Справжня любов дійова. Любов — це не завжди теплі компреси. Часом краще допомагає холодний душ. Чехов не соромився признатись, що видушує по краплиці з себе раба. І ми мусимо допомагати один одному звільнитися від тягару плебейства. Погано, що не було поряд людини, яка сказала б сувору правду у вічі — тоді, коли я на першому слідстві поводив себе не найкращим чином. Драчеві пошастило більше — кругом були люди, які різко й нетерпимо зреагували на його статтю — і цим допомогли йому зрозуміти помилку. Є такі люди й коло Дзюби. Чи прислухається він до їхнього голосу? Це вже залежить від самого Дзюби — від того, чи вистачить йому сили глянути на себе критично, переступити через амбіцію, через дріб'язкове самолюбство. Уміння визнавати власні помилки — це ознака сильної людини.

Якщо навіть заява Дзюби була б доброю сама по собі — він мусив би запротестувати проти такого нахабного «обрамлення», у яке вона вставлена. Дехто вважає, що тепер Дзюба демонстративно повинен вийти із Спільки. Інші — не настільки радикальні. Я, наприклад, належу до тих, які вважають, що Дзюба в той чи інший спосіб мусить відмовитись від заяви, — щоб нейтралізувати грандіозну шкоду, заподіяну нею. Цього вимагає елементарна етика.

Ніхто не оголошує Дзюбі «смертного вироку», як пише він в одному листі. Від правди не вмирають. Вмирають від «реалізму», від холодного скепсису, який породив Дзюбину заяву. А ми не хочемо, щоб Дзюба вмирав. Ми хочемо, щоб він знову спалахнув чистим полум'ям одержимості — бо це найбільше багатство при сучасній українській замороженості.

Лютий 1970 року

Валентин Мороз. Есеї, листи й документи. Сучасність. 1975,
с. 77-95, с. 100-101.

№ 51

Іван Гель

Тоталітаризм, українське відродження і Валентин Мороз

Я не помилюсь, коли скажу, що український народ може претендувати на світову першість, якщо говорити про витривалість і наполегливу боротьбу за свободу.

Діфенбейкер

Соціалістичне суспільство, за задумом його творців, базується на вищому рівні суспільної свідомості, створюючи якісно нові, досконаліші

форми державних, правових і етичних відносин між людьми. Одночасно він відкидає раніше набутих людством цінностей, в основі яких лежить гуманізм, демократія і повна свобода совісті.

Саме в ім'я цих ідей у Російській імперії і була здійснена революція. Після повалення царизму, після приходу більшовиків на чолі з Леніним до влади та з початком будівництва соціалізму — в перші роки ці ідеї частково втілювались у життя.

Тоді ж перед Росією постала альтернатива: іти своїм шляхом, нести справді гуманні, передові ідеї, вказувати, у першу чергу, в морально-етичному плані людству дорогу до поступу, відмовившись від деспотії й старих імперських традицій, що передавались їй у спадщину поваленим царизмом, або зректись усього і зберегти імперію.

Росія обрала друге. Соціалізм і імперіалізм — ідеї несумісні. Гібрид набрав патологічних форм. Сформульована класиками теорія диктатури пролетаріату в особі рад на практиці визріває в терор, а демократичне суспільство, що почало було рости, — в удосконалену деспотію давнього східного зразка й тоталітаризм.

Державна влада в особі партії й рад базується не на класових позиціях і міжнаціональній дружбі, а переходить до рук найбільш реакційного крила шовіністичних елементів, що, пролізши в партію і ради, поставили собі завдання зберегти, а при сприянні й дипломатичній чи військовій кон'юнктурі розширити імперію, перетворивши її у всесвітню супердержаву, соціальна демагогія в якій — нездійсненні широкі обіцянки, а національна — селекція великодержавного шовінізму для панівної й геноцид в усіх формах для поневолених націй.

Функціями особи і цілих народів в імперії знову стає праця, обов'язки «гвинтика і солдата», дітнородження, а партії та «вождям», що перетворились у привілейовану дворянську касту, — вся повнота влади і диктаторські повноваження від кремлівського палацу до хутірської закутини.

В історії Російської імперії, житті її нації починається новий період, у якому процес реставрації бюрократії й тоталітаризму, що почався у двадцятих і, розвиваючись по висхідній лінії та вдосконалюючись, набрав завершених форм у першій половині 50-х років.

Еволюцію цих напрямків у державній надбудові можна поділити на два етапи:

- а) 20-ті роки і часи сталінського правління до другої світової війни;
- б) від нападу Німеччини на СРСР до середини 50-х років.

Відхід від здобутків революції почався ще при житті Леніна. Більшовики повністю монополізували державну владу в своїх руках, ліквідувавши одночасно усі демократичні свободи. Вже тоді реакцією на узурпацію влади було Кронштадське повстання, яке ставило собі завдання повалення більшовицької диктатури. Та найбільше Москву турбував розквіт національного життя інших націй, котрим напочатку було надано право культурно-національної автономії у межах імперії. З часом це могло привести до вимоги відокремлення і створення незалежних держав. Дуже небезпечною була Україна з розвиненою промисловістю, багатими природними ресурсами і великою кількістю населення, де завжди панували живі традиції так званого сепаратизму.

З приходом Сталіна до влади процес бюрократизації почав особливо

прискорюватись. Особа Сталіна і визначена ним лінія відповідали інтересам великодержавних ідеологів, що мали міцну духовну і матеріальну базу в російській нації. База ця сягає коренями в глибину історичного життя Росії, психології і способу мислення нації. І хоч генезис цього на диво швидкого зворотнього процесу складний, його можна визначити декількома найважливішими факторами. Сталін з клікою розуміли, що для збереження імперії необхідна модель тоталітарної держави з усім комплексом свавілля. Тому:

- а) свідомо відмовились від будівництва соціалізму на практиці, залишивши лише на фасаді його вивіску з пропагандистською метою;
- б) використали для цього політичну відсталість і пасивність мас;
- в) слабкість громадської думки;
- г) мовчазну згоду російської ітелігенції, що постійно роздвоювалась між поступом і свободою та традиційними мріями про «третій Рим», починаючи від найяскравіших представників минулого XIX ст. і закінчуючи найновішими діячами різних мастей XX*.

Використавши ці передумови, кліка зуміла сконцентрувати в своїх руках усю повноту влади, засоби інформації та, прикриваючись демагогічними пропагандистськими лозунгами, приступити до фізичної ліквідації тих нечисленних, але активних демократичних елементів (в першу чергу українських та почасти російських), що збереглись з часів революції або вирости в так званий лєнінський етап соціалізму і, стоячи в опозиції до нового курсу, скеровували його в демократичне русло.

Ідеологія, економіка, політика перетворюються у єдиний комплекс, що служить ідеї бюрократизації тоталітаризму і терору.

Ідеологія та пропаганда набувають тих фальшиво-досконалих форм, які трохи пізніше стають зразком для Геббельса і за якими добре ховати свої злочинні наміри і дії. Наука, радіо, кіно, театр, література, музика і навіть спорт стають засобами пропаганди і використовуються на повну силу як на внутрішньому ринку, так і на експорт.

Тут доречно зазначити, що бюрократичній касті все-таки не вдалося обтесати пропагандою народи. Лише ЧК, а потім ДПУ, розстрілявши і знищивши мільйони людей у концтаборах, «блискуче» справились із своїми завданнями, витворивши новий тип людини «соціалістичного суспільства» — «людини зі страху».

Особливо жорстоко розправились з Україною. Внаслідок штучно створеного голоду, масових вивозів, арештів і розстрілів Україна втратила протягом 3—5 років до 10 мільйонів чоловік, втрачаючи одночасно куці права культурно-національної автономії. Часткова українізація 20-х років

* Згадаймо демократизм і українофобство Белінського, народність Некрасова і його оду Муравйову-вїшателю, любов до слов'ян і патологічний шовінізм слов'янофілів, імперську ідеологію Погодіна, згадаймо фанатичну релігійність Достоевського і ненависть до польського визвольного руху та мрії про кордони Росії за Єрусалимом. Згадаймо цинізм Шульгіна про байдужість до ідеології, лише б збереглась імперія після революції, згадаймо телеграму Сталіна до українського радянського уряду та політику П'ятова і йому подібних в Україні. Згадаймо, накінець, що ця політика завжди схвалювалась абсолютною більшістю у Московському центральному апараті і всією пресою, викликаючи лише поодинокі протести представників національних меншостей.

замінюється колективізацією, сталінськими п'ятирічками, повною русифікацією у 30-х.

Здійснюється поступова і швидка централізація економіки. Правляча верхівка розуміє, що без розвиненої економічної бази сильна держава неможлива. Розуміє вона й те, що рівномірний економічний розвиток країн з інородним населенням і метрополії не відповідає поставленій меті. Саме для цього необхідна централізація, а капіталовкладення проводяться у двох напрямках. У національних країнах розвиваються в основному сировинно видобувні й допоміжні галузі промисловості*.

У метрополії ж іде швидкий комплексний розвиток економіки з переважанням ростом основних галузей: машинобудівної, електрохімічної, хімічної, автомобільної, авіаційної та інших. Всі вони мають безпосередній зв'язок з промисловістю для армії і повністю залежать від неї, яка, до речі, теж розбудовується переважно з республіканських бюджетів.

Проводиться цілий ряд економічних і законодавчих актів для повного підпорядкування народного господарства імперії єдиному центру — Москві. Столиці національних меншостей стають звичайнісінькими шаблями в загальноімперській адміністративній драбині.

Бюджет і капіталовкладання «союзних» республік складається не у відповідних пропорціях до національного доходу і кількості населення з урахуванням часткових і цілком зрозумілих змін на користь тієї чи іншої нації та в межах можливого, а в залежності від економічних і політичних потреб самої метрополії.

Отже, стає зрозумілим, що в умовах відносної демократії і свободи здійснити грандіозне економічне завдання в ім'я збереження і зміцнення імперії було б неможливим, що в Росії з її відсталістю, з відсутністю творчої думки, з її традиційними способами мислення і методами управління, особливо з протиріччями, які виникають знову між пануючою і поневоленими націями, із точки зору імперіалізму економічного диктатура стає необхідною.

У галузі дипломатичних відносин і веденні зовнішньої політики основним завданням у перші роки було стримати дипломатичний і військовий тиск інших держав, ціною компромісів зберегти старі кордони імперії, добитись юридичного визнання нового режиму.

Так, за рахунок України куплено мир з Польщею. На Сході створено буферну державу маріонеткового характеру Монголію, встановлено дипломатичні відносини з багатьма країнами.

Справившись із цим завданням і зміцнивши своє внутрішнє становище, в 30-х роках зовнішня політика Москви різко активізується. Не гребуючи засобами і забуваючи про свої так звані «класові» позиції, Москва

* Для ілюстрації — цікаві цифри. Україна займає менше 0,5% території і 1,4% населення земної кулі, а виробляє 8—10% світового і 45—50% загальноімперського виробництва сталі, чавуну, вугілля, природного газу, цукру. В той же час дає лише 0,2% світової (5—8% загальноімперської) машинобудівної промисловості. Характеризуючи економіку України, і Шелест, і Брежнев називають подібне становище «економічною революцією», «величезними досягненнями». Коли ж мова заходить про аналогічний стан економіки в Латинській Америці чи Африці, то все називається своїми іменами: «сировинні придатки імперіалістичних хижаків капіталізму». Вдало названо.

підписує договір з Гітлером про поділ Польщі, анексує Бесарабію, окупує Литву, Латвію, Естонію, розв'язує загарбницьку війну з Фінляндією і забирає частину її території. На півдні колоніальні інтереси Росії стикаються з такими ж інтересами Англії. В результаті чого на засіданні англійського кабінету міністрів розглядається питання про можливість превентивного удару в районі Кавказу супроти Москви. Вже тоді протиріччя між двома хижакками загострюються до крайніх меж. Правда, якщо «конкуренти» діють відкрито, то усі загарбницькі дії з боку Москви прикриті великою червоною ширмою, на якій для наївних написано: соціалізм, мир, братерство, свобода.

Отже, до другої світової війни, тобто до початку другого етапу, Росія підійшла, в основному виконавши поставлені перед собою завдання.

1) Імперія збережена.

2) Засоби ідеології і пропаганди повністю у руках правлячої верхівки. Опозиції не існує, вона знищена.

3) Національні меншості цілком позбавлені своїх прав, а інтелігенція ліквідована.

4) Економіку повністю централізовано й поставлено на службу імперії як один з найважливіших чинників внутрішньої та зовнішньої політики.

5) Передено до активних засобів у веденні зовнішньої політики, здійснено ряд анексій і повернуто раніше втрачені території.

Ми здаємо собі справу, що поділ на етапи трансформації післяжовтневої Росії у диктаторську тоталітарну державу буде до деякої міри умовним, бо процес цей триває безперервно та йшов по висхідній лінії весь час. І все ж початок другого етапу пов'язуємо з першими перемогами Росії під Москвою і Сталінградом, її зрослою роллю як учасника другої світової війни, особливо у післявоєнний період.

На Тегеранській та Ялтинській конференціях Росія юридично закріплює за собою раніше анексовані території, досягає дипломатичних успіхів у прилученні нових земель і поділу післявоєнного світу на сфери впливу. Договір з Японією про нейтралітет Москва зриває і погоджується вступити у війну після того, як Америка гарантує їй приращення території (Південний Сахалін, Курили). Приєднання Східної Пруссії, поділ Німеччини, Австрії, Кореї, В'єтнаму, створення величезних сфер впливу в Європі і на Далекому Сході перетворило Росію в супердержаву з претензіями на ведення глобальної загарбницької політики. На озброєнні старі методи російської дипломатії — підступність, шантаж, погрози, фінансовий і військовий тиск, і нові — теорія локальних і глобальних війн, атомна і воднева зброя, всесвітня сітка шпигунів і диверсантів.

Почався новий наступ на суверенність народів. З неймовірною жорстокістю придушується партизанський рух у Західній Україні. Сотні людей розстрілюють, на десятки років кидають у концтабори, насильно переселяють у Сибір. З такою ж жорстокістю придушуються визвольні рухи у Прибалтиці, Польщі, Угорщині.

Величезна територія, могутня армія й німі раби служать немовби дзеркалом, в яке самозадоволено споглядаються і милуються собою, своєю силою і владою творці й «вожді» тоталітаризму, забуваючи одночасно, що за цим криється насильство, грабж і кров мільйонів поневолених «своїх» і «чужих» народів, концтабори й смерть.

Ідеологія в цій тоталітарній державі не є метою, а засобом для досягнення мети. Торгуючи на міжнародному ідеологічному ринку марксизмом-ленінізмом, Москва в межах імперії і в сферах свого впливу керується виключно імперськими національними інтересами.

Нечуваний економічний і духовний визиск поневолених народів, жорстокий геноцид, насильницька русифікація, штучно створена для цього міграція різнонаціонального населення у нові економічні райони метрополії, ліквідація національних шкіл і національних святинь, викрадання учених, діячів культури й митців, фальсифікація історії — і над усім тим тотальне шпигунство і масові репресії органів КГБ, що стали привілейованим орденом навіть серед партійної касти. Ось далеко не повний перелік методів і засобів, якими послуговується правляча кліка.

У таких умовах відродився і якісно виріс український національно-визвольний рух і боротьба за демократизацію суспільства.

Генеалогія цих процесів глибока й обумовлена багатьма факторами національних і суспільних відносин другої половини ХХ ст. Однією із найважливіших причин зародження руху є наявність протиріч між розвиненим суспільством з високими інтелектуальними та демократичними можливостями й деспотичною системою відносин між ними і державною перебудовою. Процес цей набрав загальносвітових масштабів, і бурхливий прояв його можна спостерігати у тій чи іншій формі в багатьох державах земної кулі.

У межах імперії він теж росте і захоплює все ширші кола інтелігенції та студентства. За попередні два етапи було зроблено все, щоб відірвати інтелігенцію від народу, роз'єднати їх, прищепити прихований або відвертий антагонізм між ними, і поставити собі на службу — свідому або не свідому — їх обох, змушуючи діяти проти себе, своїх національних і соціальних інтересів. Ми вже підкресливали, що партійній касті обтесати пропагандою народи все ж не вдалося.

А масові репресії, нестача кадрів, деспотизм, бюрократизація економіки, відсутність ініціативи і творчої думки привела народне господарство імперії до економічного застою і тупика. Після смерті Сталіна перед правлячою клікою визріли проблеми величезної ваги. Якщо зберегти сталінські методи керівництва, ще більше поглибитися економічна прогресія та відставання від розвинених держав світу. Коли ж провести реформи для поживлення та прискорення економічного розвитку країни, необхідно допустити хоч часткову демократизацію суспільства. Подібні заходи, у свою чергу, витворять сили, вороже настроєні до партійної бюрократії, яка, розуміючи це все, вимушена була піти на такий компроміс.

Науково-технічна революція, швидкий кількісний і якісний ріст інтелігенції, високі темпи урбанізації роблять неспроможним повний контроль бюрократії над державним життям суспільства. Це призвело до того, що вже на початку 60-х років суспільство відокремилось від держави, створивши внутрішню духовну опозицію.

Ідеї незалежності, свободи, соціальних зрушень у межах імперії знову набувають ваги загальнолюдських цінностей, керують людською діяльністю, і це найважливіша причина відродження руху в Україні.

Та якщо десяток років тому наш рух починався у майже підсвідомому, невизначеному ідейно і теоретично бродінні окремих людей, у перших

проявах громадянської поезії початку 60-х років, то на сьогодні він має з собою уже певний теоретичний ґрунт і закладений на ньому фундамент практичної діяльності останніх років, на який може спертися дальший його розвиток.

Рух, початий з турбот про долю рідної мови, з домагань про українські назви крамниць і установ та збільшення кількості українських шкіл, з вимог повернення Україні класиків, спочатку хоч реабілітацію діячів культури і письменників, закатованих Сталіним, з вимог усього того, що далеко не повністю включає в себе поняття «культурно-національна автономія», розширюється. Ми прагнемо відійти від тієї прірви, над якою ми висіли в силу об'єктивних умов сталінського терору та засилля російсько-го шовінізму і яка називається «нація на грані культур». Кожна об'єктивна людина, здатна своїм інтелектом охопити нашу національну трагедію, повинна визнати, що від цієї прірви ми і сьогодні далеко не відійшли і можемо знову наблизитись, провалитись туди, якщо організація режиму, що почалась, прогресуватиме й далі. Це означатиме в недалекому майбутньому нове масове винищення інтелігенції (української і неукраїнської), що частково відродилась і частково скинула з себе ярмо страху, який постійно висів над нею дамокловим мечем і став однією з найхарактерніших рис усіх народів Радянського Союзу, в тому числі панівних.

Страх породжує собою суспільну та громадянську інертність, пасивність і байдужість до всього, що твориться поза межами окремого індивідуума, притуплює, а потім повністю руйнує голос совісті й тим створює сприятливі ситуації для злочинів правлячої кліщі. Прикладів тисячі.

Та ми не поставили собі завдання давати психологічний аналіз «людини зі страху». Це з часом повніше й майстерніше зроблять наші письменники та психологи. Повернемося до самого руху. Зародившись в Україні, він поступово поширювався і набрав загальносоюзних масштабів, охопивши в тій чи іншій формі майже всі нації імперії, включаючи й російську. І це цілком закономірно. Усвідомлення російською інтелігенцією своєї ролі у розгортанні та поглибленні руху дасть їй не тільки союзників у боротьбі серед пригноблених націй, але допоможе зітерти настороженість, недовіря і ворожнечу, породжені експлуатацією та злочинами попередніх десятиліть супроти них.

У даний час дуже важливо, щоб наявні сили різних націй імперії та усіх груп ризику, які вважають тоталітаризм і диктатуру неприйнятною і ворожою, усвідомили своє завдання і об'єдналися під загальним лозунгом боротьби за національні свободи та демократизацію суспільства.

Ми підкреслюємо: питання організації та об'єднання руху на сьогодні є найактуальнішим. На сьогодні, правда, воно найскладніше, і все-таки організація руху в єдину систему в Україні мусить стати фактом.

Чи назріло вирішення цих проблем? Так, ґрунт для цього є. Ціле десятиліття 60-х років, на перший погляд, було періодом агарчачого, стихійного індивідуалізму в нашому русі, в кращому разі, згуртованого у невеликі діючі групи.

Коли глянути глибше, то минуле десятиліття було роками зародження, формування й становлення нових сил, котрі пробудили націю, повернули і колись уже завойовані, а потім втрачені позиції, відродили поняття національної ідеї, вольових якостей нації.

Народ зажив повнокровним життям і знову витворює духовні цінності в усіх сферах людської діяльності. Опозиційні поезія і проза, історія й публіцистика, етика і філософія набрали глибокого громадянського значення і стоять на європейському мистецькому та науковому рівнях. Василь Симоненко та Алла Горська, Іван Дзюба та Валентин Мороз, Іван Світличний та В'ячеслав Чорновіл, Ліна Костенко та Євген Сверстюк, Опанас Заливаха та Святослав Караванський, Левко Лук'яненко та Михайло Горинь і десятки, сотні інших імен сьогодні вимовляються з глибокою пошаною не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Це люди, які стояли біля колыски українського відродження і дорогою ціною заплатили за його становлення і розвиток. Пройшовши крізь горнило чорних цькування, обшуків, жорстоких репресій, морального терору та арештів, вони не зреклись своїх принципів, своїх ідей і на сьогодні стали духовною скарбницею нації.

Створено «Самвидав». Це своєрідне видавництво не має прецеденту в світовій практиці підпільного розповсюдження опозиційної творчості. У важких умовах тотального шпигунства, не володіючи матеріальною і технічною базою, підпільна література поширюється все-таки з неймовірною швидкістю і величезними тиражами. Передрукована, переписана від руки, сфотографована, вона проникає у кожен клітинку нашого суспільства — від великого міста до глухого хуторця, від рафінованого інтелігента до робітника і селянина. Повна об'єктивність, науковість, актуальність порушених питань справляє величезний вплив на читачів, а масове поширення «Самвидаву», мала кількість провалів свідчать про добре сформовану і надійну сітку каналів розповсюдження та широку опозицію серед населення.

Говорячи про організованість руху, не мається на меті створення за-конспірованої організації. Діяльність підпільних груп (робітничо-селянська Спілка — так звані юристи, розкриті в 1961 році, український національний фронт, розкритий в 1967 році, та інші) останнього десятиліття показала їхню порівняно малу ефективність, дилетантизм у проведенні конспіративних заходів, швидке розкриття і жорстокі розправи кагебістів над учасниками підпілля. Це приводить до невиправданих жертв.

Коли ми говоримо про організованість руху, то думаємо про легально створену організацію, яка б відкрито й голосно заявляла про злочини, експлуатацію та зловживання тоталітарного режиму в таких сферах людського життя, як національна й духовна, соціальна та економічна, і усіма можливими заходами протестувала проти них, мобілізуючи для цього громадську думку України до активних і широких дій...

Іван Гель. Грані культури. Львів, 1993. — С. 157—165 [червень 1970 р.]

№ 52

Довідка до документа № 465/16

Голова Комітету держбезпеки при РМ УРСР Федорчук В.В. вносить пропозицію опублікувати в пресі повідомлення про справу В.Мороза, засудженого за антирадянську агітацію та пропаганду. Мається на увазі цією публікацією скомпрометувати Дзюбу, Антоненка-Давидовича і Чор-

новола, за показаннями яких в основному Мороза було засуджено, і разом з тим внести розлад між ними і націоналістично настроєним середовищем.

Вважали б можливим підтримати вказану пропозицію. В документі висловлюється також міркування про доцільність опублікування в журналі «Дніпро» статті І.Дзюби про книгу А.Дімарова «Зінкське шеня». Треба скорочувати, а також зняти певні сумнівні сентенції.

Підтримуємо.

Зав. відділом культури
ЦК КП України

(Підпис) Федченко

25 березня 1971 року

Резолюція на документі: «Тов. Овчаренко доповідалось. 14/4-71»

підпис (нерозбірливий)

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 546, арк. 82. Оригінал.

№ 53 Довідка

до документа № 463 від 28 січня 1971 р. (КДБ, № 463/16 от 28-1-71 г.)

В документі № 463 від 28 січня 1971 р. повідомлялося про те, що секція поезії Київської письменницької організації намітила обговорити творчість молодих поетів — Михайла Саченка, Миколи Воробйова, Віктора Кордуна та інших, котрі раніше допускали дії ідейно-шкідливого й аморального характеру. Обговорення, про яке ЦК КПУ поінформовано 28 січня, було призначено на 21 січня, але внаслідок втручання відділу культури ЦК КП України тоді не відбулося. Секція поезії перенесла своє засідання на 29 січня ц.р., обмежившись розглядом лише віршів М.Воробйова.

Засідання секції вів заступник Київської письменницької організації Б.Олійник. Спочатку М.Воробйов прочитав свої вірші, здебільшого пейзажно-ліричного плану, зазначивши при цьому, що для нього даний вечір вельми важливий, оскільки ось уже п'ять років він не має контакту з читачами, а три книги, подані ним до видавництва, лежать без руху.

В розмові про прочитані вірші взяли участь І.Драч, М.Вінграновський, В.Коротич, А.Макаров, А.Кацнельсон, Д.Павличко, П.Воронько, П.Мовчан, В.Забаштанський, М.Саченко, В.Стус.

Більшість виступаючих зробили М.Воробйову слушні закиди, зауваження і застерегли від тематичної обмеженості та соціальної відчуженості в творчості. Молоді літератори М.Саченко, П.Мовчан і В.Стус заявили, що М.Воробйов — геніальний поет, якого на їх переконання варто було б уже давно видати. До речі, цю безапеляційну думку спростували А.Кацнельсон, Д.Павличко, П.Воронько, Б.Олійник.

Надто захвалювальними по відношенню до скромних здобутків молодого поета були виступи І.Драча і Л.Вишеславського.

Окремо слід зазначити про виступ В.Стуса, який свого часу був звільнений з роботи з Інституту літератури і АН УРСР за негідну пове-

дінку. Виступаючи, він підкреслив, що данина політичним мотивам, — нібито вимушене в діяльності письменника, а М.Воробйов, мовляв, стоїть на вірному шляху, бо продовжує традиції поета Б.І.Антонича, відзначені аполітичністю.

Секція поезії дійшла висновку, що М.Воробйов людина небезталанна, але щоб видати книжку, йому треба багато і вперто працювати, більше писати про сучасне життя.

Вади цього обговорення насамперед в тому, що воно було слабо підготовлене. В залі Республіканського будинку літераторів, де воно проходило, знаходилось багато сторонніх людей, не причетних до життя Спілки. В обговоренні взяли недостатню участь письменники і критики старшого покоління. Одні з них не прийшли на таке засідання, незважаючи на те, що була така домовленість, інші ж — просто відмовчувалися. Тим часом в обстановці, коли дехто в білялітературних колах розпалює нездоровий інтерес до декількох імен ідейно незагартованих молодих літераторів, принципова, партійна оцінка авторитетного фахівця корисна і для таких молодих, як М.Воробйов, і для роботи з літературною молоддю в цілому.

Зважаючи на недоліки, допущені при підготовці і проведенні цього заходу, відділ культури зажадав від київської організації Спілки докорінного поліпшення роботи з молодими авторами, рекомендував ЦК ЛКСМУ разом з комісією по роботі з молодими літераторами зосередити увагу на роботі літоб'єднань і літстудій за місяцями роботи і навчання і роботи початківців. Керівництво Спілки зорієнтовано на більш продуману і ретельну підготовку подібних заходів.

Київському обкому партії (т.Рудичу) вказано на необхідність посилення керівництва роботою обласної письменницької організації.

Зав. відділом культури ЦК КПУ

(Підпис) Федченко

Резолюція на документі: До справи. Доповідав Шелесту П.Ю.Овчаренко 8-11-1971.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 515, арк. 41—42. Оригінал.

№ 54

Цілком таємно

Центральний комітет КП України

Київський обком КП України доповідає про заходи, які пропонується здійснити для усунення недоліків і негативних явищ, відмічених в доповідній записці відділу пропаганди і агітації ЦК КП України «Про проведення фестивалю «Київська весна».

За дорученням обкому КП України партійні організації та органи державної безпеки провели відповідну роботу і виявили біля 70 тенденційно настроєних осіб, які були присутні 22 травня ц.р. після 23-ої години біля пам'ятника Т.Г.Шевченку. Виявлені виступаючі на цьому антигромадському зібранні.

Обкомом КП України вирішено провести слідууючу роботу:

— відповідні відділи обкому, Київський міськком, райкоми КП України, первинні партійні і комсомольські організації розроблять та здій-снять конкретні заходи по дальшому поліпшенню ідеологічної роботи в колективах, де працюють або навчаються тенденційно настроєні особи; з цією метою в колективах з кожним учасником антигромадського зібрання будуть проведені попереджувальні бесіди, а в разі необхідності їх поведінка обговорена на зборах партійних, комсомольських або профспілкових організацій;

— оскільки основним ядром групи тенденційно настроєних осіб біля пам'ятника Т.Г.Шевченку був вокально-етнографічний ансамбль палацу культури харчовиків (колишній хор «Гомін»), вирішено провести інди-відуальні бесіди з кожним його учасником, обговорити їх поведінку в ко-лективах, де вони навчаються або працюють, після чого вирішити пита-ня про доцільність існування цього колективу;

— рекомендувати парткомам і правлінням творчих спілок вирішити питання про доцільність перебування в складі спілок митців, які брали участь у згаданих подіях і яким притаманні погляди національної обме-женості;

— зажадати від відповідних органів вжити термінові адміністративні заходи до тих осіб, які допускають антигромадські вчинки, ніде не пра-цюють і не прописані в місті Києві і області, або прописані з порушен-ням установленого порядку;

— рекомендувати управлінню комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР по Київській області провести ефективну профілактичну роботу серед тенденційно настроєних осіб, більш настійно виявляти орга-нізаторів і учасників згаданих подій;

— відділу пропаганди обкому, Київському міськкому КП України до-ручено провести нараду керівників і секретарів партійних організацій підприємств, установ і учбових закладів, відповідальних працівників ад-міністративних органів, на якій дати відповідні настанови щодо вжиття заходів впливу по відношенню до тих, хто допускає прояви антигромадсь-кої поведінки та національної обмеженості;

— про осіб, які брали участь в антигромадському зібранні, а прожива-ють в інших областях, повідомити відповідні обкоми КП України.

Про проведення цієї роботи ЦК КП України буде поінформовано до-датково.

Секретар Київського обкому КП України

В.Цибулько.

№ К-90-261
23.VI.1971 р.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 546, арк. 111-113.

Центральному комітету КП України

Київський обком КП України доповідає про заходи, які здійснюються по усуненню недоліків, відмічених в доповідній записці відділу пропаганди і агітації ЦК КП України «Про проведення фестивалю «Київська весна».

За дорученням обкому КП України партійні організації та управління КДБ при РМ УРСР по Київській області виявили 81 особу, які були присутні 22 травня ц.р. після 23 години біля пам'ятника Т.Г.Шевченку. Серед них:

— студентів — 27 осіб, з яких 14 навчаються в Держуніверситеті ім.Т.Г.Шевченка, 7 — в педінституті ім.О.М.Горького, 3 — в інституті народного господарства;

— робітників та інженерно-технічних працівників промислових підприємств і будов м.Києва — 17 осіб;

— працівників науково-дослідних і проектно-конструкторських закладів, переважно АН УРСР — 13 осіб;

— викладачів середніх учбових закладів — 7 осіб;

— працівників творчих організацій — 7 осіб;

— службовців установ м.Києва — 4 особи;

— жителів інших областей — 6 осіб.

Із загальної кількості виявлених осіб 54 — віком до 30 років, серед них 24 члени ВЛКСМ.

Обкомом та Київським міськкомом партії проведено наради керівників і секретарів партійних організацій підприємств, установ і учбових закладів, де працюють або навчаються учасники антигромадського зібрання біля пам'ятника Т.Г.Шевченку. На цих нарадах було проінформовано актив про поведінку тенденційно настроєних осіб та висловлено рекомендації щодо роботи з ними.

Протягом липня-серпня в партійних організаціях проведені індивідуальні бесіди, які дали змогу з'ясувати мотиви участі зазначених осіб в антигромадському зібранні.

Як з'ясувалось, частина людей випадково потрапила на зібрання, не переслідуючи конкретно визначених цілей.

Іншу групу — 47 осіб становлять тенденційно настроєні люди, більшість яких допускає прояви національної обмеженості, не бере участі в громадському житті колективів, веде шкідливу діяльність, спрямовану проти національної політики КПРС.

В окремих колективах, де працюють або навчаються ці особи, проведено збори громадських організацій, на яких засуджено їх поведінку. Студентів Савицького І.А., Смирнова Є.Л. і Ландауер Т.Е., які проявляли особливу активність на зібранні 22 травня, виключено з університету. На студентів педінституту Чижук Л.І. та Троцького М.І. накладено суворі комсомольські стягнення.

Учасника зібрання Лупиноса А.І., відомого своєю антирадянською діяльністю, заарештовано і по його справі ведеться слідство.

Як показав аналіз, основним ядром зібрання біля пам'ятника Т.Г.Шевченку (22 особи) були члени вокально-етнографічного ансамблю палацу

культури «Харчовик» (колишній хор «Гомін»). У вересні ц.р. проведено загальні збори цього хору та індивідуальні бесіди за місцем роботи його учасників, внаслідок чого окремі особи відмовились від участі в роботі цього самодіяльного колективу. Нині вирішується питання про створення нового хору української народної сучасної та фольклорно-етнографічної пісні.

Управлінням внутрішніх справ Київського міськвиконкому виявлено 25 учасників антигромадського зібрання, які проживають в місті з порушенням паспортного режиму (не прописані в Києві, не працюють і не навчаються), до яких вживаються відповідні адміністративні заходи.

Про 6 осіб, які спеціально приїжджали 22 травня ц.р. до м.Києва з інших областей, повідомлено Житомирський, Івано-Франківський, Львівський та Черкаський обкоми КП України.

Київським міськкомом, райкомаами КП України м.Києва та первинними партійними організаціями розроблено і здійснюються конкретні заходи по посиленню ідеологічної роботи, вихованню трудящих в дусі пролетарського інтернаціоналізму, дружби народів СРСР, непримиренного ставлення до будь-яких проявів ворожої нам ідеології. Особлива увага звертається на забезпечення глибокої і систематичної індивідуальної роботи з недостатньо підготовленими в теоретичному відношенні та політично незрілими людьми, з тим, щоб залучити їх до активної участі у житті колективів, допомогти їм звільнитися від хибних уявлень і поглядів, усвідомити і подолати свої ідейні помилки. Питання посилення ідеологічної роботи серед різних верств трудящих, формування у них класового підходу до оцінки суспільних явищ обговорено на черговому пленумі обласного комітету партії, який відбувся 27 вересня 1971 року.

Секретар Київського обкому КП України

(В.Цибулько)

№ К-90-432

6.X.71 р.

па. 2

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 546, арк. 111-113

№ 55

Секретно
Екз. № 1.

ЦК КП України

(отдел административных органов)

На жалобу гражданина Лобка В.Ф. сообщая следующее:

13 июля 1972 года следственным отделом КГБ при СМ УССР было закончено следствие по делу Антонюка З.П., работавшего до ареста руководителем группы Всесоюзного научно-исследовательского и проектно-конструкторского института нефтехимической и нефтеперерабатывающей промышленности.

Антонюк обвинялся по ст. 62 ч. 1 УК УССР в том, что он на почве ан-

тисоветских, националистических настроений, с целью подрыва и ослабления Советской власти, систематически, начиная с января 1963 года по январь 1972 г., занимался изготовлением, хранением и распространением литературы антисоветского, клеветнического содержания, порочащей Советский государственный строй.

В числе многих других пунктов обвинения Антонюку было, в частности, предъявлено обвинение в том, что он, работая инженером «Укрндіпроекту», еще в январе 1963 года приобрел антисоветскую статью под названием «До українського народу», в которой содержится клевета на внутреннюю политику Советского правительства и КПСС, утверждается, что на Украине якобы проводится насильственная «русификация».

В том же месяце Антонюк обратился к машинистке института Мухатасовой с просьбой перепечатать этот антисоветский документ. Перепечатав в нескольких экземплярах, и убедившись, что документ носит враждебный характер, Мухатасова передала его в спецчасть института, откуда он был представлен в КГБ УССР.

Позже было установлено, что автором антисоветского документа «До українського народу» является Лобко В.Ф., работающий в г.Киеве руководителем группы наладчиков в Управлении автоматики и пусконаладочных работ.

В связи с этим Лобко В.Ф. в 1963 г. вызывался в органы госбезопасности на собеседование, а в 1972 году — на допрос в качестве свидетеля по делу Антонюка. Лобко как свидетель вызывался и в киевский облсуд, рассматривавший в августе с.г. в открытом судебном заседании дело по обвинению Антонюка.

Будучи приглашен в зал судебного заседания, Лобко начал свои показания чтением статьи «До українського народу», признанной антисоветским документом.

Несмотря на замечания суда, Лобко пытался использовать судебную трибуну для прочтения всей статьи, ссылаясь на то, что в Киевском обкоме партии и в ЦК КП Украины содержание этой статьи якобы признано правильным.

Только принятые судом правильные и решительные меры пресекли по существу антисоветские выпады со стороны Лобка, который вынужден был по предложению суда сдать свою статью «До українського народу».

Дав надлежащую оценку этой статье, как равно и поведению Лобка в судебном заседании, суд вынес определение о решении вопроса об ответственности Лобка, направив это определение в УКГБ Киевской области, где в настоящее время проводится соответствующая проверка.

Первый заместитель прокурора УССР
Государственный советник юстиции 3
класса М.Самаев (Підпис).

15 сентября 1972 года.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 698, арк. 96—97.

Протокол № 21

засідання партбюро Інституту ботаніки АН УРСР від 14.VII.1971 р.

Присутні: члени партбюро Ситник К.М., Дудка І.О., Артюшенко О.Т., Сидоренко П.Г., Мусатенко Л.І., Дубовик О.М., Запрошені: О.Б.Блюм, Є.О.Сверстюк.

Порядок денний:

1. Про ідеологічну шкідливу діяльність відповідального секретаря «Українського ботанічного журналу» Є.О.Сверстюка (інформація І.О.Дудки та О.Б.Блюма).

Є.О.Сверстюк: З приводу матеріалів, що були знайдені у мене на столі, я вже давав пояснення дирекції і секретарю парторганізації, але можу повторити ще раз. Я не знаю, як потрапив до мене на стіл рукопис, надрукований на машинці, в якому йде мова про повалення влади Москви. Цього рукопису я раніше не бачив. Можливо, хтось його мені підкинув. Що стосується брошури укопіста Річицького «Наш спір», то вона написана при радянській владі в 20 роках, а видана в 1922 р., тобто — це приленінське видання. Я не надавав цій брошюрі якогось особливого значення. Оповідання Г.Тютюнника «Медаль» я навіть не знаю, можливо воно і надруковане з'явилося у мене на столі звичайним шляхом — багато хто з авторів звертається до мене з проханням дати критичні зауваження по їх творах.

Щодо моїх статей, які передають за кордоном. «Собор у риштованні» я написав під враженням роману О.Гончара «Собор» і подав до журналу «Вітчизна». В статті я цілком позитивно оцінив твір Гончара О. Редакція журналу відповіла мені, що не зможе надрукувати статтю, оскільки на сторінках журналу вже було опубліковано кілька статей, присвячених цьому роману. І дискусія по цьому твору О.Гончара вважається закінченою. Стаття «Іван Котляревський сміється» була написана з нагоди святкування ювілею автора «Енеїди». Цю статтю я надіслав до журналу «Жовтень», там її не надрукували, в основному з моєї вини — я надіслав її вже після того, як пройшло офіційне святкування ювілею. Як рукописи цих моїх статей потрапили за кордон, я не маю поняття. Але доступ до рукописів мали і співробітники редакцій журналів, до яких були надіслані статті, і багато хто з моїх друзів, яким я давав читати статті. Думки, що я їх висловлював в цих творах, не є ідеологічною диверсією, я від них і зараз не зрікаюся. Але мої поняття про честь і справедливість, моя ідеологія значно ширші за загальноприйняті офіційні поняття про ідеологію. Врешті-решт, лише час покаже, хто правий. «Київські оповідання» Ю.Яновського забронили, їх порізали ще в наборі, а на другий день оголосили Ю.Яновського лауреатом Сталінської премії і довелося спасати ті екземпляри «Київських оповідань», які ще уціліли.

Питання задали: К.М.Ситник, І.О.Дудка, П.Г.Сидоренко, А.Т.Артеменко, Л.І.Мухатенко.

Висловились:

К.М.Ситник. Я певен, що Є.О.Сверстюк не дуже серйозно каже, що радіостанція «Свобода» буде передавати ті твори, в яких об'єктивно, правильно висвітлюється наша радянська дійсність, наша країна. Вона передає лише ті твори, в яких паплюжиться наша дійсність, в яких смакуються наші недоліки. Якщо твори Сверстюка привабили цю брехливу, наклепницьку радіостанцію, то значить вони виходять за межі нашої ідеологічної платформи і дають харч ворожій ідеології. Мені здається, що Є.О., розповідаючи нам про те, що він не знає, як потрапили антирадянська наклепницька писанина на його стіл, по-перше, проявляє величезну зневагу до всіх присутніх, а по-друге, намагається себе видати не за того, ким він є. Якби він був дійсно чесною людиною, то перша реакція такої людини на звістку про те, що її твори передаються ворожою радіостанцією за кордоном, це з'явитися в партбюро в дирекцію, розповісти про все і порадитися, що ж робити далі. Сверстюк нічого цього не зробив. Хто ж він такий після цього? Він тепер говорить, що це сумнівна честь — бути на хвилях антирадянської радіостанції, але чому ж він не відмежувався від всього цього, не виявив справді патріотичного відношення.

І.О.Дудка. На сьогоднішньому партбюро Є.О.Сверстюк відкрився перед нами досить повно. У нього, бачте, ширші погляди, ширша ідеологія, ніж наша радянська ідеологія, яку Сверстюк називає офіційною. Свою ідеологію він викладає у творах, які привабили ворожі радіостанції, зокрема, горезвісну «Свободу», кожна передача якої, це наклеп на нашу Радянську Україну. Таким чином, своїми творами Є.О.Сверстюк лле воду на млин наших ідейних ворогів, на млин буржуазного націоналізму. І це в період, коли гостра класова боротьба не припиняється ні на хвилину, Є.О.Сверстюку, який їсть наш український радянський хліб, стає ненависне все радянське. Що до мене особисто, то мені неприємно працювати в одному колективі зі Сверстюком. Я вважаю, що такої саме думки дотримуються і інші члени нашого колективу. Тому це питання треба обговорити на зборах колективу, який без сумніву, висловить Є.О.Сверстюку своє невдоволення, після чого дирекція мусить вирішити питання про перебування Сверстюка в Інституті. Такі збори слід провести не пізніше жовтня, а до того у Серстюка буде час, щоб ще раз подумати про те саме, кому він служить і чому його твори передають по радіо «Свобода», і написати про своє зречення від тих ідей, тих поглядів, які викладені в цих творах.

П.Т.Сидоренко вважає несерйозним пояснення Є.О.Сверстюка щодо матеріалів, які були знайдені на його письмовому столі. Без сумніву, Є.О.Сверстюк знав, що то за матеріали, так само як знав і про те, що твори його з захопленням передають і друкують за кордоном, оскільки в них є ідеї, ворожі нашій державі. Підтримую пропозицію І.О.Дудки про проведення зборів колективу по оцінці ворожої діяльності Є.О.Сверстюка.

А.Т.Артюшенко вважає, що Є.О.Сверстюк мусить зрозуміти — недоліки в нашій радянській дійсності є, але смакувати їх в статтях не слід, бо такі статті якраз і користуються попитом у наших ворогів за кордоном.

К.М.Ситник висловлює думку, що Є.О.Сверстюк відмінно все розуміє. Нам не слід вести з Є.О.Сверстюком розмову в такому тоні, ніби ми перед ним вибачаємося. Треба з обуренням засудити його антирадянську, антипатріотичну діяльність. Якщо Є.О.Сверстюк дійсно чесна радянська люди-

на, він повинен відмежуватися від всього того, що робиться навколо його статей за кордоном. Якщо ж він цього не зробить, то нам потрібно кінчати з таким явищем у нас в Інституті, треба виносити обговорення цього питання на зборах колективу, і колектив, безперечно, скаже своє правильне слово. У Сверстюка є час подумати і оцінити свою поведінку, зважити на цю нашу принципову розмову, прийти до нас чи написати про своє рішення, раз і назавжди покінчити з шкідливою діяльністю.

Ми чекаємо.

УХВАЛИЛИ:

1. Засудити ідейно шкідливі дії Є.О.Сверстюка, відповідального секретаря «Українського ботанічного журналу», що виявилися в написанні творів, в яких паплюжиться радянська дійсність і які використовуються в пропаганді проти нашої країни буржуазними націоналістами за кордоном.

2. Запропонувати Є.О.Сверстюку переглянути свої погляди і в письмовій формі у вигляді листа в «Літературну Україну» або в один з журналів Спілки письменників УРСР відмежуватися від помилкових ідей, висловлених у статтях «Собор у риштованні», «Іван Котляревський сміється».

3. Обговорити питання про антипартійну, ідейно шкідливу діяльність Є.О.Сверстюка на загальних зборах колективу Інституту в жовтні 1971 р.

Секретар партбюро

(підпис) І.О.Дудка

Архів СБУ, спр. 67643 фп. Т. 3, арк. 235—239.

№ 57

Відкритий лист до членів КПРС і ЦК КП України

Починаючи з середини січня 1972 р. протягом деякого часу органами комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР серед української інтелігенції проведено обшуки і арешти. Арештовані: І.М.Дзюба — літературний критик, громадський діяч; І.О.Світличний — літературний критик, перекладач; Н.О.Світлична — філолог, працювала в бібліотеці; Є.О.Сверстюк — літературний критик, публіцист; В.Є. Стус — поет, літературний критик; В.М.Чорновіл — журналіст, літературознавець; М.В.Осадчий — поет, журналіст; Л.І.Плюш — математик, громадський діяч; В.Я.Антонюк — інженер; Л.В.Селезненко — хімік, кандидат наук; С.С.Шабатура — художниця; І.О.Стасів-Калинець — філолог, поетеса; М.Г.Плахотнюк — лікар; М.Холодний — поет; М.Ковгар — працівник Музею народної архітектури та побуту УРСР; І.А.Гель — виключений із університету в зв'язку з арештом і за рішенням; В.С.Романюк — священик та ін. Широке коло людей обшукано й допитано органами КДБ.

У нашій пресі довго не було ніяких повідомлень про підстави арештів і тільки через місяць, 11 лютого в центральних республіканських газетах

(«Радянська Україна», «Правда України», «Вечірній Київ») з'явилося коротке повідомлення такого змісту:

«У пресі раніше повідомлялось, що органами комітету державної безпеки при Раді УРСР за проведення на території республіки ворожої діяльності заарештовано підданого Голландії Добоша Ярослава.

Попереднім слідством встановлено, що Добош прибув до СРСР для виконання злочинного завдання зарубіжного антирадянського центру ООН-бандерівців, що перебуває на утриманні імперіалістичних розвідок і використовується ними в проведенні підривної діяльності проти Радянської держави. За проведення ворожої соціалістичному ладові діяльності і в зв'язку з справою Добоша притягнуті до кримінальної відповідальності Світличний І.О., Чорновіл В.М., Сверстюк Є.О. та ін.

Слідство триває».

Сказано надміру скромно. Досить зауважити, що за отим «та ін.» числяться десятки осіб. Фраза «проведення ворожої соціалістичному ладові діяльності і в зв'язку з справою Добоша» хоч і містить певну невизначеність, говорить про об'єднання принаймні двох зауважень: одне — «ворожа соціалістичному ладові діяльність», а друге — також ворожа соціалістичному ладові діяльність, але вже в зв'язку зі справою Добоша. Це об'єднання само собою насторожує, бо складається враження, що арешти лише штучно прив'язані до справи Добоша.

Ми всі добре знаємо, яким чином фабрикувалася «ворожа діяльність» у період культу особи. У той час багато ні в чому не винних людей було оголошено зрадниками та «ворогами» і жорстко покарано. Знищення майже всієї української інтелігенції протягом 30-х і початку 40-х років передувала фальсифікація звинувачень і судових процесів в атмосфері дезінформації і залякування. Звинуватити тоді кого-небудь у шпигунстві не становило ніяких труднощів: від слідчих і судових органів ніхто не вимагав обґрунтування звинувачень — проходили і найгрубіші фальсифікації. Можна було і без фальсифікацій — просто хапати і знищувати.

Нинішні арешти розглядаю як рецидив тих небезпечних явищ. Не розв'язуючи цілого ряду актуальних проблем, вони здатні лише загострювати їх і нагромаджувати нові.

Насамперед про характер звинувачень. У чому могла полягати «ворожа соціалістичному ладові» діяльність названих людей? У яких злочинних зв'язках з Добошем міг бути хто-небудь із них? Підозра у шпигунстві — передачі державних і військових таємниць є настільки безглуздою, що не може серйозно розглядатися. Навіть своїм становищем у суспільстві вони (переважно діячі літератури і культури) не могли мати доступу до цих даних. Не кажучи вже про те, що моральний авторитет більшості заарештованих наперед відхиляє таку підозру, але тоді ж що?

Статті КК УРСР, за якими пред'явлено звинувачення, у пресі не називаються, але вони легко вгадуються. Хто хоч трохи цікавився судовими процесами над нашою інтелігенцією останніх років, той знає, що людей звинувачували переважно за ст. 62 і 187¹, де визначаються як злочинні дії поширення літератури з метою підриву чи ослаблення радянської влади (ст.62) і «поширення завідомо випадків неправдивих вигадок, що пророчать радянський державний і суспільний лад» (ст.187¹). Статті 62 і 187¹ не розрізняють випадків поширення літератури (чи усних висловлювань) у

межах державного кордону і передачі її за кордон. З іншого боку, ст. 57 (шпигунство) визначається як карна дія лише «передача, а так само викрадення або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх агентурі відомостей, що становлять державну чи військову таємницю, а також передача або збирання за завданням іноземної розвідки інших відомостей для використання їх на шкоду інтересам СРСР, якщо шпигунство вчинене іноземцем або особою без громадянства». Якщо я, передаючи іноземцеві для опублікування чи ознайомлення певну літературу, не здійснюю при цьому передбачуваної КК УРСР карної дії, то ким би не був іноземець, моя дія не є злочином. Належність іноземцям до тих чи інших партійних угруповань чи якихось розвідок не може бути доказом злочинності мого зв'язку з ним.

Висловлюю насамперед ряд зауваг про статті 62 і 187¹. Абсолютно ясно, що ці статті суперечать як конституційному законові Української РСР про свободу слова та друку (стаття 105), так і загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (у статті 19-й якої говорилося: «кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів»). Оскільки ніякий закон не мусить суперечити загальновизнаним міжнародним нормам, а також чинному конституційному законові, то закони, висловлені в статтях 62 і 187¹ КК УРСР, повинні бути зліквідовані. Викликає здивування, яким чином Верховна Рада УРСР може, з одного боку, визнавати існуючу конституцію УРСР, а з іншого — приймати закони, які суперечать цій конституції. Адже згідно з конституційним законом і названою Декларацією поширення навіть антирадянських ідей, оскільки вони можуть складати чиїсь переконання, не може вважатися злочином.

Окрім того — і це не менш суттєво — формулювання розглянутих статей і коментарі, що існують до них, створюють широкий простір для їх різнотлумачення. Ясна річ, не так легко відшукати точний критерій того чи іншого, в даному разі піддається критиці лад, чи лише окремі явища нашого життя, так само як далеко не у всіх випадках, де закінчується критика (сатира) і починається наклепництво. Будь-яке найстаранніше дослідження містить певні неточності, літературні твори послуговуються гіперболою, а все це може бути підставою для звинувачення в наклепництві.

Якби в наш час хтось захотів звинуватити Гоголя за наклепництво у «Мертвих душах» на тогочасну йому дійсність, то, використовуючи статтю 187¹, досить легко довести його вину. Ситуацію не рятує і вживання в цій статті слова «завідомо» — те, що завідоме для одних, не є таким для інших. Адже наклепництво не є злочином, як наприклад, крадіжка, звалтування тощо, ознаки яких легко фіксуються на емпіричному рівні. Не зважаючи на явну небезпеку різнотлумачень цих статей, отже, можливість їх свавільного використання, терміни покарання, установлені ними, є дивовижно жорстокими (стаття 62 установлює позбавлення волі від шести

місяців до семи років і з засланням до п'яти років чи без такого, а стаття 187¹ — позбавлення волі на строк до трьох років).

Відомо, що в окремих цивілізованих країнах існують закони, за якими можна притягти автора певного твору до судової відповідальності, але ні в якому разі за політичні ідеї чи критику суспільства взагалі, бо творець зобов'язаний підніматися вище загальноприйнятих оцінок, мусить бути ініціатором зміни поглядів та смаків людей, і до його творчості нелегко застосувати усталені норми, а кодекси передбачають покарання тільки за поширення певних, явно антигуманних поглядів (людиноненависництво, расизм, еротика тощо). Але не зважаючи на складність мистецького виразу дійсності, кодекси навіть у цих випадках дуже обережні і визначають лише стримувальні міри покарання (штраф, позбавлення гонорару, конфіскація тиражу книжки, заборона її перевидання тощо). Знову підкреслюю: кодекси не передбачають судові переслідування за критику того чи іншого суспільного ладу, бо ж лад існує для людини, а не людина для ладу. Лад оголосив би себе абсолютно досконалим, тим самим був би приречений на занепад: критика існуючих суспільних відносин (економічних, адміністративних, культурних тощо) є запорукою їх удосконалення. Лише право явно франкістського характеру може визнавати справедливість аналогічних висловлень в статтях 62 і 187¹ КК УРСР.

Жорстокість покарань, визначених статтями 62 і 187¹, ще більше посилюють можливість сваволі.

Але якщо вже виходити із факту існування цих статей (бо ж є сумніви, чи можна досягти їх негайної ліквідації), принаймні слід зробити все, щоб попередити зловживання ними. З двох цих вибирають менше.

Єдиною надійною запорукою такого зловживання є гласність судових процесів. Дотримання цієї умови у всіх випадках суду над звинуваченими за статтями 62 і 187¹ повинно бути безвинятковим. В пресі повинен повідомлятися кожен випадок арешту і слідства, пов'язаний з такого роду звинуваченням. Повинні публікуватись матеріали не лише ті, що задовольняють слідчі органи. Люди через радіо і газети завжди мають бути повідомлені про дату і місце суду. Чому — навіть після закінчення попереднього слідства — радянські люди не чують голосу самих звинувачених? Хіба у нас для цього немає технічних можливостей?

Чи у нас немає приміщення для того, щоб на суд міг потрапити якщо не кожен, хто бажає, то принаймні якомога більше людей. І оскільки — я в тому переконаний — суд навіть над одним чи декількома представниками нашої інтелігенції зацікавить мало не кожного громадянина, чому не транслюється судовий процес по радіо і телебаченню? Якщо суд справедливий, то хіба він не матиме виховного значення?

Тут аж ніяк не мусять виставлятися аргументи, що оскільки погляди звинувачених мають «ворожий характер», то з ними не можна ознайомлювати народ. Бо це означатиме, що суд не довіряє народові, а отже, перестає бути народним судом і стає антинародною установою. Адже і слідчі і судді, безперечно, дотримуються того погляду, що радянський суд завжди має бути виявом народовладдя. Чому ж тоді ховатися від народу з матеріалами судової справи? Чи, можливо, народ не здатний визначити, що саме відповідає його інтересові, що є радянським і соціалістичним? Смішно ж думати, що, закривши перед народом зали суддів, можна збе-

регти його в святій невинності. Не можна наявністю якихось нестійких «елементів» виправдовувати обмеження гласності.

Важливою умовою гласності повинно бути ознайомлення населення республіки з тими матеріалами, які кваліфікуються як антирадянські чи наклепницькі (і на основі яких суд обґрунтовує вину підсудних). Не можна справу кваліфікації матеріалів (письмових, усних) віддавати до рук слідчого, бо відтак кожний слідчий на свій власний розсуд здійснюватиме таку кваліфікацію. Так само не можна цю справу передоручати підбраним для даного випадку спеціалістам-експертам. Бо ні окремі спеціалісти, ні група їх не можуть володіти безпомилковими показниками радянського (марксистського, комуністичного) світогляду. Право установлювати такі ознаки — це суверенне право усього суспільства. Якщо, наприклад, рядовому комуністові або робітникові нав'язується зверху кимось уже зроблена готова кваліфікація, то це не має нічого спільного з соціалістичною і внутрішньопартійною демократією.

Якраз умови гласності як єдина запорука справедливості порушуються під час судових процесів над українською інтелігенцією. Деякий час такі суди взагалі були закриті, потім ввели в практику систему представництва: від певних установ і організацій на суд посилаються (парткомми тощо) представники, які в окремих випадках інформують свої організації про хід судового процесу. Але так система, безперечно, не означає відкритість суду. І дуже несерйозно пояснювати таку практику обмеженістю приміщення. Відкритість суду означає його доступність для кожного громадянина УРСР — в наш час є багато технічних можливостей, щоб задовольнити якнайширший громадський інтерес.

Чи знає населення нашої республіки, за що змарнував довгі роки в таборах художник Петро Заливаха, засуджений 1965 року? Чи інженер Іван Русин? Чи багато інших українських громадян, засуджених в той час і пізніше. Чи знає воно, за що конкретно недавно засуджений колишній викладач Івано-Франківського педагогічного інституту, публіцист, людина високої духовної напруги Валентин Мороз — засуджений на неймовірно жорстокий термін: чотирнадцять років позбавлення волі? Протягом останнього місяця вже відбувся у Львові судовий процес над колишнім студентом-юристом В.Рожицьким — заарештованим з політичних міркувань у лютому ц.р. Хто і що про нього знає, коли на судові засідання не допустили навіть батька підсудного. І це при покаранні на 5 років позбавлення волі. Отже, і цьогорічні суди проходять у атмосфері ворожості і таємності.

Тепер про антирадянську і «наклепницьку» літературу. Уже стало добре відомо, що органи КДБ відносять до антирадянської пропаганди поширення так званої самвидавської, тобто позацензурної літератури. Я глибоко переконаний, що цілий ряд творів К.Маркса, В.І.Леніна, Т.Г.Шевченка, якби вони поширювались самочинно і не було відомо їхнє походження, потрапили б сьогодні до ряду «ідеологічно шкідливої літератури». Недаремно ж у постановках про щойно проведені обшуки вислів «самвидавська література» набув чинності юридичного терміну: самочинне виготовлення літератури підлягає за цими постановами безоглядному вилученню.

Я переконаний, що проведені в цьому році обшуки й арешти були такою заходом, спрямованим проти самвидавської літератури на Україні.

Ось чому, незалежно від того, чи буде доведена причетність до самвидаву, необхідно тут сказати про характер цієї літератури і причини її появи. Без чіткої уяви про обставини, що породили Самвидава, не можна дати об'єктивну оцінку всім фактам, пов'язаним з його існуванням. Що породило Самвидава і чому він виявляє стільки життєдатності?

Почати треба з того, що у нас існує цілий ряд гострих соціально-практичних проблем. Ці проблеми відомі кожному, а їх тут лише назву. Насамперед є цілий ряд економічних проблем, що вимагають негайного розв'язання. Навіть у тих галузях, на прискореному розвитку яких весь час каталогувалося, маємо серйозне відставання. Ми змушені купувати за кордоном якісні сорти металу, найрізноманітніші верстати, які часто не вміємо налагодити і експлуатувати. Незадовільним у нас є різного виду обладнання, зокрема медичне і лабораторне. Вади в діяльності нашої легкої і харчової промисловості знані для всіх. Основним видом експорту у нас, як і раніше, залишається сировина (нафта, газ, ліс тощо). Готовий продукт не може завоювати світового ринку через низьку культуру виробництва. Однією з причини затримки розвитку інших галузей господарства є малопродуктивність нашого сільськогосподарського виробництва. Маючи дуже добрі землі (значно кращі, ніж, скажімо, Канади), ми їх не використовуємо як слід і змушені багато хліба докуповувати за кордоном. Відчувається, що після невдалого експериментування з різного роду економічними реформами розвинувся страх перед принциповим рішенням у сфері економічної політики. Ніяк не дійдемо свідомості, що такі рішення мажуть дати ефект, якщо будуть вироблені із залученням всіх інтелектуальних сил в умовах вільного обговорення економічних проблем.

Відомо, що будь-які затримки наукового прогресу відразу відбиваються на розвитку техніки і економіки. Можливо, найвиіршальнішим у розвитку науки є розумний відбір і виховання молодих науковців. Тим часом тут панує суб'єктивізм у найгіршому значенні цього слова. Критичне мислення, особливо щодо соціальних проблем, вважається небажаним.

А оскільки мислення людини є завжди чимось цілісним (якщо людина здатна критично мислити, то ця здатність поширюється на все, що її оточує), то таким чином із навчальних закладів і наукових установ виштовхується найбільш творчий елемент. У науку легко просувається бездар і кар'єрист. Підбір педагогічних і наукових кадрів за якими завгодно ознаками, тільки не з науковими здібностями, — далеко не рідкісний. Чи можна цьому лихові зарадити з допомогою різного роду звітів і перевірок. Навіть сотні перевірок не замінять однієї принципової людини. А оскільки така людина здатна виявляти твердий характер, «непослух», то вона опиняється в числі небажаних керівників.

Стан нашої економіки безпосередньо відбивається на добробуті людей. Довго той факт, що життєвий рівень у нашій країні нижчий від рівня більшості капіталістичних країн, пояснювали щойно перенесеною тяжкою війною і таке пояснення знаходило розуміння. Але чим більше десятиків літ відділяє нас від війни, і чим більше країн, що теж перенесли війну, досягають вишого, ніж у нас, добробуту, тим менш правдоподібно звучить таке пояснення.

Украї незадовільним є становище нашої жінки. Вже давно потреба прийняти закон про надбавки до зарплати жінки відповідно до кількості

дітей. Це зумовлюється також потребою стимулювати нестерпно низький приріст населення європейської частини СРСР. Але натомість знайшлася мудра голова, якій спало на думку не оплачувати жінці для догляду за хворою дитиною лікарняний листок більше ніж за три дні (на решту днів видається лише довідка, що дає право не з'являтися на роботу). А водночас догляд у дитячих яслах і садках поганих, діти часто і довго хворіють. Жінка, особливо та, що не може розраховувати на зарплату чоловіка, потрапляє у безвихідне становище. Така система оплати вищою мірою антигуманна.

Гостроактуальними є проблеми, пов'язані із збереженням придатного для людини життєвого середовища. Йдеться не лише про геобіоатмосферу. Не менше значення має для людини життєпридатна психосфера. Сучасний індустріальний світ сам собою несе певні загрози для психіки людини. А вже це вимагає уважного вивчення реальних умов існування. Ні алкоголізм, ні цинізм не можна перебороти шляхом постанов і настанов. Їх не пояснимо ні впливом буржуазної пропаганди, ні моральною нестійкістю окремих осіб. А оскільки ці явища набувають величезних розмірів, то необхідно шукати їхнє коріння у нашій власній дійсності. До тих коренів насамперед належать бюрократизм, як культ бездумного ставлення до людини і фразерство — коли за високими словами про людяність приховується лише низькоутобний інстинкт. Все це особливо руйнівно діє на молодь, що найчутливіша до нещирості. Без будь-якої статистики, шляхом простого спостереження можна помітити у наших містах злочинства, гангстеризму і зокрема, дитячої злочинності. У певній частині нашої молоді помічається відсутність будь-яких духовних засад, цинізм, нетерпимість до культурності і буржуазності, жорстокість. У цих умовах різко зростає необхідність зростання гуманітарного виховання. Але таке виховання весь час паралізується хибно орієнтованою і невміло здійснюваною ідеологічною роботою. Замість того, щоб виховувати людину-творця, культивується дух віропідданості, некритичного, догматичного способу мислення, так ніби все це справді зміцнює наше суспільство і державу.

Існує певна тенденція стимулювати розвиток технічних наук, тоді як гуманітарні науки розглядаються лише як додаток до ідеології. Але при такому погляді ідеологія вироджується в одне фразерство і поступово втрачає свій вплив. А гуманітарні науки, які повинні не лише на словах, а й фактично бути основою ідеології й політики, неминуче зазнають шкоди.

Рівень культурного розвитку у нас оцінюється лише з кількісного боку. Кому не відомо, що Україна має нижчий рівень професійної культури (не народно-поетичної), ніж більшість країн світу. Більше того, молоді африканські країни, культурний розвиток яких почався лише в ХХ столітті, мають нині цілий список художників, письменників, поетів, відомих усьому світові. За цифрами про кількість бібліотек, театрів, клубів, самодіяльних і професійних хорів і т.п. ми не помічаємо якісного боку.

Наш театр хиріє, кіно дає тільки паростки, що пробиваються з великими труднощами. Рівень літературних журналів також дуже низький. Архітектура наших найбільших міст уступає архітектурі міст Латинської Америки чи навіть Африки.

Добре відомо, що відставання гуманітарних наук, як і гуманітарної освіти взагалі, неминуче відбивається не лише на розвитку культури, а й на розвитку технічних наук. Бо тут має значення загальна інтелектуальна атмосфера в суспільстві. Ідеї філософії, соціології тощо безліччю невидимих ниток сполучені з ідеями математики, біології, медицини і т.п. У нас же над можливістю появи у людини геніальних спроможностей у галузі філософії, історії, економіки, права хіба що іронізують. А відтак ми змушені від Заходу брати багато такого, що при іншому епізоді могло б бути витворене нашими власними руками. Чи не смішно думати, що геніальність класиків марксизму-ленінізму назавжди звільняє нас від потреби у появі людей універсального і глибокого розуму. Але для цього повинна існувати певна духовна атмосфера.

Навіть виходячи з ідеї конкурентоздатності СРСР серед інших країн, світу абсурдно думати, що політичний вплив у світі визначається лише розмірами військового потенціалу. Навпаки, той статус-кво, що склався нині у стосунках між наймогутнішими держави світу, не може бути ближчим часом суттєво змінений гонкою озброєння. А політичний вплив чим далі, тим більше залежатиме від успіхів у сфері економіки і культури.

Надзвичайно серйозно на Україні стоїть національне питання. Критика «помилко», допущених у національній політиці у період культу особи і певна демократизація життя, що настала після тієї критики, безперечно, знайшли свій вияв у культурно-національних тенденціях на Україні. Люди побачили, що тим загрозам духовного життя, які несе з собою сучасний індустріальний прогрес, можна створити ефективну противагу шляхом культивування етнічної самобутності. Йдеться не про відкидання індустріального прогресу чи штучне стримування його темпів, а про такий синтез передбачуваних ним змін із традиційними архітипами народної психології і культури, при якому єднання людей у народ і людство відбувається на вільній і органічній основі. У середовищі української інтелігенції зродилась надія, що після критики культу особи, у здійсненні національної політики, буде послідовно проводитися принцип інтернаціоналізму, а не насильна нівеляція етнічних ознак. Здається, що над українською інтелігенцією перестане тяжіти одвічний фотум, як тільки вона хоч трохи відійде від попереднього побоїща, як тільки в ній з'явиться щось мужнє і чесне, її знову вирубують до коріння, даючи життя лише псевдоінтелігенції і псевдокультурі. Здавалося, що будуть реабілітовані ленінські принципи національної політики не лише на ідеологічному, а й на державно-правовому рівні. Адже той рівень національно-державної автономії, що передбачався Договором 1922 року, у період культу особи зазнав принципового перегляду. Усьому світові відомо, що це все — сфери керівництва, де необхідно врахування національної самобутності, внутрішні справи, культура, освіта, побут тощо — були передані цим договором у виключне відання республіканських державних організацій.

Нині навіть ці сфери стали сферою сумісної компетенції союзних і республіканських органів. У період культу особи було майже повністю перекреслено всі ті здобутки національного самоврядування, за які народи колишньої царської Росії боролися упродовж віків і які їм приніс Жовтень. Порівняйте всі принципові документи (партійні і державні), з національної політики, що з'явилися напередодні утворення СРСР і відразу

після цього — тобто за життя Леніна — з тим станом, який склався внаслідок культу особи і залишився незмінним до наших днів.

Кожна неупереджена людина помітить принципову різницю. Для чого ж лицемірно прикривати ім'ям Леніна те, за що він не може нести ніякої відповідальності? Чому замість того, щоб шукати ворожих ідей у кожному вияві незадоволення існуючою національною політикою, не спробувати тверезо обговорити реальний стан справ з участю тих незадоволених? Чому б не почати напір загальнопартійну дискусію з національного питання, давши можливість виступити відкрито в пресі тому ж Дзюбі, Сверстюку та ін.?

Відомо, що «націоналізмом», якщо іменувати цим словом щось реакційне і гідне осуду, можна назвати лише ненависть до інших народів і прагнення ущемити їхній інтерес. У нас же націоналізмом став вважатися самий принцип національного самовизначення — тобто той принцип, що був одним із основних завоювань Жовтневої революції. Різного роду демагоги намагаються оголосити реакційними прагнення відстоювати ті чи інші права нації, визнані міжнародним правом і міжнародною етикою.

Населенню України не дається найелементарнішого критерію для розрізнення ворожості до інших народів, з одного боку, і усвідомлення своїх найпростіших національних потреб з іншого. Тому у свідомості дуже багатьох людей, особливо в зрусифікованих українських містах, націоналізмом є найскромніший вияв національної гідності і свідомості, а нерідко — і просто вживання української мови. За цих умов наша пропаганда в національному питанні має своїм наслідком двояко негативний вплив на людей: в одних вона виховує національний нігілізм і байдужість до суспільних справ, а в інших збуджує почуття ненависті до всього українського, національно визначеного.

В останній час (і зокрема у зв'язку зі святкуванням 50-річчя СРСР) все частіше з'являються в газетах і журналах статті, в яких перспектива стосунків поміж народами СРСР тлумачиться в дусі відвертого геноциду.

Хоч «теоретики» такого геноциду невтомно повторюють, що «зближення» та «злиття» націй носить добровільний характер, але на практиці кожного, хто протестує проти злиття, кидають у в'язницю. Чи геноцид перестає бути злочинною дією тільки тому, що проводиться під прапором соціалізму? Чи тому, що при цьому не застосовують фізичне знищення? Чи врятувала Гітлера від відповідальності соціалістична фразеологія? І головне — чи не компрометує така політика сам ідеал соціалізму?

Список проблем, що настирливо вимагають свого розв'язання, можна продовжити. Але таке розв'язання можливе тільки в умовах вільного, широкого обговорення і ознайомлення народу з дійсним станом справ. Ніякий соціальний лад — хай він має найбільші внутрішні потенції — не може дати автоматичних відмичок від усіх тих питань, що їх ставить розвиток суспільства.

Ми ж настільки звикли гратися у секретність, що робимо це і там, де така гра є просто смішною. У наших партійних органах прикилося і тепер пропоноване своєрідне кабінетне мислення — вважається, що лише небагатьом утаємниченим можна знати дійсний стан справ, а в народі завжди слід підтримувати оптимістичний настрій (а то, боронь боже, здійметься паніка). Забувається про тому, що той настрій визначається не

стихійними публікаціями, а щоденними досвідом — люди і без того відчують реальний стан справ, оптимізму такими засобами не прищепити. Зате доб'єшся того, що посієш недовір'я до кожного друкованого слова.

Наші видавництва отримують письмові та усні інструкції не пропускати необхідної інформації до широкого кола читачів. Мотивуючи різними найнесподіванішими аргументами, забороняється подавати то той, то інший вид інформації. Так, лише останніми роками заборонено подавати інформацію у пресі про певні види інфекційних та епідемічних захворювань (існує спеціальна інструкція про це). По суті стало неможливо говорити публічно про загрозливі факти отруєння життєвого середовища, про рівень дитячої і іншого виду злочинності, про розміри алкоголізму і наркоманії, про жахливий стан багатьох пам'яток старовини (побувайте лише в околицях Чернігова) тощо. Уся ця інформація не становить державної чи військової таємниці — якщо, звичайно, не відносити до класу державних таємниць будь-які повідомлення про наші недоліки, «адже їх може використати буржуазна пропаганда».

Наші громадяни, в тому числі й комуністи, можуть дізнатися про багато фактів нашого суспільного буття або із чуток, або від тих же буржуазних радіостанцій (повідомлення яких часто в тій, чи іншій мірі ми змушені підтверджувати). Проїшли, наприклад, чутки про мітинг євреїв в Києві. Зарубіжні радіостанції зразу ж повідомили про це. А наша преса та радіо вичікують. І, нарешті, заднім числом, хай частково підтверджують те повідомлення. Хіба така поведінка не збільшує популярність західних радіостанцій і не підриває авторитет і впливовість наших засобів пропаганди?

Я вже не кажу про ідеї. Якщо ти пишеш уже безліч разів переінакшені факти, то можеш спокійно одержувати заробітну плату, спокійно спати і ходити в числі «партійномислячих». Спроби ж новаторства, особливо в галузі гуманітарних наук, окрім того, не буде коштувати тобі нервової тяганини з видавництвом. Може легше завершитися звільненням з роботи. Гостросоціальні твори не знаходять свого видавця, їх не люблять (звичайно, не читачі). Багато рукописів, автори яких далекі від того, щоб висловлювати якісь наклепницькі чи антирадянські ідеї, лежать у видавництвах (чи повернуті авторам), і не можуть з'явитися друком лише тому, що є новаторськими і творчими. Чи збірка поезій Ліни Костенко «Зоряні інтегралі» є антирадянською? Може, такими є поезії Ігоря Калинця? Чи Миколи Воробйова? Чи твори заарештованих нині Василя Стуса та Євгена Сверстюка? Може, антирадянським є твір «Інтернаціоналізм чи русифікація» І.Дзюби? Це тільки деякі з витворів людського духу, яким не пощастило потрапити до читача через типографії.

У нас розглядають свободу слова і друку, як щось таке, без чого можна обійтись. Тому свобода особи догматично протиставляється обов'язку (дисципліні тощо). Але жити і поводитись, як вільна особа, — це чи не найперший обов'язок людини. Легше жити (для людини, що звикла так жити), коли бездумно повторюєш чужі думки і значно важче щось говорити і думати, як вільна людина. Але тільки така поведінка робить із людини самостійну творчу силу і тільки суспільство, що складається з таких людей, здатне до органічного розвитку. Свобода слова і друку — це не розкіш, не надмірність — це основна умова наукового, технічного і куль-

турного прогресу. Будь-яка спроба затиснути громадські свободи неминуче гальмує суспільний розвиток, прирікаючи його на застій.

Існує простий і єдиний ефективний спосіб боротьби з Самвидавом — публікувати все, що має високу ідейну і художню цінність. Подолати страх перед критичним словом. Це негайно дасть позитивні наслідки в усіх сферах нашого розвитку. З іншого боку, щоб уникнути свавілля, потрібно відійти від практики вважати за злочин поширення будь-якої літератури, як тільки вона не видана офіційним видавництвом.

Самочинно виготовлятися і поширюватися може найрізноманітніша література: художня, документально-інформаційна, публіцистична тощо. Поширення заради ознайомлення повного твору не означає, що той, хто його поширює (якщо поширювач не є водночас автором), поділяє погляди, висловлені в поширюваному творі. Коли державне видавництво публікує твір зарубіжного автора немарксистського спрямування, то це ж не означає, що видавництво поділяє погляди цього автора. Відомо, наприклад, що інститут інформації АН СРСР друкує серію інформаційних видань, в яких скорочено подаються переклади зарубіжної немарксистської філософії, соціології, політики. Чи можна на цій підставі звинувачувати інститут в антикомуністичній пропаганді? Чи можна на тій же підставі звинувачувати наші бібліотеки, де сьогодні можна в оригіналах читати філософів, соціологів, політиків немарксистського спрямування? Щоправда, такі твори вважаються важкодоступними для більшості людей, оскільки вимагають володіння іноземною мовою і розмішені в небагатьох бібліотеках, але це не міняє суті справи. Говорить це про те, що боротьба у нас ведеться не за чистоту комуністичного світогляду (бо з цього погляду твір якогось екзистенціоніста стократ небезпечніший, ніж твір марксиста І.Дзюби), а то і досить відвертої розмови про ті пекучі і цілком конкретні проблеми, що їх ставить розвиток нашого суспільства. Сказане не означає, що тут пропонується боротись за чистоту комуністичного світогляду шляхом вилучення з наукових бібліотек творів немарксистського спрямування. Хіба наше суспільство стане кращим до тих чи інших людей, якщо менше їх знатиме? Навпаки, незнання завжди породжує безсилля перед тим, чого люди не знають. Хіба грифи спецфондів не є в наш час забобою палеозойської ери? Хіба ця знахідка бюрократів не спрямована проти соціалістичної демократії? Виявляється, що у нас є якісь вибрані, вищі істоти, на яких не діє буржуазна пропаганда. А для всіх інших вона становить страшну небезпеку. З другого боку, яка ж це рівність перед законом: за те, що дозволяється одним, карають інших.

Якщо вже нам не сила відмовитись від статей 62 і 187¹ КК УРСР (хоч я вважаю, що вони як суперечні з Конституцією, повинні бути негайно ліквідовані), то принаймні, в ім'я елементарної справедливості, ці статті повинні обережно і чесно застосовуватися. Щоб поширення якоїсь літератури могло кваліфікуватись як злочинна дія, потрібна, окрім всього іншого, наявність суб'єктивного боку злочину — свідомий намір особи вчинити зло. Таким наміром, згідно зі статтями 62 і 187¹ є «агітація і пропаганда, впровадження з метою підризу чи ослаблення Радянської влади, або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів, поширення з тією ж метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний суспільний лад...».

Тобто для того, щоб було зафіксовано склад злочину, необхідно, щоб особа, ведучи агітацію, мала свідомий намір ослабити радянський суспільний і державний лад.

Я переконаний, що в середовищі української інтелігенції немає жодної людини, яка б ставила під сумнів ради як основну клітинку державності чи соціалізм як соціальну систему. Якщо критика окремих явищ суспільного життя сягає певних узагальнень, то це робиться з бажання прискорити розвиток нашого суспільства на шляху реалізації високих ідеалів.

Інша справа, як розуміти ці ідеали, як розуміти ознаки радянського і соціалістичного. Це ж не таємниця, що дехто у нас розуміє соціалізм і комунізм, на зразок казарменного комунізму, а то й гірше.

Ці «дехто» не випадкові люди — їх подибуєш на вельми високих посадах. Декому не дає спокою мрія про соціалізм, побудований на деспотичній владі однієї чи кількох осіб, чи не зусиллями таких людей останнім часом майже припинилася критика всіх спотворень, здійснених в період культу особи Сталіна? Може, настав час повернутися і до тогочасних методів керівництва? Відчувається, що у нас існують сили, які використовують різні обставини, у тім числі й зовнішньополітичні (загроза з боку Китаю тощо), щоб підштовхнути нашу країну в бік згорання демократичних форм життя. Не треба забувати, що в такому разі країна буде відкинута назад також у сфері науково-технічного прогресу, не лише культурного.

Тепер дещо про заарештованих. Особливістю нинішніх арештів є те, що заарештовано не просто українських інтелігентів — поетів, літературних критиків, публіцистів, науковців тощо. Заарештовано людей, добре відомих в середовищі української інтелігенції, зокрема серед найсвідомішої частини нашої української молоді. Декого із них добре знає інтелігенція зарубіжних країн. Скільки початківців — поетів і прозаїків — користувалися допомогою Івана Дзюби, Івана Світличного? Кому із нашої української творчої молоді не відомі імена Євгена Сверстюка і Василя Стуса? І не лише відомі — багато людей почував до них глибоку повагу і симпатію. То байдуже, що лише один серед них був членом Спілки письменників. Належність до Спілки у нас, на жаль, далеко не надійний показник творчих досягнень. Ми є свідками, коли на Україні заарештовано майже всіх тих, від кого йшло принципове і мужнє слово. Заарештовано тих, хто протягом довгого часу ніс на своїх плечах нелегку справу пробудження нашої громадянської совісті і національної гідності. Заарештовані обстоювали свою громадянську позицію відверто, не приховуючи своїх поглядів. Вони викладали її у своїх зверненнях до партійних і державних установ. Свої твори вони завжди підписували власним прізвищем (не так, як сумнозмісний опонент І.Дзюби Стенчук).

Позиція, яка об'єднує заарештованих, — це позиція чесного, сумлінного ставлення до всіх явищ нашого культурного і громадського життя. Це позиція не є ні антирадянською, ні антисоціалістичною. У цьому легко би переконатися майже кожен громадянин УРСР, якби познайомився хоча б зі всім тим, що було написано заарештованими. Вони виступали і виступають проти тих спотворень, що їх у різних сферах нашого життя прагнуть здійснити сили, пов'язані з минулим. Припустити, що

такі люди, як Іван Дзюба, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Василь Стус та ін., могли здійснити якісь випадкові дії, що не впливають органічно з їх моральних та ідейних засад, неможливо. Безпідставний, безцеремонний, майже тасмний арешт цих людей можна розглядати лише як вияв свавілля. Для кожного культурного українця він є також глибокою національною образою.

Відкритий лист Зіновії Франко до редакції газети «Радянська Україна», опублікований 2 березня, при серйозному підході не може вважатися спростуванням цих характеристик. Написаний у формі самозвинувачення, він на перший погляд, сприймається як доказ наявності в середовищі української інтелігенції людей, що займаються антирадянською діяльністю. Але перечитаємо уважно ту фразу, з допомогою якої Зіновія Франко формулює собі звинувачення. «Моя провина,— пише вона,— ґрунтується на неправильному і викривленому сприйманні та інтерпретації окремих недоліків і труднощів у нашому житті. Хоч сама я й не брала участі у виготовленні різних наклепницьких та антирадянських матеріалів, але поширювала їх серед своїх знайомих. Один з цих матеріалів передала за кордон. При цьому добре усвідомлювала, що розповсюдження цих матеріалів завдає шкоди радянській державі, українському народові. Через моїх друзів та родичів за кордоном я встановлювала зв'язки з багатьма іноземцями українського походження, що приїздили на Україну як туристи. Ряду з них я давала відомі мені інформації політичного характеру, тенденційно трактуючи ті чи інші події в житті Радянської країни. Я допускала, що моя інформація повинна бути використана за кордоном з метою антирадянської пропаганди, але свідомо закривала на це очі. У своєму політичному засліпленні я не помітила, що стала передавати інформацію замаскованим представникам закордонних ворожих капіталістичних центрів, зв'язаних з розвідкою імпералістичних держав». Вдумайтесь у сказане тут. Хіба «викривлене сприймання та інтерпретація окремих явищ» чи «тенденційне трактування тих чи інших подій» може складати злочин? Навіть стаття 187¹ не розширює до таких розмірів поняття «наклепницької» літератури, виділяючи лише ту, що має завідомо наклепницький характер. Хіба взагалі можлива безтенденційна література, якщо вона хоч трохи сягне далі простої констатації фактів? Чи, може, партійна тенденційність полягає в тому, щоб під виглядом об'єктивності позбавляти критику її пристрасного характеру? Хіба критичність погляду і навіть перебільшення тих чи інших вад становить небезпеку тому суспільному ладові, що бажає ці вад усувати? Мені здається, що найбільш небезпечним видом «викривлення» явищ нашого життя є намагання їх прикрасити. Всілякі вороги повинні б прагнути культивувати в нас самовтіху, самозаспокоєння і лакування, бо все це здатне уповільнити наш розвиток, згвалтувати його. А чи багато людей у нас притягнуто до відповідальності за цей найнебезпечніший вид наклепництва?

Чи, можливо, свою вину Зіновія Франко вбачає у тому, що вона своєчасно не розпізнала «замаскованих представників закордонних ворожих центрів»? Але хіба це її обов'язок? І хіба це можна зарахувати до її вини? Вона мусить відповідати лише за власні дії. Яку саме інформацію поширювала Зіновія Франко? Чому б їй не з'ясувати той зміст, який вона приховала фразою «відомі мені інформації політичного характеру»? І хіба

поширення політичної інформації є злочином? Адже навіть наш кодекс передбачає судову відповідальність за поширення лише військової і державної таємниці (а «наклепницькі вигадки», як і агітація та пропаганда, про які йдеться у ст.ст.62 і 1871 просто не є інформацією).

Так само нечітко авторка листа вказує на мету своїх дій. А це є суттєвий бік справи. У листі вона так і не посміла заявити, що свідомо ставила за мету підрив радянського ладу і системи соціалізму. До щирості такого наміру ніхто б не повірив. Якщо ж виходити з того, що за кордоном її інформація використовувалась на шкоду радянському народові, то до чого ж тут Зіновія Франко? З допомогою найкращих речей можна робити найгірші справи. Сокирою можна побудувати дім і вбити чоловіка. Але чи може за вбивство відповідати той, хто винайшов сокиру? Хіба лише та інформація, яку передавала Зіновія Франко, може йти на шкоду радянському народові? Будь-яку цілком об'єктивну інформацію можна використати з цією метою. Але страх перед тим, щоб знали правду про наші недоліки, приносить значно більше шкоди, ніж виграшу. Чи не час усвідомити, що ті найхвалебніші, найпатетичніші писання, які у нас так процвітають, чи не найбільше компрометують соціалізм і радянську владу.

Я б не зупинявся на розгляді листа Зіновії Франко — тим більше, що лист написаний після серії «розмов» у КДБ. Але тим він і небезпечний. Цей лист відроджує сумнозвісні самозвинувачення 30-х років, навіть фразеологія та сама. Як у відкритому листі Зіновії Франко, так і повідомленні про виключення із СПУ Івана Дзюби, звинувачення в антирадянській діяльності (без будь-якої конкретної характеристики самої діяльності) навішується як ярлик. У цьому полягає грізна небезпека цих звинувачень.

Оскільки за соціалізму ідеологія і управління суспільними процесами повинні мати науковий характер, то визначення ознак радянського і соціалістичного мусить бути за наукою, що вільно розвивається в умовах творчого, нічим не обмежуваного обміну думок. Якраз на вироблених наукою критеріях і рекомендаціях повинні ґрунтувати свою діяльність керівні державні і партійні органи. Вироблення цих критеріїв має здійснюватися за якнайширшої участі кожного громадянина. І дуже дивно, коли визначення того, що вважати антирадянським і антисоціалістичним, віддається до рук слідчих органів, а то й окремих слідчих КДБ. Адже той чи інший слідчий діє згідно зі своїм власним розумінням соціалізму і радянської влади. Справу не рятує залучення до оцінки тих чи інших матеріалів окремих експертів — спеціалістів у галузі гуманітарних наук. Поперше, експерт переважно отримує матеріал, уже вилучений свідчими як крамольний, і це неабияк тяжіє над його психікою. А по-друге, там, де оцінюються погляди, ідеї, — індивідуальна оцінка несе на собі вантаж суб'єктивізму. То ж відомо, що навіть найталановитіші люди, працюючи в одній і тій самій галузі, можуть цілком протилежно тлумачити одну і ту ж ідею. Цей суб'єктивізм тим більше посилюється, що при виборі експертів слідчі органи виходять із своїх власних уподобань.

Те, що робиться зараз на Україні, не вкладається ні в які рамки здорового глузду, я вже не кажу про елементарну справедливість. Арешти, обшуки, виклики у КДБ. Проводять «розмови» з людьми, запідозреними в націоналізмі виключно тому, що посміли співати в самодіяльному хорі «Гомін». Після серії таких «розмов» «Гомін» перестав існувати. Колиш-

нього керівника хору, кандидата мистецтвознавства Леопольда Ященка хапають і кидають на деякий час у в'язницю «за тунєядство». До розряду підозрілого виду діяльності потрапили навіть новорічні колядки. Широко застосовуються різного роду перестороги і погрози: напередодні 22 травня — Дня поховання тіла Шевченка на Україні — проведено серію таких пересторог погрозливому характеру чи з вимогою не приходити до пам'ятника Т.Г.Шевченка. Доведене до абсурду за своїми розмірами різного роду таємне вислідкування. Якщо учасникам протестів проти політичних процесів 1965 р. Їхня мужність коштувала вимушеного безробіття, то тепер вживають радикальних заходів. Досить було членові КПРС, колишньому позаштатному співробітникові КДБ, працівникові Музею народної архітектури і побуту Української РСР Борису Ковгару написати свої листи до слідчого, в яких показано неприглядні методи слідства щодо нині заарештованих, як він сам був негайно заарештований і перебуває зараз під слідством. А хто знає ці листи? Чому відкритий лист Зіновії Франко міг бути надрукований, а ці листи, що мають величезне значення для правосуддя, приховуються від радянських громадян?

2 червня проведено конференцію, повідомлення про яку під назвою «Українські буржуазні націоналісти — найманці імперіалістичних розвідок» з'явилося в республіканській пресі. Усе, що стало відомо з прес-конференції, лише підтверджує сказане вище. Покази Добоша нікчемно безсилі, щоб бути доказом висуненого звинувачення в антирадянській діяльності навіть стосовно тих людей, прізвиська яких він називав (Івана Світличного, Леоніда Селезненка, Зіновії Франко, Анни Коцуртової і Стефанії Гулик). Що ж страшного зробили названі Добошем люди? Може, вони ставили за мету повалення радянського ладу на Україні? Готували переворот чи диверсію або видавали військову та державну таємницю? Ні, нічого такого Добош не стверджує. Усе, що на прес-конференції було сказано про діяльність ОУН, годиться хіба що для пояснення дій самого Добоша, котрий належав до цієї організації. Щоправда, зі всього ходу прес-конференції видно, що її організаторам дуже хотілося, аби склалося враження про належність названих Добошем осіб до якихось підпільних організацій ОУН, що діють на території України. Оскільки сприймається за аксіому, що такі організації повинні прагнути до повалення радянського ладу на Україні і встановлення «буржуазної самостійності України» (чому термін «самостійна Україна» пов'язується обов'язково з «буржуазною Україною — один бог знає»), то звідси сам собою випливає висновок про антирадянську діяльність вказаних людей. Але тому, хто захоче довести належність нині заарештованих українських громадян до якихось підпільних антирадянських організацій, доведеться такі докази висмоктувати з пальця. Бо те, що Добош інформував когось про щось, чи комусь пропонував гроші «для підтримки», чи навіть те, що він мав адреси (ще страшніше), якісь «паролі», не може бути таким доказом. Це не може бути доказом навіть співробітництва — для того треба щось набагато суттєвіше. Усі названі факти можуть бути матеріалом для оцінки діяльності лише Добоша, а не названих осіб. Та й то, якщо їх взяти не самі по собі, а лише з урахуванням тієї мети, яку він ставив перед собою. А що ж конкретного зміг сказати Добош про людей, заарештованих у «справі Добоша»? Про багатьох взагалі ні слова, про названих ним лише те, що вони передавали йому «політичну та іншу» інформацію. (Який збіг найменування

інформації у Зіновії Франко та Я.Добоша? Звідки така тотожність термінів?). Оце і вся конкретність! А що ж то за «політична інформація»? Хіба таку інформацію не подають відкрито щодня наші газети і журнали, висвітлюючи політику партії і держави? Чи, може, цей термін має якийсь інший, прихований зміст? Тоді який саме? Може, політичною інформацією тут називається інформація про факти порушення Конституції, про беззаконні розправи над українською інтелігенцією? Але якби така інформація і справді поширювалася кимось — чи можна вважати злочинном прагнення шляхом гласності припинити беззаконня? Здається, навпаки — той, хто прагне приховати беззаконня і є справжнім злочинцем. Чи не такою має бути нормальна людська логіка?

Хоч у цьому листі я говорю переважно про порушення соціалістичної демократії і законності, але все, що тепер діється на Україні, має інший важливий бік. Названі факти, так чи інакше, мусять розглядатися насамперед як вияв національної політики на Україні. Місцевий характер репресій відразу впадає в око. У всій своїй сукупності названі (а ще більше не названі) факти є неначе вакханалією україноненависницьких сил. І це напередодні святкування 50-річчя утворення СРСР. Замість того, щоб критично оглянути наші державно-правові і партійні структури під кутом зору поліпшення національних стосунків і усунення найменшої національної несправедливості, обрано шлях безвідповідальної патетики і пустопорожнього словесл'я. Комусь припало до серця зміцнювати дружбу народів з допомогою словесного возвеличення ролі російського народу та на різний лад повторюваних запевнень в любові до нього. Критикуються «нищівно-український буржуазний націоналізм» та «сіонізм», зате про великодержавний російський шовінізм та антисемітизм ні слова. Оголошуючи себе єдиними носіями соціалізму, партійності, інтернаціоналізму, безсовісні демагоги вирушають у похід проти всього національно самобутнього, культивують психологію національного, отже, і морального, нігілізму. Здається, що під паролором зміцнення дружби народів хтось уперто хоче пересварити ці народи поміж собою. До принципово хибних орієнтацій у національному питанні щодня долучаються численні дрібні образи національної гідності.

А тепер органи КДБ наближаються до давно жаданої мети — довести, що на Україні існує націоналістичне антирадянське підпілля (як «довести» і кому «довести» — цього питання не торкаємось). Бо таке «доведення» розв'яже руки для масових репресій. І як зі всього видно, в цьому напрямі досягнуто значних успіхів. Не важливо, що приховується і чому приховується. Раз приховується — значить підпілля. І підпілля антирадянське. А раз підпілля, повинні бути підпільники і організатори підпілля. Отже, їх треба знайти.

Але, вступаючи в нову смугу політичних репресій на Україні, судям слід засісти в бібліотеки і погортати документи, що стосуються діяльності середньовічних демонологів, вишукувачів антиамериканської діяльності часів маккартизму, висловлювачів «ворогів народу» періоду культу особи. Це буде, як ніколи, повчально. Темнота не вічна — а в наш кібернетичний вік і занадто швидко освітлюється, щоб там не говорили, світлом розуму. Ініціатори беззаконня невдовзі можуть бути притягнуті до відповідальності.

Звертаючись з цим листом до ЦК КППР і ЦК КП України, вихожу з передумови, що якраз ці партійні органи, і насамперед Політбюро ЦК

КПРС та Генеральний секретар, несуть основну відповідальність за збереження соціалістичної законності і послідовне проведення принципів інтернаціоналізму.

Зважаючи на умови, в яких подається цей лист, мені важко вірити в конструктивну реакцію на нього. Хоч я не виступаю ні в ролі відповідального, ні в ролі свідка, ні в ролі якимось чином причетного до тієї справи, що нині іменується «справою Добоша», після подання цього листа я безперечно опинюся в числі «ворогів». Мабуть, це й правильно, бо Добоша звільнено, а «справа Добоша» — це вже просто справа, обернена проти живого українського народу і живої української культури.

Така «справа» дійсно об'єднує заарештованих. Але я вважаю себе теж причетним до такої справи — ось чому прошу мене також заарештувати і судити.

Член КПРС, кандидат філософських наук, науковий співробітник Інституту філософії АН УРСР

В.С.Лісовий

Архів СБУ: спр.69308, фп., т.5, арк. 101-114.

№ 58

Черкаський обком КП України

5 липня 1972 р.

Таємно

прим. № 1

Центральний комітет КП України.

Інформація

про попередні наслідки розгляду телеграми Білоуса В.К. на адресу Спілки письменників України, в зв'язку з виключенням І.Дзюби з Спілки письменників.

За повідомленням управління КДБ при Раді Міністрів УРСР від 21 квітня 1972 року на адресу Спілки письменників України надійшла телеграма такого змісту «Слава Івану Дзюбі. Ганьба правлінню Спілки Читач Василь Білоус».

Перевіркою встановлено, що телеграму надіслав Білоус Василь Кузьмович, 1927 року народження, українець, член КПРС, контролер групи технічного контролю Уманського районного об'єднання «Сільгосптехніка» (довідка додається).

20 червня 1972 року з Білоусом В.К. була проведена бесіда, де він у присутності секретаря Уманського райкому КП Гудзенка П.К., голови парткомісії при Уманському райкомі КП України Мошонкіна О.П., секретаря і заступника секретаря первинної парторганізації Уманського районного об'єднання «Сільгосптехніка» Мельниченка Є.М. і Сиротюка М.Т. заявив, що телеграму на адресу Спілки письменників України надіслав він, Білоус В.К., і став обстоювати свій вчинок. Після бесіди Біло-

ус В.К. надіслав на ім'я секретаря Уманського райкому КП Гудзенка П.Г. пояснення (додається), де також зводиться наклеп на політику КПРС з національного питання.

4 червня на зборах первинної парторганізації Уманського районного об'єднання «Сільгосптехніка» Білоус В.К. виключений з членів КПРС за розповсюдження націоналістичних поглядів. На зборах Білоус В.К. вів себе задиркувато, з викликом.

В первинній парторганізації на обліку перебуває 61 член КПРС і один кандидат в члени КПРС. На зборах були присутні 49 членів КПРС і 1 кандидат в члени КПРС. За виключення з членів КПРС Білоуса В.К. голосувало 45 чоловік і три — утримались.

Додаток: копія з (...) «Пояснення Білоуса В.К.» і довідка, всього на 20 аркушах.

Секретар обкому КП
України

О.Андреев

ЦДАГОУ, ф.1, ар.оп.25, спр.698, арк.99-100.

№ 59

Цілком таємно

Центральний Комітет Комуністичної партії України

19 червня 1972 року Чернівецькому обкому КП України стало відомо, що студент V курсу відділу української мови і літератури Чернівецького державного університету Коломієць Микола Іванович, 1941 року народження, уродженець с.Буча Києво-Святошинського району Київської області, українець, член КПРС з 1965 року, підтримував зв'язки з націоналістично настроєними особами, одержував від них документи так званого «самвидаву» і розповсюджував їх серед студентів університету.

До вступу в Чернівецький державний університет Коломієць попав під вплив кадрової української націоналістки Суровцевої, яка з 1927 по 1954 рік перебувала в тюрмах, виправно-трудовах таборах і спецпоселеннях за антирадянську, націоналістичну і троцькістську діяльність. З 1954 року по цей час Суровцева проживає в м.Умані і продовжує антирадянську діяльність, затаюючи в свої тенета молодь.

Будучи студентом Чернівецького державного університету, Коломієць продовжував підтримувати зв'язки з Суровцевою, бував у неї вдома, знайомився з матеріалами «самвидаву» і деякі з них привозив у м.Чернівці. В 1970 році Коломієць одержав від студента-заочника Уманського сільськогосподарського інституту Черномаза, який мав зв'язки з Суровцевою, фотокопії нелегального антирадянського журналу «Хроника текущих событий» і антирадянського, націоналістичного трактату І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація». З цими матеріалами Коломієць познайомив раніше виключеного за націоналістичну діяльність студента Павуляка і передав йому на збереження «Хроника текущих событий».

Трактат І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» Коломієць пере-

дав для ознайомлення студенту IV курсу математичного факультету Чернівецького держуніверситету, члену КПРС з 1967 року Костюку Володимиру Іллічу, уродженцю с.Деренівка Тербовлянського району Тернопільської області.

В члені КПРС Коломієць і Костюк були прийняті під час служби в рядах Радянської Армії.

При вступі до Чернівецького державного університету Коломієць представив позитивну характеристику, підписану секретарем партійної організації учбового господарства «Родниковка» Уманського сільськогосподарського інституту Осадчим і завірену секретарем Уманського райкому КП України А.Шульгіним, а також позитивну характеристику Уманської районної газети «Уманська зоря», підписану заступником редактора В.Щуром, в якій стверджується, що Коломієць був головою районного літературного об'єднання, здібний поет-початківець і «Брав чи не найактивнішу участь в організації літературних сторінок в газеті».

Наведені факти націоналістичної діяльності Коломієця і Костюка обговорені 20-22 червня на партійних зборах філологічного і математичного факультетів та на засіданні парткому Чернівецького державного університету. Комуністи одноставно засудили антипартійні, антирадянські дії Коломієця і Костюка і винесли рішення про виключення їх з членів КПРС та підняли клопотання перед ректоратом університету про виключення їх з університету. Коломієць і Костюк з університету виключені.

Бюро Ленінського райкому КП України м.Чернівців затвердило рішення парткому Чернівецького державного університету про виключення Коломієця і Костюка з членів КПРС.

Обком КП України вживає відповідних заходів по посиленню боротьби з проявами буржуазного націоналізму і поліпшенню всієї ідеологічної роботи серед викладачів і студентів університету.

СЕКРЕТАР ОБКОМУ КП УКРАЇНИ

В.Дикусаров

Резолюція на документі: Озн. т.Овчаренко Ф.Д., т.Цветаєва В.В., В.Щербицький 26.0.72.

ЦДАГОУ, ф.1, оп.25, спр.698, арк.94—95.

№ 60

Сов. секретно
экз. № 1

ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМИТЕТУ
КОМУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ УКРАИНЫ

Информация

о националистическом группировании молодежи в Коломыйском районе Ивано-Франковской области

В сентябре 1972 года Управлением КГБ получены материалы, что в Коломыйском районе существует группа единомышленников, которые пытаются проводить организованную антисоветскую деятельность.

В процессе проверки полученного сигнала был установлен один из активных участников этого группирования, которым является —

Гринькив Дмитрий Дмитриевич, 1948 года рождения, уроженец села Марковка Коломыйского района, житель гор. Коломыи, член КПСС, секретарь первичной комсомольской организации, работает слесарем ПМК-67.

Гринькив в беседе с доверенным лицом заявил, что участников организации насчитывается 12 человек, руководителем является учитель, проживающий в настоящее время в Ровенской области.

По вопросу цели существования этого группирования Гринькив рассказал: «Боротись за Україну, щоб Україна була вільною і суверенною державою, яка б не знала ніяких утисків з боку інших країн, щоб була самостійна як Польща, Австрія, Чехословаччина».

На данном этапе стоит задача: «Залучати як найбільше молоді. Внушати, показувати їм, що Україна на фоні таких республік як вона, багатша, незалежна від других».

Гринькив изыскивает возможность изготовить печать «организации», в центре которой должен быть изображен «трезуб», а в обрамлении слова: «Спілка української молоді Галичини», собственноручно нарисовал эскиз и выточил заготовку для печати.

В дальнейшем было установлено, что Гринькив у себя дома хранит пятазарядный карабин немецкого производства, мелкокалиберную винтовку и боеприпасы к ним.

Наряду с этим стало известно, что ранее состоялось сборище участников «организации», которые обсуждали вопросы приобретения националистической литературы, сбора денег для нужд «организации» и некоторые другие моменты враждебных устремлений.

Принятыми мерами были выявлены следующие участники группирования:

— МОТРУК Николай Николаевич, 1948 года рождения, уроженец и житель села Марковка, украинец, член ВЛКСМ, со средним образованием, женат, работает слесарем ПМК-67;

— ШОВКОВЫЙ Иван Васильевич, 1950 года рождения, уроженец и житель села Печенежин, украинец, член ВЛКСМ, учится в 11 классе вечерней школы рабочей молодежи, холост, работает на Коломыйском деревообрабатывающем заводе;

— ЧУПРЕЙ Иван Николаевич, 1950 года рождения, уроженец и житель села Печенежин, украинец, член ВЛКСМ, с высшим образованием, холост, инженер-электрик ИТК-41;

— МИХАЙЛЮК Василий Владимирович, 1949 года рождения, уроженец и житель села Печенежин, украинец, член ВЛКСМ, с высшим образованием, холост, инженер-диспетчер Коломыйского деревообрабатывающего завода;

— МИКИТЮК Федор Васильевич, 1950 года рождения, уро-

женец села Печенежин, украинец, член ВЛКСМ, холост, студент 1 курса Ивано-Франковского пединститута;

— КУЗЕНКО Василий Михайлович, 1951 года рождения, уроженец и житель села Печенежин, украинец, со средним образованием, холост, временно не работает;

— ГРИНЬКО Василий Иванович, 1946 года рождения, уроженец села Марковка, украинец, член КПСС, с высшим образованием, женат, работает учителем математики в селе Тынное Ровенской области;

— ЧУПРЕЙ Роман Васильевич, 1948 года рождения, уроженец села Печенежин, украинец, член ВЛКСМ, холост, студент Львовского политехнического института.

7 ноября 1972 года предполагалось совершить ритуал посвящения в «организацию» новых участников.

С этой целью ГРИНЬКИВ Д.Д. подготавливал нашего доверенного, а ЧУПРЕЙ Р.В. пригласил в гор. Коломыю своего однокурсника — РОМАНИШИНА Богдана Николаевича, 1951 года рождения, уроженца села Верхне Калужского района, однако сборище не состоялось.

Тогда же, 7 ноября, в село Марковку приезжал ГРИНЬКИВ В.И. и через МОТРУКА передал указания о необходимости более тщательной проверки кандидатов, вступающих в их «организацию», об усилении конспирации и недопущения ведения по организационным вопросам документации.

В дальнейшем было установлено, что оружие — самодельный и строгительный пистолеты, боеприпасы к ним и магнитофонные бобины с записями националистического характера хранятся также на квартире ШОВКОВОГО.

1 февраля сего года по инициативе ГРИНЬКИВА Д.Д. в его квартире состоялось сборище, на котором присутствовали: ЧУПРЕЙ Р.В., ШОВКОВЫЙ, КУЗЕНКО, МИХАЙЛЮК, МОТРУК и МИКИТЮК.

Обсуждая «перспективу» деятельности «организации», ГРИНЬКИВ заявил, что в дальнейшем она может осуществляться двумя путями: «...Один шлях є — самостійний. Ми самі організуємо, самі думаємо, плануємо...»

Второй путь — это искать связь с другой «организацией» для совместного проведения антисоветской деятельности.

С целью организационного укрепления ГРИНЬКИВ предложил сплотить «ядро» из присутствующих лиц и каждому участнику дать конкретные поручения. Здесь же он информировал собравшихся, что уже создана боевка, имеющая различные виды оружия, функции которой заключаются в охране «организации», руководителем боевки назначен Шовковий.

О структуре руководства «организацией» ГРИНЬКИВ сказал: «...Має бути ще в нас група політично-керуюча. В нас не буде один керувати. В нас буде ЦК. Секретар. Ця політична група має вивчати, вести роз'яснювальну роботу, ідеї надихати. Даліше — вище підніматимешся, людей треба навчати. Загалом, ми існуємо для того, щоб підтримати ідею, за яку ми беремося...»

Для убеждения участников сборища в необходимости активизации их деятельности, ГРИНЬКИВ приводил примеры т.н. «русификации», что Украина економічно сильно розвита і позо́тому повинна бути самостійним державством, об відсутності у нас в країні демократії і свободи слова.

На зборище були спроби проаналізувати діяльність «організації» за 1972 рік і розроблена повестка т.н. «з'їзду», який повинен був відбутися в ніч з 16 на 17 лютого, однак із-за відсутності ЧУПРЕЯ І.Н., ЧУПРЕЯ Р.В. і РОМАНИШИНА намечавшийся «з'їзд» 16 лютого не відбувся.

Управління КГБ проводяться заходи по документації ворожих дій учасників цього групування і припинення їх діяльності.

**СЕКРЕТАРЬ ІВАНО-ФРАНКОВСЬКОГО
ОБКОМА КП УКРАЇНИ**

В.ДОБРИК

На документі резолюція: Озн. особисто. Секр. ЦК В.Шербицький. 14.3.73.

ЦДАГОУ, ф.1, оп.25, спр.877, арк.17-20.

№ 61

Верховний суд Української РСР

Вирок

Ім'ям Української Радянської соціалістичної республіки, 1972 року, жовтня 13 дня Судова колегія в кримінальних справах Харківського обласного суду в складі:

Головуючого Чернухіна В.Г.

Народних засідателів: Отченашенко П.Х., Чарисовець В.Л.

При секретарі Зинченко В.В.

За участю прокурора Кисвацького В.П., адвоката Красовської В.І.

Розглянула у закритому судовому засіданні в м.Харкові справу про обвинувачення Кравцова (Кравціва — Р.А.) Ігоря Івановича, 28 вересня 1938 року народження, уродженця м.Харкова, українця, з робітників, безпартійного, ніде не працюючого, не одруженого, з вищою освітою, не судимого, до арешту проживаючого в м.Харкові, вул.Данилевського, 26, кв.16, в злочині, передбаченому ст.62 ч.1 КК УРСР. Перевіривши матеріали кримінальної справи судова колегія

ВСТАНОВИЛА:

Кравцов І.І., систематично слухаючи антирадянські та антикомуністичні передачі закордонних радіостанцій «Свобода», «Німецька хвиля», «Бі-бі-сі», «голос Америки» та інших, спілкуючись з націоналістично настроєними особами Здоровим А.К., Злобуго І.М. та іншими на протязі з 1968 року по день арешту в м.Харкові з метою підризу і ослаблення існуючого в СРСР державного та суспільного ладу проводив антирадянську агітацію, в якій поширював ідеї українських буржуазних націоналістів,

доказував про необхідність і неминучість виходу України із складу СРСР і перетворення її в буржуазну державу, а також поширював наклепницькі вигадки, що порочать внутрішню і зовнішню політику радянського уряду.

З тією ж метою виготовляв, зберігав та розповсюджував літературу антирадянського і націоналістичного змісту.

Так, літом 1968 року Кравцов І.І. виготовив рукописний документ на одному аркуші, що починається словами: «История развивается по спирали...», в якому з антирадянських позицій зводить наклеп на радянський колгоспний лад, порівнюючи його з кріпацтвом царської Росії.

В 1968 році виготовив друкований документ на двох аркушах телеграфного бланку, що починається словами: «Вл. Гомулка имеет взгляды на свободу слова...», в якому зводить наклеп на партійно-державне керівництво Радянського Союзу, соціалістичну демократію і всю соціалістичну систему.

Восени 1971 року, з метою розповсюдження виготовив текст антирадянського змісту під заголовком «Нотатки до знаменного півстолітнього ювілею», в якому Радянський Союз називається «імперією», а радянський соціалістичний лад порівнюється та називається «фашистським режимом». В цьому ж документі зводиться наклеп на національну політику, яку проводить КППС та Радянський уряд.

Восени 1971 року Кравцов І.І. взяв для читання у Калембарди В.С. журнал «Нова Україна», видавництва «Прага-Берлін» 1923 року, в якому вміщено ряд статей антирадянського змісту відносно створення СРСР, кооперативного будівництва на Україні, народної освіти в УРСР і інші наклепницькі матеріали про радянську дійсність.

З метою розповсюдження при посередності Шатилової Л.С. Кравцов І.І. познайомився з Тюєвою Н.К., яка працює на копіювальній машині «Ера» в Харківському інституті комунального будівництва, умовив її виготовити три екземпляри копій з антирадянських статей з журналу «Нова Україна». Одну з копій цього журналу Кравцов І.І. дав Здоровому А., а дві інших з тією ж метою зберігав дома.

На початку 1972 року копію журналу «Нова Україна» давав читати Томі Л.В.

В квітні 1972 року в загальному зошиті-щоденнику написав текст, що починається словами: «Колоніальна політика...», в якому зводиться наклеп на Радянський уряд, який немов би проводить політику дискримінації української нації, а також наклепницьки порочить радянський державний та суспільний лад.

В квітні-травні 1972 року Кравців І.І. з метою розповсюдження виготовив на окремих аркушах тези про творчість Белінського, що починаються словами: «Бел. твердження», в яких зводиться наклеп на політику КППС та Радянського уряду по відношенню до України і української нації. Антирадянські вигадки Кравцов І.І. наводив в листах до Луговенко М. від 17 січня 1970 року, 21.1.1972 р. чи в помітках на жовтій аркуші з текстом, що починається словами: «Великий слов'янський...»

22 лютого 1972 року Кравцов І.І. виготовив і відправив в місто Херсон на адресу Луговенко М. листа, в якому оправдував дії Оунівських банд у Західних областях України, зводив наклеп на радянський державний устрій.

З метою виготовлення і подальшого розповсюдження антирадянської і

наклепницької літератури Кравцов І.І. в 1971 році придбав друкарську машинку «Москва», зробив запас письмового і копіювального паперу.

20 червня 1972 року, одержавши від Здорового А.К. першу частину антирадянського твору І.Дзюби під назвою «Інтернаціоналізм чи русифікація», Кравцов І.І. почав розмноження на друкарській машинці п'ятнадцяти примірників. За цим заняттям його застали при проведенні в його квартирі обшуку.

Являючись антирадянськи настроєним, Кравцов І.І. налагоджував зв'язки з різними особами з числа молоді і наполегливо обробляв їх в антирадянському, націоналістичному дусі.

Так, в січні 1971 року Кравцов І.І. в розмовах з Івченком А.О. у себе на квартирі, а в лютому 1971 р. — на проспекті ім.Леніна м.Харкова з Івченко, Муравейко В.І. та Томою Л.В. у себе на квартирі в березні-квітні, і восени 1971 року з Муравейко В.І. при зустрічах у м.Харкові та у себе на квартирі на протязі 1970-1971 років в бесідах з Шаталовою Л.С. весною 1970 року в своїй квартирі та весною — восени 1971 року на квартирі Донник при зустрічах з Донник Л.І., в жовтні 1971 року в готелі «Харків» та в квітні і травні 1972 року у себе на квартирі з Шидиваром П.М.; на протязі 1971-1972 років у себе на квартирі в бесідах з Калєбардою В.С., в квітні 1972 року з Кушовим Т.Ю. на квартирі Здорового А.К. — зводив наклеп на радянський державний лад, політику КПРС і радянського уряду по національному питанні, доводив, що ця політика немов би направлена на ущемлення національних інтересів українського народу і його державної самостійності, називав існуючий в СРСР лад «фашистським», стверджував про неминучість розпаду Союзу РСР та утворення після цього так званої «Самостійної Української Держави», висловлював заклики вести за це боротьбу, доводив, що радянський лад немов би скомпрометував себе, що Україна могла би бути багатшою, якби була самостійною державою, зводив наклепи на зовнішню політику КПРС в зв'язку з наданням допомоги Чехословаччині; що у відношенні України немовби проводиться політика русифікації, а Радянська Росія вивозить з України всі багатства, зводить наклеп на радянську демократію, політичні свободи та умови життя трудящих в Радянському Союзі, що українці не являються хазяями на своїй землі, доводив необхідність відокремлення України від СРСР, дискредитував соціалістичну систему господарства.

Впливаючи на оточуючих його осіб в антирадянському дусі, Кравцов І.І. знайомив їх з ідейно-шкідливою літературою, у тому числі на початку 1971 року давав читати Івченкові А.О. так звану «Речь Камю при получении Нобелевской премии». В 1971 році виготовив в 4-х примірниках журнал «Українське питання», в якому вихвалявся український буржуазний націоналізм, два з них розповсюдив іншим особам; в 1971 році на друкарській машинці розмножив в 5-х примірниках ідейно-шкідливий вірш «...Хочу сказати я знову...», з яких 2 розповсюдив невстановленим особам.

Систематично прослуховуючи антирадянські передачі закордонних радіостанцій, Кравцов І.І. робив помітки про їх зміст та розповідав про них своїм знайомим, у тому числі Муравейкові В.І, Денник Л.І., Івченкові А.О., стверджуючи при цьому, що ці наклепницькі антирадянські радіостанції немовби об'єктивні і правдиві. Радив слухати такі радіопере-

дачі та передавав своїм знайомим розклад роботи цих закордонних радіостанцій.

Підсудний Кравцов І.І. визнав себе винним у пред'явленому йому звинуваченні частково, по суті не заперечував фактичних обставин дій, в яких він обвинувачується, але заперечує те, що його дії містять в собі намір підриву чи ослаблення Радянської влади, що він лише цікавився національними, економічними та політичними питаннями щодо України, припускає, що деякі його висновки та розмови містять наклепи на радянську дійсність.

Винність Кравцова І.І. у виготовленні та зберіганні антирадянського рукописного тексту, що починається словами «История развивается по спирали...», підтверджується особистим вилученням цього тексту під час обшуку в Кравцова І.І., показаннями підсудного Кравцова І.І. про те, що цей документ виготовлений ним особисто і зберігався особисто у нього; висновками криміналістичної експертизи також підтверджується, що копії цього тексту виготовлено Кравцовим І.І.

Зміст цього документу свідчить про те, що в ньому з антирадянських позицій зводиться наклеп на радянський лад та наклепницькі порівнювання його з кріпацтвом царської Росії.

Винність Кравцова І.І. в виготовленні та зберіганні рукописного тексту, що починається словами: «Вл. Гомулка имеет взгляды на свободу слова...» підтверджується фактами вилучення під час обшуку на квартирі у Кравцова І.І. цього рукописного тексту, показаннями Кравцова І.І. та висновками криміналістичної експертизи про те, що цей текст виготовлений Кравцовим І.І.

Зміст цього тексту свідчить про те, що в ньому Кравцов зводить антирадянський наклеп на партійно-державне керівництво Росії, Радянського Союзу, соціалістичну демократію і всю соціалістичну систему. Винність Кравцова І.І. у виготовленні восени 1971 року з метою розповсюдження тексту антирадянського змісту під заголовком «Нотатки до злочинного півстолітнього ювілею» підтверджуються фактом вилучення цього тексту під час обшуку на квартирі у Кравцова І.І., показаннями Кравцова І.І. та висновками криміналістичної експертизи про те, що цей текст виготовлений Кравцовим І.І.

Зміст тексту свідчить про те, що в ньому Кравцов І.І. Радянський Союз називає «імперією», а радянський соціалістичний лад — «фашистським режимом». Крім того, в цьому документі зводиться наклеп на національну політику, яку проводять КПРС та Радянський уряд.

Про те, що цей текст був виготовлений з метою розповсюдження, видно із його змісту, з якого вбачається, що текст призначався для виготовлення листівки, а також час його виготовлення — перед початком підготовки до 50-річчя утворення Радянського Союзу.

Винність Кравцова І.І. в виготовленні та збереженні антирадянського тексту в квітні 1972 року в загальному зошиті, що починається словами «Колоніальна політика...», підтверджується фактом вилучення при обшуці на квартирі у Кравцова І.І. цього тексту, показаннями Кравцова І.І. та висновками криміналістичної експертизи, з яких вбачається, що цей документ наклепницького характеру виготовлений Кравцовим І.І.

Зі змісту цих записів вбачається також, що в ньому зводиться наклеп

на Радянський уряд, який немов би проводить політику дискримінації української нації, а також наклепницьки порочить радянський державний та суспільний лад.

Винність Кравцова І.І. в виготовленні та зберіганні так званих тез про творчість Белінського, що починаються словами «Бел. твердження» антирадянського напрямку, підтверджується фактами вилучення записів на квартирі Кравцова І.І. під час обшуку; показаннями Кравцова І.І. та висновками криміналістичної експертизи, з яких вбачається, що записи виготовлені Кравцовим І.І.

Як це вбачається з тез, в них зводиться наклеп на політику КПРС, Радянського уряду по відношенню до України і української нації.

В тому, що Кравцов наводив антирадянські вигадки в листах до Луговенка Л., підтверджується фактами вилучення при обшуці на квартирі у Луговенко Л. листів від 21.1.1972 р. та від 22 лютого 1972 року, написаних Кравцовим І.І. та від 17.1.1971 року, вилучених на квартирі у Кравцова І.І., та їх змістом, з якого вбачається, що в них Кравцов І.І. оправдовує злочинні дії ОУНівських банд у Західних областях України, зводив наклеп на радянський устрій.

...На підставі наведеного, користуючись ст.ст.323, 324 КПК судова колегія

ЗАСУДИЛА:

Визнати Кравцова Ігоря Івановича винним в скоєнні злочину, передбаченого ст.62 ч.1 КК УРСР, та обрати покарання у вигляді 5 років позбавлення волі в виправно-трудовах колоніях суворого режиму, без заслання.

Початок строку відбуття покарання з заліком попереднього ув'язнення рахувати з 21 червня 1972 року.

Стягнути судові витрати з Кравцова І.І. в прибуток державі 99 крб. 30 коп. Стягнення судових витрат звернути на вклад в ощадній касі № 3294/057 Дзержинського району м.Харкова на ім'я Кравцова Ігоря Івановича на рахунок № 07341 в сумі 316 крб. 39 коп., з решти вкладу зняти арешт, коли вирок набере законної сили.

Речові докази, а саме: друкарську машинку «Москва» № 226660, 20 кілограм 300 грам білого машинописного паперу, 229 аркушів копіювального паперу, як знаряддя злочину конфіскувати на користь держави. Інші речові докази залишити в справі.

Міру запобігання заходу до набирання вироком законної сили Кравцову І.І. залишити без змін — утримання під вартою.

Вирок може бути оскаржений протягом семи діб до Верховного Суду УРСР засудженим з моменту вручення йому копії вироку.

Головуючий /підпис/.
Народні засідателі /підписи/.

Архів управління СБУ по Харківській обл., спр.034140фп, т.3,
арк.190-194, 198-199. Оригінал.

№ 62

Вирок

Ім'ям Української Радянської Соціалістичної Республіки 1972 року, червня 12 дня Судова колегія в кримінальних справах Івано-Франківського обласного суду, в складі

Головуючого: Василенка Г.Д.

Народних засідателів: Яценко М.П., Конюха А.Т.

При секретарі — Зельманович Г.М.

З участю прокурора Городько Б.М. та адвоката Мусихіна П.М. розглянула у закритому судовому засіданні в місті Івано-Франківську справу по обвинуваченню Романюка Василя Омеляновича, 9 грудня 1925 року народження, уродженця села Хімчан, Косівського району, проживав у с.Прутівка, Снятинського району, Івано-Франківської області, українця, громадянина СРСР, безпартійного, з середньою богословською освітою, одруженого, на утриманні має сина 1959 року народження, військовозобов'язаного, судимого в 1946 році за ст.54-10 ч.2 та ст.54-11 КК УРСР 10 років позбавлення волі з поразкою в правах на 5 років, до арешту працював священником православної церкви в селі Прутівка, за ст.62, 42 КК УРСР.

Заслухавши пояснення підсудного, свідків, оглянувши приєднані до справи письмові документи та речові докази, судова колегія встановила:

Підсудний Романюк В.О. в червні 1946 року був засуджений за ст.54-10 ч.2 КК УРСР до 10 років позбавлення волі з поразкою в правах строком на 5 років і, будучи достроково звільненим 9 серпня 1953 року з місць ув'язнення із зарахуванням робочих днів, на шлях виправлення не став, згодом знову зайнявся антирадянською діяльністю, спрямованою на підрив та ослаблення Радянської влади.

З цієї метою Романюк на протязі 1963-1972 років поширював наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад, а також виготовляв, зберігав та розповсюджував з тією ж метою літературу наклепницького шодо радянського, державного і суспільного ладу змісту.

В 1961-1963 роках в час проживання в селищі Курган, Балаклеїського району, Херсонської області, Романюк систематично прослуховував передачі закордонних радіостанцій «Голос Америки», «Свобода» та інших, а потім серед свого оточення поширював наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад, стверджуючи, що держава не дає про поліпшення умов життя радянських людей, які голодують і працюють тільки за шматок хліба, учасників бандерівських банд підсудний назвав героями, дійсними борцями за «Самостійну Україну», твердив, що правдиву інформацію про радянську дійсність можна почути тільки з передач названих вище закордонних радіостанцій.

24 січня 1963 року Романюк виготовив і надіслав на адресу закордонних радіостанцій в м.Лондоні лист, в якому зводить наклеп на радянський суспільний і державний лад, національну політику радянської держави, зазначаючи, що ніби Україна поневолена, а Радянський Союз є найжорстокіша колонія і імперія, де нема найелементарніших свобод, твердить, що внаслідок колонізаторської політики «московських імперіалістів» вперто проводиться русифікація України, де з кожним роком стає все

менше шкiл з українською мовою навчання, радянський державний i суспiльний лад назвав кровавим комуністичним імперіалізмом.

7 лютого 1963 року підсудний написав другого листа в закордонну радіостанцію в Швейцарії, в якому також зводить злісний наклеп на радянський державний i суспiльний лад, твердячи подiбно, як i в першому листі, що «Україна в неволі, українському народові ніби відводять роль раба так само як i іншим «поневоленим народам комуністичної імперії».

В обох листах Романюк висловив слова широкi вдячності радіостанціям, в адресу яких написав ці листи, за їх передачі, просив i далі не шкодувати сил для цієї «важливої роботи», просив розповісти у передачах про стан вирішення українського питання в Організації Об'єднаних націй, про С.Бандеру i про УПА. Ці листи Романюк підписав псевдонімом «Василь Чепель-Дорошенко».

Переїхавши в 1964 році проживати в Івано-Франківську область, Романюк продовжує свою антирадянську діяльність.

Підсудний Романюк встановив злочинний зв'язок з Морозом Валентином, який в 1970 році вдруге засуджений за антирадянську агітацію та пропаганду.

На протязі 1967-1972 років Романюк з метою підризу та ослаблення Радянської влади виготовив i зберігав ряд документів та віршів, які містяться в 4-х зошитах i на одному окремому листку, вилучені у Романюка при обшуку, i за своїм змістом є наклепницькими щодо радянського суспiльного ладу. В цих документах Романюк стверджує, що на Україні Радянською владою знищуються національні традиції i національна культура, що українська нація починає вироджуватися, асимілюватися, стає «космічною пилюкою», що над радянськими людьми панує страх перед репресіями з боку державних органів, «страх рабський, позорний, котрий принижує усяку людську гідність».

У вірші «Велике п'ятдесятіліття» Романюк зводить наклеп на Радянський державний i суспiльний лад, паплюжить досягнення радянського народу за 50 років існування Радянської влади.

В листопаді 1970 року Романюк виготовив «Заяву до Верховного Суду УРСР в справі засудженого В.Я.Мороза». В цьому документі Романюк зводить наклеп на радянську дійсність, стверджуючи, що в нашій країні «зростає жорстокість i новий тоталітаризм», топчється людяність. Через невстановлених осіб один екземпляр даного документу був нелегально переправлений за кордон, де використаний з метою антирадянської агітації i пропаганди радіостанцією «Свобода» i зокрема в радіопередачах 19 травня i 15 серпня 1971 року, а також пресою центрів українських буржуазних націоналістів за кордоном, зокрема журналами «Визвольний шлях» та «Сучасність».

Допитаний в якості підсудного в судовому засіданні, Романюк винним себе в пред'явленому звинуваченні не визнав i пояснив, що, проживаючи в селі Курган, він дійсно прослуховував передачі радіостанцій «Голос Америки», «Свобода», але антирадянською агітацією серед оточення не займався, з деякими особами вів дискусійні розмови на різні теми, висловлювався, що необхідно українцям не забувати рідну мову, говорив, що рівень життя радянських людей ще нижчий, ніж у капіталістичних країнах, в розмовах бандерівців не вихваляв, а й зараз вважає, що причи-

ною виникнення бандерівщини було не що інше, як безпідставні репресії з боку радянської влади щодо населення західних областей України після возз'єднання, що листів в закордонні радіостанції не направляв і висновок криміналістичної експертизи про те, що ним написані ці листи, вважає помилковим, не виключає можливості, що хтось підробив його почерк.

Далі Романюк пояснив, що заяву до Верховного суду УРСР в справі засудженого Мороза написав в одному екземплярі, відправив її адресату по пошті, вважає, що дана заява не містить в собі будь-яких наклепницьких вигадок щодо радянського державного і суспільного ладу, як потрапила «Заява» за кордон, йому не відомо, а що її використовують закордонні радіостанції для антирадянської агітації, то вважає, що винним в цьому є не він, а умови, які послужили мотивом для написання такої заяви. Романюк також пояснив, що вилучені в нього власноручні записки ще не закінчені, готував їх, щоб надіслати куди-небудь в редакцію для друкування, вважає, що зміст їх не є наклепницьким. Романюк заперечує авторство вірша «Велике п'ятдесятиліття», твердить, що переписав у когось цей вірш, зберігав його так само, як і вилучену в нього літературу старих видань як любитель старини для себе особисто, нікому не давав їх читати і з метою антирадянської агітації та пропаганди не використовував, бо як священник взагалі був далекий від політики і антирадянською діяльністю не займався.

Однак судова колегія вважає, вина Романюка у вчиненні перелічених вище злочинних дій частково стверджується поясненнями самого підсудного в судовому засіданні та доведене слідчими доказами:

свідок Чмелик В.Я. пояснив у судовому засіданні, що в час проживання разом з підсудним в одній квартирі в селищі Курган в 1962-1963 рр. у нього створилося про Романюка враження як про людину вороже настроєну щодо радянської дійсності внаслідок того, що він постійно прослуховував передачі закордонних радіостанцій «Голос Америки», «Свободная Европа», зміст цих передач він передавав йому з захопленням, нав'язував розмови, в яких радив читати Шевченка і намагався переконати його, що Т.Г.Шевченко був борцем за Україну незалежну від Росії, при цьому на свій лад пояснював окремі місця з творчості і, зокрема, про роль Богдана Хмельницького в питанні возз'єднання України з Росією, вважаючи це возз'єднання негативним явищем для України, неодноразово заставав підсудного як він шось писав в кімнаті, і як тільки бачив, що до нього прийшли, написане закривав.

Свідок Кузьмин Ю.П. дав пояснення, що з підсудним були сусідами по квартирі, останній часто вступав у розмови з його дружиною, при яких він, свідок, був присутній. При таких розмовах Романюк назвав дружину зрадницею України за те, що вона, українка, одружилася з росіянином і розмовляє на російській мові, засуджував дії Хмельницького, виправдовував дії бандерівців, заявляючи, що вони були дійсно героями, борцями за «самостійну Україну», регулярно слухаючи передачі радіостанції «Голос Америки» і інших, підсудний говорив йому, що тільки з цих розмов можна отримати своєчасно правдиву інформацію про події в нашій країні.

Свідок Кузнецов М.М. показав, що, працюючи разом з підсудним в клубі селища Курган, чув від нього негативні відзиви про життя в нашій

країні, навіть в клубі підсудний став прослуховувати закордонні передачі антирадянського змісту, коли зробив підсудному зауваження з цього приводу, то останній відповів, що в його діях немає нічого поганого, а одного разу в гостей у їх спільного знайомого Слатвицького Романюк вступив з ним у суперечку і доказував, що рівень життя у нас низький, людина працює лише за кусок хліба, коли людині тяжко матеріально, нікого це не цікавить, як наприклад, вказував на нього, свідка, що в нього ось хвора дружина, влада нічим йому не допомагає, а ще дочку звільнили з роботи (дочку дійсно звільнили з роботи в зв'язку зі скороченням штату).

Покликання підсудного Романюка на упередженість показань свідків Чмелика, Кузьміна і Кузнецова М.М. судова колегія вважає неспроможним, оскільки сам підсудний не заперечує, що розмови зі свідками на вказані ними теми дійсно мали місце, підсудний неодноразово стверджував, що з свідками жив добре, ніколи не сварилися, а його твердження, що свідки обмовлюють його з корисливих мотивів, позбавлені будь-яких підстав. Згідно категоричного висновку криміналістичної експертизи почерку від 14.03.72 р. проведеної в Київському науково-дослідному інституті судової експертизи, тексти листів від 21 січня 1963 року та від 7 лютого 1963 року, які були направлені в адресу закордонних радіостанцій, та написаний адрес до цих листів виконані Романюком Василем Омеляновичем (том 1, а.с.313-314).

Крім того, факт виготовлення Романюком згаданих листів об'єктивно підтверджується сукупністю таких обставин: зі змісту листів видно, що в них викладено думки, які підсудний поширював серед свого оточення, про що показали названі вище свідки, та аналогічні тим, які висловив підсудний в своїх поясненнях в судовому засіданні; в листах викладені також злісні наклепницькі вигадки про ніби переслідування радянських людей органами радянської влади та страх людей перед репресіями, аналогічні тим, які викладені Романюком у виявлених у нього при обшуку записках, автором яких Романюк визнає себе; сам підсудний ствердив, що він записав і зберігав у себе адреси радіостанцій «Голос Америки», «Свобода», листи відправлені були з міст, куди Романюк, як він і сам пояснив, часто їздив по роботі.

Авторство заяв до Верховного Суду УРСР в справі засудженого Моро за підсудний не заперечує і цей факт, крім того, підтверджується висновками криміналістичної експертизи від 3.V.1972 р. (а.с.343, том 1).

Про наявність у даній «Заяві» наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, свідчить зміст цього документу.

З приєднаних до справи документів (а.с.139-147, том 2) вбачається, що «Заява» підсудного за його підписом використовується з метою антирадянської агітації та пропаганди центром українських буржуазних націоналістів за кордоном.

Про те, що Романюком заява була виготовлена не в одному екземплярі, свідчить той факт, що на «Заяві», яка надійшла до Верховного Суду УРСР, значиться, що ця заява від громадянина Романюка В.О. і дата 26 листопада 1970 року, в закордонних же націоналістичних виданнях та в передачах радіостанції «Свобода» вказується, що «Заява» від священика села Космач, датована вже 27 листопада 1970 р.

Що Романюк вже направляв виготовлені ним з метою підриву і ослаб-

лення Радянської влади документи наклепницького характеру в закордонні центри організації українських націоналістів, відомо зі змісту листа, якого він написав у тюрмі на ім'я священника Мирона Кураковського, намагався його передати через засудженого Лебеда, чого не заперечує і сам підсудний.

В цьому листі Романюк в завуальованій формі просив Кураковського виготовити від його підсудного імені документ відносно його православної церкви (патріарха Київського), датувати його заднім числом, коли ще він був на свободі. Документ цей направити відповідному адресату в нашій країні, а його копію передати певним особам для пересилки в закордонні радіостанції «Голос Америки» і «Свобода», доводити, що його, Романюка, притягнуто до кримінальної відповідальності саме за виготовлення цього документу (проекту), а не за антирадянську діяльність.

Тут же Романюк зазначає, що все це буде для нього добрим захистом перед органами слідства, а коли його засудять, то щоб виступили на його захист собратія по професії і придумати треба так, щоб добре кольнути (а.с.152-159, том 2), як він висловлюється, «бюрократів».

Підсудний Романюк не заперечує авторства вилучених у нього записів у чотирьох зошитах та на одному окремому аркуші, і з їх змісту видно, що вони містять в собі наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

Судова колегія вважає, що пояснення підсудного Романюка про те, що вірш «Велике п'ятидесятиліття» він переписав, автором його не являється, не відповідає дійсності, оскільки на допитах, в час попереднього слідства підсудний неодноразово стверджував своє авторство цього вірша, при цьому намагався довести, що зміст вірша не є антирадянським, наклепницьким, про це нібито говорив йому письменник, якому він давав читати вірш, а прізвище письменника назвати відмовився (а.с.120-122, том 1). Крім того, в тексті даного листа мають місце корективи-перекреслення тексту, викреслення тексту, перекреслення слів і заміна їх іншими словами, що властиво для виготовлення тексту, але не для переписування.

Аналізуючи зміст всіх зазначених вище виготовлених підсудним Романюком документів та поширення ним в усній формі наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, в їх сукупності, враховуючи факти висилки підсудним своїх листів та «заяви» антирадянського, наклепницького змісту в націоналістичні центри за кордон, де його заява на ім'я Верховного Суду УРСР по справі Мороза, підтверджується, використовується з метою антирадянської агітації, приймаючи до уваги показання свідків Дідуха М.А., Клапцуняка І.В., Ребеджук О.Т. відносно поведінки засудженого в с.Космач і, зокрема, що, працюючи тут священником, Романюк присвоював собі функції церковної ради, заважав органам влади в проведенні в селі намічених заходів, та дані з характеристики підсудного як священника про те, що ним допускалися в церкві проповіді не церковного змісту (а.с.20, том 2) і інші дані щодо його поведінки — судова колегія вважає, що Романюк виготовляв, розповсюджував і зберігав документи, що містять в собі наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад, поширював в усній формі вигад-

ки такого ж змісту з метою підриву і ослаблення Радянської влади, тобто займався антирадянською пропагандою і агітацією.

Злочинні дії Романюка В.О. за ст.62, ч.2 КК УРСР кваліфіковано правильно, оскільки раніше він був засуджений за особливо небезпечний державний злочин.

Підсудний Романюк В.О. обвинувачується ще в тому, що вилучену у нього літературу старого видання «За справедливий лад» Лохвицького, «Календар нового життя за 1943 рік», «Добрий пастор», книга без назви, що починається статтею «Ласка і свобода волі», тижневик «Неділя» за 1934-1936 роки, які містять в собі багато наклепницьких вигадок щодо радянського державного і суспільного ладу, підсудний зберігав з метою використання для антирадянської пропаганди і агітації. Судовим слідством не здобуто достатніх і переконливих доказів на підтвердження цього обвинувачення, Романюк свою вину в цьому заперечує. Тому даний епізод підлягає виключенню з обвинувачення Романюка.

При обранні покарання Романюку В.О. судова колегія враховує його позитивну виробничу характеристику та сімейний стан підсудного, який має на утриманні неповнолітнього сина і дружину.

Судові витрати по справі згідно приєднаних до справи довідок підлягають стягненню з підсудного на користь держави. На підставі наведеного та керуючись ст.ст.323, 324, 333-335 КПК УРСР, судова колегія засудила

Романюка Василя Омеляновича визнати винним за ст.62 ч.2 КК УРСР. Згідно ст.26 КК УРСР визнати Романюка Василя Омеляновича особливо небезпечним рецидивістом. За ст.62 ч.2 КК УРСР визначити Романюку Василю Омеляновичу покарання сім років позбавлення волі, з засланням строком на три роки.

Згідно 25 КК УРСР позбавлення волі засудженому Романюку В.О. відбувати перші два роки в тюрмі, а решту строку — в колонії особливого режиму.

Речові докази по справі залишити при справі.

Строк покарання Романюка Василя Омеляновича рахувати з 20 січня 1972 року. Зарахувати в строк відбуття покарання Романюком В.О. його утримання під вартою з 29 вересня по 1 жовтня 1971 року. Запобіжний захід Романюку В.О. до надання вироком законної сили залишити без змін — тримати під вартою. Стягнути з засудженого Романюка Василя Омеляновича на користь держави судові витрати в сумі сто вісімдесят п'ять карбованців 44 коп. (185 крб. 44 коп.).

Вирок може бути оскаржений до Верховного Суду УРСР засудженим на протязі 7 діб з дня вручення йому копії вироку, а іншим учасникам процесу в цей же строк з дня оголошення вироку.

Головуючий
Народні засідателі:

Г.Василенко
Л.Яценко, А.Конюх.

Архів СБУ, спр.69308 фп, т.13, арк.100-108. Копія.

Кінець шестидесятників

Як тяжко, так само й уперто здобував цей термін своє законне місце в історії суспільних рухів на Україні.

Шестидесятництво — не течія, не угруповання і не якась вузька класова секта. Шестидесятництво — не цілісний напрямок думки. Нашадки придивляться до нього уважніш і розрізнять у ньому безліч найрізноманітніших порухів і шукань. Шестидесятництво для України ХХ ст. є продовженням її пробудження, яке особливо буяло в 20-х роках і було перервано потугами (російських) класових ворогів і найреакційнішого й найпідлішого в світі російського шовінізму, що після смерті Леніна зачлупнув собою здобутки Великої Жовтневої соціалістичної революції в національному питанні, поступово перетравляючи їх в своєму залізному череві.

Шестидесятництво не є рухом вузьконаціональним і українським. Воно в подібних формах проявлялося у росіян і в інших народів СРСР — подекуди воно знаходило сильніші сторони в силу історичних обставин, було значно сильнішим, ніж у нас. Шестидесятництво перегукується з бунтом «молодої гнівної людини» в країнах Заходу. На Україні воно в силу ненормального національного становища набрало риси національно-визвольного руху.

Це є своєрідна модифікація Руху опору соціальним і національним силам, що всілякими методами намагаються утримувати Україну на провінційально-колоніальному становищі в шонайширшому розумінні цього слова. Ось чому завдання українського Руху Опору і ширші і глибші, скажімо, від російського. Цілком зрозуміло, що без єдиної дії демократичних рухів усіх народів СРСР, як і в часи Леніна, вільна Україна неможлива.

Але шестидесятництво — не організація, тому наші рухи роз'єднані, хоч сили групуються навколо основних органів — «У.В» на Україні та «Хроніки сопротивлення» в Росії.

Очевидно життя висуне потребу таких організацій; в Росії вже були спроби створення таких організацій.

Слід зауважити, що в росіян значно ширші можливості до розвитку свого руху, ніж в інших народів Союзу, зокрема в українців, у силу їхнього становища як панівної нації. Ось чому від них особливо вимагається й усілякої допомоги національно-визвольним рухам на міських. Тим часом, серед російської інтелігенції ще дуже мало людей, які розуміють свою історичну вину перед гнобленим протягом віків народом.

Молода українська інтелігенція кін. 50-60 років, на чиїх очах відбулося деяке розвінчення соціальних і національних явищ, пов'язаних з культом особи «Сталіна», оглядаючи довговічну трагічну історію свого народу, побачила, що во́на, інтелігенція, знову і після Жовтневої соціалістичної революції не здобула фактично ніякого простору для того, щоб вести свій народ на шлях поступу поруч із іншими народами. Вона побачила й переконалася, що не може бути й мови про соціальне звільнення, але й навпаки. Вона побачила й переконалася, що це дві сторони однієї медалі, що це двоєдиний процес, де не можна приховати й усунути жодної сторо-

ни — якщо ж якимись щонайжорстокішими потугами це декому деякою мірою і вдається, то зовсім на короткий момент.

Вони, шестидесятники, також побачили, що нація в усякому випадку категорія більш стала ніж класи, що національні цінності більш тривкі ніж класові. Вони, врешті-решт, реально відчували, що індивід дожив до сучасного моменту, потребує щось протиставити індивіду індустріального суспільства.

Шестидесятники зрозуміли, що в індустріальному суспільстві національні цінності починають грати дуже важливу роль як єдина противаг тискові на народ і на індивідум зокрема.

Індустріальне суспільство потребує стандартизації й уніфікації, а отже кінцевою метою й ліквідацію індивідів і народу як колективу індивідів, де єдиною розумною перешкодою такої стандартизації є національна культура, мова, психіка. Орієнтації на своєрідні модифікації буквально в усьому бутті суспільства. Інакше буття людини втратить усяку морально-естетичну цінність і стане простим біологічним існуванням.

Саме розумне поєднання цього всесвітнього індустріального і національно-самобутнього може врятувати людство загалом од морального виродження й самоліквідації.

А шестидесятники мислили як індивід, так і народ у цілому, що дожив до сучасного рівня економічного розвитку, не тільки має матеріальну можливість, а й відчуває неминучу потребу багатого духовного життя. А духовне життя не мислиться поза культурою, культура не мислиться поза національністю. Ті ж моменти в ній, які виявляються загальнолюдськими і які часом в історії культур відіграють значну роль, ніколи не зліквідують національної самобутності культур, а лише підкреслюють її. Урешті-решт людська культура ніколи не зможе стати якоюсь єдиною, одноликою, бо вона таким чином утратила б усяку цінність. У цій можливості і полягає її перспективність.

Ось чому в галузі культури й ближчих до неї гуманітарних наук найбільше й виявилось нових і сильніше об'єднаних шестидесятництвом.

Але б ми перечили самі собі, як би стали твердити, що українське шестидесятництво є рухом лише національно-культурним. Звичайно, ні. Воно має цілком реальну соціально-економічну основу.

Після докорінного винищення української інтелігенції, поруги над культурою і зубожіння її в 30-40 рр. в Україні протягом чверті століття не було нічого справді живого й діяльного, що можна було б поставити поруч здобутків світової культури, науки, поступу. Що й удалось здобути українцям, то воно оголошувалось завідомо неукраїнським або й «общим» — це в кращому випадку, а то й просто принижувалось і признавалося тільки «руським».

Це була епоха великих руїн, епоха найбільш трагічна в нашій історії, наслідки якої ми відчуватимемо ще не одне десятиліття. Вона поклала свій відбиток на психіку нації: розвинуло егоїзм, корисливість і інші непривабливі риси.

Разом з новим наступом російського шовнізму виявилися перші ознаки постаріння нової ідеології, як соцекономічного учення. Коли ідеологія молода і непануюча, коли вона на висхідній, у неї безліч ентузіастів і борців за її чесноти. Коли ж вона стає пануючою, то до неї примазуються

всі, хто шукав і шукає вихід для себе, для своєї соціологічної групи і вони врешті-решт перетворюють ту ідеологію на (манекен), так що вона стає матеріальним засобом для самих ідеологів.

Колишні ідеологи-ентузіасти тепер стають платними рупорами, котрим байдуже, що транслювати. З них не питається вірності, переконаності, аби вони слово в слово повторювали завчені догми. Так сталося й у цьому випадку.

Починаючи з 30-х років, потугами демагогів ідеологія комунізму перетворюється в нас в голе фразерство, в яке не вірять не лише паства, а й самі пастирі — і нікому від того ні тепло, ні холодно.

Безпардонне фразерство стало дуже вигідним засобом задурманення народу й хитромудрого економічного визиску його та надійним засобом скоювання його творчої мислительної діяльності на своє благо. Думати про народ у нас можна лише «помазанникам божим». Їм же відводиться й уся ініціатива — аж до безглузлого волонтаризму, часом при їхній суцільній профанації у сферах економіки, міжнародної політики, науки, культур і це в час, коли суспільство потребує наукового керівництва собою.

В народі усіма засобами нагнітається штучний ентузіазм, виховується догматичне мислення, власна віра і вірнопідданство, а не критичне осмислення багатьох причин.

Внутрішньогрупова гризня верховних — незалежно від того, вилючується вона назовні — 1956-1957 роки чи всіма засобами маскувалась — 1964, 1969-1970, перед 24 з'їздом і тепер в зв'язку зі справою Шелеста, і відсутність будь-якої морально-політичної єдності в рядах партії; так скомпрометувала КПРС в очах всього народу, що вона втратила будь-який авторитет у нього й довіру.

Тепер найбільш поширене таке розуміння — той, хто вступає тепер в КПРС, відчуває, якщо він чесна людина, що ставить під серйозне випробування саме те, що називається зв'язком з народом і довір'ям його. Той, хто йде тепер до партії, йде туди з завідомо егоїстичною, корисливою ціллю, або ж — таких менше, щоб проводити цю свою дійсно корисну діяльність, маючи більші, порівняно з непартійними, можливості до тієї діяльності, звісно, маскуючи її під партійну, а часто й просто для відведення ока властей від себе.

Червона книжечка стала вхідним квитком і ледве чи не «дворянською бляшкою», яка дозволяє людині займати керівні пости, гондлювати портфелями і бути майже безпечними свого соціального й матеріального становища. Це за умови, якщо ти взагалі не мислиш і обурюєшся тільки перед жінкою — за умови, що шлюб ваш досить надійний. Недарма Корнійчук назвав в одній із п'єс партбійців патриціями, мабуть, сам того не розуміючи, що сказав. Вони побачили, що відносини, які склалися і продовжували розвиватися, зовсім не схожі на те, що передбачалося за життя Леніна і особливо в галузі національних стосунків.

Замість братерства народів вони побачили, що в суспільстві на ділі залишилась ця нерівність, хоч вона лицемірно маскується під «дружбу народів». Замість соціальної рівності фактично росла нова буржуазія у формі керівної еліти, що привласнює собі найбільше і дбає перш за все про себе, а не про народ.

І вони намагалися звернути увагу народу на ці негативні явища, воск-

ресити їх в очах народу, відновити фактичну демократію і рівність. Але багато хто з них, особливо в останній час, уже бачив марність таких по-туг. У суспільстві сформувалися нові соц(іально)-пол(ітичні) сили, нові економічні відносини, і вони визначили відношення всіх соц(іальних) верств до засобів виробництва і прибутку.

Виражаючи інтереси великої буржуазії, представленої основними правлячими корпораціями, як от ЦК, КДБ, військова і промислова, та буржуазії середньої — директорів трестів, великих підприємств, секретарів райкомів та обкомів, а також найбільш численної дрібної буржуазії від виконробів до голів колгоспів і начальників цехів і т.п., ця партія може бути названа буржуазною, вірніше всього — дрібнобуржуазною за своїм характером і економічним становищем її членів, тим паче, що в ній представників безпосередньо від серпа і молота навіть за офіційними даними далеко менше половини. І я не зробив тут відкриття — така думка давно вже панує в середовищі нашої інтелігенції.

Ця ж думка підтверджується шоденним досвідом, це відчуває на собі кожен, хто зберіг хоч наймізерніші ознаки інстинкту мислення.

Як відомо, ніде й ніколи не було абсолютно чистих явищ, але тепер уже цілком ясно в основі своїй, буржуазна еліта, що об'єдналась, в основному, в КПРС, і нині стала окремою соціальною панівною групою, яка займає всі командні пости в суспільстві через Ради, а ще більше і частіше керує суспільством поза Радами. З цього приводу вельми смішною була постанова від березня 1970 року про посилення ролі місцевих Рад — здавалося, що хтось раптом спохватився — а для чого ж в нас ради існують? Хіба тільки, щоб видавати розпорядження про щеплення собакам та коровам? Ради як у місті так і на селі, не мають майже ніякої фактичної влади — вона замінена владою партійних органів, себто організацією тієї ж еліти. Склався тип держави, де влада належить партійцям, а виборні органи, які стали п'ятим колесом до воза, існують як непотрібний залишок минулого. Такий тип держави вельми нагадує державу, що існувала в Німеччині часів Гітлера.

Все це аж ніяк не пов'язується з поняттям народовладдя, а скоріше викликає певні історичні аналогії...

КПРС як політична партія перестала виражати інтереси пролетаріату й усього народу. За економічним становищем більшості своїх членів і за своїм характером ця партія стала дрібнобуржуазною. Характерна її тактика і дрібнобуржуазна невиразність обличчя.

1. Замість народовладдя секретар одного з райкомів партії прилюдно на сесії райради погрожував депутатові «зняти» його з депутатства за невиконання якогось розпорядження.

2. Замість дбати про інтереси народу, «комуністи» дбають про те, щоб збудувати собі дачу й придбати машину, а один найвірніший ленінець навіть хотів переплюнути славнозвісну синицю — хотів море до Криму загатити, щоб там собі пляж збудувати. Але того чекала доля синиці.

3. Замість завжди бути з народом, парторг і голова в одному з колгоспів, давши розпорядження на недільнику, подалися на власних машинах до лісу пити. «О, Ленін на картинці на суботнику колоду несе, а наші...» — кидає якийсь жартун.

4. А побувайте в селах на урочистих зборах, присвячених пам'ятним

датам, — рідко де ви побачите сільське начальство — закривають і відкривають їх хіба лише директори шкіл...

5. Уряд УРСР, замість захищати нац(іональні) інтереси народу, захисником якого ніби-то є, вважає нормальним, що сам Щербицький виступає в Дніпропетровську російською мовою, тим більше, дрібні партійні чиновники вважають що їм і сам бог велів говорити «вищою» мовою.

6. Замість національної рівності Програма КПРС підкреслює особливу роль російської мови і російського народу.

7. Замість основоположного в національному питанні «переваги ніякій нації, ніякій мові», про право націй на самовизначення хапають і саджають в тюрми навіть тих, хто осмілюється захистити хоч би свою мову від наруги «старшого брата» і «обрусевших инородцев», а сам принцип самовизначення став найстрашнішою антирадянщиною (бідний Ленін! Й шоб з ним тепер зробили «вірні лєнінці!»). Термін «вільна україна» чи «самостійна Україна» мислиться тільки як Україна буржуазна. Отже, комунізм, за нашими демагогами прирікає Україну на довічне рабство. Дивна позиція!

Замість захищати національні інтереси і сприяти розширенню національної культури і мови секретар Радомишльського райкому Кравченко (як і колишній Фоміна) або Народницького Букича — відверто зневажають українську мову і вважають її мовою нижчих верств. Фоміна — так та хоч дядьків матюкала по-напівукраїнськи, себто по-малоросійськи чи мало не по російськи.

8. Замість розширювати демократію, вони до нікому не потрібної оперетки звели вибори. Тож і анекдот недаремний: поставив господь Єву перед Адамом: «Вибирай, яку хоч». Тим часом депутати Верховної Ради цього літа видали в Донбасі ешелон цементу й розпродали його в канівському районі на Черкащині... про це нині вся Черкашина говорить: «Ой які у нас сидять на небі!»

9. Замість поліпшити становище студентам, вони прийняли новий закон про стипендії, за яким не береться до уваги матеріальний стан родини студента, а лише його успішність. А воно завжди так, що убогому й учитися важче, бо працював і в дитинстві і тепер на підробітки ходить.

А стипендіальний фонд залишається тим же, або ще нижчим, наприклад на філологічному факультеті на 1972—1973 н.р. становив 14 000, тоді як минулого 14 800. А студентів-то стало більше, принаймні на 15 чоловік (відділення слов'янської філології має ще тільки три курси). Спостерігається масовий перехід студентів на заочний відділ. Тим часом за пропуски лекцій якого-небудь доісторичного Плюща (недоука Кирзова чи садиста Суярка) караються зняттям стипендії на місяць, не питаючи, як звати...

10. А що робиться з комплектуванням наукових кадрів під час прийому до вузів та аспірантури — по це й говорити даремно. І це все в країні «побудованого комунізму», «найпередовішої демократії», «найпередовішої культури і науки» і всього-всього най най...

Усі бачать, що за високими фразами в нас приховується зовсім інший зміст. Це всі розуміють, але далеко не всі здатні про це говорити.

Таким чином, КПРС не виражає ні як класових інтересів робітників і селян, так і національних інтересів, зокрема українського народу. Ось чо-

му зараз багато хто говорить про необхідність якоїсь опозиції в партії, найбільш реальною основою якої може бути національна. Але терміни «комуністична ідеологія» виявляються настільки дискредитованими в очах народу, що навряд чи вдасться, щоб їх очистити від скверни. Життя саме підкаже нові терміни. Орієнтуймося на народні потреби, на народне розуміння добра і зла.

Демагогічність і фразерство постанов партії, що ніким на те не уповноважена, керує економічним життям країни, усім відома й не потребує коментарів. Тепер усі відчувають, що за зовнішнім благополуччям, яке вона афішує, на нас чекає невідомість майбутнього, безперспективність будь-яких поривань, будь-якої дії. Із сумом і жахом бачиш, як розвиваються в суспільстві такі явища, як алкоголізм, наркоманія, скептицизм, нехоть до культурності й освіченості, відраза до громадської діяльності, особливо пов'язаної з офіційними масовими організаціями — комсомол, профспілки, ради різних товариств. Цих явищ не вирішиш і не заборониш найрадикальнішими постановами. Усім відомо, що суспільство загниває і що так довго тривати вже не може. Шестидесятники бачили: в останні роки все більш помітним стає згортання демократії і законності, неможливим стала діяльність дійсно самодіяльних і дійсно народних колективів, мізерні поезія і все більше відділяється від життя народу; проза — у них ви знайдете хіба що підтекст, старанно замасковані натяки на реальне становище й болі народу — більшість із них, як і в часи сталінізму, чи виконують роль суперфосфатів — стимулюють ріст кукурудзи і буряків, чи просто ілюстрацій до постанов ЦК.

Найболючіше питання — поліпшення біоатмосфери — в прямому і соціальному розумінні — старанно обминаються зведеннями на частковості. На Олеса Гончара, хто осмілився сказати хоч мізерну долю правди, ударили громи самого Зевса. Та що й говорити, коли книга самого Шелеста «Україна наша радянська» поспішно знімається з полиць, а її автор поки що негласно опинився серед українських націоналістів, поки що не буржуазних.

Натомість знову висувається особистість, поки що у формі «Політбюро і особисто Л.І.Брежнев».

Дивний народ! Невже його не навчили такі свіжі трагікомедії з «особистостями»? Тим більше, що ця «особистість» ніякого авторитету у народі не має.

Усунувся нарешті, більш-менш поважна людина Ф.Овчаренко, натомість висунувся відомий спеціаліст із українських «умів» Маланчук. Чудуюся, чому це ще Ваґненко нікуди не «просунувся» вище — мабуть, надто популярним зробився Володька Лобода.. «Дивно якимось діється між нами...»

З усього видно, що правляча партія все далі відходить від практики виражати інтереси робітничого класу і трудящих. Тому бродіння партії і серед передової інтелігенції неминучі і вони виллються у якусь нову якість. Найбільш поширеною є зараз думка про потребу (створення) якоїсь опозиції в партії, найбільш реальною основою якої може бути національна.

КПРС як політична партія тепер має дуже невиразне обличчя, але в

ній все яскравіше виявляються ознаки дрібнобуржуазної партії. Дрібно-буржуазним партіям завжди була властива така ж класова невизначеність. Чий ж інтереси, як не дрібної буржуазії, виражає вона (партійців типу директорів заводів, начальників цехів у місті, бригадирів, голів колгоспів на селі, які постійно збагачуються. Над ними виразно бачимо також середню велику буржуазію, об'єднану у великі правлячі корпорації (ЦК, КДБ, військові корпорації).

Шестидесятники ніде не проголошували таких поглядів і, як звичайно, далеко відійшли від тих позицій, на яких стояли вони.

Вони вважали єдиним і найкращим методом опору — етичний опір: робота легальними і конституційними методами, незважаючи на те, що власті давно переступили ті межі і не рахуються з жодними конституціями та мораллю суспільства.

Це зовсім не означає, що ми відходимо від політичної лінії і практичних шестидесятників. Завжди є потреба і можливість відкритого протесту проти порушень і зловживань щодо демократії, якщо вона є, і такі виступи й далі повинні практикуватися. Урешті — тут має вагу лише власне сумління — хто на яку дію здатний. Але це робота осіб, які мають певну вагу в суспільстві — до їх голосу мусите прислухатися. Але це не робота маси. В умовах терору легальна робота оплачується невідповідно великими жертвами. Може це комусь видається смішним, в умовах наявності конституції, закону, але оскільки вони існують лише на папері для властей, то й ми повинні говорити про підпілля. Така «підпільність» уже була давно — наприклад, у випуску та поширенні літератури «самвидаву». Тепер же її треба перевести й на інші сфери... Тільки дивне це підпілля і незвичайне. Власне, підпільників нема, бо нема кому чого приховувати. І нічого з нас не ставить мети повалення існуючої форми правління рад — і соціалізму, йдеться лише про демократизацію їх, про повернення до методів правління, намічених в основних рисах Ленініним, а потім фактично повалених замаскованими ворогами соціалізму.

Шестидесятники протиставляли свою чесність грубому теророві, і в тому був великий сенс: люди бачили, що ці люди нічого не приховують, і їм вірили. Якщо ж ми сховаємось за псевдонімами — чекайте мінімуму і максимуму недовір'я. Але інакше вже діяти й не можна. Етичний виступ Василя Лісового був, здається, останнім великим актом шестидесятників. Він останній протиставив себе, чесно й одверто, і мужньо існуючому деспотизмові — в тому був великий сенс, бо вони, шестидесятники, вважали, що чесну справу треба робити чесними руками і зі щирою душею. У час, коли слово девальмувалося, вони говорили шире золотом слів. У час дикого скептицизму і нехиті до всякого гуманізму вони говорили про ширю любов до України, до народу. Вони, як Франко, ненавиділи його рабство. Вони були одержимими, що сіяли квіти на снігу. Звідти вага кожного їхнього вчинку збільшувалася в сотні разів, хоч кожний такий вчинок виривав з їхніх рядів найкращих борців. А їх у нас було так мало, що тепер деякий час у нас нікому знову підняти свій голос на захист незаконно репресованих.

Вважайте, репресії 1972 року підвели певний підсумок під шестидесятиництво, вичерпали їх фізично. Їх іронічно називають «великими вождями

мало руху», і це було значною мірою так. Але «великі вожді» збудили великий рух.

Нове покоління підхоплює ініціативу, і воно піде далі. Воно вже пішло далі.

Січень-лютий 1987 р.

Архів СБУ, спр.69308фп., т.14, арк.303—315.
Передрук з рукопису автора, що розміщений в тому ж томі.

№ 64 Довідка

Про факти нелегального розповсюдження праці Дзюби І.М.
«Інтернаціоналізм чи русифікація?»

Комітет державної безпеки при РМ УРСР має відомості про те, що, починаючи з кінця 1965 року, праця І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» набула в республіці широкого нелегального поширення — розповсюдження так званим «самвидавом». Розмножувалась на друкарських машинках, шляхом перефотографування і магнітофонного запису.

В ході проведення кримінальних справ, проведення профілактичних заходів, при розгляді заяв та пояснень радянських громадян органами КДБ республіки виявлено більше 70 випадків розмноження і розповсюдження згаданої праці Дзюби в 23 областях УРСР. Комітету державної безпеки відомо, що, потрапивши за кордон, праця Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» привернула пильну увагу антирадянських організацій і з 1968 року активно використовується ними в ворожій пропаганді проти нашої держави.

Ця праця Дзюби видана окремими книжками українськими закордонними націоналістичними видавництвами «Пролог» (США) і «Сучасність» (ФРН), лондонським видавництвом Вайденфельде та Ніколсона (Англія), англійською мовою, видавництвом Парі Пріс (Канада), французькою мовою, видавництвом Самона е Савелі (Італія), італійською мовою під назвою «Пригнічення національностей в Радянському Союзі».

Праця Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» протягом 1968—1972 років активно використовується закордонними антирадянськими еміграційними центрами в підривній діяльності проти Радянського Союзу — шляхом публікації відповідних оглядів і коментарів в націоналістичній пресі, ведення передач, зокрема радіостанціями «Свобода», «Голос Америки» та ін.

Начальник оперативного підрозділу КДБ
при РМ Української РСР

Коллаш

8 квітня 1972 року

Архів СБУ, спр.69274фп., т.3, арк.73—74.

№ 65

Рецензія

на статтю Євгена Сверстюка «На свято жінки»

Стаття виконана на семи аркушах машинопису. Її автор невірно, во-роже подає роль жінки в сучасному житті нашої країни, заявляючи, що жінки виконують найважчі і найдешевші роботи (стор.5), а чоловіки при цьому дивляться на таку важку працю жінок «байдужими очима євнухів» (стор.5). До того ж ця чоловіча плоть так здеморалізована пияцтвом і так заангажована найсучаснішою ідеєю «легкого хліба» (стор.5). Отже, автор одним махом зганьбив честь і радянської жінки, і чоловіків нашого суспільства.

І далі в спотвореному вигляді подається наше життя, заявляється, наприклад, що технічний прогрес забирає в українських жінок їх хліб і дітей (стор.6). «Спиваються сини і внуки, п'ють і опускаються десь на заробітках дочки» (стор.6) та інші.

Старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР, кандидат історичних наук

Підпис
6.V.75.

Ю.О.Курносів

Архів СБУ, спр.67643фп., т.1, арк.122. Оригінал. Машинопис.

№ 66

Відзив

про рукопис Є.Сверстюка «Остання сльоза»

Автор рукопису картає наукове радянське шевченкознавство за, як він висловлюється, «примітивний раціоналізм» (стор.3), «нагромадження зовнішніх асоціацій соціологічного порядку» (3), тобто соціально-класовий підхід до творчості поета. З творів Шевченка, — пише він, «стали виклю-вуватися набридлі ілюстрації «тяжкого життя за кріпацтва», приклади «боротьби трудящих», «оспівування боротьби», кому це цікаво? (2) і твер-дить: «В мряці духовного спустошення (так сприймається автором духов-не життя в СРСР) цілі десятиріччя ми його (тобто Шевченка) по суті не бачили» (2).

Автор відриває поезію Шевченка від соціального ґрунту й конкретно-історичної дійсності, якою вона зумовлена, висвітлює її як містичну й ір-раціональну за своєю сутністю. «Факти цікавили поета мало» (2), «Буден-не життя розвивалось в одному напрямку, а духовне життя поета — в своєму» (2), «Ірраціональна» течія його поезії «завжди йшла проти логіки навколишньої діяльності. Його поезія на глибинній висоті обходила хист-ківини часу, закреслювала їх або не брала до уваги і жодного разу до них не стосувалась (8). Все це — переспів буржуазно-націоналістичних емі-граційних писань про Шевченка.

Прийнявши засади буржуазно-націоналістичних писак, Є.Сверстюк

тенденційно тлумачить вірш «Зійшлись, побрались, побратались, поєднались» та інші твори Шевченка останніх років його життя, тенденційно переносючи висловлену в них критику порядків, насаджених царизмом, на радянську дійсність і радянський лад. Звернення Є.Сверстюка до Шевченкового тексту — привід, щоб висловити ідеї, спрямовані на підживлення ідеології дружби українського народу з російським, що склалась в СРСР. Зокрема, автор осудливо пише про Богдана Хмельницького та його історичну справу — возз'єднання України з Росією. «Шевченко проїхав по нашій не своїй землі мовчазний, як хмара, кинув наче важкий камінь, слова, сповнені болу:

Який-то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув!
Та на замчище подививсь!
Упився б! Здорово упивсь!

Добре знав він величину цієї щасливої зірки на українському видноколі — зірки, що впала в калюжу. Тепер нічого не залишилось, як настирливо купати її там, у тій самій калюжі» (5).

Під пером Є.Сверстюка спотвореними постають і великий Шевченко, поет-борець, революційний демократ і обличитель «людей неситих» і наша сучасність. Від початку до кінця рукопис Є.Сверстюка — ідейно шкідливий документ.

Старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР, кандидат філологічних наук
12.IV.1972 р.

(В.Бородін)

Архів СБУ, спр.67643фп., т.1, арк.124—125.

№ 67

Олексій Тихий

Сільські проблеми

(На обговорення до редакції газети «Літературна Україна». Стаття «Сільські проблеми» в № 86, 29 жовтня 1974 р.)

Слушно, хоч може й із запізненням на кілька десятиліть, «Літературна Україна» поставила на обговорення сільські проблеми.

Ці проблеми вже давно турбують самих селян. З болем дивляться вони на запустіння села, втрату природної любові до праці на землі, занепад моралі та культури на селі. Небайдужі ці проблеми й значній частині української інтелігенції (учителів, агрономів, зоотехніків, керівників колгоспів та радгоспів), бо зв'язані з постійною нестачею робочої сили, з постійним зменшенням кількості школярів, згортанням, а то й повним припиненням культурно-масової роботи в клубах, з примітивізмом життя не лише рядових колгоспників та робітників радгоспів, а й сільської інтелігенції. Небайдужі вони і пресі, яка часто подає матеріали про нестачу

робочої сили, поганий обробіток полів (прополка, збирання врожаю, особливо овочів, фруктів, картоплі, буряків, кавунів та динь і т.д.), про нестачу робітників на тваринницьких фермах.

Незаперечними, на мою думку, є переваги колективного господарства над індивідуальним. Це — економія часу і витрат на одиницю одержуваної продукції, можливість застосування потужної техніки, можливість кращої організації виробничої діяльності, більше можливостей для навчання та виховання дітей з залученням їх до цікавої, різноманітної суспільно-корисної праці з вивченням на ділі всього циклу сільськогосподарського виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, незрівнянно кращі умови для культурного дозвілля, як-то: самодіяльність, тривалі мандрівки та походи молоді, поїздки до театрів, музеїв, на концерти та вистави...

Чому ж все-таки село (я маю на увазі виключно українське село, бо сіл інших народів не знаю) старіє, вимирає? Чому в селах стоять порожні не лише старі будівлі, а й нові, добротні з усіма вигодами будинки? Чому повмирало багато хуторів та маленьких сіл? Чому земля, село, що віками було доброю, щедрою матір'ю, перетворилось на злу мачуху, від якої тікають їхні діти в найми до міста? Чому люди, зокрема молодь, полишають рідну оселю, де все дороге й знайоме, часто зроблене своїми руками, та йдуть в гуртожиток, в лімітки до міста, де протягом 5 літ навіть прописки не обцяють?

Що подумали б прадіди сьогоднішніх 15—17-літніх своїх правнуків, якби подивились на їхнє життя. Хіба такої долі вони бажали їм, вступаючи до колгоспу? Адже вони думали, що земля наша, продукти нашої праці теж наші, ми погано жили, а наші діти, а тим більше внуки та правнуки, житимуть краще, зовсім добре. Тобто менше працюватимуть, більше й кращих продуктів своєї праці споживатимуть, за свою працю на священній землі, політій кров'ю та потом багатьох поколінь наших предків, матимуть змогу купувати більше й кращих промислових товарів, набуватимуть знання, житимуть не лише хлібом насущним, плодитимуться і радітимуть своїй щасливій долі. А що вони побачили б?

1. Що їхні діти та внуки самотньо доживають віку на пенсії 12—18 крб. на місяць, без дітей та внуків, які роз'їхались по всьому СРСР, з єдиною надією, що може син чи донька, як вже не зможуть ходити, забере до себе в двокімнатну квартиру на 5-му чи 9-му поверсі, де не побачиш ні чистого, ясного неба, ні деревця чи лісочка, не почуєш співу парубків та дівчат, як колись бувало, не почуєш звичного гавкання собак чи жаб'ячих концертів. Тільки стіни та блакитний екран, якого і в селі дивитися не дивина.

2. Що нащадки їхні працюють не менше, а більше, ніж вони працювали. Ні вихідних, ні свят, ні відпустки, до того ж в мазуті, в болоті, в пилуці. Колись дядько виїжджав у поле на зорі. Орав. Потім жінка приносила гарячий сніданок. Коні чи воли паслись, а господар дрімав чи спав під бричкою. Таким же був обід. Дитя наглядало за кіньми.

3. Що їдять погано, бо або ні з чого або ніколи приготувати, бо працюють в колгоспі чи радгоспі всі: і жінки, і чоловіки, і діти. Одні на постійних роботах, інші на гектарах та присадибних ділянках, біля власної худоби, прадідівськими знаряддями та методами заготовляють корм для

власної худоби та возять його на мотоциклах або возиках. І всім є робота, всі зайняті від зорі до зорі, а то й вночі працюють. І за що? Яку мають перспективу? І чи буде кінець такій роботі хоч би не собі, а дітям та внукам? Кінця не видно. Ніщо не вказує, що в майбутньому буде інакше.

4. Що лаються безбожно, гидко, страшно. Може ще не так як в місті, але напевне скоро доженуть.

5. Що нема тих, що колись були, весіллів, хрестин, вечорниць.

6. Що нема вбрання, зробленого своїми руками зі смаком в душі тисячолітніх традицій народу.

7. Що не відрізниш хлопця від дівчини і т.д. і т.п.

Споконвічними прагненнями селянина були:

1) зібрати якомога більший урожай;

2) подбати, щоб і на другий рік було що збирати, тобто поліпшувати свою землю, реманент, робочу худобу тощо;

3) використати якнайкраще знаряддя праці, щоб при найменших затратах одержати найбільше продукції;

4) вчитися, використовувати найкращі сорти, бо станеш жебраком;

5) сіяти те, що потрібне для себе і для базару;

6) прикупити всього, що вигідно;

7) якщо господарювання не принесе прибутку, здати землю в оренду чи продати;

8) якщо господарювання в даній місцевості безперспективне, підшукати краще місце.

Все спонукало селянина до думання, обчислень. Кожний думав про своїх нащадків і дбав про їх долю.

Тепер же селянинові залишається робити, що наказують, і за сумлінність лише трохи більше, ніж сусід та, якщо повезе, орден, або тікати з колгоспу чи радгоспу, якщо є паспорт, або працювати так, щоб не вигнали, а оскільки працювати нікому, то виганяють неохоче, і він роками байдикує, п'є і ніскілечки не зацікавлений в роботі. Нема потреби думати й про нащадків, бо цілком очевидний процес розвитку сільського господарства показує, що кількість робочих рук, потрібна для обробітку землі, стає дедалі меншою, номенклатурні працівники та спеціалісти стали довічними і, отже, якщо хлопець чи дівчина закінчить с-г вуз, їм нема надії одержати навіть через десяток літ роботу за фахом у рідному селі, і треба їхати не додому, а туди, куди пошлють, і вже на новому місці отаборяться на все життя.

Колгоспи при всій своїй демократії не можуть приймати таких рішень, щоб побудувати якийсь цех по переробці своєї продукції, якусь госпрозрахункову майстерню, будівельну бригаду чи ще щось, що дало б заріток невикористовуваних в даний момент робочій силі, щоб поліпшити матеріальне становище своїх членів. Все це робиться обласними, республіканськими, а найчастіше всесоюзними плановими органами. А де ж їм урахувати потреби якогось далекого колгоспу?

Проблеми навчання та виховання дітей. Всім відомо, що рівень підготовки сільських вчителів нижчий, ніж міських, обладнання спортзалів, кабінетів гірше, ніж в містах. Музпрацівника чи художника годі й шукати в селі, якщо пришлють, то такого, що в місті вже все зробив.

Переваги міста над селом:

Все можна купити. Правда, черги, нестача. Але, коли нема в одному, другому, п'ятому гастрономі — знайдеш в десятому, а все ж знайдеш. А в селі взагалі не купиш.

Є різні школи: фізико-математичні, з англійською мовою викладання, для недорозвинених дітей. Є музичні салони, ізостудії, палаци піонерів, спортивні школи. Правда, відсоток дітей, що там вчаться, мізерний, але вони є, і селянин думає, що його чадо буде там вчитись, а не бешкетуватиме в парках, на вулицях, як це часто буває.

Є кілька кінотеатрів і можна вибрати фільм для перегляду, а в селі тільки те, що привезуть за планом, складеним якимось начальником без будь-якого врахування потреб селян та їх дітей.

Є палаци культури, театри, концертні зали. Що вони схоплюють дуже скромний відсоток жителів міста, то інша справа, але вони є. Селяни могли б їздити «по культуру» до міста своїми автобусами, возити дітей, але не їздять і не возять. Чому? Очевидно тому, що нема коли їздити, весь час працюють, а, по-друге, тому, що не навчені жити інтелектуальним життям.

У місті робітник, посварившись з начальником, знайшовши, що йому мало заплата, може перейти на другий завод, переїхати до другого міста, поїхати в село. Селянинові ж залишається тільки терпіти і чекати, поки начальника-бюрократу вигонять. Податись нікуди. Паспорта нема, на роботу ніде не візьмуть, а судити за дармоїдство, бурлакування можуть. І люди терплять до першої, хай і не найліпшої, нагоди втекти до міста в гуртожиток, в лімітки.

У селі все на виду: і мораль, і розпушта, і неохайність, і прагнення прожити коштом чужої праці. У місті простіше. Там все закрите чотирма стінами його (її) «шпаківні». Люди роками живуть, не знаючи навіть по імені своїх найближчих сусідів. А це теж приваблює якусь частину людей з села (не кращих, звичайно).

Розв'язати проблему села можна в двох планах.

План перший:

Село повинно давати мільярд пудів зерна, певну кількість молока, м'яса, шерсті і т.д. та ще робочу силу для міста. Для цього досить дати селянам більшу зарплату, отже, більше мотоциклів, автомобілів, горілки, п'ятиповерхові будинки з туалетом, і вплив з села стане меншим, але не припиниться. Приблизно такий план пропонує І.Лобода.

Можна віддати землю в аренду китайцям, неграм, німцям чи американцям, і проблема одержання потрібної кількості, навіть більше, продукції буде розв'язана.

можна не видавати паспортів селянам, в тому числі й тим, що закінчили школу та відбули службу в армії. Але то було б ні чим іншим, як кріпосним правом.

можна, нарешті, обробляти землю працею ув'язнених або солдатів, але ж то було б рабством.

Схоже на те, що розв'язання проблеми села в такому плані було б нелюдям, антигуманним.

План другий:

Хай селяни стануть господарями свого життя, своєї землі, повноправними власниками продуктів своєї праці, незалежними організаторами ви-

робничого процесу, відпочинку, духовного життя. При такому розв'язанні проблеми селянин буде зацікавлений в роботі, матиме стимули не лише матеріальні і не лише на сьогоднішній день. Він вчитиме і дітей своїх любити землю, любити свій колектив, рідну природу та культуру. І діти перестануть мріяти про втечу до міста. Непотрібними стануть всякі інспектори та інструктори-наглядачі, яких зараз ой як багато осіло в містах та районних центрах, подалі від села та селянської праці.

«На початок 20-го століття в Полтавській губернії налічувалося 1,4 мільйона чоловік «зайвого» населення... Середній вік колгоспника в області становить 42 роки, а в багатьох господарствах сягає 50» — пише І.Лобода. Чому?

До революції при злиденному житті були багатодітні сім'ї, селяни вірили в кращу долю, вірили в свої здібності удосконалити господарство і жити по-людському. Тепер же нема віри, селяни не почувують себе господарями землі та продуктів своєї праці, не вірять в кращу долю своїх дітей, ніж їхня власна доля. Тому вони тікають з села, виряджають своїх нащадків до міста на муки, поневіряння. З великим боєм виряджають дівчат, бо в місті їх чекає і глум, і згвалтування, і тимчасове одруження (так тепер в місті за уявленням селянина), і тяжка, незвична праця... і чужа мова. І все ж виряджають, бо що чекає її вдома, на селі? Одні хлопці одружуються десь далеко за місцем служби в армії, інші тікають до міста. А яка ж доля чекає дівчину? Героїчна праця на фермі чи в полі та довічне дівочтво... А когось ж зачарує така доля?

Часто говорять і пишуть про доганяння селом міста. Я не дуже розумію, що треба доганяти? Якщо забезпечення продуктами та промисловими товарами, то тут не доганяти треба, а просто відмінити дискримінацію села. Багато ж в чому, на мою думку, містові треба б доганяти село (мораль, збереження традицій та обрядів народу, а також нашого найдорожчого скарбу — мови). Отже, замість того, щоб доганяти треба, щоб:

1) селянин не змушений був усе краще й цінніше з надбань своєї праці віддавати містові, а щоб в першу чергу користувався сам;

2) сільські крамниці одержували з торговельних баз не лише те, чого в місті не хочуть купувати, а все, що потрібне;

3) селянин не їздив до далекого (культурного) міста купити хліба, м'яса, кавуна чи огірка, як це має місце тепер, а щоб міг купити в себе на селі і не по міській ціні, а по собівартості, адже це продукт його праці, його поту та мозолів;

4) одержував за свою працю не те, що залишиться після сплати податків, продажу державі, оплати дорогих (високооплачуваних) начальників, а справді згідно з своєю фізичною та розумовою працею;

5) не був навечно прикріплений до землі та колгоспу, до якого добровільно чи не дуже добровільно вступив ще його прадід, а щоб міг стати одноосібником, якщо йому то здається кращим, організувати чи вступити до меншого колгоспу і т.д. Адже сьогоднішні колгоспи дуже нагадують собою великі латифундії, а селяни звичайнісіньких робітників на них;

6) знав, що колгосп — то його та його дітей майбутнє, що він не стане радгоспом, якимось підсобним господарством чи ще чимсь, як то було раніше;

7) не боліла душа за те, що з чийогось наказу буде викорчований мо-

лодій плодоносний сад (як нерентабельний), а поряд на чудовій землі, відрізаний від присадибних ділянок, десятиліттями стоятимуть розсадниками бур'янів, чагарники. А таке ж можна спостерігати в кожному селі на значних площах.

Зневага до села з боку влади, безправність господаря землі — селянина, тридцятитисячники 30-х та 50-х років з їх диктаторськими повноваженнями підірвали авторитет землеробської праці. «Перша заповідь — хліб державі», укрупнення колгоспів, реорганізація їх в радгоспи, переходи на грошову оплату вбили в хлібороба почуття господаря, знецінили творчі зусилля селянина, перетворили його на звичайний придаток землі, якими є робоча худоба чи машини.

Серйозне обговорення поставленої проблеми очевидно допоможе знайти правильний шлях до того, щоб зробити українську землю, українське село щедрою, люблячою, ніжною матір'ю для своїх дітей, а не злою мачухою, яким воно є сьогодні.

343262

Донецька область
Костянтинівський р-н,
хутір Іжевка
Тихий Олексій Іванович

Архів Управління СБУ по Донецькій обл.,
спр.37729 фп, т.80, арк.385-390.

№ 68

Олексій Тихий

Ви і ми

Так уже споконвіку ведеться, що від покоління до покоління передаються інстинкти, звички, матеріальні та духовні цінності в людей. Перші три передаються і тваринами. І чим нижчий їх тип, тим досконаліше вони входять в плоть та кров. Людина ж окрім всього має ще й духовні цінності, як-то: мова, віра, певні національні традиції, обряди, національні страви, музика, танці і т.п.

Саме національна специфіка народів робить їх оригінальними, своєрідними, неповторними. Саме національно-особливе є тою часткою загальнолюдської духовної скарбниці, якою пишаємося ми всі і своїм внеском пишається кожний окремий народ. Так було, так є, тільки так і може бути завжди в майбутньому. Прагнення до найбільшого свого внеску є тим незамінним стимулом до духовного розвитку кожного окремого народу і всього людства в цілому. Розвиток національної культури сприяє розвитку світової культури, занепад бодай найменшого народу в його культурному поступові є непоправним злом для всієї світової культури. Смерть найменшого народу (духовна смерть, втрата ним своєї національної мови, культури, традицій) — тяжка втрата для всього людства.

Нема великих народів і малих народів. Були і є народи-завойовники і поневолені народи, народи, що з випадку чи щасливої долі в своєму ма-

теріальному та культурному розвитку вийшли вперед і такі, що в силу різних причин в першу чергу гноблені іншими народами, відстали в своєму розвитку, а інші, використовуючи своє панівне становище, використовуючи матеріальні та духовні скарби поневолених народів, на якийсь період виходили вперед. Колись могутні держави з високою культурою занепадали, перетворювались на другорядні, третьорядні або й зовсім зникали. Згадаймо Стародавній Єгипет, Вавілонію, Ассірію, Золоту орду, Стародавню Грецію та Рим, Вірменію, нарешті Польщу, Китай, Індію. А чим були в той час Франція, Англія, Московія, Америка, що нині загрожують водневими бомбами, нав'язують світові свою культуру, свій спосіб життя, свої моди, свій авторитет, свої ідеї.

Тяжко уявити собі людство, яке говорить одною мовою, одягається за одною модою, співає однакові пісні, танцює однакові танці під одну й ту ж музику, живе в однакових будинках. Таке людство було б потворою найгіршого гатунку. І, звичайно ж, такого ніколи не станеться, як не сталося протягом такої вже довгої історії людства. Жоден народ не прагнув до своєї духовної, а тим більше фізичної смерті. Кожний народ боровся і бореться за своє життя, і якщо багато з них зникли або занепали, то тільки з волі завойовників, внутрішніх чвар, зради панівних верств, що продавалися чужинцям за шмат гнилої ковбаси. Шляхом фізичного знищення вмерли чи вмирають американські туземці (індійці), австралійські аборигени. Інша смерть у шотландців, ісландців, гунів, готів, народів, що населяли теперішню територію РСФСР. Вони асимілювались, втратили свої національні риси (деякі ще в донаціональний період розвитку, інші зовсім недавно, як наприклад шотландці, зрадником яких, зокрема, був всесвітньо відомий філософ Давід Юм). Така ж доля чекала народи Російської імперії, зокрема, слов'янські (український, білоруський, польський). Для такої мети висувалися різноманітні теорії братності, спільної коліски, великості одних та малості інших народів, спільності мети, отечества, віри, відмирання націй, культур та мов, інтернаціоналізм. Для цього підшукувались, а то й просто фальсифікувались аналогії, окремі сучасні процеси, справжня вигадана загроза «меншим братам» з боку інших народів чи держав, захоочення зрадників свого народу чинами, матеріальними благами, хрестами, орденами, золотими зірками та іншим непотребом на зразок горілки, тютюну, дрязкалець тощо.

Але народи живуть, бо кожний народ безсмертний. Навіть вже мертві народи часом вражають живих величчю своїх творінь, зразками суспільного та громадського життя. Нема Стародавньої Греції, старогрецька мова стала мертвою, але живі ще й досі щедро черпають з її джерел. Впала Римська імперія, мертвою стала її латинська мова, але ще довго з її джерел черпатимуть мудрість живі мови і народи. Така ж участь постигла й інші імперії, що претендували на світове панування. Не минуть, очевидно, такої долі і сучасні та майбутні претенденти на світове панування.

Наш український народ ніколи не прагнув до завоювань інших народів. Історія не знає діяча, який би претендував на якийсь престол чи прагнув до завоювань чужих земель. Очевидно, це є одною з рис національного характеру, якою ми можемо пишатись. Український народ нікому, жодному народові не нав'язував своєї віри, культури, мови, способу життя. Кращі представники України поширювали цивілізацію, культуру,

віру мовою тих народів, куди кидала їх лиха доля, зокрема серед російського в 17—18 століттях. Український народ щедро ділився своїми матеріальними та духовними скарбами з сусідніми народами, спочатку союзниками, а потім гнобителями, як то Польща та Росія, які по праву «старшого брата» користувалися нашими землями, її надрами, працею українського народу. А зверх того ще й насаджували свою віру, свою «велику мову», своїх начальників, свої «вищі закони».

Наш народ від часів Київської Русі — народ бездержавний. Ми не мали самоврядування, не були господарями у своїй хаті, не мали голосу ні в польській, ні в російській державі. Нас як народ терпіли, бо не могли знищити фізично (дуже багато було нас), але в жодного з гнобителів не було найменшого старання сприяти нашому розвитку чи добробуту. Так було, так є. Україна поставляла Петербургові та Москві своїх співаків, композиторів, учених, письменників, а тепер ще поставляє інженерів, агрономів, лікарів та інших спеціалістів, а натомість одержує всяких начальників, колоністів, надзирателів, що зневажають народ, відверто, нахабно проводять політику асиміляції, тобто духовного знищення українського народу.

Цілі століття нас мордували, проводили політику колонізації, русифікації, мадяризації, онімечення, а ми все ж таки залишилися українцями, зберегли свою прадіду мову, свої традиції, свою пісню, своє національне обличчя. В кожній історичний період від українського народу відпадала якась його частка, що переходила на службу свого гнобителя, свідомо чи несвідомо ставала зрадником свого народу. Але часи міняються. Міняються і темпи асиміляції. Якщо в минулому асимілювалися тільки представники панівних верств українського народу, то з поширенням освіти в кінці минулого століття почалася масова асиміляція через школи та інші навчальні заклади, через різні державні установи, літературу, театр.

Революції 1917 року пробудили національну свідомість українського народу в особі його інтелігенції. Почався ренесанс (відродження) українського народу, почалася боротьба за утвердження духовних скарбів народу серед найширших верств. До цього прагнули всі політичні та громадські партії та організації України: соціалісти, революціонери (есери), Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП), Українська комуністична партія (УКП-боротьбисти), буржуазні партії, Комуністична партія (більшовиків) України (КП/б/У). Остання як складова частина РКП/б/. Почався бурхливий розвиток української культури на основі народної української мови. З'явилися українські газети, книги, клуби, школи, переходили на українську мову установи, органи влади, законодавство.

Всі політичні партії та громадські організації були розгромлені. Залишилася тільки КП/б/У, яка активно проводила політику українізації всіх ланок політичного, громадського та господарського життя на Україні. Старші покоління ще пам'ятають той процес. КП/б/У дбала не лише про культурний розвиток українців, але забезпечувала і культурний розвиток національних меншостей на Україні, в тім числі і російської національної меншості нарівні з німецькою, єврейською, польською, молдавською, болгарською, грецькою та іншими. РКП/б/, сподіваючись світової пролетарської революції, роблячи все для найскорішого її приходу, зовсім не

дбала про забезпечення культурного розвитку національних меншостей Росії, в тім числі 7 мільйонів українців, що проживали на її території.

КП/б/У, залишившись єдиною політичною силою на Україні, виходячи з теоретичних засад В.І.Леніна, нехтуючи єдинонеділимською практикою РКП/б/, докладала всіх зусиль, щоб забезпечити вільний розвиток українського народу. Було прийнято ряд прекрасних декретів, постанов та рішень партії, що повинні були стати фундаментом наступного розвитку українського народу. Протягом 20—30 років було проведено величезну роботу по українізації, зокрема і вищих навчальних закладів.

Після того як виявилися марними сподівання на світову пролетарську революцію, ВКП/б/ посилила свої зусилля на внутрішньому фронті. Були ліквідовані кращі представники КП/б/У та почалася політика русифікації на Україні. Керівні посади в партії та уряді були віддані запеклим шовіністам типу Кагановича, Хрушова, Молотова і под. Почалася русифікація армії, партії, вищих навчальних закладів, наукових установ, промислових підприємств та всього життя на Україні. Кращі представники українського народу або покінчили життя самогубством (Скрипник, Хвильовий), або їх постріляли (Затонський, Ю.Коцюбинський, І.Якір та ін.), багато закінчили свої дні на каторжних роботах в таборах, ще інших перевели на іншу роботу (Г.І.Петровський). Так була розгромлена КП/б/У. Залишилися одні лакузи та наслані для проведення русифікації росіяни.

Так були ліквідовані рештки політичної, культурної, економічної (господарської) не тільки незалежності, а й будь-якої автономії. Україна стала, як і при царизмі, тільки одною з провінцій Росії без будь-якої навіть тіні незалежності. Її суверенітет залишився тільки в першій статті Конституції УРСР: «Українська РСР є соціалістичною державою робітників і селян». Що ж залишилося від тієї держави сьогодні?

Хочемо ми того чи не хочемо, але мусимо оглядатись назад, аналізувати дії та їх наслідки наших далеких та не дуже далеких предків, а тут є над чим подумати. І це треба не для того, щоб проклясти їх, не для красного слівця, а для науки, щоб не впасти в їхні помилки, не повторити їх промахів тепер і в майбутньому. Ми не судді своїм предкам, ми можемо і повинні тільки вклонитися їм за їх працю, звитяжну боротьбу з усякими ворогами українського народу, що загрожували йому зброєю, асиміляцією, нав'язували себе в старші брати і треба сказати справедливості ради, вже не одне століття таки добре їздять на шії меншого брата. Чому ж так вийшло? Хто тому виною? Що тому причина? Це суттєві питання, і, звичайно, не вичерпати їх в такій коротенькій записці. Може, з часом знайдуться фахівці, що дадуть на них відповідь. А я обмежусь кількома реченнями.

До Богдана Хмельницького весь український народ боронив свої вольності, віру та мову, звичайно ж під проводом своїх митрополітів, гетьманів та всієї інтелігенції. Церковна унія, зрада народів частини панівних верств і духовенства розколати український народ на два табори, а саме: зрадники, що прийняли католицтво або унію, «вишу» польську культуру, мову, звичаї, зокрема звичай їздити на своєму ж браті. Становили вони мізерну частку українського народу, але користувалися підтримкою держави, війська, панівної в Польщі католицької церкви. Другий табір — козацтво, селянство, значна частина вірного православ'ю духовенства, час-

тина козацької старшини, переважно на Запорозжі. Та не завжди перемагає фізична чи військова сила. Ні польське військо, ні всемогутня сила католицької церкви, ні зрада панівної верхівки українського народу не змогли подолати духу народу. Народ український продовжував нерівну боротьбу і шляхом повстань, і через пасивний опір своїм поневолювачам. Крайні представники українського народу бачили, що воля народу не зломлена, що він готовий до активної боротьби з поневолювачами. Богдан Хмельницький підняв народ на боротьбу проти Польщі і переміг не дивлячись на те, що сили були далеко нерівні. Переможена Польща пропонувала нові умови співжиття, але українці вже не мали віри. Україна відхилила пропозиції турків та татар про єдність чи союз, бо інша віра, історична ненависть до мусульман і своїх напасників. Залишилася Росія.

З Росією був укладений військовий договір, згідно з яким Україна мала своє самоврядування, жила за своїми законами, вела своє господарство цілком самостійно. Російські царі підступом, обманом, зрадами і невиконанням своїх зобов'язань згідно з березневими статтями, чим далі, тим більше втручалися у внутрішні справи України і через сто літ вже цілком не зважали на свої зобов'язання і встановили своє безроздільне панування на українській землі. Пізніше вигаданий був термін возз'єднання. І в цьому випадку не обійшлося без зрадників, що пішли на службу ворога свого народу — російських царів. Була заборонена українська мова, ліквідовано самоврядування, а замість виборних гетьманів Україною почали правити царські сатрапи та українські зрадники. Москва та Петербург забирали всі інтелектуальні сили українського народу, і він залишився майже виключно селянським, бо навіть робітники та ремісники в містах швидко русифікувались.

І все ж такі наш народ вижив. Не зломила його ні тяжка праця, ні темнота (неосвіченість), ні кріпацтво, заведене Московськими царями, відсутність інтелігенції, яка повністю пішла на службу царям.

Архів Управління СБУ по Донецькій обл.,
спр.31729 фп, т.8, арк.391-394.

№ 69

Василь СТУС

Я обвинувачую

Неодноразово я вже звертався до офіційних інстанцій з проханням притягти до судової відповідальності осіб, які здійснюють масову розправу над представниками цілого покоління української інтелігенції. Однак на ці заяви я або взагалі не одержував відповіді, або мені давали прокурорські відписки не по суті справи (мовляв, засуджений правильно, а тому немає підстав для перегляду справи). Ось чому я змушений звернутися до громадськості, повторивши мотиви, що спонукали мене до цього кроку.

1. У мене, як і в багатьох інших, заарештованих у січні 1972 року, а пізніше засуджених, зроблено обшук за провокаційним ордером, підписаним львівським прокурором Малихіним. Підставою для обшуку було наз-

вано мою приналежність до т. зв. справи Добоша. Майже всі жертви чергового кадебістського наскоку, у яких робили обшук на тій самій підставі, ніякого відношення ні до Добоша, ні до його «справи» не мали. Я вимагаю притягти до судової відповідальності осіб, які санкціонували ці обшуки і арешти під фальшивими приводами.

Із самого початку слідства кадебісти в розмовах зі мною про справу Добоша навіть не згадували, тому що Добоша я й в очі не бачив ніколи. Суть справи в тому, що сама справа Добоша — це дешева фальшивка; вона була придумана для дискредитації заарештованих перед громадськістю, щоб таким чином на деякий час паралізувати появу прилюдних протестів.

Оскільки справа Добоша з початку й до кінця є вигадкою, я заявляю: українські процеси 1972—73 років велися за аналогією із зфабрикованими процесами 30-х років і провадилися за допомогою тієї таки ежовсько-беріївської методики.

Масштаб фальсифікації свідчить про те, що автором цього душогубного сценарія було керівництво КДБ при Раді Міністрів УРСР, тому я звинувачую його у свідомій фальсифікації з метою приховання справжніх злочинів та прилюдної дискредитації людей, репресованих за їхні переконання.

2. Під час обшуку в мене було вилучене майже все написане за 15—17 років літературної роботи: вірші, критичні статті, прозові твори, переклади. Із творів молодих українських літераторів кадебісти вилучили в мене твори Віктора Кордуна, Миколи Холодного, Ігоря Калинця, Григорія Чубая, деякі твори Симоненка, М.Вінграновського, Л.Костенко, І.Драма. Жертвами розбою стали рукописні статті М.Брайчевського, Л.Танюка, І.Дзюби, С.Тельнюка. Були забрані твори українських авторів, які проживають за кордоном — поетичні збірки В.Вовк та Е.Андіївської. Така ж доля зустріла окремі твори Пастернака та Є.Євтушенка, М.Горького та О.Солженіцина, Бердяєва та Карла Маркса, К.Юнга та Ортеги-і-Гассета. Кадебісти довели, що їхніми ворогами є твори письменників та мислителів усього світу.

За це вимагаю судити їх, як ворогів української культури, ворогів українського народу, ворогів гуманізму, світової культури, ворогів людства.

3. До мого звинувачення включено чимало моїх текстів, у яких ідеться про репресії 20—30-х років та пізніших років, про геноцид українських селян у 1933 році, про знищення української інтелігенції в 30-х роках, про матеріальні нестатки, що їх зазнавали колгоспники в 30—40-х роках та в окремі періоди наступних десятиріч. Слідство і суд назвали антирадянськими мої заяви про відсутність свободи пересування для сільського населення, позбавленого пашпортів, що я назвав формою закріпачення. Названо антирадянським моє твердження, що період 1961—71 років був десятиріччям такого ж систематичного погіршення умов матеріального та духовного існування народу, періодом наступу реакції. Названо антирадянським мій вірш «У Мар'їнці стоять кукурудзи», в якому йшлося про відомі факти минулого, коли колгоспникам за роботу практично нічого не платили.

Назвавши згадані тексти антирадянськими, кадебісти тим самим взяли на себе ролю безпосередніх винуватців минулого кривавого періоду та співучасників нещадної державної експлуатації народу. Ставлячи сьогодні

такі твердження у провину, засекречуючи відомі факти безприкладних репресій у минулому, кадебісти доводять тим самим свій кривний зв'язок з бандою Єжова і Берії, беруть на себе відповідальність за всі злочини, що їх вчинили їхні попередники минулого десятиріччя.

Я назвав КДБ паразитною, визискуючою і шкідливою організацією, на сумлінні якої мільйони й мільйони розстріляних, закатованих, заморених голодом душ.

4. Мені приписали за вину відсутність у моїй творчості клясового підходу, ту обставину, що я непартійний та позаспільковий літератор, що я не дотримуюсь принципу комуністичної партійності та принципів соціалістичного реалізму, що я стою на позиції абстрактного гуманізму і що в деяких моїх творах відбилася екзистенційна настроєність (проблематика). Таким чином, злочином вважається вже те, що людина має якісь інші, некомуністичні переконання. Цій людині просто заборонено існувати.

Тому називаю кадебістів злочинцями, які потоптали найелементарніші людські права.

5. Під час слідства мені не дали жодного юридичного кодексу, що ознайомив би мене з правами обвинуваченого. Такі кодекси я вимагав щоденно до початку суду. Але мені їх не дали. Тоді я відмовився ходити на слідство. Кадебісти погрозили, що водитимуть мене силоміць. Я відмовлявся розмовляти із слідчими — мене кинули до психіатричної лікарні. Більше того: коли у в'язничному коридорі я крикнув, що мене збираються везти до психіатричної лікарні, на мене накинулися з кулаками начальник в'язниці Сапожников та черговий офіцер. Для того, щоб мене психологічно зломити, з'єднали свої зусилля слідчі та прокурори для нагляду Макаренко, Погорілий, Малий, які несуть усю відповідальність за самосуд, що його чинять у кабінетах слідчих, за порушення елементарних правил ведення слідства. Для мого обвинувачення використали інспірованих кадебістами свідків — Мацкевича, Сидорова, Кислинського, хоча я з самого початку говорив про них, як про кадебістську клієнтуру, до того ще шовіністичного типу.

— Я відразу зрозумів, що Стус націоналіст, тому що він весь час говорив українською мовою, — заявив на очній ставці Сидоров.

З прямою метою оббріхання інших заарештованих були використані як «свідки» психічно і морально зломлені З.Франко та Л.Селезненко. Останній заявив на суді, начебто я справив на нього враження справжнього націоналіста. Коли я заперечив це твердження як безпідставне, Селезненко відмовився від нього. Тоді суддя Дишель почав лякати свідка в'язницею. І.Селезненко не встояв перед шантажем. те саме було і з свідком Калиниченком І., у якого КДБ вимусив фальшиве свідчення стосовно мого вірша, від якого він відмовився на слідстві. Тоді суддя почав обливати його нецензурною лайкою, погрожуючи, що за таку поведінку його вивенуть з роботи і позбавлять вченого ступеня.

Під час суду я вимагав відкритого суду — мені відмовили, я відмовився від оборонця, вимагав літературних експертів — і теж марно.

У зв'язку з цим я обвинувачую весь слідчий відділ КДБ, начальника в'язниці Сапожникова, всю колегію суддів, прокурорів Макаренка, Малого і Погорілого, які чинили цей злочинний самосуд наді мною та моїми товаришами.

6. Я обвинувачую внутрішніх рецензентів КДБ, які писали оцінки на вилучені твори українських літераторів. З них я можу назвати А.Каспрука (Інститут літератури АН УРСР), який рецензував збірку моїх віршів та літературно-критичні статті, А.Ковтуненка (Інститут літератури АН УРСР), автора «відгуку» на збірку «Крик з могили» М.Холодного, авторів колективної рецензії на книгу І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» А.Скабу, В.Євдокименка, Ю.Збанацького, В.Козаченка, Л.Нагорну (Інститут історії партії), П.Недбайла (доцент катедри журналістики Львівського університету). Підставою для притягнення їх до судової відповідальності можуть бути наявні в справі їх рецензії з відверто поліційними, кровожерними заявами. Гадаю, що їхня вина в проведенні масових репресій така сама, як і штатних кадебістів. Вони такі самі душогуби, як слідчі і судді.

7. Я обвинувачую кадебістів за фізичні муки, що їх заподіюють українським політ'язням. Так, у 1972 році заподіяли кілька ножових ран В.Морозові. На початку 1975 року важко побили М.Осадчого у камері Потьми. Трохи пізніше це трапилося й з В.Чорноволом, якого шостого дня голодівки силоміць виштовхали на етап, закованого в кайдани і примусили босоніж йти по снігу. Фізичним знущанням піддаються українські жінки-політ'язні — Строкатова, Шабатура, яких у січні 1975 року кинули до тaborової в'язниці на голодний пайок, довівши їх до надзвичайного виснаження. Іншим в'язням вони методично вкорочують життя — холодом і голодом, відсутністю кінцевого лікування тощо.

Я обвинувачую кадебістів, які четвертий рік тримають у психіатричних лікарнях українських політ'язнів — М.Плахотнюка, Б.Ковгара, В.Рубана, Луїноса, Л.Плюща, Терелю, Красівського та інших. Я називаю КДБ при Раді Міністрів УРСР зловмисною організацією, що здійснила дикі репресії 1972—73 років у небачених за теперішнього часу для СРСР масштабах, завдала непоправної шкоди українському народові та його культурі. Я обвинувачую КДБ, як організацію відверто шовіністичну й антиукраїнську, тому, що вона зробила мій народ і без'язиким і безголосим. Судові процеси 1972—73 років на Україні — це суди над людською думкою, над самим процесом мислення, суди над гуманізмом, над проявами синівської любові до свого народу. Покоління молодого української інтелігенції, що його зробили поколінням політ'язнів, було виховане на ідеях гуманізму, справедливості, свободи. У цьому вся його провина, весь його злий намір. Але тільки такими синами славен народ — і нині й у віки вічні.

Я певний того, що рано чи пізно КДБ будуть судити — як злочинну, відкрито ворожу народові поліційну організацію. Та не певен я, що сам доживу до цього суду. Тому прошу передати моє звернення обвинувачам цієї злочинної організації. Нехай у багатомовній справі її злочинів буде і моя сторінка свідчень-обвинувачень.

1975

Василь Стус,
концтабір «Дубровлаг»

Василь Стус. В житті, творчості та спогадах сучасників.—Балтимор-Торонто, «Смолоскип», 1987.—с. 64—68.

Повідомлення

Про створення Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод

9 листопада 1976 року створилася Українська Група Сприяння під головуванням відомого поета та суспільного діяча Миколи Руденка.

Ми звертаємо увагу на те, що ті, хто на території України намагаються збирати і передавати громадськості інформації про порушення Прав Людини, а зокрема ті, які хочуть передавати такі інформації головам держав — зустрічаються з незвичайно важкими перешкодами, — а це суперечить духові і букві Гельсінкських Угод.

Не дивлячись на те, що формально Україна є повноправним членом Об'єднаних Націй, її не запросили на нараду в Гельсінках; в її столиці на ділі немає кореспондентів західньої преси; фактично там теж немає дипломатичних представників, що могли б приймати інформації. Спроби посилати поштою інформації про порушення Заключного Акту, що говорить про права Людини, не дають результатів: ми маємо докази, що листи такого змісту не доходять до адресатів.

Створення Української Громадської Групи в обставинах, що панують в Україні, є актом великої мужности.

В перший день створення групи був zorganizований бандитський напад на помешкання Миколи Руденка, і тоді каменем була поранена член Групи, Оксана Мешко.

Ми звертаємо увагу на небезпеку вживання кримінальних засобів у відношенні до тієї Групи, створення і діяльність якої строго відповідає духові і букві Заключного Акту і проти якої важко розпочати судове переслідування. Ми просимо світову громадськість виступити на захист Української Групи і на майбутнє не випускати її зі свого поля зору.

Група Сприяння виконанню Гельсінкських Угод в СРСР буде допомагати Українській Групі в передачі інформацій кореспондентам і представникам голів держав, які підписали Заключний Акт.

Ми надіємося, що уряди будуть відверто і офіційно приймати інформації про порушення статей Заключного Акту, що говорить про Права Людини, від Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод.

Л.Алексеева, М.Ланда, Ю.Орлов, О.Тінсбург, А.Щаранський, В.Слепак.

12 листопада 1976

Деклярація

Української Громадської Групи Сприяння виконанню
Гельсінкських Угод

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безборонно дотримуватись своїх переконань, а також свободу шукати, отримувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Загальна Деклярація
Прав Людини, ст. 19

Ми, українці, живемо в Європі, яка впродовж першої половини ХХ століття двічі була сплюндрована страхітливими війнами. Ці війни заливали кров'ю українську землю так само, як і землі інших європейських країн. Ось чому ми вважаємо неправомірним той факт, що Україна, котра є повноправним членом ООН, не була представлена окремою делегацією на Гельсінкській нараді з питань безпеки та співпраці в Європі.

А проте ми беремо до уваги, що за Договором від 27 грудня 1922 року про створення СРСР всі міжнародні угоди, підписані урядом Радянського Союзу, діють також на території України. Звідси випливає, що Деклярація Прав Людини, а також Деклярація Принципів, котрими держави — учасники Гельсінкської наради мають керуватися у своїх взаєминах, поширюються також на український народ.

Досвід показує, що виконання Гельсінкських Угод (особливо в гуманітарній частині) не може бути забезпечене без участі широкої громадськості країн-учасниць. Виходячи з цього, 9 листопада 1976 р. була створена Українська Громадська Група Сприяння виконанню Гельсінкських Угод. Оскільки гуманітарні статті прикінцевого Акту наради з питань безпеки та співпраці в Європі повністю ґрунтуються на Загальній Деклярації Прав Людини, Українська Група Сприяння ставить за мету:

- 1) Сприяти ознайомленню широких кіл української громадськості з Деклярацією Прав Людини. Домагатися, щоб цей міжнародний правовий документ став основним у відносинах поміж Особою і Державою.
- 2) Виходячи з переконань, що мир між народами не можна забезпечити без вільних контактів поміж людьми, а також без вільного обміну інформацією та ідеями, активно сприяти виконанню гуманітарних статей Прикінцевого Акту наради з питань безпеки і співпраці в Європі.
- 3) Домагатися, щоб на всіх міжнародних нарадах, де мають обговорюватись підсумки виконання Гельсінкських Угод, Україна як суве-

ренна європейська держава і член ООН була представлена окремою делегацією.

- 4) З метою вільного обміну інформацією та ідеями домагатися акредитування на Україні представників зарубіжної преси, створення незалежних прес-агентств тощо.

Своїм головним завданням Група вважає ознайомлення урядів країн-учасниць і світової громадськості з фактами порушень на терені України Загальної Деклярації Прав Людини та гуманітарних статей, прийнятих Гельсінкською Нарадою. З цією метою Група Сприяння:

- а) приймає письмові скарги про порушення Прав Людини і робить усе необхідне, щоб ознайомити з ними уряди, які підписали Гельсінкські Угоди, а також світову громадськість;
- б) опрацьовує зібрану інформацію про правовий стан на Україні та згідно зі ст. 19 Загальної Деклярації Прав Людини поширює її незалежно від державних кордонів;
- в) вивчає факти порушення Прав Людини стосовно українців, котрі живуть в інших республіках, щоб надати тим фактам широкого оприлюднення.

Група у своїй діяльності керується не політичними, а лише гуманітарно-правовими мотивами. Ми свідомі того, що багаторічна бюрократизація державного життя, котра дедалі зростає, здатна викликати протидію іншим законним прагненням. Але ми також добре знаємо, що бюрократичне тлумачення Прав Людини не вичерпує того, що несуть у собі міжнародні правові документи, підписані урядом СРСР. Ми приймаємо ці документи в їхньому повному обсязі— без бюрократичних перекручень та свавільних урізань з боку службових осіб чи державних установ. Ми глибоко переконані, що лише таке розуміння Загальної Деклярації Прав Людини і Гельсінкських Угод здатне створити справжнє відпруження у міжнародних відносинах. Саме цій великій меті повинна бути присвячена гуманітарно-правова діяльність нашої Групи.

Члени Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод:

Ім'я та прізвище:	Підпис:	Адреса
Олесь Бердник		Київ-159, бульвар Лихачова-8-б, кв. 16.
Петро Григоренко		Москва, Г-21, Комсомольський проспект № 14, кв. 96. тел. 246-27-37.
Іван Кандиба		Львівська обл., с.Пустомити, вул.Шевченка, 176.
Левко Лук'яненко*		Чернігів, вул.Рокосовського, № 41-б, кв. 41, тел. 33913.
Оксана Мешко		Київ, 86, вул.Верболозна, 16.
Микола Матусевич		Київ, вул.Леніна, 43, кв.2, тел. 241148.

Мирослав Маринович

Микола Руденко
(Керівник Групи)

Ніна Строката

Олексій Тихий

9 листопада 1976 р.

Київська обл., Васильківський р-н,
с.Калинівка. т. 246100.

Київ, 84, Конча-Заспа, I, кв. 8.
тел. 614853.

Донецька обл. Костянтинівський р-н,
хутір Іжевка.

Підписаний примірник зберігає
Група Сприяння

Микола Руденко

Український правозахисний рух. Документи й фотострічки Української громадської групи сприяння виконанню гельсінкських угод на Україні. — Смолоскип, 1978. — С.11—14.

№ 72

Юрій Литвин

Борцям за свободу и независимость Чехословакии

Подавление Чехословацкой народной революции в августе 1968 года войсками советского блока под руководством Советского Союза — большая трагедия для народов Чехословакии, трагедия для всех тех, кому дороги идеалы свободы и справедливости. Эта трагедия значительна и тем, что еще раз наглядно показала миру подлинный характер советского государства, которое несмотря на прокоммунистическую оболочку, является контрреволюционной империалистической силой, в сущности таким же жандармом и тюрьмой для народов, как и государство Романовых. А это значит, что пока советский, т.е. русский, империализм будет существовать и господствовать в Восточной Европе, до тех пор дело свободы и независимости народов будет под смертельной опасностью. Украинская группа содействия выполнению Хельсинских соглашений в СССР выражает свое глубокое понимание дела борьбы за свободу вашей Родины, солидарна с Вами в этой борьбе и протягивает Вам руку дружбы и братского союза в нашем общем деле — деле борьбы за свободу, мир и справедливость.

(Не пізніше серпня 1978 р.)

Архів СБУ, спр.68242 фп, т. I, арк. 145. Рукопис. Оригінал.

Заява.

Вважаю природнім правом людини мислячої все знати, про все думати і висловлювати свої думки. Суспільство має право виставляти перестороги лише перед пропагандою ідей, які прирікають на загибель іншу людину, або людську спільноту, тобто перед пропагандою війни, фашизму. Висловлювання, пропаганда будь-яких інших думок щодо суспільного устрою, людського співжиття, є не тільки допустимим, а й необхідним компонентом плину життя, бо коли припиняється пошук істини, припиняється й суспільний прогрес. На цей пошук повинні мати вплив всі члени суспільства, аналізуючи суспільство на даному етапі і пропонуючи свої проєкції в майбутнє. Тільки вільне пізнання цих шукань, їхнє обговорення, процес виникнення різних думок дає рух суспільному життю. Накладання veto на висловлення думки, якщо вона не є фашистською — тобто не допускає іншого погляду на світ, якщо вона не є расистською — тобто не ставить одну расу, одну націю над іншими, якщо вона не пропагує війни — усе це поняття однозначні і не спекулятивні — отже накладання veto на висловлювання думки, що не має зазначеного вище людиноненависницького змісту, є порушення органічного права людини мислячої, знущання проти людства, бо від кляпу, загнаного в уста однієї людини, бідніше усе людство, хай на мікрон чи якусь його частку — все одно бідніше. Адже ж можна заліпити рота сучасному Кантові, Хегелеві, Марксові — тоді слово втратить у своєму розвитку щось набагато значніше. Отже, краще не закривати рота нікому — хай кожен робить свій посильний внесок у наш загальний рух уперед.

Мій чоловік, Бадзьо Г.В., й намагався зробити такий внесок. Він писав наукову працю, де висловлював свої суспільні, ідеологічні погляди. Ця праця була адресована найвищому органу державної влади в нашій країні — Президії Верховної Ради СРСР. Вилучення цієї праці співробітниками Прокуратури УРСР і затримку мого чоловіка через неї вважаю грубим порушенням зазначеного вище органічного, від природи даного права людини на висловлювання своєї думки. Якщо ж держава використовує закони проти такого права — вона порушує нормальне функціонування суспільства, отже, ці закони стають антисоціальними.

Брати участь у справі, що порушена на основі такого «закону», вважаю негідним, не сумісним з моїми переконаннями вчинком. Єдиним порядним виходом з виниклої ситуації є передача вилученої праці до її адресату — Президії Верховної Ради СРСР і надання авторові можливості дописати її.

На закінчення хочу додати, що протягом 15-річного постійного інтелектуального спілкування з моїм чоловіком знаю його, як переконаного соціаліста і демократа, патріота своєї Батьківщини — України; з побіжного знайомства з його працею бачу, що від цих своїх переконань він ні в чому в ній не відступає, пише на рівні не демагогічному, а науково обґрунтованому, ідей війни, фашизму, расизму в ній не пропонує. Отже, заг-

рози суспільству вона не становить, тому вилучення її, повторюю, вважаю безпідставним. Поняття «клевета», що не раз прикладалося до неї працівником прокуратури Ігнат'євим В.К., не має юридично означеного змісту, під нього можна підвести будь-яке критичне зауваження на адресу тих, хто сьогодні визначає політику держави, чи на адресу цієї політики, — тому це поняття юридично не повнокровне, не є юридичним терміном.

Це ще раз утверджує мене в погляді на цю справу — як на явище, суспільно антизаконне, і в тому, що допомагати її ходу — аморально. З цих причин відмовляюся відповідати на питання, пов'язані з цією справою.

4 лютого 1979 р.

С.Кириченко

Архів СБУ, спр. 70828 фп., т. 1, арк. 53—55. Рукопис, оригінал.

№ 74

АС № 5657.

Сообщение о суде над п/з Петром Рубаном
в Чернигове 25-28.11.85
(без места, конец 1985).

9 липня було заарештовано, а 25—28 листопада цього року відбувся суд над Рубаном П.В. за звинуваченням по ст. 62 ч.2 КК УРСР, який до цього відбував 22 роки загального терміну.

Звинувачення базувалось на таких документах:

1. Листи з місць ув'язнення до дружини.
2. Листи до іноземних громадян, вилучені як в результаті «машинної обробки», так і накладеного арешту на кореспонденцію з 1 липня 1985 р.
3. Покази співкамерників та адміністрації місць останнього ув'язнення.
4. Покази співробітників за період вислання 1982—1985 рр. у село Замістя під Прилуками.

Суд відбувся в м.Чернігові, в тому ж самому маленькому залі, що й суд над Рубаном 1977 року. Різниця в тому, що місця були заповнені не молодими людьми, а дідами від 70 років і старшими.

Захист дозволено було вести самому підсудному.

Дружина з донькою та сестра з чоловіком змогли потрапити на суд тільки на третій та четвертий день засідання.

Загалом звинувачення зводилось до того, що підсудний висловлював свої думки щодо суверенітету УРСР, колгоспної системи господарювання та подій в Афганістані. Але основна провина та, що він хотів лікувати свого паралізованого сина в США, і отримала дружина два виклики від Надії Світличної.

По справі було допитано півтори сотні свідків у попередньому слідстві, а десь третина з них у судовому. Серед них було два типи, ті, які не могли докупити два слова зв'язати і не могли до пуття з'ясувати, про що йде мова, і ті, яких попередньо завербував КДБ.

У захисній промові Рубан заявив, що справу вважає сфальсифікованою і по суті підтасованою під справу 1968 року, коли він був засуджений до 5 років таборів Чернігівським КДБ, що стало можливим при існуючій партійно-бюрократичній системі. Що факти, подані на суді як наклепницькі, є об'єктивною реальністю нашого життя. Знаходячись під

слідством, він звертався з листом до Генерального секретаря КПРС Горбачова про протиправні дії Чернігівського КДБ і відповідь отримав від того ж таки КДБ: «Куда бы вы ни писали, все придет в наши руки».

Прокурор у своєму звинуваченні апелював до ст. 37 Конституції, на що Рубан відповів, що вважає найгіркішу правду кращою за найкрасивішу брехню. Тому правдива думка і слово не можуть іти на шкоду демократичній державі.

Вирок не був винесений у судовому засіданні, а був переданий учасникам суду через секретаря.

9 років таборів особливого режиму та 4 роки заслання — це смертний вирок для хворої на ішемію людини.

В останньому слові, як і на попередньому слідстві, підсудний винним себе не визнав, просив лише суд сприяти дозволу на виїзд його хворому синові до США для лікування. І заявив, що після затвердження вироку об'явить голодівку до того моменту, поки не буде задоволено клопотання сім'ї про виїзд на лікування сина.

АС (Мюнхен) № 5657

№ 75

Поступ № 1. листопад-грудень 1971 р.

М.Сьогодень

Наші засади

Історія розвитку людства у другій половині ХХ ст. характеризується найголовнішим фактором: змаганням капіталізму і соціалізму, змаганням їхньої економіки, ідеології та намаганням перетягнути на свій бік народи вчорашніх колоній. Соціалізм робить успіхи в економіці й поширенні своєї ідеології, проте все чіткіше й чіткіше проступають його суспільні хиби, що наростили на чистому тілі соціалістичної теорії внаслідок підпорядкування марксистського вчення корисливим цілям окремих держав. Китай яскраво засвідчив непривабливість такого підпорядкування; СРСР поволі втягується в болото того ж лиха.

СРСР є серцевиною соц. системи як за історичним її розвитком, так і за становищем економічним. Могутність соц. системи — це, в основному, могутність Союзу. І в сучасний момент він змушений боротися не на життя, а на смерть з країнами капіталу, забезпечити собі прихильність у нейтральних країнах і підтримку опозицій у буржуазному світі. Для цього використовуються будь-які методи на міжнародній арені та найдійовіші засоби у самому Союзі, щоб зробити його з боку економічного та ідеологічного кулаком світового соціалізму, вивести на першість у змаганні з найсильнішими капіталістичними державами, зробити гегемоном прогресу, на який би, як на прапор соціалізму, рівнялася хода народів. Гегемоністичні намагання, якій меті вони б не служили, ведуть завжди, як показувала історія, до регресу кандидата в гегемони. Сучасність і стан Союзу в ній підтверджують це повністю.

Регресивність СРСР, зумовлена прагненням до гегемонії в світі, постає сьогодні у двох аспектах. Це регресивність міжнародна, що означає

насильне обмеження державних інтересів інших соц. країн через посередництво маріонеткових урядів на користь гегемона, і регресивність у суспільному житті самого Союзу. Остання засвідчується: 1) утиском будь-якої «немарксистської» думки, пануванням догм та ідолопоклонства, позбавленням громадськості політичних і моральних свобод, що тягне за собою зміцнення продажної бюрократії, утворює поступово з неї пануючу — і до того ж, спадково-суспільну верству; і 2) посилення російського шовінізму у відношенні до національних меншостей, що знайшло благотворний ґрунт на теорії «радянської національної спільності народів».

Стан національного питання, з усіма висновками, що з нього випливають, і є цариною наших думок.

СРСР є державою багатонаціональною. При такій державі неминучі різнобарвність нац. інтересів, міжнаціональні тертя. Для повноцінного життя кожної з націй необхідна її політична воля, її політичний суверенітет. Усе це потребує уваги уряду, розумових його зусиль, посильного і чесного дотримування рівності народів. Та цьому перешкоджають дві об'єктивні, вже названі нами причини: 1) прагнення уряду вивести СРСР у гегемони цивілізації; 2) російський шовінізм, зумовлений самою історією російського народу. Ці причини перебувають у кровному взаємозв'язку. Та перш, ніж говорити про цей зв'язок, слід розглянути природу рос. шовінізму. Ця тема потребує спеціального розгляду, і тут ми обмежимося лише загальними ціхами.

Довгий час російська нація була пануючою в «тюрмі народів» — Російській імперії. Для зміцнення імперії рос. народ віками виховувався на гаслах вишості, ненависті до іногородців, презирства до їхньої культури, хоча іногородці у відношенні культури майже завжди стояли вище від нього. Починаючи з епохи Івана Грозного, коли була закабалена Казань й інші південні народності, і почалося воювання Сибіру, через Петра I і Катерину II до Миколи II колонізація інших народів трималася на ореолі героїства; російські Синоди виховали з російського народу шовініста, якому дорогі ідеали Єрмака й Петра, як ідеали міцї їхньої батьківщини, як історичні традиції предків.

Так виховувалася рос. нація під офіційною державною машиною. Ця машина призводила до хвороб суспільства, змушувала мислячих росіян боротися з його болячками. Але всі борці-революціонери, як щирі сини свого народу, вже не могли вирватися з павутини шовінізму; він сидів у них в крові, змушував їх таврувати революціонерів-патріотів національних меншостей — націоналістами, не припускати думки про розпад Росії. Усі російські геніальні мислителі, окрім суспільних прогресивних ідей, втілили в собі з геніальною силою і шовінізм свого народу. Згадаймо лише Пушкіна і його суто російське ставлення до польського руху 30-х років XIX ст.; Белінського, як він обливав брудом Шевченка, заперечував, як таку, історію України і можливість її майбуття; Чернишевський, який вбачав щастя українського народу в тому, що він під рукою росіян, що йому немає кого, немає чого боятися... Згадаймо постановку нац. питання в «Народній волі» і марксистів-плеканівців, і нам стане очевидним, що російський прогресивний рух ніколи не виходив у нац. питанні за рамки великодержавницького, що навіть коли і робив іншим націям тео-

ретичні поступки, то тільки для забезпечення в них союзників у б-бі проти самодержавства; це може бути наочним на постаті великого Герцена.

З діячів російського революційного руху найбільш поборов у собі шовінізм, виступив з гострою його критикою Ленін. Але діяч, навіть найгеніальніший, безсилий змінити своїм вченням психологію народу. Ленинова теорія вільних Союзних Республік виявилася утопією, розбилася об той шовіністичний мур, якому він оголосив «б-бу не на життя, а на смерть». Зміна виробничих відносин, зміна капіталістичного устрою соціалістичним — це справа моменту, але що таке момент, щоб йому повернути в інше русло споконвічну психологію народу?! Знищивши антагоністичні класи, можна говорити про зникнення ворожнечі всередині нації; але нація, навіть безкласова, має свої національні інтереси, культуру, традиції, що сягають корінням у період капіталізму і глибше. І вона не захоче з ними розлучитися, бо втратить саму себе, зробить самогубство... Шовінізм російського народу не був шовінізмом пануючих класів, він був рисою всієї нації, бо ж і пануючі класи були народжені своєю нацією. Він не міг не лишитися при новій формації, бо він доріс до неї разом з іншими удосконаленими рисами російської психології.

Ленін колись, говорячи про закономірності розвитку і живучість російського шовінізму, зазначив, що історія знає російських шовіністів-народників, шовіністів-демократів, шовіністів-соціалістів. Нині ми з повним правом констатуємо: на зміну їм прийшли шовіністи-марксистки.

Нині марксизм є ідеологічною зброєю уряду СРСР. Будучи приємливим для народів країн капіталу і визволених колоній, марксизм у самому Союзі вже скотився до знаряддя у досягненні російських великодержавницьких цілей. Гегемоністичні ідеї цілком імпонують російському шовінізмові, вони, власне, випливають з нього. Ця суперечність — прогресивне вчення марксизму і марксизм, як посібник російського, наскрізь реакційного, великодержавницького шовінізму — багатьом не дає змоги об'єктивно глянути на стан речей. Але нікому не заперечити, що коли саме під прикриттям марксизму російський шовінізм смерчем лютував по Союзі у 30-х роках, внаслідок обставин стихився на початку 40-х, знову посилювся у кінці 40-х і на початку 50-х, перепочив у 56-му і в шатах III Програми КПРС з'явився у 60-х, набагато сильніший, бо повністю узаконений. У 30-х роках він нищив здобутки національних відроджень 20-х рр., у 40-х повертав собі в покору Захід України та Білорусії, Прибалтику; сьогодні приступив до завершення своєї «марксистської» місії. III програма проголосила кінцевою метою у національному питанні створення «комуністичної нації» шляхом «зближення націй» через посередництво російської мови й культури. Іншими словами — дала собі в руки шовіністичну ідеологію.

Наступ шовінізму іде фронтом, який, нібито, мусить зміцнити «оплот соціалізму». По-перше: «економічна міць». У цьому плані робиться знищення республіканських главків і відомств, заміна їх всесоюзними у Москві, заміна і підпорядкування республіканських господарських планувальних планувальними загальносоюзними. Друге — «зближення націй». Тобто: за допомогою «теорії» двомовності усіх радянських, окрім, звичайно, російського, народів. У культуру і побут інших народів насаджують культуру й мову російську, що йде через збільшення російських шкіл на неро-

сійських територіях (зворотнього, звісно, немає); проводять шалені міграції росіян на несвої землі населення нац. меншостей — навпаки, в Росію; русифікують культуру; вдаються до погромницьких актів, як ось підпали національних бібліотек у 60-х роках, до заборони всіх національних проявів. По-третє — фальсифікується історія народів, діяльність національних діячів або ж з метою заперечити й викоринити, або ж показати у світлі русофільства, безтямної прихильності до всього російського і залежності від нього.

Постає питання: чи сприяють подібні заходи зміцненню Союзу, а отже, соціалістичної системи? Ніхто не дасть кращої відповіді, ніж у свій час Іван Франко: «Нація, яка в ім'я державних чи яких-небудь інших інтересів придушує, душить і сповільнює у вільному розвитку іншу націю, — рие могилу сама собі й тій державі, якій, нібито, служить це гноблення».

А тепер ставимо ще одне принципове запитання: Чи мусять нації зберегтися надалі, а чи вони вже віджили своє, як одиниці людства? — Не мусять, — відповідають шовіністи-марксисти. — епоха комунізму — це епоха єдиної нації планети — комуністичної. Спочатку виникне така спільність у Союзі, потім у всій соціалістичній системі, а з перемогою всепланетного соціалізму поширяться на всю планету. Буде єдина мова, єдина комуністична культура, єдина економіка (читай: «єдина російська мова, єдина російська культура»). — Мусять! — говоримо ми. — Людство — це спільність суспільна. Суспільство — вищий витвір природи. Все у природі йде до диференціації, у ній запорука її життя. Зворотнє ж — загибель. Нація є особистість людства; одна нація не може замінити всі, як одна людина всіх; одна нація не може існувати сама, як не може людина без суспільства. Лише через інших можна взнати себе; як не може людина без суспільства. Лише через інших можна взнати себе; лише поділ на нації забезпечить людству нормальний розвиток, інакше — деградація, інволюція людства; лише розмай людської цивілізації забезпечить їй розвиток особи; підміна націй однією — все одно що підміна усіх людських почуттів одним. Клич КПРС до «зближення націй», що звучить у III Програмі, а програма — то ж команда до дії — є не просто реакційним, він є людиноненависницьким, бо веде до обкрадання, до підриву основного засобу існування людства. Цей клич є нездійсненним, бо жодна нація не захоче добровільно вмерти, щоб своєю смертю підсилити свого ж вбивцю. Вже сьогодні у всіх союзних республіках, зведених по суті до автономій, починають поширюватися тверезі думки, лунають слова національного самоусвідомлення і заклики відстоювати собі право на життя. Щорічні репресії не можуть зупинити цього справедливого руху; настане час, коли «тюрма народів» навік впаде.

Нам, як сиnam українського народу, насамперед болить доля своєї нації. Нам чужий і неприемливий шовінізм, тим більше фашизм. Нас називають націоналістами — словом, що таврувало українських революціонерів на всіх етапах нашого гноблення. Що ж, ми не боїмося цього слова. Ми служимо тому націоналізмові, що стоїть на боці прав свого народу, про який колись писав Грабовський: «Націоналізм — конечна умова поступу людського», визначення якому дав Потебня: «Послідовний націоналізм є інтернаціоналізмом». Ми стоїмо на тому, що український народ,

як і інші народи, має право на нормальне існування. Забезпечення такого існування ми вбачаємо в українській державності — повній і безумовній, заснованій на соціалістичному, покищо найпрогресивнішому устрої.

Починаючи з часів першої української держави — Галицько-Волинського королівства — її ослаблення після навали татар і пошматування між Литвою, Польщею та Угорщиною, український народ виборював собі незалежність. Держава Богдана Хмельницького змушена була йти в союз з Москвою і втратила себе під тиском російської деспотії. Народ вперто змагався за свою соціальну й національну волю, поки не впала його надія — Запорозька Січ... Але народ не здавався, він виштовхнув на свій захист Кирило-Мефодіївців, з яких виріс Драгоманів, і проголосив еволюційний розвиток української держави — через здобуття автономії до державності І.Франко вже у своїй програмі прямо ставить конечну національну мету — державу... Ідея української державності пройшла через висоту Центральної Ради і падіння Директорії, прийшла до Союзу республік, щоб втратити своїх поводитирів — Затонського, Скрипника, Ю.Коцюбинського, тисяч інших... Вона стогнала на зламаних прапорах ЗУНРу і стікала кров'ю в заплутаних верховодами тенетах бандерівщини...

Нам випало врахувати всі помилки своїх попередників і йти далі; ми повинні зрозуміти, що рятунку слід шукати лише в самих собі.

Маючи на оці виділення України в Самостійну державу, ми не намагаємося її протиставити соціалістичній системі, зокрема СРСР. Але ми переконані, що лише державність забезпечить нам нормальний розвиток, що це піде лише на користь соціалізму й прогресу, що кожен, кому дороге життя свого народу і людства, мусить схилитися до нашої думки. Нам можуть закинути, що відірвати Україну від Союзу — не є проявом інтернаціоналізму. По-перше, те, що росіяни не дали Китаєві частини Сибіру — теж не є його проявом. По-друге, ми дамо користі соціалістичній системі набагато більше шляхом своєї державності, аніж шляхом своєї нівеляції (через асимілювання).

Наш журнал є нелегальним, бо ми не маємо трибуни для відкритого голосу — нашого голосу бояться. Ми переконані, що насущні вимоги поступу вимагають нашого журналу, що наші ідеї — це закономірність внаслідок сьгоднішнього етапу існування української нації.

Ми намагатимемося говорити про наболіле мислячих українців, висвітлювати сучасні події з точки зору нашої нації і всього людства, ми будемо робити екскурси у далеке й недалеке минуле нашого народу, заляпане брудом фальсифікації. Ми сподіваємося на підтримку прогресивної громадськості, не лише української, а й інших національностей, не виключаючи й мислячих росіян. Ми хочемо щастя й волі кожному, хто йде до нас зі щирим серцем; ми оголошуємо війну всім, хто придушує прогресивну думку, хто топче й гальмує розвиток нашого народу, розвиток інших народів.

Ми закликаємо задуматися над долею свого народу, збагнути його нищю прірву і зробити все, щоби він вибрався на широкий шлях.

Архів Управління СБУ по Львівській обл.,
спр. 11814 фп, т. 6, пак. 2, в. 2—6.

Правозахисний Рух на Україні, його засади та перспективи

Стаття Юрія Литвина, члена Української Гельсінкської Групи, аналізує обставини, в яких виникло інакодумство в Україні, й накреслює завдання українського правозахисного руху на майбутнє. Стаття написана в квітні 1979 і включена до четвертого випуску Інформаційного бюлетеня Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод.

У грудні 1979 Литвина засуджено на три роки таборів суворого режиму.

Сьогодні вже з твердою певністю і на весь голос можна сказати, що всупереч волі радянсько-партійно-державного керівництва, всупереч його ідейно-політичним доктринам, всупереч терорів та репресіям над борцями за громадянські права і свободи в СРСР — правозахисний рух не знищено. Він існує в Радянському Союзі як доконаний факт, як суспільно-прогресивне явище не лише союзного, але й світового значення. Боротьба за громадянські права і свободи в СРСР є прояв об'єктивних антагонізмів, що діють між суспільством і державою, вона є мірою росту суспільної свідомості, яка в найвищій своїй зрілості конкретизується в формах правозахисної діяльності — найбільш гуманних і прогресивних формах боротьби людства за мир, демократію і свободу.

Правозахисний рух у Радянському Союзі родився ще з суспільної необхідності і потреби захисту прав людини і громади від постійних правопорушень з боку партійно-державної бюрократії. Цей рух ріс і дозрів на ґрунті критично-ліберального інакодумства, яке ще на початку 1960-х років набрало загальносоюзної значимості і на сьогоднішній день являється характерно-визначальною стороною життя радянського суспільства на сучасному (етапі) його розвитку.

Дійсна природа суспільного життя, його органічний поступ вперед, наочно показують той безперечний факт, що інакодумство, (—це) суспільне явище, притаманне всякому суспільству, з будь-якими формами та соціально-політичними структурами. Цей факт геть спростовує як ліві, так і праві тоталітарно-державницькі теорії, згідно яких партія, держава, народ є гармонійно ціле, де немає і бути не мусить ні інакодумства, ні політичної боротьби, ні боротьби соціально-економічної, ні всього того, що суперечить чи суперечило б режимові влади.

Інакодумство, ясна річ, існувало і існує в кожній країні, але на відміну від демократичних країн, в тоталітарних воно існує поза законом, тобто не має ні фактичного, ні юридичного права на існування, на суспільне самовизначення. В цих країнах інакодумство існує як суб'єктивний фактор з постійною тенденцією до об'єктивізації.

Так було за часів Гітлера в Німеччині. Так було у фашистській Італії та франкістській Іспанії. Так було в період культу Сталіна в СРСР. Так є і

так буде повсюдно, де держава перебирає в свої руки всі функції суспільного життя і являє(ться) там його визначальником.

Викриття культу особи Сталіна та його трагічних наслідків, проголошене з трибун XXII з'їзду КПРС, було тією блискавкою, що освітила бодай і на короткий час, жаливу дійсність сталінської епохи, страшний досвід антигуманних сталінських методів побудови т.зв. соціалізму в СРСР. Досвід, який змусив передову частину населення (найперше інтелігенцію) не лише тверезо подивитися на радянську дійсність, але й глибоко задуматись над ідейно-політичними засадами, на яких воно будувалось. Саме з цього почалася критична переоцінка матеріальних і духовних вартостей, набутих сталінським соціалізмом, переоцінка, що показала, до яких страшних і ганебних злочинів вдається держава, коли її діяльність не контролюється і не обмежується з боку суспільства. Зрозуміло, навіть в умовах хрущовського лібералізму напівофіційний критицизм не міг не вступити в опозицію з парадно-державним способом мислення, яке вбачало в критично-ліберальному інакодумстві серйозну загрозу однопартійному режимові в СРСР, а це, як відомо, привело до репресивних методів боротьби з цим новим видом «антирадянської діяльності». Разом з цим офіційна державно-політична доктрина найповніше виразилася у тезі про загальнонародність радянської держави як теорія т.зв. держави «диктатури пролетаріату». Не буду тут доводити, як далеко і в який бік відійшла «загальнонародна держава» від марксистсько-ленінського вчення. Хай це залишиться на совісті «вірних ленінців»!

Лише підкреслюю те, що вже сама існуюча в Радянському союзі політична реальність більше, ніж що інше, спростовує Хрущово-Брежневську теорію «загальнонародности» радянської держави.

Суспільство і держава аж ніяк не тотожні явища, і їх теоретичне ототожнювання є політична демагогія, спрямована на те, щоб приховати справжні протиріччя, що існують між цими двома явищами.

Держава це є замкнута технічна система, яка в тоталітарних країнах досягає своєї, так би мовити, ідеологічної завершеності — соціально-політичного деспотизму.

Суспільство — це живий організм, що живе і розвивається за своїми природними законами з тенденціями до все більшої свободи.

Сучасне інакодумство в СРСР постало з критичного переосмислення радянської дійсності, з критичного ставлення до державности, до її партійно-бюрократичного способу мислення, до її практичної діяльності.

І найповніше це інакодумство проявилось і зформувалося в діяльності гельсінкських правозахисних груп, які понад два роки мужньо борються за громадянські права і свободи в Радянському Союзі.

Інакодумство на Україні має свої глибокі революційно-демократичні і ліберальні традиції.

Національно-визвольна боротьба українського народу була завжди наповнена змістом соціальної і особистої свободи (антифеодалний характер національно-визвольних рухів) і саме тому цю боротьбу не можна кваліфікувати як суто національну.

Свободолюбство, демократизм є характерними ознаками як українця, так і всієї української нації. Отож і не дивно, що боротьба з іноземним поневоленням велась під знаменами національної самобутности, свободи

і демократії (народовласти). На цих засадах була створена Козацько-селянська республіка — унікальне явище того часу! — яка своїм демократичним духом викликала страх і ненависть феодально-монархічного світу.

Знищення Козацької республіки, придушення національно-визвольних рухів, закріпачення селянства — незаперечні докази того, які саме «блага» принесла російська державність українському народові. 250 літ панування на Україні царських сатрапів з їх драконівськими методами управління, постійне цькування, гоніння і фізичне винищення людей, що чинили опір беззаконню, не змогли вбити свободолюбний дух України, її ненависть до всіляких форм примусу та гноблення. З найповнішою силою цей дух відбитий у творчості геніяльного Тараса — найбільшого інакодумця України, який став прапором духовної революції українського народу, що спрямувала революцію соціальною на Україні 1917 року в національно-демократичне русло, з (чого) постала Українська Народна Республіка з її вищим органом — Центральною Радою.

Більшовицька влада, т.зв. «влада советов», не принесла українській нації ні національної, ні соціальної, ні особистої свободи. Навпаки, більшовизм зробив усе (починаючи соціальною демагогією, кінчаючи прямою інтервенцією) для повалення Центральної Ради, а з нею і Української Народної Республіки, яка як відомо, виникла в ході національно-демократичної революції і діяла на демократичних засадах.

Ставлення більшовицького режиму до української нації, по суті, мало чим різниться від ставлення до неї російського царату. Формальні права і свободи були дані Україні центральною більшовицькою владою не для реального користування ними, а виключно в пропагандистських цілях: Україна і надалі залишилась колонією російської советської імперії, а найменше спроба вийти з колоніального стану розцінювалася більшовицькою владою як контрреволюційна націоналістична діяльність, яка підлягала найжорстокішій боротьбі і репресіям (одному Богові відомо, скільки українського населення винищено за їхні національні змагання, активні і пасивні).

І все ж, ні «красный террор», ні голод 1933 року, ні репресії 1934—1937 (років), ні післявоєнна боротьба з «бандерівським бандитизмом» не зламала свободолюбивого духу українського народу. Він, як той міфічний фенікс, згорає і знову піднімається з попелу.

Шістдесяті роки — найбільш плідні в Україні напівофіційним інакодумством з його гуманізмом і жадобою до соціально-політичної свободи. Плеяда т.зв. «шестидесятників» у літературі (І.Дзюба, І.Світличний, Є.Сверстюк, І.Драч, М.Вінграновський, Ліна Костенко, О.Бердник, В.Мороз, В.Чорновіл та багато інших) сприяла розвитку інакодумства на Україні. (Скінчилося це судовими процесами, політичними, закритими). Варто зазначити, що для інакомислячої молоді 1960-х років радянські політичні табори та в'язниці стали вишколом, де проходив найактивніший процес переоцінки духовних цінностей. Із цих «університетів» вийшло чимало видатних борців за громадянські права в СРСР, зокрема на Україні: Антоненко-Давидович, Л.Лук'яненко, І.Кандиба, О.Мешко, Н.Світлична, Н.Строкатова, В.Чорновіл та інші.

Ідея правозахисного руху на Україні зріла і виношувалася задовго до створення Української гельсінкської громадської групи.

Можна з певністю сказати, що вже в 1960-х роках першовісником її був Левко Лук'яненко, — організатор і надхненник боротьби за національне звільнення України шляхом референдуму та соцперетворень і земельних реформ на індивідуально-кооперативних засадах.

Гельсінкські угоди та заключний акт цих угод були тим зовнішнім поштовхом, що прискорив самозародження правозахисних груп в СРСР, надавши їм сучасну форму існування.

Не зменшуючи ролі і значення суб'єктивних факторів у створенні гельсінкських груп у Радянському Союзі, віддається належне їх основоположникам: Ю. Орлову, П. Григоренкові, О. Гінзбургові, О. Щаранському, М. Ланді й іншим в Росії; М. Руденкові, О. Берднику, О. Мешко, Л. Лук'яненко, О. Тихому й іншим на Україні; необхідно сказати, що правозахисний рух на Україні і в інших республіках СРСР не являється довільним витвором окремих, бодай дуже талановитих осіб. Ясна річ, що особа має провідну роллю у всякій діяльності, але сама діяльність обумовлена об'єктивними причинами, які в значній мірі цю діяльність визначають. Це стосується і (до) правозахисного руху, і його об'єктивна обумовленість криється в радянській дійсності, у її соціально-політичній структурі та економічній формації. Саме в цьому розумінні правозахисний рух має об'єктивні причини свого існування та розвитку.

Піонерами і засновниками Української групи Гельсінкі стали люди, які не лише виростили з радянської дійсності, але й увібрали в себе трагедію нашого віку (війни, геноцид, ув'язнення) як: Олесь Бердник, Левко Лук'яненко, Оксана Мешко, Олександр Тихий. Вони знають радянську державність у її оголеному вигляді, миритися з якою більше були не в змозі, в силу своєї духовної природи. Письменник Микола Руденко пройшов пекло війни, йому добре знані 1933—1937 роки на Україні. Сумління не дозволило йому йти в перших лавах ідеологічної верхівки Спілки письменників Української РСР, яку використовує уряд у своїх цілях. Пошук справедливих національно-правових і економічних рішень українських проблем змусив Миколу Руденка очолити правозахисний рух на Україні, в якому він знайшов сенс свого життя, сво(є) покликання.

З перших днів створення Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод на її членів розпочато органами КГБ переслідування, шантаж, загрози і репресії.

Судовими процесами над правозахисниками: М. Руденком, О. Тихим, Л. Лук'яненком, М. Матусевичем, М. Мариновичем, П. Вінсом карні органи гадали правозахисний рух на Україні зломити і ліквідувати. Слідству КГБ і суду не вдалося морально зламати жодного члена групи, і цей моральний фактор зміцнив і активізував правозахисну діяльність групи — до неї ввійшли нові члени: педагог В. Стральців, батько і син Січки, Юрій Литвин, Василь Овсієнко. Суди над членами Української групи проведені на периферії, закритими, в повній ізоляції від людей, громадськості і преси. Людей не засудили, а вкрали. Мужність і героїство цих людей лишилися світовій громадськості невідомими, так само, як і своїм країнам — вони залишилися переможеними, але не скореними!

Гельсінкські групи в СРСР не лише продовжують існувати, але й активно діяти. В чому ж їх сила й живучість?

Індивідуальні якості членів групи в значній мірі визначають силу і життєвість правозахисного руху, однак вони не являються тією «живою водою», що живить весь рух і надає йому сили. На мою думку, живучість і сила Гельсінкських груп криється:

поперше — у самому суспільному організмі, в його поступі до демократії і свободи. Саме ця животворна сила родила інакодумців: А.Сахарова, Ю.Орлова, М.Руденка, Л.Лукашенка, Петра Григоренка й інших видатних людей нашої доби, незчисленних;

подруге — життєву силу і енергію правозахисним групам СРСР надає той факт, що вони являються визнаними і невід'ємними ланками світового правозахисного процесу;

потретє — живучість і сила правозахисного руху в СРСР є ще і в тому, що цей рух не політичний, про що було засвідчено в деклараціях, заявах, документах гельсінкських груп, а також в усних та письмових заявах до ООН і урядів, учасників Гельсінкської наради, нашим представником за кордоном Петром Григоренком: «Групи не являються партіями чи політичними організаціями і не ставлять собі за мету легальними чи нелегальними шляхами прийти до державної влади в країні...»

Соціалістичні і національні революції, громадянські війни, трагедія останньої світової війни і життя людства на грані третьої — все це змушує світову громадськість шукати виходу зі страшного кута, куди загнав світ політичний мілітаризм, диктаторство, деспотія.

Сучасний правозахисний рух — це боротьба за такий спосіб життя, яке мирно розвивається за власними законами, прагнучи все більшої демократії і свободи, де б людина була творцем своєї долі, а не додатком державно-партійної машинерії, де б суспільство диктувало свою волю державі, а не навпаки.

Уся діяльність гельсінкських груп в СРСР спрямована на захист прав і свобод людини та суспільства від будь-яких зловживань з боку властей, це самозахист суспільства від деспотизму чиновницької бюрократії.

Українська група керується в своїй діяльності правовими принципами, вираженими в Загальній декларації прав людини, Декларації прав народів і націй, ратифікованих більшістю держав світу, а також Заключним актом Гельсінкських угод, підписаним 35-ма країнами світу. В своїй правозахисній діяльності Українська група Гельсінкі не виключає національне питання. Зокрема українське, яке не розв'язала ні «Великая Октябрьская социалистическая революция», ні шестидесятирічне панування «власти советов» на Україні. Питання національного самовизначення є найактуальнішою проблемою в житті українського суспільства.

Виключивши цю проблему зі сфери своєї діяльності, Українська правозахисна група втратила б своє національне і соціальне обличчя і не змогла б по-справжньому виконувати своїх правозахисних функцій.

Захист прав (і) свобод людини без захисту прав і свобод нації не має під собою ґрунту.

Українська правозахисна група за своїми принципами має вести боротьбу з політикою офіційного і неофіційного великодержавного шовінізму в його найрізноманітніших проявах, захищати право нації на свій са-

мобутній розвиток, без чого не можна вести успішну боротьбу за свободу соціальної та особистої.

Як само група буде вести боротьбу проти будь-яких проявів національної ворожнечі в Українській РСР.

Українська група координує свою діяльність з Московською групою і виступає за найтісніший союз і солідарність усіх правозахисних груп СРСР і вбачає в цьому запоруку успіху правозахисного руху в Радянському Союзі.

Інтереси груп, як Московської так і Української, на Заході представляє член групи в екзилі генерал Петро Григоренко — один з піонерів правозахисного руху в СРСР.

Вступ до Української громадської групи Гельсінкі не обмежується національним походженням, професійними, освітніми та іншими ознаками. В групу приймаються всі ті, хто поділяє загальні принципи правозахисного руху в цілому і його національні особливості зокрема. Група веде і надалі буде вести боротьбу проти всяких політичних тенденцій у правозахисному русі.

Група — авторський колектив, і від кожного її члена бажано мати його авторський вклад на актуальні правозахисні теми та інформативний матеріал з цих же тем по Українській РСР.

Правозахисний рух на Україні є однією з провідних ланок міжнародного правозахисного руху, і його члени зроблять все від них залежне, щоб і надалі цей рух був інтернаціональний по своїй суті, при цьому не втрачаючи ні своїх національних особливостей, ні свого національного обличчя.

Квітень 1979

Член Української громадської групи Гельсінкі
Юрій Литвин

Сучасність, рік XIX, ч. 10, жовтень 1979, стор. 98—104.

№ 77

Василь Стус

З таборового зошита

Запис 8

Згадую лист Павличка, написаний до Юрія Бадзя. Це був лист-повідь на репліку Ю. Бадзя про те, що дарма Павличко в якомусь із публічних виступів говорив про Франка як борця з українським буржуазним націоналізмом — чи не найголовніша (по-радянському) прикмета Франкового генія. Павличко був українобурений реплікою — він здобувся на ширій гнів проти облудної філософії, якій віддав данину і Дзюба (це — мова Павличка). Ніколи не хваліть мене — закінчив Павличко свого листа, демонструючи свою полярну супроти Бадзя позицію. Це стосувалося 1978 приблизно року. Потім Бадзьо був репресований як автор націоналістичної роботи «Право жити». Націоналістичної тому,

що за Бадзем кожен народ має дихати, а не животіти під імперіальною кормигою. Цікаво, як почуває себе Павличко тепер, коли Ю.Бадзьо в неволі?

Не розумію, невже не надокучило досі т.зв. українській інтелігенції толочити старе тирло — між мазепинським патріотизмом і кочубеївським інтернаціоналізмом по-російському, тобто сповідувати філософії меншої чи більшої національної зради. Невже їй, цій інтелігенції, не досить того, що вже маємо? Коли у нас забрано історію, культуру, весь дух, а натомість дозволено творити душу меншого брата? Невже ось таким холуйством можна прислужитися чомусь доброму?

Тільки божевільний може сподіватися на те, що офіційна форма національного життя може щось дати. Усе, що створено на Україні за останні 60 років, поточено бацилею недуги. Як може розвиватися національне дерево, коли йому врубано півкрони? Що таке українська історія — без істориків, коли нема ні козацьких літописів, ні історії Руси, ні Костомарова, Марковича, Бантиш-Каменського, Антоновича, Грушевського. Яка може бути література, коли вона не має доброї половини авторів? І авторів першокласних — таких, як Винниченко, Хвильовий, Підмогильний. Ось і маємо прозу колгоспних підлітків — один співучіший за другого, один солодший за другого. З мовою сільської бабусі, яка без «енька» слова не вимовить, тобто типову колоніальну літературу-забавку. «Київ — то така прекрасна фльора, але ж фавна!» — казав Віктор Некрасов. І як з ним не погодитися, бачачи цей набір холуїв від літератури, обозних маркітанток естетики, які на національній трагедії шиють собі розмальовані шаравари блазнів-танцюристів, що на трупі України витанцьовують хвацького гопака. Воістину, сказатись легше, аніж бути собою, бож ні зубила, ані молотка.

Власне безсилля перед кривою — образливе. Коли знаєш, що десь там, за мурами, Олекса — в критичному стані, а над ним збиткуються — як мовчати? Але голос тут безсиллий. Як безсилі скарги до прокурора (в кожній скарзі обов'язково знайдуть «недопустимые выражения» — і покарають; думаю, карають за саму форму скарги-протесту), коли на прогулянці — всупереч радянським кодексам — боронять роздягатися до пояса, а німціного Скалича примушують сидіти в буштаті на страшній спеці, образливо розмовляти з прокурором і начальником колонії, що на всі скарги цинічно відповідає, як автомат «не положено», і тоді зриваєшся з голосу» або перестаєш розмовляти з капітаном Далматовим (начальник дільниці), або називаєш його катом, убивцею і т.д.

Форма існування тут не віднайдена (жодної індивідуальної поведінки я не назвав би ідеальною, бо ідеально поводитися тут — просто неможливо). Март Ніклус, скажімо, взяв за правило писати довгі часті скарги: він вірить, що вони можуть принести користь. Інші відмовляються від масових голодівок (як правило, це 30.X і 10.XII, але цього року ми відзначали 10-річчя репресій на Україні і річницю загибелі Ю.Кукка), бо вважають, що вони неефективні. І кожна позиція має добру аргументацію. Отож, кожен поводить, як йому підказує його глузд і совість.

Праця дуже марудна: щоб виконати норму, треба працювати всі 8 годин, не відриваючись ні на мить. Але до чого тільки не звикнеш. Образ-

ливо, коли в камеру вриваються наглядачі і забирають усі записи, всі книжки, залишаючи тільки по 5 книжок (рахуючи і журнали). Образливі конфіскації листів: майже ніхто не дістає листів од непрямих родичів чи друзів. У кожного є тільки один дозволений адресат, але й од нього листи доходять не так легко. Одне слово, уряд дозволив робити з нами все, що завгодно.

Лікарня практично не існує, медична допомога — так само. Дантиста чекають по 2—3, а то і більше місяців. і коли він з'являється, то хіба для того, аби вирвати зуби. Тим часом майже всі в'язні — хворі. Особливо тяжкий стан у покутника Семена Скалича, Ю.Федорова, В.Курила, О.Тихого. Але решта — почуває себе не набагато краще.

За останній рік зона кількісно не змінилася. Деякі військові в'язні (поліцаї) перейшли на чорну зону, інші — додалися (І.Кандила, В.Овсієнко, кримінальник Острогляд). Має над'їхати М.Горинь, в'язні з тюрми (серед них — І.Сокульський). А зона тримається на 30 чоловіках (20 із них — під замком) або на одній третині, тобто у відкритій (тюремній?) секції — покищо там тільки три (дисиденти?): О.Бердник, Яшкунас і Євграфов (колишній побутовий). Цікаво, чи не запропонує КДБ другу частку побутових на цю зону, де поліцейська домішка скорочується з кожним роком (нині їх біля 10—12 душ, але через рік під замком може не лишитися нікого). Покищо, окрім військових, наше життя отруують двоє: — В.Федоренко і побутовий Острогляд. Що буде далі?

Запис 9—10

Київ святкує своє 1500-річчя. Реставровано Золоті ворота, через які ніхто не в'їздить і не виїздить. Символом Києва була для мене брама Заборовського. Замурована. Бо цей Київ запечатано. Що кращий стає Київ, то він страшніший. Бо, замість живого міста, обернувся на маскараду, машкару вампіра, що п'є кров своїх синів і дочок — і від того кращає. Згадую жінку з «Соняшної машини», голова якої була схожа на зміїну. Золотоголовий Київ — змієголовий. Ніколи не позбудуся враження, що над ювілейним Києвом висить труна Івана Світличного (чи живий він?) — як статуя Ісуса Христа над Римом. Хизування ювілеєм Києва — гордість заброд і підніжків. Бо пишатися вони не вміють, бо люблять тільки хамською любов'ю. Право на офіційну любов до Києва має тільки сонм чиновників — т.зв. інтелігенція по-радянському.

Власне, чи є українська інтелігенція? Думаю, або її немає взагалі, або вона все молода і все недозріла. Вона втратила свою якість або ніколи її не досягала. Український інтелігент на 95% чиновник і на 5% патріот. Отож, він і патріотизм свій хоче оформити в бюрократичному параграфі, його патріотизм і неглибокий і ні до чого не зобов'язує. Бо на Україні досі не створено патріотичної гравітації. Введена в систему держави, ця інтелігенція не чує жодного обов'язку перед народом, який так і не набув індивідуального обличчя. Він теж многоликий янус, радянський Світовид. Ця інтелігенція офіціозу, прагнучи жити, простує до безславної смерті, ми, в'язні історії, — ідемо в життя (коли тільки воно прийме нас — життя, через скільки поколінь?).

Думаю про 1000-ліття християнства на Україні. Гадаю, що було зроблено першу помилку — візантійсько-московський обряд, що нас, на східнішу частину Заходу, прилучив до Сходу. Наш індивідуалістично-західній дух, спертий деспотичним візантійським православ'ям, так і не зміг вивільнитися з цієї двоїстости духу, двоїстости, що витворила згодом комплекс лицемірства. Здається, що пасеїстичний дух православ'я тяжким каменем упав на молоду невизрілу душу народу — призив до жіночости духу, як атрибуту нашої духовности. Залізна дисципліна татаро-монголів запліднила російський дух, додавши йому агресивности й пірамідальности будови. Український дух так і не зміг вилагатися з-під важкого каменя пасеїстичної віри. Може, це одна з причин нашої національної трагедії. Не люблю християнства. Ні.

Василь Стус. В житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників.—
Смолоскип, 1987. — С. 116—119.

№ 78

Рух за права людини на тлі національних змагань українського народу

В історії розвитку людського суспільства можемо віднайти різні аспекти боротьби людини, нації, держави за свої інтереси, але тільки розцінюючи змагання одиниць і більших соціальних організацій з позиції сучасної моралі і світорозуміння, ми вносимо свою оцінку. Чи справедливу? Саме тут точиться безупинна боротьба і шербляється не мечі, а пера. Подолані концепції припадають пилюкою у книгосховищах, а нові погляди у взаємоборьбі готові перегризти собі горло, чи підняти свого супротивника на вістря пера.

Йде боротьба. Боротьба жорстока, споконвічна. І вже не мечі шербляються, не пера скриплять, — людство, озброєне суперечливими ідеологіями, вимагує термоядерними бомбами, грозить собі загибеллю. Йде боротьба. Казкові ресурси використовуються на «оборону». І вже не знають народи, як від тієї «оборони» оборонитися. У великих держав «оборона» стає нечуваною досі могутністю і ломить слабші кордони малих держав і націй. Вона вривається не тільки в господи держав і націй. Під прапором різних ідеологій проникає у всі сфери людського життя. У найсвятіші ідеї, у найсправедливіші стремління. І якби тільки йшлося про ідеології, то ми уподібнилися б до свіфтівських гостро і тупоконечників. Але ця боротьба має свій підтекст. Цим підтекстом є імперіялістичні великодержавні інтереси. З другої сторони маємо титанічні зусилля людського розуму, духу і екзистенціальної необхідности в таких величних досягненнях як створення ООН, а при ній різних комітетів, органів, відділів, які стали сьогодні гуманістичними інституціями, за допомогою яких людство прагне вирішити свої проблеми.

Однією з таких проблем є права людини. Деклярація була схвалена і підписана членами ООН в 1948 р. Проте ми не можемо сказати, що ця подія мала якісь конкретні наслідки. Ніде не відкрилися перед політ'яз-

нями двері в'язниць, ні один із деспотів не схаменувся, і кожен на власний розсуд інтерпретував собі цей документ, а голос людини губився в мурах, або галасі офіційної пропаганди, яка до речі, в ідеологічній боротьбі зайяложувала цей документ своїми злочинними пальцями.

Так велосо до 1975 року, до скликання наради європейських держав у Гельсінках. Так було до приходу в Білий дім президента Картера.

Не сумніваємося, що представники Радянського Союзу підписали цей документ з легкою душею в надії, що і ця міжнародна угода буде зобов'язувати будь-кого, тільки не Радянський уряд, що все залишиться по-старому, а до рук радянської пропаганди попаде ще одна козирна карта.

Так гадалося, та не так сталося. Не сталося всупереч всяким сподіванням. Хоч і стоять на чолі народів СРСР «сплоченні» ряди партії, як і раніше стояли. Хоч «злиті» партійні ряди «воедино с народом», хоч діє легендарний багатомільйонний, «вірний ідеям Леніна» комсомол, а також всеохоплюючі профспілки, ті самі та ще славетніші органи державної безпеки, міліція, армія, поголовна завербованість, одним словом перевірене, проконтрольоване радянське суспільство. І ще на додаток «всенародно і одноголосно схвалена» і прийнята нова конституція, яка перевершила по «правді» та «справедливості» і «демократичності» неперевершену, найсправедливішу і найдемократичнішу сталінську конституцію.

Не сталося, як гадалося.

Людство увійшло в нову епоху суспільних відносин і проблем. В центрі уваги і надалі залишились державні інтереси, але фактором міжнародної політики, міжнародних відносин стали права людини. Гельсінкський прикінцевий акт став для Радянського Союзу болючою скалкою, гуманітарні параграфи якого болять правлячі верхи і досі.

Вперше за багато десятиріч в СРСР конкретно оформилася моральна опозиція: виникли групи сприянь виконанню Гельсінкського прикінцевого акту на Україні, в Росії, Литві, Грузії, Вірменії. Саме вони заманіфестували думки і прагнення людей доброї волі, людей непересічних, талановитих, людей чистих, ентузіястів, що загальнонародні інтереси поставили вище власних і свідомо принесли себе в жертву.

Від створення Групи «Гельсінкі» на Україні пройшло лише два роки. Час для історії зовсім непомітний. Незначний він і для розвитку суспільства. Та вже тепер, оглядаючись на них, ми яскраво бачимо контури подій на тлі нашої дійсності і без вагань можемо сказати: ці роки значущі для нас, для розвитку суспільно-політичної думки на Україні, вагомі для усвідомлення нових тенденцій у відстоюванні життєвих інтересів нашого народу, у подоланні традиційних форм боротьби за національні наші права; для усвідомлення того нового, що несе зі собою рух за права людини.

Безумовно, Група виникла на українському ґрунті, з українських потреб, а не як чиясь політична кон'юнктура. Як чужу кон'юнктуру виникнення Групи представляє радянська преса з метою дискредитувати її діяльність і позбавити членів Групи того безмежного авторитету, яким вона користується.

Виросла Група не на пустому місці. Їй передують, якщо вже не сягати

століть, останні десятиліття напруженої боротьби українського народу за свої права, за місце під сонцем. Ми маємо за собою жахливі десятиліття, які позначилися мільйонами могил. Та могили ці затоптані, обпльовані. А наших дітей силою примушують повторювати анатему Від Юрася Хмельницького аж по сьогоднішній день, усім, хто не мислив стандартами Великої Росії, Росії єдиної, неділимої, хто мислив Україну поза межами Росії. І саме ця обставина є причиною, що наш голос сьогодні пробивається через окремих мужніх людей. Є і інші причини. Але ми не вмираюче плем'я гуронів. Ми не заспокоїлися. Ми завжди ставали на прю, стаємо сьогодні, станемо завтра.

Ми маємо цілу плеяду видатних людей в тюрмах, таборах і на засланнях. Це відомі політичні діячі зі світовими іменами: Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, Валентин Мороз, Микола Руденко, Іван Світличний, Євген Сверстюк та інші; поети-патріоти: Василь Стус, Ірина та Ігор Калинці, Михайло Осадчий, Ірина Сенік; художниця Стефа Шабатура.

Сьогодні наш народ має цілу вереницю героїв-мучеників, що чверть століття і більше каралися в ув'язненні. Немає в'язниці, концтабору на безмежних просторах СРСР, де б серед політичних в'язнів не було українських патріотів.

Так, Гельсінкська Група виросла не на пустому місці. Перші її члени: Л. Лук'яненко, О. Тихий, Н. Строката, О. Мешко, І. Кандиба, П. Григоренко, О. Бердник — бувші політв'язні, які до ув'язнення виступали з цими ж проблемами, хоч і на інших платформах.

Сьогодні наше не може похвалитися ні визначеною метою, ні конструктивними ідеями. І не тому, що вони не доступні нашому сучасному мисленню. Причина в іншому: За своїми національними інтересами ми вписані в систему інтересів сильнішої пануючої нації. І від цього створюється неадекватність співвідношень. Навіть в сучасному дисидентському русі перед нами стоять і виникають проблеми настільки не відповідні, що часто не можемо порозумітися.

Так, всі проти асиміляції націй, але російському дисидентові виступати з мовними проблемами не треба. Українцеві, білорусові чи литовцеві за те, що він виступить на захист рідної мови в школі, установі і т.п., грозить звинувачення в антирадянщині, націоналізмі і ув'язнення.

Росіянин, куди б він не подався, у кожній республіці, у вищій школі послуговується рідною мовою. Українець на своїй землі захлинається в російщині.

Росіянин всюди має на рідній мові школи, дитячі садки, театри, кінофільми, — українець на своїй землі про це лише мріє, бореться і сідає до тюрми з тавром націоналіста.

Росіянин всюди — від Далекого Сходу аж поза Карпати — має свої газети, журнали, книжки, технічну літературу, переклади, — українець на рідній землі на рідній мові коли щось і має, то призначене воно зверху на дію в зворотному напрямку.

А (до) якої шкоди і до якого винародовлення призводять міграційні процеси в середині держави? Хіба росіянин це відчуває? Як росіянинові сумістити ідеї російської державності з ідеями права націй на самовизначення? Як бути з льокальним націоналізмом?

На фоні вселюдських гасел ми ніби підлітки з місцевими проблемами, але переступити через них не можемо. Не маємо права.

Рух за права людини на тлі сучасного партійного і політичного розгардіяшу виділяється своєю незайманістю і ніби релігійною праведністю. Ідеї і методи боротьби прийняті для кожної неупередженої людини у кожній, хоч у якійсь степені конституційній державі. Проте в Радянському Союзі при галасливості заяв, декларацій уряду і його пропаганди маємо такий стан речей, що за два роки існування Української Групи Сприяння Виконанню Гельсінкських угод із 10 її членів-засновників Групи шість арештовано і засуджено до максимальних термінів ув'язнення, а інші піддаються нечуваному цькуванню.

За ув'язненими не було ніяких злочинів. Вони діяли в рамках радянської конституції і за кожним з них єдиний злочин — статті правозахисного порядку або тільки участь у Групі.

Здається, нічого за останні 2 роки суттєвого не скоїлося. Але були несправедні арешти, були злочинні суди, є жертви. Цього факту не залити навіть морем чорнила, його не заглушити галасливими пустослівними заявами, не виправдати ніякою логікою. Радянський уряд, комуністична партія Радянського Союзу поповнили свій службовий список ще одним злочинцем.

Так, проблеми, поставлені правозахисним рухом, не вирішені, але і вони, і сам правозахисний рух стали яскравішими, акцентованішими. Радянський уряд показав, що в СРСР конституція не має ніякої сили, закони служать інтересам партії, а людина не має найелементарніших прав.

Група, безумовно, ослаблена, але не правозахисний рух. Він став надбанням найширших верств народів Радянського Союзу, проник у свідомість суспільства, підніс ідеї прав нації понад усі політичні устремління. Зерно посіяне і воно проросте.

У ряди Групи влилися: інженер Віталій Калиниченко, педагог Василь Стрільців, економіст Петро Січко, студент-журналіст Василь Січко, Юрій Литвин, філолог Василь Овсієнко.

Майбутнє за правозахисним рухом. Питання прав людини і актуальні і необхідні.

І ЛЮДИ ЦІ ПРАВА ЗДОБУДУТЬ.

(1978 рік)

Юрій Литвин, Оксана Мешко, Олесь Бердник, Іван Кандиба, Віталій Калиниченко, Василь Стрільців, Петро Січко, Василь Січко, Ніна Строката, Василь Овсієнко

Українська Гельсінкська група 1978—1982. Документи і матеріали. — Торонто-Балтимор. — Смолоскип. — 1978. — С. 29—34.

Звернення Українського національного визвольного руху в справі української самостійності

Звернення 18 видатних українських політв'язнів, написане влітку 1979, є одним з найпомітніших документів українського самвидаву. Автори закликають поставити українське питання на порядок нарад Об'єднаних Націй, уповноважуючи президента Світового конгресу Вільних Українців (СКВУ) вжити всіх заходів необхідних для виходу України з складу СРСР.

Нижче подано частину звернення. Нерозроблені місця відмічено крапками.

Особливістю сучасної дійсності є поділ на дві принципово протилежні системи — відкритий світ вільного підприємництва та демократичних свобод і обгороджений кільчастим дротом світ інтегральної централізованої регламентації економічного, політичного і всього духовного життя. Конфлікт між США і Радянським Союзом, що пособляють першу і другу системи, визначає картину сучасної політичної карти земної кулі. Третій світ і країни, не приєднані до військових блоків, зменшують сили протиставлених (блоків), але не зменшують суперечностей сучасних цивілізацій, бо самі не стоять (і не можуть стояти) осторонь історичного процесу. Глобальний фактор конфронтації в умовах сучасного надзвичайно високого технічного розвитку та поступів в ядерній зброї привів до виділення кількох могутніх центрів міжнародної політики (США—СРСР—Західна Європа—Китай) і здається, що зі страху перед всесвітньою катастрофою народи демократичних держав ладні заплющити очі на колосальну трагедію українського народу та багатьох інших народів, що під фанфари космічних досягнень зазнають небаченої ще ніде й ніколи національної руйнації.

Передісторія нашого національного лиха почалася давно, але з захопленням влади комуністами — цим передовим загоном російських шовіністів — у нас почалася справжня трагедія. Створення 1918 року Української Народної Республіки комуністи сприйняли як зухвалий замах на їхнє національне життя, добробут, на їхню національну мету з боку нас — коли своїм військом розбили слабку армію шойно створеної Республіки і знову перетворили Україну в російську колонію.

За три сторіччя колоніальної пропаганди Росія спромоглася нав'язати світові чимало фальшивих ідей, що набули для цього часу незаперечних істин. Однією з таких ідей є ідея про нібито справедливе вирішення національного питання. Ми не могли протиставити цій брехні своє національне слово, бо ми перед світом німі. Ми давно вже німі. Вже третє сторіччя українці німі. Окупанти відібрали від нас школу. Вони заперли живе слово в тюрму, а твори духових отців нації замкнули в цензорських

сейфах, і самі промовляють від імені українців, і світ чує тільки їхній голос.

Нас 40 мільйонів, та ми найнещасніша нація. ми самі пробували вириватися із загребущих лабет загарбників, а інші члени всесвітньої сім'ї народів байдуже дивилися на наше лихо. І нас так багато згинulo в боротьбі за національну волю, а волі нема...

І тепер ми діти слабкого і численного народу звертаємося до ООН як всесвітнього політичного форуму державних націй, що покликаний виводити колоніальні країни і народи з політичного небуття. З цим бажанням не дати загинути! Зареєструйте Україну як російську колонію і допоможіть звільнитися від накиненої окупації.

Україна опинилася в складі Росії не в результаті доброї волі українського народу, а внаслідок збройної перемоги Росії над Україною, це є, наступного фізичного винищення національно-свідомої інтелігенції, усіх українських політичних партій та заможніших прошарків населення. В процесі закінчення окупаційної влади...

Поступово були винищені всі українські державні органи і на те місце організована окупаційна адміністрація, за допомогою якої підпорядковано Росії все національне життя України.

Щоби приборкати великий народ і запобігти організованому опорowi, Росія розташувала свої військові гарнізони у всіх більш-менш значних містах, організувала в Україні свою єдину політичну партію і поліцію з величезною мережою партфункціонерів і штатських агентів.

Усі творчі організації українських літераторів, художників, діячів театру і кіно ліквідовано, а почасти знищено і самих людей. На їхнє місце створено свої організації, що під керівництвом партії проводять ідеологічне одурманення-забамбулювання української інтелігенції і всього народу. Винищено національне духівництво і насаджено своє.

Усі профспілки робітників і службовців зліквідовано і натомість утворено свої з Москви, підпорядкувавши їх єдиній російській партії.

Загальне піднесення національної свідомости в кінці 20-х років і зростання незадоволення колоніальним становищем могло перетворитися в загальний вибух і тоді окупанти засанкціонували масовий голод і змінили таким чином націю на одну п'яту частину. В період цього голоду інтелігенція не помирала. Помирала селяни. І тоді, 1934 року, Сталін виголосив формулу: «Українська інтелігенція не заслуговує на довір'я». Ця формула послужила основою фізичної розправи з інтелігенцією, в результаті якої репресовано близько 600 тисяч осіб. Народ четвертували.

На шастя, російська окупація не поширювалася на всю національну територію українців. П'ята (західна) частина нації жила у вільніших умовах. Вона організувала підпільний національно-визвольний рух, що в період другої світової війни діяв проти одного окупанта, а після війни впродовж десятків років — проти нового. Цей рух показав, що в жилах українців тече гаряча кров, а не водиця. Проте змінити нещасну долю своєї нації вже не міг — окупант перемиг нас і цього разу.

У час закінчення війни і після неї за кордоном з'явилася велика українська політична еміграція. Вона волала до всього вільного світу про брутальність окупантів і геноцид, та світ не йняв віри — російська демагогія оббрехала славних лицарів, звинувативши їх у співпраці з гітлерів-

цями. Потягнулися довгі сумні роки. Справа почала поволі мінятися на краще з 60-х років, коли з'явилася нова генерація борців за національну незалежність. Не маючи доступу до жодних засобів інформації через... окупантської цензури, вона стала шукати способів інформування своїх побратимів за кордоном і з їхньою допомогою всього вільного світу, а через радіопересилання і своїх співвітчизників — про сучасне становище України та її головні проблеми.

Ми не претендуємо на вичерпну характеристику нашої батьківщини, як російської колонії, ми подаємо тільки короткий документ з переліком основних фактів, що загально відомі кожному, хто цікавиться історією російської імперії та її взаємин з Україною, які, однак, на цей раз ставимо як фундамент формального клопотання перед ООН про допомогу в боротьбі за незалежність через реєстрацію України як колонії в комітеті 24-х по деколонізації, включення українського питання в порядок денний сесії Генеральної Асамблеї ООН та інші акції, що їх звичайно ООН застосовувала в своїй практиці в аналогічних справах.

Український національний ідеал щодо внутрішнього політичного статусу полягає в глибокій відданості демократичним принципам у всіх сферах життя із забезпеченням реальних можливостей вільної гри різних політичних партій і сил, свободи економічної, професійної, культурної та діяльності в проведенні політики миру, економічної співпраці і зовнішньо-політичних, наукових і літературних та інших обмінів з усіма країнами та піднесення ваги України в прогресивному русі світової спільноти до все повнішого забезпечення духовних і матеріальних потреб та віри в людину, як найвищу вартість на землі.

У результаті збройної інтервенції Москва нав'язала Україні договір від 30 грудня 1922 року про утворення т.зв. Союзу РСР і встановила різкий, жорстокий диктаторський режим, за якого будь-яке волевиявлення народу стало неможливе і засадничий принцип міжнародного права — права розпоряджатися своєю волею для українців впродовж усього періоду російської влади не мав жодної чинності. Норми міжнародного права: статут ООН (ст. 1, 13, 55, 76) Деклярація про надання незалежності колоніальним народам і країнам, Заключний акт Гельсінкської наради (VIII розділ), Міжнародний пакт про громадські і політичні права (ст. 1) та інші звучать красиво. Однак досі є лише... над реальним становищем України, колоніальне становище якої видно з таких фактів: українська нація не має своїх органів державної влади, вона позбавлена політичного суверенітету і т.зв. Верховна Рада України має як джерело влади не власну волю, а волю ЦК єдиної Росії, що є за межами України і не підпорядкований волі українського народу. Органи влади України — це окупаційна адміністрація, що втілює на території України колонізаторську політику Москви.

Як недержавна нація Україна не визначає свій політичний розвиток, не провадить незалежної ні внутрішньої ні зовнішньої політики. Всупереч національним інтересам Україна включена до російської політичної системи з її імперіалістичними прагненнями до світового панування і супроти своєї волі, природними і людськими ресурсами, збільшує індустріальну і військову потужність імперії і тим самим збільшує міжнародне нап-

руження і загрозу нової світової війни, що може завдати нещасному народові ще більшого лиха, ніж голод в 1933 році.

Україна не має своєї армії. Метрополія мобілізує нашу молодь до імперської армії, спрямовує її абсолютну більшість далеко від рідного краю для зручнішої асиміляції та ідеологічної обробки в душі своєї загарбницької ідеології.

Україна не має своєї зовнішньої політики. Жодна країна світу не вважає її за самостійну державу і тому не бачить потреби встановлювати дипломатичні взаємини на рівні посольств, а держави-члени ООН потурбують московським імперіялістам, допустивши до ООН делегацію від України, що представляє окупаційну адміністрацію, а не український народ.

Україна не визначає своїх представників, яких всупереч відданості українців ідеалу свободи вільної економічної діяльності і т.д. настановила Москва, яка нав'язала Україні жорстокі форми в галузі промислового і сільського господарського виробництва і сама і здійснює деталізоване їх планування і керівництво.

Український народ позбавлений права на розпорядження своїми природними багатствами і ресурсами.

Україна не має своєї фінансової системи й національної валюти.

Україна позбавлена можливості здійснювати зовнішню торгівлю.

Україна не визначає свій соціальний розвиток через те, що Україна не розпоряджає своїми національними багатствами і не керує економікою на своїй території; життєвий рівень українського народу не відповідає ні розмірам національно-природних ресурсів, ні своїм трудовим зусиллям, ні уявленням про нормальний життєвий рівень нашої доби.

Україна не визначає свій культурний розвиток. Усі справи культури перебувають під безпосереднім керівництвом партії, під невсипущим наглядом її цензорів, що впродовж усього свого панування на нашій землі вперто й настирливо проводять політику асиміляції і заміни української культури своєю культурою. Всі вищі і середні спеціальні учбові заклади русифіковані і тепер уже переводять на російську мову викладання у початковій і середній школі. Українську мову витіснили з економічного і наукового життя, з медицини, транспорту, торгівлі, спорту, кіно та інших сфер культурного і громадського життя.

Аби остаточно вбити національну свідомість і знищити джерела самої думки про окреме національне життя під сонцем, окупанти сховали історію наших дідів-прадідів від теперішніх живих поколінь і насильно намагаються свої ідеали й історичні цілі представити українському народові як його власні.

Для безконтрольного проведення геноциду російські колонізатори обгородили зовнішні кордони України колючим дротом і багнетами прикордонників, тримають українців у повній ізоляції від зовнішнього світу. У сучасну добу великого розвитку транспортних засобів і масового туризму, в Україні індивідуальний туризм і поїздки родичів з України і в Україну заборонені, а груповий туризм зведено до крайнього мінімуму. Українців позбавили права виїзду на постійне проживання до інших країн.

Мета руху — вихід України зі складу т.зв. СРСР і створення незалежної демократичної української держави.

Як спадкоємці і продовжувачі найбільшого історичного стремління

нації — прагнення до незалежного державного життя — подаємо це клопотання для Генерального Секретаріату ООН і просимо зареєструвати його як офіційний документ Українського Національного Визвольного Руху задля перевірки Комісією теперішнього становища української нації з точки зору обуртованості змісту нашого клопотання, просимо Генерального секретаря ООН вчинити все необхідне для реєстрації України як колонії російської імперії, що існує як т.зв. СРСР.

З огляду на антиколонізаторську спрямованість ООН та беручи до уваги декларацію ООН 1960 року про надання колоніальним народам і країнам незалежності, наполегливо просимо включити в порядок денний Генеральної Асамблеї 1979 року українське питання як невідкладну проблему.

Звертаємося до Генерального секретаріату ООН та урядів суверенних держав, учасників ООН, із закликом включити українське питання в порядок денний нарад наступної сесії генеральної Асамблеї ООН та вжити всіх заходів для прискорення звільнення України від російської окупації.

За межами т.зв. СРСР Україна має велику діаспору з широкою мережою політичних організацій, що об'єднані у всесвітню централу — Світовий Конгрес Вільних Українців.

Задля успішної реалізації поставлених у цьому документі проблем, ми представники Українського Національного Визвольного Руху, що нижче підписались, уповноважуємо президента СКВУ здійснювати весь комплекс дипломатичної та іншої праці, що виявиться необхідною для виходу України з т.зв. СРСР і створення самостійної української держави.

Підписали: Сергій Бабич, Анатолій Берничу, Іван Гель, Іван Ільчук, Віталій Каланиченко, Левко Лук'яненко, Микола Матусевич, Мирослав Маринювич, Василь Овсієнко, Зорян Попадюк, Василь Романюк, Петро Рубан, Микола Руденко, Олекса Тихий, Андрій Турик, Богдан Чуйко, Юрій Шухевич, Олесь Бердник.

Свобода, 24 грудня 1979 і 4 січня 1980.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті.—Сучасність, 1983, т. 3.—С. 370—375.

№ 80

АС № 4164.

Украинское патриотическое движение.
Заявление с обращением к украинскому народу,
к правительствам всех стран и в ООН
(без места), январь 1980

Восемь лет прошло с тех пор, как репрессивные органы СССР учинили новый погром украинской интеллигенции. После массовых арестов в январе 1972 года за колючей проволокой оказались многие сотни людей, обеспокоенных судьбой родного народа, его материальным и духовным благополучием. Начатые тогда массовые репрессии, несмотря на многочисленные протесты мировой общественности, продолжают и поныне почти в тех же масштабах, но с использованием особенно грубых методов расправы, когда людей, так или иначе протестующих против насилия, су-

дят как хулиганов, воров, развратников, — дабы завуалировать жуткую арифметику политических расправ.

Цель всех этих репрессий, которые проводятся в Украине с дьявольской методичностью, — задушить свободный голос нашего народа в лице его лучших представителей, осудить наш народ на покорное молчание, репрессировав интеллигенцию, остановить рост национального самосознания украинского народа, обезглавить наш народ, превратив его в покорное стадо, послушное крикам очередного временщика-правителя. В минувшие десятилетия жертвами этих репрессий стали миллионы и миллионы честных людей.

Голод 1933 года, репрессия сталинских и послесталинских времен, принудительное переселение украинцев в районы Сибири и Дальнего Востока, разгром украинского национально-освободительного движения на Западной Украине в 40—50 годы — все это привело к тому, что украинский народ сократился наполовину: к физическому уничтожению 10—15 миллионов украинцев следует добавить резкое снижение естественного прироста населения. Это в два, а то и в три раза больше того, что принес нашему народу немецкий фашизм. Регулярные административные кампании по физическому и духовному истреблению украинской интеллигенции привели к тому, что сегодня между нашим народом и его духовным наставником выросла пропасть; сама духовно-воспитательная миссия нашей интеллигенции, растрчиваемая после каждой репрессивной акции, перестала быть для этой интеллигенции действенным императивом. Более того: пребывая в условиях постоянно чинимого властью произвола, эта интеллигенция, особенно творческая, опустилась до уровня чиновного класса, помогающего властям в любом деле. Наши писатели в большинстве своем превратились в приживал, шутов, развлекателей партийно-государственной элиты, стали паразитировать на теле трудового народа, ибо их так называемая продукция — это сплошной брак. Сегодня эта интеллигенция благословляет террор — добровольно или по принуждению, громгласно или молчаливо, с рабским старанием или по голосу смертельного испуга. Этот чиновный штат, выполняя приказы партийных временщиков, все еще убеждает нас в том, что СССР — это страна величайшей в мире социальной справедливости. Однако все большая часть нашего народа убеждается, что это не так: наш рабочий получает за свой труд бедные гроши, будучи обеспечен в несколько раз хуже, чем рабочий США, ФРГ, Канады и других стран; наш крестьянин находится не в лучшем положении. Растет дороговизна, многие товары, в том числе продукты питания, отсутствуют. Что же касается духовно-культурного климата, то здесь и Украина, и СССР стали пугалом для всего цивилизованного человечества, как олицетворение духовной неволи, ГУЛАГа, величайшего насилия над человеком и его совестью, полного политического бесправия, удушения целых народов, объявленных вне закона. Сталинизм — эта святая святых советского коммунизма — существует и поныне, чуть-чуть обновив свои дьявольские ритуалы. СССР превратился в военно-полицейское государство, преследующее широкие империалистические цели. На удовлетворение советского экспансионизма и поддержание полицейского климата внутри страны и так называемого социалистического содружества идет добрая треть, а быть может, и половина общесоюзного бюджета.

Распространив свою практику на многие страны мира, советские коммунисты несут полную ответственность за кровавые злодеяния, чинимые в таких странах, как Вьетнам и Кампучия, Куба и Китай, Албания и Афганистан, Чехословакия и Восточная Германия. Античеловеческая практика архипелага ГУЛАГа распространяется на весь мир, не оставляя нам, украинцам, никаких надежд на будущее. СССР превратился в жандарма, угрожающего всей планете войной и насилием. Мы хорошо знаем, чем это грозит человечеству, ибо за 60 лет беспощадной войны, которую так называемое правительство УССР ведет со своим собственным народом, мы потеряли столько человеческих жизней, что можем смело поставить имена меняющихся киевских временщиков рядом с именами Пол Пота и Янг Сари, их коммунистических братьев по оружию.

Вот уже 60 лет это так называемое правительство Украины осуществляет практику национального геноцида. Какое еще правительство в мире умеет по примеру украинского возводить чувство патриотизма в ранг государственного преступления? Среди суверенных государств такого правительства нет, не позволяют себе этого даже сегодняшние колониальные наместники.

Поэтому мы, жертвы политических репрессий на Украине, обращаемся к своему народу, к правительствам всех стран мира, к ООН и заявляем о своем желании выйти из состава СССР, вывести наш народ из коммунистической неволи. Мы вынуждены это сделать сами, ибо официальное правительство УССР, являясь всего лишь оккупационной властью, никогда этого требования не поставит. Мы вынуждены это сделать сейчас, ибо каждый день пребывания Украины в составе СССР приближает нашу национальную гибель. Мы обращаемся с этим требованием к союзному правительству, ибо усматриваем в этом отделении Украины единственное спасение. Это не нарушение конституционного права, это наш единственный шанс избежать духовно-национальной смерти и добиться достойного существования. Мы обращаемся к своему народу, ко всем людям, проживающим на территории УССР, поддержать наше требование. Необходимо объединить все наши усилия для того, чтобы со временем провести референдум — в открытых демократических условиях под контролем наблюдательной комиссии из ООН. Украинская общественность, а не оккупационный режим в лице так называемого правительства УССР, должна стать объектом такого национального волеизъявления.

Отметая всевозможные спекуляции советских властей на наши требования, мы заявляем: свобода Украины даст возможность освободиться и русскому народу, и другим народам, которые поработены теперешним режимом. Свободная Украина гарантирует все права народам, населяющим Украину: русским и полякам, евреям и татарам, румынам и венграм. Мы слишком хорошо узнали, что такое подневольное колониальное существование, а поэтому заявляем: людям, населяющим нашу родину, мы предоставим самые широкие политические, экономические и социальные права, все права национальных меньшинств и различных религиозных ассоциаций будут соблюдены полностью. Свободная Украина могла бы стать надежной защитой Запада от коммунистической экспансии, оздоровила бы внутривнутриполитическую обстановку в странах, являющихся западными соседями Украины, помогла бы всем народам, ныне находящимся

в составе СССР, добиться достойного национального существования. Деколонизация СССР — вот единственный гарант мира во всем мире.

Свободу Украине!

Свободу всем народам, находящимся под игом коммунистической империи!

Украинское патриотическое движение

Январь 1980 года

№ 81

Першому секретарю ЦК КП України

товаришу ШЕЛЕСТУ П.Ю.

За Вашим дорученням відділи ЦК КП України і Укрпрофрада проаналізували стан справ з застосуванням надурочних робіт в народному господарстві Української РСР.

Аналіз даних і перевірка свідчать, що в деяких галузях промисловості, в будівництві і на підприємствах автотранспорту республіки за останні роки збільшується кількість порушень режиму робочого часу і відпочинку трудящих. Кількість надурочних робіт в промисловості УРСР в 1970 році у порівнянні з 1966 роком зростає в 1,4 рази, в будівництві — в 2 рази, на автотранспорті — в 1,4 рази. Динаміка в цілому по промисловості та окремих галузях народного господарства республіки характеризується наступними даними:

(Дані ЦСУ УРСР)

Галузі	Відпрацьовано надурочно				
	Всього в людино-годинах (млн.)		1970 рік в проц. до 1966 р.	В середньому на 1 працюючого (людино-годин)	
	1966 р.	1970 р.		1966 р.	1970 р.
В цілому по промисловості	25,97	36,70	141	6,6	8,4
в тому числі:					
вугільна	3,73	10,39	279	7,8	23,09
машинобудування	13,53	14,14	105	11,2	9,7
легка	1,08	2,54	235	1,98	3,8
чорна металургія	0,61	1,73	284	1,55	4,09
Автотранспорт	39,5	55,39	140	134,5	178,5
Будівництво	2,3	4,7	207	5,1	9,7

Головними причинами застосування надурочних робіт і відміни днів відпочинку є недоліки у плануванні, організації праці і матеріально-тех-

нічному постачанні, низька трудова і виробнича дисципліна на ряді підприємств, і як наслідок, великі втрати робочого часу. В 1970 році в цілому по промисловості республіки за рахунок простоїв і прогулів втрати склали 3,0 млн. людино-днів. В окремих галузях промисловості втрати зростають з року в рік. Так, у металургійній промисловості у 1970 році в порівнянні з 1966 роком вони зросли в 1,8 рази, у легкій — в 1,3 рази. Для забезпечення виконання виробничих планів керівники багатьох підприємств компенсують втрати робочого часу за рахунок застосування надурочних і організації роботи колективів у дні відпочинку.

Широко застосовується організація робіт у вихідні дні та надурочно у вугільній, машинобудівній галузях промисловості, на автотранспорті та в будівництві.

На підприємствах вугільної промисловості республіки кількість надурочних робіт за останні 5 років зросла в 2,8 рази. Це пояснюється тим, що шахтам щорічно встановлюється додаткове завдання по видобутку вугілля, яке перевищує виробничі потужності і виконується в основному за рахунок організації роботи підприємств у вихідні та святкові дні. З дозволу Міністерства вугільної промисловості СРСР та Центрального комітету профспілки робітників вугільної промисловості, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради шахти відпрацювали в 1969 році 16 і в 1970 році 11 таких днів. При цьому надурочні роботи склали відповідно 8,2 млн. і 8,6 млн. людино-годин. В робочі ж дні кількість надурочних робіт в минулому році становила 2,0 млн. проти 3,7 млн. людино-годин в 1966 році.

Але на ряді шахт, крім офіційного дозволу вищестоящих органів, організується робота в дні відпочинку за ініціативою господарських керівників. Шахта № 1-2 «Горська» комбінату «Первомайськвугілля» Ворошиловградської області в I півріччі 1970 року працювала без дозволу відповідних органів 5 вихідних днів, а шахта № 66 комбінату «Свердловвугілля» цієї ж області 15 днів. Часто допускають порушення режиму робочого часу на шахтах «Західно-Донбаська» № 1 тресту «Павлоградвугілля» Дніпропетровської області, № 22 комбінату «Горезантрацит» Донецької області та деяких інших. Міністерство вугільної промисловості УРСР, Донецький, Ворошиловградський і Дніпропетровський обкоми партії вживають заходів до запобігання подібних випадків.

Велика кількість надурочних робіт на підприємствах машинобудування, де в 1970 році відпрацьовано понад робочий час 14,1 млн. людино-годин, або 38 проц. загальної кількості надурочних, допущених в цілому по промисловості республіки. В той же час внутрішні простої в 1970 році склали 1,2 млн. людино-годин і цілодобові 105 тис. людино-днів. Прогнули склали 620 тис. людино-днів, або майже половину загальної кількості прогулів, що мали місце в промисловості республіки.

Робота у вихідні дні і надмірне застосування надурочних робіт в машинобудуванні пояснюється в першу чергу недоліками в матеріально-технічному постачанні і неритмічності роботи підприємств. На багатьох підприємствах машинобудівної промисловості, як правило, в першу декаду місяця випускається до 20 процентів продукції, у 2-й декаді — до 30 і в третій — до 50 процентів, що неминуче призводить до надурочних робіт і відміни вихідних днів. Так, на Кіровоградському заводі «Червона Зірка» в 1970 році відпрацьовано надурочно 34,2 тис. людино-годин і 34,6 тис. лю-

дино-днів в дні відпочинку, з них 17,8 тис. людино-днів без дозволу вишестоящих органів.

В чорній металургії хоча кількість надурочних годин на одного працюючого в 1970 році була вдвічі меншою ніж в середньому по промисловості республіки, однак в порівнянні з 1966 роком вона збільшилась в 2,6 раза. Причиною збільшення надурочних годин на підприємствах цієї галузі в 1970 році є недокомплект біля 8 тисяч робітників на металургійних заводах, особливо в транспортних і механічних цехах, а також значна кількість невиходів на роботу з дозволу адміністрації та прогулів. Лише на заводі «Запоріжсталь» в минулому році було відпрацьовано 260 тисяч надурочних людино-годин, що становить 15 проц. до загальної їх кількості в цілому на підприємствах Міністерства чорної металургії УРСР. Значно зросла кількість надурочних робіт також на заводі «Криворіжсталь».

В легкій промисловості число надурочних робіт в 1970 році в порівнянні з 1966 роком збільшилося з 1,1 млн. людино-годин до 2,5 млн. людино-годин, тобто в 2,3 рази. В той же час внутрішні простой збільшились з 2,2 млн. людино-годин до 2,8 млн. людино-годин, а прогули — з 82,3 тис. людино-днів до 101,0 тис.

На Херсонському бавовняному комбінаті кількість надурочних робіт за 3 роки зросла в 3 рази і в 1969 році складала понад 315 тис. людино-годин. Недивлячись на деяке зменшення протягом 1970 року, надурочні роботи тут застосовуються ще у великій кількості. А прогули, відпустки без збереження заробітної плати, простої, захворювання з року в рік збільшуються, і в першому півріччі 1970 року склали 14,7 проц. загального балансу робочого часу.

Підвищилась кількість надурочних робіт і втрат робочого часу на підприємствах м'ясомолочної промисловості, зокрема на Полтавському, Київському, Харківському м'ясокомбінатах, Бердичівському миськомзаводі та інших підприємствах.

У 1970 році в порівнянні з 1967 роком зросла кількість надурочних робіт в будівельних організаціях Міністерства промислового будівництва в 1,7 раза, Міністерства сільського будівництва — в 2,3 раза, Міністерства будівництва підприємств важкої індустрії в 3,2 раза.

В окремих будівельних організаціях керівники систематично видають накази про організацію роботи в дні відпочинку. Так, у ПМК-1 тресту «Київсьбуд» в 1969 році видавалися накази про організацію роботи у 33 вихідні дні, у ПМК-3 цього ж тресту — 38, в управлінні механізації робіт тресту № 92 Харківської області — у 15 вихідних днів.

У великих кількостях надурочні роботи застосовуються на підприємствах Міністерства автотранспорту УРСР. В 1970 році в порівнянні з 1966 роком кількість надурочних робіт збільшилася в 1,4 рази і складала 55,4 млн. людино-годин, причому в розрахунку на одного водія було застосовано 178,5 годин (законом дозволено не більше 120 годин). В окремих господарствах надурочні роботи застосовуються ще в більших розмірах. Так, в Дніпропетровському обласному виробничому управлінні вантажного автотранспорту в 1966 році кількість надурочних робіт складала 1,6 млн. людино-годин, або в середньому на одного водія 152,8 годин, в 1969 році — 2,7 млн. людино-годин і 245,8 годин на кожного водія. Водій ав-

токолони № 2191 цього управління т. Драк Б.Д. лише в листопаді 1970 року відпрацював надурочно 196 годин, т. Біда М.В. — 214 годин.

Всупереч вимогам трудового законодавства багато керівників автотранспортних підприємств допускають надурочні роботи без погодження з ФЗМК або застосовують їх в значно більшій кількості, ніж було дозволено. На підприємствах автотранспорту Харківської області більше 50 проц. надурочних робіт проведено без погодження з ФЗМК.

Організація роботи у вихідні дні практикується і в інших галузях народного господарства республіки. Так, в Закарпатській області в 1970 році двічі перевірялася робота у вихідні дні і виявилось, що з перевірених 115 підприємств — 45 працювали у ці дні.

На ряді підприємств республіки допускаються грубі порушення законів про охорону праці жінок і підлітків. На Сумській взуттєвій фабриці підлітки залучалися до роботи у вихідні дні і надурочно. На Криворізькому рудоремзаводі підлітки Беленков, Русанов, Хайлов, Савченко, Крижановський залучалися до роботи в нічний час. На Південному гірничозбагачувальному комбінаті, на Дніпропетровському радіозаводі і заводі радіореєлейних приладів підлітки залучалися до роботи в загальнозастановлені вихідні дні.

У будівельних організаціях тресту «Закарпатбуд» підлітки залучалися до роботи у вихідні, до надурочних робіт і навіть без доплати. На Свалявському заводі мінеральних вод жінки працюють на вантаженні вагонів ящиками вагою 25-26 кг, що заборонено законом, а підлітки працюють по 8-10 годин і без відповідної доплати. На заводі Березовських мінеральних вод Харківської області за I-е півріччя 1970 року відпрацьовано 13 вихідних днів і 13,5 тис. людино-годин надурочно, 18 підлітків на цьому заводі працювали по 8 годин, замість 6-ти.

Допускаються також порушення трудового законодавства роботи в надурочні часи і вихідні дні, звільнення робітників і службовців з роботи без погодження з профспілками на підприємствах і в організаціях сільськогосподарства республіки. В ряді колгоспів і радгоспів порушуються закони про охорону праці жінок і підлітків.

Порушення режиму праці і відпочинку негативно позначаються на стані трудової і виробничої дисципліни, викликають справедливі нарікання робітників і службовців та їх сімей. У своїх скаргах трудящі справедливо висловлюють незадоволення порушеннями законів про працю, систематичною відміною вихідних днів і великою кількістю надурочних робіт.

Про незадоволення робітників порушеннями законів про працю знають керівники підприємств, міністерств і відомств, але, не дивлячись на це, окремі з них систематично звертаються до уряду республіки та в профспілкові органи з пропозиціями про залучення робітників до роботи у вихідні дні.

Слід відзначити, що частина ФЗМК дає дозвіл на проведення надурочних робіт формально, глибоко не вникаючи у необхідність їх застосування і цим самим потурає порушникам трудового законодавства. Профспілки ще слабо використовують надані їм права по здійсненню державного нагляду за дотриманням трудового законодавства і громадського контролю за станом охорони праці. Обласні ради, республіканські і обласні комітети профспілок недостатньо вивчають причини, що породжу-

ють надурочні роботи, і дуже рідко вносять свої пропозиції на розгляд партійних, радянських і господарських органів.

Деякі партійні організації промислових підприємств, будов і транспорту республіки послабили контроль за дотриманням законів про працю, миряться з фактами застосування надмірної кількості надурочних робіт і залучення робітників і службовців до роботи у вихідні і святкові дні.

У зв'язку з вищевикладеним вважали б за доцільне запропонувати:

— міністерствам і відомствам республіки вжити заходів до поліпшення організації праці і виробництва, матеріально-технічного постачання, зміцнення трудової і виробничої дисципліни, зменшення втрат робочого часу, різкого скорочення надурочних робіт на підприємствах і в організаціях, організувати вивчення керівниками підприємств основ радянського законодавства;

— радам і комітетам профспілок піднести роль профспілкових організацій у поліпшенні умов праці трудящих, глибоко вивчати і аналізувати причини, що викликають застосування надурочних робіт, підвищити можливість фабрично-заводських і місцевих комітетів до господарських керівників за додержання законів про працю;

— прокуратурі республіки посилити нагляд за неухильним додержанням трудового законодавства про застосування надурочних робіт, охорону праці жінок і підлітків, гостро реагувати на виявлені порушення;

— обкомам, міськкомам і райкомам партії вивчити і розглянути питання про застосування надурочних робіт на підприємствах і в організаціях та залучення трудящих до роботи у дні відпочинку, вжити заходів до безумовного виконання постанови ЦК КП України від 21 листопада 1967 року «Про посилення контролю за додержанням трудового законодавства».

На думку відділів ЦК КП України та Укрпрофради, доповідну записку про порушення трудового законодавства слід було б надіслати обкомам КП України, облвиконкомам, міністерствам і відомствам республіки, республіканським комітетам профспілок та облпрофрадам для вжиття необхідних заходів.

В.Сологуб
О.Авілов
Б.Гончаренко
М.Землянський
Г.Злобін
М.Канівець
М.Ніколаєв
Д.Опанасюк
Я.Руденко
А.Уланов
В.Федан

26 березня 1971 року

ЦДАГОУ, ф.1, оп.25, спр.527400, арк.4-11. Оригінал.

Протокол № 32

заседания партийного комитета НКЗМ* им. Сталина
от 10 июня 1960 года

Присутствовали члены парткома: тт. Лядов Р.М., Гулаков В.И., Хунов А.Д., Федан В.Г., Лисицкий А.Г., Якубов Н.И., Макарова И.Л., Кибкало Н.С. Секретари ГК КП Украины: тт. Дрынов Н.Е., Погребняк Я.К., председатель облпрофсовета т. Бараненко, главный инженер совнархоза тов. Карпов В.Ф., начальник Краматорского КГБ тов. Савенко, прокурор гор. Краматорска тов. Дурницкий, зав. промышленным отделом Краматорского ГК КП Украины тов. Поздняков А.В.

Приглашены:

Зам. директора завода тов. Кумароков Г.Г., главный инженер завода тов. Худяков И.И., главный металлург завода т. Кишкин А.С., зам. главного техника завода тов. Резвов В.А., секретарь парторганизации отдела главного сварщика тов. Петкович В.Л., зам. председателя ЗК профсоюза тов. Шуравко П.Т., начальник цеха металлоконструкций тов. Адаменко В.Я., секретарь парторганизации тов. Сиденко С.В., зам. начальника цеха т. Семенов, зам. начальника цеха тов. Шушара, председатель цехового комитета тов. Олейник.

Работники аппарата парткома тт. Волик С.Н., Пименкова О.И.

Повестка дня:

1. «О случае самовольного оставления работы трудящихся отдельных пролетов цеха металлоконструкций».

(Докл. тт. Адаменко, Сиденко, Дубоград, Кумароков).

Заслушав и обсудив информацию начальника цеха металлоконструкций т. Адаменко В.Я., секретаря партийной организации тов. Сиденко С.В., начальника отдела труда и зарплаты завода Дубоград А.И. и и.о. директора завода тов. Кумарокова Г.Г. о случае самовольного оставления работы трудящихся отдела пролетов цеха металлоконструкций, партийный комитет отмечает, что трудящиеся отдельных пролетов (№№ 5, 6, 7, 8, 9) цеха металлоконструкций (слесаря-сборщики, слесаря-заточники, электросварщики) в количестве около 350 человек самовольно оставили работу в 8.30 утра 10 июня 1960 года и первую смену почти не работали.

Причинами, вызвавшими неправильное поведение трудящихся цеха металлоконструкций послужили:

1. Резкое падение заработной платы слесарей-сборщиков, электросварщиков и др. в результате отсутствия оперативного контроля мастеров и хозяйственного руководства цеха за заработной платой трудящихся, а

* Новокраматорский завод металлоконструкций.

также за сдачей в оплату нарядов за выполненные работы после перевода их на семичасовой рабочий день и новые условия оплаты труда.

2. Отдел труда и зарплаты (начальник тов.Дубограй) не организовал своевременного учета и контроля за состоянием заработной платы трудящихся цеха металлоконструкций и не принял конкретных мер по упорядочению ее.

3. Начальник цеха металлоконструкций тов.Адаменко, секретарь партийной организации тов.Седенко, председатель цехового комитета тов.Олейников знали о недовольстве среди рабочих в цехе 9 июня 1960 года с 17.00 после выдачи расчетных книжек, не приняли надлежащих мер, а ушли из цеха.

4. Постановка всей воспитательной и массово-разъяснительной работы среди трудящихся цеха находится на низком уровне и без учета особенности состава трудящихся цеха.

5. Неудовлетворительно поставлена воспитательная работа со стороны руководства цеха с мастерским составом и бригадирами.

6. Должных выводов из случая самовольного оставления работы в оборубном цехе хозяйственное руководство цеха металлоконструкций не сделало.

Заводской партийный комитет ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Обсудить безответственное отношение руководителей цеха металлоконструкций по оперативному учету заработной платы, а также случай самовольного оставления работы трудящихся отдельных пролетов цеха металлоконструкций.

2. За непринятие мер по своевременному контролю за заработной платой трудящихся цеха металлоконструкций после перевода их на семичасовой рабочий день и новые условия оплаты труда, что вызвало резкое понижение заработной платы труда и послужило причиной самовольного оставления работы трудящихся отдельных пролетов, начальнику цеха, коммунисту Адаменко В.Я. объявить строгий выговор с предупреждением и занесением в учетную карточку. Заместителю начальника цеха тов.Шушара А.Н. объявить выговор с занесением в учетную карточку и считать невозможным его дальнейшее использование в должности заместителя начальника цеха. Заместителю начальника цеха тов.Семенову объявить выговор.

3. За отсутствие учета и своевременного контроля за состоянием заработной платы трудящихся цеха металлоконструкций начальнику отдела труда и зарплаты завода тов.Дубограй А.И. объявить выговор.

4. За пассивное отношение к ведению разъяснительной работы среди трудящихся цеха и непринятии мер по организации коммунистов на срочное проведение разъяснительной работы и ликвидации конфликта секретарю партийной организации цеха металлоконструкций тов. Седенко С.В. объявить выговор с занесением в учетную карточку.

5. За пассивное отношение к проведению массово-разъяснительной работы среди трудящихся цеха и непринятии необходимых мер по ликвидации конфликта председателю цехового комитета тов. Олейникову указать.

8. Обратит внимание исполняющего обязанности директора завода

тов. Кумарокова Г.Г. и председателя ЗК профсоюза тов. Кибкало Н.С. на отсутствие надлежащего и своевременного контроля за состоянием заработной платы трудящихся в цехах завода после перехода их на семичасовой рабочий день и новые условия оплаты труда.

Секретарь ЗПК КМЗ им. Сталина

(підпис) Р.Лядов

гор. Краматорск

Печатка

1 экз. в дело.

2 — в горком.

3 — в обком.

Выступления на заседании парткома 10.6.1960.

Адаменко — начальник цеха металлоконструкций.

Вчера после окончания первой смены были выданы расчетные книжки. Стало выясняться, что у слесарей-сборщиков сильно снизилась заработная плата по сравнению с маем. Я обратился в отдел труда и мне разрешили добавить разницу. Трудящимся об этом было объявлено и они, кажется, успокоились. Затем ко мне на прием пришло 12 человек рабочих и из них только 4 человека жаловались на низкий заработок. Виноваты в этом мастера. Просьбу рабочих я разрешил, все объяснил, и они ушли удовлетворенные. Сегодня 1 смена 7 пролета не приступила к работе. Я вызвал в цех председателя ЗК профсоюза тов. Кибкало, директора завода тов. Кумарокова и секретаря парткома тов. Лядова. Беседовали с рабочими и решили выплатить им разницу. Трудящимся об этом было разъяснено и они ушли удовлетворенные и приступили к работе. Стоило уехать секретарю горкома тов. Погребняк, как рабочие снова прекратили работу. Отказались работать 9, 7, 6, 5 пролеты.

Вопрос Дрылова: Есть ли случаи снижения заработка и как?

Ответ: Те рабочие, которые получали 1800 руб., получают 1000 руб., а вместо 1400 руб. получают 700 руб. мастера давали «дутые» заработки и этим делом занялись только в апреле месяце.

Начальник труда и зарплаты завода: Проблема в том, что в цехе не налажен учет. В цехе резко понизилась производительность труда: в феврале — 108%, в мае — 94%. Разряд средний: вместо планируемых — 4, есть 2,2 р. В цехе не сдано 13 нарядов, умышленно понижена производительность труда. Чл. КПСС Копанова — стояла — ей дали сигнал « не работать». Еще двое коммунистов оставили работу и приближались к группировке.

Раньше сигналы поступали. Перед тем, 9 апреля (напевне, помилка — июня. — Р.А.), пришел Олейник и сказал, что рабочие «начнут». Были ироничные реплики: «Вы нам делаете холодно, мы вам сделаем жарко». Из группы той: люди мастера Толмашевич.

...Семенов — заместитель начальника цеха металлоконструкций:

О том, что этот вопрос был подготовлен, говорят такие факты: на первый пролет появился рабочий пятого пролета и начал агитировать бросить работу. Мастер его удалил, но через некоторое время пришли двое рабочих и настойчиво требовали бросить работу, выключили станки и сами ушли. Затем агитаторы зашли на 2-й пролет и тоже настойчиво требовали бросить работу. Была предупреждена и Копанова. Когда в цех прие-

хал секретарь горкома партии тов. Погребняк, рабочие окружили его, начались выкрики. Но все это было улажено и трудящимся обещали назначить комиссию которая разберется серьезно со всем и будет производиться перерасчет.

Зам. начальника цеха сказал рабочим работать, зашедши в 7 пролет цеха. Они: «Давай начальника цеха, мы хотим говорить о зарплате». Вызвали, обсудили. Начальник уладил все. Затем рабочие стали просить директора завода. Начальник цеха попросил директора. Но рабочие к работе так и не приступали.

В.и.о. директора завода: выяснилось, что рабочие сами себе делают зарплату.

Председатель профкома Олейников: Скрытие нарядов организовали те, у кого был завышенный заработок.

Макарова И.Л. — член парткома.

Возмущает то, что никто не сказал фамилии зачинщиков или хотя бы пример, что этот товарищ вел себя не на должном уровне, а тот — сделал плохо.

Худяков И.И. — главный инженер завода.

В этом деле руководство цеха, партийная и профсоюзная организация явились соучастниками. Ни один человек не назвал фамилии или не хотят назвать — это и является пассивным соучастием. Вчера в 3 часа дня поступил сигнал, а вы не приняли мер и спокойно ушли домой — это не-реагирование показывает ваше соучастие в таком нехорошем деле.

Державний архів Донецької області (ДАДО). Ф.900, оп.3, спр.320,
арк.77-80, 84-89. Оригінал.

№ 83

Витяг з протокола № 6

общего собрания парторганизации завода «Литмаш» (м.Павлоград. — Р.А.)
от 14/II-61 г.

На учете парторганизации состоит членов КПСС — 115 чел.,
кандидатов — 114.

На собрании присутствует — 103 чел.

Председатель собрания — т. Эйдельман.

Секретарь — Безкоровайный.

На повестке дня:

... 3. Персональное дело.

...Слушали персональное дело о непартийном поведении члена КПСС Притоки В.А. (информирует т. Паровой).

Выступили: т. Притока — 9/XII.60 г. Группа рабочих механического цеха на почве недовольства отдельными расценками в цехе отказалась от работы. Я не смог правильно разобраться в этой ситуации и тоже отказался и присоединился к ним. Со мной по этому вопросу говорили начальник цеха, секретарь партбюро Паровой и другие. Говорили мне, что я

коммунист и неправильно себя веду, но я все-таки к работе не приступил — всю смену. Все это получилось потому, что я не смог правильно разобраться в этом.

Т. Безкоровайный: случай, происшедший в цехе, с отказом от работы группы рабочих — очень отрицательный. Свое участие в этом случае Притока объясняет не убедительно. Он, как коммунист, не должен был так поступать, тем более, что ему разъяснили это.

Т. Кравец: как это Притока, демобилизованный офицер и коммунист, не мог правильно разобраться и пошел в хвосте нескольких рабочих, по недопониманию отказавшихся от работы. Притока заслуживает взыскания.

Т. Ильченко: Притока повел себя в указанном случае неправильно. Но он на заводе работает недавно и можно поверить, что не смог правильно разобраться. Он взыскания заслуживает, но не так строго.

Т. Эйдельман: правильно выступили товарищи, где же авангардная роль коммунистов на производстве у Притоки, раз он примкнул к нескольким беспартийным рабочим, которые неправильно повели себя. Разве отказ от работы на производстве метод для разрешения каких-то вопросов. Я считаю, что Притока заслуживает партийное взыскание.

Постановили:

За участие в групповом отказе от работы в цехе, антипартийном поведении при этом, что имело место 9/ХІІ.60 (в тексті — 61), члену КПСС т. Притоке Василию Андреевичу объявить строгий выговор с занесением в учетную карточку.

Державний архів Дніпропетровської області (ДАДНО). Ф.1018, оп.2, спр.1, арк.11, 13-14. Оригінал.

№ 84.

Протокол № 3

Заседания партбюро парторганизации ШСУ* № 4 от 1/ХІ.1962 г.

Присутствуют члены партии тт. Холод М.Л., Донченко И.А., Двойниченко, Абрамов В.В., Лысенко И.П., Дьяченко К.Я., Сырячев Ю.Т., инструктора Петропавловского РК КПУ т. Савелий П.И., члены КПСС 3 чел., в т.ч. и Шелеметьев, Донец, Халява, Чернига, Клец.

Повестка дня:

1. О срыве работы в 3-ю смену горного цеха (инф. гл. инженера т. Абрамова В.В.).

Слушали:

27 октября 1962 года третья смена горячего цеха отказалась приступить к работе по причине якобы отсутствия воды в бане, которой (нероз-

* Шахтостроительное управление.

бірливо) всю ночь. И когда мне стало известно, я с начальником горного цеха т. Потарая объявил, что воды действительно нет по причине врезки водопроводных линий к общежитиям и вода будет 19.30 мин. Но это не возымело должного действия — последовали крики — воды не будет 2 дня. Особенно кричал проходчик Пономарь, заявляя, незачем, мол, идти на работу. На смене в нарядной присутствовали члены КПСС тт. Шелеметьев, Донец, Халява, Чернега, Клец, которые вместо того, чтобы поддержать меня и проявить авангардную роль, сочли уместным отмалчиваться, а т. Донец заявил, что он в шахту не пойдет из-за отсутствия воды. Такое отношение коммунистов привело к тому, что смена не выполнила моего распоряжения, а члены КПСС Донец, Шелеметьев, Чернега, Халява и Клец грубо нарушили Устав партии, стали на путь нарушения трудовой дисциплины и поддержали дезорганизацию таких лиц, как Пономарь и ему подобные. Я прошу партбюро наложить на коммунистов тт. Донец и Шелеметьева выговор с занесением в учетную карточку, а тт. Чернега, Клец, Холява — выговор без занесения в учетную карточку.

Объяснение т. Донец. В бане не было воды и поэтому я не поехал в шахту, а распоряжение т. Абрамова я не слышал, так как в нарядной не был.

Вопрос к т. Донец. Что вы сделали, чтобы предотвратить срыв работы смены в шахте? Ответа на вопрос не последовало.

Объяснение т. Шелеметьева. По приезде на шахты мне сказали, что в бане нет воды, и я, не раздеваясь пошел в нарядную, где главный инженер т. Абрамов разъяснял положение с водой в бане и просил меня переодеться и поехать в шахту, но я не придавал этому значения и пошел переодеваться позже всех. Но придя в баню, там я никого не застал и тогда пошел домой. Я виноват в том, что не заставил работать себя и других и не выполнил просьбу т. Абрамова.

Вопрос к т. Шелеметьеву. Почему о таком случае не доложили в партбюро?

Ответ. Поступил неправильно, и мой поступок заслуживает строгого наказания.

Объяснение т. Халявы. Я, как коммунист, ничего не сделал, чтобы смена пошла на работу. Однако надо сказать, что баня не подготовлена для работы в зимних условиях. В бане сквозняки из-за отсутствия стекол в окнах, частые перебои с водой за последнее время, и я виновен в том, что не оказался в авангарде смены, за что надо вынести партийную ответственность.

Объяснение т. Чернеги. Я приехал на смену вместе с Шелеметьевым и при входе в баню увидел, что смена не хочет переодеваться и идти в нарядную из-за того, что нет воды; о чем я немедленно доложил начальнику горного цеха т. Потария и тут же просил смену приступить к работе, но меня не послушали. Когда я разговаривал с людьми, больше всех кричали Пономарь и Гриценко, чтобы смена не шла на работу.

Выступили: т. Донченко. Срыв смены поддержан коммунистами, как т. Донец. Донец не нашел слов для оправдания. Коммуниста Шелеметьева знаю как активного человека, а тут он показал себя как дезорганизатор производства, пошел на поводу таких, как Пономарь, Гриценко и им подобных. Я предлагаю коммунистам тт. Донец и Шелеметьеву объявить

выговор с занесением в учетную карточку, а коммунистам тт. Чернега, Халява, Клец объявить выговор без занесения в учетную карточку.

Тов. Стеценко. Меня как коммуниста возмущает то обстоятельство, как коммунисты Донец, Шелеметьев, Халява, Чернега, Клец могли прийти до такой политической подлости, и мне кажется, что предложенные здесь для них взыскания недостаточные.

Тов. Захаров. Я считаю, что коммунисту т. Клец делать прогулы при таких обстоятельствах не к лицу. Отсутствие воды на шахте и в бане было временным явлением. Я лично в 19.30 вышел из шахты, и вода в бане была. И поэтому коммунисты 3 смены за срыв работы смены должны нести строгое партийное наказание.

Тов. Потария. Во время нарядов коммунисты плохо мне помогают наводить порядок в трудовой дисциплине и, особенно, т. Лысенко, как секретарь партийной организации горного цеха, мало беспокоится о наведении порядка в горном цехе. В бане, безусловно, имеются недостатки, и они в ближайшее время будут устранены, т.к. мы уже приступили к устранению.

Тов. Белый. Случай, который произошел в 3 смену в горном цехе 27 октября 1962 г., имеет политический смысл и, особенно, когда вся страна готовится встречать 45 годовщину Октября — срывают смену, а коммунисты тт. Донец и Шелеметьев поддерживают дезорганизаторов производства таких, как Пономарь, которых надо немедленно убрать с шахты. Считаю, что следует возбудить перед поселковым советом о снятии Пономарь с работы, ибо она не может быть руководителем детского сада.

Тов. Совет. Шахта является пусковой в текущем году и так относиться коммунистам к поставленной задаче перед парторганизацией нельзя, особенно коммунистам горного цеха. За допущенное нарушение трудовой дисциплины и потерю партийной ответственности коммунисты тт. Донец и Шелеметьев должны быть строго наказаны. Случай 27 октября т.г. (текущего года. — Р.А.) отказа приступить к работе, говорит о том, что в горном цехе плохо ведется политико-воспитательная работа. Я предлагаю наложить партийное взыскание на членов КПСС — т. Донец перевести в члены КПСС, а тт. Чернега, Шелеметьева, Клец, Халява объявить строгий выговор с занесением в учетную карточку.

Тов. Холод. Отказ приступить к работе в 3 смену 27 октября 1962 г. является не случайным и только потому, что руководством СУ подключение общежитий к водопроводной магистрали было пущено на самотек — не был разработан график мероприятий, более того, никто не контролировал работу субподрядчика, который начал вести работу без согласования с ШСУ-8 и, как следствие, по распоряжению главного механика ШСУ-8 задвижка, перекрывающая доступ воды в магистраль, была открыта, а колодцы, где проводилась врубка, оказались затопленными. Случай невыхода на работу 3 смены 27 октября 1962 г. является по счёту второй, и только потому, что руководители горного цеха не занимаются укреплением трудовой дисциплины, допускают нарушителей, не допускающих прогулы отбатывать смены, которые им нравятся. В нашей парторганизации политкомассовая работа велась на низком уровне, а с молодыми коммунистами вообще никакой работы не велось, а то, что коммунисты тт. Донец, Шелеметьев, Чернега, Клец и Халява не выполнили своего партийного долга,

является не случайным. Тов. Абрамов как коммунист не проявил партийной настойчивости и не потребовал от перечисленных выше коммунистов обеспечить авангардную роль и более того, никому об этом не сообщил, и, в частности, мне как секретарю парторганизации. В горном цехе более 50% нашей парторганизации, имеется партбюро и секретарь парторганизации, который очень робко берется за организацию массово-воспитательной работы в горном цехе. Помощник начальника СУ-4 т. Паньков забыл дорогу в баню горного цеха, вследствие чего в бане грязно, везде сквозняки, подогрев воды ведется несвоевременно — это не могло не послужить саботажным действиям части смены — 33 чел. За последнее время в горном цехе резко ухудшилась трудовая дисциплина, в результате чего сквозные бригады проходческих бригад скоро забудут дорогу в забой, где работают звенья, которыми они руководят, и особенно бригадир т. Белоумев.

Коммунист т. Донец, потеряв чувство партийного долга, забыв свою авангардную роль в массах и вставая на путь нарушения трудовой дисциплины отказался приступить к работе в смену. Более того, спустя два дня пришел в партбюро дать санкцию на уход с производства, в надежде, что он уйдет от партийной кары.

Коммунист Шелеметьев является активным товарищем в нашей парторганизации, и тем не менее, остался в стороне, от тех разговоров, которые вел проходчик Пономарь, не поддержал действия гл. инженера т. Абрамова и и.о. начальника горного цеха товарища Потария, оказывая разрушителям (поддержку) трудовой дисциплины. Я считаю, что коммунист Донец заслуживает строгого выговора с занесением в учетную карточку, а т. Шелеметьев — выговор с занесением в учетную карточку, коммунистов тт. Чернега, Халява, Клец и Потария — строго предупредить.

Тов. Шелеметьев. Свою вину признаю и даю слово, что этого больше никогда не повторится.

Тов. Донец. Я виновен и приму любое наказание и больше я никогда не допущу подобного.

Партбюро постановляет:

1. Обязать гл. инженера т. Абрамова в двухдневный срок произвести текущий ремонт бани: остеклить окна, оштукатурить дверные откосы, установить дополнительные емкости для подогрева воды, а также навести порядок в соответствии с санитарными правилами и установить усиленный контроль за работой бани и котельной, для чего приказом по ШСУ назначить ответственного в смену.

2. Обязать предшахткома т. Белого совместно с секретарем цеховой парторганизации т. Лысенко провести посменное рабочее собрание с осуждением нарушения трудовой дисциплины, а Пономаря, Никитина, Гриценко обсудить на заседании цехкома.

3. Обязать начальника ШСУ-4 т. Бушука А.Н. установить исправный насос для закачки воды из резервуара запаса воды в баню на случай отсутствия последней в водопроводной линии, установить строгий ежедневный контроль за состоянием насоса.

4. За допущенные нарушения трудовой дисциплины, выразившиеся в отказе, приступить к работе 27/X.1962 г. и за нарушение Устава КПСС

членам КПСС тт. Донец и Шереметьеву объявить выговор с занесением в учетную карточку.

5. Предупредить и.о. начальника горного цеха т. Потария о том, что если им будет допущено отработка ранее допущенных прогулов за счет выхода в другие смены и за счет выходных дней, к нему будут приняты самые строгие партийные взыскания...

ДАДНО, ф.8278, оп.2, спр.21, арк.76-79, рукопис. Оригинал.

№ 85

Витяг з: «Постановления бюро Артемовского горкома
КП Украины от 21 июля 1962 года»

О нарушении порядка введения новых норм и расценок в швейном цехе горпромкомбината.

19 июля 1962 г. в швейном цехе горпромкомбината (нач. цеха т. Любченко Н.М.), в котором насчитывается более ста человек трудящихся, рабочие отказались приступить к работе и цех простоял в течение полутора смен. Это произошло вследствие того, что директор комбината, партийное бюро, местком безответственно отнеслись к разработке и введению новых норм на пошив куртки модели № 856 и расценок к ним. Был нарушен порядок утверждения норм и расценок. В отсутствие приказа по комбинату на их введение эти нормы были объявлены рабочим во время пересменки. Все это вызвало возмущение у трудящихся цеха. Они потребовали явки в цех директора горпромкомбината. Директор комбината т. Личман вместо себя послал главного инженера т. Касьяненко А.А., а сам явился в цех только в 19.00 19 июля, то есть, когда уже рабочие не работали 1,5 смены. Директор не доложил ни в горком КПУ, ни в горисполком, то есть скрыл этот вопиющий случай...

Державний архів Донецької області. ф.17, оп.15, спр.212, арк.120.
Оригинал.

№ 86

Витяг з протоколу № 2

заседания партбюро гидрорудника «Пионер» от 5.9.63 г.
(г.Доброполье).

Повестка дня.

1. Персональное дело члена партии партбюро гидрорудника «Пионер» тов. Бородулина С.Н.

С информацией выступил заместитель секретаря партийной организации; 2 сентября 1963 г. бригады 1-го северного аккумулирующего и 1-го

южного аккумуляруючого, бригада № 3 участка ОКРД-1 не поехала в шахту, мотивируя тем, что план 90 п.м. не выполним. Единственное требование бригад — уменьшить план на 75 п.м. (погонометров).

В течение 3-х суток т. Бородулин С.Н. выходил на наряд и в общей нарядной АБК играл в домино...

ДАДО, ф.6956, оп.1, спр.4, арк.3.

№ 87

Таємно
ЦК КПУ України

Інформація

про факт грубого порушення трудової дисципліни на шахті № 8 «Великомостівська» тресту «Червоноградвугілля».

11 квітня 1963 року на шахті № 8 «Великомостівська» була зірвана нормальна робота 33 робітників протягом зміни.

Для розгляду грубого порушення трудової дисципліни секретаріат Обкому КП України направив комісію в складі працівників обкому партії КП України і облпрофспілки, Червоноградського зонального промислово-виробничого партійного комітету, комбінату «Укрзахідвугілля», тресту «Червоноградвугілля» і партійно-державного контролю.

Перевіркою факту грубого порушення дисципліни на шахті № 8 встановлено, що причиною неправильної поведінки окремих робітників, їх демагогічних дій стало начебто неправильне бракування 239 тонн вугілля за перший тиждень бігучого місяця.

Підтвердженням наявності демагогічно настроєних елементів стала поява «відгуку» на другий день після грубого порушення дисципліни на шахті за підписом «робітничий клас», в якому зазначалось: «Робітнича солідарність перемогла».

Про демагогічний настрій і рвацькі тенденції окремих членів ланки на шахті № 8 керівництву шахти, партбюро та шахткому було відомо ще 10 квітня. Проте головний інженер шахти т. Скіпін, голова шахткому Петінов, яким було доручено роз'яснювати правила обліку та браковки видобутого вугілля, вичерпних пояснень робітникам не дали.

Прибувши на наряд 11 квітня 1963 року, ланка поставила вимоги повернути їй начебто неправильно забракованих 239 тонн вугілля і включити їх до нарахування заробітної плати. Начальник шахти т. Пономарьов, проявивши політичну безтурботність і бюрократизм, замість того, щоб негайно прийти в ланку, передав, що він зустрінеться з робітниками після зміни. Згодом Пономарьов відвідав нарядну дільниці, де був проінформований начальником дільниці т. Бертових про те, що ланка пішла на роботу, але особисто не перевірів поданої інформації. Через деякий час керівництву шахти, секретарю парторганізації і голові шахткому стало відомо, що ланка не працює, проте останніми також не було вжито належних заходів до організації нормальної роботи ланки.

Комісія детально перевірила правильність обліку і браковки видобутого вугілля на шахті, в т.ч. і вугілля, видобутого згаданою ланкою.

Наслідки перевірки показали, що згідно форми Д-2 бригада за тижень видобула 2150 тонн вугілля і фактично до виплати також було взято 2150 тонн, правильність здійсненого обліку підтверджується також залишком вугілля на складі.

Разом з тим, комісією було встановлено, що на шахті мало місце часткове порушення інструкції по прийманню і бракуванню вугілля, яке полягало у відсутності майданчиків для розробки проб та встановлення проценту наявності виданої породи.

Зараз органами встановлено, що автором відгуку став робітник цієї зміни Новіков з 1934 р.н., який за короткий час встиг перебувати в різних басейнах країни і на ціліні, де був також автором антирадянських листівок.

Для викриття істинного обличчя організаторів зриву нормальної роботи зміни на шахті № 8 «Великомостівська» партійними комітетами і органами вживаються заходи до підготовки матеріалів, які найближчим часом будуть обговорені на загальних робітничих зборах усіх шахт.

Практично по цим питанням зроблено наступне:

Факт порушення трудової дисципліни обговорювався на загальних зборах бригади, де члени ланки після даних їм пояснень переконались в правильності браковки вугілля і просили пробачення у бригади за свій вчинок та дозволу відпрацювати втрачену зміну.

Випадок на шахті № 8 «Великомостівська» обговорювався на бюро Червоноградського партійного комітету та бюро Львівського промислового комітету КП України.

Львівський промисловий обком КП України вважає, що порушення трудової дисципліни на шахті № 8 «Великомостівська» сталося внаслідок низького рівня політичної роботи, відриву адміністрації, керівників партбюро партійного бюро і шахткому від колективу шахтарів, поганого обізнання з настроями робітників, неправильної розстановки комуністів на виробництві.

За проявлення бюрократизму і політичної безтурботності, що привело до грубого порушення трудової дисципліни на шахті, низький рівень виховної роботи серед колективу начальнику шахти тов. Пономарьову та секретарю партійної організації т. Мікрюкову оголосити сувору догану. Про роботу голови шахткому т. Петінова запропоновано розглянути на засіданні Червоноградського райкому вугільників. З метою покращення роботи шахти № 8 «Великомостівська» бюро промислового Обкому КП України зобов'язало керівництво комбінату «Укрзахідвугілля», тресту «Червоноградвугілля», партію, профспілкову організацію шахти № 8 «великомостівська» негайно вжити заходів по докорінному поліпшенню організації праці в забоях, наведенню суворого порядку в питаннях планування, нормування праці, обліку робіт та бракування вугілля. Керівництву і партійній організації шахти запропоновано посилити вимогливість до інженерно-технічних працівників, навести зразкову дисципліну серед робітників шахти, забезпечити правильну розстановку комуністів на виробництві, покращити політико-виховну роботу серед колективу, приділити особливу увагу на своєчасне і чуйне розглядання заяв і скарг трудящих, мобілізацію колективу на безумовне виконання державного плану і соціалістичних зобов'язань 1963 року.

Секретар Львівського промислового обкому КП України
28.IV.63 р.

Підпис

ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.567, арк.31-32. Оригінал.

Про страйк водіїв тресту «Орджонікідземарганець»

Київ, ЦК КП України

Второго юлія сего года в 7 часов утра бригада шахтеров в количестве 34 человек автоколонны № 2 автобазы № 1 треста «Орджоникидземарганец» из 1129 шоферов, работающих в тресте, получив путевые листы на перевозку вскрытного грунта из Богдановского карьера, под влиянием пяти шоферов (Бондаренко, Максимова, Ивлева, Нестеренко, Пшеничного) не приступили к работе, выставляя рваческие требования отмены давно существующих на всех горнорудных предприятиях системы бригадно-сдельной оплаты труда шоферов по маркшейдерскому замеру объемов грунта. Индивидуальная работа шоферов производилась по количеству сделанных ходок с учетом грузоподъемности автомашин с корректировкой объемов грунта по данным маркшейдерского замера, который производится 2—3 раза в месяц. Но так как оперативный учет количества ходок производился фактически самими шоферами, то объемы по оперативному учету, как правило, превышают объемы маркшейдерского замера, в частности за июнь месяц корректив составил по Богдановскому карьеру 13,2%.

Прибывшие на место руководители треста и руководители Орджоникидзевского горкома партии разъяснили о том, что указанная система оплаты труда шоферов по замерам правильная, однако эта группа шоферов фактически в течение смены не работала.

С целью недопущения подобных фактов горком партии, руководство треста во второй и третьей сменах провели 2 и 3 июня собрания водителей, которые прошли в спокойной обстановке.

Комиссия совнархоза с участием работников горкома и обкома партии на месте изучила систему учета работы и заработную плату шоферов. Среднемесячная заработная плата шоферов автоколонны в 1965 году составляет 146 рублей и колеблется в пределах 120-270 рублей.

Однако отсутствие учетчиков количества сделанного каждым водителем дает основание отдельным шоферам стремиться к припискам и оспаривать результаты маркшейдерских замеров. Этот вопрос будет решаться совнархозом после рассмотрения результатов проверки инцидента в обкоме партии.

Секретарь обкома КП Украины
Передано по ВЧ из Днепропетровска
5 июля 1965 г.

Щербицкий

ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.6011, арк.24-25.

Резолюція на документі: Ознакоमित членов Президиума ЦК.
6.7.65 Підпис нерозбірливий.

Протокол № 3

Закрытого партійнага сабраання партарганізацыі цеха № 14 ад 14 лістапада 1962 года

Прысутствала: членаў КПСС — 16 чал., канд. в чл. КПСС — 2 чал. Прысутстваваў сакратар парткома тов.Яковлев В.И.

Повестка дня:

1. Обсуждение вопроса об имевшем место случае группового нарушения трудовой дисциплины в цехе*.

1. Слушали: Доклад начальника цеха, чл. КПСС тов. Коноваленко об имевшем место случае группового нарушения трудовой дисциплины в цехе.

Суть дела: На операции регулировки двигателей до 1/XI.1962 г. существовал 4-й разряд работы. Затем временно этот разряд был повышен на 5-й. По истечении некоторого промежутка времени — примерно около года стало очевидным, что 5-й разряд работы на этой операции себя больше не оправдывает и не является стимулом к повышению производительности труда. Было принято решение вновь восстановить 4-й разряд работы, о чем своевременно доведено до всех работающих. На протяжении почти двух недель ни в администрацию, ни в профорганизацию, ни в партийную организацию не поступало ни одной жалобы или заявления на этот счет. А 1/XI регулировщики 1-й смены в количестве 20-ти человек не приступили к работе и несмотря на беседы и разъяснения, не работали в течение всего рабочего дня. Отказались от работы и 9 человек на 2-й смене. Эта группа людей выработала ряд требований и в письменной форме подала их администрации и требовала их выполнения. Приступили они к работе на следующий день. В этом нарушении дисциплины принимал участие т.Гончаров.

Выступили:

Чл. КПСС т.Гончаров.

Сказал, что он не знал о готовящемся срыве работы. Когда началась работа, он увидел, что нет регулировщиков, встал с рабочего места и пошел их искать. Нашел в кабинете начальника цеха и остался там. Когда они ушли из цеха, я сел и начал работать. На Емельяненко люди довольны за грубость. Говорил, что люди проявляют недовольство и говорят о том, что начальник цеха Коноваленко самолично снял расценки на регулировке двигателей.

Канд. в чл. КПСС т.Панов.

Говорил в своем выступлении о том, что смена старшего мастера Орлова (регулировщики) в знак солидарности с I сменой отказалась от работы, но это продолжалось недолго и примерно через 1,5 часа все приступили к работе. Отметил, что по новым расценкам смена Орлова начала работать с 1/XI.62 г.

* Події відбувалися на заводі № 157, м.Харків.

Чл. КПСС т. Поляков.

Сказал, что своевременно и правильно довел до сведения о том, что с I/XI изменяется разрядность работы на регулировке. Считаю, что за случившееся несет полную ответственность партийная организация и в том числе он сам.

Чл. КПСС т. Емельяненко.

Сказал, что в том, что произошло, полностью повинны профсоюзная, комсомольская и партийная организация. Уже после свершившегося факта коммунисты не смогли сразу же организованно дать отпор нарушителям дисциплины, а некоторые коммунисты, как например, т. Гончаров, сам принимал участие в этом грубейшем нарушении дисциплины. Это результат того, что все коммунисты, а главным образом мастера недостаточно работают над воспитанием людей и поэтому не знают их настроений. В качестве примера назвал мастера Полякова.

Чл. КПСС т. Жалдак.

Осудил действия нарушителей. Считает, что это произошло не стихийно, а все было подготовлено и организовано заранее. Надо заняться исследованием, найти организаторов и самым строгим образом наказать. Осудил причастность к срыву работы чл. КПСС Гончарова. Предложил объявить Гончарову строгий выговор с занесением в учетную карточку.

В отношении т. Емельяненко считает, что никаких фактов, в какой-то мере компрометирующих или бросающих тень на него как на секретаря парторганизации и старшего мастера, нет. Все это клеюзы.

Чл. КПСС т. Горецкий.

В своем выступлении т. Горецкий осудил зачинщиков срыва работы. Заметил, однако, что мастера Криволамов и Орлов, например, неправильно довели до сведения рабочих об изменении разрядности работ на регулировке, заявив: «Вот вы нарушили технологию, пользуясь крупной шкуркой, за это срежут расценки на регулировке».

Чл. КПСС т. Зутенко.

Тов. Зутенко осудил участников срыва работы, признав, что в этом вина наших общественных организаций, мастеров и всех коммунистов. Он сказал, что чл. КПСС т. Гончаров работает у него на участке и он как мастер заявляет, что в своем выступлении т. Гончаров говорил неправду. Дело в том, что т. Гончаров, хоть и приступил к работе, но сделал всего 30 моторов, т.е. по сути саботировал работу. Так не может поступать коммунист. И он не мог не знать, что готовится срыв работы 1 ноября. В отношении т. Емельяненко заявил, что вместе с ним он работает 3-й год, что к работе он относится честно, как подобает коммунисту. Некоторым не нравится требовательность т. Емельяненко, но требовательность и грубость — это не одно и то же.

Чл. КПСС т. Чечель.

Сказал, что он осуждает тех, кто сорвал работу I.XI.62 г. Считает, что на регулировке зажирели от безделья. Вина в том, что произошло, полностью ложится на всех коммунистов. А пересмотр норм, которые устарели и не оправдывают себя, надо продолжить.

Емельяненко нечего бояться клеветы, а надо продолжать работу так же, как он вел ее до сих пор.

Канд. в чл. КПСС т. Кочкина.

Сказала, что происшедшее говорит о том, что коммунисты мало работают с народом. Когда была брошена работа, что сделал, например, член партии Городецкий для того, чтобы убедить людей, что они поступают неправильно? Если занимался этим вопросом кто из коммунистов, то это Коноваленко и Емельяненко, а остальные чего-то ждали. Гончаров опозорил всю нашу партийную организацию. Его надо исключить из партии. Надо сказать, что мы допустили большую ошибку, приняв его в чл. КПСС, а в дальнейшем к вопросу приема надо относиться более строго. Что касается юридической стороны дела, то здесь все было соблюдено. Я сама была в цехе и слышала, что т.Емельяненко сообщил на общей пятиминутке о том, что с I.XI. разрядность работы устанавливается новая. И снял эту разрядность не Коноваленко, так как он таких прав не имеет. Этот вопрос был согласован с партбюро, цеховым комитетом и ОТЗ.

Чл. КПСС Андреева.

Сказала, что такой случай впервые в ее жизни. Вина в этом всех нас, коммунистов в первую очередь. Некоторые ожирели, так как, не напрягаясь, в чистоте и уюте зарабатывают по 110-115 рублей и этого оказывается мало. А как мы в свое время после войны в очень трудных условиях работали на кирпичном заводе и зарабатывали 800 р.? И мы и не подумали о чем-то плохом, а они пришли со школьной скамьи, зарабатывают такие деньги и этого им показалось мало. Они хотят получать деньги, не работая. Таких людей надо наказывать самым строгим образом. Вина, конечно, ложится за то, что произошло, на нашу комсомольскую, профсоюзную и партийную организацию, на всех коммунистов, что же мы не досмотрели и сумели допустить такое. Я считаю, что наш секретарь парторганизации т.Емельяненко прав и не должен обращать внимание на всякие клеветнические измышления этих нарушителей.

Секретарь парткома т.Яковлев.

Сказал, что о случившемся знает ЦК КПСС. Это очень неприятно для завода коммунистического труда, для цеха, который одним из первых завоевал это звание, тем более, что в цехе сильная партийная организация. В данном случае допущена политическая близорукость. Сказал, что чл. КПСС т.Коноваленко и чл. КПСС т.Емельяненко объявлен выговор. В том, что произошло, виноваты не только они, а все коммунисты.

Очень плохо, что в цехе не были приняты к нарушителям надлежащие меры в (тот) же день. Коммунистам необходимо быть с людьми.

Чл. КПСС т.Гончаров.

Сказал, что он понял всю глубину своей ошибки, что он многое мог сделать для того, чтобы этого нарушения не произошло. Будет выступать с осуждением на собраниях. Просит не исключать его из членов партии.

Решение.

Заслушав и обсудив доклад т.Коноваленко об имевшем месте случае группового нарушения трудовой дисциплины в цехе, выразившемся в том, что 29 человек регулировщиков I/XI отказались выполнять работу по новым расценкам, партийное собрание отмечает, что это случилось вследствие слабой воспитательной и разъяснительной работы с людьми

со стороны комсомольской, профсоюзной и партийной организаций вследствие очень слабой воспитательной работы со стороны мастеров и в первую очередь — мастеров-коммунистов.

Партийное собрание не может не отметить того факта, что отдельные коммунисты на местах не дали немедленно должного отпора нарушителям, а член КПСС т.Гончаров сам участвовал в этом групповом нарушении советской трудовой дисциплины, и ничего не сделали для того, чтобы пресечь это безобразие в зародыше.

Партийное собрание постановляет:

1. За слабую воспитательную работу с коллективами участков, вследствие чего стал возможным случай группового нарушения трудовой дисциплины, мастеру, чл. КПСС т.Полякову В.П. объявить строгий выговор; мастера, члена КПСС т.Зубенко С.М. строго предупредить.

2. За участие в групповом нарушении трудовой дисциплины члену КПСС т.Гончарову Н.Н. объявить строгий выговор с занесением в учетную карточку.

3. Обязать партийное бюро улучшить массово-политическую воспитательную работу с людьми, и в качестве ближайшего мероприятия провести на всех участках беседы до 22/ХІ о советской трудовой дисциплине.

Председатель собрания (підпис)
Секретарь собрания (підпис)

Клишин
Горецкий

Державний архів Харківської обл. Ф.158, оп.1, спр.151, арк.23-25.
Оригінал.

№ 90

Протокол

заседания бюро горкома партии КП Украины № 11 от 6 июля 1965 г. г.Орджоникидзе.

...2 июля 1965 года в 7.00 часов утра, придя на смену, водители автоколонны № 2 автобазы № 1 треста «Орджоникидземарганец» в количестве 35 человек, получив путевые листы по перевозке марганцевой руды и вскрыши, потребовали от исполняющего обязанности автоколонны тов.Ковалевского Григория Федоровича объяснения по поводу больших расхождений между оперативным учетом выполнения работ и маркшейдерским замером за июнь месяц.

В ответ на их просьбы тов.Ковалевский Г.Ф. разъяснил, что 30 июня с.г. руководство треста «Орджоникидземарганец» совместно с руководством автобазы № 1, работающим в 3-й смене, приняло решение о введении отметчиков для учета работы автотранспорта по вывозке из-под экскаваторов горной массы, которые в это время подбирались и оформлялись на работу.

Кроме того, им было разъяснено, что с 1 июля будет введен объемный вес одного куба горной массы 1,9 вместо 1,8 тонны в 1 м³, существовавшего раньше.

Однако шоферы тт.Бондаренко, Нестеренко, Максимов, Пшеничный

и Ивлев потребовали прибытия в колонну руководства автобазы и треста, ставя под сомнение принимаемые меры по ликвидации расхождений между оперативным учетом и маркшейдерским замером.

Прибывшим в колонну директором автобазы № 1 тов.Цыгановым В.М., а затем заместителем управляющего трестом тов.Былым Н.М., секретарем горкома КП Украины тов.Крушинским Ю.Д. и секретарем парткома автобазы № 1 тов.Шульженко Г.И. была проведена беседа с разъяснением принимаемых мер в соответствии с ранее проведенным совещанием.

В ходе беседы указанные выше шоферы, и, особенно тт.Бондаренко, Максименко и Ивлев, дополнительно потребовали ликвидировать комплексные бригады, изменить существующее положение о премировании и оплатить их работу в июне месяце по оперативному учету, а не по маркшейдерскому замеру.

В 14 часов дня беседа с шоферами была закончена, простояли целую смену 35 автомашин, а по их вине и 5 экскаваторов.

Среди водителей были и члены КПСС тов.Агафонов и кандидат в члены КПСС тов.Коваль, которые направились к машинам, однако под давлением водителей остались вместе с ними.

По разбору случая городским комитетом партии 2 июля с.г. была создана комиссия, которая рассмотрела положение дел и вышла на настоящее бюро горкома КП Украины.

Комиссией в ходе проверки было установлено: данное событие произошло в результате давно назревших вопросов, на которые необходимо было обратить внимание руководству треста «Орджоникидземаганец» задолго до этого и решить их...

ДАДнО, ф.10089, оп.1, спр.24, арк.6-8. Оригинал.

№ 91

12 июля 1968 г.
Строго секретно
ЦК КП Украины

Информация

о произошедших событиях на Черкасском заводе искусственного волокна

В настоящее время положение в прядильном цехе № 2 Черкасского завода искусственного волокна полностью нормализовалось.

В ходе работы по нормализации этого положения определены причины, приведшие к возникновению имевших место инцидентов, и выявлены лица, причастные к их организации.

Начавшимся вечером 3 июля в прядильном цехе № 2 событиям предшествовали следующие обстоятельства:

На заводе два прядильных цеха. В первом цехе кадры рабочих более стабильны, оплата труда рабочих и другие возникавшие вопросы решались оперативно. В цехе № 2 положение складывалось менее благоприятно. Многие рабочие не имеют достаточного опыта работы, наблюдается

большая текучесть кадров, нехватает рабочих некоторых вспомогательных профессий, особенно транспортировщиков продукции. Вместе с тем, в этом цехе оплата прядильщикам за совмещение профессий не производилась, так как руководство цеха этого вопроса оперативно не решало.

5-8 июля на собрании смен цеха № 2, посвященном итогам работы за июнь, узнав о повышении с 1 июля с.г. процентной премии на надбавки ремонтным рабочим с 25 до 40% и получив 6 июля более низкую зарплату, чем за май месяц, которая благодаря наличию многих праздничных дней оказалась сравнительно высокой, а процентные удержания из нее за май месяц производились с июльской зарплаты, рабочие стали открыто высказывать недовольство якобы имеющим место снижением зарплаты. Этому способствовало и то, что в силу недостатков в работе отдельных лицам не были начислены дополнительные деньги за праздничные дни. Всю эту работу породило нездоровые разговоры о том, что администрация завода якобы обманывает рабочих, не проявляет заботы о ведущей на заводе профессии прядильщиков.

В смене № 1 первым поднял эти вопросы и задал тон всему собранию смены партгруппорг Чебряк Н.М. Выступавший на этом же собрании Попов В.М. жалуясь на отсутствие транспортных рабочих, задавал провокационные вопросы: «А что будет, если мы вообще не будем выносить продукцию? Нам же не платят за эту работу».

5 июля в такой же обстановке происходили собрания и в других сменах цеха. Начальник цеха т.Базилевский и секретарь парторганизации цеха т.Жовтобрюх знали об этом, но, не придав этому значение, своевременно не информировали дирекцию и партком завода.

Из первого производства за недисциплинированное поведение в свое время был уволен Зозуля Н.П., но через некоторое время ввиду острой нехватки прядильщиков он был принят в цех № 2. Работая в смене № 4, Зозуля накалял обстановку. Это в значительной степени способствовало тому, что часть рабочих этой смены 6 июля в течение 3 часов не приступала к работе, но затем, под влиянием руководства цеха, все-таки начала работать.

Очередная, первая смена, подстрекаемая высказываниями Чебуряка, Попова, Зозули и некоторых других, к работе не приступала, за исключением некоторых помощников мастеров и лиц других профессий. Это было кульминационным пунктом событий, возникших в цехе № 2. Часть рабочих первой и третьей смен лишь поддерживали решение прядильщиков первой смены не приступать к работе.

Таким образом, к 16 часам 9 июля с.г. в трех сменах цеха № 3 не работало 132 прядильщика, среди них один член КПСС и 54 комсомолец. Факты свидетельствуют о том, что главными зачинщиками невыхода прядильщиков на работу явились: Чебуряк Николай Маркович, 1937 года рождения, чл. КПСС с 1962 года, работает прядильщиком с 1964 года, Попов Владимир Михайлович, помощник мастера прядильного цеха № 2, моральноразложившийся человек, бросивший две семьи, женившийся третий раз; Зозуля Николай Петрович, 1940 года рождения, беспартийный, и ряд других лиц.

Чебуряк и Зозуля 9 июля также появлялись в цехе, активно агитирова-

ли прядильщиков всех смен не приступать к работе. Более того, Зозуля пытался проникнуть в цех № 1 и спровоцировать его прядильщиков на поддержку действий рабочих цеха № 2, а когда по решению администрации завода в цех была направлена группа техучилища № 8 во главе с мастером Черненко, для того чтобы не останавливать производство, Зозуля пытался воспрепятствовать этому.

В отношении Чебуряка как одного из организаторов отказа от работы прядильщиков цеха № 2 поставлен вопрос об исключении его из партии и привлечении к уголовной ответственности. Собираются материалы о преступных действиях Зозули в целях привлечения его также к уголовной ответственности. О Попове и других наиболее проявивших себя зачинщиках вопрос решается непосредственно в коллективе завода искусственного полотна, который в своем подавляющем большинстве требует сурово их наказать, вплоть до увольнения с работы.

Проведенные мероприятия партийной, профсоюзной, комсомольской организациями завода искусственного волокна, областными и городскими комитетами партии, представителями Министерства химической промышленности УССР во главе с министром т.Вилесовым Г.И., управлением КГБ привели не только к нормализации положения, но и к тому, что большинство неработающих в течение 9 июля прядильщиков глубоко осознали свои ошибки и обеспокоены нанесенными государству убытками. В настоящее время все они работают хорошо, переполняют плановые задания, беспрекословно выполняют указания администрации.

По всем цехам завода искусственного волокна проводятся собрания рабочих, на которых обсуждается поступок группы прядильщиков цеха № 2.

На заводе продолжает работу комиссия обкома партии во главе с т.Малушенко М.Е., которая представит обстоятельный отчет о случившемся на заводе на рассмотрение бюро обкома партии.

Секретарь обкома КП Украины

(Підпис) А.Андреев

На документі перед його текстом в кутку примітка «О Ч.П. Доложено Шелесту П.Е. 22/VII-68.

Після основного тексту документа додруковано: «Знято 15 копій, розіслано членам і кандидатам в члени Політбюро ЦК КПУ України. 16/VII-1968 р.».

ЦДАГОУ, ф.1, оп.25, спр.51, арк.48-51. Оригінал.

Открытое письмо

к мировой общественности об истинном положении рабочих и служащих в канун 60-летия СССР

Данное открытое письмо направляем для огласки

Копия: В Организацию Объединенных Наций.

Копия: На Белградскую конференцию глав государств для доведения к сведению главы советской делегации.

В последнее 10-летие в идеологическом и политическом аспекте в СССР в целях укрепления международного авторитета, заглаживания в памяти народов кровавых последствий культа СТАЛИНА и ХРУЩЕВА произошли важные внутренние события, имеющие не столь важное значение для советских трудящихся внутри страны, сколь для пропаганды и поднятия престижа Коммунистической партии Советского Союза в глазах мировой общественности. Это обмен партбилетов с образом Владимира Ильича и взятие курса на поднятие престижа «Гражданина» — обмен паспортов.

9 сентября 1977 года член Политбюро ЦК КПСС, председатель КГБ СССР Ю.В.Андропов заявил:

«Мы исходим из того, что личность обретает подлинную свободу, если деятельность идет в русле общего направления социального прогресса...

Советские законы предоставляют самые широкие политические свободы каждому гражданину...

К товарищам, которые выступают с критикой обоснованно, стремясь помочь делу, мы относимся как к добросовестным критикам и благодарны им.

К тем, кто критикует ошибочно, мы относимся как к заблуждающимся людям...

И наконец... Некоторые западные деятели подкидывают нам «хитрый», по их мнению, вопрос: «дескать, как объяснить, что на шестидесятом году Советской власти в СССР все еще существуют так называемые «инакомыслящие»?.. Как уже говорилось, тем, кто заблуждается, у нас стараются помочь, их стараются переубедить, рассеять их заблуждения.

По-иному приходится поступать в тех случаях, когда некоторые из так называемых «инакомыслящих» начинают своими действиями нарушать советские законы... когда несколько оторвавшихся от нашего общества лиц становятся на путь антисоветской деятельности, нарушают законы, снабжают Запад клеветнической информацией, сеют ложные слухи, пытаются организовать различные антиобщественные вылазки. У этих отщепенцев нет и не может быть никакой опоры внутри страны...»

Мы, советские люди из разных слоев общества, не знавшие никогда раньше друг друга, познакомившиеся на перепутьях хождения по мукам (в полном смысле этого слова), люди разных национальностей и из раз-

личных уголков страны, вынуждены обратиться к так называемой «буржуазной прессе». Нас, честных тружеников социалистического общества, производящих материальные ценности, не желают выслушать наши руководители, наша пресса, партийные и советские органы, которые в силу своего призвания и обязанностей обязаны были нас выслушать и разрешить наши вопросы.

Сколько нас?

Мы думаем, что нас десятки тысяч, сотни тысяч. Мы не будем произносить громких слов. Мы попросту расскажем о своих незамысловатых, нечеловеческих бедах, страданиях.

Сегодня страдаем мы — завтра любой гражданин СССР может стать членом нашего коллектива и мыслить по-нашему.

Все гораздо проще: правящая элита делает все, чтобы разобщить нас, подавить морально и физически.

С каким бы вопросом советский человек ни обратился — в прокуратуру, народные суды, министерства, Президиумы Верховных Советов, печать, ВЦСПС и, наконец, в ЦК КПСС — везде исходят не из рамок закона, а из личных побуждений того или иного блюстителя закона.

Мы, люди среднего возраста, имеем за своими плечами не менее десятка лет трудового стажа в различных производственных коллективах, были передовиками производства. И, это вполне естественно, вправе реально говорить и мыслить от имени себя и своих товарищей по труду, поскольку стоит им только публично выступить с критическим замечанием — против расхитителей социалистической собственности, плохих условий труда, низкой заработной платы, высокого производственного травматизма, завышенных обязательств и норм выработки, приводящих к браку и некачественному выпуску продукции, непрерывного роста цен на предметы первой необходимости и продуктов питания, т.е. всего того, что у нас именуют «недостатком» и «временными трудностями», — сразу же пополнят наши ряды.

Считаем себя обязанными и перед ними предать мировой огласке, как в жизни обстоит право свободы и защиты наших прав, как в действительности соблюдается Конституция и к каким последствиям приводит критическое выступление в адрес руководящих работников.

Мы — это многочисленная армия советских безработных, выброшенных за ворота предприятий за право на жалобу, за право на критику, за право на свободу слова.

Наша печать, радио и телевидение, широко рекламируют о производстве и насилии в другом мире, но никто не желает в нашей свободной стране встать на нашу защиту, предать огласке о голоде и нищете нас и наших детей.

Всякому здравомыслящему человеку понятно, что невозможно рассказать о сотнях или тысячах человеческих судеб. Но мы, рассказав о нескольких десятках рядовых человеческих страданий, можем достаточно и убедительно доказать, что любого советского человека ждет та же участь, которая уже достигла десятки тысяч человек, поскольку они обращаются в те же органы и организации и именно к тем лицам, которые в силу своих поступков, побуждения и методов не могут поступать иначе.

Факты произвола и насилия становятся массовыми, а не носят харак-

тер частного случая. Ибо где бы рабочий или служащий ни работал, где бы ни проживал, куда бы он ни пожаловался, в конечном результате все пути приведут к должностным лицам и к тем репрессивным мерам, которые они применяют к гражданам, ищущим справедливость или защиту у Закона.

Мы расскажем о своих достоверных фактах, основанных на документах и реальных событиях.

1. Клебанов Владимир Александрович

Работая на шахте им. Бажанова производственного объединения «Макеевуголь» машинистом угольного комбайна, горным мастером, пом. нач. смены, инженером-проектировщиком, в сентябре 1968 года был необоснованно репрессирован — помещен в спецпсихбольницу МВД города Днепропетровска — за выступление в защиту рабочих и служащих, ущемленных администрацией. В 1973 году, поскольку не пожелал примириться с произволом и беззаконием, вновь был репрессирован по просьбе администрации шахты им. Бажанова — лишен правоспособности*.

В 1974 г. правоспособность была восстановлена.

Однако с 1973 года отказывают в предоставлении работы, поскольку в трудовой книжке записано: «Уволен в связи с арестом» — нигде не имею возможности трудоустроиться. Это грубое нарушение КЗОТа и грязная ложь — я не имею судимости. Кроме того, я настаиваю на полном возмещении за необоснованное содержание в спецбольнице МВД г.Днепропетровска.

10 февраля 1977 года я был схвачен сотрудниками КГБ в г.Москве, которые пытались обвинить в подрыве метрополитена. Два месяца необоснованно содержали в психбольнице. В расследовании было отказано. В результате последующих обысков пропали деньги в сумме 2100 рублей из частично возмещенных в счет необоснованного содержания в Днепропетровске.

2. Фуфаева Анна Сергеевна

Уволена с Фрязинского завода им. 50-летия СССР, где работала травильщицей, по указанию директора завода, поскольку выступила с критикой в адрес администрации, которая на протяжении нескольких лет неправильно начисляла заработную плату за труд во вредных условиях.

По инициативе директора завода Колмогорова народный судья Щелковского горнарсуда Московской области Залогин сослался на выданную медицинскую справку врачом, находящимся в прямой зависимости от Колмогорова, якобы Фуфаева А.С. не может работать по своей специальности и что от других работ она отказалась.

В действительности вышестоящий авторитетный Институт им. Эрисмана подтвердил, что Фуфаева А.С. может работать травильщицей.

Фуфаеву А.С. нельзя было увольнять, ибо по вине администрации она была травмирована на производстве.

* Имеется в виду признание недееспособным (ст.260 ГПК УССР, соотв. ст.262 ГПК РСФСР).

Все вышестоящие органы дают лживые ответы.
Чтобы запугать Фуфаеву А.С., подорвать ее авторитет у рабочих, ее поместили в тюрьму на 10 суток, якобы она хулиганка и пьяница.
В действительности она проработала около 30 лет и имеет правительственные награды за доблестный и честный труд...

АС (Мюнхен) № 3191

№ 93 Устав

ассоциации свободного профсоюза трудящихся в Советском Союзе

Действительный с 1-го января 1978 года по 1 января 1979 года.

Раздел первый: Члены ассоциации свободного профсоюза трудящихся в Советском Союзе

1. Членом ассоциации свободного профсоюза трудящихся может быть каждый рабочий и служащий, чьи права и интересы противозаконно ущемляются административными, советскими, партийными и судебными органами.

2. Член ассоциации свободного профсоюза имеет право:

а) свободно обсуждать всю деятельность ассоциации, вносить предложения, открыто высказывать и отстаивать свое мнение до принятия ассоциацией свободного профсоюза решения;

б) лично участвовать в заседаниях, когда рассматривается вопрос о его деятельности или поведении;

в) вести неустанную борьбу за мир и дружбу между народами;

г) повышать политическую сознательность;

д) соблюдать Устав ассоциации свободного профсоюза;

е) выполнять общественные поручения ассоциации.

3. Член ассоциации имеет следующие преимущества:

а) получает правильную юридическую помощь;

б) получает моральную и материальную помощь в пределах возможности;

в) получает помощь в поисках жилья, если имеется такая возможность, оказывает помощь своим товарищам.

4. Прием в члены ассоциации свободного профсоюза производится по личному желанию с предварительным недельным обдумыванием, исходя из условий последствий за вступление в ассоциацию.

5. Решение о приеме в члены выносится собранием.

Раздел второй: Организационное строение ассоциации свободного профсоюза трудящихся

6. Строятся на основах демократического централизма, что означает:

а) все снизу доверху избираются членами и перед ними отчитываются;

б) решают все вопросы ассоциации в соответствии с Уставом;

в) решения принимаются большинством голосов.

7. Свободное и деловое обсуждение вопросов работы ассоциации проф-

союза является важным принципом внутривпрофсоюзной демократии. На основе внутривпрофсоюзной демократии развивается критика и самокритика, активность и инициатива членов, укрепляется деловая и сознательная дисциплина.

8. Основой ассоциации свободного профсоюза является ассоциация членов, возникшая на базе «сорока трех».

9. Задачами ассоциации свободного профсоюза является:

- а) выполнение обязательств по коллективному договору;
- б) вовлечение рабочих и служащих в члены ассоциации свободных профсоюзов;
- в) проведение в жизнь решений ассоциации по защите прав и поисков справедливости;
- г) воспитание членов ассоциации в духе непримиримого отношения к недостаткам, к проявлениям бюрократизма и очковтирательства, бесхозяйственности и расточительства, нерадивого отношения к народному добру.

Раздел третий: Средства ассоциации свободного профсоюза

10. Средства ассоциации свободного профсоюза будут состоять:

- а) из ежемесячных членских взносов, по силе возможности, от неработающих;
- б) не более одного процента из заработной платы работающих, но не ограничивать добровольных пожертвований;
- в) от поступлений нечленов ассоциации свободного профсоюза за оказания услуг юридического характера, печатания жалоб и составления таковых, но не более государственного тарифа;
- г) поступления материальной помощи от зарубежных профессиональных профсоюзных организаций.

Раздел четвертый: О правах ассоциации свободного профсоюза как юридического лица

11. Ассоциация свободного профсоюза трудящихся в Советском Союзе является юридическим лицом.

Как только ассоциация свободных профсоюзов трудящихся в Советском Союзе будет признана организацией МОТ или профессиональными профсоюзами зарубежных стран, будет получать моральную и материальную поддержку, приступить к новому пересмотру УСТАВА с учетом условий особого положения трудящихся нашей страны, но не ранее годичного существования.

Совет членов «сорока трех» свободного профсоюза
трудящихся в Советском Союзе

г. Москва

1 февраля 1978 г.

СССР — Рабочее движение? Нью-Йорк, Хроника, 1978. — С.65-67.

Члену Политбюро ЦК КПСС, Председателю
Комитета государственной безопасности при
Совете Министров СССР
тов. Ю.В.АНДРОПОВУ

Копия: Министру внутренних дел Союза ССР
тов. Н.А.ЩЕЛОКОВУ

Заявление

21 января 1978 года в 19 часов 30 минут необоснованно схвачен на Киевском вокзале РЕЗНИЧЕНКО ПЕТР ФЕДОРОВИЧ, житель Одесской области, который совместно с нами добивался разрешения своего вопроса по необоснованному отказу по трудоустройству в качестве слесаря на птицефабрику.

Сутки РЕЗНИЧЕНКО П.Ф. содержался в камере Киевского вокзала, 22 января 1978 года был конвоирован в спецприемник Мосгорисполкома, где не был принят.

23 января 1978 года в 18 часов РЕЗНИЧЕНКО П.Ф. вновь был конвоирован в спецприемник Мосгорисполкома и содержится в камере. Ему пытаются инкриминировать обвинение в сутяжничестве и нарушении паспортного режима с 1-го января 1977 года.

По отношению к товарищу РЕЗНИЧЕНКО ПЕТРУ ФЕДОРОВИЧУ грубо нарушена статья 54 Конституции СССР: «Гражданам СССР гарантируется неприкосновенность личности. Никто не может быть подвергнут аресту иначе как на основании судебного решения или санкции прокурора».

Таких разрешений у работников милиции не было.

Кроме того, нам стало известно, что во все отделения милиции Москвы 20 января 1978 года поступили списки 43-х граждан, подписавшихся под коллективной жалобой по вопросу необоснованных увольнений, которая была послана на имя тов. Ю.В.АНДРОПОВА, в ЦК КПСС, Президиум Верховного Совета СССР и редакции центральных газет. Этим самым вместо объективного рассмотрения наших жалоб в установленные законом сроки мы подвергаемся репрессиям, из-за чего мы вынуждены скитаться по вокзалам из-за отсутствия средств на существование.

27 января 1978 года капитан Пахомов В.С., сотрудник Донецкого КГБ, с работниками милиции гор. Москвы в третий раз без какого-либо основания пытался арестовать КЛЕБАНОВА В.А., ЧЕТВЕРИКОВУ В.В. и ЛУЧКОВА В.Ф., идущих по улице им. Горького в Москве, жителей гор. Максеевки и Донецка, которые являются членами коллективной жалобы от 7-го ноября 1977 года и тоже ждут объективного разрешения.

13 января 1978 года был схвачен член нашей группы житель гор. Минска ЦВЫРКО ГЕННАДИЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ сотрудниками 108-го отделения милиции Москвы и после нескольких суток тюремного содержания в спецприемнике № 1 насильно выдворен из Москвы.

ЦВЫРКО Г.А. был также обвинен в нарушении паспортного режима, хотя в действительности проживал в день незаконного ареста в гостини-

це. Его содержали без санкции прокурора в тюремной камере, пока он не дал подписки, что «добровольно» покинет Москву, откажется от права жаловаться.

1-го января 1978 года на Курском вокзале сотрудники милиции схватили ЯНЬКОВА ГАВРИИЛА ТИМОФЕЕВИЧА, жителя г.Москвы, которого без его согласия лишили московской прописки (паспорт выкрал участковый милиционер Шатров 23 мая 1977 года).

2 января 1978 года по указанию милиции врач-психиатр поместил психически здорового гр. ЯНЬКОВА Г.Т. в психиатрическую больницу № 3 г.Москвы, чтобы оправдать незаконное месячное содержание Янькова Г.Т. в тюремной камере спецприемника без санкции прокурора. Ему также пытались инкриминировать нарушение паспортного режима.

ЯНЬКОВ Г.Т. был только освобожден по нашему требованию 16 января 1978 года. ЯНЬКОВ Г.Т. психически здоров.

ОБРАЩЕНИЕ К МИРОВОЙ ОБЩЕСТВЕННОСТИ

27 января 1978 года нам стало известно, что 20 января 1978 года во все отделения милиции г.Москвы розданы списки с фамилиями граждан, подписавшихся под открытым заявлением к мировой общественности и к советским, партийным и общественным органам, организациям, центральным органам печати.

21 января 1978 года в 19 часов 30 минут схвачен на улице Москвы ПЕТР РЕЗНИЧЕНКО, который содержится в одном из спецприемников Мосгорисполкома в камере № 7 без санкции прокурора, ибо поместить его в психбольницу милиции не удалось.

Милиция пытается инкриминировать ему сутяжничество и нарушение паспортного режима с 1-го января 1977 года, т.е. с момента отказа ему в работе. ПЕТР РЕЗНИЧЕНКО — житель Одесской области.

27 января 1978 года на улице Горького пытались схватить ВЛАДИМИРА КЛЕБАНОВА и ВАЛЕНТИНУ ЧЕТВЕРИКОВУ, жителей города Макеевки Донецкой области. В 13 часов капитан КГБ ПАХОМОВ из Донецкого управления КГБ и работники милиции Москвы хотели их без санкции прокурора, без какого-либо разъяснения доставить в милицию, находящуюся поблизости.

И товарищи по борьбе с помощью проходящих горожан оградили от произвола распоясавшихся блюстителей правопорядка.

Действия сотрудников КГБ и милиции являются грубым нарушением новой КОНСТИТУЦИИ СССР, ст.ст.50, 54, 56, 57, 58, 59.

Просим предать огласке.

Члены комитета свободного профсоюза советских безработных:

1. КЛЕБАНОВ В.А.
2. ПОПЛАВСКИЙ В.Т.
3. ОГАНЕСЯН Ш.А.
4. ЛУЧКОВ В.Ф.
5. ИВАНОВ Н.П.
6. КУЧЕРЕНКО В.И.
7. ПОЗНЯКОВ А.Н.
8. КАШАПОВА В.Г.
9. НИКОЛАЕВ Е.Б.

10. ЗАОЧНАЯ Т.К.
11. ЧЕТВЕРИКОВА В.В.
12. ФАЙЗИН Р.А.
13. КОЗЛОВА К.А.
14. ОВЧИННИКОВА Д.Д.
15. МАНАКОВА Т.М.
16. ОВЧИННИКОВА А.Д.
17. МЕЛЕНТЬЕВ М.Л.
18. ГУРЬЕВ М.Е.
19. ТРАВКИНА В.Л.
20. ФУФАЕВА А.С.

28 января 1978 года

КОПИЯ ВЕРНА
СЕКРЕТАРЬ:

/ЧЕТВЕРИКОВА В.В./

АС № 3193.

№ 95

Копія з електрографічної копії.

Андрій Карабань

Дорогий друже!

Оце надсилаю тобі простацький пасквіль і наклеп, яким займатися не маю ні часу, ні бажання. Сподіваюся, ти зумієш його «розкласти на лопатки» (тобто насміятися, задля цього твого задоволення і перепису).

Широ (підпис).

Про соціальне становище СРСР

(міркування молодого робітника)

1. Загальні зауваження.

Суспільно-економічний устрій Радянського Союзу може бути схарактеризований як державний капіталізм. Цей тип капіталізму виник у другій половині XIX ст., у монополістичний період капіталістичного виробництва.

При державному капіталізмі засоби і знаряддя праці виробництва стають не «всенародною» власністю, а власністю держави. Державна влада концентрується в руках невеликої купки людей різного походження. В міру економічного зміцнення держави (тобто цілковитого підпорядкування останніх засобів виробництва і предметів праці) ця купка людей розширює свій вплив на всі сфери суспільного життя. Так, підпорядковуючи собі суспільне і економічне життя всього суспільства, ця група людей поступово протиставила себе решті суспільства, витворивши пануючий суспільний прошарок державно-партійної і військової бюрократії, редянської буржуазії. За моїми підрахунками в СРСР кількість осіб, які належать лише до верхівки цього прошарку сягає двох мільйонів (це вищі партійні, державні, військові, поліцейські, господарські чини, прислужники їхні у пресі, науці, культурі та ін.).

Цей соціальний прошарок посідає в СРСР фактично особливе правове становище і має високий матеріальний рівень життя (від 300 крб. і вище на особу). Він зацікавлений у збереженні існуючого суспільного порядку в СРСР, або у змінах, що дедалі зміцнювало б його становище.

Однією з переваг державного капіталізму порівняно з «приватним» капіталізмом, як відомо, є можливість планового ведення господарства (як і планової експлуатації трудящих), усунення анархії виробництва і пов'язаних з нею криз виробництва. Все це досягається через гігантську в бюрократичний спосіб концентрацію правління виробництвом в одних руках.

Як і капіталізм взагалі, так і державний зокрема, не може існувати без визиску, без товарно-грошової системи і всіх інших суспільних потворностей, які випливають з них. Так, влада грошей в СРСР породжує різноманітні найогидніші явища в житті.

Маючи у своїх руках політичну, державну, військову владу, радянська буржуазія, охороняючи своє привілейоване становище, підкоряє суспільне життя в СРСР передусім для своїх егоїстичних інтересів. Вона паралізувала все духовне життя суспільства. Від соціальних наук, літератури, мистецтва вона вимагає тільки захвалювання існуючих порядків в СРСР, панегіриків собі. Своєю ідеологією через величезний апарат пропаганди, агітації (радіо, преса, література тощо) радянська буржуазія постійно дурманить голови мільйонів громадян, виховуючи у них рабську покору і слухняність. І щоб мати цю слухняність, вона тримає у себе на службі численні сили: армію, поліцію, зграю платних агентів, різних там підслуховувачів, наглядачів, донощиків, борзописців і підбріхувачів.

Таким насправді є нинішній «перехідний період від соціалізму до комунізму» в СРСР.

2. Робітничий клас.

Основним джерелом існування робітничого класу в СРСР є фізична праця його членів, праця за наймом у держави (так званої «робітничо-селянської, «своєї» держави!).

Робітничий клас був і залишається творцем найбільших матеріальних цінностей в СРСР. Разом з тим праця робітників створює додаткову вартість, що є джерелом існування для панівного прошарку.

Сучасний робітничий клас в СРСР залишається об'єктом експлуатації.

Звернемося до фактів і цифр, які подають статистичні збірники ЦСУ СРСР. І як би їх не перекручувала радянська пропаганда, вони досить промислові. Так, ця пропаганда особливо підкреслює ту велику різницю між економічним та правовим становищем робітників до 1917 року і після цього.

Зробимо деякі порівняння (пам'ятаючи зауваження Леніна, що статистика має класовий характер).

У 1908 р. пролетаріат Російської імперії нараховував 8,5 млн. чоловік (у тому числі 3,9 млн. чоловік промислового пролетаріату), разом із сім'ями 25,5 млн. Середній заробіток складав крб. 50 коп. на місяць, середня тривалість робочого дня — 9 год. хвилин. Окрім великих винятків, ніхто не мав оплачуваних відпусток.

У 1967 р. в СРСР робітничий клас нараховує 57,6 мільйонів чоловік

(на мою думку це число з певних міркувань перебільшене, і в дійсності складає 48 млн. чол.), в тому числі промислового пролетаріату понад 23 млн., а разом із сім'ями (заокруглено) 60,7 млн. чол. Середній заробіток робітників — 96 крб., тривалість робочого дня — 7 годин, середня тривалість оплачуваних відпусток — 2,5 тижня (17-18 днів).

Як бачимо, згідно офіційних даних маємо переконливу різницю. Та ця переконливість виражається лише у масштабному співвідношенні, а по суті справи — це далеко не так.

96 крб. — це формальний заробіток, а реальний, якщо враховувати, що ціни у 1908 р. були в 6 раз нижчі сьогочасних, зовсім інший. Коли 96:6, то одержимо реальний заробіток в 16 крб. Отже, якщо порівнювати 20,5 крб. в 1908 р. і 16 крб. в 1967 р. До цього треба врахувати: перед першою світовою війною робітнича сім'я складалася в середньому з 3 чол. (включаючи і самого робітника, себто і працюючий і 2 утриманці). Якби таке становище зберігалось і тепер, то треба б поділити $16:3=5,3$ крб. на душу робітничої сім'ї за місяць (проти 6,83 крб. в 1908 р.). А, наприклад, у 1963-1964 рр. середній заробіток складав — 76—78 крб., отже, на душу з врахуванням порівняльних цін приходилося приблизно 4,3 крб.

Якщо б зберігалася та сама середня величина робітничої сім'ї (у три особи) тепер, то при сучасному масштабі цін середній життєвий рівень в місті визначався б приблизно в 150 крб., тобто в півтора-два рази вище дійсного заробітку робітника.

Правда, радянська пропаганда постійно наголошує на тому, що в СРСР кожен трудівник, мовляв, має ще і друге джерело прибутку із суспільних фондів. Звичайно, «безплатне» (а по суті мізерне повернення пограбованого) лікування, навчання тощо підвищують матеріальний рівень життя трудівників. У той же час та ж пропаганда замовчує, що найбільше із суспільних фондів користає саме радянська буржуазія, себто таким чином вона одруже, так би мовити, опосередковано експлуатує трудящих. Не секрет, що найвигідніше житло, найкращі курорти, найдорожчі товари використовують радянські буржуа.

Отже, у дійсності не має такого великого розриву між життєвим мінімумом дожовтневого і післяжовтневого робітника.

Скрутне матеріальне становище відбилося, зрештою, на скороченні робітничої сім'ї. Тепер середня робітнича сім'я складається із 2,2 чоловіка. Та цього виявилось замало. Щоб забезпечити собі більш нормальне життя на рівні сучасних цивілізаційних вимог, робітничі сім'я вимушена мати двох працюючих, себто працювати пішла жінка робітника. Це збільшило фізичні виснаження жінки, бо за нею залишився тягар домашньої роботи.

Таким чином, в середньому на одну робітничу сім'ю тепер припадає не 1 (як до 1917 р.), а згідно офіційних таких даних 1,6 працюючого. Себто, якщо до революції 1 робітник прогодував у середньому 2 утриманці, то тепер більш як півтора робітника годують 0,6 утриманця ($2,2-1,6=0,6$).

Ось що стоїть за голими цифрами 20,5 крб. і 96 крб.

Щоб якось прожити, велика частина наших робітників зайнята різного роду підробітками у вільний від офіційної роботи час.

Нарешті знайшовся ще один вихід — джерело прибутку — що за радянських часів набув великої популярності — крадіжки, де тільки дозво-

ляють умови. Це стало своєрідною компенсацією за неможливість домогтися поліпшення життєвих умов гідними робітників способами.

Щоб визначити рівень експлуатації робітника до і після 1917 р., наведемо такі відомості: Ленін у статті «Заробітки робітників і зиск капіталістів у Росії», написаній у 1912 р., наводить такі дані за 1908 р.: в середньому робітник промисловості (всіх їх було 2 253 787 чоловік) заробляв за рік 246 крб. або 25,5 крб. за місяць, а капіталістові давав зиску 252 крб. на рік. «Звідси виходить, — зауважував Ленін, — що робітник меншу половину дня працює на себе, а більшу половину дня — на капіталіста».

Візьмемо 1967 рік. Весь прибуток від промислових підприємств, що надійшов в державну казну, склав 34,9 млрд. крб. Всіх робітників промисловості — 23 500 тис. Коли поділити суму в 34,9 млрд. крб. на число промислових робітників і на 12 місяців, то дізнаємося, що кожен промисловий робітник дає державі прибутку більш, як 123 крб., а сам заробляв, згідно даних ЦСУ СРСР, 109 крб. Звідси виходить, що робітник меншу половину дня працює на себе, а більшу половину дня... — на свого колегіального експлуататора — державу.

Таким чином, норма додаткової вартості (у тому числі норма експлуатації), створювана робітниками, є дуже висока і дорівнює приблизно 113%, що означає, що робітник при 7-годинному робочому дні працює 3 години на себе і 4 години — на державу, радянську буржуазію і суспільні фонди (з яких мізерію йому потім повертають).

Подібне стосується і тривалості робочого дня робітника. У 1908 р. він дорівнював — 9 год. 45 хв., а радянська пропаганда здебільшого оперує цифрами в 11; 11,5 годин, замовчуючи той факт, в ті часи «робочим часом» вважали весь час перебування робітника на виробництві, включаючи і час, відведений на сніданок, обід. Проживаючи поблизу заводів і фабрик, тодішні робітники витрачали не більше 20 хв. на дорогу. Тепер же часу на дорогу більшість робітників витрачає у середньому 1—2 години, особливо це стосується приміських робітників.

Тому, коли підійти з тією міркою до робочого часу, що і до 1917 р., то тривалість робочого дня, при 7-годинному номінальному, досягає 9,5–10 годин, при 8-годинному — 10,5–11 годин.

Отже, робочий тиждень скоротився не на 18 годин, як вважає офіційна статистика, а на 4–5 годин.

Щодо тривалості відпочинку і відпусток, то й тут справжня картина приблизно така. Наприклад, у 1964 році було 52 вихідних дня, 6 святкових днів (новорічні, травневі, жовтневі свята, день Конституції), в середньому 15—17 роб. днів відпустки. Всього 75 днів відпочинку і 290 робочих днів.

До 1917 р. робітники відпочивали і святкували безліч державних і релігійних свят. І як пише Ленін в статті «Новий фабричний закон», вони мали в середньому 98 днів відпочинку і 267 робочих днів. Цифри досить красномовні!

Доброю нагайкою для робітників радянська буржуазія обрала постійне підвищення норми виробітку. Спокушаючись заробити на кілька карбованців більше, ніж передбачено йому планом, робітник прагне перекрыти норму, зробити більше. Та через якийсь час норма підвищується і знову робітник ще більше налягає на свої м'язи і так без кінця.

Найбільша біда сьогоднішніх робітників у тому, що вони безсилі захистити себе від тиску експлуататорів. Вони не можуть об'єднатися, виявити свою солідарність через вільну і незалежну пресу, шляхом демонстрацій, страйків, відкритих виступів. Все їхнє життя настільки скуте, настільки контролюється державою, що найменші прояви опору розчавлюються у самому зародку.

3. Селянство

Загальновідомо, що селяни, якщо тільки можуть, тікають з села. Одні стають дешевою робочою силою у місті і їздять за 100 і більше км на роботу, мучаючи себе і свою сім'ю багатогодинними поїздками на завод чи фабрику і зовсім не буваючи дома, інші правдами-неправдами прагнуть оселитися у місті і т.д. Керівні особи сільськогосподарського виробництва скаржаться на відсутність робочої сили, особливо молодих чоловіків. Офіційна пропаганда вихваляє (майже як подвиг) учнів випускного класу середньої школи, які вирішили усім класом піти працювати у колгосп.

Що це означає? Що заставляє людей бігти з села? Звичайна відповідь: колгосп, колгоспні заробітки, низький культурний рівень сучасного колгоспного села. Повніша відповідь полягатиме у тому, що колгосп — це означає надто високий процент експлуатації (в середньому за робочий день лише одна година праці оплачується колгоспникові), це означає колективну працю, колективне голодування, колективне грабування. Хотів того чи ні, а письменник М.Стельмах у п'єсі «Правда і кривда» очевидячки показав, що наш селянин має усі права: право на працю, на освіту тощо, крім права на здобуток своєї праці. Це право цілком присвоїла собі бюрократично-військова держава, яка за безцінь привласнює майже весь продукт селянина.

«Статут сільськогосподарської артілі» (1931 і 1969 років) закріпив селян до державної землі, юридично відновив своєрідне кріпацтво у наші дні. Посиленню цього кріпацтва сприяє діючий щодо колгоспників паспортний режим. Колгоспникам не видають паспортів, вони зобов'язані довіку майже задаремно працювати у «своїй» артілі.

Про те, що колгосп є досить вигідною формою експлуатації, добре зрозуміли фашисти, які на окупованій ними території зберігали їх. Один з героїв книги О.Ф.Федорова «Підпільний обком діє» (розділ «Важкі дні») каже: «Згідно німецьких інструкцій повного розподілу артільного господарства нема. І кажуть, не передбачається. Залишають общини, щоб легше тягнути». Тобто, німці-завойовники зберігали колгоспи, щоб полегшити собі грабування окупованих земель.

Шлях до так званого колгоспного ладу всіяно трупами, залито кров'ю, полито слізьми. Найжахливішим злочиним на цьому шляху був штучно викликаний голод на Україні зимою 1932-1933 рр. і весною 1933 р. Біля 15 мільйонів українського населення померло від голоду! Ціла країна! Ось якою ціною будувався щасливий колгоспний лад! Лише голодом і смертю вдалося радянській буржуазії загнати людей до колгоспу, упокорити їх.

Сьогодні ми маємо здичавіле село, духовно спустошене і морально занепаде. Воно не спроможне ні забезпечити належний рівень сільськогосподарського виробництва, ні тим більше породити щось путнє в галузі культури.

Архів СБУ, спр.69308фп, т.6, арк.248-253.

№ 96

Поддерживая призыв Международной Амнистии, украинские диссиденты поднимают свой голос в защиту репрессированного донецкого шахтера Владимира КЛЕБАНОВА, основателя Межпрофессионального объединения трудящихся СССР*. Мы требуем немедленного освобождения Владимира КЛЕБАНОВА и всех тех, кто, выдвигая свои законные трудовые требования, был подвергнут репрессиям. Мы обращаемся к украинским рабочим с призывом — добивайтесь освобождения Владимира КЛЕБАНОВА. Создавайте на своих предприятиях независимые от государства профсоюзы. Только такие профсоюзы могут защитить ваши трудовые интересы. Боритесь за точное соблюдение рабочего законодательства, требуйте повышения заработной платы, отказывайтесь от работы во время «черных суббот», продлевающих вашу 41-часовую рабочую неделю. Жизненный уровень советского рабочего — один из самых низких в мире. Ваше святое право — бороться с нещадной государственной эксплуатацией вашего труда.

Украинское патриотическое движение.

№ 97

Киев. Инструктора райкомов партии читают партийным организациям городских предприятий и институтов лекции, которые являются своего рода комментарием к письму ЦК КПСС о продовольственном положении в стране.

С трудностями справимся, утверждают лекторы, если не будет паника, а для устранения ее употребим все силы. В частности, будут проведены показательные процессы над продавцами, которые будут продавать в одни руки сверх нормы. Кроме того, «если будут обнаруживаться люди, создающие в своих домах запасы продуктов (!), то к ним будут применяться уголовные санкции вплоть до посадки».

На крупных предприятиях будет создаваться внутренняя торговая сеть. На заводе «Арсенал», например, уже имеется свой продмагазин.

На некоторые продукты питания, возможно, введут карточную систему распределения. Возможно, что с повышением цен повысят и зарплату, но лишь для некоторых категорий граждан, в частности рабочих.

* * *

В конце августа с.г. рабочие Мотоциклетного завода (расположен по ул. Семья Хохловых, 8) провели забастовку (1-2 дня), причина которой заключалась в том, что администрация урезала прогрессивку и не выдала премию. С приехавшим начальством отказались разговаривать до тех пор, пока им не предъявят подписанный приказ о восстановлении оплаты труда в полном размере (с полной прогрессивкой и премии

* Ошибка в тексте. Клебанов — основатель Свободного профсоюза трудящихся, а не СМОТа — Свободного межпрофессионального объединения трудящихся.

альними). Когда это требование было выполнено, приступили к работе.

Мотоциклетный завод — один из крупнейших заводов такого рода в Союзе, неоднократно награждался.

АС № 4496, с.1.

№ 98

Ю.Литвин

Солідарності,

Об'єднанню вільних профспілок Польщі

Вітання

Українська громадська група сприяння виконанню гельсінкських угод у СРСР.

Шановні панове товариші!

Дорогі друзі!

Українська Правозахисна Група «Гельсінкі» від себе особисто, від імені всіх українських борців за громадянські права і свободи, від імені свідомого інакходумаючого робітництва України виявляє з вами свою повну солідарність і шле вам палке вітання з нагоди Першої річниці створення вільних профспілок на польській землі.

Та, воістину титанічна робота і героїчна боротьба, проведені «Солідарністю» протягом року, гідні подиву, захоплення, глибокого вивчення і наслідування.

Вам поталанило здійснити те, що вважалось неможливим в умовах т.з. «соціалізму», а саме: об'єднати мільйонні маси трудящих у свої власні, незалежні від держави і партії, профспілки і повести їх на боротьбу із Владою і Капіталом. Ви зробили з неможливого можливе і це важко переоцінити.

«Солідарність» не лише самоствердила себе як справді організація трудящих, а й за такий відносно короткий час стала могутньою суспільною силою, здібною розв'язувати актуальні проблеми сучасності, а саме — ефективно боротися: як за свої класові інтереси, зокрема, так і за права і свободи народу в цілому. Отже, ви наочно показали і показуєте, здавалося, неймовірний факт, що в умовах так званого «соціалізму», точніше тоталітаризму, можна організувати трудящих, повести на боротьбу з державою і в цій боротьбі здобути ряд перемог, тобто змусити владу піти на поступки і тим самим визнати юридичне право робітничого класу на страйк. А це вже свідчення того, що «Солідарність» зробила якісно новий крок у світовому профспілковому русі, що поставило її в авангард сучасного міжнародного правозахисного процесу. Отже, ви вписали славу сторінку в історію людства, і це далеко ще не все.

Польський експеримент (який з повним правом треба назвати епохальним) яскраво доводить ряд фундаментальних фактів, які не тільки нищівно викривають совітсько-комуністичні міфи про ту соціально-економічну і політичну реальність у країнах, де при владі стоять комуністичні партії, а й виявляють справжню природу такої дійсності (закони, що лежать у її основі) і ті перспективи, що з неї постають. Ось саме це надає «польському експерименту» надзвичайно важливе світове значення як в теоретичному, так і в практичному планах.

Отже, зроблене вами безперечно доводить:

Перше. В країнах т.з. «соціалізму» (тобто, в країнах, де влада належить комуністам) існують антагонізми між працею і капіталом, який сконцентрований в руках держави, що виступає як персоніфікований капіталіст, наділений абсолютною політичною владою, котра затушовує ці антагонізми, не даючи їм можливості виявити класовий характер. Однак, як показав «польський експеримент», при відповідних економічних і політичних обставинах існуючі антагонізми можуть вилитися, як це вилитося у Польщі, у відкриту організовану класову боротьбу. А це є безперечний доказ того знаменного факту, що причини існуючих класових антагонізмів лежать у самій структурі товарного виробництва і приватно-державницького розподілу матеріальних благ. А це значить, що економіка т.з. «соціалізму» (байдуже якої стадії), має класичну капіталістичну основу, яка конкретизується в державно-монополістичному функціонуванні капіталу.

Отже, т.з. соціалізм є не що інше як один з різновидів сучасного капіталізму, тобто держкапіталізму.

Друге. Якщо в країнах, де влада знаходиться в руках комуністичних партій, економічним базисом є державний капіталізм (насправді воно так і є), в такому разі держава як така виконує свої насильницькі функції стосовно робітничого класу і мас трудящих, водночас являючись колосальною машиною економічного визиску-експлуатації трудящих панівним класом — класом партійно-державної бюрократії буржуазії. Отже, така держава не була, не є і не може бути державою диктатури пролетаріату, тим паче загальнонародною державою.

Третє. Комуністичні партії, борючись за політичну владу, використовують робітничий клас, спекулюючи на його класових інтересах для досягнення своєї мети — захоплення державної влади і створення однопартійної (тоталітарної) політичної системи, як політичної передумови держкапіталізму, який перетворить робітничий клас у (спільний?) об'єкт експлуатації, дезорганізуючи його організаційно і розкладаючи морально. Отже, комуністичні партії по своїй суті — це політичні сили, що ворожі пролетаріату і не є виразниками його класових інтересів, як до захоплення державної влади, так і під час т.з. «побудови «соціалізму» і комунізму, котрі є не чим іншим як ширмами, за якими приховується справжній капіталізм і його політико-тоталітарна надбудова.

Четверте. Профспілки, створені державою і партією в країнах т.з. «соціалізму», не захйшали, не захищають і не можуть захищати корінних інтересів трудящих від утисків капіталу — держави, а є тільки гальмом класової свідомості, класової боротьби. Отже, партійно-державні профспілки є слухняним інструментом держави, мета якої — присипляти класову свідомість трудящих, що дозволяє панівному класу ставити працю в най-

більш вигідне для держави (для себе) положення — тобто бути абсолютним господарем в країні.

П'яте. Для захисту своїх класових інтересів від постійних утисків (економічного і політичного гноблення) Влади і Капіталу трудящим і найперше, робітничому класу необхідно створити свої власні незалежні від партії і держави профспілки. Ця необхідність виникає з реального становища робітничого класу в умовах держкапіталізму.

Шосте. Робітничий клас ще не зіграв своєї історичної ролі і є однією з найбільших рушійних сил сучасного суспільства, без організованості і суспільного руху якого не можливі корінні демократичні перетворення. Отже, робітничий клас, його свідомо боротьба є тою могутньою силою, з якою держава не лише мусить рахуватися, але й іти на суттєві уступки.

Сьоме. Справжня ефективність профспілкового руху досягається лише тоді, коли класова боротьба не носить політичний (насильницький) характер, а йде в ногу як з національним, так і з світовим правозахисним процесом.

Восьме. Правозахисний рух у країнах держкапіталізму матиме лише тоді силу і успіх, коли він має під собою класову основу і спирається на широкий профспілковий рух. А тому створення «Вільних профспілок» типу солідарності є найактуальнішим, найважливішим завданням, що стоїть перед правозахисними групами.

Дев'яте. В створенні таких профспілок зацікавлені широкі маси трудящих, які вже класово дозріли чи класово визрівають для вирішення цієї однієї з найважливіших проблем сучасності. Отже, робота в цьому напрямку знаходить і знаходиться повне розуміння і солідарність міжнародних профспілок і правозахисного руху.

Десяте. Майбутня соціалістична революція (провісником якої є польський експеримент), буде якісно відмінною від всіх знаних нам революцій політичних саме тим, що вона не носитиме насильницького характеру, буде революцією без крові — революцією Гуманізму.

З глибокою пошаною: Ваші друзі по боротьбі члени Укр. Прав. Групи (О.Мешко, Ю.Литвин, В.Овсієнко).

(Архів СБУ, спр.68241фп., т.1, арк.240. Рукопис. Оригінал.
Документ завершений у Лук'янівській в'язниці
на початку вересня 1982 р. (початий у березні 1982).

№ 99

Українська Гельсінкська спілка

Декларація принципів

1. Преамбула

Українська Гельсінкська Спілка як федеративне об'єднання самоврядованих правозахисних груп і організацій в областях, районах, містах України та за її межами створюється на базі Української громадської групи

сприяння виконанню гельсінкських угод підтверджує вірність правозахисним принципам декларації Групи від 9 листопада 1976 р.

Українська Гельсінкська Спілка вважає необхідним визначити основним напрямком своєї діяльності захист національних прав, насамперед права націй на самовизначення, передбаченого ст. 1 ратифікованого Радянським Союзом Міжнародного пакту про громадянські і політичні права («Всі народи мають право на самовизначення. В силу цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток»), бо без свободи нації справжнє забезпечення свободи особи неможливе. Якщо людина не засіб для реалізації тих чи інших ідеологічних концепцій, а мета і вінець творіння, то нація — єдине природне соціальне середовище, в якому особа всебічно може розкрити свої здібності і виконати своє призначення на Землі.

Як показав досвід 66-річного перебування України в складі СРСР, ні уряд УРСР, який насправді ніколи не був суверенним урядом, а тільки виконавчим органом центральної влади, ні Комуністична партія України, що є всього лиш регіональним підрозділом КПРС, не могли і здебільшого не бажали захистити населення України від тотального голоду, від варварського нищення продуктивних сил та інтелектуального потенціалу нації, від денационалізації українців та неросійських меншостей, від штучної зміни етнічного складу населення України. Ці факти прямого геноциду та триваючого навіть в умовах відносно демократизації етноциду корінного населення України підтверджують ту незалперечну істину, що жодна партія не сміє монополізувати права на вирішення кардинальних проблем, які заторкують саме існування народів. Бо, альтернативних, опозиційних (в цілому чи в окремих питаннях) до політики уряду і правлячої партії організацій дійсне забезпечення прав людини і нації неможливе.

Не будучи політичною партією і не ставлячи собі метою переобрання влади, УГС бачить своє завдання у всебічній активізації народних мас, у виробленні механізму участі народу в управлінні державою та надійного контролю за державним апаратом.

Підтримуючи всі конструктивні ідеї влади, що торкаються перебудови демократизації радянського суспільства, УГС залишає за собою право на демократичну опозицію як дійову форму активізації демократичних процесів у суспільстві.

УГС не політична партія з обов'язковою для кожного її члена програмою і допускає плюралізм поглядів та членство в інших політичних партіях і організаціях. Замість програми УГС пропонує «Декларацію принципів», що можуть стати основою об'єднання демократичних сил в боротьбі за перетворення суспільства, за права особи і нації (незгода з окремими положеннями Декларації при прийнятті її загального спрямування не виключає участі в праці однієї з секцій чи місцевих організацій УГС).

2. Основні принципи

1. УГС — вважає, що відновлення української державності, яка сьогодні існує тільки на папері, було б основною сталою гарантією забезпе-

чення економічних, соціальних, культурних, громадянських та політичних прав як українського народу, так і національних меншостей, що живуть на території України.

2. УГС вважає, що під маскою союзу суверенних радянських республік Сталін побудував гранично централізовану авторитарну державу, характер якої дотепер суттєво не змінився. Тому для дійсної демократизації радянського суспільства потрібні не окремі зміни, а радикальна ломка державного устрою. Майбутнє співжиття народів СРСР ми уявляємо можливим у формі конфедерації незалежних держав, перехідним етапом до чого може бути федерація суверенних демократичних республік з наповненням поняття «Союз РСР» реальним змістом за допомогою максимальної політичної, економічної і культурної децентралізації.

3. Підтримуючи ті впроваджувані правлячою в СРСР партією законодавчі зміни, демократичний характер яких не викликати сумнівів, УГС разом з тим пропагуватиме необхідність повного анулювання антидемократичних централістських сталінсько-брежнєвських конституцій і вироблення Конституції СРСР та конституцій республік на новій основі.

Нова федеральна конституція Союзу має тільки гарантувати безперешкоди дискримінаційних застережень основні права і свободи громади, викладені в ратифікованих СРСР міжнародних правозахисних Пактах ООН та прикінцевому Акті Гельсінкської наради 1975 року, а також встановлювати загальні принципи федеративних зв'язків союзних республік, але не уніфікувати і не регламентувати організацію економічного, політичного й культурного життя в республіках, як це зроблено в діючій Конституції СРСР. Замість всесоюзних комітетів, міністерств та ін. центральних адміністративних органів ми пропонуємо створення на союзному рівні тільки консультативно-координаційних органів, передавши безпосередньо суверенним республікам всю повноту керівництва економічним, політичним та культурним життям. У зв'язку з перенесенням всього поточного законодавства у республіканські парламенти (верховні ради) федеральний законодавчий орган міг би бути однопалатним парламентом (федеральною радою) з рівним представництвом союзних республік незалежно від кількості населення і адміністративно-територіального устрою. Центр Союзу, де будуть розміщені постійно діючі федеральні органи, не може бути одночасно столицею однієї з рівноправних республік, а сесії федерального парламенту (федеральної ради) мали б проводитись в столицях союзних республік по чергову. В новій конституції не має бути місця для імперіалістичного терміну «радянський народ», а повинно стояти «народи СРСР».

4. В нову Конституцію України, яка має ввібрати в себе як принципи міжнародних документів з прав людини, так і досвід національного і звичаєвого права народу, ми пропонуємо ввести статтю про громадянство України, яке дає право вибирати в Ради і бути обраним в них, а також працювати у державних установах Української Республіки. До громадян України при обов'язковому для всіх достатньому знанні державної мови Республіки можна було б зарахувати осіб, що жили на тій чи іншій території України до включення її в СРСР, та їхніх нащадків хоча б по одній із ліній; українців-реємігрантів з інших республік та з-поза меж СРСР;

всіх інших осіб, що постійно проживали на території Республіки не менше десяти років і визнають державну мову та Конституцію Республіки.

5. Не встановлюючи ніяких обмежень для негромадян України, крім вказаного вище, ми водночас виступаємо проти штучного перемішування населення Союзу з метою зміни етнічного складу республік за допомогою зустрічних перемішень кадрів, централізованого планування промислового будівництва без врахування місцевих трудових ресурсів та ін. Виступаючи проти таких замкнених кордонів, як між соціалістичними країнами Східної Європи, ми все-таки пропонуємо ввести як тимчасовий запобіжний захід проти багатолітньої політики русифікації певний імунітет на в'їзд для постійного проживання в республіці із здобуттям громадянства.

6. Ми вимагаємо негайного конституційного визнання статусу української мови як державної мови Республіки із впровадженням її в усі сфери суспільного життя Республіки — в державний і господарський апарат, в дошкільне виховання, шкільництво, вищу та професійно-технічну освіту, військову справу та ін., підтримуючи в цьому всенародний рух, що охопив сьогодні широкі верстви українського суспільства.

7. Водночас ми виступаємо за найширші гарантії права національних меншостей на Україні (росіян, євреїв, поляків, білорусів та ін.) на культурно-національну автономію (нацасоціації, школи, театри, музеї, преса, церкви та ін.), а у випадках суцільного замешкання (угорці, греки, гагаузи, румуни, болгари, росіяни та ін.) ще на створення національно-адміністративних одиниць у селах, селищах, районах. Ми стоїмо за негайне відновлення в складі УРСР Кримської АРСР з організованим поверненням репресованого Сталіним населення автономної республіки на місця колишнього проживання.

8. УГС поширює свою діяльність на території, заселені українцями поза межами УРСР, домагаючись опіки уряду республіки над національними громадами українців у Казахстані, Білорусії, Молдавії та ін., а також поза межами СРСР (Польща, Чехословаччина, Румунія, Югославія). В межах Союзу тільки повне забезпечення культурно-національних потреб українців Берестейщини, Воронежчини, Кубані, придністровських районів Молдавської РСР зніме з порядку денного болісне питання перегляду кордонів республік за етнічним принципом.

УГС домагатиметься конструктивного діалогу і широкої співпраці на всіх рівнях (від урядового до особистих контактів) із українською еміграцією на Заході замість плеканої ідеологічними догматиками ненависті, породженої умовами сталінщини.

9. УГС ставитиме питання перед урядом УРСР та урядами країн, що підписали Гельсінкську угоду, про гідне суверенної держави представництво України на міжнародній арені, про встановлення дипломатичних відносин з іншими країнами на рівні посольств і консульств, про взаємне представництво органів масової інформації, міжнародних агентств фірм, корпорацій, про окреме представництво України на міжнародних наукових конференціях, спортивних олімпіадах і першостях, на мистецьких фестивалях та інших міжнародних заходах.

10. УГС стоїть за передачу фактичної влади в Республіці із рук Компартії в руки обраних демократичним шляхом Рад народних депутатів. Вибори до Рад, на яких буде виставлено одного кандидата на одне місце,

повинні вважатись недійсними. Це положення має поширюватися і на вибори президента (голови Верховної Ради) федерації та президента (голови Верховної Ради) Республіки, яких належить обирати прямими виборами не більше як на два терміни підряд. Право висувати кандидатів у депутати повинні мати усі партії, спілки, неформальні об'єднання і просто ініціативні групи громадян, які попередньо зберуть на підтримку свого кандидата обумовлену кількість підписів виборців округу (наприклад, тисячу).

УГС має намір на виборах до Верховної Ради СРСР 1989 року виставити своїх кандидатів у якомога більшій кількості виборчих округів.

11. УГС вважає, що народ України повинен стати дійсним господарем своїх природних багатств і ресурсів, будуючи взаємини із іншими республіками федерації та іншими державами на принципах взаємної вигоди. Основою національної економіки України повинен стати республіканський госпрозрахунок і самофінансування. Союзні міністерства необхідно ліквідувати і замінити координаційними комітетами із обмеженими функціями узгодження, посередництва і обміну економічною інформацією.

Для стимулювання економічного процвітання Республіки УГС вважає необхідним максимальне заохочення приватної ініціативи, яка може виявлятися у перетворенні частини державних промислових підприємств в акціонерні чи кооперативні, у добровільному виході селян із колгоспів із землею для приватного господарювання чи створення кооперативів різного типу, у праві окремих осіб, кооперативів та спілок на придбання засобів виробництва. Втручання держави в господарське життя може відбуватися тільки економічним стимулюванням (кредити, пільгове оподаткування та ін.), а не голим адмініструванням. Домінувати повинна ринкова економіка із вільним ціноутворенням. В умовах республіканського госпрозрахунку стане неможливим нарощування промислових потужностей екстенсивними способами в економічно перенасичених районах, а незалежний від центру республіканський уряд дістане змогу стимулювати натомість господарський розвиток відсталих районів з прихованим безробіттям, не допускаючи таким чином ні впливу населення в значних розмірах за межі Республіки, ні організованого централізованим планування економіки зумисного припливу населення з інших республік (насамперед із Росії) для розмивання етнічного складу населення України. Промислові підприємства, об'єднання і кооперативи повинні мати право на економічні зв'язки із закордонними підприємствами і об'єднаннями. Корисним було б залучення матеріальних засобів і економічного досвіду української еміграції.

12. Охороняючи соціально-економічні права людини, держава повинна гарантувати мінімум матеріальних благ тим, хто цього потребує (встановлення порогу «бідності»), допомога по безробіттю). Повинна заохочуватись також добродійна діяльність громадських організацій та окремих осіб. Але спроби ввести хоча б відносну рівність в оплаті праці і прибутках привели б до застою і регресу суспільства.

Відновлення соціальної справедливості УГС бачить не у зрівнялівці, яка була однією з головних причин занепаду економіки, а в різкому скороченні бюрократичного апарату («нового класу»), що паразитує на народній шії, у скасуванні всіх без винятку соціальних привілеїв партійно-

радянського бюрократичного апарату (спецобслуговування продуктами і промисловими товарами, спецлікарні, спецкурорти і зони відпочинку, персональні машини, поїздки державним коштом за кордон, привілеї дітям і родичам при здобутті освіти і працевлаштуванні, позачергове одержання кращого житла та ін.).

УГС буде добиватися справедливої системи соціального забезпечення (пенсії трудящим та інвалідам — не нижче середнього рівня зарплати в Республіці із надбавками пропорційно рівню інфляції; зрівняння права на пенсійне забезпечення громадян всіх професій і соціальних прошарків за віком і стажем, включаючи армію, міліцію, органи безпеки, виняток залишивши для робітників на особливо важких та шкідливих роботах; включення до стажу трудової діяльності праці на підприємствах концтаборів). Потребує повної перебудови система охорони здоров'я, що є причиною високої смертності, зокрема дитячої, та зниження тривалості життя.

13. УГС вважає, що у зв'язку із злочинною централізаторською політикою союзного уряду і союзних міністерств, що не рахувалися з інтересами населення України, Республіка опинилася перед загрозою екологічного геноциду (екоциду). Ми будемо добиватися не тільки припинення будівництва нових атомних реакторів, але й згорання уже побудованих на Україні АЕС із заміною їх альтернативними енергетичними засобами та припинення експорту електроенергії з території України. Ми — за перегляд структури української промисловості з поступовим анулюванням шкідливих виробництв (передовсім хімічних) в зонах промислового перенаселення, за припинення будівництва екологічно небезпечних гідротехнічних споруд, за винесення кожного більшого проекту промислового будівництва на широке всенародне обговорення.

14. УГС відстоюватиме суворе дотримання передбачених Загальною Декларацією прав людини. Пактами ООН та Прикінцевим Актом Гельсінської наради основних прав і свобод громадян, найперше — визнаної всім цивілізованим світом свободи висловлювати власні погляди і поширювати ідеї незалежно від кордонів. Це — аксіома демократії, що повинна бути забезпечена конституційним правом створювати незалежні громадські організації, в тому числі опозиційні до уряду й правлячої партії; правом пропорційного користування державними засобами масової інформації, створювати власні незалежні видання із забезпеченням необхідною матеріальною базою; правом організовувати мітинги, збори, дискусії; правом мати вільний доступ до всякої інформації (крім чітко окреслених питань військової таємниці), в тому числі до матеріалів архівів, дипломатичних документів, до книг і документів, які зараз заховані у спецфонди; правом мати доступ до радіопередач, книг, періодичних видань з інших країн світу, що освітлюють проблеми і події з різних ідейних позицій.

15. УГС виступає за перегляд Кримінального кодексу УРСР, за вилучення з нього антидемократичних статей: ст. 62 («антирадянська пропаганда й агітація»), ст. 187—1 («наклепницькі вигадки» на державний лад»), статей, що передбачають покарання за релігійну діяльність, за «тунельство», порушення паспортного режиму та ін., за різке зменшення покарань, зв'язаних із позбавленням волі, за скасування смертної кари. УГС

буде добиватися звільнення всіх політв'язнів, повної реабілітації всіх, хто був засуджений за переконання, ліквідація спецпсихлікарень («психотюрем»). КДБ має бути ліквідований або скорочений і реорганізований із зняттям з нього функцій політичної поліції. Потребує реорганізації судочинство із зміною судової «трійки» демократичними формами суду (напр., судом присяжних). Право на адвокатський захист має бути введено з моменту пред'явлення звинувачення. Необхідна гуманізація виправно-трудової системи. В'язні мають відбувати покарання за місцем вчинення злочину, вивезення в'язнів за межі Республіки недопустиме.

16. УГС стоїть за скорочення армії до розумних меж, необхідних тільки для оборони, із скеруванням вивільнених коштів на піднесення добробуту народу. Військова служба повинна проходити на території Республіки в республіканських військових формуваннях. У перспективі бачимо перетворення військової служби в добровільну і оплачувану, як у деяких демократичних країнах світу.

17. Право на працю передбачає створення умов для його повноцінної реалізації. Але примушування працювати під загрозою засудження — це форма рабства, що суперечить міжнародним правовим нормам. УГС виступає за створення незалежних профспілок як найдійовішого органу соціального захисту особи (досягнення нормальних умов праці, належної оплати та ін.).

18. УГС відстоює необмежені права віруючих на створення релігійних громад свого віросповідання, виступає за легалізацію Української греко-католицької та відновлення розстріляної Української автокефальної православної церкви, за припинення переслідування евангельських християн-баптистів, «п'ятидесятників», послідовників свідомості Кришни та інших вірувань. Ради в справі вірувань та її відділення на місцях, що стали знаряддям переслідування віруючих, повинні бути ліквідовані. Має бути гарантоване право не тільки антирелігійної, а й релігійної пропаганди.

19. УГС буде добиватися виконання владою гарантованих міжнародними документами з прав людини, що їх ратифікував уряд СРСР, прав на вільний вибір місця проживання (ліквідації паспортної системи і регламентованих прописок), на вільний виїзд і в'їзд з Республіки як у інші республіки Союзу, так і в будь-яку країну світу.

20. УГС вважає, що в усіх найважливіших питаннях, що зачіпають інтереси всього населення України або значної його частини, необхідно проводити всенародні референдуми, забезпечивши перед тим необхідний час і можливість для роз'яснення позицій та вільної агітації.

* * *

«Декларація принципів» УГС та Статут діють тимчасово до затвердження на установчих зборах УГС, які відбудуться після організації обласних рад УГС. В подальшому зміни в Декларацію принципів та Статут можуть вноситися Всеукраїнською Координаційною Радою УГС на подання обласних організацій.

7 липня 1988 року

ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ СПІЛКИ

Статутні принципи Української Гельсинської Спілки

Українська Гельсинська Спілка (далі — «УГС» або «Спілка») утворена на базі Української Гельсинської Групи, яка існувала з 1976 р. дотепер. УГС керується в своїй діяльності принципами визнаних або ратифікованих Урядом СРСР основоположних міжнародних документів з прав людини — Загальної Декларації Прав Людини, Пактів ООН про економічні, соціальні і культурні права та про громадські і політичні права, прикінцевого Акту Гельсинської наради з питань безпеки і співпраці у Європі 1975 року, а також розробленою на основі цих правових документів Декларацією принципів УГС.

Сприяючи втіленню в життя тих позитивних процесів демократизації, що розпочалися в СРСР, УГС водночас прагне до поглиблення та розширення їх, критикує непослідовність і консерватизм органів влади і правлячої партії при вирішенні конкретних питань перебудови, знаходиться в становищі конструктивної демократичної опозиції до адміністративно-бюрократичної системи, що склалася і утвердилася в СРСР.

УГС діє на території України, захищаючи політичні, соціальні та економічні права українського народу та інших національностей, що постійно живуть на території Республіки. УГС може створювати групи чи організації за межами УРСР на територіях масового українського заселення, а також серед української еміграції, де існує Закордонне представництво Спілки.

УГС будується на принципах федералізму із широким самоврядуванням автономних організацій. Кожна з таких організацій може мати свій статут, вироблений із врахуванням цих статутних принципів та специфіки своєї роботи.

В члени автономних організацій Спілки рекомендується приймати громадян різних національностей віком від 16 років, що в основному згодні із Декларацією принципів УГС і хочуть працювати в обраних самими для себе правозахисних ділянках. Незгоди з окремими положеннями Декларації принципів при схваленні її загального спрямування не виключає членства і праці в одній з автономних організацій УГС, крім її керівних органів.

УГС створюється на основі індивідуально-колективного членства. До Спілки приймаються як окремі особи, що можуть об'єднуватися у територіальні (міські, районні, обласні) організації, так і неформальні об'єднання (клуби, асоціації, спілки, об'єднання найменшостей та ін.), що поділяють основні принципи і напрями Декларації УГС. Членство в будь-якій іншій організації чи партії у такому випадку не може бути перешкодою для вступу в УГС.

Права і обов'язки членів Спілки визначаються статутами автономних організацій на місцях. Однаково обов'язковим для всіх є тільки дотримання основних демократичних принципів (права обирати і бути обраним в керівні органи, права на оприлюднення окремої думки чи позиції меншості та ін.).

В міру зростання кількості членів Спілки на місцях створюються Координаційні Ради, які самостійно, керуючись Декларацією принципів УГС та статутними принципами, виробляють статuti обласних організацій УГС. Такі ж Координаційні Ради (КР) створюються на територіях із значним українським населенням за межами УРСР (наприклад, Кубанська Рада, Московська Рада та ін.). Колективні члени УГС (неформальні клуби та ін.), що діють в межах області, делегують своїх представників в обласну КР, а неформальні організації міжобласні та всеукраїнські — безпосередньо у Всеукраїнську Координаційну Раду (ВКР).

До Всеукраїнської Координаційної Ради входять: по одному представнику обласних організацій Спілки та міжобласних (всеукраїнських) неформальних об'єднань — колективних членів УГС та обрані на Всеукраїнській конференції УГС керівники основних секцій Спілки. У першій після створення Спілки склад ВКР вводяться також члени ініціативної групи по створенню УГС із числа членів Української Гельсинської Групи (9 осіб).

Основними секціями Спілки можуть бути: державно-правова, прав людини, економічна, соціального захисту, міжнаціональна, екологічна, молодіжна, мовна, культурно-освітня, релігійних проблем, українців у світі, при потребі також інші. Кількість і назви секцій на місцях визначаються обласними організаціями.

Всеукраїнська Координаційна Рада виділяє із свого складу постійно діючий Виконавчий Комітет у складі трьох виконавчих секретарів та керівників секцій.

Всеукраїнська Координаційна Рада обирається на конференції УГС терміном на три роки. ВКР обирає із свого складу Виконавчий Комітет теж на три роки із почерговим головуванням секретарів (тобто не більше одного року підряд). Для уникнення посадової авторитарності принцип змінності керівництва (не більше трьох років підряд) рекомендується і для обласних координаційних рад та секцій.

Всеукраїнська конференція УГС проводиться не рідше одного разу на три роки, а при потребі вирішення важливих питань — за рішенням 3/4 складу ВКР.

Завдання координаційних рад, Виконавчого Комітету ВКР та інших виборних органів — тільки консультативне (збір інформації, передача досвіду, методологічні розробки тощо). Рішення їх не є обов'язковими для виконання всіма членами Спілки.

Фінансові засоби УГС складаються із членських внесків членів Спілки, виплата яких обов'язкова, пожертвувань можливих прибутків від видавничої та ін. діяльності. Розмір внесків та інші способи обертання та розподілу коштів визначаються у статутах автономних організацій УГС. 10% прибутків автономної організації передають у розпорядження Виконавчому ВКР, рештою розпоряджаються самі.

Основними рекомендованими для автономних організацій формами роботи можуть бути:

— широкий збір інформації по всіх викладених у декларації принципів напрямках правозахисної діяльності з використанням зібраного матеріалу на місцях та передачі у обласні КР та Виконком ВКР;

— звернення від імені обласних та ін. автономних організацій і груп Спілки до місцевих та республіканських органів влади;

— звернення від імені ВКР та її Виконкому до Уряду СРСР та Уряду УРСР із вимогою законодавчих та інших рішень;

— звернення від ВКР по узгодженню з усіма обласними організаціями до урядів країн, що підписали Гельсинську угоду, у всіх серйозних випадках, коли, незважаючи на звернення до Уряду СРСР, порушення основних прав людини і нації продовжуються;

— такі самі звернення до міжнародної громадськості та Міжнародної Гельсинської Федерації, членами якої ми себе вважаємо;

— широка пропаганда ідей УГС через засоби масової інформації (якщо це можливо), мітинги, збори, демонстрації, підписні листи, листівки, незалежну пресу, інформаційні агентства та пресу країн, що підписали Гельсинську угоду та ін. Для оперативнішого освітлення діяльності УГС та вимог Співки при Виконкомі ВКР створюється пресова служба УГС, яка діє на базі журналу «Український вісник».

Ці статутні принципи, як і Декларація Принципів УГС, діють тимчасово до затвердження на установчих зборах Співки, які відбудуться після організації обласних рад УГС. Подальші зміни у статутні принципи та Декларацію УГС можуть вноситися конференцією Співки або одноголосним рішенням ВКР на подання обласних організацій.

Порядок виборів на конференцію УГС та порядок її проведення буде визначено на установчих зборах УГС.

7 липня 1988 року

ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСИНСЬКОЇ ГРУПИ

Архів УРП. Машинопис.

№ 101

Інформатор № 4

Хроніка Тернопільської філії УГС

22.04.1989.

17 квітня відбулася ділова зустріч керівних працівників обкому з членами письменницької організації. Мета зустрічі — осудити та відмежуватись від Народного Руху, чого і було частково досягнуто. Член Ради НРУ письменник Богдан Бастюк покинув Народний Рух. Ця незапланована зустріч, названа місцевою газетою письменницькими зборами, відбулась без ініціативи письменників і їх бюро та при відсутності відповідального секретаря Співки письменників Т.М.Петрука-Попика і члена бюро Михайла Левицького, якого в цей час міліціонер повідомив про терміновий виклик до міського прокурора.

Газета «Вільне життя», фальсифікуючи факти, сфабрикувала рішення зборів, в якому говориться про недоцільність перебування членів Співки письменників України в Раді НРУ, а також про осудження спекулятивно-го використання авторитету та імені обласної організації Співки пись-

менників різними екстремістськими та демагогічними групами і елементами.

18 квітня в Тернопільському педагогічному інституті відбулися збори місцевої адміністрації, представників міськкому партії, міськкому комсомолу і обкому комсомолу. Другий секретар міськкому партії Остапчук піддав гострій критиці Народний Рух і заявив, що нібито на одному із засідань Ради Руху хтось закликав до зброї, хоч насправді такого не було — значить комусь потрібна провокація...

Критикуючи товариство «Вертеп», яке вже виросло до 29 членів, Остапчук порадив їм не виконувати деяких творів Т.Г.Шевченка, а конкретніше: не читати «Розритої могили», бо, мовляв, не маємо права. Теж засстерігав від виконання деяких пісень. На запитання із залу, чи є такий документ, який чітко вказує, які пісні можна співати, а які ні, Остапчук не міг дати відповіді.

20 квітня на пленумі обкому Компартії України було затверджено рішення міськкому про неможливість участі комуністів в рядах Народного Руху.

20 квітня в Тернопільському музично-драматичному театрі ім.Т.Г.Шевченка, згідно оголошення, мала відбутися постановка Шевченківських «Гайдамаків». Продавали квитки, були перевезені за велику суму грошей декорації із Копичинців, але начальник обласного відділу культури Бачинський заборонив в останню мить постановку «Гайдамаків». Артисти Копичинського драмтеатру і їх режисер Орест Савка були обурені антидемократичним рішенням властей.

Постановка намічалась, як внесок у фонд пам'ятної стели всесвітньо-відомої артистки Катерини Рубчакової, могилу якої знайшли недавно на Тернопільському цвинтарі.

21 квітня на черговому засіданні Ради Народного Руху письменниця Марія Куземко повідомила, що 18 квітня, коли вона була в Києві, їй пощастило побувати на засіданні Ради «Меморіалу» і на зборах Київських письменників, які проходили одночасно. Члени Ради Київського «Меморіалу» розцінили заборону створення Тернопільського «Меморіалу», як політичний тиск та репресивний акт місцевих властей і в знак солідарності з тернопільчанами надіслали телеграму протесту в Москву. А на зборах Київських письменників Іван Драм оголосив, що члена Спілки письменників України Г.М.Петрука-Полика виключили з партії за участь в Народному Русі, і одночасно ознайомив і з наклепницькою запискою з Тернополя, де причини виключення мотивуються екстремізмом та випадком проти росіян.

На Тернопільському Засіданні Ради Народного Руху було вирішено випускати газету під назвою «Хроніка Народного Руху».

Архів УРП.

РЕЗОЛЮЦІЯ

Установчої конференції Українського добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал»

1. Конференція проголошує створення Українського добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал», затверджує його Статут і склад обраних центральних органів.

2. Конференція схвалює резолюції Установчої конференції Всесоюзного добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал» і приєднується до них. Резолюції долучаються.

3. Конференція звертається до партійних і радянських установ, Прокуратури УРСР, КДБ, МВС УРСР з проханням надавати допомогу Товариству «Меморіал» в його діяльності, сподівається на співробітництво з громадськими, в тому числі й неформальними організаціями.

4. Конференція підтримує політику КПРС, спрямовану на демократизацію всіх сторін суспільного життя країни. В активній участі громадян у розв'язанні всіх завдань перебудови конференція вбачає важливу гарантію недовпустимості репресій і антидемократичних методів управління державою.

5. Конференція підтримує ідею створення народного руху України за перебудову як одну із форм активної участі громадян у процесі перебудови. Підтримуючи в цілому програму НРУ, опубліковану 16 лютого 1989 року в газеті «Літературна Україна», конференція засуджує кампанію дискредитації ініціаторів Руху, розгорнуту засобами масової інформації. Конференція уповноважує Товариство співпрацювати з ними.

6. Конференція вважає за доцільне ліквідувати топоніми з прізвиськами людей, які зганьбили себе причетністю до масових репресій, і повернутись до історичних назв.

7. Конференція вважає, що для морального оздоровлення суспільства і гарантування незворотності репресивної практики необхідно розпочати громадське розслідування проти учасників масових репресій в Україні у 20-х—80-х рр. Результати розслідування з констатацією вини конкретних осіб оприлюднити в засобах масової інформації.

8. Конференція закликає сприяти розслідуванню участі співробітників державних установ у репресіях часів застою і вимагати їхнього засудження.

9. Конференція вважає необхідним розкриття архівів НКВС—МДБ—КДБ, що містять відомості 25—30-річної давнини. Конференція пропонує ввійти з клопотанням до нового складу Верховної ради СРСР щодо прийняття закону про державну таємницю, в котрому передбачити час давності, зняття секретности, беручи до уваги міжнародний досвід.

10. Конференція рішуче підтримує боротьбу громадськості м. Києва та інших міст країни проти забетонування Стіни Пам'яті на Байковому кладовищі в м. Києві (автори проекту А.Рибачук і В.Мельниченко). Конференція висловлюється за відновлення Стіни Пам'яті, згідно з авторським задумом.

11. Конференція звертається до Верховної Ради УРСР з пропозицією визнати незаконними сфабриковані судові процеси над т.зв. СВУ, діячами культури, спрямовані на фізичне знищення української інтелігенції.

12. Конференція домагається від відповідних державних органів повернення на батьківщину за бажанням рідних чи друзів останків тих загиблих політв'язнів, чиї могили збереглися на табірних кладовищах, зокрема, відомих правозахисників, учасників гельсінського руху Василя Стуса, Юрія Литвина, Олекси Тихого, а також конфіскованих в різний час творів загиблих та їх опублікування.

13. Конференція домагається негайного звільнення українських політичних в'язнів Богдана Климчака, Павла Кампова, Петра Саранчука, Сергія Бабича, Валерія Баранова.

14. Конференція домагається остаточно припинити застосування психіатрії з репресивною метою, негайно звільнити Анатолія Ільченка та Калужного з психлікарень.

15. Товариство «Меморіал» домагається скасування вироків особам, засудженим за переконання в післясталінський період з повною їх реабілітацією і моральною та матеріальною компенсацією.

16. Конференція висловлюється за легалізацію Української Католицької Церкви та відновлення Української Автокефальної Православної Церкви.

17. Конференція закликає увічнити пам'ять жертв найбільшої трагедії в історії українського народу — штучно створеного голоду 1933 року окремим пам'ятником в тодішній столиці УРСР м.Харкові, спорудити пам'ятник у Биковні та інших місцях масових поховань жертв репресій, а також встановити День національної жалоби — день пам'яті — безвинно потерпілих від репресій.

18. Товариство «Меморіал» буде домагатися, щоб майно, конфісковане у жертв репресій, було передане у розпорядження «Меморіалу» на допомогу жертвам репресій та їх сім'ям.

19. Конференція засуджує фактичне накладання Міністерством Фінансів арешту на рахунок № 700454, що проявилось у відмові житло-соцбанку СРСР дати інформацію про поточні надходження на цей рахунок представнику оргкомітету установчої конференції Всесоюзного історико-просвітницького товариства «Меморіал». Кошти на рахунок № 700454 зібрано у відповідь на звернення учасників руху «Меморіал», тому конференція вважає, що єдиним розпорядником фонду «Меморіал» має стати Громадська рада фонду «Меморіал».

20. Конференція вважає всіх делегатів, а також тих, хто їх делегував, членами Товариства «Меморіал», визнає всіх делегатів конференції повноважними представниками ініціативних груп та організацій, які їх делегували.

Резолюція ухвалена Установчою конференцією Українського добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал» 4 березня 1989 року і Мітингом про десталінізацію, що відбувся 5 березня 1989 року у м.Києві.

Відповідальна за випуск Світлана КИРИЧЕНКО
(252006, Київ-6, вул.Червоноармійська, 93, кв. 16)

УВ-Експрес № 12, Березень 1989.

Протокол

Установчої конференції Дніпропетровської Крайової Організації Народного Руху України за перебудову.

19 серпня 1989 р.

м.Дніпропетровськ, проспект К.Маркса, 60, клуб Спілки письменників України.

Ведуть конференцію Сахаров Г.Д. (голова конференції), Сокульський І.Г., Шулик І.І. (члени робочої президії).

Секретар Нідзельський М.М.

Присутні члени організаційного комітету по підготовці і проведенню Установчої конференції Крайової організації НРУ (Дніпропетровської області).

Присутні активісти і організатори Руху на Дніпропетровщині.

Присутні делегати, делеговані міськими організаціями міст Дніпропетровська, Дніпродзержинська, Павлограда, Новомосковська, Кривого Рога, Нікополя, Орджонікідзе, Марганця, сіл Солоне, Васильківці, Хутору Чаплина.

Присутній Шулик І.І. — відповідальний Секретар республіканського Оргкомітету по проведенню підготовчої роботи до I з'їзду Руху по Дніпропетровській обл.

Сокульський І.Г. — член республіканського оргкомітету по підготовці I з'їзду НРУ.

Слухали: Сокульського І.Г. і Шулика І.І. про підготовку до I з'їзду НРУ, про роботу оргкомітету по підготовці Установчої конференції Дніпропетровської Крайової організації НРУ, про заборону проводити таку конференцію 20/VIII-89 міською і обласною владою (міськвиконкомом і облвиконкомом).

Про перебіг подій на розширених засіданнях Дніпропетровського облвиконкому та міськвиконкому, де всупереч існуючим статтям Конституції УРСР та СРСР, а також всупереч загальній тенденції на більшості території УРСР, де майже в кожній області було дозволено проводити крайові установчі конференції, ініціаторами по проведенню конференції була отримана негативна відмова в категоричній формі на проведення конференції в будь-якому місті області.

Слухали: Сахарова Г.Д., який повідомив, що через заборону проведення конференції завтра, 20.VIII-89, через очевидну конфронтацію з місцевою владою, яка не дасть спокійно провести установчу роботу по створенню крайової організації, він пропонує провести основну роботу сьогодні, 19.VIII.89, оскільки сьогодні ми маємо повноважних представників з області в особі членів оргкомітету, а також оскільки на протязі цілої доби ініціативна група у складі Сахарова і Шулика провела підготовчу роботу і ми маємо на сьогоднішньому зібранні делегатів міських осередків області, які за інших умов прибули би на конференцію завтра.

Поступила пропозиція не розходитися з залу, доки не буде проведена

вся робота Установчої конференції, таким чином, провівши її 19.VIII.89. Пропонується присутнім проголосувати за цю пропозицію.

Результати голосування: за проведення конференції
19.VIII.89 30
проти — 1 (П.Токарчук)
утрим — 0

Працівник обкому КПУ Павлун Ю. попросив випустити його з залу, оскільки партійна дисципліна не дозволяє йому бути присутнім при подібних подіях.

Більшістю голосів проголосували, щоб випустити Павлуна Ю., взявши з нього слово про нерозголошення того, що відбувається в клубі СП.

Член оргкомітету, до цього часу не член НРУ, Горячев В. подав заяву про вступ до НРУ, мотивуючи це тим, що в даний момент, будучи присутнім при такій події, як утворення крайової організації, за таких умов чітко визначив свою позицію — зробив свій вибір.

Всі присутні члени Руху одногослосно прийняли Горячева до НРУ.

У зв'язку з тим, що немає гарантій на успішне завершення засідання і цього дня, 19.VIII.1989 р. (в будь-який момент представники влади могли, дізнавшись, що категорично заборонена установча конференція уже відбувається, могли з'явитися і припинити засідання і тим більше, що учасники зібрання отримали інформацію, що в цей же час в облвиконкомі відбувається нарада керівництва міста і області з участю керівників КДБ, МВС ВВ, на якій опрацьовуються плани відносно недопущення конференції), робоча президія пропонує процедури:

1. Голосування проводити відкрито.

Результати голосування за таку пропозицію:

за — одногослосно всі.

2. Обрати лічильну комісію. Пропонуються Капуцина Р.П., Коров'янський, результати голосування: за — 27, проти — 1, утр. — 3.

3. Провести реєстрацію присутніх делегатів конференції, а також членів оргкомітету і активістів Руху. Визначити представників від регіональних відділень (об'єднань) — для цього обрати Мандатну комісію і заслухати результати її роботи.

До складу мандатної комісії пропонуються такі кандидатури: 1. Яценко Л., 2. Ковтун Л.М., 3. Токарчук П.Л. Пропонується обрати головою Мандатної комісії Ковтуна Л.М.

Результати голосування:

За — 28, проти — 0, утрим. — 4.

Оскільки під час роботи оргкомітету основні положення Проекту Програми Руху були обговорені представниками всіх осередків Руху по Дніпропетровщині, то відмітити, що Проект приймається за основу як керівництво до дії, додаткові позиції передати до Оргкомітету по підготовці I з'їзду НРУ і доручити делегатам від Дніпропетровської Крайової організації прийняти на з'їзді Руху остаточний варіант Програми і Статуту. Таким чином, на сьогоднішній конференції обмежимося виборами керівних органів організації і основних питань майбутньої взаємодії низових ланок крайової організації, а також виборами делегатів на I з'їзд НРУ в Київ та прийняття декларації і Звернення до громадян області.

Виходячи з цього пропонується робочою президією прийняти і затвердити порядок денний конференції у такій послідовності питань:

- а) Доповідь Мандатної комісії (доп. Ковтун Л.М.).
- б) Утворення Крайової організації НРУ за перебудову;
- в) Вибори Координаційної ради і Голови Крайової організації Руху, вибори скарбника, ревізійної комісії, секретаріату;
- г) Вибори делегатів на 1 з'їзд Руху в Київ;
- д) Прийняття Декларації і резолюції конференції;
- е) Заслухати доповідь (доп. І.Г.Сокульський).

Пропозиція: Затвердити такий порядок денний голосуванням. Результати голосування: приймається одноголосно.

I. Питання порядку денного.

Доповідь голови мандатної комісії (Ковтун Л.М.)

— В роботі конференції беруть участь 35 членів Руху, з них членів координаційного комітету по підготовці установчої конференції — 13, решта — 22 є делегатами установчої конференції.

Всі вони — представники організації з таких міст області:

1. Дніпропетровськ
2. Дніпродзержинськ
3. Новомосковськ
4. Павлоград
5. Кривий Ріг
6. Орджонікідзе
7. Нікополь
8. Марганця, а також члени організації з сіл:
 1. Солоне (рай. центр)
 2. Васильківня (райцентр)
 3. Хутори Чаплина.

На конференції присутні і беруть участь в її роботі: Шулик І.І. — Відповідальний секретар республіканського оргкомітету, уповноважений проводити підготовчу роботу до 1 з'їзду Руху по Дніпропетровській області, Сокульський І.Г., член Республіканського оргкомітету по підготовці 1 з'їзду НРУ. Серед присутніх: члени Руху, члени УГС, члени Товариства української мови, члени екологічної ініціативи, члени КПРС. Присутні гості — 4 особи, в тому числі — представник ОК ЛКСМУ (О.Горчинов). Серед учасників конференції: українці, росіяни, євреї.

II. Пропонується утворити крайову організацію Народного Руху України.

Пропозиція голосуванням приймається одноголосно.

III. Вибори Координаційної ради, Голови, скарбника, ревізійної комісії, секретаріату

— по кількісному складу Ради пропонується не обмежуватися певним числом, а дати повноваження Координаційній Раді кооптувати до свого складу нових членів по мірі зростання Крайової організації.

За — проголосовано одноголосно.

— від м.Дніпропетровська (міської організації НРУ) пропонується кандидатури в порядку надходження:

1. Лазарев Б.Г. 2. Гарячев В. 3. Панчук Ф.О. (самовідвід — запропону-

вав Черниша С.Д.). 4. Пелят В. 5. Горбатко В. 6. Ковтак Б.М. 7. Шулик І.І. 8. Сахаров Г.Д. 9. Сокульський І.Г. 10. Вершавський. 11. Ковтун Л.М. 12. Нідзельський М.М. 13. Довгозв'ята А.Г. 14. Матяш С.

Результати голосування:

за — 28, проти — 1, утрим. — 3.

— від Новомосковської м. організації Руху пропонується:

1. Коров'яковський А.М. 2. Єрофеев В.І.

Результати голосування: за — 32, проти — 0, утрим. — 0.

— від Павлоградської організації Руху пропонується: 1. Тимочко С.Г.

2. Пономаренко. 3. Степаненко.

Результати голосування: за — 34, проти — 0, утрим. — 0.

— від Криворізької організації НРУ пропонується: 1. Епик В.В. 2. Половина О.І. 3. Кондратенко М.В. 4. Петренко І.В. 5. Якименко С.Г. 6. Натик О. 7. Коляда С. 8. Мороз В.О.

Результати голосування: за — 33, проти — 0, утрим. 1;

— від Нікополя (міської організації Руху) пропонується: 1. Крестьянов О.Ф. 2. Прус В.В. 3. Ткаченко В.И.

Результати голосування: за — 33, проти — 0, утрим. — 0;

— від м.Орджонікідзе пропонується: 1. Носенко А.П. (член республіканського правління Товариства української мови).

2. Євтушенко В.І.

Результати голосування — за — 35, проти — 0, утрим. — 0;

— від м.Марганця пропонується І.Іщенко О.І., за — одноголосно.;

— від м.Жовті Води пропонується Смогній.

Результати голосування: за — 33, проти — 0, утрим. — 0.

Пропонується до Координаційної ради обрати: Розумного П.П.(Солонянський р-н, член Руху, член УГС). Результати голосування: за — 33, проти — 0, утрим. — 0;

Пропонується обрати до Ради Журавля Ол.Ів. (с-ще Васильківна).

Результати голосування — за — 33, проти — 0, утрим. — 0.

Пропонується обрати до складу Ради Сидорчука Вас.Ів. (с.Хутори Чаплина).

Результати голосування: за — 33, проти — 0, утр. — 0.

Від Дніпропетровської міської організації Руху пропонуються до складу Координаційної Ради:

1. Сіренко В.І. 2. Коваль В.С. 3. Ярош Д.

Результати голосування: за — 34, проти — 0, утр. — 0.

Пропонується обрати до складу Координаційної Ради Народних депутатів СРСР Конєва С.І. (Дніпропетровськ), Назаренко А.П. (Дніпропетровськ). За — одноголосно голосується всіма присутніми. Список Координаційної Ради в кількості 42 члени затверджується одноголосно.

В.Горбатко пропонує обрати 7 співголів Крайової організації Руху. Пропозиція приймається одноголосно. Пропонуються співголови:

1. Носенко А.П. (Орджонікідзе)

2. Сокульський І.Г. (Дніпропетровськ)

3. Тимочко С.Г. (Павлоград)

4. Шулик І.І. (Дніпропетровськ)

5. Коваль В.С. (Дніпродзержинськ)

6. Вакансія залишається вільною для міської організації Кривого Рогу.

7. Крестьянов О.Р. (Нікополь).

За кандидатури голосували — одногослоно.

Вибори ревізійної комісії.

Пропонуються такі кандидатури: 1. Іщенко Л.І. (голова комісії), 2. Тимошук Вал.Серг. 3. Кулик М.Д.

— Результати голосування: за — 33, проти — 1, утрим. — 0.

Пропонується обрати скарбником Нідзельського М.М.

— Результати голосування: за — 29, проти — 4, утр. — 1.

Вибори секретаріату.

Пропонуються такі кандидатури:

1. Романиця А.О. (відповідальний секретар). 2. Нідзельський М.М. 3. Івлева С.В.

Результати голосування: за — 28, проти — 1, утрим. — 0.

Поступає пропозиція вважати склад Координаційної Ради тимчасовим до підтримки делегатами низових організацій наступного дня, 20.VIII.89 р., на більш представницькому зібранні.

Результати голосування: за — одногослоно.

IV. Висування делегатів на I з'їзд Руху.

Шулик І.І. — відповідальний секретар оргкомітету по підготовці до I з'їзду Руху доповідає, що від Дніпропетровської області на з'їзді буде 60 делегатів, окрім того там мають бути секретарі по підготовці до з'їзду Руху Коваль В.С. (Дніпродзержинськ), Кулик І.І. (Дніпропетровськ), а також член республіканського оргкомітету Сокульський І.Г. 26 серпня 1989 року в Києві буде остання нарада оргкомітету, і це крайній термін, щоб передати список і анкетні дані делегатів від крайової організації. Пропонує остаточний склад делегації від Крайової організації Руху визначити на другому етапі Установчої конференції 20.VIII.89 р.

Приймається одногослоно.

V. Прийняття Декларації конференції (Проект).

Шулик І.І. зачитує проект Декларації. Пропозиція: прийняти за основу результатом голосування.

За — 33, проти — 0, утрим. — 0.

Пешат В. — вносить пропозицію записати до тексту резолюції (Декларації): «вважати ввести День Пам'яті голодомору на Україні в 1932—33 роках».

— Грачев В. Пропонує прийняти за основу проект Програми НРУ, керуватися ним у своїй роботі.

— Савін Г.С. Необхідно чітко визначити статус нашої Краєвої організації; звертаю увагу всіх присутніх на необхідність видавати свою газету.

— Тимочко С.Г. Пропонує затвердити Декларацію голосуванням.

Результати голосування: за — одногослоно.

Позковін Е. — пропонує додати доповіді до Декларації.

Шулик І.І. → доповідає про заборону облвиконкому проводити Установчу конференцію НРУ 20 серпня 1989 р. (Наступного дня в неділю). Пропонує провести заключний етап конференції на площі, якщо не нададуть приміщення. Пропонує затвердити всім складом делегатів, що з'їдуться, документи, опрацьовані 19.VIII-89 р. Пропонує день 20 серпня вважати другим днем конференції.

Обговорення пропозиції.

Пропозиція виносить на голосування. За проведення конференції (Другого засідання 20.VIII-89 р. в будь-якому разі голосувало — 34, проти — 1 (Токарчук).

Голова Установчої конференції Сахаров Г.Д.
Секретар Установчої конференції Нідзельський

19 серпня 1989 р. Архів Дніпропетровської КР НРУ.
На другий день конференція відбувалась на площі міста.

№ 104

Програма Народного руху України за перебудову

I. Преамбула.

II. Принципи, цілі, напрямки і способи діяльності.

III. Зміст основних напрямків діяльності Руху.

1. Права людини. Права народу.
2. Суспільство і держава.
3. Економіка і держава.
4. Соціальна справедливість.
5. Екологія.
6. Національне питання.
7. Культура. Наука. Мова.
8. Етика.
9. Релігія.
10. Охорона здоров'я і спорт.

IV. Прикінцеві положення

Преамбула

В останнє десятиріччя XX віку наше суспільство входить у стан гострої кризи — політичної, економічної, соціальної, ідеологічної, моральної. Вона стала наслідком насильницького впровадження сталінської моделі тоталітарного псевдосоціалізму; узурпації бюрократичним апаратом влади Рад; відчуження людини від засобів і продуктів виробництва; жорстокого і абсурдного диктату центральних відомств; вихолощення суверенітету республік і перетворення місцевого самоврядування у фікцію; підступного проведення під машкарою «інтернаціоналістської» фразеології — політики денационалізації народів, уніфікації, механічного перемішування етносів та ігнорування їхніх життєвих інтересів.

Усі аспекти цієї кризи, маючи загальносоюзний характер, набули додаткових особливих рис у кожній із союзних республік.

XX століття принесло українському народові як великі надії на державне й національно-культурне відродження, так і тяжкі національні трагедії. Після розпаду Російської та Австро-Угорської імперій на Україні

була відновлена національна державність проголошенням Української Народної Республіки, а згодом і Західно-Української Народної Республіки. У складних історичних умовах процес формування української державності привів до утворення Української Республіки Рад, яка у 1922 році разом з радянськими республіками Росії, Білорусії та Закавказзя об'єдналась у Союз РСР шляхом укладання Союзного Договору.

На початку існування Радянської України було створено нормальні умови для національно-культурного розвитку українського народу та реального забезпечення його державності. Однак з виникненням сталінської адміністративно-командної системи почали брутально порушуватись принципи побудови радянської федерації, було потоптано суверенність України, вона, як й інші союзні республіки, стала фактично перетворюватись у безлику адміністративно-територіальну одиницю ультрацентралістської держави.

Усунення з керівництва Компартії України та уряду республіки діячів, які проводили ленінську національну політику; терор проти селянства під фальшивими гаслами «розкуркулення» та примусова колективізація; штучний голод 1933 року з мільйонами жертв; майже цілковите винищення національної інтелігенції в добу сталінських репресій; придушення будь-якого вияву національної самосвідомості під виглядом «боротьби проти українського буржуазного націоналізму»; неодноразові депортації мільйонів українців; грубі порушення прав людини й народу; обкрадання, викривлення та паплюження національної історії і культури; плондрування історичних святинь українського та інших народів; міграційна політика, спрямована на послідовне зменшення абсолютної і відносної частини українців серед населення України; цілковите витіснення української мови майже з усіх ділянок суспільного життя республіки; байдуже, а то й вороже ставлення до національно-культурного розвитку українців за межами своєї Батьківщини; непоправне знищення природи в ряді регіонів України; чорнобильська трагедія — такі далеко не всі злочини сталінських і неосталінсько-брежневських верховодів проти українського народу.

Коли врахувати ще руїну часів громадянської війни, голод 1921—1922 років, звірства німецько-фашистських окупантів, голод 1946—1947 років,— то можна уявити масштаби втрат українського народу в XX столітті.

Запобігти загальнонаціональній катастрофі неможливо без об'єднання зусиль усіх патріотичних і перейнятих почуттям історичної відповідальності сил України незалежно від місця проживання, національної і релігійної приналежності, партійності, соціального стану, культурно-освітнього цензу, статі і віку. Формою такого згуртування може і повинен стати Народний рух України за перебудову.

Аналогічні форми консолідації перебудівних сил виникли або виникають у багатьох республіках і регіонах Союзу РСР. Це ще один доказ їхньої життєвої необхідності, вияв як загальних закономірностей перебудови, так і специфічно національних. Народний Рух України за перебудову постав на хвилі піднесення громадянської активності, викликаній перебудовчими процесами в Радянській країні і спрямованою на подолання й забезпечення кращої будучини народів Союзу РСР.

Принципи, цілі, напрямки і способи діяльності народного руху України за перебудову

1. У своїй діяльності Народний рух України за перебудову (далі — Рух) керується принципами гуманізму, демократії, гласності, плюралізму, соціальної справедливості, інтернаціоналізму, виходячи з інтересів усіх громадян республіки незалежно від національності. Рух згуртовує їхню патріотичну енергію, виявляє їхню волю до політичного, економічного та культурного відродження України. Рух підтримує принципи радикального оновлення суспільства, проголошені XXVII з'їздом КПРС, XIX Всесоюзною партконференцією, Першим з'їздом народних депутатів СРСР.

2. Головною метою діяльності Рух визначає:

— побудову в Україні демократичного й гуманного суспільства, в якому буде досягнуто справжнє народовладдя, добробут народу і умови для гідного життя людини, відродження та всебічний розвиток української нації, забезпечення національно-культурних потреб усіх етнічних груп республіки;

— створення суверенної української держави.

3. Рух ставить перед собою цілі:

а) всіляко сприяти відродженню людини як морально відповідальної особистості;

б) сприяти розвитку національно-державного будівництва, скерованому на перетворення Української РСР в демократичну правову державу, покликану забезпечити вільний розвиток особистості, захист прав людини і нації, безперешкодне здійснення основних демократичних свобод;

в) домагатися радикальної перебудови економіки Української РСР на засадах економічної самостійності і самоуправління з урахуванням регіональних і структурних особливостей економіки України та госпрозрахунку всіх суб'єктів господарювання незалежно від форм власності;

г) вести наполегливу боротьбу проти політики денационалізації, домагатися необхідних умов для вільного розвитку і самозбереження українського народу на споконвічній своїй території; сприяти духовному відродженню української нації на основі державного захисту української мови, всебічного розвитку української культури, формування історичної пам'яті і національної свідомості громадян, виховання почуття національної гідності;

д) сприяти всебічному розвитку мов і культур національних меншостей та етнічних груп, що проживають на території республіки, стояти на захисті їхніх життєвих прав та інтересів.

4. Основними напрямками діяльності Руху є:

— забезпечення прав і свобод людини, прав народу, моральне оздоровлення особи й суспільства;

— демократизація суспільного та державного життя в Союзі РСР;

— наповнення суверенітету Української РСР реальним змістом шляхом радикальних перетворень у радянській федерації;

— кардинальне оздоровлення економіки Української РСР;

— соціальна справедливість;

— екологічна безпека суспільства;

- національно-культурне будівництво;
 - етика й релігія;
 - охорона здоров'я та спорт;
 - активна участь у боротьбі за мир.
5. Рух здійснює свою діяльність у такий спосіб:
- а) співпрацює з державними установами, радянськими та партійними органами, іншими громадськими організаціями у вирішенні питань, передбачених Програмою та Статутом Руху;
 - б) бере участь у виборчих кампаніях, висуваючи власних кандидатів у депутати, підтримуючи інших кандидатів, передвиборні програми яких не суперечать цілям Руху; порушує питання про відкликання депутатів, які не виправдали довір'я виборців; бере участь у здійсненні громадського контролю за перебігом виборчої кампанії;
 - в) узагальнює, випрацьовує та подає державним органам пропозиції, що впливають із завдань Програми Руху; подає місцевим Радам народних депутатів проекти рішень з різних питань місцевого значення;
 - г) шляхом законодавчої ініціативи подає Верховній Раді Української РСР пропозиції щодо ухвалення нових, а також скасування чи зміну діючих законодавчих актів або положень;
 - д) організовує вивчення громадської думки і публікує результати, вносить пропозиції щодо референдумів в їх проведенні;
 - е) вдається до будь-яких законних заходів впливу на органи державної влади та управління;
 - є) пильнує за дотриманням Українською РСР положень Загальної декларації прав людини, Прикінцевого акту Гельсінської наради з питань безпеки та співпраці в Європі, інших міжнародних угод з питань захисту людських прав;
 - ж) бере участь у здійсненні громадського контролю;
 - з) відзначає пам'ятні національні дати та свята; сприяє відродженню національних традицій та звичаїв;
 - и) здійснює власну економічну діяльність; організовує різні види громадських робіт, доглядає за пам'ятниками історико-культурної спадщини та природи;
 - і) організовує обмін думок, диспути, колоквиуми, конференції з назрілих питань, створює експертні комісії, організовує лекції, проводить бесіди;
 - ї) видає свої газети, бюлетені, інформаційні листки; розповсюджує інформацію у вигляді летючок, плакатів, звернень, відкритих листів, а також через засоби масової інформації;
 - й) організовує і проводить мітинги, збори, демонстрації, марші, походи, пікетування.
6. Рух діє в межах Конституції Української РСР та законів Української РСР відповідно до своєї Програми та свого Статуту.

Зміст основних напрямків діяльності руху. Права Людини. Права народу

1. Політико-правова система суспільства має забезпечувати свободу та громадські права особи. Усі люди народжуються вільними й рівними у

своїй гідності й правах. Недоторканість особи та її гідність охороняються законом.

2. Рух боротиметься за приведення Конституції Української РСР та законодавства республіки у повну відповідність з положеннями Загальної декларації прав людини ООН, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Заключного акту Гельсінської Народи з питань безпеки та співпраці у Європі (1975 р.), підсумкового документу Віденської зустрічі представників держав-учасниць Народи з питань безпеки та співробітництва у Європі (1989 р.) та інших документів загальноєвропейського процесу.

Рух вважає за необхідне приєднання Української РСР до факультативного протоколу Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Рух домагається публікації, звітів, що подаються до ООН про виконання Українською РСР цього пакту.

3. Рух обстоює принцип повної рівності кожного громадянина, органу влади або конкретного його представника перед законом. Рух вважає за необхідне юридично забезпечити захист інтересів будь-якої національної групи або окремої особи.

Рух домагається послідовного здійснення в Українській РСР конституційно гарантованих прав недоторканості особи, її житла, таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, охорони таємниці особистого життя громадян.

Рух вважає, що жодна установа чи організація не мають права збирати про особу таку інформацію, з якою цій особі не можна було б ознайомитись. Переслідування з політичних, соціальних, расових, національних чи релігійних мотивів, будь-які обмеження громадянських і політичних прав неприпустимі.

Рух бере на себе обов'язки здійснення громадянського захисту особи у випадках порушення щодо неї державними органами чи громадськими організаціями діючого законодавства.

4. Рух обстоює право на легальну діяльність будь-яких громадських організацій та самодіяльних об'єднань, якщо вона здійснюється в межах Конституції Української РСР.

5. Рух обстоює право людини сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, виконувати релігійні обряди, вести релігійну чи атеїстичну пропаганду. Рух виступає за толерантність щодо віросповідання.

6. Рух вимагає, щоб злочини сталінізму були визнані державою злочинами проти людства і людяності, а відтак — не підлягали терміну давності.

7. Рух домагається реального здійснення принципу свободи слова та інформації. Кожному громадянину має бути забезпечено право доступу до інформації та захисту від дезінформації.

Рух виступає за ліквідацію залишків практики цензури, крім випадків державної та військової таємниці, за право будь-якої організації чи групи громадян, що діють в межах конституційних вимог, випускати свій друкований орган, за законодавчу охорону прав журналіста.

8. Рух вважає пережитком тоталітаризму і неприпустимою у правовій

державі існуючу практику втручання органів КДБ та МВС у сферу ідеології, переконань та свободи совісті.

Рух домагатиметься створення постійної комісії Верховної Ради Української РСР з прав людини для контролю за діяльністю органів держбезпеки, прокуратури, внутрішніх справ та інших органів республіки.

9. Рух вимагатиме скасування всіх нормативних актів, що обмежують громадянські та політичні свободи, гарантовані Конституцією Української РСР.

10. Права і свободи індивіда не повинні суперечити праву народу на самозбереження та відродження. Без свободи народу і нації забезпечення свободи особи неможливе.

11. Кожен народ має право визначати форми та способи свого буття, свій політичний статус та устрій своєї держави. За кожним народом має бути, зокрема, визнано:

- право на існування;
- право на самобутність, повагу його національно-етнічної, расової, культурної, релігійної гідності; свободу від національної та расової дискримінації;
- право на своє політичне самовизначення; вибір своєї економічної та соціальної системи;
- право на мир;
- право на володіння своєю одвічною територією;
- право на придатне навколишнє середовище;
- право на свої природні багатства;
- право на економічну безпеку, що є гарантією сталого розвитку народу та кожної особи;
- право на демократичний лад, що служить інтересам всього населення;
- право на розвій, на участь у поступальному процесі загальнолюдської цивілізації; право на використання загальної спадщини людства;
- право на свої художні, культурні та історичні багатства;
- право народу як етнічної спільноти на самозбереження на своїй одвічній території через забезпечення пріоритету мови, національних традицій, звичаїв — всього, що становить культуру етносу;
- право на поінформованість щодо намірів свого уряду.

Суспільство і держава

1. Рух виступає за побудову на Україні суспільства, яке базується на засадах гуманізму, демократії та соціальної справедливості. Це має бути суспільство, якому властиві: високий життєвий рівень народу; всевладдя народу й повнота прав людини; поєднання високого динамізму виробництва із соціальною справедливістю; економічна ефективність на основі різноманітності форм власності; відкритість національної економіки України на основі економічно обґрунтованих зв'язків у внутрісоюзному та міжнародному обміні, поділі та кооперації праці; створення громадянського суспільства та правової держави; розвиток демократії та політичного плюралізму; духовна свобода, умови для вільного розвитку українського народу і задоволення життєвих потреб національностей, що проживають

в республіці; відкритість до навколишнього світу і співпраці з усіма народами на засадах рівноправності членів світового співтовариства націй. Саме таким Рух бачить оновлене соціалістичне суспільство.

2. Рух виступає за створення в Українській РСР громадянського суспільства, що гарантує забезпечення економічних підвалин політичної і соціальної свободи кожної особистості; особиста незалежність кожної людини неможлива без децентралізації державної власності та демонтажу сталінсько-брежнєвської адміністративно-командної системи.

Необхідною умовою функціонування оновленого суспільства має бути забезпечення для меншості права на власну думку і критику рішень, ухвалених більшістю.

3. Створення громадянського суспільства в Українській РСР вимагає: обмеження втручання держави в економічне і соціокультурне життя; забезпечення сприятливих умов для функціонування добровільних асоціацій і спілок як форми реалізації творчої енергії та ініціативи громадян; зведення до мінімуму патерналістської функції держави по відношенню до народу; держава має служити суспільству і перебувати під його повним контролем.

Створення громадянського суспільства у кінцевому наслідку має зняти протиставлення окремої особи суспільству і державі, уможливити здійснення принципу «вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх».

4. Рух виступає за демонтаж існуючої донині в Українській РСР «сталінської моделі соціалізму» й перетворення республіки в демократичну правову державу, побудовану з урахуванням національно-історичних особливостей України.

Рух прагнутиме до забезпечення в Українській РСР урядування народу самим народом.

Засадами правової держави в Українській РСР мають бути:

- верховенство права над політикою;
- панування закону в усіх ділянках суспільного життя;
- обов'язковість закону для самої держави та її органів у їхніх відносинах з громадянином;
- здійснення принципу «все, що не заборонено — дозволено» у стосунках громадян з державою та організацій нижчої ланки з вищою;
- такий механізм право творчості, коли проекти законів виробляються безпосередньо в законодавчих органах, а найважливіші з них виносяться на референдуми та всенародні обговорення;
- правове забезпечення найширшої гласності в діяльності державних органів і громадських організацій, відкритості статистики, всебічного інформування громадян, реальної можливості висловлювати свою думку з питань державного життя, процедури врахування цієї думки;
- правове гарантування державою захисту прав і свобод людини, забезпечення прав народу;
- взаємна відповідальність держав і особи;
- незалежний суд та судовий захист всіх без винятку прав громадян.

5. Національно-державне будівництво в республіці має здійснюватись з метою утвердження державного суверенітету Української РСР. Досягненню цієї мети мають слугувати ухвалення нової Конституції Україн-

ської РСР, перехід на республіканський госпрозрахунок, надання українській мові статусу державної в Українській РСР, наповнення юридичним змістом Інституту громадянства Української РСР, законодавче забезпечення всіх прав інших національних груп на території республіки, заснування в Українській РСР органу конституційного нагляду, який би діяв як конституційний суд тощо.

Вибори в Українській РСР мають здійснюватись на засадах загально-го, рівного, безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням на альтернативній основі.

Законодавчий процес в Українській РСР має виходити з пріоритету загальнолюдських цінностей та верховенства права як гарантії рівних прав усіх індивідів, пріоритету місцевої влади у вирішенні питань, віднесених до її компетенції.

Рух домагатиметься реального розмежування законодавчої, виконавчої та судової влади.

6. Рух виступає за здійснення в Радянському Союзі конституційної реформи, згідно з якою Союз РСР має стати союзом справді суверенних держав на засадах повної рівноправності всіх його суб'єктів; юридичну основу Союзу має складати новий союзний Договір.

Рух виступає за право як союзної республіки, так і Союзу ставити питання про скасування будь-якого закону, який виходить за межі їхніх конституційних повноважень. Найвищі представницькі органи влади союзних республік можуть опротестувати і припиняти дію постанов та розпоряджень союзного уряду та союзних міністерств на своїй території, якщо вони порушують конституційні права союзної республіки.

7. Українська РСР як держава-засновник ООН, повноправний суб'єкт міжнародного права та міжнародних відносин, повинна відповідно до своїх потреб практично здійснювати права на встановлення безпосередніх дипломатичних стосунків з іншими країнами із заснуванням в них постійних дипломатичних представництв. У країнах проживання діаспори Українська РСР повинна мати свої консульські представництва. Консульства закордонних країн, розташовані на території Української РСР, мають бути акредитовані при Міністерстві закордонних справ Української РСР. Українська РСР повинна долучатися до загально-європейського процесу, безпосередньо приєднавшись до Заключного акту Гельсінської наради, документів Віденської та Мадридської нарад. За кордоном мають функціонувати постійні культурні центри Української РСР та представники республіканських засобів масової інформації. Українська РСР повинна мати свій національний Олімпійський комітет і брати участь в Олімпійських іграх та інших міжнародних спортивних змаганнях під своїм державним прапором.

Економіка

1. Рух сприятиме економічному відродженню України, зростанню добробуту її народу, створенню гуманної збалансованої, ефективної економіки.

Він домагатиметься оздоровлення економіки України, яка характеризується недосконалою, характерною для колоній структурою виробниц-

тва, незбалансованістю, поглибленням непропорційності і нерациональності виробництва, диспропорціями у комплексності розвитку народного господарства як районів (міст), областей, регіонів, так і усєї республіки, її переорієнтації з сировинно-паливно-енергетичного напрямку на науковомісткі виробництва, покликані служити задоволенню потреб людини.

2. Рух вважає, що тільки із зламом адміністративно-командної системи господарювання, утвердженням економічного суверенітету республіки можливе реальне подолання економічної кризи, забезпечення добробуту і вільного всебічного розвитку людини. Єдиною альтернативою бюрократичній сваволі є переведення України на господарський розрахунок, змістом якого є надання українському народу законного права самому привласнювати результати своєї праці, бути господарем на своїй землі.

Для досягнення цієї мети треба звільнити республіку від диктату центру, панування і володарювання в ній союзних органів, а також багаточисельних міністерств і відомств, зняти з її економіки усі пута, якими сковувється ініціатива трудових колективів і окремих працівників, а також районів, областей і регіонів, підривається їх зацікавленість трудитись продуктивніше, результативніше, ефективніше, раціонально використовувати ресурси.

3. Рух засуджує антиморальне і протиекономічне господарювання відомчих монополій і вважає, що воно є виявом економічного сепаратизму, загрозою цілісності економіки України, узурпацією прав її народу і несумісне із принципами федеративної побудови Союзу РСР.

Стрижневим питанням у ділянці економіки Рух вважає подолання економічного відчуження трудовиків від власності на засоби виробництва і продукції, яка виробляється ними. Вирішення цього питання пов'язано з денационалізацією засобів виробництва (певної частини), децентралізацією управління, з демократизацією господарського життя і надання робітникам і селянам права самим розпоряджатись результатами своєї праці.

Запорукою зростання життєвого рівня має бути економічна система, яка ґрунтується на різноманітності рівноправних форм власності: державної, кооперативної індивідуальної, акціонерної, приватної, змішаної та ліквідації відомчої форми управління.

Економічний суверенітет республіки повинен забезпечуватись за допомогою надання їх політичної свободи, встановлення нової системи виробничих відносин, що базується на республіканській формі власності, втягнення у сферу активного госпрозрахункового господарювання не лише підприємств, об'єднань, їх внутрішньогосподарських підрозділів (цехів, бригад, ланок, дільниць), а й міст, районів регіонів (Поділля, Галичини, Волині, Таврії, Буковини, Полісся та інш.) і республіки в цілому.

За республікою повинно бути конституційно закріплене право власності народу України на землю, її надра, води, ліси, усі природні ресурси, повітряний простір, шельф, заводи, фабрики, шахти, електростанції та все майно, що створене і перебуває на території республіки.

Право вибору форм власності та господарювання має належати виключно Українській РСР.

Передача окремих промислових, транспортних чи інших підприємств у користування союзним відомствам повинна фіксуватись в новому союзному договорі.

4. Рух виступає за надання Україні економічної самостійності, основними принципами якої є:

- самостійність у питаннях господарського законодавства, ціноутворення, фінансів, кредиту, грошового обігу, заробітної плати, зовнішньоекономічної діяльності тощо;

- самостійне планування та самофінансування свого соціального та виробничо-технічного розвитку;

- пряма залежність рівня життя народу України та її регіонів від результатів праці трудящих;

- повний господарський розрахунок усіх самостійних одиниць господарювання, державне регулювання виборчої діяльності яких здійснюється з допомогою економічних важелів. На діяльність підприємств можуть накладатися лише обмеження історичного, демографічного та екологічного характеру.

Для реалізації цих принципів необхідно, щоб:

- державний бюджет республіки та місцеві бюджети (міст, сіл, районів, областей) формувалися знизу догори шляхом оподаткування усіх госпрозрахункових підприємств та організацій, розташованих на території України;

- напрямки та обсяг оподаткування встановлювалися самими органами влади відповідного рівня (місцевими чи республіканськими) за обов'язкової умови скоординованості їх дій, аби не припускати антистимулюючого впливу податків;

- бюджет Союзу РСР формувався за єдиним для всіх республік нормативом, принцип визначення якого має бути зафіксований в новому союзному договорі, а також за рахунок добровільних внесків республік на конкретні загальносоюзні програми;

- істотно розширилась сфера госпрозрахункового господарювання, охопленням ним ділянок, що зовсім випали з поля зору (регулювання банківської ліквідності, торгівля грішми, комерційний кредит тощо), передача у компетенцію республіки права на створення кредитних ресурсів і управління позичковим фондом, який є надбанням народу України і лише йому може належати;

- була заборона регулювання економічного життя в республіці за допомогою нормативних документів відомств, згідно з якими останні без відома і дозволу уряду України забирають з підвідомчих їх підприємств нерідко до 90% прибутку;

- діяльність всіх підприємств та організацій на території республіки повинно регулюватись законами Української РСР. Союзне регулювання економічного життя, управління загальносоюзною власністю на території республіки має здійснюватись на засадах, визначених новим Союзним Договором.

Рух вважає, що впровадження вищеперелічених заходів виключає можливість перетворення існуючого союзного адміністративно-командного комплексу на його республіканський різновид.

5. Рух вважає, що економічна система Української РСР має ґрунтуватись на методах економічного регулювання. Рух виступає як проти неконтрольованого вільного ринку, так і проти бюрократичного антиринко-

вого курсу. Натомість пропонує спрямоване госпрозрахункове господарювання.

Розглядаючи республіканський ринок як частку загальносоюзного й світового ринку, Рух виступає за розвиток еквівалентного обміну між республіками, за встановлення між ними безпосередньої кооперації, здійснення спільних економічних програм, за самостійний вихід України на світовий ринок. Усе це сприятиме розвитку економічного партнерства та інтеграції Української РСР з іншими республіками Союзу РСР, із світовим ринком на засадах економічної заінтересованості, вигідності та добровільної взаємодопомоги.

В умовах уринкованої економіки підприємствам республіки потрібно надати право виходити із складу міністерств, вступати в об'єднання (асоціації) різного типу із підприємствами інших республік, союзними та іноземними підприємствами. Разом з тим Рух вважає, що впровадження господарського розрахунку можливе в умовах ефективної конкуренції між самостійними розкріпаченими підприємствами.

Держава повинна створити необхідні фінансово-грошові умови для успішного функціонування ринку, боротись проти монополізму при переході до конкурентного ринкового господарювання.

Впровадження республіканського госпрозрахунку потребує створення власної банкової системи.

6. Рух буде домагатись докорінної перебудови структури народного господарства України, зміни пріоритетів у розподілі капіталовкладень, оновлення виробничих фондів. Від економіки, в якій непомірно велику частку посідають видобувні та енергомісткі галузі й підприємства, слід перейти до економіки, в якій переважатимуть точне та складне машинобудування, екологічно безпечні й чисті виробництва, галузі, що забезпечують зростання життєвого рівня.

Потрібно виробити програму конверсії військового виробництва та перепрофілізації важкої промисловості, зменшення частки шкідливої, тяжкої і ручної праці в народному господарстві.

7. Констатуючи глибоку кризу, яка охопила аграрний сектор економіки, Рух вважає, що навіть і безмірні грошові ін'єкції в існуючу колгоспно-радгоспну систему без створення реальних спонук до праці не дадуть, як і не давали в минулому, позитивних наслідків. Не може повною мірою зарадити кризі аграрного сектора «орендизація» колгоспів, яка не створює умов для впровадження капіталомістких заходів для підвищення родючості землі та виховання у трудівника почуття господаря.

Необхідна радикальна земельна реформа. Кожному селянинові слід надати можливість самому вирішувати: буде він володіти землею з правом спадкоємності, обробляти свою землю самостійно, чи в рамках колгоспу, чи в якій-небудь іншій асоціації. І не лише декларувати ці права, а й створювати для цього матеріальні гарантії. Надання будь-яких привілеїв бодай одній із форм власності або організації сільської праці було б шкідливим для економіки в цілому.

Рух виступає за відродження українського селянства як повноправної творчої верстви українського суспільства, відновлення і піднесення поваги до села і праці на землі.

Рух виступає за високопродуктивне сільське господарство, яке врахувало б національні хліборобські традиції та сучасний світовий досвід.

8. Рух вимагає, щоб усі роботи, пов'язані з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, здійснювались за рахунок союзного бюджету. Нормативні відрахування Української РСР до бюджету Союзу РСР повинні бути зменшені на величину, необхідну для забезпечення екологічно чистого харчування й поліпшення медичного обслуговування, а при необхідності будівництва додаткового житла для населення, що потерпіло від Чорнобильської катастрофи.

Рух домагатиметься, щоб розмір внесків Української РСР до союзного бюджету та поставок до союзного фонду сільськогосподарської продукції був знижений відповідно до втрат сільськогосподарських угідь від аварії на Чорнобильській АЕС.

9. Рух відкидає протекціонізм, дискримінацію, адміністративний ізоляціонізм у зовнішньоекономічних взаєминах України, виступає за створення міжреспубліканських і союзних фондів, які повинні полегшувати перехід республік на господарський розрахунок.

10. Рух вважає за доцільне використання капіталів, знань та господарливості українців діаспори та інших зарубіжних громадян з метою подолання кризи української економіки.

11. Рух вважає за конче потрібне розширити діяльність громадських організацій, творчих спілок та уряду республіки, спрямованої на задоволення життєвих потреб українців за кордоном та в деяких союзних республіках.

Соціальна справедливість

1. Гуманізація суспільства є одним із найважливіших завдань Руху. Рух виступає за впровадження в Українській РСР системи гарантій здійснення соціально-економічних прав громадян, передбачених Конституцією Української РСР.

Рух домагатиметься, щоб кожен громадянин Української РСР мав можливість реалізувати свої здібності, отримуючи справедливую винагороду за працю, суспільно-корисні ідеї, новаторські технічні рішення, трудову заповзятливість.

2. Рух виступає за право громадян Української РСР на вільний вибір місця проживання та місця застосування своїх сил і можливостей, а також обстоює вільне переміщення між соціальними групами і однакові початкові можливості для вихідців із різних соціальних прошарків населення.

3. Рух вважає за необхідне визначення в республіці економічно вмотивованого прожиткового мінімуму особи з регулярною публікацією даних про нього, про доходи різних груп населення та індекси цін. В республіці має бути запроваджена система компенсації інфляційних процесів. Пенсіонери та люди з доходами нижче прожиткового мінімуму повинні отримувати доплату до його рівня.

4. Рух стверджує, що оновлене суспільство повинне стати суспільством рівноправних громадян, в якому відсутні всі станові, явні та приховані привілеї та пільги за номенклатурною ознакою. Рух виступає за скасування

ня самої категорії номенклатурних працівників. Призначення на всі посади має здійснюватися виключно на засадах конкурентності за професійною компетентністю.

Рух послідовно й непримиренно виступатиме проти незаконного нетрудового збагачення, насамперед проти діяльності мафіозних груп, проти соціальних умов, які сприяють формуванню страти — відособленої верстви суспільства, що прагне до монопольного розподілу благ та влади.

5. Рух вважає за необхідне запровадження в Українській РСР власної системи соціального забезпечення, опіки та благодійності, матеріального забезпечення в старості з урахуванням зростання економічного потенціалу республіки за нових методів господарювання та перехід на госпрозрахунок.

Рух домагатиметься усунення неприйнятної соціальної нерівності, що існує між певними місцевостями республіки, адміністративними центрами та периферією.

6. Рух виступає за значне збільшення частки житлового будівництва у загальному обсязі капітального будівництва в республіці, а також за надання громадянам права придбання житла в індивідуальну власність. Рух обстоює повну гласність у справі розподілу житла та соціально-побутових благ.

7. Рух виступає за підвищення в республіці рівня соціальної захищеності багатодітних сімей. Виховання дітей матір'ю вдома має бути визнано суспільно корисною працею і відповідно оплачуватися суспільством.

8. Рух вважає за необхідне випрацювання концепції докорінної перебудови системи охорони здоров'я в Українській РСР, а також програми стимулювання приросту населення республіки, запровадження на Україні заходів, скерованих на зниження дитячої смертності.

9. Рух обстоює здійснення в Українській РСР державної молодіжної політики на засадах пріоритетного розв'язання соціальних проблем молоді, зростання пільг для неї в міру піднесення економічного потенціалу суспільства, сприяння розвитку молодіжних ініціатив у вирішенні соціальних проблем.

10. Соціально-економічна політика в республіці повинна забезпечити рівність соціальних можливостей усіх суспільних груп та підвищення доходів усіх груп населення відповідно до зростання вартості життя.

11. Рух вважає, що всі недобровільні безробітні повинні мати надійний соціальний захист, гарантію отримання праці згідно здібностей та кваліфікації.

Екологія

1. Рух вважає, що реалізація права народу на придатне навколишнє середовище є найважливішим чинником збереження фізичного і морального здоров'я народу. З метою забезпечення раціонального використання природних ресурсів республіки й захисту довколишнього середовища в Україні має бути випрацювана концепція та державна програма заходів екологічної безпеки. Рух вважає за необхідне розробку конституційних та інших юридичних гарантій забезпечення народу України придатного середовища існування.

2. Рух наполягає на докорінному перегляді енергетичної політики в Україні, вимагає припинити спорудження нових енергоблоків на існуючих в республіках АЕС, вивести з експлуатації та демонтувати Чорнобильську АЕС, а також всі розміщені в Україні реактори типу РВПК як конституційно небезпечні. В республіці мають бути запроваджені альтернативні, екологічно чисті технології енергозабезпечення, розширена мережа «малої енергетики».

Проведення диспансеризації всього населення України (передусім Київської, Житомирської, Чернігівської, Сумської областей) з метою визначення стану здоров'я після Чорнобильської катастрофи. Подальше спостереження, яке мусить бути забезпечене і кадрово, і необхідною закордонною апаратурою.

Домагатися і всіляко сприяти розробці програми реабілітації здоров'я населення, що постраждало від Чорнобильської аварії. Вимагати від відповідних міністерств і відомств СРСР повної компенсації за нанесені збитки людям, республіканському народно-господарському комплексу.

3. Рух вважає, що остаточні рішення стосовно реалізації широкомасштабних проектів гідроспоруд, хімічної промисловості, енергетики, металургії тощо повинні прийматись тільки після компетентної експертизи з наступним винесенням їх на відкрите громадське обговорення, а в разі потреби — після проведення референдуму.

4. Рух домагатиметься припинення будівництва екологічно небезпечних підприємств у зонах високої концентрації населення і промислового перенасичення. Одне з завдань Руху—домагатись екологічно чистого виробництва із застосуванням енергетично маломістких та маловідходних технологій, перепрофілювання або ліквідацію шкідливих виробничих об'єктів. Заповідні, історико-культурні території України повинні бути вилучені із сфери енергетико-промислового освоєння.

5. Рух ставить на меті підготувати та здійснити стратегію екологізації сільського господарства України, орієнтуючи його на виробництво якісних продовольчих продуктів, на охорону біосфери. Рух відстоюватиме раціональне використання земель, водойм, угідь у сільському господарстві України з урахуванням рельєфу, ґрунтового-кліматичних особливостей регіону, виступатиме за відповідність меліоративних споруд та комунікацій географічному та культурно-історичному типу землі й ландшафту. Рух виступає за екологічно обґрунтоване та раціональне використання лісів, за створення нових і відродження знищених природоохоронних зон в Україні. Рух вважає, що компетенція республіки у питаннях охорони навколишнього середовища має поширюватись і на території розташування Збройних Сил.

6. Рух вважає за необхідне впровадження в Україні системи екологічних досліджень та моніторингу, скасування грифів секретності з екологічної інформації, регулярної публікації відомостей про екологічний стан навколишнього середовища, уточнення та вдосконалення природоохоронної стратегії в республіці.

7. Одне з невідкладних завдань Руху — домагатися впровадження екологічної освіти та підвищення екологічної культури всього населення України шляхом введення до програми середніх загальноосвітніх шкіл вивчення предметів з екології і створення у вузах республіки міжфакультетських кафедр з природоохоронних дисциплін.

Національне питання

1. Рух визнає одним із найважливіших завдань своєї діяльності демократичне і справедливе розв'язання проблем, що стосуються буття і розвою українського народу, забезпечення його рівноправності з іншими народами, задоволення національних потреб білорусів, болгар, гагаузів, греків, євреїв, кримських татар, молдаван, німців, поляків, росіян, словаків, угорців, циган та інших національностей, які проживають у республіці.

Рух вважає, що юридичними засадами національної політики на Україні мають бути право нації на самовизначення та право національно-культурної автономії для етнічних груп і національних меншин, що проживають в республіці.

2. Національне питання в Україні Рух розглядає як основу буття і розвою української нації, етнічних груп та національних меншин, їхньої інтеграції в єдиний соціум республіки, ядром якого є народ, що дав назву своїй національній державі.

Національне й інтернаціональне можуть існувати неспотвореними тільки в нерозривній єдності. Немає справжнього інтернаціоналізму там, де ігноруються національні права та інтереси. І немає справжнього патріотизму там, де беруться до уваги лише вузькі національні права та інтереси.

3. Зближення і взаємобагачення націй не мають нічого спільного з їхнім примусовим «злиттям», асиміляцією, денационалізацією та невіляцією. Нації, як суб'єкти суспільного життя, творять загальноземну людську цивілізацію.

Всілякі штучні, насильницькі методи інтеграції націй Рух розглядає як злочин проти людства, як зазіхання на духовне багатство та розмаїття загальнолюдської спільноти.

4. Рух розцінює стан національного буття в Україні як критичний. Нависла загроза над самим існуванням української нації та її державності. Серйозно ушкоджені всі умови національного буття українців: політичні, соціально-економічні, культурні, екологічні. Під загрозою зникнення опинилась етнічна самобутність представників інших народів України.

Рух сподівається, що росіяни, які живуть у республіці, стануть справжньою опорою сучасного українського національного відродження. Шануючи російську мову і культуру, історичну кривдність українського та російського народів, Рух вважає, що росіяни можуть розвиватися як самобутня частина соціуму республіки за умови повного розквіту української нації. Інший шлях веде до згубних наслідків для обох народів.

Історично склалося так, що Україна стала колицкою нової єврейської культури, євреї зробили великий внесок у розвиток багатьох галузей життя українського народу. Рух виступає за відродження єврейської спільноти на Україні, їхньої культурно-національної автономії, проти антисемітизму.

Рух вважає, що на українців, а також на найчисленніші національні групи, що живуть у республіці, — росіян, євреїв лягає найбільша відповідальність за долю всіх національних меншостей України, їхній самобутній розвиток.

5. В національному питанні Рух виходить з того, що:

— національний чинник є могутнім рушієм суспільного поступу, особливо в багатонаціональній країні;

— нації — основні суб'єкти людської цивілізації, історично перспективні спільноти людей. Національне розмаїття — підвалина багатоваріантності розвитку людства, його життєздатності та життєстійкості, їхній вільний розвиток — запорука цивілізації;

— вищим ступенем зрілості нації є національна державність. Лише в умовах політичного, економічного, культурного суверенітету можливий вільний розвиток націй. Збереження нації гарантується за умови узгодженого розвитку політично-державного, соціально-економічного, культурного та екологічного буття;

— реалізація всієї повноти національних прав різних етнічних груп, які населяють Україну, невід'ємна від усвідомлення ними того, що українська нація має в республіці статус історичного господаря. Україна є єдиною в світі територією, де можливі повновартісні існування і розвиток українського етносу;

— важливим інтегруючим чинником етнічних спільностей є мова і національна свідомість. Національна мова — першооснова, першоджерело культури, фундамент національного буття народу, загальнолюдська цінність. Зникає національна мова — умирає народ як нація.

Виступаючи за повагу до національної гідності, проти національного нігілізму, Рух вважає несумісною зі своїми принципами пропаганду расової та національної винятковості, шовіністичних і націоналістичних поглядів.

Культура. Мова. Наука

1. Рух змагатиметься за цілісність та безперервність розвитку національних культур, виступатиме проти їх вульгаризаторської ідеологізації, спрощеного поділу на прогресивні і реакційні.

Внаслідок колоніальної політики царизму, а потім грубих порушень загальнолюдських принципів національного буття в часи сталінізму і брежневщини, винищення значної частини української творчої та наукової інтелігенції, штучного звуження сфери вживання української мови культура українського народу втратила свою цілісність, порушено процеси її розвитку, розірвано культурний зв'язок поколінь. Нині український народ стоїть перед необхідністю відродження національної культури, всебічного розвитку української мови — визначального чинника існування нації.

2. Питання культурного відродження в Україні може бути успішно розв'язане лише на шляху утвердження державності українського народу. Рух обстоює право корінного народу республіки зберігати на своїй етнічній території історичний уклад життя, культуру, мову, самобутність.

Рух виступає за розвиток національної культури, мови усіх національностей, що населяють Україну. Представники усіх національних груп повинні мати реальну можливість створення культурних автономій. Їхнє право — відкривати школи з рідною мовою навчання, створювати това-

рства та земляцтва, мати театр, пресу, пропагувати духовні цінності свого народу. Рух домагатиметься реального здійснення такого права.

3. Рух переконаний, що справді дружні відносини між народами можна досягти тільки на ґрунті взаємної поваги до культури, мови, історії, традиції кожного народу. Рух сприятиме тіснішому спілкуванню громадян республіки на основі культурного інтересу, допомагатиме представникам різних національностей прилучитись до спільного процесу духовних та матеріальних цінностей на терені України.

4. Рух домагатиметься утвердження культурного суверенітету України та децентралізації культурного життя в республіці. Питання культури України має належати виключно до компетенції республіки.

Рух сприятиме відродженню справді наукової історії України, історії її освіти, культури та науки, реальному поневоленню усної народної творчості (в усіх її різновидах), обрядів та звичаїв, народної педагогіки та медицини, агрономії і садівництва. Культурна політика мусить бути спрямована таким чином, аби відродити місцеві культурні центри, аби зняти протиставлення центру і периферії щодо рівня розвитку та інтенсивності культурного життя.

Слід подбати про вивчення історії та основних засад вітчизняної етнопедагогіки, впровадження їх основних елементів у виховний та навчальний процес. Потребує вивчення і розробки методика і методологія викладання циклу гуманітарних дисциплін у середній школі як цілісної системи, що забезпечує спадковість світоглядних, етичних та естетичних принципів, властивих українському народові.

Рух бере на себе обов'язок забезпечення розвитку мережі курсів української мови, недільних шкіл, де б вивчалась і пропагувалась історія української культури.

І — розроблений (за участю Руху) проект розвитку української культури винести на всенародне обговорення.

5. Рух виступає за вільну і безпосередню культурну, наукову, спортивну співпрацю з усіма країнами світу та міжнародними організаціями, висловлюється за найтісніші контакти з українцями за кордоном і розглядає таку діяльність як запоруку нерозривності українського народу та його культури. Культурні надбання зарубіжних українців є важливим елементом національної культури і мають широко використовуватися для культурного будівництва в Україні.

6. Рух вважає, що відкритість української культури, її сприйнятливість до всіх духовних здобутків людства, включення в загальносвітовий культурний процес — важлива передумова справжнього національного відродження.

7. Рух переконаний, що права національно-культурної автономії мають бути надані і українцям, які проживають за межами республіки в Союзі РСР — на Кубані, Ставропіллі і на Дону, в Молдавії, в Сибіру, Казахстані, на Далекому Сході, в Москві, Ленінграді та в інших містах і регіонах. Забезпечення їхніх духовних потреб повинно стати державною турботою уряду республіки, її громадських, творчих організацій, спілок, а також союзних інституцій та урядів інших республік.

8. Рух домагатиметься утвердження в Україні системи національної освіти. Навчання та виховання в школі слід організувати в повній відпо-

відності з політичними, економічними, екологічними, культурними інтересами республіки. Школа — власність республіки, і учбовий процес має здійснюватись за планами і програмами, опрацьованими на демократичних засадах в республіці.

Рух вважає за необхідне вжити термінових заходів для виведення дошкільного виховання, народної освіти та культурно-освітньої галузі з кризової ситуації та стану граничної бідності. Школи мають бути масово охоплені комп'ютеризацією. Слід провести реформу навчальних (вищих) закладів, забезпечити їхню автономію, викладацьке і студентське самоврядування, підвищення якості навчання.

9. Рух виходить з усвідомлення тісної взаємозалежності матеріального багатства республіки та рівня розвитку культури і вважає, що розвиток національної культури потребує значно сприятливіших економічних умов, фінансової підтримки з боку держави, наполягає на ліквідації практики залишкового фінансування культури.

10. Рух розцінює виховання національної гідності, історичної пам'яті, прищеплення любові до своєї національної мови, дбайливого ставлення до культурної національної спадщини, охорони пам'яток та історичного середовища, широке та об'єктивне висвітлення всіх сторінок історії українського народу як одне з головних завдань держави, наукових кіл, творчих спілок, громадських організацій.

11. Рух домагатиметься оздоровлення і піднесення до сучасного рівня архівного господарства, відновлення втрачених пам'яток літератури, мистецтва та архітектури, повернення розкрадених фондів та вивезених за межі України історичних, культурних, художніх національних скарбів і реліквій.

Рух виступає за дбайливе ставлення до всієї матеріальної та духовної спадщини, за відродження старих та створення нових державних і громадських інституцій, які б забезпечували цілеспрямований культурний рівень народу, за розширення інформаційної бази культури (доступності архівів, світової преси, світової літератури і кінокласики, створення комп'ютеризованих інформаційних центрів).

12. Рух сприятиме відродженню народної медицини і педагогіки, агрономії і садівництва, народно-прикладного мистецтва, народних обрядів, звичаїв, національних та народних свят.

13. Рух стверджує, що культурний потенціал народу залежить від багатоманітності шляхів розвитку національної культури. Рух протистоїть будь-яким спробам уніфікувати культуру і захищає творчу суверенність особистості.

14. Питанням особливої турботи Руху є українська мова. Внаслідок спотвореної національної політики та русифікації українська мова витіснена майже з усіх життєво важливих сфер діяльності суспільства. Повернення їй законного місця вимагає потужних державних зусиль та широкої громадської підтримки.

Рух вважає, що першим кроком у розв'язанні проблем всього національно-культурного відродження має бути надання українській мові статусу державної в Українській РСР. Домагаючись цього, Рух наполягає на законодавчому і практичному забезпеченні з боку держави, відновлення й утворення функціонування української мови у ділянках державної,

партійної, громадської діяльності, науки і культури, виробництва, діловодства, судочинства, інформації, інформатики, зв'язку, середньої і вищої школи, дошкільних закладів.

В Українській РСР має бути випрацювана й запроваджена в життя комплексна державна програма розвитку української мови.

15. Рух виступає за гуманізацію науки та перетворення її в елемент національної культури, за розширення досліджень в галузі історії України, мовних проблем, етнографії, народної творчості, соціальної психології, етики.

Рух вважає необхідним вжити рішучих заходів до подолання застою української науки та усуненню його першопричин:

- бюрократичних методів керівництва;
- нехтування творчим характером праці вченого;
- розгородження науки міжвідомчими бар'єрами водночас з монополізацією її окремих галузей;
- двічі залишкового принципу матеріального забезпечення, коли українська наука одержує те, що залишилось для України від того, що залишилося для радянської науки в цілому;
- недостатнього рівня міжнародних наукових зв'язків.

Рух закликатиме уряд відмовитись від впровадження госпрозрахунку в сферу фундаментальних та гуманітарних наук, забезпечивши натомість державну підтримку цих досліджень.

16. Рух домагатиметься передачі атестації наукових кадрів та присудження наукових ступенів і звань із відання всесоюзного у відання УРСР.

Етика

1. Суспільство, щоб розвиватись і мати майбутнє, повинно усвідомити пріоритет загальнолюдських вартостей над етикою і мораллю класів і груп. Морально здорову загальнолюдську спільноту творять лише свідомі і культурні нації. Дотримання загальнолюдських моральних засад можливе в суспільстві, де кожен має відчуття національної приналежності і гідності. Рух визнає моральне оздоровлення особи надзвичайно важливою ланкою процесу перебудови.

2. Рух виступає за моральне відродження українського суспільства на засадах загальнолюдських ідеалів через духовне ество народу, його здорові традиції, які відзначалися вільнолюбством, здатністю до самопоєвяти для добра і честі народу.

3. Рух ставить за мету відродження людини як морально відповідальної особистості, громадянина, господаря, переконаного, що нормою його життя в суспільстві повинні бути такі чесноти, як почуття людської гідності, обов'язку, справедливості; повага до людини, до всіх націй і народностей; правдивість, сумлінність; шляхетність та працьовитість; громадянська активність та відвага, добродійство та милосердя.

4. Рух виступає за підпорядкування політики засадам моралі; людина і народ є не засобами, а метою всієї політичної діяльності.

5. Рух виступає проти насильства у будь-яких формах, проти несправедливості і сваволі органів влади, засуджує і розглядає як злочин проти людства й людяності терор стосовно громадян, суспільних груп, націй.

6. Рух обстоює відновлення та захист національної ідентичності та гідності всіх людей, що живуть на Україні, поважає національну символіку всіх народів, виступає за спадкоємність національних культур, звичаїв, традицій як частини етнічної пам'яті.

7. Рух виступає за утвердження правди у всіх ділянках суспільно-політичного і культурного життя. Особливу увагу Рух звертатиме на моральні якості осіб, наділених владою, керівників усіх рівнів і всіх виборних осіб, виступатиме проти лідерів, які власні інтереси ставлять вище інтересів народу, охоплені манією властолюбства, принижують людську гідність, негласно, кулуарно чи анонімно вирішують важливі проблеми загалу, дотримуються подвійної моралі. Рух підтримує лідерів, які діють чесно і відкрито.

8. Усвідомлюючи, що вільна, чесна і сумлінна праця є однією з головних підвалин морального здоров'я суспільства, Рух виступає за відродження традиційного для українського народу відповідального ставлення до праці, визнання добре виконаної роботи важливим критерієм моральності людини.

9. Рух всіляко сприятиме викоріненню таких соціальних недуг, як наркоманія, алкоголізм, злочинність та ін.

10. Рух виступає за посилення уваги до дітей, старих, хворих та інвалідів, за їхню гідну участь в процесах соціального і морального оновлення життя.

11. Рух усвідомлює важливу роль сім'ї як біологічної та соціальної клітини суспільства, в якій формується духовність і майбутнє народу. Рух виступає за всебічне оздоровлення родинного життя, рівну відповідальність батьків за виховання морально здорового, національно свідомого покоління, відродження традиційного статусу української родини з її взаємною повагою, пошаною до батьків, до материнського покликання жінки, її ролі в створенні та захисті домашнього вогнища.

12. Рух виступає за виховання шанобливого ставлення до всього живого, до природи у різних її проявах, за розвиток у кожній людині відчуття особистої відповідальності за збереження природи і самого життя на землі.

13. Рух визнає істотну роль релігії в моральному оновленні суспільства, в утвердженні загальнолюдських вартостей.

Релігія

1. Релігія на Україні була важливим джерелом духовності, етики, моралі. Вона віками освячувала українські народно-визвольні рухи як волю народу до життя і давала їм морально-правову основу. Вона також дала основу програмовому документу XIX століття Кирило-Мефодіївського братства. Релігійні центри були осередками української літератури і культури. Релігія забезпечувала християнську основу сім'ї, родинної моралі, традиції.

Рух змагатиметься за безперешкодне здійснення конституційно гарантованої свободи совісті релігійними громадами усіх конфесій, що є на Україні, за унормування правового статусу порушених сталінщиною української католицької церкви та української автокефальної православної

ної церкви, згідно з вимогами засад міжнародного права й зокрема Загальної декларації прав людини.

2. Рух виступає за перегляд усіх протизаконних дій, вчинених державою стосовно Церкви, порушень її прав за всі роки існування УРСР.

3. Рух виступає за нормалізацію становища Церкви в суспільстві, за реальне забезпечення права Церкви на власне, обумовлене внутрішніми законами, ведення справ.

4. Рух виступає за реальне відокремлення держави від церкви, за відмову держави від ведення організованої атеїстичної пропаганди, визнає рівні права віруючих та атеїстів на обґрунтування своїх переконань. Ні держава, ні окремі особи, ні товариства, ні установи не мають права нав'язувати людині чужого їй світогляду, примушувати її діяти всупереч власному сумлінню.

5. Культові споруди на Україні мають використовуватись за своїм прямим призначенням. Існуючу практику використання культових споруд, храмів для розважальних заходів, в господарських та інших несумісних з релігійним призначенням цілях Рух розглядає як антиморальну.

Рух підтримуватиме домагання віруючих стосовно безкоштовного повернення Церкві належних їй цінностей, реліквій, святинь, храмів та будівель, незаконно конфіскованих державою. Рух вступає за вільне будівництво нових храмів у містах і селах України, де того бажають віруючі, та відновлення зруйнованих культових пам'яток на Україні.

6. Рух підтримує ідею відновлення та легалізації благодійної діяльності Церкви.

7. Рух підтримуватиме прагнення парафіян до відправ українською мовою у приходах Руської Православної Церкви.

8. Рух вважає неприпустимим розпалювання ворожнечі серед народу на релігійній основі.

Охорона здоров'я і спорт

1. Рух стверджує, що стан медицини і охорони здоров'я народу на Україні є незадовільний. Винищено кращих (фізично, морально, інтелектуально) представників. За часи сталінських репресій, війн, внаслідок агресивно-екстенсивної економіки, згубного впливу чорнобильської аварії зазнав руйнації генетичний фонд народу. Постійний якісно-кількісний дисбаланс у харчуванні при значному забрудненні продуктів шкідливими домішками катастрофічно загрожує здоров'ю сьогоденних і прийдешніх поколінь. За таких умов радикальне поліпшення справи охорони здоров'я на Україні є нагальною необхідністю.

2. Система охорони здоров'я потребує докорінної перебудови, повної її децентралізації. Структуру, профілізацію та фінансування органів охорони здоров'я на місцях повинні визначати місцеві Ради.

3. Рух виступає за значне зміцнення матеріальної бази охорони здоров'я, збільшення валютних асигнувань для придбання імпортного медичного обладнання та медикаментів.

4. Рух обстоює існування поряд з державними медичними закладами кооперативного, приватного і страхового типу, фінансованих благодійними фондами. Рух вважає необхідним відновлення традицій народної медици-

ни на сучасному науковому рівні, створення в республіці громадського центру народної медицини.

5. Рух вимагає широкої гласності й повної інформації стосовно демографічних даних, показників стану здоров'я і забруднення середовища.

6. Рух виступає за попереднє обговорення всіх важливих постанов з охорони здоров'я в широких колах медичних працівників, за створення друкованої трибуни для медиків України.

7. Рух вважає необхідним встановлення широких професійних зв'язків між медиками України та інших країн, за обмін студентами та лікарями.

8. З метою фізичного оздоровлення населення, Рух вимагає значного розширення спортивної бази республіки і її широкої доступності для всіх громадян. Рух виступає за врівноваження розвитку фізичної культури і спорту, їх взаємодії з охороною здоров'я, виховання в людей культу здорового способу життя, розуміння зв'язку між фізичною і духовною культурою.

9. Рух обстоює право спортивних федерацій України на самостійне керівництво розвитком і фінансуванням усіх видів спорту, за можливість безпосереднього вступу до міжнародних спортивних федерацій.

Прикінцеві положення

Ставлячи за мету побудову в Україні демократичного суспільства, Рух усвідомлює, що подальший суспільний поступ може спричинитися до зміни місця та функцій Руху як громадсько-політичного утворення. В такому разі Рух за ухвалою Всеукраїнських зборів може припинити визначену власним Статутом діяльність, а його повноваження можуть перебрати інші громадські утворення суспільно-політичного життя України.

Програма ухвалена Установчим з'їздом
Народного руху України за перебудову
9 вересня 1989 р.

Архів НРУ

№ 105

Організаційний комітет установчого з'їзду Народного руху України за перебудову

Голова оргкомітету — *Володимир Яворівський*.

Рада оргкомітету — *Віктор Бойко* (м.Харків), *Вячеслав Брюховецький* (м.Київ), *Орест Влох* (м.Львів), *Іван Драч* (м.Київ), *Віталій Дончик* (м.Київ).

Голова редакційної комісії — *Віталій Дончик*.

Склад комісії: *Володимир Василенко*, *Сергій Головатий*, *Михайло Голубець*, *Михайло Горинь*, *Дмитро Гродзінський*, *Іван Заєць*, *Павло Кислий*,

Віктор Лінчевський, Володимир Мулява, Григорій Мусієнко, Петро Осадчук, Дмитро Павличко, Костянтин Пахотін, Мирослав Попович, Веніамін Сікора, Євген Сверстюк, Лариса Скорик, Вячеслав Тельнюк, Володимир Черняк, Михайло Швайка, Леонід Шульман.

Постійно діючий центр підготовки з'їзду (утворений оргкомітетом):

Керівник центру — *Микола Поровський.*

Мандатна група — *Віктор Кулинич.*

Група технічного забезпечення — *Олександр Мосіюк.*

Художнє оформлення — *Лариса Скорик.*

Група інформаційного забезпечення — *Євген Жеребецький.*

Прес-центр — *Леонід Карнаухов.*

Організація харчування, транспорту, обслуговування —

Богдан Тернопільський.

Поселення учасників з'їзду — *Михайлина Бородай.*

Фінансування — *Галина Антонюк.*

Секретаріат — *Вячеслав Брюховецький.*

Служба порядку — *Валерій Івасюк, Дмитро Поїзд.*

№ 106

Розподіл делегатів з'їзду по регіонах

Область	Кількість	Проценти
Вінницька	41	3.71
Волинська	20	1.81
Дніпропетровська	57	5.16
Донецька	25	2.26
Естонія	1	0.09
Житомирська	21	1.90
Закарпатська	15	1.36
Запорізька	21	1.90
Івано-Франківська	58	5.25
Київська	199	17.71
Кіровоградська	16	1.45
Кримська	9	0.81
Латвія	3	0.27
Литва	4	0.36
Луганська	6	0.54
Львівська	157	14.21
Львівська (Карпатська зона)	40	3.62
Миколаївська	26	2.35
Одеська	24	2.17
Полтавська	25	2.26
Рівненська	113	10.23
Сумська	22	1.99
Тернопільська	63	5.70
Харківська	23	2.08
Херсонська	20	1.80

Хмельницька	28	2.53
Черкаська	27	2.44
Чернівецька	24	2.17
Чернігівська	21	1.90
Всього	1109	

Архів НРУ

№ 107

Шановні громадяни міста Миколаєва!

П'ять років в країні йде перебудова але бажаної демократії, економічного підйому, покращення екологічної ситуації, національного розквіту, соціальної справедливості нема.

Основна причина — небажання партійно-бюрократичної командно-адміністративної системи (а це близько 20 мільйонів чоловік, а з сім'ями 60 мільйонів) відмовитися від незаслужених привілеїв, незаконно узурпованої влади, монополії на «істину». Свідомством тому настали вибори в Верховну Раду СРСР, коли партапарат, скориставшись нашою з вами пасивністю і інертністю, зміг провести туди одіозні партократичні фігури, як то Лігачов, Щербицький, Шевченко і їм подібних. Свідомством тому 1-ший і 2-гий з'їзди Народних Депутатів СРСР, де ці фігури становлять «агресивно-послушне більшинство» і гальмують розвиток демократії, політичних і економічних свобод.

В своєму сліпому бажанні будь-що утримати владу в своїх руках (а вона дає партократії комуністичний рівень життя вже зараз, а не як для нас в далекому світлому майбутньому), в звирячій ненависті до всього прогресивного, думаючого система готова до будь-якого злочину. Хочеться сказати майже за Леніним: Нема такого злочину, який би не скоїла партократія, щоб утриматися при владі. «Згадаймо лишень події в Тбілісі, Львові, Києві, Москві. А що робилося в соціалістичній Румунії, де коначою партійно-бюрократична командно-адміністративна система знищила десятки тисяч мирних людей, у тому числі жінок і дітей.

Дорогі земляки! Всі люди доброї волі, незалежно від національної приналежності, політичних поглядів, соціального стану, віросповідання, мовно-культурної орієнтації, кому дорога доля української землі, хто вболіває за майбутнє своїх дітей — не будьте байдужими, проявіть почуття відповідальності і громадську активність!

Голосуйте за кандидатури, яких підтримають неформальні об'єднання: екологічна асоціація, «Клуб виборців», Товариство української мови, Рух, Товариство єврейської культури і мови.

НЕ ПІДТРИМУЙТЕ ПОЛІТИЧНИХ ДИНОЗАВРІВ-ВИСУВАНЦІВ ПАРТОКРАТІЇ!!!

АРХІТЕКТОРИ ЗАСТОЮ — НІКОЛИ НЕ СТАНУТЬ ПРОРАБАМИ ПЕРЕБУДОВИ!!!

Миколаївська Крайова Організація Народного Руху України
за перебудову.

Круглий стіл з гострими кутами

24 січня відбулася зустріч секретарів і апарату міськкому партії з представниками різних неформальних об'єднань міста, в т.ч. — від громадсько-політичного клубу «Перевесло», Руху, українознавчого клубу «Надія», клубу виборців «Оновлення», союзу «Чорнобиль», клубу «Виборець», політклубу «Альтернатива», клубу воїнів-інтернаціоналістів, Товариства української мови ім.Т.Шевченка міської ради ветеранів війни і праці.

Представники неформалів виступили з коротким викладом програм своїх організацій, зокрема, — у передвиборній кампанії. Далі мова йшла про ті проблеми, які виникають у стосунках між міською партійною організацією і неформалами. На адресу неформалів прозвучали докори і звинувачення в тому, що вони мало уваги приділяють розв'язанню конкретних проблем міста й надміру захоплюються «мітинговою демократією».

У свою чергу неформали звернули увагу партійних працівників на те, що партія повинна демократизуватися, що потрібні нові, гнучкіші форми ідеологічної роботи, що існує партійна монополія на засоби масової інформації, яка призводить до замовчування або тенденційного висвітлення окремих подій і явищ, що в місті досі не діє «Закон про мови в УРСР» тощо.

Представники Руху наголосили на деяких принципових відмінностях між передвиборними платформами міської парт. організації і Руху, а також на тому, що адміністративно-командна система, захищаючи свої інтереси, намагається висувати і підтримувати передусім тих кандидатів, особливо на селі, які знову будуть слухняними виконавцями їхньої волі.

Зустріч не привела до якихось конкретних результатів. Втім, такої мети й не ставилося. Як кажуть у таких випадках дипломати — обмін думками був відвертий і корисний для обох сторін.

Думка (Кіровоград), 1990, лютий, № 2.

№ 109

Зеновій Красівський

«Державна самостійність України»

(Виступ на установчих зборах об'єднання ДСУ)

Шановна громадо! Дорогі друзі!

Сьогодні, безумовно, ми перекидаємо живий міст від національно-визвольної боротьби 40-х років до сьогоденішнього дня.

Як зазначив друг Іван, якоюсь мірою ми спізналися, ми повинні були зробити це рік тому або й раніше. Але якщо ми уважно вдумамось в ці обставини і події, які маємо нині, якщо ми простежимо, як розросталися інші течії і рухи, то повинні дуже серйозно задуматись над тим, наскільки ми вже сьогодні готові створити це об'єднання.

Ми сьогодні усвідомлюємо, що попередні роки були для нас анемічні, ми можемо звинувачувати правозахисний рух в недолугості, твердити, що його декларація була недосконалою, що все це ми мали краще, більш

відповідне, рішучіше і значиміше у минулих роках, але ворог випустив з нас надто багато крові. А ви знаєте якщо випустити кров з організму, то не можна порухати ні рукою, ні ногою, ані думкою. Отака анемія і володіє сьогодні нами.

Я недавно повернувся з-за кордону і там мені треба було перед нашими друзями і братами-націоналістами охарактеризувати цей стан, що його маємо нині в Україні. І я по-новому подивився на всі ті об'єднання і рухи і зрозумів, що вище себе ми скочити не можемо. А якщо будемо справедливі і якщо бажаємо дати об'єктивну оцінку, мусимо признати, що УРС зробила величезну роботу. Так, вона ввібрала в себе майже всіх тих свідомих і активних людей, які сиділи по тюрмах і таборах. Але ви можете собі уявити (та й не треба вам уявляти — ви всі це знаєте), наскільки ще глибоко сидить у нас і сталінське лихоліття, і брежнєвське безправ'я, і як ми сьогодні зіщулено дивимось на той офіційний світ, який нам нічого доброго не обіцяє, а навпаки: один закон за іншим, один указ за іншим продукує, та все гірші, та все гірші. І тільки через власну свідомість, через поклик власного сумління, через ту велику стурбованість, що ми лишимо своїм дітям, ми сходимося сьогодні на ось такі збори і хочемо щось зробити. Дай, Боже, щоб у нас щось вийшло.

Я вам скажу, у Львові стан, може, найкращий, але наші села у великому занепаді. В кожному селі є велика партійна організація, в кожному селі є не менше 8—15 сексотів, в кожному селі є люди, які пристосувалися до тої системи. Хтось має кращу роботу, хтось має змогу більше вкрасити. Хтось учить дітей. Всі ми тисячами ниток пов'язані з тою системою і кажемо, що заманливо мати Українську Самостійну Соборну Державу. ...Але важливо не втратити й те, що ми маємо вже сьогодні... І з такою психологією люди живуть. І так ми вживаємося в ту політику, яка нині в Україні абсолютно незадовільна.

Маю надію, що ми переступимо той поріг інертності і не будемо тут же заглядати, а що нам буде завтра за це? — а таки візьмемося за роботу. І коли ми будемо мати таку організацію, таке об'єднання, що, як ви самі бачите, діє як легальна опозиція існуючому ладові, то ми тоді будемо представляти силу на різних рівнях, ми будемо представляти силу і в УГС, і в РУСі, і в УХДП. Всі ці об'єднання мають в собі дуже позитивний фактор, що полягає в тому, що вони є і вони будуть. Їм дорікають, що вони не розрослися. Я вбачаю в цьому не недосконалість програмних документів, не якусь неактивність членів, я вважаю, що наш нарід неготовий до партійного об'єднання. Якщо би наш нарід був готовий до того, ті партії були би набагато сильніші. Але ми ще не готові до боротьби, навіть до партійної чи організаційної.

Отже, вважаю, що нині можуть бути дві сили у тому нашому тверезому політичному житті.

Одною силою є величезні тисячі всіх тих людей, які брали активну участь у національно-визвольній боротьбі 40-х і 50-х років. Тих людей є дуже багато. За підрахунками спеціалістів — з одної Львівської області сиділо 40 тисяч людей. Ви подумайте — в одній області 40 тисяч людей, які пройшли таку велику школу національно-визвольної боротьби. А якщо додати ще тих, які були вислані, у яких хтось постраждав, які могилами прив'язані до тої ідеї — то ми є велика сила. Але ця сила не пробуджена. І дав би Бог нам розуму, щоб ми всі дійшли до того пробудження, бо

нема тих засобів, не маємо ми тої змоги, щоб прийти і стукнути кожному чоловікові в серце і сказати: чоловіче, вставай, пора настала. Всі ми занадто обросли маєтками, вросли в існуючу систему речей. Я не є великий оптиміст, але ми мусимо робити свою тяжку роботу, бо іншого нам не дано. А в нас ростуть діти — і ми мусимо щось їм лишити.

Отже, ця сила тіньова, яка пронизує всю Україну, не тільки Західну, а й Східну, вона є, але як її підняти на поверхню — мусимо думати всі.

Нас вистачило на те, щоб розкопати могили, нас вистачило на те, щоб відроджувати свою церкву, нас вистачило на внутрішню перебудову в наших сім'ях і на перебудову свого способу мислення, але нас ще не вистачає на послідовну політику в міжнародному пляні. Ми ще не показали своє обличчя світові, а світ цього чекає.

Я був у міністерстві закордонних справ Англії і розмовляв з поважними людьми в Німеччині, я був у Римі. Я на високому рівні спілкувався з провідниками ОУН, і всі вони надзвичайно стурбовані тим, що українське поспільство не видає конструктивної політики, яка би вписалася в міжнародний плян.

Ми себе не поважаємо, ми пасемо задніх. Ми — вже мільйонами! — вступили в Рух, в якому проросли елементи майже ворожі українській ідеї. Я не можу сказати, що Рух однаковий і, можливо, що це тепер якраз та єдина і нормальна форма для того, щоб у ширшому загалі ми якось могли відродитися, стати хоч трохи на ноги, відшукати своє обличчя і своє сумління. Але ми мусимо йти швидко, бо якщо ми затупцюємо на місці, то організовані сили держави нас засмокчуть у свою систему, як у болото. Отже, я вважаю, що найпершим сьгодні завданням свідомої частини українського народу є кристалізація ідеї.

Ми повинні відкинути все те, що кон'юнктурно нам підказують час і обставини. Ми повинні намітити велику ідею, ту, з якою йшли наші брати й батьки вмирати. Ми повинні утвердити ту ідею. А як ми будемо до неї йти — нам обставини підкажуть. Але доки ми не усвідомимо собі, що всі питання ми можемо вирішити тільки в Українській Самостійній Соборній Державі й доки та ідея не буде нами рухати — ми завжди кудись сповземо. Ми завжди будемо пристосовуватися в той час, коли ворог від нас сильніший, активніший і має професіоналів, які працюють на те, щоб нас роз'єднати, задурманити і лишити в такому стані, в якому ми є сьгодні.

Я хочу пояснити, що я розумію під висловом «національно-визвольна боротьба». Я би не хотів, щоб ви зрозуміли, нібито я кличу до карабінів. Я вважаю, що час нам підкаже, що ми маємо робити. Але ми повинні бути готові на все. Уряд, навіть в особі найпрогресивніших своїх діячів, нічого ще нам не пообіцяв і не пообіцяє, тому що ніхто з них (а їх є дуже багато, їх є 17 мільйонів, згуртованих в одну партію) не хоче втрачати своє. Це ті люди, які звикли керувати, люди, які інакшого життя собі не уявляють. Вони не випустять нас зі своїх зубів. З тих зубів нам треба буде вириватися, і в яку форму вилетиться та національно-визвольна боротьба — покаже час. Але ми повинні бути готові до всього. Ми й повинні себе так настроювати і настроювати те оточення, в якому ми живемо. Я вважаю, що в тому пляні створення об'єднання за Самостійність і Державність України має своє значення.

Молода Україна, 1990, № 11.

Українська Республіканська партіяПрограма

(Витяги)

Виражаючи волю народу України жити вільно і в достатку, прагнемо до побудови незалежної Української держави, в якій гідно, мирно, в умовах добробуту житимуть усі громадяни республіки, незалежно від їхньої національності, суспільного стану, світогляду і віросповідання.

Сьогодні економічне й екологічне становище, культурне й духовне життя в Українській РСР опинилися в стані глибокої кризи. Визиск України в складі тоталітарної імперії призвів до спустошення надр, лісів, забруднення і вичерпання вод, зруйнування чорноземів. Наш край перетворено на колонію, де імперський московський центр по-хижацькому грабує природні багатства і продукт праці трудящих республіки. Тоталітарна система піддавала Україну голоду, варварському руйнуванню і нищенню її продуктивних сил, природних багатств й інтелектуального потенціалу, жорстокої та планомірній русифікації.

Уряд УРСР, що ніколи не був суверенним, допомагав імперії утримувати український народ у колоніальному ярмі, здійснювати геноцид, економічне й інтелектуальне пограбування краю.

Руйнування громадянського суспільства державно-партійною системою паралізувало самостійне життя особистості, соціальних і політичних груп.

Історична практика показала, що жодна політична доктрина, жодна партія не сміє привласнювати монопольне право на остаточне вирішення основних соціальних проблем, розпоряджатися долею народів. Реальне забезпечення прав людини та націй на незалежне життя неможливе без розмаїття ідей, без діяльності громадських, політичних і профспілкових організацій, які публічно й вільно виражали б інтереси всіх суспільних верств. УРП вважає, що комуністична ідеологія та практика є антилюдськими і протиприродними за своєю суттю. Московський імперіалізм та шовінізм був і лишається найбільшою небезпекою для існування української нації.

Підтримуючи волю народу України до демократичного ладу, державного, економічного, екологічного й культурного відродження, відновлення громадянського суспільства, ми об'єднуємось у партію, що висуває власну програму вирішення пекучих проблем нинішнього життя.

Наша партія продовжуватиме кращі традиції національно-визвольної політичної боротьби в Україні. Свій організаційний родовід вона починає з «Української громадянської групи сприяння виконанню Гельсінських угод» (1976—1988) і «Української Гельсінської спілки» (1988—1990).

1. Мета

УРП домагається створення Української незалежної соборної держави як неодмінної умови політичного, економічного й культурного відрод-

ження, консолідації та самопоступу народу України, піднесення його добробуту, утвердження демократичного ладу і розвитку громадянського суспільства, виведення України з міжнародної ізоляції на гідне місце серед вільних народів світу.

2. Головні засади

2.1. УРП стверджує абсолютну цінність життя, свободи, самобутності людини і кожної нації.

2.2. УРП вважає, що гарантією повноцінного життя людини і нації є демократичний державний та суспільний лад зі свободою економічної діяльності, рівноправністю різних форм власності, ринковим регулюванням та здоровим природним середовищем. Тільки все це разом забезпечить народам сприятливу суспільну атмосферу.

2.3. УРП вважає, що свободу людини необхідно забезпечувати в дотриманні міжнародних правових норм, демократичним державним ладом та розвинутим громадянським суспільством, свободу нації — потужністю її потенціалу та системою міжнародних угод.

2.4. УРП вважає, що самобутність людини і кожної нації можна гарантувати тільки вільним розвитком її рідної мови та національних культурних інституцій, заснованих на історичних традиціях і звичаях, на моралі й релігії.

3. Напрями діяльності

*На шляху до своєї мети —
побудови демократичного суспільства,
відновлення державної незалежності України —
партія дотримуватиметься таких напрямів:*

3.1. Домагатися створення нової Конституції України, що вбере у себе демократичний зміст міжнародного права та політичні традиції українського народу. В Українській державі будь-які міжнародні законодавчі акти вступають у силу тільки після їх ратифікації Верховною Радою республіки.

3.2. Основою політичної системи України партія вважає парламентську республіку, в якій усі політичні партії та організації мають конституційно гарантовану свободу діяльності.

3.3. УРП виступає за заборону діяльності політичних організацій, керівні центри яких знаходяться за межами України і прагнуть влади в Україні, а також таких, що для досягнення своєї мети пропагують насильницькі дії чи вдаються до них.

(Київ) Голос відродження — 1990, травень, № 6 (15). — С.4.

Протокол № 1

засідання ревізійної комісії Крайового Руху

03.05.90 р.

м.Ів.-Франківськ

Присутні: Голова ревізійної комісії — Бабчук М.С.

Члени: Кричун В.Ф., Кобрин М.Ю.

Порядок денний:

1. Перевірка реєстрації осередків і територіальних організацій Крайового Руху.

1. Комісія констатує, що станом на 27.04.90 р. згідно з журналом реєстрації і протоколів установчих зборів кількісний склад Крайового Руху такий:

№ п/п	Міста, райони	Кількість		В тому числі кількість осередків з чисельністю членів осередку					Примітка
		осередків	членів	3—10	11—20	21—30	31—100	більше 100	
				чол.					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	м.Івано-Франківськ	97	2516	39	29	12	11	4	
2	Богородчинський р-н	19	168	12	7				
3	Тисменицький р-н	40	735	13	14	7	5		
4	Глицький р-н	41	1106	4	20	6	10	1	
5	Калуський р-н	55	858	22	22	6	5		
6	Доминський р-н	20	586	5	3	5	7		
7	Тлумацький р-н	11	89	7	3				
8	Рогатинський р-н	39	503	20	14	4	1		
9	Снятинський р-н	10	181	3	3	3	1		
10	Коломийський р-н								
11	Надвірнянський р-н	31	479	15	9	4	3		
12	Городенківський р-н	8	100	4	1	3			
13	Рожнятівський р-н	10	158	2	6	2			
14	Косівський р-н	17	195	11	4	1	1		
15	Верховинський р-н	8	68	5	3				
	Всього	406	7742	163	128	55	44	5	

Голова ревізійної комісії

Члени комісії

Архів Івано-Франківської КР НРУ. Оригінал. Рукопис.

Про політичну ситуацію в Україні та завдання руху

Ухвала 5-ї сесії Великої Ради

Теперішня політична ситуація в Україні наочно засвідчує те, про що Рух заявляв на своєму Установчому з'їзді: вчорашні речники й охоронці тоталітарної системи, імперсько-шовіністської політики не здатні стати справжніми прихильниками демократії, економічної і політичної свободи.

Непоследовний, половинчастий, а нерідко й карикатурний характер процесів, що названі перебудовою, помітний сьогодні всім. Ні від кого не приховати істотного розриву між демократичними гаслами, проголошуваними представниками вищого ешелону влади, і реальними діями, в яких вгадується старий, вироблений десятиліттями почерк партократії.

Декларується політичний плюралізм і багатопартійність, а водночас все робиться для того, щоб диктат і монополія КПРС під прикриттям демократичних назв і вивісок, були за будь-яку ціну збережені й розвинуті.

На словах визнається катастрофічна забрудненість навколишнього середовища в республіці, трагічні наслідки Чорнобиля і визначальність екологічної проблеми для післячорнобильської України але, по суті, не зроблено жодного справжнього рішучого кроку ні Московою, ні республіканським урядом, який досі виступав спільником Мінатоменерго та інших відомств, а не виразником народу, захисником його здоров'я і життя.

На словах у різних офіційних ухвалах і резолюціях, платформах і зверненнях твердиться про рівність націй, рівноправність мов і культур, не відкидаються закони про державність національних мов у республіках і одночасно ніби знушаючись над усім цим Верховна Рада СРСР зусиллями партапаратної більшості узаконює статус російської мови як єдиної офіційної, вищої над іншими.

Найбільшою мірою двоїстий, лицемірний характер такої «перебудовної» політики КПРС, такої «революції згори» проявляється в національній сфері, в розв'язанні назрілих для народів питань про «повноту суверенітету», право націй на самовизначення, їхню державно-національну незалежність. Проголошувати одне на словах, а чинити по-іншому, діяти за принципом «Давати й не випускати з рук», «не пущать» — все це безсоромно демонструється на очах у цілого світу. Вірменія, Грузія, Литва, Молдавія, Естонія і Латвія — і жодного позитивного розв'язання. Дотеперішню реакцію Центру на прагнення народів самостійно визначати своє життя, свій устрій інакше як типово великодержавницькою, імперською, шовіністичною не назвеш.

Зважаючи на ці складники сьогочасної політичної ситуації в Україні, на значно змінену розстановку політичних сил, Народний Рух усвідомлює свою відповідальну роль у суспільстві щодо пробудження громадянської активності мас. згуртування всіх демократичних сил, новостворюваних партій, всіх національних меншин і етнічних груп, виховання національно-державної самосвідомості українського народу.

Певна річ, діяльність Руху, як і раніше, або замовчується, або подається у викривленому світлі, тривають спроби скомпрометувати нашу та інші демократичні організації, зробити їх винними за соціальні й моральні негаразди, нестабільність життя. Все це має спонукати нас до пошуку нових форм і методів роботи, до згуртованості, дальшого піднесення авторитету Руху, здобутого за порівняно короткий строк існування, особливо в останній час, завдяки достойним діям і позиції депутатів-рухівців.

1. Велика Рада Руху вважає, що цьогорічна виборча кампанія загалом точно відзеркалила розстановку й ступінь організації політичних сил. Рух, що вступив у боротьбу за умов державно-партійної монополії КПРС, не зміг повно використати всі свої можливості — на заваді цьому став ряд як об'єктивних, так і суб'єктивних причин і насамперед — брак досвіду, кадрів і відповідно недостатньо високий рівень організаційної роботи.

2. Велика Рада Руху підтримує утворення в парламенті України Народною Радою, яка, оголосивши себе конструктивно парламентською опозицією, повинна докласти всіх зусиль для розв'язання наболілих екологічних, економічних, соціальних, політичних, і духовно-культурних питань в інтересах українського народу і всіх народів, що населяють республіку. Утворення Народної Ради є логічним кроком у відповідь на диктат консервативної більшості Верховної Ради УРСР, представників адміністративно-бюрократичної системи партапарату, які, відстоюючи свої вузькопартійні, корисливі інтереси, не наближають, а віддаляють національне відродження, народовладдя, свободу українського народу.

Сьогодні не можна не бачити, що ідея державної незалежності української республіки дедалі більше утверджується в свідомості народу України. Велика Рада Руху закликає народних депутатів УРСР прийняти Декларацію про державний суверенітет України, що відповідає б вимогам часу та віковичному прагненню українського народу до власної державності, і ряд законодавчих актів, які забезпечать її реалізацію.

Державний суверенітет України не може бути обмежений новим Союзним договором, укладання якого за ініціативою центру в період, коли республіки ще не стали суб'єктами суверенності, ставить під загрозу саме досягнення реальної державної незалежності України, її повноправне утвердження в сім'ї європейських народів.

Велика Рада Руху вітає прогресивні рішення I-го з'їзду народних депутатів РРФСР, що заманіфестовують суверенітет республіки.

3. Час, що минув від проголошення перебудови, з особливою виразністю виявив нерівномірність суспільно-політичного розвитку та зростання національної самосвідомості людей у різних регіонах республіки, що відбивається і на широті охоплення населення Рухом і на активності та ефективності його діяльності. Антинародні сили в республіці підступно використовують цю нерівномірність, повільність національного пробудження населення південних і східних областей, дезінформуючи людність про стан справ у західно-українському регіоні, дискредитуючи обрані там демократичним шляхом Ради народних депутатів і, в кінцевому наслідку, намагаючись протиставити, зіштовхнути єдинокровні частини народу.

Рух повинен уважно враховувати специфіку різних областей України,

активізувати культурно-політичні зв'язки рухівських осередків, об'єднати західного та східного регіонів, сприяти консолідації народу, утверджувати в усіх українців високе почуття національної державної гідності, соборності. Треба конструктивно допомагати місцевим Радам, щоб перемогли демократичні сили, з тим, щоб унеможливити їх дискредитацію з боку консервативних сил, домогтися повернення на свій бік засобів масової інформації, звільнення їх від лещат командно-монополізованого управління, диктату КПРС.

Велика Рада засуджує свідомі чи несвідомі намагання звузити соціальну базу і сферу впливу НРУ — широкодемократична природа Руху передбачає співпрацю з усіма силами, самодіяльними утвореннями, які обстоюють інтереси народу України, в тому числі й перейнятими благородними намірами окремими представниками КПРС. Демплатформи, російськомовного робітництва Донбасу та Півдня, армії, міліції та ін. із шахтарськими страйками нас більше єднає, ніж роз'єднує соціальна спрямованість зусиль, вимоги усунути парткоми КПРС із підприємств, протест проти колоніально-відомчої політики.

4. Виступаючи за плюралізм форм власності, роздержавлення економіки, її ринкову, а некомандну регульованість, та інші принципи, ствержені Програмою НРУ, Велика Рада Руху, крім того, застерігає, що єдиний союзний ринок є, по суті, новою назвою «єдиного народногосподарського комплексу». Рух вважає необхідним створення республіканського ринку, що є можливим лише за умов державності України. Республіканський ринок потенційно не веде до зниження рівня життя громадян України. Для його утворення протягом короткого часу потрібно: припинити сплачувати податки до союзного бюджету, приватизувати й муніципалізувати велику частку державної власності: запровадити власну грошову одиницю. І за рахунок цих заходів підвищити добробут громадян України, що дасть можливість перейти до ринкових цін, підвищення яких прогнозується лише на 20—25%, в той час як заробітна плата та інші види прибутків мають зрости за цей період на 45—50%.

Командно-адміністративна система, всіляко маскуючись, вдаючись до обхідних маневрів, намагається зберегти свої форпости в економіці, уповільнити й послабити зрілі радикальні зміни; завдання Руху, його відповідних комісій, фахівців викривати цю гальмівну політику, роз'яснювати людям її справжню користюльну мету, домогтися через Верховну Раду України прийняття рішень, спрямованих на зростання добробуту народу, докорінного поліпшення економічного й екологічного становища в республіці.

5. Особливість сьогоденної екологічної ситуації в Україні у тому, що її небезпечність, катастрофічність усвідомлюється всім населенням, визнається навіть офіційною владою, що активно провадиться — «зеленим світом», екологічними комісіями Руху, громадськістю — багатогранна робота щодо виявлення справжнього стану речей, приховуваних від нас даних, організації природоохоронних агітаційних заходів, мітингів, походів, допомоги потерпілим від Чорнобильської аварії, дітям, і водночас і далі зберігається безроздільне панування на прадавніх древлянських землях України московського Мінатоменерго, яке зробило сотні тисяч україн-

ських громадян своїми заложниками, жертвами гігантського нелюдського геноцидного експерименту, і далі нічого не робиться для конституційного, юридично гарантованого забезпечення народів України придатного для існування навколишнього середовища.

Фактично, жодна з конкретних вимог, які записані в Програмі Руху («демонтувати Чорнобильську АЕС», «припинити спорудження нових енергоблоків на існуючих АЕС», «провести диспансеризацію всього населення України», — передовсім Київської, Житомирської, Чернігівської, Сумської, Черкаської областей, здійснити «програму реабілітації населення, що постраждало від Чорнобильської аварії», «вимагати від відповідних міністерств і відомств СРСР повної компенсації за завдані збитки людям», зупинити будівництво «екологічно небезпечних підприємств у зонах високої концентрації населення й промислового перенасичення»), не знайшла розв'язання, бо не знайшла зустрічного прагнення з боку дотеперішнього «суверенного» керівництва республіки.

Велика Рада наголошує, що необхідно привернути всезагальну увагу до цього «невипадкового нерозв'язання» й закликати найширші маси, щоб вони зажадали від уряду, Верховної Ради України відповіді своєму народові конкретними рішеннями і діями. В разі продовження будівництва атомних електростанцій на Україні, їх розширення вважаємо за необхідне розпочати підготовку й оголосити загальноукраїнський страйк, блокади АЕС, акції громадянської непокорності тощо.

6. Вважаючи, що програмних цілей Руху не досягти без піднесення національної самосвідомості народу, духовно-культурного розвитку людини, Велика Рада відкидає ідею почергового розв'язання проблем: спочатку економіка, потім духовність і культура. Економічне відродження України не здатні здійснити малокультурні люди, позбавлені патріотичних почуттів та національної гідності. Рада вважає проблему відродження неподільною: економічний та науково-технічний прогрес мають відбуватися одночасно з розвитком української культури та культур інших націй, що живуть на терені України. Оцінюючи стан міжнаціональних відносин як елемент політичної ситуації, Рада констатує, що їх стан загалом кращий, ніж у багатьох інших республіках. Велика Рада Руху схвалює рішучі й своєчасні дії Секретаріату проти спроб спровокувати зацікавленими силами міжнаціональні сутички під час виборчої кампанії.

Проте національні меншини в Україні, яка сама перебуває нині в рамках унітарної держави з її імперськими інтересами, ще не відчули цілковитої певності в майбутньому: триває еміграція євреїв та німців, зазнають утисків з боку місцевої влади кримські татари, провадиться діяльність з метою виходу Криму зі складу України для задоволення амбіцій шовіністично орієнтованої частини російського населення.

Рух, виклавши свою позицію в ухвалених на з'їзді резолюціях «До всіх неукраїнців на Україні», «Проти антисемітизму», «К руському населенню України», «Заява на підтримку прагнень кримсько-татарського народу», неухильно виступає проти ущемлення, хоч би під яким то було приводом прав національно-етнічних груп в Україні і проти будь-яких спроб порушувати державну структуру й територіальну цілісність сучасної України. Цілком неприйнятною є ініціатива щодо переселення 170 тисяч чоловік з Криму до сусідніх областей республіки, що тільки загострить ситуацію,

викличе міжнаціональне напруження на півдні України, поповнить і без того немалий список злочинно-насильницьких дій супроти суверенності народів.

Велика Рада Руху вважає за необхідне значно активізувати діяльність Ради націй, затвердивши на своїй сесії Положення про Раду націй, її склад, основні документи, включити питання про міжнаціональні відносини в республіці та роботу Ради націй до порядку денного наступної сесії Великої Ради. Велика Рада рекомендує створювати в крайових організаціях Руху комісії з національних питань, які представляли б Раду націй на місцях.

Складність міжконфесійних відносин в Україні спричинена насильницьким насадженням релігійної монополії Руської православної Церкви (РПЦ), підпорядкованої державно-партійній владі, знищенням і заборону на довгі роки двох гілок української церкви — УКЦ та УАПЦ, а також дискримінацією інших національних церков (єврейської, мусульманської).

Особливо складна ситуація склалась у західних регіонах України, де значна частина духовенства РПЦ (нині формально перейменованої на УПЦ) задекларувала свій перехід до української автокефальної церкви, не дбаючи ні про моральну компенсацію, ні про повернення храмів і майна, що належали жорстоко поруйнованій у повоєнні роки і лише зараз легалізованій УКЦ.

На жаль, керівництво офіційної РПЦ (УПЦ) не займає відповідної для духовної інституції позиції, а сприяє діям влади й партапарату, спрямованим на роз'єднання народу, деморалізацію віруючих, розповсюдження провокаційних чуток, тобто на внесення ворожнечі в духовну сферу.

Велика Рада Руху вважає за доцільне невідкладно провести науково-практичну конференцію з питань конфесійних відносин в Україні із запрошенням представників духовенства, віруючих, учених, громадських діячів.

Велика Рада закликає членів Руху, віруючих та атеїстів не піддаватися на провокації, виявляти в своїй практичній діяльності терпимість і мудрість; домагаючись справедливості стосовно УАПЦ, всіляко сприяти взаємоповазі віруючих різних конфесій, братнім взаємозв'язкам українських церков, духовному мирові й національній злагоді.

8. Велика Рада Руху вважає, що Рух повинен значно активізувати й цілеспрямувати роботу з молоддю, яка, маючи гостре чуття справедливості, на кожному кроці наштовхується сьогодні на різючі приклади зневажання цієї справедливості нинішніми владцями і потребує, за складних політичних обставин, строкатості політичних напрямів в Україні, — високим демократичних і національно-патріотичних орієнтирів. Утримуючись від крайніх, необдуманих кроків, Рух має навертати молодь України різних національностей до ідеалів свободи і народовладдя, до спільної праці в ім'я спільної мети — державної незалежності України.

РУХ поділяє домагання студентської молоді щодо відміни викладання у вузах марксизму-ленінізму як дисципліни, монополія якої в умовах політичного плюралізму й багатопартійності більше не може існувати, підтримує вимогу походження призовниками з України воїнської служби на території України. Рух активно сприятиме заснуванню дитячо-юнацьких,

молодіжних просвітицько-спортивних товариств («Пласт», «Січ» та ін.), дбатиме про вироблення разом зі студентством декількох молодіжних програм Руху й згуртування молоді довкола їх виконання.

9. Час, що минув після Установчого з'їзду Руху, наочно підтвердив, що правоохоронні органи республіки створюють штучні перешкоди на шляху національно-духовного відродження українського народу. Зростання політичної свідомості громадян (заборона мітингів на підтримку Литви, порушення права використання національної символіки).

Міліція, прокуратура, КДБ, суд не раз відверто використовувалися для здійснення політичних репресій, зумовлених корпоративними й ідеологічними амбіціями (провокація проти «Південної Громади» в Одесі, каральна акція органів внутрішніх справ проти молоді в Полтаві, трагедія активістів Руху в Дніпропетровську та ін.).

Не підлягає сумніву: причиною численних грубих порушень прав громадян і репресій щодо демократичних організацій незалежних об'єднань молоді є цілковита підпорядкованість правоохоронних органів, армії апаратові КППС. Тільки деполітизація міліції, прокуратури, суду, КДБ, армії принесене необхідні зрушення у справу утвердження демократії, громадянського суспільства, де суворо дотримуються людяність, права і свобода.

Рух як антимілітаристична організація рішуче виступає за світ без воєн, зброї і насильства, за мінімальні збройні сили, потрібні лише для охорони кордонів, категорично протестує проти використання армії в т. зв. «правоохоронних» цілях. Внутрішні війська і органи державної безпеки мають бути підпорядковані Верховній Раді УРСР.

10. Велика Рада відзначає, що за останній час істотно похвалилися контакти Руху із зарубіжною діаспорою, відчутна її допомога в Україні (наприклад, фонд «Діти Чорнобиля»). Є певні зрушення в стосунках із діаспорою в СРСР. Розглядаючи ці факти як переконливе свідчення нерозривності українського народу та його культури, Велика Рада вважає, що й надалі слід розширювати такі зв'язки, збагачувати форми взаємин, широко висвітлювати у засобах масової інформації діяльність діаспори, виявляти багатющі резерви інтелектуального й творчого потенціалу наших земляків за кордоном, переводити співробітництво на конкретні конструктивні рейки, утворення спільних підприємств тощо.

Велика Рада звертається до Народного Фонду допомоги Україні в США, Канадського товариства прихильників Руху та аналогічних організацій в інших країнах з проханням активізувати діяльність, спрямовану на перепідготовку фахівців у життєво необхідних галузях майбутньої незалежної України — економічній, правничій, індустрії, сільському господарстві, фундаментальній науці. Розглядаймо це як одне з першочергових завдань, наповнюймо реальним і конкретним змістом благородне й життєдайне для України гасло: українці всіх країн, єднайтеся!

11. Рух у своїй власній, внутрішній діяльності має звернути особливу увагу на організаційний бік справи, ефективність роботи місцевих осередків, їхнє кількісне зростання і на координаційні зусилля Крайових організацій, їх уміння правильно визначати свою тактику й стратегію зі

зміною обставин, вдумливо працювати із засобами масової інформації, кваліфіковано налагоджувати свою пресово-інформаційну службу, продуктивно використовувати рухівську пресу, зокрема «Народну газету».

Першочергові завдання НРУ, його Великої і Крайових Рад, територіальних об'єднань полягають сьогодні в активному виявленні, залученні і вихованні кадрів Руху — організаторів і фахівців з різних галузей господарства, науки й культури.

Необхідно вже сьогодні дбати про всебічну підготовку до наступної кампанії по виборах до місцевих районних Рад, виробляти концепцію боротьби за утворення нового законодавчого органу України. Необхідно посилити захисти членів Руху від різного роду переслідувань, створити при Великій Раді комісію з правового й соціального захисту членів і осередків Руху.

Велика Рада вважає, що в умовах багатопартійності значення Руху, як консолідуючого фактору всіх демократичних сил, своєрідного форуму різних організацій, національно-культурних товариств, релігійних громад і новостворюваних партій не послаблюється, а зростає. Рух не перетворюється в якусь одну партію, а дає життя цілому ряду партій, відмінних певними структурними принципами, тактичними засадами, але з єдиною головною метою.

Зростають роль і вага у внутрірухівських стосунках культури, полеміки, плюралістичної взаємоповаги й взаєморозуміння, дискусійних семінарів, зміст яких викладався б у пресі: необхідно долати в собі «синдром більшовизму», неприйняття й відкидання іншої, ніж у тебе, думки, треба вміти досягати єдності при різних підходах і уявленнях, сприймати як природну наявність політичних відтінків, прагнучи до толерантності й терпимості, які аж ніяк не знімають твердості позиції з принципових визначальних питань, послідовності в обстоюванні спільної мети — побудови вільної, незалежної, соборної України.

Виявом згуртованості Руху, консолідації всіх національних меншин, релігійних громад, всіх демократичних сил, яким дорога ідея державного національно-духовного відродження України 500-річчя Запорозької Січі.

Пропонуємо краєвим організаціям Руху взяти активну участь у підготовці свят Козацької слави, координуючи свою діяльність із секретаріатом Руху та Оргкомітетом. Закликаємо членів Руху використати всі можливі засоби для пропаганди, роз'яснення, донесення до людей великого значення цієї історичної події, пробудження в людей почуття глибокої пошани до історії рідного народу, героїчних діянь наших пращурів.

Слава Україні!

Вісник Руху 1990. Додаток до числа 6.—С. 18—20.

№ 113
Протокол № 10

ЗАСІДАННЯ ПРОВОДУ КРАЙОВОЇ РАДИ НРУ

23 листопада 1990 року

Присутні: Іван Шовковий
Роман Лучицький
Борис Голодюк
Ігор Попович
Ярослав Шевчук
Петро Марусик
Віталій Цапович
Олег Білоцеркович
Роман Френдій (голова страйкому студ. братства)

Дарія Децик
Василь Фашук

Заслухали голову страйкому студентського Братства Романа Френдій, про можливість проведення страйку.

Від проводу КР НРУ страйкому студентського Братства рекомендовано утриматися від проведення страйків, зайнятися вивченням політичної ситуації в області і бути готовими на майбутнє, якщо буде необхідність страйкувати. Провід рекомендує студентському страйковому комітетові підтримати Тернопільських студентів таким способом — висилати делегації в споріднені вузи на східну Україну з відповідною літературою, провести серію віч на підтримку Тернопільських студентів, можна провести сидячий 2-х годинний страйк в Інститутах після занять, але це лише рекомендації на розгляд самих студентів.

Львів'яни (зокрема В.Чорновіл) вважають проведення зараз страйку недоцільним.

Інформація від Бурлакова (секретаріат республіканського Руху) — в Києві знайдено стоси листівок групи «239», які вони не встигли використати.

Порядок денний:

1. Заслухати скаргу майора Винничука — члена Руху.
2. Про політичну ситуацію і затвердження вироблених, розпрацьованих на 2-й нараді проводу рекомендацій.
3. Створення комісії по підготовці доповнень до Статуту НРУ.
4. Затвердження ревізійної комісії.
5. Створення куреня охорони порядку.
6. Різне.

По першому питанню виступили: Б.Голодюк, Р.Лучицький, І.Шовковий, І.Попович, Я.Шевчук.

Б.Голодюк: балотувався до міської Ради, в своїй листівці написав, що член ТУМу з 1986 року, в дійсності з липня 1990 р. Активний член НРУ, але враження, що активно працює на себе. Є багато суперечливої інфор-

мації. Виключений з партії, звільняють з армії без права носити військову форму.

Р.Лучицький: вимагає юриста для об'єктивного рішення, ми можемо створити депутатську комісію, або комісію проводу, яка вияснила це питання.

1. Шовковий: необхідно вислухати Винничука.

1. Винничук: член Руху, вибраний делегатом на з'їзд НРУ в Києві, виступав на з'їзді, на мітингах. Після з'їзду викликали на суд честі, який не відбувся. Звільняють за профнепригідність без права носити військову форму. 1 листопада генерал дав команду провести медичне обстеження і звільнити. В штабі заявили, що ніякий юрист мене не захистить бо я не є цивільною людиною ні іноземцем, а лише громадська організація.

Рекомендація: доручити І.Поповичу і Р.Лучицькому 24 листопада зустрітися і звернутися до командування частини за поясненнями.

Інформація: в військових частинах Ів.-Франківська проведені політбесіди з особистим складом про те, що в Львівській області були «рухівські» погроми військоматів, тисячі пікетувальників. Івано-Франківські частини приведені в повну бойову готовність, згідно цієї інформації солдат не впустили на суботу і неділю у звільнення до міста, що викликало їх незадоволення. О.Білоцеркович був на переговорах в полку зв'язку. Чутки про погроми не підтвердилися, у Львові спокійно.

Друге питання. Аналіз політичної ситуації і затвердження рекомендацій проводу районним організаціям.

Я.Шевчук: необхідно провести аналіз роботи районних організацій.

І.Шовковий: добитися чіткішої роботи і інформації з районів по створенню страйкових комітетів, особливо де є вузли зв'язку, залізні дороги, наявності міцних дійових осередків в цих місцях.

Р.Лучицький: скласти графіки звітування районів за пророблену роботу в письмовій формі.

1. Шовковий: прослідкувати чи створені зв'язки оповіщення, зв'язки між осередками і Крайовою Радою.

Б.Голодюк: підготувати адреси всіх низових структур для членів проводу.

М.Бабчук: необхідно працювати над створенням нових осередків і збільшенням кількості членів в існуючих.

Д.Децик: райони, які віддалені від Ів.-Франківська, мають слабкий зв'язок з Крайовою Радою і між собою, а також слабкий зв'язок між осередками. Доцільно об'єднувати сусідні села в куші для кращого зв'язку між осередками.

Р.Лучицький: голови районних осередків повинні бути звільненими, тоді будуть краще працювати.

Документ-звернення про політичну ситуацію зачитав Я.Шевчук.

В обговоренні виступили: Р.Лучицький, І.Попович, І.Шовковий.

Вирішили: документ допрацювати і підготувати на понеділок для розмноження і розповсюдження. Документ прийнятний за основу (6 — за, 1 — утримався).

Третє питання не розглядалось.

По четвертому питанню виступив І.Шовковий. Зачитав проект положення про ревізійну комісію КР НРУ.

Вирішили: на слідуюче засідання Крайової Ради розмножити проект і ознайомити з ним кожного члена Крайової Ради.

По п'ятому питанню виступив: І.Шовковий. Висунув пропозицію на базі опорних пунктів створити курені охорони порядку (назва умовна).

Рішення про створення такої структури прийнято голосуванням (одногососно).

Вирішили: доручити І.Шовковому розробити до наступного засідання Крайової Ради проект нової структури.

По шостому питанню виступив: О.Білоцеркович, з інформацією про організацію вертепів для Східної України. Кожний вертеп по 10 чоловік, кожна таку групу забезпечити лектором і двома охоронцями. Готувати агітматеріали, які будуть суто національного характеру, розпрацювати систему поведінки, це буде акція не менш важлива від святкування 500-ліття Запорізької Січі. Вертепи організувати в організаціях і по селах, провести конкурси вертепів, кращі відібрати для Східної України.

Планується на Різдвяні свята приїзд дітей з Східної України. Необхідно в'яяснити з керівництвом ТУМу, які будуть передбачено заходи в зв'язку з приїздом дітей і прийняти в них активну участь.

Збори Крайової Ради відбудуться в суботу 1 грудня о 10 годині місцевого часу в обграді.

Голова зборів
Секретар

І.Шовковий
Д.Децик

Архів Івано-Франківської Крайової Ради НРУ. Оригінал.

№ 114

Звернення до громадян України

Сучасна політична ситуація в Україні і в усій імперії насторожує, змушує мобілізуватись усім демократичним, патріотичним силам України. Стає очевидним, що реакція пішла в наступ проти демократизації, проти незворотнього поступу народу до української державності. Застосовуючи провокації як проти Народної Ради в стінах парламенту, так і проти народу, реакційні сили прагнуть розв'язати судилище над народним депутатом Степаном Хмарою, накинути українському народові ярмо у вигляді нового союзного договору, свідомо затягують реалізацію Постанови Верховної Ради УРСР про проходження військової служби громадянами України на її території, здійснюють цькування та інсинуації над діячами національно-визвольного руху, вдаючись навіть до побоїв та арештів, чинять постійний саботаж — як політичний, так і економічний — з метою викликати соціальний вибух і використати його для реставрації політичної тоталітарної системи.

Виходячи з цього, демократичні сили Львівщини закликають:

1. Провести мітинги на підприємствах в підтримку народного депутата С.Хмари, з надсиланням телеграм, листів з незаперечною вимогою припинити провокації, спрямовані проти представників демократичних сил України.

2. Звернутись до громадян всієї України провести 18 листопада 1990 року о 15.00 мітинг протесту в усіх містах і селах.

3. Розпочати ланцюгову голодівку на майдані Незалежності у Києві з підтримкою Народної Ради, члени якої голодують.

4. Розпочати інтенсивну підготовку до всеукраїнського політичного страйку та інших заходів громадянської непокорі.

Лише наша єдність, спільність і рішучість дій приведуть нас до Української незалежності.

15.11.90 р.

РУХ, УРП, СНУМ, СБ, ТУМ,
Львівський комітет захисту прав
громадян (Страйком), Комітет ма-
терів

Архів Львівської Крайової Ради НРУ.

№ 115

Ухвала

політичного проводу (президії) Львівської крайової організації Руху

30.10.90 р.

м.Львів

Розглянувши Постанову Ради Міністрів Української РСР № 330 від 22 жовтня 1990 р. «Про захист споживчого ринку в Українській РСР» та «Інструкцію про порядок видачі, зберігання і обліку карточок споживача і реалізації товарів на купони», політичний Провід (президія) Львівської крайової організації Руху ухвалив:

1. Вважати недопустимим впровадження Постанови «Про захист споживчого ринку в Українській РСР» та «Інструкції...» до неї у представленому Радюю Міністрів Української РСР вигляді як таких, що:

а) не гарантують мінімального рівня забезпечення товарами більшої частини пенсіонерів, багатодітних та молодих сімей, одиноких матерів, студентів та інших малозабезпечених громадян;

б) не виключають можливості підробки купонів та спекуляції ними (обґрунтування додається);

2. Рекомендувати Президії Львівської обласної Ради народних депутатів звернутись до Верховної Ради Української РСР з вимогою скасувати Постанову Ради Міністрів Української РСР № 330 від 22 жовтня 1990 р. «Про захист споживчого ринку Української РСР» та пропозицією розробити програму випуску і впровадження національних грошей, а до цього — запровадити в Україні систему захисту споживчого ринку і споживача, розроблену Львівськими економістами.

Голова Львівської крайової
організації НРУ

Л.Сеник

Архів Львівської Крайової Ради НРУ.

№ 116

Ланівці.

10.11.1990 р. відбулися збори районної організації УРП. Було розглянуто такі питання:

1. Політичне та економічне становище на Україні. (Л.Горохівський)
2. Робота сесії Верховної Ради УРСР. (Л.Горохівський)
3. Проведення партійної роботи на селі. (Л.Горохівський)
4. Зміцнення організаційних структур партії. (П.Маленький)
5. Активізація партійної роботи в районі. (П.Маленький)

Щумськ.

10.11.1990 р. відбулися збори районної організації УРП. Було розглянуто такі питання:

1. Зміцнення організаційних структур і вироблення напрямних діяльності партійної організації.
2. Питання реєстрації, надання приміщення, відкриття рахунку в банку.
3. Боротьба за декомунізацію суспільства, виведення парткомів з колгоспів, радгоспів, промислових підприємств, навчальних закладів та установ.
4. Проведення антиколгоспної агітації. (П.Маленький)
5. Прийом кандидатами в члени партії п. Зубченко Юрія і Нечипорука Івана.

Теребовля.

18.11.1990 р. відбулися збори районної організації УРП. Було розглянуто такі питання:

1. Зміцнення організаційних структур організації.
2. Вибори теоретичного секретаря. (обрано п. Оксану Білу).
3. До обрання районної Ради УРП. (до ради обрано п. Палія Михайла — голову осередку УРП м.Теребовля, Перещука Василя — координатора с.Ілавче).

Збори районної Ради УРП вирішено проводити кожної середи о 19-й годині.

Склад членів районної Ради.

1. Мулик Оксана	— голова районної організації УРП.
2. Рогожинський Степан	— заступник голови.
3. Перещук Василь	— координатор с.Ілавче.
4. Павлій Михайло	— координатор м.Теребовля.
5. Біла Оксана	— теоретичний секретар.
6.	— смт. Микулинці.

В с.Ілавче проведено лекцію — Боячук Марія, Рогожинський Степан, Перещук Василь.

В с.Сороцьке проведено лекцію — Рогожинський Степан.

В с.Бурканів проведено роз'яснювальну роботу на релігійну тематику. Секретар обласної організації УРП п.Петро Маленький розповів громадянам про греко-католицьку та автокефальну православну церкви, про необхідність у майбутньому розпустити колгоспи.

На потреби УРП житель м.Теребовлі, член УРП пан Ярослав Пелехатий пожертвував 18 карбованців.

Архів Тернопільської обл. організації УРП. Папка: Інформація з місць.

№ 117

Витяг з програми Народного Руху України

Запобігти загальнонаціональній катастрофі неможливо без зміни політичної системи, усунення монополії комуністичної партії і утвердження політичного й економічного плюралізму, без об'єднання зусиль всіх патріотичних і перейнятих почуттям історичної відповідальності сил України незалежно від місця проживання, національної і релігійної приналежності, партійності, соціального стану, культурно-освітнього цензу, статі і віку. Формою такого згуртування є НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ, який продовжує в нових історичних умовах багатолітню національно-визвольну боротьбу українського народу за свою державність.

Цілі й напрямки діяльності

1. Головною метою діяльності Народного Руху України (далі — Рух) є:
 - досягнення державної незалежності України;
 - створення ненасильницькими засобами демократичної республіки.
2. У своїй діяльності Рух керується принципами гуманізму, демократії, гласності, свободи слова, плюралізму, соціальної справедливості, виходячи з інтересів усіх громадян України, незалежно від їх національності. Рух згуртовує їхню патріотичну енергію, виявляє їхню волю до політичного, економічного та культурного відродження України.
3. Основними напрямками діяльності Руху є:
 - забезпечення прав і свобод людини, прав народу, моральне оздоровлення особи й суспільства;
 - досягнення суверенітету України відповідно до положень Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р.;
 - сприяння встановленню й розвитку безпосередніх відносин України з іншими суверенними державами;
 - побудова здорової, орієнтованої на добробут людей економіки України;
 - соціальна справедливість;
 - екологічна безпека суспільства;
 - національно-культурне будівництво;
 - етика й релігія;
 - охорона здоров'я та спорт;
 - активна участь у загальноєвропейському процесі, встановлення і розбудова дружніх міжнародних відносин.

4. Рух діє в межах Конституції та законів України відповідно до своєї Програми та свого Статуту.

Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України 25—28 жовтня 1990 року. Документи. К., 1990, С. 4—5.

№ 118 До народу України

Відозва Установчого з'їзду Демократичної партії України

Дорогі співвітчизники!

Наша партія утворюється в складних умовах. Політична боротьба загострюється. КПРС, яка багато десятиліть мала монополію на владу, стоїть перед перспективою поразки. Розпадається СРСР — найбільша імперія світу. Від усіх нас залежить, чи Україна здобуде свободу, чи під виглядом «нового Союзного договору» їй знову буде накинута ярмо національного, політичного та економічного поневолення. Мусимо нарешті використати своє законне право на побудову незалежної української держави.

Діяльність нашої партії ґрунтується на глибоких демократичних традиціях українського народу. Свобода людини і свобода нації — цінності самодостатні. Виступаємо за демократичний, еволюційний і ненасильницький шлях до державної незалежності України. Хочемо побудувати правову державу, в якій забезпечуватимуться свобода, рівність і соціальна захищеність усіх її громадян, незалежно від національності, партійності, віросповідання чи майнового стану. Будемо боротися проти будь-яких пільг і привілеїв, що раніше надавалися за належність до КПРС чи за службу посаду. Захист рівності громадянських прав усього населення України є наріжним каменем діяльності нашої партії.

Ми за радикальні зміни в економіці України, за роздержавлення власності і рівноправність різних її форм, за повернення землі селянам, за ринкову економіку та соціальну захищеність громадян, за національне і духовне відродження, за вільний розвиток людської особистості.

Звертаємося до представників усіх національностей, які пов'язали свою долю з Україною. Разом випадає нам жити на українській землі, разом турбуватися про наш добробут, духовне життя, екологічну безпеку і територіальну цілісність України. Пам'ятаймо: воля кожного народу до утвердження своєї гідності — свята. Український народ має право бути вільним та рівноправним членом уселюдської сім'ї народів, і від цього права він ніколи не відмовиться.

Наша мета — демократія і повна державна незалежність України. Для її досягнення ми будемо співпрацювати з усіма політичними партіями та громадськими організаціями демократичного спрямування.

Маємо надію, що широка громадськість — селяни, робітники, службовці, інтелігенція, представники всіх суспільних верств народу — прийме ідеї Демократичної партії, увіллється в її ряди. Сподіваємося, що громадськість підтримуватиме нашу партію та сприятиме її діяльності.

м. Київ, 16 грудня 1990 р.

Програмові принципи Демократичної партії України

Переживаємо зміну суспільних епох. Відходить у минуле ідеологія, політична та соціально-економічна система «реального соціалізму». Режим, створений комуністичною партією, адміністративний і політичний терор, безправ'я народу довели Україну до національної, економічної та екологічної катастрофи. Наш порятунок у відродженні України, відновленні її державної незалежності, побудові демократичного, правового суспільства.

Загальні принципи

Демократична партія України виходить із безумовної засади, що найвищою цінністю в суспільстві є вільна людина. Наша система пріоритетів: особа — сім'я — нація — держава. Основний обов'язок держави — забезпечення в суспільстві верховенства законів, які мають відповідати загальноприйнятим людським нормам, проголошеним Організацією Об'єднаних Націй, і традиціям українського народу.

Демократична партія ставить своєю метою досягнення державної незалежності України та побудову в ній демократичного й гуманного суспільства, де будуть створені умови для забезпечення добробуту народу, відродження й усебічного розвитку української та інших національних культур, свободи світогляду й віросповідання.

Схвалюючи Декларацію про суверенітет України, вважаємо, що шлях до державної самостійності неможливий без демонтажу самодержавства КПРС як інструменту колоніального гніту й тоталітаризму, без виходу України із СРСР.

Демократична партія України свої програмові засади втілює в житті активною участю в суспільно-політичному процесі, співробітництвом з іншими партіями, громадськими організаціями й рухами демократичного спрямування, виборюванням на вільних виборах мандатів до органів державної влади, поширенням своїх поглядів через засоби масової інформації, участю в громадських заходах та іншими методами ненасильницької боротьби.

Демократична партія виступає за те, щоб кожний громадянин України незалежно від національності, конфесійної належності, освітнього рівня, фаху, майнового стану, посади брав активну участь у побудові нової України. Демократична партія відкрита для всіх громадян, крім винних у злочинах проти свого народу.

Ідейні засади демократичної партії України. К., 1990, С. 4—5.

Верховному Совету
Литовской Республики

В этот трудный для вас час заявляем о своей солидарности со свободолюбивым литовским народом.

Мы с Вами!

У нас одна цель!

У нас одна дорога!

Темным силам зла не удастся сломить стремление народов к независимости.

Вместе мы победим!

За вашу и нашу свободу!

Председатель
Народного Руха України
народный депутат Украины
И. Драч.

Архів Дніпропетровської Крайової Ради НРУ

Народний Рух України

Координаційна Рада

№ 7-КР

«2—3 лютого 1991 р.

Сповідчаємо, 2—3 лютого 1991 року відбулось розширене засідання Координаційної Ради. Були присутні 10 членів Ради, 77 представників крайових та 154 представники районних організацій Руху. Не прибули на засідання члени Координаційної Ради Шовковий І., Горбаль Г., Шевчук Я., Ключковський Ю., Іськів В., Сухецький Ю., Герман Н., Парубій В., Ярошинський Б., Бойчук І., Панчук О., Ханусяк Л.

В роботі засідання брали участь: голова НРУ Іван Драч, заступник голови НРУ Олександр Лавринович, голова Секретаріату Віктор Бурлаков, голова Народної Ради Ігор Юхновський, народні депутати Лариса Скорик, Олександр Гудима, Богдан Бойко, Василь Червоний. На засіданні був присутній начальник управління охорони громадського порядку Міністерства Внутрішніх справ УРСР, генерал Олександр Войцехівський, який виступив з оглядом криміногенної ситуації на Україні та відповів на запитання присутніх.

Розглянуто питання:

1. Про політичну ситуацію на Україні та спільні дії демократичних сил в умовах нав'язання республіці референдуму «Про збереження Союзу РСР» 17 березня 1991 року.

Доповідач Богдан Тернопільський.

В обговоренні виступили:

І.Юхновський, Л.Бірюк, В.Червоний, В.Петренко, Б.Бойко, І.Найденко, В.Кулик, І.Гаврилишин, І.Шулик, О.Келим, М.Тищенко, Л.Сеник, Г.Добош, В.Пасічник, Г.Кожевніков, В.Осадчий, І.Гаврилів, О.Влох.

В результаті обговорення Координаційна Рада вирішила:

— звернутися до Верховної Ради УРСР, народних депутатів, членів НРУ, з пропозицією не проводити референдум до прийняття закону УРСР «Про громадянство» та Конституції УРСР (текст звернення затверджено);

— в умовах нав'язання Урядові України референдуму «Про збереження СРСР» брати участь у референдумі і голосувати «проти»: голосували «за» 117, «проти» (за бойкот референдуму) 84; утримались 67;

— організаціям Руху висунути представників до республіканської, обласних, міських, сільських комісій проведення референдуму, вислати спостерігачів на дільниці;

— крайовим, міським, районним організаціям, осередкам і членам НРУ вести агітаційну роботу за відродження державної незалежності України, проведення республіканського референдуму з відповідним формулюванням у бюлетні.

Провести протягом лютого-березня 1991 року збори трудових колективів підприємств, колгоспів, зібрання за місцем проживання під гаслом «Україні — державну незалежність». Рішення зборів направляти у Верховну Раду УРСР.

Організаціям Руху рекомендується утворити з політичними організаціями, які ставлять завдання відродження державної незалежності України, політичний блок «Демократична Україна», для спільних дій під час підготовки референдуму і подальший період.

2. Про форми і методи пропагандистської роботи та газети організацій Руху.

Доповідач Олександр Лавринович.

В обговоренні виступили: О.Шевченко, Б.Чорномаз, М.Ревть, В.Клим, В.Червоний, Ю.Громовський, В.Білецький, В.Харченко, М.Плешанов, С.Тимочко.

Координаційна Рада вирішила:

— через всі доступні засоби інформації сповістити населення про протизаконність проведення загальносоюзного референдуму, оскільки суб'єктами СРСР є республіки (ст 170 Конституції СРСР), а не окремі громадяни СРСР;

— наголошувати на антиконституційних діях Союзного керівництва, ігноруванні Конституції, для збереження свого становища;

— практикувати проведення зустрічей депутатів всіх рівнів з населенням, трудовими колективами з питання референдуму;

— використовувати трибуну робітничих зборів, нарад, політінформацій, інших зібрань для пропаганди ідеї державної незалежності України;

— створити при крайових, міських, районних організаціях НРУ Народні лекторії, роботу яких націлити на пропаганду ідеї державної незалежності України;

— через друковані видання організацій Руху формувати громадську думку стосовно участі в референдумі;

- вести збір підписів громадян за державну незалежність України;
- створити мобільні агітгрупи для виїзду на села з пропагандистськими цілями. Для забезпечення успішної діяльності залучати до них художні колективи;

- виготовляти і поширювати листівки, плакати, транспаранти.

Поширення досвіду:

З доповіддю про форми і методи роботи Рівненського Народного університету виступив Борис Степанишин.

Інформація: редактор «Народної газети» А.Шевченко. Передплачено 86 тис. 760 примірників. В роздріб надходить 6—7 тис. примірників. Типографія розірвала угоду. Вже знайдено нову друкарню. Потрібен папір. Газета вийде орієнтовано в березні.

3. Про виконавчу дисципліну керівних органів організацій Руху, підсумки роботи по здійсненню рекомендацій та рішень Координаційної Ради.

Доповідач М.Поровський.

За період від 2-го з'їзду НРУ проведено шість зібрань Координаційної Ради.

5 засідань були відсутні члени КР Г.Калайда (Запорізька), В.Осадчий (Сумська), М.Демків (Кам'янська), С.Головатий (Київська) організації НРУ.

4 засідання були відсутні Г.Добуш (Херсонська), Ю.Матко (Кіровоградська) організації НРУ.

3 засідання були відсутні О.Панчук (Чернівецька), Б.Чорномаз (Уманська), А.Свередюк (Білоцерківська), М.Тищенко (Донецька) організації Руху.

Організації Руху не розгорнули роботу по відкликанню тих депутатів, які втратили довіру виборців. Передплатна кампанія проведена незадовільно. Осередками Руху не продовжується робота по передплаті демократичних видань, не залучено до цієї роботи кожного члена Руху.

Львівська (Л.Сеник), Івано-Франківська (М.Яковина), Волинська (О.Харченко) організації не виконали рішення КР про делегування груп в міста Східної України для участі у святкуванні Злуки 20 січня 1991 року, чим поставили у виїняткові важкі умови Полтавську та Харківську крайові організації, які були змушені самотужки проводити заплановані акції. Не організували проведення святкування Злуки в містах регіону Кіровоградська, Сумська, Донецька, Житомирська, Запорізька, Херсонська, Одеська крайові організації.

- Не проведено організаціями Руху Сходу і Півдня України належних акцій в підтримку уряду Литви 12—16 січня.

- Не проведено організаціями Східної України належної роботи по організації поїздок дітей у Західні області на Різдвяні Свята і не ведеться робота по продовженню цієї важливої діяльності у період весняних свят, канікул, Великодніх свят.

- Всупереч постанові Другого з'їзду Народного Руху та рекомендацій КР не створено Пласт-прияті при структурах Руху.

Причиною низького рівня виконавчої дисципліни є недостатній рівень особистої відповідальності керівників окремих організацій Руху, відсутність звітності керівників структур Руху за виконання дорученої справи.

Координаційна Рада вирішила:

— обговорити матеріали засідання КР на координаційних радах крайових, міських, районних організацій Руху.

— Вжити заходів для виправлення упущень в роботі.

— Повторно заслухати питання виконавчої дисципліни на Великій Раді Руху. Заслухати окремих керівників крайових організацій на Великій Раді.

— Обговорити на зборах міських, районних організацій, осередків Руху протягом лютого 1991 року «Методичні рекомендації організаціям Руху», розроблені КР. Розробити конкретні плани діяльності.

4. Про проведення Всеукраїнської козацької акції (матеріали додаються).

Проведення Всеукраїнських зборів трудових колективів.

Координаційна Рада вирішила:

Провести протягом лютого 1991 року з ініціативи осередків Руху на підприємствах, в колгоспах, робітничі збори по підготовці колективного договору. Виявити факти невиконання положень минулорічного кол. договору, підготувати перелік положень для включення в колективний договір з адміністрацією в тому числі положень про запровадження закону Про Державний статус української мови. Активістам Руху на зборах по заключенню кол. договору вести захист інтересів працюючих.

Архів Секретаріату НРУ.

№ 122

Рада Колегій Народного Руху України

Що треба врахувати при розробці концепції Української Армії

1. Прийняття Радянським Союзом Гельсінських та Паризьких угод про скорочення військ в Європі, та військово-стратегічне положення України.

2. Прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України.

3. Членство України як незалежної держави в ООН.

4. Прийняту оборонну військовою доктрину Союзом РСР.

5. Розміщення на території України близько 1 млн. 200 тис. військово-службовців Збройних Сил СРСР вартістю, за офіційними даними, в 31 млрд. крб. на рік. Особовий склад цієї армії на 70% складається не з громадян України і майже 100% найбільш відповідальних посад в ній займають теж не громадяни України. Відсутність контролю з боку Верховної Ради УРСР за діяльністю військ розташованих на території України.

Тобто, це наявність образливої недовіри Кремля до українського народу. Старий імперський закон «розділяй та владаруй» — діє. Громадяни України не призначаються не тільки на такі посади як командуючі округами, але солдатів корінної національності не дозволяється, навіть, охороняти склади боєприпасів на своїй території. Що саме і підтвердив начальник Генерального Штабу Мойсєєв на засіданні Верховної Ради України. Верховна Рада України фактично не має ні контролю, ні керуючо-

го впливу на переміщення та військові дії частин союзної армії, в тому числі і в політичних цілях.

6. Наявність на території України близько 20 військових училищ та академій для підготовки офіцерських кадрів різного фаху.

7. Територія України має розгалужену систему військового зв'язку та достатню кількість добре обладнаних наземних та підземних командних пунктів і вузлів зв'язку.

8. Прийняття Україною мораторію на використання, виготовлення і зберігання атомної зброї.

9. Розміщення на території України 7 АЕС — фактично стаціонарних атомних бомб.

10. Продукція більшості промислових підприємств України, в тому числі і АЕС, використовується в військових цілях всього Союзу.

11. Морально-психологічний клімат союзної армії дуже складний із-за важких соціальних умов життя сімей військовослужбовців, потворних знущань «дідовщини», а також сутичок на міжнаціональній основі, що робить існуючу армію політично нестабільною і небезпечною.

12. За наказами з Кремля союзна армія використовується для збройного придушення мирних виступів свого народу та демократичних урядів суверенних республік.

13. Союзною армією фактично керує КПРС, а не Міністр Оборони СРСР.

14. На озброєння армії Союзу працює біля 5 млн. висококваліфікованих інженерів та робітників у військово-промисловому комплексі.

15. За незалежними від офіційної статистики розрахунками, використовуючи метод аналогії з армією США, бачимо, що обходиться наша армія народам СРСР близько 300 млрд. крб. на рік, а на ту частину армії Союзу разом з військово-промисловим комплексом, яка знаходиться на території України, народ України витрачає близько 90 млрд. крб. на рік.

Невже ми не маємо куди витратити розумніше ці кошти? Хто збирається на нас нападати, що ми тримаємо такий важкий тягар на плечах свого злиденного народу? А чи не можна дешевшим способом мати більш боєздатну армію України?

Відповіддю на остатнє питання і може стати запропонована концепція створення Української професійної Армії.

Давайте розглянемо один із варіантів, підготовлений колективною частиною ініціаторів проведення даної конференції та заслухаємо міркування і зауваження щодо її змісту.

Один із семи представлених на конференцію варіантів концепцій створення Української Армії:

Мета концепції — пошук шляхів створення Української професійної Армії для захисту суверенітету Української держави, її народу, територіальної цілісності республіки.

Пропонується принцип поетапного створення Української Армії.

1-й етап — перехідний

1. Вся подальша діяльність союзної армії на території України повинна регламентуватися угодами між Верховною Радою УРСР та Президентом СРСР і союзними органами влади.

2. Для розробки відповідних законів та контролю за діяльністю Збройних Сил СРСР, розташованих на території республіки, в Верховній Раді УРСР пропонується створити постійну комісію з питань внутрішньої та зовнішньої безпеки республіки, на чолі з Головою Верховної Ради (Президентом).

Її першочергові завдання по розробці законопроектів:

- а) розробити законопроект про статус військ Союзу РСР на території України;
- б) розробити пакет законів про оборону України;
- в) розробити закон про військову повинність громадян України;
- г) розробити статус військовослужбовця — громадянина України на своїй території і за її межами;
- д) розробити статус військовослужбовців — громадян інших республік (держав), що проходять службу на Україні;
- е) розробити проект закону про Українську професійну Армію;
- к) розробити проект закону про конверсію та передачу в підпорядкування Українського уряду підприємств військово-промислового комплексу.

Наступні функції цієї комісії:

— визначає порядок користування підприємствами військово-промислового комплексу і військ МО СРСР природними ресурсами України;

— дає дозвіл на переміщення військ, військової техніки, зброї, проведення військових навчань, дислокацію і розформування військ на території України.

3. Як виконавчий орган для управління армією України та її формування контролю за діяльністю військово-промислового комплексу в республіці та установленню зв'язків і вирішенню взаємних стосунків з союзною армією та арміями інших держав, як тепер, так і на перспективу, при Раді Міністрів УРСР відроджується Міністерство (комітет) оборони України на чолі з міністром оборони, який призначається Верховною Радою УРСР по рекомендації Президента України (голови Верховної Ради).

Детальніші функції цього Міністерства оборони України можуть бути такі:

— керує роботою республіканського військового комісаріату;

— здійснює контроль за науково-дослідними і конструкторськими роботами, які проводяться МО СРСР і ВПК на території України, а також через своїх представників здійснює контроль за роботою підприємств ВПК, до повної їх передачі у власність України;

— дає дозвіл на будівництво і демонтаж військових об'єктів, ліній зв'язку, житлових будинків, казарм, об'єктів побутово-культурного призначення;

— дозволяє вхід військових кораблів у порти України (крім тих, для яких ці порти є місцем приписки);

— розробляє військовий бюджет України.

4. Всі військові формування, розташовані на Україні, поповнюються призовниками із громадян України, які бажають служити в межах її території. За бажанням і без перешкод з боку МО СРСР офіцери, випускники військових училищ і академій, які є громадянами України, направляються з 1991 року для проходження служби на Україну.

5. Для всіх офіцерів — громадян України, які проходять службу за межами України і хотіли б повернутися для проходження служби на Україну

уряд республіки та МО СРСР, створюють всі відповідні умови для виконання їх бажань.

6. У військових радах округів, армій замінити представників номенклатури ЦК КПРС на території України головами обласних і міських Рад народних депутатів відповідних областей і міст, де розміщені ці органи управління союзною армією.

7. Кадрові призначення командувачів округів, окремих армій і Флоту, до часу повного виведення Збройних Сил СРСР з території України, повинні затверджуватись (або узгоджуватись) Верховною Радою УРСР.

2-й етап — формування професійної армії

Склад Української Армії — сухопутні війська;
— військово-повітряні війська;
— військово-морський флот;
— військові комісаріати;

— корпус національної гвардії.

Система управління.

— Президент України — Головнокомандувач Збройними Силами України.

Бойові дії можуть розпочинатися тільки при згоді Верховної Ради України простою більшістю голосів, а в окремих випадках по рішенням Головнокомандувача.

— Міністр оборони України призначається по рекомендації Президента України — Верховною Радою України.

Формування Української Армії.

1. Основний принцип: розумна достатність для оборони Української держави і її народу. Вартість Української Армії повинна не перевищувати 2% валового національного продукту.

2. Армія України повинна формуватися на добровільній основі по контракту не менше ніж на 5 років із громадян різних національностей, які проживають на території України.

3. Військова повинність може бути збережена на перехідному етапі лише в сухопутних військах та військах забезпечення.

4. Оклади солдатам професійної армії повинні бути не нижче середньої зарплати робітників на Україні. Житлово-побутові потреби солдатів та їх сімей на період служби по контракту держава забезпечує на гідному рівні із збереженням за ними житла за старим місцем проживання.

5. Підготовка офіцерського корпусу ведеться у військових училищах, які розташовані на території України, з відповідним перепрофілюванням їх до потреб Української Армії.

6. На добровільній основі можуть бути створені стратегічні сили оборони по окремих угодах між державами чи республіками.

7. Армія України повинна стати повністю департизована. Її використання для вирішення внутріполітичних питань повинно переслідуватися кримінальним законодавством.

8. Пенсії, виплати та послуги для звільнених в запас військовослужбовців залишити на союзному рівні або встановити вищі.

Рада Колегій Народного Руху України
Колегія військових проблем.

м.Київ, 1991 року

Рада колегій Народного Руху України

Рада Колегій Народного Руху України,
Народна Рада Верховної Ради УРСР,
Асоціація Демократичних Рад України,
Громадський Комітет за відродження Збройних сил України
Провели науково-практичну конференцію «Зовнішня і внутрішня безпека України: концепція Української Армії та пошуки шляхів її утворення». Учасники конференції прийняли звернення до Верховної Ради України:

Звернення

учасників науково-практичної конференції
«Зовнішня і внутрішня безпека України»
до Верховної Ради Української РСР

Виражаючи волю українського народу, Верховна Рада Української РСР 16 липня 1990 року прийняла Декларацію про державний суверенітет України, в розділі 9 якої сказано: «Українська РСР має право на власні Збройні Сили». Військове питання напряму пов'язане з економікою республіки і життям її громадян. На території України знаходиться 1 млн. 200 тис. військовослужбовців, що складає майже третину Збройних Сил СРСР. Значна частина економічного потенціалу республіки є складовою військовопромислового комплексу, котрий поглинає величезні кошти і ресурси України. Верховна Рада УРСР та уряд республіки не контролюють витрат, котрі йдуть на оборону. Виснажена економіка України не зможе надалі витримати на своїх плечах величезний тягар військово-промислового комплексу і армії Союзу РСР.

Без власних Збройних Сил Україна ніколи не зможе стати повноцінною державою, суб'єктом міжнародного права. Будь-яка держава, яка формує власні державні структури, не може обійтися без своїх Збройних Сил, які б захищали її народ і територію. Україна має значну територію і 52 млн. населення, їй є що захищати.

Ми, учасники науково-практичної конференції, виходячи з вищевказаного, звертаємося до Верховної Ради Української РСР з наступними пропозиціями:

1. Прийняти рішення про відновлення Міністерства оборони Української РСР і розпочати створення збройних сил України.

2. Прийняти рішення про статус військ Союзу РСР на території України.

3. Розробити пакет законів Української РСР про оборону республіки.

4. Розробити закон про конверсію підприємств військово-промислового комплексу Союзу РСР на Україні.

3 лютого 1991 року.

Архів Спілки офіцерів України

Звернення II з'їзду Української республіканської партії до народу України

Співвітчизники!

На наших очах світ безповоротно позбувається ефемерної комуністичної іделогії, що затаврувала себе мільйонами невинних жертв, злочинними експериментами над цілими народами і варварсько — бездушним ставленням до природи та людини.

Сьогодні очевидно, що остання колоніальна імперія, ім'я якої Советський Союз, приходить до свого логічного кінця.

Але століттями формована імперська структура з величезним привілейованим апаратом, що паразитує на обездоленому народі, чинить шалений спротив демократичним процесам.

У природному прагненні народів до свободи і державної незалежності вона усвідомлює смертельну для себе загрозу.

Формоване нав'язування «нового союзного договору» — не що інше, як спроба зберегти колоніальну імперію.

Другий з'їзд УРП підтверджує непохитну позицію партії щодо непідписання «нового союзного договору».

Що готує КПСС-КПУ і комуністична більшість Верховного Совета УРСР «союзним договором» у світлі «соціалістичного вибору» як концепції нової Конституції України?

Нам, без сумніву, готується новий пошук сумнозвісного «світлого майбутнього», і як завжди це робиться в дуже відомий нам «гуманний» спосіб і виключно в інтересах «усього советського народу».

II з'їзд УРП закликає весь народ України, всі демократичні сили виступити єдиним фронтом проти підписання «союзного договору» в будь-якій формі.

Ні — «оновлений» імперії.

Наш поступ — побудова незалежної соборної демократичної Української Держави.

2 червня 1991 року

Другий з'їзд УРП

II з'їзд Української республіканської партії. К., 1991.

Ухвала II з'їзду УРП з військових питань

Виходячи з аналізу сучасної політичної ситуації, що склалась на Україні, з'їзд заявляє, що в своїй політиці виходитиме з таких принципових положень:

1. Гарантом незалежності Української Держави можуть бути тільки власні Збройні Сили.

2. Збройні Сили України мають бути побудовані на принципах:

- розумної достатності;
- добровільності;
- професійності;
- позапартійності.

3. Використання національних та історичних традицій при побудові Збройних Сил України, світового досвіду сучасного військового будівництва.

4. Гуманізація внутріармійських відносин, побудова Збройних Сил України відповідно до принципів правової держави і норм міжнародного права.

5. Забезпечення правового і соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей з боку Української Держави.

6. Законодавче забезпечення цілковитої гласності і можливої відкритості армії.

7. Поетапний перехід від структур Збройних Сил СРСР, розміщених на Україні, до національних Збройних Сил.

8. Забезпечення потреб Збройних Сил за рахунок власних ресурсів.

Військовослужбовці — громадяни України! Реалізуйте своє право служити в Україні. Українська держава забезпечить вам нормальні умови життя та праці.

II з'їзд УРП звертається до всіх громадських організацій, усіх демократичних сил України домагатися створення національних Збройних Сил.

2 червня 1991 року

м.Київ

№ 125

Про становище в Закавказзі

Резолюція II з'їзду УРП

Зацікавлені в збереженні кривавих вогнищ напруженості центральні імперські структури продовжують політику поділу народів, нацьковування їх один на одного за релігійною та національною ознаками. Метою імперії є збереження свого панування і підписання союзного договору.

За час «перебудови» московський центр посилав війська в Єреван, віддавав наказ рубати саперними лопатками людей у Тбілісі, душив танками жителів Баку. І за вчинені проти волелюбних народів злочини ніхто не поніс покарання.

Останнім часом прокотилася кривава хвиля погромів у південній Осетії і Нагорному Карабасі. Знищують цілі вірменські села, чиняться напади на невинних жителів, жінок, дітей, терором примушують людей покидати рідні місця.

Широкомасштабно використовується військова сила. Армія виконує «конституційний обов'язок» перед республікою, яка залишається в складі

СРСР, у якій уже півтора року воєнний стан, завдяки чому комуністи й тримаються при владі.

КПРС робить усе, щоб солдати з різних республік і надалі виконували «інтернаціональний обов'язок», сьогодні вже всередині імперії, серед «братніх народів», перетворює їх у найманців тоталітаризму.

Вимагаємо припинення політичного тиску і провокацій проти народів Закавказзя, які виявили свою волю до незалежності і створення самостійних держав, скасування воєнного стану в Баку, виведення окупаційних військ із Закавказзя, протестуємо проти проходження військової служби призовниками з України на Закавказзі, припинити інспіровані імперією конфлікти шляхом мирних переговорів між урядами сусідніх народів Вірменії, Азербайджану, Грузії.

Підтримуємо прагнення народів Закавказзя до незалежності і мирного співіснування.

2 червня 1991 року

м.Київ

II з'їзд Української республіканської партії. К., 1991, С.176—177.

№ 126

Заява

Народного Руху України з приводу участі представників України в підготовчому процесі до підписання союзного договору

Народний Рух України як новітня форма багатомісячної боротьби народу України за свою незалежність послідовно добивається своєї мети — державної незалежності України та побудови в ній суспільства, яке базується на принципах гуманізму і демократії.

Саме завдяки активній позиції широких верств громадськості, Президія Верховної Ради України прийняла Звернення, яке було схвалене Верховною Радою 15 жовтня 1990 року, та Постанову Верховної Ради УРСР номер 604 від 17 жовтня 1990 року. В цих документах однозначно заявлено, що Україна може стати учасником Союзного договору лише після прийняття нової Конституції України, яка законодавчо закріпить принципи міждержавних стосунків України як незалежної держави. А тому, до прийняття нової Конституції, представники вищих державних органів влади можуть брати участь у розробці проекту Союзного договору хіба що лише як спостерігачі. Попри некоректно сформульоване запитання всесоюзного референдуму, шалену офіційну пропаганду та тиск на громадян республіки, переважна більшість виборців України (понад 80) проголосувала не за членство України в оновленій федерації, а за її статус, як незалежної держави в союзі суверенних держав на підставі Декларації про державний суверенітет України.

Виходячи з цього, участь вищих посадових осіб — голови Верховної Ради Л.Кравчука та члена Президії Верховної Ради М.Шульги в розробці проекту Союзного договору суперечить Постанові Верховної Ради Ук-

раїни і слід розцінювати виключно як їхню приватну ініціативу, яка не має юридичних наслідків для України.

Враховуючи реальну загрозу втягнення України в нове імперське утворення — оновлену ССРСР — всупереч Декларації про державний суверенітет України та волі її народу, Народний Рух України звертається:

— до всіх народних депутатів України з пропозицією розглянути на найближчому сесійному засіданні Верховної Ради питання про незаконність роботи над проектом нового Союзного договору, тим більше, що цим комітетом розглядається не проект Договору про союз суверенних держав, а проект договору про Союз ССР як оновлену федерацію.

Висловлюємо надію, що народні депутати усвідомлюють історичну відповідальність перед народом України і не допустять винесення на розгляд сесії питання про проект Союзного договору до прийняття нової Конституції України;

— до народних депутатів України — членів парламентської опозиції, Народної Ради, з пропозицією провести найближчим часом спільну нараду з представниками всіх опозиційних політичних партій та громадських організацій, на якій розглянути перспективи діяльності всієї опозиції в теперішніх умовах, виробити спільну програму дій, спрямовану на недопущення втягнення України проти волі її народу в оновлену федерацію;

— до Уряду України з пропозицією терміново розробити програму заходів на випадок застосування проти республіки будь-яких засобів політичного, економічного та військового тиску і подати її на затвердження Верховній Раді України до кінця червня 1991 року;

— до парламентарів та урядів всіх зарубіжних країн з проханням усвідомити історичну неминучість розпаду комуністичної тоталітарної імперії ССРСР; правову нечинність для України нового союзного договору, якщо цей договір суперечитиме Декларації про державний суверенітет України і буде підписаний до прийняття нової Конституції, не підтримувати імперські амбіції кремлівського керівництва, сприяти мирному процесові самовизначення народів шляхом відновлення та утворення ними своїх національних незалежних держав;

— до народу України із закликом проявити в цей складний час політичну і громадянську зрілість, рішуче виступити єдиним фронтом проти чергової спроби підступно надати видимості законності колоніальному становищу України. Закликаємо всі трудові колективи, всі політичні партії та громадські організації, всіх громадян України готуватися до всіх доступних нам засобів протидії наступу реакційних імперських сил.

м.Київ, 7 червня 1991 року

Центральний провід НРУ

Народний Рух України

Політична Рада

19 липня 1991 р.

Заява
з приводу арешту
народного депутата Степана Хмари

Брутальний напад на готель «Україна» ввечері 18 липня, здійснений міліцією і ОМОНОм публічно, перед іноземними кореспондентами та народними депутатами Верховної Ради і міськради міста Києва, підтверджує реакційну суть советського режиму в Україні. Сили, які здійснили вторгнення в готель і викрали народного депутата Степана Хмару з його кімнати, були інспіровані і діють під контролем центру советської імперії. Мета центру полягає в дестабілізації ситуації в Україні, яка рішуче, після прийняття Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 р., рухається по шляху до незалежності від Москви.

Відкрите застосування насильства, зневага до внутрішньої і міжнародної громадської думки свідчать не лише про те, як міцно тримає центр у полоні Україну, і про насильницькі засоби цього контролю, але й про те, що дестабілізація стає метою советського режиму, коли окремі поневолені народи імперії йдуть на рішучі кроки до відокремлення. Насильство, яке чинилося в Баку, Тбілісі і Вільнюсі, в черговий раз повторюється в Україні. 27 липня Верховна Рада України відклала обговорення проекту нового союзного договору до осені. Таке відверте ігнорування особистого прохання Горбачова, щоби Україна негайно підписалася на новий термін у тюрмі у формі запропонованого союзного договору, є причиною, чому суд у справі Хмари постійно порушував чинне законодавство, провокуючи Хмару до бойкоту судового процесу. Внаслідок — Хмара був заарештований демонстративно і з застосуванням брутальних насильницьких засобів.

Політична Рада Руху засуджує арешт народного депутата Степана Хмари і вимагає його негайного звільнення разом із усіма політичними в'язнями в Україні. Після цього, вже третього, арешту суд над Хмарою перетворився на фарс, типовий для імперської системи. Але советський режим приближається до кінця. Немає сумніву, що український народ, разом зі всіма народами советської імперії, здобуде незалежність на шляху до цивілізованої демократичної державності.

Ухвала

Центрального проводу Народного Руху України про участь Народного Руху України у виборах президента України

1. Враховуючи політичну ситуацію, що полягає у фактичній монополії КПУ на владу в Україні, великий вплив ЦК КПУ на діяльність Верховної Ради і уряду України, а також те, що пасивна позиція демократичних сил у майбутній виборчій кампанії тільки збільшить можливість КПСС-КПУ в черговий раз ошукати український народ, Центральний Провід Народного Руху України рекомендує всім своїм структурам взяти активну участь у майбутніх президентських виборах. Участь руху в передвиборній кампанії дасть змогу активно вести пропаганду ідеї незалежної демократичної Української держави як єдиного гаранта гідного майбутнього українського народу.

2. З метою консолідації народу України та всіх демократичних сил на створення реальних умов для перемоги на виборах кандидата від опозиції Центральний Провід Народного Руху України звертається до всіх демократичних громадських організацій, політичних партій, трудових колективів із закликом висувати і підтримувати єдиного кандидата від опозиційних до КПСС-КПУ сил, виступає з ініціативою проведення протягом серпня консультативної наради з метою утворення передвиборного блоку.

3. Обговоривши можливих претендентів на посаду президента, Центральний Провід пропонує для висунення від Народного Руху України кандидатуру члена Руху, народного депутата України, голову Львівської обласної Ради народних депутатів В'ячеслава Чорновола.

4. На 1 вересня 1991 року скликати сесію Великої Ради Руху, на якій висунути кандидата на посаду президента України.

Особлива думка члена Центрального Проводу Руху п.Л.Скорик: У теперішніх умовах президентські вибори недоцільні як такі, що суперечать інтересам України.

До Президії Верховної Ради УРСР

Звернення Народного Руху України

Усвідомлюючи всю міру небезпеки, що загрожує суверенітету УРСР, з боку позаконституційного органу — Державного Комітету з надзвичайно-

го стану в СРСР, Народний Рух України пропонує Президії Верховної Ради УРСР:

1. Визнати ДКНС незаконним органом, рішення якого не мають юридичної сили в Україні відповідно до статті 71 Конституції УРСР.

2. Перебрати всю повноту влади на території України конституційно обраними структурами державної влади УРСР.

3. В разі протидії з боку репресивних сил ДКНС, закликати народ України до загального Всеукраїнського страйку.

Голова Народного Руху України

І. Драч

19.08.91 р.

№ 130

Заява

Народного Руху України з приводу державного перевороту в СРСР

Народний Рух України, обстоюючи право народу України на незалежну правову демократичну національну державу, визнаючи законність і повноту влади на території України конституційно обраних та сформованих органів влади, керуючись Декларацією про державний суверенітет України та Конституцією УРСР, ЗАЯВЛЯЄ:

1. Утворений позаконституційний орган влади — державний комітет з надзвичайного становища в Москві є незаконним і його рішення не можуть мати юридичної сили в Україні;

2. Рух не визнає ДКНС і не вважає його рішення обов'язковими для себе;

3. Рух закликає всіх громадян України не підкорятись волі путчистів, створювати організаційні структури активного опору, які будуть координувати Всеукраїнський страйк, до якого ми закликаємо як єдиної мирної дієвої зброї в боротьбі за волю і добробут своєї родини, нашої Української Держави.

Голова Народного Руху України

Іван Драч

№ 131

Заява

Народного Руху України з приводу наслідків спроби державного перевороту в СРСР

Народний Рух України поставив собі за мету побудову незалежної правової демократичної Української держави, ненасильницькими методами, послідовно іде обраним шляхом, засвідчуючи свою непохитність і твердість волі.

Московський закат комуністичної хунти наочно продемонстрував народу України, хто є хто в Українському державному керівництві, які політичні структури і організації прагнуть і можуть стати на захист демократії і суверенітету України.

Першою і дієвою такою силою став саме Народний Рух України, засвідчуючи свою підтримку законним органам влади, згуртовуючи довкола себе всі опозиційні тоталітаризму політичні сили для організації активно-го опору хунті і її приспівникам.

Натомість народ України мав ще одну змогу переконатися, що КПРС всю увагу і свої зусилля сконцентрувала на своїх внутрішньостанових справах. Коли одна частина вищої номенклатури усувала від влади іншу таку саму частину, решта партії і її структури покійно чекали, хто переможе, щоб оперативного присягнути новим господарям, не дбаючи ні про державу, ні про народ.

В цих умовах Центр показав, що він не спроможний себе захистити, що він є породженням і заложником комуністичної системи. Поруч з цим народ України мав змогу переконатись в анемічності сьогоднішньої влади в Україні. Сьогоднішній вищий законодавчий орган — Верховна Рада УРСР яскраво продемонструвала свою повну нікчемність і неспроможність обстоювати інтереси України і її народу. В час, коли росіяни вели мужню боротьбу з путчистами, Президія Верховної Ради два дні не могла визначити свою позицію, а скликати надзвичайну сесію Верховної Ради відмовилась, незважаючи на настійні вимоги всіх політичних сил, окрім однієї, члени керівництва якої очолили закат.

За таких обставин функції дієвого парламенту виконувала тільки Народна Рада, Президія якої очолила антипутчистську коаліцію.

Слід констатувати, що деякі державні структури і органи окремих організацій на Україні заявили свою підтримку заколотникам і фактично керувались їх розпорядженнями. Вважаємо, що ці органи і структури повинні бути негайно реформовані, а їх персональний склад притягнуто до відповідальності.

Окремо відзначаємо підступну аморфність і зумисну невизначеність позиції Голови Верховної Ради Кравчука, який зайняв вичікувальну позицію, зумовлену його статусом члена політбюро ЦК КПУ, чим фактично сприяв заколотникам, а також порушив статті договору між УРСР і РСФСР.

Звернімо увагу, що путчисти, зустрівши мужній опір в Росії, безперешкодно здійснювали злочинну діяльність в Криму, на території України. Чи потрібні ще якісь аргументи на користь необхідності негайного творення Українських Збройних сил, Української державної безпеки, здатних захистити суверенітет України, які не дозволять хазяйнувати на нашій території ніяким державним злочинцям.

Закат не пройшов, боротьба за незалежну демократичну Україну продовжується!

Голова Народного Руху України

Іван Драч

22.08.1991

Ухвали, заяви, звернення та інші документи Народного Руху України.—
К., 1992.—с. 9-12.

Акт проголошення незалежності України

24 серпня 1991 р.

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,
— продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,
— виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,

— здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто
ПРОГОЛОШУЄ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

та створення самостійної української держави — України.

Територія України є неподільною і недоторканою.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набуває чинності з моменту його схвалення.

Верховна Рада України.

Відомості Верховної Ради України — 1991 — № 38. — С.1063.

Протокол

сесії Великої Ради Народного Руху України

1 вересня 1991 року

м.Київ

Всього членів Великої Ради
Народного Руху України 128
Присутні на сесії 91

Обговоривши питання про висунення кандидата в Президенти України, Велика Рада Народного Руху України на підставі статті 10 Закону про вибори Президента України та статті 34 Закону про вибори народних депутатів України ухвалила:

Висунути кандидатом у Президенти України Чорновола В'ячеслава Максимовича, 1938 року народження, голову Львівської обласної Ради народних депутатів, освіта вища, безпартійного, мешкає за адресою: 290058, м.Львів, вул.Левітана, 16, пом. 53.

Результати голосування: за — 57 і проти — 30.

Голова Народного Руху України
Заступник Голови Секретаріату
Народного Руху України

Іван Драч

Сергій Одарич

1 вересня 1991 року

Архів НРУ, рукопис.

Графік розподілу і доставки агітаційних референдумних листівок респондентам України

I. Отримати 26.XI. з видавництва «Радянська Україна» і доставити усім адресатам до 28.XI. листівки збірця № 1 у наступні області:

1. Кримська АРСР	— 840 тис.
2. Дніпропетровська	— 1300 тис.
3. Донецька	— 1750 тис.
4. Запорізька	— 700 тис.
5. Луганська	— 950 тис.
Всього:	5540 тис.

II. Отримати 28.XI. (вранці) з видавництва «Радянська Україна» і доставити до 29.XI усім адресатам листівки збірця № 2 в наступні області:

1. Миколаївська	— 440 тис.
2. Одеська	— 860 тис.
3. Харківська	— 1090 тис.
4. Херсонська	— 410 тис.
5. Кіровоградська	— 420 тис.

III. Отримати 27.XI. (в кінці дня) з видавництва «Книжкова фабрика» і доставити до 29.XI. усім адресатам листівки збірця № 2 в Сумську область — 500 тис.

Голова Секретаріату Руху

Віктор Бурлаков

Архів НРУ. Комп'ютерна копія.

Перелік документів

1. Постанова ЦК КП України «Про стан та заходи дальшого поліпшення роботи органів комітету державної безпеки в західних областях Української РСР» від 11 квітня 1955 року.
2. Довідка «О работе КГБ при Совете Министров УССР».
3. Постанова ЦК КПУ «Про стан та заходи посилення роботи органів державної безпеки Української РСР» від 24 листопада 1959 р.
4. Доповідна ЦК КПУ відділу адмінорганів ЦК від 18 вересня 1959 р.
5. Постанова ЦК КПУ «Питання Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР, Міністерства охорони громадського порядку УРСР» від 11 жовтня 1962 р.
6. Постанова ЦК КПУ «Питання Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР, Міністерства охорони громадського порядку УРСР та Прокуратури УРСР» від 15 листопада 1962 р.
7. Висновки вчених Академії наук УРСР про книгу П.Ю.Шелеста «Україна наша радянська», надіслані в ЦК КПУ 12 вересня 1972 р.
8. Заходи по протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів.
9. Лист Одеського Обкому КПУ до першого секретаря ЦК КПУ П.Шелеста від 15 вересня 1964 р.
10. Довідка відділу шкіл ЦК КПУ першому секретарю ЦК КПУ В.Підгорному від 24 жовтня 1959 р.
11. Витяг з інформації про початок навчального року у вузах Міністерства вищої і середньої освіти Української РСР від 19 вересня 1959 р.
12. Доповідна записка відділу науки і культури ЦК КПУ (Ю.Кондуфор) про нецільність національних премій в Україні.
13. Довідка завідуючого ідеологічним відділом ЦК КПУ Шевеля від 3 жовтня 1961 р.
14. Повідомлення Голови Державного комітету РМ УРСР по пресі А.Педанюка і Голови державного комітету РМ УРСР по радіо і телебаченню М.Скачка від 27 лютого 1965 р. до ЦК КПУ.
15. Рішення колегії Міністерства освіти УРСР від 29 червня 1983 р.
16. Додаткові заходи по поліпшенню вивчення російської мови Міносвіти УРСР від 29 червня 1976 р.
17. Програма «Об'єднання».
18. Статут «Об'єднання».
19. Колгоспнику! (Листівка).
20. «Чи ти бачиш...».
21. Українська дівчино!
22. Будь обережним!

23. Карпати обвинувачують.
24. Богдан Грицина. Роздуми.
25. Відгомін (самвидавний журнал).
26. Розширений проект програми Української робітничо-селянської спілки (УРСР).
27. Україна в колоніальному ярмі.
28. Вищим урядовим чинникам на Україні.
29. Програмові вимоги Українського національного фронту (Проект).
30. Статуткові принципи Українського національного фронту.
31. Витяг з рішення закритих партійних зборів філологічного факультету ХДУ від 27 січня 1964 року.
32. Протокол додаткового допиту обвинуваченої Зваричевської М.В.
33. Протокол допиту Зваричевської М.В.
34. Євгенія Кузнєцова. Націоналіст?
35. Євгенія Кузнєцова. Уроки історії.
36. Євгенія Кузнєцова. Мої роздуми.
37. Сучасний імперіалізм. (Михайло Масютко?).
38. Виступ Івана Дзюби на вечорі, присвяченому 30-літтю з дня народження Василя Симоненка в Республіканському Будинку літераторів, 16 січня 1965 року.
39. Заява студента Сипко В.
40. Протокол допиту свідка Горської А.О. від 10 грудня 1965 р.
41. Лист головного редактора часопису «Вітчизна» до КДБ при Раді Міністрів УРСР від 15 серпня 1968 р.
42. Інформація секретаря Донецького обкому КПУ в ЦК КПУ від 30 січня 1967 р.
43. Довідка з Інституту марк історії партії при ЦК КПУ від 18 грудня 1965 р.
44. Лист П.Шелеста в ЦК КПРС від 7 серпня 1965 р.
45. Заява Івана Геля Голові Президії Верховної Ради УРСР від 23 лютого 1967 р.
46. Витяги з протоколу кушових зборів громадськості, представників всіх підприємств, установ, шкіл та організацій м.Копичинець і селища Хоростків від 9 квітня 1968 р.
47. Відкритий лист виборця Антона Ковалю до депутатів Рад УРСР.
48. Завдання «Українського вісника».
49. Лист міністру юстиції УРСР Зайчукові і Верховному судові УРСР від Б.Антоненка-Давидовича, І.Дзюби, В.Чорновола від 17 листопада 1970 р.
50. Валентин Мороз. Серед снігів (Уривки).
51. Іван Гель. Тоталітаризм, українське відродження і Валентин Мороз.
52. Довідка до документу № 465/16 від 25 березня 1971 р.
53. Довідка до документа № 463 від 28 січня 1971 р.
54. Інформація Секретаря Київського обкому КП України В.Цибулька в ЦК КПУ від 6 жовтня 1971 р.
55. Лист Першого заступника прокурора УРСР М.Самаєва в ЦК КПУ від 15 вересня 1972 р.

56. Витяг з протоколу засідання партбюро Інституту ботаніки АН УРСР від 14 липня 1971 р.
57. Відкритий лист Василя Лісового до членів КППС і ЦК КП України.
58. Інформація секретаря Черкаського обкому КП України О.Андрєєва в ЦК КПУ від 5 липня 1972 р.
59. Інформація секретаря Чернівецького обкому КП України В.Дикусарова в ЦК КПУ від 22 червня 1972 р.
60. Інформація секретаря Івано-Франківського обкому КП України В.Добрика в ЦК КПУ від 23 лютого 1973 р.
61. Вирок по справі Кравціва І.І. від 13 жовтня 1972 р.
62. Вирок у справі Романюка В.О. від 12 червня 1972 р.
63. Василь Овсієнко. Кінець шестидесятників.
64. Довідка про факти нелегального розповсюдження праці Дзюби І.М. «Інтернаціоналізм чи русифікація?».
65. Рецензія на статтю Євгена Сверстюка «На свято жінки».
66. Відзив про рукопис Є.Сверстюка «Остання сльоза».
67. Олексій Тихий. Сільські проблеми.
68. Олексій Тихий. Ви і ми.
69. Василь Стус. Я обвинувачую.
70. Повідомлення про створення Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод.
71. Деклярація Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод.
72. Юрій Литвин. Борцям за свободу і незалежність Чехословаччини.
73. Заява громадянки Кириченко С.Т. від 4 лютого 1979 р.
74. Повідомлення про суд над Петром Рубаном в Чернігові.
75. З часопису «Поступ»: М.Сьогодень. Наші засади.
76. Юрій Литвин. Правозахисний рух на Україні, його засади та перспективи.
77. Василь Стус. З таборового зошита.
78. Рух за права людини на тлі національних змагань українського народу.
79. Звернення Українського національного визвольного руху в справі української самостійності.
80. Заява Українського патріотичного руху зі зверненням до українського народу, до урядів усіх країн і в ООН.
81. Інформація першому секретареві ЦК КПУ Шелесту П.Ю. відділів ЦК КПУ і Укрпрофради від 26 березня 1971 р.
82. Протокол № 32 засідання партійного комітету НКМЗ ім.Сталіна від 10 червня 1960 р.
83. Витяг з протоколу № 6 загальних зборів парторганізації заводу «Літмаш» від 14 лютого 1961 р.
84. Протокол № 3 засідання партбюро парторганізації ШБУ № 4 від 1 листопада 1962 р.
85. Витяг з постанови бюро Артемівського міськкому КП України від 21 липня 1962 р.

86. Витяг з протоколу № 2 засідання партбюро гідрорудника «Піонер» від 5 вересня 1963 р.
87. Інформація про факт грубого порушення трудової дисципліни на шахті № 8 «Великомостівська» тресту «Червоноградвугілля» в ЦК КПУ від секретаря Львівського промислового обкому КП України В.Кудевола за 28 червня 1963 р.
88. Про страйк водіїв тресту «Орджонікідземарганець».
89. Протокол № 3 закритих партійних зборів цеху № 14 від 14 листопада 1962 р.
90. Протокол засідання бюро міськкому партії КП України № 11 від 6 липня 1965 р. м.Орджонікідзе.
91. Інформація про події, що відбулися на Черкаському заводі штучного волокна.
92. Відкритий лист до світового співтовариства про дійсне становище робітників і службовців напередодні 60-річчя СРСР.
93. Статут асоціації вільної профспілки трудівників у Радянському Союзі.
94. Заява членів комітету вільної профспілки радянських безробітних від 28 січня 1978 р.
95. Андрій Карабань. Про соціальне становище СРСР.
96. Звернення Українського патріотичного руху на захист Клебанова Володимира.
97. Повідомлення з України про партлекції з приводу продовольчого постачання, про страйк на київському мотоциклетному заводі.
98. Юрій Литвин. Вітання «Солідарності».
99. Декларація принципів Української Гельсінкської Спілки.
100. Статутні принципи Української Гельсінкської Спілки.
101. Інформатор № 4. Хроніка Тернопільської філії УГС.
102. Резолюція Установчої конференції Українського добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал».
103. Протокол Установчої конференції Дніпропетровської Крайової Ради Народного руху України за перебудову від 19 серпня 1989 р.
104. Програма Народного Руху України за перебудову.
105. Організаційний комітет Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову.
106. Розподіл делегатів Установчого з'їзду НРУ по регіонах.
107. Звернення до громадян м.Миколаєва.
108. Круглий стіл з гострими кутами.
109. Виступ Зеновія Красівського на установчих зборах об'єднання ДСУ.
110. Витяги з програми УРП.
111. Протокол № 1 засідання ревізійної комісії Крайового Руху від 3 травня 1990 р., м.Івано-Франківськ.
112. Про політичну ситуацію в Україні та завдання Руху. Ухвала 5-ї сесії Великої Ради НРУ 25—26 червня 1990 р.
113. Протокол № 10 засідання проводу Крайової Ради НРУ від 23 листопада 1990 р.
114. Звернення до громадян України політичних організацій Львівщини від 15 листопада 1990 р.

115. Ухвала Політичного проводу (президії) Львівської Крайової організації Руху від 30 жовтня 1990 р.
116. Інформація з місць у провід Тернопільської обласної організації УРП.
117. Витяг з програми НРУ.
118. До народу України. Відозва Установчого з'їзду Демократичної партії України.
119. Витяги з програмових принципів ДемПУ.
120. Лист Голови НРУ І. Драча до Верховної Ради Литовської Республіки від 13 січня 1991 р.
121. Інформація про засідання Координаційної Ради НРУ від 2—3 лютого 1991 р.
122. Що треба врахувати при розробці концепції Української армії. Ухвала Ради колегій НРУ з військових проблем.
123. Звернення II з'їзду УРП до народу України.
124. Ухвала II з'їзду УРП з військових питань.
125. Резолюція II з'їзду УРП «Про становище в Закавказзі».
126. Заява НРУ з приводу участі представників України в підготовчому процесі до підписання союзного договору від 7 червня 1991 р.
127. Заява Політичної Ради НРУ з приводу арешту народного депутата Степана Хмари від 19 липня 1991 р.
128. Ухвала Центрального проводу НРУ про участь Народного Руху України у виборі президента України.
129. Звернення НРУ до Президії Верховної Ради УРСР від 19 серпня 1991 р.
130. Заява Народного Руху України з приводу державного перевороту в СРСР.
131. Заява Народного Руху України з приводу наслідків спроби державного перевороту в СРСР.
132. Акт проголошення незалежності України.
133. Протокол сесії Великої Ради Народного Руху України від 1 вересня 1991 р.
134. Графік розподілу і доставки агітаційних референдумних листівок респондентам України.

Summary

The National Liberational Movement in Ukraine: from the mid. 1950 to the beginning of the 1991.

How does Ukraine gain it's independence? The author, Ukrainian historian Anatoliy Rusnachenko, presents the main force that led Ukraine towards independence - it's national liberation movement. This book reveals the content and the stages of the movement from the mid. 1950's to the beg. 1990's as anti-totalitarian, antiimperialist in the context of the similar movements of the Central and Eastern Europe. Using previously unaccessible and unknown papers, the author describes the scale, the process, the organization and the problems of this movement.

The author charts the activity of the underlying current in the forms of groups, unions as well as the manifestation of semilegal, more open forms of resistance. The monograph presents the development of the Ukrainian uncensored social-political thought through this period. Based on the materials of archives of former KGB and CPU Central Committee, the book reveals many unknown individuals, events and fates.

The author demonstrates the role and place of the social resistance towards the soviet system, the worker protests, their organizations and strikes.

In the second volume of the book are included the original documents on this topic, published here for the first time.

Про автора

Анатолій Миколайович Русначенко народився в 1959 році у Вінницькій області. Там же закінчив середню школу, техучилище. Згодом — служба в армії, робітник на заводі, історичний факультет Чернівецького університету. Викладав в педучилищі у м.Бар, вчителював у сільській школі. В 1991-92 роках працював у Раді Колегій НРУ в Києві, згодом у вузі, був на творчих хлібах. Один із засновників-організаторів Співки офіцерів України. В 1993 р. закінчив аспірантуру Інституту Російської історії РАН. Кандидат історичних наук. Наукові інтереси охоплюють історію України в ХХ столітті. Автор статей і двох книг, на цю тему: «На шляху до української армії (1989-1991)» (1992), «Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989-1993 роках» у 2 кн. (1995).